Iŭe Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Ivyeh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-kehilat Ivyeh / ha-'orekh, Mosheh Kaganovits'.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv ; Irgune yots'e Ivyeh be-Yiśra'el uva-Amerikah, 1968.
DESCRIPT	738 p. : ill., facsims., maps, music, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Iŭe.
	Iŭe (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Iŭe.
ADD'L NAME	Kahanovich, Moshe.
ADD'L TITLE	Yizker-bukh nokh der horever Yidisher kehile Ivye

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילת איביה

נדפס בישראל תשכ"ח

*

גלופות: צינקוגרפיה „אורית"

מגיה עברית — אברהם ישורון

מגיה יידיש — ב. שאַפיר

דפוס „אורלי" תל־אביב

ספר זכרון לקהילת

איביה

העורך **משה כגנוביץ'**

הוצאה משותפת של ארגוני יוצאי איביה בישראל ובאמריקה

תשכ"ח **תל־אביב** **1968**

יזכור־בוך

נאך דער חרובער יידישער קהילה

איוויע

רעדאַקטאָר: **משה קאַגאַנאָוויטש**

אַרויסגעגעבן דורך די איוויער לאַנדסמאַנשאַפטן אין ישראל און אַמעריקע

תשכ״ח **תל־אביב** **1968**

עתידים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחו"ל
שיקבעו בא"י. (מגילה כ"ט).

הרכן את ראשך ביראת־כבוד!

בית הכנסת ה„קר" הבנוי מעץ היה בנין ארכיטקטוני נהדר. היה בנוי במפלסים כעין מצודה. התפללו בו רק בתקופות הקיץ. נשרף בדליקה הגדולה במאי 1929.

בויג איין דיין קאָפּ מיט ערפורכט!

די קאַלטע הילצערנע שול איז געווען אַ פּרעכטיקער אַרכיטעקטאָנישער בנין.
זי איז געווען געבויט האָריזאָנטאַל ווי אַ פעסטונג.
פאַרברענט געוואָרן בעת דער גרויסער שריפה אין מאַי 1929.

תוכן — אינהאַלט

איביה העתיקה — דאָס אַלטע איוויע

א. רבני קהילת איביה

ב. ילידי איביה כמנהיגים רוחניים בקהילות ישראל

בין שתי מלחמות־עולם — צווישן צוויי וועלט־מלחמות

זכרונות און פאַרצייכענונגען

לעבנס-שטייגער און פאָלקלאָר

די גרויסע שריפה

דערציאונג- און קולטור-אינסטיטוציעס

פאַרטייען, פאַראייִנען און קרעדיט־אינסטיטוציעס

פערזענלעכקייטן און געשטאַלטן

געזעלשאַפטלעכע טוערס, בעלי־בתים און למדנים

דער חורבן און די גבורה

ילידי איביה שנפלו במערכות הקרב נגד הצורר הגרמני וכו׳

די טעטיקייט פון די איוויער לאַנדסמאַנשאַפטן

רשימת תצלומים — רשימה פון בילדער*

* די פאָטאָגראַפיעס פון די אַנטיילנעמער אין בוך פיגורירן ניט אין דער רשימה.

דבר העורך

משה כגנוביץ'

ברטט קדושה וביראת־כבוד הריני חו־תם את ספר הזכרון לקהילת איביה הקדושה ומעבירו לידיכם, יוצאי איביה בישראל ובתפוצות, ולהיסטוריון בעתיד שישתמשו בו לחקר התקופה.

קשה היתה עבודת איסופו וריכוזו של החומר, שיכתובו, ניסוחו ועריכתו. קשה שבעתיים היה „לחיות" שוב יום־יום, שעה־שעה את הטרגדיה העמוקה מני שאול, לראות לפני עיני את עיירת־מולדתנו, מקום שם חיינו את שנות־חיינו היפות ביותר, שנות הילדות והנעורים, את נופיה והדמויות היקרות, שנכרתו מאילן־החיים. כמו חיים ניצבו לפני, אחד אחד, כפי שהיכרתים וראיתים בימי חול, שבת ומועד, בשמחות ובאבל.

דורות על דורות חיו יהודים על אדמת איביה, עד שנהיו לחלק בלתי נפרד של הנוף. יותר מארבע מאות שנים טוו וארגו הווי, מנהגים, מסורת ודרכי־חיים בסביבה עויינת ואויבת. הם התבצרו באמונתם העמוקה ומצאו בה נחמה ושלות־נפש, למרות הרוחות הזועפות שהסתערו עליהם מכל צד. הם חיו חיים יהודיים מלאים וידעו טעם חיים מהו, למרות עניותם והשפלת כבודם. הם היו עניים ומדוכאים, אבל לא אומללים. הם ידעו להטביע את חותמם על הנוף שמסביבם, ולהתעלות מעל העם שבתוכו חיו, בחיי מוסר ורוח, בחינוך בניהם ובעמידתם האיתנה.

קשה לא להתרגש מקריאת הפרקים בהם מסופר, איך הצליחו בתנאים לא תנאים, ללא סמכות של שלטון וחוק להקים רשת נרחבת של מוסדות צדקה, חסד, תרבות וכלכלה, להשריש את תודעת האחריות והעזרה ההדדית, להפוך את העיירה למשפחה אחת, שכולה שמחה ואבלה בשמחתו ואבלו של היחיד. למרות המצב הכלכלי הירוד של מרבית האוכלוסיה היהודית, חילקו את פת לחמם עם העני, הדל, והאדם שהגורל המר לו.

דורות של יהודי איביה מציצים מתוך ספר־זכרון זה: יהודים לומדים

שהתענו באהלה של תורה, בעלי־מלאכות שעמלו ימים ולילות להרויח פת־לחם למשפחותיהם, רוכלי־כפר ששוטטו בגשם, שלג וכפור על פני הדרכים והמרחבים, חנוונים שחיכו בכיליון עיניים ליום השוק וה„יריד", ולימים, נוער שחלם ונאבק בכל נימי נפשו על גורל יותר טוב לעמו ונוער שחלם ונלחם בתום לב על עולם יותר טוב לאנושות כולה. תמצאו בספר אספקלריה, ולו גם חלקית, על חיי העיירה, מאורעות ואירועים, פעילות ויוזמות בשטחים שונים, מנהגים, נוהגים ודרכי־חיים, הווי ופולקלור, בקיצור — חיים תוססים ועירניים. נלמד מתוכו את חיי הדור האחרון ומותו הטראגי. נלמד מתוכו על מלחמת־הנקם של המעטים ביערות ובחזיתות נגד הצוררים.

מה דלה שפת אדם, כדי לתת ביטוי עז לטרגדיה האיומה, שניתכה על ראשם של יהודי איביה. ודל מקור הדמעות, כדי לבכות בכי גדול ומר, כגודל האסון והשבר. טרם מצאנו את הביטוי הנכון, שימצה את גודל אסוננו.

במצב ההלם והאטימות מהפתאומיות והיקף האסון לא ספדנו כראוי את הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם לא נפרדו. לא היה בידינו גם להציב להם מצבה כדרוש. יהא נא ספר זה מצבת־עד לדורי־דורות לקהילה קדושה — איביה, שנמחתה מעל פני האדמה ע"י הרוצחים הגרמנו־נאציים ימ"ש. אין ולא תהיה עוד קהילת איביה לעולמי עד... נשארו רק בורות־המות בסטונביץ'... ישאר רק ספר הזכרון, ספר ההנצחה לדרכי חייהם ולמותם...

שנים על שנים נמשכו ההכנות להוצאת הספר. הסיבה העיקרית — הקושי לרכז את החומר הרב והמגוון. משום מה לא נחפזו שרידי העיירה להעלות על הכתב את זכרונותיהם. האדישות והפסיביות של בני עירנו למפעל־ההנצחה של קהילתנו והבדידות המזהירה, הטילה עלי יאוש וידי נרפו לא אחת מגודל המעמסה והמשימה. לא נמצאו המעטים שיטו שכם לגבית עדויות, לאיסוף החומר, לרישום מפי אלה שלא מסוגלים בעצמם לכתוב, כדרך שזה נעשה ביתר הערים והעיירות שהנציחו את קהילותיהן בספרי יזכור. משום כך גם נעדר ע"ג העטיפה הרכב של ועדת מערכת.

עידוד ונחמה מצאתי באחד ויחיד בלבד, הלא הוא יו"ר ארגוננו, מר אברהם אליאב (אליוביץ'). ימים ולילות במשך שנים דלה מזכרונו והעלה על הכתב שלל של חומר־רקע על העיירה ואנשיה, קורותיה, אישיה וטיפוסיה, נוסף למדור התורני־רבני, שהוא כולו שלו. הוא ראה את פירסומו של ספר הזכרון כיעוד חייו וכמשימת־קודש. הוא שיתף את עצמו בכל בעיה קלה כחמורה, כיתת את רגליו ולא חסך עמל וטירדה. הוא הטיל על שכמו גם את הדאגה החומרית להוצאת הספר ופעל גם בשטח זה. את כל שעתו הפנויה הקדיש לספר, דירבן ועודד אותי ללא הפסק להחשת הוצאתו. וכל זה

שלא על מנת לקבל פרס. גם רעיתו נאחזה בקנאות ובלהט ועודדה את שנינו גם יחד לשאת בעול ולא להרפות ידיים. יבורכו נא בברכה המסורתית: עד 120 שנה!

יעמדו על הברכה בני־עירנו הדגולים באמריקה: גב׳ חיה־גיטה (איידה) פאלבסקי (בקשט) ויו״ר ה„לאנדסמאנשאפט״, מר זליג רוגוף, שהודות לעזרתם החומרית הניכרת, נתאפשר פירסומו של ספר הזכרון. יודעים אנו, גם יודעים שהם היו בודדים במאבקם. גם שם חסרה התודעה על חשיבותו של מפעל ההנצחה. גם הם פעלו ללא לאות ובעקשנות באוירה של אדישות ולא איכפתיות. אלו השניים שציפו בקוצר רוח להופעתו והאיצו בנו להחשת פירסומו. הציפיה והלהט שלהם דירבן אותנו להמשיך במפעל ולהתגבר על הקשיים. יבורכו גם הם כשותפים מלאים למפעלנו הקדוש בברכת חיים ארוכים ובריאים, עד 120!

יבורכו כל אלו שהקדישו מעטם לתוכנו של הספר, שהעבירו תצלומים ושיתפו את עצמם, במידה זו או אחרת בטירדות הכרוכות בפירסומו (הגזברית, גב׳ חיה לויטין־וולנסקי, ברוך מורן, משה קלמנוביץ׳, מ. צינוביץ׳). יבורכו כל אלו שלא נזכרתי להזכירם.

בהעדר חומר אינפורמטיבי היסטורי על התקופות הקודמות, שאפתי לשקף את חיי היהודים באיביה במשך שני דורות, ז.א. מהמחצית השניה של המאה ה־19 והמאה ה־20. השתדלתי לדלות את החומר מאנציקלו־פדיות, ספרים ומעתונות התקופה. לצערי, החומר הוא דל למדי. לא היה תחליף לעדויות של המעטים ששרדו אחרי השואה ואלו שעזבוה לפניה. ספרנו הוא עבודה קולקטיבית של עשרות בני־עיר, שכתבו על העיירה באהבה, בנוסטלגיה ובגעגועים, כפי שכותבים על מקום ישוב, בו עמדה עריסתנו ובו חיינו בקן החם של משפחותינו.

היתה דאגה ובעיות לא רק באיסופו ובריכוזו של החומר. תשומת־לב היתה גם לפרופורציה נכונה של המדורים השונים, התקופות השונות, לשיקוף, במידת האפשר, של כל שטחי הפעולה של העיירה התוססת, לאיזכור כל אלה שפעלו בחיים התרבותיים־ציבוריים, ללא הבדל של השתייכות מפלגתית ורעיונית.

חלק מן החומר היה לקוי בחוסר ונאלצתי לתקנו ולעדכנו. חלק מן החומר עבר שיכתוב, כדי שתהיה אפשרות לערכו. היה צורך להבהיר ולקבוע עובדות, תאריכים, שמות אנשים, מספרים ולעימות של עובדות ואירועים סותרים. שיבוץ התצלומים והמפות יגוונו ללא ספק את הספר.

אם הצלחתי בזה אך במעט, ויהא זה שכרי.

תל־אביב, פברואר, 1968.

משה כגנוביץ׳

פאָרוואָרט פון רעדאַקטאָר

מיט הייליקן ציטער און ערפורכט שליס איך אָפּ דעם יזכור־בוך נאָך דער חרוב געוואָרענער הייליקער איוויער קהילה און גיב אים איבער צו אייך, איוויער לאַנדסלייט אין ישראל, אין די תפוצות און דעם צוקונפטיקן היס־טאָריקער, וואָס וועט אים געוויס אויסנוצן צו פאָרשן די בלוטיקע תקופה.

די אַרבעט פון קאָנצענטרירן און רעדאַגירן די מאַטעריאַלן איז געווען גענוג שווער. אָבער פיל שווערער זיינען געווען די זעלישע יסורים ווידער „אי־בערצולעבן" די שרעקלעכע טראַגעדיע, נאָך אַ מאָל צו זען די לאַנדשאַפטן פון אונדזער געבורט־שטעטעלע, ווו מיר האָבן געלעבט די שענסטע יאָרן פון אונדזער לעבן, די קינדהייט און יוגנט־יאָרן, ווידער צו זען פאַר די אויגן די ליכטיקע, טייערע געשטאַלטן, וואָס זיינען פאַרשניטן געוואָרן פון לעבנס־בוים.

לאַנגע דורות האָבן יידן געלעבט אין איוויע, ביז זיי זיינען געוואָרן אַן אומטיילבאַרער באַשטאַנד פון דער אַרומיקער לאַנדשאַפט. איבער 400 יאָר האָבן איוויער יידן, אינערהאַלב פון אַ פיינטלעכער סביבה, געוועבט און גע־שפינען אַ לעבנס־שטייגער, מנהגים, טראַדיציעס, בקיצור, אַ קהילה־לעבן. טראָץ די בייזע שטורעמס פון אַלע צייטן, האָבן זיי זיך פאַרפעסטיקט אין זייער גלויבן און געפונען אין דעם טרייסט און זעלישע רואיקייט. זיי האָבן געלעבט אַ שלימותדיק יידיש לעבן און געפונען אין לעבן אַ טעם, און אַ זין. זיי זיינען געווען אָרעם און דערשלאָגן, אָבער ניט אומגליקלעך. זיי האָבן זיך דערהויבן איבער דער אַרומיקער ניט־יידישער באַפעלקערונג מיט זייער מאָ־ראַליש־צניעותדיק לעבן, מיט דער מאָס דערציאונג, וואָס זיי האָבן געגעבן זייערע קינדער און מיט זייער משפחה־צוגעבונדנקייט.

שווער צו בלייבן גלייכגילטיק לייענענדיק די זכרונות אין וועלכע עס ווערט דערציילט, ווי אַזוי זיי האָבן אין די אומנאָרמאַלע באַדינגונגען און אָן מאַכט־אויטאָריטעט אויסגעבויט אַ פאַרצווייגטע נעץ פון סאָציאַלע און קול־טורעלע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן, פאַרוואָרצלט דעם באַוווּסטזיין פון קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייט און קעגנזייטיקער הילף, פאַרוואַנדלט דאָס שטעטל אין איין משפחה, וואָס האָט זיך מיטגעפרייט אָדער מיטגע־טרויערט אין די שמחות און טרויער פון דעם יחיד. די געטראָפענע דורכן גורל האָבן זיי ניט איבערגעלאָזט אויף הפקר, טראָץ דער אַלגעמיינער שווע־רער עקאָנאָמישער לאַגע.

פון דעם בוך קוקן אַרויס דורות איוויער יידן: יידן לומדים, וואָס האָבן

זיך אַ גאַנץ לעבן געפּייניקט אין תורה־געצעלט; בעלי־מלאכות, וואָס האָבן זיך שווער געמאַטערט צו פאַרדינען דאָס שטיקל ברויט פאַר זייערע משפחות; קאַראַבעלניקעס, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין רעגנס, שנייען און קעלטן איבער די וועגן און שליאַכן; קרעמער, וואָס האָבן אויסגעקוקט אויפן מאַרק־טאָג און יריד; און שפּעטער, יוגנטלעכע, וואָס האָבן געטרוימט און זיך גע־ראַנגלט פאַר אַ בעסערן מאָרגן פאַר זייער פאָלק, אָדער פאַר אַ בעסערער און גערעכטער וועלט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. אין בוך שפּיגלט זיך אָפּ דאָס לעבן פון שטעטל, געשעענישן און פּאַסירונגען, מנהגים און טראַדיציעס, לעבנס־שטייגער און פאָלקלאָר, אַקטיוויטעטן און איניציאַטיוון אויף פאַר־שידענע אָפּשניטן, בקיצור אַ יוירנדיקער און פּרוכטבאַרער קהילה־לעבן. דורכן בוך וועלן מיר זיך באַקענען מיטן לעבן און טראַגישן טויט פון לעצטן דור איוויער יידן. מיר וועלן זיך אויך דערוויסן וועגן דעם נקמה־קאַמף פון דער איוויער יוגנט אין די וועלדער און אויף די פראָנטן קעגן די פאַרטיליקער פון אונדזער פאָלק.

ווי אָרעם עס איז די מענטשלעכע שפּראַך, כדי צו געבן דעם געהעריקן אויסדרוק צו דער שרעקלעכער טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אַזוי אומגעריכט אַראָפּגעלאָזט אויף די איוויער יידן! דער טרערן־קוואַל איז צו באַגרענעצט, אַז עס זאָל געניגן אַזוי וויינען, ווי עס פאָדערט דער אומגעהויערער פאַרנעם פון דער קאַטאַסטראָפע.

די אומגעריכטקייט און דער פאַרנעם פון דעם אומגליק האָט אונדז אין גאַנצן צעטרייסלט און אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט אַזוי, אַז מיר האָבן כּלל ניט באַוויינט אונדזערע אייגענע און טייערע, וואָס האָבן אין זייער לעבן און טויט זיך ניט צעשיידט. מיר האָבן אַפילו ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אַוועקצושטעלן אַ מצבה אויף זייער קבר — די גריבער. זאָל דער יזכור־בוך זיין אַן אייביקע מצבה אויף דור־דורות פאַר דער איוויער הייליקער קהילה, וואָס איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד־אויבערפלאַך דורך די דייטשע מערדער, ימח שמם וזכרם. די איוויער יידישע קהילה איז פאַרשווונדן אויף אייביק... עס זיינען בלויז פאַרבליבן די גריבער־קברים אין סטאָנעוויטש... עס וועט בלויז פאַרבלייבן דער יזכור־בוך, דער בוך, וואָס פאַראייביקט זייער הייליק לעבן און טויט...

די הכנות אַרויסצוגעבן דאָס בוך האָבן זיך געצויגן עטלעכע יאָר. די הויפּט־סיבה איז געווען די אומגעהייערע שוועריקייטן צו קאָנצענטרירן די מאַטעריאַלן. אונדזערע איוויער האָבן ניט אַרויסגעוויזן קיין איבעריקן חשק צו נעמען די פּעדער אין האַנט. די גלייכגילטיקייט און פּאַסיוויקייט פון אונ־דזערע שטעטלשע צו אונדזער בוך — דער מאָנומענט, וואָס דאַרף פאַראייביקן אונדזער קהילה — האָט מיך אַריינגעוואָרפן אין יאוש־שטימונגען און איך

האָב געפילט, אַז איך ווער דערדריקט אונטער דער שווערער לאַסט פון דער ריזיקער אויפגאַבע. עס האָבן זיך ליידער ניט געפונען די געציילטע מענטשן (ווי עס איז געווען אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך), וואָס זאָלן וועלן צו־לייגן אַ האַנט, צו פאַרשרייבן עדות־אַרויסזאָגונגען, באַוועגן און באַווירקן, אַז מען זאָל שרייבן א.א.וו. דאָס איז די סיבה פאַרוואָס עס פיגורירט ניט אינעם בוך קיין רעדאַקציע־קאָמיסיע.

אין דער איינזאַמקייט האָב איך געפונען אַן אַקטיוון מיטהעלפער און דערמוטיקער אין דער פערזאָן פון פאָרזיצער פון אונדזער אירגון, ה׳ אברהם אליאַב (עליאָוויטש). במשך פון יאָרן האָט ער אומדערמידלעך פאַרשריבן וויכטיקע קאַפּיטלען פון דער היסטאָריע פון שטעטל, פערזענלעכקייטן און טיפּן, שטייגער און פאָלקלאָר, שוין ניט רעדנדיק וועגן דעם רבנים־ און תורה־טייל, וועלכער איז קאָנסטרואירט געוואָרן אין גאַנצן דורך אים. ער האָט ניט געזשאַלעוועט קיין מי און טירחה, און זיך באַטייליקט ביים לייזן די גרויסע צאָל פּראָבלעמען, מיט וועלכע מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן. ער האָט געזען דאָס דערשיינען פון בוך ווי אַ הייליקע אויפגאַבע און לעבנס־מיסיע. ער האָט פרייוויליק זיך אויך באַלאַסטעט מיט די מאַטעריעלע זאָרגן פאַרן דערשיינען פון בוך. זיין פרייע צייט האָט ער אין גאַנצן געווידמעט פאַרן בוך, און צוגעאיילט זיין דערשיינען. און דאָס אַלץ האָט ער געטאָן, אָן וועלכער עס איז מאַטעריעלער באַפרידיקונג. אויך זיין פרוי האָט זיך איבערגענומען מיט אונדזער התלהבות און דערמוטיקט אונדז ביידן ניט אַראָפּצולאָזן די הענט. לאָמיר זיי בענטשן מיט דער טראַדיציאָנעלער ברכה: ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר!

זאָלן זיין געבענטשט אונדזערע מוסטערהאַפטע לאַנדסלייט אין אַמע־ריקע: פרוי חיה־גיטע (איידע) פּאַלעווסקי (באַקשט) און דער פאָרזיצער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט, ה׳ זעליק ראָגאָף, אָן וועמענס קענטיקע מאַטעריעלע הילף, וואָלט דאָס בוך נישט געקענט דערשיינען. מיר ווייסן, אַז זיי זיינען געווען פאַראייניזאַמט אין זייער געראַנגל און עקשנות צו דערמעגלעכן דאָס אַוועקשטעלן אַן אייביקע מצבה פאַר דער פאַרשניטענער איוויער יידישער קהילה. די אויבן דערמאָנטע לאַנדסלייט האָבן געאַרבעט יאָרן אומדערמידלעך, כדי צו שאַפן דעם נייטיקן פאָנד. זיי האָבן געוואַרט מיט אומגעדולד און ציטער אויפן דערשיינען פון בוך און אונדז צוגעאיילט אין זייערע בריוו, אָנ־צוגיין מיט דער הייליקער אַרבעט. זייערע וואַרעמע, דערמוטיקנדיקע בריוו האָבן אונדז באַוועגט פאָרצוזעצן די אַרבעט און איבערווינדן אַלע שוועריקייטן. צו די אויבן דערמאָנטע גלייכע, פולווערטיקע שותפים ביים שטעלן דעם מאָנומענט, אונדזער טראַדיציאָנעלע ברכה: לאַנגע, געזונטע יאָרן, ביז הונדערט און צוואַנציק!

אַ דאַנק די אַלע, וואָס באַטייליקן זיך אין בוך מיט זייערע אַרבעטן, די, וואָס האָבן געשטעלט אין אונדזער רשות פאָטאָגראַפיעס און צוגעהאָלפן אין

דער אָדער יענער מאָס צו זיין דערשיינען (קאַסירערין, חיה לעוויטין־וואָלאַנ־סקי, ברוך בערנשטיין, משה קאַלמאַנאָוויטש, מ. צינאָוויטש א״אַנד).
אַ דאַנק אויך די, וועמען איך האָב פאַרגעסן צו דערמאָנען.

צוליבן פעלן פון היסטאָרישע מאַטעריאַלן וועגן די פאַרגאַנגענע תקופות, האָב איך זיך באַמיט אָפּצושפּיגלען אין בוך דאָס לעבן פון צוויי דורות אי־וויער יידן ד. ה. אָנגעהויבן פון דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט ביזן חורבן פון דער קהילה אין 20סטן יאָרהונדערט (1943). איך האָב זיך באַמיט אויסצושעפּן דעם מאַטעריאַל פון ענציקלאָפּעדיעס, לעקסיקאָנען און פרעסע. ליידער, זיינען די אויבן דערמאָנטע קוועלן ווייניקע און מען האָט בעיקר זיך געמוזט שטיצן אויף די זכרונות און עדות־אַרויסזאָגונגען פון די ווייניקע לעבן־געבליבענע נאָך דער קאַטאַסטראָפע און פון די, וועלכע האָבן פאַרלאָזט איוויע פאַר דעם. אונדזער בוך איז אַ קאָלעקטיווע אַרבעט פון צענדליקער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געשריבן וועגן אונדזער שטעטל מיט פיעטעט, ליבע און נאָסטאַלגיע, ווי מען שרייבט געוויינלעך וועגן אַ ישוב, ווו עס איז געשטאַנען אונדזער וויגעלע און ווו מיר האָבן געלעבט גליקלעך אין דער וואַרעמער נעסט פון אונדזערע פאַמיליעס.

עס זיינען געווען פּראָבלעמען ניט נאָר ביים צונויפזאַמלען אַזוי פיל מאַטעריאַל. איך האָב געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט צו היטן אַ געוויסע פּראָפּאָרץ צווישן די פאַרשידענע תקופות און טיילן פון בוך, זיך באַמיט, אין די ראַמען פון די געגעבענע מעגלעכקייטן, אָפּצושפּיגלען אַלע אַקטיוויטעטן און איניציאַטיוועס אויף די פאַרשידענע אָפּשניטן פון קולטור־געזעלשאַפט־לעכן און עקאָנאָמישן לעבן פון אונדזער יוירנדיק שטעטל. דערביי האָב איך זיך אויך באַמיט צו דערמאָנען די פּערזאָנען, וואָס זיינען געווען די טאָן־געבער און פירער אין לעבן פון שטעטל, און דאָס אָן אונטערשיד פון פאַרטייאישער אָנגעהעריקייט.

אַ טייל פון די מאַטעריאַלן זיינען געווען פעלערהאַפטע און איך האָב זיי געמוזט ריכטיקשטעלן, נאָך פאַרן רעדאַגירן. עס האָט זיך געפאָדערט אויפ־קלערן און ריכטיקשטעלן דאַטעס, נעמען פון מענטשן, פאַקטן און פאַסירונ־גען. די איינגעשלאָסענע פאָטאָגראַפיעס און מאַפּעס וועלן געוויס צוגעבן פאַרשידנאַרטיקייט און מאַכן אונדזער יזכור־בוך ווערטפולער און אינטע־רעסאַנטער.

אויב איך האָב דערין מצליח געווען, אַפילו טיילווייז, וועט דאָס זיין מיין סאַטיספאַקציע.

משה קאַגאַנאָוויטש

תל־אביב, פעברואַר, 1968

עיירה של בתי־עץ

אַ שטעטל פון הילצערנע הייזער און שינדל־דעכער

רח׳ ברנארדינר במלחמת העולם הראשונה. ברקע — הכנסיה הקטולית למרגלות הגבעה.

בערנאַרדינער גאַס בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אויסזען פון פערד־מאַרק גאַס בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

השוק עם הבאר הטיפוסי במלחמת העולם הראשונה

דער מאַרק מיטן כאַראַקטעריסטישן ברונעם בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

שורת חנויות הלבנים בשוק במלחמת העולם הראשונה.

ריי פון געמויערטע קראָמען אויפן מאַרק בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מראה העיירה אחרי השריפה הגדולה (15 במאי 1929)
פאַנאָראַמע פון שטעטל נאָך דער גרויסער שריפה

מצעד ל״ג־בעומר של קן „השומר הצעיר״ ברחוב וילנר השרוף (1929).

ל״ג־בעומר מאַרש פון „השומר הצעיר״
אויפן פאַן פון דער פאַרברענטער ווילנער גאַס.

מראה ה„שול־הויף״ אחרי השריפה הגדולה במאי 1929.

דער אויסזען פון „שול־הויף״ נאָך דער גרויסער שריפה אין מאַי 1929.

אויסזען פון דער בערנאַרדינער גאַס נאָך דער שריפה מיט די צייטווייליקע „שאַלאַשן״.

עיירה של בתי־לבנים וגגות־פח

אַ שטעטל פון מויערן און בלעכענע דעכער

רחוב ברנרדינר אחרי שיקומו (1934).
בערנאַרדינער גאַס נאָכן אָפּבוי.

רחוב וילנר אחרי שיקומו (1934).
ווילנער גאַס נאָכן אָפּבוי.

מראה השוק משני צדדיו לאחר השיקום של העיירה (1934).
פּאַנאָראַמע פון ביידע זייטן מאַרק נאָכן אָפּבוי.

רחוב השוק אחרי שיקומו (1934).
מאַרק־גאַס נאָכן אָפּבוי.

עיר או עיירה	נהרות, תעלות ואגמים
כפר	מסילות ברזל

0 20 40 60 80 100 ק"מ

מפת צפון־מזרח פולין (1939)

מאַפּע פון צפון־מזרח׳דיקן טייל פון פוילן (1939)

מאַפּע פון איוויע
(1932)

1. קלויז
2. אַלטער בית מדרש
3. נייער בית מדרש
4. הילצערנע שול
5. בית עלמין
6. גמינע
7. "תרבות"-שול
8. קריסטליכער מאָגילניק
9. קלויסטער
10. "מיגע"-ברונעם
11. די באָד
12. מעטשעט
13. באַזינע, באַליגזוי
14. פייערלעשער "סטאַראַזשוו"
15. פּאָם לודזשווי
16. מיל.

גאַס ... ══	קליינבאַן ... ┼┼┼┼
געסל ... ┄┄┄	טייך ... ≈≈≈

איביה העתיקה

דאס אלטע איוויע

תולדות הישוב היהודי באיביה

די געשיכטע פון יידישן ישוב אין איוויע

זכרונות וועגן איוויע אין סוף פון 19־טן און אָנהויב 20־טן י. ה.

רבני קהילת איביה — איוויער רבנים

ילידי איביה כמנהיגים רוחניים בקהילות ישראל

איוויער אַלס רעליגיעזע אויטאָריטעטן אין יידישע קהלות

משה כגנוביץ' / ת"א

לתולדות הישוב היהודי באיביה

לדאבוננו עלו בתוהו מאמצינו למצוא מסמכים ומקורות על תחילת התישבות היהודים באיביה. הרבה מאורעות ואירועים של הישוב נרשמו ב„פנקס חברה קדישא" שנשרף בדליקה הגדולה במאי, 1929. ללא ספק אפשר למצוא חומר רב־ערך בארכיונים של משפחות הרוזנים (גראַפים), בעלי אדמות איביה בתקופות השונות: ראַדזיוויל, סאַפיהא, טיזנהאַוז וזאַמויסקי, בארכיונים של בתי המשפט בלידה, וילנה, אושמינה, מינסק וכו'.

ובודאי יש חומר כנ"ל בכרוניקה הפאַראַפיאַלית של הכנסיה הקאטולית באיביה. גם המצבות בבית־העלמין יכלו לספק לנו חומר רב־ערך בנושא הנדון. „מסך הברזל" והניתוק מהעיירה לא מאפשרים קשר כלשהו. נסיונו העקשני של ההיסטוריון המנוח ד"ר נ. גלבר לגלות מקורות נסתיימו בכשלון.

אספנו את מעט החומר פירורים,פירורים. משום כך אין לנו כלל פרטנסיה למונוגרפיה מושלמת על קורות הישוב היהודי באיביה.

העורך

א. איביה — נתונים גיאוגרפיים, דמוגרפיים וסטטיסטיים

איביה, איוויה (עברית), איוויע (אידיש), Iwje, Iwie (פולנית), Ивье (רוסית), איווי' (בספרות התורנית). לפי פרופ. ישראל היילפרין במאמרו „שמות גיאוגרפיים במקורות העבריים", לשוננו 3, ג' (עמ' 236) שם העיירה נכתב: „איוויי".

לא ברור די צרכו מקור שם העיירה. ייחסו לשמו של אחד הרוזנים ממשפחת זאמויסקי (בעלי אדמות העיירה), איוואַן, לשמו של בעל טחנת הקמח בזמנים הקדומים, איוואַק (Iwok) ולשמו של הנהר החוצה את העיירה, איבינקה (או להיפך, שם הנהר בא משם העיירה).

היא נמצאת בין מעלות הרוחב 53°56′ צפון ובין מעלות האורך 43°26′ מזרח לגריניץ'. שוכנת על רמה המגיעה ל־157 מטרים מעל פני הים.

איביה השתייכה מיום ייסודה (1538 או 1631) לנסיכות הליטאית הגדולה, אשר מימי ה„אוניה" (איחוד) הפולנית־ליטאית, נתונה היתה לשלטון הרפובליקה הפולנית. לא ברור לאיזה משני הפלכים — הווילנאי או הטרוקי — השתייכה איביה.

אחרי החלוקה השלישית של פולין (1795), משעברה מרביתה של פולין לשלטון רוסיה, עד כיבוש האיזור ע"י גרמניה במלחמת העולם הראשונה (1915) היתה איביה כלולה ב„גוברניה" (פלך) וילנא וב„אויזד" (מחוז), אושמינה.

בתקופת השלטון הפולני (1920—1939) השתייכה אדמיניסטרטיבית ל„וויבודזטוואי" (גליל) נובוגרודק ול„פוביאט" (מחוז) לידה (פרט לשנים 1920—1925, למחוז וולוז'ין).

בשנות השלטון הסובייטי 1939—1941 היוותה איביה בפני עצמה „ראיון" (איזור). הרשויות המבצעות: „ראיאיספולקום" (הועד הפועל האזורי) ו„ראיקום" (הועד האזורי של המפלגה הקומוניסטית). מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכה ל„אובלאסט" (גליל) באראנוביץ', במסגרת „ב.ס.ס.ר." (הרפובליקה הסובייטית־סוציאליסטית ביילורוסיה), שבירתה היא מינסק.

כיום שייכת איביה ל„אובלאסט" (גליל) גרודנה (מספר שנים לפני כן, למולודצ'נה) במסגרת הרפובליקה הביילורוסית־סובייטית.

המרחקים בין איביה ושכנותיה: לתחנת הרכבת גאביה, 9 ק"מ; לעיירה ליפנישקי, 13 ק"מ; לידה, עיר המחוז, שהיוותה את העיר הגדולה, הסמוכה ביותר — 42 ק"מ; לווילנא, 147 ק"מ; לנובוגרודק, 35 ק"מ; לאושמינה, 65 ק"מ; לוולוז'ין, 50 ק"מ.

האוכלוסיה: פולנים (קטולים), בילורוסים ורוסים (פרבוסלבים), טטרים (מוסלמים) ויהודים.

לפי ספירת האוכלוסיה בשנת 1847 היו באיביה 804 יהודים (נפשות).

לפי מפקד של שנת 1897 חיו באיביה 573 יהודים (?!). האוכלוסיה הלא־יהודית — 3080 נפשות. ס"ה אוכלוסית איביה בשנת 1897 — 3653 (האוכלוסיה היהודית — 15.7 אחוזים).

לפי מפקד האוכלוסיה של ממשלת פולין בשנת 1921 חיו בעיירה: 2076 יהודים, 655 לא־יהודים. ס"ה האוכלוסיה — 2,731. היהודים היוו 76 אחוזים של האוכלוסיה כולה.

לפי מפקד האוכלוסיה שביצעה הקהילה היהודית בשנת 1938 חיו באיביה 3,025 יהודים.

מכל המפקדים הנ"ל נראה התמוה ביותר, המפקד של רוסיה הצארית משנת 1897. ברור שבמפקד הוכללה האוכלוסיה הלא־יהודית של כל ה„וולוסט" (ז.א. כל הכפרים שבסביבה שהיו שייכים ל„גמינה" — מועצה אזורית של איביה). הירידה באוכלוסיה היהודית מ־804 (1847) ל־573 (1897) אין לה כלל הסבר. ההגירה הגדולה לאמריקה חלה בשנים הראשונות של המאה העשרים. כנראה, שנפלה כאן טעות מצערת.

המפקד הפולני בשנת 1921 משקף את המצב לאשורו. כדאי להוסיף שבמספר 655 נפש לא־יהודים כלולים נוסף ל„מישצאנים", תושבי העיירה, גם אוכלוסית מוראב־שצ'יזנא (טאטארים) והכפר זאקושצילצה.

ב. ייסודה של איביה ובעליה

הקמת הישוב קדמה כנראה את התישבות היהודים במקום. בדורות הקדומים היתה שייכת למשפחת הרוזנים, קישקו (Kiszko) אחד מבני המשפחה, מיקולאי מצ'כאנובצה, הקשטלאן של טרוקי וה„פודסקארבי (שר־האוצר) של הנסיכות הליטאית. — (לפי 1. Olgelbrand — Encyklopedia Powszechna; 2. Balinski, Lipinski — Starożytna Polska).

לפי „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" היה מיקולאי קישקו הנ"ל ה„וויבודה" (מושל הפלך) של משצ'יסלאב וה„סטארוסטה" (מושל המחוז) של ווילקושב, — בנה בשנת 1538 (לפי שני המקורות הראשונים), או בשנת 1631 (לפי המקור השלישי), כנסיה ומנזר, עבור מיסדר נזירי „ברנרדינים". לשם קיומם תרם ב־10 ביוני 1633 תרומה שנתית של 200 זהובים פולניים והכנסות נוספות מנחלותיו. למיסדר הנזירים הברנרדיני באיביה היתה אחת מהספריות הגדולות ביותר בשטח הדת והאמונה (טאולוגית) — 489 ספרים. עד לרבע הראשון של המאה ה־19 היה קיים ע"י המנזר בית־ספר דתי־רוחני בשם „רטוריקה".

אדמות איביה עברו לאחר מכן למשפחת סלוזקו, ז.א. לקאטאז'ינא יאנושובה (לבית קישקו). בשנת 1662 העבירה את הנחלה ע"ש משפחת הרוזנים (גראפים), קארול וקאטא־רינה ראדזיוויל־הלבוביץ'. אחרי מותם ירשו את האדמות בנותיהם: מארציבלה מארציאנובה אוגינסקה, אשת הוויבודה של טרוקי וקנצלר ליטא וקריסטינה סאפיז'ינה, אשת הוויבודה של פולוצק.

עם מותה הפתאומי של אוגינסקה, עברה איביה בירושה למשפחת הרוזנים סאפיהא, שהעבירה אותה בשנת 1686 למשפחת הרוזנים, טיזנהאוז, שהורישו אותה למשפחת הרוזנים הידועה, זאמויסקי. הזאמויסקים היו בעלי האדמה, שעליה הוקמה העיירה, איביה, עשרות אלפי הקטרים של אדמה חקלאית ויערות עבותים, עד לשנת 1939, בה נכבש האיזור ע"י הצבא האדום.

בני משפחות הרוזנים, לא חיו באחוזתם (הויף) הסמוכה לעיירה, אלא ניהלו את נחלותיהם ע"י אגרונומים, מנהלים ו„אקונומים" (כלכלנים). לעתים רחוקות באו מהערים הגדולות בפולין ובאירופה, מקום שם נהנו מחיי עשירים־הוללים, לביקורים קצרים ולציד ביערות העבותים. למותר להוסיף שמשפחות הרוזנים הפולניים, מייסדי העיירה ובעלי אדמותיה, שברשותם ניתן ליהודים לבנות בתים ובתי תפילה, היו גם אדוניהם לשבט ולחסד. היהודים שילמו לקופת הרוזן תשלום שנתי בעד המגרש, שעליו הוקם הבית („צינש"), בעד הזכות לרעות את סוסיהם ופרותיהם בשדות המרעה („וויגון־וויהן") והיו תלויים בכל בחסדיו של הרוזן ונציגו במקום — ה„אקונום". בשנות העשרים של המאה הנוכחית, בוטל ה„צינש" תמורת תשלום חד־פעמי ניכר.

ג. קהילת איביה ב„ועד מדינת ליטא"

לפי כל המקורות מופיע הישוב היהודי באיביה רק ברבע הראשון של המאה ה־17. באסיפת המליאה של „ועד מדינת ליטא", שהתקיים בחודש אייר שפ"ו (1626) בבריסק, נזכר השם, משה מאיביה, בין משלמי המיסים לועד. באסיפת המליאה הקודמת של ועד המדינה הנ"ל, שהתקיים בחודש אלול שפ"ג (1623) בבריסק, בה נזכרו שמות של קהילות שונות בליטא, בקשר לשייכותן האדמיניסטרטיבית לאחת משלוש הקהילות הראשיות של ועד המדינה: בריסק, הורודנה (גרודנה) ופינסק, לא נזכר בכלל שם קהילת איביה, אבל מזה אין להסיק, שלפני כן לא היה קיים ישוב יהודי באיביה. באסיפת המליאה של „ועד מדינת ליטא" בשנת שפ"ו (1626) מופיעים שמות של מספר קהילות מגובשות, כגון:

קאפוליה, מוש, סמורגון, טראָק, זלווה וכו׳, שגם הן לא נזכרו באסיפת המליאה הקודמת בשנת שפ״ג (1623).

בשנת ת״פ (1720), מופיעה איביה כקהילה מגובשת ומבוססת. ברשימת ההערכה של מס־הגולגולת (קאָפּ־שטייער) שהוטל על קהילות ליטא, לפי החלטת המליאה של „ועד המדינה״ במושבו באמדור (טבת־שבט ת״פ — 1720), היה על ק״ק (קהילה קדושה) „איוויע״ לשלם 530 זהובים. באסיפה הנ״ל נקבע מס הגולגולת לקהילת נובארדוק 400 זהובים בלבד — הוכחה מובהקת שקהילת איביה עלתה אז באוכלוסיתה היהודית על נובארדוק.

באסיפת ועד המדינה בחודשים חשון־כיסלו תקי״ב—1751 בעיירה מיר היתה הערכת מס הגולגולת על כל יהודי ליטא, ס״ה ששים אלף (60,000) זהובים. חלקה של קהילת איביה, ביחד עם ליפנישוק שכנתה (שהיתה כפופה לאיביה), נקבע לסך 520 זהובים. הגורמים להורדה במיסים היו: מרד הקוזקים (1648) ומלחמת הצפון בין רוסיה, פולין ושוודיה (1655—59), שגרמו להרג ולחורבן כלכלי של יהדות פולין וליטא. באסיפת ועד המדינה בחודשי סיון־אב תקכ״א—1761 בסלוצק, הועלה מס הגולגולת ליהודי איביה וליפנישוק לסך 600 זהובים.

העובדה שקהילת איביה לא היתה כפופה לאחת מחמשת הקהילות הראשיות של ועד מדינת ליטא (בריסק, הורודנה, פינסק, וילנא וסלוצק) כדוגמת הקהילות הקטנות, והיתה קהילה עצמאית (אוטונומית) בתשלומי המס, ישיר למרכז ועד המדינה — מוכיח בעליל שבמאה ה־17 היתה איביה, אחת מהקהילות החשובות בליטא.

ועד מדינת ליטא (או „ועד המדינות״) כלל כנ״ל 5 גלילים. הוקם בשנת 1623, אחרי שמדינת ליטא התבדלה מ„ועד ארבע הארצות״ (פולין־הגדולה, פולין־הקטנה, ליטא ורייסן), שנוסד בשנת 1520 על פי צו מלכי פולין. „ועד ארבע הארצות״ הפסיק להתקיים בשנת 1764 לפי פקודת המלך סטאניסלאוו־אוגוסט, ואילו „ועד המדינות הליטאי״ התקיים עד לשנת 1766.

שני הועדים הנ״ל הוקמו לשם הערכת המיסים וגביתם במרוכז מהקהילות לטובת קופת מלכי פולין. לימים נתרחבו סמכויותיהם על חיי הדת והתרבות של היהודים. לתקנות הועדים היה תוקף חוקי.

ד. איביה בתקופת ממלכת פולין ונסיכות ליטא

ברור שישוב יהודי יכול היה לקום אך ורק במקום בו היתה כנסיה, ז״א. מקום ריכוז לאוכלוסיה הכפרית, שבו התקיימו ימי־שוק וירידים (לפי „אנציקלופ. סלובאר״ משנת 1894 התקיימו באיביה יום־שוק אחת לשבוע וארבעה ירידים בתקופת שנה). לפי המקורות כנ״ל הוקמה הכנסיה הקטולית ומיסדר הנזירים הברנרדינים ב־1538 או 1631. לא מתקבל כלל על הדעת, שלפני כן חיו יהודים באיביה. יתכן שנמצאו בכפרי הסביבה, מקום שם יכלו להתפרנס.

קביעתן של האנציקלופדיות הפולניות והרוסיות, שהישוב היהודי באיביה מופיע רק ברבע הראשון של המאה ה־17, משום שאז (1626) מופיע לראשונה בין משלמי מס־הגולגולת ל„ועד מדינת ליטא״, משה מאיוויע, אינו מעיד שלפני כן לא חיו יהודים

באיביה או בכפרים הסמוכים לה. ברור, שמספרם היה מועט, יתכן עשרות משפחות בלבד. בשנת 1578 חיו בנסיכות הליטאית 27 אלף יהודים. הקהילה הכי גדולה, בריסק, מנתה בשנת 1552 — 90 בתי יהודים, גרודנו (הורודנו) — 60.

לפי כל המקורות הגיעו יהודים לליטא במאה ה־14, בימי שלטונו של גדימין (1316—1341) שהרחיב את גבולות המדינה הליטאית עד הנימאַן והבוג. הוא נשאר עובד אלילים כל ימי חייו והיה משוחרר מתסביך שנאת יהודים. הוא פתח את שערי ארצו לסוחרים ובעלי־מלאכה מן המערב וביניהם היו הרבה יהודים. גם נכדו, הנסיך הגדול של ליטא, ויטולד — וויטאוטאס (1392—1430), לא נהג הפליה דתית והעניק כתב זכויות ליהודים. כתב הזכויות של ויטולד ליהודי ליטא היה דומה לפריוולגיות של הנסיך בולסלב מקאליש ליהודי פולין. לפי זה ניתן ליהודים: זכות של תנועה חופשית בכל רחבי המדינה; זכות למסחר; זכויות דתיות; שיפוט של יהודים בסיכסוכים בין בני־עדתם. לא רק מושלי ליטא, אלא גם האוכלוסיה הליטאית התיחסה ליהודים ביתר טולרנטיות מאשר יתר עמי אירופה. עד המחצית השניה של המאה ה־14 היו עובדי־אלילים ולא ידעו כלל על האנטישמיות. לאחר מכן לא היתה הקָטוליות הליטאית פנטית והעיקר, האוכלוסיה הכפרית הזדקקה למתווכים ולסוחרים, שהיהודים הצטיינו בתור כאלה.

ויטולד הרחיב את גבולות ליטא מזרחה ודרומה. בסוף המאה ה־14 הצליח להנחיל מכה ניצחת לצבא הטאטארים בראשותו של תימור לנג. את הטאטארים השבויים הושיב בעיירות נסיכותו כחקלאים. מכאן ריכוזי הטאטארים המוסלמים באיביה, נובארדוק, „סאראָק טאטארוב" ע"י וילנה, נסביז וכו'. במשך הדורות הם התבוללו באוכלוסיה המקומית (הביילורוסית) וקיבלו את שפתם והווי־החיים. הייחוד שבהם היתה השמירה על דתם המוסלמית והמסגדים שהקימו בשכונותיהם בישובים הנ"ל.

מספר היהודים בלידה וסביבתה גדל בתוקף השואה שנתרחשה בשנת 1648 בקרב יהודי אוקראינה, פודוליה ווולין, כשקם בוגדאן חמלניצקי עם הקוזאקים למלחמת־קודש נגד בעלי־האחוזות (ה„פריצים") הפולניים. במסעו רצח ללא רחם את יהודי הערים הכבושות (גזירות ת"ח ות"ט). יש להניח כי פליטים מן הדרום הגיעו גם לאיביה ונשארו בה לאחר שוך הסערה.

המאה ה־17 (תקופה שבה היתה ללא ספק קהילה יהודית באיביה כנ"ל) היתה הקשה מכל התקופות בחיי יהודי ליטא. הקהילות היהודיות שנתעצמו כתוצאה מגזירות ת"ח ות"ט, נפגעו מאד במלחמת רוסיה—שוודיה (1654—1667). בשנת 1655 נכבשה איביה יחד עם יתר חבלי ליטא ע"י הצבא הרוסי. בווילנה ובגרודנה נערכו פרעות ביהודים ובגליל כולו החלו ברדיפות היהודים ובשוד רכושם. המלך השוודי קרל־גוסטאוו ה־10 ניצל את המצב האנרכי בפולין וצבאותיו פשטו והגיעו עד לפלך וילנה וכאן הם התנגשו ברוסים (שבינתיים השלימו עם הפולנים). השוודים לא הרגו ביהודים במיוחד אבל סחטו את ממונם. כעבור יובל שנים (1707) שוב השתוללו צבאות מלך רוסיה, פטר הגדול, בחבלי וילנה וגרודנה, במלחמתם נגד השוודים שעלו על פולין.

בין שתי המלחמות ואחריהן נאלצו היהודים בפלכים הווילנאי (איביה היתה כלולה בו) והגרודנאי להאבק על זכויותיהם האזרחיות ובעיקר על זכויות העיסוק במסחר

ובמלאכות. בעיירות ובכפרים היו האצילים הפולניים חופשים לרדות ביהודים יושבי אדמותיהם, ויש שהיו מתעללים ורודים בהם ביד חזקה. האנרכיה וההפקרות שהשתלטו בחיי הציבור והמדינה בכל ארץ פולין, בעקב עלית מעמד האצולה („שליאַכטה") והשפעתו, גרמו סבל רב ליהודי הישובים הקטנים בחבלי וילנה, לידה וכו׳.

ה. בתקופת הכיבוש הרוסי (1772—1914)

שלוש פעמים חילקו ביניהן רוסיה, פרוסיה ואוסטריה את מדינת פולין, שהיתה שקועה במריבות פנימיים (1772, 1793, 1795). על סף חלוקתה של פולין, היתה כבר לידה הסמוכה עיר־מחוז. בספירה משנת 1766 היו בכל מחוז לידה 5,291 יהודים, מזה בלידה 1,167 (על איביה אין מיספרים).

אחרי החלוקה השלישית (1795) משעברה מרביתה של פולין לשלטון רוסיה, מצאו את עצמם יהודי פולין ברוסיה תחת שלטונה של הקיסרית ייקאתרינה הגדולה. הקיסרית „הנאורה" קבעה מיד „תחום מושב" בשביל היהודים, שאסר עליהם להתגורר בפלכי רוסיה עצמה (חוק זה נשאר בתוקפו עד חורבנה של רוסיה הצארית בשנת 1917). נתרבו הגזירות כמו: איסור להחזקת פונדקים, בתי מרזח ובתי־משרפות ליי״ש. הותר העיסוק במסחר ובמלאכות ללא הגבלות, אבל נגזר על יהודי הכפרים לעזבם ולהתגורר בישובים עירוניים בלבד. בשנת 1804 התחיל הגירוש מהכפרים, שלא בוצע בשלמות, מחמת פלישת צבאות נפוליאון לרוסיה.

הכובשים הצרפתיים גרמו צרות צרורות ליהודים: חיללו בתי כנסת ובתי עלמין, גבו מיסים גבוהים, דרשו גיוס אנשים לצבאם ובימי נסיגתם שדדו ובזזו מן היהודים. זקני איביה ידעו לספר מפי הוריהם שצבא נפוליאון עבר דרך איביה ובאקשט במסע הנצחון שלו למעמקי רוסיה ובנסיגת־החרפה כמובס. לפי דבריהם הקימו צבאותיו את התצפית („מאיאק") בדרך לכפר אורצישוק, שנשאר כמצבת־זכרון עד לימינו.

מלחמת נפוליאון דילדלה מאד את היהודים והמחלוקת בין החסידים והמתנגדים החריפה והביאה לצמצום זכויות הקהילות. בשנת 1819 נאסר על יהודי מחוז לידה לחכור אחוזות אצל הגויים ובשנת 1823 בוצע גירוש היהודים („ישובניקים") מן הכפרים במחוז לידה (כולל איביה). בשנת 1835 חודש גירוש היהודים מן הכפרים.

במאות ה־17, 18 ומחצית ה־19 חיו מרבית היהודים באחוזות ובכפרי הסביבה. הקהילה באיביה לא היתה גדולה במיוחד. הסיבה העיקרית לכך — בכפרים יכלו להרוויח את לחמם כחוכרי אחוזות ומחלבות מה„פריצים" („ארנדטורים"), כחנוונים ורוכלים, בעלי בתי־מרזח ופונדקים וכו׳. חלקת אדמה ופרה השלימו את החסר לקיום המשפחה. היו בין ה„ישובניקים" גם למדנים, שקנו להם שם בסביבה. בכל ישוב כפרי או אחוזה היה מלמד שהביאו מאיביה הסמוכה לחנך את הילדים, שגדלו בין הגויים, לתורה ולמצוות. בכפרים הגדולים היו מקיימים מנין בשבתות. לפני החגים היו מעמיסים את המשפחה ע״ג עגלה בתוספת תנובת השדה, והיו חוגגים בין יהודים באיביה הסמוכה.

יצחק קובוביצקי (אחיו של ד״ר אריה קובובי ז״ל) מספר בזכרונותיו על השנים, בהן חיה משפחתם באיביה (אביו, אברהם־צבי קוקוביצקי ז״ל היה חזן ושו״ב בשנות 92—1889),

שאביו היה יוצא מדי שבוע בשבוע לכפרים, בהם חיו משפחות של „ישובניקים", לשחוט את בהמותיהם. לדבריו חיו בסוף המאה ה־19 כאלף יהודים בעיירה ומאות בכפרי הסביבה. לכל משפחה יהודית באיביה היתה פרה, עזים וחלקת אדמה (גן), שלרוב היווה את חלק־הארי של הקיום החומרי. רמת־החיים היתה ירודה, הסתפקו במועט ומצאו את נחמתם באמונה ובקיום מצוות.

לפי „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" משנת 1882, היה סניף הדאר באיביה מחזיק את קשריו עם לידה באמצעות הדאר בכפר דז'יקוביץ' (מרחק של 29 ויורסט)...

לפי המקור הנ"ל היה מספר האוכלוסין באיביה בשנת 1869 — 2123 תושבים, מזה 1053 גברים, 1070 נשים (חסר פירוט לפי הלאום והדת).

ו. איביה, עיירה של ישובניקים

כנאמר לעיל ישבו מאות משפחות של יהודים בכפרי הסביבה וחיו שם דורות על דורות בשקט יחסי. הגזירות הצאריות אילצו אותם לעזוב את הכפרים ומשענתם הכלכלית ולעבור לעיירה הסמוכה. הם נאחזו בפרנסותיהם הקודמות, הודות לקשרים הקודמים עם הכפריים של ה„פרפיה". יש לקבוע ללא היסוס שקהילת איביה היתה ברובה קהילת „ישובניקים" לשעבר. שמות הכפרים בהם חיו לפני כן, נשאר כשם־לוואי להם ולבניהם אחריהם:

ברל ובנו, אברהם איזבויסקר (לייבמאן), שמעון איזבויסקר (קובנסקי). עשרות משפחות באיביה התיחסו ל„איזבויסקר" (הכפר איזבויסק שעל נהר הנימאן, 8 ק"מ מאיביה, בדרך לנובארדוק).

יואל בארקיער (בלוך). בארקי —אחוזה בדרך לכפר אורצישוק.

חיים־עקיבא לוקעשינער (הכפר לוקעשין, 4 ק"מ מהעיירה). היה בעל טחנת־ קמח בכפר.

יוסף באגנרודר (לייבוביץ'), עבר לאיביה מהכפר באגנרוד עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. יהודי תלמיד־חכם וירא שמים. בנו, חיים, מניצולי השואה, חי בארץ.

יוסף בארעווער (מובשוביץ'). היתה לו טחנת קמח חכורה בכפר בארעווע. שניים מבניו עלו ארצה (חיים ז"ל ודוד).

ברל לוגמוביצר (דלטיצקי), מלמד תינוקות. הבן, גרשון, מניצולי השואה, עלה ארצה.

יצחק זיקביצר (בקשט). עבר לאיביה בשנות העשרים מהכפר זיקביץ'. בנו לייבקה, מהעסקנים הציוניים וראש פוע"צ־ימין.

אלתר לאזדונער (מתוסביץ'). בעל מחלבה באחוזת („הויף") לאזדון, כ־15 ק"מ מהעיירה. בלאזדון גרו עוד מספר משפחות יהודיות. בניו: ברל (דב) ז"ל ומשה עלו ארצה.

יצחק דודער, שמעון דודער וכו'. הכפר דוד, במרחק של 6 ק"מ מהעיירה.

משה סונטאקער (מיקולאיבסקי). הכפר סונטאק, כ־25 ק"מ בדרך ללידה. נכדו משה, מניצולי השואה, חי בארץ.

בצלאל קראסובשציזנער (פדרמן). אחיו זליג — חלבן שהמשיך לעסוק במקצועו, ייצור גבינה שוויצרית, גם אחרי שעבר מקראסובשציזנה לאיביה.

פייוועָ נאצקביצר (בלוך). לעת זיקנה עבר לאיביה מכפר נאצקביץ. על אף זיקנתו נחשב ליהודי „גבר אלים". על גבורתו ופשטותו התהלכו בעיירה סיפורים מבדחים.

לייזר מאַרינער (אפשטיין). חוכר המחלבה מהפריץ באחוזת מאַרין (ע"נ נימאן).

מארקל מיקולאיעווער (מובשוביץ'). מיקולאיבה על נהר נימאן, בדרך ללוביץ'. עיירה קטנה בה חיו כמנין משפחות יהודיות, שעברו ברובם המכריע לאיביה.

פייוועָ מיישיקאָוויצער, אלי קריצ'ניקער, אלי יאשקביצר, פסח ראָזעוויצער, הירשל קופרעוויצער, אלתר יוראצישקער, הירשל בערעזינער וכו' כולם עברו מישוביהם הכפריים לאיביה.

למותר להתעכב בסקירה היסטורית על חיי קהילת איביה במחצית השניה של המאה ה־19 והמאה הנוכחית (ה־20). ספר הזכרון שלפנינו משקף, במדת האפשרות, את התקופה הנ"ל עד לחיסולה של הקהילה בשנות השואה (1944—1941).

קהילה תוססת שהתקיימה מעל 350 שנה, נמחקה מעל פני האדמה יחד עם מאות ואלפי קהילות באירופה, ללא תקוה שישוקמו אי־פעם.

רשימה ביבליוגרפית

1. פרופ. ש. דובנוב: „דברי ימי עם עולם", הוצ' „דביר" ת"א, תש"י.
2. „צייטשריפט" פאַר געשיכטע, דעמאָגראַפיע און עקאָנאָמיק, באַנד III, II, ז"ז 74—373, מינסק 1928.
3. אברהם אליאב: „ישובניקים בסביבות איביה".
4. פרופ. ש. דובנוב: „פנקס המדינה של ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא", ברלין, תרפ"ה.
5. „אשכול" אנציקלופדיה ישראלית, ברלין—ירושלים, 1932.
6. Orgelbrand — Encyklopedia Powszechna, W-wa, 1863.
7. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, W-wa, 1882.
8. Balinski, Lipinski — Starożytna Polska, W-wa, 1887.
9. אנציקלופ. סל:באר — ברוקהאוז ואפרון, פטרבורג, 1894.
10. ייברייסק. אנציקלופ. פטרבורג, 1912.
11. Encyclopedia Judaica, Berlin, 1931.
12. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej 1922—27, W-wa.

משה קאַגאַנאָוויטש / ת״א

צו דער געשיכטע פון יידישן ישוב אין איוויע

צו אונדזער באַדויערן איז אונדז ניט געלונגען — טראָץ אַלע באַמיונגען — צו געפינען דאָקומענטן און קוועלן וועגן אָנהייב פון דעם יידישן ישוב אין איוויע. אַ סך פון דעם, וואָס עס איז געשען אין אונדזער קהילה, איז געווען פאַרצייכנט אין „פנקס״ פון דער חברה־קדישא, וואָס איז פאַרברענט געוואָרן בעת דער גרויסער שריפה, אין מאַי 1929. עס איז קיין ספק נישט, אַז מען וואָלט אויך געקענט געפינען מאַטעריאַלן פון וויכטיקער באַדייטונג אין די אַרכיוון פון די גראַפן־פאַמיליעס: ראַדזשיוויל, סאַפיעהאַ, טיזענהאַוז א.ז. זאַמויסקי — די ערדבאַזיצערס אין איוויע, אין פאַרשידענע תקופות, ווי אויך אין די אַרכיוון פון די געריכטן אין לידע, ווילנע, אָשמענע, מינסק און אַנדערע.

עס איז אויך וואַרשיינלעך, אַז מאַטעריאַלן וועגן יידן אין איוויע זיינען פאַראַן אין דער כראָניק פון דער קאַטוילישער פאַראַפיע אין איוויע. אויך די מצבות פון יידישן בית־עלמין וואָלטן געקענט באַרייכערן אונדזער וויסן אויף דעם געביט. דער „אייזערנער פאַרהאַנג״ און דאָס זיין אָפּגעריסן פון שטעטל, דערמעגלעכן נישט קיין שום אופן פון אַרויסבאַקומען מאַטעריאַלן. דער עקשנותדיקער פּרוּוו פון פאַרשטאָרבענעם היסטאָריקער ד״ר געלבער ז״ל אויסצוגעפינען אַנדערע קוועלן וועגן אונדזער ישוב האָט ניט געגעבן קיין שום פּאָזיטיוון רעזולטאַט.

מיר האָבן אויפגעקליבן דאָס ביסל מאַטעריאַל, ממש ברעקלעך, ברעקלעך. צוליב דעם ווען מיר זיך ניט גרויסן און זאָגן, אַז מיר גיבן דאָ אַן אויספירלעכע, שלמותדיקע מאָנאָגראַפיע פון יידישן ישוב אין איוויע. מיר גיבן דאָס, וואָס מיר האָבן מיט שווערער מי אויפגעזאַמלט.

דער רעדאַקטאָר

א. איוויע — געאָגראַפיש־דעמאָגראַפישע און סטאַטיסטישע איינצלהייטן

איביה, איוויה (העברעאיש), איוויע (יידיש), Iwje, Iwie (פּויליש), Ивье (רוסיש), איווי׳ (אין דער רבנישער ליטעראַטור). לויט פּראָפעסאָר ישראל היילפּערין אין זיין מאמר „געאָגראַפישע נעמען אין העברעאישע קוועלן״, „לשוננו״, ג׳־ד׳ (זייט 236) שרייבט זיך דער נאָמען פון שטעטל: „איוויי״.

דער מקור פון נאָמען פונעם שטעטל איז ניט גענוג קלאָר. לויט איין ווערסיע טראָגט דאָס שטעטל דעם נאָמען פון איינעם פון די גראַפן פון דער פאַמיליע זאַמויסקי (די ערד־אייגנטימערס פון שטעטל), וועלכער האָט געהייסן איוואַן. לויט אַן אַנדערע ווערסיע באַציט זיך דער נאָמען צו אַן אייגנטימער פון דער מיל אין גאָר פריע צייטן — איוואָק (Iwok), אָדער גאָר — צום נאָמען פון טייכל וואָס שניידט אַדורך דאָס שטעטל: איווינקאַ (כאָטש עס קען אויך זיין פאַרקערט: דער טייך האָט באַקומען דעם נאָמען פונעם שטעטל).

איוויע ליגט אין צפון־זייט צווישן 53° 56′ גראַד ברייט, און 43° 26′ גראַד לענג אין מזרח צו גריניטש. דאָס שטעטל ליגט אויף אַ הויכקייט פון 157 מעטער איבערן ים־פלאַך.

איוויע האָט אָנגעהערט, זינט איר עקזיסטענץ (1538, אָדער 1631), צום גרויסן ליט־ווישן פירשטנטום און זינט דער פויליש־ליטווישער „וניע" (פאַראייניקונג), איז זי געווען אונטער דער פוילישער הערשאַפט. עס איז ניט באַוווּסט צו וועלכער פון די צווי גובערניעס, ווילנע אָדער טראָקי, האָט איוויע צוגעהערט.

נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן (1795), בעת דער גרעסטער טייל פון פוילן איז אַריבער אין רוסישער הערשאַפט, און ביז דער דייטשער אָקופּאַציע, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (1915), איז איוויע געווען אַנגעשלאָסן אין דער ווילנער גובערניע, קרייז אָשמיאַנע.

אין דער תקופה פון דער פוילישער הערשאַפט, אין די יאָרן 1920—1939, האָט איוויע געהערט אַדמיניסטראַטיוו צו דער נאָוואָגרודקער וואָיעוואָדשאַפט, לידער פּאָוויאַט (מיטן אויסנאַם פון די יאָרן 1920—1925, ווען איוויע האָט אָנגעהערט צום פּאָוויאַט וואָלאָזשין).

אין די יאָרן פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט (1939—1941) איז איוויע געווען אַ זעלבשטענדיקער קרייז, און געהאַט אייגענע אויספיר־אָרגאַנען: „ראַאיספּאָלקאָם" (קרייז־עקזעקוטיוו), און „ראַיקאָם" (קרייז־ראַט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי). אַדמיניסטראַ־טיוו האָט איוויע איצט צוגעהערט צו דער באַראַנאָוויטשער וואָיעוואָדשאַפט (אָבלאַסט), אין די ראַמען פון ב.ס.ס.ר. (ווייסרוסישע סאָוויעטישע סאָציאַליסטישע רעפּובליק, מיט איר הויפּטשטאָט מינסק).

היינט צו טאָג געהערט איוויע צום גראָדנער „אָבלאַסט" (גובערניע) (מיט עטלעכע יאָר פריער — צו מאָלאָדעטשנע). אין די ראַמען פון דער ווייסרוסישער סאָוויעטיש־סאָציאַליסטישער רעפּובליק.

דער מרחק צווישן איוויע און אירע שכנותדיקע ישובים, זיינען: צו דער באַן־סטאַציע גאַוויע, 9 קילאָמעטער, צום שטעטל ליפּנישקי, 13 ק"מ. צו דער נאָענטער קרייז־שטאָט לידע, 42 ק"מ, קיין ווילנע, 147 ק"מ, צו נאָוואָגרודעק, 35 ק"מ, אָשמענע, 65 ק"מ, וואָלאָ־זשין, 50 ק"מ.

די באַפעלקערונג: פּאָליאַקן (קאַטוילישער גלויבן) ווייסרוסן און רוסן (פּראַוואָסלאַוון), טאַטאַרן (מוסולמענער) און יידן.

לויט דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאָר 1847, זיינען אין איוויע געווען 804 יידישע נפשות. אין יאָר 1897 האָבן אין איוויע געלעבט בלויז 573 יידן (?!). די ניט־יידישע באַפעלקערונג האָט צו דער צייט געציילט 3080 נפשות. אין אַלגעמיין האָט די איוויער באַפעלקערונג געציילט אין יאָר 1897 — 3653 נפשות, און דער פּראָצענט פון יידן — 15.7.

בעת דער פאָלקס־ציילונג וואָס עס האָט דורכגעפירט די פוילישע מאַכט אין יאָר 1921, האָבן געלעבט אין איוויע 2076 יידן און 655 ניט־יידן, צוזאַמען 2731 נפשות. די יידן האָבן צו דער צייט געציילט 76 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

לויט דער ציילונג וואָס עס האָט דורכגעפירט די יידישע קהילה אין איוויע, אין יאָר 1938, האָבן אין אונדזער שטעטל געלעבט 3025 יידן.

פון די אַלע פאַלקס־ציילונגען איז די אַממייסטן שטוינענדיקע, די ציילונג וואָס עס האָט דורכגעפירט די צאַרישע מאַכט אין יאָר 1897. עס איז קלאָר, אַז די ציילונג האָט אַרומגענומען אויך די ניט־יידישע באַפעלקערונג פון דעם גאַנצן „וואָלאָסט" (ד. ה. אַלע דערפער פון דער געגנט וואָס האָבן געהערט צו דער „גמינע" — קרייז־ראַט פון איוויע). די פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג פון 804 אין יאָר 1847, ביז 573 אין יאָר 1897, האָט ניט קיין שום אויסטייטש. די גרויסע עמיגראַציע קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, און עס איז דעריבער אָנצונעמען, אַז די אָנגעגעבענע אינפאָרמאַציע איז פשוט אַ טעותדיקע.

די פוילישע פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1921 שפּיגלט אָפּ דעם ריכטיקן מצב. עס איז כדאַי צוצוגעבן, אַז אין דער צאָל 655 ניט־יידישע נפשות — לויט דער ציילונג אין יאָר 1921 — זענען שוין אַריינגערעכנט, חוץ די „מיעשטשאַנעס" (די בירגער פון שטעטל), אויך די באַפעלקערונג פון מוראַוושטשיזנע, די טאַטאַרן, און דאָס דאָרף זאַקאָשטשעלצאַ.

ב. די אַנטשטייאונג פון איוויע און אירע אייגנטימער

דער ישוב אַליין איז, ווייזט אויס, אַנטשטאַנען נאָך איידער עס האָבן זיך דאָרט באַזעצט יידן. אין די פריע צייטן האָט איוויע געהערט צו דער גראַפן־פאַמיליע קישקאַ (Kiszko). איינער פון דער משפּחה: מיקאָלאַי פון טשעכאַנאָוועצ, איז געווען דער קאַשטעלאַן פון טראָקי און דער „פאַדסקאַרבי" (פינאַנס־מיניסטער) פון ליטווישן פירשטנטום. (לויט 1. Olgelbrand — Encyklopedia Powszechna; 2. Balinski, Lipinski — Starożytna Polska). לויט „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" איז מיקאָלאַי קישקאַ געווען דער וואָיעוואָדע פון מסטשיסלאַוו, און סטאַראָסטע פון ווילקאָמיר. אין יאָר 1538 (לויט די ערשטע צוויי קוועלן), אָדער אין 1631 (לויט דער דריטער קוועלע), האָט דער דערמאָנטער קישקאַ געלאָזט בויען אַ קלויסטער און אַ מאָנאַסטיר פאַרן בערנאַרדינער־אָרדען. ער האָט אויך געזאָרגט פאַר זייער עקזיסטענץ, און אין 10טן יוני 1633, האָט ער געשאָנקען אַ יערלעכע סומע פון 200 פוילישע גילדן און נאָך אַנדערע הכנסות פון זיינע גיטער. דער בערנאַרדינער מאָנאַסטיר אין איוויע האָט פאַרמאָגט איינע פון די גרעסטע ביבליאָטעקן — 489 ביכער. ביז דעם ערשטן פערטל פון 19טן יאָרהונדערט האָט ביים מאָנאַסטיר עקזיסטירט אַ גייסטיקע רעליגיעזע שולע, א. נ. „רעטאָריקאַ".

דער באַדן פון איוויע איז שפּעטער איבערגעגאַנגען אין די הענט פון דער פאַמיליע סלושקאַ (Słuźko) גענויער: אין די הענט פון קאַטאַזשינאַ יאַנושאָוואַ (פון דער היים קישקאַ). אין יאָר 1662 האָט די דערמאָנטע איבערגעפירט איר ירושה אויפן נאָמען פון דער גראַפן־פאַמיליע קאַראָל און קאַטאַרינאַ ראַדזיוויל־העלבאַוויטש. נאָך זייער טויט האָבן געירשנט דעם באַדן פון שטעטל זייערע טעכטער: מאַרציבעלאַ מאַרציאַנאָוואַ אָגינסקאַ — די פרוי פון וואָיעוואָדע פון טראָקי און דער קאַנצלער פון ליטע, ווי אויך קריסטינאַ סאַפּיעזשינאַ — די פרוי פון וואָיעוואָדע פון פּאָלאָצק.

נאָכן טויט פון דער אָגינסקאַ איז איוויע איבערגעגאַנגען אין די הענט פון דער גראַפן־פאַמיליע סאַפּיעהאַ. אין יאָר 1686 האָט זי איבערגעגעבן דאָס אייגנטום איבער איוויע דער גראַפן־פאַמיליע טיזענהאַוז און פון זיי האָט עס געירשנט די באַוווּסטע גראַפן־פאַמיליע

זאַמויסקי. די זאַמויסקיס זיינען געווען די אייגנטימער פונעם באָדן אויף וועלכן עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס שטעטל איוויע, וואָס האָט אַרומגענומען אַ שטח פון צענד־ליקער טויזנטער העקטאַר אַגראַר־באָדן און אור־וועלדער.

די פריצישע קינדער האָבן נישט געלעבט אין זייער הויף, וואָס איז געווען נאָענט פון שטעטל. מיט זייערע גיטער האָבן אָנגעפירט אַגראָנאָמען, דירעקטאָרן און עקאָנאָמען (ווירטשאַפטלער). זייער זעלטן זיינען זיי געקומען פון די גרויסע שטעט אין פוילן, צי פון אויסלאַנד (ווו זיי האָבן על פי רוב געפירט אַ רייך־פאַרשווענדעריש לעבן) אויף קורצע באַזוכן און אויף יאַגד אין די געדיכטע וועלדער. עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז די פּאַמי־ליעס פון די פּוילישע גראַפן — די גרינדער פון שטעטל און די אייגנטימער פון די ערד־שטחים — אין וועמענס רשות די יידן אין שטעטל האָבן געבויט זייערע הייזער, בתי־תפילה, זיינען געווען די האַרן איבער זיי צום גוטן ווי צום שלעכטן. די יידן האָבן איינגע־צאָלט אין דער קאַסע פון גראַף אַ יערלעכן אָפּצאָל „צינש" פאַרן באָדן אויף וועלכן עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן זייער הויז, פאַרן זכות צו קענען פאַשען זייערע פערד אין בהמות אויף די לאָנקעס („וויגאָן־וויהען"), און זענען געווען אָפּהענגיק אין די חסדים פון גראַף און זיין פאַרטרעטער — דעם עקאָנאָם. אין די צוואַנציקער יאָרן פון לויפנדיקן יאָרהונדערט איז דער דערמאָנטער שטייער (צינש) בטל געוואָרן דורך אַן איינמאָליקן אָפּצאָל וואָס מען האָט געדאַרפט אַריינטראָגן אין דער קאַסע פונעם גראַף.

ג. די איוויער קהילה אין „ועד מדינת ליטא"

לויט אַלע קוועלן דערשיינט דער יידישער ישוב אין איוויע ערשט אין ערשטן פערטל פון 17טן יאָרהונדערט. בעת דער פאַרזאַמלונג פון פּלענום פון „ועד מדינת ליטא" אין יאָר שפ"ו (1626), וואָס איז פאָרגעקומען אין בריסק, ווערט דערמאָנט דער נאָמען משה פון איוויע צווישן די שטייער־צאָלער פאַרן ועד. בעת אַ פריערדיקער זיצונג פון פּלענום וואָס איז פאָרגעקומען אין חודש אלול שפ"ג (1623) אין בריסק, בעת וועלכער עס ווערן דערמאָנט נעמען פון פאַרשידענע קהילות אין ליטע, אין שייכות מיט זייער אַדמי־ניסטראַטיווער צוגעהעריקייט צו איינער פון די דריי הויפּט־קהילות פון לאַנדסראַט: בריסק, האָראָדנע (גראָדנע) און פּינסק, ווערט נאָך בכלל ניט דערמאָנט דער נאָמען פון דער איוויער קהילה, כאָטש עס איז נאָך דערפון ניט געדרונגען, אַז דער יידישער ישוב האָט נאָך נישט געהאַט דעמאָלט עקזיסטירט. בעת דער אסיפה פון פּלענום פון „ועד מדינת ליטא" אין יאָר שפ"ו (1626) ווערן דערמאָנט נעמען פון אַ צאָל קהילות, ווי: קאַפּוליע, מוש, סמאָרגאָן, טראָק, זעלווע און אַנדערע, וואָס זענען אויך ניט דערמאָנט געוואָרן בעת דער פאַרזאַמלונג אין יאָר שפ"ג (1623).

אין יאָר ת"פ (1720) פיגורירט שוין איוויע ווי אַ באַזירטע, איינגעפונדעוועטע קהילה. אין דער ליסטע פון שטייער־שאַצונג („קאָפּ־שטייער"), וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די קהילות אין ליטע — לויט דעם באַשלוס פון פּלענום פון „ועד מדינת ליטא" — וואָס איז פאָרגעקומען אין אמדור (טבת־שבט, ת"פ — 1720), האָט די קהילה אין איוויע געדאַרפט באַצאָלן פינף הונדערט גילדן, בעת אויף דער נאָוואַרעדקער קהילה האָט מען

נאָר געהאַט אַריפגעלייגט 400 גילדן קאָפּ־שטייער. דאָס באַווייזט קלאָר, אַז די קהילה אין איוויע איז אין צאָל נפשות דאַן געווען גרעסער פון נאָוואַרעדאָק.

בעת דער אַסיפה פון לאַנדס־ראַט, וואָס איז פאָרגעקומען אין די חדשים חשון־כסלו פון יאָר תקי״ב (1752) אין מ:ר, האָט דער קאָפּ־שטייער אַרומגענומען אין גאַנץ מדינת ליטע 60 טויזנט גילדן. דער חלק פון איוויע, צוזאַמען מיט דער שכנותדיקער שטעטל, ליפּנישאָק, וואָס איז איר געווען אונטערגעאָרדנט, איז געווען 520 גילדן קאָפּ־שטייער. די סיבות צו דער דאָזיקער ירידה אין שטייער־אָפּצאָל זענען געווען: דער קאָזאַקן־אויפ־שטאַנד (1648) און די א. ג. „צפון־מלחמה״ צווישן רוסלאַנד, פּוילן און שוועדן אין די יאָרן 1659—1655, וואָס האָבן געבראַכט מיט זיך מאָרד און עקאָנאָמישן חורבן פון פּוילישן און ליטווישן ידנטום. אויף דער פאַרזאַמלונג פון ועד המדינה אין די חדשים סיון־אב תקכ״א (1761), אין סלוצק, איז דער קאָפּ־שטייער פאַר די קהילת איוויע און ליפּנישאָק באַשטימט געוואָרן אויף אַ סכום פון 600 גילדן.

דער פאַקט, אַז די איוויער קהילה איז ניט געווען אונטערגעאָרדנט קיין איינער פון די פינף הויפּט־קהילות פון „וועד מדינת ליטא״ (בריסק, האָראָדנע, פּינסק, ווילנע און סלוצק), ווי אַנדערע קלענערע מקומות, נאָר איז געווען זעלבשטענדיק אין דירעקטן שטייער־אָפּצאָל פאַר דער צענטראַלע פון ועד, באַווייזט קלאָר, אַז שוין אין 17טן יאָרהונדערט איז איוויע געווען איינע פון די חשובע קהילות אין ליטע.

דער „ועד מדינת ליטא״, אָדער דער „ועד המדינות״ — ווי מען האָט אים אויך גערופן, האָט אַרומגענומען פינף גובערניעס און איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1623, נאָך דעם ווי די קהילות אין ליטע האָבן זיך אָפּגעטיילט פון „ועד ארבע הארצות״ (גרויספּוילן, קליינפּוילן, ליטע און רייסן), וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1520 לויטן באַפעל פון פּוילישע קעניגן. דער „ועד ארבע הארצות״ האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן אין יאָר 1764 לויטן באַפעל פון קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט, בעת דער „ועד מדינת ליטא״ האָט נאָך עקזיסטירט ביז 1766.

די צוויי דערמאָנטע לאַנדס־ראַטן זענען אויפגעשטעלט געוואָרן, כדי דורכצופירן די שטייער־שאַצונגען און אויפמאָנען די געלטער פאַר דער קאַסע פון די פּוילישע מלכים. שפּעטער האָבן זיך אויסגעברייטערט די רעכטן פון ביידע לאַנדס־ראַטן אויך אויף דעם קולטורעלן און רעליגיעזן לעבן פון די ידן. זייערע פאָדערונגען האָבן געטראָגן אַ געזעצ־לעכן כאַראַקטער.

ד. איוויע אין דער תקופה פון פּוילישן קעניגרייך און ליטווישן פירשטענטום

עס איז קלאָר, אַז אַ ידישער ישוב האָט געקענט אַנטשטיין נאָר דאָרט, ווו עס איז שוין געווען אַ קירכע — דאָס הייסט: אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך אַ דאָרפישע באַפעלקערונג, אַן אָרט ווו עס זענען פאָרגעקומען יאַרידן און מאַרק־טעג (לויט „ענציקלאָפּעדיע סלאָוואַר״ פון יאָר 1894, זענען אין איוויע פאָרגעקומען 4 יאַרידן אין יאָר, און איין מאָל אין דער וואָך אַ מאַרק־טאָג). לויט די דאָזיקע קוועלן איז דער קאַטוילישער קלויסטער אין איוויע און דער בערנאַרדינער מאָנאַכן אָרדען אַנטשטאַנען אין יאָר 1538, אָדער אין יאָר 1631. עס ליגט זיך ניט אויפן שכל, אַז ידן האָבן געלעבט

אין איוויע אין דער דאָזיקער צייט. מעגלעך, אַז זיי האָבן זיך געפונען אין שכנותדיקע דערפער, ווו זיי האָבן זיך לייכטער געקענט מתפרנס זיין.

די פעסטשטעלונגען פון די פוילישע און רוסישע ענציקלאָפּעדיעס, אַז דער ידישער ישוב אין איוויע דערשיינט ערשט אין ערשטן פערטל פון 17טן יאָרהונדערט, ווייל ערשט אין יאָר 1626 פיגורירט צווישן די צאָלערס פון קאָפּ־שטייער פאַרן „ועד מדינת ליטא״ אַ ייד מיטן נאָמען משה פון איוויע, זאָגן אַבסאָלוט ניט עדות וועגן דעם אַז פריער האָבן יידן ניט געלעבט אין איוויע, צי אין שכנותדיקע דערפער. אין יאָר 1578 האָבן אין ליטווישן פירשטנטום, שוין געלעבט 27 טויזנט יידן. די גרעסטע יידישע קהילה, בריסק, האָט געציילט אין יאָר 1552 — 90 יידישע פאַמיליעס, און גראָדנע (האָראָדנע) — 60. קלאָר, אַז אויב יאָ, זענען עס געווען געציילטע משפחות.

לויט אַלע קוועלן זענען די יידן געקומען קיין ליטע נאָך אין 14טן יאָרהונדערט, אין די צייטן ווען עס האָט געהערשט געדימין (1316—1341), וועלכער האָט אויסגעברייטערט די גרענעצן פון דער ליטווישער מדינה ביז די טייכן ניעמאַן און בוג. ער איז דאָס גאַנצע לעבן זיינס געבליבן אַ געצנדינער און איז געווען באַפרייט פון קאָמפּלעקס פון יידן־שנאה. ער האָט געעפנט די טויערן פון זיין לאַנד פאַר סוחרים און בעלי־מלאכה פון מערב, און צווישן זיי זיינען געווען אַ סך יידן. אויך זיין אייניקל, דער גרויספירשט פון ליטע — וויטאָלד (וויטאָוטאַס) וואָס האָט רעגירט אין די יאָרן 1392—1430, האָט ניט איינגעפירט קיין שום דיסקרימינאַציעס לגבי יידן און געגעבן זיי אַ געשריבענעם אַקט פון רעכט. דער דאָזיקער אַקט פון ליטע, געגעבן דורך וויטאָלדן, איז געווען ענלעך צו די פּריווילעגיעס וואָס עס האָט געגעבן דער פירשט באָלעסלאַוו פון קאַליש די יידן אין פוילן. אין רעזולטאַט דערפון האָבן יידן באַקומען רעכט פאַר פרייער באַוועגונג אין דער גאַנצער מדינה, רעכט פאַר האַנדל, רעליגיע און יוריסדיקציע אין סכסוכים צווישן זיך אַליין. ניט בלויז די הערשער פון ליטע, נאָר אויך די גאַנצע ליטווישע באַפעלקערונג האָט זיך באַצויגן צו די יידן מיט מער טאָלעראַנץ פון אַנדערע פעלקער אין אייראָפּע. ביז דער צווייטער העלפט פון פערצנטן יאָרהונדערט איז די ליטווישע באַפעלקערונג געווען אַ געצנדינערישע און ניט געוווּסט פון שנאה צו יידן. אויך שפּעטער איז דער ליטווישער קאַטאָליציזם ניט געווען אַזוי פאַנאַטיש. און דער עיקר — די דאָרפישע באַפעלקערונג איז אָנגעקומען צו פאַרמיטלערס און סוחרים, און די יידן האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט אויף דעם געביט.

וויטאָלד האָט אויסגעברייטערט די גרענעצן פון לאַנד אויף מזרח און דרום. אין סוף פון פערצנטן יאָרהונדערט איז אים געלונגען צו באַזיגן דאָס טאַטאַרישע מיליטער אונטער דער אָנפירונג פון טימאָר לענג. די געפאַנגענע טאַטאַרן האָט וויטאָלד באַזעצט אין די שטעטלעך פון זיין פירשטנטום ווי לאַנדווירטן. פון דאַנען נעמען זיך די טאַטאַריש־מוזולמענישע צענטערן אין איוויע, נאָוואַרעדאָק, סאָראָק־טאַטאַראָוו (ביי ווילנע), ניעסוויזש און אַנדערע. במשך פון דורות האָבן די טאַטאַרן זיך אויסגעמישט מיט דער אָרטיקער ווייס־רוסישער באַפעלקערונג, אָנגענומען זייער שפּראַך און לעבנסאַרט. דאָס ספּעציפישע וואָס איז געבליבן ביי זיי, איז געווען דאָס אָפּהיטן זייער מוזולמענישע רעליגיע און די מעטשעטן, וואָס זיי האָבן אויפגעשטעלט אין זייערע וווינערטער, אין די דערמאָנטע שטעט און שטעטלעך.

די צאָל פון יידן אין לידע און אומגעגנט איז געשטיגן נאָך דער גרויסער קאַטאַ־סטראָפע, וואָס האָט געטראָפן די יידן אין אוקראַינע, פּאָדאָליע און וואָלין. דאָס זענען די צייטן פון באָגדאַן כמיעלניצקי, וועלכער איז אויפגעשטאַנען, צוזאַמען מיט די קאָזאַקן, קעגן די פּוילישע פּריצים און געהאַלטן מלחמה מיט זיי. בעת זיין מלחמה־צוג האָט כמיעל־ניצקי אויסגעמאָרדעט, אָן רחמנות, די יידן, פון די דורך אים אָקופּירטע שטעט (גזירות ת״ח ות״ט). עס איז אָנצונעמען, אַז אַנטלאָפענע פון דרום זענען אויך אָנגעקומען קיין אי־וויע און שוין דאָרט פאַרבליבן.

דאָס 17טע יאָרהונדערט איז געווען די שווערסטע תקופה אין לעבן פון די יידן אין ליטע. די יידישע קהילות וואָס האָבן נאָך די גזירות ת״ח ות״ט זיך צוריק אויפגעבויט און פאַרפעסטיקט, זיינען ווידער שווער געטראָפן געוואָרן בעת דער רוסיש־שוועדישער מלחמה, אין די יאָרן 1654—1667. אין יאָר 1655 איז איוויע, צוזאַמען מיט אַנדערע טיילן ליטע, אָקופּירט געוואָרן דורך דעם רוסישן מיליטער. אין ווילנע און אין גראָדנע זיינען דורכ־געפירט געוואָרן פּאָגראָמען אויף יידן, און אין דער גאַנצער אומגעגנט האָבן זיך אָנגע־הויבן מאַסן־רדיפות אויף יידן און רויב־אַקטן. דער שוועדישער קעניג קאַראָל גוסטאַוו האָט אויסגענוצט די אַנאַרכיע אין פּוילן און זיינע אַרמייען זיינען אַריינגעדרונגען טיף אין לאַנד און זיינען דערגאַנגען ביז ווילנער גובערניע. דאָ האָבן זיי זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט די רוסן (וועלכע האָבן אין צווישן שלום געמאַכט מיט די פּאָליאַקן). די שוועדן האָבן ניט געמאָרדעט ספּעציעל קיין יידן, אָבער זיי האָבן פון זיי אויסגעפּרעסט זייער געלט. אין פּופציק יאָר אַרום (1707) האָבן די אַרמייען פון רוסישן קעניג פּיאָטר דער גרויסער ווי־דער זיך געשלאָגן מיט די שוועדן אין די געגנטן פון ווילנע און גראָדנע.

צווישן די צוויי מלחמות, און נאָך זיי, האָבן די יידן פון ווילנער גובערניע, אין וועל־כער איוויע איז געווען אָנגעשלאָסן, און אויך די יידן פון דער גראָדנער גובערניע, געמוזט פירן אַ קאַמף פאַר זייערע בירגערלעכע רעכט און בעיקר — פאַר די רעכט פון קענען זיך פאַרנעמען מיט מסחר און מלאכה. אין די שטעטלעך און אין די דערפער איז די פּוי־לישע שליאַכטע געווען פריי אין זייער האַנדלונג כלפּי יידן — די תושבים אויף זייער באָדן — און זיי אונטערדריקט מיט אַ גאַר שטאַרקער האַנט. די אַנאַרכיע און דאָס הפקרות וואָס האָבן באַהערשט דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין גאַנץ פּוילן, צוליב דעם אויפשטייג פון דעם אַדלשטאַנד (שליאַכטע) און זיין השפּעה אין לאַנד, האָבן גורם געווען אַ סך פּיין און לייד די קליינע יידישע ישובים אין די געגנטן פון ווילנע, לידע און אַנד.

ה. אין די צייטן פון דער רוסישער אָקופּאַציע (1772—1914)

דריי מאָל האָבן רוסלאַנד, פּרייסן און עסטרייך צעטיילט צווישן זיך דאָס פּוילישע לאַנד, וואָס האָט געזונקען אין אַ ים פון אינערלעכע רייבונגען און קריגערייען (1772, 1793, 1795). ערב דער ערשטער צעטיילונג פון פּוילן איז לידע שוין געווען אַ קרייז־שטאָט. לויט דער ציילונג אין יאָר 1766 זיינען אין דעם גאַנצן לידער קרייז געווען 5291 יידן, פון דעם, אין לידע אַליין — 1167 (די צאָל פון יידן אין איוויע ווערט ניט דערמאָנט). נאָך דער דריטער צעטיילונג (אין יאָר 1795), ווען דער גרעסטער טייל פון פּוילן

איז אַריבער צו רוסלאַנד, האָבן די פּוילישע יידן אין רוסלאַנד זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דער קעניגין יעקאַטערינאַ די גרויסע. די „נאָבעלע" קעניגין האָט גלייך באַשטימט די גרענעצן פון וווּינאָרט פאַר די יידן („תחום המושב"), און געשלאָסן פאַר זיי די טיילן לאַנד פון רוסלאַנד גופא (דאָס געזעץ איז, אגב, געבליבן גילטיק ביז דער צע־פאַלונג פון דעם צאַרישן רוסלאַנד אין יאָר 1917). עס האָבן זיך אָנגעהויבן מערן די גזירות: פאַרבאָט פאַר יידן צו האַלטן קרעטשמעס, שענקען, גאָזשעלניעס פון בראָנפן. זיי האָבן געמעגט זיך פאַרנעמען אומבאַגרענעצט מיט האַנדל און מלאכה, אָבער גלייכצייטיק איז פאַראָרדנט געוואָרן, אַז יידן מוזן פאַרלאָזן די דערפער ווו זיי זענען געזעסן, און גע־דאַרפט אַריבער וווינען נאָר אין שטעט. אין יאָר 1804 האָט זיך אָנגעהויבן דער גירוש פון יידן פון די דערפער. דער גירוש איז צו דער צייט ניט דורכגעפירט געוואָרן בשלימות צוליבן אַריינדרינגען פון נאַפּאָלעאָן מיט זיין מיליטער קיין רוסלאַנד. די פראַנצויזישע אַריינדרינגלער האָבן אָנגעטאָן די ידן צרות־צרורות: געשענדעט די בתי־כנסת, די בית־עלמינס, גענומען הויכע שטייערן, פאַרלאַנגט אַז מען זאָל זיך מאָביליזירן אין זייער אַרמיי, און בעת זייער צוריקטריט — גערויבט ידיש פאַרמעגן. אַלטע לייט פון איוויע האָבן גע־וווסט צו דערציילן פון דעם וואָס זיי האָבן געהערט פון זייערע עלטערן, אַז נאַפּאָלעאָנס מיליטער האָט דורכגעמאַרשירט איוויע און באַקשט, סיי בעת זייך טריומף־צוג טיף אין רוסלאַנד, און סיי בעת זיין אומקערן זיך אַ צעשלאָגענער און באַזיגטער. לויט זיי האָט נאַפּאָלעאָנס מיליטער אויפגעשטעלט דעם אָבסערוואַציע־טורעם („מאַיאַק") אויפן וועג צום דאָרף אורטשישאַק, וואָס איז געבליבן ווי אַ דענקמאָל ביזן היינטיקן טאָג.

די מלחמה פון נאַפּאָלעאָנען האָט פאַראָרעמט די יידן, און די מחלוקת צווישן די אָנ־הענגער און קעגנער פון דער אַנטשטאַנענער חסידות־באַוועגונג, האָט גורם געווען צו דער באַגרענעצונג פון די רעכטן פון די קהילות. אין יאָר 1819 איז פאַרבאָטן געוואָרן פאַר יידן צו נעמען אין פּאַכט קריסטלעכע גיטער, און אין יאָר 1823 איז דורכגעפירט געוואָרן דער גירוש פון די ידישע ישובניקעס פון די דערפער אין לידער קרייז. אין יאָר 1835 איז באַנייט געוואָרן דער גירוש פון די יידן פון די דערפער.

אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט און אין דער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט האָט דער רוב פון די יידן געלעבט אין פּריצישע גיטער און אין די אַרומיקע דערפער. די יידישע קהילה אין איוויע איז ניט געווען קיין ספּעציעל גרויסע. די הויפּט־סיבה דערפון איז געווען — אין די דערפער האָבן זיי געקענט פאַרדינען זייער ברויט אַלס אַרענדאַרן ביי פריצים, מילכיקער, קרעמערס, הענדלער און קרעטשמער. אַ שטיקל ערד און אַ בהמה האָבן דערגענצט דאָס, וואָס עס האָט געפעלט, כדי אויסצוהאַלטן די פאַמיליע. צווישן די ישובניקעס זענען אויך געווען יידן־למדנים וואָס האָבן זיך קונה־שם געווען אין דער סביבה. אין יעדן דאָרפישן ישוב, צי אין אַ פאָלוואַרק ווו יידן זיינען געזעסן, איז געווען אַ מלמד וועמען מ'האָט אַראָפּגעבראַכט פונעם דערנעבנדיקן איוויע, כדי צו לערנען תורה און מצוות די קינדער, וואָס זענען געוואַקסן צווישן די גוים.

אין גרעסערע דערפער האָט מען איינגעאָרדנט אַ מנין אויף שבת. אַן ערב יום־טוב האָט מען אויפגעלאָדנט די משפחה אויף אַ וואָגן, מיטגענומען עסנוואַרג און געפּראַוועט יום־טוב צוזאַמען מיט יידן אין דער נאָענטער איוויע.

יצחק קובאָוויצקי, דער ברודער פון ד״ר אריה קובאָוויצקי (קובובי) ז״ל, דערציילט אין זיינע זכרונות וועגן די יאָרן ווען זייער משפחה האָט געלעבט אין איוויע (דער פאָטער אברהם צבי קובאָוויצקי ז״ל איז געווען חזן און שו״ב אין איוויע, אין די יאָרן 92־1889). זיין פאָטער פלעגט יעדע וואָך אַרויספאָרן אין די דערפער וווּ עס האָבן געלעבט די ישוב־ניקעס און דאָרטן געשאָכטן פאַר זיי בהמות. לויט אים האָבן אין סוף פון 19טן יאָרהונ־דערט געלעבט אין איוויע אַרום טויזנט ייִדן און אין די אַרומיקע דערפער — הונדערטער ייִדן. יעדע ייִדישע משפחה אין איוויע האָט געהאַט אַ קו, ציגן און אַ שטיקל ערד (אַ גאָרטן), און דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געדינט ווי אַ יסוד פאַרן מאַטעריעלן קיום. דער לעבנס־ניוואָ איז געווען אַ נידעריקער, מען האָט זיך באַגנוגנט מיט ווייניק און געפונען אַ טרייסט אין אמונה און אין מקיים זיין די מצוות פון דער תורה.

לויט דעם „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego" פון יאָר 1882, האָט די פאָסט־אָפּטיילונג אין איוויע אָנגעהאַלטן די פאַרבינדונג מיט לידע דורך דער פאָסט אין דאָרף דזשיקאָוויץ (אַ מרחק פון אַן ערך דרייסיק קילאָמעטער...).

לויט דער דערמאָנטער קוועלע האָט די אַלגעמיינע באַפעלקערונג אין איוויע געציילט אין יאָר 1869 — 2123 איינוווינער, פון דעם: 1053 מענער און 1070 פרויען. קיין שום פּרטים וועגן נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט און זייער רעליגיע ווערן ניט אָנגעגעבן.

ו. איוויע — אַ שטעטל פון ישובניקעס

ווי געזאָגט פריער, האָבן הונדערטער ייִדישע משפחות געלעבט דורות־לאַנג אין די אַרומיקע דערפער פאַרהעלטנישמעסיק רואיק. די צאַרישע גזירות האָבן זיי געצוווּנגען צו פאַרלאָזן די דערפער און זייער עקאָנאָמישן אָנשפּאַר און אַריבער וווינען אין נאָענטן שטעטל איוויע. אַ דאַנק דער פאַרבינדונג מיט די דאָרפסלייט פון דער פּאַראַפיע, האָבן זיי זיך אָנגעהאַלטן אין זייערע פריערדיקע פּרנסות. מען קען אָן שום צווייפל פעסטשטעלן, אַז אין רוב גענומען, איז די קהילה אין איוויע באַשטאַנען פון געוועזענע ישובניקעס. די נעמען פון די דערפער וווּ זיי האָבן געלעבט, זענען געבליבן ווי באַגלייט־נעמען פאַר זיי און זייערע קינדער.

בערל און זיין זון אברהם איזבויסקער (לייבמאַן), שמעון איזבויסקער (קאָוועגסקי). צענדליקער משפחות אין איוויע האָבן אָנגעהערט צו די „איזבויסקער" (דאָס דאָרף איז־בויסק ליגט ביים טייך ניעמאַן, 8 ק״מ פון איוויע, אויפן וועג קיין נאָוואַרעדאָק).

יואל באַרקיער (בלאָך). באַרקי — אַ פאָלוואַרק אויפן וועג צום דאָרף אורטשישאָק.

חיים עקיבא לוקעשינער (דאָס דאָרף לוקעשין — 4 ק״מ פון שטעטל). ער איז געווען דער אייגנטימער פון דער מיל אין דאָרף.

יוסף באַגנעראַדער (לייבאָוויטש) איז געקומען קיין איוויע פון דאָרף באַגנעראַד בעתן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג. זיין זון חיים לעבט אין לאַנד.

יוסף באַרעווער (מאָושאָוויטש) האָט געהאַלטן די מיל אין דאָרף באַרעווע. צוויי פון זיינע זין האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל (חיים ז״ל און דוד).

בערל לוגאָמאָוויצער (דעלאַטיצקי), אַ מלמד פון קינדער. זיין זון גרשון, פון די גע־ראַטעוועטע פון דער קאַטאַסטראָפע, האָט עולה געווען קיין ישראל.

יצחק זיקעוויצער (באַקשט). ער איז אין די צוואַנציקער יאָרן פון דעם יאָרהונדערט אַריבער קיין איוויע פון דאָרף זיקעוויץ. זיין זון לייבקע — פון די ציוניסטישע עסקנים און דער פירער פון די רעכטע פועלי־ציון.

אַלתר לאַזדונער (מאָטוסעוויטש), געהאַלטן די מילכיקעריי אין הויף לאַזדון, אַרום 15 ק״מ פון איוויע. אין לאַזדון האָבן געוווינט נאָך אַ צאָל ידישע פאַמיליעס. די זין פון אַלתרן: בערל ז״ל און משה, זענען עולה געווען קיין א״י.

יצחק דודער, שמעון דודער א״אַנד. דאָס דאָרף דוד געפינט זיך 6 ק״מ פון שטעטל.

משה סאָנטאָקער (מיקאָלאַיעווסקי). דאָס דאָרף סאָנטאָק — 25 ק״מ אויפן וועג קיין לידע. זיין אייניקל, משה, — פון די גרעסטעוועטע אין דער לעצטער קריג, לעבט אין לאַנד.

בצלאל קראַסאָוושטשיזנער (פעדערמאַן) און זיין ברודער זעליג. אַ מילכיקער, וואָס האָט ממשיך געווען אין זיין פאַך, אויסגעאַרבעט שווייצאַרישן קעז, אויך נאָך דעם ווי ער איז אַריבער פון קראַסאָוושטשיזנע קיין איוויע.

פייווע נאַצקעוויצער (בלאָך). אויף דער עלטער איז ער געקומען קיין איוויע פון נאַצ־קעוויטש. טראָץ דער עלטער איז ער פאַררעכנט געווען ווי אַ ייד אַ גבר. וועגן זיין גבורה און פשטות זענען אין שטעטל אַרומגעגאַנגען פריילעכע אַנעקדאָטן.

לייזער מאַרינער (עפשטיין). געהאַלטן די מעלקעריי פון פריץ אין מאַרינער הויף אויפן ניעמאַן.

מארקל מיקאָלאַיעווער (מאָוושאָוויטש). מיקאָלאַיעוואָ —אויפן טייך ניעמאַן. אויפן וועג קיין לובטש — אַ קליין שטעטעלע ווו עס האָט געלעבט אַ מנין יידישע משפחות, וואָס זיינען אין גרעסטן טייל אַריבער קיין איוויע.

פייווע מיישקאָוויצער, אלי קריטשניקער, אלי יאַשקעוויצער, פסח ראַזעוויצער, הירשל קופרעוויצער, אַלתר יוראַצישקער, הירשל בערעזינער און נאָך פיל פיל אַנדערע — זיי אַלע זיינען אַריבער קיין איוויע פון די אַרומיקע דערפער, ווו זיי האָבן פריער געוווינט און מען האָט זיי גערופן לויט זייערע פריערדיקע וווינערטער.

עס איז איבעריק זיך אָפּצושטעלן אין דער היסטאָרישער אָפּהאַנדלונג וועגן לעבן פון דער איוויער קהילה אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט און דעם לויפנדיקן, 20סטן יאָרהונדערט. דאָס דאָזיקע יזכור־בוך שפיגלט אָפּ, ווי וויט מעגלעך, די דערמאָנטע תקופה ביז דער ליקווידאַציע פון דער קהילה אין די טרויעריקע קאַטאַסטראָפע־יאָרן (1941—1944).

אַ ברויזנדיקע קהילה, וואָס האָט עקזיסטירט העכער 350 יאָר איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד צוזאַמען מיט הונדערטער, טויזנטער אַנדערע יידישע קהילות אין אייראָפּע, אָן דער מינדסטער האָפענונג, אַז זיי וועלן נאָך ווען עס איז צוריק אויפגעבויט ווערן.

ביבליאָגראַפישע רשימה פון ביכער און צייטשריפטן, וועלכע האָבן געדינט ווי מקורות צו דעם היסטאָרישן איבערזיכט, זע ביים ענדע פון דעם זעלבן איבערזיכט אין עברית (ז׳ 42).

אנציקלופדיות כותבות על איביה
וואס שרייבן ענציקלאפעדיעס וועגן איוויע

ORGELBRAND — ENCYKLOPEDIA POWSZECHNA
Tom XII, str. 742, Warszawa, 1863 r.

Iwje, miasteczko drewniane w dawnem województwie Wilenskiem, powiecie oszmiańskim, o mil 7 od Oszmiany i od Lidy, dawne dziedzictwo Kiszków. Jeden z tej rodziny Mikołaj z Ciechanowca Kiszka, kasztelan trocki, podskarbi wielki litewski, przed r. 1538 fundował tu Bernardynów i kościół farny funduszem opatrzył. Około r. 1611, drugi założył zbór wyznania helweckiego. Obecnie jest własnością Tyzenhauzów.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY KRÓLESTWA POLSKIEGO
Tom III, Warszawa 1882. str. 325

I w j e m-ko w pow. oszmiańskim, leży pod 53° 56 szer. półn. i 43° 26 dług. wsch., o 59 w. w kierunku połud. od Oszmiany, 134 8/4 w. od Wilna, mieści się na wyniosłości dochodzącej 514 stóp npm., posiada zarząd gm. włść., szkółkę wiejską, mur. paraf. kat. s"s ap. Piotra i Pawła, st. poczt. załatwiającą wszelkie korespondencye i komunikującą się z Lidą przez st. poczt. Dzikowicze, odległą ztąd o 29 i pół w. liczy 2123 mk t. j. 1054 męzcz. i 1070 kob. (1869).

I. gm. włśc. dzieli się na 5 wiejsk. okr., posiada 42 wsi, 978 domów i 6243 włościan; a paraf. kat. I klasy 2, dek. wiszniewskiego, posiada filię w Dudach (porów.), kaplicę w Satołtowiczach i liczy 7646 wiernych.

I. były niegdyś własnością Kiszków, z których Mikołaj z Czechanowca, w-da mścisławski, s-ta Wiłkoszewski fundował tu w r. 1631 kościół, a przy nim klasztor i sprowadził do niego bernardynów, ofiarując im z dóbr swych corocznie 200 złp, a także „przyzwoitą ordynaryą".Nadanie to nastąpiło 10 czerwca 1633 r. Bernardyni mieli tu bibliotekę zawierającą 489 ksiąg treści teologicznej i utrzymywali w klasztorze szkółkę duchowną zwaną retoryką, aż do kasaty w pierwszej ćwierci b. stulecia.

Od Kiszków I. przeszedł do Służków a mianowicie do Katarzyny Januszowej

z domu Kiszkówny, hetmanowej lit. Ta zapisała je w 1662 r. Karolowi i Katarzynie z Radziwiłłów Hlebowiczom, którzy zostawili dwie córki Marcybelę Marcyanową Oginską wopewodzinę trocką, kancelarzową litewską i Krystynę Sapieżynę wojewodzinę połocką.

Gdy Ogińska zmarła bezpotomnie I. dostała się Sapiehom, którzy w 1686 puścili je w zastaw Tyzenhauzom. Dziś I. należy do hr. Elfrydy Zamojskiej, która je otrzymała w spadku po Tyzenhauzach.

J.W.

BALIŃSKI, LIPINSKI: STAROŻYTNA POLSKA
Tom IV, str. 187, Warszawa, 1887 r.

Iwje (**) miasteczko drewniane o mil 7 od Oszmiany i od Lidy, dawniej dziedzictwo jak się zdaje Kiszków, bo Mikołaj z Ciechanowca Kiszka, kasztelan trocki, podskarbi W. lit. przed r. 1538 fundował tu Bernardynów, a r. 1631 kościół farny funduszem opatrzył. Wprzódy zaś, t. j. około r. 1611, któryś z Kiszków założył w Iwju zbór wyznania helweckiego. Miejsce to ostatecznie stało się własnością Tyzenhauzów.

ענציקלאָפּעד. סלאָוואַר, באַנד 12אַ, ז' 776, בראָקהויז און עפּראָן, פּעטערבורג, 1894

איוויע — אַ שטעטל אין ווילנער גובערניע, אָשמענער אויעזד. דאָ איז געווען אַ מאָנאַסטיר פון בערנאַרדינער־אָרדען נעבן קלויסטער, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין 1631־טן יאָר. אין שטעטל קומען פאָר 4 יאַרידים (ירידים) אַ יאָר און וועכנטלעכע מאַרק־טעג.

(איבערגעזעצט פון רוסיש)

„יעווריעסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ", אכטער באַנד, בראָקהויז און עפּראָן, פּעטערבורג, 1912

איוויע — אַ שטעטל אין אָשמענער אויעזד, ווילנער גובערניע. אין 1847־טן יאָר האָט די יידישע באַפעלקערונג אין איוויע געציילט 804 פּערזאָן. אין 1897־טן יאָר איז די אַלגעמיינע צאָל איינוווינער צוזאַמען מיט דער אומגעגנט געווען, 3653, פון דעם 573 יידן.

(איבערגעזעצט פון רוסיש)

(**) Nie trzeba Iwja brać za jedno z Jewiem wsią leżącą w Wtwie trockiem przy wielkiej drodze z Wilna do Kowna.

ENCYCLOPEDIA JUDAICA, VIII BAND, 713, Berlin, 1931

I w j e, Städchen in Polen, in der Woiwodschaft Nowogrudok, Bezirk Wołożyn. Die jüd. Ansiedlung geht auf das erste Viertel des 17. Jhts. zurück. Ein Mose aus I. wird als Steuerzahler in dem Pinkas des Litauischen Waad im J. 1623 genannt. Die Gemeinde führte die Kopfsteuer für ihre Mitglieder direkt an den Waad ab und war daher von keiner der fünf führenden Gemeinden Litauens abhängig. Im J. 1761 entrichtete sie (im Verein mit den Juden in Lipnischki) an den Waad in Slutzk 600 Gulden als Kopfsteuer. 1847 lebten in I. 804 Juden, 1897 — 573 (15.7% der Gesamtbevölkerung) und 1291 — 2076 (76%).

מקורות:

Istorija Jewreiskago Naroda XI, 210.
Pinkas des Litauischen Waad.
Zeitschrift, Minsk II—III.
Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, 1922/27.

ENCYCLOPEDIA JUDAICA, III BAND, 471, Berlin 1931

ASCHKENAZI, ISAAK BEN JAKOB, Talmudist und Chassid, Bruder des Kabbalisten R. Mose Ivier. Nach A's Tode wurde in seinem Nachlas ein kabbalistisches Werk über die Form der Buchstaben gefunden, u. d. T. „Berit Olam" (erschienen Wilna 1820); ob dieses Werk einen ältern Kabbalisten oder A. selbst zum Verfasser hat, steht nicht fest.

מקורות:

Walden I; Nr. 238; II b. Nr. 140.

„אשכול", אנציקלופדיה ישראלית, כרך שני, עמ' 132
הוצאת אשכול, ברלין־ירושלים, 1932

איביה, עיירה בפלך נובוגרודק (מחוז וולוז'ין, פולניה). הישוב היהודי התחיל שם ברבע הראשון של המאה הי"ז. יהודי אחד בשם משה מאיביה נמנה בפנקס מדינת ליטה משנת שפ"ו (1626) בין משלמי המסים. הקהילה היתה שולחת את מס הגולגולת של בני העיר אל הועד עצמו, ולפי"ז נראה שלא היתה כפופה לאחת מחמש הערים הראשיות שבליטה. בשנת 1761 שלחה (ביחד עם יהודי העיירה ליפנישקי) אל הועד בסלוצק 600 זהובים מס הגולגולת. בשנת 1847 ישבו באיביה 804 יהודים, בשנת 1897 ירד מספרם עד 573 (15.7% מכלל התושבים) ובשנת 1921 נמצאו שם 2076 יהודים (76% מכלל התושבים; עליה של262,3% לעומת שנת 1897).

מקורות:

דובנוב, פנקס מדינת ליטא, 21;
צייטשריפט, מינסק, 2, 3;

„המגיד" משנת 1872 (מס' 26)

נדבות עבור אחינו בני ישראל בפרס

א י ו ו י ע (מחוז אשמינע). — קול שועת בת עמי מארץ מרחקים, ארץ פרס אשר יד אלהים נגעה בה לרעה זה כמה, הגיע גם לאזנינו. ויתעורר הרב הג' אב"ד דפה ולרגלו גם אנכי, הכותב, לאסוף איזה נדבות ולשלחם לידך אדוני, כאשר יעשו אחינו בכל מקומות מושבותם.

אולם מה נעשה ועירנו גם היא נפגעה מפגעי הזמן בשנה הזאת, כי בושו והכלמו עובדי פשתן שריקות אלה (הוא המסחר האחד אשר לעירנו מאז ומעולם). אי־לזאת, הלא תיקר בעיניך אדוני ר' „המגיד" נדבת כפינו זאת המעט אשר מקרב לב ונפש הגשנו לפניך היום בחסדך לשלחם ליד האומללים האלה בצרוף כסף תועפות הנשלח אליך מכנפות הארץ למען נקח גם אנחנו שכם אחד במצוה רבה זאת.

ע ז א" ל א י ש א י ו ו י ע

בסוף הערה מהמערכת: נשלח לנו ע"י סוכננו הנכבד רי"ם בווילנא (זהו ר' יצחק מיכאלאווסקי, סוכן „המגיד" בווילנא).

ואלה שמות המתנדבים:

נדבות צו 1 רוכ.: הרב הגאב"ד ר' דוד שלמה גראדזענסקי, ר' מרדכי נאליבאטצקי, יוסף אבא בלאך, יוסף דוד מלוקעשין, שמואל זרח ב"ר צבי, ישראל יאקאו.

משה פאליאטצאק 75 קאפ.

צו 50 קאפ.: חתן הרב — ר' יהודה לייב מאסטקאווי המכונה יהל"ם, זעליג ב"ר חיים כ"ץ, אלי ב"ר אהרן שלמה, זלמן ב"ר משה, מרדכי ב"ר מאירים, יצחק ב"ר דוב עזאל.

זאב ב"ר בצלאל יקותיאל — 45 קאפ.

נדבות צו 30 קאפ.: הפרוש מדעלאטיץ, ר' מרדכי סת"ם, נחמיה ב"ר אליעזר.

נדבות צו 25 קאפ.: ר' חיים, חתן ר' נח שו"ב, דוד ב"ר יצחק יהושע, דוד העשיל ב"ר יונה, אברהם ב"ר יצחק קאשצער, יוסף ב"ר נפתלי, אלי ב"ר חיים.

פלוני אלמוני — 27 קאפ., אלי' מרדכי ב"ר משה — 15 קאפ., אליעזר קאשצער — 15 קאפ., האשה גיטל אשת ר' אייזיק גאלדבערג — 50 קאפ., ר' אשר בלאך — 50 קאפ.

סך הכל 14 רו"כ 67 קאפ.

„המליץ", מס' 53, עמ' 859—858
פטרבורג, יום ב' ט"ו אב ה' תרמ"ה — (27) 15 יולי, 1885

איוויע (פ. ווילנא). 7 יולי 1885. — ביום ה', 4 יולי לפנות ערב יצאה אש מאת ד' ותאכל עשרים בתי חמד אשר התנוססו לתפארה יותר מכל בתי העיר, וביניהם בית המדרש החדש, ועוד שפלי בתים ובתי אוסם סה"כ 35 בנינים; והנה מלבד חזות הקשה לראות את שרידי הבע"ב מתפלשים בעפר עי מפלתם, אשר ימים יעברו בטרם ישובו לבנות בתיהם על תלם, הנה כל ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ד' — את בית המדרש החדש אשר באמת התנוסס כאבן נזר בעירנו, ויהי לנו למקדש מעט, כי בית המדרש הישן הנשאר לפליטה ביום עברות ד' נחשב כאין, כי קירותיו מטים לנפול מני אז — ומי יודע מתי תשיג ידנו לקומם הריסותיהם על תלם, אם לא תשיגנו עזר מחוץ ?...

כי עירנו נופלת בערכה מכל הערים סביבותיה, ואף כי אנשיה עובדים שריקות פשתן, בכל זאת לא תעשינה ידיהם תושיה, וצר כחם להספיק מחית ידיהם בצמצום, ואף כי לבנות מחדש שני בתי ה'.

ברוך מבנים אשר

כנים כל דברי הכותב, כי נזק רב סבלו כל העיר, והעולה על כל הוא בהמ"ד החדש, אשר מחירו עלה יותר מארבעת אלפים רו"כ, ובהמ"ד הישן גם הוא כבר בא מועד להקימו על תלו, ומי יתן והיו דברינו לרצין לפני המ"ל להיות למליץ יושר לנו להחזיק בידינו, אולי יצליח ה' חפצנו בידינו. הכ"ד הכו"ח, יום א' ז' מנ"א תרמ"ה לפ"ק איוויע.

דוד שלמה בהרב הגאון מ' משה ארי' ליב
זצלה"ה גראָדזענסקי החופ"ק הנ"ל.

„המליץ", מס' 11, עמ' 110
פטרבורג, יום ג', כ"ט טבת ה' תרמ"ז — 13 (25) יאנואר, 1887

איוויע (פ. ווילנא). 9 יאנואר, 1887. — בימים האלה נתברר בבי"ד הגליל בעיר אשמינא משפט ששה אכרים, אשר נאשמו בעון כי הכו מכות אכזריות ועינו נער עברי על לא חמס בכפיו ואלה פרטי הדבר:

זה כשתי שנים נסע לאָשמינא נער אחד כבן שש עשרה שנה (בן אחד בעלי הבתים הנכבדים בעירנו, נין ונכד להרה"ח משכיל לאיתן ממינסק) ועמו העגלון ועוד איש אחד מפה. ויהי בנסעם בצהרים דרך כפר ,קארקעניאט", התנפלו עליהם האכרים, יושבי הכפר, אשר היו אז מרי נפש, יען כי בלילה ההוא גונב מאחד האכרים סוס, ומי הוא הגנב אם לא יהודי? לכן הלא ישאו אלה בעון אחיהם;

ויאחזו בם ויביאום אל המלון, ושם הכו אותם באכזריות רצח, ותרב המכה להנער הזה, כי הכרת פניו ענתה בו, לפי דעת האכרים, כי בין גנבים חלקו, ולולא חשה אישה אחת עבריה, יושבת הכפר, להעיד על שלשת האנשים כי כנים וישרים המה, ותתחנן

לפניהם לחוס עליהם, כי אז בלי ספק בצעו את אשר זממו לעשות להם: להעביר על חלקת בשרם מטילי ברזל לוהטים, למען הוציא מפיהם תודה כי גנבים המה;

אולם תחת הברזל הביאו שבטים וקוצים ויכום על ירך מכות נאמנות עד שפך־דם, ויעזבום לנפשם. אבי הנער התאונן רע על ראשי המכים, ששה במספר — ואחרי אשר התגלגל המשפט מאת שופט השלום אל חוקר הדין, בא עתה לפני בי״ד הגליל באָשמינא.

כל הנאשמים יצאו חייבים במשפטם: ארבעה מהם נדונו להאסר בגדוד האסורים (ארעסט. ראָטע) לשנה, ושניים לשבת בכלא שנה וחצי, וכל הוצאות דבר המשפט אשר תעלינה לחמש מאות רו״כ, שלם ישלמו אל אוצר הממשלה. ששת הפושעים יאמרו עתה להגיש עצומותיהם על יתר האכרים יושבי הכפר, באמרם כי גם ידם היתה במעל הזה, ומדוע זה אך המה ישאו ויסבלו?

מרים אַלטשולער

הערת המערכת: הנער שעליו מסופר כאן הוא אברהם בנדר, לימים עורך דין בעיירתנו. באיביה ידעו לספר שהנער הנ״ל למד בעל פה את הקודקס הפלילי, בכדי להביא לדין את מעניו. הוא הצליח בכך וגם בבחינות שעמד בהן לשם השגת תואר עו״ד.

עתון יומי „המליץ״, פטרבורג, 24 יוני 1888, גליון מס׳ 137

עזרת סופרים

ווילנא, 17 יוני. — עלמה צעירה לימים אנכי; נולדתי בעיר איוויא, אחת מערי פלך ווילנא הקטנות, אשר אנשיה מעטים המה וההשכלה לא הופיעה עוד עליה, דלה היא ועניה ויושבת בסתר המדרגה, ואין בה איש אשר יקים אותה מעפר שפלותה. בני הנעורים עודם הוזים שוכבים ולא יעורו משנתם; הבנים בחדרי מלמדיהם והבנות בזויות ביתן, ואין איש אשר יושיט להם מדבש ההשכלה גם בקצה המטה, כי אין בעירנו לא בתי ספר ולא מורים משכילים, גם ספרי מדע אין אשר יעירו ויעוררו את רגשות צעירי הימים וכשרונותיהם. לפני שתי שנים הביאו אחדים מנכבדי עדתנו לעירנו אחד המורים אשר כלה חוק למודיו ואמרו ליסד בית ספר לבני הנעורים, ויקומו עליהם מבני העיר כל שומרי נשף, ולא נתנו להם להקים מחשבתם הטובה. ולא רק לשונות אחרות וחכמות חול, כי גם שפת עבר מוזרה לרוב בני עירנו ורק מתי מספר בם אשר דעת דרכיה יחפצון. אנכי, אשר על ברכי אבות חכמי לב ויודעי בינה נולדתי וגודלתי, ובילדותי גר בעירנו החכם הנודע לשם ר׳ עזא״ל אַלטשולר, נתנו אותי על ידו ללמדני השפה העבריה, והוא הביאני חדריה, עד כי היום בצלה אחמדה ואשבה ופריה מתוק לחכי. ומעת שמעתי שמע ווילנא המעטירה אשר בה התנוססו כאבני נזר נושאי דגל השפה העבריה אשר עבדו עבודת הקדש וספרותה, כלתה נפשי לבוא אל העיר הזאת אשר יקראו לה בשם הכבוד „ירושלים דליטא״, כי אמרתי פה אמצא המקור הנאמן אשר ממנה יפוצו מעיני שפת קדשנו חוצה ואשאב מים בששון ממעין הישועה הזה:

ועתה כי באתי הנה ראיתי כי תוחלתי נכזבה, יען כי בני דור החדש סרו מן המסלה אשר סללו לפניהם אנשי השם, ושפתנו עזובה באין דורש ומבקש ואת כבודה נתנו לבנותיה הצעירות המתהלכות בארץ החיים. על כן הבנים הצעירים הולכים תועה בדרכי לבם מבלי הבין את ערך עמם ומנוחתם ומבלי אהוב את מקור מחצבתם, כי דברי חוזינו ונביאינו כספר החתום לפניהם, ספר דברי הימים לבני ישראל כמו זר נחשב להם, כי בעודם רכים יתנום אבותם ללמוד חכמה ודעת, בטרם נטעו על תלמי לבבם ידיעת קורות עמם ודתם, על כן בגדלם רוחם זרה לבני עמם, דבר ה׳ ימאסו, ובלומדי התורה ילעיבו ושפת הקדש כמו זרה תחשב בעיניהם, כי מה להם ולשפה אשר בסוד עליזים לא ידברו בה ובבתי משחק לא ינצחו בה בנגינות. וכמשפט הבנים כן גם משפט הבנות, אשר גם הן מקדימות לבוא בבתי הספר ללמוד לשונות העמים ואת שפת אבותינו לא ילמדון ותורת ישראל תשלכנה אחרי גו. ובמי האשם, אם לא באבותיהם אשר לא ידעו להביא בלב בניהם דעת יסודות תורתנו ושפתנו הקדושה בטרם יביאו אותם בבתי הספר ולהאציל להם גם אחרי כן מועד וזמן ללמדם תורה ושפת עבר ותולדות עמנו וכל המוצאות אותו, למען לא ירחק לבבם ותדבק נפשם בעמם לאהבה אותו. הנה גם בברלין ובווין ובפאריז שבו אחינו בני ישראל מדרך עקלתון זאת ושבו לשקוד וללמד את בניהם תורת דתם ושפת עברית, והאבן אשר מאסו הבונים היתה לראש פינה, עד כי גם בנות רבות עשו חיל בשפת עבר, ומדוע זה יגרע גורל בנותינו פה בארצנו, מדוע לא ילמדו גם את הבנות לדעת את שפת קדשנו, למען אשר תדענה את מקור תורת ישראל? הלא האשה היא האומנת את בניה, ואם רוח האם זרה לעמה לדתה ולשפתה, אם כל קדשי ישראל בעיניה כספר החתום, וימי חגה ושבתה לא יהיו לה ימי קרוא מקרא בספרי ישראל, כי אם ימי בקש תענוגות בני האדם, לפנות בה לבטלה או לבוא בבתי המשחק. אם כזאת וכזאת תעשה האם מה הטוב אשר תנחיל לבניה? וכל זה הלא תלוי בהאבות להטותן אל ימין או אל שמאל, ועתידות הצעירים בידם המה לבנות את הצלחתם או להרוס אותה. לכן אחי בני עמי! התאחדו נא ושימו אל לב להטיב חנוך בנינו, פלסו מעגל דרכיהם אם את שלומם וטובתם תדרשו, כי אך בזאת נקדם פני הרעה ונעלה ארוכה לשבר בת עמנו.

טויבא בלאך

הצפירה, ורשה, (מס׳ 94), 1891

שריפה גדולה באיביה בשנת תרנ״א (1891)

„כ״ח ניסן תרנ״א פרצה תבערה נוראה באיוויע ותאכל יותר ממאתים בתים אשר לא חלה עליהם אחריות מאש והם יותר משני חלקי העיר. כל אנשי העיר נמלטו בעוד שיניהם מחוץ לעיר בפני האש הגדולה. כל התבואות והסחורות וכל דבר חפץ נשרפו. אין מלים בפי לתאר את מצבם הנורא של האומללים אשר נשארו בעירום ובחוסר כל ובאין מעון ומחסה ויחבקו אשפתות ברחוב העיר השוממה״.

כותב הקורספונדנציה פונה לאחינו בני ישראל שיהיו „אחים לצרה" וישלחו איש מתנת ידו על־פי הכתובת: „ראבינו דאווידו גראדזענסקאמו וו. מ. איביה ווילענסקי גוב". (להרב דוד גרודזנסקי בעיירה איביה, פלך ווילנה)."

משה מאסטקאווי

בעתון „המליץ" של השנה הנ"ל (מס' 187) כותב ר' דוד שלמה בהרב הגאון מ' משה אריה ליב זצ"ל גראדזענסקי מאיוויע (מחוז אשמינא) על הנחיצות במשלוח נדבות „בעד הנשרפים האומללים וביותר לבנין בתי העדה כמו בית המדרש החדש כי אזלה ידינו מסיבת השריפה לבנותם ולהקים על תלם".

בקשר לנ"ל יש לציין כי בשריפה הזאת נשרפו כתביו התורניים של הגר' משה לייב אב"ד איביה אביו של הרב, דוד שלמה, שמילא מקומו ברבנות זו. דבר זה מציין נכדו, הגר' חיים עוזר גרודזנסקי, בהקדמתו לחיבורו „שו"ת אחיעזר".

„הצפירה", ורשה, 11 יולי 1900 (גליון מס' 157, כ"ז תמוז התר"ס)

איוויע (פ. ווילנא). — ביום ג' כ' תמוז בשעה 8 בבוקר יצאה אש מאחד הבתים ותאכל שלשת חלקי העיר במשך שלש שעות. כשלש מאות בתי מושב וכל אשר בהם, חנויות רבות וסחורותיהן נשרפו, ואך מעט מזעיר נמלטו משיני האש. הנזק גדול מאד.

חברת המכבים חתרה בכל עוז להשקיט את האש, אבל ידיה לא עשו תושיה, כי ברגע אחד אחזה האש בכל פינות העיר. צעקת האומללים נגועי השרפה נוראה ומצוקתם גדלה מאד. יותר מאלפיים נפש אדם מתגוללים בחוצות העיר עטופי רעב, באין לחם לאכול ובלי כסות לכסות מערומיהם. מהעיירות הקרובות אלינו: לידא, אשמינא, נאווהרדאק ועוד. שלחו אלינו עגלות מזון וצידה, אך אין הקומץ משביע. ע"כ בצר לנו אנו מושיטים ידינו לעזרה לנדיבי העם הקרובים והרחוקים. חנונו נא אחינו, חוסו, חמולו נא על נגועי השרפה בעירנו המתמוגגים ברעב, ואת הנדבות תשלחו נא אל כתובת ראש הועד לתמיכת ה„נשרפים" שנוסד בה ברשיון הממשלה.

ועה"ח מנהלי העדה וראשיה:

עתון יומי „המליץ", פטרבורג, 20 אוגוסט 1900, (גליון מס' 187) במדור „בארצנו".

מאיוויע (פ. ווילנא). — הגיע אלינו מכתב מאת שופט־השלום של המחלקה הרביעית ה' אובא, כי בעת השרפה שהיתה שם ביום 4 יולי ש"ז עלו על המוקד 191 בתי מעון ועוד. בניינים אחרים כמספר זה; בתוכם גם 17 חצרי אכרים ולערך אלפיים נפש מיהודים ואכרים נשארו בלי מחסה ובלי מזון. ולמען הביא עזר להנשרפים נוסד ע"פ הצעת שר־הפלך, ועד לקבוץ נדבות, אשר בראשו עומד האדון שופט־השלום הנ"ל.

והנה מבקש הועד להחיש עזרה לנשרפים ולשלוח אליו נדבות־כסף, בגדים, כלי־לבן, חומר לבניה וכו׳ ע״פ הכתובת של הרב דמתא.

בעתון „המליץ״ (גליון מס׳ 140) משנת 1901, קוראים כהמשך למאורע השריפה הנ״ל את הדברים דלקמן:

„היושב־ראש של הועד, שהוא שופט השלום, ה׳ אובא, מילא עד היום את משלחתו באמונה, כי הכיר את משפט הבכורה בכסף, החלוקה הראשונה לאלה שבתיהם לא היו בטוחים מאחריות מאש, ובלי הבדל דת ומשוא פנים נתן לאיש־איש מהם סך 15 רובל״.

„הצפירה״, ורשה, 1902 (מס׳ 142)

על מות גיטל־גאלדע אשת הר״ר אייזיק גאלדבערג

היא היתה אם בעיר בישראל, היא היתה אשת חיל, חכמת לב ועוזרת לבעלה במסחר וקנין ועם טרדותיה הרבות בביתה ומסחרה, הקדישה את כל עתותיה לדאוג לטובת בני עירה איוויה. על כל צרה שלא תבוא לאחד מהם, כל נגע ומחלה, מיד מיהרה לעזרתו ותנהלהו בעצתה המחוכמה ותסעדהו על ערש דוי. ובשעה שהופיעה בבית המנוגע הופיעה אורה אתה, זכי מלאכי השלום נלוו לה, ותחי רוח הנענה והנדכא בהשכילה לחזק את לבו ולתמוך בו תמיכה רוחנית וגם חמרית לאשר דרוש לו.

חילקה כבוד לתורה ורבים מלומדיה מצאו ארוחת־תמיד על שולחנה, כפה פרשה לעני וידה שלחה לאביון ותרבה חסדה לכל דורש. ומשפחות היו בעיר אשר מידי שבת בשבתו חילקה להן מנות תמיד, לזה לחם ולזה בשר ויין, והכל בצנעא, בתום, בעין יפה ולב שלם. פניה הפיקו רצון וחנינה, שלום ואהבה לכל בריה. דיבורה היה בנחת עם הבריות ותהי רודפת שלום בין איש לאשתו ובין גבר לרעהו, ותקח חלק גם בכל ענייני העיר בכל מוסדות הצדקה והחסד של הצבור, וכל בני העיר מצאו בה אם רחמניה, יועץ פלא ועוזר בעת צרה ומצוקה.

היא היתה טיפוס נאמן של האשה העברית בתמימותה, ביראתה את אלקים, בחכמת ליבה, בחריצותה ובחסדיה הרבים, טיפוס אשר הולך ומתמעט בישראל, ועל כן ראוי והגון לתת לה שם וזכרון בישראל. נפטרה בשנת הששים ושמונה לימי חייה ביום ב׳ דחוה״מ פסח שנה זו ונקברה בעיר מולדתה איוויע פלך ווילנא.

חתנה המוקיר את זכרה,
אליעזר אליהו פרידמאן
(ליקט מ. צינוביץ)

„הזמן", ווילנא, תרס"ו—1906 (גליון מס' 139)

על מות ר' יצחק־אייזיק בר' ישראל גולדברג מאיוויע

מת י"ב תמוז תרס"ו בעיירה הנ"ל.

„עוד שריד אחד מהדור הישן אבד, עוד נר אחד כבה..."

הנרות הללו — סמל התום, הצדק, היושר והחנינה של הטיפוס היהודי התמים, בן הדור העברי הולכים וכבים, הולכים ואובדים. עוד מעט ועקבות בני הדור ההוא לא יזכרו ולדור הצעיר הבא לא יהיה עוד מושג כל שהוא מיופיו הרוחני של הדור התמים העבר.

טיפוס נאמן של בני הדור ההוא היה המנוח, בר אבהן ובר אוריין היה, סוחר נכבד שמשאו ומתנו בתום, בצדק וביושר. נח לבריות ומותר משלו. על פניו היה שפוך חן מיוחד המעיד על מזגו הטוב ונפשו העדינה. ביתו היה פתוח לרווחה לכל נדכא ושפל רוח. כל עובר אורח הגון, למדן נע ונד, דרשן נודד וסתם עני הגון מצא מנוח, מקלט ומזון בצל קורתו של המנוח. ידו היתה פרושה תמיד להקל את ענים ולחצם של הדופקים על דלתותיו, של אלה השופכים לפניו מר לבם, של אלה הנזקקים לתמיכה בגלוי ובסתר... הוא היה אוהב תורה בכל לבו הרחב, וחובב ציון וארץ האבות בכל עוז הגעגועים אשר בלב יהודי תמים השואף לתחית עמו על ארץ אבותיו, תחיית העם והארץ היתה הגיגיו ושאיפתו כל היום.

בעירו היה עסקן צבורי באמונה מוחלטת, ובכל היותו נוח לבריות ועובר על מדותיו בנוגע אל ענייניו הפרטיים, היה כעמוד של ברזל בעד האמת והצדק המוחלט בנוגע לענייני הציבור ולתקנת ענייני העדה. בעמלו נבנה בית המדרש החדש לפני שנים הרבה, ואחרי הישרפו נבנה מחדש בית חומה, ביגיעתו הרבה של המנוח. כן איזן ותיקן תקנות רבות בעניני החסד והצדקה בעירו. ובכל מפעליו עוברת שלשלת ארוכה של אמת, צדק ויושר.

זאת תמונת העברי התמים של הדור הישן וזוהי צורתו של המנוח ר' אייזיק גולדברג ז"ל, שנאסף אל עמיו בעיר איוויע, והיתה תמונתו הרוחנית לזכרון לדור הבא.

בשם המשפחה המתאבלת, חתנו הכותב בדמע,

א. א. פרידמאן

ירחון „הזמן" (53 №) מיום ד' ניסן תרס"ז (1907)

תודה וברכה

„מזכרת תודה וברכה בשם כל בני עירנו ועדתנו, הננו להביע את תודתנו העמוקה ליליד עירנו ותושב העיר ריגה, הגביר הנכבד, מו"ה שבח ב"ר נפתלי לעווין, אשר הואיל לנדב על בית המדרש בעירנו, עמוד לתפילה כליל יופי והדר, עשוי מעצי אלונים ומכוסה בלוחות שיש נפלאים ונחמדה למראה.

ברגשי תודה עמוקה נזכיר לברכה את שמו. ישלם לו ה׳ כפעלו הטוב ותהיה משכורתו שלימה. והיה אך שלום ואושר בגבולו תמיד.

כחפצו וחפץ מכבדיו ומוקיריו
הרב יצחק קוסובסקי החופ״ק
מאיר גוסקינד
יעקב־משה בלוך
גבאי בית המדרש הישן.״

„הד הזמן״, 1909 (גליון מס׳ 159)

המצב הכלכלי של יהודי איוויה בשנת תרס״ט (1909). הרב י. קוסובסקי מייסד בנק הלואה־וחסכון.

איוויה (פלך ווילנה). — בעירנו, שמצבה החמרי הוא נורא מאד, היה מורגש חסרון מוסד לקרדיט פעוט, במידה שאין למעלה הימנה. כל עסקם של תושבי עירנו מצטמצם רק בחנוונות פעוטה ובסחר הפשתן בעונת הסתיו. למרות מה שמספר התושבים הולך ופוחת בה, מחמת הנדידה התכופה לאמריקה, מספר החנויות מוסיף והולך בה משנה לשנה, עד שכמעט אין בית אשר אין שם חנות. בכל ימות השבוע שורר בחיי המסחר קפאון גמור ועיני החנונים והסוחרים נשואות רק אל האכר, שיבוא ליום השוק, אבל גם אז ההתחרות גדולה כל־כך, עד שמסתפקים בריווח של שוה פרוטה. ואם לכל זה נוסיף גם את היוקר המבהיל של צרכי אוכל ויתר צרכי החיים, אז נבין את כל הקושי של חיי החנוני הפעוט בעירנו, ובכמה עמל וטורח עולה לו, כשצריך להוסיף מעט סחורה בחנותו.

ולכן ראוי הוא לתהלה ולתודה רבה, הרב דמתא, העסקן החרוץ ר׳ יצחק קוסובסקי, שהיה הראשון, שהבין את גודל הנחיצות של מוסד לקרדיט פעוט ועל־פי האיניציאטיבה שלו נוסד באנק לחסכון והלואה. עכשיו הוא גם מתנהל תחת השגחתו בסדרים טובים ומביא ברכה רבה לסחר העיר, עד כי במשך חצי השנה, שהוא קיים, כבר הספיק לרכוש לו את חיבתם ואמונם של כל יושבי העיר. את התועלת המרובה של המוסד הזה אפשר לראות מזה, כי במשך זמן קיומו הקצר עלה ההון־החוזר של העסקים שעשה בפקדונות והלואות לסכום קרוב לשלשים אלף רובלים, ומספר החברים עלה מששים, שהיה בהווסדו, עד שתי מאות ועשרה, עם הון־יסוד של שני אלפים ומאה רובלים. הרב משתדל עתה לקבל תמיכה גם מחברת יק״א, וצריך לקוות, כי השתדלותו תעשה פרי.

רישומו ופעולותיו של הרב הנ״ל ניכרים גם בכל ענפי החיים הציבוריים בעירנו. אבל אם בנוגע לעבודתו הפוריה ביתר המקצועות, כמו הבאנק הנ״ל ועוד, ראוי הוא להיות למופת לרבני יתר הערים, אי אפשר לומר כן בנוגע לעבודתו במקצוע החינוך. התלמוד־תורה למשל תחת השפעתו. המוסד הזה, על פי רוחו וסדריו, הוא אמנם מן

הטיפוס הישן, אבל בכל־זאת אפשר היה עוד להשלים, על פי הדחק, עם מצב כזה, כי בכל אופן מקבלים בו התלמידים חינוך עברי פחות או יותר רצוי, ואין בו אותה העזובה הרבה שבה מצטיינים יתר בתי הת״ת ממין זה. אבל מה שקשה להבין הוא, כי הרב הזה, שבעצמו הנהו איש מפותח, משכיל גם בשפות, ויודע ומכיר את דרישות החיים — כי הוא לא ישים־לב לזה, שחניכי הת״ת יקבלו גם את הידיעות היסודיות הנחוצות לבני העניים בתור אנשים מן היישוב. למראית עין אמנם נלמדים בו גם הלימודים הכלליים, אבל לו היה לעומדים בראשו רצון אמיתי לזה והכרת הצורך המוחלט, ולא עשו את הדבר רק בשביל לצאת ידי חובת הלימודים הכלליים, אזי היו מקצים ללימודים האלה, מקום לא כל כך טפל, כמו עכשיו. איזו ידיעות, למשל יכולים התלמידים להוציא מהת״ת אם מורה רוסית וחשבון נכנס לשם רק לשלש שעות בשבוע וגם זה רק במחלקה האחרונה?

דוב יוסיפסון

(ליקט מ. צינוביץ)

„הזמן״, ווילנא, 1910 (138)

איוויה (פ. ווילנה). — בבית ה„תלמוד תורה״ המקומי נעשו בשנים האחרונות הרבה תקונים חשובים והמוסד החל להתפתח. הגבאים מינו למנהל איש חרוץ היודע את אשר לפניו והוא ממלא את תפקידו באמונה. ותחת אשר עד כה היו תלמידי הת״ת מפוזרים ב„שטיבלעך״ של בתי המדרש, התכנסו עתה לבית אחד, שקנו הגבאים לתכלית זו מידי איש פרטי. הבית נחלק לשתי מחלקות: מחלקה לתלמידים מתחילים והשניה — לתלמידים מפותחים יותר.

זה כשנה וחצי נוסד אצלנו בית־עקד (הכוונה לספריה — העורך) רוסי. קיוו הצעירים, שהמוסד הזה יתפתח ומספר קוראיו וספריו יגדל מיום ליום. אך תקוותם זו נכזבה, מפני שהאנשים שהדבר נמסר לידם, לא מילאו את אשר הבטיחו: לא ביקשו אמצעי כסף לקניית ספרים חדשים, לא השתדלו לאשר את בית העקד ועד היום אין סדר בבית העקד, אין הנהגה ואין ספרים.

המצב הרוחני של בני עירנו הוא מעציב עד מאד. האבות לא ידאגו לחינוך בניהם ומוסרים אותם למורים שרובם אינם יודעים את אומנתם כהוגן: האמידים מבקשים באמצעים שונים להכניס את בניהם אל הגימנסיה אשר בפלך ובמחוז, בטרם ידעו לקרוא עברית. הבינונים מתקנאים בהם, ואם אין ידם משגת לתת לבנים חינוך כללי — יספיקו בכל זאת להרחיקם מן הלמודים העברים, ואין דואג לחזק את בני הדור החדש ברוח לאומי־יהודי ולתת להם ידיעה מספקת בספרות העברית. מלבד הספרים היהודים שהצעירים והצעירות קוראים ומתענינים בהם לפרקים, אין בעירנו אף בית־עקד ספרים אחד לספרים עבריים, ואין כמעט עתונים עבריים, זולתי חותמים אחדים לעתונים ולז׳ורנאלים עבריים.

„הצעיר״

(ליקט מ. צינוביץ)

„הצפירה", ורשה, 1911 (143)

א י ו ו י א (פלך ווילנה). — בשבוע זה הובל פה לקברות אחד מן המצויינים שבדור הישן, הרב ר' יצחק יוסף באקסט ז"ל. המנוח הקדיש כל ימיו, מן השעה הרביעית לפנות בוקר עד השעה העשירית בערב, ללימוד התלמוד בבית מדרשו. הוא היה בקי נפלא בתלמוד ותוספות והעמיד תלמידים הרבה. ועניו היה האיש הגדול הזה וצנוע וברח מן הפרסום ומן הכבוד, ולא חפץ ליהנות מאיש והצטיין האיש הזה במידותיו הנעלות, באהבתו העמוקה לאחיו העניים ובעסקנותו הציבורית לטובתם, והיה אהוב וחביב על כל.

מותו הכאיב את כל בני העיר ואת מטתו העבירו על בתי המדרש ובחצר בית־הכנסת הספידוהו הרב דמתא וספדנים שונים. כל בני העיר נהרו אחרי מטתו, ולשמו ולזכרו יסדו תיכף, קודם הקבורה „גמילות חסד" על שמו ובמשך שעה נאספו כשלש מאות רו"כ. והעם נדב בלב שלם, כי כל אחד רצה להביע את רחשי הכבוד שהוא רחש להמנוח הגדול הזה.

אליעזר אנגעל

החכם, פרופ. אברהם־אליהו הרכבי ושייכותו לאיביה

רבי אלחנן הרכבי היה מתושבי איביה לפני מאה שנה ויותר. ונתגדל אצלו באיביה נכדו, אברהם־אליהו הרכבי, זה שהתפרסם אחר כך כחוקר ומלומד וכמנהל המחלקה המזרחנית של הספריה הרוסית הקיסרית אשר בפטרסבורג הבירה.

אביו של אברהם אליהו — רבי יעקב הרכבי התגורר כבר בנובארדוק ושם נולד לו בנו בשנת ת"ר (1840) אבל את חינוכו התורני הראשון קיבל באיביה אצל אביו־זקנו, רבי אלחנן הרכבי, תושב איביה. עלה אחר כך לארץ ישראל והתיישב בצפת, מקום מושבו של אביו ר' גרשון, שעלה מליטה לארץ ישראל עוד לפני שנים רבות. ר' גרשון ייסד בצפת ישיבה, נטע לו כרמים, אשר הכנסותיהם היו קודש לטובת הישיבה.

בימי הרעש הידוע בצפת נהרסו ביתו וכרמיו. אז עלה רבי אלחנן בנו לראות את נחלת אביו ההרוסה שבצפת. לאחר מכן התיישב בירושלים וימת שם, ומנוחתו כבוד על הר הזיתים. על מצבתו הוא נקרא בשם „ר' אלחנן אשכנזי". לפי השערת נכדו אברהם־הרכבי, חרוט שם המשפחה, אשכנזי, משום שבימים ההם היה מעט מאד מספר האשכנזים שישבו בירושלים.

לימים עלה אף ר' יעקב, בנו של ר' אלחנן לירושלים למד בישיבה ונמנה על מנהלי ה„פרושים" שבעיר. ר' יעקב נפטר י"ד אלול תרנ"ד בירושלים אחרי שבתו שם כארבעים שנה. בשנת תרמ"ו ביקר אותו בנו, פרופיסור אברהם־אליהו הרכבי ויתעורר להיות הוגה חיבה לרעיון ישוב ארץ־ישראל.

ב„המליץ" משנת 1886 (גליון מס' 162) נדפס מכתבו של א. א. הרכבי לרש"י פין שבווילנה על ביקורו בארץ־ישראל. (ראה גם „המליץ", 1896, גליון מס' 88).

רבי יעקב הרכבי היה בין המחרימים את ה„שחר" של פרץ סמולנסקין בירושלים. ומשום כך הסכים בנו, א. א. הרכבי לפרסם את מאמריו ומחקריו ב„השחר" רק במדור מיוחד בתוספת לחוברות הירחון, כדי שלא להלכד ברשת החרם שהטילו רבני ירושלים ובתוכם אביו, ר' יעקב על הירחון הנ"ל. (ראה מאמרו של מרדכי בן הלל הכהן על „בעל החבצלת" — ישראל דוב פרומקין ב„הארץ", משנת 1924, גליון מס' 1446).

מ. צינוביץ'

המשכיל, הבלשן, עזרא אלטשולר („עזא"ל איש איוויע")

לרבי אשר אלטשולר שהיה שו"ב באיביה היה בן עזרא, שנולד לו בעיירה מיר בשנת תר"א וגודל וחונך באיביה. הוא נהיה למצויין בתורה ובבלשנות עברית. אחרי חתונתו נהיה למגיה בבית־הדפוס העברי שהתקיים בשנות הששים בשטעטין שבפרוסיה. ר' עזרא חוזר לרוסיה ונהיה למורה לתלמוד ולשפת עבר לילדי עשירים.

כעבור זמן כשנפתחה ישיבת לידה בשנת תרס"ה על ידי הרב, יצחק יעקב ריינעס, נתמנה עזרא אלטשולער להיות שם מורה ראשי לשפת עבר ודקדוקה. נדפס ממנו ספר „גלת מים" במחקרי השפה העברית והשאיר אחריו בכתב־יד ספרים חשובים בחקר המקרא וביאורם במדרש.

(לפי „דורות האחרונים" לבן־ציון אייזענשטאדט, ניו־יארק, תרע"ג).

בירחון העברי הידוע „הבוקר אור" לא. ב. גאטלאבער (שנה ה', שנת תר"ם) פרסם עזרא אלטשולר בשם „עזא"ל, איש איביה" מאמר חריף נגד בקורת המקרא של אלימלך איש נעמי מאודיסה, המסתמך על דעת מלומדים נוצרים, השוללים את קדושת ספר „דברים", שנכתב מידי משה רבנו.

כותב הוא במאמרו „ותומכיה מאשרים" בין השאר:

„אנחנו מאמינים בני מאמינים אשר על התורה הזאת אנחנו מומתים, ועליה הורגנו כל היום. הלא כה מסור לנו, וכה קבלנו מאבותינו, כי מ„בראשית" עד „לעיני כל ישראל" הכל נכתב מידי ה' על אדון הנביאים השכיל. ואם אתה חסר אות אחת או יתיר אות אחת נמצא אתה מחריב את כל העולם כולו (עירובין י"ג). ובאמונתנו זאת אנחנו חיים, אף נקווה לראות בה אור בהיר בשחקים. וטוב לנו סלה!".

בכלל היה רגיל „עזא"ל איש איביה" להשתתף במאמרי מחקר תורניים באותו ירחון „הבוקר אור" של א"ב גאטלאבער. באחת החוברות שבאותה השנה פרסם מאמר „בינה במקרא" בענין בלעם וברכותיו, המוכיח את ידיעותיו העמוקות במדרשים, ובבלשנות עברית.

ויש להזכיר תשובתו של „איש נעמי" ל„הסופר המשכיל, עזא"ל איש איביה", שפורסם ב„הבוקר אור" (שנה ששית, תרמ"א) על השגתו של הנ"ל עליו בענין „ביקורת המקרא", מבלי שישיב בדברים נכוחים נגד השגתו. „איש נעמי" מתפלמס אתו בגיבובי מילים בלבד, והאשים אותו בגלל הזכירו את גיטה בצביעות ושגם הוא אינו תמים כל כך...

מ. צינוביץ׳

מערקע, די 13־יעריקע טאָכטער פון „עזא"ל איש איוויע" שרייבט פעליעטאָנען אין „הקול"

דער שרייבער ש. ל. ציטראָן אין „דריי ליטעראַרישע דורות" (ערשטער באַנד, ווילנע, 1920, שרייבנדיק זיינע זכרונות וועגן אליקום צונזער, דערמאָנט אויך דאָס איוויער מיידל, מערקע:

„אין ווילנער גובערניע איז דאָ אַ קליינשטעטל, איוויע הייסט עס. אין דער דאָזיגער שטעטל וואוינט אַ העברייאישער לערער, וועלכער שרייבט אַמאָל קאָרעספּאָנדענציעס אין די בלעטער און חתמעט זיך אונטער „עזא"ל איש איוויע". אָט דער עזא"ל האָט אַ קליין טעכטער׳ל, מערקע הייסט זי. און די מערקע איז זעהר אַ געראָטען קינד, איז אַ שטאַרקער למדן אין העברייאיש און שרייבט פעליעטאָנען אין „הקול". צו יעדער פעליע־טאָן קומט אַן אָנמערקונג פון רעדאַקטאָר, אַז „די שרייבערקע, וועלכע פאַרדינט צו ווערן אַ מוסטער פאַר אַלע יידישע טעכטער", איז ערשט דרייצן יאָר אַלט און אָט דאָס מיידל האָט דאָ ניט לאַנג באַגרינדעט איינעם פון אירע פעליעטאָנען אין „הקול" אויף דער באַ־וואוסטער מעשה פון חומש ווי נח האָט זיך איינגעשיכּורט און ווי די קינדער האָבן אים געפונען אַן אָפּגעדעקטן און וואָס זיי האָבן מיט אים געטאָן...

אליקום צונזער האָט מחבר געווען פאָלגענדען פערז צוזאַמען מיט אַ מעלאָדיע איבער דעם דאָזיגן פעליעטאָן פון דער איוויער מיידל:

„ווער נאָר עטוואָס איידל
דאַרף זיך שעמען
צו קלערן גאָר אין מח;
ווי קומט אַ מיידל
פאַר אַ טעמע צו נעמען
די ע—ה פון נח.
צו ברייגגען די ווערטער פאַרן מויל
איז פאַר אַ מיידל ניט קיין שטאַט
און דער רעדאַקטאָר פון „הקול"
באַפּוצט דערמיט זיין בלאַט".

ווייל דאָס האָט צו טאָן מיט לשון הקודש האָט ער דעם זעלבן פערז פערפאַסט אויך אין העברייאיש, די ערשטע שורות זיינען ביי דעם צוהערער און פאַרצייכענער, ש. ל. ציטראָן פאַרלאָרן געגאַנגען.

„נערה קטנה ליסוד לקחה
ערות נח אֲבי חם;
אם בפנת ביתה היא נסתרה
תבוֹש בהגיון
ועורך „הקול" במאמרה
יעדה את הגליון"...

(ליקט מ. צינוביץ')

השפעתו של הרב ר' דוד־שלמה על ה„מגיד מקלם"

„המליץ" משנת 1900 (גל' מס' 120)

...אחרי ש„המגיד מקלם" (ר' משה־יצחק דרשן), יליד אוזירניצה ע"י סלונים משנת תקפ"ח שימש כמגיד בעיירה מוש (ע"י באראנוביץ) כשלוש שנים, עבר לעיר איוויע.

דרשותיו הראשונות שם חצבו להבות אש. הרב דמתא, הגאון ר' דוד שלמה (גרודזנסקי) שאלוהו: מה חפצו בדרשותיו ומה הוא מבקש מאת שומעי דבריו? ענה לו המגיד הנ"ל בדברים אלה:

— חפצי ושאלתי — כי יהיו אחינו בני ישראל יראי אלהים ושומרי מצוות!

— טוב הדבר — אמר הרב הגאון הנ"ל — אבל את חפצך זה אינך מגיד בדרשותיך, והעיקר חסר. אם דורש אתה כי יהיו אחינו בני ישראל יראי אלהים ושומרי מצוות, עליך להורותם, מה המעשה אשר יעשו ובדרשותיך אין אומר ואין דברים על אודות הדבר הזה ואין איש יודע מהי יראת שמים אשר תטיף לעם הזה. ואיזו דרך אשר יבור לו האדם להגיע אליה".

יהושע מזח

להלן קטע מספרו של הסופר: יעקב מאַרק „במחיצתם של גדולי ישראל":

...„הרב של איביה, שהיה גאון וצדיק קירב מאד את המגיד החדש והוא בעצמו היה בא לשמוע את דרשותיו. הרב עמד על הרוח הגדולה הצפונה בו, היא כח־ההשפעה על ההמונים. אבל דרכו בדרוש לא מצא חן בעיניו. הוא העיר את אוזנו, שההמון אינו זקוק למחקרים על אודות הבורא או על השארת הנפש וכן הורה לו שתיאוריו הנודעים מן

הגיהנום מחטיאים את מטרתם כל זמן שההמון נבער מדעת ואינו יודע מה מותר לעשות ומה אסור לעשות, בכדי להינצל מענשו של גיהנום.

המגיד הודה לו על עצתו הטובה וקיבל על עצמו ללמד את העם חובתו של כל יהודי בעולמו כיהודי וכאדם, כדי שיזכה לחיי עולם הבא. כדי לבצע את הדבר נסע לקובנה ללמוד תורה אצל הגאון ר׳ ישראל מסאלאנט בבית המוסר שלו על מידות ומוסר".

ר׳ ישראל מסאלאנט התפעל מיראתו האמיתית ומכשרונו להשפיע על ההמונים ויעץ לו לצאת מקובנה ולנדוד בעולם (כמגיד־נודד) בכדי ללמד יהודים מידות ויראת שמים". (הוצ"ס „גוילין", ירושלים, תשי"ח — 1958, עמ׳ 229).

לדברי המלקט, מר משה צינוביץ שמע מפיו של ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי, שלפי עצתו של אביו, הרב דוד־שלמה התחיל המגיד מקלם להקדיש חלק ניכר בדרשותיו לענינים שבין אדם לחברו, יחסי אנוש הגונים ותקינים. התענין בחייהם של המוני העם והשפיע בנאומיו למען שיפור מצבם החומרי והרוחני, יסוד חברות לימוד תורה לבעלי־מלאכה ולפועלים, הקמת חברות גמילות חסדים, לינת הצדק וכו׳.

(ליקט מ. צינוביץ׳)

ר׳ אייזיק גולדברג מנכבדי איוויא

ב„ספר הזכרונות" (תל־אביב, תרפ"ו) מאת אליעזר־אליהו פרידמן ז"ל ובעתון היומי „הצופה", שהופיע בווארשה (בשנות תרס"ג—תרס"ה) אנו קוראים על חותנו, ר׳ אייזיק גולדברג את הדברים דלקמן:

„רבי אייזיק גולדברג תושב איוויא נולד בכפר בפלך מינסק. אביו היה למדן מופלג בנגלה ובנסתר, החזיק טחנה בכפר נובין, ועסק בתורה ובצדקה. ביתו היה פתוח לרוחה לכל עני ודל ומדי שבוע שלח לחם ובר לכלכלת בני הישיבה הלומדים בנובהרדוק.

בנו הבכור ר׳ זלמן רודקובסקי ירש את טחנת אביו והמשיך גם את מעשי אביו בתורה וצדקה. הבן הצעיר, אייזיק היה חותנו של אליעזר אליהו פרידמאן.

שנים אחדות נשא ונתן האברך הצעיר אייזיק גולדברג באיוויא ואחרי אשר ראו אנשי העיר את תומו וישרו של האברך שלחוהו לווילנא לנהל את עסקיהם שם בתור סוכן. הסוחרים מאיוויא ומכל ערי הגליל שלחו לו פשתן, ואת יתר הסחורות אשר סחרו בהן, למכירה. בווילנא מצאה אהבתו לתורה מקום להתפתח. הוא היה בעל־הבית פשוט. לא היה למדן אבל הבין דף גמרא וידע פרק במשנה, באגדה ובמדרשים, אהב מאד לשמוע דרשות מפי מגיד ומטיף. אך לא את הדרשה בלבד אהב, כי גם את הדרשן בעצמו. לא היה זז מבית המדרש עד שמשך אותו אחריו אל ביתו ויאכילהו וישקהו.

אהב את הזמרה אבל לא רק את הזמרה בלבד, כי גם את החזן והיה מזמין את

החזן אל ביתו ואל שולחנו ויעניק לו כל טוב. אהב את התורה ואת נושאי התורה, על כן היה ביתו ככלוב מלא רבנים, מגידים, חזנים, משולחים וכל עובר אורח הלובש חלוקא דרבנן. עשרות אנשים היו מסובין על שולחנו תמיד לשמחת לבו, כי כן הורגל לראות מימי ילדותו בבית אביו. הוא היה בעל־בית ווילנאי טפוסי.

אחרי חתונתי (של כותב השורות, הסופר א. א. פרידמאן) קבעתי מושבי באיוויא, שם ניסיתי ידי במסחר וקנין. ביום הראשון לחג הסוכות (זה היה בשנת תרמ״א) דרשתי בבית המדרש הגדול לפני קהל עדת איוויא את נאום ההכרה, על ידי הנאום הזה כרתי ברית ידידות עם אנשי העיר החדשה לי. (הדרשה נדפסה בספרו „בית ארזים״). שם התרועעתי עם בחור צעיר בעל כשרונות נעלים מאוד, חיים עוזר, בן הרב דמתא, ר׳ דוד שלמה גרודזינסקי. יחדיו טיילנו, נשאנו מדברותינו על ישראל ועל רבנן, על התורה ועל החכמה ועל כל הרוחות המנשבות אזי בישראל. היינו חברים וידידים. הצעיר הזה נשא אחר כך לאשה את בת הגאון ר׳ אלעזר המו״צ בוילנא, ואחרי מות האחרון ירש את כסאו. זה הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזינסקי, אחד מזקני הרבנים בווילנא היום.

רק זמן מועט ישבתי באיוויא. חותני מסר לידי את עסקי הסוכנות שלו בווילנא וישב לאיוויא. ואני וביתי קבעתי מושבי במעון חותני בווילנא. את סחר הפשתן אשר ניהל חותני, הרחבתי. הוא הגיע רק עד קיניגסברג ואנכי, בידעי עוד מילדותי שפת אשכנז, באתי בדברים עם רבים מבעלי בתי החרושת באוסטריה, גרמניה וגם עד צרפת הגעתי. את הפשתה הרוסית קנו סוחרי פרוסיה ומכרו לבתי־החרושת בגרמניה ואוסטריה. האחרונים מכרו את החוטים לאורגים בהולנדיה וצרפת, ואלה האחרונים שבו ומכרו את הבד לרוסיה. דרך כמה צנורות עבור החומר הרוסי עד ששב מעובד, וכמה שורות של סוחרים הרויחו בהחומר הרוסי עד שהושיבוהו אליו. אנכי התאמצתי לדלג על שורות של סוחרים ולמכור ישר אל היד האחרונה, אל האורג״.

בשנת תרמ״א בהתגורר עוד אליעזר־אליהו פרידמאן באיוויא, הדפיס שיר־אבל בשם „מצבת מרים״ על מות מאריה אלכסנדרובה הקיסרית בעיר הבירה פטרבורג. רצנזיה על שיר זה נמצאת ב„הבקר אור״ (שנה ששית, תרמ״א) שעורכו היה, המשורר והמשכיל העברי הידוע אז, אברהם בער גאטלאבער.

ר׳ אייזיק גולדברג הנ״ל מת בשנת 1906 (תרס״ו) וכתב עליו מאמר הערכה לזכרו חתנו, הסופר ר׳ א. א. פרידמן ב„הזמן״ הווילנאי מאותה שנה (מס׳ 139).

(ליקט מ. צינוביץ)

הרב משה דוד בקשט / ירושלים

רבי משה'לה איוויער (אשכנזי) זצ"ל

המחבר, יליד איביה, בנם של ר' מנחם־מנדל ושושה ז"ל, אחיו הצעיר של ד"ר אליהו־אברהם ז"ל. עלה לא"י בשנות העשרים ולמד תורה בישיבת „מרכז הרב" בירושלים בראשותו של הרב הגאון ר' א. א. הכהן קוק זצ"ל. היה ממייסדי „מכון האָרי פישל" בירושלים. כ"כ נמנה בין עורכי „האנציקלופדיה התלמודית", בעריכת הרב רש"י זווין. ערך את הכרכים ה'—ו, ז'—ח'.

ר' משה'לע איוויער זצ"ל היה מפורסם בעולם התורני כתלמידו של הגאון ר' אליהו (הגר"א) מווילנה. הדבר ידוע בעולם הרבנים של התקופה ההיא, שכל מי שזכה להיות תלמידו של הגר"א היה בעצמו גאון וצדיק מופלא. מי שלא היה מחונן בגאונות, לא היה מסוגל כלל וכלל להסתופף במחיצתו של הגר"א, וכל תלמידי הגר"א היו גאונים, אלא הגאוניות הענקית של הגר"א עימעמה את זוהרם של הסובבים אותו.

— — — — — — — — — — — — — —

שמעתי מפיו של יהודי איביאי שהיה גר ברחוב וילנר (איני זוכר את שמו) את הסיפור הבא:

הורי ר' משה'לה איוויער לא היו גרים בתוך העיירה אלא סמוך לה. כשהתחיל משה'לה הקטנצ'יק ללמוד בחדר התעצל ללכת בשל המרחק הרב. מה עשה? המציא אמתלא שראייתו לקויה ואינו רואה טוב. אביו היה מרכיבו יום יום על כתפיו ומביאו לחדר. פעם אחת, בהיותו מורכב על כתפיו של האבא ראה מרחוק שגוי הולך מולם ואווז בידו. שכח משה'לה את האמתלא ואמר: „טאַטע, אָט גייט אַ גוי מיט אַ גאַנז" („אבא, הנה הולך איכר ואווז בידו"), אבל תיכף הרגיש שנתפש בקלקלתו, מאחר שאביו העיר לו מיד: — „דו זעסט דאָך ניט פון ווייטען" („הלא אתה קצר־רואי"). אחר כך כשנפגשו עם הגוי ובידו האווז התחיל אביו להוכיחו: „וואָס האָסטו מיר אָפגענאַרט, אַז דיין ראיה איז אַ שלעכטע?" („למה רמיתני כל הזמן שראיתך לקויה?") — השיב: — „טאַטע, ווען דער אל"ף וואָלט געווען גרויס ווי דער גוי — און דער בי"ת ווי די גאַנז וואָלט איך זיי אויך געזען. אָבער זיי זיינען דאָך אַזעלכע קליינינקע, קען איך זיי ניט זען"... („אבא! לו היה האל"ף כגודלו של הגוי והבי"ת כגודל האווז שפיר, הייתי גם כן רואה אותם מרחוק, אבל האותיות הן כה זעירות, איך אוכל לראותן?").

— — — — — — — — — — — — — —

שמעתי מפי רבנים גדולים ולמדנים המספרים על ר׳ משה׳לה איוויער סיפור שממנו משתקף גודל חסידותו, ועד כמה היה מהדר במצוות מבלי לחוס בגופו ובממונו.

פעם אחת הלך בדרך ונקרעה לו אחת מציציותיו מכנף הטלית־הקטן. מכיון שטלית שלא הוטלו בה ארבע ציציות פסולה ואסורה בלבישה — הפשיטה תיכף מעליו. מכיון שבינתיים ביטל את מצוות לבישת ציצית, התחיל לרוץ כשהטלית־קטן בידו עד שהגיע לפונדק סמוך. התפרץ לתוכו ונגש לפונדקאי ואמר לו: — „גיב מיר אַ ציצע!״ („תן לי ציצית!״). השיב לו הפונדקאי: — „אבל אני רוצה עבורה 5 קופיקות״. ר׳ משה׳לה הסכים בו במקום: „איך גיב, אָבער גיב גיכער אַ ציצע״ („אני מסכים אבל אנא תן מהר את הציצית״).

הפונדקאי לא הכיר את ר׳ משה איוויער וחשב שלפניו יהודי מוזר וכדאי להתבדח קצת על חשבונו של ר׳ משה׳לה. העלה את המחיר: „אני רוצה עבורה 10 קופיקות״. מתוך חוסר סבלנות השיב ר׳ משה׳לה: — „מסכים לשלם אבל תן מהר את הציצית״. הפונדקאי העלה כל פעם את המחיר: — אני רוצה עבורה חצי רובל, אני רוצה רובל אחד, אני רוצה 5 רובלים, וכך היה מעלה כל פעם את המחיר עד שהגיע לסכום של חמישים רובלים. ור׳ משה׳לה השיב כל פעם אותה התשובה — „אני מסכים, אבל תן לי מהר את הציצית״.

אחרי שהלה נתן לו סוף־סוף את הציצית גילה לו ר׳ משה׳לה שאין כעת בידו 50 הרובלים, אבל ישלם לו כשיסור באחד הימים לביתו באיביה. כאשר ביקר הפונדקאי באיביה, קיבל פניו ר׳ משה׳לה, הוליכו לביתו ואמר לו: — „אני מארח אותך בביתי בשבת״. במוצאי שבת, אחרי הבדלה, הכריז השמש בבית־הכנסת: — „ר׳ משה׳לה עומד למכור את ביתו, מי מוכן לקנות?״ כמובן שהכרזה זו הסעירה את כל מתפללי בית־הכנסת. כולם הכירו אותו כעני מדוכא, המתפרנס רק מיגיע כפיו, ובשום אופן לא יסכים ליהנות מקופה של צדקה. לכן נגשו אליו ושאלוהו: „למה כבודו מוכר את ביתו?״ ר׳ משה׳לה השיב, משום שהוא חייב 50 רובל. — למי כבודו חייב? הראה ר׳ משה׳לה על האורח. שאלו את האורח: — משום מה הוא חייב לך 50 רובל? הפונדקאי משך בכתפיו ואמר: — אין הוא זוכר כלל שמגיע לו כסף מר׳ משה׳לה. כשהזכיר לו את המעשה, התחיל לצחוק וסיפר איך שקיבל את ר׳ משה׳לה, מבלי לדעת מיהו וחשב שהוא סתם יהודי משונה ורצה להתבדח קצת על חשבונו. הוא ניגש מיד לר׳ משה׳לה וביקש ממנו סליחה ומחילה על שציערו, ואמר: „מעולם לא עלה על דעתי לקבל 50 רובלים בעד ציצית אחת ששוויה רק שלוש קופיקות״. התחילו מתווכחים. ר׳ משה׳לה התעקש ואמר: — „קניתי ממך ציצית במחיר 50 רובל ואת הסכום הזה הנך מוכרח לקבל ממני, לא אוותר על מצווה יקרה זו״. והפונדקאי בשלו: — אף פרוטה לא אקח מכבודו, כלום השתגעתי? אולם אחרי התערבות בעלי־בתים שבביהכנ״ס הצליחו סוף סוף לרכך את עקשנותו של ר׳ משה׳לה. הפשרה היתה שהפונדקאי יקבל בעל כורחו 5 רובלים בעד הציצית.

— — — — — — — — — — — — — —

שמעתי מפי יהודי למדן בווילנה סיפורים נפלאים על תלמידי הגר״א. הוא סיפר בין היתר על ר׳ משה׳לה איוויער, שבשבתו בווילנה זמן ממושך בביתו של הגר״א, הלך

היערה, גזם ענפי אילנות, הכין מהם מטאטאים ומביאם עמוס על שכמו העירה ברחוב היהודי למכירה. כשראו הנשים את ר׳ משה׳לה מוכר מטאטאים ניגשו אליו ושאלו: — ר׳ משה, וואָס קאָסט אַ בעזים? (מה המחיר של מטאטא?). בשעה קלה היה מוכר את כל „תוצרתו״, כי כל אשה רצתה לזכות במצווה זו, בכדי לאפשר לר׳ משה שיהא פנוי לעסוק בתורה, בידען שצדיק זה מתקיים רק מיגיעת כפיו בלבד.

— — — — — — — — — — — — — — —

את הסיפור הבא שמעתי מפי אדמו״ר הגאון ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל, רבה הראשי של ארץ־ישראל.

הרבה תלמידים היו להגר״א מווילנה וביניהם תלמיד אחד שהיה נקרא בשם ר׳ ישעיה ז׳וכוביצער. ר׳ ישעיהו ור׳ משה׳לה היו ידידים מובהקים והיו מבקרים ביחד אצל הגר״א בווילנה. וכשם שר׳ משה׳לה איוויער היה עני מדוכא, כך היה ר׳ ישעיה ז׳וכוביצער עשיר מופלג. היה בעל אחוזה גדולה עם משרתים, מקנה וסוסים. בזמן ההוא עדיין היה מותר ליהודי רוסיה להיות בעלי־אחוזה ולהחזיק משרתים („פארובקים״). כמובן, אם ר׳ ישעיה היה צריך לצאת לעיירה (כמובן לדבר מצוה, שצדיקים וחסידים כאלו היו חסים על זמנם והיו עוסקים בתורה ובעבודה, ולא יצאו לשם טיול בעלמא), היה יוצא במרכבה רתומה לשני סוסים כמנהג „הפריצים״ (בעלי־האחוזות).

פעם אחת השכיר את עצמו ר׳ משה׳לה איוויער אצל „ישובניק״ כמלמד תינוקות, ואחרי שסיים את עונת הלימודים (סוף הזמן) קיבל את משכורתו והלך לו לאיביה. בדרך בא לקראתו ר׳ ישעיה ז׳וכוביצער במרכבה רתומה לשני סוסים. כשנפגשו ברכו זה את זה ב„שלום עליכם״. אח״כ שאל ר׳ משה׳לה לר׳ ישעיה: — לאן אתה נוסע? השיב ר׳ ישעיה, שהוא נוסע להיות סנדק בברית־מילה המתקיים באחת מעיירות הסביבה. אמר לו ר׳ משה׳לה: — תעשה אתי טובה וחסד ותוותר לי את הסנדקאות. ר׳ ישעיה תמה: — מה זאת אומרת למסור לך מצוה? הלא כתוב במפורש: „מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה״. אמר לו ר׳ משה׳לה: — הרי כולם מכירים אותך ולכבוד גדול יחשב לאיש שאתה הסנדק של תינוקו, אבל אני, מה אני ומי אני שמישהו יזמינני לסנדקאות, כי דל אנכי במצוות. השיבו ר׳ ישעיה: — אל תאמר מה אני ומי אני ושאתה דל במצוות, הרי אני מכיר אותך ואת מעשיך.

אחרי הוויכוח הקצר המשיך ר׳ ישעיה ואמר: — „שמע ר׳ משה, נניח שאמכור לך את הסנדקאות, הנה למשל כמה אתה מוכן לשלם לי בעדה?״ ר׳ משה׳לה הוציא מכיסו את כל שכר־הלימוד שקיבל והושיט לר׳ ישעיה. אמר לו ר׳ ישעיה: — „חכה, אל תמהר לתת את הכסף, הלא רק אמרתי שיש אפשרות, אבל לעת עתה אינני מוכן לכך. עלה במרכבה ונסע העירה ושם בו במקום נראה״. כאשר באו העירה, נטל ר׳ ישעיה את כיבוד הסנדקאות לעצמו. אחרי הברית ניגש אליו ר׳ משה׳לה ושאל: — למה לא מסרת לי את הסנדקאות? השיב לו ר׳ ישעיה: — דו האָסט שוין יוצא געווען מיטן ווילן... (אתה יצאת ידי חובתך במצות הסנדקאות בעצם הרצון העז לרכשה), והוא פנה אל הנאספים ואמר: — „רבותי! אתם אינכם מכירים את היהודי הזה, ובכן בדעתי להגיד לכם מיהו היהודי העומד לפניכם. רבותי! בכל מצוה יש בה שני חלקים: המחשבה והמעשה. שניים היו

ראויים לקיים את מצות הסנדקאות, אני והיהודי הזה ר׳ משה׳לה. הוכרחנו לחלק בינינו את המצוה כך, שאחד מאתנו יטול את חלק המחשבה והשני את חלק המעשה. באתי לידי מסקנה שרק היהודי הזה ראוי לחלק המחשבה ולא אנכי. ר׳ משה׳לה היה מוכן לקיים את המצוה הזו ככתוב: ,בכל מאודך׳, כלומר: בכל ממונך (מסכת ברכות נ״ד־א׳), לשלם לי את כל שכר־הלימוד שבידו בשביל הסנדקאות. וחז״ל אמרו: ,מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה׳ (מסכת קידושין מ׳—א׳). אני עדיין לא הגעתי לדרגה עליונה זו, ולכן הוא היה ראוי לקיים את חלק המחשבה של מצות הסנדקאות ולא אני — הראוי רק לחלק המעשה הנופלת, כאמור, מחלק המחשבה שבקיום מצוה״.

— — — — — — — — — — — — — —

מהכתובים ידוע לנו שלר׳ משה היה אח בשם יצחק, שהיה תלמיד חכם גדול, בקיא בחכמת הקבלה ופירסם ספר „ברית עולם״. בחיבור זה, מעט הכמות ורב האיכות, הצליח המחבר בצורה תמציתית לשקף את כל יסודות הקבלה. מפאת עמקותו של הספר והקשיים בהבנתו, פירסם הרב הגאון, ר׳ נפתלי הרץ הלוי זצ״ל (מי שהיה ראב״ד ביפו מספר שנים לפני מלחמת העולם הראשונה), פירוש מפורט לספרו של ר׳ יצחק איוויער „ברית עולם״.

שמעתי מפי הרב ר׳ צבי יהודה הכהן קוק, ר״מ „מרכז הרב״ בירושלים, שכל מי שקרא את החיבור „ברית עולם״, מבלי לדעת מיהו מחברו, היה חושב שזה נכתב ע״י קדמון, שחי לפני מאות בשנים.

בספר „שם הגדולים החדש״ רשום:

„הרב ר׳ משה איוויער, הצדיק המפורסם בדורו של הגר״א מוילנה, בן הרב הצדיק החסיד מו״ה יעקב אשכנזי ז״ל, אחיו החסיד המקובל מו״ה יצחק אשכנזי, אב״ד דק״ק בעליצע (ע״י לידה)״.

ב„ספר הגר״א״, פרי עטו של הסופר בצלאל לנדוי כתוב שר׳ משה נולד בוואשילישוק. סבורני שזה בהחלט לא נכון. נכדו של ר׳ יצחק, ששמו היה יצחק ב״ר חיים, קובע בחלק הראשון של הספר הנ״ל „ברית עולם״ (נדפס בשנת תק״פ—1820 בווילנה), שר׳ משה׳לה איוויער נקבר בעיר וואשילישוק. לדעתי, קבע ר׳ יעקב אשכנזי שהיגר מאשכנז את מושבו באיביה ושם נולדו לו בניו, כולם או רובם. לפי כל המקורות חי ר׳ משה׳לה כל ימי חייו באיביה ואילו יתר בניו התחתנו ועברו לישובים אחרים.

כדאי לקבוע שבהרבה ספרים מסמנים גם את ר׳ יצחק בשם ר׳ יצחק איוויער.

אברהם הכהן אליאב (אליוביץ')

תולדות רבי משה ב"ר יעקב אשכנזי זצ"ל

א'

ר' משה איוויער, בנו של ר' יעקב אשכנזי, נולד בשנת תפ"א (1721). במקורות לא מצאנו נתונים על מקום לידתו. לפי כל הסיפורים והמקורות חי כל חייו, החל מילדותו, באיביה. היה חברו ותלמידו של הגאון מווילנא (שמו המלא, אליהו בן שלמה זלמן או בקיצור הגר"א — הגאון רבי אליהו).

שניהם כנ"ל חיו במאה ה־18. הגר"א בשנות 1787—1720. ר' משה איוויער בשנות 1771—1721. נפטר ונקבר ביום כ"ו בטבת שנת תקל"א (1771) בק"ק וואשילישאק. בן חמישים שנה היה במותו.

— — — — — — — — — — — — — — —

בספר „קריה נאמנה", לרש"י פין (ווילנא תרע"ה) דף 251, כתוב בין השאר:

„הרב הגדול מו"ה משה איוויער הוא אחד הצדיקים הגדולים, המפורסמים לתהילה בדורו של הגאון, החסיד הגר"א. היה אהוב ונכבד בעיניו עד מאד, ורבות יסופרו מגודל חכמתו, בכל חלקי התורה ומקדושת הליכות־מידותיו וזכרו ימלא רגש קודש את כל יודעי שמו. בענוותו הגדולה, לא רצה לקבל עליו רבנות והוראות וכדומה. היה מפרנס את עצמו ממלמדות תינוקות של בית רבן שמותר ללמדם בשכר. וראוי הצדיק הזה שימצא לו גואל לזכרו ויקבץ את כל הנשמע עליו מפי מגידי אמת, ובא עם הספר".

— — — — — — — — — — — — — — —

בספר „יסוד ושורש העבודה" לר' אלכסנדר זיסקינד (הורודנא, תרמ"ח, 1788) נדפס ציור תמונת בית הבחירה העתיד מאת ר' משה איוויער. ציור התמונה הופיע גם בספר „המקדש השלישי" מאת ר' שאול שפר בהוצאת „יפה נוף" (ירושלים, תשכ"ד), שם מצאנו כתוב בהקדמה לחלק השני של הספר: „וזאת התורה אשר שם משה איש האלקים, קדוש הוא. בחסידות ופרישות וטהרה. סיני בקודש והרים עוקר... קרן אור פני משה בהלכה פנים מסבירה. המקובל האלוקי לא אניס לי' כל סתרה. ההלל עליו אין לגומרה. ה"ה הרב הגדול המפורסם לשבח, הנקרא בשמו לכבודו רבי משה איוויער זלה"ה, וכו' וכו'...

— — — — — — — — — — — — — — —

לפי הצעת מר משה צינוביץ, כתב מר צבי שמשי (שימשלביץ) להגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי בווילנה, שהיה כפי הידוע יליד איביה, בו הוא מבקשו באופן מיוחד, שיואיל בטובו לכתוב לו אם ידוע לו, או אם שמע בילדותו פרטי דברים על ר׳ משה איוויער.

הגאון ר׳ חיים עוזר נענה לבקשה זו ובמכתבו מיום ב׳ ט״ו בשבט תרצ״ט, כותב לצבי שמשי הנ״ל את הדברים האלה:

„הגיעני יקרת מכתבו, אשר רצונו לדרוש מפי אודות הגאון הצדיק ר׳ משה איוויער זצ״ל. בהיותו בן עיר, אולי יש לי ידיעות ממשפחתו. ידעתי את ר׳ פסח קארפל, שמש בביהמ״ד הישן באיביה, שהיה נכד הגה״צ ר׳ משה איוויער ז״ל; להשמש ר׳ פסח היה בן גדול בתורה, הרה״ג ר׳ שלמה יהודה ז״ל, היינו ידידים מנוער והיה בעל כשרון גדול. נשא אשה מבאקסט־באריסוווסקה (מושבה יהודית לא רחוק מאיביה), ואח״כ למד עם בני־הגבירים זלדוביץ בברעזין ואח״כ במינסק, ולעת זקנתו נתקבל לד״צ (דיין־צדק) באיביה. מהזקנים שמעתי שם ספורים מפליאים אודות הצדיק ר׳ משה־לה. חי בימי הגר״א והיה גאון בתורה ומקובל גדול ונסתר מהמון העם. בכמה חבורים ראיתי מזכירים אותו בחרדת קודש. ידיעות מדויקות ומפורטות אין אצלי. את זה מצאתי לנכון להודיעו ולמלא מבוקשו. ברגשי כבוד ובברכת התורה חיים עוזר גראדזנסקי, ווילנא״.

— — — — — — — — — — — — — —

ב׳

ואמנם על דרכו של הגר״א בימי „גלותו״ ישנן הרבה מסורות. כידוע קבל עליו הגר״א בימי שחרותו עול תיקון־גלות, והיה נודד מעיר לעיר וממדינה למדינה, כעני המחזר על הפתחים, ואיש לא ידע בכל משך שנות גלותו, כי נודד זה הוא רבן של ישראל — הגר״א מווילנה.

אחרי שתמו שנות גלותו, הגיע בדרכו לביתו ומשפחתו בערב שבת לפני הצהרים לכפר אחד. מכיון שהוא, הגר״א, היה נזהר כל ימיו מלצאת לדרך בערב שבת אחרי הצהרים גם בימות הקיץ הארוכים, נשאר גם הפעם לשבות את שבתו בפונדק של יהודי אחד בכפר, שהיה מוחזק כבן תורה וירא שמים. וכך היתה דרכו של הגר״א, כשהיה נכנס להתאכסן בפונדק היה חוקר ודורש את מלמד התינוקות של בעל הפונדק. הוא היה אומר: „ראו, מה בין שו״ב (שוחט ובודק) למלמד תינוקות? כשקהילה יהודית זקוקה לשו״ב הריהי בודקת את המועמדים למשרה זו בשבע בדיקות ולשו״ב הלא מוסרים רק בהמה ועוף שעליו להכשירם בשחיטתו ובדיקתו, ואילו כשזקוקים למלמד תינוקות, למסור בידו את ילדי ישראל על מנת לחנכם לתורה ולמצוות, לוקחים מכל הבא ליד, מבלי לחקור לדרוש ולברר תחילה אם ראוי הוא לעבודת קודש זו...״

ג׳

כשנכנס הגר״א לאותו פונדק בדרכו לעירו ולביתו, שאל תיכף את הפונדקאי אם מחזיק הוא מלמד תינוקות בשביל ילדיו? הפונדקאי הראה לו חדר מיוחד, בו יושב

מלמד דרדקי שלו. נכנס הגר״א לתוך החדר והכיר מיד כי מלמד זה הוא הגאון, הצדיק הנסתר רבי משה איוויער. סגר את הדלת והתיחד מספר שעות עם „המלמד" הזה. כשיצא אחרי־כן מן החדר פנה אל הפונדקאי ובקש ממנו כי ישלח את המלמד־דרדקי להראותו את הדרך למקוה, בכדי לטבול בה לכבוד שבת. הפונדקאי הכפרי, שלבו היה מלא שמחה על שזכה כי הגר״א מווילנא ישבות בביתו, ענה ואמר להגר״א: — „חלילה לי לשלוח איזה מלמד־תינוקות. אני חושב לזכות גדולה ולכבוד גדול שאני בעצמי אלווה את רבנו ואראה לו את הדרך למקוה".

— „דע לך!", החזיר לו הגר״א בנימת נזיפה, „כי מלמד דרדקי פשוט זה גדול ממך וממני בנגלה ובנסתר". ולמלמד פנה הגר״א ואמר: — „רבי משה, הגיעה שעתך להתגלות ולהפיץ ברבים מעיינות חכמתך ותורתך". מאז, מספרת האגדה, נתפרסם שמו של רבי משה איוויער בתור גאון צדיק וחסיד.

— — — — — — — — — — — — — —

גם לאחר שנתפרסם על ידי הגר״א היה צנוע בכל דרכיו וכשבא למקום שאין מכירים אותו, היה מתנהג בצניעות ובעניוות. מספרים: פעם אחת היה מהלך בדרך ובעברו דרך כפר אחד נכנס לבית אחד מיהודי הכפר ללון שם. בבית היתה חתונה באותו הלילה, רבי משה, שהיה ענותן ושפל ברך, ישב לו בקרן זוית, כאחד מן העניים ונהנה משמחתם של בני־ישראל. בינתיים אבדה כף אחת של כסף והתחילו חושדים ב„אורח פורח" זה שגנב את הכף. בדקו וחפשו בבגדיו ובתרמילו ולא מצאו כלום. אבל בכל זאת לא חדל החשד מלנקר במוחם של המחותנים והחליטו לבישו ברבים. השכיבוהו על הארץ, כפתו ידיו ורגליו בחבלים וכל המסובים יצאו במחולות מסביבו. בתוך כך נכנס אורח אחד, מאלה שהיו מוזמנים למשתה. הלה שהכיר את רבי משה איוויער, נבהל ונרעד בראותו את המחזה המוזר והמביש. הוא התחיל לצעוק: — „אחי ורעי, הלא זהו הגאון, החסיד, רבי משה איוויער!" הנאספים מיהרו להתיר את החבלים וכולם כאחד התחילו לבקש ממנו סליחה ומחילה. אולם רבי משה פקח עיניו בתמהון על מכירו, נענע ראשו בתרעומת ואמר לו: „תוהה אני עליך שהפרעת שמחתם של יהודים. אנכי נהניתי בראותי כי יכול אני לגרום שמחה לאחי, בני־עמי, ומי נתן לך הרשות לבלבל ולהפריע שמחתם של ישראל?"

— — — — — — — — — — — — — —

ואמנם, יחד עם גאונותו, ענותנותו ומידת חסידותו, היה רבי משה איוויער מפורסם באהבתו לכל אחד ואחד מישראל. היה מעשה ופעם כשישב בבית־המדרש שמע בני־אדם מספרים כי הבלן (בעל בית־המרחץ) של העיירה חלה ומצבו מסוכן. והיה רבי משה מודאג מאד. כשבא מבית המדרש לביתו, מצא בני ביתו צוחקים ביניהם, גער בהם רבי משה ואמר: „אינני יכול להבין, איך אפשר לאדם מישראל לשמוח בשעה שהבלן חולה?"

— — — — — — — — — — — — — —

הצדיק המקובל רבי אלכסנדר זיסקינד מהורודנה מספר בספר „יסוד ושורש העבודה":

„כשהיה רבי משה איוויער שומע שנולד בן זכר לאדם מישראל, היה שמח שמחה

גדולה והיה אומר: ,ישמח לבנו, כי נולד עוד עבד להשם יתברך׳. וגאון צדיק וחסיד זה היה כרוך אחרי הגר״א מווילנא ומזמן לזמן היה נוסע אליו בכדי לשמוע תורה מפיו, וכששאלו אותו פעם מדוע הוא נוסע להגר״א מווילנא? וכי לתורתו הוא צריך? השיב ואמר: ,רואה אני את עצמי כיודע תורה עד שאני מגיע לווילנא. על מפתן חדרו של הגר״א רואה אני מה פירושה של ידיעת תורה׳ ״.

ד׳

גם לאחר שנתגלה בתור גאון, קדוש וחסיד היתה ענותנותו עוברת כל גבול. מעולם לא ישב בבית־הכנסת בכותל המזרחי, כדרך הלמדנים וחשובי העדה, אלא תמיד היו מוצאים אותו עומד ומתפלל בכותל המערבי בין המוני דלת העם. כשהיו מכבדיו ומוקיריו אומרים לו כי בהתנהגותו הוא מזלזל בכבודה של תורה, היה עונה להם: „הלא רואים אתם כי דוקא הכותל המערבי של בית־מקדשנו לא חרב, ושכינה לא זזה משם, משום ששם היו עומדים דוקא המוני בית־ישראל, העניים והמרודים, כל דכא ושפל־רוח״.

כששאלוהו פעם אחת: „הלא חכמינו ז״ל אמרו: ,תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה שבשמינית׳ ״ (הכונה לגאוה) (מסכת סוטה ה׳ ע״א) השיב: „כונת חכמינו ז״ל במאמר זה היתה דוקא להיפך, על תלמיד חכם לזכור את הפרשה ,השמינית׳ בתורה, היא פרשת ,וישלח׳ אשר בפסוק השמיני של פרשה זו כתוב לאמר: ,קטונתי מכל החסדים׳ ״ (שם, ל״ב, י״א).

עוד הוא היה אומר: „הענוה האמיתית נובעת מן הלב ומתוך הכרה פנימית. האדם על כל גדולתו, מעלותיו ויתרונותיו הוא למעשה אפס ואין, ואין התורה צריכה כלל לצוות עליו שיהא עניו. ,מעשיו תוהו, ימי חייו הבל ובמה יתגאה?׳ ״.

— — — — — — — — — — — — — —

מפיו של אחד מזקני העיר ר׳ יהודה ליב פטיש ז״ל שמעתי על נס „קפיצת הדרך״ שהיה לו, שעל כך היו בני איביה מוסרים מפה לאוזן:

ביום שישי באחד מימי החורף הקצרים אמר רבי משה לבני ביתו שברצונו ללכת ברגל לווילנה לשבות את שבתו אצל מורו ורבו הגר״א. בהשכמת הבוקר ביום קור גדול, לאחר שגמר את תפילתו בבית המדרש, ואכל פת שחרית „לקח את מקלו בידו ותרמילו על שכמו״ ויצא ברגל לווילנה. המרחק מאיביה לווילנה (כ־120 ק״מ) הוא מהלך של ארבעה או חמשה ימים, אבל היה לו נס של „קפיצת הדרך״ והספיק להגיע לווילנה באותו היום עוד לפני כניסת השבת.

— — — — — — — — — — — — — —

ה׳

הרב הראשי ליהודי ארץ ישראל סיפר למר צבי שמשי, המתיחס (מצד אמו אסתר), לר״מ איוויער את הדברים האלה:

„הרב לקהלת הורודנה והגליל ר׳ בנימין, בנסעו, כנהוג בימים ההם, לסייר את הקהלות אשר בגלילו, התארח בכפר אחד בבית יהודי עשיר, שהיה מוחזק לירא שמים. על שאלת הרב, אם הוא יכול להיות בטוח בכשרות הבשר והכלים בבית זה, ענה הכפרי, שהוא סומך בענינים אלה על המלמד שלו, שהנהו גם שו״ב וגם תלמיד חכם ומתנהג בחסידות והוא גם פוסק שאלות בעניני כשרות. הרב קרא אליו את המלמד השו״ב ובדק את סכינו והתחיל מקפחו בהלכות כדי להוכח, אם הוא בר־סמכא לפסוק שאלות. תשובות המלמד הפליאו את הרב עד כי קם ממקומו וקרא: ,לא עליך לעמוד בפני כתלמיד לפני רבו, שב נא לידי ונשיח בדברי תורה!׳ — המלמד הזה היה ר׳ משה איוויער״.

— — — — — — — — — — — — — —

מספרים, כי פעם אחת, אחרי שכבר נתפרסם בתור גאון וצדיק, בא רמ״א לעיירה אחת והיה צריך ללון שם לינת־לילה. בעיירה זו היו שני יהודים עשירים ,שהיו מתגרים זה בזה וכל אחד רצה להכניס את הצדיק לביתו. אחד מהם היה ידוע בתור ת״ח וירא שמים ומדקדק במצוות, אבל התגאה בתורתו ובמעשיו הטובים; השני היה איש פשוט ולפעמים לא נזהר במצוה קלה כבחמורה. אנשי העיירה האמינו, כי בודאי יבחר לו רמ״א מקום ללון בביתו של אותו עשיר, שהוא גם ת״ח וגם מהדר במצוות, אבל לתמהונם נענה רמ״א לבקשתו של העשיר השני ולן בביתו. וכשאחדים מבני העיירה העירו לו, כי הלה מזלזל לפרקים במצוות מעשיות, החזיר רמ״א ואמר: „חייבים אנו להדבק במדותיו של הקב״ה, ואצל הקב״ה נאמר: ,השוכן אתם בתוך טומאתם׳, ופירש רש״י שם: אף עפ״י שהם טמאים, שכינה שרויה ביניהם, ואילו אצל בעל גאוה אמרו חז״ל (סוטה ה״א): ,כל אדם שיש בו גסות הרוח, אמר הקב״ה: אין אני והוא יכולים לדור במדור אחד׳...״

— — — — — — — — — — — — — —

בספר „דברי אליהו״ חלק שני להרה״ג א. א. מיליקובסקי (עמ׳ תט״ו—תי״ז) כתוב:

„בזמן ההוא, לפני ק״ג שנה, חיו שלשה אנשים חברים במדינה ליטא, שהיו גדולים בנגלה ובנסתר, צדיקים יסודי עולם. הם חיו בימי הגר״א, אך היו ידועים בשעתם רק למעט אנשים, ורק בדור שאחריהם נודע מהם הרבה. בזמנים קבועים היו מתאספים במקום סתר והיו עוסקים בתורה. אחד מהם היה ידוע בשם ר׳ ישעיהו זוחוויצר. הוא היה בעל נכסים רבים והיה חוכר אחוזות ויערות מהפריצים אשר בסביבה והיה ידוע כעשיר גדול. השני היה ידוע בשם ר׳ משה׳לה איוויער. הוא היה כל ימיו עני מדוכא, פרנסתו היתה מזה, שהיה מלמד דרדקי באיזה כפר וקיבל שכר־לימוד שמונה רובלים ל,זמן׳ של חצי שנה מפסח עד סוכות וכן מסוכות עד פסח.

מדרגתו בנגלה ובנסתר יש להבין מזה ששמעתי (כמדומה בשם מרן הגאון ר׳ חיים סולובייצ׳יק מבריסק ז״ל), שר׳ משה׳לה היה בא לפרקים אל הגר״א זצ״ל, ואומרים, שפעם שאל אותו הגר״א, במה זכה הוא, ר׳ משה׳לה, יותר ממנו? וכאשר שאל ר׳ משה את הגר״א, לאיזה זכות הוא מתכוון? אמר לו הגר״א, הזכות שעל ר׳ משה אינו יודע שום איש, וממנו, מהגר״א, רועש העולם כולו. מדברים אלה מוכח, שהגר״א חשב את רמ״א שוה לו...

ר׳ משה׳לה לא היה רגיל לבוא הביתה בתוך ,הזמן׳. בינתים לוותה אשתו, לקחה בהקפה והאכילה את בני ביתה, וכאשר הגיע סוף הזמן היה בא ר׳ משה׳לה הביתה עם צרור הכסף (השמונה רובלים) בידו, ומזה היתה אשתו פורעת חובותיה ומכינה צרכי החג.״

— — — — — — — — — — — — — —

בסוף הספר שו״ת „זכר יהוסף״ להר״ר יוסף זכריה שטערן החופ״ק שאוול מובאה „מגילת היחש״ של הרב המחבר, ושם נאמר:

„אמי זקנתי יענטא אשת א״ז ר׳ יוסף אחות הג״ר יששכר דוב אבד״ק יאנוב ואחות הג״ר עזריאל אבד״ק מאריאמפאליא ופרען ועוד רבנים שלא נודעו לי בשם, ואחותם לאה אשת הג״ר ישעיה אבד״ק לעחוויץ. והמה היו בני הרה״ג המפורסם בתורה וגדולה ר׳ נתן מיאנוב ונקרא ר׳ נתן שאטער. וא״ז הרב ר׳ נתן הנ״ל בן הג״ר יעקב קאלפוריא ונקרא ר׳ יעקב ראשקעס ראבד״ק פוזנן בנו של הרב ר׳ יצחק ממשפחת הג״ר נתן בעל מג״ע ב״ר שלמה שפירא. וא״ז הר״ר נתן הנ״ל היה חתן הרב המפורסם ר׳ משה איוויער, וכפי ששמעתי מהרב הגאבד״ק בריסק ר׳ יהושע ליב דיסקין, שהתיחס ג״כ היותו נכדו. והרב ר׳ משה איוויער היה בן הרב ר׳ יעקב אשכנזי ממשפחת רש״י, ואחיו הוא הג״ר ר׳ יצחק מבעליצא.

— — — — — — — — — — — — — —

„העתק מה שמצאתי בגנזי הכתבים בכתב־יד אבי־זקני הגאון האמיתי כמוהר״ר ר׳ יעקב אשכנזי ז״ל, וזה לשונו״:

„בני איש אחד אנחנו, בני יעקב, ויעקב בא ממרחקים מארץ אשכנז והלאה, מצרפת או מספרד, ואגרת יחוסו היה עד רבינו רש״י. והיו לו חמשה בנים בני שם: הבכור הוא אבי זקני, שמו הרב המקובל הגאון מ׳ יצחק ז״ל, והשני, הרב החסיד המקובל המפורסם מ׳ משה איוויער, והשלישי, הרב המקובל המפורסם מ׳ זרח, והרביעי, הרב המקובל מ׳ אליעזר, והחמישי, איש תם המופלג מ׳ יוסף, עובד ה׳ כפי יכלתו. לאבי זקני מה׳ יצחק בר׳ יעקב הנ״ל היו לו ארבעה בנים: שם האחד הרבני המופלג בתורה וביראה מה׳ יוסף, והשני הרבני המופלג המקובל מו״ה שלום, והשלישי מופלג בתורה וביראה מה׳ חיים, הוא אבי ז״ל, והרביעי מופלג בתורה וביראה מה׳ אברהם. הרב מ׳ יצחק אחי אבי — עיר קבורתו בק״ק ארלאוי, אחיו המקובל מ׳ משה איוויער — בק״ק וואשילישאק, מה׳ יעקב אשכנזי, אביו של אבי זקני מה׳ יצחק הנ״ל — קבורתו בראגאליי״.

„דברי המעתיק יצחק באאמ״ו חיים זצלה״ה״

א. אליאב

התיחסותה של משפחת הנשיא המנוח, יצחק בן־צבי ז״ל לרבי משה׳לה איוויער (אשכנזי)

בספר „מגילת יוחסין" (ירושלים, תשי״ז—1957), שחיבר ר׳ צבי שמשי (שימשלביץ׳) ז״ל, אביו של הנשיא המנוח, יצחק בן־צבי ז״ל, מסופר על התיחסותה של משפחת הנשיא לצדיק ר׳ משה איוויער זצ״ל.

בעת ביקורי כיו״ר ארגון יוצאי איביה בלשכת נשיא המדינה בירושלים בחוהמ״ס, שנת תשכ״א — 1961, התענין כב׳ הנשיא במצבה של שארית הפליטה מיוצאי איביה, החיים כיום בישראל. כמו כן ביקש כב׳ הנשיא שיפורסם ב„פנקס איביה", העומד להופיע, השתייכותה של משפחתו (שמשי־שימשלביץ) אל הצדיק, הגאון רבי משה׳לה איוויער. לפי בקשתי הביע גם את נכונותו לפרסם רשימה מפרי עטו בספר קהילתנו. הבטחתי ברצון למלא את בקשתו זו והריני בא לקיים את הבטחתי.

בהקדמתו של פרופ׳ נחום סלושץ ל„מגילת היוחסין" הנ״ל (גם פרופ׳ סלושץ מתיחס לצאצאי ר׳ משה׳לה איוויער) כתוב בין השאר:

„...מסורת חיה כזו היתה שגורה על פי צאצאי הצדיק רבי משה אשכנזי היילפרין, הנודע בשם רבי משה איוויער, אשר בהתיחסם אל הצדיק הנסתר הזה, הזכירו בכל עת, כי מוצאו מגדולי חכמי צרפת, ר׳ שלמה יצחקי (רש״י).

הכל יודעים כי בין רש״י ור׳ משה זה הבדילו כעשרים דורות של פזורים ונדודים. אבל גם בהתהלך צאצאי רש״י מגוי אל גוי, לא פסקה תורה מפיהם. השלשלת לא נפסקה מעולם. רש״י מסר את תורתו לנכדיו, בני בנותיו והם לבעלי התוספות ואחרי גלות צרפת אנו מוצאים את צאצאיהם בקהילות אשכנז ואיטליה. הלך ונסע מזרחה עד שנעשו פולין וליטא לאכסניה של תורה ומסורת אבות. בין הגדולים האלה שהרביצו את תורת רש״י בארץ ההיא אנו מוצאים את הרב הראשון של בריסק, ר׳ משה אשכנזי שנקרא גם בשם היילפרין על שם העיר היילברון שבגרמניה. והנה מרבי משה אשכנזי הראשון יצא הצדיק רבי משה אשכנזי איוויער. ועל שמו נקרא אבי זקני הרב אברהם־משה. אחרי פטירתו נקרא בשם זה אחי הצעיר משה, ושם כנויו בארץ כרמון. (נפטר בירושלים בכ״ד אדר א׳ שנת תשי״ד — 1954)."

ב„מגילת היוחסין" כותב המחבר, ר׳ צבי שמשי:

„המסורת המשפחתית שלנו אומרת (וכדברים האלה שמענו אני ובן דודי הפרופ׳ נחום סלושץ גם מפי הרה״ג ר׳ יהושע ליב ור׳ ירוחם דיסקין שאצלם רשומים הדברים), כי לרבי משה איוויער היתה בת בשם לאה וללאה שני בנים: זרח ופרץ. הסבא שלנו אברהם משה היילפרין הוא נכדו של זרח. ומשפחת דיסקין וכן גם משפחת קויפמן הנם יוצאי ירך של פרץ. לפי זה מתיחסת משפחתנו בוודאות לבתו של ר׳ משה איוויער (לאה).

ודודי הרה״ג רבי דוד שלמה סלושץ (ווארשא — 1881) כותב בספרו „ראשית דור" ביום ו׳ אייר תרמ״א לאמר:

„וקבל עם הנני מברך את חותני הר׳ המופלג בתורה ויראה מו״ה אברהם משה יחיה, נכד המאוה״ג הצדיק והחסיד המקובל המפורסם מו״ה משה איוויער זצ״ל, אחי הגאון האמיתי רבנו יצחק אשכנזי זצ״ל מחבר ספר ,ברית עולם׳ על סודות האותיות, מגזע רש״י ז״ל.״

יצחק בן־צבי ז״ל

הנשיא השני של מדינת ישראל

לפי „האנציקלופדיה העברית" (כרך ט׳, עמ׳ 177—173), היה אביו של הנשיא, דור ששי לר׳ משה אשכנזי מאיוויא (תלמיד־חבר להגר"א מווילנה).

להלן פרטים ביוגרפיים על משפחת הנשיא המנוח, יצחק־בן־צבי ז"ל:

אבי זקנו של כבוד הנשיא המנוח בן־צבי, ר׳ ראובן ישראל שימשי (שימשלביץ׳) ז"ל נולד בשנת תר"ד (1844) בעיירה ליובץ׳ (ע"י נוברדוק), פלך מינסק. נשא לאשה את בתו של אברהם משה מסמורגון — אסתר. היו להם ארבעה בנים ושתי בנות.

הבן הבכור היה ר׳ צבי שימשי (שימשלביץ׳). נולד בשנת תרכ"ג (1863) בסמורגון. אח"כ עברו הוריו לגור בעיירה ווארונובה (וורונובה) ע"י לידה. קיבל חנוך מסורתי ב„חדר". נסע למינסק, משם עבר לפולטבה. בשנת תרמ"ד (1884) נשא לאשה את עטרה (קריינה) בת ר׳ ישראל קופילוביץ. לצבי שמשי ואשתו עטרה נולדו בפולטבה שלושה בנים ושתי בנות.

הבן הבכור יצחק, הוא — יצחק בן־צבי, הנשיא השני של מדינת ישראל. נולד ביום ח"י כסלו שנת תרמ"ה (1884) בעיר פולטבה (אוקראינה). שם למד ב„חדר" ובגימנסיה, ואח"כ באוניברסיטה בקיוב.

בשנת תרס"ד (1904) ביקר בארץ ישראל. ובשנת תרס"ז (1907) עלה לארץ להשתקע בה. משחר נעוריו היה ממיסדי ומפעילי הציונות, מסור בלב ונפש, חלם ולחם למען רעיון הציונות ברוסיה ולאחר מכן בארץ.

היה למדן גדול, סופר והיסטוריון. חיבר ספרים בעלי ערך רב על ההיסטוריה של הישוב היהודי בארץ־ישראל ועתיקותיה, על תולדות שבטי ישראל ומנהגיהם. במיוחד חקר את חיי השבטים היהודיים הנדחים והנשכחים ואלה שנתרחקו מכלל האומה, כגון הקראים והשומרונים. היה אהוב על כל העדות בארץ.

בשנת תרע"ט (1919) נשא לאשה את מרת רחל ינאית, בת ר׳ יונה לישנסקי, מצאצאי רבי לוי יצחק מברדיצ׳ב ומצאצאי האדמו"ר ר׳ נחום מצ׳רנוביל, תלמיד הבעש"ט (מצד האם). נולדו להם שני בנים, עמרם ועלי. הבן הבכור עמרם נולד בא׳ חשון שנת תרפ"ג (1922), הבן השני עלי נולד בה׳ אדר א׳ תרפ"ד (1924).

עלי נפל בקרב במלחמת העצמאות בהגינו על „בית קשת", בה׳ אדר א׳ תש"ח, הי"ד.

באסיפה הנבחרים הראשונה בשנת תרפ"ט (1929) נבחר כיו"ר הוועד הלאומי, ולאחר מכן כנשיא הוועד הלאומי, וכיהן בו עד הקמת המדינה. עם הקמת המדינה היה חבר הכנסת ומהפעילים ביותר בוועדת חוק ומשפט ומספר ועדות אחרות.

ביום כ׳ כסלו שנת תשי"ג (8.12.1952) נבחר ע"י הכנסת כנשיאה השני של מדינת־ישראל. בשנת 1958 נבחר לקדנציה שניה ובשנת 1962 לקדנציה שלישית. לא גבה לבו ולא רמו עיניו. את שרותו לעם ולמדינה ביצע בענוה ובצניעות. למרות תפקידו הרם ועיסוקיו המדיניים־ציבוריים הרבים קבע עיתים לתורה ולמדע, והתמסר ללימוד תנ"ך ודף יומי בתלמוד. על דרכו של הנשיא המנוח יכולים להגיד: „רוח הבריות ורוח המקום נוחה הימנו".

ביום כ"ט בניסן תשכ"ג (23.4.63) נפטר הנשיא יצחק בן־צבי ז"ל והובא למנוחת עולמים בהר׳ המנוחות בירושלים.

זכרו לא ימוש מעם ישראל לנצח.

הרב ר' משה־דוד בקשט / ירושלים

ר' מענדעלע איוויער (באקשט)

(לפי סיפוריהם של אמי ע"ה וקרובי בא"י)

סבי זקני זצ"ל — לפי דברי אמא ע"ה — היה נקרא בפי בני עיירתנו „ר' מענדעלע". שם של חיבה זה מספיק להעיד, שהיה אישיות חשובה ומקובלת באיביה. לפי דברי קרובי שבירושלים היה נקרא „ר' מענדעלע" גם בפי אנשי ירושלים. חיבה יתירה נודעת לו (לפי דברי אמא ע"ה) שבשמחת תורה היו מתקבצים בני העיירה בביתו, שרים ומנגנים לפניו כל הניגונים והפזמונים שהיו אז מקובלים בין יהודי איביה. והיו אומרים: „פאַר ר' מענדעלען דאַרפן מיר אויסזינגען אַלע קוראַנטן" (לכבודו של ר' מנדלה נשיר את כל הפזמונים).

אחרי עלותי ארצה בשנת תרפ"ה (1925) נפגשתי במקרה עם זקן מופלג, יהודי הונגרי ושאלתיו אם הכיר את ר' מענדעלע איוויער? השיב לי הזקן: „ר' מענדעלע, אוהו! ער איז געווען אַלמדן מופלג" (היה למדן מופלג). זקן זה גם גילה לי מי הם קרובי בירושלים.

ר' מענדעלע היה סבא של אמי ע"ה מצד האם. כאשר עליתי על קברו בהר הזיתים בירושלים ראיתי חָרות על המצבה רק שני משפטים קצרים: „פ"נ ר' מנחם־מענדל ב"ר משה מאיוויע. נפטר ב' אייר שנת תרכ"ה (1865) ת.נ.צ.ב.ה.", כפי שהיה נהוג אז לחרות על המצבות את השם והתאריך בלבד. לפי זה עברו 98 שנים מיום פטירתו. לדברי אמא ע"ה חי 87 שנים, יוצא שנולד בשנת תקל"ח (1778) (לפני 185 שנים), 20 שנה לפני פטירתו של הגר"א מווילנה.

לפי דברי אמי ע"ה, קרובינו בירושלים, והזקן המופלג הנ"ל, היו לו שני בנים ובת. אחד מבניו, ר' ראובן, היה השו"ב הראשון לעדה האשכנזית בירושלים לפי רשיון מיוחד מהפאשא הטורקי. שם הבן השני היה, שמעון. הזקן ההונגרי אמר לי עליו: „ער איז געווען אַ לופטיקער" (הוא היה אורירי)... שם הבת היה רחל (הסבתא שלי). בנו שמעון עזב את בית אביו בגיל 15—14 ומאז לא שמעו עליו ועקבותיו לא נודעו.

כשמלאו לסבי־זקני ר' מענדעלע 70 שנה (שנת תר"ח — 1848) החליט לעלות לא"י למות שם ולהקבר באדמת הקודש, כנהוג אז. רכבות טרם היו ברוסיה, לכן קנה סוס ועגלה ושניהם, הוא ובנו ר' ראובן, יצאו מאיביה ונסעו משך שנה שלמה עד שהגיעו לעיר הנמל אודיסה. משם הפליגו בספינה. בגלל טלטול הספינה, כנראה, ניטל כושר הדיבור מר' מענדעלע, ומשום כך הורידוהו לפונדק בעיר ביירוט (לבנון).

כעבור ימים אחדים התאושש והדיבור חזר אליו. נגש בעל הפונדק וברכו ב„שלום עליכם", כנהוג, ושאל: — „פון וואַנען איז אַ איד?" (מהיכן בא יהודי?), השיב ר' מענדעלע: — „פון רוסלאַנד" (מרוסיה). „פון וואַנען פון רוסלאַנד?" (מהיכן ברוסיה?), השיב: — „פון ווילנער גובערניע" (מפלך ווילנה). — „פון וואָס פאַר אַ שטאָט אין ווילנער גובערניע?" (מה שם העיר שבפלך ווילנה?). השיב: — „פון איוויע" (מאיביה). — „ווער זייט איר אין איוויע?" (מי כבודו מאיביה?). הפונדקאי היה בנו שמעון שנעלם... כנראה שסבי זקני הזקין במשך השנים וגם שמעון בנו הזקין ולכן לא הכירו איש את רעהו. אח"כ התישבו בירושלים בקרבת הכותל־המערבי.

עוד סיפור שמעתי מפי אמי ע"ה בשם משולחים מא"י שביקרו באיביה ואח"כ שמעתי זאת גם מפי קרובי, ר' מנחם מענדל מנדלסון ז"ל, בנו של ר' ראובן:

כשהיה ר' מענדעלע עומד בתפילה היה כולו שקוע ודבוק בתפילתו, עד כדי כך שלא היה מרגיש בכל הנעשה סביבו. פעם אחת עמד בתפילה על יד הכותל המערבי, ופתאום בא קונסול בלוית תיירים מבני מדינתו אל ה„כותל המערבי". כשראה הקונסול את ר' מענדעלע עומד דומם, אינו נע ואינו זע, התחיל להסתכל עליו, ואמר לאורחיו: — „היהודי הזה מתפלל בכוונה עמוקה עד כדי כך שאינו מרגיש אפילו בכל הנעשה סביבו". כנראה שאורחיו לא הסכימו אתו. אמר הקונסול: — „תיכף תוכחו שצדקתי". הוא פקד על ה„קווס" (שמש הקונסול שהיה צועד לפניו ברחוב כשמקל גדול מכסף בידו), שיגש לר' מענדעלע וידפוק בכוח עם מקל־הכסף על ידו. ה„קווס" עשה כמצות אדוניו. ר' מענדעלע לא נע ולא זע. אח"כ הוציא הקונסול חופן מטבעות זהב, נאפוליונים (מטבע זהב צרפתי של 20 פרנק) וזרקם בצלצול רעשני, כדי שיפנה ר' מענדעלע את ראשו. אבל ר' מענדעלע נשאר עומד דומם מבלי לשים לב למתרחש סביבו. הקונסול הכריז בתרועת נצחון לאורחיו: — „ובכן הנכם רואים שצדקתי". אחרי שסיים ר' מענדעלע את תפילתו שאלוהו: — „מה ר' מענדעלע, הערלים הפריעו לכבודו בתפילה?" השיב: — „אף אחד לא הפריע לי. לא שמעתי כלל וכלום".

הרב ד"ר אליהו אברהם בקשט ז"ל / ד. אפריקה

איביה לפני מלחמת העולם הראשונה

הרשימה שלפנינו הועברה למערכת בשני משלוחים. במכתבו האחרון הבטיח המחבר הדגול להעביר בקרוב את ההמשך. במכתבו הנושא את התאריך: יום העצמאות תשכ"ו (1966) כתב בין היתר:

..."היתה לי התקפת לב קלה והייתי כפות למטה כארבעה שבועות. ובכן נכפתה עלי חופשה שלא בטובתי, שאוכל לנצלה לכתיבת זכרונות ל"ספר איביה". אני מצרף בזה תצלום שלי שגזרתי מעתון, בו פרסמתי מאמר. אשלח לך תצלום מישיבת לידה בו נמצאים אני ועוד מספר נערים מאיביה יחד עם החלק הבא".

לדאבוננו ולצערנו העמוק סיכל המות שבא כחתף את תכניותיו של בן־עירנו הדגול, שקנה את שמו כמחנך, סופר, בלשן וחוקר הספרות העברית. זכרונותיו רבי־הערך על איביה לפני מלחמת העולם הראשונה נקטעו. כדברי המשורר ח. נ. ביאליק: "ושירת חייו באמצע נפסקה...".

העורך

איביה לפני מלחמת העולם הראשונה לא היתה שונה בהרבה משאר העיירות ברוסיה הלבנה בחייהן המקודשים במסורת של מאות בשנים. אוירה של קדושה היתה אופפת את עולמם הרוחני של יהודי איביה, רוב מנינה ובנינה של העיירה. הם לא קיימו שום מגע עם קניני־הרוח של הגויים, "וכחומט המתכנס בתוך קשקשותיו", התבצר כאן הקבוץ היהודי במבצר הרוח שלו, סגור ומסוגר מפני השפעה זרה מן החוץ, והיווה כעין מדינה בתוך מדינה. אם כי ברובו המכריע היה קיבוץ של עניים מרודים (פרנסה ברווח — רק יחידים הגיעו אליה, אבל גם פרנסה בצמצום לא היתה הפקר לכל) — השכילו בכל זאת לקיים מוסדות משלהם. היה קיים בעיירה בית משפט של הגויים, אולם היהודים לא היו נזקקים לערכאות של הרשות המקומית ובמקרה של סכסוך הלכו אל הרב.

זוכרני שנכנסתי פעם אל ביתו של הרב ר' יצחק קוסובסקי ז"ל ומצאתי שם אחד מאנשי עירנו בשם זאוול יושב וטוען כי אלמלא רצה היה זוכה בדינו אצל הערכאות של הגויים, אולם הרב נזף בו והרעים עליו בקולו: — באיזו טענה היית זוכה? — בחוק ההתישנות! אולם אין דבר כזה בתורת ישראל!

מענין היה לראות ניהול דין־תורה אצל הרב משה שאצקעס ז"ל. דרכו היה לעזוב את בעלי הדין לנפשם ולהכנס לחדר הסמוך. בעלי הדין היו מתחילים לריב בקולי קולות ומתדיינים אלו באלו בצעקות העולות עד לב השמים. הרב היה נכנס אצלם כפעם בפעם וזורק לתוך החלל איזו הערה ומסתלק; ואז היו המריבות מתחדשות ביתר שאת וביתר עוז. אמרתי לרב:

— דומה שלבעלי הדין עצמם לא בהיר מהן טענותיהם.

— — הנח להם, השיב הרב, אל תחפש בהירות אצל האנשים הללו. הם רבים כשהענין לא בהיר להם והם גם מתפשרים כשלא בהיר להם למה התפשרו...

בו בזמן שלגויים של כל הסביבה לא היה חינוך כל עיקר ורובם ככולם לא ידעו קרוא וכתוב, — לא היה כמעט ילד בין ילדי ישראל שלא קיבל חינוך כלשהו, אלא שהחינוך היה כולו קודש. במקרה נודע הדבר כי יהודי אחד מהדור הישן לא ידע לחתום את שמו והיה הדבר לשיחה בפי כל. ומעשה שהיה כך היה. באיביה חי יהודי בשם שמעון קאוועסקי (איזבויסקער), אדם בור ועם־הארץ. ומספרים עליו שכאשר פרצה דליקה בבית המדרש הישן כשמונה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה, נבהל שמעון זה אל בית המדרש להציל את עמודו (שטענדער) החדש מפני הדליקה, אבל שכח להציל את היהודי הזקן והנכה שהיה בקי בש״ס ויושב יום ולילה על הגמרא בבית המדרש. היהודי הזה לא יכול ללכת ונשרף והגמרא עמו.

והנה בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר פלשו הגרמנים לאיביה, מינו את שמעון איזבויסקער להיות ה„בירגרמייסטער" (ראש העיר). עם תום השנה הראשונה לכהונתו, חזר שמעון על פתחי בעלי־הבתים לבקש מהם את חתימתם על פנייה לחדש את מינויו לשנה הבאה. מאחר שהיה מקורב לרשות, לא סירב איש לעשות את מבוקשו. אולם כאשר הגיע אל יהודי אחד, אמר לו הלה: „איני יכול לתת לך את חתימתי". שמעון התקצף ובחימה שפוכה הרעים עליו בקולו:

— אתה לא תתן לי את חתימתך? אלשין עליך לשלטונות, ישלחו אותך למחנה הריכוז, תגווע ברעב!

היהודי התחיל מתחנן ואומר: שמעון, אחא! מה אתה רוצה ממני? מה יש לך עלי, אין אני יודע לחתום את שמי"... היהודי המסכן היה אנוס לגלות את קלונו ברבים, שלא למד את מלאכת הכתיבה ולא יכול לחתום את שמו. אפילו שמעון איזבויסקער לא יכול היה להעלות על הדעת שיש יהודי שאינו יכול לחתום את שמו.

השכלה חילונית עוד טרם הכתה שרשים באיביה. בכל העיירה היו רק שני יהודים שידעו לדבר ולקרוא רוסית. זה היה הרב ר׳ יצחק קוסובסקי ז״ל והעורך־דין אברהם בנדר ז״ל. תוך כדי עבודתו בעניני דת ודין רכש לו ידיעה במשפט והיה משמש כעין יועץ משפטי פרטי. שאר היהודים באיביה ידעו על פי רוב לצרכי פרנסתם את לשון האכרים (בלורוסית), אבל לימודי חול, כאמור, לא נכנסו לתכנית החינוך, ונערי ישראל כמעט שלא היה להם מושג עליהם. ובזמן שלמדתי בחדרו של דוד בנדר בא פעם ממוהילב לביקור באיביה אחיו הבכור של חברי בחדר שלמה׳קה בלוך. בהתפעלות עצומה ספר לנו חברי, כי אחיו במוהילב לומד חכמת הגיאוגרפיה והוא מוכיח שהארץ היא לא שטוחה, כמו שאני חושבים, אלא כדור, וספינה מתקרבת לחוף היבשה תוכיח, שמקודם רואים רק את התורן ובהדרגה מתגלה לעינינו כל האניה, ועוד כמה חידושים נפלאים כאלה סיפר לנו, ואנו, נערי החדר, ישבנו דום והקשבנו, ולא מלאו אזנינו משמוע...

יהודי איביה אמנם ידעו שיש חכמה בגויים, וכמה מגדולי ישראל, כמו הרמב״ם ועוד, היו בקיאים בשבע חכמות, אלא שזאת היתה נחלת יחידי סגולה, אבל כלל ישראל ייחד את עצמו לחכמת התורה, עליה היתה גאוותם ותפארתם ועל יסודותיה חנכו את בניהם קודם בחדר ואחר כך בישיבות.

חינוך כזה יצר אינטליגנציה מיוחדת במינה שלא מצאנו דוגמתה בכל העולם. אנשי התורה היוו האינטליגנציה היחידה בעיר. הרב, הלמדן, הבר־אורין היה השלב העליון בסולם התורה הרם, היו גם בעלי תלמוד, בעלי משנה ובעלי מקרא. באיביה היו שתי חברות ש״ס, אחת בבית מדרש הישן ואחת בבית המדרש החדש. היו גם חברות משניות שבין חבריהן נמנו אפילו רוכלים המחזרים בכפרים, שמספרם באיביה לא היה קטן.

עניים מרודים אלה היו מתכנסים בכל מוצאי שבת אצל יעקב־משה בלוך, חיים־אהרן קגנוביץ׳, חיים אריה׳ס (לוין) ועוד מן העשירים כביכול בעיר, לקבל מהם הלוואות כסף וגם סבון, סדקית וכיוצא באלו מן הסחורות שהאכרים בכפרים נזקקים להם בכדי לקבל תמורתם את סחורות האכר, כמו תבואות, עורות, פישתים, שערות חזיר, פטריות, ליקופודיום וכו׳, שהיו מוכרים אחר כך לאיש חסדם.

סח לי חותני ר׳ יצחק גולדשמיד ז״ל על רוכל כזה שהיה נע ונד בכל ימות השבוע מכפר לכפר והיה ישן בבתי האכרים, ובלילות החורף הארוכים הקצה לו האכר מקום על התנור החם. בארבע אחה״צ היה כבר חושך בביקתה הכפרית ושכבו לישון ולכן היה קם בשתים־עשרה בלילה והיה לומד משניות לאור קיסם בוער עד עלות השחר. וכשהיה חוזר בערב שבת הביתה היה בכל יום השבת מטריד את כל חובשי בית המדרש בשאלותיו להסביר לו את המקומות הקשים ברע״ב.

מלבד רוכלים היו באיביה בעלי מלאכה: סנדלרים, חייטים, נגרים, נפחים וכובענים, אולם חלק הארי מבני עיירתנו היו חנוונים. כל אלה פרנסתם באה להם בדרך כלל מיום השוק שהתקיים ביום רביעי בשבוע וממספר „ירידים" גדולים. מן הבוקר התחילו נוהרים האכרים מכל הכפרים הסמוכים בעגלותיהם אל השוק, שם היו מפתחים את הסוסים וממלאים את כל השוק. הם היו מוכרים את סחורותיהם לסוחרים הזעירים וקונים בחנויות את מצרכיהם. אחרי שגמרו עסקיהם היו בני עשיו אלה ממלאים את בתי המרזח של היהודים לאכול שם מליחים ולשתות לשכרה וודקה ובירה. גם הסנדלרים, החייטים והכובענים היו באים אל השוק למכור לאכרים נעליים, בגדים וכובעים, ואפילו האופים לא נעדרו שם עם כעכים, חלות ולחם לבן, שהיו בחינת מותרות בשביל הכפריים אשר בביתם אכלו רק פת קיבר.

מעברו השני של השוק, מאחורי החנויות, השתרע שוק הסוסים. כאן היו הסייסים, שמספרם באיביה היה רב, קונים ומוכרים סוסים. פשוטי־עם אלה היו עפ״י רוב אנשים רחוקים מהבנת פסוק בתורה.

סח לי הרב משה שצקס ז״ל, כי פעם באו סוחרי הסוסים לפניו לדין־תורה עם החנוונים. הסייסים דרשו להעביר את שוק־הסוסים לקצה רחוב ווילנה ששם היתה ככר גדולה מתאימה הרבה יותר לסחר־סוסים. החנוונים מחו בכל תוקף נגד הדרישה הזאת, ושייקה סלויקעס, נציג החנוונים, יהודי נכבד, חבר לחברת ש״ס, פנה אל הסייסים ואמר: — „אין להעביר את השוק בשבילכם, הרי סוף סוף אתם רק מיעוטא דמיעוטא". שמואליק הסייס שלא הבין משמעות הביטוי, חשב שזוהי מלה של זלזול, וקרא בכעס: — „אני מיעוטא־דמיעוטא? אתה מיעוטא־דמיעוטא ואביך מיעוטא־דמיעוטא..."

כה היו החיים סואנים כל יום השוק ורק לפנות ערב, כאשר האכרים היו חוזרים

לבתיהם, נדם קול השיכורים וכלתה רגל מן השוק, היו היהודים הולכים לבית המדרש להתפלל מנחה ומעריב ולפעמים נשארים לשמוע חדשות ולשיחה בטלה.

כשמלאו לי — כותב השורות האלה — חמש שנים עטפני אבא ז״ל בטליתו הגדולה ונשאני מרחוב ווילנר, שם היה ביתנו, על פני השוק אל רחוב ברנארדינר ל„חדר״ של יאשקע גולדשמיד („פלעקעל״), המלמד־דרדקי המשובח בעיר. להוביל ככה ילד אל ה„חדר״ היה מעשה נדיר אפילו בימים ההם. נשימתי קצרה עלי, ורק כאשר הכניסני אבא אל החדר והוציאני מן הטלית נשמתי לרווחה. כנראה כבר ידעתי לקרוא קצת ולכן הושיבני המלמד על הספסל, פתח את הספר „ראשית דעת״ ואני התחלתי לקרוא. פתאום התחילו נופלות אגורות על הספר. אמרו לי שזהו המלאך הזורק מטבעות לילד עברי החושק בתורה.

כעבור זמן מועט רצה המלמד הזה להתחיל אתי חומש, אולם אבא לא הסכים לכך מטעמים שונים. ראשית מפני שרצה להעמידני יפה על „עִברי״ (קריאה מיכנית בסדור), מקצוע שהרבי שלי הראשון היה מומחה גדול בהוראתו; ושנית, הרי אבא שלי היה מורה וגם לו היה „חדר״ ורצה לקיים בעצמו את המצווה „ושננתם לבניך״.

לא היו ימים מועטים והריני יושב ב„חדר״ של אבא בין נערים הרבה מבוגרים ממני ולומדים את הסיפור על מכירת יוסף. האחים הביאו את כתונת הפסים אל אביהם ויאמרו: „זאת מצאנו, הכר־נא, הכתנת בנך היא אם לא? ויכירה ויאמר כתונת בני, חיה רעה אכלתהו, טרף טורף יוסף״. אבא מסר לנו דברי רש״י שהאחים נשבעו שלא לגלות ליעקב את האמת. נכמרו רחמי על יעקב, האב השכול כביכול, וקראתי בקול בוכים: „לו הייתי אני שם באותו מעשה, הייתי מספר ליעקב איפה יוסף״. כל הנערים צחקו לי. ולפיכך כאשר קראנו אחר כך נאומו הפתטי של יהודה כשהוא מתחנן אל יוסף שיקח אותו לעבד במקום בנימין, חנקו דמעות את גרוני, אבל התאפקתי בכל כוחי שלא לבכות, אולם כשהגענו אל הפסוק: „ולא יכול יוסף להתאפק״, גם אני לא יכולתי להתאפק יותר ופרצתי בבכי...

בחורף הבא לא היה לאבא „חדר״ ולכן הייתי אני תלמידו היחידי. למדתי הרבה ורכשתי בקיאות גדולה בחמשת החומשים עד כדי כך שאם שאלוני על פסוק אחד או אפילו מלים אחדות מן התורה, ידעתי באיזה חומש, באיזו סדרה ובאיזו פרשה, שני, שלישי או רביעי וכו׳ נמצא הפסוק. אבא חשב כי לגדולות נוצרתי, התגאה בכשרונותי ובהישגי והיה מוליך אותי לכל יודע תורה החל מהרב בעיירתנו, הלמדנים והמשכילים ועד היהודים שהם רק בעלי מקרא, ומבקש אותם שיבחנו אותי. עד מהרה יצא מוניטין שלי בכל העיירה כילד בעל כשרונות מצויינים, יוצאים מן הכלל. פעם כשעמדתי עם אבא בחנות המכולת הקטנה של אמי בשעה מאוחרת בערב נכנס יאנקל־יצחק מרגולין, הדוור (בכמה עיירות היו אז הדוורים יהודים).

יאנקל־יצחק מרגולין נכנס בשיחה עם אבא והוא אומר לו: — לו היה לי בן כזה „וואָלט איך עם געגאָסן גאָלד אין האַלדז״ (הייתי יוצק זהב לתוך גרונו, כלומר הייתי נותן לו מעדני מלך). בדרכנו הביתה אמר לי אבא: — „שמעת מה שאמר היהודי כשעמדנו בחנות, שהיה יוצק זהב לתוך גרונך, אולם דוד המלך אמר (תהלים קי״ט, ע״ב) ,טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף׳, ואני הרי מלמד אותך תורה״.

אחר כך כשבאתי ללמוד בישיבת ראדון מצאתי גם שם דוור יהודי. הוא היה בא אל הישיבה ומחלק את המכתבים בין שלש מאות בחורי הישיבה. וכשהדוור הוא יהודי ומוסר את המכתב לידך ממש, הריהו בעיניך כמלאך הגואל. אולם לפעמים אתה מצפה בכליון עיניים למכתב מתוך געגועים עזים לבית אבא והוא מחלק את כל המכתבים ואתה נשאר במפח נפש והנך שואל: — ובשבילי? האומנם אין כל מכתב בשבילי? והדוור בחינת „לועג לרש" עונה: — עודם כותבים...

פעם נקלענו בביתו של ישראל בערעס. יהודי זה לא היה מבעלי התלמוד ולא השתייך לחברה ש"ס. גם היה לו שגעון: כשהיה מרעים רעם בשמים היה נבהל להתחבא בארון הבגדים, אולם כנראה ידע פרק בתנ"ך. אחרי ששאל אותי כמה שאלות נפל על המציאה לתפוס אותי. הוא שאל אותי, איפה כתוב הפסוק: „בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה". השבתי לו כי הפסוק הזה הוא בסוף ספר שופטים פרק כ"א. אז פתח את הספר והראה לי שהפסוק הזה הוא בפרק י"ז. כן, אמרתי, הפסוק נמצא פעמיים בספר שופטים.

אגב, לאשתו שרה־לאה ישראל־בערעס היה דין־תורה עם אחותי. ומעשה שהיה כך היה: לאחותי היתה חנות־מכולת והיתה קונה חלות ולחם לבן משרה־לאה. והנה קרה שאצל שרה־לאה היה רשום בפנקסה שאחותי חייבת לה שבעים ושבעה זהובים (זלאטעס). אולם אחותי טענה שהיא כבר שילמה לה את הסכום הזה. הלכו אל הרב והוא פסק לפי דין המשנה ש„חנווני על פנקסו נשבע ונוטל". הטילו על שרה־לאה שבועה. אחותי השלישה את הכסף, והדיין ר' שלמה־יהודה הקריא לשרה־לאה את השבועה (יותר נכון: קבלה בחרם) והיא חזרה אחריו מלה במלה: אני מקבלת קבלה בחרם — אני מקבלת קבלה בחרם, כי שבעים ושבעת הזהובים — כי שבעים ושבעת הזהובים, זלאטע־רחל לא שילמה לי — זלאטע־רחל לא שילמה לי, כשם שאלהים אמת — כשם שאלהים אמת, כך זה אמת — כך זה אמת!" — „באמת כזו תבואי לעולם הבא" — קראה אחותי ונבהלה הביתה. היא היתה רועדת מאימת הדין ומטכס השבועה. שרה־לאה לא הוציאה את שנתה, היא מתה בשנה ההיא...

כשמלאו לי שבע שנים התחיל אבא מלמדני גמרא. התחלנו פרק „הכונס", ותיכף במשנה הראשונה הקשיתי לו קושיה. המשנה אומרת שאם הבהמה נפלה מן הגג ונהנית, משלמת מה שנהנית. ושאלתי איך יכולה היא לנפול מן הגג, הרי כתוב בתורה: „ועשית מעקה לגגך". אבא לא רצה להשיב לי שאין זו קושיה, כי יתכן שלא עשו מעקה. הייתי ילד תמים מאוד והוא לא רצה שאוכל להעלות על הדעת, כי אדם מישראל לא יקיים את מצוות התורה, ולכן פנה אל ר' משה קווידקובצר ושאל אותו, איזו תשובה יתן לי על שאלתי.

ר' משה קווידקובצר היה למדן וגדול ובקי בש"ס. היתה לו חנות של דברי ברזל, אולם יותר משהיה יושב בחנותו היה יושב בבית המדרש ולומד. הוא היה גם מנוי עם עוד שותף אחד או שניים מן המשכילים על העתון „הצפירה" שהופיע בוורשה, והם היו סוכנות־הידיעות באיביה. מהם ידעו אנשי העיירה על המתרחש בעולם הגדול, כי בימים ההם עוד טרם היתה עתונות יידישאית ברוסיה. ר' משה זה נתן לאבא תשובה המניחה את הדעת: הבית שמעל גגו נפלה הבהמה לא היה גבוה ד' אמות, שלפי דין התלמוד אין חייבים במעקה לבית כזה.

לפני שמלאו לי שמונה שנים מת עלי אבא ולכן שכרו לי ולעוד נערים אחדים „רבי". היה זה האברך הצעיר ישראל־קלמן אליוביץ' שזה עכשיו התחתן. הוא ראה את עבודת ההוראה כמלאכת קודש ועשה את מלאכתו באמונה. למדתי אצלו גמרא ותנ"ך. בכיתת התנ"ך היינו ארבעה נערים שכל אחד לפי התור היה קורא ומתרגם פסוק אחד. והנה אירע פעם שלא ידעתי לתרגם מלה אחת. נעשה רעש בחדר: אלי־אברהם לא ידע פרוש המלה „קץ" (ישעיהו ז'). דמעות נראו בעיני. לקול הרעש יצאה מחדרה בעלת־הבית, פיגה־לאה שהשכירה לרבי את ה„חדר". היא היתה מהנשים הצידקניות שעד חצי היום היתה מתפללת ואומרת תהלים. כששמעה מה שקרה דיברה בהערצה בשבחי עד כמה אני מסור ללימודי ומצטער אם שכחתי מלה אחת. אולם הרבי אמר — וכנראה שהוא צדק — שזהו סימן של גאוה...

הרבי השני שלי היה דוד בנדר. הוא היה מלמד יותר מודרני. מלבד גמרא ותנ"ך למדתי אצלו דקדוק וגם התחלתי לתרגם מיידיש לעברית. הספר הראשון שלי בשביל עבודה זו היה „המתרגם". לא בקלות עלתה לי קניתו, כי מחירו היה ששים אגורות ואמי סרבה להוציא כ"כ הרבה כסף על ספר. אולם אחרי הפצרות מרובות, תחנונים ודמעות נענתה לי ואמרה לי שאלך אל ר' רפאל, שהיה גם מוכר ספרים, לקחת ממנו את הספר „המתרגם". אולם היא אמרה לי שלא אתן לו כמה שהוא דורש ושעלי להתמקח אתו.

ר' רפאל זה (אח"כ עברה חנות הספרים לרפאל אחר, לרפאל השוחט) היה יהודי שפרקו נאה וזקנו מגודל, היה כבר רב באמריקה וחזר משם. כשאמרתי לו שאמי ביקשה אותו לתת לי את הספר „המתרגם", ניגש אל המדף, הוציא משם את הספר והושיט לי. שאלתי אותו מה מחירו והוא ענה: — „ששים אגורות". — אולי תתן לי את הספר בעד חמישים וחמש אגורות? הוא הסתכל בי בתמיהה, ואני בתמימותי הוספתי כי אמי ציוותה עלי להתמקח. — טוב, ענה, תקח בעד חמישים וחמש. חזרתי ושאלתי: — אולי תתן את הספר בעד חמישים? הוא חייך ואמר: — לא, בני, כך אין מתמקחים, אלא כשאני דורש ששים אתה מציע, למשל, חמישים, אני מפחית קצת מן המחיר ואתה מוסיף על הצעתך עד שאנו משתווים, אבל אם אתה חוזר מהצעתך הרי אין לדבר סוף...

יהודה־לייב בלאָך / פּתח־תקוה
(יואל באַרקיערס זון)

געווען אמאָל א שטעטעלע איוויע

א. די אָרעמקייט פון דעם שטעטעלע

איך געדענק נאָך זייער גוט די שמועסן, וואָס איך האָב געהערט, זייענדיק אַ קינד (בערך מיט זעכציק יאָר צוריק), אין אונדזער שטוב אויף די גערטנער.

אַלטע גויים, „מיעשטשאַנעס", פון דער שכנות־דיקער קרומער גאַס, קיידאַרים, פון דער נאָענטער טאַטאַרן־געסל, פלעגן זיך אויפקלייבן אין די אָוונטן און פלעגן דערציילן זכרונות וועגן געשעענישן און פּאַסירונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין שטעטל מיט אַכציק־ניינציק יאָר צוריק. אין יענע יאָרן האָבן די יידן געלעבט אין פריינדשאַפט און גוטע שכנות מיט די „מיעשטשאַנעס" און די קיידאַרים, וואָס האָבן געהאַלטן די יידן פאַר קלוגערע און פעאיקערע, פלעגן זיך מיט זיי עצהנען וועגן אַלץ.

אין מיין זכרון האָבן זיך איינגעקריצט די מעשיות וועגן דער שרעקלעכער אָרעמ־קייט אין וועלכער עס האָבן דאַן געלעבט די יידן. פאַרמעגלעכע יידן זיינען געווען געציילטע, כמעט אַלע האָבן געדאַנקט גאָט, אַז ס'איז געווען אַ טרוקן שטיקל ברויט און אַ פּאָר קאַרטאָפל.

מיין טאַטע, יואל באַרקיער (די פאַמיליע האָט אַ שטיקל צייט געלעבט אין הויף באַרקי, אויפן וועג קיין אורצישאָק), האָט דערציילט, אַז זייענדיק אַ יינגל, איז ער איינמאָל געגאַנגען מיט זיינע חברים פון חדר אַהיים. עס איז געווען חנוכה־צייט. אין יענע יאָרן איז אין איוויע נאָך ניט געווען קיין ברוקירטע גאַסן און דער מאַרק איז געווען איין גרויסע פאַרפרוירענע בלאָטע. פּלוצלינג האָבן זיי געזען קאָרעס געשפּאַנט אין צוויי פערד פירן קאַרטאָפל פון באַגנעראָדער פעלדער קיין אוטשאַרנע. די וועגענער האָבן זיך געטרייסלט איבער די איינגעפרוירענע בלאָטעס און פון די זייטן זיינען אַרויסגעפאַלן קאַרטאָפל. די יינגלעך האָבן געלייגט די געפרוירענע, האַלב־צעפוילטע קאַרטאָפל אין די

קעשענעס און עס איז געווען אַ שמחה אין די הייזער פון די „בעלי־מזלות", אַז מען האָט געקאָנט אָפּקאָכן אַ פּיש־בולבע...

ווינטער פלעגט מען פרירן אין די קאַלטע, ניט־געהייצטע הייזער, ווייל נאָר ווייניקע האָבן זיך געקאָנט דערלויבן דעם „לוקסוס" פון קויפן אַ וועגעלע האָלץ. אַ קיילעכדיק יאָר איז מען אַרומגעגאַנגען אין די זעלביקע „טראַנטעס", וועלכע זיינען געווען אויסגע־לאַטעט פון אויבן ביז אַראָפּ. די באַלייכטונג אין די לאַנגע ווינטער־נעכט איז געווען קינעלעך און ליכט געצויגן פון בינען־וואַקס... רייכערע האָבן זיך שוין באַנוצט מיט נאַפט־לעמפּלעך.

די טיפע אמונה האָט געגעבן כוח אויסצוהאַלטן די שווערע לעבנס־באַדינגונגען און אין איר האָט מען געפונען אַ טרייסט צו אַלע צרות. זיי זיינען געווען אָרעם אָבער ניט אומגליקלעך...

ב. איוויע אין 1905־טן יאָר

די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע פון 1904־1905, וואָס האָט זיך געטראָגן ברייט און ווייט איבער דער גרויסער צאַרישער אימפּעריע, איז דערגאַנגען צו אונדזער קליין שטעטעלע. יידישע יוגנט און אינטעליגענץ פון איוויע האָט זיך אָרגאַניזירט צום קאַמף קעגן דער „סאַמאָדערזשאַוויע", אונטער די לאָזונגען: „דאַלאָי צאַר ניקאָלאַי", „דאַלאָי דאָם ראָמאַנאָוו", מען האָט געפאָדערט פרייהייט, גלייכהייט און סאָציאַלע גערעכטיקייט.

צום ערשטן מאָל אין איוויע איז מען געגאַנגען אַראָפּנעמען פון דער אַרבעט די, וואָס האָבן געאַרבעט מער ווי אַכט שעה. דער איוויער „פּראָלעטאַריאַט", איז דאַן באַ־שטאַנען פון אַ פּאָר צענדליק נייטאָרינס, שוסטער און בעקער־אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט 11־12 שעה אַ טאָג.

די חברים פון דער געהיימער רעוואָלוציאָנערער אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען נאָענט צום „בונד", זיינען אַרומגעגאַנגען באַוואָפנט מיט פּיסטאָלעטן און קאַנטשיקעס, געפלאָכטענע פון דראָט און די קעפּלעך זיינען געווען געגאָסן פון בליי. אַלע האָבן זיי געטראָגן שוואַרצע רובאַשקעס מיט אַ רויטן געפּרענדזלטן קוטאַס איבערגעבונדן און שוואַרצע היטלען מיט בלישטשענדיקע דאַשקעס.

די עיקרדיקע אַרבעט איז באַשטאַנען אין פאַרשפּרייטן רעוואָלוציאָנערע פּראָקלאַ־מאַציעס, אין וועלכע מ'האָט גערופן אַראָפּוואַרפן ניקאָלאַיען און געבן אַ קאָנסטיטוציע דעם רוסישן פאָלק. די פּראָקלאַמאַציעס, דאָס קאַלטע און וואַרעמע געוועהר איז געלעגן פאַר־באַהאַלטן אין פאַרשיידענע ערטער: אָנגעהויבן פון דער לאַדאָווניע, נעבן הויז פון אברהם בלאָך (שמאַיעס), אין דער ווייבערשער שול, אין קלויז, הינטער אַ קופּע קלעצער אויפן שול־הויף און אַפילו הינטער די קברים אויפן בית־עלמין. איך געדענק זייער גוט, ווי עס זיינען געקומען יידישע בחורים און אַרויסגעשלעפּט זעק מיט פּראָפּאַגאַנדע־מאַטעריאַל פון הינטער דער קופּע קלעצער, וואָס איז געלעגן נעבן אונדזער שטוב און געהערט צו ר' הירש אָרעס, וואָס האָט דערמיט געהאַנדלט.

אַ סך באַלעבאַטישע בחורים און מיידלעך, די גאַנצע דעמאָלטיקע איוויער

אינטעליגענץ האָט זיך אַריינגעוואָרפן מיטן גאַנצן ברען אין דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט, ניט קוקנדיק אויף דער געפאַר פאַרשיקט צו ווערן אויף קאַטאָרגע קיין סיביר. זיי האָבן אַריינגעצויגן אין דער אָרגאַניזאַציע אויך אַ פּאָר שקצים, מיעשטשאַנסקע זין. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט איגאַנאַלקע פון ווילנער־גאַס. די פּאָליציי האָט אים כסדר געזוכט און אים בשום אופן ניט געקאָנט כאַפּן. ער פלעגט זיך אָנטאָן ווי אַ ישיבה־בחור, געזעסן אין דעם הילצערנעם קלייזל איבער אַ גמרא און כלומרשט געלערנט.

איינע פון די וועגן צו דעמאָנסטרירן קעגן צאַר איז געווען צו זינגען עפנטלעך די פראַנצויזישע „מאַרסיליעזע". איינער פון ברוך דעם מוליערס זין, אַ חבר אין דער אָרגאַניזאַציע, אַרבעטנדיק ביי מאיר־איטשע דעם קאַראַבעלניק, וואָס האָט דאָן געבויט זיין שטוב, איז אַרויף אויפן דאַך מאַכן דעם קוימען און אַרבעטנדיק געזונגען די „מאַרסיליעזע". די גאַנצע גאַס איז זיך צוזאַמענגעלאָפן צום „ספּעקטאַקל" און עס האָט ניט געהאָלפן מאיר־איטשעס תחנונים, אַז ער זאָל זיך און אים ניט אומגליקלעך מאַכן און אויפהערן זינגען.

איך געדענק זייער גוט, ווי משה סטאַצקי, וואָס איז דאַן געווען אַ לערער אין דעווענישאק, האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַ טיש אין אַ מיטוואָכעדיקן מאַרק־טאָג, אַנטקעגן דוד גאָלדבערגס הויז און געהאַלטן אַ פלאַמיקע רעדע קעגן ניקאָלאַיס „סאַמאָ־דערזשאַוויע" (זעלבסטהערשאַפט). ער האָט געהייסן די פּויערים, וואָס זיינען געקומען אים הערן צו האַקן פריי האָלץ אין די פּריצישע וועלדער. די גויים האָבן געבעטן ביי אים אַ „סיגנאַטקע" (דערלויבעניש) אויף אַראָפּלאָזן די ביימער, און ער האָט געענטפערט ווי אַ באַלעבאָס פון די וועלדער: „ניע נאַדאַ סיגנאַטקי, נא מאָי אָטוויעט" (מען דאַרף ניט קיין דערלויבעניש, אויף מיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט), מיטאַמאָל האָט זיך אַ פּויערל אָנגערופן: „פּאַנאָק, אַ סוקי, מאָזשנאָ?" (הערעלע, און צווייגן מעג מען אויך נעמען) און סטאַצקי האָט געענטפערט מיט זיכערקייט: „מאָזשנאָ, מאָזשנאָ" (מען מעג, מען מעג)... די פּאָליציי האָט אים דאַן אַרעסטירט און צומאָרגנס באַפרייט. סטאַצקי, וועלכער איז דעמאָלט געווען פון די אָנפירער פון „בונד", פלעגט אַרומפאָרן איבער די מערק אין די אַרומיקע שטעטלעך מיט אַ וואָך פון דער אָרגאַניזאַציע, בעיקר מיט שמעון סלאָוועס (דער געלער) פאַר וועמען אַפילו די רוסישע סטראַזשניקעס האָבן מורא געהאַט, און פלעגט אויפטרעטן מיט רעוואָלוציאָנערע רעדעס. דאָס וואָרט „סוואָבאָדאָ" (פרייהייט) איז דאַן געווען דער פּאָפּולערסטער לאָזונג.

איך געדענק, ווי אין איינעם אַ שבת אינדערפרי זיינען אַרויס פיל צענדליקער בחורים און מיידלעך אין אַ דעמאָנסטראַציע. בראש האָט מען געטראָגן אַ רויטע פאָן און די דעמאָנסטראַנטן האָבן אויסגערופן רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען און געזונגען די „מאַר־סיליעזע". זיי האָבן זיך אַפילו ניט געשראָקן צו מאַרשירן דורך נאָוואָרעדקער גאַס, וווּ עס האָבן געלעבט דער פּריסטאַוו און די סטראַזשניקעס, אָבער עס איז אַדורך שטיל, ווייל זיי האָבן זיך, ווייזט אויס, פאַרבאַהאַלטן אין זייערע הייזער...

אָבער דער רוסישער „פרילינג" האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן; די צאַרישע רעגירונג וואָס האָט צוגעזאָגט צו געבן דעם רוסישן פאָלק אַ קאָנסטיטוציע און דעמאָקראַטישע פרייהייטן, האָט געבראָכן אירע צוזאָגן און אָנגעהויבן דערטרינקען די רעוואָלוציע אין

אַ ים פון בלוט. אַלע איוויער בחורים און מיידלעך, וואָס זיינען געווען פאַרמישט אין דער אָרגאַניזאַציע האָבן געוווסט וואָס עס דערוואַרט זיי און האָבן זיך אַרויסגעכאַפּט דורך דער „גרינער גרענעץ״ (אומלעגאַל) קיין אויסלאַנד און פון דאָרט אין דער פרייער גאָלדענער אַמעריקע. אין איוויע זיינען געווען אַ פּאָר אַזעלכע אַגענטן, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט גרענעץ־שמוגלער (ביילע קאָשטשער, די „אַגענטשיכע״, ישראל־משה שעפּטל א. אַנד.) און דורך זיי פלעגט מען נעלם ווערן. די אַנטלאָפענע רעוואָלוציאָנערן אין די יאָרן 1905—1906 האָבן דערנאָך אַראָפּגענומען זייערע פאַמיליעס און פריינט און געבילדעט דעם קערן פון דער מאַסן־עמיגראַציע פון איוויע קיין אַמעריקע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז אַמעריקע האָט איינגעפירט עמיגראַציע־באַגרענעצונגען.

אין איוויע האָט אין יענע יאָרן עקזיסטירט אויך אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז שוין געווען פאַרבונדן מיטן „אָדעסער־קאָמיטעט״. מען האָט שוין דאַן געקליבן געלט דורך פּושקעס און אַנדערע אַקציעס פאַרן ישוב ארץ־ישראל. עס האָבן געהערט צו איר אַ טייל פון דער באַלעבאַטישער יוגנט, וואָס פלעגט זיך צוזאַמענקלויבן אין זישע די גלעזערקעס שטיבעלע אויף די גערטנער. זיי פלעגן דיספּוטירן מיטן „בונד״, וועלכער פלעגט אויסלאַכן די ציוניסטישע אידעע פון אומקערן זיך קיין ירושלים. איך דערמאָן זיך איינע פון די בונדישע שפּאָט־לידער קעגן די ציוניסטן:

„די ציוניסטן זאָגן,\
מיר וועלן נידערן קיין ירושלים,\
מיר אַרבעטער פאַרלאַנגען דאָס ניט\
מיר ווילן רוסלאַנד באַפרייען״...

ג. דער פחד פאַר אַ פּאָגראָם

נאָך דעם ווי די צאַרישע רעגירונג האָט זיך צוריקגעצויגן פון אירע הבטחות צו ליבעראַליזירן דעם רעזשים אין רוסלאַנד, האָט זי אָנגעהויבן דערטרונקען די רעוואָ־לוציע אין טייכן פון בלוט און אינסצעניזירטע פּאָגראָמען. דעם צאָרן פון די אונטער־דריקטע און הונגעריקע מאַסן האָט זי אַ קער געטאָן צום איביקן בליץ־אַפּלייטער — די יידן. די „שוואַרצע מאה״ האָט אָרגאַניזירט אַ גרויסן פּאָגראָם אין קישעניעוו, ביאַ־ליסטאָק און אין פיל אַנדערע ישובים.

אויך אין איוויע זיינען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז גויים גרייטן זיך צו מאַכן אַ פּאָגראָם. מען האָט געלעבט אין מורא און שרעק פאַר דאָס אָנקומענדיקע, אָבער יונגוואַרג און אויך פיל עלטערע יידן האָבן באַשלאָסן שטעלן אַ ווידערשטאַנד און אָנלערנען די כוליגאַנעס, אַז פּאָגראָמען באַצאָלן זיך ניט!

אין איוויע האָט דאַן געלעבט איינער אַ שמיד, מיטן נאָמען זעליג, וואָס האָט געהאַט זיין קוזשניע ניט ווייט פון בית־הקברות. ווי אַלע שמידן איז ער געווען אַ ייד, אַ גבר, וואָס האָט זיך קיינמאָל ניט אָפּגעשראָקן פאַר גויאישע כוליגאַנעס. זיין ווייב, ראַשע, אַ דיקע, הויכע יידענע פלעגט אים העלפן ביי דער שווערער קוזשניע־אַרבעט. זי פלעגט לייכט אויפהייבן דעם שווערן האַמער און אַראָפּלאָזן אים איבער דער קאָוואַדלע און

אונטערהאַלטן דאָס פייער מיטן בלאָז־זאַק. בקיצור: ווי מען פלעגט זאָגן אין איוויע: אַ „באַי־באַבע"...

עס האָט ביי זיי געאַרבעט איינער, לייזער, אַ העלדישער געזונטער בחור, פּאַר וועמענס אַ „גלעט" מען האָט זיך געהיט נאָך אין 1905טן יאָר. ער און זיין חבר מאָטקע די „לוזע" אַ העלד פון די „סטאַטשניקעס" (שטרייקער, ווי מען האָט גערופן די רעוואָ־לוציאָנערן פון 1905טן יאָר) האָבן זיך גאָרנישט אָפּגעשראָקן פון די קלאַנגען וועגן אַ פּאָגראָם וואָס גרייט זיך. זיי האָבן אַראָפּגעפירט אין יענעם זומערדיקן מאַרק־טאָג, ווי זיי פלעגן עס טאָן יעדן מיטוואָך, אַ פּאָר וועגענער מיט אָנגעקאָוועטע רעדער.

דער מעטשעט אין טאָטאַרן קוואַרטאַל.

פלוצים אינמיטן גערויש פון מאַרק־טאָג, זיינען צוגעקומען גויים צו דער קופּע רעדער און אָנגעהויבן פּראָוואָצירן אַ געשלעג, וואָס האָט געדאַרפט זיין אַ סיגנאַל צום פּאָגראָם. זיי האָבן געכאַפּט רעדער אומבאַצאָלט און אַוועק. פון אַלע זייטן האָבן זיך געטראָגן קוויטשערייען און געשרייען: „מען ראַבירט די קראָמען"! לייזער און מאָטקע

די „לוזע" האָבן אויסגעדרייט האָלאָבלעס פון די גויאישקע וועגענער און אָנגעהויבן שלאָגן איבער די קעפּ. זיי צוהילף זיינען באַלד געקומען צענדליקער יידישע בחורים, וואָס זיינען געווען שוין פון פריער גרייט אויף געשעענישן. באַלד האָט מען געזען גויים וואָס זיינען געלעגן אין קאַלוזשעס בלוט. די גויים, וואָס האָבן זיך געגרייט אויף אַ לייכטן „ראַבונעק", האָבן דערזעענדיק בלוט געכאַפּט שפּאַנען די פערד און אין גרויס פּאַניק זיך צעלאָפן פון שטעטל.

איך געדענק, אַז אויך מיין טאַטע, יואל באַרקיער, האָט זיך מיט וואָכן פריער שוין צוגעגרייט ווי צו מקבל־פּנים זיין די פּאָגראָמשטשיקעס. זייענדיק אין ווילנע האָט ער געקויפט ביי אַ רוסישן סאָלדאַט, אַ טשערקעס, אַ געשאַרפטן פון ביידע זייטן קינזשאַל מיט אַ זילבערן הענטל. אין יענעם מאַרק־טאָג האָט ער אים געהאַלטן פאַרשטעקט אין בוזעם, וואָס איז געווען פאַרגאַרטלט מיט אַ גאַרטל און איז אַרויס אויפן מאַרק. די שטוב איז געווען פאַרשלאָסן און נעבן טיר איז געלעגן צוגעגרייט אַן אָנגעשאַרפטע האַק אויפן פאַל, ווען גויים וועלן פּרווון זיך אַריינצורייסן אין שטוב.

נאָך יענעם מיטוואָך האָבן די איוויער גויים שוין מער ניט געמאַכט קיין פּרווו פון פּאָגראָמען. די „לעקציע", וואָס זיי האָבן באַקומען אין יענעם מאַרק־טאָג האָט אויף זיי אַרויפגעוואָרפן אַ שרעק און זיי פלעגן רעדן וועגן די איוויער יידן מיט אָפּשיי און כבוד. דער פאָלגנדיקער עפּיזאָד זאָגט אַמבעסטן עדות, וואָס פאַר אַ שטאָלצע און העלדישע יוגנט מיר האָבן דאַן געהאַט.

אין אַ שבתדיקן נאָכמיטאָג זיינען געלעגן אויפן גראָז אויף דעם וועג, וואָס פירט צום הויפישן סאַד (נאָך ווילנער גאַס, די אַלטע „פריסאַדעס"), אַ גרופּע בחורים און מיידלעך. מיטאַמאָל איז אָנגעפאָרן אין זיין קאַרעטע דער פּריץ וואָלסקי, צו וועמען עס האָבן געהערט די פעלדער און „סאַניזענצן", און אָנגעהויבן צו שרייען, אַז זיי צע־טרעטן אים דאָס גראָז און, אַז זיי זאָלן באַלד אַוועקגיין. דאַן האָט זיך באַלד אַ שטעל געטאָן איינער פון די בחורים, אַרויסגענומען אַ פּיסטאָלעט פון קעשענע, אָנגעשטעלט אַנטקעגן וואָלסקין און אים געוואָרנט: „אויב דו פאָרסט ניט באַלד אַוועק, ציל איך גלייך אין דיין קאָפּ!" דער שטאָלצער פּריץ, וואָלסקי, האָט אָפּגעווישט די וואָנסעס און געהייסן זיין קוטשער זיך אָפּטראָגן פון אָרט... אַזאַ שטאָלצע און העלדישע יוגנט האָבן מיר דאַן געהאַט אין איוויע!

ד. אַ געסעלע פון דער איוויער אָרעמקייט מיט פופציק יאָר צוריק

דאָס געסעלע איז געווען איינס פון די פיל ניט־ברוקירטע בלאָטיקע געסעלעך, ווו עס האָט געלעבט די איוויער אָרעמקייט: מלמדים, בעלי־מלאכות און סתם אָרעמעלייט, וואָס קיינער האָט ניט געוווּסט פון וואָס ציען זיי זייער חיונה; שטילע, אָרנטלעכע, פרומע יידן, וואָס האָבן זיך באַגנוגנט מיט שה"י־פה"י און געפּונען זייער טרייסט אין אַ קאַפּיטל תהילים, אַ פּרק מעמדות און דאַוונען. זיי האָבן געלעבט אין נידעריקע, קליי־נינקע האַלב־איינגעפאַלענע הילצערנע כאַלופּקעלעך מיט פּיטשעמאָנינקע שייבעלעך. די הייזעלעך זיינען געווען געדעקט מיט שינדלען און אַפילו פשוט מיט שטרוי. דאָס געסעלע

האָט זיך אָנגעהויבן אין בערנאַרדינער גאַס נעבן חאַנע־משה, דעם שוסטערס שטוב און זיך געענדיקט ביים „וויהען", וואָס נעבן דער גמינע.

ביי חאָנע־משה דעם שוסטער אין אַ הינטער־שטיבעלע, איז געווען אַ חדר, ווו עס האָט „געקנעלט" הירשע־ארע דער מלמד. פונקט אַנטקעגן אים איז געזעסן אַ „קאָנקו־רענט", ר' יאָשע דער מלמד, וואָס האָט געלערנט מיט אלף־בית־ייִנגלעך. אין דער לינקער זייט פון געסל האָט געלעבט חיים־יאַנקל, דער באַלעגאָלע. אין דער פרנסה האָט אים צוגעהאָלפן זיין ווייב, וואָס האָט געדרייט שטריק פון קוזשעלע אויף אַ פרימיטיוו רעדל.

אַנטקעגן דעם ליידיקן פּלאַץ, וואָס האָט געדינט אלתר דעם זאַוואָדטשיק, ווי אַן אָרט אַרויסצוואַרפן אָפּפאַל פון זיין פּראָדוקציע, האָט געלעבט אַ פרוי, חיהקע, אין אַ בנין, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט פון אַרומיקן „פייזאַזש". דאָס איז געווען אַ ליימענער אָפּגעקאָלכטער מויערל, ווו עס האָט געהאַלטן אַ „קנעלונג" ר' אַברהם־מרדכי. ער איז געווען אַ מלמד פון עלטערע ייִנגלעך, מיט וועלכע ער האָט שוין געלערנט חומש מיט רש"י, תנ"ך און אַ התחלה פון גמרא. אַנטקעגן זיי, לינקס, האָט געוווינט אַן אַלטער שניידער, וואָס פלעגט אויפדריבן דורך אַ וואָך אַ פּאָר הויזן, דאָס פלעגט אים געוונגן, ווי מען פלעגט זאָגן אין איוויע, צו עסן יויך מיטן גאָפּל און ברויט מיטן לעפל...

הינטער חיהקעס ווייסינקן מויערל האָט געלעבט יונה־בערע, דער וואַסער־פירער, מיט זיין ווייס פערדעלע, אַ פגירה, וואָס האָט קוים געשלעפּט דאָס קיילעכדיקע פעסל. האָט ער זומער און ווינטער זיך געשלעפּט איבער די איוויער גאַסן און פאַרקויפט דאָס טייך־וואַסער פאַרן פולן פּרייז — אַ קאָפּיקע פאַר אַן עמער. מיר, ייִנגלעך, פלעגן הנאה האָבן צו עפענען דעם שפּונט ווי נאָר ער פלעגט זיך אָפּקערן אין אַ זייט...

אין דער רעכטער זייט פונעם געסעלע, נאָך חיהקעס ווייס מויערל, האָט געלעבט דער אַלטער טאָקער, זיין ווייב, צוויי טעכטער און אַן אַלטע מאַמע. די טאָקעריי האָט אין אונדזערע ייִנגלשע אויגן אויסגעזען ווי די גרעסטע מאַשינעריע אין דער וועלט. דאָס איז געווען אַ מין „גרויס־אינדוסטריע" מיט וועלכער מיר ייִנגלעך האָבן זיך ניט געקאָנט אָנזעטיקן. אַחוץ דעם, אַז דער טאָקער איז געווען אויפגעלייגט האָט ער באַוויליקט אונדז צו געבן דעם פסולת פון די געטאָקטע כלים, און צו אונדזער שמחה איז גאָרניט געווען קיין גרענעץ...

זומער פלעגן גויים אָנפירן פיר־פינף מעטראָווע בערעזאָווע, יאָשינאָווע און דובאָווע קלעצער, וועלכע ער מיט זיין ווייב פלעגן עס באַלד צעזעגן אויף צוואַנציק־סענטימעט־ראָווע קלעצעלעך. די „פאַבריק" איז באַשטאַנען פון אַ גרויסער הילצערנער ראָד און הינטער איר אַ קלענערע ראָד, אַ שטריק האָט פאַרבונדן די ביידע רעדער און אינמיטן איז געווען אַריינגעשטעלט אַ דיקער דראָנג, ווו מען פלעגט אַריינלייגן די אָנגעזעגטע קלעצעלעך. דער טאָקער האָט געדרייט מיטן פוס א ברעטעלע פונעם קליינעם ראָד, וואָס האָט איר געבראַכט אין באַוועגונג און געטריבן דאָס גרויסע ראָד, וואָס האָט ווידער געדרייט דעם דראָנג, וואָס אויף אים איז געווען דאָס קלעצעלע. מיט אַ שטאָלענעם דלאָט פלעגט ער אויסטאָקן קענדלעך, טעפּעלעך און אַפילו טעלער. אויף די מערק אין איוויע און אין די שכנישע שטעטלעך האָבן די פּויערים „צעכאַפּט" די סחורה, וואָס האָט כמעט ניט געהאַט קיין קאָנקורענטן. אויף דעם הילצערנעם, מיט שטרוי־שעניקעס אָנגעלייגטן

בעט, איז געזעסן די אַלטע טאָקערקע, אַ ייִדענע פון איבער אַ מאה יאָרן, איינגעוויקלט אַ קיילעכדיק יאָר אין צוויי פאַטשיילעס און אָנגעטון מיט דריי פּאָר ברילן, אַרומגעבונדן מיט שטריקעלעך אויף די אויערן איבער אַ גרויסן „קרבן־מנחה״־סידור און געפּרעפּלט אָן אויפהער תהילים און מעמדות...

אויף אַריינצוגיין אינעם שטיבעלע פון ר׳ שאַיע דעם זייגער, וועלכער האָט געהאַט אַ קליין סוכהלע ביים אַריינגאַנג, האָט אַ נידעריק־וווּקסיקער געדאַרפט זיך איינבויגן אין דרייען. דאָס ווייב, חיה־ראָכע, האָט געהאַט צוויי „פּאַכן״: לאָטען זעק אויף דער פּאָדלאָגע און שפּינען פּאָדעם אין קניילעכלעך מיט אַ שפּינדל אין קאַלטשיסקע, וואָס איז געווען אָנגעטשעפּעט צום באַלקן. נעבן הילצערנעם טיש איז געזעסן ר׳ דוד, חיה־טשיפּעס און געלערנט מיט צוואַנציק ייִנגלעך עברי. איבעריק צו זאָגן, אַז פון אַלע מלאכות האָט מען ניט געמאַכט אַפילו קיין באַשיידן לעבן...

פונקט אַנטקעגן איז געזעסן שלמה, אַ ייד מיט אַ גרויס הויזגעזינד, וואָס האָט אויך געהאַט אַ סך מלאכות און ווייניק ברכות. דאָס וויכטיקסטע פאַך איז געווען בעקעריי. זיי פלעגן אָנבאַקן ערב אַ מאַרק־טאָג אָדער אַ יריד, „קאָראַוואָנעס״ (גרויסע חלות), בייגע־לעך מיט גרויסע לעכער, שוואַרץ ברויט, און פלעגן דאָס פאַרקויפן פון גרויסע מולטערס אַרויס. דאָנערשטיק און פרייטיק פלעגט דער הויכער און דאַרער שלמה דורכשפּאַנען דאָס גאַנצע שטעטל מיט אַ פּושקע אויף „ביקור־חולים״. זיין דריטע באַשעפטיקונג איז געווען — אַן אַקטיווער חברה־קדישא־מאַן. פּורים איז ער געגאַנגען מיט די פּורים־שפּילער און זיך „ספּעציאַליזירט״ אין אויפזינגען אַ „מי שברך״ פאַר די מנדבים. אין דער „היעראַרכיע״ פון די פּורים־שפּילער איז ער געווען, די „צווייטע האַנט״ פונעם אָנפירער, חנא ראַגאָוו (בוטלאָס)...

הינטער שאַיע דעם זייגערס שטוב האָט געלעבט ר׳ אשר דער קירזשנער, וואָס פלעגט מאַכן גויאישקע היטלען מיט בלישטשענדיקע ברילִיקעס. די ווילנער־פּאָרער (באַלעגאָלעס) פלעגן ברענגען פאַר אים דעם „רוי־שטאָף״, גוואַרדייסקע געוואַנט פון אַלטע סאָלדאַטסקע שינעלן און הויזן. אשר פלעגט דאָס רייניקן מיט בענזין און נאָכן איבעראַרבעטן דאָס אויף היטלען, פאַרקויפן אויף די מערק.

אַנטקעגן אים איז געזעסן ר׳ ישראל דער בלעכער; ער פלעגט מאַכן ריבאייזנס, קענדלעך און אַנדערע בלעכערנע כלים פאַרן שטוב־געברויך. ער פלעגט זיך אַרויסהעלפן מיט זיין ווייב באַשע און אַ געזעלן. זיינע אויסאַרבעטונגען האָבן געהאַט אַ גוטן שם, ניט נאָר ביי גויים, נאָר אויך ביי די שטעטלשע יידן.

הינטער דעם בלעכערס שטוב האָט זיך געצויגן אַ גרויסער גרינס־גאָרטן, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון דער קאַנצעלאַריע (שפּעטערדיקע גמינע) און זיך גע־ענדיקט נעבן „וויהען״, נעבן הירשל דעם שמידס קוזשניע. דעם גאָרטן פלעגן אַלע יאָרן נעמען אין אַרענדע יידישע גרינסער, וואָס האָבן צוגעשטעלט פאַר איוויע די פריעסטע גרינסן און געקאָנקורירט מיט די קידאַרים, וואָס האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין קולטיווירן כל מיני גרינסן פאַר דער גאַנצער געגנט (געשיקט אַפילו קיין לידע און ווילנע).

איך האָב בלויז געגעבן איינע פון די געסעלעך פון דער איוויער אָרעמקייט. אין

איוויע זיינען געווען פיל אַזעלכע געסעלעך פון בעלי־מלאכות, מלמדים און קרעמערלעך, וואָס האָבן שווער געהאָרעוועט אויף צו מאַכן אַן אָרעם לעבן פאַר זייערע פאַמיליעס, זיך באַגנוגנט מיט וויפל גאָט האָט געגעבן און אים געדאַנקט טאָג און נאַכט פאַרן ביסל געזונט און פאַרן באַשיידענעם שטיקל ברויט...

ה. אַ מאַרק־טאָג אין איוויע

נאָך דער יאַפּאַנישער קריג האָט די צאַרישע מאַכט אָנגעהויבן לייגן אַ באַן־ליניע מינסק—מאָלאָדעטשנע—גאַוויע—לידע—ווילנע, וואָס האָט זיך ווידער פאַרבונדן מיט דער פאָליעסער אייזנבאַן־ליניע, וואָס מען האָט דאַן געבויט. אַכט קילאָמעטער פון שטעטל איז געווען די איוויער סטאַנציע — גאַוויע (אויפן נאָמען פון אַ טייך, וואָס איז געפלאָסן דערנעבן). יידישע פאָדריאַטשיקעס, וואָס האָבן איבערגענומען דאָס בויען די ליניע האָבן געבראַכט פון טיף רוסלאַנד „פאָניעס", ספּעציאַליסטן צו דער אַרבעט און ווערבירט שוואַרצע אַרבעטער פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. אויך אַ פּאָר צענדליק איוויער יידן האָט זיך געשטעלט צו דער אַרבעט און געווען אַזעלכע, וואָס האָבן איבער־געשטיגן מיט זייער פלייס די מומחישע פאָניעס. אין די יאָרן, ווען מען האָט געלייגט די אייזנבאַן (1907־1906) האָט מען אין איוויע געלייזט פון די הונדערטער אַרבעטער, וועלכע פלעגן קומען קיין איוויע מאַכן זייערע קניות. נאָך דעם ווי עס האָט זיך פאַרענדיקט דאָס בויען די אייזנבאַן־ליניע האָט זיך אין אַ באַדייטנדיקער מאָס פאַרבעסערט דיווירט־שאַפטלעכע לאַגע פון שטעטל. איוויע האָט זיך דערנענטערט צו דער גרויסער וועלט. מאַנופאַקטור־, גאַלאַנטעריע־קרעמער א״אַ סוחרים פלעגן פאָרן אָפטער אין דער שכנישער, גרויסער שטאָט, לידע, אין דער גובערניע־שטאָט ווילנע און איינציקע פלעגן אַפילו דערפאָרן ביז ביאַליסטאָק און וואַרשע. אין שטעטל האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן סוחרים און אַגענטן פון סחורות פון גאָר דער וועלט. די לעבנס־באַדינגונגען האָבן זיך אָנגע־הויבן ביסלעכווייז פאַרבעסערן פון יאָר צו יאָר. עס זיינען צוגעקומען נייע פּרנסות, די מערק זיינען געוואָרן גרעסער און אויך דער אויסוואַל פון סחורות אין די איוויער קראָמען.

דער מאַרק־טאָג אין שטעטל האָט זיך געשטעלט יעדן מיטוואָך. אַחוץ דעם זיינען דורכן יאָר געווען 7־8 גרויסע ירידים. די גרעסטע ירידים זיינען געווען דער „נאָוויגאָד" (ניי־יאָר). יריד אין דעצעמבער־חודש און „גראָמניץ", אין מערץ, פּורים־צייט.

גראָמניץ איז געווען דער גרעסטער יריד, אויפן יריד פלעגן אָנפאָרן פויערים פון די וויטסטע געגנטן. רוסישע סוחרים, „פאָניעס", אין גרויסע פעלצן און ווייסע סיבירער וואַליקעס האָבן געבראַכט פאַרשיידענע סחורות פון טיף „ראַסעי" און זיינען אויך געקומען קויפן. זיי האָבן געבראַכט אויסגעאַרבעטע פעלן פון חיות און פאַרטיקע פעלצן, ווייסע האַרטע וואַליקעס און נאָך פיל סחורות. זיי פלעגן פאַרנעמען אויף זייערע גרויסע שליטנס און דרענגער אויף וועלכע זיי פלעגן אויסהענגען זייערע סחורות אַ קענטיקן טייל פון מאַרק. זיי פלעגן צאָלן יידישע יינגלעך 25 קאָפּיקעס אַ טאָג צו היטן, אַז גויים זאָלן ניט גנבענען אין טומל פון יריד...

צום יריד־טומל האָבן צוגעגעבן פאַרב און לעבעדיקייט די בילדער־אויסשטעלונגען, וואָס זיינען געווען פאַרהאָנגען אויף דרענגער אין גרויסע געפלאָכטענע בוידן און די קאַ־

טערינטשיקעס וועמענס שפּיל־קעסטעלעך מיט די פּאַפּוגאַיעס, וועלכע פלעגן אַרויסציען מיט זייערע שנאָבלען די מזל־צעטעלעך מיט געווינסן האָבן תמיד געצויגן צו זיך אַ גרויסן עולם פון נייגעריקע שקצים און שיקסעס.

יידישע בעלי־מלאָכות, קרעמער און שענקער, דאָס גאַנצע שטעטל, וואָס האָט געלעבט פון דער אַרומיקער דאָרפישער סביבה האָט געוואַרט און זיך געגרייט צו דעם יריד־טאָג, צום טאָג פון גרויסן פדיון. שוסטער זיינען אַרויסגעקומען מיט שטיוול, לויט פאַרשיידענע מאָסן, וואָס זיי האָבן צוגעגרייט אַ גאַנצן ווינטער, קירזשנער מיט היטלען, לויט באַזונדערע גרויסן, וועלכע זיי פלעגן צעשטעלן אויף הילצערנע פּאָליצעס.

יום־שוק בעיירה (1926).

אַ מאַרק־טאָג אין שטעטל.

ישראל דער בלעכער פלעגט אַ גאַנצן זומער צוגרייטן ריבאייזנס, קענדלעך און נאָך פאַרשיידענע כלים צום קיך און שטוב־געברויך. ער פלעגט זיך שטעלן מיט זיין ווייב, באַשע, אויפן מאַרק צום פאַרקויף. דער אַלטער טאָקער פלעגט ברענגען זיינע אָנגעטאָקטע קענדלעך מיט די לאַנגע הענטלעך און אַנדערע הילצערנע כלים און מיט דער הילף פון זיין גרויסער משפחה, איינגערעדט די גויים צו קויפן זיינע אויסאַרבעטונגען. די רימאַרעס האָבן צעהאָנגען זייערע געשפּאַנען, כאָמוטן, שלעיעס און די שמידן האָבן זיך צעלייגט מיט קופּעס האָלאָבלעס, אָנגעשמידטע רעדער צו וועגענער און שינעס צו שליטנס. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן פון וועגענער אויספאַרקויפט פילפאַרביקע קאָפּ־טיכלעך פאַר גויעס און גויאישקע פּראָסטע געוואַנטן. אָרעמע יידענעס האָבן פאַרקויפט כל מיני

זיסקייטן, צוקערקעס און כאַלווע פון מאַשע פיסעלעוווסקיס צוקערקעס־פאַבריק, זיסע געבעקסן און לעמאָניאַד פון אַלטער דעם זאַוואַדטשיקס פאַבריקל. דער קליינינקער איי־זיקל פלעגט זיך שטעלן מיט אַ שליטל צעפרווירענע עפּעלעך און פלעגט אויך פאַרהאַנד־לען זיין סחורה. דאָ איז אויך געווען דאָס אָרט פאַר גרויסע מולטערס מיט די לאָבנס „שיטניצע" (ווייס ברויט), גרויסע קוילעטשן, בייגל, וועלכע די גויים פלעגן אָנהויבן בייסן נאָך איידער זיי האָבן באַצאָלט. אין דעם ווינקל זיינען אויך געשטאַנען פעסעלעך מיט גרויסע ביליקע הערינג און דערנעבן אויף פּאָליצעס, ווייסע, שפּיציקע קעזלעך און האָלענדישע פעטע געלעכערטע קעז, וואָס איוויער פאַקטאָרעס פלעגן מאַכן פון סעראָ־ווטקע אין די אַרומיקע הויפן.

און להבדיל, די חזירניקעס, שטאַטישע מיעשטשאַנעס פלעגן אין דער נאַכט פאַרן יריד, פאַרכאַפּן אַ פּלאַץ אויפן מאַרק דורך דער „חזקה" פון אַוועקשטעלן אַ שליטן און פאַרקויפן דבר־אחר און שינקע. נעבן זיי פלעגן קיידאַרים פאַרקויפן לעדער, שטיקלעך פעל און לאַפּטשעס פון פּרימיטיווער היימישער אויסאַרבעטונג. קאָנקורענטן פון די איוויער לעדער־קרעמער און דעם שעליבערס אויסאַרבעטונג פון זיין פעל־פאַבריק. אַזוי האָבן אויך קאָנקורירט די ליימענע טעפּ, וואָס עס פלעגן ברענגען אויפן מאַרק די מאָרינער פאַראַבקעס מיט די טשוהונענע גרויסע סאַגאַנעס, וואָס איוויער קרעמער פלעגן ברענגען פון טיף־רוסלאַנד.

פערד־הענדלער („קאָניוכעס") און ציגיינער פון גאָר דער וועלט פלעגן אָנפאָרן מיט וועגענער און בוידן, די ציגיינער מיט טונקעלע, אָפּגעברענטע פּנימער, אָנגעטאָן אין ברייטע איבערגעוואָרפענע סאַמעטענע הויזן אויף צוגעפּאַסטע נעטע שטיוול מיט פּאַר־ביקע, ברייטע באַפּרענדזלטע גאַרטלען איבער טונקעלע רובאַשקעס, האָבן געכוואַשטשעט מיט לאַנגע דראַשטשינע בייטשן איבער די פערד, וועלכע זיי פלעגן אויספּרובירן לויפנדיק און פאַרגעלייגט די גויים „פּאָמינאַיעם קאָני" (לאָמיר בייטן פערד). די „קאָניוכעס" האָבן געפּאַטשט מיטן גאַנצן כוח אין גויאישע דלאָניעס און זיך געדונגען וועגן פּרייז — פאַרלויבנדיק זייערע פערד אין הימל אַריין, דורכלויפנדיק מיט זיי לענגאויס דעם פערד־מאַרק (שפּעטער — אויפן שול־הויף), אָדער אַריינקוקנדיק אין די פערדישע ציין. בהמות־הענדלער און קצבים זיינען אַרומגעגאַנגען צווישן די צוגעבונדענע בהמות צו פאַרקאַנעס און צו גויאישע פורלעך, געטאַפּט די קי און זיך געדונגען בקולי־קולות וועגן די פּרייזן.

דאָרפסהענדלער (קאַראַבעלניקעס) און סוחרים זיינען אַרומגעגאַנגען פון וואָגן צו וואָגן מיט קליינע האַנט־וועגעלעך און געקויפט פּעקלעך חזיר־האָר, קרענצלעך שוועמעלעך, פוטערוואַרג, בינטלעך פלאַקס און זעקלעך זוימען. באַלעבאָסטעס און הענדלער האָבן געטאַפּט אין די וועגענער און געזוכט אַ שטיקל פּוטער, קאַרטאָפל, אייער, קאָרן און אַלץ, וואָס מען דאַרף אין שטוב ביזן נאָענטן מאַרק־טאָג. קרעמער און קרעמערקעס, האָבן געשלעפּט צו זיך גויים און איינגערעדט זיי מיט ברען, אַז זייערע סחורות זיינען די ביליקסטע און בעסטע. פון די שענקען, ווו גויים האָבן צוגעביסן און „באַנעצט" די ליפּן האָבן זיך געטראָגן שיכורע קולות און ווילדע געזאַנגען.

קינד און קייט, יונג און אַלט, זיינען געווען פאַרנומען אין די ירידים און אין די מאַרק־טעג. ביי אַ קענטיקן טייל פון די איוויער יידן איז עס געווען די פּרנסה אויף אַ

גאַנצער וואָך. דער הו־האַ און טומל האָט זיך געענדיקט מיט אַ פּאָר שיכורים, וועלכע האָבן בגילופינדיק געזונגען מיט ווילדע קולות, אַמאָל מיט אַ געשלעג, אָדער אַפילו מיט אַ קרבן פון מעסער־שטעך. דאָס שטעטל האָט ווידער געוואַרט ביזן קומענדיקן מיטוואָך — דער מאַרק־טאָג און דעם נאָענטן גרויסן יריד — די פּרנסה־טעג פון די איוויער יידן.

ז. לייזשינקע דער שניידער און זיין גראַמאָפאָן (1910—1911)

ביז לייזשינקע, אַ מענער־שניידער, אַן „אויפגעקלעטער" בחור האָט אַראָפּגעבראַכט פון לידע אַ גראַמאָפאָן מיט אַ גרויסער טרובע, האָט מען אין איוויע ניט געוווּסט, אַז ס'איז דאָ אויף דער וועלט אַזאַ ווונדערלעכע דערפינדונג, וואָס איז אַפילו גרעסער ווי די שפּיל־קאַטערינקעס, וואָס פלעגן קומען אויף די ירידים. קינד און קייט, אַלט און יונג, פלעגט זיך צוזאַמענקלייבן אין די זומערדיקע אָוונטן אין בערנאַרדינער גאַס, נעבן דעם שטיבעלע פון דניאל לייבמאַן (דאַנצ־יג), ווו לייזשינקע דער שניידער האָט געלעבט אַלס קוואַרטיראַנט, צו זען מיט די אייגענע אויגן דעם גרויסן ווונדער פון אַ קעסטל מיט אַ טרובע פון וועלכן מען הערט לצנישע פריילעכע לידער און אַפילו תפילות געזונגען דורך באַרימטע חזנים, ווי קוואַרטין, סיראָטע א אַנד. אין דער שטילקייט פון די זומערדיקע אָוונטן האָט זיך געטראָגן דאָס ציקלעניש פון חזן און זיינע משוררים איבערן גאַנצן שטעטל און אַפילו אין שכנישן זאַקאָשצעלצע. גאָר גיך האָבן שוסטער און שניידער גע־זונגען ביי דער אַרבעט די אַלע פאָלקס־לידעלעך און שטיקלעך פון סידור, וואָס זיי האָבן געכאַפּט פון לייזשינקעס גראַמאָפאָן.

געוויינטלעך האָט מען געזוכט אַ הסבר צו אָט דעם גרויסן ווונדער. ווי קען עס געמאָלט זיין: אַז פון אַ קעסטל מיט אַ טרובע זאָל מען הערן זינגען אַ חזן פונקט ווי ער וואָלט געדאַוונט ביים עמוד אין אַלטן בית־מדרש ?... איך האָב אַליין געהערט ווי אַלטע יידן האָבן מסביר געווען זייערע ווייבער, אַז דער חזן מיט די משוררים זיצן אין דער גרויסער טרובע און זינגען... געגוי ווי דער איוויער חזן, קלמן, מיט זיינע בייהעלפערס ביים עמוד אין אַלטן בית־מדרש...

לייזשינקע איז צוליבן גראַמאָפאָן געוואָרן אַ חשובער מענטש אין שטעטל און ניט געוווּסט, ווי הויך צו האַלטן דעם קאָפּ. ווער איז געווען צו אים גלייך ? יענק מיידל אָדער בחור, וועלכע ער האָט באַוויליקט איינצולאַדן צו זיך אין צימער און פאַרצולייגן זיצן האַרט נעבן גראַמאָפאָן האָט שטאָלצירט מיטן צוגעטיילטן כבוד און שפּעטער איבער־דערציילט אין גאַנצן שטעטל די גאַנצע „טעכניקע" מיט דער פּליטע און דאָס נאָדעלע, וואָס פאָרט אַרום אויף איר און מאַכט איר שפּילן...

ניט לאַנג האָט לייזשינקע געקיניגט מיט זיין גראַמאָפאָן איבער איוויע. אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָבן חברה גנבים זיך דערבאַרעמט, צוגעהיט ווען ער איז אַרויס פון צימער און אַוועקגענומען דעם גראַמאָפאָן מיט דער טרובע. שפּעטער זיינען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען אין שטעטל, אַז מען זאָל אים האָבן געפונען אַ צעבראָכענעם אין אַ ברונעם אין ווילנער גאַס...

אַן אומעט איז אַרויפגעפאַלן אויפן שטעטל, אָבער די לידלעך און חזנישע שטיקלעך

האָבן זיך איצט געטראָגן פון די בעלי־מלאכהשע וואַרשטאַטן און פון די מיילער פון פאַרליבטע פּאָרלעך.

ז. איוויע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

אַז איוויער יידן זיינען אויפגעשטאַנען פרייטיק דעם 18טן יולי 1914 (ערב שבת־חזון) זיינען שוין געווען אויסגעהאַנגען „אָביאַוולעניעס" (מעלדונגען) אויף די ווענט, אַז רוסלאַנד איז אין מלחמה־צושטאַנד מיט דייטשלאַנד און עסטרייך. צומאָרגנס, שבת, האָט מען שוין מאָביליזירט אייניקע יאָרגענג און אַלעמען פון גאַנצן „וואָלאָסט" (געגנט) געשיקט קיין אשמענע, וואָס איז דאַן געווען די אויעזדנע שטאָט (די גובערניע־שטאָט איז געווען ווילנע). צווישן די מאָביליזירטע זיינען אויך געווען צענדליקער יידישע בחורים און אַ ביסל שפּעטער, נאָך די גרויסע מפּלות און פאַרלוסטן אין מענטשן, האָט מען שוין אויך גענומען עלטערע יאָרגענג (זאַפּאַס). פיל משפחות אין שטעטל זיינען געבליבן אָן זייערע באַשפּייזער און באַשיצער.

נאָך די ערשטע גרויסע מפּלות פון דער רוסישער אַרמיי זיינען אָנגעקומען די ערשטע טרויעריקע ידיעות וועגן געפאַלענע איוויער בחורים אין די קאַמפן. אַ פּאָר יונגעלייט, וואָס זיינען פאַרוווּנדעט געוואָרן האָט מען אָפּגעלאָזט אַהיים און אַלע פלעגן מיט גרויס נייגער הערן זייערע מעשיות וועגן דער שלימזלדיקער אָרגאַניזאַציע פון רוסישן מיליטער, וועגן גרויסן פאַראַט פון רוסישן גענעראַל רענעקאַמף, וועגן די גרויסע שלאַכטן אין פּרייסן און נאָך גרעסערע מפּלות און זיך איבערצייגט, אַז גאָר אינגיכן וועלן מיר דאָ האָבן די דייטשן, די „בעלי־מזלות", וואָס האָבן זוכה געווען צוריקצוקערן זיך צ'היים פאַרוווּנדעטע: אַלי באַראַנס צוויי זין, לייזער און חיים, אַברהם מרדכיס אַ זון, משהקע דער שמיד, מלך דעם תהילים־וועקערס זון, ראובקע, איטשקע דעם קצבס זון, משהקע, זיינען געוואָרן די מלחמה־סטראַטעגן און פלעגן אין בית־מדרש אונטערן אויוון דערציילן ניסים און נפלאות וועגן די בלוטיקע „באָיען" און דערווייל ניט פאַרגעסן צו דערציילן אויך וועגן זייערע גבורות און העלדישקייטן... ווי דער שטייגער איז, זיינען אין שטעטל געווען „צדדים" וואָס האָבן געהאַלטן מיטן דייטש אָדער מיטן רוס און פּריש־געבאַקענע „סטראַטעגן" האָבן אויסגעטייטשט די ידיעות פון די צייטונגען, וואָס האָבן ניט געקענט פאַרבאַהאַלטן די גרויסע מפּלות פון די רוסן און דעם שנעלן פאָרויסמאַרש פון דער דייטשער אַרמיי.

די פּאַניק אין שטעטל איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג; נאָך פּסח האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַוויזן פורן און בוידן מיט „בעזשינצעס", וואָס זיינען אַנטלאָפן פון די ערטער, ווו ס'האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט אויפן וועג קיין טיף רוסלאַנד. גאָר גיך האָט מען שוין געזען בעזשינצעס פון נאָענטע ישובים און די ציווילע רוסישע מאַכט פון שכנות־דיקע שטעט און שטעטלעך, וואָס האָבן זיך עוואַקואירט. אויך אַ צענדליק רייכע איוויער בעלי־בתים (דוד גאָלדבערג, שמעיה בלאָך, שישקע בלאָך, חיים בלאָך א. אַנד.) און דער איוויער רב, קאָסאָווסקי ז"ל, האָבן זיך עוואַקואירט מיט זייערע משפחות קיין רוסלאַנד.

דער פראָנט האָט זיך שוין דערנענטערט צו איוויע, עס האָבן זיך אָנגעהויבן ציען

דורך דעם שטעטל: פּיעכאָטע, קאַוואַלעריע, אַרטילעריע, וואָס האָבן געפּרעגט דעם וועג אויף מיקאָלאַיעווע און מאָלאָדעטשנע. סאָלדאַטן, וואָס האָבן פאַרלוירן זייערע פאָרמאַציעס האָבן דערוויל געפּרוווט ראַבירן אין די הייזער. ראש־השנה און יום־כיפור האָט מען געדאַוונט מיט שרעק פאַר די קאָזאַקן, וואָס זיינען אַרומגעריטן מיט זייערע שטיקעס איבער די גאַסן און געזוכט, ווו מען קאָן ראַבירן ווערטפולע זאַכן. מען האָט שוין דייטלעך געהערט די קאַנאָנאַדע פון די האַרמאַטן. יידן, מורא האָבנדיק פאַר אַ „באַי", בעתן דייטשן אַריינמאַרש האָבן צונויפגעפּאַקט די זאַכן אין פּעק און פאַרבאַהאַלטן אין קעלערס. איבערהויפּט האָט מען געטראָגן דאָס צונויפגעפּאַקטע האָב און גוטס אין דעם קעלער פון גרויסן מויער אין בערנאַרדינער גאַס, וואָס האָט געהערט צום איוויער הויף, האַלטנדיק עס פאַרן זיכערסטן פּלאַץ. אַ נאַכט פאַרן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי האָבן די קאָזאַקן ראַבירט דעם קעלער. עס איז שוין געווען קלאָר, אַז מאָרגן וועלן די דייטשן פאַרנעמען איוויע.

ח. איוויע אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע (אָקטאָבער 1915—1917)

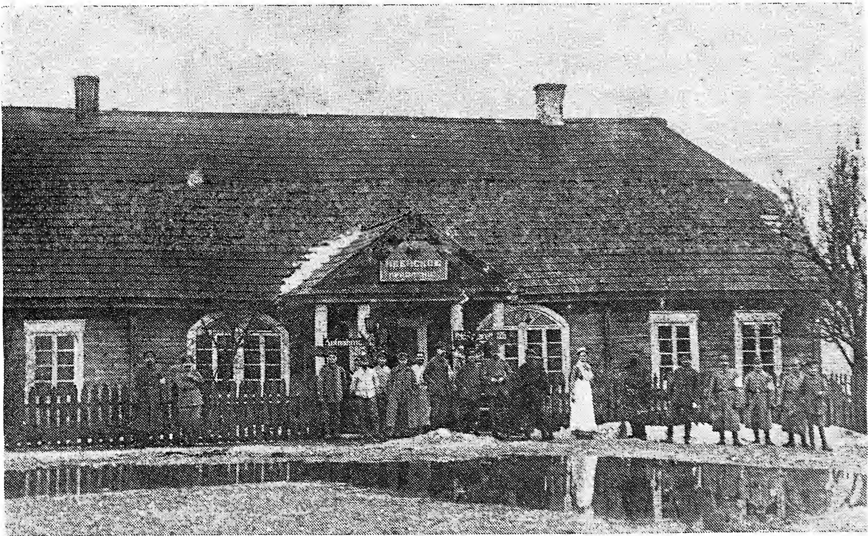
איוויע האָט געהאַט מזל. די דייטשן זיינען אַריין אין שטעטל אָן אַ קאַמף. פאַרטאָג האָבן די אָפּטרעטנדיקע, לעצטע רוסישע סאָלדאַטן אונטערגעצונדן די הילצערנע בריק איבערן איוויער טייך, כדי אָפּצוהאַלטן דעם דייטשן פאָרויסמאַרש.

די דייטשע „ראַזוויעדקע" איז אַריין אין שטעטל דעם צווייטן טאָג סוכות (אָקטאָבער 1915), בייטאָג. די דריי רייטער־ראַזוויעדטשיקעס זיינען אַריינגעפאָרן דורך באַזונדערע וועגן און זיך באַגעגנט אויפן מאַרק. באַלד האָבן אָנגעהויבן מאַרשירן פון נאָוואָראָדקער גאַס אַרמייען פוסגייער, וואָס האָבן זיך פאַרנומען אַ טייל דורך קרומער גאַס אויפן וועג קיין מיקאָלאַיעוואָ און אַ טייל דורך בערנאַרדינער גאַס אויפן וועג קיין יוראַטשישאָק. מיר זיינען געשטאַנען אויף די גאַסן און באַוווּנדערט זייער הילוך, אַנטועכץ, אָרדענונג און דיסציפּלין. די ווייבער, וואָס האָבן שוין באַוויזן צו רעדן אַ פּאָר ווערטער מיט די דייטשן, האָבן געשריגן: „זיי זיינען יידן, זיי רעדן אַ פאַרגרייזטן יידיש"... אַלע האָבן זיך גוט אויסגעלערנט רעדן יידיש מיטן פּתח און זיינען געוואָרן דאָלמעטשערס צווישן די דייטשן מיט דער גויאישער באַפעלקערונג.

אין צאַלקע אַשעראָווסקיס מויער, אויפן מאַרק, האָט זיך איינגעקוואַרטירט אַן אָרטס־קאָמענדאַנטור בראש מיטן לייטענאַנט האָפּמאַן. אין מאָטיע קאַטעזשינסקיס שטוב — די דייטשע פּאָליציי מיטן אונטעראָפיציר, ווייס קאַספּער בראש. אַלע דריי בתי־מדרשים (אַלטער, נייער און די קלויז) זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פעלד־לאַזאַרעטן און די הילצערנע קאַלטע שול — אין אַ מיליטערישן מאַגאַזין. פיל גרויסע הייזער אין שטעטל זיינען באַזעצט געוואָרן דורך סאָלדאַטן פון גאַרניזאָן און די בעלי־בתים האָט מען פון זיי אַרויסגעטריבן. היות, ווי דער שולהויף איז געווען אונטער דער דייטשער, מיליטער־רישער פאַרוואַלטונג און דער צוגאַנג צו אים איז געווען פאַרבאָטן האָט מען געדאַוונט אין מנינים, אין פּריוואַטע הייזער. ווילהעלמס דייטשלאַנד איז ניט געווען היטלערס דייטשלאַנד. נאָכמער, די דייטשן האָבן זיך דאַן געשטיצט אויף דער לאָיאַליטעט פון דער

יידישער באַפעלקערונג אין די שטעט און געזען אין די יידן, וואָס זיינען געווען באַגרע־נעצט אין זייערע רעכט אין צאַרישן רוסלאַנד, אַ זיכערן עלעמענט. ניט ווייניק האָט צו די גוטע באַציאונגען מיטגעווירקט דאָס קענען פאַרשטענדיקן זיך מיט זיי, אַ דאַנק דער יידישער שפּראַך. דאָך האָט די איינגעבוירענע רשעות פון די דייטשן אויך דאָ געגעבן איר צייכן. גלייך נאָך זייער אַריינמאַרש האָבן זיי געטריבן די שענסטע בעלי־בתים, שלאָגנדיק אָן רחמנות, באַגראָבן די „פּאַדלעס" (פגירות), וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אויף די פעלדער. ביי יעדער געלעגנהייט האָבן זיי געשריגן: „פאַרפלוכטער יודע", „גאָט פאַרדאַמטע" און געלאָזן אין גאַנג די נאַהייקעס... באַלד נאָך סוכות האָט מען געטריבן יונג און אַלט מיט קאָשיקעס אויף די פעלדער צווישן די דערפער, ציוונעוויטש־דאַליד אויסקאָפּען די קאַרטאָפל, וואָס האָבן געהערט צום איוויער הויף און צוליב דער מלחמה געבליבן ניט אויסגעגראָבענע. דער אָרטס־קאָמענדאַנט, האַפּמאַן, האָט באַלד נאָמינירט אַלס יידישן בירגערמייסטער, שמעון („שימאַנקע") קאָווענסקי, וואָס האָט געטראָגן אַ ווייסע לענטע אויפן האַנט מיט די איניציאַלן .B. C און אין האַנט אַ שטעקן — זיין געוועהר... וועלנדיק נושא־חן זיין ביים קאָמענדאַנט, פלעגט ער שרייען: „מען מוז אַרבעטן פאַרן פאָטערלאַנד"...

בנין ה„גמינה" שנהיה לבי"ח צבאי במלחמת העולם הראשונה.

„גמינע"־בנין („קאַנצעלאַריע") אַלס מיליטערישער שפּיטאָל אין 1־טער וועלט־מלחמה.

נעבן דעם טייך, בערעזינע, האָבן די רוסן אָפּגעהאַלטן דעם דייטשן פאָרויסמאַרש און דאָ האָט זיך איינגעשטעלט דער פראָנט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. פון איין זייט טייך, ביי באַקשט, האָבן זיך באַפעסטיקט די

דייטשן אין צעמענטענע אָקאָפּעס און בלינדאַזשן, פון דער צווייטער זייט טייך, אין דאָרף יאָדניק, האָבן זיך פאַרגראָבן די רוסן.

איוויע איז פּאַקטיש געווען דאָס לעצטע שטעטל פון דער דייטשער זייט און צוליב איר נאָענטקייט צו די ערשטע קאַמפּס־ליניעס (28 קילאָמעטער), איז זי געווען אויסגע־שטעלט אויף באַזונדערע גזירות און דראַקאָנישע באַגרענעצונגען, פון וועלכע עס האָבן ניט געליטן די שטעט, ווייטע פון דער מלחמה־זאָנע. אין שטעטל און אין אַלע דערפער אַרום איוויע איז איינגעשטאַנען פיל מיליטער, וואָס האָט געבילדעט די צווייטע פראָנט־ליניע. נעבן דאַילידער וואַלד איז אויפגעבויט געוואָרן אַ פלי־פּלאַץ פאַר דעם ביסל עראָפּלאַנען, וואָס דייטשלאַנד האָט שוין אָנגעהויבן באַנוצן אין די קאַמפן (פון דעמאָלט אָן האָט דער וואַלד באַקומען זיין נאָמען „פליער־וואַלד״). צוליב דעם האָט די ליכט בייי־נאַכט געמוזט זיין פאַרטונקלט. נאָך דער „שפּערע־שטונדע״, איז געווען שטרענג פאַר־באָטן צו זיין אין דרויסן, די באַוועגונג מחוץ דעם שטעטל איז אויך געווען שטרענג באַגרענעצט; אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש פון דער מיליטערישער מאַכט האָט מען זיך ניט געקאָנט באַווייזן אין אַ דאָרף. עס זיינען בטל געוואָרן די מערק און ירידים פון וועלכע דאָס שטעטל האָט זיך געשפּייזט און אין פיל הייזער איז דער הונגער געוואָרן אַן אָפטער גאַסט.

אינצווישן האָט דער קאָמענדאַנט, האַפּמאַן, געפאָדערט, אַז דאָס שטעטל זאָל אויס־וויילן אַ ראַבינער מיט אַ שטאָטישן קאָמיטעט, וועמענס אויפגאַבע איז אויך געווען: צעטיילן די מאָגערע נאָרמעס שפּייז פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. אַ פּאָר איוויער בעלי־בתים זיינען אוועקגעפאָרן אין שכנישן שטעטל, ליפּנישאָק און געבראַכט קיין איוויע דעם ליפּנישקער רב, משה שאַצקעס. דער שלאַנקער, סימפּאַטישער און רעפּרע־זענטאַבלער יונגערמאַן איז זייער געפעלן געוואָרן האַפּמאַנען און ער פלעגט ליב האָבן מיט אים צו שמועסן. דער שטאָטישער קאָמיטעט מיט הרב שאַצקעס בראש, האָט געהאַט זיין צענטער אין פייטקע חיימאָטש׳ס גרויסע הויז (אין בערנאַרדינער גאַס). דאָרט פלעגט מען אויסטיילן יעדע פאַמיליע דעם „פּאַיאָק״, דאָרט איז אויך געווען דער גרעסטער מנין, ווו עס פלעגט אויך דאַוונען דער רב.

דערוויל האָט מען צוגעטראָגן דעם קאָמענדאַנט, אַז שמעון (שימאַנקע), נעמט שוחד — אַ קלאָץ פון יעדן וואָגן, וואָס מען האָט געפירט פאַרן קאָמענדאַנט, פאַר די דייטשע אינסטיטוציעס און פאַר די הייזער, וואָס זיינען געווען באַזעצט דורך מיליטער. מען האָט אים פאַרמשפּט אויף צוויי יאָר תפיסה פאַר „שווינדל״ און אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד אָפּזיצן. זיין שטעלע איז דאַן איבערגעגעבן געוואָרן צו חיים ווילענסקי.

אַ דייטשער דאָקטאָר, מיגע, האָט מאָדערניזירט די איוויער באָד: געמאַכט שפּריצן און אויפן הויף אַוועקגעשטעלט אַן אַנטלויזונגס־מאַשין, ווו מען פלעגט דעזינפעקציאָ־נירן די מלבושים. צוויי טעג אין וואָך איז די באָד געווען פאַר דער ציווילער באַפעל־קערונג. עס זיינען געווען יידן, וואָס האָבן זיך „געפּוילט״ צו גיין אין באָד אַריין און פלעגן זיך באַהאַלטן, די דייטשן האָבן מיט שטעקנס געטריבן און געשריגן: „יודן, אין באַדע אַריין!״ דער זעלבער דאָקטאָר, וואָס האָט זיך געניויטיקט אין וואַסער פאַר דער באָד אין דער גרויסער מיליטערישער וועשעריי, האָט דערנעבן אָנגעטראָפן אויף אַן

אָרטעזיאַנישן קוואַל, אַריינגעזעצט רערן און אַ דעסטילאַציע־אינסטאַלאַציע און געלייזט דאָס וואַסער־פּראָבלעם. דאָס וואַסער האָט געשטראָמט טאָג און נאַכט אָן אויפהער און זיך אויסגעצייכנט מיט אַ גוטן טעם און קילקייט. שפּעטער האָט דער ברונעם געטראָגן דעם נאָמען פון זיין דערפינדער: „מיגע־ברונעם" און געוואָרן די אַטראַקציע פונעם שטעטל.

לויט אַ באַפעל פון די דייטשן האָט מען דאַן אויסגעברוקירט דעם מאַרק. עס האָבן דערביי געאַרבעט די שענסטע בעלי־בתים פון שטעטל. דער מייסטער־ברוקירער איז געווען ניט קיין אַנדערער, ווי ר' חיים שרה דאַבקעס, דער שמש פון אַלטן בית־מדרש... די דייטשן האָבן דאַן ווידער געהאַט אַ געלעגנהייט צו שלאָגן די „פוילעע יודען", די „פּאָל־נישע שווינען" און די „טאַטאַרישע דומע קעפּ"...

קיין אַרבעטס־פּלעצער האָבן ניט געפעלט. פעלד־אַרבעטן אין אוטשאַרנער הויף און אין איוויער הויף. דער אַרבעטס־לוין איז געווען, 80 פעניג אַ טאָג פאַר יוגנטלעכע ביז אַכצן יאָר. פאַר עלטערע אַרבעטער — איין מאַרק און 20 פעניג אַ טאָג. אַ גוטער אַר־בעטס־פּלאַץ איז געווען דער אַעראָדראָם. די פּליער האָבן זיך באַצויגן זייער גוט און געהאַט דעם פּולסטן צוטרוי צו אונדז, מיר האָבן גערייניקט די אַעראָפּלאַנען, געאַרבעט אין די דערנעבנדיקע מאַגאַזינען א. אַ. וו. זיי פּלעגן אַפילו רעדן מיט אונדז וועגן פּאָליטיק און צוגעזאָגט גאָלדענע גליקן נאָכן זיג.

ט. „פּאַניע־קאָמפּאַניע" (באַטאַליאָן)

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט דער קאָמענדאַנט, האָפּמאַן געפאָדערט פון יידישן קאָמיטעט צוואַנציק אַרבעטער אויף אַרבעט אין אַ פערד־לאַזאַרעט. צום ערשטן מאָל האָבן מיר געהערט דעם נאָמען: „פּאָניע־קאָמפּאַניע" אָדער „פּאָניע־באַטאַליאָן", וואָס האָט באַלד אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף אַלעמען. די דייטשן האָבן געבראַכט טויזנטער יידן און קריסטן אַזש פון קאָנגרעס־פּוילן און, פאַרשטייט זיך, בעיקר פון די נאָענטסטע שטעט און דערפער צו די פראָנט־ליניעס. זיי האָבן געטאָן די פאַרשיידנאַרטיקע אַרבעטן פאַר דער דייטשער אַרמיי אין דער אומגעגנט פון די פראָנט־ליניעס: גראָבן אָקאָפּעס, בלינ־דאַזשן, קאַנאַלן, גערוימט דעם שניי אויף די וועגן, געבויט שאָסייען, אַראָפּגעלאָזטביימער פאַר האָלץ־פאַרגרייט, באַדינט די דייטשע מיליטערישע איינהייטן אאַז"וו. איבעריק צו זאָגן, אַז דער אַרבעטס־לוין איז געווען אַ נישטיקער, דאָס עסן, בלויז אויף צו דערהאַלטן די נשמה און דאָס, אונטער אַ נאַהייקע־רעזשים פון שלאָגן און איזדעקעוועןן זיך איבער די „פּוילענצער" און „שמוציקע". דער „דאָנערוועטער" און נאָך אַנדערע קללות און זידל־ווערטער איז באַגלייט געוואָרן מיט קלעפּ, אָן רחמנות! דער יידישער קאָמיטעט האָט געמאַכט אַ רשימה פון די געפאָדערטע צוואַנציק אַרבעטער. דער אמת איז, אַז קיינער איז ניט געשוינט געוואָרן ביים אויסוואַל. זין פון די חשובסטע בעלי־בתים האָבן זיך אויך ניט געקאָנט אַרויסדרייען פון „פּאָניע־קאָמפּאַניע". אַזוי זיינען אין אונדזער גרופּע געווען: יודל קאַבאַק, יעקב (יאַנקעלע) מאַלאַכאָווסקי, שלמה בלאָך (שישקעס), שמואל דוואָרעצקי א אַנד.

אונדזער אַרבעטס־פּלאַץ איז געווען אין אַ פערד־לאַזאַרעט, אין הויף זאַבעלינע (צווישן די דערפער: לוגמאָוויטש און לאזדון), אַן אָפּטיילונג פון לאַזאַרעט איז געווען אין דערנעבנדיקן באַבינסקער הויף. די אַרבעט איז באַשטאַנען פון קאָרמענען הונדערטער פאַרוווּנדעטע און קראַנקע פערד, וואָס זיינען געבראַכט געוואָרן פון פראָנט אויף „קוראַ־ציע". מען פלעגט אויך טאָג־טעגלעך, זיי „פּוצן", גענוי ווי מען פלעגט דאַרפן האַלטן ריין די שטאַלן און „אָבאָרעס", ווו זיי זיינען געשטאַנען. ווי איז געווען צו דעם, וואָס

יהודה (יודל) קבק ב„מדי" ה„פאני־קומפאני" במלחמת העולם הראשונה (1916).

יודל קאַבאַק אינעם אַרבעטס־אוניפאָרם פון דער פּאַניע־קאָמפּאַניע" (1916)

האָט געפּרוּווט אַרבעטן „טאַנדעט". דער וואַכמייסטער פלעגט מאַכן אַ „סנאָר" (אַ צייכן מיט זיינע פינגער איבערן פערדס גוף, כדי צו קאָנטראָלירן, צי מען האָט ניט איבער־געלאָזט קיין שטויב. יעדער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר מטפל זיין זיך מיט אַ באַשטימטער צאָל פערד. געשלאָפן איז מען אין די פויערישע הייזער אויף די ערדענע פּאָדלאָגעס, אונטערגעבעט מיט שטרוי.

דער פרישטיק און אָוונט־ברויט איז באַשטאַנען: פון „ערזאַץ־קאַווע" (איבערגע־ברענטע גערשטן), מאַרמאַלאַדע און פאַרשטונקענער קעז, דער מיטאָג — שוואַרצע אַרבעס, מאַקעראָנעס, בעבלעך און נאָך „דייטשע" קריגס־מאַכלים, וואָס זיינען געווען

„ערזאַץ" און קינסטלעכע. די קראַנקע פערד האָט מען געקאָרמעט מיט מאַמעליגע. מיר פלעגן ריזיקירן, גנבענען אין די קעשענעס אַריין און אין די דערפער פלעגן גויעס באַקן געשמאַקע באַנדעס, וואָס פלעגן אַ ביסל אָנזעטיקן אונדזערע הונגעריקע מאַגנס. פון צייט צו צייט פלעגט מען געבן גרויסע געטרוקנטע טאַראַנען־פיש א אַנד. האַלב צעפוילטע מאַכלים פון וועלכע עס האָט זיך געהערט פויל־שטינקענדיקע ריחות... ברויט האָט מען צוגעטיילט קאַרגלעך: אַ פערטל קילאָ און דאָס, האַלב־פאַרשימלט. ניט געווען קיין אַנדער ברירה, ווי זיך אַרויסצוהעלפן מיט אַ לאַבן קאָרן־ברויט, וואָס מען פלעגט ברענגען פון דער היים, קומענדיק צוריק פון אַ זונטיק־אורלויב.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז מיר זיינען פריי און מיר קענען זיך צוריקקערן אַהיים. ניט לאַנג איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין איוויע. ערב פסח 1916 האָט מען מיך געגעבן אַ „כאַפּ" און צוזאַמען מיט נאָך 36 בחורים אַוועקגעטריבן קיין באַטשעשניק, אַן אָרט וואָס האָט געהאַט דעם ערגסטן נאָמען צווישן דער „פאָניע־קאָמפּאַניע". מיט בענקשאַפט פלעגן מיר דערמאָנען דעם „גן־עדן" פון פעלד־לאַזאַרעט...

י. די דייטשן אַנטלויפן

מיר זיינען געווען בערך אַ צען איוויער יידישע בחורים צווישן אַ פּאָר הונדערט גויים, וואָס זיינען אויפגעטריבן געוואָרן אַהער פון דער אומגעגנט. עס האָבן זיך שוין „געשטעלט" פרעסטלעך; די אַרבעטער, אָנגעטון אין לאַנגע כאַלאַטן איבערגעבונדן מיט שטריק, אין הילצערנע שיך און ווינטערדיקע היטלען, פלעגן יעדן טאָג אַרויסגיין צו דער אַרבעט ביים פעלד־באַן, וועלכער איז געגאַנגען צו דער פראָנט־ליניע, נעבן דער בערע־זינאַ. די אַרבעט איז געווען: אָנלאָדן און אויסלאָדן די וואַגאָנעס, אָפּרוימען דעם שניי פון די אייזנבאַן־ליניעס, „שטאָפּן" די שפּאַלן, רוימען די קאַנאַלן, אַראָפּלאָזןביימער און לאָדן עס קיין דייטשלאַנד א. אַ. וו. די פּראָוויאַנטירונג פון די אַרבעטער איז דאָ געווען זייער אַ שלעכטע. מיר האָבן באַקומען 250 גראַם ברויט טעגלעך, וועלכע מיר פלעגן איינשלינגען מיט איינמאָל. אינדערפרי און אין אָוונט: ערזאַץ־קאַווע פון געברענטע גערשטן מיט מאַרמעלאַד אויפן שפּיץ גאָפּל. דעם מיטאָג, פלעגן מיר ניט עסן, נאָר טרינקען. דער דייטשער קוכער פלעגט דעם פּראָוויאַנט טוישן און פאַרקויפן צו די פּויערים און פּאַר אונדז איז געבליבן בלויז וואַסער... דאָס איז געווען דאָס עסן, וואָס עס האָט אונדז געגעבן דער דייטשער קייסער, ווילהעלם, אַזאַ „יענע־וועלט" זאָל ער האָבן...

מיר, די פּאָר איוויער יידישע בחורים זיינען אַרומגעגאַנגען הונגעריקע און זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. די גויים, דאַקעגן, האָבן זיך צודערנערט פון די גרויסע לאַ־בנס־ברויט, וואָס זייערע מאַמעס פלעגן זיי ברענגען פון דער היים. באַקאַנטע שקצים פון די דערפער אַרום איוויע פלעגן מיר געבן אַ „לוסטע" ברויט און איך פלעג דאָס עסן מיט ציבעלע, אַ דעליקאַטעס פון די מלחמה־יאָרן... אין די אָוונטן פלעגן די שקצים שפּילן אויף גאַרמאָשקעס און חאָנע, נחום־מאירס, פלעגט טאַנצן רוסישע „קאָזאַטשאָקס". אַלע פלעגן מיט גרויס אינטערעס הערן זיינע מעשיות וועגן זיין „סלוזשבע" אין דער רוסישער ארמיי, און מיר די איוויער יידן האָבן שטאָלצירט מיט אים.

אין דאַניעוויעטשער „פּאַניע־באַטאַליאָן“ (פּאַניע־קאָמפּאַניע), בין איך געווען פּולע דריי חדשים. קומענדיק צוריק אַהיים, קיין איוויע, האָב איך זיך אַפילו ניט באַוויזן אָפּ־צורוען ווי געהעריק, האָט מען מיך געגעבן אַ כאַפּ מיט נאָך חברה און מען האָט אונדז אָפּגעשיקט „מיט פּאַראַד“ קיין באָגדאַנעווע (אַן אייזנבאַן־סטאַנציע פּאַרן שטעטל, וויש־ניעווע). די סטאַנציע באָגדאַנעווע איז שוין געווען ניט וויט פון די פראָנט־ליניעס און די אייזנבאַן־באַוועגונג איז דאָ געווען זייער אַ פאַרצווייגטע. מען פלעגט „האַקן“ די וועלדער אין דער גאַנצער סביבה און מען פלעגט עס ברענגען מיטן קלייך־באַן צו דער באָגדאַנע־ווער עלעקטראָסטאַנציע, וואָס האָט באַזאָרגט עלעקטרישע ליכט און קראַפט פאַר די דייטשע פראָנט־ליניעס, דער גרעסטער טייל קלעצער און ברעטער איז אָבער געגאַנגען קיין דייטשלאַנד. מיר, די איוויער בחורים, זיינען געווען „ברעמזער“ אויף די לאַרעס פון דער קלייך־באַן, וואָס האָט געפירט דאָס האָלץ פון די וועלדער. אַ טייל איוויער האָבן אויך געאַרבעט אין אַ קאָמפּאַניע, וועמענס אויפגאַבע איז געווען אַרויסצונעמען פון די קברים די געפאַלענע דייטשע זעלנער. אַריינלייגן אין טרומנעס און אָפּשיקן אין דער „היימאַט“, קייך דייטשלאַנד. דער זעכצן־יאָריקער איטשקע־ישראל פאַסרעדניקעס ז״ל איז דאַן אומגעקומען, ווערנדיק צעקוועטשט צווישן די טעלער פון צוויי וואַגאָנען.

פאַר די ימים־נוראים (1917) בין איך פלוצלינג קראַנק געוואָרן אויף אַ גריפּע און אָנשטאָט קריגן אורלויב אויף ראש־השנה, ווי די אַנדערע יידן, בין איך גאָר געווען אין פעלד־לאַזאַרעט נעבן שטעטל ווישניעווע. ערשט אויף יום־כיפור, האָט מען מיר געגעבן אורלויב אויף צו פאָרן אַהיים. צוריקקערנדיק זיך קיין באָגדאַנעווע, נאָך סוכות, האָבן מיר דאָרט געטראָפן צו אונדזער פאַרוווּנדערונג, אַ צערודערונג און אַ צעטומלעניש ביי די דייטשן. די דייטשע סאָלדאַטן האָבן געריסן די „פּאַגאָנעס“ (עפּאָלעטן) פון זייערע אָפיצירן און אונדז דערקלערט: „עס איז רעוואָלוציאָן, די קריג איז געענדיקט, די מאַכט איז אין די הענט פון סאָלדאַטן־ראַטן, מיר פאָרן צוריק אין דער „היימאַט“. די דייטשע סאָלדאַטן האָבן אָנגעהויבן אַלץ אויסצופאַרקויפן. איך מיט נאָך אַן איוויער בחור, האָבן געקויפט אין אַ לאַזאַרעט וועש און עס באַלד פאַרקויפט מיט אַ גוטן ריווח אין איוויע. עס זיינען אָנגעפאָרן יידן און קריסטן און געקויפט ביי די דייטשן פאַר ביליקע פרייזן, באַראַקן, אייזנס, מעטאַלן א. אַ. וו.

אין איוויע זיינען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז אין רוסלאַנד און אין דייטשלאַנד זיינען אויסגעבראָכן רעוואָלוציעס און אַז די דייטשן וועלן גיך אַנטלויפן. דער איוויער רב, שאצקעס ז״ל מיט אַ פאָר בעלי־בתים זיינען געפאָרן קיין גאַוויע און געקויפט פון די דייטשן דעם קליינבאַן, וואָס האָט געפירט פון דער סטאַנציע גאַוויע קיין איוויע, ווי אויך מאַגאַזינען מיט פּראָוויאַנט, בגדים, וועש א. אַ. וו. (די פּאָליאַקן האָבן עס אַלץ שפּעטער קאָנפיסקירט אָן אַנטשעדיקונג). אין איינעם פון די פרימאָרגנס האָבן גויים און טאַטאַרן אָנגעהויבן צו ראַבירן די דייטשע קאָמענדאַנטור. די ערשטע זאַך, האָבן זיי געכאַפּט דעם קאָמענדאַנטס גענדז און עופות, וואָס ער האָט געהאָדעוועט. יידן און גויים האָבן אויך צעראַבירט די דייטשע „מלעטשאַרניע“ אין איוויער הויף און דאָס שטרוי און היי, וואָס די דייטשן האָבן געהאַלטן אין די שייערן פון כאָוואַנשטשיזנער הויף.

דער רוסיש־דייטשער פראָנט ביי דער בערעזינאַ האָט זיך געעפנט און איוויער יידן

זיינען אַוועקגעפאָרן אויף יענער זייט פראָנט (רוסישן), קיין וואָלאָזשין, ראַקאָוו, נאַליבאָק און מינסק. מען האָט געהאַנדלט מיט סאַכאַרין, קריסטאַל, זייף, ציקאָריע. פאַר די רוסישע „קנאַק"־רובל, וואָס מען פלעגט אָפּלייזן פאַר דער סחורה פלעגט מען קויפן פערד, וואָס די רוסישע סאָלדאַטן האָבן איבערגעלאָזט. איוויע, וואָס איז געווען אָפּגעשלאָסן פון איר הינטערלאַנד און פון דער גרויסער וועלט כמעט דריי יאָר האָט פריער אָפּגעאָטעמט. עס איז אַוועק אַ לעבעדיקער האַנדל אין אַלע ריכטונגען און עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן סחורות, וואָס מען האָט פריער ניט געקאָנט באַקומען פאַר קיין שום פרייז.

יא. איוויע אונטער דער הערשאַפט פון „רעווקאָם"

אָנהייב ווינטער 1917, זיינען אַנטלאָפן די דייטשן און איוויע מיט דער אומגעגנט זיינען געבליבן אָן אַ מאַכט. דאָס האָבן אויסגענוצט הפקר־עלעמענטן און באַנדעס. שקצים פלעגן באַפאַלן שטעטלעך און דערפער, מאָרדן און ראַבירן. די קלאַנגען וועגן די באַנדעס האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף דער באַפעלקערונג און מען האָט אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן א „סאַמאָאָבראָנע" (זעלבסטשוץ) און ווי אַזוי צו באַשיצן דאָס שטעטל. אויף אַ זיצונג פון בעלי־בתים, אונטערן פאָרזיץ פון הרב משה שאצקעס זצ"ל איז געוואָרן באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ מיליץ פון די יידישע אויסגעדינטע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד און פון דייטשן „פלען" (געפאַנגענשאַפט). זייער אויפגאַבע איז באַשטאַנען פון פאַטראָלירן די גאַסן, איבערהויפּט אין די לאַנגע, פינצטערע ווינטער־נעכט, קיין ביקסן און אַמוניציע האָבן ניט געפעלט אין די דייטשע מאַגאַזינען, וואָס די יידן האָבן אָפּגעקויפט פאַר זייער אַנטלויפן, פאַר שפּאָט־ביליקע פּרייזן.

אונטערן איינפלוס פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע האָבן לויט דער צאַרטיקער איניציאַטיוו פון רעוואָלוציאָנערע טוער אָנגעהויבן אויפקומען אין דער געגנט „רעווקאָמען" (רעוואָלוציאָנערע קאָמיטעטן). אויך אין איוויע איז אַנטשטאַנען אַ „רעוו־קאָם". דער „פּרעדסעדאַטעל" (פאָרזיצער) איז געווען, מאַטעצקי, אַ שייגעץ פון דאָרף טשיוונאָוויטש (נעבן איוויע), וואָס האָט ביזן מלחמה־אויסברוך שטודירט טעאָלאָגיע אין ווילנער אוניווערסיטעט. זיין פאַרטרעטער און רעכטע האַנט, איז געווען משה סטאַצקי, וואָס האָט זיך געקויפט זיך נאָמען אַלס רעוואָלוציאָנער שוין אין יאָר 1905. אין צוזאַמענשטעל פון „רעווקאָם" זיינען אויך געווען יוסף־חיים אינגעל, בערע־מענדע אַבעלע־וויטש, דער טאַטאַר, אַשמאַן סטוטשקי (אַן אַרטילעריסט פון דער צאַרישער אַרמיי), סלעט פון לוקאַשין, אַנטאָן יעכנעדאָוויטש פון זאַקאָשטשעלצע (נאַטשאַלניק פון דער מיליץ) א. אַנד. סעקרעטאַר פון רעווקאָם איז געווען: אלי־אברהם באַקשט ז"ל.

צווישן די מיליציאָנערן זיינען געווען צווישן אַנד. אַהרן־הירשל („די קוקלע"), שמואלינקע („טאַכעלע"), איטשקע אַבעס (דער פורים־שפּילער), חעמעלע באַקשט א. אַנד. זייער אויפגאַבע איז געווען אַחוץ היטן די עפנטלעכע אָרדענונג, אויך אויפצומאָנען פון די רייכערע יידן די אַרויפגעלייגטע שטייערן לטובת דעם „רעווקאָם", נעמען די פערד אין „אָבאָז" א. אַ. וו. די יידן זיינען געווען אַ מערהייט אין רעווקאָם און אין דער מיליץ, ניט קיין ווונדער, אַז דער „רעווקאָם" האָט אויפגעמאָנט די „מעות חיטים־געלט", וואָס אַ

קאָמיסיע האָט אַרויפגעלייגט אויף די בעלי־בתים, כדי די אָרעמע יידישע באַפעלקערונג זאָל קאָנען „האַלטן" פסח...

די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די איוויער יידן האָט זיך ווידער פאַרערגערט. אין די דערפער זיינען אַנטשטאַנען „פויערים־קאָמיטעטן" פון דער דאָרפישער אָרעמקייט, וועלכע פלעגן ניט דערלויבן פאַרקויפן עסנוואַרג. די פויערים האָבן ניט געהאַט קיין צוטרוי צו די רוסישע רובלס און געפאָדערט גאָלד. שמוגלער האָבן געצאָלט הויכע פרייזן און האָבן געפירט תבואה און לעבנסמיטל קיין וואָלאָזשין, ראַקאָוו און מינסק, ווו עס האָט געהערשט הונגער און מאַנגל אין אַלעם נויטיקן. איוויער מיליץ האָט געהיט דעם אַריינפאָר אין שטעטל און קאָנפיסקירט אַלץ, וואָס מען האָט געפרוווט אַרויסשמוגלען אין אַנדערע שטעט און געגנטן. די סאָוויעטישע מאַכט האָט ניט געקאָנט איינשטעלן אַ נאָר־מאַלע ווירטשאַפט און עס האָט געהערשט אַן אַנאַרכיע, אַן אומאָרדענונג, ווו איין האַנט האָט ניט געוווסט, וואָס די אַנדערע טוט... די אָרטיקע באָלשעוויסטישע ציווילע מאַכט איז ניט געוואָרן אינסטרוקטירט פון מאָסקווע, נאָר געמאַכט פּאָליטיק אויף אייגענער האַנט, יעדער לויט זיין פאַרשטאַנד און איינזען. מאַטעצקי און סטאַצקי פלעגן אויפטרעטן אויף די מערק און נעבן דער גמינע מיט פייערדיקע רעוואָלוציאָנערע רעדעס, אָבער דאָס לעבן איז ניט געוואָרן לייכטער, טראָץ זייערע הבטחות אויף אַ בעסערן מאָרגן... די באָל־שעוויסטישע מאַכט האָט טאַקע אָנגעהאַלטן גאָר ניט לאַנג.

יב. די פוילישע לעגיאָנערן נעמען איבער די מאַכט

נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייער „היימאַט" און אין אונ־דזער געגנט האָט זיך איינגעשטעלט אַ באָלשעוויסטישע מאַכט פון „רעווקאָמען", איז די פוילישע פּאַטריאָטישע יוגנט אַנטלאָפן קיין פוילן ווו עס האָבן זיך פאָרמירט די פוילישע לעגיאָנערן. אויך די טאַטאַרן זיינען אַנטלאָפן און זיך אָנגעשלאָסן אין אַ טאַטאַרישן פּאָלק, וואָס איז געשאַפן געוואָרן א. ג. „יאַזדאַ קאָננאַ", די פריציש̇ע קינדער, זיינען געווען די ערשטע, וואָס האָבן געוויזן דעם וועג ווי אַזוי צו דינען דער נייאַנטשטאַנענער פוילישער רעפּובליק; אַלע דריי זין פון קראַסאָווסקיזנער פריץ, ליעטונקע, האָבן זיך שפּעטער דער־דינט צו הויכע אָפיצירן־ראַנגעס אין פּילסודסקיס לעגיאָנען. אויך די זין און איידעמס פון כאָוואַנשטשיזנער פריץ, סעלעזשיצקע, פון רעמבעקאָווטשיזנער פריץ, שלאַנטשעווסקי א. אַנד. פריצים פון איוויער געגנט זיינען אַנטלאָפן זיך אָנצושליסן אין די לעגיאָנען.

באַלד נאָך פּסח, 1918 איז איוויע באַזעצט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן, קליינע פּוי־לישע כוחות האָבן כמעט אָן שום ווידערשטאַנד פאַרנומען די גאַנצע געגנט. אַ „פּאָסטע־רונעק" פון 5 פּאָליציאַנטן (זשאַנדאַרמען) מיטן קאָמענדאַנט מאַלעק, וואָס האָט זיך איינגעקוואַרטירט אין הינדע דאָבעטשירעס שטוב האָט רעגירט איבער איוויע, ליפּני־שאָק און אַנדערע ישובים. אָבער די ווירטשאַפטלעכע לאַגע האָט זיך ניט פאַרבעסערט אויך אונטער דער פוילישער מאַכט. דער שמוגל מיט רוסלאַנד האָט זיך כמעט אינגאַנצן אָפּגעשטעלט. די פוילישע אַנטיסעמיטישע זשאַנדאַרן האָבן צעראַבירט און צוגענומען דאָס לעצטע פון די „יידישע באָלשעוויקעס", וועמען זיי האָבן ניט געקאָנט מוחל זיין דעם

קענטיקן אַנטייל פון די יידן אין די באָלשעוויסטישע רעווקאָמען. עס איז דערגאַנגען צו דעם, אַז כדי צו קויפן אַ האַלבן קילאָ ברויט פאַר אַ פאַמיליע פלעגט מען לאַנגע שעהן שטיין אין אַ רייע ביי די בעקערייען פון אַלטער ליפשיץ און מוניע דעם קצב (וועלכער איז דאַן געוואָרן אַ בעקער).

ערשט נאָכן נייעם שניט פון דעם קאָרן און אויסגראָבן די קאַרטאָפל, איז די אַפּראָ־וויזאַציע־לאַגע געוואָרן פיל לייכטער. אין די אויסגעליידיקטע קראָמען האָבן זיך באַוויזן סחורות, וועלכע מען האָט געבראַכט פון פוילן און דער האַנדל האָט גענומען אויפלעבן. די פויערים האָבן געבראַכט זייערע פּראָדוקטן אין שטעטל און עס האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן שטעלן מערק און ירידים, ווי פאַר דער מלחמה. די פויערים צוגלייך ווי די יידן האָבן זיך אַ וואָרף געטאָן אויף די מאַנופאַקטור־ און שוכוואַרג־קראָמען, כדי זיך אָנצוטאָן, נאָכדעם ווי אין די לאַנגע יאָרן פון דער וועלט־מלחמה האָט זיך אַלץ צעריסן. דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו נאָרמאַליזירן און די האָפענונגען אויף שלום און אַ סטאַבילער מאַכט האָט דערמעגלעכט פרייער אָפּצואָטעמען, טראָץ די אָפענע, ניט־מאַסקירטע אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק פון די פוילישע הערשער.

יג. די פויליש־באָלשעוויסטישע מלחמה (1920)

זומער 1920 האָט די רויטע אַרמיי אָנגעהויבן איר אָנגריף קעגן פוילן. די פוילישע זשאַנדאַרמעריע האָט שנעל געמאַכט ויברח. אין די ערשטע טעג פון דער אָפענסיווע זיינען דורך איוויע געלאָפן טיילן פון דער אָפּטרעטנדיקער פוילישער אַרמיי. זיי האָבן געראַבירט די הייזער און די קראָמען, פלעגן אַראָפּציען שטיוול פון די פיס, אויסליידיקן די קעשענעס און אַלס צוגאָב געבן פעטש און קלעפּ. אינמיטן די פאַניק און גוואַלד־געשרייען פון די הייזער ווו מען האָט געראַבירט, האָבן מיר פּלוצים דערהערט אַן איבערשיסעריי פון ביקסן און דערזען ווי די פוילישע זעלנער לויפן אין אומאָרדענונג אין דער ריכטונג פון נאָוואָרעדקער גאַס.

די רייטער־ראַזוויעדקע פון דער רויטער אַרמיי איז שוין געלאָפן דורך דעם קליינעם טייכל, וויל די פּאָליאַקן האָבן פאַר זייער ריקצוג אויפגעריסן די בריק. זיי האָבן גענומען אין געפאַנגענשאַפט אַ פּאָר צענדליק פוילישע זעלנער, וועמען זיי האָבן קאָנצענטרירט אויפן מאַרק הינטער דעם ריאַד קראָמען, עס זיינען אָנגעלאָפן ווייבער, וועלכע האָבן דערקענט די פּאָגראָמשטשיקעס, וואָס האָבן בלויז מיט אַ שעה צוריק צעראַבירט זייערע הייזער, דעם גרעסטן טייל זאַכן האָט מען צוריקגענומען און די קאָזאַקן האָבן געצויגן מיט די נאַהייקעס אָן רחמנות איבער זייערע פּנימער. דורך די איוויער גאַסן האָבן זיך געצויגן אויפן וועג קיין לידע טאָג און נאַכט אָן אויפהער האַרמאַטן, „אָבאָזן" און קאַוואַ־לעריע, וואָס האָבן געפרעגט יעדן, „דאַלעקאָ דאָראָגאַ דאָ וואַרשאַווי" (עס איז נאָך ווייט צו וואַרשע?)... אין איינעם פון יענע טעג האָט איוויע זוכה געווען צו הערן טראָצקיס אַ פּלאַמיקע רעדע וועגן דער מלחמה קעגן דער „פּאַנסקער קאַפּיטאַליסטישער פּאָלשאַ". ער האָט גערעדט צום פאַרזאַמלטן עולם פון באַלקאָן פון ביעלאַווסקיס צוויי־שטאָקיקן מויער. ער האָט זיך גערימט אַז די זיגרייכע רויטע אַרמיי יאָגט די פּאָליאַקן אָן אויפהער, ניט־

זעענדיק אַפילו זייערע פנימער, אַז אין גיכן וועט די רויטע אַרמיי זיין אין וואַרשע און דאַן איז אָפן דער וועג פאַרן באָלשעוויזם צו אייראָפּע. ער האָט גערעדט מיט אַ דונערדיקער שטימע, וואָס האָט אָפּגעהילכט ניט נאָר איבערן שטעטל, נאָר האָט זיך אויך דערטראָגן צו די גויים, וואָס האָבן געאַרבעט אויף די פעלדער נעבן שטעטל און זיי זיינען געקומען צו לויפן הערן דעם וועלט־רעדנער און באָלשעוויסטישן פירער, טראָצקי.

די ציווילע מאַכט אין שטעטל האָט ווידער איבערגענומען דער „רעווקאָם" אין זעלבן צוזאַמענשטעל ווי אין 1918: מאַטעצקי, סטאַצקי, בערע־מענדע אַבעלעוויטש א אַנד. אָבער די סאָוויעטישע הערשאַפט אין 1920 האָט געדויערט פיל קירצער ווי די פון 1918. גאָר גיך איז געלאָפן די רויטע אַרמיי צוריק קיין רוסלאַנד אונטערן דרוק פון די פוילישע לעגיאָנען מיט ניט קיין קלענערן אימפעט ווי זי האָט פריער אָנגעגריפן.

ווידער איז איוויע פאַרנומען געוואָרן דורך דער פוילישער אַרמיי און איז איינגע־שלאָסן געוואָרן אין דער פוילישער רעפובליק צו וועלכער זי האָט אָנגעהערט ביזן אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה (סעפּטעמבער 1939). פאַרן אָפּטרעטן פון דער רויטער אַרמיי איז אין איוויע (מסתמא ווי אין אַנדערע ישובים) פאָרגעקומען אַן אינטער־נאַציאָנאַלער מיטינג אויפן מאַרק ווו עס זיינען אויפגעטרעטן רעדנער פון אַלע פעלקער (מען האָט זיך געוויצלט, אַז זיי זיינען אַלע געווען יידישע קאָמיסאַרן פון האָמעל און באָברויסק)... און פאַרזיכערט, אַז די רויטע אַרמיי וועט אינגיכן זיך צוריקקערן. וואָס אמת, זיי האָבן ניט געראַבירט פאַר זייער אָפּטרעטן פון שטאָט און זיך באַגנוגנט מיט אויפרייסן די בריק, כדי צו באַשווערן דעם פאָרויסמאַרש פון די פאָליאַקן. די פאָליאַקן האָבן זיך איזדעקעוועט איבער די יידישע איינוווינער, אַרעסטירט פיל אונטערן חשד פון באָלשעוויזם, געריסן די בערד, געשלאָגן אָן רחמנות א. אַ. וו.

אָבער גאָר שנעל האָט זיך דאָס לעבן סטאַביליזירט. די מאַכט האָט איינגעשטעלט אָרדענונג, עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פרייער האַנדל, די קראָמען האָבן זיך אָנגעפילט מיט סחורות, פון אַמעריקע האָט אָנגעהויבן צו שטראָמען הילף אין שטעטל. נאָך פיל יאָרן פון מלחמות, בירגער־קריג, איז אָנגעקומען א תקופה פון שלום. פאַקטיש האָט זיך די ערשטע וועלט־מלחמה געענדיקט ערשט סוף 1920. איוויער יידן האָבן אָפּגעאָטעמט און אָנגעהויבן ווידער בויען זייער לעבן.

אריה לייב באַראַן

די יידישע בראָדוויי און אַנדערע לידער

(אויסצוג פון דער פאָררעדע פון מחבר צום א. ד. לידער־זאַמלונג
דערשינען ניו־יאָרק, 1949)

אריה לייב באַראַן איז געבוירן געוואָרן אין קאַלעלישאַק (נעבן ווילנע). געלערנט אין פאַרשיידענע ישיבות, צוו. אַנד. אויך אין איוויע. זיינע ערשטע לידער האָט ער פאַרעפנטלעכט אין ווילנער „פאָלקסצייטונג". זיינע אַלע לידער האָבן באַטאָנט דעם סאָציאַלן פּראָבלעם און זיינען געזונגען געוואָרן דורך די רעוואָלוציאָנערע מאַסן.

שפּעטער עמיגרירט ער קיין אַמעריקע. אין 1949 איז דערשינען אַ זאַמ־לונג פון זיינע לידער א. נ. „די יידישע בראָדוויי און אַנדערע לידער".

מיר גיבן דאָ אויסצוגן פון דער פאָררעדע צום אויבן דערמאָנטן בוך, ווו דער מחבר דערציילט וועגן זיין לעבן אין איוויע אַלס ישיבה־בחור אין יאָר 1899.

ר ע ד אַ ק ט אָ ר

1899

...און שוין יענע וואָך בין איך אָנגעקומען אין איוויער ישיבה און געוואָרן אַ תלמיד פון רב אלקסנדר זיסקינד, יעקב ברבֿ אפרים־גרשון כץ קאָלאָדני מפינסק. שבת האָב איך געגעסן ביים רב, דער פאָטער פון רב חיים־עוזר ז"ל.

איוויע איז געווען אַ שטאָט פון פערד־הענדלער, קאַראַבעלניקעס און משכילים. די וואָס האָבן געגעבן טעג צו ישיבה־בחורים, האָבן אַליין געלעבט אויף בולבעס און פּאָד־סמעטענע. די סמעטענע האָבן זיי אָוועקגעשיקט צו ווילנער גבירים. אַ גאַנצע וואָך האָב איך געהונגערט, דערפאַר אָבער שבת, ביים איוויער רב, איז געווען יום־טוב. און אמת הנאה געהאַט האָב איך פון מוצאי־שבת: צום רב אין הויז פלעגן קומען די שיינע באַלע־באַטים, דיינים, אורחים. דאָרט האָב איך געהערט די דעבאַטע:

— ווען איך בין גאָט — (זע מיין ליד „ראש השנה").

איין שבת צו נאַכט זיינען געקומען אַ ייד מיט אַ יידענע. זיי זיינען געווען די יחסנים פון שטאָט — זיי האָבן געהאַט אַ זון אין פעטערבורג! דער ייד האָט געהאַלטן אין איין דערציילן וועגן פעטערבורג (באַזונדערס האָט אַרויסגערופן אַ געלעכטער זיין חשבון וועגן קוגעל, וואָס ער האָט געגעסן ביי זיין זון, וואָס האָט געקאָסט פינף און צוואַנציק רובל).

איך קום אַריין אין גרויסן בית מדרש. אַלע לאָמפּן ברענען. ביים טיר זיצן די משכילים. איינער אַ ציוניסט מיט אַ לאַנגער נאָז, גיט אַ צי מיינע לאַנגע ציצית און זאָגט:

— קיין לענגערע האָסטו ניט?

— בעסער לאַנגע ציצית ווי אַ לאַנגע נאָז — האָב איך געזאָגט.

זיינע איגענע חברים האָבן געלאַכט. עס האָט זיי הנאה געטאָן, וואָס איך האָב אָפּגעשמיסן אַ יחסן — שכנא עפּשטיין!

איך בין געבליבן שטיין לעבן זיי, ווייל דער לערער פון שטעטל האָט געלייענט אין העברעאיש אַ נייע מגילת אסתר, אין גראַמען. און געלייענט האָט ער פון סוף — צוריק־וועג, הין און צוריק די זעלבע ווערטער. דאָס האָט אַזוי אָנגעצונדן מיין פאַנטאַזיע, אַז נאָך יענע נאַכט האָב איך געשריבן אַ שיר. איך האָב דעם שיר אַוועקגעשיקט צום „הצפירה". אין אַ וואָך אַרום קריג איך אַ קאַרטל מיט איין שורה, פּיצעמאָנצינקע ווער־טעלעך:

...לדברים של מה־בכך (פאַר זאַכן אָן אַ סיפּור — ניטאָ קיין פּלאַץ).

(שפּעטער קומט אַ שילדערונג פון אַ שטילער ליבע צווישן דעם שרייבער מיט פייגעלע דעם שמשס טאָכטער, וועלכע ברענגט אים אַ חלה, וואָס זי האָט אויסגעבאַקן פאַר אים).

...נאָכן דאַווענען איז צו מיר צוגעקומען פייגעלעס פאָטער און מיר איינגעלאַדן אויף טיי צו רעדן „תכלית".

דער „תכלית" איז געווען, אַז איך זאָל דערווייל ווערן אַ מלמד.

ווען פייגעלעס טאַטע האָט אַרויסגערעדט דאָס וואָרט „מלמד", איז אַ פייער דורכ־געגאַנגען מיין לייב. איך האָב אַרויסגענומען פון קעשענע אַ בריוו, וואָס איך האָב באַ־קומען פון מיין טאַטן. איך לייען:

„...מיין ליב קינד. איוויע איז אַ גרויסע שטאָט. אויב דו קענסט ניט ווייטער לערנען, איז ווער אַ שוסטער, ווער אַ שניידער, אָבער למענעשעם, ווער ניט קיין מלמד ווי דיין טאַטע, און פאַרפינצטער ניט די יאָרן פון אַ יידישע טאָכטער...

אָט דער געשפּרעך ביי פייגעלען אין הויז האָט אַ ביסל אָפּגעקילט מיין ליבע.

אָבער לערנען איז שוין מיר אויך געווען צו שווער.

אין דער ישיבה האָט מען נאָך אַלץ געלערנט סנהדרין מיטן ר"ן. און ווען דער ראש הישיבה האָט אַ זאָג געטאָן אין מיטן שיעור:

— נו, קאַלעלישקער! (דער מחבר איז געווען פון שטעטל קאַלעלישאָק — רעד.).

— האָב איך ניט געוווּסט, ווו מען האַלט.

מיין קאָפּ איז געווען ביי די משכילים. זיי האָבן מיר טאַקע פאַרזאָרגט מיט אַ מסלול, אָנגעטאָן אַ קורצן טלית־קטן און אונטערגעהאַקט די פּאות.

און פונקט ווען אין מיר האָט זיך צעברענט די השכלה — איז איוויע אַוועק מיט אַ פייער.

(ז"ז 7—11 פון דער הקדמה צום בוך)

צפורה ברנשטיין ז"ל (לבית גוטלבסקי) (תרמ"ו—תשי"ח)

פרקי זכרונות

הערת המתרגם, בן המחברת: בשנותיה האחרונות, כשהשיאה את בניה ומשכה ידיה מעסקיה, הרבתה אמא ע"ה לקרוא. כשהביעה הנאתה מקריאת זכרונות גליקל פאַן האַמעלן (בתרגום העברי של אז"ר), הצעתי לה שתנסה לעשות גם היא כמתכונתם ותכתוב זכרונות לבניה ונכדיה. היא כתבה יידיש מעורבת במלים וביטויים עבריים רבים. כאן מובא תרגום, נאמן למקור ככל האפשר, של פרק אחד, שיש בו ענין לספר זה. ב"מ.

נולדתי בעיירה קטנה בגליל ווילנה, איביה שמה. עיירה של כמה אלפים תושבים, לא משו־פעת בעשירות ולא מבורכת בגבירים מפורס־מים. אבל בסביבה שלנו, היינו בסביבת ווילנה, היו הרבה עיירות קטנות, ועירנו היתה מן המצויינות שבהן והולמת ביותר את עיר־הגליל, ירושלים דליטא.

אמנם כן, בעירנו לא היית מוצא גבירים מהו־ללים, אבל כנגד זה היו בה בעלי־בתים נודעים, בעלי תורה ובעלי מידות טובות. אפילו רבים מן הרוכלים המחזרים בכפרים (קאראבעלניקעס) היו בני תורה, ואלה שלא ידעו ללמוד תורה בעצמם היו יושבים בצד ושומעים תורה. גם בעלי־המלאכה, חייטים וסנדלרים וכיוצא בהם, היו שולחים את בניהם ללמוד, ויצאו מהם הרבה למדנים ואפילו רבנים.

איביה שלנו היתה מחזיקה ישיבות, והבחורים היו מתפרנסים בכבוד. אצל בעלי־בתים אמידים היו אוכלים כמה בחורים לשבוע. בימים רגילים, לא ימי־שוק, שהכל עסוקים בהם, היו אוכלים בבית כגון שלנו שלשה־ארבעה בחורים, ולא כל שכן בשבתות. ואנשים דלים, שהיו מתביישים שבן־הישיבה יבוא לביתם, היו מביאים לו את האוכל לדירתו, מכל טוב ובסבר פנים יפות. וכן היו נוהגים לבקר בעירנו לעתים קרובות מגידים

ומשולחים, וכל אחד מהם היה מקבל את צרכיו במאכל ומשקה וגם במזומנים, לפי מעלתו ולפי הצטרכותו.

זכורה אני, בשבת היינו, אנו הילדות, להוטות למהר ולברוח אל החברות, אבל זה היה אסור. כשאבא ז"ל היה בא מבית־הכנסת היינו כולנו חייבות להימצא בבית. ואנו יושבות ומצפות בקוצר־רוח: מתי כבר יבוא אבא? אלא שהוא היה שוהה בבית־הכנסת עם האחרונים, שמא יימצא שם איזה אורח שאין לו מקום לסעוד. ברוך השם! הנה אנו רואים כבר את אבא הולך ולצדדיו שני יהודים. והיו רבים כמו אבא. היו שבתות, שאנו, בני הבית, היינו עוברים לשבת ליד שולחן צדדי, כי האורחים היו מרובים — משולח, הבחור הקבוע ועוד כמה יהודים, אף כי בשבת היו נוהגים לשלוף את כנפי השולחן משני הצדדים.

*

כשמלאו לי חמש או שש שנים התחלתי ללמוד אצל מלמד, יהודי כשר וירא־שמים, ששמו וכינויו יאשקע פלעקל (גולדשמיד). ודאי היה גם תלמיד־חכם לפי מדרגתו, אבל העיקר שעשה מלאכתו באמונה.

זכורה אני, שהיה נוהג לבוא אל אבא לחנות ולספר לו חידושי־התורה שלו. ואף כי אבא היה טרוד, היה שומע את דבריו ואומר: „דבר של טעם" („אַ גוט וואָרט"), והלה היה נהנה הנאה מרובה. בינתיים היה מספר בשבחי — שאני כבר קוראת יפה „עברי" והוגה כהלכה את השוא, אלא שאני מטרידה אותו בהפצרות שכבר ילמדני חומש. אבא יעץ לו בבדיחות־הדעת: „למד אותה תרגום, והיא תחשוב שזה חומש..." לא רציתי שיונו אותי וביקשתי שימסרוני למלמד אחר, אם זה אינו יודע חומש. ואבא צחק.

אחר־כך אמנם העבירוני לרבי אחר. מאֶדל היה שמו, אברך גבוה ואדמוני ופניו מלאים נמשים. הוא היה גם מלמדנו לכתוב, רק את הילדות. שם אשתו היה טייבע, והיתה להם עז. כשאשת המלמד היתה מקלפת תפוחי־אדמה, היתה מכניסה את העז ומאכילה אותה מן הקליפות. מובן שכל הבית היה חדר אחד. היינו מתחננים לפניו: די לנו כבר לכתוב קווים או אלפי"ן. תן לנו „לחבר" („לייגט מיט אונז אויס"), כלומר: לכתוב מלים שלמות. ואז היה אומר: „טייבע, לייג מיט זיי אויס!" והיא היתה מוסיפה לקלף את תפוחי האדמה שלה ומכתיבה: „צו דיין קאָפּ"...

לבסוף התחלנו לכתוב ספרות וגם לחשב. בבואי הביתה הייתי מבקשת מבחורי הישיבה שיראו לי איך עושים חיבור וחיסור וכו', ובשובי לחדר כבר יכולתי לעזור לחברותי.

יום אחד נמלך המורה ואמר: „ילדות, הנה אתן לכן גם עבודה הביתה. שננו את לוח־הכפל". דומה ששיננתי את זה כהלכה. ועד היום, אם יעירוני משנתי עוד אעשה חשבון בלי טעות. אבא ז"ל לימדני גם לחשב באצבעות.

חומש למדתי יחד עם הנערים, וגם קצת עברית. ואילו דקדוק, ביקש אבא אחד מבחורי הישיבה והוא למד עמי את „המסלול".

ביקשתי שימסרו אותי למורה בדרגה גבוהה יותר. לדאבוני לא היו אז אצלנו בתי־ספר, אלא רק מורים פרטיים, שהזדמנו מן החוץ. והנה שמע הקב"ה לבקשתי ונמצאה

לי מורה. הרבי שלי שמו היה דוד חיה־טשיפעס ושם בתו שפרה. שפרה זו נסעה לווילנה ולמדה בסמינר, וכשחזרה הביתה היתה למורה. מובן שאני הייתי אחת מתלמידותיה הראשונות, ויחד עמי חברתי וויכנע חייקיס (גאלדשמיד).

אצל שפרה בת דוד־חיה־טשיפעס למדנו זמן רב. אחרי השיעור היינו יושבות ליד הנערים ומאזינות ללימוד שלהם. גם בשבתות היינו באות אליה, והיא היתה קוראת עמנו בספרים, כגון „גמול ישרים", „עמק הארזים", „מסתרי פריז" וכדומה. ספרים לא חסרו. כשאבא היה נוסע לווילנה היה מביא את הספרים החדשים שהופיעו אז. עתון היה לנו ביהודית, כמדומה לי „דער פריינט". המורה היתה קוראת עמנו את „המליץ" העברי.

בינתיים גדלתי מעט והיה עלי לעזור להשגיח בחנות וללכת בשליחות קרובה, כגון לקנות שמרים אצל האשה חיה, „סיטונאית" כביכול. היא היתה מוכרת שמרים רק לחנוונים ולאופים לכל ימות השבוע. את השמרים לשבת ויום־טוב היתה מוכרת הרבנית, אמו של ר' חיים־עוזר גראדזענסקי. היא היתה גם מוכרת נרות מעת־לעת ליום כיפור. לסבא היו בקרבתו שתי בנות חנווניות, אבל נר היה קונה אצל הרבנית. גם אתרוגים היו קונים אצלה.

*

לאבא היתה, כאמור, חנות. אבל קודם שנעשה חנווני, מיד לאחר חתונתו, היה מגשש כרגיל ומבקש ממה להתפרנס, ומאותו זמן שמענו מפיו מעשה יפה.

בעיר לידה היה בית־חרושת לטבק, ומקור הטבק היה אז במינסק. נסע אבא למינסק וקנה כמות של טבק ומכר בלידה. מאחר שהרוויח יפה נסע פעם שניה, אלא שלא הספיק לו הכסף לכל הסחורה שקנה, והבטיח לבוא כעבור זמן ולקבל את הסחורה.

מסילת־ברזל עדיין לא היתה אז והיו נוסעים בעגלה. היה חורף ושכרו גוי עם עגלת־חורף טובה, ואבא נסע. כמובן היה לבוש פרווה, והוא התכרבל לו בפינה חמה ונרדם. כשנעור לפתע פנה לעגלון ואמר: „כמדומה לי שאתה תועה. אינך נוסע בדרך הנכונה". „אני נוסע כפי שצריך", אמר העגלון והתנפל על אבא והתחיל לחנקו, כדי לגזול ממנו את כספו. אבא היה אז עדיין צעיר במלוא אונו, והוא נאבק עם הגוי, ואגב המאבק נשך לו את אצבעו. הגוי כרע מכאב, ואבא ירד מן העגלה ורץ אל הכפר הסמוך לשכור שם עגלת־חורף אחרת על מנת לחזור העירה.

בבואו הביתה נבהלה אמא: „למה זה מיהרת לחזור?!" „זאת אספר לך אחר כך", אמר אבא, „ובינתיים מהרי וקראי את האוראדניק (קצין המשטרה)". כשבא הקצין סיפר לו אבא את המעשה, וסימן נתן באותו גוי, שאצבעו נשוכה — ולפי זה מצאוהו.

מובן שבינתיים הודיעו למינסק, שהקניה בעינה עומדת ובקרוב יבואו לקבל את הסחורה. ואמנם, כעבור ימים אחדים נסע אבא למינסק והרוויח אז סכום הגון.

בסביבתנו היו יערות גדולים, שהיו שייכים עם כל החבל לגראף זאמויסקי בוורשה. ביערות היו גדלים כל מיני גרגרים ופטריות. חלק מפירות אלה היו האיכרות מביאות העירה ומוכרות בעודם טריים וחלק היו מיבשים. בעירנו היה רווח מאד המסחר בפירות היבשים, וסוחרים ממקומות שונים היו באים אלינו לקנותם.

רבים מתושבי העיירה היו רוכלים (קאראבעלניקעס). יהודי שלא מצא לו פרנסה

בעיר, היה רוכש לו סוס ועגלה ויוצא לכפרים לקנות ולהביא משם את כל הסחורות האלה, פרי השדה והיער, ובדרכו היה מוכר לכפריים כל אשר יידרש להם, ובפרט לנשותיהם, מסחורות העיר: סבון, מחטים, כפתורים, מחרוזות, מפוחיות וכדומה.

גם הורי עסקו בכך. היתה להם חנות והיו מספקים לגויים את סחורות המכולת והסדקית הדרושות להם, וכן היו קונים מן האיכרים והרוכלים פטריות, גרגרים מיובשים, שער־חזיר, זנבות סוסים, סחבות (קאָדער), ביצים וכיו״ב. כל זה היו צריכים לדעת למיין ולערוך, לחרוז ולהתקין, ולזה היתה מומחית אמי. לבסוף היו אורזים הכל בכריכות גדולות (בכך עסקו שכירים) ושולחים לווילנה, או מוכרים במקום, לסוחרים מן החוץ.

את הביצים היו אורזים בעגלות, ואנו הילדים היינו יושבים בעגלה ומשגיחים וסופרים ורושמים. מובן שהיו בעירנו עוד חנוונים כמונו, כגון הדוד קאבאק ור׳ משה בלוך, חבר של אבא.

הרוכלים היו יוצאים למלאכתם ביום א׳ בבוקר וחוזרים הביתה לשבת, ביום ה׳ לפנות ערב. במוצאי שבת לאחר הבדלה היו באים אלינו לעשות חשבון עם אבא ולקנות סחורה חדשה. אז היו שופתים את המיחם הגדול וכולם היו מתישבים מסביב לשולחן ושותים תה ומספרים מעשיות ממסחריהם בשבוע שחלף וגם ממה שראו בשבת בבית־הכנסת וכהנה וכהנה. זכורה אני, שהיה ביניהם קאראבעלניק אחד מרחוב ווילנה (ווילנער גאַס), יהודי נאה, ר׳ יודע מאָטעס שמו. ופעם שמעתיו מספר בשבחו של אבא: „יהודים, שמעו מה שאספר לכם. עשרות יהודים יושבים בבית־המדרש ולומדים, והנה עובר אָרע־לייבע וכל אחד מהם פונה אליו ושואל מה שקשה לו בתורה״. מיד רצתי בשמחה גדולה לאמא לספר לה מה ששמעתי. הייתי אז כבת שש או שבע.

אצלנו היתה החנות סמוכה לבית, ואני הייתי יושבת ומשגיחה בחנות. עוד לא הגעתי לשולחן, והייתי יושבת על ברכי על גבי ספסל ומשגיחה. אבא היה אומר לי: „הביטי, ומה שתראי תגידי לי. אבל בלחש, כי אסור לבייש שום אדם״.

במוצאי שבת היו יושבים אצלנו בחנות כמעט עד אור הבוקר, עד שהיו אומרים בבדיחות: „בליפנישוק כבר עולה עמוד השחר״ („אין ליפנישאָק טאָגט שוין״). ליפנישוק היתה עיירה סמוכה לאיביה.

*

עבודה לא חסרה בביתנו, אך אני לא רציתי להתרחק מחברותי וביקשתי ליהנות מן החיים כמותן. יש שהיינו משכימות עם הנץ החמה („אַ שפראַץ אויף טאָג״) ויוצאות לחורשות הסמוכות לעיר ללקט גרגרים ופטריות. ודאי הייתי מספיקה ללקט לא יותר מרבע קב (אַ קוואַרט) גרגרים וקצת פטריות „לישיצעס״, ועד שהיינו חוזרות העירה כבר היו האיכרות מביאות עד לבית גרגרים במחיר חמש קופיקות הקב ופטריות בשלש קופיקות, אבל בינתיים שאפנו אוויר רענן והתרוצצנו יחפות ושרנו ועלזנו, ובדרך היו הציפרים מזמרות ומצייצות.

*

הייתי הבת הבכירה בבית, וכשגדלתי מעט נעשיתי החנוונית העיקרית. והנה באה מורה חדשה מריגה, ילידת איביה, ואני הייתי תלמידתה הראשונה. היא היתה המחנכת

האמיתית שלי. דבריה המתוקים, הנימוס שלה — אין לשער. לאחר השיעור היתה אומרת: „אם יש לך זמן, בואי נקרא בעתון". אמנם, בשובי הביתה היתה אמא צועקת קצת, אבל אני לא יכולתי לוותר על זה. שם המורה היה טויבע ראשקעס, בת למשפחה מכובדת.

אמא היתה טוענת: „שוב עברית ועוד פעם תנ"ך — והלא צריך גם לדעת לכתוב אדריסה!" באותו זמן לא היה בעיר מורה מתאים לרוסית. הלך אבא למורה של בית־הספר הנוצרי (ה„שקאָלע") וביקש שיתן לנו שיעור. יחד עמי למדו חברתי וויכנע בת פייגל אשת מאיר חתן־הרב (וויכנע פייגל מאיר דעם רב'ס), דודנית של ר' חיים־עוזר, הדוד פייווע וחבר שלו, ווינער שמו. למדנו רוסית. ווינער זה היה בחור מעולה („א אנטיקל"). זוכרת אני, שהמורה הנוצרי היה צוחק לו כשהיה מתנועע בזמן הלימוד, כהרגלו בלימוד גמרא.

בחנות נדרשה גם ידיעת פולנית, ושפה זו למדתי מאשה נוצריה אחת שגרה לא הרחק מאתנו, חניכת הגראף מילווסקי. היה מעשה ואחת השפחות של הגראף נכשלה במעשה שטות („האָט זיך באַנאַרעשט") וילדה בת, במקרה יפה מאד. לקחו את הילדה לבית הגראף והיא גדלה שם והתחנכה עם ילדיו. אלא שלבסוף עשתה הבת כמעשה אמה, וגרשוה. והיא שלימדתני פולנית. וקצת למדתי גם ממורה אחר. סמוך לעירנו היתה חווה („אַ הויף") בשם חאָוואַנשטשינע ושם בעליה, הפריץ שלז'יצקי. ולו היה אח, יוריסט בעל השכלה גבוהה, שדעתו היתה קצת מעורבבת, ובשכר כוס משקה היה נותן לי שיעור בפולנית.

אחר כך נזדמנה לעירנו מורה לגרמנית, ולמדתי גם אצלה. והנה בעזרת השם נישאה אחת הקרובות של אמא. בעלה, „משה דעם קאשטשער'ס איידעם", היה אברך נאה, ומה יעשה? נעשה מורה. באו לאבא וביקשוהו שיעזור לו על ידי שעורים ומסרני אליו, מתוך כוונה שבעקבותי יבואו עוד תלמידות. בעצת אבא למדני ספר תהלים. זכורה אני שתרגם לי „למנצח" — „א האכגיזאנג".

אלא שבכל הלימודים האלה לא הגעתי לתכלית. לא יכולתי לנסוע ללידה או לווילנה להמשיך את לימודי. כאמור, הייתי הבת הבכירה בבית ועול החנות היה במידה מרובה עלי. מלבד זה הייתי צריכה לעשות גם שאר מלאכות, הנדרשות במשפחה גדולה למדי כמשפחתנו, בלי עין הרע.

ונוסף לזה עוד נתברכה עירנו בשריפות, וגם כשלא נשרף ביתנו היו נזקינו מרובים, כי כשנשרף ביתו של בעל־חוב כבר אתה פטור מלתבוע חובך.

עבדתי אפוא קשה, אבל בבית היה מכל טוב, כמו שאומרים: חלב ודבש. ברפת עמדה פרה טובה, ובחנות היתה מצויה גבינה שווייצרית גדולה, בעלת חורים גדולים. לארוחת־הבוקר היתה אמא שופכת על השולחן נפה מלאה כעכים טריים וכל אחד היה אוכל מה שהיה חביב עליו. לארוחת־הצהרים היה הקצב מביא בסלו נתח בשר והיה אומר: „גיטקע, היום הבאתי לך בערך עשרה פונט" — כמובן בלי סירכה, כי אבא לא היה אוכל בשר שיש בו סירכה — או צלע בשר עגל. והיו נזהרים שלא לאכול „חדש". גריסי שבולת־שועל היה מביא לנו בעל עגלה מלובץ', כי שם היו גורסים אותם. והנה הוא מודיע: „הפעם הבאתי הרבה גריסים, כי אינני יודע אם יהיה עוד „ישן" („ישנ'ע"). לארוחת־הערב לא היו שותים כוס תה, אלא מגישים קדירה של חצי צלע בשר עגל

בתפוחי־אדמה. כך הוא, יקירי. הכוח שצברנו אז עומד לנו עד היום. לא היינו מן הגבירים שמונים אלפים, אבל היה לנו בית בעל־ביתי מלא כל טוב, יהדות וכבוד.

כשגדלו הילדים ונתרבו צרכי הבית לא הסתפקה עוד אמא בעסקים הישנים והתחילה לבקש לה עסק של יינות. זה עלה כמובן בבריאות ובכסף, וסוף סוף השיגו רשיון. היינו קונים בווילנה בחביות תירוש לבן של ענבים ואנו היינו מתקינים ממנו את המינים השונים, כל מין וגונו וטעמו. אז היינו מוזגים את היין בבקבוקים ופוקקים בקאפסולים ומדביקים תוויות. המומחה לכך היה אחינו ישראל־דוד ז״ל, ואני הייתי עוזרת על ידו. הוא היה אפילו קולע לבקבוקים רשת של חוטי־ברזל ומצמיד עליה פלומבה. פעם באו מווילנה לראות איך אנו עושים זאת והתפעלו מעבודתו. כשהיו הפריצים באים לקנות יין והייתי יורדת למרתף להביא להם, היו אומרים בצחוק: „פייגה, עשי מאַדירה״...

עמלנו הרבה, אבל חיינו בשמחה ובכבוד, אלא היכן ראיתם שיהודי יחיה לו בלי שום תקלות? וכך שלח לנו הקדוש־ברוך־הוא שריפה גדולה. זה התחיל סמוך לביתנו, אצל שכן סוחר־פשתן. כשהתעוררנו משנתנו כבר בער אצלנו הגג.

*

עירנו היתה עיירה „מעלה־מס״ („אַ צינסאָווע שטעטל״): היתה מעלה מס מסויים לבעל השטח, הגראף זאמויסקי בוורשה. מסביב לעיר היו לגראף הרבה חוות ויערות. כל שנה היה מוכר שטחי יער לכריתה במאות אלפי רובלים ונוטע מיד במקומם עצים חדשים. את העצים היו שולחים לחוץ־לארץ בנהרות. כל שנה היו באים אלינו סוחרים רבים, ביחוד מגרמניה, מממל ומעוד מקומות. הם ואנשיהם המומחים ה„שאַפּאַרעס״, היו מבלים אצלנו כמה שבועות עד שגמרו לבדוק את היערות ולאמוד את ערכם לפני הקניה.

בביתנו היו מתאכסנים בעיקר סוחרי ממל, הם היו יהודים שומרי מצווה. בשבת היו מוציאים מן הארון גמרות ויושבים ללמוד. ליד ביתנו היה נהר, ובעלי סוסים היו מביאים אליו את סוסיהם לשתות. היו הסוחרים ניגשים ומראים להם איך מטפלים בסוסים מבלי לחלל את השבת.

בשעת אחד הביקורים האלה אירעה אצלנו השריפה הגדולה. זה היה מיד לאחר סוכות. הסוחרים ראו מה רב נזקנו ומסרו על כך לגראף, והוא ציווה לשלוח לנו עצים משובחים לבניית בית חדש.

מובן שיצאנו מן השריפה „נקיים״. הספקנו להציל רק את החפצים הנחוצים ביותר. אני התחננתי שיתנו לי להציל לפחות את הספרים, כי ידעתי שארון ספרים כזה לא יהיה עוד לאבא.

כשמלאו לי שבע־עשרה או שמונה־עשרה שנה התחילה אמא לתת עיניה בכל בחור־ישיבה, וכל מי שמצא חן בעיניה חפצה בו בשבילי. עתה, לאחר השריפה, כבר לא ביקשה אמא בשבילי בני תורה אלא בני גבירים.

מובן שהחיים המשיכו במהלכם, ושוב הולכים לבלות עם כל הנוער. בעירנו לא היו אז בתי קולנוע ובתי קפה, כמו בימינו, אבל היה לנו בית שהיו נפגשים בו אנשים צעירים ועליזים — אצל משה סטאצקי. שם היו מתאספים בני הנוער שלנו והיו מבלים יפה ביחד. היו קוראים ושרים ומשוחחים והיה נעים לשהות שם.

כאמור היו מבקרים אצלנו תכופות סוחרי יערות, ולי היה חשק לעסק הזה. לאחד מן הסוחרים האלה, לא מן הגדולים שבהם, היה בן והוא החל לבקר אצלנו לעתים קרובות, גם כשלא היה לו שום עניין בעירנו, והוא הפציר מאד באביו שיסכים לכך. פעם נפגש אבא עם אביו ברכבת, והלה התחיל לשאול את אבא שאלות שונות עד שנתגלגלה השיחה לעניין השריפה. אבא לא חשד כלום ושכח, שאין אדם חייב לספר את כל האמת אפילו לפני הטובים שבידידיו, וכך התאונן לפניו על המצב והשיח את לבו. משמשע זאת אותו האב, בא הביתה והסביר לבנו, שיהיה עליו לסייע בנשיאת העול של כל המשפחה. „פייגל לא תניח את משפחתה לסבול בשעה שהיא תחיה בטוב״. בכך נסתיים הדבר.

אז עלה עניין שני. כחמישה מילין מאיביה היתה עיירה בשם הורודישץ׳. שם היו נערכים ירידים גדולים וסוחרים מאיביה היו נוסעים לשם לעסקיהם. לאחר אחד הירידים האלה בא אל אמא סוחר אחד כזה ומספר, שהוא נכנס שם לחנות אחת, „חנות גדולה התופסת חצי רחוב״, ובעלי החנות הם אב ובנו, בחור יפה־תואר. המתין הסוחר עד אחרי היריד ודיבר עם האב, והדבר ישר בעיניו. הסוחר הבטיח לאמא: דעתי היא, ששם, בעסק כזה, אין איש מתאים יותר מפייגל.

לאמא נראה הדבר מאד. העיקר שהם גבירים. מכתב לכאן ומכתב לשם, ומתכנסים בחצי הדרך. נסעו אבא ואמא וסבא. הם נסעו לעניין גמור, שהרי מלבד זה שהלה אינו מבקש ממנו מאומה, עוד הוא רוצה לתת נדוניה לאחות שניה!

אבל כשהגענו לשם התחלתי להרהר: אמנם עשיר — אבל לא יותר מזה. ללמוד אינו יודע, וגם השכלה אחרת אין לו. לא, איני רוצה בשום פנים. אמרתי, שאני יכולה לעשות למען הורי ואחיותי הכל, אבל למכור את עצמי — לא, ואינני יכולה לשנות את עצמי. אני, לבי נוטה למשהו אחר, לא לכסף.

אבא הבין ושתק, אבל אמא וסבא — נורא! סבא צעק: „אמרי כבר הן ויהיה סוף!״ אמרתי לו:

„סבא, אמור־נא לי, מה עושה עם־הארץ (אַ גראָבער יונג) בשבת אחר הצהרים בעיירה קטנה? אם למדן הוא — לומד הוא, ואם משכיל הוא — הריהו קורא ספר, אבל אם גביר הוא — לא שמעתי מימי שהוא סופר כספו בשבת״.

כאן אמר סבא:

„אָרע־לייבע, צווה לרתום את הסוסים״.

שאלתי את אבא ואת סבא: „הלא יהודים יראי־שמים אתם, והנה ראיתם איך בשעות מועטות היה כל כספנו לאפר; ואני עודני מקווה לחיות יותר משנים מועטות״...

כך הגענו בשלום הביתה. ולאותו בחור נתתי מן הסתם לקח, שידאג שבניו שלו ילמדו וישכילו, ונוסף לעשירותם יהיו גם אנשים.

ואז התעורר בחור־ישיבה אחד שנסע לאמריקה ואפילו נעשה שם רב. הוא שלח לי כסף להוצאות הדרך בצרוף כרטיס־אניה, שאסע אליו לאמריקה. אבל אני לא הסכמתי. ראשית, לא רציתי לנסוע לאמריקה. ושנית, לא רציתי את הבחור. אני החזקתי בשלי, שאלהים יעזור לי כאן. אני רגילה לעבוד ומוכנה לעבוד, אבל רצוני לחיות עם אדם המוצא חן בעיני. וכך נשארתי לא־גבירה („אויס גבירטע״), אבל חייתי חיים של סיפוק ועמלתי ככל אשר יכולתי. חבל שזה נסתיים כל כך מהר...

ירושלים, תשט״ו—תשי״ח

סאָניע וויקטאָר / אַמעריקע
(טאָכטער פון אהרן קאַשטשער)

זכרונות פון דעם אמאָליקן איוויע

אַ שטוב אין איוויע

אונדזער שטוב אויף די גערטנער איז געווען פון הילצערנע בערוועגעס, געבויט האָט זי דער טאַטע, ר׳ אהרון, אַליין, ביי דער מיטהילף פון זיינע צוויי ברידער: אברהם און אלי קאָשטשער. אלע זיינען זיי געווען טשעסלערס און געהאַט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגנט אַלס אויסגע־צייכנטע פאַכמענער. די מאַמע און איך נאָך איר זיינען געגאַנגען לענגאויס דעם פונדאַמענט און געוואָרפן אינעווייניק מטבעות — קאָפּיקעס, אַ סגולה אויף מזל און גליק...

ווען מיר האָבן זיך אַריינגעקליבן אין הויז איז עס נאָך ניט געווען אויסגעענדיקט. ביסלעכ־ווייז האָט דער טאַטע — ביי דער מיטהילף פון זיינע צוויי זין — יעקב און יצחק, צוגעבויט אַ סוכה, אַ שטאַל, אַן אָפּטרעט (אויף איוויער לשון: „אָטכאָזשע״) און אַרום שטוב אַ גערטנדל, אַרומגעצוימט מיט אַ פּאַרקן. די שטוב האָט מען צעצוימט אויף פיר צימערן: אַ פּאָדערהויז, וואָס מען האָט באַצייכנט ווי אַ „סטאָלאָווע״, דריי שלאָף־צימערן און אַ קיך מיט אַ גרויסן קאַכלענעם אויוון צו קאָכן און באַקן, ווי עס איז געווען אָנגענומען אין די קליינע שטעטלעך (פאַרשטייט זיך, אַז די מאַמע איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז דער אויוון זאָל זיין וואָס גרעסער).

דאָס מעבל איז באַשטאַנען פון אַ לאַנגן טיש, וואָס האָט פאַרנומען אַ קענטיקן טייל פון דער פאָדער־שטוב, מיט צוויי בענק פון ביידע זייטן (שטולן זיינען געווען אַ לוקסוס), ביי דער זייט איז געשטאַנען אַ שלאָפבאַנק, בייטאָג האָט זי געדינט צו זיצן, ביינאַכט, ווען מען פלעגט אַראָפּנעמען די אויבערשטע טייל איז עס געווען אַ בעט צום שלאָפן. דאָס בעטגעוואַנט איז פאַרשטייט זיך געווען אינעווייניק. נעבן אַ פענצטער אין סטאָלאָווע איז

געווען אַ צוגעפּוצט ווינקעלע, אַ קליין טישל מיט פיר שטולן. איינע פון די ווענט איז געווען פאַרשטעלט פון דער פּאָדלאָגע ביז דער סטעליע מיט אַ גרויסן אַלמער, אָפּגעפאַרבט אויף געל. דער אַלמער האָט געדינט ווי אַן אָרט פאַר די שבתדיקע בגדים און וועש, פאַר געפעס און אַפילו פאַר ספרים.

דאָס גערטנדל וואָס אַרום שטוב, האָט דער טאַטע אַליין צעגראָבן, איבערגעוואָרפן די ערד, צעווירעט אויף בייטן און פאַרזייט מיט גרינסן פאַרן אייגענעם געברויך: אוגער־קעס, רעטעכלעך, בוריקעס, ציבעלע א. אַ. וו. איך האָב געפלאַנצט מאַקיווקעס, וואָס זיינען געוואַקסן הויך און אָנגעפילט דעם גאָרטן מיט פאַרביקע בלומען. ווען זיי זיינען געוואָרן רייף, איז מיר געווען אַ שאָד אַראָפּצורייסן די אויבערשטע קעפּלעך און איך פלעג פּשוט אויסליידיקן דעם מאָן פון די קנאָספּן גלייך אין מויל אַריין...

ווי פיל אַנדערע אין איוויע האָבן מיר אויך געהאַט אַ באָדן־סיכסוך מיט אונדזער שכן. ה'עלכער האָט זיך אויסגעבויט פריער און פאַרכאַפּט אַ טייל פון באָדן, וואָס האָט געהערט צו אונדז. אין איינעם אַ פרימאָרגן זיינען געקומען מענטשן מיט אייזערנע שטאַנגען, איבערצורוקן דעם שכנס שטוב אויף צוריק, אויף זיין ריכטיקן פּלאַץ. דער שכן און זיין פרוי (שיינקע די בעליצערקע), זיינען געשטאַנען פאַראומערטע אויפן גאַניק און געקוקט, ווי מען גרייט זיך רירן זייער שטוב; מיין טאַטע איז צוגעגאַנגען צום באַזאָרגטן שכן, אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף יענעמס אַקסל און געזאָגט:

— „דאגהט ניט, איך בין מוותר, עס וועט גענוגן פאַר ביידע דער באָדן. אין הונ־דערט מיט צוואַנציק יאָר אַרום, וועט מען אונדז ביידן געבן גענוג ערד...“

מיין מאַמע, קיילע, האָט געשטאַמט פון אַ רבניש־לומדישער משפחה. איר פאָטער, מיין זיידע — מאיר קאַמענעצקי איז געווען אַ ראש־ישיבה אין ווילנע. איך געדענק, אַז קומענדיק אין איוויע צוגאַסט פלעגט ער אַלעמאָל זאָגן, אַז איוויע איז אַ שטעטל פון תורה און חכמה.

מיין מאַמעס אַ ברודער, ר' יעקב קאַמענעצקי, איז געווען אַ גרויסער לערנער, געלעבט אין לאָדזש און שפּעטער אין א"י, ווו ער האָט אויך אָפּגעדרוקט זיינעם אַ ספר „זכרון יעקב“, אַ פּירוש אויף דער תורה. דער באַרימטער רב און מקובל, הרב שמעון־צבי הורוויץ ז"ל (פון לידע) איז געווען איר שוועסטערס אַ זון. ער איז געווען איבער 40 יאָר ראש־ישיבה פון דער ירושלימער ישיבה פאַר מקובלים, „שער השמים“. זיין ספר „קול מבשר“, וואָס איז דערשינען אין ירושלים אין תרפ"ג (1923), האָט אַרויסגע־רופן גרויס אויפמערקזאַמקייט, מחמת די רייזע־איינדרוקן פון זיינע וואַנדערונגען איבער די וייטע מזרח־לענדער, זוכנדיק פאַרשטויסענע שבטים.

די מאַמע, אַ קליינע, שוואַכע פרוי, האָט געבוירן עלף קינדער פון וועלכע פיר זיינען געשטאָרבן קליינערהייט. זי האָט באַקלאָגט אירע פיר טויטע קינדער, ווי זי האָט באַקלאָגט איר גאַנץ לעבן דעם חורבן בית־המקדש. ניט קיין וווּנדער, וואָס זי האָט אַזוי געציטערט און געזאָרגט פאַר די זיבן, דריי טעכטער און פיר זין, לעבנגעבליבענע.

איר גאַנץ לעבן האָט זי געטראַכט בלויז ווי צו טאָן מצוות. זי האָט אונדז — אירע קינדער, ניט אויפגעהערט צו דערמאָנען, אַז צדקה דאַרף מען טיילן שטילערהייט, אַז קיין זייטיקע מענטשן זאָלן דערפון ניט וויסן און דער נויטבאַדערפטיקער זאָל חלילה ניט

פאַרשעמט ווערן. אַנדערש, קאָן די מצווה פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן עבירה, פון מבייש זיך אַ געפאַלענעם מענטש.

זי האָט זיך דערביי אַרויסגעהאָלפן מיט אַ שכנה, וועלכע האָט געלעבט אין אונדזער הויז. יענע פלעגט איר „צוטראָגן" די נייעס וועגן אַלע נויטבאַדערפטיקע און אומגליק־לעכע, אָרעמע, קראַנקע און געשטראָפטע דורכן גורל. זי האָט שוין געפונען דעם וועג, ווי צו געבן די נייטיקע הילף. שפּעטער, אַז די שכנה האָט זיך אַרויסגעקליבן פון אונדזער הויז און איך, איר מוזינקע, בין עלטער געוואָרן, פלעגט זי זיך אַרויסהעלפן מיט מיר ביים טיילן צדקה. זי האָט מיך געלערנט אַוועקצושטעלן דאָס פאַרדעקטע טעפּעלע שפּייז נעבן טיר פון דעם באַדערפטיקן אָדער קראַנקן, אָנקלאַפּן אין טיר און דערהערנדיק די טריט, בעלם ווערן. יעדעס מאָל פלעג איך מוזן דערציילן גענוי, ווי אַזוי איך האָב אויסגע־פירט איר שליחות און איך בין געווען גליקלעך צו הערן די מאַמעס שבחים וועגן מיינע שליחותן...

די מאַמע האָט אין שטעטל געהאַט אַ נאָמען פון אַן אשת־חיל. אַז אַ יידענע איז געגאַנגען צו קינד האָט מען געשיקט קיילען, וועלכע האָט געקענט „אָפּנעמען" אַ קינד אָן ווייען און אַפילו געוווסט, וואָס צו טאָן ביי בלוטיקונגען. מען האָט גערעדט, אַז אין אַ פּאָר שווערע פאַלן, האָט זי געראַטעוועט פרויען פון אַ זיכערן טויט. זי האָט געלעבט און געאָטעמט נאָר מיט מעשים־טובים און מצוות. וועגן זיך אַליין האָט זי גאָרניט געטראַכט, כאָטש, ווי געזאָגט, זי איז געווען אַ קראַנקע און שוואַכע פרוי.

ביז היינט צו טאָג איז מיר פאַרבליבן אין זכרון די לידעלעך מיט וועלכע זי פלעגט מיך פאַרוויגן און מיט וועלכע איך האָב שפּעטער פאַרוויגט מיינע קינדער און נאָכדעם מיינע אייניקלעך:

מיין קעפּעלע טוט מיר ווי...
זומער שפּילן מיר אין זאַמד...
באַרעלעך ווילן ניט פאַלן א. אַ. וו.

חיה־פייגע איז אַוועק „זען דעם פּאָגראָם"

אַ כוואַליע פון פּאָגראָמען האָט זיך צעגאָסן איבערן צאַרישן רוסלאַנד. אין די אַרומיקע שטעטלעך זיינען שוין פאָרגעקומען קליינע פּאָגראָמען און אין איוויע האָט מען זיך אויך געגרייט צו דעם. די „סאַמאָאָבראָנע" (זעלבסטפאַרטיידיקונג), אָרגאַניזירט פון דער איוויער רעוואָלוציאָנערער יוגנט, האָט זיך געגרייט צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. ביי איוויער שמידן האָט מען צוגעגרייט נאַהייקעס אָנגעפילט מיט בליי און אַנדערע „קאַלט געווער", כדי צו פאַרטרייבן די כוליגאַנעס.

אין יענע טעג האָט זיך צוריקגעקערט פון לאָדזש מיין ברודער, מלך (אַנטלאָפן נאָכן אונטערדריקן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג פון לאָדזשער פּראָלעטאַריאַט) און האָט זיך תיכף אָנגעשלאָסן אין דער „סאַמאָאָבראָנע".

אין דעם טאָג, ווען מען האָט זיך אין שטעטל געריכט אויפן פּאָגראָם זיינען די קראָמען געווען פאַרמאַכט און אַלע זיינען געזעסן פאַרשפּאַרט אין די הייזער. בלויז

אונדזער שכנה, חיה־פייגע, איז ניט געווען אין שטוב, מיר האָבן זיך פשוט ניט געקאָנט דערטראַכטן, ווו זי האָט געקאָנט נעלם ווערן, ווען אין גאַס האָט מען ניט געזען קיין לעבעדיקן נפש. ניט אַנדערש, אַז זי האָט געפונען אַ באַהעלטעניש ביי אירע פריינד.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז חיה־פייגע, אַ פּרימיטיווע יידענע, וואָס האָט ניט געוווּסט אַפילו, וואָס עס מיינט אַ פּאָגראָם, האָט זיך פאַרגלוסט צו זען מיט די אייגענע אויגן דעם פּאָגראָם... זי האָט גענומען אירע צוויי קליינע קינדער פאַר די הענט און אַוועקגעשפּאַצירט אין מאַרק זען דעם פּאָגראָם...

באר עם גלגל וגגון מעליה

אַ ברונעם מיט אַ ראָד און אַ דעכעלע

צוריקקומענדיק האָט זי דערציילט אירע איבערלעבענישן: פּלוצים האָט זי דערזען ווי פון שול־הויף זיינען אַנגעלאָפן קאָזאַקן אויף פערד און האָבן געעפנט פון זייערע ביקסן אַ שיסעריי אין דער לופטן, כדי איבערצושרעקן די פויערישע כוליגאַנעס, וואָס

זיינען געקומען קיין איוויע אויף זייערע וועגענער, אָנגעפילטע מיט אייזנס און מכשירים אַ „הוליע צו טאָן”, מאָרדן און רויבן דאָס יידישע האָב און גוטס.

די שיסערייען האָבן אַרויסגערופן אַ פּאַניק און די פּאָגראָמשטשיקעס זיינען ווי פאַרסמטע מיט זיך צעלאָפן הינטער די הייזער אָדער זיך באַהאַלטן הינטער זייערע וועגענער. גיך זיינען זיי פאַרשעמטע, נעבעך, אַנטלאָפן פון שטעטל. די צאַרישע מאַכט, וואָס האָט אין אַלע ישובים געמאַכט זיך „ניט־זעענדיק” און דערמוטיקט פּאָגראָמען, כדי צו דערשטיקן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין יידיש בלוט, האָט דאָס אין איוויע ניט דערלויבט. דער פּאָגראָם איז אַזוי אַרום אויסגעמיטן געוואָרן און איוויע איז אָפּגעקומען בלויז מיט שרעק. אָבער וועגן דעם ווי חיה־פייגע איז געגאַנגען זען דעם פּאָגראָם, האָט מען אין שטעטל גערעדט אַ לאַנגע צייט, איך געדענק בלויז ניט, צי עס איז איר געבליבן אַ צונאָמען פון דער שפּאַסיקער געשעעניש ?

די „רעוואָלוציאָנערע” פיש...

דאָס איז געשען בערך אין די רעוואָלוציע־יאָרן, 5־1904.

דער עקאָנאָם פון איוויער הויף, צו וועמען עס האָט אויך געהערט דער איוויער טייך, האָט אָפּגעצוימט אַ טייל פון טייך און אַריינגעלאָזט דאָרטן טויזנטער קליינע קאַרפּן־פיש, די קאַרפּן האָבן זיך געמערט „פּאַרפּלאָדיעט” און „צוגענומען” אין וואָג.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט זיך איינגעבראָכן דער צעפוילטער שוואַכער צוים און די פיש, וואָס האָבן ביז דאַן געלעבט און זיך געמערט אין אַ באַגרענעצטן וואַסער־שטח זיינען אַרויס אויף דער פריי. זיי האָבן געשפּרונגען אין דער לופטן פון שמחה צוליב דער דערוואָרבענער פרייהייט און אַזוי שפּרינגענדיק האָבן זיי אָנגעפילט בערנאַר־דינער גאַס מיט צאַפּלדיקע קאַרפּן...

די סענסאַציאָנעלע נייעס האָט זיך באַלד צעטראָגן איבערן שטעטל; בעלי־מלאכות האָבן איבערגעלאָזט זייערע וואַרשטאַטן, קרעמער — די קראָמען, חדר־יינגלעך — די חדרים און אַלע זיינען געלאָפן מיט רעשעטעס און טעפּלעך כאַפּן פיש... יענע וואָך האָבן איוויער יידן געגעסן געשמאַקע קאַרפּן אינגאַנצן אומזיסט.

דער עקאָנאָם פון איוויער הויף איז געקומען אַ צעטומלטער צו מיין פעטער אַברהם, זיך עצהן מיט אים, ווי אַזוי אָפּצושליסן פאַר די פיש דעם וועג צו דער בערנאַרדינער גאַס, דער פעטער האָט אים געעצהט, אַז מען זאָל אַריינקלאַפּן די סטאָלבעס טיפער אין גרונט פון טייך. מען האָט געעפנט די „זאַסטאַווקעס” און אַרויסגעלאָזט דאָס וואַסער פון טייך. קינד און קייט האָבן געבראָדיעט, אָנגעטאָענע אין הוליכע שטיוול, אין די טיפע בלאָטעס פון טייך און געזוכט פיש, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער בלאָטע און אין צעפוילטע געוויקסן. דערוויל האָט מען אויך געפונען פאַרשיידענע „מציאות”, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן אויפן גרונט במשך פון אַזוי פיל יאָרן. צווישן אַנדערע — אויך אַן עופהלע, אַן אומלעגאַל געבוירן קינד, פון וועלכן מען האָט זיך ווייזט אויס באַפרייט דורך דערטרינקען אין טייך... אין איוויע איז דאָס געווען אַ סענסאַציע און אַ טעמע פאַר געשפּרעכן און השערות אַ לאַנגע צייט נאָך דעם.

דאָס שטעטל האָט שפּעטער געגאָסן פון ריין וואַסער צום טרינקען און קאָכן, נאָך דעם ווי מען האָט גוט אויסגערייניקט דעם טייך פון בלאָטע און צעפוילטע געוויקסן. די שפּרינגענדיקע פיש האָט מען אין גייסט פון יענע רעוואָלוציע־יאָרן, ווען אַלץ און אַלע האָבן גערעדט וועגן „סוואָבאָדאַ" (פרייהייט), געגעבן אַ נאָמען: „די רעוואָלוציאָנערע פיש". דרך אגב, מען האָט דאַן אין שטעטל דערציילט, אַז איינע פון די פריש־געבאַקענע רעוואָלוציאָנערקעס האָט צוריקקערנדיק זיך פון אַ געהיימער פאַרזאַמלונג געזאָגט צו איר מאַמען: „לאָז אַרויס די הינער פון „קאָטוך", אויב פרייהייט, איז פאַר אַלעמען..."

אַן אומגליק מיט אַ טשאָלנט...

מיין מאַמע, ווי געזאָגט, איז געווען אַ שוואַכע, קראַנקע ייִדענע און האָט זיך אַרויס־געהאָלפן אין דער הויז־ווירטשאַפט פון אונדזער גרויסער משפחה מיט אַ שכנה, וועמענס מאַן איז געווען אין אַמעריקע. פאַר איר אַרבעט אין שטוב האָט מען איר באַצאָלט מיט אַן אומזיסטער דירה און פאַרשידענע פאַרגיטיקונגען. פאַר אָפּפליקן, אָפּסמאַליען, רייניקן און כשרן די גענדז, פלעגט מען איר פאַר יום־טוב געבן אַן אומזיסטע גאַנדז. אין די לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זי פליקן פעדערן, צוגרייטן אַן „אויסשטייער" פאַר די טעכטערס חתונות. האָט דער טאַטע געקויפט אַ קעלבל אין אַ מאַרקטאָג, האָט זי געהאָט ביי דעם פיל אַרבעט און דערפאַר געקראָגן די שיריים: אַ לונג און לעבער אָדער גרייזשיק.

פיל אַרבעט האָט זי געהאַט ביים אַריינפירן דעם שבת אין שטוב; דאָנערשטיק האָט מען שוין געבראַכט וואַסער פון טייך אָדער פון אַ ברונעם, אָנגעהאַקט האָלץ און צוגע־גרייט דעם גרויסן אויוון, וואָס האָט פאַרנומען כמעט די גאַנצע קיך. פרייטיק באַגינען, פלעגט מען שוין איינהייצן דעם אויוון. די ווייבער האָבן געאַרבעט שווער כדי אַריינ־צוברענגען דעם הייליקן שבת אין שטוב אַריין. די שבתדיקע הייליקייט האָבן מיר שוין געפילט פרייטיק, ווען די שכנות פלעגן ברענגען צו אונדז פאַררוקן זייערע טעפּלעך טשאָלנט.

איינמאָל האָט פּאַסירט אַן אומגליק מיט אַ טשאָלנט פון אַ שכנה; אַרויסנעמענדיק דאָס טעפּל פון אויוון האָט זיך עס איבערגעקערט און אויסגעגאָסן. חיה־פייגע, די שול־דיקע אין איבערקערן דאָס טעפּל האָט אויסגעבראָכן אין אַ געוויין און זיך גענומען רייסן די האָר פון קאָפּ, מיין מאַמע האָט איר קוים באַרואיקט און געגעבן די געטראָפענע שכנה אַנטשעדיקונג... אַ העלפט פון אונדזער טשאָלנט.

פון דאַן האָט מיין מאַמע זיך מער ניט פאַרלאָזט אויף חיה־פייגען. זי פלעגט אַליין אַריינרוקן און אַרויסנעמען דעם טשאָלנט.

ווער קאָן דאָס פאַרגעסן דעם געשמאַקן טעם פון היימישן טשאָלנט?

פיל צענדליקער יאָרן זיינען פאַריבער און ביזן היינטיקן טאָג פיל איך דעם טעם פון יענעם טשאָלנט...

סיידי פעשקאָוו / אַמעריקע
(זעלדע מערקע מענדלס)

זכרונות וואָס מען קען ניט פארגעסן!

אַזוי פיל יאָרן טיילן אונדז אָפּ, זייט איך בין פון דאָרט אַוועק און דאָך שטייט ביזן היינטיקן טאָג פאַר מיינע אויגן דאָס ליבע שטעטעלע איוויע, מיט זיינע גאַסן, געסעלעך, פריסאַדעס, וועלדער און זיינע טייערע יידן. ניט קיין ווונדער. דאָרט איז געשטאַנען מיין וויג און דאָרט האָב איך פאַרבראַכט די שענסטע יאָרן פון מיין לעבן — די קינדער־יאָרן. אַז איך הויב אָן אויפצוועקן אין מיין זכרון די פּייזאַזשן, געשעענישן און פאַר־לויפענישן פון יענע גליקלעכע יאָרן, קען איך קיינמאָל ניט פעסטשטעלן, וועלכע געשעעניש האָט זיך שטאַרקער און אמתדיקער איינגעקריצט אין זכרון. מיר דאַכט זיך, אַז איך האָב קיין זאַך ניט פאַרגעסן.

אָט זע איך פאַר די אויגן די קאַלטע הילצערנע שול, דעם שול־הויף, דעם טייך, דעם מאַרק, די קראָמען, די באַרג־אַראָפּ־גאַסן: בערנאַרדינער און פערד־מאַרק; דעם לאַבירינט פון אָרעמע שטיבעלעך, וואָס זיינען געווען צעוואָרפן אָן אַ סדר, וואָס מען האָט גערופן „גערטענער", דעם טייך און די בריק, אַלע וועגעלעך און שטעגעלעך.

אָט זע איך דאָס שטעטל אין אַ שבת־טאָג נאָכן טשאָלנט. די יוגנט, אָנגעטאָן אין די שבתדיקע בגדים, שפּאַצירט אונטערן קלויסטער, לענג־אויס די אַלייע, וואָס פירט צום גראַפס הויף (זאַמאָיסקי), אָדער גאָר צו די וועלדער וואָס רינגלען אַרום דאָס שטעטל פון אַלע זייטן.

עס דערמאָנט זיך מיר אַ כאַראַקטעריסטישע פּאַסירונג: אין איינעם פון די שבתים פון 1903 זיינען מיר, אַ קאָמפּאַניע יונגע מיידלעך, אַרויס שפּאַצירן אויסגעפּוצטע, צום ערשטן מאָל אָנגעטאָן היטעלעך, וואָס רישע דעם רבס האָט געבראַכט פון ווילנע. ווי נאָר מיר האָבן זיך באַוויזן אין בערנאַרדינער גאַס, האָבן יינגלעך אָנגעהויבן נאָכלויפן און וואַרפן אויף אונדז שטיינער... אונדזערע היטעלעך זיינען געווען אַ סענסאַציע אין שטעטל, ביז דאַן האָט מען אין שטעטל ניט געזען יונגע מיידלעך אין היטעלעך.

ווער פון מיין דור געדענקט ניט משה דעם לערער? ביי אים האָט מען געלערנט העברעאיש, חומש און תנ"ך. דאָס חדר איז געווען אין ווילנער גאַס און געלערנט האָבן בלויז מיידלעך (יינגלעך האָבן געלערנט ביי רביים דאַווענען, סידור און גמרא) פון פאַרשידענעם עלטער. איך דערמאָן די נעמען פון אַ טייל שילערינס: מלכה און גאַילע אָרע־לייבעס, חיה־גיטע און שרהקע פּוליעס, דינקע חאַסיע־פּעשעס, קראַינע ישראל־בערעס, באַשקע מאַילעס א. אַנד.

איך דערמאָן זיך אַז מיר האָבן געדאַרפט קענען אויף אויסנווייניק אַ העברעאישן שיר, וואָס מיר פלעגן זינגען מיט אַ שיינער מעלאָדיע. איך געדענק בלויז דעם אָנהייב פון שיר: „עוץ נדכא, עוץ אומלל, צער לי עליך" וכו׳. די מעלאָדיע איז געווען אַ געגוג שווערע און מיר פלעגן עס כסדר איבערחזרן בכדי צו פאַרגעדענקען. איינמאָל זיינען מיר אַוועק צום לערער אין אַ קאַלטער, פינצטערער ווינטער־נאַכט, אויפגעוועקט אים פון שלאָף און געבעטן: אַז ער זאָל מיט אונדז נאָך אַ מאָל איבערזינגען דאָס ליד. דער לערער האָט גאָרניט געהאַט קיין פאַראיבל אויף אונדז. ער האָט מיט אונדז עטלעכע מאָל איינגעזונגען דאָס ליד און מיר זיינען גליקלעכע געגאַנגען שלאָפן...

מיין ברודער, יוסף גאָלדשמידט, איז שוין געווען אַ דערוואַקסענער בחור. ער האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרשפרייטן צווישן דער יידישער יוגנט קולטור און וויסנשאַפט. אין אונדזער הויז פלעגט קומען די אינטעליגענץ פון איוויע, כדי צו פירן דיספוטן און שמועסן וועגן ליטעראַטור און שרייבער, וועגן די רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען, וואָס זיינען דאַן געווען אין דער מאָדע אין צאַרישן רוסלאַנד, ווי די עס־ערן, סאָציאַל־דעמאָקראַטן, „בונד", פועלי־ציון א.אַנד. איך געדענק גוט די שרייבער, וועלכע זיי פלעגן דערמאָנען: אחד־העם, ביאַליק, שלום־עליכם, פרץ, מענדעלע מוכר ספרים, און פון די רוסישע: טורגעניעוו, טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי א.אַנד. עס זענען שוין געווען ויכוחים וועגן ציוניזם, ארץ־ישראל, און די קריגערייען און געשרייען האָבן ניט אויפגעהערט. איך געדענק פון די אַריינגייער צו מיין ברודער: אשר סלאָנימסקי, חיים באָיאַרסקי, ישראל־דוד גוטעלעווסקי, שכנא עפשטיין, נאָטקע (נתן) ראָגאָוו און פיל אַנדערע.

איך בין שפעטער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, אַלע יאָרן האָב איך געבענקט און געהאָפט צו זען נאָך אַ מאָל מיין שטעטעלע, איוויע. אין יאָר 1932 איז פאַרווירקלעכט געוואָרן מיין חלום. איך האָב אָבער פאַרשפעטיקט צו זען זיך מיט מיינע עלטערן (מערקע און מענדל גאָלדשמידט), זיי זענען שוין ביידע געווען אויפן עולם־האמת.

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן דעם טאָג ווען דער קליינבאַן האָט געבראַכט מיך און מיין פאַמיליע קיין איוויע. דאָס גאַנצע שטעטל האָט אונדז אָפּגעוואַרט ביי דער סטאַציע אויפן שול־הויף. מיר האָט זיך געדוכט, אַז איך בין אויפגעשטאַנען פון אַ טיפן שלאָף. איוויע האָט אויסגעזען אַנדערש ווי איך האָב איר פאַרלאָזט; אַנשטאָט די קליי־נינקע הילצערנע הייזלעך מיט שינדל־ אָדער שטרוי־דעכער — ציגלנע מויערן מיט בלעכענע דעכער, וואָס זענען אויפגעבויט געוואָרן נאָך דער גרויסער שריפה אין 1929. עס האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ שיין, מאָדערנע שטעטל.

אָבער די פיזיאָנאָמיעס און די מענטשן זענען געווען די זעלבע. איך האָב דאָס שטעטל דערקענט און נישט געקענט זיך אָנזעטיקן דערמיט. עס האָט אויפגעוועקט אין מיר אַ כוואַליע פון זיסע זכרונות פון מיינע קינדער־יאָרן. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך לעב נאָך אַ מאָל יענע יאָרן מיט אַלע זייערע געשעענישן און פאַרלויפענישן.

אונדזער באַזוך איז שנעל אַדורך ווי אַ חלום. געווען זייער שווער זיך צו שיידן פון אַלץ און אַלעמען. ווידער איז געקומען דאָס גאַנצע שטעטל זיך צו געזעגענען און באַגלייטן אונדז. אָט זיץ איך שוין אין קליינבאַן, נאָך אַ קוק, נאָך אַ טרער און ווידער זיך צעשיידט. דאָס מאָל אויף אייביק...

ווער האָט דאַן געקענט טראַכטן, ווען האָט געקענט קומען אויפן זינען, אַז אַזאַ שוידערלעכער אומגליק דערנענטערט זיך און דאָס יידישע איוויע וועט אָפּגעמעקט ווערן פון דער ערד? שווער צו גלייבן, אַז אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז געווען מעגלעך אַ מאָרד פון אַ גאַנץ פאָלק. לאָמיר ניט פאַרגעסן אונדזערע טייערע קדושים! לאָמיר אויך ניט פאַרגעסן דאָס מערדער־פאָלק, די דייטשע רוצחים!

אונדזער יזכור־בוך וועט פאַראייביקן אויף אַלע צייטן און דורות זייער ריינעם און ערלעכן לעבן און זייער שרעקלעכן טויט.

יוכבד שמוקלר (בוקס) / רעננה

מסיפורי בת הטוחן

טחנת הקמח

טחנת הקמח של איביה היתה יחסנית: אחת ויחידה היתה בעיירה. בשער העיירה עמדה, וכל הבאים לתוכה והיוצאים ממנה (דרך רחוב ברנר־דינר) עברו על ידה. בחגים ובשבתות, כשהנוער יצא לטייל מחוץ לעיר, עברו ע״י הטחנה. בחגיגות של הגויים, להבדיל, כשיצאו בתהלוכה עם „האם הקדושה״ ברחובות העיירה, עברו לראשונה על יד הטחנה. והאכרים שבאו לעיירה בימי שוק או יריד, למכור או לקנות, עברו גם הם על ידה.

כשפרצה דליקה בעיירה ופינו בבהלה את הב־תים, הכניסו לטחנה את החפצים היקרים ביותר, כי הטחנה היתה מובטחת נגד אש, בהיותה בנויה כולה אבן ומוקפת מים.

עתיקת ימים היתה הטחנה. נבנתה בערך בשנת 1830, בנו אותה האכרים הצמיתים („פּארובקי״) של הרוזן (גראף) זאמויסקי מאבנים גדולות. אגדות לאין ספור סופרו על בניית הטחנה. ושתיים מהן, ששמעתי מפי הזקנים, אני זוכרת:

האכרים הצמיתים, בוני הטחנה, היו עובדים עבודת־פרך. התרשל אחד מהם בעבודתו, השכיבו אותו והרביצו בו ללא רחם. הגיע תורו של אחד לרצות את עוונו, לקח עמו ככר לחם, שכב כשפניו למטה ואכל וכששאלוהו: „מה לך, במצב כזה אתה אוכל?״ השיב: „ואם הפריץ ירביץ בי כל היום, אחיה בלי אוכל?״...

בא פעם משגיח מטעם הפריץ וראה שהעבודה אינה מתקדמת כראוי. אסף את הצמיתים והטיף להם מוסר: „נרפים אתם, עצלנים שכמותכם! לא הספקתם ולא כלום״. העיז גוי אחד ואמר: „אדוני רב החסד, כל שעות היום מתבזבזות על מכות, ולא נשאר זמן לעבוד...״ מאז חדלו להכות ולהתעלל.

כשהושלם בנין הטחנה, חכר אותה אבי־סבי, נתן נטע שמוקלר. נתן־נטע הוליד את יאשע־בערע, את שלמה ואת נחום (דער פעטראוויצער). שלמה ונחום נקרא סתם „די מילנערס״ (הטוחנים), אבל סבי יאשע־בערע החזיק בטחנה והיה הטוחן למעשה.

אני זוכרת אותו כבר בתור זקן הלהוט לזכות במצוות. סיפרו, שהתחתן בגיל שלוש־

עשרה חסר חודשיים, ובזכות הנישואין התחיל להניח תפילין חודש לפני המועד. אחרי החתונה הלך עם הטלית והתפילין לבית־הכנסת, ובדרך פגש את חבריו למשחק מתמול שלשום, לא יכול לשלוט ברוחו, הניח את הטלית והתפילין על אבן והצטרף למשחק.

אשתו, לאה, היתה מבוגרת ממנו בשלוש שנים והיתה מפורסמת ביופיה, בחוכמתה ובחוש המסחר שלה. היא היתה לו לאשה ולמחנכת גם יחד ואיפשרה לו להמשיך בלימודיו. הוא ידע פרק במשניות, עין יעקב וחיי אדם, והיה מלמד בבית בערבי חגים ובשבתות איך להתנהג לפי הדין. הוא היה מקובל כאיש ישר וצנוע.

לסבי יאשע־בערע ולסבתי לאה נולדו ששה בנים. כולם עזבו את הטחנה חוץ מאבי שנשאר ונעשה הטוחן.

עתה הבה אספר מעט ממה שנעשה בטחנה בימי מלחמת העולם הראשונה. כשהרוסים נסוגו, שרפו את הגשר ואת הסכרים. כשהצבא הגרמני פלש לתוך העיירה התנהל הקרב המכריע ממש על יד הטחנה. אנו גרנו בטחנה ולמרות הכדורים הרבים שפגעו בקירות, לא ניזוק אצלנו איש, כי ישבנו במרתף וקירת־האבן העבים היו כמבצר־מבטחים.

כשהצבא הגרמני כבש את העיירה, הם תיקנו את הגשר ואת הסכרים והחרימו את הטחנה שלנו. הם סילקו את כולנו מבתינו וקיבלו את אבא ואותי לעבודה כשכירי יום. אבל אצל יהודי איביה נחשבנו בעלי הטחנה כבימים עברו.

הצבא הכובש החרים את התבואות מהאכרים. אולם האכרים הצליחו להערים ולהשאיר חלק מתבואותיהם במחבואים. זה הספיק לקיומם הם וגם למכירה או להחלפה, למצרכים הדרושים להם (בעיקר מלח).

יהודי איביה היו מסתכנים, הולכים בלילות־חושך לכפרי הסביבה הקרובה, קונים מהאכרים את דגנם ובשבילים עקלקלים הביאו על שכמם לבתיהם. אז התעוררה בעית הטחינה. האכרים טחנו את דגנם בריחיים של יד, אבל ליהודים לא היו מעולם ריחיים, והטחנה נמצאת בפיקוחו של הצבא, והחייל, הממונה על הטחינה, הרי אחראי לפני המפקד ה„קומנדאנט", ולגמרי לא אכפת לו שיהודי איביה רעבים ללחם.

אז לקחנו על עצמנו את הסיכון הגדול, לטחון את הדגן של יהודי העיירה ולהפכו לקמח, באופן בלתי לגאלי. זאת עשינו בעיקר בלילות, כשהחייל היה הולך לו לזלול ולסבוא, השתמשנו בכל מיני תחבולות להערים על החייל. גם בעזרת שוחד לא מאסנו. ההכרח לא יגונה. עודני זוכרת איך היינו מוציאים מהדלת האחורית את מעט הקמח ובעל הקמח המאושר היה משלם, מברך אותנו ונמלט מאושר דרך הנחל. ואכן הברכות התקיימו, כי אף פעם לא אירעה לנו שום תקלה וכישלון. הנכון הוא שהיינו זהירים. אחד מאתנו היה עומד (בזמן הטחינה הבלתי־לגאלית) על המשמר ומשגיח באם לא מתקרב מישהו לטחנה.

לבסוף התחלפו החיילים הממונים על הטחנה, ובא לצערנו איש רע. הוא הלך אל המפקד וחיווה את דעתו, כי אין לו צורך בשני עובדים. מיד קיבלנו הודעת פיטורים. זאת היתה עבורנו מהלומה קשה. משפחתנו הגדולה נשארה לגמרי בלי פרנסה. כן חששנו שינשלו אותנו מהטחנה, הנמצאת בידינו זה שלושה דורות.

התחלנו לחפש כל מיני שתדלנים ושתדלניות, ממכיריו של המפקד, הופמן, שהיה ידוע ברשעותו ואכזריותו. בעת צרה זו עלה בדעתי לפנות לאוברקומנדאנט, פאול, שהתגורר

בדירת הכומר. בתוקף תפקידו היה מבקר לפעמים בטחנה והכיר אותנו במקצת לטובה. הלכתי עם אמי למעונו הפרטי. נכנסנו אליו ברגלים כושלות וברעדה וסיפרנו לו את הענין שלנו במלים קצרות. כעבור מספר ימים החזיר לנו את הטחנה. זה נראה לנו אז כנס גדול, ואמנו היתה אומרת: „אתם רואים שצריכים לעשות טובה לאנשים, בזכות זה שמנענו רעב מאנשים, עזר לנו אלהים".

נהר איביה („איבינקה")

מה נברא קודם העיירה או הנהר, אינני זוכרת, ולכן אינני יודעת אם נקראה העיירה ע"ש הנהר, או הנהר ע"ש העיירה. מה שבטוח הוא, ששם העיירה היה איביה, ושם הנהר — איבינקה (איוויענקאָ).

הנהר היה עטור חורשה של עצים גבוהים וקני־סוף סבוכים, וצמרות העצים השתקפו במים. על פני המים צפו שושני־המים (קאַראַסקעס) בתוך עלים ירוקים, וזה יצר נוף מרהיב עין.

נהר איבינקה היה עורק־החיים של העיירה. מימיו החיו את כל החי והצומח, הירוו את הצמאון ושמרו על הנקיון. רוב יהודי איביה שאבו ממנו מים לשתיה ולבישול עד שנכרתה הבאר ע"ש „מיגה". בקיץ היו באים לכבס בו את בגדיהם ובחורף באו לשטוף בו את הכבסים. נהגו לחבוט את הלבנים במחבטים מיוחדים („פראַניק"), וזאת היתה שיטה יעילה להרוג את כל החי אשר מצא לו מקלט בקפלי הכיתנות.

בקיץ התרחצו בנהר הילדים, שחובת חינוך לא חלה עליהם, אם מפני שאבותיהם היגרו לאמריקה, או יצאו כרוכלים לכפרי הסביבה ושהו שם כל ימות השבוע, או ש„יחסנים" הם — יתומים שמצוה גדולה לרחם עליהם...

ילדים אלה היו מבלים את רוב שעות היום על יד הנהר. עד היום אין אני יכולה לסלוח להם על כך, שבגללם אינני יודעת לשחות, אף כי גדלתי על שפת הנהר ממש. בגלל הילדים לא זכו הילדות להכנס לנהר. אם ניסינו ללמוד לשחות במקום מוסתר, מתחת לגשר, צצו השובבים מתחת למים ונאלצנו לברוח. בגדי־ים טרם היו אז.

והנה מגיעים לנהר מכבי־האש עם מכונות הכיבוי והחביות הרתומות לסוסים ובראשם שעיה (ישעיהו) בקשט הרוקח, יהודי נמוך קומה וכרסתני. הם מצטיידים במלאי של מים למקרי דליקות שלא היו נדירות בעיירה. אך בכיבוי שריפה לא היו סילונות המים שלהם מצליחים כל כך. עיקר חשיבותם באה ממלויהם — לפחות מחצית מתושבי העיירה מכל הגילים, גברים ונשים השתתפו בשמחת התמרונים של מכבי־האש והיה שמח על יד הנהר...

ויש שבא יצור אנוש לעולם הזה באופן בלתי־לגאלי. בקהל ישראל בעיירה לא יבוא, ונדון מראש לחיי בדידות ועלבונות. נכמרו רחמי האם וקשרה לו אבן לצווארו והשליכה אותו למצולות הנהר. יכול היה לשכב שם בשקט במנוחה ולשמור על הסוד לעולמי עד. אלא שהנה בא הקיץ, ובעלי הסוסים רצו להסב נחת־רוח למפרנסיהם — והטבילו גם אותם במי הנהר. הסוסים השמיטו בפרסותיהם את החבל מעל צווארו של ה„נעלם". האבן נשארה על קרקעית הנהר וגוית הילד צפה ועלתה למעלה. המתרחצים

נדהמו, סנסציה בעיירה השלוה והרגועה. באו שוטרים לחקור ומכל קצות העיירה נהרו סקרנים, התלחשו, ניחשו, שוחחו וריכלו.

— לא יתכן! בנות ישראל באיביה כולן צנועות וחסודות, ולהן לא יקרה כדבר הזה... לבסוף היו באים לידי הסכמה כללית כי מעם זר הוא האומלל, ושלום על ישראל...

בסתיו התטהר הנהר מכל זוהמת הקיץ. מי הגשמים שטפו את כל פסולת החי והדומם שנצטבר בימות הקיץ והיה מוכן שוב לקלוט כל עוון ופשע...

בראש השנה היו באים יהודי העיירה ל„תשליך" ומתוודים בסתר הלב על כל החטאים שחטאו, בשוגג ובמזיד, במידה ובמשקל, ומבקשים שהאל הטוב יכבוש את כל עוונותיהם, ישליכם במצולות־ים ויעניק להם פרנסה מידו הרחבה, ואז ניערו לתוך המים את כל הפירורים מכיסיהם והוקל להם...

בחורף כשהנהר קפא ומעטה שלג כיסה את כל העולם, היה בא הנוער להשתעשע; להחליק, לזרוק כדורי שלג, להקים אנשי־שלג, לדחוף זה את זה וליהנות מנפילתו של האחר. הפנים היו מאדימים, הגוף מתחמם והנשמה מתלהבת — ונהנים.

לא כן היתה השקפת העולם של המבוגרים המפוכחים. אם, למשל, התעורר האב משנתו שלאחר החמין בשבת ורצה לבחון את בניו בפרשת השבוע, ולתהות אחר התקדמותם בלימודיהם, והנה, הילד איננו... תיכף שיערו בנפשם את מקום הימצאם של ה„תכשיטים" ובאו לחפשם ע"י הנהר. ואם לא התמזל המזל לשובב להתחמק בעוד מועד מידי האבא הנרגז, אוי ואבוי לאוזניו וללחייו... כי גם לשם מצוה עשו האבות מה שעשו — להעניש את בניהם על חילול שבת בפרהסיה.

באביב, כשהיה הקרח מפשיר והנהר גואה ועובר על גדותיו, לא יכלו העגלות לעבור בדרך המלך, מעל הגשר ונסעו דרך הנחל הקטן. תכופות היו מתהפכים גוי עם עגלתו, ושוב היה שמח.

לכבוד הפסח היו המים זכים, טהורים וכשרים לאפיית מצות. וכך היה הנהר „איבינקה" גורם של תועלת חומרית רבה ומקום לבידור, שעשועים ועליצות גם יחד...

אבי, אברהמ׳ל הטוחן (דער מילנער)

יהודי „עמך" היה אבי. לא קנאי, אבל ירא־שמים ומאמין באלהים חיים, בדרכו הוא. לבית־הכנסת הלך לשם תפילה בציבור בלבד. את פירוש המלים לא ידע, אבל ידע למי ועל מה הוא מתפלל. לא נמנה על לומדי חברת ש"ס ובחברתם לא בא, ואת החסר בעבודת השם מילא בעת צרה כבשעת רצון באמירת תהילים: פרק תהילים — ולהבדיל — כוס תה חם, היו בעיניו תרופה לכל מרעין בישין...

פרנסתו באה לו מטחנת־המים הקטנה ומהמסחר הזעיר בתבואה, פישתן, אוזים וכו׳. אך יותר מכל אהב את גן הירק, שהיה מעבדו במו ידיו. קרה, שמתוך הנאה מעבודתו בגן, לא היה כלל מרגיש בזמן שחלף ואיחר את התפילה בציבור. אז היה מתפלל בבית ביחידות, בכוונה ובהנאה, עטוף בטלית ובתפילין. אנחנו הילדים הסתכלנו בדרך ארץ על דבקותו בעת התפילה והיינו משתדלים לא להפריעו ביחודו עם אלוהיו.

מכיון שחי את רוב שנות חייו ע״י הנהר, לא פלא שאהבו. מימי הנהר הניעו את גלגלי הטחנה ופירנסו את משפחתו הענפה.

קרה, שהנהר איפשר לו גם לזכות במצוות. ילדים רבים שלא ידעו לשחות כהלכה, הרחיקו אל לב הנהר והתקשו לחזור, ניצלו ברגע האחרון על ידו. לא פעם קפץ לנהר בבגדיו, כדי לא לאחר את המועד ולהציל נפש מישראל.

גם בחורף, כשהנשים באו לשאוב מים דרך פתח־הקרח („פּראָלאָווקע״) וגלשו לתוכו, היה נחלץ לעזרתן. פעם נזדמן לו להוציא מפתח־הקרח את ציפה, אשתו של ישראל הכורך (דעם איינבינדערס). אחר כך אמר: „זה בודאי יחשב לי למצוה, כי המלאכה לא היתה כלל קלה...״

נפטר ונקבר בווילנה בשנת 1924. שכניו בבית־המדרש הזכירו אותו לטובה: „בסכסוכים לא השתתף, במריבות לא התערב, לא הלך רכיל בלשונו ולא הרע לאיש״. תהא נפשו צרורה בצרור החיים!

יונה־ברה (בערע) מוביל המים (דער וואסער־פירער)

יונה בערע היה יהודי פשוט, טוב־לב ועני עד כדי כך שלא עורר קנאה אצל אף אחד מתושבי העיירה. לא התחרה ביוסף־חיים קבק הסיטונאי, בשישקה בלוך, בעלת החנות הגדולה לבדים (מאנפקטורה) ואפילו לא באלתר ה„זאַוואָצ׳יק״, בעל „בית־החרושת״ למשקאות קרים...

פרנסתו הדלה היתה על הובלת מים בחבית, שמילאה ממי נהר איבינקה הדלוחים, ומכירתם לתושבי העיירה, שגרו ברחובות המרוחקים ויכלו להרשות לעצמם את ה„לוקסוס״ לשלם כמה „קופייקים״ בעד דליי מים...

את סוסו לא פינק והחזיק אותו ב„דיאטה״ חמורה. לא הלעיטו בשיבולת־שועל כנראה מתוך חשש של קלקול קיבה ושחת (היי)... הראה לסוסו אך ורק ב„סידור״ (משחק מלים ביידיש: „היי״ והאות „ה״ מן האלף־בית)... למרות הכל לא גרם לו סוסו צרות, לא השתולל ולא יצא אף פעם מריתמתו וייצוליו, בהם היה נתון... הלך לו תמיד לאט, לאט, בישוב הדעת בדרכו הסלולה וכשהתעייף לא היה מתבייש להתפרקד ולנוח באמצע הרחוב, לעיני העוברים ושבים... כשהקימו אותו על רגליו נהג מנהג דרך־ארץ, לא התעקש, לא התפרע והמשיך בסחיבת חבית המים בהכנעה רבה...

יותר גרוע היה כשסוסו חשק לו שביתת־מנוחה בחורף, כשהרחובות היו מכוסים שלג ומתחתם שכבת כפור בוגדני. כנראה, שיונה ברה ריחם על מפרנסו, לא רצה להכאיבו ומשום כך גם לא פירזל אותו... יהודים, רחמנים בני רחמנים וגויים סקרנים, שנסיונם בסוסים עמד להם, טיכסו עצה ועזרו להקימו על רגליו בשיטות שונות: בצעקות, בשוט, בסחיבה ללא רחם ברעמתו ובזנבו המדוללים ופשוט בהרמת הפגר בכוח...

נוכח הסוס לדעת, שבפרהסיה לא יוכל אף פעם להגיע „אל המנוחה ואל הנחלה״, שכה חשק לה והחליט להתחמק מהחיים הקשים אצל יונה־ברה במסתרי אורוותו ללא חשש של „עינא־בישא״... כשמצאו יונה־ברה ללא רוח־חיים התפלא:

— אני לתומי חשבתי שהצלחתי בחינוכו ונגמל מאכילה... לא לחינם אומרים: „אַ פערדישע קאָפּ" (ראש של סוס)...

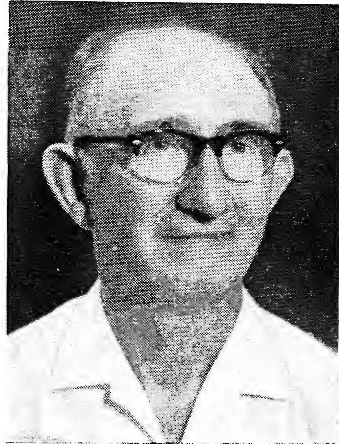
כנהוג באיביה מימים קדומים יצא זוג בעל־בתים לאסוף נדבות לשם קנית סוס־מפרנס למשפחת יונה־ברה במקום הסוס ש„נפל". נשים צדקניות, שתרו אחרי מצוות סיפקו בינתיים מזונות למשפחה האומללה.

אשתו של יונה־ברה היתה כל ימיה חולנית, השתעלה וסבלה נוסף לכך מנשימה קצרה עד היום בו הפסיקה בכלל לנשום. ולפי המקובל באיביה בימים ההם, באו נשים צדקניות לביתו של יונה־ברה להשפיע עליו, שיפרוש לזכותה חלק ממעשיו הטובים ומהמצוות שרכש לו בחייו הקשים, בכדי שאשתו המנוחה לא תבוייש בעולם האמת. יונה־ברה לא התנגד כלל להצעת הנשים הצדקניות והכריז בקול חגיגי: „הכל מה שנתנה לי מהמבושל ומהאפוי, לה יהיה..."

יעקב לוין / תל־אביב

זכרונות משנות ילדותי ובחרותי באיביה

מכבי האש (פאָזשאַרנע־קאָמאַנדע)

באמצע רחוב השוק, מעבר לשורת (ריאד) החנויות בצד ימין עמד בנין־עץ ארוך („סאַראַי״) ובו מכונות ומכשירי הכיבוי של ארגון „מכבי האש המתנדבים״, שחבריו ומפקדיו היו כולם יהודים. ע״י הבנין התנוסס לגובה ה„צ׳ופ״ (מיכלית ענקית) עם מלאי של מים לשעות חרום. פעמיים בשבוע לפנות ערב היה החצוצרן הקבוע, חונה רוגוב („בוטלאס״) מודיע בחצוצרתו, שקולה נשמע ברחבי העיירה כולה, על אזעקה.

לימים, מילא תפקיד זה צופר האזעקה, ה„צרחן״ (דער שרייער), שהיה מזעיק את מכבי האש בילֵותיו. זמן מה היו מודיעים דרכו גם על כניסת השבת ובכלל על כל אירוע חשוב שדרש ריכוז התושבים.

לקול החצוצרה נאספו בהולים ונחפזים אנשי מכבי־האש במדיהם, כשלראשם כובעי נחושת נוצצים וקרדומים תחובים באבנטיהם. הם התאמנו בצעידה צבאית, בתמרונים ובהפעלת מכונות הכיבוי (המשאבות). למותר להגיד שאלה שזכו בהכוונת ה„נאסוס״ (זרנוק) נחשבו למצטיינים וכבודם היה גדול במיוחד בעינינו, הילדים...

אנחנו, ילדי העיירה (וגם מבוגרים) היינו מלוים אותם כשהיו יוצאים עם מכונות השאיבה והחביות, המורכבות על שני גלגלים למלאם במימי הנהר. שמחתנו היתה גדולה כשמכבי־האש ערכו תמרונים ואימונים על גבי הבנינים, כשהיו נעזרים בסולמות הגבוהים, בחבלים ובקרדומים. היו כאלה שהיו מצטיינים בלהטוטים נועזים, מעוררי התפעלות. למותר להגיד ששמחתנו היתה ללא גבול למראה „פעולת עונשין״ נגד בעלי־בתים שפיגרו בתשלומי המס החודשי לאחזקת ה„פאָזשאַרנע קאָמאַנדע״. פשוט, היו ממלאים את הבית בקילוחי מים דרך הארובה או דרך רעפי־העץ של הגגות.

מפקדם („נאצ׳אלניק״) הקבוע היה הרוקח ישעיהו (שאיע) בקשט, יהודי נמוך קומה

וכרסני, שהיה משמיע את פקודותיו בקולו הצרוד. לא ויתר על תפקידו ה„רם" (כשם שלא ויתר על תפילת מוסף כשליח ציבור בבית המדרש החדש), למרות זה שקולו הצרוד לא קסם למתפללים. עלינו, הילדים, השאיר רושם עז בכפתורים המוזהבים שבמקטרונו ובכובעו הנוצץ וכשהיה נותן פקודה בקולו הצרוד, או כשראינו שכולם סרים לפקודותיו ומצדיעים לו בהכנעה, ראינו בו ממש „גנראל" יהודי...

היות שכל המתנדבים היו בחורים יהודים, הרי נעזרו בהם בימי חרום למטרות שונות. כשה„נובובראַנצים" (המגויסים לצבא) הגויים היו משתוללים, בזים מכל הבא ביד או כשהתפרעו שיכורים והתכוונו לעשות „שמח" ביום שוק, הרי מכבי־האש היו באים מיד על ציודם, מתיזים קילוחי מים קרים על ראשיהם החמומים, מרביצים מכות יבשות בכלי הכיבוי ובקרדומים, וחורשי הרעה היו נמלטים, כל עוד נפשם בם...

הם היו גם משתתפים בשמחות ובחגיגות יהודיות כגון: הכנסת ספר־תורה לבית מדרש, קבלת פני רב ובכלל היוו חלק מההוי היהודי בעיירתנו.

תיאטרון בעיירה

לעתים רחוקות ביקרו בעיירתנו להקות נודדות שהציגו בשפת יידיש. ביקור להקה היתה לחוויה עיירה המשועממת. מרבית ההצגות היו אופריטות עממיות של גולדפדן כגון: שולמית, בר־כוכבא וכו׳. הציגו גם דרמות מפרי־עטם של גארדאן, פרץ הירשביין וכו׳.

נוסף ללהקות הנודדות היתה גם „אגודת חובבים" (ליבהאָבער) מבני העיר, שההכנסה מהצגותיהם היתה קודש למטרות צדקה מקומיות („לינת הצדק", „ביקור חולים" ולמטרות מסוימות כגון איחסון קרח בבית־קירור, מיועד לחולים וכו׳). מבין השחקנים אני זוכר את שמותיהם של: יוסף בקשט (יאשקע פולעס), ישראל גולדשמיד (חייקה׳ס), יצחק (איצקה) אפשטיין ואחותו מלכה, עקיבא ואשתו הודס בקשט, רישל קבק (ידועה כזמרת, בעלת קול ערב), דוד שפסנוול, אברהם גולדשמיד (איצ׳ה אלי־משה׳ס) ואחותו, דוד גולדשמיד ואחרים.

הבמאי היה הרוקח רובינשטיין, אדם אינטליגנטי בעל חזות מרשימה. המאפר הקבוע היה הצלם, לייב קלמנוביץ. תפקיד מיוחד היה ללחשן (סופליאר). רבים הבחורים קפצו על התפקיד, שלגביו לא נדרש כשרון דרמטי ובכל זאת נחשב כאחד מן אגודת "החובבים" המיוחסים (גם לו ניתנה הזכות לקבל „קונטראמרקה" לכניסת חינם עבור בני משפחתו).

ההצגות התקיימו במבנה הגדול „מכבי־האש". לשם כך היו מוציאים ביום ההצגה את מכונות הכיבוי והחביות החוצה או מרכזים אותם בקצה המבנה. היתה במה קבועה עם כל סידורים הדרושים לאיפור וכו׳.

את ה„רקביזיט" (תפאורה, ריהוט של הבמה, מלבושים וציוד) היו פשוט אוספים מבית לבית תמורת „קונטראמארקה". מספר הצגות, כגון: „דער דאָרפס־יונג" ו„קרייצר סונטה", נשארו חרותות בזכרוני עד היום.

מבין השחקנים הצטיינו במיוחד: עקיבא (קיווע) באקשט ואשתו הודס, יצחק אפשטיין ודוד שפסנוול (בתפקידים קומיים). הצגה היתה בעיירה למאורע חשוב וחגיגי שרבות דברו עליה לפני כן. הערכות עליה ועל מבצעיה היו בפי הנוער זמן רב לאחר מכן.

חזנים

תושבי איביה, במיוחד המוני העם, בעלי המלאכה ורוכלי הכפר (קאראבעלניקעס) חיבבו מאד את החזן והחזנות. הם גם היו ה„מבינים" והמחליטים בבחירת חזן.

משנת 1908 עד יום מותו היה ר' קלמן, חזן העיירה, נעזר במקהלה קטנה של ילדים ונערים מבני המקום שקראו להם „משוררים". במדה שנזדקקו למשוררים שלא מתושבי העיירה, הרי סעודות על שולחנם של בעלי בתים („עסן טעג") היוו חלק הארי של משכורתם. נוסף למשכורתו הדלה כחזן, כיהן גם כשו"ב שני ומזה מילא את החסר לקיומו.

לפני כניסת ראש חודש אלול נשמעו עד השעות הקטנות של הלילה בחלל העיירה „קומפוזיציות" של התפילות לימים הנוראים. אשתו, גבוהת הקומה של החזן, ר' קלמן, שמוצאה מבית חזנים, כתבה את התוים למנגינות בעלה ולימדה גם את בעלה והמשוררים לקרוא תוים. היה עובר לפני התיבה, בסירוגין, כל שבת ראש חודש בבית־מדרש אחר. גם בימים הנוראים כיבד בנוכחותו לפי סדר מסוים את כל בתי התפילה בעיירה.

היו מבני העיירה, שהיו במיוחד להוטים ו„משוגעים" לחזנות. זכורני את נחום מאיר החיט, שהיה עומד משך כל שעות התפילה מול החזן והמשוררים ומנענע בידיו לפי קצב המנגינה, כאילו הוא היה המנצח... ממעריצי החזנות היה גם לייז'ינקה החייט, שקנה לו גרמופון, האחד והיחיד מבני העיירה שרכש לו מכשיר מוסיקלי, שהיה אז מן החידושים הגדולים בעולם... התקליטים היו בעיקר תפילותיהם של חזנים מפורסמים מאותה התקופה (קווארטין, סירוטה ואחרים). הנעימות והמנגינות של החזן היו שגורות בפי כל, ובעלי־המלאכות בעת עבודתם וה„קאראבעלניקים" בדרכם מכפר לכפר היו מפזמים אותן ונהנים מערבותן...

לימוד דף יומי

הרב דמתא קוסובסקי ז"ל השפיע מהשפעתו וכוח השכנוע שלו על בחורים מחוגי ה„בעלי־בתים" שלמדו בישיבות, להמשיך בלימוד דף יומי בתלמוד. מדי יום ביומו היו מתאספים (וכותב השורות ביניהם) כעשרים בחורים בין מנחה למעריב והיו מאזינים לדף היומי מפי הרב, שניחן בכושר הסברה (היה נואם בחסד עליון וידיעותיו השתרעו גם על שטחים חילוניים) ופרשנות. משך כל הקיץ של 1913 נהרנו ברצון לבית־המדרש החדש ללימוד הדף היומי. המלחמה הפסיקה את החוויה המרשימה של הלימוד, והלומדים התפזרו לכל העברים.

השמש ר' לייבה

ר' לייבה היה שמש בית־המדרש הישן עשרות בשנים. לעת זקנה נעשה חרש. היה ידוע כיהודי פיקח ושנון. אמרותיו והלצותיו היו בפי כל.

ר' לייבה היה עד לסטירת־לחי שקיבל אחד מהמתפללים, לייבה סופר „סת"ם" (יהודי קבצן שעסק בכתיבת ספרי־תורות, תפילין ומזוזות), מאחד הקצבים, בור ועם־הארץ,

הירשל אָרעס. אמר לייבה השמש: „זו הפעם הראשונה אני רואה את הירשל אָרעס מחזיק ספר (סופר) בידו...״

אביו של שמואל ישיאַס, ר׳ יהושיע זאלמונס היה ה„איזבורשצ׳יק״ (או ה„סטרוסטה״), שמונה ע״י שלטונות ה„צאַר״ לנהל את ספרי מרשם התושבים של יהודי העיירה. בימים ההם היה מקובל שכל מי שרצה להשתמט משירות בצבא הצאר ניקולאי (ומי לא רצה להשתמט?) היה מעמיד במקומו בפני ועדת הגיוס, איזה שהוא בעל מום, שקראו לו „מלאך״... לאחר שיחרורו הועברה תעודת הזיהוי והשיחרור של ה„מלאך״ לבחור הבריא... ה„סטארוסטה״ יהושע הסתבך בעסקי ה„מלאכים״, וכדי למנוע טיול לסיביר, נמלט מאיביה להורודישץ והי שם מספר שנים.

כשהדבר נשכח מלב, חזר ר׳ יהושיע תשוש וחולה לאיביה. ר׳ לייבה השמש ניגש אליו ושאל: „מה שלומך ר׳ ישראל?״, שאל אותו ר׳ יהושיע בתמיהה: „האם אינך מכיר אותי ולא יודע את שמי הנכון?״ ענה לו לייבה: כשיעקב אבינו נאבק עם המלאך, אמר לו המלאך: „לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל״; גם אתה ר׳ יהושיע נאבקת עם „מלאך״ ולכן יש לקרוא אותך בשם „ישראל״...

אביו של אלתר גירשוביץ׳, רבי אלי׳ הקריצ׳ניקר לגם מ„הטיפה המרה״ לכבוד שמחת־תורה, יתר על המידה והתעלף. אחדים מהמתפללים לקחוהו והניחו אותו על שולחן בית המדרש. לייבה הגיב: „ראו נא, ראו, איך מתפללי בית המדרש החדש חולקים כבוד לשמש שלה, הם נושאים אותו ממש על כפיים...״

לעת זקנה, זממו ה„בעלי בתים״ של ביה״מ הישן לפטרו משמשות. בשבת לפני קריאת התורה טפח בידו על שולחן ה„בימה״ והכריז: „היות שאינני יותר שמש והריני סתם בעל־בית כמוכם, הריני מחוה את דעתי אני, שרק לייבה יכהן כשמש...

ברכות לֹרך הנוֹלד לֹפי הכיבוד...

רבי הראשון, שאצלו למדתי, ר׳ יושה (קאראהים), היה יהודי נמוך־קומה, חלוש, שזקן שחור ירד לו עפ״י מידותיו. ב„חדר״ שבביתו עמדה עריסתו של התינוק, וכמקובל — התנור הגדול עם הדרגש החם. לאחר מכן למדתי אצל ר׳ ישראל קלמן אליוביץ. המלמד ר׳ ישראל קלמן היה מלמד תנ״ך ותלמוד למתחילים. נחשב בעיירה למלמדים הטובים. היה מסור לילדים וחיבבנו אותו. בחנות המכולת טיפלה אשתו. החדר היה בביתה של זלדה ליפה יאשקעס, שהיתה ידועה כמומחית ללחישות נגד עין הרע („אָפשפרעכן״) וכבשה את לבנו בסיפוריה הנפלאים, אמצעי־מנע שלא „נהפוך״ את ביתה בהיעדרו של הרבי...

לאחר מכן עברתי ל„חדר המתוקן״ של דוד בנדר (ידוע בשם „דוד מעלה׳ס״). „החדר המתוקן״ שלו נחשב למעולה ביותר וכל בני ה„בעלי־בתים״ עברו דרכו.

המורה דוד בנדר הפליא את כולנו בנקיון בגדיו הקפדני, נעליו היו מצוחצחות למשעי כמו שנאמר על תלמידי־חכמים: „לא עלה רבב על בגדו״. הדבר המוזר שלא היה לו כלל זקן, במקומו צמחו שערות בודדות בלונדיות. הילוכו בקומה זקופה ובראש מורם. לשם שמירה על גמישות גופו ובריאותו היה עוסק גם בעבודה גופנית (מדי יום ביומו היה

חוטב את עצי ההסקה). החדר היה בביתו של אורצ׳יק קושצר ברח׳ הגנים (גערטנער). דוד בנדר לימד עברית, דקדוק, תנ״ך (בעל־פה) ותלמוד. השתבח במיוחד בידיעותיו העמוקות בעברית, דקדוק ותנ״ך. קראנו לו מורה ולא מלמד.

מספר פעמים הזמינו את ההורים בכדי להדגים לפניהם את הצלחותינו ברכישת השפה העברית. עד היום מהדהד באוזני שירו של ח. נ. ביאליק „שלום רב שובך״ ששר אהרן בנדר וזמן רב לא יכולתי לשכוח את „הארץ החמה, היפה״.

היה גם בית־ספר עברי־רוסי. המורה לעברית היה בקר, לרוסית — קוזלובסקי. שיטת הלימוד היתה עברית בעברית, שהיתה חידוש באיביה.

כשלמדתי אצל ר׳ יושה וישראל קלמן היינו הולכים לבתי היולדות, בפקודת הרבי, לקרוא „קריאת שמע״. בבית היולדות היו תלויים על גבי הקירות דפי „שיר המעלות״ — סגולה מובהקת נגד שדים, מזיקים ועין הרע... אם כיבדו אותנו ביד רחבה בפולים מבושלים, אגוזים וסוכריות היינו כולנו בצאתנו מברכים בקול רם ובניגון במקהלה „אַ גוטע נאַכט דעם אינגעלע״ (לילה טוב לתינוק). באם קיפחו אותנו בכיבוד היינו יוצאים בראש מורכן נעלבים ובלחש יצאנו ידי חובה בברכה הסטנדרטית, היום־יומית „אַ גוטע נאַכט״ (לילה טוב)...

רבני איביה

בשנת תרס״ד (1904) הלך לעולמו הרב הישיש של עיירתנו, ר׳ דוד שלמה גרודזנסקי. בנו ר׳ חיים־עוזר, שקנה לו שם כעילוי מצעירותו נהיה לימים רבה של קהילת ווילנה ורכש לו יוקרה כאחד מגדולי הרבנים ומנהיגה של היהדות החרדית בעולם כולו.

לרבה של קהלת איביה נבחר חתנו יצחק קוסובסקי ז״ל. היה יפה־תואר ובעל כשרונות נעלים, נואם בחסד עליון, בעל כושר ביטוי, שלט בשפת המדינה (רבנים מעטים בלבד ידעו בימים ההם את השפה הרוסית) והשכלה כללית מקיפה (גם זו תופעה נדירה בתקופה ההיא). ביוזמתו הוקם „פאָלקס־באַנק״ (בנק עממי) שנתן הלוואות בריבית נמוכה לנזקקים ומוסדות חסד וצדקה שונים.

אחרי מות אשתו, פייגה־לאה, נשאר הרב אלמן מטופל בילדים. בעיירה נפוצו שמועות שהרב יקח לו לאשה את פייגלה היפהפיה, בתו הבכירה של מאיר ורישה גוסקינד (רישה היתה אחת מבנותיו של הרב ר׳ דוד שלמה), שטיפלה ביתומים כאם. מתחילה לא מצא חן השידוך בעיני הבעלי־בתים, משום שהיא היתה פעילה במהפכת 1905 והפגינה בחוצות העיירה יחד עם כל ה„סטאצ׳ניקים״. אולם בסופו של דבר התחתנו אחרי התערבותו של הרב ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי. הרב עבר לדירתו של ר׳ אייזיק גולדברג ולאחר מכן לבית־הלבנים הגדול של אורקה, בפנת הרחובות פערדמארק והשוק, שהאפוטרופוס עליו היה אבי חיים לוין ז״ל. בבנין זה גר עד בריחתו למעמקי רוסיה, לפני כניסת הגרמנים לעיירתנו (1915).

בריחתו של הרב קוסובסקי בימים קשים עוררה תרעומות אצל יהודי עיירתנו. יהודי איביה נשארו כצאן בלי רועה והפנו את מבטיהם לרבה של העיירה הסמוכה ליפנישקי (מרחק 12 ק״מ), ר׳ משה שצקס ז״ל. גם הקומנדאנט הגרמני, הופמאן, דרש „ראבינר״,

שיציג את קהילת איביה בפניו. הרב משה שצקס הסכים להצעת הבעלי־בתים מאיביה בתנאי שעד גמר המלחמה יכהן כרב לשתי הקהילות גם יחד. הרב הצעיר בעל החזות הייצוגית (גבה קומה) והפיקח מצא חן בעיני הקומנדאנט, דבר שעזר לביטול גזירות שונות שהזמן גרמן ולהשגת הקלות וויתורים בסידור חיי היהודים בשנות המלחמה. יהודי איביה לא התאכזבו מבחירתם. יוזמתו בשטחים שונים, יחסו להמונים ושנינותו חיבבוהו על כל החוגים והשכבות. היה רבה של איביה עד שנת תרצ״א (1932), בה עבר לכהן בקודש בעיר הגדולה, לומז׳ה.

התנועה המהפכנית בעיירתנו

התנועה המהפכנית הגיעה גם לעיירתנו הנידחת. הנוער וביניהם בני בעלי בתים חשובים הצטרפו למהפכנים, שדרשו הדחתו של הצאר העריץ והענקת קונסטיטוציה לרוסיה.

זכורני, באחד מימי השבתות של שנת 1905, יצאו ה„סטאַצ׳ניקים״ (השובתים) או כפי שקראו להם ה„ציציליסטים״ (סוציאליסטים) בהפגנה עם דגל אדום בחוצות העיירה. הייתי ילד קטן ויצאתי לתומי מביתנו בהתחלת רחוב נובארדקר. לאוזני הגיעו צעקות והד יריות מכיוון בנין „מכבי האש״ בשוק. מבלי לתפוס מאומה מהמתרחש רצתי מתוך סקרנות לכיוון השוק ונדהמתי ממה שחזו עיני: בחורים ובחורות צעדו שלובי זרוע כשבראשם צועד צעיר המניף את הדגל האדום (ביניהם היו גם מתושבי העיירה, לא יהודים ומנהיגם, יוכניק מרחוב וילנר). נשמעו קריאות וסיסמאות: „דאלאי סאמאדער־זשאוויא!״ (הלאה שלטון יחיד!) „דאלאי ניקולאי ווטאראי!״ (בוז לניקולאי השני!).

פגשתי את ה„אוריאטניק״ (ראש המשטרה), סמושקו, כשהוא נסוג בצעדים חפוזים בכיוון ביתו שברחוב נובארדקר. באותו יום שבת השתלטו המהפכנים על חוצות העיירה. התושבים ישבו בבתיהם ולא הסתכנו להוציא את ראשם החוצה. אח.זי פחד הציצו מהחרכים למראה הנדיר.

למחרת היום הבהילו את משטרת אושמינה (איביה היתה אז שייכת לנפת אושמינה). נאסרו הרבה בחורים ובהעדר בית־סוהר הוכנסו בבנין המועצה המקומית (קנצלריה) לחקירה. הם שוחררו בערבות עד למשפט, אבל בידעם את העונש החמור המצפה להם, העדיפו לעקור לאמריקה, מקום שם לא תשיג אותם יד ה„אוכרנה הצארית״.

המומחה לייצור הנשק הקר, פרגולים („נאַגאַיקעס״) עבור המהפכנים היה אלצ׳יק, בנו של שעיה הנפח, שנפחיתו היה ע״י שער בית העלמין והתגורר מאחורי דירתו של דוד מלכובסקי. אוי ואבוי היה למי שעמד בדרכם או העביר ידיעות לבולשת.

בחג השבועות של שנת 1905 הייתי עד לנקמת המהפכנים מיהודי שחשדו בו שהלשין עליהם בפני השלטונות. כולו זב דם, רץ בכוחותיו האחרונים, כששערותיו פרועות וללא כיסוי ראש. בפרגולים השתמשו גם נגד המגויסים לצבא הצארי („נאוואבראנצי״), שהיו משתוללים בימי השוק, בזים ומרביצים ביהודים. הבחורים היהודים היו חובטים בפני הפורעים בפרגוליהם שבקצם היה ראש עגול ממולא עופרת.

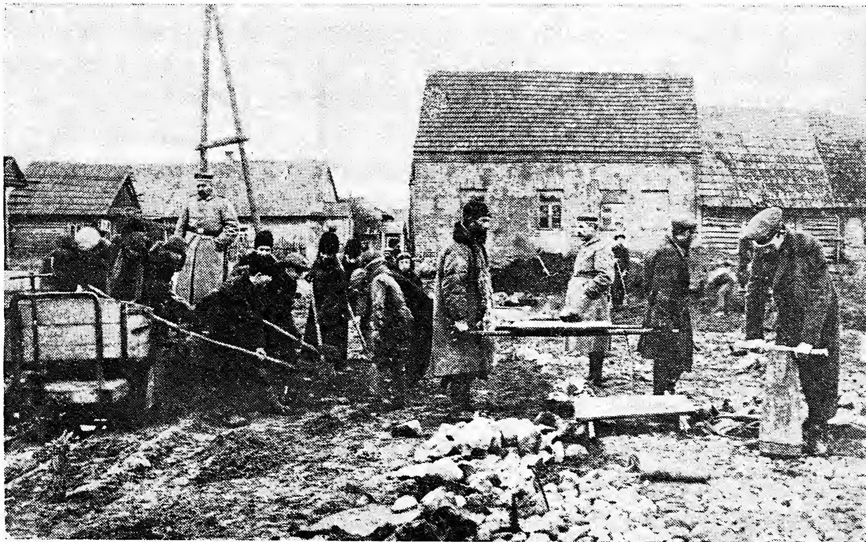
למותר להוסיף, שאנחנו הילדים חיקינו במשחקים שלנו את „משחקי״ הגדולים...

הכיבוש הגרמני (1918—1915)

ביום שני של סוכות (1915) פלשה יחידת סיור גרמנית לתוך העיירה. מיד אחריה התחיל לזרום הצבא הסדיר. היהודים שמחו שסוף סוף נסתיים הסיוט של רצח ושוד מצד הצבא הצארי הנסוג ובמיוחד מהיחידות הקוזאקיות.

צבא הקיסר וילהלם נתקבל בזרועות פתוחות, במיוחד ששו היהודים שהם שומעים את שפתו של הצבא הכובש. יהודי אחד התלהב עד כדי כך שמצא פסוק הרומז שהגאולה באה. לא עבר זמן רב והתחילו להרגיש את היד החזקה והאכזרית הטבועה בנפשם של הגרמנים, והמדובר בגרמנים „הטובים" של הקיסר וילהלם...

סלילת רחוב השוק ע"י יהודי העיירה במלחמת העולם הראשונה.

איוויער יידן ביים ברוקירן דעם מאַרק אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

את הבתים המרווחים והיפים החרימו הקצינים למגורים ולמשרדים. הקומנדאנט הופמאן חיפש לו נציג יהודי, שיוציא לפועל את פקודותיו והוראותיו לאוכלוסיה. ה„קופץ" האחד והיחיד לתפקיד זה היה שמעון קובנסקי (איזבויסקר), יהודי בלתי אהוד על האוכלוסיה היהודית, שקנה לו שם רע, שלא נתן מפת־לחמו לעני והתאכזר גם לבני משפחתו. עיקר תפקידו של שמעון היה לגייס כוח־עבודה עבור הגרמנים. הרוסים שרפו בנסיגתם את כל אסמי התבואות. האיכרים לא הספיקו לאסוף את תנובת שדותיהם. איביה היתה עיר חזית (קוי החזית התיצבו למשך כל שנות המלחמה ע"י נהר הברזינה) ואוכלוסיתה היתה מוגבלת בתנועתה. אין יוצא ואין בא ללא „שיין" (רשיון) מטעם

השלטונות הצבאיים, ולו גם לכפרי הסביבה הסמוכים. בוטלו ימי השוק השבועיים והירידים. החנויות נסגרו, מצרכי המזון הוחרמו לצורכי הצבא והאוכלוסיה הרעבה בגרמניה.

הודות להשפעתו של הרב משה שצקס ז״ל על הקומנדאנט הופמאן, הסכים להפריש מצרכי מזון לחלוקה עבור האוכלוסיה, לפי כרטיסי מזון. נוסף ל־200 גרם לחם ליום הקציבו מנות מדודות בצימצום של גריסים, דבש מלאכותי (קונסט־האָניג), סוכר־סוסים (פערד צוקער) חום וכל מיני „ערזאַץ־פראָדוקטן" (מצרכי תחליף מלאכותיים). בחלוקת המצרכים טיפל ועד מיוחד. מקום מושב הוועד היה בביתו של פסח (פיישקע) חאימוץ׳ ברחוב ברנרדינר. כשהתקשה ה„בירגרמייסטר" שמעון איזבויסקר לגייס עובדים מקרב הבעלי־בתים לסלול את רחוב השוק באבנים ללא תמורה, הפסיק הופמאן את הקצבת מצרכי המזון. לפנייתו של הרב שצקס בנדון השיב הקומנדאנט: — אתה, כרב הלא יודע את הפסוק מהתנ״ך „משה הכה על הסלע ויצאו ממנו מים"; אם תמשיכו לסלול את הכביש, אחדש את אספקת המזון. ואכן המשיכו בסלילת הכביש.

הקומנדאנט נתן רשיונות לפתוח בתי־תה עבור החיילים. לבתי־התה היו באים החיילים הגרמניים לבלות את חופשתם, תוך שתיית תה ויין מסוגים זולים וכו׳. הרבה מצרכים מצאו את דרכם מה„קאנטינות" הצבאיות לבתי־התה. היה גם סחר־חליפין עם החיילים הגרמניים.

עם בוא החורף הקר, פרצה מגיפת טיפוס הבהרות שעשתה שמות בין האוכלוסיה היהודית. הקרבנות הראשונים היו: ר׳ יעקב־משה בלוך (בעלה של שישקה) ובנו זאב (חברי), בנימין לוין (ניאמקע גוטקעס), מהפעילים ביותר ב„ועד המזון" ועוד עשרות מכל חוגי האוכלוסיה. הנוער האיבאי הקים לתחיה את המוסד „לינת הצדק", שהתקיים בעיירה עד הפלישה הגרמנית. זוגות זוגות היינו לנים ע״י מיטות החולים (זכורני, שאני ויודל קבק לנו אצל חולה הטיפוס, חיים לייבוביץ׳, החי כיום עמנו בארץ). נאלץ הייתי להסתיר את זה מהורי, הם בוודאי לא היו מרשים לבנם־יחידם להסתכן בהתקרבות לחולה במחלה מידבקת. הרבה חולי טיפוס החלימו הודות לעזרה ההדדית שגבלה עם הקרבה עצמית.

ארגון מכבי־האש המתנדבים המשיך לפעול וחבריו שוחררו משילוח לעבודת כפייה בקוי החזית ברזינה־בוגדנובה. קראו לזה „פאניע־קאמפאני". השם הפך לזוועה אצל הנוער היהודי. המגויסים ל„פאניע־קאמפאני" נשלחו לעבודת פרך בקוי החזית בתנאי חיים בלתי נסבלים. הגרמנים ה„טובים" של אז היו מרביצים באכזריות באמתלאות שונות. הנכון הוא שהיה קיים שוויון במכות. הם לא חסכו את אכזריותם מה„פארפלוכטע יודן" (היהודים הארורים) ומה„פאלנישע שווינען" (חזירים פולניים) גם יחד. הבחורים חזרו מה„פאניע קאמפאני" שבורים ורצוצים והרבה „רכשו" להם מחלות לכל ימי חייהם. לא פלא, שכולם ניסו להתחמק מ„חויה" זו. גם בני הבעלי־בתים, קבק, דבורצקי וכו׳ לא הצליחו להתחמק מעבודת הפרך ב„פאניע קאמפאני". הצלחתי להכלל בתוך ה„פייערווער קאמפאני" (מכבי האש) וכך שוחררתי מהסיוט המתמיד ומ„עין הרע" של הבירגרמייסטר, שמעון איזבויסקר, שתמיד חיפש לו „קרבנות" חדשים ל„פאניע קאמפאני". עברנו אימונים בפיקודו של הפלדפבל, בראַנד, שלא נתן לפגוע באנשיו. תפקידנו היה לסייר זוגות זוגות ברחובות העיירה בלילות הארוכים וכמובן כיבוי אש עם פרוץ דליקות.

בסוף שנת 1916 העבירו הגרמנים חלק ניכר מצבאם מהחזית המזרחית (רוסיה)

למערבית (צרפת), שם התחילו צבאות בנות־הברית בהתקפות עזות. גם מפקדנו בראנד הועבר לחזית הצרפתית ובמקומו בא אונטער־אפיציר קשיש.

באחד הלילות העירו אותי משנתי. האונטער־אפיציר הודיע לי שעלי להתלבש מיד ולהתיצב בביתו של ר׳ מאיר גוסקינד לשם מילוי תפקיד דחוף במסגרת מכבי האש. כשהגעתי לשם נוכחתי לדעת שרימו אותי. שם ריכזו אנשים למשלוח ל„פאניע־קאמפאני" בסביבות הישובים לאזדון—בוגדאנוב.

אחרי שהתאוששתי מהמהלומה שהונחתה עלי, ניגשתי לגרמני הממונה על „הטראנס־פארט" והתלוננתי שאני צולע ואינני מסוגל לעבודה פיסית. בבנין ה„קאמנדאטורא" לשם הועברתי, הסברתי שבחורף קפאו אצבעות רגלי, המסיבים לי כאבים עזים. החובש „מאַטילאַק, שבדק אותי, לחש באזני: — „אקבל סל תפוחי אדמה?" — „תקבל שני סלים" — הבטחתי ללא היסוסים. הודות לדיאגנוזה של „מאַטילאַק" שוחררתי בו במקום מעבודת פרך ב„פאניע־קאמפאני".

באותם הימים הלשינו על ה„בירגרמייסטר" שמעון שהוא לוקח שוחד. הוא הודח מתפקידו ונשלח למאסר לגרמניה. במקומו מינו את חיים וילנסקי. עם מינויו הוקל לנו בהרבה.

איביה — שטח הפקר

בסוף שנת 1918 עזבו (יותר נכון ברחו) הגרמנים את עיירתנו וחזרו לארצם. איביה כמו כל בלורוסיה שפונתה ע"י הגרמנים נעשתה לשטח הפקר, ארץ ללא שלטון סדיר. הפולנים הכריזו על עצמאותם בשטחי פולין הקונגרסאית, ברוסיה הוקם שלטון בולשביסטי והאזורים שלנו היוו בעיה בינלאומית. הוקמה „סאַמאָאָבאָרוֹנה" (הגנה עצמית), משטרה אזרחית שענדה סרט לבן על השרוולים, ושמרה בלילות על מבואות העיירה ורחובותיה. השגיחו שלא יוציאו מצרכי מזון וצריכה לאזורים אחרים. נפתח הגבול החסום והתחיל סחר בלתי־לגאלי מסועף בסחורות שהובאו ממינסק ווילנה. אחרי שנות המלחמה היה מורגש מחסור בכל. מלח נהפך למצרך יקר המציאות ובסחר חליפין יכולים היו לקבל תמורתו מצרכי מזון מהאיכרים. מצרך נוסף שנעשה לפופולרי והיווה תחליף לסוכר היתה הסכרינה, שהובאה ממינסק. הרבה יהודים חכרו מה„מאַשיצאַנים" (הפולנים, תושבי העיירה) ומתושבי הכפר זאקושצ׳לצה הסמוך חלקות אדמה, זיבלו אותן בזבל שהצטבר באורוותיהם וזרעו תפוחי אדמה — המצרך הבלורוסי, שהאמהות שלנו ידעו להכין ממנו אלף מיני מאכלים־מטעמים ובעת מצוקה היווה תחליף ללחם.

בביתה של פשה מעלות (מאַילעס) ברחוב ווילנר, סידרו הגרמנים מועדון לקציניהם. אחרי נסיגתם נהפך מועדון הקצינים ל„קולטור קלוב" של הנוער. הוקמה ספריה שבראשה (כספרן) עמד המורה עקיבא בקשט. היה אולם קריאה נהדר ששימש גם כאולם להרצאות. זוכר אני את הרצאותיו של אלי־ברוך רבינוביץ׳, הרוקח רובינשטיין ואחרים, והוויכוחים בהם התבלטו אנשי השמאל הפעילים: משה סטוצקי ויוסף־חיים אינגל. ההרצאות והוויכוחים עוררו ענין רב, התנהלו באוירה סוערת, בשים לב לתקופה המהפכנית ולציפיות למה שעלול להתרחש.

באחד הימים (1919) ביקרו אותנו המשוררים: לייב ניידוס ואברהם זאַק, שניהם

תושבי גרודנה. נושא הרצאתו של זאַק היה על עתידן של עברית ואידיש. הוא הוכיח באותות ובמופתים שהשפה העברית כבר שבקה חיים, כשפה חיה ומשמשת רק כשפת התפילות, לשון קודש. נצחיות שמורה רק לשפת ההמונים, לשפה המדוברת — אידיש. אבל רוב הנוער האיבאי היה ציוני ולא הסכים למסקנותיו של הסופר. הפרענו לו ע״י קריאות־ביניים והוויכוחים הלוהטים נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה.

משם יצאו בצוותא לדובילירערקע (קארפילבסקי) או לחיים־ישראל בקשט, אצלם השקיטו את הרעב בכל מיני דברי מאפה ומתיקה, אכילה קלה וטעימה.

איביה סופחה לפולין

בשנת 1920 פרצה מלחמה בין פולין לבין רוסיה הסובייטית. בלחץ הצבא האדום נסוג הצבא הפולני בפניקה עד לשערי וורשה ולבוב. איביה נכבשה ע״י הצבא האדום. הוקם „רבקום״ (ראשי תיבות שפירושן „ועד מהפכני״) שבראשו עמדו: מאטצקי (מהכפר צובנוביץ׳) משה סטוצקי, ברה־מנדה אבלביץ׳ ואחרים. ע״י הרבקום הוקמה משטרה (מיליציה) שברובה המכריע היתה מורכבת מיהודים. הטילו מסים כבדים על החנוונים והסוחרים, אסרו על המסחר והכבידו על תנאי החיים.

המשטר הסובייטי החזיק מעמד זמן קצר בלבד. הצבא האדום נסוג באותה המהירות, בה התקדם מספר חודשים לפני כן כשהיו שואלים אצלנו ביהירות: „הרחוקה הדרך לוורשה?״ איביה סופחה סופית בגבולות הרפובליקה הפולנית העצמאית.

עם כניסתם של הפולנים לאיביה, נאסרו הרבה יהודים כקומוניסטים פעילים (לדעתם, כל יהודי הוא בחזקת „בולשביק״), נחקרו ושוחררו (נראה לי שמשה סטוצקי נשלח למספר שנים לבית־סוהר בקרקוב). זוכר אני את מעשי הזוועה של החיילים הפולנים, במיוחד ה„האַלרצ׳יקים״ שנודעו לשמצה בהתעללותם האכזרית על הזקנים והזקנים היהודיים (היו גוזזים או תולשים את שערות זקנם).

באחד הימים נסעתי ברכבת מתחנת גאביה ללידה. באותו הקרון נסע יהודי שפניו היו עטופים בצעיף, ולא הפסיק ליילל „אוי, השיניים, השיניים!״ כשעזבנו בלידה את הקרון גילה לי היהודי את סודו: פחד שלא יתלשו או יגזזו לו את זקָנו...

לאט לאט נכנסו החיים למסלולם הסדיר. נחתם חוזה שלום בין רוסיה הקומוניסטית לבין פולין העצמאית ונקבעו גבולות יציבים. מנקודה אדמיניסטרטיבית צורפה איביה לנפה (פוביאט) וולוז׳ין. ה„האלרצ׳יקים״ והפורעים רוסנו. הסוחרים והחנוונים הרחיבו את פעילותם. האיכרים באו לשווקים השבועיים בימי ד׳ ולירידים הגדולים. מלאך השיכחה היפנט שוב את הציבור היהודי כדרכו בימי שנות גלותו הארוכות לשכוח את המלחמה, המהפכה ושנות השלטון המדיני הבלתי־יציב שבאו אחריהן. היוזמה היהודית לבנות את החיים מחדש הוכיחה את עצמה.

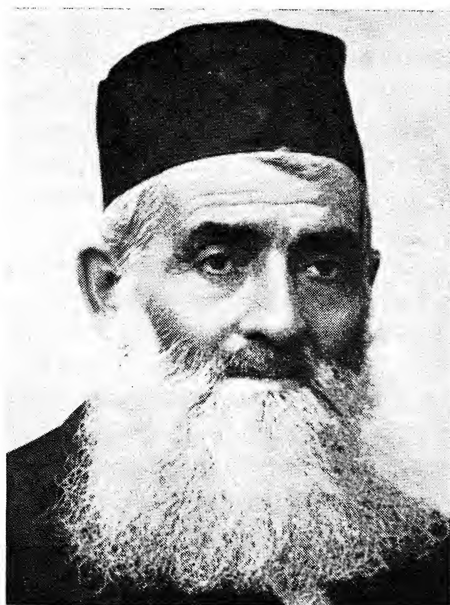
יש, שבלילות בשוכבי על מצעי עוברות לפני שנות חיי, כמו בסרט קולנוע. אני מניף את אגרופי לעל וקללה מרה מרחפת על שפתי:

ארורים העמים שעזרו לחיות הטורפות הנאצו־גרמניות בהשמדת עמנו!

ארורה הארץ, בה הוקמו בתי חרושת למות, תאי־גזים, נכרו קברות המוניים לקהילות פורחות ובה מצאו את מותם האכזרי מיליוני היהודים של אירופה הכבושה וביניהם גם בני קהילתנו איביה!

מסיפורי אבי־זקני ר׳ אליעזר קאשצר ז״ל

בסוף המאה התשע־עשרה והתחלת המאה הנוכחית היו באיביה שלושה בתי־אב במשפחת קאשצר — והם: אברהמ׳ל קאשצר, אהרצ׳יק קאשצר ולייזר קאשצר. האחרון ר׳ אליעזר קאשצער ואשתו חסיה זכרונם לברכה היו הורי אמי מורתי ע״ה.

ר׳ יוסף (יאָשע) גוטלבסקי

תחילתו של היישוב היהודי באיביה לפני למעלה משלוש מאות שנה, נתהווה משלוש משפחות ענפות והן: משפחת בלוך, משפחת באקשט ומשפחת קאשצר. את זה סיפר לי סבי־זקני שמצא רשום במגילת היוחסין בפנקס העתיק של קהילת איביה מלפני כ־200 שנה בערך. כמו״כ נשארו בזכרוני מימי ילדותי סיפוריו של הסבא מהימים ההם בעת שצבאו של נאפוליון פלש לאיביה בשנים 1812—1808 ואת העמוד הגבוה (המאיאק) שצבאו של נאפוליון הקימו (כנראה לשם תצפית) בסוף רחוב ווילנר בדרך לכפר אורצ׳ישוק שנשאר עד היום הזה.

נזכיר עוד פרט היסטורי חשוב שקרה באותה התקופה באיביה, ששמעתי מפיו של סבי־זקני ע״ה. הוא סיפר שמצאו רשום ב„פנקס איביה", כי בראשית שנות המאה התשע־עשרה פקד בשנה אחת בחורף גל של קור את רוסיה הלבנה והגיע עד למינוס 40—45 מעלות מתחת לאפס. אנשים רבים קפאו למוות מהקור באותו החורף. וגם שלג רב ירד עד אחרי פסח. הקור היה חזק כל כך שהמים בנהר הגדול נימאַן (שעבר לא רחוק מן העיירה) נשארו קפואים עד חדשי הקיץ. וכדי להנציח את המאורע הבלתי רגיל — התאספו ביום ל״ג בעומר אנשים רבים מאיביה ומהכפרים מכל הסביבה על הקרח הקפוא מעל הנהר נימאַן ושתו „לחיים". והדבר הזה נכתב לזכרון בפנקס איביה העתיקה.

אבי זקני ר׳ אליעזר קאשצר, היו קוראים לו בעיירה בשם לייזער דער בעקער פון ראטוש, בגלל הבית הגדול שהיה לו, בנוי מלבנים ברחוב השוק פינת רח׳ נובארדקר. אחותו סימה היתה אשתו של ר׳ יוסף גוטלבסקי (יאשע דער בעקער), שהיה הגבאי של ביהמ״ד הישן. יהודי למדן גדול, דרשן והתבלט בהספדיו, עד שכל המלווים היו בוכים. השאיר אחריו משפחה גדולה ענפה, מחשובי הבעלי־בתים בעיר. אבי זקני היה סוחר קמח ובעל מאפיה גדולה. היו לו גם מכונות רבות לניפוץ הצמר, שנשרפו בשריפה הגדולה בשנת תרנ״א (1891). הסבא היה יהודי ירא שמים, למדן מופלג. ולמרות שהיה טרוד בעסקיו היה קובע עתים לתורה עם בעלי־בתים לומדי ש״ס בבית המדרש החדש. הוא היה בעל הכנסת־אורחים, ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר אורח הגון, וגם בעל צדקה ביד נדיבה. בכל אלה היתה עוזרת עזרה ממשית ובעצה ותושיה, סבתי חסיה ע״ה (ברשימת הנדיבים שתרמו עבור אחינו בני ישראל בפרס שפורסם ב„המגיד" משנת 1872 מופיע גם השם אליעזר קאשצער). נוסף לזה היה חובב ציון נלהב, ותרם הרבה למען ישוב ארץ־ישראל.

זכורני מימי נעורי לפני מלחמת העולם הראשונה בא אל ביתו אורח חשוב והסבא קיבל את פניו בברכת „ברוך הבא" וכיבד אותו באש״ל (ר״ת אכילה, שתיה, לינה). הוא דיבר אתו זמן רב וגם נתן לו סכום כסף. אחרי שנפרדו שאלתי לסבא מי הוא האיש הזה שקיבלת אותו כל כך יפה וגם נתת לו כסף להוצאות הדרך? — ענה הסבא ואמר: שמע בני, בכל ימי אני משתוקק לנסוע לארץ ישראל, לשם כך קניתי בשבילי ובשביל הסבתא חלקת קרקע על הר הזיתים בירושלים עיה״ק, שבבוא היום לבוא למנוחת עולמים בארץ הקודש, והאורח הזה הוא שד״ר (שליח דרבנן) מארץ ישראל, נולד בירושלים ומתייחס למשפחתו של הגר״א מווילנא, הוא בא משם כל שנה לגבות את התשלום עבור אחוזת הקבר שקניתי על הר הזיתים, ועכשיו לעת זקנתי יש בדעתי בקרוב למכור את הבית ולעלות לארץ־ישראל.

אולם הסבא והסבתא לא זכו להגשים את רצונם לעלות לארץ ישראל בגלל המלחמה העולמית שפרצה בשנת 1914. בשנת תרע״ז (1917) נפטרו הסבא והסבתא, שניהם תוך שבוע אחד, בגלל הרעב ששרר אז באיביה. ועליהם נאמר: „בחייהם ובמותם לא נפרדו". הם היו בני למעלה משמונים שנה במותם. יהי זכרם ברוך.

אברהם אליאב (אליוביץ)

אביגיל לזרובסקי (לבית גוטלבסקי)

מוסדות ציבור, צדקה ותרבות בעירנו

הבא אספר קצת זכרונות על המוסדות שהייתי פעילה בהם — „לינת הצדק", המטבח העממי בימי הכיבוש הגרמני („יודישע פאָלקס־קיכע") והתיאט־רון. בשעתנו השקענו בפעולות אלה את כל נפשנו, אך בבואי עתה להעלות את הדברים מנבכי הזכרון נשתכחו ממני פרטים רבים. הרבה שנים עברו מאז ובצרות רבות נתנסינו. לצערי אינני זוכרת עוד את שמות כל החברות והחברים, שפעלו עמי יחד בימים הרחוקים ההם. היו אלה מיטב הנוער שלנו, ויהא זכרם ברוך גם באלמוניותם.

מניתי שלשה מוסדות. בעצם, היו שלשתם כעין ענפים שונים של אגודה אחת, שראתה חובה לעצמה להתמסר לעבודה ציבורית, לפי צרכי השעה, פעם בחלוקת מזון לנצרכים ופעם בהצגת תיאטרון.

גם המלה „אגודה" אולי אינה מתאימה כאן. לא היתה לנו צורה ארגונית ברורה, כמקובל בימינו, ולא נבחרנו לתפקידינו בבחירות „דמוקרטיות". כל אחד פעל לפי כוחו ויכולתו, במיטב אחריותו, ודומה שעשינו את המוטל עלינו בנאמנות.

*

לינת הצדק

בעירנו לא היה אז בית־חולים, ואדם שחלה — לפעמים במחלה מידבקת — היה שוכב בביתו. אם חלתה האשה, לא היה מי שיטפל בילדים. ואם חלה הבעל, היתה האשה כורעת תחת נטל העול של עקרת־בית ואחות רחמניה. לא תמיד היו בבית התנאים ההיגייניים הדרושים לחולה, ולא תמיד ידעו כיצד לטפל בחולה. כדי לעזור לחולים ולמשפחותיהם נוסדה „לינת הצדק". בזמני היו משתתפים בפעולות המוסד הזה כל בני הנוער בעיר, בפרט בחורות. כל החברים היו תורמים מס חודשי מסוים להוצאות המוסד, וכן היו משתתפים, לפי התור וגם מחוץ לתור, בלינה אצל החולים.

מבין הפעילים אזכור את ביילקע חייקעס (גאלדשמיד), שרה׳קע ופייגל, בנות ר׳ שלמה־יהודה הדיין („דעם דיינ׳ס״), שיינקע שישקעס (בלאך). מן הבחורים — יודל קאבאק, אשר פרומקעס (מלכובסקי) ואשר גוטקעס (לוין). לדאבוני אינני זוכרת שמות אחרים אם כי דמויותיהם עומדות לנגד עיני.

היינו יושבים בלילה ליד מיטת החולה, ובשעת הצורך אף היינו שוכרים מישהו שיטפל בחולה במשך היום (למשל, אם הבעל היה צריך ללכת לעבודה).

בימי המלחמה (מלחמת העולם הראשונה) רבתה, כמובן, אחריותה ופעילותה של אגודתנו. הכובשים הגרמנים הפכו את בתי־המדרש לבתי־חולים צבאיים. לחולים מידבקים מבין האוכלוסיה האזרחית (באותה תקופה היתה מאיימת ביחוד מחלת החולירע) היקצו כמה כפרים סמוכים, שם היו מבודדים את החולים עד להבראתם, ורבים לא זכו לשוב משם. מבנות עירנו התנדבו לטפל בחולים שם שרה׳קע קגן (די לאַבאַטעס), פייגל בת הדיין ועוד.

באחד הערבים, בשעה מאוחרת, בא לביתנו איש צבא גרמני ובידו פקודה שאבוא עמו אל הרופא. מובן שבבית קמה בהלה. פקודת התיצבות אצל רופא צבאי בשעת מלחמה היתה עשויה להתפרש פירושים חשודים. ללוות אותי אסור היה, כי בעיר שרר עוצר. אולם נמצא לי מלווה. ביתנו, כבתים רבים אחרים בעיר, היה מוחרם על ידי הגרמנים. לנו הניחו רק חלק קטן ממנו עם המטבח. והנה אחד ה„דיירים״ הללו, חייל גרמני, התנדב ללכת עמי אל הרופא ולהשיבני בשלום.

ואמנם, החרדה היתה לשוא. הרופא אמר לי: „שמעתי, שאת פעילה באגודה לעזרת חולים, והנה יש כאן בעיר חולה עניה, המגלה סימני טיפוס. אם אינך רוצה שיוציאוה מן העיר, דאגי שיטפלו בה עד שיתברר מצבה״.

בלוויית החייל שבתי הביתה וארזתי צרור ציוד הכרחי: סדינים, מכונת ספירט וכדומה, ואחר כך לקחתי עמי עוד חברה והלכנו אל בית החולה. עזרתנו היתה דרושה שם מאד, ובלילות הבאים טיפלו בה חברות אחרות של אגודתנו, לפי התור. לבסוף אמנם נתברר שהיא חולה בטיפוס.

מקרה זה ואחרים הוכיחו לנו, שיש צורך ליסד בעיר בית־חולים לחולים קשים, וביחוד לאלה החשודים במחלה מידבקת. ברשות המפקד („הקומנדנט״) הגרמני פתחנו את המוסד בבית קטן בחצר בתי הכנסת („שולהויף״). את הציוד — מיטות, לבנים וכו׳ — אספנו בעיר, בעיקר מבין משפחות חברי האגודה. לפעמים „סחבנו״ כרים וכסתות וסדינים בלי רשות אמא, שמא לא תסכים... וודאי כבר נסלח לעוונותינו. בחולים שבבית־חולים זה היה מטפל רופא צבאי גרמני, והם היו שוכבים שם עד שהיו מבריאים, או שהיה מתברר שיש הכרח לשלחם לכפר. בנות הדיין, פייגל ושרה׳קע, התמחו שם בטיפול בחולים, עד שנעשו אחיות מקצועיות ממש.

המטבח העממי

בימי הכיבוש הגרמני נתמלאה העיר פליטים יהודים מקרוב ומרחוק, והעיר נאלצה לספק להם דירה ומזון. כאמור, היו בתים רבים מוחרמים על ידי הגרמנים ומצוקת הדיור

היתה רבה. גם מזון לא היה בעיר, כי הכפרים היו מנותקים, והצבא היה לוקח את התבואה לעצמו. אז פנה הרב אל ועד אגודתנו וביקשנו לעשות פעולה למען הנצרכים, והחלטנו לארגן „מטבח עממי", לחלוקת ארוחות־חינם לכל הזקוקים לכך.

נודע לאבא, שהמפקד הגרמני בעיר היה בחייו האזרחיים סוחר, ואף התארח בשעתו בביתנו בבואו לעירנו בעסקי יערות. אבא השיג אצלו רשיון לחברי אגודתנו לצאת אל הכפרים ולהביא משם אספקה למטבח. היחידות הגרמניות החונות בסביבה נדרשו להקצות לנו מעט מן המצרכים שהיו מקבלים מן האכרים, תפוחי אדמה, תבואה, ירקות וכד׳. הנוסעות לכפרים היו נשים, מהן אני זוכרת את וויכנע חייקעס (קלמנוביץ), פעסל גוטלבסקי,ביילע, אשת עו"ד בנדר וכו׳. הגברים לא יכלו לנסוע, כי עלולים היו לחטוף אותם בדרך לעבודה.

ביתו של אהרן־לייב גוטלבסקי בשנות מלחמת העולם הראשונה.

בתצלום בני המשפחה וחיילים גרמנים.

המטבח היה מחלק מאות ארוחות ליום. היתה בו עובדת אחת בשכר, אך כל שאר העבודה, אספקה, בישול והגשה, היתה נעשית בהתנדבות. רק תורנות ערב שבת גרמה לנו קשיים רבים, כי כל הבנות היו עסוקות באותו יום בביתן ושום אם לא ששה לשחרר את בתה מעבודת הבית כדי לעסוק בצרכי ציבור. תורנות זו קבלתי על עצמי (אחותי רחל היתה תורנית באמצע השבוע). הייתי משכימה בעוד לילה, ועד שקמו כל אנשי הבית כבר היה מוכן דוד האוכל במטבח וגם חלק מעבודת הבית כבר היה עשוי.

עזר לנו הרבה בפעולתנו קצין (ליתר דיוק: אונטעראָפיציר) יהודי בצבא הגרמני,

אדולף וולף שמו, שראוי שייזכר לברכה עם בני עירנו. וכך היתה „התגלותו". ערב אחד ישב עמנו בבית, שרובו היה, כאמור, מוחרם על ידי הגרמנים (היה לנו בית גדול, בעל חדרים רבים), עד שאבא קם ואמר: „קומו, ילדים, ואדליק נרות חנוכה". „המותר גם לי לשמוע?" שאל הקצין, „יהודי אני!" „אם כן", אמרה אמא, „הרי אתה מוזמן גם ללביבות"...

כשהתידדנו נתברר לנו, שלא סתם יהודי הוא, אלא דוקא יהודי טוב, עסקן ציוני מסור מברלין. הוא הביא לנו ספרות ציונית בגרמנית, בין השאר כתבי הרצל, וקרא בהם עמנו.

כששמע שאנו מתלבטים בהחזקת המטבח העממי, הבטיח לסייע לנו. בנסעו לחופשה לגרמניה, לקח עמו כרטיסי־התרמה שלנו ומכרם שם בין מכריו, ובשובו הביא לנו סכום הגון של כמה מאות מארקים. הוא עמד עמנו בקשר כל הזמן, ולא אחת סיכן את עצמו, מבחינת המשמעת הצבאית, כדי לעזור לנו.

התיאטרון

הלהקה הדרמטית היתה מעין סניף למוסדות העזרה שתארתי למעלה, אם כי ודאי גם סיפק את צרכינו האמנותיים. אדגים זאת בעובדה.

פעם היה אבל במשפחתנו (אם איני טועה נפטרה אז סבתנו, סימה ע"ה, אשת ר' יאשע ז"ל) ולא יכולתי להשתתף בהצגה שנועדה לאותו זמן. פנו אנשי הלהקה אל הרב וטענו, כי בלעדי אין לקיים את ההצגה, וכאן המצב במטבח בכל רע וזקוקים מאד להכנסה. הרב קיבל את נימוקיהם, והוא וסבא דרשו ממני במפגיע שאלך למלא את תפקידי בתיאטרון. „מצוה היא", אמר הרב.

חג הפסח ממשמש ובא ומגבית „מעות חטים" לא הביאה תוצאות משביעות רצון — פונה הרב אלינו ואנו מארגנים „ספעקטאַקל". בהכנסות ההצגה השתמשנו גם למפעל מכניס אחר. אנו שכרנו תנור ואירגנו „פאַדראַד" (מאפיית מצות). חברינו עשו בהתנדבות את כל העבודות, וההכנסה היתה קודש למוסדותינו.

הצגות תיאטרון טובות ראינו בווילנה. דומה שלא הוצג אז בווילנה שום מחזה ראוי לשמו שלא נסעתי לראותו. ואותם המחזות חזרנו והצגנו אצלנו: מירעלע אפרת, סונטת קרויצר, מחזות שלום עליכם ופרץ וכו'. והקהל היה בא ונהנה ומוחא כפיים. כל מחזה זכה להצגות אחדות. הצגנו את הצגותינו בחנויות של מכבי־האש. בעונת ההצגות היו מסלקים את החביות והסולמות של מכבי־האש, ובמקומם ערכו ספסלים ובימה.

לדאבוני נשתכחו ממני שמות השחקנים בלהקתנו. אני זוכרת את ביילקע חייקעס (גאלדשמיד), זעלדע בענדער'ס, ארצ'יק בענדער'ס, פייגל ושרה'קע בנות הדיין, הדס (האדעס, שנישאה אחר כך למורה עקיבא באקשט), בחורה מלובטש עם אחותה מרה. הלחשן היה יאָשקע פולעס (באקשט). הבמאי היה זמן־מה סטודנט מראדום, ששהה אז בעירנו כמורה, אך רוב הזמן היה הבמאי דראז'נין. הצלם קלמנוביץ' היה עושה את האיפור. את הבגדים הדרושים הבאנו מבתינו. ולא אחת שאלתי לשם כך את הפאה הנכרית של אמא (היו לה שתיים).

כל ההכנסות הוקדשו כאמור, למוסדות הציבור: לינת הצדק, הספריה, המטבח העממי, עזרה ליתומים וכו׳.

באו לראות את הצגותינו „כל העיר", חוץ מבעלי־בתים „יפים", כגון אבא ודומיו. גם אמא לא ביקרה בהצגות. אבל הם הציצו בנו בבית, בעת החזרות, שהיו נערכות אצלנו ב„זאַל". גם בביתו של סטאצקי היו עורכים חזרות. בימי הכיבוש הגרמני באו לראות בהצגותינו גם הגרמנים.

עם הכיבוש הפולני, בראשית שנות העשרים, באו צעירי הנוצרים בתביעה שנמסור להם את בית התיאטרון, הואיל והוא נמצא בבנין ציבורי (החנויות). כדי לסכל כל אפשרות של ביצוע מעשה הגזילה הזה, עמלו חברינו שניים־שלשה לילות ופרקו וסילקו את הספסלים והבימה והחזירו את כלי הכבאים למקומם — וחסל סדר תיאטרון.

*

הרבה כוח ומרץ השקענו בפעולות אלה. כשאני נזכרת בכל מה שעבר עלינו בימים ההם, אני תמהה איך יכולנו לעמוד בכך.

שלש מאחיותי היו בימי המלחמה מעבר לגבול, במינסק, ואני לא חששתי לעבור את הגבול (חלק גדול מן הדרך ברגל) כדי לבקרן. ופעם באמת נתפסתי וניצלתי בנס, בעזרת האיכר הזקן שהלך עמי. לצורך אחר (להביא מכשיר רפואי בשביל אחותי ששברה רגל) הלכתי ברגל לווילנה. כך היינו אז כולנו. בימי המלחמות היתה גם החזקת המשפחה מפעל גדול וקשה, והשתדלנו למלא בנאמנות את כל המוטל עלינו.

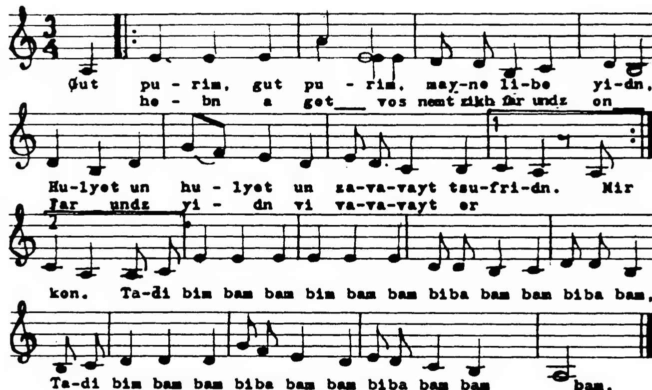
פורים־שפּיל אין איוויע

אין דער צייטשריפט „יידישער פֿאָלקלאָר", אַרויסגעגעבן פון „י. ל. כהן פֿאָל־קלאָר־קלוב" ביים „יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט" (ייוואָ) אין ניו־יאָרק, (באַנד 1, נומער 3, מערץ 1962) לייענען מיר צוו. אַנד. אויך וועגן אַ פורים־שפּיל אין איוויע.

אינפ' פר' פ. ס. פון איוויע (בערך 90 קמ אויף דרום־מיזרח פון ווילנע), געב' 1886. פ"צ פון רבקה ר. רובין (ניו־יאָרק) אין מאַי 1948.

דאָ וועל איך דערציילן ווי ביי אונדז אין שטעטל פלעגט מען שפּילן פורים־שפּיל... די אַלע אַרבעטערס, שניידערס, שוסטערס און אַנדערע, איבערהויפּט אַ קוימען־קערער געדענק איך, וואָס אַ גאַנץ יאָר איז ער געווען אַ שוואַרצער, אַן איינגעריסטער אין סאַזשע, נאָר פורים פלעגט ער זיך מיט אַ מאָל אַרומוואַשן און מיר וואָלטן אים קיין מאָל ניט געקענט דערקענען, ווייל מיר האָבן זיך פלוצעם דערוווּסט, אַז ער איז אַ שיינער, מיט אַ שיין פּנים און לאַכנדיקע אויגן, און ער פלעגט אָנטאָן אַ שווערדל מיט אַ פּאַסיק, מיט אַ קרוין, און ער פלעגט זיין פרינץ אַחשורוש. און מיר קינדערלעך פלעגן נאָך אים נאָכלויפן, און אַז זיי פלעגן אַריינגייך אין אַ יידיש הויז פלעגן זיי זינגען אַזוי:

גוט פורים, גוט פורים, מיינע ליבע יידן,
הוליעט און הוליעט און זאַ־וואַ־ווייט צופרידן
מיר האָבן אַ גאָט וואָס נעמט זיך פאַר אונדז אָן,
פאַר אונדז יידן ווי וואַ־וואַ־ווייט ער קאָן.
טאַדיבימבאַמבאַם, בימבאַמבאַם, ביבאַבאַמבאַם, ביבאַבאַם...

...דערנאָך פלעגט אַריינקומען אַן אַלטער ייד מיט אַ גרויסער באָרד, אַ ברייטער אַזאַ. געווען איז ער אַלע מאָל אַ שוסטער און פלעגט זיצן איינגעוויקלט, מען האָט אים קיין מאָל ניט געזען, נאָר פּורים פלעגט ער אויסשפּרייטן זיינע ברייטע פּלייצעס און פלעגט אָנטאָן אַ באָרד, אַריינקומען מיט אַ גרויסן שטעקן און זינגען:

איך בין דער אַלטער מאַן יעקב
מיט מיינע צוועלף זין.
כ'האָב געטאָן די וועלט שטרייטן
אַהער און אַהין.
לבן הארמי
איז אַנטקעגן מיר געקומען
און גאָט האָט געטאָן אַ נס
און מיר האָבן אים בייגעקומען.

...דערנאָך זיינען ביי אונדז געווען פּוילישע פּריצים. האָט מען געדאַרפט ביי זיי אויך קריגן געלט, וויל דאָס אַלץ איז געגאַנגען פאַר מעות־חיטין און פאַר ביקור־חולים. פלעגט מען גיין צום פּוילישן פּריץ און זינגען אַזוי:

סכאַלצעם פּאַניע באָגו ניעביעסקיעמו,
שטאָ אַם שיסלאַם קרול, קרולים לאַדעמו!

[די ווערטער זיינען אויף אַ צעקאַליעטשעטן פּויליש, וואָס לאָזט זיך ניט אין גאַנצן רעקאָנ־סטרואירן. אפשר דאַרף מען פאַרשטיין אַזוי: ... (?) גאָט דעם האַר דעם הימלישן, וואָס... (האָט אייך געשיקט?) אַ מלך, אַ שיינעם (?) מלך.]

און דער קרול [מלך] פלעגט ענטפערן:
קרול, קרול יאַ בענדע,
שיסקאַ נאַד וואַמי יאַ בענדע,
יאַ סאַם פּרינץ אַמינץ,
כיצער אָפּיצער יעגאָמאָשטש!

[אויף פּויליש: אַ מלך, אַ מלך וועל איך זיין, אַ שישקע (דעה־זאָגער) איבער אייך וועל איך זיין, איך בין אַליין פּרינץ אַמינץ (?), כיצער (?) אַן אָפיציר אַ שררה;]

און דאַן פלעגן זיי ווייטער זינגען אין פּויליש אַזוי:

פּאַני גאָספּאָדיני, דייטיע פּאָפּאַלטיני,
פּאַניע גאָספּאָדאַזשע, דייטיע פּאָפּאַלטאַזשע,
הגם עס איז ניט שייך

אין פורים־שפיל צו גיין,
מיר מאַכן זיך משוגע ווי די ערלים,
מיר טוען דאָס ניט גיין
פאַר זיך אַליין,
נאָר פאַר ביקור־חולים.

[די „פוילישע״ ווערטער: פרוי בעל־הביתטע, גיט אונדז ... (?), הער בעל־הבית, גיט אונדז ... (?).]

אויב דאָס פויליש איז ניט ריכטיק, בין איך ניט שולדיק. עס איז אַזוי ווי איך געדענק, ווי איך האָב עס געהערט פון די אַלע אַרבעטערס, וואָס האָבן טאַקע געטאָן אַזאַ גוטע זאַך און צונויפגענומען געלט פאַר ביקור־חולים און אַזוי געהאָלפן אונדזער שטעטל... ביי אונדז איז אויך געווען דעמאָלט אַ רוסישער פריץ, פלעגן זיי אויך אַהין גיין און זינגען אַזוי:

או נאַשעם גאָראָדיע יערושאַלימי
גאָוואָרילי ליודי:
פאָ טרי ראַזי
אַני טאַם ביוואַלי.
מי סאַגראַשטשילי טשערעז באָגאַם,
אָט טודאַ וואַ נאַם פריגנאַלי.
לכן מיזמעראָסי,
אַבי כאַזיאַין, דאַווייטיע הראָשי.

...די וואָס קענען רוסיש, וועלן זאָגן, אַז אויך דאָ איז די גראַמאַטיק ווייט ניט ריכטיק... דאָס לידל מיינט, אַז אַזוי ווי מיר זיינען געווען אין ירושלים און דריי מאָל האָט מען אונדז פון דאָרטן אַרויסגעטריבן, לכן דאַרף אונדז דער פריץ העלפן און געבן הראָשי (גראָשנס).

[גענויער: אין אונדזער שטאָט ירושלים, האָבן מענטשן געזאָגט: דריי מאָל זיינען זיי דאָרטן געווען. מיר האָבן געזינדיקט פאַר גאָט, האָט מען אונדז פון דאָרטן אַרויסגעטריבן. דעריבער מיין ליד (מזמורתי ?). אַבי איר זייט אַ בעל־הבית, טאָ גיט געלט.]

די איוויער באָד

אַ קלייניקייט צו זאָגן, וואָס די באָד איז געווען פאַר דעם שטעטל? ערשטנס, דער הינטערן באָד... אפשר אַ האַלב שטעטל איז געגאַנגען הינטערן באָד... און מען איז באַלד צוגעגאַנגען צום דערבייאיקן קליינעם טייכל, געוואַשן די הענט און געזאָגט „אשר יצר"...

די ווייבער זענען געגאַנגען אין באָד טמאות און אַרויס טהורות. יעדע פרוי האָט מיט־גענומען מיט זיך אירע צוויי דריי מידלעך, אויסגעוואַשן און אויסגעצוואָגן די קעפּעלעך און די גופימלעך. די טוקערין האָט לויט די טבילה־דינים געוואַשן דער פרויס קערפּער דריי מאָל, געשניטן די נעגל, געטובלט איר אין מקוה, געשריען „כשר" און געווונטשן, אַז גאָט זאָל געבן עס זאָל שוין דאָס מאָל זיין אַ יינגל... אַלע ווייבער האָבן איינע די אַנדערע געווונטשן בקולי־קולות, אַז דאָס מאָל זאָל שוין זיין אַ יינגל... בפרט פאַר די וועלכע האָבן שוין געהאַט אַ פיר פינף מידלעך זיינען געווויס די ברכות געווען אָנגעלייגט...

מאָשקע דער בעדער, אַ ייד מיט אַ הדרת־פּנים, האָט געוווסט זיין אויפגאַבע: אויסער אָנהייצן דעם אויוון, צוגרייטן הייס וואַסער און אַ ריינע, פולע כשרע מקווה, האָט ער אויך ניט פאַרגעסן צו שטיין מיטן פּנים צו די ווייבער ביים אַרויסגאַנג כדי זיי זאָלן קענען זיך „פאַרקוקן" אויף אים, ניט חלילה אָנטרעפן אויפן וועג עפּעס אַ חיה טמאה און מען זאָל נאָך אַ מאָל זיך דאַרפן טובלען פונדאָסניי...

פרייטיק אין שוויץ־באָד פלעגן יידן זיך אויסבעזעמען אויף דער הויכער באַנק, שווער אָפּאָטעמען, קרעכצנדיק מיט הנאה פון דער זודיקער פאַרע, שרייען צו די וואַסער־גיסער, „דערלאַנג פאַרע!" און דערפילן דעם טעם פון אַ ריינעם גוף. גייך אַהיים פלעגט מען מיט רויטע, צעפּאַרעטע פּנימער, האַלטנדיק די שמוציקע וועש פאַרבונדן אין אַ קאַ־לאַשע פון די גאַטקעס..

ערב פסח פלעגט מען דאָ טובלען די כלים אין אַ גרויסן טשאָפּ און פאַרברענען דעם חמץ.

נאָך אַ מעלה האָט געהאַט די באָד: זי האָט ניט געהאַט קיין מזוזות, אַז זי האָט ניט געהאַט קיין מזוזות האָבן דאָרט זיך געקענט אויפהאַלטן „מאַלעכאַיטשיקעס" (שדים) און ניט־גוטע... אומגעפער אין יאָר 1913 איז געקומען קיין איוויע אַ גרופּע „מאַלעכאַי־טשיקעס", זיך ניט פאַררעגיסטרירט ביי קיינעם און זיך גלייך „איינגעקוואַרטירט" אין באָד... די פאַרשטעלונג האָבן זיי געמאַכט אין די פענצטער וואָס אונטערן דאַך, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט צום בריק.

אַלע פאַרנאַכט מיטן זון־אונטערגאַנג איז פאָרגעקומען אַ פאַרשטעלונג מיט טענץ. דערוווסט האָט מען זיך פון דעם אין שטעטל צופעליק, ווייל קיין פלאַקאַטן האָבן זיי ניט אַרויסגעהאָנגען... עמעצער איז צופעליק געשטאַנען אין איינעם אַ פאַרנאַכט אויפן בריק,

געקוקט אויף דער באָד און דערזען דורך די פענצטער טענץ. ער האָט דאָס בסוד דערציילט אַ צווייטן, דער צווייטער אַ דריטן און אַזוי איז ווי מען זאָגט: „דער סוד אַרויס פון באָד"...

יעדן פאַרנאַכט פלעגן שטיין אויפן בריק קינד און קייט, יונג און אַלט, כדי צו זען די אומזיסטע פאַרשטעלונג פון די מאַלעכייטשיקעס אין באָד... געוועזן אַזעלכע, וואָס האָבן געגלויבט אין דעם באמונה שלימה. מען זעט דאָך באַשיינפּערלעך, ווי זיי מאַכן פאַרשי־דענע פיגורן ביים טאַנצן. געוועזן ווידער אַזעלכע, וואָס כאָטש אין האַרצן האָבן זיי טאַקע מורא געהאַט, אָבער דאָך אָנגעטאָן זיך אַ כוח און געלייקנט שטיין און ביין, לא דובים ולא יער. פאַרשטענדלעך, אַז זיי זענען שוין געווען פון די „פאָרגעשריטענע"... די „פאָר־שטעלונגען" פלעגן אָנהאַלטן כל זמן די זון־שטראַלן האָבן אַריינגעשיינט אין די באָד־פענצטער. ווי נאָר די זון האָט זיך געזעצט הינטערן אָלעשניק פלעגן די מאַלעכייטשיקעס פאַרשווונדן...

אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען די יידן און ידענעס ניט געגאַנגען פּריוויליק, נאָר מען האָט געטריבן אין באָד מיט גוואַלד. אַז דער דייטשער פּאָליציי־מאַן מיט די גרויסע וואָנצן, פלעגט זיך אַרויסלאָזן איבער די יידישע גאַסן און הייזער טרייבן אין באָד אַריין, פלעגט מען זיך פאַרבאַהאַלטן, אָבער אַלע קונצן האָבן ניט געהאָלפן און מען האָט נעבעך, לא עלינו, געמוזט גיין אין באָד אונטער פּאָליציי־באַגלייטונג...

גאָרניט קיין וווּנדער וואָס מען האָט ניט געוואָלט גיין אין באָד. די יעקעס האָבן איינגעפירט טושן (אין איוויע האָט מען ביז דאַן ניט געוווּסט פון דעם). מען שטייט און פון אויבן גיסט זיך וואַסער ווי אַ רעגן. אויך זיינען די דייטשן געווען נייגעריקע און אַריינ־געקוקט אין די קעפּ און אין די בערד... עס איז זייער באַבעס דאגה וואָס עס איז פאַראַן צווישן די האָר... עס זענען געווען פאַלן ווען דער דייטשער דאָקטער האָט באַשלאָסן אָפּ־שערן די האָר, אַ שיינעם קאָפּ האָר פון אַ יונג מיידל, אָדער די הדרת־פנימדיקע באָרד פון אַ בכבודיקן יידן... אַ נס, וואָס עס איז געווען אַ יידישע „שוועסטער". געהייסן האָט זי, מערע די ליובטשערין (לעבט אין ישראל), און זי האָט געפּועלט ביים דאָקטער ער זאָל מבטל־מאַכן די ביטערע גזירה...

יוכבד בוקס (שמוקלער)

סאָניע אַיעראָף / אַמעריקע

איוויע אין די יאָרן 1907—1904

אין איוויע האָט מען מיך געקענט אַלס שיינע באַקשט, זישע שאַכנעס טאָכטער.

איך געדענק איוויע פון די יאָרן 1907—1904. דאָס שטעטל איז געווען קליין, אָרעם און אָפּגע־שטאַנען. די מענטשן זיינען געווען איינגעטיילט אין אָפּגעשלאָסענע „קאַסטעס". די כלי־קודש, לערנערס און דאָס ביסל רייכערע בעלי־בתים (באַלעבאַטים), האָבן זיך געהאַלטן באַזונדער און געקוקט מיט ביטול אויף די פּראָסטע יידן: קאַראַבעלניקעס, בעלי־מלאכות א. אַנד. וואָס האָבן הינטער זיך ניט געהאַט קיין יחוסדיקע אָפּשטאַמונג, ניט געהערט, ווי מען פלעגט זאָגן, צום באַלעבאַטישן „שטאַנד"...

אין איוויע איז דאַן געווען אַ לערער, וועמען מען האָט גערופן „פּעטקע די רביצין", ווייל ער פלעגט לערנען די רבנישע טעכטער לייענען און שרייבן. איך האָב דאַן אָרגאַ־ניזירט אַ קלאַס, געקויפט פאַר מיין אייגן געלט העפטן, כדי צו לערנען לייענען און שרייבן רוסיש. די שילערינס זיינען געווען: פייגל, (נחמיה דעם בעקערס), פריידקע (דעם באַלעגאָלעס), און אַ טאָכטער פון יאַנקל דעם שמיד.

אין די קינדערשע יאָרן האָב איך געלייענט טייטש־חומש, געבענטשט ליכט און געווען זייער פרום, געהיט זיך ניט צו זינדיקן חלילה מיט די „לעפצן", ווי אַלע גוטע און פרומע יידישע קינדער אין יענע יאָרן. דאַן איז געקומען קיין איוויע אַ לערער פון קרעמענטשוג מיטן נאָמען, מאָיסעי אָוסייעוויטש. ער איז געווען אַ לערער פון דער רוסישער שפּראַך און גראַמאַטיק. איך האָב, פאַרשטענדלעך, זייער געוואָלט לערנען ביי אים, אָבער ליידער ניט געהאַט צו באַצאָלן די געפאָדערטע פינף רובל. זיינע שילערינס זיינען געווען: קראַיִנע באַקשט (ישראל־בערעס), פייגל רישעס (די רביצין), דוד גוטעלעוו־סקי, יוסף גאָלדשמידט (יאָשקע מערקעס) און אשר סלאָנימסקי; שכנא עפּשטיין איז שוין דאַן געווען אין וואַרשע און געלערנט אין גימנאַזיע. איך האָב געזוכט אַ וועג צו קענען לערנען ביי מאָסעי אָוסייעוויטש און איך האָב באַשלאָסן געבן אים מיטאָגן און אַזוי אַרום באַצאָלן אים פאַר די לעקציעס.

מאַיסעי אָוסייעוויטש איז געווען ניט נאָר אַ גוטער לערער, נאָר אויך אַן אויסגעצייכנטער דערציער. ער האָט אונדז געגעבן צו לייענען די ביכער פון די רוסישע קלאַסיקער: טורגעניעוו, נעקראַסאָוו, גאָנטשאַראָוו, דאָסטאָיעווסקי א אַנד. נאָכן לייענען די ביכער, פלעגן מיר צוזאַמען מיט אים דיסקוטירן און קריטיקירן די ווערק. ער האָט באַקומען פון ווילנע וויכטיקע גרונט־ביכער וועגן דער געשיכטע פון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע, אַנטוויקלונג פון פּרימיטיווע פעלקער, דעם אויפקום און אַנטוויקלונג פון רעליגיעס, דאַרווינס טעאָריע וועגן אָפּשטאַם פון מענטשלעכן מין א אַנד. ביכער. ער האָט ניט מסכים געווען מיט מיין אָרטאָדאָקסישן לעבנס־שטייגער און געזאָגט, אַז דאָס שטערט צו מיין פאָרשריט אין לערנען. נאָכן אַדורכשטודירן אַ ריי ביכער אין סאָציאָלאָגיע, בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז גאָט איז אַ פּראָדוקט פון פּרימיטיווע געדאַנקען־גאַנג, און וואָס מער דער מענטש איז געבילדעט און פאָרגעשריטן, אַלץ וויי־ניקער גייטיקט ער זיך אין גאָט. ביסלעכווייז בין איך געוואָרן אַן אַפּיקורסטע און אויפגעהערט מיט מיין רעליגיעזן לעבנס־שטייגער.

אין צווישן האָבן אונדזערע קרייזן פאַר זעלבסטבילדונג זיך שטאַרק אויסגעברייטערט. אונדזערע פרומע עלטערן האָבן, פאַרשטענדלעך, זיך אַקעגנגעשטעלט אונדזער טעטיקייט (צו וואָס דאַרפן יידישע טעכטער בילדונג, נאָר כדי אַראָפּצוגיין פון גלייכן וועג ?...). מיר זיינען געווען געצוווּנגען צו לערנען ביי קראַינען, אין אַ קליין שטיבעלע, אויפן הויף, ווו מיר זיינען דורך קיינעם ניט באַמערקט געוואָרן. איינמאָל האָבן מיר, זייענדיק פאַרטיפט אין לייענען קאָלעקטיוו אַ רוסישן בוך, דערהערט אַ שטאַרקן קלאַפּ אין טיר. דאָס איז געווען דער פאָטער פון דוד גוטעלעווסקי (אָרע־לייבע), וועלכער האָט נאָכגעשפּיאָנירט וואָהין זיין זון גייט אַוועק יעדן פרייטיק צו נאַכט. ער האָט אויף אונדז געשריגן: „חצופות, גייט אַהיים;" אָבער מיר האָבן אונדזער זעלבסטבילדונג און אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער איוויער יוגנט ניט אויפגעגעבן. דאַן האָט אונדז געהאָלפן אין דער אַרבעט אַ לערער, שמולאָוויטש פון סמאָרגאָן, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין איוויע.

מיר האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין, וועלכער האָט אַרומגענומען דאָס ביסל שניידערינס און אַפילו אָרגאַניזירט אַ שטרייק פאַר קירצן דעם אַרבעטס־טאָג (מען פלעגט אַרבעטן 12 שעה אַ טאָג און אַפילו מער). איבעריק צוצוגעבן, אַז מיר זיינען אַלע געווען פאַרברענטע סאָציאַליסטן, געגלייבט אין פּראָלעטאַרישער אינטערנאַציאָנאַלער סאָלידאַריטעט און געהאָפט אויף אַ בעסערן מאָרגן פאַר דער מענטשהייט און פאַרן יידישן פאָלק.

געווען אויך קוריאָזן. פריידקע די שניידערקע, וועלכע פלעגט אָפט פאָרן אין דער גרויסער שטאָט ווילנע, האָט זיך דאָרט אָנגעזאַפּט מיט „קולטור" און געוואָרן זייער „פאָרגעשריטן"... אַז איר מוטער איז געשטאָרבן האָט זי ניט געוויינט, זי האָט דערקלערט, אַז פון דער מוטער איז בלויז אַרויס די עלעקטריע... (אין יענע יאָרן איז עלעקטריע געווען אַ דערקלערונג צו פיל געהיימניספולע דערשיינונגען).

אונדזער ציל איז געווען צו פאַרשפּרייטן קולטור און וויסנשאַפט צווישן די יידישע מאַסן. אויך אין די שכנישע שטעטלעך: באַקשט, ליפּנישאַק און ליובטש האָבן זיך געשאַפן קרייזן פאַר בילדונג. די ליטעראַטור, וועלכע מיר האָבן באַקומען פון ווילנע,

האָט שפּעטער געוואַנדערט פון שטעטל צו שטעטל. פאַר דעם האָט שוין געזאָרגט דער לערער, שמולאָוויטש. ווי געזאָגט, זיינען מיר אין אונדזער אַרבעט געשטערט געוואָרן דורכן עלטערן דור. ישעיה וואַטע־מאַכער (געלעבט אין אליהו דרייזשעס הויז), איז געקומען צו מיינע עלטערן פאַרמאַסערן אויף מיר. זיין תירוץ איז געווען, כלומרשט רעדן אַ שידוך מיינס אַ שוועסטער. ער האָט אָבער געזאָגט, אַז צוליב דעם, וואָס איך בין אַראָפּ פון גלייכן וועג, וועט קיינער ניט וועלן חתונה האָבן מיט מיין שוועסטער...

מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אַ ביבליאָטעק אין שטעטל. צו דעם צוועק האָבן מיר געמאַכט אַ געלט־אַקציע צווישן אונדזערע חברים און סימפּאַטיקער, וועלכע האָבן געשפּענדעט זייערע לעצטע גראָשנס. אונדזער „חוצפּה" און האַפּערדיקייט איז שוין דער־גאַנגען צו דעם, אַז מיר האָבן געמאַכט אַ באַל אין הויז פון משה־אלי פּערטשיק. זיינע צוויי קינדער, פאַלקע און הינדע האָבן געהערט צו אונדזער קרייז פון די פאָרגעשריטענע. מיר האָבן געטאַנצט און געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער אין רוסיש און יידיש, צוגעשיקט פון שכנא עפּשטיין, וועלכער האָט שוין דאַן געלעבט אין וואַרשע און אָנגעהויבן ווערן פּאָפּולער אַלס אַרבעטער־פירער.

די פרומע יידן האָבן געמאַכט אַן אַסיפה און באַשלאָסן אַרויפצולייגן אַ „חרם" אויף אונדז און ניט פאַרדינגען קיין צימער פאַר אונדזער ביבליאָטעק. עס איז געקומען צו קריגערייען און אַפילו צוזאַמענשטויסן צווישן קינדער און זייערע עלטערן.

איינמאָל איז געקומען צו אונדז אַ פרוי און דערציילט, אַז מאָרגן וועט די פּאָליציי מאַכן רעוויזיעס און זוכן אומלעגאַלע ליטעראַטור. איך האָב באַלד באַגראָבן אין גאָרטן אַלץ, וואָס מען האָט געקענט אָננעמען פאַר טריף אין צאַרישן רוסלאַנד, און בין באַלד געלאָפן צו דוד גוטעלעווסקי, וויסנדיק, אַז אויך ביי אים איז דאָ פיל אומלעגאַלע ליטע־ראַטור. ער האָט עס טאַקע באַלד פאַרשטעקט. צומאָרגנס, בעת דער רעוויזיע, האָט די פּאָליציי גאָרניט געפונען.

איך בין געווען זייער אַקטיוו אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און פלעג אָפט פאָרן קיין וואַרשע אין פאַרשידענע שליחותן. אין שטעטל האָט מען דאָס געוווּסט און מען האָט שוין פאַר מיר געהאַט דרך־ארץ.

איוויע שטייט מיר ביז היינטיקן טאָג פאַר די אויגן, טראָץ דעם, וואָס פיל צענדליקער יאָרן טיילן אָפּ זייט איך האָב איר פאַרלאָזט און אַוועק קיין אַמעריקע. דוכט מיר, אַז איך זע פאַר זיך יעדע שטוב, יעדע גאַס, און די איינוווינער. געווען זייער ווייניק גבירים אין איוויע, דער דלות האָט געפייפט אין די הייזער פון די אָנשטענדיקסטע בעלי־בתים, געלעבט האָט מען פון אָרעמען פויער.

פון דעם איינציקן מאַרק־טאָג אין דער וואָך, האָט מען ניט געקענט שפייזן פאַמיליעס. פלעגט מען צעשיקן די יינגלעך אין די תלמוד־תורהס און ישיבות אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווו זיי האָבן געלערנט תורה און געגעסן „טעג". די מיידלעך האָבן געשטריקט זאָקן אויף מאַשינען, וועלכע עס פלעגט אָפּנעמען אַ קאָמיסיאָנער, וואָס האָט דאָס געשיקט קיין ווילנע. די מיידלעך האָבן נעבעך פאַר גראָשנס געאַרבעט שווער און ביטער. דער איינציקער, וועלכער האָט גענאָסן פון זייער אַרבעט, איז געווען דער קאָמיסיאָנער. אַזוי האָט מען געלעבט אין אָרעמקייט און פרומקייט פון דור־דורות.

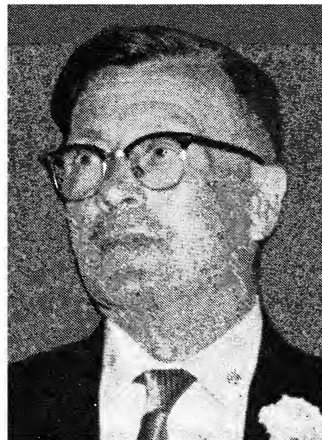
איך האָב ניט געקענט צוזען דעם צער פון מיין פרומער מוטער, זישע, וואָס האָט זיך זייער שטאַרק גענומען צום האַרצן מיין גוי׳אישער פירונג און זיך געשראָקן פאַר מיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקײט און אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע. דאָרט האָב איך געאַרבעט ביי היט, אָרגאַניזירט און אַפילו געוווּנען אַ שטרייק. מיר איז אויסגעקומען צו הונגערן אין תקופות פון אַרבעטסלאָזיקייט (און עס האָבן ניט געפעלט אַזעלכע תקופות). שפּעטער געפאָרן קיין פּענזאַ (ביי מאָסקווע), אָבער געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט צוליבן ניט האָבן קיין וווינרעכט (פּראַוואָזשיטעלסטוואָ). שפּעטער בין איך, ווי פיל אַנדערע יוגנטלעכע, אַוועק קיין אַמעריקע, כדי פאָרצוזעצן דעם קאַמף, וואָס מיר האָבן געפירט אין דער אַלטער היים און אָנצוהויבן אַ ניי לעבן אין דעם גרויסן פרייען אַמעריקע.

יוסף שמוקלער / אַמעריקע

(זון פון טוביה־טעווקע)

איוויע, ווי זי איז מיר פארבליבן אין זכרון (1908—1890)

כלי־קודש

סוף 19־טן יאָרהונדערט, אָנהויב 20־סטן יאָר־הונדערט איז איוויע געווען אַ שטעטל פון זייער פיינע בעלי־בתים און לומדים. עס זיינען ניט געווען אין שטעטל קיין אַנאַלפאַבעטן.

אין אַלטן בית־מדרש זיינען געווען אַזעלכע באַלעבאַטים, ווי: יאָשע דער בעקער, יוסף־חיים קאבאק, אהרן־לייב גוטעלעווסקי, מאָטע קאבאק, באַיאַרסקי דער אַפטייקער, חיים־אריהס (לעווין), דוד פרומקעס (מאַלאָכאָווסקי), מאיר דעם רבס (גאָסקינד), יעקב־משה שישקעס (בלאָך) און אַנ־דערע. אין נייעם בית־המדרש זיינען געווען אַזעלכע בעלי־בתים, ווי: אייזיק גאָלדבערג, יצחק ישראלס, לייזער ראַטושער און אַנדערע.

אין יענע יאָרן איז געווען רב אין איוויע ביז זיין טויט, ר׳ שלמה־דוד גראָדזענסקי, ר׳ חיים עוזרס פאָטער. נאָך זיין טויט איז געוואָרן רב זיין אידעם, ר׳ יצחק קאָסאָווסקי. ער איז געווען פאַרהייראַט צו דעם רבס טאָכטער, זי איז געשטאָרבן יונג, נאָך עטלעכע יאָר פון זייער חתונה. ער האָט דאַן חתונה געהאַט מיט זיין געוועזענער פרויס פלימעניצע, פייגל גאָסקינד (מאיר דעם רבס טאָכטער).

עס זענען געווען אין איוויע צוויי דיינים: ר׳ הירש, אין אַלטן בית־מדרש, און ר׳ אליהו אין נייעם בית־מדרש. זיי זענען בידע געווען איידעלע, טייערע יידן און גרויסע לערנערס. מען האָט זיי אין שטעטל געאַכט, אָבער זיי האָבן געלעבט זייער אָרעם, ווייל די בעלי־בתים אַליין זיינען אויך געווען אָרעמעלייט.

עס איז געווען אין איוויע אַ חזן. מען האָט אים גערופן „פּאַטשקע". ער האָט געהאַט אַ שיינע האַרציקע שטימע, אָבער מען האָט אים נישט ליב געהאַט. ער האָט געהאַט אַ כאָר פון 5 משוררים און פלעגט דאַווענען בלויז שבת מברכים אין נייעם בית־מדרש און אַמאָל אין אַלטן. ער פלעגט אויך העלפן דעם שוחט, ווייל אַיין שוחט איז נישט געווען גענוג פאַרן שטעטל. נאָך זיין פאַרלאָזן איוויע איז געווען אַ חזן מיטן נאָמען קלמן. איך גלייב, אַז ער איז געשטאָרבן אין איוויע. דער שוחט פון שטעטל איז געווען ר׳ נח, אַ פיינער ייד. נאָך זיין טויט, האָט זיין זון רפאל איבערגענומען די שחיטה.

איוויע האָט פאַרמאָגט פיל בעלי־בתים וואָס זיינען געווען זייער גוטע בעלי־תפילות: אין אַלטן בית־מדרש איז געווען אליהו דרייזשעס, קלמן בענדער, מאיר דעם רבס א אַנד. אין נייעם בית־מדרש איז געווען פוליע באקשט, העצע, בערל שעפקעס, טוביה דער קרעמער א אַנד.

שמשים זיינען געווען: אלי קריטשניקער — אין נייעם בית־מדרש און לייבע — אין אַלטן. לייבע איז געווען זייער אַ קלוגער ייד, די בעלי־בתים האָבן אים אַמאָל גע־זאָגט, אַז זיי ווילן אים מאַכן אויס שמש, איז ער אַרויף אויף דער בימה און האָט אויס־גערופן: אַזוי ווי לייבע איז אויס שמש איז ער דאָך אַ באַלעבאָס גלייך מיט אַלעמען, זאָגט ער, אַז לייבע זאָל ווייטער זיין שמש...

אויפן שול־הויף אין הקדש־שטיבל האָט געוווינט טוביה. ער איז געווען אַ שמש אין דער גרויסער הילצערנער שול. ער איז אויך געווען דער קברות־מאַן. פרייטיק פאַרנאַכט פלעגט ער זיך שטעלן ביים ברעג פון יעדער גאַס און רופן אין שול אַריין. צו אַ לוויה פלעגט ער רופן: „גייט צו מת־מצוה!" ווען עס פלעגט קומען די צייט פון זאָגן „סליחות" פלעגט מען קלאַפּן פאַרטאָג אין די פענצטער, אַז מען זאָל אויפשטיין צו סליחות.

יעדן שבת פאַרטאָג (3—4 אַזייגער) פלעגט חיים־יצחק דער שוסטער גיין ווינטער, אין די גרעסטע פרעסט קלאַפּן אין די פענצטער מיט אַ ניגון: „שטייט אויף צו עבודת הבורא!"

עס זענען געווען צוויי גבאים אין די בתי־מדרשים, די גבאים פלעגן טיילן די עליות. דאָס איז געווען איינע פון די שווערסטע אויפגאַבן צופרידן צו שטעלן די בעלי־בתים. איי־נער פון די מתפללים פון נייעם בית־מדרש האָט געהאַט שמיני־עצרת יאָרצייט נאָך זיין פאָטער און ער פלעגט יעדן יאָר קריגן מפטיר. איין מאָל איז געווען אַ חשובער גאַסט אין שטעטל, האָט דער גבאי, יצחק ישראלס, געגעבן דעם גאַסט די עליה מפטיר און דעם שטעטלשן געגעבן אַ געוויינלעכע עליה. איז דער ייד מיט זיין זון אַוועק גלייך צום אַקציז־ניק און געמסרט, אַז דער גבאי פאַרקויפט בראָנפן. דער אַקציזניק האָט באַלד געמאַכט אַן אונטערזוכונג און באמת געפונען שנאַפּס ביי דעם גבאי אין שטוב. אַלע יידן אין שטעטל האָבן אויסגעמיטן דעם מסור און ער איז אַ לאַנגע צייט געווען ווי אין חרם.

שמיני־עצרת בייטאָג פלעגן קומען די מתפללים צום גבאי אויף כיבוד (אין אַלטן בית־מדרש איז געווען גבאי, יאָשקע דער בעקער, אין נייעם בית־מדרש, יצחק ישראלס). פלעגט מען ביי די גבאים פאַרברענגען ביז עס פלעגט ווערן נאַכט, נאָכהער פלעגט דער גאַנצער עולם פירן דעם גבאי אין בית־מדרש אַריין מיט געזאַנג און טענץ.

איידער דאָס יונגוואַרג איז געוואָרן אַפּיקורסיש געשטימט, פלעגט מען אין ראש־

חודש אלול לויפן יעדן טאָג אין בית־מדרש הערן שופר־בלאָזן. מען פלעגט זיך גרייטן צו די יום־טובים ווי צו גרויסע געשעענישן. ראש־השנה פלעגט דאָס גאַנצע שטעטל גיין אַראָפּצו בערנאַדינער־גאַס צו תשליך, צום טייך.

ערב יום־כיפור פלעגט מען אין בית־מדרש אויסשפרייטן די פּאָדלאָגע מיט שטרוי. יידן פלעגן פאַרן מנחה־דאַווענען זיך לייגן אויף די קני מיט דער פּלייצע אַרויף און דער שמש פלעגט מיט אַ רימען שלאָגן מלקות. ביים אַריינגאַנג אין די בתי־מדרשים און אויפן שול־הויף פלעגט מען שטעלן טעלערס פאַר פאַרשידענע צוועקן און יידן האָבן מקיים געווען די מצוה פון געבן צדקה. הושענא־רבה פלעגן ווייבער שטיין אויף דעם שול־הויף און פאַרקויפן פירעשקעס און טייגלעך, אַ סימן אויף אַ זיסן, גוטן נייעם יאָר.

אַ חתונה אין שטעטל

אַ חתונה אין שטעטל איז געווען אַ גרויס געשעעניש און אַלע האָבן זיך מיטגעפרייט מיט דער משפחה. דעם שבת פאַר דער חתונה פלעגט מען דעם חתן אויפרופן צו מפטיר, מען פלעגט בשעת מעשה וואַרפן ניסלעך און צוקערקעס. מיר, יינגלעך, פלעגן פיל מאָל זיך שלאָגן כאַפּנדיק די ניסלעך און זיסקייטן. אַ וואָך פאַר דער חתונה האָט די כלה נישט געטאָרט זיין ביחידות, עמעצער האָט געדאַרפט זיין מיט איר.

אַ טאָג פאַר דער חתונה פלעגן קומען כלי־זמרים פונעם שכנישן שטעטל ליובטש. ליובטשער כלי־זמרים האָבן געהאַט אַ שם אין דער גאַנצער געגנט און די קאַפּעליע איז באַשטאַנען פון 6—7 שפּילער. פיל מאָל פלעגן זיי נעמען צו הילף דעם איוויער כלי־זמר, משה די פידעלע. זיי פלעגן אויך נעמען צו הילף, זלמן, דעם איוויער בדחן. פאַר דער חתונה פלעגן זיי גיין צו די הויפּט־מחותנים אין די הייזער אויפשפּילן אַ „דאָברי־דזשען", געוויינלעך פלעגט יעדער מחותן באַצאָלן פאַרן אויפשפּילן דעם „דאָברי־דזשען".

באַזעצן די כלה פלעגט זלמן דער בדחן אויף אַן איבערגעקערטער דייזשע; אַלע קינדער האָבן שוין געקענט זיך באַזעצן: „כלהלע, כלהלע, וויין", אויף אויסנווייניק. די כלה פלעגט זיך טאַקע גוט אויסוויינען. דער בדחן פלעגט אויך אָנמעלדן: „אַ פיינע מחותנתטע פון כלהס צד,ביילע חיה־שרקהס, גייט זיך „וויטעווען" מיט דער כלה. די קאַפּעליע פלעגט אַ קלאַפּ טאָן אַ פיינעם מאַרש און די מחותנתטע פלעגט זיך צע־קושן מיט דער כלה, וויינענדיק... צו דער חופּה פלעגט מען פירן חתן־כלה צום שול־הויף. די כלה פלעגט זיך דרייען אַרום חתן זיבן מאָל. צוריקקוועגס פון דער חופּה אַהיים, פלעגט אָנקומען אַנטקעגן, יאַשקע דער שטומער מיט אַ פולן עמער וואַסער, מען פלעגט אַריינ־וואַרפן קליינגעלט אינעם עמער, אַ סגולה אויף גליק און מזל פאַרן יונגן פאָרפאָלק.

אין שטוב פלעגט מען געבן אַ צוגעגרייטן מאָלצייט. בעת דעם מאָלצייט פלעגט זלמן דער בדחן אויסרופן אין גראַמען די נעמען פון די מחותנים און די דרשה־געשאַנק־מתנה וואָס זיי גיבן דעם יונגן פאָרפאָלק. איך געדענק ווי ער פלעגט אויסזינגען: „אַ שיינער מחותן פון דער כלהס צד, מיט גרויס פאַראַד, גיט דרשה־געשאַנק אַ טוץ־טעלער". נאָכן עסן פלעגט מען פּראַווען שבע־ברכות, דאָס פלעגט זיך איבערחזרן אַ גאַנצע וואָך. דעם שבת וואָס נאָך דער חתונה פלעגן קומען די מחותנתטעס צו דער כלה און פירן זי אין

שול אַריין. פיל מאָל פלעגן גיין מיט דער כלה אין שול אַ 60—70 פרויען. עס פלעגט אויסזען ווי אַ פייערלעכע פּראָצעסיע.

ישוּבניקעס

אין די דערפער און הויפן אַרום איוויע האָבן געלעבט זייער פיל ישובניקעס, פּיינע, אָרנטלעכע און אַרבעטזאַמע מענטשן. צווישן זיי זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געקענט גוט לערנען. אַ טייל פון זיי איז געווען בעלי־מלאכות: בעקערס, שמידן, אַ טייל איז געווען מעקלערס, אייניקע האָבן געהאַלטן אַ שענק. מען האָט זיי גערופן מיט די נעמען פון די דערפער ווו זיי האָבן געלעבט, בעיקר זענען געווען זייער פיל ישובניקעס אַרום לאַזדון, ווי משה־איטשע לאַזדונער, שאַיע דער ציווניעוויטשער, לייבע זשיקעוויטשער, שמואל־הערש יאַנצעוויטשער, לייבע דעווערגער, מאיר באָברעוויטשער, משה גוזשענאַטער, לייבע גוזשענאַטער א. אַנד.

אין דאָרף גוזשענאַט האָבן זיי געהאַט אַ קליין שולכל, ווו זיי פלעגן דאַווענען שבת מיט אַ מנין און צו ימים־נוראים פלעגן זיי דינגען אַ בעל־תפילה פון איוויע. פיל פון די ישובניקעס, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין מנין אין זייערע דערפער פלעגן קומען מיט ווייב און קינדער אויף די וועגענער קיין איוויע אויף יום־טוב.

אַגענטן און „אַמעריקאַנצעס"

אין יענע יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן אַ כוואַליע פון עמיגראַציע קיין אַמעריקע. עס זיינען געווען דערצו פאַרשידענע סיבות: יונגע בחורים, וואָס האָבן געדאַרפט מאַכן דעם פּריזיוו און האָבן ניט געוואָלט דינען „פאָניען" גאַנצע פיר יאָר, זיינען אַוועק קיין אַמע־ריקע. פיל ייִדן, וואָס האָבן ניט געקענט מאַכן אַ לעבן אין דעם אָרעמען איוויע, זיינען געפאָרן זוכן אַ בעסערע פּרנסה פאַר זייערע משפחות. יונגע מענטשן וואָס האָבן חתונה גע־האַט — און נישט געהאַט צו וואָס זיך צו נעמען — זיינען אַוועק קיין אַמעריקע, „ווו מען שאַרט גאָלד אין די גאַסן". אין די רעוואָלוציע־יאָרן 1904—1905 און שפּעטער נאָכן איינברעכן זיך פון דער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע, זיינען זייער פיל אַוועק קיין אַמעריקע, כדי נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון דער צאַרישער פּאָליציי און פאַרשיקט צו ווערן אויף קאַטאָרגע קיין סיביר.

פון די מענטשן אין מיטעלן עלטער, וואָס האָבן איבערגעלאָזט פאַמיליעס און זיינען אַוועק קיין אַמעריקע, האָבן פיל זיך אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן ביים איינאָר־דענען זיך דאָרט: אַ טייל איז געווען רעליגיעז און עס איז זיי געווען שווער זיך צוצופּאַסן צו דעם אַמעריקאַנער לעבנס־שטייגער, זיי האָבן אויך נישט געפילט קיין טעם אינעם שנעלן טעמפּאָ פונעם אַמעריקאַנער לעבן און נישט געזען קיין מעגלעכקייט צו ברענגען די פאַמיליעס קיין אַמעריקע. אין אַמעריקע איז דעמאָלט אויסגעקומען שווער צו אַרבעטן אין שניידעריי־שאָפּן, זייער פיל האָבן זיך גענומען צו פּעדלעריי. מען האָט זיך נישט פאַרגונען צו לעבן ווי מען דאַרף. מען האָט געשפּאָרט פון אַלץ, כדי אויפצוקלייבן עטלעכע הונדערט דאָלאַר און מען איז צוריקגעפאָרן צו דער פאַמיליע קיין איוויע.

אין רוסלאַנד האָט מען פאַר אַן אַמעריקאַנער דאָלאַר באַקומען צוויי רובל. אַ ייד, וואָס האָט פאַרמאָגט טויזנט רובל איז אין איוויע געווען אַ רייכער ייד. אָבער עס איז אַוועק אַ פּאָר יאָר, מען האָט אויפגעגעסן דאָס געבראַכטע געלט, אָדער מען האָט נישט מצליח געווען אין די „ביזנעס", איז מען ווידער געפאָרן אַ צווייט מאָל קיין אַמעריקע מאַכן אַ פּאָר טאָלערס. פיל זיינען געפאָרן צו דריי און פיר מאָל קיין אַמעריקע און צוריק. פיל זיינען געווען לאַנגע יאָרן אין אַמעריקע אָן זייערע משפחות און זיי פלעגן שיקן געלט פאַר זייערע פאַמיליעס אין איוויע. ווען די קינדער זיינען אונטערגעוואַקסן זיינען זיי אויך געפאָרן קיין אַמעריקע און געהאָלפן אַראָפּברענגען די גאַנצע פאַמיליע. אין יענע יאָרן האָבן זייער פיל יידן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. עס איז נישט געווען אין שטעטל אַ פאַמיליע, וואָס האָט נישט געהאַט וועמען עס איז אין אַמעריקע.

די קריסטלעכע איינוואוינער פון אַרום איוויע האָבן אָנגעהויבן פרעגן מיין טאַטן וואָס מען דאַרף טאָן, כדי צו פאָרן קיין אַמעריקע? מיין טאַטע פלעגט פאָרן קיין ווילנע קויפן שניט־סחורה, האָט ער זיך דאָרט צונויפגערעדט מיט די אַגענטן און אָנגעהויבן זיך באַ־שעפטיקן מיט דעם. אַרויספאָרן לעגאַל פון צאַרישן רוסלאַנד איז געווען אוממעגלעך. פאַספאָרטן האָט מען נישט געמאַכט, ווייל זייער ווינציק מענטשן האָבן געקענט קריגן אַ גובערנאַטאָרסקן פאַספאָרט און אַלע האָבן „געגנבעט" די גרענעץ קיין דייטשלאַנד אָדער עסטרייך.

אין ווילנע זיינען געווען צוויי אַגענטן, וואָס האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט מענטשן וואָס וואוינען נעבן דער גרענעץ. די גרענעץ־שמוגלערס פלעגן ביינאַכט אַריבערפירן די „פאַסאַזשירן" אויף דער צווייטער זייט גרענעץ. די נעמען פון די ווילנער אַגענטן זיינען גע־ווען: קרייזאָווסקי און גערשינאָוויטש. די קריסטן פון אַרום איוויע האָבן געהאַט פיל צוטרוי צו מיין טאַטן, פלעגן זיי קומען צו אים זיך פאַרטרויען, אַז זיי ווילן עמיגרירן. מיין טאַטע האָט זיי געשיקט צו די ווילנער אַגענטן און ער פלעגט דערביי זייער גוט פאַרדינען.

מיט דער צייט האָבן אַלץ מער קריסטן אָנגעהויבן צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. „אַגענטסטוואָ" איז געוואָרן זייער אַ גוטע פרנסה, האָבן נאָך יידן אויך זיך אָנגעהויבן באַ־שעפטיקן מיט דעם.

די ערשטע איז געווען מיין טאַטנס שוועסטער, ביילע קאַשטשער, נאָכהער האָט זיך גענומען צו דעם הירשקע יענטעס, ישראל־משהקע מונעס (דער קצב), יאַנקל ווערעביי, גוטקע גוטעלעווסקי א אַנד. די אַלע אַגענטן פון איוויע האָבן זיך שפּעטער פאַראייניקט און געמאַכט שותפות, כדי נישט צו קאָנקורירן צווישן זיך. אויך די בעלי־עגלות, וואָס פלעגן פירן די „פאַסאַזשירן" צו דער באַן קיין באַסטון (דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די באַן־ליניע) האָבן זיך אויך פאַראייניקט, כדי מען זאָל נישט אויסכאַפּן איינער ביי דעם אַנדערן די פרנסה.

דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביז אַמעריקע האָט פאַרמאַכט די טויערן און אָפּגעשטעלט די אימיגראַציע. יידן האָבן זיך דאַן געריסן פון די אָרעמע, פאַרחושכטע שטעטלעך אין די לענדער, ווו מען האָט זיי אַריינגעלאָזט.

די באַרעדינשטשיקעס

שווער צו דערמאָנען זיך נעמען און דאַטעס נאָך אַזוי פיל יאָרן. פיל מענטשן האָט מען ביי אונדז אין שטעטל גערופן מיטן נאָמען פון פאָטער אָדער מוטער און נאָך מער בלויז מיטן צונאָמען.

איך האָב זיך געהאַדעוועט אויף בערנאַרדינער גאַס. איך האָב געהאַט זייער פיל חברים, מיר זענען געווען גרויסע שטיפערס, מען פלעגט אין שטעטל אונדז רופן „די באַ־רעדינשטשיקעס".

איך געדענק, אַז צו אונדזער שכן אליהו זעליג צאַלעלס טאָכטער, נאַכאָמקע, איז געקומען אַ חתן פון לידע אויף אַ וויזיט (מען האָט דאָס גערופן אָפּאָכטן). זיי האָבן גע־מאַכט דעם סאַמאָוואַר און אים אַרויסגעשטעלט אויפן גאַנעק, האָבן מיר יינגלעך געעפנט דעם קראַן און אַרויסגעלאָזט דאָס גאַנצע וואַסער.

פסח צום סדר פלעגט אליהו זעליק צאַלעלס פּראַווען פאַרשידענע צערעמאָניעס: ער פלעגט ווייזן זיינע קינדער ווי משה האָט געשפּאָלטן דעם ים־סוף פאַר די יידן. מיר יינגלעך האָבן צוגעבונדן אַ ציג צו זייער טיר, ווען זיי האָבן געעפנט די טיר צו „שפוך חמתך" פאַר אליהו הנביא, איז אַריין די ציג אין הויז און מיר קינדער זיינען אַרומגע־שטאַנען און געלאַכט...

דער אַרטיסט יחיאל גאָלדשמיד

צווישן אונדזערע יינגלעך איז געווען איינער מיטן נאָמען יחיאל (נאַכאמעס) גאָלד־שמיד, מען פלעגט אים רופן, יחיאלקע קאַטשקע, ווייל ער איז געווען זייער אַ גוטער שווי־מער. ער האָט שוין דאַן אַרויסגעוויזן זיינע אַרטיסטישע פעאיקייטן. ער פלעגט געבן אַ פאָרשטעלונג פון דעם גאַנצן פּורים־שפּיל, אויפן גאַס, און מיר, די יינגלעך, זענען געווען זיינע צושויער. זיין פאָטער און די עלטערע ברידער אין אַמעריקע האָבן אים אַריבערגע־נומען צו זיך נאָך זיין מאַמעס טויט. אין אַמעריקע האָט ער זיך אויסגעלערנט צושניידעריי פון קליידער און אין זיין פרייער צייט האָט ער זיך באַטייליקט אין אַ דראַמאַטישן קלוב.

מיט דער צייט האָט דער אַקטיאָרן־פאַראיין אָנערקענט זיינע אַרטיסטישע פעאיקייטן און האָט אים אַריינגענומען אַלס מיטגליד. ער האָט געשפּילט מיט יעקב פּ. אַדלער, מיט קעסלערן און אַנדערע באַרימטע אַקטיאָרן. ער איז געווען איינער פון די בעסטע אַקטיאָרן אויף דער יידישער בינע אין אַמעריקע. ווען מאָריס שוואַרץ האָט געעפנט זיך „פאָלקס־טעאַטער" אין ניו־יאָרק האָט ער איינגעשלאָסן יחיאל גאָלדשמידן אין זיין אַנסאַמבל. ליי־דער האָט דער גורל געוואָלט, אַז ער זאָל שטאַרבן אין זיינע בעסטע יאָרן. זייענדיק פאַר־שוויצט נאָך אַ פאָרשטעלונג, האָט ער זיך געמאַכט אַ קאַלטן טוש און זיך שטאַרק צוגע־קילט. מען האָט אים באַלד אָפּערירט און ער איז געשטאָרבן. ער איז דאַן אַלט געווען צוועלעכע און פערציק יאָר. די יידישע בינע האָט מיט זיין טויט געליטן אַ גרויסן פאַרלוסט. אין דעם בוך זכרונות פון צילע אַדלער ווערט פיל דערציילט וועגן גרויסן איוויער אַקטיאָר יחיאל גאָלדשמיד.

מלמדים און לערערס

געווען אין שטעטל פאַרשידענע מלמדים: אין אונדזער גאַס איז געווען אַ דרדקי־מלמד, יאָשקע דער פלעקל; געווען אַ מלמד, אַרטשיק פּרוזשינער, אַ קלוגער ייד, ווען די קינדער האָבן ליב געהאַט און ער פלעגט ליב האָבן די קינדער. אַ מלמד, סענדער יצחק, ער איז געווען אַ כעסן, ער פלעגט די קינדער נישט שלאָגן, נאָר קנייפּן. איך אַליין האָב פיל מאָל פון אים געקריגן געקניפּט. זייער אַ גוטער מלמד איז געווען, ר׳ מאיר־חיים באַברעוויצער, ער איז געווען אַן איידעלער ייד, ביי אים האָבן געלערנט גמרא־יינגלעך. פּלוצלינג האָט ער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן איוויע און ער איז טאַקע אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. עס האָט געמוזט זיין, דוכט מיר, אין יאָר 1897.

די עלטערן, וואָס האָבן געוואָלט, אַז זייערע קינדער זאָלן לערנען תנ״ך און העב־רעאיש פלעגן זיי שיקן צו ברוך סטאַצקי (גאַוויער). ער איז געווען אַ טאַלאַנטפולער, אַ משכיל. אין שטעטל פלעגט מען זאָגן, אַז ווער עס לערנט ביי ברוך גאַוויער קריגט אַ שיינע האַנטשריפט (פּאָטשעראַק). ער האָט געהאַט אַ גוטן איינפלוס אויף זיינע תלמידים און די תלמידים האָבן אים זייער רעספּעקטירט.

געווען אין איוויע, נעבן נייעם בית־מדרש, זייער אַ גוטער מלמד — הירשע־אהרון, אַ שטילער און אָרנטלעכער מענטש, אַלע האָבן אים ליב געהאַט. אין ווילנער גאַס, איז געווען אַ מלמד, אַ וועלטלעכער, אינטעליגענטער מענטש — שמואל־חיים (משה פּיסע־לעווסקיס פאָטער), ער פלעגט לערנען גמרא מיט דערוואַקסענע קינדער.

ביים אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, האָט די יוגנט אָנגעהויבן זיך פאַראינ־טערעסירן מיט וועלטלעכע לימודים. אין איוויע זיינען געקומען לערער פון אַנדערע שטעט און געלערנט מיט קינדער די רוסישע שפּראַך און גראַמאַטיק. איך האָב אָנגעהויבן לער־נען רוסיש ביי אברהם דעם פעלדשערס זון, אַשר סלאָנימסקי. דער טאַטע מיינער האָט נישט געטאָרט וויסן וועגן דעם, די מאַמע האָט מיר דווקא געהאָלפן. ער האָט גענומען 75 קאָפּיקעס אַ חודש.

אין איוויע איז דאַן געווען אַ קליינע ישיבה, דער ראש־הישיבה איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען זיסקינד. ער פלעגט זאָגן דעם שיעור אין טלית און תפילין. דער משגיח איז געווען דער פּרוש, ר׳ שלמה (שפּעטער פאַרברענט געוואָרן בעת אַ שריפה אין בית־מדרש).

ליבעס אין שטעטל

פאַרברענגען פלעגט מען בעיקר אום שבת: פּרייטיק־צונאַכטס האָט די יוגנט אַרומ־שפּאַצירט אין בערנאַרדינער גאַס און אין ווילנער־גאַס; שבת נאָך מיטאָג, פלעגט מען שפּאַצירן הינטערן קלויסטער לענגאויס די אַלייע צום הויף, מען פלעגט אויך שפּאַצירן דורך דער ווילנער גאַס לענגאויס די „פּריסאַדעס״ צום הויף. זומער פלעגט די יוגנט קומען אין די פּרוכט־סעדער, וואָס איוויער סאַדאָווניקעס פלעגן האַלטן אין אַרענדע, אין זאַ־קאָשטשעלצע — אין דעם גלחס סאָד און אין גרויסן הויפישן סאָד. אין ווילנער־גאַס זיי־

נען אויך געווען עטלעכע קליינע סעדלעך, מען פלעגט דאָרט קומען קויפן פּרוכט און דערוויל פלעגט מען זיך טרעפן מיט מיידלעך.

חתונות צו יענער צייט פלעגן פאָרקומען נאָר דורך אַ שדכן. עס האָט פּאַסירט אַ פאַל מיט מיין שוועסטער: מען האָט איר גערעדט אַ שידוך פון נאָוואָרעדאָק, זי האָט בלויז איין מאָל געזען דעם בחור, אָבער די עלטערן האָבן געדאַרפט באַשליסן וועגן שידוך. געדענק איך ווי די עלטערן האָבן אָפּגערעדט מיטן שדכן צו טרעפן זיך מיטן בחור האַלב־וועגס אין דעם שטעטעלע שעליב. מיין שוועסטער איז געבליבן אין שטוב און די עלטערן האָבן געמאַכט אַ תנאים מיטן חתן אין דער אָפּוועזנהייט פון דער כלה.

עס האָבן זיך אויך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען פאַרשיידענע ליבעס אין שטעטל: אין עק ווילנער־גאַס איז געווען אַ פיינער ייד, ר׳ הירש דער דיין, האָט מען אים גערופן. ער האָט געהאַט זייער אַ שיינע טאָכטער, רחל־מינקע. האָט מען אָנגעהויבן צו ריידן, אַז זי ליבט זיך מיט יאַנקל־דוד דעם קירזשנערס זון. אין קליינעם שטעטל איז דאָס געווען אַ סענסאַציע און מען האָט וועגן דעם גערעדט ווי דאָס וואָלט געווען אַ וועלט־געשעעניש. זיי האָבן חתונה געהאַט, אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע און דאָרט געלעבט אַ גליקלעך לעבן.

אָנהויב ווילנער־גאַס, אַנטקעגן שול־הויף האָט געלעבט אייזיק גאָלדבערג, ער האָט געהייראַט צום צווייטן מאָל. זיין פרוי האָט געהאַט אַ טאָכטער פון איר ערשטן מאַן, וועלכע האָט געהייסן אַלטע. זי איז געווען זייער אַ שיינע און אינטעליגענטע. אייזיק האָט געהאַט אַ זון, דוד, האָט ער זיך פאַרליבט אין דער שטיף־שוועסטער און זיי האָבן געהייראַט און געלעבט גליקלעך.

איינע פון די ליבעס האָט זיך געענדיקט טראַגיש: באַיאַרסקי דעם אַפּטייקערס טאָכטער, גאָלע, איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכע שיינהייט און זייער אַ געראָטן מיידל. זי איז נאָך געווען גאַנץ יונג: 16־17 יאָר. אין איוויע איז דאַן געקומען אַ לערער פון רוסיש, זייער אַ שיינער בחור. גאָלע האָט זיך אין אים פאַרליבט איבער די אויערן. מען האָט דאַן גערעדט אין שטעטל, אַז ער האָט צוריקגעוויזן איר ליבע. איינמאָל ביינאַכט, ווען אַלע האָבן זיך געלייגט שלאָפן האָט זי איינגענומען סם און איז באַלד געשטאָרבן. עס האָט געמאַכט זייער אַ שווערן איינדרוק אויף אַלעמען און יעדער אין שטעטל האָט מיטגעפילט די עלטערנס אומגליק.

נאָוועבראַנצעס

יעדן האַרבסט פלעגט פאָרקומען דער פּריזיוו: בחורים, וואָס זענען געוואָרן 21 יאָר, האָבן זיך געדאַרפט שטעלן צום פּריזיוו. פיל יידישע בחורים האָבן נישט געוואָלט גיין דינען „פּאָניען" גאַנצע פיר יאָר, פלעגן זייער פיל זיך מאַכן פאַרשיידענע קערפּערלעכע פעלערן: אייניקע פלעגן זיך אָפּשניידן פינגער, אַנדערע פלעגן מיט דער הילף פון דאָקטוירים זיך אָנמאַכן פאַרשיידענע קראַנקייטן; זייער פיל בחורים פלעגן זיך צוזאַמענ־נעמען אַ געוויסע צייט פאַר דעם פּריזיוו, מען פלעגט זיך אַ שטיק צייט „מאָרען", ד. ה. מען פלעגט נישט עסן און טרינקען, נישט שלאָפן און נעמען פאַרשיידענע מעדיצינען, אַז מען זאָל ווערן דאַר און נישט האָבן די מינימום וואָג לויטן מיליטערישן סטאַטוט. אַ שטיקל צייט פאַר דעם פּריזיוו פלעגן די „נאָוועבראַנצעס", ווי מען האָט זיי גערופן,

קומען אין בית־מדרש און פאָדערן, אַז די בעלי־בתים זאָלן זיי געבן געלט און פלעגן נישט לאָזן אַרויסנעמען די ספרי־תורות צום לייענען („אויסנעמען"). זייער אָפּט פלעגט דערביי קומען צו גרויסע געשלעגן צווישן די יידישע נאָוועבראַנצעס און די בעלי־בתים...

די קריסטלעכע נאָוועבראַנצעס פלעגן קומען אין שטעטל מיטוואָך (אין מאַרק־טאָג) זיך גוט אָנשיכורן און כאַפּן פון די מולטערס געבעקס אָדער פרוכט. עס פלעגט דערביי קומען פיל מאָל צו געשלעגן מיט יידישע בחורים.

איך געדענק, אַז ווען איך בין געווען אַ קליין יינגל בין איך איינמאָל פאַרבליבן אין בית־מדרש נעכטיקן מיט נאָך יינגלעך יום־כיפור נאָך כל נדרי. האָבן מיר זיך געלייגט שלאָפן אויף דעם שטרוי, וואָס מ׳פלעגט ערב יום־כיפור אויסשפרייטן אויף דער פאָדלאָגע פון בית־מדרש. מאָשע פיסעלעווסקי האָט געדאַרפט זיך שטעלן צום פריזיוו, איז ער געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט און געזאָגט תהילים, אַז ער זאָל באַפרייט ווערן...

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג

מיינע עלטערן האָבן מיך געגעבן לערנען צו די בעסטע מלמדים אין שטעטל און שפּעטער האָבן זיי מיך געשיקט אין די ישיבות פון די אַרומיקע קליינע שטעטלעך. דער טרוים פון מיינע עלטערן, ווי פון אַלע יידן אין יענע צייטן, איז געווען, אַז זייערע קינדער זאָלן ווערן רבנים, אָדער לכל הפחות גוטע לערנערס.

אָבער אין יענע יאָרן, האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן; עס זענען אויפגעקומען פאַרשיידענע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען, וועמענס ציל איז געווען צו שטירצן די צאַרישע זעלבסטהערשאַפט („סאַמאָדערזשאַוויע") און אויסקעמפן אַן אַכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. באַזונדער פּאָפּולער איז דאַן געווען אויף דער יידישער גאַס דער „בונד".

איך בין אויך מיטגעשלעפּט געוואָרן מיט דעם שטראָם פון יענער צייט, איך פלעג לויפן אויף די געהיימע „סכאָדקעס", ווו מען פלעגט הערן רעפעראַטן, דיסקוטירן און פונאַנדערטיילן פּראָקלאַמאַציעס קעגן צאַרישן רעזשים, וועלכע מען פלעגט ברענגען קיין איוויע פון די גרעסערע שטעט. איך געדענק זייער אינטערעסאַנטע פאַרזאַמלונגען, אין די הייזער פון יאָשקע מערקעס, מיילעך יענטעס, אשר סלאָנימסקי, פרץ קאָטלער, משה סטאַצקי, שכנא עפּשטיין א אַנד. איך האָב פיל געלערנט פון די וויכוחים און דער אָנטייל אין די פאַרזאַמלונגען פון די אינטעליגענטן האָט מיר פאַרשאַפט אַ גייסטיקן געניוס. מיר האָבן איינע די צווייטע זייער ליב געהאַט און מיר פלעגן זיך רופן „שוועסטער און ברידער" און מיר האָבן טאַקע זיך געפילט ווי שוועסטער און ברידער.

אין איוויע האָט מען זיך דאַן געגרייט צו פייערן דעם ערשטן מאַי פון 1904. מיר האָבן באַקומען אַ ווענדונג פון דער שכנישער לידער אָרגאַניזאַציע, אַז מיר זאָלן צו זיי שיקן צום ערשטן מאַי אַ גרופּע חברים, העלפן זיי צו רעאַליזירן זייערע פּלענער. איך בין געווען איינער פון דער גרופּע, וואָס איז אַרויסגעפאָרן קיין לידע. דאָרט זיינען מיר געגאַנגען פון פאַבריק צו פאַבריק און אַגיטירט, אַז די אַרבעטער זאָלן ניט אַרבעטן אין טאָג פון ערשטן מאַי. איך געדענק, אַז מיר זיינען אַריין אין פופּקעס ביר־פאַבריק און די אַרבעטער האָבן ניט געוואָלט וואַרפן די אַרבעט. האָבן מיר אַראָפּגענומען די פּאַסן

פון די רעדער און די אַרבעט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. מיר האָבן געהאַט אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע, אין וועלכער אויך מיר, די גרופּע איוויער, האָט מאַרשירט. עס איז דאַן ניט געקומען צו קיין צוזאַמענשטויסן מיט דער פּאָליציי.

צוריקגעקערט זיך פון לידע קיין איוויע זיינען מיר גלייך אַוועק אין די „פּראַסאַדאַס", ווו עס האָבן אויף אונדז געוואַרט פיל חברים, וואָס זיינען געווען נייגעריק צו הערן אונדזער באַריכט פון לידע. צווישן זיי איז אויך געווען פייגל, מאיר דעם רבס טאָכטער (שפּעטער געהייראַט מיט הרב קאָסאָווסקי). זי איז געווען פון די אָנפירערס פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין איוויע און האָט אַפילו געמאַרשירט בראש פון רעוואָלוציאָנערע דעמאָנסטראַציעס אונטער דער רויטער פאָן.

אויף ווי וויט די אַפּיקורסות איז שוין דאַן דערגאַנגען אין די א. ד. קרייזן, קאָן מען זען פון פאָלגנדיקן עפּיזאָד:

דאָס איז געשען אין הייליקסטן טאָג יום־כיפור בייטאָג. איך געדענק בלויז ניט דאָס יאָר; אַ גרופּע בחורים און מיידלעך זיינען אַרויף אויפן בוידעם פון הויפּיקן מויער אין בערנאַרדינער־גאַס (אויפן באַרג). איינער פון די בחורים האָט אַראָפּגעוואָרפן אַ שוועבעלע, נאָכן פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָס. אויף דעם בוידעם פלעגן איוויער סוחרים טריקענען די „געגנדזעלעך" פון פלאַווושקע. עס איז באַלד אויסגעבראָכן אַ שריפה. די גרופּע יוגנטלעכע איז גלייך אַראָפּ פון בוידעם און אָנגעהויבן לעשן די שריפה. דער ווינט האָט געטריבן דאָס פייער אַראָפּ בערנאַרדינער גאַס און די שריפה האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי ווינגדער קוטשאַקס שטוב. מיין פאָטער ע"ה איז דאַן געשטאַנען אין בית־מדרש ביים עמוד אַלס שליח־ציבור צו מוסף. אַלע מתפללים, דערהערנדיק די געשרייען: „פּאַזשאַר", זיינען זיך צעלאָפן אין זייערע הייזער. בלויז מיין פאָטער איז געבליבן שטיין ביים עמוד און בשום אופן ניט געוואָלט מפסיק זיין די תפילה. ענדלעך האָט מען אים איבערצייגט, אַז צוליב פּיקוח נפש, מעג ער איבעררייסן די תפילה.

מיין פאָטער האָט געלעבט אין פחד, אַז צוליב מיין אומלעגאַלער טעטיקייט וועט מען די גאַנצע משפחה פאַרשיקן קיין סיביר. עס האָבן זיך שוין אָנגעהויבן מאַסן־אַרעסטן און פאַרשיקונגען. די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע האָט זיך אָפּגעהאַלטן. אין יאָר 1905 בין איך אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, גנבענענדיק די גרענעץ.

מיין גאַנץ לעבן איז מיר מיין געבורטס־שטעטעלע איוויע ליב און טייער. זי איז מיר איינגעבאַקן אין האַרצן. איך געדענק ביזן היינטיקן טאָג די מענטשן און די פּאַסי־רונגען. ווען איך טרעף זיך מיט איוויער, איז ווי איך וואָלט זיך געטראָפן מיט מיין אייגענער משפחה.

לאָמיר האָפן, אַז דאָס ביסל געבליבענע איוויער אין דער וועלט, צווישן זיי אויך די געציילטע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון היטלערס פייער ימ"ש, וועלן מיט זייערע מעשים און לעבנס־שטייגער ניט פאַרשעמען די טייערע, אומפאַרגעסלעכע איוויער יידן. לאָמיר אויך געפינען אַ טרייסט אין דער אויפגעריכטער מדינת ישראל. אַ שאָד, אַזאַ שאָד, וואָס די מיליאָנען אומגעבראַכטע יידן, צווישן זיי אויך די אומגליקלעכע קרבנות פון אונדזער שטעטעלע, האָבן ניט זוכה געווען צו זען דעם נס פון אונדזער מדינה מיט זייערע אויגן. הי"ד!

א. רבני קהילת איביה

משה צינוביץ / תל־אביב

ראשוני הרבנים באיביה

א. התורני „המופלא" ר' ניסן בן משה — אב"ד איביה

את זכרו של הרב הזה מעלה לנו רש"י פין בספרו „קריה נאמנה" (דפוס האחים ראם ווילנא, תר"ך), בו הוא מפרסם את גדולי ווילנא, שמקום מנוחתם האחרונה בבית העלמין הישן של הקהילה המפוארת הזאת, הידועה בשם „ירושלים דליטה".

ר' ניסן הנ"ל, מקום מנוחתו האחרונה אף הוא בבית העלמין הנ"ל ורש"י פין העלה בין יתר חכמי ווילנה הקבורים במקום זה גם שם חכם תלמודי זה, כפי שמצא רשום על מצבתו כדלקמן:

„ענו וקוננו זאת להגידה
איה תורה תלמוד והלומדה
אוי ואבוי לזעוק על זאת האבידה
ה"ה התורני המופלא שהיה
אב"ד ומגיד משרים ומורה צדק
בק"ק לעכוויץ ובק"ק איבי'
מו"ה ניסן במו"ה משה זצ"ל
וי"נ כ"ח ניסן תקל"ב תנצב"ה"

רש"י פין אומר בספרו הנ"ל ש„לא ידענוהו" כי אם ממה שנאמר ממצבתו הנ"ל. ואמנם כותב רשימה זו לא הצליח לגלות כל מקורות אחרים לזיהויו של רב זה, שהיה גם אב"ד בלכוויץ (הסמוכה לניסביז). כפי הנראה היה רב זה אב"ד באיביה לפני לכוויץ, כי כן מקובל היה בימים ההם, לציין בראשונה את מקום הרבנות האחרון לפני שקדם לו. לפי זה יוצא שר' ניסן בן משה הנ"ל היה רב באיביה כעשרים שנה לכל הפחות לפני פטירתו בווילנה, בערך בשנת תקי"ב (1752).

היות והרב, הצדיק ר' משה'לה איוויער נפטר בשנת תקל"ג (1773) בוואסילישוק, יוצא שהוא חי ופעל באיביה בתקופת כהונת הרב ניסן במו"ה משה, כאב"ד איביה.

ב. ר׳ אהרן — אב״ד איביה

סמוך לתקופת הזמן הנ״ל אנו רואים בתור אב״ד איביה את הרב אהרן, בן הרב המופלג אורי שרגא פייבוש, בן הרב הצדיק ר׳ יקותיאל. דבר זה ידוע לנו מתוך הספר „עיר ווילנא״ להלל נח מגיד שטיינשניידר (ווילנא תר״ס). פרטים לתולדות רב זה לא נשתמרו. ידוע לנו לפי הספר הנ״ל רק זה שאחיו של ר׳ אהרן היה הגביר המפורסם נח בלוך מווילנה, הנקרא נח פעטליצר (ע״ש ישוב ממנו הגיע לווילנה, ושם השתקע). יש לציין, כי הרבה אישים בווילנה ומחוצה לה, נמנים למשפחת בלוך זו, ביניהם כמה משפחות וותיקות באיביה עצמה.

כפי הנראה המוצא של משפחה זו הוא מאשכנז ואיטליה, משם נתפזרה ברחבי פולין והגיעה עד לליטה, איביה — ווילנה, כי השם בלוך מזדהה עם השם וואלאך המונה את יחוסו להשר והקצין ר׳ שאול וואהל מבריסק דליטה, מגזע מהר״ם מפדובה ור׳ שמואל יהודה קצנלבויגן.

ג. הרב מאיר שלום הכהן קרליץ

הרב ר׳ מאיר שלום היה יליד העיירה קארליץ (מחוז נובארדוק), לאביו שמריה הכהן גורן, למשפחת כהנים מיוחסת המונה את יחוסה עד לנקדימון בן גוריון הכהן והוא אבי משפחה רבנית גדולה בליטה, שעליה נמנים רבנים־גאונים ואישים מפורסמים בישראל. ר׳ מאיר שלום היה תלמידו של הגאון רבנו חיים בישיבתו הגדולה שייסד בוואלוז׳ין ושימשו בתורה קרוב ל־י״ד שנה. השתקע אחר־כך בווילנה ונתמנה למלא תפקיד ראש־ישיבה־ראשון בקלויז ה„יסודי״ שנפתח אז והעמיד בישיבה זו תלמידים גדולי תורה, מהם רמי״ם מפורסמים שהיו לימים למאורות בישראל.

והנה בגלל קנאותם של כמה מתלמידי הגאון ר׳ חיים מוולוז׳ין, על התמנותו של ר׳ מאיר שלום לתפקיד רם זה בחשבם את עצמם כראויים יותר ממנו לכך, היו כאלה מביניהם שהיו מטרידים אותו בהלכה על־ידי כל מיני קושיות ופירכות שהכינו להם מקודם לכך. היות ובגלל ענוותנותו הגדולה וצניעותו המופרזת לא ידעו כל אלה את ערכו הגדול כלמדן מובהק. כשנודע הדבר הזה למורו ורבו הגר״ח, שתלמידו־אהובו שרוי בצער, נסע ישר לווילנא, התמהמה כחודשיים בישיבת תלמידו. נוהג היה אז רבנו חיים, לשמוע שיעוריו של ר׳ מאיר שלום, כשהוא מעוטף בטלית ותפלין, כאחד התלמידים. האורח מקשה לו והר״ם מתרץ לו כיד חכמתו הטובה עליו על־ידי כך נתבסס שם מעמדו הרוחני ונחל כבוד רב בעיני כולם.

הג״ר מאיר שלום הכהן נפגש עוד בירושלים עם הרה״ג הצדיק ר׳ יוסף זונדל מסאלאנט, שעלה ארצה לירושלים עיה״ק בשנת תקצ״ח. הרב הצדיק הזה מורו ורבו של

הגאון ר׳ ישראל סאלאנטר בחכמת המוסר ותלמיד ישיבת וולוז׳ין, אף הוא (זמן מסויים) הביא בשם ר׳ מאיר שלום מנוהגי מורם ורבם רבנו חיים מוולוז׳ין וגם חידושים על בבא בתרא ששמע רמ״ש מרבו ר׳ חיים. (דבר זה מובא בספרו של אליעזר ריבלין „הצדיק ר׳ יוסף זונדל ורבותיו״, בהוספותיו והשלמותיו לספר „תולדות חכמי ירושלים״ הנ״ל).

זמן כהונתו של ר׳ מאיר שלום הכהן קארעליץ הנ״ל, כרב־מו״צ באיביה, לא ניתן לברר, אולם בוודאי שזה היה לפני בוא הג׳ר משה לייב מנובארדוק (אבי הרב דוד שלמה גרודזנסקי), להיות רב בעיירה זו.

בתקופת הזמן, אנו רואים את ר׳ מאיר שלום כרב־מו״ץ באיביה ובמאלאטי ומשם עלה לארץ־ישראל (בערך שנת תקצ״ז), התיישב בירושלים ויהי מחכמי התורה הראשונים מבין תלמידי הגר״א וחבורתם, שהניח את היסוד לצביון התורני של קהל עדת הפרושים בישוב הישן בעיר הקודש הנ״ל. ר׳ אריה לייב פרומקין מביא בספרו „תולדות חכמי ירושלים״ (חלק ג׳) שממנו נלקח חומר זה בקשר לר׳ מאיר שלום, כי גם בירושלים „לא עזב דרכו, דרך הקודש, והיה מרביץ תורה ברבים לפני הלומדים גדולי התורה בגפ״ת ובפוסקים, והיה מתאוה לקבוע בית תלמוד אך לא עלתה בידו״.

הרב מאיר שלום נפטר ט״ז סיון תקצ״ט בירושלים ומנוחתו כבוד על הר הזיתים. בפנקס החברה־קדישא נזכר רב מפורסם זה, כ„הרב המובהק, הדיין המצויין נחית לעומקא דדינא כבוד קדושת תורתו מו״ה מאיר שלום בהרב ר׳ שמריה הכהן. הרב המנוח הזה נספד ע״י הגאון הגדול הישיש ר׳ משה סופר (בעל „החתם הסופר״) בפרשבורג והספד זה נכלל בספר „תורת משה״ (הוצאה שניה).

הג״ר מאיר שלום הכהן זכה להשאיר אחריו בליטה שלשה בנים רבנים מפורסמים, שהאירו עיני הלומדים בגדולתם התלמודית והליכותיהם בקודש, כאנשי מופת ודוגמא לאחרים. שלשת בניו אלה שתקופת אביב ימיהם עברה עליהם באיביה, בה קבלו על־ידי אביהם הדגול הנ״ל חנוכם התלמודי היסודי, הרי הם: ר׳ יהודה לייב קארעליץ, ר׳ אהרן שאול זעליג מאירוב, ור׳ משה יואל גורין.

ר׳ יהודה לייב — נתפרסם בילדותו כבעל כשרון מופלא. בגיל צעיר נסמך כבר להוראה מהגאון ר׳ אברהם פאסוואליער, ראב״ד ווילנה ותודות להמלצתו נתמנה צעיר זה לרב במיכאלישוק (פלך ווילנא), מקום שם פעל לברכה קרוב לששים שנה, עד ליום פטירתו בשנת תר״ם.

ר׳ אהרן שאול זעליג — נחשב כאחד מגאוני ליטה בדורו. בגיל י״ח נתמנה כבר לראש־ישיבה במינסק, בישיבה שהחזיק שם על חשבונו הגביר התורני ר׳ צבי הירש שימחוביץ. כבר אז בתקופת פעליו כר״ם במינסק (כ״א שנה), התפרסם ר׳ אהרן שאול זעליג כמחדש נפלא, כמעיין המתגבר בחידושיו וכנחל נובע בסברות ישרות ועמוקות וחרדו לקראתו גאוני הדור הקשישים. חידושיו מאותם הימים הובאו בספר שו״ת „באר

יצחק" (חלק יורה־דעה), סימנים כ"ז, כ"ח להגאון הגדול ר' יצחק אלחנן ספקטור (אח"כ אב"ד קובנה). זמן רב לאחר פטירתו של הגאון ר' אהרן שאול־זעליג פורסם חלק מתשובותיו בדפוס (ווילנה, תרפ"ט), בשם „תשובות לשואל" והם עשו רושם כביר על לומדי התורה ונתחבבו מאד על הבנן ותלמידיהם (מדברי הגרי"א הלוי הרצוג, ראש רבני ארץ־ישראל). בשנת תשי"ד יצא לאור ספר שני של גאון זה בשם „מגן שאול" (בהוצאת מוסד הרב קוק), שיש בו חידושים וביאורים על המסכתות: ברכות, שבת, עירובין ופסחים.

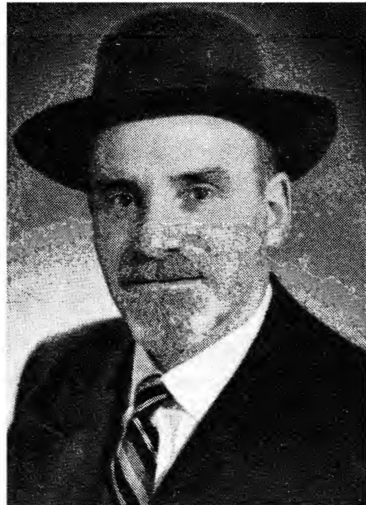
המו"ל של החיבור השני הזה היה נכד המחבר, ד"ר יהודה מאירוב, שאצלו מונחים היו חידושי הסבא, על כל הש"ס. בפתח השער ל„מגן שאול", מוסר לנו הנכד, כי היה לו הכבוד לבקר פעמים אחדות בנדון כתבים אלה אצל הגאון בעל „החזון איש" ז"ל ואחרי שעבר עליהם הטיל עליו הגאון הנ"ל חובה מוסרית, להוציא את הספר לאור וכרגע הוא מדפיס חלק מזה על המסכתות הנ"ל.

הרב משה יואל גורין — אף הוא נחשב כגאון בתורה ובהוראה. היה רב בקהלת אניקשט שבזאמוט, קרוב לחמישים שנה (נפטר בשנת תרנ"ח) ואף הוא כאיש עתיר נכסים, לא היה תלוי בקופת הקהל והיה מוותר על משכורתו כרב. בעולם הלמדנות ידוע חבורו שו"ת „ראשי בשמים" בו הראה את כשרונותיו בחריפות ובקיאות וכבעל שכל ישר ועמקן גדול. הג"ר משה יואל גורין התענין בפועל בישובה של ארץ־ישראל. עשה הרבה לטובת מוסדות התורה והחסד של הישוב הישן בירושלים והיה גם הממונה על „כולל ווילנה־זאמוט".

יש עוד לציין כי על שמו של הרב מאיר שלום הכהן, אב"ד איביה, נקרא נכדו ר' מאיר שלום, רב בריינסק (פלך גרודנה). ר' מאיר זה היה בנו של ר' שאול בנימין, רב ז'ולודוק וראַדושקביץ'.

אברהם הכהן אליאב (אליוביץ') / תל־אביב

הרב הגאון ר' משה אריה־לייב גרודזנסקי זצ"ל

נולד בנובארדוק לאביו הרה"ג ר' אהרן, רב העיר. לא מצאנו מקורות על שנת לידתו. לפי המשוער נולד בראשית המאה התשע־עשרה או בסופה של המאה השמונה־עשרה. בצעירותו כבר התפרסם בכל הסביבה בכשרונותיו ובהתמדתו וקנה לו את השם „העלוי הצעיר מנובארדוק". בהיותו צעיר לימים נתבקש לשבת על כסא הרבנות בקהילת איישישוק, שהיתה מפורסמת ברבניה ובלומדיה. לאחר תקופה קצרה של רבנות באיישישוק נבחר לרבה של איביה, בה כיהן 37 שנים רצופות עד יום פטירתו.

ברם כשנתקבל ר' משה אריה־לייב כרב באיביה היה חשוך בנים במשך תקופה ארוכה. בדעתו היה לתת גט־פיטורין לאשתו לפי ההל־כה. לבסוף החליטו (הוא ואשתו) לחכות עוד שלוש שנים, כי בינתיים נתקבל לאב בית־דין של קהלת איביה וכידוע, משנה מקום, משנה מזל (מתקבל על הדעת שזה היה אחד משיקוליו לעבור מאיישישוק לאיביה). לשמחתם נתקבלה תפילתם ונולד לר' משה לייב בן באיביה, שקראו את שמו בישראל, דוד־שלמה. ואכן קיימו את נדרם שלא לעזוב את קהילת איביה לעולם.

ר' משה אריה לייב נחשב כאחד מגדולי הרבנים בכל הסביבה. העובדות הבאות מעידות על כך.

הסכמתו על הספר „שמע־יעקב" (חידושי תורה דרושים והספדים) לר' יעקב בן נתן נטע, ר"מ נובארדוק (הופיע בעיר ליק שבפרוסיה המזרחית, בשנת תר"ג — 1843) ביחד עם הסכמות גאוני ליטה.

בספר „מנחת יעקב" לר' יעקב אליעזר בן יהודה הלוי סגל מדינאבורג (דווינסק,

לטביה) הכולל חידושי גפ״ת על כמה מסכתות הש״ס (ורשה, תר״ן — 1890). מציין המחבר הנ״ל כי „למד ארבע שנים בפרישות באיוויע, ב׳ השנים הראשונות אצל ר׳ יוסף מופלג גדול, שהיה ד״ץ (דיין צדק) בעיר זו ושתי שנים האחרונות למד אצל הרב דמתא מו״ה משה לייב זצ״ל, מילידי נאווארידאק, שהיה גאון מפורסם בדורו חריף גדול ובקיא נפלא״.

הגאון ר׳ חיים עוזר מווילנה, נכדו של ר׳ משה אריה לייב, מציין בהקדמתו לספרו שו״ת אחיעזר״ (חלק ראשון) את אבי זקנו כ„גאון גדול בדורו״. לפי דבריו השאיר אחריו סבו חיבורים מסודרים לדפוס, שנשרפו בדליקה הגדולה באיביה בשנת תרנ״א (1891).

ר׳ משה אריה לייב נקרא לישיבה של מעלה אור לערב יום הכפורים תרי״ח (1857) אחרי כהונה רצופה כנ״ל של 37 שנים על כסא הרבנות באיביה.

לאחר פטירתו של ר׳ משה אריה לייב, מצאו רשום בכתב־ידו על גליון הגמרא שלו, על מה שאמרו חז״ל „מת בערב יום־הכפורים סימן רע לו״ (מסכת כתובת, דף ק״ג, עמוד ב׳), בזה הלשון: „הני מילי כשמת בערב יום הכפורים לפנות ערב, לאחר שהכין את עצמו להכנס לקדושת היום הקדוש ולא הניחוהו מן השמים, הרי אז זה סימן רע לו. אבל אם מת בערב יום הכפורים — בבוקר בטרם הכין את עצמו לקדושת יום הקדוש, הרי זה כאילו מת באחד משאר ימות השנה ואין בזה כל חשש לסימן רע בשביל הנפטר״. ויהי הדבר לנס שניבא את יום פטירתו בדיקנות כזו. (כמובא בהקדמתו של הרב ר׳ יצחק קוסובסקי לספרו „שבת ומועד״ חלק ראשון).

השאיר אחריו בכתובים שאלות ותשובות וחידושי דינים. אולם כפי האמור לעיל, לא זכו כתביו לראות אור, מפאת הדליקה באיביה בה נשרפו.

בנו הרב ר׳ דוד שלמה פירסם בשבועון החרדי „הלבנון״ משנת תרל״א—תרל״ב (1871—1872) במדור „דברי חכמים״, מאמר בשם „קרן דוב״, בו הוא מביא דברי תורה בשם אביו ומבטיח לפרסם בדפוס חידושיו ושו״ת של אביו. במאמר הנ״ל הוא גם מעריך חשיבותו של כתב־עת חרדי כגון „הלבנון״, הנאמן לקודשי ישראל.

הרב הגאון ר׳ דוד שלמה גרודזנסקי זצ״ל

נולד באיביה לאביו, רב העיירה ר׳ משה אריה לייב בשנת תקפ״א (1821) קיבל את חינוכו התורני אצל אביו. לאחר מכן למד באחד הכוללים מיסודו של ר׳ ישראל סאלאנטר בקובנה, בעל תורת המוסר. לאחר מספר שנים של לימודים בישיבת קובנה עבר לוולקוביסק. בשנות לימודיו בעיר זו נשא לו לאשה בגיל ט״ז את בתו הבכירה של אחד מנכבדי העיר, ר׳ חיים עוזר איינהורן, ושמה רבקה־עלקע.

משפחת איינהורן היתה אחת מהמשפחות המיוחסות שבליטה, שאליה מתיחסים אישי־רוח מפורסמים בתורה, השכלה ומדע. לר׳ ח״ע איינהורן היו ששה בנים ושלוש בנות. ביניהם רופאים ומהנדסים מפורסמים (הסופר והמשורר הידוע בלשון יידיש, דוד איינהורן הוא בנו של ד״ר בנימין איינהורן, אחיה של הרבנית רבקה־עלקע).

בוולקוביסק בילה שנים מספר בהיותו סמוך על שולחן חותנו הנכבד בלימוד תורה בחברת אברכים גדולי תורה בעתיד, ביניהם הגאונים ר׳ יחיאל הליר (בעל „עמודי אור״)

ור׳ ברוך מרדכי ליפשיץ (בעל ה„ברית יעקב״), עד שנקרא בשנת תרי״ח (1858) אחר כבוד למלא מקום אביו, ר׳ משה אריה לייב, שנפטר ברבנות איביה.

כרב היה מקובל על בעלי הבתים וכולם כיבדוהו והעריכוהו בשל גדולתו בתורה וענותנותו. היה אישיות מוסרית ועסק כל ימיו בחינוך דור לתורה מצוות ומעשים טובים. קיים על בשרו את הכתוב בפרקי אבות: „פת במלח תאכל, מים במשורה תשתה ובתורה אתה עמל וכו׳״. עסק כל ימיו ב„עיבוד״ מידותיו ובהשלמת אישיותו. הסיפור הבא מאפיין את אישיותו ומשקפת את דמותו:

באחד הלילות בלכתו באשמורת הבוקר לבית־הכנסת, שמע ר׳ דוד שלמה קול צעקות. כשסר לראות סיבת הדבר, מצא שעגלון נוזף בשולייתו על אשר לא הכין לו זפת לאופני העגלה, ובגלל זה יהא נאלץ להתאחר ביציאתו לדרך — עד אשר יאיר הבוקר ויפתחו את החנויות. ר׳ דוד שלמה ביקש מהעגלון את שתי הפרוטות, מחיר הזפת והוא יביא לו את הזפת הדרושה. העגלון שלא הכיר את הרב, לא רצה לסמוך עליו, בחשדו בו שיקח את שתי הפרוטות לעצמו. באין עצה השאיר הרב אצל העגלון את הכובע שלו כערבון והוא הלך חבוש כיפה לאחד החנוונים המכרים שבעיר, דפק על דלתו, קנה את הזפת והביאה אל העגלון. החנווני אשר בעיניו נראה הדבר מוזר, עקב אחרי הרב לראות לשם מה קנה את הזפת, עד אשר גילה את הדבר.

למחרת בבוקר התפרסם הדבר בעיירה ורבים מ„בעלי־הבתים״ הביעו את אי־שביעת רצונם שהרב מקיל בכבודו, שיש בזה משום זילזול בכבוד התורה. לאחר התיעצות בחרו באחד מחשובי העדה, שילך להעיר לרב כי אין דעתם נוחה מהתנהגות זו. הלה, מתוך יראת כבוד אל הרב, לא ניגש ישר לענין והתחיל לדבר בעקיפין על מידת הגאווה, כאילו הרב עובר כביכול במקצת על המידה הזו. הוא היה בטוח שהרב יוכיח לו כמה הוא רחוק מן הגאווה ואינו מקפיד על כבודו, ואז יוכל לקלוע אל המטרה ולהעיר לו, שהוא באמת מזלזל בכבודו יותר מן המידה ואין בו מן הגאווה „אף משמונה שבשמינית״, כפי הדרוש לתלמיד־חכם. אולם הרב ברוב תמימותו קיבל את דבריו ברצינות והשיב לו מיד: „יודע אני כמה לקוי אני במידת הגאווה. אבל סהדי במרומים, שזה עשר שנים שאני עובד על מידה זו ועדיין לא הצלחתי לשבור אותה לגמרי ולעקרה מקרבי״.

בתקופת כהונתו התקיימה באיביה ישיבה גדולה, שמשכה אליה טובי האברכים והלומדים מכל ערי ליטא. הישיבה היתה בפיקוחו של הרב דמתא וראש הישיבה היה ר׳ אלכסנדר זיסקינד, יעקב בן אפרים קאלאדני (מחבר הספר „שפתי יעקב״ ווילנה תרס״ו).

היה בעל השפעה על סביבתו וידע לשכנע אנשים בצידקת דרכו. עזר לכך שהרב חי כל ימיו חיי עוני והסתפק במועט, שבא לו מחכירת השמרים ונרות לשבת („קורובקה״). כאן המקום גם לציין את השפעתו הרוחנית של הרב על דרכו במגידות ובשיטות הדרוש של המגיד מקלם (ר׳ משה־יצחק דרשן) שחי מספר שנים באיביה בסוף המאה ה־19. הודות לעצתו התחיל המגיד מקלם להקדיש חלק ניכר מדרשותיו לענינים שבין אדם לחברו,

יחסי־אנוש ישרים ומהי הדרך בה יבחר לו האדם בחייו. הרב הוכיח את עצמו כמחנך תורני מעולה בעיצוב דמותו הרוחנית של בנו ר׳ חיים־עוזר בשחרית חייו. ישב על כסא הרבנות באיביה 46 שנים רצופות תר״ח—תרס״ד (1858—1904), עד יומו האחרון.

הרב ר׳ דוד שלמה הלך לעולמו בשיבה טובה בשנת תרס״ד (1904). השאיר אחריו 2 בנים ושתי בנות. הרב הגאון ר׳ חיים־עוזר, רבה של העיר ווילנא, ר׳ צבי־הירש, שכיהן כראש מתיבתא „ראמיילס״ בווילנא, רישה אשת ר׳ מאיר גוסקינד והבת השניה שנישאה להרב ר׳ יצחק קוסובסקי, שמילא אחריו את מקומו ברבנות איביה.

הרב הגאון ר׳ יצחק קוסובסקי זצ״ל

הרב ר׳ יצחק קוסובסקי נולד בשנת תרל״ז (1877) בווארשה, לאביו הרב ר׳ שאול ז״ל, חוטר לבית שזכה לשני שולחנות, תורה וגדולה, במקום אחד. זה הבית שחור־ברלין, מעיר התורה המפורסמת מיר.

בימי נעוריו נתחנך ולמד תורה אצל דודו (גיסו) הרב הגאון ר׳ יוסף דוד שחור זצ״ל באנטופול. בהיותו כבן שלוש־עשרה שנה נסע ללמוד תורה לישיבת טלז המפורסמת, אצל הרב אליעזר גורדון זצ״ל. היה בעל כשרון ומבחירי ישיבת טלז. היה חריף ובקי בכל הסוגיות בש״ס ופוסקים ובעודנו צעיר לימים כבר יצא לו שם גדול בין היהדות התורנית ברחבי ליטא.

בשנת תר״ס (1900) נשא לאשה את בתו של הרב הגאון ר׳ דוד שלמה גרודזנסקי זצ״ל מאיביה. בשנת תרס״ד (1904) נפטר הרב ר׳ דוד שלמה בשיבה טובה והרב ר׳ יצחק קוסובסקי נבחר להמשיך בשלשלת הרבנות ולשבת בכבוד על כסא חותנו בתור רב של קהילת איביה המעטירה, והוא עודנו אברך צעיר. מיד נהיה למנהיג הרוחני בכל עניני הציבור של קהילת איביה. הרב הצעיר השאיר רושם חזותי, בהדרת פניו ובהליכותיו הנאים, כולו אומר כבוד.

הרב ר׳ יצחק קוסובסקי ניהל את עניני הרבנות כדרכו בקודש, לפי השקפות התקופה בסביבה בניגוד לרבנים שכיהנו לפניו מהדור הישן הקודם. הוא היה הרב הראשון מהסוג החדש בסביבה. ידע גם שפות זרות ובמיוחד שלט בשפה הרוסית, תופעה נדירה בשנים ההן בין רבני ישראל. בהשפעתו הגדולה, בכשרונותיו הרבים עשה ופעל הרבה בכדי לעורר את בני קהילתו לחיי טוהר ומדות טובות, ללימוד תורה ולקיום מצוות. בתור גיסו של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי זצ״ל, לקח חלק פעיל למען הישיבות והשתתף בכל אסיפות הרבנים שנתקיימו בליטא ובכל מקום התבלטה אישיותו.

נתפרסם כתלמיד־חכם מובהק, כרועה ומנהיג רוחני על־אף גילו הצעיר, היה בעל זכרון, בעל תפיסה קלה ושכל ישר. היה נואם בחסד־עליון, שהפליא את לבות שומעיו בדרישותיו הנלהבות.

במשך תקופת כהונתו בקהילת איביה (כ־10 שנים), פעל הרבה למען חיזוק הדת, ובעיקר עשה רבות להפצת לימוד התורה והקים תלמידי תורה רבים בעיר. יסד חברה „תפארת בחורים" לבני ישיבות שסיימו את לימודיהם והיה מגיד להם שיעור בגפ"ת עם הסבר מאיר עיניים.

שבת ומועד

מאמרי דרוש ונאומי אגדה, שיחות והגיונות,
על סדר שבתות השנה ומועדיה

חלק א.

מאת

יצחק בהר״ר שאול ז״ל קוסובסקי

רב לאגודת הקהלות ביוהניסבורג

ירושלים ת״ו / תש״ו

הרב קוסובסקי היה תקיף בעמידתו על קנייני התורה וערכיה. הוא קיים את הכתוב: — „לא תגורו מפני איש". ואף על פי כן כולם כיבדוהו. נוסף לפעילותו הרוחנית־תורתית דאג גם לשפור המצב הכלכלי של בני קהילתו. בשנת תרס"ט (1909) הקים בנק „הלואה וחסכון" עם הון יסוד של אלפיים ומאה רובלים, שהביא תועלת רבה לחנוונים, בעלי המלאכות ורוכלים. גם ביוזמה זו היה משום חידוש לגבי יתר רבני הסביבה. הבנק פעל בהשגחתו של הרב עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914).

בשנת תרע"ד (1914), בעת מלחמת העולם הראשונה עם התקרבות החזית עזב את

קהילת איביה והשאיר אותה כצאן ללא רועה בעצם ימי המלחמה (בשלהי חודש אלול סמוך ל„ימים הנוראים"). יצא לרוסיה ונתקבל לרב בעיר מאריופול בה כיהן עד סוף המלחמה.

בשנת תרפ"ב (1922) חזר לפולין ונתקבל לרב בעיר אוגוסטוב ומשם עבר בשנת תרפ"ה (1925) לשבת על כסא הרבנות בעיר וולקוביסק.

בשנת תרצ"ד (1934) נתקבל למשרת רב אגודת הקהילות בבירת דרום־אפריקה יוהאנסבורג והסביבה. גם כאן כמו בפולין עשה רבות למען הרבצת התורה וחיזוק הדת. היה גם פעיל למען הסתדרות „המזרחי" ועד יומו האחרון שימש כנשיא התנועה בדרום־אפריקה. בשנות חייו האחרונות התמסר לכתיבת מאמרי חז"ל בעיקר בעניני דרוש ואגדה. חיבר ספר „שבת ומועד" בשני חלקים — שיחות והגיונות, דרשות על פרשת השבוע (ירושלים, תש"י).

בכל ימי שבתו בדרום־אפריקה שאף לעלות לארצנו הקדושה. באחד ממכתביו האחרונים לאחותו הרבנית ליפשה שחור ז"ל כתב בין השאר — כי יוהאנסבורג משמשת לו רק תחנת ביניים לפני עלייתו ארצה, באם הרופאים יתירו לו את הנסיעה.

נפטר אחרי מחלה קשה וממושכת, ביום כ' אלול שנת תשי"א (1951), ביוהאנסבורג בן שבעים וארבע היה במותו. גופתו הועברה בכ"ח ניסן תשכ"ד (10.4.64) לארץ ונקבר בהר המנוחות בירושלים.

השאיר אחריו שלושה בנים. אחד מהם הרב ד"ר ר' מיכל זצ"ל, שזכה עוד בחיי אביו לשרת כממלא מקום ברבנות ובתפקיד יו"ר המזרחי ביוהאנסבורג. שני בניו הם עורכי־דין בתל־אביב מר דוד שלמה קוסובסקי — שחור ומר חיים קוסובסקי — שחור. כן השאיר שתי בנות. אחת מהן היא אשתו של הרב ר' יהודה כהן — ראש ישיבה בניו־יורק.

הישיבה התיכונית מיסודה של „בני־עקיבא" בנחלים (ע"י פ"ת) נקראת „נחל יצחק" ע"ש הרב ר' יצחק קוסובסקי זצ"ל. בחודש אדר תשכ"ה חגגה הישיבה את שנת העשור להוסדה (אדר תשט"ו). בישיבה זו מתחנכים כשלוש מאות תלמידים ברמת־לימודים גבוהה הכוללת חינוך תורני והשכלה תיכונית מלאה גם יחד. ליד הישיבה קיימת פנימיה מלאה, הנותנת לתלמידים את כל השרותים הדרושים.

הרב ר׳ משה שאַצקס מגיד שיעור בש״ס בביהמ״ד החדש. על ידו עומד הדיין, הרב ר׳ משה מאירוביץ׳
דער רב משה שאַצקעס זאָגט דעם שיעור פאַר חברה ש״ס אין נייעם בית־מדרש.

יושבים משמאל לימין — עס זיצן פון לינקס צו רעכטס: **מ. בלוך, י. באקשט** (סלויקעס), **י. י. מרגולין, א. בויארסקי, הרב א. י. מינקין, ח. לוין, י. באַקשט, מ. וולאנסקי, ב. גרופ, י. גולדשמיד.** עומדים בשורה שניה משמאל — עס שטייען, 2־טע ריי פון לינקס: **י. שפסנוול, י. לייבוביץ׳, לא ידוע, א. נ. מרגולין, ברוך זליבינסקי, ל. וויגודסקי, י. ק. אליוביץ׳.** שורה שלישית משמאל — 3־טע ריי, לינקס: **השמש י. מסלובטה, מ. פלטיאל, שבתי וולוכינסקי, ל. זקרויסקי, א. בקשט, מ. שמעונוביץ׳, ד. גולדשמיד, מ. פיסלבסקי, ה. זוסמנוביץ׳, ז. מרלינסקי.**

הרב הגאון ר׳ משה שאצקס זצ״ל

ר׳ משה שאצקס נולד בשנת תרמ״ב (1882) בווילנה, לאביו הרב ר׳ אברהם אהרן זצ״ל, שהיה ידוע בשם „העילוי מז׳טל״, והיה נכדו של הרב ר׳ חיים דבורצקי, הנקרא „אַרלינר״. אמו היתה מרת חיה, בתו של ר׳ אברהם־אבא שירווינטר, מחשובי הלמדנים שבווילנה. הרב ר׳ אברהם אהרן נפטר בעלומיו, והשאיר אחריו אלמנה צעירה, בת אחת ובן קטן בן שלוש, ר׳ משה שאצקס. לפי הצעת דודה, הרב הגאון אליהו אליעזר (חותנו של ר׳ חיים עוזר) נישאה להרב הגאון ר׳ יצחק בלאזר, רבה של פטרבורג, הידוע בשם ר׳ איצל פטרבורגר. הרב ר׳ משה שאצקס גודל וחונך על ברכי אביו חורגו. הוא למד בישיבות טלז וסלובודקה, בהן נחשב כאחד מבחירי התלמידים המצטיינים. קיבל סמיכות מהרבנים הגאונים: ר׳ אליעזר גורדון, אב״ד וראש מתיבתא בישיבת טלז, ר׳ רפאל שפירא מוולוז׳ין ור׳ אליעזר רבינוביץ אב״ד של מינסק.

בשנת תרס״ט (1909) נבחר הרב שאצקס לרב בעיירה ליפנישוק, בה כיהן שש שנים. עם כיבושה של איביה ע״י הצבא הגרמני בשנת 1915, פנה ה„קומנדאנט״ הופמאַן אל אחדים מבעלי־הבתים ודרש מהם שהעיירה תבחר ב„ראַבינר״ שייצג בפניו את העדה היהודית. משלחת של בעלי־בתים נסעה לעיירה ליפנישוק והזמינה את הרב ר׳ משה שאצקס לשבת על כסא הרבנות של קהילת איביה. הרב קיבל את ההזמנה אך היתנה תנאי שיורשה לו עד תום המלחמה להיות גם מנהיג הקהילה, אותה הוא עוזב. הרב שאצקס הצעיר, זקוף הקומה, בעל הדרת הפנים, מצא חן בעיני ה„קומנדאנט״ הופמאן. הרב עמד אתו בקשרי ידידות, והודות לכך עלה בידו לבטל בתקופת מלחמת העולם הראשונה הרבה גזירות רעות ולהקל על חיי־הסבל של התושבים היהודיים, שהיה כרוך במידה רבה בכך, שאיביה היתה קרובה לקווי החזית (ע״י הנהר ברזינה), וחלו עליה הגבלות תנועה וכו׳. הודות להשתדלותו השיג גם את הרשות לפתיחת מטבח זול לנצרכים, וחלוקת מצרכי מזון לאוכלוסיה היהודית הרעבה.

עם כיבוש איביה ע״י הצבא הפולני נאסר הרב כ„בולשביק״ והובל לכומר המקומי, „הדז׳יקן״. הוא פקד עליהם לשחררו מיד, ושיבח את עמידתו של הרב בימי השלטון הסובייטי (1920). עם התבססותו של השלטון הפולני והקמתו של ועד הגליל „יעקאפא״ בווילנה להושטת עזרה לפליטי המלחמה ולשיקום הישובים שנהרסו, נהיה הרב שאצקס לאחד מעמודי התווך של המוסד החשוב הנ״ל. בוועידה השניה של „יעקאפא״ שהתקיימה בווילנה ביים 7—5 בדצמבר 1921 נבחר לוועד הפועל (אקזקוטיב) ולמליאה (פלענום) של „יעקאפא״. כמו כן נבחר כחבר נשיאות הועידה. ביוזמתו הוקם באיביה „די יידישע קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק״. הודות למענק בסכום ניכר שהשיג מ„יעקאפא״, מילא הבנק תפקיד ראשון במעלה בחיים הכלכליים של העיירה. הקים כמו כן קופה להלואה וחסכון („לייַ־ און שפּאר קאסע״) שהיה ידוע בשם „גמילות־חסד״ והיה מיועד להלוואות ללא ריבית לרוכלים ובעלי מלאכה זעירים. הרב עמד בראש הנהלות הבנק והגמ״ח וכיוון את פעולותיהם במשך כל שנות כהונתו באיביה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה מתו מרעב וממחלות (בעיקר ממגפת הטיפוס) הרבה

מתושבי העיירה והשאירו לאנחות יתומים אומללים. ביוזמתו של הרב ובעזרת ה„רעליף" האיביאי באמריקה ומוסד העזרה „יעקאפא" בווילנה רוכזו עשרות יתומים, ילדים וילדות, ב„בית היתומים". הרב נהיה ל„אבי היתומים", התעניין אישית בפרטי חייהם היום־יומיים, דאג לחנכם לתורה ולדרך־ארץ וללמדם מקצוע. לימים הוקם גם בנין מיוחד ל„בית היתומים" אולם הוא נשרף בשריפה הגדולה במאי 1929. „בית היתומים" שהיה קיים כ־10 שנים הפסיק את כל פעולותיו אחרי השריפה הגדולה כנ"ל, והיתומים פוזרו ושוקמו ב„בתי היתומים" של ערי הסביבה.

הודות למאמציו בהשגת אמצעים כספיים, שוקמו גם בתי־המדרש ובתי התפילה שנהרסו ע"י הגרמנים בשנות המלחמה (כידוע, שימשו להם כבתי חולים). הקים ודאג לקיומם של מוסדות צדקה וחסד שונים („לינת הצדק", „ביקור חולים" וכו'). הרב השקיע הרבה יוזמה בהקמת רשת חינוך לילדי ישראל, החל מ„תלמוד תורה" ו„ישיבה קטנה" וגמר ב„בית־הספר העממי, הלאומי־דתי יבנה", שהקיף את כל ילדי העיירה (בנות למדו בבי"ס נפרד). לימים התפתח ביה"ס זה כבי"ס מעורב עברי לבנים ולבנות וקנה לו שם כאחד מבתי הספר המעולים בכל נפת לידא. בהיותו איש מתון ורודף שלום, מצא שפה משותפת גם עם המורים החילוניים. כרב שהיה רחוק מקנאות, היתה לו הבנה לרוח הזמן ברחוב היהודי ובמיוחד בקרב הנוער.

בשנות העשרים קמו בעיירה הסתדרויות וסניפי מפלגות החל מ„החלוץ" ותנועות הציוניות השונות עד השמאל הקיצוני — הקומוניסטים, שהתרכזו מסביב לביה"ס ביידיש מיסודו של „ציש"א" וה„פראָפעסיאָנעלער פאַראַיין" — איגוד מקצועי. הרב לחם את מלחמת הקודש ויצא בדרשותיו החריפות נגד גל האפיקורסות. אבל יחד עם זה קירב את פעיליהם ושיתפם במוסדות השונים. עשה את זה בחכמה ובתבונה רבה, בלשון רכה, באימרה שנונה, ידע לקנות את לבם ולהקהות את קנאותם הקיצונית. אכן, גם מתנגדיו הקיצוניים העריכוהו והתיחסו אליו בכבוד ובדרך ארץ.

הרב שאצקס היה מעורה ומושרש בחיי הקהילה. הכיר את כל תושביה וידע על מצבו של כל אחד ואחד. ידע הכל על הכל, האזין בסבלנות לכל מר־נפש ומדוכא והשתדל כמיטב יכולתו לעודד ולהושיט עזרה. הכיר את ה„פולקלור" האיביאי המגוון והעשיר ונהנה מעסיסיותו ומפיקחותו. אימרותיו השנונות, סיפוריו ופתגמיו שהיה משלב אותם בדרשותיו, שתמיד היו מלאי טעם ותוכן, עשו להם כנפיים ונפוצו מהר בפי כל, הגיעו גם ליהודי העיירות הסמוכות ונעשו לקנין המוני היהודים בסביבה.

הרב שאצקס נתפרסם כתלמיד־חכם מובהק, היה מלא וגדוש בתורה ובמוסר, בעל זכרון נפלא, ובעל תפיסה מהירה, נואם בחסד עליון, מהדרשנים המצויינים בעולם הרבני, והפליא את שומעיו בדרשותיו הנלהבות. כדאי לציין שהוא היה מהרבנים היחידים שהספידו את מרן הגאון ר' ישראל מאיר הכהן זצ"ל, ה„חפץ חיים" אחרי פטירתו (חודש אלול תרצ"ג — 1933). כמו כן היה אחד המספידים של הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל (נפטר ביום ה' מנחם־אב שנת ת"ש — 1940). זכורני שאחרי פטירתו של הרב ר' מנחם קרקובסקי ז"ל, המגיד ומו"צ מווילנה, הציעו להרב שאצקס שימלא את מקומו, אך הוא סירב לכך מסיבות שונות.

פנו אליו בשאלות דין־תורה גם מהקהילות הרחוקות ביותר. היה בעל „כח דהיתרא" ובהוראות „איסור והיתר" היה מגדולי המקילים. כשהיו הקצבים באים אליו בשאלות איסור טריפות, היה בכוח בקיאותו וחריפותו בהלכות „יורה דעה", ש"ס ופוסקים, מקיל ומכשיר, מכיוון שחס על ממונם של ישראל. גם בעניני דיני תורה היה מתמצא ותופס בקלות כל ענין מסובך. ב„דיני תורה" היה משתדל שזה יגמר בפשרה בין הצדדים.

יש לציין במיוחד את כושרו הארגוני ומסירותו בלב ונפש לאנשי קהילתו. אחרי השריפה הגדולה שפרצה במאי 1929 וכילתה כמעט את כל בניני העיירה, וביניהם גם בתי המדרש ויתר הבנינים הציבוריים, נשארו מאות משפחות בעירום ובחוסר כל, ללא קורת־גג מעל לראשם, פנה הרב בקול־קורא ליהודי פולין וליוצאי איביה בעולם כולו עם קריאה לעזרה דחופה. עזרה נדיבה זרמה מקהילות ישראל בעולם כולו. הודות למאמציו הוקמו מחדש בתי המדרש, מוסדות החינוך ובניני הציבור השונים. יותר מכל הצטער הרב על כתבי היד בשאלות הלכה ודרוש, שנשרפו — זוהי אבידה שאינה חוזרת — היה אומר בכל הזדמנות.

מיד אחרי השריפה, הגיעו לאיביה כמה פרנסים מקהילות גדולות בפולין וביניהם ראש קהילת לומז'ה המפורסמת והזמינו את הרב לעלות על כסא הרבנות של קהילתם ועל ידי כך גם יבוא אל המנוחה ואל הנחלה בעריהם הבנויות על תילן. הרב סירב לקבל את הצעותיהם באומרו שלא יוכל לעזוב את קהילתו ועדתו במצב עגום זה. אולם כעבור

שנתיים, בשנת תרצ״א (1931) הסכים לקבל את כסא הרבנות של קהילת לומז׳ה. איביה נפרדה בצער מהרב האהוד ביותר, שישב במשך 16 שנה על כסא הרבנות שלה.

בבואו ללומז׳ה יצאה משלחת גדולה של בעלי־בתים מכל החוגים לקבל את פני הרב לביאליסטוק, ומשם להביאו ברוב עם לעירם. הרב, כנהוג, אמר דברי תורה בפני המשלחת. היה בה גם אחד בעל־מלאכה וכשנשאל: — מה דעתך על הרב שלנו? ענה: — אדם הגון כנראה, אבל אינו למדן גדול. — מניין לך זה? שאלוהו. — פשוט מאד, ענה, אני הבינותי את כל מה שאמר ודרש.משמע, שאינו למדן גדול, כי את דברי הרבנים הקודמים אף פעם לא הבינותי... גם בימי כהונתו של הרב שאצקס בלומז׳ה, כיבדוהו וגם הרב ידע להתכבד ולהתחבב על כולם. גם בלומז׳ה עשה הרבה למען מוסדות הציבור, תורה וגמילות־חסדים, הטיף לאחדות ולשלום־בית, וידו היתה מורגשת בכל עניני הקהילה הלומז׳אית. אולם איתרע מזלו, לצערנו, ובימי כהונתו כרב בלומז׳ה התחילה האנטישמיות להתגבר בפולין. עם פרוץ מלחמת העולם השניה, כשכבשו הרוסים את לומז׳ה, נאלץ היה לעזוב את צאן מרעיתו, עבר את גבול פולין־ליטה והצליח להגיע בהסתר לווילנה עיר מולדתו, לשם נמלטו אז רוב ישיבות פולין הליטאית.

עפ״י הצעת ר׳ חיים עוזר זצ״ל, נתמנה לראש ישיבת גרודנה שנמלטה לשם, במקומו של הרב ר׳ שמעון שקופ ז״ל. לאחר מכן, כשווילנה נכבשה ע״י הרוסים, לקח שוב את מקל נדודיו והגיע דרך רוסיה ליאפאן. גם ביאפאן נעשה ביתו בית ועד לחכמים. כאן גם עשה היכרות עם המלומד היפני הידוע, פרופ׳ אברהם קוצ׳וזי, שנתגייר בישראל לפני מספר שנים והודות לו ובעזרתו הצליח לפעול אצל השלטונות היאפאניים לטובתם ולהקלת גורלם של אלפי הפליטים. גם שם בגולת יאפאן, התחיל הרב לבנות חיים רוחניים למאות הפליטים הדתיים שרובם היו בני־ישיבה שנמלטו מפולין וליטא.

בשנת תש״א (1941) הגיע לארצות־הברית. שמו הטוב הלך לפניו וגם פה הכירו מיד בערכו הנשגב — כרב וכמנהיג גדול, כראש ישיבה וכמדריך. עם הגיעו לניו־יורק, הוזמן על־ידי קהילת „מחזיקי הדת" בלונדון, לשמש לה כרב. כן הוזמן על־ידי הרב י. א. הרצוג זצ״ל, להיות חבר הרבנות הראשית בארץ־ישראל, אולם לא רצה לקבל עליו את עול הרבנות וויתר על הצעות אלו, מחמת בריאותו הרופפת וכל מגמתו ושאיפתו היתה, להקדיש את כל כוחו וזמנו להרבצת התורה, ואכן נשאר בניו־יורק ומצא את סיפוקו במלוי תפקיד ר״מ, בישיבת „ר׳ יצחק אלחנן" (ישיבה־יוניברסיטי). הרב שאצקס היה גם אחד משלושת הרבנים המסמיכים של הישיבה. נסמכו על־ידו מאות רבנים שיצאו מישיבה זו והמשמשים כיום כרבנים בכל רחבי אמריקה. כן שימש הרב שאצקס כנשיא־כבוד של אגודת הרבנים בארצות־הברית.

ר׳ משה שאצקס נפטר בניו־יורק ביום י״ח בטבת שנת תשי״ט (1959). בן שבעים ושבע היה במותו. עם פטירתו אבד לעולם היהודי אחד מטובי ומגדולי הרבנים מן הדור הקודם. מארצות־הברית הובא ארונו באוירון לארץ. בהלוויתו השתתפו הרבנים הראשיים, ראשי ישיבות, חברי־כנסת ותלמידי ישיבות. הובא למנוחת עולמים בהר המנוחות בירושלים, ביום חמישי, כ״א בטבת תשי״ט (1 בינואר 1959).

הרב שאצקס המנוח השאיר אחריו שני בנים ובת. בן אחד — הרב ר׳ אברהם אהרן שאצקס, פועל כר״מ בישיבת „ר׳ יצחק אלחנן". הבן השני — הרב ר׳ לייב שאצקס,

הבת — היא הרבנית חנה לוונברג, אשת הרב ר׳ הירש לוונברג — ראש הישיבה במתיבתא של „ר׳ חיים ברלין" בניו־יורק. בת אחת בשם אטיל (איטקה) נישאה בלומז׳ה לד"ר ברנזון. עם פלישת הנאצים ללומז׳ה, הגיעו לגיטו איביה ומשם לבוריסוב שברוסיה, שם נהרגו יחד עם בתם הקטנה ע"י הרוצחים הנאציים ימ"ש.

הרבנית מרת חיה שאצקס־בלאזר, האם של הר׳ משה שאצקס, נפטרה בשיבה טובה בשנת תש"ו בירושלים. וחתנה, הרב ר׳ חזקיה יוסף מישקובסקי פרסם דברי הערכה עליה בשבועון החרדי „הדרך" בשם „ציון לאשה גדולה".

הרב ר׳ חזקיהו יוסף מישקובסקי אב"ד של קרינקי, היה גיסו של הרב ר׳ משה שאצקס. בזמן המלחמה יסד „ועד הצלה" לפליטים ברוסיה. אחרי המלחמה עלה לארץ, וגם כאן פעל רבות להצלת שארית הפליטה מהמחנות ולהעלותם ארצה. הרב מישקובסקי נפטר בשנת תש"ז, בן 62 היה במותו. אחרי פטירתו הקימו לזכרו ישיבה בשם „כנסת חזקיהו" בכפר חסידים.

כולל אברכים בכפר חסידים ע"ש רבנו משה שאצקס זצ"ל

באמצע מלחמת העולם השניה כשהגאון מרן רבי משה שאצקעס זצ"ל ניצל בחסדי ד׳ מארץ הדמים ואחרי נדודים רבים וקשים הגיע לארצות הברית, נתקבל מיד אחר כבוד לכהן פאר בישיבת ר׳ יצחק אלחנן בניו־יורק, בה השמיע את שעוריו הנפלאים הבנויים על אדני ההגיון והבנה ישרה. כאחד מגדולי הרוח של הדור ומרביץ תורה דגול, הישרה מרוחו על תלמידים לאלפים, כמו כן השפיע במידה ידועה להרחיב את מושג לימוד התורה באמריקה, להרימו ככל האפשר ולהעמידו על הגובה הראוי במובנו המקורי.

מני אז ועד יומו האחרון — תקופה של י"ח שנה — עמד על משמרתו זו, משמרת הקודש במסירות נאמנה. לימד, גידל וחינך תלמידי חכמים ומורי־הוראה בישראל, וכל אלה שזכו להיות במחיצתו וליהנות מזיו תורתו וחכמתו, מאצילות נפשו הטהורה, מנועם מדותיו ומהליכותיו בקודש — דבקו בו לעולם.

ואחרי שנתבקש לישיבה של מעלה — ח"י בטבת תשי"ט (1959) — החליטו תלמידיו ומעריצי שמו להנציח את זכרון רבם האהוב ולהעמיד מצבה חיה על קברו. כה נוסד ה„כולל רבנו משה שאצקס", מוקדש לגדולי הכשרון ולבחירי גומרי הישיבות. זה משך שש שנים בערך, שהכולל קיים ליד ישיבת „כנסת חזקיהו" בכפר החסידים (ע"י חיפה), בהנהלתם והשפעתם הרוחנית של ראש־הישיבה ואב"ד דכפר חסידים, הג"ר ר׳ רפאל אליהו מישקובסקי וזקן בעלי המוסר בזמננו, הגה"צ ר׳ אליהו לאפיאן, הנודע בעולם התורה בשם ר׳ אליהו קעלמער.

ב„כולל רבנו משה שאצקס" מסתופפים כיום סגל חבורה של אברכי חן, מצויינים

כולל אברכים ע"ש רבנו משה שאצקס זצ"ל בכפר חסידים.

יושב ראשון משמאל, בנו הרב אהרן שאַצקס.

ומופלגים, אשר נפשם חשקה בתורה, ומטרתם להוסיף, להשתלם ולעלות בסולם הקודש. עתיד גדול נשקף להם להיות, בעז"ה, ממאורי העם ומדריכיו לתהלה ולתפארת.

יושב ראש הועד האמריקאי למען הכולל הוא הרב משה אריה שווארץ, רב דק"ק „ישראל הצעיר" בפרקטשעסטער, ברונקס; ר' נחמן אייבראמס — מנהל אדמיניסטרטיבי דישיבה־אוניברסיטה, ור' ישראל מילער, מנכבדי תושבי שכונת וושינגטון הייטס, נ.י. — גזברים; הרב דוד ווינבאך — מזכיר.

נשיאות הכבוד מורכבת מהאישים הכי מפורסמים בין מנהיגי היהדות האמריקאית, ה"ה: הרב ר' אליעזר זילבער, יו"ר נשיאות אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה, הרב ד"ר שמואל בעלקין — נשיא ישיבה־אוניברסיטה, והרב ר' יוסף דוב הלוי סולובייציק מבוסטון.

בתמונה שלפנינו רואים אנו את חברי הכולל במסיבה חגיגית לכבוד בנו הדגול של הגאון זצ"ל, יב"ל הרב אברהם־אהרן שאצקס (יושב ראשון בצד שמאל), אשר ביקר לאחרונה בארץ. גם ארגון יוצאי איביה ערך אז קבלת פנים לאורחנו החשוב.

בן עירנו הנ"ל משמש כראש־ישיבה בישיבת ר' יצחק אלחנן, והנהו חבר בועד הפועל דאגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה.

הרב הגאון ר׳ זאב הלוי פרלמן זצ״ל — רבה האחרון של קהילת איביה

הרב ר׳ זאב פרלמן נולד בעיירה טרייבישוב שע״י מזריץ (פולסיה) שבפולין, בחודש אלול שנת תרנ״ד — (1894), לאביו ר׳ יחזקאל המלמד ולאמו שרה.

את חינוכו היסודי קיבל מאביו ז״ל ואחרי פטירתו והוא עודנו צעיר לימים שקד בלימודיו ועד מהרה יצא שמו כילד פלא וכעלוי. כשהיה בגיל 11 שנה למד בכוחות עצמו את השפה הרוסית וכעבור זמן קצר ידע אותה על בוריה. התחיל לכתוב בקשות בשפה זו כדי להרוויח בה את קיומו ופרנסת אמו ושני אחיו היתומים.

כשגדל שלחוהו אנשי עירו למרחקים ללמוד תורה מפיו של הגאון בעל „החפץ חיים״ בראדון. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חזר למזריץ׳. גם עם שובו לא חדל מלעסוק בתורה ולילות כימים היה עושה בבית המדרש שע״י הגשרים ועוסק בתורה ובחכמה. כבר אז שלט בשפות, ביחוד הצטיין ברוסית ובפולנית. בתקופה זו נשא לאשה את בתו של אחד מתושבי המקום, סוחר ובעל עמדה. אחרי הנשואין התחיל במסחר, אבל עד מהרה הפסיק וחזר לספסל הלימודים.

עם תום מלחמת העולם הראשונה התחיל בפעולתו הציונית. היה ממייסדי ופעילי „המזרחי״ במזריץ׳. אחרי מספר שנים הפסיק את פעולתו בתנועה זו ומאז לא נמנה כחבר של שום מפלגה, ברם בלבו נשאר ציוני נלהב ורחש אהבה עזה לכל הקשור לציון ויהדות. כשנתפנה מקום ניהול בית־הספר „תלמוד־תורה״ במזריץ, קיבל על עצמו משרה זו וניהל אותו על מאות תלמידיו בתבונה ובמרץ. ע״י בית־ספר זה היה קיים גם מטבח לילדים נצרכים שהיו נזקקים לכך בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה.

בשנת תרפ״ג (1923) נסע לברלין לבית המדרש העליון לרבנים בהנהלתו של הגאון ר׳ חיים הלר זצ״ל. לפי ההסדר שהיה קיים אז, נכנס גם לאוניברסיטה הברלינית לפקולטה לשפות המזרח ופילוסופיה. כעבור חמש שנים חזר מברלין לפולין ונתמנה, להיות רב העיירה מוטלה שע״י פינסק (עיירת מולדתו של חיים וייצמן ז״ל). גם בתקופת כהונתו במוטלה לא פסק פומה מגירסא ושקד על לימוד התורה בהתמדה רבה, בו בזמן השקיע את מלוא מרצו בכל השטחים הקשורים בפעולותיו כרב המנהיג עדה בישראל.

בשנת תרפ״ט (1929) ערך ביקור בארצות־הברית לשם גיוס כספים לצורכי העיר. עם שובו אחרי שהות של ששה חדשים, החל בהקמת בנין מפואר ומשוכלל לבית־ספר עברי ראשון בעיר זו ללימודי קודש וללימודים כלליים, המוכר מטעם משרד החינוך הפולני. (עד אז היו נאלצים ילדי היהודים ללמוד בבתי־ספר פולניים „פובשכנה״, כדי לצאת בהם ידי חובת החינוך היסודי). בחלק אחר של הכספים שאסף הקים בניני ציבור, כגון: בנק עירוני יהודי ו„גמילות־חסד״.

בשנה החמישית לכהונתו בעיירה מוטלה נתמנה לכהן כרב בעיר איביה. בראשית שנת תרצ״ב (1932) נתמנה הרב ר׳ זאב פרלמן זצ״ל לשבת על כסא הרבנות בקהילת איביה, כממלא מקום של הרב ר׳ משה שאצקס זצ״ל, אחרי שעמד בהצלחה במבחן מול מועמדים אחרים.

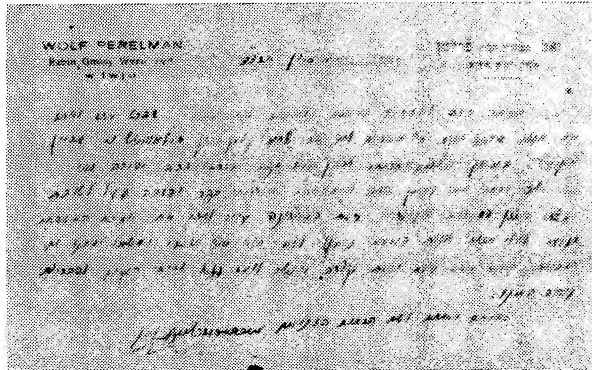

בתקופת כהונתו של הרב פרלמן כרב באיביה, התפרסם כדרשן רבני נפלא, בעל מחשבה בהירה ומהירה ועסקן צבורי דגול. היה מגיד שיעור בתלמוד לפני הבעלי־בתים הלמדנים של איביה. בתקופת זמן זו חיבר שני ספרים: אחד בדרוש בשם „מאמר אסתר״, והשני בהלכה על הרמב״ם בשם „בעקבות המשנה״, אך שניהם לא ראו אור, הם נשארו בכתב־יד. פירסם גם הרבה מאמרים בעניני דת וציבור ודבריו היו נקראים בחוגי היהדות החרדית בענין רב.

בשנה השניה לכהונתו באיביה מתה עליו אשתו ונשארו שלושה בנים פעוטים. כעבור שנה לקח לאשה את אחות אשתו המנוחה, ומאשתו השניה נולדו להם שני בנים ושתי בנות.

הרב פרלמן נתפרסם במשך זמן כהונתו באיביה כאחד הרבנים המפורסמים שבסביבה.

היה משתתף ופעיל באסיפות האזוריות והארציות של הרבנים וב„ועד הישיבות" בווילנה. היתה בו אהבה משולשת: לתורה, לישראל ולארץ־ישראל. — הוא לקח חלק בפעילותה התרבותית של תנועת „החלוץ המזרחי" באיביה. בזמן כהונתו כרב באיביה הופיע פעמים מספר כמרצה בסניף והשתתף גם במסיבותיו.

WOLF PERELMAN

מכתב המלצה של הרב פרלמן
למר אליאב לעליתו ארצה.

הרב ר' זאב פרלמן היה מפורסם בכל הסביבה כאיש פיקח בעל תפיסה מהירה, בקיא וחריף בש"ס ופוסקים. היתה בו מזיגה של קנאות חסידית, השכלה אירופית נרחבת והתמדה של בן־ישיבה ליטאי. במשך שנות כהונתו באיביה (בערך 10 שנים) קנה לו חוג מעריצים שנהנו מפיקחותו, מאימרותיו השנונות ומידיעותיו הנרחבות בשטחים שונים, דתיים וחילוניים כאחד. בשנות השלושים — שנות התגברות הרוח האנטישמית שהתבטאה גם בפרעות ביהודים, היה — הודות לידיעותיו בשפה הפולנית וסיפרותה — מקשר יעיל בין קהילתנו והשלטונות הפולניים. הודות לאינטרבנציות שלו והשתדלויות אצל השלטונות בוטלו גזירות, ובמקרה אחד אף נמנע איום של פוגרום.

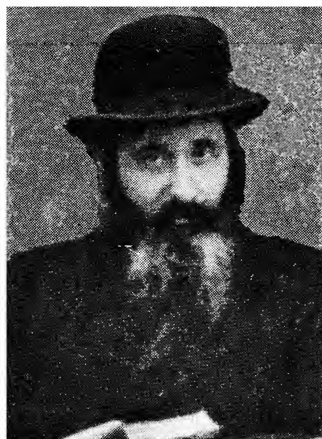
לא זכתה קהילת איביה להתחמם לאורו שנים מרובות. ולא זכה הרב פרלמן להספיק לפתח את כשרונותיו הרב־צדדיים. רבה האחרון של איביה מסר את נפשו על קידוש־השם יחד עם טובי קהילת איביה. דייניה מוריה ולמדניה.

הרב ר' זאב פרלמן נרצח באכזריות ע"י הרוצחים הנאצים הטמאים ימ"ש, ביום שבת תשעה באב שנת תש"א (2 באוגוסט 1941), בטבח האינטליגנציה באיביה, הי"ד.

אשתו הרבנית וכל בני משפחתו נרצחו ביום הטבח הגדול של קהילת איביה — כ"ה אייר שנת תש"ב (12.5.1942). בנו בכורו יחזקאל היחיד ממשפחתו הענפה שניצל מצפרני הרוצחים חי כיום אתנו בארץ.

הרב ר׳ משה מאירוביץ׳ — הדיין זצ״ל

נולד בשנת תרנ״א (1890) לאביו ר׳ ראובן בנובארדוק. קיבל חינוך מסורתי אצל מלמדים, למד מספר שנים בישיבת העיירה ליובץ׳ והמשיך בישיבתו המפורסמת של ר׳ יוסף־יוזל הורביץ׳, איש תורת המוסר וממטיפיה. נחשב למצויינים בין בחורי הישיבה. בשנת תרע״ב (1912) נשא לאשה את בתו של ר׳ שמואל מדליאטיץ׳ (עיירה ע״י ליובץ׳), שהיה יהודי תלמיד־חכם ובעל נכסים. למרות זה לא זלזל גם באומנותו משנות צעירותו — הסנדלרות, וקיים בכך את דבריהם של חכמינו ז״ל „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות״. כשהגיעה בתו היחידה לפירקה, פנה לר״מ ר׳ יוסף־יוזל בבקשה שיבחר עבורו חתן, בחור ישיבה, למדן. לפי הצעתו של ראש המתיבתא, נפל הפור על ר׳ משה, מבחירי הבחורים.

בעת נסיגת החיילים הרוסים, במלחמת העולם הראשונה, שדדו את רכושם והציתו את בתיהם של תושבי העיירות ליובץ׳ ודליאַטיץ׳. ר׳ שמואל ומשפחתו עברו אז לאיביה והתישבו בה. איביה נשארה אז כצאן ללא רועה עם יציאתו של הרב קוסובסקי למעמקי רוסיה ור׳ משה דליאטיצ׳ר (כפי שקראו לו) נבחר לדיין ומו״צ באיביה. היה תלמיד־חכם גדול, בקי בש״ס ופוסקים. היה נוהג לקום לאחר חצות ולהגות בתורה. היה שקדן שלא ידע לאות, נתברך במדות טובות והיה אח ורע לכולם. היה איש צדיק תמים ונוח לבריות. הסתפק במועט וניהל אורח חיים צנוע, עניו היה האיש ופשוט בהליכותיו, לא ידע כעס ורוגז מהן, החיוך לא מש מעל פניו, משום כך חיבבוהו והעריצוהו כל תושבי העיירה.

גם המרא דאתרא, הרב ר׳ משה שאצקס ולאחריו הרב זאב פרלמן כיבדוהו, התחשבו בדעותיו והעריכו את ידיעתו העמוקה בתלמוד ובפוסקים. גם בדיני־תורה, בוררויות ושאלות דתיות־ציבוריות שיתפוהו בדיונים ובהחלטות. בנו יחידו מאיר שחונך על ברכי

אביו ולמד בישיבות איביה, ראדון ומיר היה מהלומדים המצטיינים. בשנות המלחמה ברח עם ישיבת מיר לרוסיה, שם מת, לפי השמועה, מיסורים ומרעב.

הרב ר׳ משה מאירוביץ נהרג על קידוש השם ע״י הרוצחים הנאציים בטבח האינטליגנציה באיביה (שבת, תשעה באב תש״א — 2 באוגוסט 1941) — הי״ד.

הרב ר׳ אברהם יצחק מינקין — הפרוש זצ״ל

ר׳ אברהם יצחק הגיע לאיביה בשנת תרס״ז (1907) בערך מישיבת סלובודקה המפורסמת. נשא לאשה את מרת חיה, בתה של זישה שכנה״ס (אחות הרב ר׳ אהרן־יוסף באקשט, רבה של העיר שאַבלי בליטה). שמעתי מזקני איביה שר׳ אהרן בעצמו היה ה„שדכן״. כשלמדו שניהם בישיבת סלובודקה הכיר ר׳ אהרן את האברך הצעיר, ראה אותו כמתמיד גדול וירא שמים, ובחר בו להיות בן־זוג לאחותו, חיה.

באיביה קראו לו בשם ר׳ אברהם יצחק „דער פרוש״ ובאמת פרש מכל תענוגי העולם הזה והתמסר אך ורק לתורה ולתפילה. ר׳ אברהם יצחק היה תלמיד־חכם גדול, מלא וגדוש בש״ס ובפוסקים. היה יושב יומם ולילה בבית המדרש החדש בפינה ע״י ארון הקודש, עטוף בטליתו ועוסק בתורה בהתמדה רבה. עם תום מלחמת העולם הראשונה בשנת תר״פ (1920) הקים ישיבה יחד עם ר׳ יוסף חיים קלצקי ור׳ יצחק גולדשמיד (איצע אלי משה׳ס). פעמיים ביום, בבוקר אחרי תפילת „שחרית״ ובערב בין „מנחה־למעריב״ היה מגיד שיעור בגמרא לבעלי־הבתים לומדי ש״ס בביהמ״ד החדש, אבל נוסף לזה שהיה בקיא וחריף

בתורה היה גם ירא־שמים גדול ומדקדק במצוות, בקלה כבחמורה. היה מצניע לכת וביחוד היה מדקדק בשמירת הלשון. בדרך כלל לא היה מרבה בדברים, ובשבתות לא הוציא כמעט הגה מפיו. הוא חי כצדיק נסתר וכל מטרתו בחייו היתה לשמור ולקיים תורה ומצוות.

במשך כל השנים שימש כדיין ומו״צ באיביה. אחרי שר׳ אליעזר, שהיה חזן ושו״ב עזב את העיירה, למד ר׳ א. י. את תורת השחיטה ונהיה לשו״ב. הוא לא נהג להתערב כלל בעניני ציבור של העיירה, אך התמסר כולו לשמירה על „טהרת המשפחה״. אחרי המלחמה היה בית־המרחץ העירוני מוזנח ולא היה מי שידאג לתיקונו. והוא הטיל על שכמו את העבודה הקדושה של שיפוץ בית־המרחץ והמקוה הטהורה. היה מכתת את רגלו מביו לבית ביום ששי בשבוע לשם גביית תרומות למטרה הנ״ל, וכולם נענו לו בכבוד ובסבר פנים יפות. כל שנות חייו חי בקדושה ובטהרה וכספגן שלא נהנה מהבלי העולם הזה.

הרב ר׳ אברהם יצחק נרצח ע״י הרוצחים הנאציים ימ״ש, אחרי שהתעללו בו במקום הריכוז בחנויות שבשוק, ביום טבח האינטליגנציה באיביה (שבת תשעה באב תש״א — 2 באוגוסט 1941). — הי״ד.

הרב ר׳ יוסף חיים קלצקי זצ״ל

נולד בשנת תרל״ז (18877), בערך, בבריסק־דליטא. בנעוריו למד בישיבות בריסק וסלובודקה. היה תלמיד חכם ומשכיל. בשנת תרס״ז (1907) נשא לאשה את פייגה, בתו של ר׳ אלעזר קושצ׳ר, האופה מ„ראטוש״, (אחותה הצערה של אמי מורתי). אחרי נשואיהם פתחו חנות של בדים.

נולדו להם בן יחיד ושלוש בנות. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ניהל את הישיבה בעיירה יחד עם הרבנים: ר׳ מאיר חיים ווינר ז״ל, ר׳ יצחק באקשט זצ״ל, ר׳ חיים־מנדל באקשט ז״ל וכו׳. אשתו פייגה היתה החנונית. במלחמת העולם הראשונה, נפטר הבן היחיד, אורי, מרעב ומחוסר טפול רפואי. כעבור זמן קצר נפטרה גם אם המשפחה, דודתי, הרבנית פייגה ע״ה ונשארו שלוש יתומות קטנות.

עם גמר המלחמה הקים מחדש יחד עם הרב ר׳ אברהם־יצחק מינקין זצ״ל, את הישיבה בה לימדו לא רק גמרא, אלא גם תנ״ך ויתר לימודי קודש. המורים היו: ר׳ יצחק גולדשמיד ז״ל, האחים דוד ומרדכי בנדר ז״ל, הרב ר׳ נפתלי רפלוביץ זצ״ל. בשנת תרפ״ח (1925) בערך, נתמנה לרב בעיירה וויאז׳ין (ע״י מולודצ׳נה). גם כאן, הקים ישיבה קטנה וחדרים ללימודי קודש וחול. במשך כל שנות כהונתו בעיירה הפיץ כדרכו תורה ברבים, בשקידה ובהתמדה.

נרצח בידי הנאצים הטמאים, בעיר מולודצ׳נה, בשנת תש״א יחד עם כל משפחתי הענפה. הי״ד.

הרב ר' שלמה־יהודה קארפל הדיין זצ"ל
ובנו הרב ר' משה זצ"ל

נולד בשנת תרט"ז (1856) לאביו, ר' פסח המשמש בקודש בביהמ"ד הישן באיביה. מנעוריו התידד עם ר' חיים עוזר גרודזנסקי ז"ל. היה בעל כשרון ומתמיד גדול ובקי בש"ס ופוסקים. נשא לאשה את מרת דייכס מהעיירה באקשט־בוריסובסקה (מושבה יהודית הסמוכה לאיביה).

בהיותו אברך צעיר למד בעצמו הרבה תורה, והפיץ תורה ברבים, בעיירות זלדוביץ, ואח"כ במינסק. לאחר מכן נתקבל לדיין צדק באיביה. במשך תקופת כהונתו בתור ד"צ באיוויע, היה מגיד שעורים בתלמוד עם בעלי־הבתים הלמדנים בביהמ"ד הישן.

לעת זקנתו, כשתש כוחו מפאת מחלתו הממושכת, היגר לפרנקפורט ענ"מ שבגרמניה. שם היה סמוך על שולחן בנו היחיד הרב ר' משה קארפל, ראש־מתיבתא של ישיבת „תורת משה" בעיר זו. נפטר בשנת תרפ"ד (1924) אחרי מחלה קשה בפרנקפורט. בן ששים ושש היה במותו. השאיר אחריו חמש בנות ובן אחד, בשם ר' משה.

ר' משה קארפל נולד בשנת תרמ"ג (1883) בעיירה בוריסובקה, הסמוכה לאיביה. בצעירותו למד תורה בישיבת סלובודקה ובישיבות מפורסמות אחרות. היה רב בעיירה ראדושקיביץ (מחוז ווילנה).

לשנים היגר לגרמניה והתישב בעיר פרנקפורט שעל נהר מיין. בעיר זו היה ראש־מתיבתא של ישיבה גדולה בשם „תורת משה", בה למדו תורה הרבה אברכים מכל קצוות גרמניה. מיסד הישיבה ומשגיחה הרוחני היה ר' משה שניידר ז"ל.

בשנת תרצ"ד — (1934) עלה עם משפחתו לארץ ישראל. בשנת תרצ"ז — (1937) נבחר לרב בשכונת „אחוזת שמואל", על הר הכרמל בחיפה, בה כיהן כרב עד יומו האחרון.

נפטר ביום י"ד בטבת שנת תש"י (1950). בן ס"ז היה במותו. הובא למנוחת עולמים בחיפה. השאיר אחריו שני בנים ושתי בנות, כולם בארץ.

הרב ר׳ אליהו שמוקלר — הדיין זצ״ל

הרב הצדיק ר׳ אליהו נולד בשנת תר״ד (1844) באיביה לאביו ר׳ קהת, וקראו לו משום כך ר׳ אליהו קהת׳ס, כמקובל אז בעיירה, לקרוא לאנשים לפי השם הפרטי ושמות ההורים כגון: יצחק בערעס, ישראל יאַשעס, ישעיה סלויקעס וכו׳. מוצאו לא היה ממשפחת רבנים, אביו היה בעל־בית שעסק במסחר והיה גם תלמיד־חכם וירא שמים. ר׳ אליהו הדיין היה איש צדיק ועניו גדול שכל הליכותיו היו קודש. היה יושב כל ימיו בבית־המדרש החדש בפינה ליד הכותל המערבי עטוף בטלית ותפילין ולומד תורה. אפילו בשאלות „היתר ואיסור״ היו אנשים באים אליו לבית המדרש, שם נמצא ברוב שעות היום.

אני זוכר את הבית הגדול והמשונה בו גר. בפנים הבית לא היו כלל מחיצות ורהיטים. כספסלים שימשו קרשים ארוכים על גבי ארגזים. במקום שולחן — קרש רחב על בולי עץ גבוהים. בפינה אחת של הבית עמדו המיטות מוסתרות מאחורי וילון גדול. בפינה השניה מול הכניסה היה תנור גדול לבישול ולחימום. הריצפה היתה מאדמת טיט. ר׳ אליהו חי כל ימי חייו בעוני ובדוחק והסתפק במועט. לעת זקנתו חלה במחלה קשה.

נפטר בשנת תר״ע (1910) בעת ניתוח, בן 66 היה במותו. לר׳ אליהו הדיין היו ארבע בנות ובן אחד. בתו הרבנית פסיה־נחמה נישאה להרב ר׳ מרדכי הלוי דז׳ימיטרובסקי, למדן מובהק מלידא שנפטר בדמי־ימיו. לעת זקנה, בשנת תרצ״ה, עלתה לארץ ישראל עם בנה היחיד ר׳ מנחם צבי הלוי דז׳ימיטרובסקי. נפטרה בשיבה טובה בשנת תשי״ח בתל־אביב.

הרב ר׳ אברהם־דוד בלוך — המשגיח זצ״ל

ר׳ אברהם דוד, יליד לובץ׳, נשא לאשה את פייגה בת ר׳ אליהו הדיין והיה ידוע בשם „ר׳ אַלי׳ס איידעם״. בצעירותו למד תורה בשקידה בישיבת רבי יוסף־יוזל בנובארדוק ונהיה ל„מוסר׳ניק״ נלהב. באיביה קראו לו בשם „דער משגיח״, וזה בגלל היותו המשגיח הרוחני של הישיבה. היה יושב רוב שעות היממה עטוף בטלית ותפילין בבית המדרש החדש והגה בתורה. הקדיש את כל זמנו להפיץ ולהשריש את תורת המוסר בלב תלמידיו מתוך ספרי המוסר: „שערי תשובה״, „ספר היראה״ וכו׳. היה קנאי ודיקדק במצוה קלה כבחמורה. היה נוהג להטיף מוסר לכל וגם לחופשים בדעותיהם. כחותנו, ר׳ אליהו, חיתה גם משפחתו חיי עוני ודחקות, אבל הם היו שונים באופיים. חותנו היה איש שקט ואיטי בהליכותיו ובמעשיו, ואילו הוא, ר׳ אברהם דוד, היה פזיז ומהיר בכל הליכותיו. בדרכו אל ביהמ״ד וממנו היה „רץ כצבי״ ולא הסתכל כלל בפני האנשים ברחוב.

בשנת תרפ״ו (1926) עבר לווילנא, שם נכנס לבית מדרשו של הגר״א — „דעם גאון׳ס קלויז״ ויסד שם את הקיבוץ בשם „עשרה הפרושים״ שישבו ב„קלויז״ יומם ולילה כשהם עטופים בטליתות, ולמדו את „תורת המוסר״ בנוסח הגר״א.

ר׳ אברהם דוד חיבר גם כמה ספרים בהלכה ומוסר:

א. „כתר תפילין — וציצית הכנף״ — על הלכות שולחן־ערוך — או״ח.

ב. „חשבון עולם״ — על עניני תורת המוסר.

ג. „דברי אליהו״ — ליקוטים מדברי תורה של הגר״א (יחד עם הרב פארפל „המגיד מאושמינה״, שנהיה אח״כ מגיד בווילנא).

אחד מבניו, אליהו, הצליח להנצל מצפורני הרוצחים הנאציים והגיע אחרי נדודים לאמריקה, שם הוא לומד בישיבתו של הרב ר׳ אהרון קוטלר בלייקבוד, ונחשב בין האברכים המצויינים. ר׳ אליהו חיבר שני ספרים בהלכה:

א. „רוח אליהו״; ב. „מידה כנגד מידה״.

כל יתר בני המשפחה, 2 בנים ובת, ניספו בשואה בטבח הגדול באיביה (12 במאי 1942) ואביהם ר׳ אברהם־דוד הפרוש נרצח בידי הטמאים בווילנא, הי״ד.

הרב ר׳ יצחק באקשט יוספזון זצ״ל

ר׳ יצחק ב״ר דוב (ר׳ יצחק בערעס) נולד בשנת ת״ר (1840) באיביה. היה תלמיד־חכם גדול, מלא וגדוש בש״ס ופוסקים. היה ירא־שמים וגם משכיל, שלט בכמה שפות זרות. היה שקדן בלימוד התורה, פיקח, מעורב עם הבריות ומושלם במידות טובות.

ר׳ יצחק לא רצה לקבל עליו את עול הרבנות, וכל שאיפתו היתה להרביץ תורה ברבים. בצעירותו חי מספר שנים בווארשה, שם לימד את בניו של הרב ר׳ יהודה סגל, דיין ומו״צ. משם עבר למלאַווה שבפולין, מקום שם לימד תורה את בניו של המרא דאתרא. משם עבר לווילנא ועבד בתור מנהל החשבונות של בית־הדפוס המפורסם „פונק״. נתקבל להיות ראש הישיבה בעיר אושמינה, ונתבקש מאת הרב הגאון המפורסם ר׳ מרדכי׳לה סלונימר לכתוב עבורו את ה„הדרן״ לספר שחיבר בשם „הדרת מרדכי״.

לימים חזר לעיר מולדתו איביה, אחרי פטירתו של הר״מ ר׳ חיים ווינר ז״ל, נתמנה לראש ישיבת איביה. לבסוף פתח לו „חדר״ בביתו בשביל בחורים מבוגרים שידעו כבר ללמוד „דף גמרא״ בשם „מתיבתא לאברכים״. נוסף לכך היה גם מגיד שיעור ב„גמרא״ בביהמ״ד הישן, הקים חברה ש״ס וחברת משניות והיה רבם של בעלי מלאכה ב„קלויז״, שם לימד „עין יעקב״. גם בביתו ישב ולמד בקול, ועד שעה מאוחרת בלילה לא פסק פומיה מגירסא. כשהיה גומר מסכת „גמרא״ או את כל הש״ס, היה עורך סעודת מצוה גדולה בביתו וכל הבעלי־בתים הלומדים היו מתאספים בביתו ור׳ יצחק היה אומר „הדרן״ ופלפול חריף, שהפליא את שומעיו. ב„שמחת תורה״ היו מתאספים בביתו מחשובי בעלי־הבתים, ולפנות ערב עם חשכה היו מלווים את הרב ר׳ יצחק בערעס לביהמ״ד בריקודים, בשיר ובזמר.

הרב ר׳ יצחק יוספזון נפטר באיביה בשנת תרע״ג (1913), בן ע״ג היה במותו. כל יהודי העיירה חילקו לו את הכבוד האחרון ובשעת ההלוויה סגרו את החנויות. שבעה רבנים ולמדנים הספידוהו. הרב ר׳ יצחק השאיר אחריו שלוש בנות ובן אחד. הבת הבכורה, ביילה־חנה — בעלה הרב ר׳ שלום אליעזר סוקול שו״ב, היה מתלמידיו של ה„חפץ חיים״ בראדון. הבת השניה, חיה־גיטה — בעלה הרב הגאון ר׳ מאיר סטאלביץ, רב בעיר חסלביץ (רוסיה). עלה לארץ בשנת תרצ״ג (1933), וכיהן כרב בביהכנ״ס הגדול בשכונת „זכרון משה״ בירושלים. חיבר מספר ספרים חשובים בדיני הלכות: 1. „חקר הלכות״ מבית מאיר — 3 חלקים, תש״א. 2. „שו״ת מבית מאיר״ — 4 חלקים, ירושלים, תש״ז.

הבת השלישית לאה שמש — בעלה הרב ר׳ סנדר צבי שמש. היה מתלמידיו של הגאון רבי חיים עוזר בווילנא וממנו גם קיבל סמיכה. עלה לארץ בשנת תרפ״ד, ושימש כשו״ב בת״א. חיבר חוברת „משנה מפורשת״ על מסכת ברכות. נפטר בשנת תש״א (1941) בת״א. אשתו הרבנית, לאה שמש, נדרסה בתאונת דרכים קטלנית בחודש כסליו שנת תשכ״ג בת״א. הבן היחיד, דב יוספזון, היה מלומד ומשכיל כשהיה אברך. בצעירותו סיים אוניברסיטה ברוסיה כרואה חשבון מוסמך. נשאר ברוסיה.

ב. ילידי איביה כמנהיגים רוחניים בקהילות ישראל

משה צינוביץ / תל־אביב

ילידי איביה כרבנים בערים אחרות במאה ה־19

א. נחום שמעון בן נתן נטע

נולד באיביה בשנת תק״פ (1820). למד תורה בישיבת דודו הגאון ר׳ יצחק שירווינטר בפרבר הווילנאי — אנטיקוליה (ר׳ יצחק שירווינטר אח״כ מגדולי המו״צ בווילנה, היה אביו של הגאון ר׳ אליהו אלעזר, מ״מ אביו בתפקיד מו״צ־ראשון בווילנה והיה חותנו של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי) ולקח אחר־כך את בתו לאשה.

ר׳ נחום שמעון שימש כמו״צ בווילנה חמש שנים ואחר־כך נתקבל להיות רב בעיירה נמנצין הסמוכה לווילנה. בא לדרוש ברופאים בווילנה ושם מנוחתו כבוד בשנת תר״ם (1880).

ר׳ נחום שמעון חיבר קונטרס „פרי עץ הדר״ (ווילנא, תרל״ז), בדבר אתרוגי קורפו ואם כי אינו מכריע בזה, אף־על־פי כן מצדד הוא להתיר בנטילתם לקיום מצוות לקיחת אתרוג לחג הסוכות, מבלי לפקפק בחשש שהם מורכבים, בניגוד לדעתם של רבנים מפורסמים אחרים מאותה התקופה. קונטרס זה הוא רק משהו מכתביו התורניים המרובים שלו. יש לציין, כי מזיווג שני היה ר׳ שמעון חתן הגאון החכם יעקב בארי מווילנה, שהיה נחשב כשתדלן מובהק של יהדות רוסיה בתקופת ניקולאַי הראשון ובנו אלכסנדר השני — קיסרי רוסיה.

(לפי עיר „ווילנה״ להלל נח מגיד שטיינשניידר ומקורות אחרים).

כפי הנראה ר׳ נתן אביו של ר׳ נחום שמעון הנ״ל, מזדהה עם השם ר׳ נתן נטע תושב איביה, בן אליהו מהורודנה. ר׳ נתן נטע זה חתום כאיש איביה על הספר „עמק הלכה״ לרב הגאון ר׳ זאב וואלף, אב״ד ז׳טל וזאַבלודובה (ווילנה תר״ה). על־סמך חתימתו זו המופיעה על־יד חתימות אישים מפורסמים מקהילות אחרות לספר הנ״ל, ניכר שר׳ נתן נטע דנן היה מנכבדי וחשובי איביה.

ב. ר׳ אליהו הכהן בן ר׳ שמואל לווין

יליד איביה. רב בוּאַרניאן (פלך ווילנה) וברומשישוק (הסמוכה לקובנה). היה מהרבנים החשובים שבסביבה. מחברים מצאו ענין בהסכמתו על חיבוריהם וכן היתה חשיבות גדולה לכתב־הסמיכה שלו לרבנות. מבין המוסמכים על ידו נמנה כ״ר הרב הגדול, ר׳ ניסן בן ציון שמושקוביץ (ציוני) ממיר, בסוף ימיו ראב״ד בחיפה.

בנו של ר׳ אליהו הכהן, ר׳ יצחק לוין חניך ישיבת וולוז׳ין לקח לאשה את אחת מבנותיו של הרב שבתי ברוך, אב״ד אוזדה ומילא לאחר מכן מקום חותנו ברבנות זו (אחות אשתו הרבנית, היא הסופרת העברית הידועה, דבורה ברוך, אשת יוסף אהרונוביץ, מאנשי העליה השניה וממייסדי „הפועל הצעיר" בתל־אביב). חתנו של ר׳ אליהו הכהן הנ״ל, איש איביה, הוא הרב ר׳ אהרן הכהן שמידט, רב וויזשון. עלה לארץ בשנת תרצ״ג ונחשב כעת כזקן רבני תל־אביב והארץ כולה.

ג. הרב בצלאל אפשטיין

נולד באיביה בשנת תרל״ה (1875) לאביו ר׳ יעקב. למד בישיבת ראמַאילעס בווילנה ובישיבת המוסרניקים. בשנות מלחמת העולם הראשונה שימש בתור רב משך שלוש שנים בשטוקהולם, בירת שוודיה. אחרי כן היגר לאמריקה, להיות סמוך לאביו הרב ר׳ יעקב, שהיגר לשם עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והיה רב בדילוט מיניסוטה שבארצות־הברית.

ר׳ בצלאל קיבל משרת רב באחד מבתי־הכנסת החרדים בסינסינטי, מקום שם פעל לברכה משך שתים־עשרה שנה. נפטר ח׳ אלול תרח״ץ (1938). בהירחון הרבני „הפרדס" בשיקאגו, הובאה אז ידיעה על פטירתו, ומתואר הוא שם בתור „גדול" בתורה ודרשן מצויין.

אברהם הכהן אליאב (אליוביץ) / תל־אביב

מרן הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ״ל

מתולדותיו של גאון ומנהיג

ר׳ חיים עוזר נולד בט׳ באלול שנת תרכ״ג (1863) באיביה לאביו הרב ר׳ דוד שלמה (תלמידו המובהק של ר׳ ישראל סלנטר זצ״ל) בן הרב ר׳ משה אריה, ולאמו הרבנית רבקה עלקה בת ר׳ חיים עוזר איינהורן מוולקוביסק. שניהם שימשו ברבנות באיביה במשך למעלה משמונים שנה. בתקופה זו זכתה עירנו וזרחה בה שמשו של הגאון ר׳ חיים עוזר רבן של כל בני הגולה. כבר מילדותו בלמדו ב„חדר״ ומתחנך על ברכי אביו, הכירו בו את הגאון הגדול לעתיד וקראו לו „ילד פלא״. בן שמונה שנים כבר הפליא את למדני עירנו בחידושי תורתו החריפים, שהיו שופעים וזורמים מפיו כמעין המתגבר. בגיל תשע דרש מעל בימת בית־המדרש שבעיירה הסמוכה טראָב פלפול בפני הלומדים שבמקום. הודות לכשרונותיו העילויים, השגתו וכוח־זכרונו היוצאים מן הכלל, מתפרסם שמו מהר בכל הסביבה בשם „העילוי מאיוויע״.

בהיותו בן אחת־עשרה נסע ללמוד תורה לאיישישוק שהיתה מפורסמת אז כאכסניה של תורה, בה היה קבוץ גדול של „אברכים״ גדולי תורה, רובם גדולים ממנו בשנים רבות. גם בקרב ה„אברכים״ קנה לו „העילוי הצעיר מאיוויע״ שם גדול בזכרונו ותפיסתו המופלאים. בעת שבתו באיישישוק היה ל„בר־מצוה״, בקשו ממנו ה„אברכים״ הנאספים שישא לפניהם את הדרשה בפלפול כמקובל, ענה להם חיים עוזר׳ל הצעיר שלא הכין דרשה, ובמקום הדרשה יכול הוא להגיד בפניהם בעל־פה קטעים משני הספרים „קצות החושן״ ו„נתיבות המשפט״ בכל מקום שידרשו ממנו. ומה נשתוממו ה„אברכים״ גדולי התורה לשמוע מפי הנער הקטן דפים שלמים משני הספרים הענקיים הנ״ל, כשהוא אומר אותם לפניהם בעל־פה בכל מקום ששאלו ממנו.

מאיישישוק נסע לוולוז׳ין ושם יצק מים על ידי הגאון רבי חיים סולובייצ׳יק זצ״ל, ור׳ חיים הכניסו לחברתו והיה ממקורביו. מאז התקשרו שניהם בקשרי ידידות נאמנה לכל ימי חייהם. בוולוז׳ין יצא שמו של הגרח״ע לתהילה כגאון בתורה, ובעברו פעם דרך ווילנא נתכבד לדרוש בבית־הכנסת גדול, במעמד כל גדולי הקהילה, רבניה ולומדיה המפורסמים, דרש הבחור הצעיר מאיביה והגיד לפניהם פלפול עצום באחת הסוגיות היותר חמורות שבש״ס, שהפליא את כל שומעיו בניתוחו החריף ובבקיאותו בכל מכמני התלמוד.

ראשית דרכו

בווילנא שימש אז ברבנות הרב הגאון ר׳ אליהו אליעזר, חתנו של ר׳ ישראל סלנטר, ור׳ חיים עוזר נשא לאשה את בתו של הרב. כעבור שנתיים עם פטירת חותנו ר׳ אליהו אליעזר, נבחר הגרח״ע, שהיה אז כבן כ״ג, לשבת על כסא חותנו בתור אחד המיוחד שבין

רבני ווילנא — „ירושלים דליטא", שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים ובה ישבו על כסא הרבנות גדולי התורה שהיו גדולים ממנו בהרבה שנים. הכל ראו בו כבר אז מנהיג בישראל. ברם היו שערערו על שאברך צעיר כזה הוא מורה ההוראה של ווילנא. משמשע ר' חיים עוזר כי יש טוענים שעודנו צעיר מדי בשביל כהונה חשובה כזו, העיר: „אין דבר, צעירות היא מום עובר ולא מום קבוע..." מאז יצא שמו לתהילה בכל תפוצות ישראל כגאון אדיר ומנהיג הדור. בהיותו גם חכם נפלא ועסקן צבורי, איש אציל במידותיו ובכל הליכותיו, סבלן למופת ונושא בעול עם כל אדם.

נוסף לזה, היה סופר מהיר להפליא, וסגנונו המיוחד במכתביו היה מלוטש ומדויק. היה מחליף מכתבים עם גדולי ישראל, ממפלגות שונות והכל בעצמו, בלי עזרת מזכיר. היה בעל תפיסה מהירה, מוחו היה מסוגל לקלוט הרבה דברים בבת־אחת, והשיב לשאלות שהגיעו אליו מכל ארצות תבל בדברי תורה ובעניני הכלל.

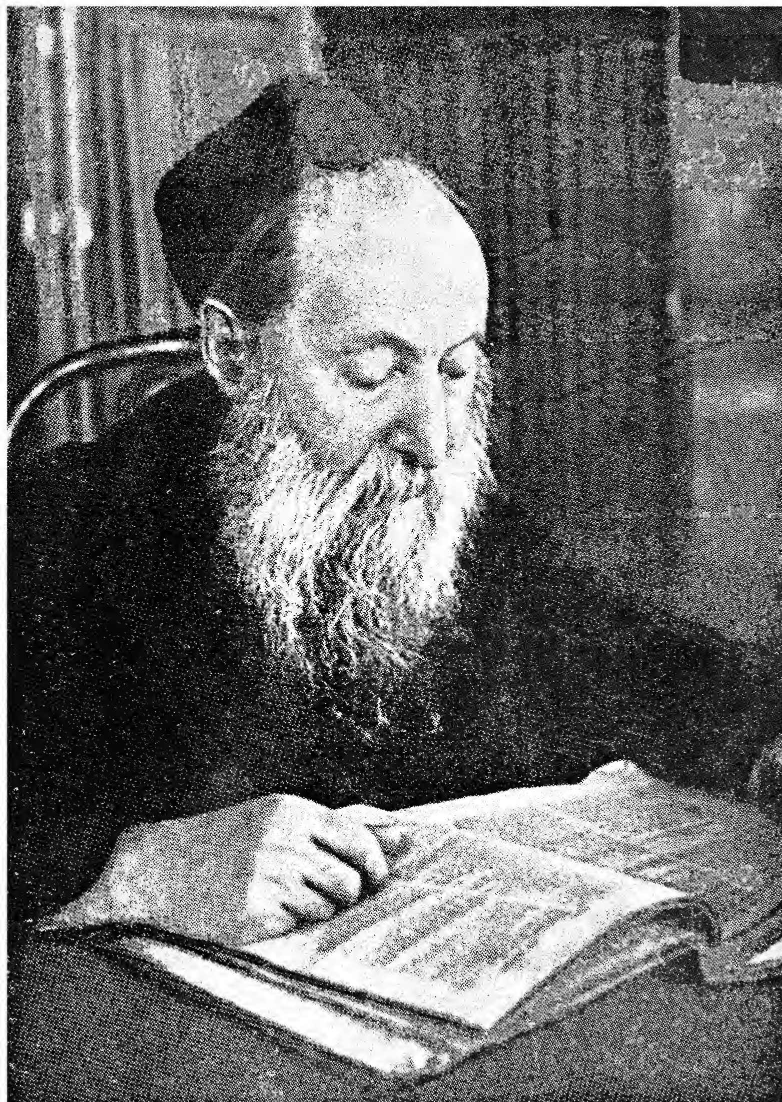
שמו של הגאון הצעיר הלך וגדל, היה רב־פעלים בשדה הרבנות. ביחוד התבלטה פעילותו הכבירה לאחר פטירתו של הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקובנה בתרנ"ו (1896). הגרח"ע היה אז רק כבן ל"ג שנה. הפעילות הציבורית והרוחנית ביהדות ליטא עברה אז מקובנה לווילנא, והעיר ווילנא היתה למרכז היהדות החרדית בליטא־פולין וברוסיה הגדולה וכל גדולי ישראל פנו אליו בעניני הציבור כסמכות תורנית עליונה, ועל פיו התנהלו עניני היהדות החרדית. בשנת תרנ"ט פנתה הקהילה הירושלמית עם הגאון ר' שמואל סלנט בראשה, אל ר' חיים עוזר שיבחר בשבילה רב מתאים מבין גדולי חוץ־לארץ. על־פי המלצתו של הגרח"ע נתמנה הגאון ר' אליהו דוד רבינוביץ־תאומים. גם לאחר פטירתו של ר' אליהו דוד בשנת תרס"ז פנתה אליו ירושלים שנית בנוגע לרבנות (ראה „קול ישראל" שבט ת"ש).

בשנת תרס"ה—תרס"ו (1905—6) פנתה אליו הקהילה היהודית של בירת רוסיה הצארית פטרבורג (שבראשה עמד אז הברון דוד גינזבורג) והפעילה הרבה מאמצים להשפיע על ר' חיים עוזר שיקבל עליו את הרבנות של פטרבורג. פטרבורג היתה המרכז של כל הענינים הציבוריים והפוליטיים של היהדות הרוסית, לפיכך היתה דרושה אישיות מרכזית מוסמכת ביהדות שתתפוס את כסא הרבנות. אבל הגרח"ע לא הסכים לעזוב את מרכז התורה בווילנא, אולם אחרי הבטחות והפצרות של נכבדי ועשירי העיר הבירה, קיבלו את הסכמתו. כשנודע ליהודי ווילנא שר' חיים עוזר נוטה לעזוב את עירם בגלל שהוא עמוס בה טרדות למעלה מכוחותיו, הניעו את הרופאים שטיפלו בבתו החולה להניאו מלעבור לפטרבורג, בגלל שאקלימה של פטרבורג עלול להזיק לבריאותה. דבר זה השפיע ור' חיים עוזר ניאות להשאר בווילנא.*

---

* זכיתי להכיר מקרוב את הגרח"ע כבן־העיר. בהיותי בווילנא הייתי סר לביתו שברח' זאוואלנה כדי להימצא בצל קורתו ולהתחמם מאור תורתו. ביתו המה כל היום מאנשים שונים. השתוממתי לראות את המון האנשים המטרידים אותו בעניניהם השונים. אלה בדברים תורה ואלה בענינים פרטיים או ציבוריים, ורבים שבאו לבקש ממנו עזרה או המלצה ועצה, ור' חיים עוזר היטה אוזן קשבת לכולם, והשיב בסבלנות לכל אחד ואחד, ובסבר פנים יפות הושיט את עזרתו לכל דורש...

והיו עיניך רואות את מוריך. (ישעיה, ל׳—ס״א)

מרן הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ״ל

פעילותו הציבורית

ר׳ חיים עוזר ביצר לו עמדה מכובדת בעבודתו הציבורית כאחד מגדולי הרבנים של יהדות ליטא־רוסיה ובכל תפוצות הגולה. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הוא היה היוזם והדובר בשלוש האסיפות הגדולות של היהדות החרדית שהתקיימו בשעתו בווילנא, בפטרבורג ובקטוביץ, והיה הרוח החיה באסיפות הללו. בשנת תרס״ט (1909) התקיימה בווילנא אסיפה גדולה של רבנים, אדמו״רים ועסקני ציבור לדון על עניני היהדות החרדית ברוסיה. באסיפה זו השתתפו רבים מגאוני הדור ובהם ר׳ חיים סולובייצ׳יק מבריסק, בעל ה„חפץ חיים״ ואחרים. הגרח״ע, הצעיר שבחבורה, ניהל את האסיפה הגדולה הזאת. אחרי שנה, בשנת 1910 התקיימה אסיפה כל־רוסית בפטרבורג הבירה, בהשתתפותם של רבנים, אישים ידועים, הברון גינזבורג ועורך־הדין הידוע סליוזברג, שהיו מראשי המדברים אז ביהדות רוסיה. באסיפה זו, שארכה יותר משׁשה שבועות, בה דנו על עניני היהדות הרוסית, היה הגרח״ע המנהיג הרוחני המוכר, ועל פּיו נחתכו כל עניני הדת והקהילות של יהדות רוסיה. שם הכירו את חכמתו ושאר־רוחו בתור מנהיג ישראל לא רק הרבנים והאדמו״רים אלא גם המשכילים והעסקנים החילוניים. בשנת תרע״ב (1912) התקיימה בקטוביץ הכנסיה הראשונה של מפלגת „אגודת ישראל״, אשר בה נועדו גדולי ישראל ממזרח וממערב, ובה הונח היסוד להתאחדות היהדות החרדית לזרמיה השונים, ובוועידה ההיא היתה השפעת רח״ע ניכרת מאד.

בשנת תרע״ד (1914) פרצה המלחמה העולמית הראשונה, שהפכה סדרי עולם. עקרה משורש קהילות גדולות בישראל והחריבה את היהדות הרוסית חורבן נורא עד היום הזה. אבל בסוף הקיץ השני של המלחמה, בשלהי שנת תרע״ה (1915) נאלץ הגרח״ע לעזוב את ווילנא ולעבור לפנים רוסיה, כי כאשר התקרבו צבאות הגרמנים אל חבל ווילנא, יצאה פקודה אכזרית מאת השלטון הצבאי הרוסי, לקחת עמהם בנסיגתם בתור ערבים את הגדולים והחשובים של יהודי ווילנא, ביחוד את הרבנים גדולי התורה (בפקודה נאמר מפורש שבתור ערבים יילקחו רק הרבנים הדתיים ולא „הרשמיים״), ור׳ חיים עוזר היה מהראשונים ברשימת הערבים מקהילת ווילנא, שעמדו לשלוח לסיביר. הדבר נודע לו בעוד מועד ועזב את ווילנא, קודם לעיר הומל ואחרי כן לעיר יקאטרינוסלאב, ושם ישב עד שהיתה לו האפשרות לשוב לווילנא בשנת תרע״ט (1919). בזמן המהפכה ברוסיה, כשהודח הצאר מכסא המלוכה וממשלת קרנסקי עלתה לשלטון, בשעה שהפרקליט המפורסם אוסקר גרוזנברג (מי שהיה הסניגור הראשי במשפט ביילים) הושבע לסינט, תבע הלה שבועה דתית ודרש שהמשביע יהיה הרב הווילנאי ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי.

בין שתי המלחמות

אחרי שובו לווילנא מגלות רוסיה התחיל לסדר את כתביו הרבים בתורה ואת תשובותיו שהשיב לשואליו בדבר הלכה ובחידושי תורה, בכדי להכין חומר לספרו „אחיעזר״. בשנות תרפ״ב־פ״ה הופיעו שני חלקי „אחיעזר״. שו״ת „אחיעזר״ הוא אחד מספרי היסוד התלמודיים שנתקבלו בהערצה מיוחדת אצל כל אוהבי תורה ולומדיה. הספר נתפרסם בעולם התורני

וזמן קצר אחר הופעתו נעשה ליקר המציאות. חשיבות מיוחדת לספר זה בדיוניו בשאלות הנוגעות להלכה־למעשה בעניני הלכות אישות, קידושין וגירושין, יבום וסוטה, היתר עגונות וחרם דרבינו גרשום ובעית הגיור בזמננו. בכל זה עוסק החלק הראשון „אבן העזר" — והחלק השני דן בנושאים הרבים של „יורה דעה", כגון: הנהגת ניקור בשר האחוריים בפולין לרגל הגבלת השחיטה לפי דין־ישראל, וכן תקנות אחרות בהן עמד הגרח"ע בפרץ שלא תצא ח"ו שום תקלה וקלקול בחיי ישראל. בשנת תרצ"ט (1939), זמן קצר לפני שפרצה מלחמת העולם השניה הנוראה והאיומה, הוציא לאור את החלק השלישי של „אחיעזר".

ספר

אחיעזר

כולל

שאלות ותשובות באורי סוגיות הערוה והארות בכמה מקצועות בהלכה בחלקי שולחן ערוך ובעניני קדשים.

חלק אבן העזר

מאת

חיים עוזר גראדזענסקי

ווילנא

דוד שלמה ... משה ארי' ליב

הוצאה שניה

יצא לאור
בהשתדלות
כולל אברכים
... – בני ברק

ירושלים
שנת תשי"ה לפ"ק
דפוס „חורב" בבית יתומים דיסקין

למרות הטרדות והתלאות הפרטיות והכלליות שעליו היו כולנה. אבל גם צרות הכלל הלכו במשך הזמן הלוך וגדול. בהקדמתו לחלק השלישי של „אחיעזר" (ווילנא תרצ"ט) אנו קוראים: „לא היתה כזאת גם בימי הביניים אשר כל הגולה כמדורת אש. בתי־מדרשות וס"ת נשרפים בראש כל חוצות... קהילות ישראל גדולות נתלשות ממקומן ושערי מדינות נעולות בפניהם, נעים ונדים בין גלי ים... עם ישראל כולו טובע בנחלי דם ובים של דמעות עשוקים ורצוצים, אוי מה היה לנו!" הגרח"ע ראה אף את האור אשר זרח לנו ממזרח מארץ חמדתנו ארץ הקדושה ת"ו — „אבל אחרי כל אלה חלילה לנו להתיאש, לעמוד בנסיון ולבטוח בה', כי מתוך צרה ימצא פדות ורווחה".

בשנים שבין מלחמת העולם הראשונה לבין השניה, נתעלה שמו של הגרח"ע עוד יותר. בשנת תרפ"ד (1924) נקראה בווילנא על־ידי שני גדולי ישראל, מרן „החפץ חיים" מראדין והגרח"ע האסיפה הראשונה לשם ביסוס הישיבות בליטה־פולין, ובאסיפה ההיא הונח היסוד של „ועד הישיבות" בווילנא, בנשיאותו של הגרח"ע. הוועד פעל גדולות להרמת מצב הישיבות שסביבו התרכזו כל הישיבות ובראש הוועד עמד, ממש עד יומו האחרון, ולמרות מחלתו הקשה שתקפה אותו וגרמה לו יסורים נוראים, לא חדל מלעבוד עבודתו הקדושה למען התורה ולומדיה.

את החשבונות של כספי הצדקה שהגיעו אליו לשם חלוקה בין המוסדות השונים ניהל ר' חיים עוזר בעצמו ללא עזרת מזכיר. הוא היה מסביר: „התורה חסה על ממונם של ישראל, יש להזהר איפוא בדיני ממונות מאד ולדייק עד לפרוטה. טעות כלשהי ומעילה כלשהי עלולים לאבד את האדם משני עולמות...". שמו של רח"ע גדל והוכר כדובר הדור לא רק בין היהודים אלא גם אצל השלטונות הפולניים. הם התחשבו באישיותו הפופולרית ובמעמדו כמנהיג רוחני בעולם היהודי ובמוסדות הבינלאומיים. בכל צרה בקהילות ישראל פנו אליו לעזרה והצלה. אחרי השריפה הגדולה באיביה בשנת 1929, כאשר נשארו תושביה בעירום ובחוסר כל, נחלץ רח"ע לעזרה והקים ועד בווילנא לעזרת עיירת הולדתו והאיץ בכל המוסדות להחיש עזרה לשיקומה של העיירה. מכתבים לאלפים היו יוצאים מתחת ידו, את הכל כתב בכתב ידו ולא נתן לאחרים לעשות זאת. „אם פלוני שאליו אני כותב יראה שכתבתי בכתב ידי — אולי יושפע יותר ויעשה מאמצים מיוחדים לקידום הדברים" — הסביר ר' חיים עוזר. פעם אחת אבד פנקס החשבונות של צרכי הצדקה, שבו נרשמו הסכומים השונים שיש לתת לכל מפעל ומפעל. הגרח"ע אימץ את זכרונו הפנומנאלי ורשם את כל הסכומים מזכרונו, וכשנמצא אחר־כך הפנקס, התברר שר' חיים עוזר דייק עד לפרוטה אחת... בשעה שהרח"ע היה מתפלל היו עולים כתמים אדומים על מצחו. הרופאים קבעו שהכתמים האלה באים כתוצאה מן המאמץ הרב שר' חיים עוזר משקיע לגרש ממנו את המון המחשבות המתרוצצות במוחו, לפחות לזמן התפילה...

מרן „החפץ חיים" לא פסק להלל ולשבח את גודל נפשו של הגרח"ע. הוא אמר: „ר' חיים עוזר אינו אישיות בלבד, הוא מוסד — מוסד תורני חשוב שעלינו לשמרו מכל משמר". ופעם באסיפה בווילנא, בה דנו על המצב הכספי הירוד של הישיבות — הציע בעל ה„חפץ חיים" שר' חיים עוזר יצא לארצות הברית להביא משם תושיה והצלה למען הישיבות. אמר ר' חיים עוזר: אילו היה בקו הבריאות היה נוסע, אבל מצב בריאותו אינו מרשה לו נסיעה זו. שמע זאת ה„חפץ חיים" ואמר: — אם ר' חיים עוזר אינו בקו הבריאות הוא לא יסע — כי רבינו שקול כנגד כל ישראל...

„מחלוקת" בין צדיקים

מענין להזכיר שבנוגע לחתימה על מכתבים ופירסומים ו„קול־קורא" בעניני הישיבות, היה תכופות „סכסוך" בין ה„חפץ חיים" לר' חיים עוזר. ה„חפץ חיים" היה דורש שר' חיים עוזר יחתום דוקא לפניו, בטענו: „הרי אתה רבה של ווילנא, גדול הדור, איך אני רשאי לחתום לפניך?" כמובן שגם ר' חיים עוזר לא רצה לחתום לפני ה„חפץ חיים". כש„סירוביו"

של ר׳ חיים עוזר לא נשמעו — אמר ל„חפץ חיים״: „אבל אתה הרי הנך כהן, ואני הריני מחייב לקיים בך „וקדשתו״. לא היתה ברירה ל„חפץ חיים״ ונאלץ ל„היכנע״ ואמר: „נו, אחתום איפוא ראשונה, אבל אתה ר׳ חיים עוזר מוכרח לחתום חתימתך באותה שורה שאני חותם ולא תחת חתימתי...״

זמן מה לפני פטירתו כתב אליו ה„חפץ חיים״ ומתארו שהוא בבחינת ראש וראשון גאון ושר בישראל, רבן של כל בני הגולה, נר ישראל ותפארתו, ראש הרבנים בווילנא, המוחזק ומפורסם בכל העולם, המנהיג ורועה נאמן לכל עם ישראל, זה כיובל שנים. הגאון ר׳ ברוך־בער לייבוביץ הר״מ מקאמניץ היה אומר: „מיום שנפטר מורי ורבי הגאון רבי חיים סולובייצ׳יק מבריסק, קבלתי עלי את רבי חיים עוזר למורי ורבי״.

ימיו האחרונים

פרצה מלחמת העולם השניה. ווילנא משמשת עיר מקלט לבני הישיבות. ר׳ חיים עוזר זקן וחולה אזר כוחות על־אנושיים ומשמש אבן שואבת וכוח עידוד לבני הישיבות. לא נמצא בחור ישיבה שלא קיבל ממנו כל צרכו באותם הימים. הוא חרד לגורל גדולי פולין ועשה את כל המאמצים להצילם. הזעיק עזרה מכל תפוצות תבל והציל מאות ואלפים מכלייה על־ידי הסרטיפיקטים שסיפק להם. עוד לא קם עסקן רב פעלים וגדול־מעשים כמו הגרח״ע, ובפרט בשנה הראשונה של השואה כשליטה לא סבלה עדיין מנגישות הנאצים והמוני פליטים זרמו אליה ומצאו מחסה בתוכה ואח״כ מצאו מפלט לנפשם ברוסיה השכנה ועל ידי כך הצילו את חייהם.

כשהציעו לר׳ חיים עוזר שיבקש בשבילו רשיון עליה לארץ ישראל, אמר: „הצעה זו היא מגוחכת בעיני, איך אפשר לי לעלות ואת אחי אשאיר בעמק הבכא?״ — והוא השיב בחיוך מר: „אני מבקש רק ויזה לעולם האמת...״ עד הרגע האחרון עבד בלי ליאות לטובת הפליטים באמרו: „אינני מתייאש, משום שעל פי דין אסור להתייאש״. בלילה האחרון לחייו ציוה לאנשי ביתו איך להתנהג ביחס לכספים השונים והחשבונות. כשברכוהו בברכת „ליל מנוחה״, נאנח ואמר: „ליל מנוחה? מי יודע... אם אזכה לזה, אולם גם כך אין לי ח״ו שום טענות לרבונו של עולם״.

למחרת — יום ששי בבוקר ה׳ מנחם־אב ת״ש (1940) — נחלש וכבר לא יכול היה לדבר. הוא ביקש להתנמנם קמעא, וכשעצם את עיניו לא נפקחו יותר... על יד מטתו בשעת יציאת נשמתו ישבו הרב ר׳ משה שאצקס זצ״ל, שהיה רבה של איביה ואחר כך רבה של לומז׳ה, והרב ר׳ זלמן סורוצקין זצ״ל, רבה של לוצק. הידיעה על פטירתו של הגאון ומנהיג הדור החרידה את כל העיר וסביבתה. רבבות אנשים מלאו את הדרך ממקום המרפא שבו נפטר ועד ווילנא העיר. הארון נישא בידי הרבנים והתלמידים על כתפיהם מרחק רב עד לביתו.

ביום ראשון, ז׳ מנחם־אב התקיימה ההלוויה כשכל תושבי ווילנא, זקן וטף הולכים אחרי ארונו ובוכים. הארון הוכנס לבית־הכנסת העתיק של ווילנא, ושם ספד לו בזעזוע עמוק רבה של איביה־לומז׳ה הרב ר׳ משה שאצקס זצ״ל, במלים אלה:

„כמתים חפשי — כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות.
רבינו הגדול בשבילנו לא מת, בשבילנו עודך חי.
נשמתך הקדושה, תורתך, מסירות נפשך ומעשיך הנאצלים יחיו בלבנו.
אתה רבי, שכל ימי חייך עבדת למען קיום עם ישראל ותורתו.
אם־כי עתה שוחררת מן המצוות, הרי מעבודה זו אין אנו משחררים אותך.
כלל ישראל, שלמענו הפקרת את חייך, איננו משחרר אותך מעבודתך.
רבי, כנס את גדולינו וקדושינו, והתיצבו לפני כסא הכבוד.
לבקש רחמים בשביל עמנו הנרדף והנענה..."

ווילנא של הגאון, ווילנא של ענקי־רוח זקופי קומה, ווילנא ירושלים דליטה, לא שמעה עוד מספד ונהי כמו ששמעה בהלווית ר' חיים עוזר. דומה הכל בכה, אפילו הקירות והאבנים, כי אכן כולם חשו שבמות רועה ישראל, נסתם הגולל גם על יהדות ווילנא. ולדאבון לבנו המציאות המרה אישרה את הדבר שכתב בהקדמתו ב„אחיעזר" חלק ג' „לא היתה כזאת גם בימי הביניים אשר כל הגולה כולה כמדורת אש". רבי חיים עוזר היה האחרון...

הרב ר' יהודה ליב חסמן זצ"ל

הרב ר' יהודה ליב חסמן, נולד תרכ"ט — (1869) בעיר איביה (פלך ווילנא), לאביו הסוחר ר' רפאל לייבמן ז"ל, בר־אוריין וירא שמים. למד בנעוריו בחדר ובבית המדרש המקומי יחד עם בן עירו הרב חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל. כבר משחר עלומיו הצטיין ביראתו ותום הנהגתו. נסע ללמוד בישיבת סלובודקה. היה מתלמידיו של הגאון ר' יצחק בלאזר (ר' איצל פטרבורגר ז"ל) ושל הרב ר' נטע־צבי פינקל, „הסבא" ז"ל מסלובודקה. כבר אז יצא לו מוניטין כאחד המצויינים בתורה וביראה.

בשנת תרמ"ט — (1889) נשא לאשה את בתו הבכירה של ר' אברהם יבנה, מנכבדי הסוחרים שבקלם, שביתו היה בית ועד לחכמי קלם. שנים אחדות אחרי החתונה עסק ר' לייב במסחר.

בשנת תרנ"א — (1891) עזב את מסחרו ונסע לוולוז'ין שם הסתופף בצל גדולי הדור הנצי"ב ור' חיים סולובייצ'יק ז"ל מבריסק. עם סגירת ישיבת וולוז'ין ע"י הרשות הצארית בשנת תרנ"ב (1892) חזר לקלם. אך כעבור זמן מועט שוב עזב האברך הצעיר את ביתו ומשפחתו והרחיק נדוד לעיירה ליובטש (ע"י נובארדוק), שם התבודד בביה"מ יומם ולילה בלימוד התורה.

בשנת תרנ״ז — (1897) בערך נענה להפצרת מורו ורבו, הרב ר׳ שמחה זיסל ז״ל, קיבל על עצמו את המשרה של משפיע רוחני בישיבה הגדולה בטלז והנהיג שם את שיטת המוסר. כשש שנים כיהן במשרה זו בטלז בצוותא עם מייסד הישיבה, הגאון ר׳ אלעזר גורדון ז״ל אב״ד ור״מ בטלז, חתנו הרב ר׳ יוסף ליב בלוך ז״ל ור׳ שמעון שקופ ז״ל.

בשנת תרס״ה קבל את משרת הרבנות בעיירה לודבינובה (פלך סובלק).

בשנת תרס״ט — (1909) עלה על כסא הרבנות בעיר שטוצ׳ין דליטא (פלך ווילנה), שהיו בה הרבה בעלי־בתים מופלגים בתורה. כבר בשנה הראשונה לכהונתו ייסד שם ישיבה בשם „ענף כנסת ישראל" (לישיבת „כנסת ישראל" של סלובודקה), שעד מהרה קנתה לה שם טוב בכל הסביבה ומספר תלמידיה הגיע למעלה מ־300. בראשם היה ה„קיבוץ" שנהרו אליו מטובי הבחורים של ישיבות ליטה. בשיעוריו ובשיחותיו במוסר הקים ר׳ לייבל דור של תלמידים „שטוצ׳יאנים", שהיו לימים, רבנים ור״מים מפורסמים בישיבות ליטא, מהם כמה מהרבנים הידועים בארץ.

ספר

אור יהל

עיונים במוסר ויראת ה׳

א. פרקי מחשבות ב. מאמרי מוסר

ג. שביבי אור

מאת רבנו הגה״צ

מרן **יהודה ליב חסמן** זצוק״ל

מנהל רוחני בישיבת חברון „כנסת ישראל"

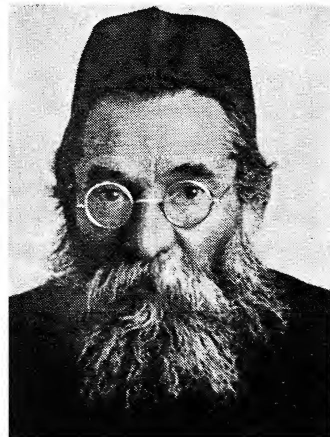
(אב״ד ור״מ שטוצין)

כרך ראשון

מהדורה שניה עם הוספות ותיקונים

הוצאת „נצח" תל אביב

ירושלים ת״ז תשי״ד

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נתרוקנה ישיבת שטוצ׳ין מבניה־תלמידיה ועם התקרבות החזית, עזב את שטוצ׳ין ויצא עם משפחתו לגולת רוסיה הפנימית.

באביב שנת תרפ״א — (1921) עזב את גלות רוסיה והגיע עם משפחתו לקובנה ומשם חזר לשטוצ׳ין. המלחמה שינתה את פני העיר ו„פני הדור" בשטוצ׳ין היו אחרים לגמרי.

ולא היתה אוירה מתאימה להקמת ישיבה חדשה. ר׳ לייב חסמן התמסר איפוא בתקופה ההיא לעסקנות פעילה ב„ועד־הישיבות״ שבווילנא והיה אז הכוח המניע במוסד זה ומאנשי סודם של הגאונים: ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי, ה„חפץ חיים״ מראַדון ור׳ שמעון שקופ ז״ל מגרודנא. בכל זאת לא מצא סיפוק רוחני מלא בעבודה זו.

בשנת תרפ״ז — (1927) נתמלאה משאת נפשו ולפי הזמנת הנהלת ישיבת חברון, עלה לארץ והשתקע בה כמנהל רוחני של הישיבה. כאן בארץ כאילו הודשו נעוריו והיה כמעין המתגבר. בשיחות המוסר שלו ובעצם אישיותו המוסרית המוצקה ותקיפות דעתו, השפיע השפעה עמוקה ומתמידה על אלפי תלמידיו ושומעי לקחו. בימי פרעות הדמים בחברון בשנת תרפ״ט (1929) הראה מידה נפלאה של מסירות נפש. היה מהראשונים שהגיש עזרה וטיפל בעצמו בפצועי המאורעות. אחרי הפרעות עבר עם הישיבה לירושלים, והיה לאישיות דתית מרכזית בין גדולי ירושלים. שנים אחדות שימש גם כנשיא בית היתומים דיסקין (במקום ר׳ חיים זוננפלד ז״ל).

ר׳ ליב חסמן ז״ל היה תקיף ועקבי בדעותיו ובהנהגתו. תמיד הדגיש את חובת ההגשמה העצמית ובכל חייו ופעליו שימש דוגמא מופתית ל„נאה דורש ונאה מקיים״. לא רק ששוחח על מוסר בפני תלמידיו, אלא בעצמו למד יום יום מוסר כאחד מבני הישיבה בהתלהבות, ברטט, בעין דומעת ובלהט מזכך ומרומם.

עד יומו האחרון ממש, נפטר בי״א מרחשון תרצ״ו (1936), לא פסק מלהגות בדברי תורה ומוסר. נשמתו יצאה בטהרה במעמד רבים מתלמידיו. מנוחתו כבוד במעלה הר־הזיתים, בסמוך לקבריהם של הגאון ר׳ משה מרדכי אפשטיין ו„הסבא״ הרנצ״פ ז״ל, מאורי ומיסדי ישיבת סלובודקה־חברון.

שיחותיו במוסר יצאו לאור אחרי פטירתו ע״י תלמידיו, בשני כרכים בשם „אור יהל״ (עיונים במוסר), ירושלים תשי״ד. ספרו בהלכה בשם „מחנה יהודה״ יצא לאור בסוף תשכ״ה ע״י בנו יחידו, מר רפאל חסמן נ״י, מעורכי עתון „הצופה״.

הרב הגאון ר׳ אהרן יוסף באקשט זצ״ל

הרב ר׳ אהרן באקשט ז״ל נולד בשנת תרכ״ו (1865) בעיר איביה, לאביו הסוחר ר׳ שכנא ולאמו זישה ז״ל. בילדותו למד בחדר ובבית המדרש באיביה, יחד עם בני־עירו הרב ר׳ לייב חסמן ז״ל, משחר נעוריו יצא לו שם „העילוי מאיוויע״, או „אהרצ׳יק מאיוויע״. למד בישיבות וולוז׳ין וסלובודקה ונטה אחרי שיטת המוסר של קלם.

מספרים שבלמדו בישיבת סלובודקה יצא קול שאַהרצ׳יק נתפס למינות וקורא ספרים חיצוניים. ראש הישיבה, „הסבא״ מסלובודקה חשש פן יצטרף לחוגי ה„משכילים״ ושילחוהו לר׳ שמחה זיסל בקלם שיחזירוהו למוטב. אולם ר׳ שמחה זיסל תהה על קנקנו ומשך ידיו ממנו, כאדם שאין לו תקנה. שאלוהו מקורביו: — הא כיצד ר׳ שמחה זיסל עד כדי־כך מקולקל הבחור הזה?״ השיב הרב: — דרכי להשפיע על בחורים בשיטה כזו, אני מפרק אותם לאבריהם וחוזר ומחברם לפי רוחי, כשהם נתונים כולם להשפעתי. אהרצ׳יק זה בר־סמכא הוא ואינו ניתן להשפעתי. ניסיתי לפרק את אבריו ונוכחתי לדעת שלא אוכל לחברם מחדש״...

בשנת תרנ״ז (1897) נתמנה לכהן פאר בעיירה בייסיגולה שבליטא. זו היתה ראשית

כהונתו ברבנות. עשה שם מאמצים לארגן את צעירי העיר ולהנהיג ביניהם את שיטת המוסר של ר׳ ישראל סאלאנטר זצ״ל. המשכילים יצאו נגדו ואף כתבו על כך ב„המליץ״. מבייסיגולה עבר לכהן ברבנות לעיר שאדובה שבליטה.

ר׳ אהרן באקשט נוהג היה כיתר הרבנים מהסביבה ההיא, לבקר תכופות את ה„חפץ חיים״, לשמוע תורה מפיו, להתיעץ אתו על עסקי העיר ולקבל ממנו עידוד בעבודתו הציבורית־תורנית. ה„חפץ חיים״ הכיר בו כגאון בתורה ובעל מוסר גדול.

בשנת תרע״ה (1915), במלחמת העולם הראשונה, כאשר גורשו היהודים משאדובה, נדד הרב ר׳ אהרן בערי רוסיה. לראשונה היה זמן קצר רבה של העיר טולה ואחר־כך נתמנה להיות רב בעיר הגדולה פולטאווה. לאחר מכן עבר לעיר צ׳אריצין, שם הקים כולל של בחורים ואברכים וחיי תורה ויהדות עלו בה, כפורחת.

בשנת תרפ״א (1921) עזב ר׳ אהרן את רוסיה וחזר לפולין. נתמנה לשבת על כסא הרבנות בעיר סובלק. כאן אירגן חבר צעירים לומדים, מעין „ישיבה עליונה״ של בעלי כשרונות ששמעו תורה מפיו.

לאחר מכן נתמנה ר׳ אהרן כרבה של קהילת לומז׳ה. במשך שש שנים, הרביץ שם תורה בחברת ש״ס והפיץ את תורת המוסר.

הרב ר׳ אהרן נחשב כאחד הדרשנים המובהקים, נואם בחסד עליון, שהפליא את לבות שומעיו בדרישותיו הנלהבות. זכורני, כשהיה בא לאיביה לבקר את הוריו היה נואם בשבת ובחג בבית־הכנסת. כל בני העיר היו מתאספים בביהכנ״ס לשמוע את דרשותיו של בן־עירם ונהנים מהברקותיו.

בשנת תר״ץ (1920), אחרי פטירתו של הרב ציטרון זצ״ל נתבקש ע״י הרבנות הראשית לארץ־ישראל, לשבת על כסאו בתור רב ראשי לפתח־תקוה והסביבה. אולם בגלל עמדתו הקיצונית כחבר „אגודת־ישראל״, לא יצא הדבר לפועל. בשנת תר״ץ נתמנה לכהן פאר ברבנות פתח־תקוה, הרב ר׳ ראובן כץ זצ״ל.

באותה שנה שנת תר״ץ (1930) נבחר הרב ר׳ באקשט כרבה של קהילת שאוולי שבליטא, מקום שם פעל לברכה כרב וגאון בישראל.

בשנת השואה תש״א (1941), נרצח בידי הנאצים הטמאים בעיר שאוולי. הי״ד. הניח אחריו, בן — הרב ר׳ שמחה באקשט שהתישב לאחרונה בישראל. גם נכדתו חיה בארץ.

הרב ר׳ מרדכי הכהן אליוביץ׳ זצ״ל

אחי היקר והקדוש, נולד ביום י״ג שבט שנת תרס״ו (1906) באיביה, כבן רביעי להורי הקדושים: אאמו״ר ר׳ ישראל קלמן, ולאמי מורתי יאָרה. משחר ילדותו הכירו בו מלמדיו ומחנכיו כי לגדולות נוצר. למד ב„חדרים״ בעיירה אצל ר׳ דוד גילינסקי, ר׳ שמואל יעקב אינגל ואחרים. בעודנו צעיר לימים, כבן י״ג, נסע ללמוד תורה בברנוביץ׳ בישיבת „אהל תורה״ שנוסדה בשנת תרפ״א (1921) ע״י ראשי המתיבתא, הרב הגאון ר׳ אלחנן ואסרמן ור׳ ישראל יעקב לובצ׳אנסקי. שם למד בשקידה ובהתמדה רבה כשלוש שנים. היה בעל כשרון גדול, מתמיד ואחד מהתלמידים המצויינים ביותר ונתפרסם בשם „העילוי מאיביה״. משם המשיך ללמוד תורה בישיבת קלצק — שהיתה מפורסמת כאכסניה של תורה. בישיבה זו הסתופפו קיבוץ גדול של „אברכים״ גדולי תורה, אשר רובם נהיו ברבות הימים לבעלי סמכות רוחניים בקהילות ישראל ורמי״ם בישיבות. באווירה תורנית ומוסרית זו מצא לו ר׳ מרדכי סיפוק לנפשו. שמו של „העילוי הצעיר מאיביה״ התפרסם מיד עם בואו לקלצק והיה לאחד ממקורביו של ראש המתיבתא, הגאון ר׳ אהרן קוטלר זצ״ל.

בקיאותו של ר׳ מרדכי בש״ס ופוסקים היתה מפליאה, וכן תפיסתו המהירה בכל מכמני התורה וסודותיה. לאחר ששמע את ה„שיעור״ מפי רבו היה קוראו בע״פ בציטוט המסכתא ומספר הדף. לימים נהיה ליד ימינו של רבו, הר״מ ר׳ אהרן קוטלר. וכל אימת שר׳ אהרן היה צריך לעזוב את כתלי הישיבה לשם גיוס תמיכה למען הישיבה ברחבי פולין ובחו״ל, היה מבקש את ר׳ מרדכי למלא את מקומו להגיד השיעור בגמרא. כבעל זכרון נפלא ובעל תפיסה מהירה, היתה לו דרך ושיטה משלו בלימוד תורה. לא היו זרים לו גם הוויות העולם. בעודנו צעיר לימים, הוסמך להוראה על ידי גדולי התורה, מורו ורבו הרב הגאון, ר׳ אהרן קוטלר, והרב הגאון ר׳ אלחנן וואסרמן זצ״ל (הר״מ של ישיבת בארנוביץ׳).

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, הצליח ר׳ אהרן קוטלר, להימלט מצפורני הרוצחים הנאצים יחד עם בני ישיבתו מקלצק לווילנה. ומשם עבר לאמריקה, והקים את הישיבה הגדולה, ישיבת קלצק בלייקווד. הרב ר׳ אהרן היה גם ראש ישיבה של ישיבת „עץ חיים״ בירושלים ועמד בקשרים מתמידים עם הישיבה, לשם כך היה בא לעתים קרובות לבקר בארץ. בעת ביקוריו בארץ, הייתי נוהג לבקרו. בשיחותינו, כשהזכיר את שמו של אחי, ר׳ מרדכי היה קם על רגליו מתוך התרגשות. ופעם האזנתי לשיחתו עם תלמידיו על חריפותו, בקיאותו חכרונו הנפלא של אחי הגדול בתורה:

— „בעל זכרון נקרא זה שזוכר את זה שלמד לפני הרבה שנים, ואילו הוא — ר׳ מרדכי, הרי אין לך דבר בתורה שבכתב ובתורה שבע״פ, שלא ידעהו כאילו למדו זה עתה וכי לזה בעל זכרון ייקרא? אני אומר פשוט שהיה לו בראשו „מעין צלמניה״. כל הש״ס היה חקוק בזכרונו והיה קורא בעל פה בכל מקום בש״ס, כאילו הגמרא היתה מונחת פתוחה נגד עיניו.״

כשר׳ מרדכי היה בא „בין הזמנים״ לאיביה, לביקור בבית הוריו, נתכבד בהזמנת הרב דמתא והבעלי־בתים לדרוש ברבים. זכורני שבשבת חוהמ״פ אחה״צ נשא דרוש בבית־המדרש החדש, שהיה מלא מפה לפה במשך שעתיים תמימות. הדרשה היתה כולה חידושים ופילפולים בסוגיות הש״ס ובים התלמוד והפליא את כל שומעיו. אני זוכר שעם גמר הדרשה, כשירד מן הבמה, ניגש אליו ולאבי, ר׳ מאיר גוסקינד ז״ל (גיסו של הגאון ר׳ חיים עוזר זצ״ל), שהיה בעצמו למדן חריף. ואמר: „מנין לאברך צעיר כזה בקיאות וחריפות כזאת? במשך שנות חיי שמעתי הרבה דרשות בהלכה, אולם בקיאות כזו מאברך צעיר טרם שמעתי״. אז ישב על כסא הרבנות באיביה הרב ר׳ משה שאצקס זצ״ל, שהיה מזמינו לשיחות בדברי תורה ובהלכה.

בשנת תרצ״ו (1936) נשא לאשה את מרת שרה, בתו של הרב ר׳ יצחק ליפשיץ, דיין ומורה־צדק ותיק בקהילת סלונים. נולדו להם שני בנים. זמן קצר אחרי נישואיו, נפטר

חותנו בשיבה טובה, ור׳ מרדכי חתנו נבחר לשבת על כסאו, כדיין ומו״צ של קהילת סלונים, שהיתה עיר ואם בישראל. על־אף גילו הצעיר, זכה להורות בדרשותיו ובפסקי־דין, כזקן ורגיל, וכאחד הרבנים הותיקים ביותר. בתקופת כהונתו כמו״צ בעיר סלונים, פעל הרבה להקמת הישיבה הגדולה ולהחזקתה. היה מגיד־שיעורים בישיבה ומרביץ תורה ברבים. היה מקובל על יהודי סלונים והתחבב עליהם ביושר לבו ובצניעותו הרבה.

להלן כמה ציטטות מפנקסי קלצק וסלונים:

ב„פנקס קלעצק״ בזכרונותיו על ישיבת קלצק (עמוד 39) כותב הרב ר׳ צבי יהודה מלצר שליט״א, (ראש מתיבתא של ישיבת הדרום ברחובות): — „הנה „העילוי הצעיר״ ר׳ מרדכי איוויער (אליוביץ) מצוין בזכרונו העצום. ואני שומע את קולו החרישי ואת שיחתו המתובלת בדברי חז״ל, שהוא חוזר עליהם בדייקנות רבה. ר׳ מרדכי רגיל היה לחזור על השעורים מבלי לאבד אף הגה ומילה אחת״.

ב„פנקס סלונים״ (חלק א׳ פרק צ״ה. דף רמ״ג) מוזכר אחי במשפטים הבאים:

„בביה״ד הרבני המשיכו לשבת שלושת הדיינים שלפני המלחמה. מוה״צ ר׳ משה וויניארסקי נפטר בשנת תרצ״ח. ור׳ יצחק ליפשיץ נפטר בשנת תרצ״ז. באותה שנה נבחר במקומו של הדיין ר׳ יצחק ליפשיץ — חתנו הרב ר׳ מרדכי אליוביץ. — הוא ר׳ מרדכי הדיין ומו״צ הצעיר, והדיין הותיק ר׳ אלחנן ז״ק היו איפוא מורי־צדק האחרונים של ביה״ד הרבני בקהילת סלונים״.

אחי, ר׳ מרדכי נמלט בימי השלטון הסובייטי (1939—41) מסלונים לוילנה, כדי להצטרף לשיירה של בני־ישיבה, שמגמתה היתה אמריקה (דרך רוסיה ויאפאן). אך הוא נתפס ע״י משמר הגבול (וילנה היתה עיר הבירה של ליטא) והוחזר לסלונים.

נרצח יחד עם משפחתו ביום הטבח הגדול, כ״ב תמוז תש״א (1941) בידי הרוצחים הנאציים ימ״ש, יחד עם אלפי יהודי קהילת סלונים. הי״ד.

הכותב בדמע ובצער

אחיו **אברהם הכהן אליאב (אליוביץ)**

רפאל צבי־יהודה מלצר, אב״ד וראש־ישיבת הדרום / רחובות

בקרובי אקדש

ב״ה

כשיצא אש מלפני ה׳ ותאכל את נדב ואביהוא — אמר משה אל אהרן: הוא אשר דבר ה׳ לאמר: בקרובי אקדש וכו׳ וידם אהרן. כשכותבים ונזכרים על חללי השואה — אין שום הסבר אחר כי אם „בקרובי אקדש״. כשאני רוצה ליחד את הדיבור על האחד המיוחד ר׳ מרדכי אליוביץ, וכפי שקראו אותו בישיבה בקלצק „מרדכי איווּיער״, אין לי מלים אחרות כי אם אותן המלים שהזכרתי: „בקרובי אקדש״.

ר׳ מרדכי זצ״ל היה פאר ישיבת קלצק. הוא בא מישיבת ברנוביץ בחור צעיר מוכתר בתואר „עילוי״ ולמד בישיבת קלצק כעשר שנים והיה התלמיד המובהק והחביב ביותר של ראש הישיבה המפורסם בעולם הגאון הגדול מרן ר׳ אהרן קוטלר זצוק״ל. הבחור הצעיר תאם עצמו לכשרונותיו העצומים של ראש הישיבה. אחרי שמיעת שעור במשך שעתים, שסחרר את ראש השומעים מהיקף ועומק הבנין האדריכלי המשוכלל בסוגיות הש״ס, שמעטים מהתלמידים יכלו לעקוב אחרי עומק המושגים, עמד הבחור הצעיר מרדכי איוויער לפני חבריו התלמידים והסביר להם מהחל ועד כלה את כל מה שנאמר בגודל העמקות והחריפות המסחררת. היה פאר הישיבה בצורת לימודו ועסוקו בתורה בבחינת „רנה של תורה״, קיים „וחי בהם״, חי היה בדברי תורה כדג במים. כך ינק את חיותו מדברי תורה ויכול היה להגיד כמו שאמר נעים זמירות ישראל „זמירות היו לי חוקיך״.

למד בשמחת הלב וחבריו ראו ונמשכו אחריו. פאר היה במדותיו, למרות כשרונותיו הגדולים לא התנשא על חבריו בענוה ובתום המשיך את דרכו ביראת ה יתברך ועולמו ראה בחייו עולם מלא של טעם תורה ויראה ומדות טובות, ושהתחתן בסלונים עם בתו של הרב מורה הוראה ודיין הרב ליפשיץ זצ״ל וירש את מקומו, אחרי פטירתו — היה מגדולי רבני סלונים, וגם שם היה לפאר ולתפארת.

בזכותו ובזכות גדולי הדור, שהוציאו נשמותיהם בקדושה ובטהרה הי״ד, ימשיך עם־ישראל בחיי הנצח באה״ק ובכל מקומות פזוריהם „עד כי יבוא שילה ולו יקהת עמים״.

תנצב״ה.

אברהם אליאב

הרב ר׳ יעקב־משה שמוקלר זצ״ל

נולד בשנת תרמ״ו — (1886) באיביה, לאביו ר׳ שמואל שמוקלר, לפי מקצועו, סנדלר. היה בן־יחיד להוריו. בימי נעוריו, למד ב„חדר״ באיביה. הסתופף בישיבת ה„חפץ־חיים״ בראדין, שם היה מהאברכים המצוינים. לאחר מכן עבר לישיבת וולוז׳ין, בה המשיך ללמוד בשקידה רבה כשלש שנים. מוולוז׳ין עבר לישיבה סלובודקה, המפורסמת, בה למד

בצוותא עם הרב הגאון ר׳ יוסף כהנמן מפוניבז׳ שיבלח״ט. היה מתמיד ושקדן גדול בלימודיו, וגם הוכיח את עצמו כנואם ודרשן.

בשנת תרע״ג — (1913) נשא לאשה את בת הרב ר׳ יואל וולוז׳ין בעיירה רמיגולה שבליטא. נתמנה כרב בעיירה שאנץ (ע״י קובנה). הקים בעיירה מוסדות תורה וצדקה. בשנת תרפ״ב — (1922) יסד את הבנק העממי (פאלקס־באנק) והיה מנהלו במשך 16 שנה.

נפטר בגיטו קובנה, בליל סדר פסח, בשנת תש״ב — (1942). היה חבר מועצת היהודים בגיטו קובנה.

בנו יואל, נהרג בגטו קובנה בגיל 20 ואשתו הועברה למחנה שטטהוף בגרמניה ושם נפטרה. שתי בנותיו נשארו בחיים: אחת באמריקה והשניה, רחל, חיה אתנו בארץ.

הרב ר׳ מרדכי שמוקלר זצ״ל

נולד בשנת תרנ״א — (1891) בערך באיביה, לאביו ר׳ אברהם יצחק (איצ׳ה) ז״ל, שהיה מהמלמדים הטובים בעיירה.

ר׳ מרדכי היה בן יחיד להוריו. בימי נעוריו למד והתחנך על ברכי אביו. אח״כ נסע ללידא ולמד בישיבה המפורסמת של הרב, ר׳ יצחק־יעקב ריינס זצ״ל (ממיסדי תנועת „המזרחי״). אח״כ המשיך את לימודיו בישיבת „חפץ חיים״ שבראדון. היה ידוע כמתמיד ושקדן שלא פסק ממשנתו לילות כימיו. היה בקיא בש״ס בבלי ירושלמי ובפוסקים.

לאחר שהתחתן בלידה (1920) נתמנה לראש הישיבה שהקים רב העיר, ר׳ אהרן רבינוביץ זצ״ל. הרב ר׳ מרדכי היה נוסף לגדולתו בתורה גם איש צנוע בהליכותיו ובורח מהכבוד. בזמנו נחשב לאחד מראשי הישיבות המפורסמים.

בתקופת היותו ר״מ סמך ידו על הרבה „אברכים״ שיצאו מן הישיבה ונתמנו לרבנים, בקהילות שונות ברחבי פולין ומחוצה לה.

ביום כ״א אייר תש״ב — (8 במאי, 1942) הוצא להורג ע״י הנאצים הרוצחים ימ״ש, יחד עם רובם של יהודי גיטו לידה.

שלוש אחיותיו של ר׳ מרדכי: רחל פישמן, חיה פסיה מאלין ואהובה וליקסון חיות בארץ.

הרב ר׳ נפתלי רפלוביץ׳ זצ״ל

נולד בשנת תר״ס (1900) באיביה, לאביו ר׳ מרדכי (מאדול) המלמד ז״ל ולאמו טייבה. נתחנך ולמד תורה אצל אבי זקנו ר׳ לייבה לייז׳קעס ז״ל. לאחר מכן למד בישיבות „חפץ חיים״ בראדון, שצוצין ובסימיאטיץ.

בשנת תרפ״ח (1926) נשא לו לאשה את אחותו של הרב דאנציגר, ראש ישיבת קאלושין.

היה למדן גדול, תלמיד־חכם בקי בש״ס ובפוסקים. הצטיין בזכרונו, בתפיסה מהירה, בחריפות ובשכל ישר. אבל נוסף לכך היתה לו סגולה מיוחדת.

את שמו קנה לו כדרשן גדול ונואם בחסד עליון, הפליא את לבות שומעיו בדרשותיו הנלהבות. כשנודע שר׳ נפתלי בא לנאום היו באים לשמוע אותו זקנים וצעירים, דתיים וחילוניים גם יחד, כך שהמקום היה צר מלהכיל את הקהל הרב.

התחבב על קהל מאזיניו בהדרת פניו, בקומתו הזקופה, בניגונו המיוחד ובחכמת

החיים שלו. היה מתבל את דבריו בדברי חידודין, בדיחות ואגדות. הרב ר׳ נפתלי רפלוביץ המגיד והשד״ר היה ידוע ומפורסם בכל רחבי פולין וארצות מזרח־אירופה כנואם בחסד עליון.

הוא רכש לו ע״י לימוד וקריאה השכלה כללית נרחבת. לאחר מכן היה ה„מגיד־מישרים״ (ה„שטאט־מגיד״) של העיר הגדולה דווינסק.

שהה תקופת זמן גם באמריקה הצפונית, שם דרש בבתי הכנסת בכל רחבי הארץ הגדולה.

נרצח יחד עם אשתו ושלושת ילדיו בטבח יהודי גיטו דווינסק בשנת תש״ב (1942).

הרב הגאון ר׳ חיים פלטיאל זצ״ל

נולד בשנת תרל״ו (1878) באיביה להוריו: ר׳ יצחק וגולה ז״ל. בצעירותו למד בישיבות ראדון וסלובודקה, הצטיין בזכרונו הפנומנאלי ובבקיאותו. „העילוי מאיביה״, כפי שקראו לו, נעשה לשם־דבר בעולם הישיבות ושמו הלך לפניו.

אחרי נישואיו עם בת־טובים עשירה מאיישישוק, התישב בה, נבחר לדיין ומו״צ ועמד בראש הישיבה המקומית. התחבב על בני־העיירה וכולם העריצוהו. הגורל התנכר לו. הוא שיכל את שני בניו בבחרותם, מהלומה שלא יכול להתגבר עליה כל ימי חייו.

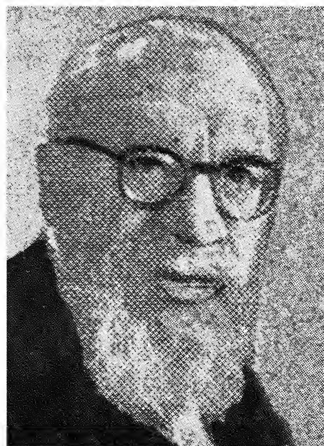
עלה עם אשתו ארצה בשנת תרצ״ב—1932, אחרי שחיסל את רכושו הרב (בנינים, חנות וכו׳), והתישב בירושלים. לפי הזמנתו של הרב הראשי, הגאון א. י. הכהן קוק זצ״ל היה למגיד שיעורים בישיבת „עץ חיים״ בירושלים. אשתו נפטרה בשנות מלחמת העולם השניה והוא נפטר בשנת תש״י (1950).

אביו, ר׳ יצחק פלטיאל, היה באיביה מגדולי סוחרי הפישתן. היה תלמיד־חכם ומשכיל גם יחד. היה ידוע כפיקח ועליז. אימרותיו השנונות היו בפי כל. נפטר לאחר מלחמת העולם הראשונה. בנו ר׳ מנחם־מנדל נספה יחד עם משפחתו בשנות השואה. חתנו היה אחד מהסוחרים הגדולים בעיירה, ר׳ חיים־אהרן כגנוביץ ז״ל.

הרב ר׳ יחיאל־מיכל קוסובסקי זצ״ל

ר׳ מיכל נולד בשנת תרס״ח (1908) באיביה לאביו הרב ר׳ יצחק קוסובסקי זצ״ל, הרב דמתא ולאמו הרבנית פייגה תבלחט״א בצעירותו נחנך על ברכי אביו. באיביה למד ב„חדר״ אצל ה„רביים״ המעולים שבעיר (דוד בנדר, לפידות כץ וכו׳), אח״כ המשיך בלימודיו בישיבות מיר, ברנוביץ וגרודנה. היה בעל כשרון ונחשב בין בחורי הישיבה המצויינים.

בְעת מלחמת העולם הראשונה עזב הרב קוסובסקי ומשפחתו את איביה ועבר לרוסיה. עם תום המלחמה בשנת תרפ״ב (1922) חזרו לפולין. הרב קוסובסקי נתקבל כרב באוגוסטוב ולאחר מכן בוולקוביסק. בשנת תרצ״ד (1934) עבר לאפריקה הדרומית, שם נתמנה לשבת על כסא הרבנות בקהילת יוהנסבורג הבירה והסביבה.

הרב ר׳ מיכל הצעיר היה מחונן בכשרונות ובבקיאות בתורה. בהיותו אברך צעיר הוסמך להוראה ע״י גדולי הדור. שימש ברבנות בקהילת קרעווע. עם פרוץ מלחמת העולם השניה הגיע לדרום אפריקה. גם כאן המשיך בהשתלמותו ובהעמקת ידיעותיו בתורה ומדע. הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת יוהנסבורג. אחרי פטירת אביו (תשי״ב — 1952) נתמנה לכהן כרבה של יוהנסבורג. ר׳ מיכל יסד ישיבה ע״ש אביו בשם „בית יצחק" ביוהנסבורג ועמד בראשה. ישיבה זו היתה מפורסמת בכל רחבי מדינת דרום אפריקה. היה כמו־כן נשיא תנועת „המזרחי" ו„הפוהמ״ז" בדרום אפריקה. במשך עשרים שנות כהונתו בדרום אפריקה הרביץ תורה ברבים, התפרסם כנואם מעולה, סופר ומנהיג ציבורי, ונחשב בין האישים המרכזיים של יהדות דרום אפריקה. ביקר כמה פעמים בארץ, ותכנן להתיישב בה ישיבת־קבע.

הרב ר׳ מיכל נפטר לאחר מחלה קשה ביוהנסבורג ביום כ״ז ניסן תשכ״ד (9 באפריל 1964), בן 56 היה במותו. הניח אחריו רעיה, הרבנית חיה, בן ובת נשואה. ארונו, ביחד עם ארונו של אביו, הרב ר׳ יצחק, הובאו לארץ, והובאו למנוחת עולמים ב„הר המנוחות" בירושלים, ביום ל׳ בניסן תשכ״ד (12 באפריל 1964).

מאיר עינב (גולדשמיד), אחיו של הרב ר׳ שמואל וויינטרויב זצ״ל

ישיבת „בית יוסף״ באיביה

א. תולדות הישיבה וראשיה

עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, התפרסם ברוסיה הלבנה שמה של ישיבת בעלי „המוסרניקים״ בעיר נובוגרודק, שמייסדה ומנהיגה היה הרב הגאון ובעל המוסר הנודע, ר׳ יוסף יוזל הורביץ׳ זצ״ל, ששרשיו נשתזרו ונמשכו מאז תקופת ר׳ ישראל סלנטר זצ״ל. שמה הטוב של ישיבת נובוגרודק נתפרסם בחוגי בני־הנוער התורני בעיירות ישראל שברוסיה והגיע גם לעיר פרוסקורוב (אוקראינה הדרומית). בעיר זו היתה ישיבה מקומית, בה הצטיין במיוחד בלימודיו ובמידותיו התרומיות שבין אדם לחבירו, ר׳ שמואל וויינטרויב, בנו של ר׳ משה שו״ב, החסיד הנלהב משושלת הרב מאפטא, נכדו של הרבי, ר׳ ישראל מריז׳ין.

למרות ששמואל וויינטרויב חונך על ברכי החסידות, עזב את בית אביו אחרי השמועה שהגיעה אליו, ללא ידיעת הוריו ויצא, בעודו נער, לישיבות ליטא. לכתחילה למד בישיבת טלז והתפרסם כ„עילוי מפרוסקורוב״. הוא הצטיין בבקיאותו ובחריפותו בש״ס ופוסקים ובאמרותיו השנונות בתורת המוסר. אולם הצטרף אח״כ לישיבת נובארדוק, נהיה לתלמידו המובהק של ר׳ יוזל הורביץ׳ ונאמן לשיטת המוסר הנובארדקאית.

ב. העברת הישיבה לאיביה

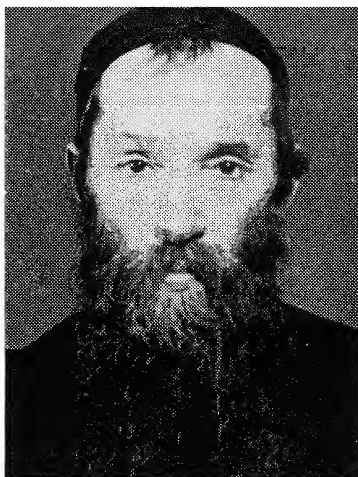
בשנות המהפכה ברוסיה, יסד הרב ר׳ שמואל וויינטרויב ישיבה בעיר ברדיצ׳ב וישיבות קטנות בעיירות הסמוכות לה. למרות הגזירות הקשות של המשטר הסובייטי על לימוד תורה ברבים, המשיך ר׳ שמואל להרביץ תורה ומוסר בין הנוער, עד שבשבת קודש אחת, בזמן דרשתו בבית הכנסת שבעיר לובר הסמוכה לברדיצ׳ב, הורד מהבימה, עטוף בטלית, ע״י הייבסקים המקומיים ונאסר. רק עפ״י נס ניצל מגירוש לארץ הגזירה, ע״י אחד מתלמידיו, שנהפך לבולשביק ותפס משרה רמה בעיר זו. בהיוודע לו דבר המאסר, ביקר אצלו בבית הסוהר, שיחררו ועזר לו להבריח את הגבול לפולין.

לומדי תורה ובחורי ישיבות ברוסיה הלבנה ואוקראינה החלו להיות נרדפים ע״י השלטון. רבים מהם נאסרו והוגלו. קמה אז תנועה גדולה בין היהדות החרדית להצלת ילדים והברחתם לפולין. גם תלמידיו של ר׳ שמואל וויינטרויב התארגנו וקבוצות קבוצות עברו את הגבול לפולין והצטרפו לרבם, אשר הספיק כבר לייסד זמנית ישיבה באושמינה.

לאחר שהות קצרה בעיר זו, היתה תחנתו הבאה הקבועה בעיירה איביה. זה היה בתחילת תרפ״ג (1923).

ג. „תורה מפוארת בכלי מפואר"

העיירה איביה פתחה את שעריה לרווחה ואיכסנה בתוכה את בני הישיבה. ביוזמתו של הרב דמתא, ר' משה שאצקס זצ״ל ובעזרת תושבי העיירה הוקם ועד אשר קיבל על

הרב הגאון שמואל וינטרוב זצ״ל

עצמו לאכסן את בני הישיבה בין תושבי המקום ולספק להם את כל צרכיהם. איביה גם הקציבה דירה לראש הישיבה, שבינתים הצטרפו אליו אשתו ושני ילדיו הקטנים וכן אמו ואחותו וגם אני, אחיו הצעיר, כותב השורות.

בית המדרש הישן וה„שטיבל" שעל־ידו, בו למדו בני הישיבה, היה הומה יומם ולילה קהל לומדים. קולם היה מתערב ברעש שהקים ה„קליינבאן", בהגיעו בשעות הערב מגאוויע — לאיביה ובחלפו ממש ע״י חלונות בית המדרש. הישיבה הנוברדקאית שהתבססה באיביה ומנתה כבר כמאה בחורים, הכניסה אווירה תורנית לעיירה והפיחה רוח חיים חדשים מבחינה רוחנית־נפשית, ביהודיה, שהיו שבורים ורצוצים מסבלותיהם הקשים בשנות מלחמת העולם הראשונה.

ד. גורל הישיבה ומנהלה

נוסף על ההשפעה המוסרית־רוחנית העמוקה שהישיבה השפיעה על תושבי העיירה, כי הודות לה והעומד בראשה נעשתה קהילת איביה אכסניה של תורה, שנהרו אליה מכל

הערים והעיירות שבסביבה, הרי נהנו גם הנאה אישית, הודות לאוירה הטובה שהכניסו בחורי הישיבה בחייהם היום־יומיים. קשה לתאר את העונג הרוחני והנפשי שהסבו בני־הישיבה ליהודי איביה, בחגים ובמועדים. בחג הסוכות ובחול־המועד סוכות, היו הבחורים עורכים „שמחת בית־השואבה״, בניסוך המים וברוב פאר, והיו מנגנים בכלי־זמר שונים ושרו שירים מסורתיים עד שעה מאוחרת בלילה. רבים מתושבי העיר השתתפו בשמחה זו. „אשרי עין ראתה שמחת בית השואבה״...

חוויה מיוחדת בחיי בחורי הישיבה היתה חג „שמחת תורה״. היה ממש תענוג לראות איך בחורי הישיבה קיימו את המצוה של „והיית אך שמח״. בערב החג היו מתאספים כל בני הישיבה בביתו של ר׳ שמואל ויינטרויב, לשם באו גם בעלי־בתים ורבים מבני הנוער, והבחורים שרו שירים מעניני דיומא, רקדו ושתו „לחיים״. אח״כ הוליכו את ראש־הישיבה, במצב רוח מרומם, בשיר זמרה ובריקודים, לאורך כל הדרך עד לישיבה, שהיתה, כאמור, בבית־המדרש הישן ב„שטיבל״. אחרי תפילת „מעריב״ התחילו „ההקפות״ בשירי תורה המסורתיים, כגון: „ברוך אלוקינו שבראנו לכבודו״ וכו׳, ורקדו עם ספרי התורה יותר משבע „הקפות״, בהתלהבות ובדבקות. היה זה תענוג רוחני ונפשי מיוחד במינו. רבים מקהל קדושי ישראל מבני העיירה, אנשים ונשים, זקנים ונערים, היו מצטופפים לראות את המחזה הנהדר הזה, וגם הצטרפו לשירה ולריקודים.

כן נחרת בזכרוני מאורע חגיגי כפול, שנערך באיביה, כשהישיבה עברה כבר לעיר סמיאטיץ׳. זה היה בערך בשנות 25־1924 ושניים מטובי הבחורים של הישיבה באו בברית נשואין עם בנות איביה. ר׳ שלום רבינוביץ׳ (היה ידוע בשם ר׳ שלום מברדיצ׳ב) נשא לאשה את הניה בת ר׳ ישראל מאַסלובאַטה (הכורך), ור׳ יאנקלה בריסקר, שנתמנה אח״כ לרב ביאַשון (הסמוכה לווילנה), נשא לאשה את ליבה־עלקה בת מאָדל רפלוביץ׳. לחתונות אלו יצאה משלחת נכבדה מבחירי בני הישיבה בסימיאטיץ׳ על משגיחיה ומנהליה ובראשה, ראש הישיבה ר׳ שמואל ויינטרויב ומשפחתו. הגענו לאיביה ביום החמישי. כשעברנו בגאוויה ל„קליינבאן״ פצחנו בשירה, שלא פסקה כל הדרך עד שהגענו לאיביה. ה„קליינבאן״ נעצר במיוחד בתוך ה„שולהויף״, שם חיכו לנו תלמידי הישיבה הקטנה, שנשארה באיביה, יחד עם משלחת מבני העיר ומשפחות הכלות. השירה לא פסקה כמעט כל הלילה. החופות התקיימו למחרת היום בערב שבת. שבע הברכות נמשכו שבעה ימים שלמים. בני הישיבה הראו ברוב פאר ואמנות את תורת „כיצד מרקדין לפני הכלה״, והעיר איביה צהלה ושמחה...

עזרת יהודי איביה התבטאה לא רק במתן איכסון וקיום לבני הישיבה, אלא הם קיימו גם מצות פדיון שבויים ממש.

פליטי רוסיה, שהגיעו לפולין קבלו רשות תושב במדינה עד תאריך מסוים בתור מהגרים פוליטיים. אלה שהגיעו לאחר מועד זה לא קבלו הרשות לכך וצפויים היו להשלח חזרה למקום משם באו, אלא אם כן יוכלו להוכיח, כי היו תושבי העיירות, שהיו שייכות בעבר לרוסיה הצארית, וסופחו לפולניה. ברוב עיירות אלה נשרפו ספרי הלידה ותושביהן, בחזרם לעיירותיהם לאחר מלחמת העולם הראשונה קיבלו את נתינותם עפ״י עדות של שניים מזקני העדה, שהעידו שאכן נולדו בה. גם ספרי הלידה באיביה נשרפו ועפ״י שני עדים מזקני העיר, שאחד מהם זכור לי, ר׳ בנימין שימנוביץ האופה, הוציאו בחורים

מספר תעודות לידה. ראוי לציין פרט מעניין. זקני העדה, שבאו להעיד, זכרו את שמות המשפחה הפופולריים של עיירותיהם. באיביה, למשל, זכרו שמות, כגון גולדשמיד, שמוקלר וכו׳ ולכן קבלו 2 בחורי ישיבה תעודות על שם גולדשמיד, שכותב השורות הוא אחד מהם, ומאז נמנה אני על ילידי איביה בשם גולדשמיד.

ישיבת „בית יוסף" בהנהלתו של ר׳ שמואל ויינטרויב הלכה והתרחבה במהירות רבה, ואיביה נעשתה צרה מלהכיל אותה. היא העתיקה, איפוא, את מקומה לוולקוביסק, בהשאירה אחריה ישיבה קטנה באיביה בהנהלתו של הרב הגאון יהושע לב זצ"ל. לאחר מכן עברה הישיבה לסימיאטיץ׳ ולבסוף לפינסק, שם נשארה עד פרוץ מלחמת העולם השניה וכיבוש העיר ע"י הרוסים. בפינסק מנתה כבר הישיבה כ־300 איש על מנהליה ומשגיחיה ועשרות ישיבות קטנות בסביבה מסונפות אליה. ר׳ שמואל ויינטרויב נתמנה גם כרב בקרלין־פינסק, בו כיהן בשעתו הרב הגאון ר׳ דוידל קרלינר זצ"ל.

לאחר כיבוש העיר פינסק נמלט הרב ויינטרויב עם בני הישיבה לווילנה. משם עלה ארצה עם בני משפחתו. לצערנו הרב לא הספיק להשתרש בארץ. טלטולי הדרכים ועינויי הגוף והנפש הכריעוהו וכעבור שנה מיום עליתו נפטר בגיל צעיר, בהשאירו אחריו אלמנה ושמונה ילדים. בזמן הקצר הזה הספיק לייסד כולל אברכים בירושלים תחת השם „עץ יוסף". הוא הובא למנוחת עולמים בהר הזיתים בירושלים. אלמלא הצורר הגדול, שקם בתקופתנו, היו דורות על גבי דורות מספרים את קורות העיירה איביה, אשר הצמיחה מתוכה ומקירבה, אנשי עמל, מסחר ולומדי תורה מובהקים, נאמני התנועה הציונית, חולמים ולוחמים. ספר איביה ישמש נר תמיד לתפארת הקהילה, שהוכחדה על ידי הצורר מעל פני האדמה ולנשמות הטהורות, שמסרו את נפשם על קדוש השם. תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים!

אימרות ושיחות של רבני איביה

א. כבר מילדותו, בגיל ארבע, היה ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי בעל כשרונות יוצאים מגדר הרגיל וקראו לו „ילד פלא״.

פעם בערב פסח לימדו גיסו, ר׳ יהודה־לייב מוסקוב את ארבע הקושיות, וסיפר לו אודות ארבעת הבנים: אחד חכם, אחד, רשע, אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. ר׳ יהודה־לייב שאל אותו: — נו, ומה אתה חיים׳ל, רשע? —לא, אני חכם — השיב ברוגזה הקטן. — מדוע אתה, לדעתך, חכם? — מפני ששמי הוא חיים, העולה בגימטריא כמספר „חכם״. תשובתו של ילד בן ארבע, היתה בפי כל תושבי איביה וניבאו לו גדולות ונצורות.

ב. הרב ר׳ דוד שלמה גרודזנסקי (אביו של ר׳ חיים־עוזר) לא נהג בגדלות כדרך הרבנים. הוא היה עניו גדול, והיה מתנהג עם הציבור כמנהג בעלי־בתים.

פעם אחת שאל אותו אחד מבעלי הבתים, יהודי פיקח: רבינו, הרי כבודו הוא בעל־בית חשוב בקהילתנו, ומפני מה אינך מתענין ומושיב בה רב? השיב לו ר׳ דוד שלמה: אף אני אומר, אילו היו בקהילתנו כמה בעלי־בתים ראויים לשמם, הייתי משתדל ומושיב בה רב, עכשיו שאין אני אלא בעל־בית אחד, רב בשביל מי?...

ג. ר׳ חיים־עוזר היה חוזר בכל הזדמנות על אימרותיו של ר׳ ישראל סלנטר:

כל רב בישראל, פרנסי־ציבור וכן כל איש מישראל צריך לדאוג ל„עולם הזה״ של השני ול„עולם הבא״ של עצמו.

מוטב להיות יהודי ישר (א ערלעכער ייד) מאשר להיות יהודי חרד (א פרומער ייד). זה יבוא מעצמו...

ר׳ חיים־עוזר היה אומר: כל רב בישראל צריך לכתת את רגליו מעיר לעיר ומבית לבית בשביל שלושה דברים: א. חינוך לאמונה, תורה ומצוות. ב. טהרת המשפחה. ג. מתן עזרה לכל יהודי במצוקתו.

ד. לרבה של וילנה, ר׳ חיים־עחר, בא אברך וביקש שיסמיך אותו לרבנות. האברך דיבר כל הזמן בשבת עצמו וסיפר שכוחו גדול בבגינה והריהו גם חזן מושלם.

— אם כך, אמר לו ר׳ חיים־עוזר, בכל מקרה, עתיד אתה לדחוק רגלי אנשים אחרים; אם תהיה רב, תדחוק את רגלי החזן, ואם תהיה חזן, תדחוק את רגלי הרב...

ה. הרב יהודה־לייב חסמן, ביקר בבית־יתומים ירושלמי וראה שהאפוטרופסים אינם מטפלים ביתומים כדרוש. הגיב ואמר: — כך דרכו של עולם, העוסק בכלי־זכוכית דורך על חרסים, המוכר־ספרים דורך על „שמות" ואפוטרופסים ליתומים דורכים על ראשי היתומים...

ו. להרב חסמן, ראש ישיבת חברון, הגיעה שמועה שאחד מתלמידיו האזין להרצאה של אפיקורס. הרב קרא את בחור הישיבה והוכיח לו על מעשהו.

— לא הלכתי להאזין לדברי המינות. כוונתי היתה ללמוד את הלשון בלבד.

— אף זה אסור. משל למה הדבר דומה? לספר תורה שאחזה בו אש ואתה מנצל את האש לשם הדלקת סיגריה...

ז. רבי יוסף בן־ציון מאיביה, בעל „עמק הבכא", אמר בפרוס החג לאשתו: תשאלי את החייט, כמה אמות בד נחוץ לשם תפירת בגד לבננו הקטן? הרבנית חזרה והודיעה את תשובת החייט: שלוש אמות ורבע. ובכן, צאי וקני שלוש וחצי אמות בד. — למה — התפלאה הרבנית, האם החייט אינו מומחה לדבר?

— אשתקד — הסביר לה הרב — היה אומדנו של החייט, שלוש אמות בד. מזה הספיק לו לתפירת בגד לבננו ומכנסיים לתינוקו („ייתור"). השנה הוסיף החייט באומדנו, רבע אמה בד, שכן בננו גדל. משום מה שכח שגם תינוקו גדל בינתיים...

ח. האנשים החיים חושבים משום מה, שישנה כת מיוחדת של מתים („שטאַרבערס)... (הרב משה שאצקס).

ט. באחד הימים בא להתדיק פייבה (נאַצקביצר) עם קצב. מיד עם כניסתו לבית הרב שאצקס התרגש פייבה חמום־המוח והרים במקום כסא על ראשו של המתדיין. הרב משה שאצקס הרגיעו ואמר לו: ר׳ פייבה, תלך הביתה, זכית בדין...

י. בשנות השלושים חלה ילד במחלה תמוהה ובאיביה נפוצה שמועה, שדיבוק ר״ל פלש לתוך גופו. רבה של איביה, ר׳ זאב פרלמן לא האמין בדיבוקים ואמר: מי שאינו מאמין ב„דיבוק״ הוא אפיקורס גמור, מי שמאמין הוא שוטה גמור...

ליקט: **א. אליאב**

שוחטים וחזנים באיביה

מראשוני השוחטים שהיו בעירנו בסוף המאה התשע־עשרה היה, הרב ר׳ נח השוחט, שהיה יהודי תלמיד־חכם וגדול בתורה. ר׳ נח היה חתנו של הרב ר׳ מאיר חיים וויינר ז״ל יליד איביה.* אחרי פטירתו של ר׳ נח היה בנו ר׳ רפאל, השו״ב של העיירה.

באותו פרק זמן היה השו״ב גם החזן הידוע ר׳ קלמן, שהתפרסם בקולו הנעים, כאחד מגדולי החזנים בכל האזור, ולאחר מכן נתמנה להיות חזן באחת הקהילות הגדולות. ר׳ רפאל נפטר בדמי־ימיו אחרי מלחמת העולם הראשונה, והשאיר אלמנה שרה, שתי בנות ובן יחיד. אחת מהבנות נישאה להרב ר׳ אהרן נח מרגולין (בן ר׳ יעקב יצחק) והוא היה שו״ב באיביה.

זכורני שהיו עוד שוחטים בעיירתנו. ר׳ דוד לוין יליד איביה (ממקהלת החזן ר׳ קלמן), היה כשנתיים שו״ב בעיירה, ואח״כ עבר ללידה, שם היה חזן ושו״ב. גם ר׳ יצחק חזן מהעיירה מיקולאיבה הסמוכה, חתנו של ר׳ אהרן (אהרצ׳יק דער בייגער, מרחוב נובארדקר), היה שו״ב (רק לבהמות דקות ועופות).

ר׳ יעקב־שלמה קיבלביץ, יליד ליובץ׳, למד בישיבות נובארדוק וסטוצ׳ין. נשא לאשה את גיטל בת מלכה גיסין (חיים־לייבקס). לאחר נשואיו עבר לאיביה, ושימש כשלוש שנים בתור שו״ב לעופות. לאחר מכן עבר עם משפחתו לדרום אפריקה וגם שם שימש כשו״ב. היה איש שקט וצנוע בהליכותיו. ר׳ יעקב־שלמה נפטר בשם טוב בשנת תשכ״ב (1962). יהי זכרו ברוך!

נוסף לאלה ששימשו במלאכת הקודש כשו״בים היו גם החזנים באיביה משמשים כשוחטים. החזן האחרון באיביה היה ר׳ אליעזר אברמוביץ׳. הוא היה חזן טוב והיה ידוע כמלחין ומנצח. הופיע יחד עם מקהלתו, עליה ניצח גם בקונצרטים מיוחדים.

השוחטים האחרונים, שנהרגו בשואת איביה היו: הרב ר׳ אברהם יצחק מינקין זצ״ל והרב ר׳ אהרן נח מרגולין זצ״ל.

כמו כן סיפר מר יצחק קוביצקי מתל־אביב (אחיו של הד״ר אריה קובובי ז״ל, יו״ר „יד־ושם״), שאביהם היה בסוף המאה ה־19 תקופה מסויימת חזן ושו״ב באיביה.

א. אליאב

---

* בנו של הרב ר׳ מאיר חיים וויינר — ר׳ יצחק וויינר ז״ל, עלה לארץ לפני כ־60 שנה, התיישב בירושלים, חי חיי עוני ודחקות, לעת זקנתו נתעוור בעיניו, נפטר בשנת תשט״ו (1955) בירושלים עיה״ק.

בין שתי מלחמות־עולם

צווישן צוויי וועלט־מלחמות

זכרונות ורשימות

זכרונות און פאַרצייכענונגען

הוי־חיים ופולקלור

לעבנס־שטייגער און פאָלקלאָר

השריפה הגדולה

די גרויסע שריפה

מוסדות חינוך ותרבות

דערציאונגס־ און קולטור־אינסטיטוציעס

מפלגות, אגודות ומוסדות אשראי

פאַרטייען, פאַראיינען און קרעדיט־אינסטיטוציעס

אישים ודמויות

פערזענלעכקייטן און געשטאַלטן

עסקני ציבור, בעלי־בתים ולמדנים

געזעלשאַפטלעכע טוערס, בעלי־בתים און למדנים

זיכרונות ורשימות
זיכרונות און פאַרצייכענונגען

קאָרעספּאָנדענצן

„אונדזער הילף", ווילנע 2—1, 2 יוני, 1921, אָרגאַן פון יידישן געגנט־קאָמיטעט „יעקאָפּאָ"

איוויע

דאָס שטעטל איוויע איז באַזעצט מיט פּוילישע חיילות. אַ באַדייטנדער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט פון דעם אַ סך געווינען מאַטעריעל. גרעסערע און קלענערע סוחרים שטעלן צו די חיילות פּראָוויאַנט און אַנדערע פּראָדוקטן. דערפאַר, אָבער, האָט זיך דער יקרות אין איוויע פאַרשטאַרקט. די פּרייזן אויף אַלע פּראָדוקטן ווערן טייערער ביי אונדז פון טאָג צו טאָג. אַ פּוד קאָרן קאָסט 1200 מאַרק, אַ פּוד קאַרטאָפל — 300 מאַרק און אַזוי ווייטער. אַלע הייזער פון שטעטל זיינען פאַרנומען פון מיליטער און אַ פּריוואַטע דירה איז בשום אופן ניט צו באַקומען. דאָרט, אַוו אין אַ ווינקעלע ערגעץ האָט זיך פאַרוואַלגערט אַ צימערל, קאָסט ער 30 000 מאַרק אַ יאָר, און אַז מען קריגט, איז דאָס אַ מציאה.

די אַמעריקאַנער קרובים שיקן פון צייט צו צייט געלט פאַר זייערע קרובים אין איוויע. דאָס געלט קומט אָן דורך דעם ד. ד. ק. און „יעקאָפּאָ", — און די אָפּנעמער זיינען צופרידן.

אין רשות פון קהילה געפינט זיך דער בית־היתומים, אַמבולאַטאָריע און אַפּטייק. פאַר די אַנשטאַלטן באַקומט די קהילה אין איוויע פון געגנט־קאָמיטעט „יעקאָפּאָ" מאָנאַט־לעכע אונטערשטיצונגען און פּראָדוקטן ספּעציעל פאַר דעם בית היתומים.

חול המועד פּסח איז צוזאַמענגערופן געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע מיטגלידער פון אונדזער פאָלקס־באַנק. ס'איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג, רעוויזיאָנס־קאָמיסיע און אויפזיכטס־ראַט. דער צוזאַמענגעשטעלטער פּראָטאָקאָל איז אָפּגעשיקט געוואָרן אין געגנט־קאָמיטעט „יעקאָפּאָ" צוצושטעלן דער געהעריקער מאַכט אויף צו באַקומען וואָס גיכער די לעגאַליזאַציע אויפן באַנק.

דער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער לעבן אין איוויע איז צוליב דער מאַכט אַ ביסל אונטערדריקט, דאָך קומען מיר דורך. עס עקזיסטירט ביי אונדז אַ קולטור־ליגע, וועלכע ציילט 245 מיטגלידער. אין איר רשות געפינט זיך די ביבליאָטעק, דער לייען־

זאַל און איצט די יידישע פאָלקס־שול און דער דראַמאַטישער פאַראיין. די ביבליאָטעק פאַרמאָגט ביז 800 ביכער. אַבאָנענטן קומען צו יעדן טאָג. די קינדער־ביבליאָטעק געפינט זיך ביי דער אַלגעמיינער ביבליאָטעק. אין איר לייענען 150 שול־קינדער. די ביבליאָטעק באַקומט איינמאָליקע שטיצעס פון דער קהילה.

אויף דער לעצטער זיצונג פון דער קהילה איז באַשלאָסן געוואָרן צו אַסיגנירן פאַר דער פאַרוואַלטונג פון דער קולטור־ליגע אַ געוויסע סומע אויף איינצוקויפן ביכער אין פאַרלאַג פון „יעקאָפּאָ״.

קירצלעך דאַרף רעאָרגאַניזירט ווערן די פאַרוואַלטונג פון קולטור־ליגע אין איוויע. צו דעם גרייטן זיך איצט די טוער פון יוגנט־פאַראיין.

דער דראַמאַטישער פאַראיין האָט חול המועד פּסח מיטן אָנטייל פון יידישע סאָלדאַטן אויפגעפירט אויף דער בינע „פּאָטער און זון״ פון ש. אַנ—סקי.

דער טעאַטער, וועלכער איז געבויט געוואָרן דורך דעם יידישן דראַמאַטישן פאַראיין אין 1920 יאָר, איז דורך דעם פּוילישן פאַראיין „קאָלאָ מלאָדזשעזשי״, מיט דער הילף פון דער מאַכט. פאַראַיאָרן אָפּגענומען געוואָרן.

א. ז. בענדער

„אונדזער הילף״, ווילנע 12—11—10—9, 15 נאָוועמבער, 1921

איוויע

סוף אויגוסט איז געקומען צו אונדז אין שטעטל דער אַמעריקאַנער שליח ד״ר רובינשטיין, וועלכער איז געשיקט געוואָרן פון די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט צו באַזוכן אונדזערע ערטער און באַקענען זיך מיט זייער געזעלשאַפטלעכן לעבן און האָט מיטגע־בראַכט געלט פאַר פּריוואַטע פּערזאָנען ווי אויך פאַר די קהלשע אַנשטאַלטן.

ד״ר רובינשטיין, באַזוכנדיק איוויע, האָט זיך באַקענט מיט דער טעטיקייט פון אונדזער קהילה. פון זיין זייט האָט ער אָפּגעגעבן אַ גענויעם באַריכט וועגן אונדזער אַמעריקאַנער רעליעף, זיינע אויפגאַבן פון פריער און איצט, און האָט געמאָלדן, אַז ער האָט מיטגעבראַכט פאַר אונדזערע אַנשטאַלטן 500 דאָלאַר. נאָכדעם האָט ד״ר רובינשטיין מיטן סעקרעטאַר פון קהילה באַזוכט די אַנשטאַלטן. ער האָט איינגעפונען, אַז זיי ברענגען נוצן דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג. זייענדיק אין בית היתומים האָט ד״ר רובינ־שטיין געזען, ווי די קינדערלעך זיינען אויפגעלעבט, ווי אַלע צוזאַמען האָבן געגעסן פרישטיק, ווי גאַסנקינדער זיינען אָפּגעריסן געוואָרן פון שנאָרעריי און ווערן דערצויגן אין אַ געזונטן גייסט; דורכגייענדיק אַלע צימערן, איז אָנערקענט געוואָרן, אַז די שטוב פאַרן בית־היתומים איז ניט פּאַסיק. זי איז צו קליין.

אויף דער זיצונג מיטן שליח איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צו ווענדן צום איוויער רע־ליעף אין אַמעריקע, באַשטייערנדיק אויף דער היגער פאַרמעגלעכער יידישער באַפעלקערונג מיט אַן איינמאָליקער סובסידיע אויף צו בויען אַ ספּעציעלע שטוב פאַרן בית־יתומים

אין איוויע. ד״ר רובינשטיין האָט צוגעזאָגט, אַז אויך ער וועט אויפמונטערן דעם איוויער רעליעף אין אַמעריקע וועגן דער וויכטיקער אויפגאַבע.

ד״ר רובינשטיין האָט אויך באַזוכט דעם יוגנט־קולטור פאַראיין און אויף דער זיצונג פון פאַרוואַלטונג געמאָלדן, אַז ער האָט מיטגעבראַכט פאַר אונדזער פאַראיין פון דער אַמעריקאַנער איוויער יוגנט 100 דאָלאַר. דער שליח האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן דעם געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין אַמעריקע, די ווּנטשן פון איוויער יוגנט אין אַמעריקע, אַז אונדזער קולטורעלע אַרבעט זאָל דאָ, אין איוויע פאַרברייטערט ווערן און אַז. וו. ד״ר רובינשטיין האָט אָנגעמערקט, אַז איוויער יוגנט איז צו אַפּאַטיש, איז צו ערנסט צו יעדער זאַך און צו יעדער פּאַסירונג. ער האָט פאָרגעלייגט צו שאַפן אַ יוגנט־צענטער, — אַ קלוב, ווו די יוגנט זאָל קאָנען גאַנץ אָפּט, אין די פרייע שעהן, זיך צוזאַמענ־קומען, פאַרברענגען וכדומה. דער פאָרזיצער און אַנדערע חברים האָבן דעם שליח גע־ענטפערט אויף זיינע שאלות. מען האָט אים דערקלערט, אַז די איוויער יוגנט איז ערנסט ניט צוליב דעם, וואָס זי דאַרף, אָדער מוז אַזוי זיין, נאָר די באַדינגונגען ברענגען דערצו. אַ יוגנט־צענטער איז געוויס געווּנטשן און אונדזער פאַרוואַלטונג האָט אָנגעהויבן שוין לאַנג וועגן דעם אַרבעטן און אָנגעגעבן צו דער געהעריקער מאַכט אַ בקשה וועגן אַ לעגאַ־ליזאַציע, אָבער ניט אַזוי שנעל באַקומט זיך עס. מען איילט זיך ניט. ד״ר רובינשטיין איז דאַך געבליבן צופרידן מיט דעם באַריכט וועגן דער אַרבעט פון אונדזער יוגנט־פאַראיין און האָט אָנערקענט זיינע נוצן אויפן געביט פון קולטורעלן לעבן ביי אונדז אין שטעטל.

דער אַמעריקאַנער שליח איז אויך בייגעווען ביי די עקזאַמענס אין אונדזער יידישער פאָלקס־שול און איז געבליבן זייער צופרידן פון די רעזולטאַטן. פאַרן אָפּפאָרן פון דעלעגאַט האָט די יוגנט אָרגאַניזירט אַ פאַרוויילונגס־אָוונט. אייניקע חברים האָבן פאָר־געלייענט זייערע אייגענע אָנגעשריבענע ווערק. ד״ר רובינשטיין האָט דערציילט אייגענע חסידישע מעשהלעך. ביז שפּעט אין אָוונט האָט מען גוט פאַרבראַכט און דריי אַ זייגער ביינאַכט איז דער עולם זיך צעגאַנגען אַהיים. פאַרן אַוועקפאָרן האָט דער שליח צוגעזאָגט, אַז ער וועט אַגיטירן פאַרן אונטערשטיצן די איוויער קולטור־ליגע מיט גרע־סערע געלטער, ווי ביז איצט, כדי די אַרבעט זאָל קאָנען פאַרברייטערט ווערן. אויף דער לעצטער זיצונג פון יוגנט־קולטור פאַראיין איז באַשלאָסן געוואָרן פאַר די 100 דאָלאַר איינשאַפן נייע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק, ציייטונגען פון אַלערליי ריכטונגען און זשורנאַלן פאַר דעם לייען־זאַל; אַרויסגעבן אַן אייגענעם זשורנאַל מיטן נאָמען „איוויער יוגנט־זשורנאַל״, וועלכער וועט באַלויכטן דעם היגן פריוואַטן, געזעלשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן פון אונדזער שטעטל.

*

דעם 19טן אָקטאָבער איז אין לאָקאַל פון פאָלקס־באַנק פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער. עס איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַן אַלגעמיינער באַריכט וועגן דער טעטיקייט און קאַסע־באַשטאַנד פון באַנק זינט איר עקזיסטענץ. (דער אומזאַץ־קאַפּיטאַל פאַר די פיר חדשים האָט באַטראָפן 15,000,000). די פאַרזאַמלטע האָבן אויסגע־

דריקט דאַנקבאַרקייט און צוטרוי דער אַלטער פאַרוואַלטונג און ראַט. ס׳איז אָנגעוויזן געוואָרן וואָס פאַר אַ נוצן די פאָלקס־באַנק ברענגט פאַר אונדזערע קליינהענדלער און בעלי־מלאכות, געבנדיק זיי די מעגלעכקייט דורך הלוואות אויפהויבן זייער עקאָנאָמישן מצב.

צום סוף פון דער פאַרזאַמלונג ווערט באַשלאָסן צו פאַרגרעסערן דעם פאַי אויף 500 מאַרק, געבנדיק די מיטגלידער די מעגלעכקייט אויסצוצאָלן אים ביז דעם 1טן יאַנואַר 1922 יאָר.

א. ז. בענדער

„אונדזער הילף״, נר. 8, ווילנע, 31 אויגוסט 1922.

ביז דעם באַזוך פון באַפולמעכטיקטן איז די באַנק אינגאַנצן געווען פאַרמאַכט. עס זיינען געווען 233 מיטגלידער: 40 פּראָצענט הענדלער, 14 פּראָצענט קרעמער און 46 פּראָצענט בעלי־מלאכות. לויט דער אויפווייזונג פון באַפולמעכטיקטן האָט מען די באַנק געעפנט און איצט, ווי מ׳גיט איבער, פעלט שוין געלט, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס די קאַסע האָט אַ קאַפּיטאַל פון 600.000 מאַרק. די גרייס פון אַ הלוואה איז 5000 מאַרק. די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען דעם 28טן אַפּריל. עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן אין פאַרוואַלטונג: הרב שאַצקעס, א. ז. בענדער, מ. וואַליאַנסקי, מ. באַקשט און א. ברודנע. אין ראַט: מ. פיסעלעווסקי, ר. גירשאָוויטש, מ. קאַרטאַזינסקי, ח. ראַגאָוו, ש. ל. עפשטיין, י. סאַוויצקי און ש. לעווין.

אונדזער הילף נומ. 8, 31 אויגוסט 1922

די זאַמלונג אויף דעם הײמלאָזן־פאָנד

פּראָקלאַמירט פון געגנט־קאָמיטעט „יעקאָפּאָ״, ווילנע

(גענויע רשימה)

קאַרפּל הרב ש״י 2000; סאַלאַדוכע חיים אשר 2000; אַבעלעוויטש בערע־מענדע 2000; שמוקלער אברהם 2000; עפשטיין שמואל אליעזר 2000; גאָרדאָן אליעזר 2000; קוזנעץ דוד 2000; גוטעלעווסקי ישראל 2000; בלאָך אפרים 2000; פּלטיאל מענדל 2000; ראָטשטיין אַהרן 2000; לעווין שמואל 2000; מאָרושאָוויץ שלמה 2000; שעפּטל דוב 2000; סאַוויצקי יצחק 2000; גאָלדשמידט חיה 2000; גומניץ נחמיה 2000; וואָלפאָוויץ ישראל 2000; אַבראַמאָוויטש בנימין 2000; אַבראַמזאָן שמואל 2000; גאָלד־שמידט חנן 2000; גאָלדשמידט נפתלי 2000; קאשצער אַהרן 2000; בלאָך אַברהם 3000;

מאַלאַכאָווסקי דוד 3000 ; דאָברין זלמן 3000 ; באָיאַרסקי יוסף אריה 3000 ; גאָלדשמידט משה בן נפתלי 3000 ; לעווין אליהו משה 3000 ; גאָלדשמידט דוד אליעזר 3000 ; ווילענסקי חיים 3000 ; קאַהאַן מרדכי 3000 ; קאַהאַן שכנא 3000 ; באַקשט ישעיהו בן אלימלך 3000 ; גוטעלעווסקי אהרן לייב 3000 ; גירשאָוויטש אַלטער 3000 ; באַקשט שמואל 2500 ; קאַבאַק מרדכי 5000 ; פישעלעווסקי משה 5000 ; סטאַצקי משה 5000 ; דוואַרעצקי מאיר 5000 ; באַקשט ישעיהו בר' ישראל 5000 ; קיוועלעזוויטש מרדכי 5000 ; מינקין אַברהם יצחק 5000 ; קאַגאַנאָוויטש חיים אַהרן 5000 ; קאַבאַק יוסף חיים 5000 ; בערגער אַברהם יצחק 5000 ; בענדער אַברהם 5000 ; שאצקעס הרב 5000 ; בלאָך שישקאָ 5000 ; לעווין חיים בהרב 5000 ; האַסקינד מאיר 4000 ; קאָוועַנסקי שמעון 400 ; זוקאָווסקי ריינא 300 ; בלאָך קונאָ 200 ; סנדלר חיה שרה 200 ; נדבות קטנות 2400 ; קאַרפּעלעווסקי אסתר רייזל 500 ; שלאָזבערג רישע 500 ; רודניק שמחה 500 ; קעסלער זעליג 500 ; כהן רבקה 500 ; בלאָך פסח 500 ; אַבראַמאָוויטש דוד 500 ; פערציק נח 500 ; נאָחימזאָן יהודה 500 ; פעדערמאַן זעליג 500 ; גאָלדשמידט פעשאָ 500 ; שמוקלער משה 500 ; עפּשטיין אליעזר 500 ; מעקעל אַלטע 500 ; סעגאַלאָוויטש צבי 500 ; בלאָך פּיווע 500 ; לעווין יעקב נתן 500 ; לעווין שרה 500 ; דובין יאַכע 500 ; בענאַווסקי ראובן 500 ; פּערדערמאַן בצלאל 500 ; בערגער הענע 500 ; באַקשט עקיבא 500 ; באַגדאַנאָווסקי חנן זעליג 500 ; שמוקלער דאָבע צביה 500 ; שוואַרץ אַלטער 500 ; גאָלדשמידט יעקב 500 ; גאָלדשמידט מרדכי 500 ; באַגדאַנאָווסקי משה 500 ; כץ אַברהם 500 ; גירשאָוויץ פייגל 500 ; באַראַן גאָלדע 500 ; בערקאָוויטש רפאל משה 500 ; לעווין קאָפּל 500 ; בלאָך אַלטער 500 ; בלאַכער דוב 500 ; בלאַכער אליהו 500 ; ווילקאָמירסקי יעקב 500 ; שוואַרץ זאב 500 ; שוואַרץ חיה רחל 500 ; בלאָך משה לייב 500 ; אַבראַמאָוויטש פייע 500 ; באַראַן מרדכי 500 ; גאָלדשמידט שמואל 500 ; לייבמאַן מרדכי 1000 ; באַקשט שאָשע 600 ; גאָלד־שמידט אַלטער 600 ; קאַפּלאַן יוסף בצלאל 600 ; שמואילאָוויטש אַברהם חיים 600 ; בלאָך שלמה 1000 ; גאָלדשמידט מאיר שמואל 1000 ; גינזבורג אליעזר ליפּאָ 1000 ; זוסמאַן יוסף זאב 1000 ; אַלבערשטיין יקותיאל 1000 ; לעווין מאיר 1000 ; שמוקלער קרפּל 1000 ; מעקעל מרדכי נחמיה 1000 ; סיגייקאָ אליעזר 1000 ; סעגאַלאָוויטש ישעיהו 1000 ; טאַנפּעל משה 1000 ; קאַהאַן אַברהם 1000 ; זוסמאַנאָוויטש חיים 1000 ; באַקשט אַהרן 1000 ; שמוקלער יוסף 1000 ; אַבעלעוויטש אַברהם מרדכי 1000 ; מעקעל משה מרדכי 1000 ; עפּשטיין יצחק יעקב 1000 ; באַקשט שלמה 1000 ; גאָלדשמידט הערץ 1000 ; צונזער אַהרן 1000 ; לעווין הענעך 1000 ; ניקאָלאַיעווסקי העשיל 1000 ; איזראַ־עליט זאב 1000 ; שישקא אהרן מאיר 1000 ; שמוקלער יוסף 1000 ; מאָוושאָוויץ חיים ישראל 1000 ; פּייקין דוב 1000 ; כהן לייב 1000 ; זינגער נחום 1000 ; באַקשט אַהרן 1000 ; יעלין דוב 1000 ; באַקשט לייב 1000 ; וואַליאַנסקי מרדכי 1000 ; בלאָך אַברהם דוד 1000 ; מייעראָוויטש משה 1000 ; שמוקלער שמואל 1000 ; שאַפּער רפאל 1000 ; בענדער ליפּמאַן 1000 ; שאַפּער רפאל 1000 ; בענדער ליפּמאַן 1000 ; קוליק חיים דוד 1000 ; שמוקלער אַברהם 1000 ; קאַסמאַיעוויץ שמעיה 1000 ; בענדער פּייע 1000 ; זעליוואַנסקי ברוך 1000 ; גאָלדשמידט מאיר 1000 ; שוואַרץ צבי 1000 ; גינזבורג אַברהם 1000 ; שאַפּער צבי 1000 ; שאַפּער רחל 1000 ; באַקשט יצחק 1000 ; שמוקלער שמואל

1000 ; גינזבורג ישראל 1000 ; קוליק מתות 1000 ; מאַסלאָוואַטי יוסף משה 1000 ; שעליובסקי יצחק 1000 ; בישקין אַלטער 1000 ; גאָלדשמידט דוד זיסל 1000 ; שמוקלער יצחק 1000 ; עפשטיין יעקב זאב 1000 ; שעפס אהרן לייב 1000 ; לעווין מתות 1000 ; קעניגינסקי נתן 1000 ; שמוקלער זלמן 1000 ; ראַפּעל חנן 1000 ; ראַטנער רישע 1000 ; עפשטיין יצחק 1000 ; זינגער חיים צבי 1000 ; אריעוויץ אליעזר 1000 ; מאַרגאָלין רחל 1000 ; יאווכעלעוויטש מאיר 1000 ; גינזבורג מרדכי 1000 ; בלאָך טייבע 1000 ; גישען מלכה 1000 ; בעלאָווסקי בן־ציון 1000 ; בלאָך מאיר 1000 ; כהן צבי 1000 ; גאָלדשמידט עלקע 1000 ; כץ לפידות 1000 ; כהן משה 1000 ; קאַשצער יעקב 1000 ; פורמאַן שיינע 1000 ; סאָוויצקי שמואל 1000 ; פערציק שמואל 1000 ; שישקא ישראל 1000 ; פערציק דוד 1000 ; איזיקאָוויטש איסר 1000 ; אַראָנאָוויטש מרדכי 1000 ; טאַנפּעל ירחמיאל 1000 ; ליפּ שמואל 1000 ; גינזבורג משה יצחק 1000 ; זאַקראַווסקי לייב 1000 ; ניגנעוויצקי יהודה 1000 ; מערלינסקי זעליג 100 ; אַלבערשטיין פּייווע 1000 ; שמוקלער יוסף דוד 1000 ; קאַרטאָזינסקי מרדכי 1000 ראַגאָוו חנן 1000 ; כהן אַברהם זלמן 1000 ; שוואַרץ משה 1000 ; שמוקלער יוסף 1000 ; ברודנער משה ליפּאַ 1000 ; מיטאַוויטש זאב 1000 ; ווינגעל גיטע 1000 ; גאָלדשמידט שמואל 1000 ; באַקשט ישעיהו בן חיים 1500 ; קאָז־לאָווסקי לייב 1500 ; שמוקלער צבי 1500 ; וואַרסעל פייטל 1500 ; סטאַצקי אַלטע 1500 ; קאַפּאַלד משה 1500 ; בענדער דוד 1500 ; באַקשט בנימין 1500 ; בלאָך ישראל 1500 ; קאַשצער משה 1500 ; בעלאָווסקי בנימין 1500 ; גודזינאַטסקי שיינע 1500 ; באַקשט יצחק 1500 ; באַקשט חיים 1500 ; בלאָך יעקב 1200 ; מאַלאַט לייב 1200 ; ראַגאָוו אליהו 2000 ; מאַסלאָוואַטי ישראל 2000 ; ראַבינאָוויץ מאיר 2000 ; בערנשטיין צבי 2000 ; באַקשט פולע 2000 ; בענדער מרדכי 2000 ; שמוקלער חנן משה 2000 ; שמוקלער יצחק 2000 ; באַקשט יצחק 2000 ; שעפּטעל שמואל 2000 ; שימאַנאָוויץ בנימין 2000 ; בודנער אַברהם 2000 ; ליפשיץ אַלטער 2000 ; מיליקאָווסקי דוד 2000 ; קאַלמאַנאָוויץ לייב 2000 ; גאָלד־שמידט יצחק 2000 ; אַבעלעוויטש משה 2000 ; באַראַן משה 2000 ; מיילאָוויץ יצחק 2000 ; גרופּ דוב 2000 ; עליאוויץ ישראל קלמן 2000 ; וואַלאָנסקי מאַירים 2000 ; לידסקי דוד 2000 ; לייבמאַן זאב 2000 ; צוזאַמען 374.600 מאַרק.

הרב אברהם־אהרן שצקס / אמריקה

איביה — עיר של תורה וצדקה

בידיים רועדות, ברטט וברגשות־כאב עמוקים אני מעלה על הכתב מעט מזעיר מזכרונותי על עיירתנו הבלתי־נשכחת, איביה.

בדרכים שונות ומשונות נעקרנו מהעיירה. אבל היא נשארה חרותה עמוק בזכרוננו ובלבו־תינו לעולמי־עד על יהודיה החביבים וטובי־הלב.

אני חוזר במחשבותי, לימי ילדותי ורואה לנגד עיני את המלמד הראשון שלי, ר׳ דוד בנדר הי״ד, הבקי בתנ״ך ובלשון העברית ודק־דוקה. הנה מבט עיניו החיכניות והפקחיות של הרבי הראשון שלי לתלמוד, הרב ר׳ משה מייא־רוביץ׳ הי״ד.

ניצבים נגד עיני כחיים חברי לשעבר: שייקה (ישעיהו) קבק, נפתלי בנדר, וולוולה (זאב) גינז־בורג, צאלה ברגר. מי יכול למנות את כל אלה שביחד גדלנו, למדנו, חלמנו ודרכינו בחיים נפרדו לאחר מכן?

לאיביה היה שם טוב בכל רחבי פולין. לפירסומה דאגו אורחים מכובדים והקבצנים, שחיזרו על הפתחים, גם יחד. למרות המצב הכלכלי הקשה של מרבית תושביה, לא חסכו מלחמם, להשביע את הרעבים ומכספם, לצרכי הציבור.

ידם לא היתה קפוצה ולבם לא היה אדיש לסבלותיו של הזולת. כבכל עיירות הסביבה, היו גם באיביה מוסדות צדקה וחסד שונים. בין היתר גם בית־יתומים שהוקם מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה. כדאי להדגיש שבכל גליל ווילנה, שם פעלה בשעתו חברת „יקופו" („יעקאָפּאָ") היו 3—4 בתי יתומים בלבד. בבית היתומים האיביאי, מצאו את ביתם עשרים וכמה נערים ונערות. מנהלי בית היתומים (הילדים קראו להם „אבא"), והוועד הצבורי עשו הכל, כדי לספק את צרכי הילדים וליצור אווירה ביתית חמה, בכדי שהיתומים לא ירגישו בבדידותם. אבי המנוח זצ"ל, הרב דמתא, הקדיש הרבה מזמנו ואונו לקיומו של בית היתומים ועמד בראש הוועד שהורכב מהעסקנים המסורים: ר׳ דוד מלכובסקי, אהרן בנדר, לייב קלמנוביץ׳ ודוד גולדשמיד.

גולת הכותרת של המוסדות, שהפכה את העיירה למקום תורה ושעליה גאוותה, היתה — הישיבה.

בהתחלת שנות העשרים יסד אבי ישיבה קטנה בשם „בית דוד", ע"ש הרב הגאון, ר' דוד שלמה גרודזנסקי זצ"ל (אביו של ר' חיים עוזר זצ"ל), שישב על כסא הרבנות של איביה משך כל ימי חייו. לראש הישיבה נבחר, הרב ר' משה מייארוביץ', יליד העיירה הסמוכה, דלאטיץ', שהתישב באיביה בתקופת מלחמת העולם הראשונה. אבי העריך אותו מאד ומינהו כדיין העיירה. נוסף ללמדנותו ולכשרונו כבעל מסביר, היה מקובל וחביב על כל יודעיו בשל מזגו ואופיו הטוב. נוסף לצעירי העיירה, התרכזו בישיבה נערים מהעיירות הסמוכות ואפילו ממקומות ישוב מרוחקים (וישניבה, וולוז'ין, אולשאן, טראב, ליפנישקי, רוז'אנקה, סילוב ועוד). כמקובל, התקיימו תלמידי הישיבה שמחוץ לעיירה מנדיבות לבם של הבעלי־בתים („עסן טעג").

ישיבת „בית דוד" הניבה פירות. אחד מתלמידיה, מרדכי (מוטל) אליוביץ', אחיו של ידידנו מר אברהם אליוביץ' (אליאב), המשיך בלימודיו בישיבת קלצק המפורסמת וקנה לו לימים את שמו כעילוי ו„חריף". לימים השתלבה ישיבת „בית דוד" בתוך הישיבה הנובארדקאית (נקראה כך משום שנקטה בשיטת המוסר של ר' יוזיל מנובארדוק), בראשותם של: הרב ר' שמואל ויינטרויב והרב ר' יהושע לב (לעוו) הי"ד, שקבעה את מקום מושבה באיביה. הם הגיעו אלינו כפליטים מרוסיה הסובייטית ומצבם היה עגום. יהודי איביה קבלו אותם בזרועות פתוחות ודאגו לאיכסונם, הלבשתם וכלכלתם. הוקם למענם מטבח בו אכלו במשך כל ימות השבוע. בשבתות סעדו על שולחנם של בעלי־הבתים.

הופעתם של בחורי הישיבה העבדקנים בעיירה, בלבושם המיוחד ובהליכותיהם עורר את סקרנותם של התושבים. היתה לישיבה השפעה מסוימת במישרין ובעקיפין על חיי העיירה. כולם הושפעו עמוקות מדרך־חייהם ומהליכותיהם. הניגון העצוב של תורת המוסר בין מנחה למעריב, שיחות־ההתעוררות בדימדומי בין השמשות של ימי אלול, זעקותיהם ובכיים בעת התפילה ובמיוחד בתפילות ה„ימים הנוראים" משכו גם את תשומת לבם וסקרנותם של ה„חופשיים".

בימי חג ומועד (ובמיוחד ביום שמחת תורה), התקבצו כל בני העיירה לראות ולהפליא אותם בשירתם וריקודיהם. התלהבותם לא ידעה גבול והרבה מתושבי העיירה נסחפו לתוך מעגלי הריקודים. פזמוניהם העליזים היו פופולריים גם בין בני הנוער.

הישיבה תרמה לעיירה חתנים מתוך אברכיה. אחד מהעילויים, שלום ברדיצ'בר (יוצא העיר ברדיצ'ב) התחתן עם בתו הבכירה של ר' ישראל מאסלובאטה (חרט מצבות וכורך ספרים). עוד בחור ישיבה נשא לו לאשה את בתו של מודל, ולימים ישב על כסא הרבנות בעיירה יאשון (ע"י ווילנה). כדאי להוסיף שבנו של מודל, נפתלי רפלוביץ' קנה לו שם כדרשן ומגיד בכל רחבי פולין ומחוצה לה. נתקבל כמגיד בדווינסק (לטביה), מקום שם חי ופעל עד שנרצח יחד עם בני משפחתו ע"י הנאצים ימ"ש.

עם התרחבות הישיבה עבר ר' שמואל ויינטרויב עם חלק מבני הישיבה לסמיאטיץ' (ואח"כ לפינסק). עד לפרוץ הדליקה הגדולה בחודש מאי 1929 (תרפ"ט), שהחריבה את מרבית העיירה, התקיימה הישיבה בהנהגתם של ר' יהושע לב והדיין, ר' משה מייארוביץ'. אחר הדליקה עבר ר' יהושע לפרוז אני.

עם שיקומה של איביה לאחר הדליקה, הוקמה שוב ישיבה שבראשה עמדו: ר׳ משה מאיירוביץ׳ והרב ר׳ מנדל סובוטניק הי״ד. בביקורי באיביה זמן מה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, התקיימה הישיבה ולו גם בממדים מצומצמים, האווירה היתה כבר מתוחה. אבל אף אחד לא דימה בליבו, שהנה הולכת ומתקרבת סערת־חורבן איומה שכזו.

מרביתם של יהודי איביה חיו בדחקות ובצניעות. לעומת זה היו חייהם הרוחניים עשירים ונעלים. קשריהם לתורה, למסורת היהודית ולנוהגי צדקה ליוו אותם בדרכם האחרונה, כדברי התנא בפרקי אבות: „אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד״.

הרב אריה־לייב שצקס / אמריקה

בתי המדרש

בית הכנסת הישן הזדקר לגובה והתבלט לעומת יתר בניני ה„שול־הויף״, כבנין מוצק מלבנים ורודות, מרשים בשטחו ובהיקפו. התקרה הקמורה המקושטת בציורים נדירים, הבימה על עמודיה הגבוהים וסילסולי הברזל שקישטוה, היו אימפוזנטיות בסגנונן ורבות רושם.

לאורך צד המזרח החצוי בארון הקודש החרוט, תפסו את מקומם בעלי־בתים נכבדים, נגידי העיירה ולמדנים. ראו כאן את ר׳ יוסף־חיים קבק, ר׳ מאיר גוסקינד (מאיר דעם רב׳ס), ר׳ אליהו רוגוב (אלי דרייזעס), ר׳ דוד מלכובסקי (דוד פרומקעס), ר׳ מאיר דבורצקי (מאיר זעליגס), ר׳ מרדכי (מאטע) קבק, עו״ד ר׳ אברהם בנדר ועוד. בקיר שממול נראו ציורים על נושאים תנ״כיים ודמויות של אבות האומה, מעשי ידי הצייר הכשרוני, תגר, יליד ווילנה. ציורי שמן של מערת המכפלה, קבר רחל, חזון הנביא ישעיהו „והיה באחרית הימים״, כיתר התמונות גם הן, שבו את העין בעליצותן ובשלמותן האמנותית.

מקומם של ארונות הספרים, היה בכותל המערבי. על גבי דלתות הארונות נדבקו ביום ששי המודעות על הפעילות הצבורית והמפלגתית בעיירה. לא פעם הודבקו כאן מודעות של מפלגות שהשקפותיהן היוו ניגוד גמור לרוח המקום ולתוכן הספרים שבתוך הארונות...

הגבאי, ר׳ ישראל גוטאלבסקי, איש מעשי, הצטיין בפעילותו ובמרצו. היה יהודי בר־אוריין שנתפס לרוח הזמן, ולעיתים תכופות גם נואם מעניני דיומא. אחרי הגירתו לדרום־אפרקה, עברה הגבאות לצמד: ר׳ איזיק סינאיקא ור׳ ישעיהו סגלוביץ (כינוהו „ישעיה ציבנביצר״ ע״ש כפר מוצאו). שחוח במקצת, כשמקלו בידו, העמיס סגלוביץ על כתפיו השחוחות, את עול שנותיו והדאגה לציבור המתפללים גם יחד. סינאיקא, יהודי ששמר על הופעתו הנאה, שנזהר מרבב על בגדיו ונעליו, היה מנהל החשבונות של בית המדרש. איש שקט וענותן, מילא את חובתו בדרך של „הצנע לכת״.

את דף הגמרא לימד כאן ר׳ משה, דיין העיירה. לפניו מילא את התפקיד חתנו של ר׳ מאיר (דעם רב׳ס), ר׳ שלמה שמוליאן, אברך מופלג בתורה ובעל מדות, שנפטר בדמי ימיו.

הכניסה לבית המדרש הישן הובילה דרך „פאליש״. נדמה לי שלא היה מואר ותמיד שררה בו אפלולית. היה זה סבל מיוחד, בשבילנו הילדים, למשש באפלה ולהתקל ביוצאים מתוך בית המדרש. עם פתיחת הדלת הכבדה, שנעה על משקלות, הוצף הנכנס בשלל אורות ובחום נעים שזרם מהתנור התת־קרקעי שמתחת לבימה. פשוטי העם שהתקשו

מראה ה„שולהויף". במרכז חזית בית המדרש הישן. בצד שמאל בית המדרש החדש

ולצידו בנין העץ של ה„תלמוד־תורה". בחזית פסי הרכבת הצרה (קליינבאַן) וה„קלויז".

מראה הקיר המערבי עם הציורים בבית המדרש הישן. למעלה — הגבאי ישראל גוטלבסקי.

די מערב־וואַנט מיט די מאָלערייען אין אַלטן בית־מדרש. אויבן — דער גבאי ישראל יאַשעס.

בהבנת לימודי הגמרא והמשניות, היו יושבים בימי החורף מסביב לבימה, אומרים תהילים ונהנים מהחום העז שנפלט מתוך הארובות. משום כך שימש בית המדרש כמקום מקלט לקבצני העיירה ולפושטי היד הנודדים. כמו כן לנוטרים („ווארטאוניקעס") שהיו יוצאים זוגות זוגות לפי התור לשמירת־לילה. בלילות החורף הארוכים יכלו כאן לחמם את הגוף הקפוא.

השמש של בית המדרש הישן מילא גם את התפקיד של שמש בית הדין. האחרון ביניהם היה חיים שרה דובקה'ס, יהודי גבה־קומה, בעל זקן מאפיר, שדירתו היתה באחד מהחדרים הצמודים לבית המדרש.

בו בזמן שהמוני המתפללים בבית המדרש הישן היה מורכב מ„עמך", היוו מרבית מתפללי בית המדרש החדש את האלמנט הבעל־בתי, תערובת של דתיים למישעי, משכילים, עבדקנים, זלדקנים או בעלי זקנקנים בצורת „קמץ". בבית המדרש החדש, התפללו בעלי־בתים חשובים ועסקני צבור. ביניהם: ר' יוסף אריה בויארסקי (יו"ר אגודת הסוחרים, נציג ב„גמינה" ובועדת המיסים המחוזית), ר' חיים לוין (חיים אריה'ס), ר' ישעיהו ב"ר אלימלך בקשט (שאיה סלויקס), ר' משולם (פולה) באקשט, ר' משה זלוטניק, ר' ישראל קלמן אליוביץ, ר' משה פיסלבסקי, ר' חיים־אהרן קגנוביץ', ר' אברהם יצחק ברגר (שליבר), ר' יושה באגנרודר, ר' ישעיהו באקשט (הרוקח), ר' מיירים ווליאנסקי, ר' אלתר גירשוביץ, ר' לייב קלמנוביץ' (הצלם), ר' שכנא קגן (הרוקח) וכו'.

הגבאי היה ר' יעקב־יצחק מרגולין, יהודי בעל הדרת פנים עם חוש להומור. בגלל זה שביתו הדו־קומתי ברחוב ווילנה היה הראשון בכניסה לתוך העיירה, היו מתלוצצים שהוא בעל־הבית הראשון באיביה...

בפינת קיר ה„מזרח" היה מקומו של הרב ר' אברהם־יצחק מינקין. זקנו השחור ירד לו על מדותיו. קומתו והדרת פניו שיוו לו דמות של תלמיד חכם נערץ. לא רצה ליהנות מהדיינות ונעשה לשוחט. למד יום יום את ה„דף" עם קהל מתפללי בית המדרש החדש. ה„פרוש", כפי שקראו לו, היה כולו שקוע בעבודת ד' ובקיום המצוות, קלה כחמורה. עסק גם בצדקה ובמעשי חסד לנזקקים ונצרכים. דאג לצרכי הגוף והנשמה גם יחד של הזולת. היה ממעט בדבור ונזהר בלשונו, מאלה שעליהם נאמר: „אומרים מעט ועושים הרבה".

קשה לקבוע משום מה תמיד רעש וגעש בבית המדרש החדש. אם משום כך שהמתפללים כאן ברובם היו עסקנים צבוריים, או שהיו חמי־מזג מטבעם. כאן התרחשו עיכובי־קריאה יותר מאשר בבתי המדרש האחרים. מכאן צמחה היוזמה לתקנות חדשות ולנוהגים חדשים. ביניהם לבין עצמם היו היחסים ידידותיים ואידיליים, כבין בני משפחה אחת. השתרש מנהג לחלק בין הלומדים בלילות השבת כיבוד, בעיקר פירות. בזה הקדימו יהודי העיירה את מנהג ה„רפרשמנטס" בלע"ז, שכה נפוץ באמריקה של ימינו.

מרוחק מבית המדרש החדש, עמד בנין העץ הישן, המיוחד בסגנונו של בית הכנסת ה„קר" („די קאַלטע שול"), בו היו מתפללים רק בימי הקיץ. בשבתות בשעות אחר הצהרים, היו עולים משם קולות „אומרי תהילים" כשעל כולם עולה קולו הרועם של ר' פייבה מנאצקביץ' בסילסול אנחות שהדיו היו מגיעים עד לרחובות הסמוכים. הגבאים: משה בנדר ובנימין בילבסקי, היו עומדים בערב יום הכיפורים לפני תפילת מנחה ע"י „קערות"

של צדקה בתוך ה„פוליש״. בתוך בית הכנסת היה וויגדר סאלוכה, יהודי קבצן, מרביץ ברצועה „מלקות״ באחוריהם של בעלי־בתים חשובים שהשתטחו במלוא אורכם על גבי ריצפת האבן הקרה. לא ידוע לי, אם מנהג ה„מלקות״, היה נפוץ גם בקהילות אחרות. כדאי גם להזכיר את המנהג לאכול דברי מאפה מתוקים (דובשניות, לקך, תופינים, עוגיות, כיסנים ועוד) בערב יום הכיפורים ובהושענה רבה, שנמכרו ע״י נשים בחצר ה„שול־הויף״ (סמל לרצון שתהא השנה הבאה מתוקה).

בליל „כל נדרי״ התפלל הרב בבית הכנסת הקר. בכל ימות השנה התפלל בשבתות בשני בתי המדרש בסרוגין. בחגים מסוימים כיבד בנוכחותו את ה„קלויז״. ה„קלויז״ או ה„קלייזל״, היה הבנין הקטן ביותר מיתר בתי המדרש. עמד ממש במקביל לגדר ה„שול־הויף״ בחזית רחוב ווילנר. שמה המלא היה „פועלי צדק״ והתפללו בה בעלי־מלאכות, רוכלי־כפרים וכו׳. הגבאי, ר׳ אברהם בודנר („טאנדטניק״), היה לבוש בשבתות בכובע ובסורדוט שחור. היה נציגם של בעלי המלאכה ודלת העם בקהילה ובבנק הקואופרטיבי. היה גם מהפעילים ביותר בחברת „ביקור חולים״, אשר דאגה לחולים העניים שבעיירה. היה מראשי ה„חברה קדישא״ (או „המתעסקים״) במצות חסד של אמת לנפטרים. הסעודה המסורתית השנתית של ה„מתעסקים״, היתה מתקיימת לרוב בביתו. גם יתר חברי ה„חברה קדישא״ כגון: ר׳ חנן רוגוב (בוטלאס), ר׳ חנן־משה שמוקלר, ר׳ מטות קוליק, ר׳ נחמיה גומניץ, ר׳ משה־מרדכי מקל, ר׳ שמואל לוין (הסנדלר), ר׳ שלמה ארקא (האופה), ר׳ שמואל־לייזר אפשטיין וכו׳ היו ממתפללי ה„קלויז״.

בית הספר הדתי, שהוקם לאחר מכן כתחליף ל„חדרים״, מצא את מקומו בבנין העץ של ה„תלמוד תורה״, שבחצר בתי הכנסת. מפאת המחסור בשטח התפשט לימים בית הספר גם ב„שטיבלאך״ (חדרים) של בתי המדרש וה„קלויז״. זכורני, שכיתתי היתה בחדר ה„קלויז״. בפינה ע״י התנור היה משכבו של מלך, מעיר התהילים („תהילים וועקער״), יהודי זקן שהיה מחזר על הפתחים. אחרי שהיה חוזר מ„סיבובו״, היה עוסק בהכנת ארוחתו הדלה. אודה ולא אבוש, שלפעמים הייתי מקנא בליבי לקבצן, שיכול להסתובב חופשי כאוות נפשו, בשעה שאנו היינו נאלצים לשבת כבולים למקומותינו, בפיקוחו הער של הרבי הקפדן, לקמט את מצחנו ולאמץ את שכלנו בסוגיה חריפה מהגמרא או בפסוקים מסובכים מהחומש.

אין אני יודע כלל מי מחברי הצליח להנצל מצפורני המפלצות הנאציים. לא עלה אז כלל בדעתי שמלך הזקן, שזכה למות על משכבו, קינא ללא ספק בנו, הילדים, שהחיים והעולם כולו עוד לפנינו.

איך נראית כיום איביה? מה פני רחובותיה, בתיה, חצר בתי הכנסת, מקום שם שחקנו, צהלנו, השתוללנו ונהנינו משנות חיינו היפות ביותר?

דבר אחד ברור. אותה העיירה, כפי שידענו אותה ונשארה חרותה בזכרוננו לעולמי־עד, לא קיימת עוד. יחד עם יתר אלפי הקהילות הקדושות, נמחתה איביה מעל פני האדמה ומשתייכת לאב הרחמים הענקי הרווי בדם ובדמעות...

דער בית־יתומים (אינטערנאַט) אין איוויע

(אויסצוג פון אַ גרעסערער אַרבעט פון א. קליאַנסקי און מ. יעווזעראָוו אד״ט „יתומים־פאַרזאָרגונג״ אין „פנקס״ פון געגנט־קאָמיטעט, „יעקאָפּאָ״ 1919—1930, אונטער דער רעדאַקציע פון משה שאַליט. ז״ז 227—229).

אין יאָר 1920 איז איוויע באַזוכט געוואָרן דורך דעם פאָרשטייער פון איוויער רעליעף אין אַמעריקע אַלעקסאַנדער האַרקאַווי און באַפולמעכטיקטן פון „יעקאָפּאָ״, י. וואַלק מיטן צוועק אויסצוצאָלן די געלטער, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פון די איוויער לאַנדסלייט אין אַמעריקע. אויף אַ געמיינזאַמער זיצונג אין איוויע איז באַשלאָסן געוואָרן דאָס געלט צו פאַרווענדן ניט נאָר אויף סתם צדקה, נאָר אויך אויף ממשותדיקע ענינים.

בית היתומים שהוקם לאחר מלחמת העולם הראשונה.
בשורה האחרונה — הפעילים וה„אבא״ של היתומים יוסף לייבוביץ׳ *(שני מצד שמאל)*

דער בית היתומים וואָס איז געגרינדעט געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה.
אין לעצטער ריי דער קאָמיטעט און „טאַטע״ (פאַרוואַלטער) — יוסף לייבאָוויטש (2־טער פון לינקס).

אַלס רעזולטאַט פון דער זיצונג איז דעם 25טן מאַי, 1920, געעפנט געוואָרן דער אינטערנאַט אין איוויע פאַר 34 קינדער אין אַ געדונגענער וווינונג.

דאָס געלט, וועלכעס איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף דעם צוועק, איז אָבער געווען צו קנאַפּ און דעריבער האָט „יעקאָפּאָ״ גענומען אויף זיך די גאַנצע אויסשטאַטונג, ווי

באַזאָרגן דעם אינטערנאַט פולשטענדיק מיט אַלע מינים וועש, בעטגעוואַנט, מכשירים, הלבשה און באַשוכונג, קאַלדרעס, ליילעכער, האַנטעכער א. אַ. וו.

דער אינטערנאַט האָט אויך געקראָגן אַ מאַנאַטלעכע סובסידיע פון „יעקאָפּאָ" אויף דערנערונג, רעמאָנט פון דער דירה און אַדמיניסטראַציע. חוץ דעם פלעגט פון צייט צו צייט צוגעשיקט ווערן געלט פון איוויער רעליעף, וועלכע פלעגט פאַרוועגדעט ווערן אויף די לויפנדיקע הוצאות פון אינטערנאַט.

דער אינטערנאַט האָט זיך אַזוי ביסלעכווייז געגומען אַנטוויקלען און די דירה איז געוואָרן צו ענג און ניט צוגעפּאַסט. מען האָט דעריבער, גענומען טראַכטן וועגן אַן אייגענעם בנין. מען האָט זיך וועגן דעם געווענדט צום אַמעריקאַנער רעליעף, וועלכער האָט צוגעשיקט 900 דאָלאַר אויפן חשבון פון בויען אַ בנין. דאָס איז געווען אין יאָר 1921. עס זיינען מאָביליזירט געוואָרן די אָרטיקע כוחות און ס'האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען אויך ביי דער באַפעלקערונג (פון נדבות) אַ סומע פון 500 דאָלאַר.

מען האָט אויסגעבויט אַ בנין, די גרויס פון 9 אויף 12, אין וועלכן עס זיינען איינ־געאָרדנט געוואָרן נאָר די שלאָף־צימערן. די קיך און דער עס־צימער געפינען זיך אין אַ דערבייאיקן הויז. אויף דעם אופן געפינט זיך דער אינטערנאַט אין צוויי בנינים. דאָס איז אָבער געווען אַן אומפאַרמיידלעכע זאַך, נעמענדיק אין אַכט, אַז די סומע וועלכע מען האָט באַקומען און צונויפגעקליבן האָט בשום אופן ניט געקלעקט אויף אויפצובויען אַ גרעסערן בנין.

פאַר דער צייט פון דער עקזיסטענץ פון אינטערנאַט האָט די פאַרוואַלטונג זיך גע־פלייסט צו מאַכן באַקוועמער דאָס לעבן פון די קינדער, וואָס געפינען זיך אונטער איר השגחה. דאָס אויפבויען דעם בנין איז געווען אַ התחלה פון שאַפן אַ ווינקל, אין וועלכן עס זאָל קאָנען אָפּגעהיט ווערן די ריינלעכקייט פון די קינדער, וואָס עס איז אוממעגלעך געווען אין פריערדיקן אַלטן בנין, וועלכער איז געווען אויף העלפט אַ חורבה.

„יעקאָפּאָ" האָט איבעראַנייס אַרויסגעגעבן וועש און בעטגעוואַנט, האָט אויך דערמעגלעכט אויסצובייטן די הילצערנע בעטלעך אויף אייזערנע. פאַר די קינדער זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן קליידער, שיך און אויבערשטע מלבושים.

ביי דער שפּעטערדיקער אַדאָפּטאַציע איז דער מאַטעריעלער מצב פון אינטערנאַט פאַרפעסטיקט געוואָרן.

פאַר דער צייט, וואָס דער אינטערנאַט עקזיסטירט, זיינען אין אים געווען 42 קינדער, וועלכע זיינען אויסגעהאַלטן און דערצויגן געוואָרן. אַלע קינדער אָן אויסנאַם, אויב זיי זיינען נאָר געווען אין שול־עלטער, זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן אין דער ידישער פאָלקס־שול און „תלמיד־תורה", וועלכע האָבן עקזיסטירט און עקזיסטירן אין איוויע.

די קראַנקע און שוואַכע קינדער זיינען באַזאָרגט געוואָרן מיט מעדיצינישער הילף.

די גרעסערע קינדער זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן צו בעלי־מלאכות. אין אָוונט נאָך דער אַרבעט, האָבן זיי זיך געלערנט פאַרשיידענע לימודים. ס"ה האָבן באַקומען פאַך־בילדונג 23 קינדער: 19 שניידער און 4 שוסטער.

פון יאַנואַר 1926, האָבן זיך געפונען אין אינטערנאַט 32 יתומים: 20 יינגלעך און

12 מיידלעך. פון זיי קיילעכדיקע יתומים 5 און אַן אַ פאָטער 17. מלאכה לערנען זיך: 12 קינדער — 3 שנידער, 8 שניידערינס און 1 שוסטער.

פון די פאַך־קינדער זיינען שוין זעלבשטענדיק געוואָרן 3 שוסטער און 9 שניידער, וועלכע פאַרדינען שוין פאַר זיך.

לויט אַ טאַבעלע אין א. ד. אַרטיקל זיינען געווען אין איוויער בית־יתומים, צום 1טן יאַנואַר, 1929:

22 קינדער: 9 יינגלעך, 13 מיידלעך. פון זיי 7 גאַנצע יתומים, 15 האַלבע יתומים.

אין דער אויבנדערמאָנטער אַרבעט האָבן מיר געפונען (דאָרטן, ז' 271) וועגן דעם גורל פון איוויער בית־יתומים פאָלגנדע שורות:

„אַ גרויסער אומגליק האָט געטראָפן מיט דעם בליענדיקן שטעטל, איוויע, וועלכע איז אינמיטן מאַי, 1929 אינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע אירע געזעל־שאַפטלעכע בנינים און אַנשטאַלטן און בתוכם אויך מיטן יתומים־הויז".

„די מערהייט קינדער פון אָפּגעברענטן איוויער יתומים־הויז (דאָרטן, ז' 273), (אין דער ערשטער ריי די קיילעכדיקע יתומים), זיינען ביי אַ געוויסער סובסידיע פון „יע־קאָפּאָ" און פאַרבאַנד, איינגעאָרדנט געוואָרן אין די יתומים־הייזער פון לידע, נאָוואָ־גרודעק און אָשמענע, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן אין מעשים זייער גרויסן מיטגעפיל צו די קרבנות פון דער קאַטאַסטראָפע" (דאָרטן, ז' 274).

חיה־גיטע פּאַלעווסקי (באַקשט) / אַמעריקע

מיין באזוך אין איוויע אין יאָר 1922

עס איז שווער ביים היינטיקן טאָג מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן דער לאַגע פון מזרח־אייראָפּעאישן יידנטום נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער צווייטער. דאַן זיינען פאַרבליבן הונדערטער שטעטלעך האַלב־פאַרברענטע, צערואינירטע פון קריגס־אָפּעראַציעס. עס זיינען געבליבן פיל יידן אָן פרנסה, אָן אַרבעט; אין פיל שטעטלעך האָט געהערשט הונגער און נויט. אָבער עס זיינען דאַן געבליבן די יידן, מערסטנטייל יעדערער אויף זיין פּלאַץ.

אָבער נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען געבליבן טויזנטער חרובע שטעט און שטעטלעך, נאָר עס זיינען ניט געבליבן זייערע איינוווינער — די יידן. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען וועמען צו העלפן, נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ליידער ניט געווען וועמען צו העלפן...

די לאַגע פון די יידן אין דער אַלטער היים נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויך ניט געווען פויגלדיק. פון הונדערטער שטעט און שטעטלעך האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין אַמעריקע אַליאַרם־רופן וועגן הילף. אין די שטעטלעך האָט געהערשט הונגער, נויט, עפּידעמיעס און הילף איז געווען דרינגענד נייטיק. די אַמעריקאַנער יידן, וואָס זיינען פילבאַר אויף יידישע צרות, האָבן אָנגעהויבן אַן אַקטיווע טעטיקייט צו העלפן זייערע ברידער מעבר לים. עס האָבן זיך אָרגאַניזירט פיל הילפס־קאָמיטעטן. מען האָט געזאַמלט געלט, שפּייז, מלבושים און אַלץ איז געשיקט געוואָרן אין די האַלב־חרובע שטעט און שטעטלעך פון דער אַלטער היים.

פאַרשטייט זיך, אַז איוויער לאַנדסלייט זיינען ניט אָפּגעשטאַנען פון די איבעריקע אַמעריקאַנער יידן. עס האָט זיך געשאַפן אַ הילפס־קאָמיטעט צו וועלכן עס האָבן געהערט יידן מיט וואַרעמע הערצער און הומאַניטאַרע געפילן. זייער איבערגעגעבענע טעטיקייט האָט געגעבן די געהעריקע רעזולטאַטן.

די גרינדער און אַקטיוויסטן פון איוויער רעליעף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק זיינען דאַן געווען: ר׳ חיים ליפּניצקי ז״ל, שלמה דעם גוזאַקס ז״ל, מלכה גוטעלעווסקי ז״ל, נחום קאַטלער ז״ל, משה עפּשטיין ז״ל און **יבדלו לחיים**: לייבל בערעזאָוויטש, איידע באַקשט (פּאַלעווסקי), שאַרקע (שרה) און איטשקע גאָלדשמידט, זעלדקע מערקעס מיטן מאַן און איטשקע חסיה־לאהס.

דער קאָמיטעט פלעגט רופן אָפטע פאַרזאַמלונגען אין דער איוויער שול אויף טשערי און מאָנטגאָמערי גאַס: מען האָט אַפּעלירט צו די לאַנדסלייט צו העלפן די איוויער יידן

אין דער אַלטער היים. עס איז כדאַי פעסטצושטעלן, אַז די איוויער לאַנדסלייט האָבן זיך אָפּגערופן מיט אַ ברייטער האַנט און וואַרעמע הערצער.

באַלד נאָך דעם ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט, איז געפאָרן אַלכסנדר הרכבי ז״ל, אַלס דעלעגאַט קיין נאָוואָרעדאָק. מיר האָבן זיך מיט אים פאַרשטענדיקט און אים מיטגעגעבן אַ באַדייטנדיקע סומע געלט פאַר אונדזער שטעטל. הרכבי האָט באַזוכט איוויע און צוזאַמען מיטן אָרטיקן קאָמיטעט האָט ער צעטיילט די געלטער און אויסגעפילט אַלע אונדזערע אָנווייזונגען. קומענדיק צוריק האָט ער אָפּגעגעבן אַ פולן באַריכט וועגן זיין באַזוך אין איוויע און אונדז אינפאָרמירט אין וואָס עס נייטיקן זיך באַזונדערס די איוויער יידן.

מיר האָבן אויך באַקומען אַ רשימה פון איוויער געזעלשאַפטלעכן הילפס־קאָמיטעט, בראש פון וועלכן עס איז געשטאַנען הרב משה שאַצקעס ז״ל. די איבעריקע מיטגלידער פון קאָמיטעט זיינען געווען: יוסף־חיים קאַבאַק, ר׳ אברהם־יצחק מינקין (דער פרוש), דוד מאַלאַכאָווסקי, ישראל גוטאַלעווסקי, אליהו ראָגאָוו (דרייזשעס), משולם (פוליע) באַקשט, שאיע באַקשט, יאשע לייבאָוויטש (דער באַגנעראָדער), מאירים וואָלאַנסקי, לייב קאַלמאַנאָוויטש און אהרן (אָרטשיק) בענדער. דער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק איז געשטאַנען אין אַ פּערמאַנענטן קאָנטאַקט מיטן איוויער קאָמיטעט און איבערגעשיקט קיין איוויע פיל הילף אין פאַרשיידענע פאָרמען און וועגן. אַזוי איז די אַרבעט אָנגעגאַנגען ביז מיין באַזוך.

אין 1922 בין איך פערזענלעך געפאָרן באַזוכן מיין פאַמיליע אין איוויע. דער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט מיר מיטגעגעבן אַ גרעסערע סומע געלט מיט אַ באַפולמעכטיקונג צו פאַרוואַלטן מיטן געלט און זאָרגן, אַז דאָס זאָל ריכטיק צעטיילט ווערן פאַר די דרינגענדיק־נייטיקסטע צוועקן פון דער איוויער קהילה.

און אָט בין איך ווידער אין מיין געבורטס־שטעטל, איוויע. כמעט דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיך באַגעגענט ביים קליין־באַן אויפן שול־הויף און באַגלייט ביז אונדזער הויז. ווי קליין מיין שטיבל האָט אויסגעזען אין מיינע אויגן — נאָך קלענער, ווי זי איז געווען אין דער ווירקלעכקייט. דער קאָנטראַסט צווישן דער גרויסער רייכער ניו־יאָרק און דער קליינער אָרעמער איוויע — איז געווען אַ קאָלאָסאַלער... נאָר מיר איז געווען ליב און טייער יעדעס איינגעפאַלענע הייזל און יעדער שטיין אין די שמאָלע, קליינע גאַסן און געסלעך — ווייל דאָ איז געשטאַנען מיין וויגל. דאָ האָב איך געלערנט „אַלף בית״ און דאָ האָב איך פאַרבראַכט די שענסטע יאָרן פון מיין לעבן — מיין קינד־הייט. איוויער יידן זיינען מיר געווען נאָענט און טייער.

געמיינזאַם מיטן איוויער קאָמיטעט זיינען מיר באַלד צוגעטראָטן צו דער אַרבעט: מיר האָבן אָפּגעקויפט די שטוב פון מערקע רייכלס (אין ווילנער גאַס), אין דער פאָ־דערשטער העלפט איז געווען די דירה פון הרב משה שאַצקעס און אין דער צווייטער העלפט האָט זיך אַריינגעצויגן דער בית־יתומים. וואָס האָט ביז דאַן ניט געהאַט קיין פּאַסיקע דירה. עס איז אויך געלייגט געוואָרן פיל אַכט צו פאַרבעסערן די דערנערונג און באַקלײדונג פון די יתומים. בראש פון יתומים־הויז איז דאַן געשטאַנען אַלס „פּאַטער״ חעמע הורדוסעס.

אַ גרעסערע סומע געלט איז צוגעטיילט געוואָרן דער איוויער קאָאָפּעראַטיווער פֿאָלקס־באַנק, כדי זי זאָל קאָנען געבן גרעסערע הלוואות אויף אויפשטעלן פונדאַסניי די וואַרשטאַטן און קראָמען. אונטערשטיצונגען זיינען אויך צוגעטיילט געוואָרן פאַר ביקור־חולים, לינת־הצדק, די העברעאָ שע און יידישע שולן, ביבליאָטעקן א. אַנד פֿי־לאַנטראָפּישע, געזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע אינסטיטוציעס.

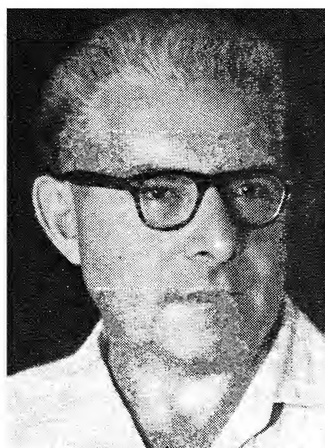
עס איז אויך געמאַכט געוואָרן אַ צעמענטענער פּאַרקן אַרום דעם בית־עלמין, וועלכער איז ביז דאַן געווען אינגאַנצן פֿאַרלאָזט. מיר האָבן אָפּגעהאַלטן פיל זיצונגען און באַראַטונגען, וואָס זייער הויפּט־ציל איז געווען: ווי אַמבעסטן אויסצונוצן די, דורך מיר, געבראַכטע געלטער פֿאַר די באַדערפֿענישן פֿון די איוויער יידן. חוץ די געזעל־שאַפֿטלעכע געלטער, האָב איך אויך געבראַכט אַ גרויסע סומע געלט פֿאַר פּריוואַטע פּערזאָנען, אונטערשטיצונגען פֿון זייערע קרובים אין אַמעריקע. אין אַ קורצער צייט נאָך מיין קומען האָט מען געפֿילט, אַז דאָס שטעטל איז אויפֿגעריכט געוואָרן: עס האָבן זיך געשאַפֿן וואַרשטאַטן, געעפֿנט קראָמען א. אַ. וו. דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן ביס־לעכווייז צו נאָרמאַליזירן.

ביי מיר איז געווען אָן אָפֿענע טיר פֿאַר אַלעמען אָן אונטערשיד: עס זיינען שטענדיק געקומען יידן מיט פֿאַרשיידענע בקשות וועגן טובות, גמילות־חסדים, עצות, דערציילן עוולות, ווי דער שטייגער איז, אמתע און אויסגעטראַכטע א. אַ. וו. מיר האָט פּשוט אויסגעפֿעלט טעג כדי אַנטקעגן צוקומען אַלע איינלאַדונגען: אויף בריתן, חתונות און פֿאַרשיידענע פֿאַמיליע־שמחות. ביז היינט צו טאָג זיינען ביי מיר פֿאַרבליבן די בעסטע זכרונות פֿון יענע טעג פֿון מיין באַזוך אין איוויע.

מיין באַזוך אין דער אַלטער היים האָט געדויערט ביז 1926. פֿול מיט האַרציקע איבערלעבונגען און סאַטיספֿאַקציע פֿון דער דערפֿאָלגרייך־אָפּגעטוענער אַרבעט, האָב איך זיך אומגעקערט צוריק קיין אַמעריקע.

ברוך מורן (ברנשטין) / תל־אביב

ילדות בבית סבא

ביום קיץ אחד, כשגברה המצוקה במינסק הכבו־שה בידי הפולנים, נשלחתי עם אחי מעירי ומבית אבי אל בית סבא שבאותה עיירה רחוקה איביה, שאוכלים שם לשובע לחם בחמאה, ושותים חלב סמוך לחליבתו, ואווירה מחלים ומבריא. נסענו לשהות מעט ושהינו הרבה, ואת עירנו מינסק לא ראינו עוד. באנו לבית חדש.

הבית

כשבע שנים דרתי באותו בית ודומה שלא באתי עד חקרו. היו בו חדרי־חדרים, גדולים וקטנים, בנויים מסביב לתנור עצום; מרתף־לבנים גדול, בעל תריסי ברזל, למחסה מפני שריפה, ומרתף קטן, מיוחד לתפוחי־אדמה; אורווה גדולה לסוסים ועגלות, ובקצהו מדור לפרה. הגג היה עשוי רעפי־עץ (שינדלען), וקטע אחד בו היה נפתח בגלגלת, יחד עם שתי „כנפי" התקרה שמתחתיו, כדי לשמש סוכה כשרה בחג. בעליית הגג נאצרו שכיות־חמדה אין מספר: כלים שנפסלו לשימוש, בקבוקים משונים, כלי אריזה מצויירים לתה ולטבק, ובחורף גם תפוחים מכומנים בקש.

מאחורי הבית, בצד האורווה, היה עוד בית קטן (שטיבעלע), ששימש מחסן ובית־מלאכה. במבוי הצר והגדור שבין הבתים דרו אווזים בעונת הפיטום, והם הם שכירסמו את הקורות התחתונות של הבית הקטן עד לליבתן. ובחזית הבית היתה אכסדרה רחבה, נשענת על ארבעה עמודים לאורך ומתנשאה על מדרגות ארוכות ונאות.

הבית לא היה מעשה־עץ דומם, אלא חי כמונו, על פי העונה ועל פי הלוח. בו גרו ובו נשאו־ונתנו, בישלו ואפו, רקחו ומזגו ומהלו, ארזו והתירו, סיפרו ושרו וגם נזפו וגידפו.

בחורף היה הבית אוטם חלונותיו הכפולים ובולע בתנוריו סוארים עצומים של גזרי לבנה ואורן. „שחורה", הפרה השקטה, היתה מתגבהת בפינתה האפלולית, על גבי שכבות

הזבל המתוספות והולכות, עד שהגיעה כמעט עד לעליה. ותפוחי־האדמה ב„מרתף הקטן", שבפרשיות הראשונות של ספר „בראשית" עוד היו מגיעים עד לרום מחצית הסולם, היו עתה פוחתים והולכים וצריך היה לרדת אליהם יותר ויותר עמוק.

והנה בא האביב, והחלונות ממורקים ונפתחים לרווחה. השׂשר האדום מבהיק על רצפת הטרקלין (דער זאַל), הספרים נתעלעלו ברוח ובשמש. ובחדר אחד צחור וטהור, קודש־הקדשים של הפסח הכשר הממשמש ובא, נער אוהב־מחבוא יושב ודך במדוכת עץ גדולה פתיתי מצה.

סבתא, גיטה אָרע לייבעס

הבית היה גדול וחדריו מרובים, אך מדורם של סבא וסבתא היה זמן רב דוקא החדר האפל שמאחורי התנור הגדול. מן החדר הזה הוליכו דרכים קצרות וישרות לכל חבלי ממלכתה של סבתא: למטבח, לרפת, ל„בית הקטן", ואחרון־אחרון — לחדר הגדול שבמבוא הבית, שבו מקור הפרנסה, החדר שבו מוכרים את היי"ש לדורשיו (זו היתה הפרנסה בשנים האחרונות), אם לגימה של „רביע" ואם מאה בקבוקים.

מתחת למיטתה של סבתא היתה מוצנעת תיבת הרפואה שלה, מיני עיקרים ועשבים, שהיתה מביאה מווילנה ומרפאה בהם את אכרי הסביבה.

תמיד היא טרודה. היא גיטע, והיא אמא, והיא גיטע אָרע־לייבעס, והיא פאַני לייבאָווא, והיא סבתא, שטוב להימלט למיטתה מפחד בלילות, כשהירח המלא מהלך אימה, לאחר ערב של סיפורי מעשיות על גזלנים ו„ליצנים" (מאלאכייטשיקעס) וסהרורים המטפסים על הקירות.

מרובים צרכי הבית, וסבתא מבקשת לה תמיד פרנסות־עזר חדשות, הנה היא מייצרת יין־טוקאי ומאלאגה ומאדירה אמיתיים. והנה היא מעשנת דגים מלוחים, או מבשלת סבון. לא בכל היא רואה ברכה. הסבון, למשל, היה משובח לכל הדעות, אך משום־מה לא רבו הקופצים עליו והשתמשנו בו בעצמנו זמן רב.

ומלבד הפרנסה הרי משק הבית. כעך ולחמניה אפשר לקנות בבית־המאפה שמעבר לרחוב, אבל את הלחם לכל ימות השבוע ואת החלות לשבת היא אופה בעצמה, ועלה אטריות (אַבלעטל לאָקשן) היא מרדדת ומחתכת בעצמה. יש משרתת נוצריה בבית, אבל העבודה מרובה, ובידיים זרות טוב לחתות גחלים. וגם מילי דשמיא תובעים את שלהם. ה„קרבן מנחה" גדול ועבה ובסופו עמודים רבים של תהלים ומעמדות.

יומה של סבתא ארוך, וראשיתו ואחריתו בלועים בעמקי הלילה. הכל עודם שוכבים הוזים על משכבם והיא כבר עושה מעשיה לאור אליתה (אקינעלע) נעוצה בחגו (כמדומה, אף כשכבר היה חשמל בעיר). כשיקומו בני הבית משנתם, ימצאו תנור חם וקדירה שפותה ו„יום" תהלים אמור (אָפגעזאָגט).

ברגעים הגדולים בבית־המדרש סבתא מציצה מעזרת הנשים מבעד לווילון המוסט מעט. ופעם אחת ניסוט הווילון הזה כולו בהתרגשות רבה. זה היה באחת השנים האחרונות, כשהיחוס וה„חזקה" תש כוחם ונמצאו תובעים חדשים ל„פתיחת נעילה" ול„מפטיר יונה", שסבא החזיק בהם כארבעים שנה רצופות. ה„צד" שכנגד דרש למכור גם את הכיבודים

האלה במכירה הפומבית מעל הבימה. והתכוון לקנותם אחד הגבירים החדשים, שלעשירותם ממדים אחרים לגמרי.

סבא הסתלק מן התחרות. אבל סבתא, בעזרת הנשים, לא אבתה להיכנע. היא ירדה ל„פלוש" ושלחה לקרוא את חברו של סבא ושכנו במזרח, ר' אליהו דרייזשעס ז"ל, וביקשתו שלמען השם לא יתן להוציא מידי סבא את החזקה בשום מחיר, והרי היא נכונה למכור לשם כך את כל תכשיטיה.

אולם סבא, וכנראה גם חברו ר' אליהו, דעתם היתה שונה מדעתה, ובפעם הראשונה לאחר ארבעים שנה לא קרא סבא את ספר יונה במנחה של יום הכיפורים ולא פתח את ארון־הקודש לפני נעילה.

ביום חול טרוד, באוצה לעניניה ברחוב, כרעה סבתא ונפלה תחתיה. כשהכניסוה הביתה היה חצי גופה משותק, וכעבור כמה שבועות של יסורים נפטרה לבית עולמה. אשת חיל כמוה מי ימצא?

סבא, ר' אהרן ליב גוטלבסקי

אני חוזר בשעה מאוחרת בערב מבית־המדרש. החדר הגדול שבמבוא הבית, שהיה הומה כל היום, ריק ודומם. המנורה משולשלת למטה וסבא יושב יחידי ליד השולחן הגדול ומעיין בספר.

צהרי שבת. סבא קם ראשון מתנומתו, נוטל ידיו ויושב לעיין בספר. כך בבית, ולא כל שכן בבית־המדרש. תמיד לפניו, על השולחן או על העמוד, ספר. על פי הלוח ועל פי צורת העיון אתה יכול לשער מהו הספר שהוא מחזיק אותה שעה: גמרא, מדרש, חומש עם מפרשים. בבית־המדרש הוא מוחזק ללמדן חריף.

אף כי הוא יושב תמיד על ספריו גוו זקוף והליכתו ישרה, אולי זכר לאותם הימים שהיה חייל בצבא הצאר. הוא היה מספר על שרותו בצבא בלי טינה, וגם בימי זקנותו עוד היה שגור על פיו הפזמון שבו היה החייל הרוסי מלווה את הפירוק וההרכבה של רובהו הדו־קני.

בידי סבא מקל מסומר של עץ אגוז, בעל ידית פשוטה ונאה, המנקש ואומר: „דרך־ארץ, שקצים!" הוא משומרי המסורת של בית־המדרש הישן, שלא ידלגו על שום פיוטים, שלא ישנו ממנהג קדמונים. אבל הוא גם „בעל שחרית'ים" נלבב בימים הנוראים, בעל בכי היודע היכן לבכות. הוא ממוגג ב„אמירתו" את עזרת הנשים ואת כל בעלי הלב בין האנשים. הוא מסוג בעלי התפילה היודעים להטעים את פירוש המילות, ודברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. היו שגורים על פיו כמה ניגונים נאים, ואחד מהם, „כה אמר השם, זכרתי לך חסד נעוריך וגו'" היה מיוחס כמדומני ל„בעל הבית'ל" הווילנאי. כן היה לו נוסח מיוחד לקריאת ההפטרה, שנעלם מאתנו מקורו.

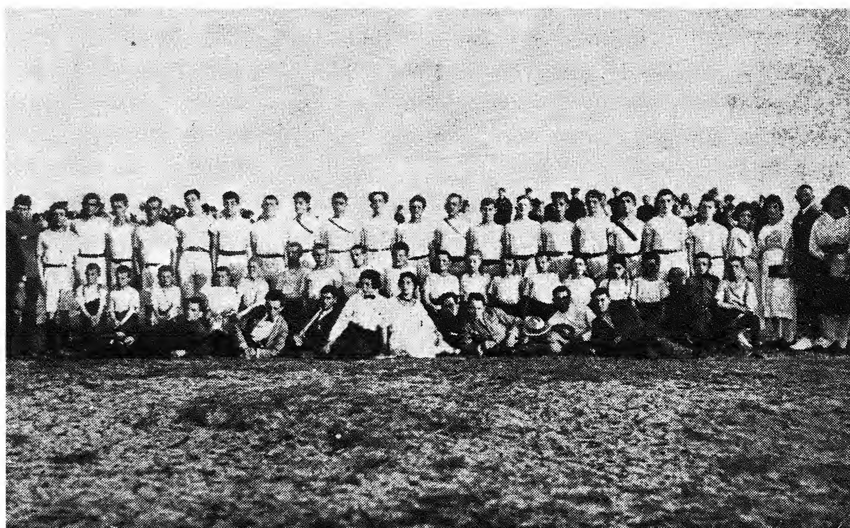
אדם בעל כובד־ראש היה סבא, אדם בעל עומק. אבי ואמי עזבוני שלא בטובתם והוא היה לי לאב. ראיתיו בימי גדולתו וכבודו והתכבדתי בו, וראיתיו בימי צרה ואזלת יד ולא היה בידי להושיעו; ובבכותי על קברו בחברון הזלתי את המרות שבדמעותי על זאת.

חברים

עד מהרה קניתי לי חברים חדשים והייתי כאחד מהם: מתרוצץ עמם בחצר בית־הכנסת (שול־הויף) ומצליף בסרפד בכרעיו המעורטלות של כל הבא בתחומי, פושט כמותם את בגדי אגב ריצה צוהלת באפר (דער וויען) וקופץ לתוך הנחל הצונן, משוטט עמם שיכור משמחת המשחק בדמדומי הקיץ הארוכים.

אחד מחברי הטובים והנאמנים היה יחיאל באקשט בן אברהם־עקיבא המלמד. ובערל בן יצחק איש לאה בת מוטי (בערעלע איטשע לאה מאָטקעס) היה זמן רב חברי ובן בריתי בלימוד. באין אומר ודברים כרתנו ברית בלבנו ללמוד בהתמדה, לעמול בכל כוחנו בעמלה של תורה. יש שהוא היה בא אלי בהשכמת הבוקר לקראני לבית־המדרש, ויש שאני הייתי משכים ובא אליו. בביתם, בית־המאפה, כבר עמד ריח כעכים טריים וניחוחם המתוק היה מתלווה אל מתיקות הלימוד בבית־המדרש הריק.

אגודת הספורט „מכבי״ בראשותו של דוד אנגל בשנות 1926—1923.

ספאָרט־פאַראיין „מכבי״ אונטער דער אָנפירונג פון דוד אַנגעל אין די יאָרן 1926—1923.

ילדות מאושרת היתה לנו. בעיירה התאחדו יחד יפי־הנוף והמרחב של הכפר עם הנוחות היחסית של חיי עיר, פשטות החיים של בני העם עם העדינות והרוממות של חיי תורה ומצוות, שבת ומועד, ולא היתה הפלגה יתירה לשום צד. „בין מנחה למעריב״ אתה רשאי לשחק ולטייל כאוות נפשך. ואם יצאת מעט מגדרך וחטאת, הלא בתפילה אחת בכוונה אתה יכול להתפייס עם אביך ועם קונך. בפרשת קורח, שבה נבלעו באדמה אותו

רשע וכל עדתו, עולים מן האדמה גרגרי היער (יאַגדעס), והמפליג בעונה זו ליער ללקט גרגרים, הריהו עושה, כביכול, רצון לבו ורצון שמים כאחד.

שיחקנו בהתפעלות כל החושים. עשינו אגודות, ערכנו מלחמות, סיפרנו מעשיות. אם השתובבנו, היינו „שטיפערס" (שובבים), ובפי הקפדנים — „שקצים" ו„באַדיונגגען" (נערי בי־בני), אבל לעתים רחוקות מאד היינו „יונגאַטשעס" (זרע מרעים) ו„הולטאיעס" (הוללים).

לימודים

בעירנו השתקפו כל הגוונים, שהתנוצצו ביהדות פולין וליטא לפני חורבנה. חשנו בגורליותן ההיסטורית של כל הבעיות, ואם אנו לא הבנו, הרי „מזלנו" הבין. „אנו" — גם הצעירים שבנו, נערים בני גילי.

בני הנוער למדו בחדרים ובבתי־ספר, בישיבות ובגימנסיות, בעיירה ומחוצה לה. חצר בית־הכנסת היה המרכז לכל, והודעות על דרשת הרב בשבת הגדול התנוססו על הכותל המערבי של בית המדרש בצד קול־קורא לעזרת כורי־הפחם השובתים באנגליה והודעה על אסיפה כללית באגודת בעלי־המלאכה. „כל העיר" נהרה לדרשה של מגיד מפורסם — „משה ידבר", או המגיד־מישרים דביאַליסטאָק — ולהבדיל להרצאה על הבורוכוביזם ב„בית־העם". על הבימה בבית־הכנסת של עץ התווכחו מורי „תרבות" ו„ציש"א" על עברית ואידיש. הרגשנו באורגניות של תרבותנו, כיצד הכל נובע ממקור אחד וזורם אל מקום אחד.

התפללנו ולמדנו בכוונה, וקראנו את הספריה על הסדר. ישבנו עם ר' משה הדיין על הגמרא, ובלענו בצמא כל עתון וכל ספר שהגיעו לעיירה.

לאחר שיצאתי עם חברי מבית־הספר „יבנה" היינו זמן מה עזובים לנפשנו, בלי רב. ואז בא ר' מאיר קרליץ מווילנה והרביץ בנו תורה. למדנו בחבורה קטנה מסכת בבא בתרא. למדנו בסדר ובהעמקה אבל בלי התלהבות. ואז באה הישיבה הגדולה, ישיבת „בית יוסף", והביאה עמה רוח אחרת לעיר.

העיר הדבקה בחיים ותלמידי ר' יוזל המסתגפים היו בתחילה בחינת שני הפכים, אבל מעט מעט באה ההתקרבות. הראקישקאי והקאזאני וחבריהם הדריכונו בדרכי המוסר ופתחו את לבותינו לשיחותיהם העמוקות של אישים כר' שמואל ויינטרויב ור' לייב חסמן ז"ל.

אחד המרבה ואחד הממעיט, אבל הניגון הנוגה של תפילת מעריב של חול בבית המדרש האפלולי, והניגון הנעלה והמרומם של תפילת ליל שבת — די באלה כדי שנזכור את הישיבה בחיבה ובהערצה.

בתוך עמי

כל העיר שיעורה „כפיהוק" (גרויס ווי אַ געניץ), שנים שלשה רחובות מסביב לחצר בית הכנסת וכיכר השוק. במהלך שעה קלה לכל רוח מתחילים השדות והיערות והכפרים —

הכל של הגויים. אבל מעבר לזה, מקרוב ומרחוק, שוכנות עיירות יהודיות אחרות, ולכולן בתי כנסת עתיקים ובתי עלמין רבי־דורות ומסורות ומעשיות. ויהודים נוסעים מהכא להתם: רוכל, ו„מגיד", וסוחר סוסים, וסתם בעל־בית, ואשה וילדיה, וצעיר משכיל המבקש לו מעמד של מורה ל„זמן" או שנים.

ילד בחדר, שלא הרחיק מהלאה לחורשה הסמוכה, חי במרחביה, מרחב מקום וזמן. מעשיות סבתא וסיפורי החומש ארוגים בלבו יחד לתקופה אחת אריכתא, נצח של יהודים ויהדות.

בפי זרים, בני עיירות אחרות, מכונים היינו „קני־שוט איביאיים" (איוויער בייטש־שטעקלאַך), על שם רוכלינו ועגלונינו. לא התביישנו בכך והשבנו להם באותו מטבע, אבל גאים היינו על ר' משהלי איוויער, שהיה בא לבקר אצל הגאון בווילנה בקפיצת הדרך, ועל ר' חיים עוזר, בן הרב דעירנו, וגם על בעלי־מלאכה תלמידי־חכמים כר' שעיה הנפח וחבריו. הנה כך, ארץ ושמים נשקו. זה במרכולתו וזה בתורתו, והכל יהודים. יכול אתה לדבר „על השם ועל משיחו", אבל מקומך בבית הכנסת. ואפילו פגה האמונה מלבך אין מכובד עליך מיהודי למדן. איביה היתה עיר יהודית, משמע: יומה ולילה, חולה ושבתה, קיצה וחרפה יהודיים היו. אינו דומה בוקר של ימי הסליחות לבוקר סתיו אחר, ולא ערב שבת בין השמשות לבין־ערביים סתם.

כשבאונו הידיעות על חורבן העיירה, התרגלתי מעט מעט להשיג את כל הנוראות. רק דבר אחד איני יכול לדמות לעצמי עד היום: איך נראית איביה הגויית בערב שבת בין הערביים, כששמים חדשים נפרשים מעל העיר וקול התרועה המתוק בוקע ממעמקי מרום: לכו נרננה לה'!...

מנדל בנדר (מרגולין) / ר״ג

שושלת־היחוסין של משפחת משכיל לאיתן־בנדר

ר׳ קלמן בנדר, משכיל לאיתן ע״ה ששושלת היוחסין של משפחתו היא אחת המפוארות ביותר בישראל (שינה את שם משפחתו ממשכיל לאיתן, לבנדר עם פרסום גזירת 25 שירות צבאי ברוסיה), נולד בסלונים לאביו, הרב ר׳ אהרן בן הגאון ר׳ אברהם מאיר הגולה בעל „משכיל לאיתן" ממינסק, בן הרב ר׳ יהודה לייב אב״ד חוטימסק, בן הרב הגאון הקדוש מוה״ר אברהם, נכד הגאון הגדול החסיד המקובל אב״ד שקלוב בעל אור ישראל, בן הגאון החסיד מוה״ר אהרן אב״ד העיר אומן, מגזע גאונים קדושי ארץ סנדרליך וקאַלמינקעס יפה, מזרע בעל הלבושים, עד רש״י ומוה״ר זלמן מורלש, אב״ד המבורג וגאון הגאונים רשכבה״ג, בעל השל״ה הקדוש, דוד המלך ושמואל הנביא.

קונטרס מיוחד על יחוס המשפחה, תולדותיה והסתעפותה ל„חקר המשפחות" יצא לאור בשנת 1953 ע״י הרב ד״ר צבי הרכבי בירושלים (הוצ״ס הא״י, ירושלים, תשי״ג—1953).

רשימת הספרים שחוברו ע״י הגאון ר׳ אברהם משכיל לאיתן ממינסק:

ראו אור:

משכיל לאיתן — חדושי הלכות לסדר מועד וקדשים

באר אברהם — על ברכות ומועד

נחל איתן

מצפה איתן — על הש״ס

יד אברהם — על שו״ע יו״ד

חדושים על הספרי

לא ראו אור:

נחל איתן — על ספרי הרמב״ם, היד החזקה, הנותרים

באר אברהם — על סדר נשים

מי הבאר — על סדר נשים

שלשה ספרים — על יתר הסדרים

ספר אגדות — הש״ס

שפתי רננות — על התורה בנגלה

תעלומות חכמה — על התורה בנסתר

חדושים על שו״ע — או״ח, חושן משפט, אבן העזר

פרי נעורים

עץ הדעת — דרושים

ועוד קונטרסים וכתבים הרבה בנגלה ובנסתר.

לימים נשא את פועה (פאַיע) לבית יוקוב ועבר לאיביה. לר׳ קלמן ולמרת פועה היו 11 ילדים: אברהם, חסיה, משה, ליפמן, חיה ויצחק (באיביה), טוביה, בילה, יעקב, טילה, דבורה (בארצות הברית) וזכו ל־41 נכדים.

ר׳ קלמן נכדו של הגאון מאור הגולה, ר׳ אברהם משכיל לאיתן ממינסק, היה מכובד ואהוב על כולם. היה ישר לב, אדם בריא, זקוף וחסון, בעל הדרת פנים, שזקן ארוך ומטופח יורד לו על מדותיו. לא אהב להתערב בעניני הציבור ולא רדף אחרי הכבוד. במקרה והיו לוחצים עליו להביע את דעתו על בעיות שעמדו בוויכוח, היה באי־רצון מסביר את דעתו בהגיון רב.

עסק במסחר הפשתן וזרעי הפשתה ונחשב למומחה גדול. את הסחורה היה קונה מרוכלי הכפר (קאראבעלניקעס), בשוקים וירידים ומסוחרי העיירות הסמוכות. את הפשתן המנוקה והמסווג היה מוכר לטקסטיל בערי רוסיה התעשיתיות ולחוץ לארץ. את זרעי הפשתה היה משווק לבתי־חרושת לשמן.

דברתו היתה חוק והיה מקפיד לשמור על מוצא פיו. הוזלה הסחורה שקנה, היה הוא שנשא בהפסדים. תכונות־היושר וההגינות במסחר היו בניגוד למקובל אצל יתר סוחרי העיירה. חודשיים לפני החגים היה עוסק במסחר האתרוגים, ובמשך השנים התמחה בקביעת סוג וטיב ארבעת המינים. את האתרוגים בשביל איביה והסביבה היה מקבל מדודו, הרב ר׳ נפתלי משכיל לאיתן ממינסק — בעל בית מסחר גדול לספרים.

סבי, ר׳ קלמן עסק במסחר עד התחלת מלחמת העולם הראשונה (1914). עם פרוץ המלחמה נשאר תקוע עם הרבה סחורה. עשה מאמצים להפטר מהסחורה, כדי שיוכל להתקיים עד גמר המלחמה (הוא שניבא למלחמה ממושכת). סבי חי בפחד מתמיד, שמא יזדקק חו״ח ליפול למעמסה לעת זיקנה, והיה בוכה כשהיה מגיע בברכת המזון לפסוק

„ונא אל תצריכנו השם אלקינו, לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלואתם". סוף־סוף עלה בידו למכור כמות מסוימת של זרעי הפשתה. את יתר הסחורה החרימו הגרמנים.

ר' קלמן נתברך בקול נעים וערב והיה משמש כבעל־תפילה בימי החגים בבית המדרש הישן שלא על מנת לקבל פרס. מתפללי בתי־המדרש האחרים היו באים להאזין לקול הרינה והתפילה שלו בנוסח ה„סקארבובי" (סקארבאָווער ניגון). יומיים לפני יום הכיפורים היה מסיים את מסחר האתרוגים ומתכונן לתפילת „כל נדרי". בערב יום־כפור היה יוצא כבר בשעה אחת לתפילת מנחה. היה משלם כמקובל לגבאים את כל חובותיו לבית המדרש וליתר חברות־הצדקה. היה משתרע על הרצפה והשמש היה מצליף בו ארבעים חסר אחת מלקות.

שיא המתיחות והרטט הגיע, כששניים מנכבדי העדה עמדו, וספרי־תורה בזרועותיהם, על יד בעל התפילה ר' קלמן, והוא התחיל לסלסל „על דעת המקום" וכו'; כשהתחיל בקולו הערב והנעים ב„כל נדרי" עלה הבכי מעזרת הנשים עד לשמיים. למחרת היה מתפלל מוסף ולפעמים גם „נעילה". במוצאי יום כפור היה, כדרך המדקדקים במצוות, תוקע יתד במקום המיועד להקמת סוכה.

בזמנו הפנוי היה מבקר את ילדיו ובני משפחותיהם. רוב זמנו הפנוי היה מבלה במשפחת בנו, אברהם. אמי בילה ע"ה היתה האהובה עליו מכולם.

לפני עלייתי ארצה הלכתי להפרד ממנו; הוא ביקש ממני שאעשה לו חסד ואבקר את בן־דודו, אברהם קופלמן, מראשוני פתח־תקוה. לפי חשבונו הוא צריך להיות בערך בן מאה שנה. ביקש כ"כ להזכיר לו שבזמן שעלה לארץ־ישראל רץ אחריו וצעק: „קח אותי אתך!" כשבאתי ארצה נסעתי בדליז'נס לפתח־תקוה, ומצאתי את אברהם קופלמן שוכב חולה במיטה. הצגתי את עצמי כנכדו של בן־דודו, ר' קלמן ומיד נזכר ואמר: „השקץ הזה בזמן נסיעתי לארץ־ישראל רץ אחרי העגלה וצעק, קח אותי אתך". ר' אברהם קופלמן היה בן 103 שנה במותו (ראה ספר „משפחת האדמה" למשה סמילנסקי, כרך א', דף 105).

ר' קלמן בנדר, משכיל לאיתן, נפטר בשיבה טובה, נערץ, אהוב ומכובד ע"י כולם.

*

אבי, אברהם בנדר, משכיל לאיתן ז"ל, נין הגאון מאור הגולה ר' אברהם משכיל לאיתן ממינסק, נולד באיביה להוריו: ר' קלמן ז"ל ופאַיה ז"ל לבית יוקוב.

אבי היה נעים הליכות, אדם רב־חן, בעל נימוסים וישר־לב. היה אהוב ומקובל על כל אדם שבא אתו במגע. שמו היה שם־דבר בכל הסביבה. לא רדף אחרי כבוד ולא התערב בעניני הציבור.

אהב את הסדר והשקט בבית וכולם ידעו שאין להפריעו בעבודתו. היה מהדר בלבושו, שמר על נקיון בגדיו ותמיד מסודר ומצוחצח. כשהחליט להקים בית, בנה את ביתו רחב־הידים בקצה העיירה מול הנהר, שלא יהיו לו סכסוכים עם שכנים. אהב מטבעו את השלימות בכל.

היה עורך־דין מצליח וכולם כיבדוהו. שמר בקפדנות על שמו הטוב ולא היה מיעץ

לצד שכנגד, כפי שנהגו עורכי דין אחרים. לא קיבל תיק במדה שידע מראש שיפסידו. אם היה רואה נאשם מפסיד בגלל הסבר לא נכון היה קם ומבקש מבית המשפט להרשות לו להגן על הנאשם מבלי לקבל פרס; הכסף לא קבע בחישוביו ובגישתו. השופט הרוסי היה מכבדו ומעריצו על כך, למרות היותו אנטישמי. לא כתב בשבת ולא חתם בבית המשפט בשבת. השופט היה משתדל, עד כמה שאפשר, שמשפטיו לא יתקיימו בשבתות ובחגים אבל לא תמיד הצליח בכך.

היתה לו אוזן קשבת לענינים צבוריים והיה מוכן תמיד לעזור. אני ואחי אהרן ז״ל בקשנו אותו שיעזור לנו לשכור מספר חנויות בשוק לאולם תיאטרון בשביל החוג הדרמטי היהודי (אבי היה אז העורך דין של כל החוות („מאיאַנטקי״) של הרוזן (גראַף) מילבסקי בסביבה). אבי פנה מיד למנהל החווה ואחרי מו״מ סוכם על גובה דמי־השכירות ויום חתימת החוזה. כשנודע הדבר לחוג הדרמטי הנוצרי התייצבו בפני מנהל החווה ודרשו בכל תוקף שלא יחתום על החוזה עם היהודים אלא עמם בלבד. מנהל החווה נפגש עם אבי וביקש שיוותר הפעם לטובת הנוצרים. אבי התרגז מאוד והשיב, שאפשר היה למצוא פשרה, שהתיאטרון יהיה משותף. „אבל מכיוון שנודף מהענין ריח של אנטישמיות, חייב אני להגן על כבוד היהודים ועל כבודי, לכן מחובתי להודיעך שבאם תוך יומיים לא תופיע במשרדי לחתום על החוזה, אהיה נאלץ להפסיק את טיפולי כעורך דין בעניני החווה שלך״. אכן, החוזה לא נחתם ואבי קיים את איומו והפסיק להיות עורך־הדין של החווה.

הבית שלנו היה תמיד מהתורמים הראשונים למגביות ציוניות ומהראשונים לפעילות ציונית. הקופסה הכחולה־לבנה של קק״ל היתה תמיד מלאה. אבי לא היה רק יפה דורש אלא היה גם יפה מקיים. הוא החליט להעלות את המשפחה לארץ ישראל. אבי ואחי אהרן ז״ל רכשו ע״י חברה ביאַליסטוקאית שתי חלקות אדמה ושני חלקים במפעל סריגה, שצריך היה לקום על אותו הקרקע ברמת־ישי ע״י נהלל. הסוף היה שהחישובים שנעשו לא התאימו למציאות — כל העסק עלה בתוהו, והכסף הלך לאיבוד.

אבי נפטר לאחר מחלה קצרה בעת ניתוח בבי"ח בווילנה, מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

*

אמי בילה בנדר, משכיל לאיתן ע"ה, נולדה בסריי, ליטא, לאביה ר' זליג כ"ץ זצ"ל ולאמה מרת דבושה ז"ל. אביה ר' זליג היה בעל טחנות־קמח, יהודי אמיד, נדבן וידו פתוחה לכל נצרך. היה למדן גדול ועסק בשעתו הפנויה בתורה.

הפרופסור הרב משה שור זצ"ל, רבה של בית הכנסת טלומצקי בוורשה, היה בן־דוד של אמי. בני הדוד האחרים של אמי, האחים מרצקי ובן־יעקב היו מהדמויות הבולטות בווילנה לפני מלחמת העולם הראשונה. הם היו מנהיגים ציוניים בולטים. רכושם נאמד במיליוני רובלים. בן־יעקב היה גם סופר ובנקאי (ראה האנציקלופדיה העברית, כרך ט', דף 151). עם עלייתם של הסובייטים לשלטון ברוסיה, אבד כל רכושם. בוריס מרצקי נפטר לפני 4 שנים בשיבה טובה בנהריה.

אמי היתה דמות נפלאה. היתה מקבלת כל אדם בסבר פנים יפות. מעולם לא פגעה באיש. היתה בעלת מזג טוב ודבריה נאמרו בנחת. גילתה סבלנות ללא קץ לכל מר־לב וקשה־רוח והיתה מקור של סעד לכל נצרך. צדקה היתה משתדלת לחלק בסתר וליוותה את הנצרכים בדברי ברכה ועידוד.

חינוך ילדיה היה משאת נפשה. באיביה היו עשירים מאתנו, אבל מסופקני אם ידעו לחיות ולנהל בית כפי שידעה היא. לשקט ששרר בביתנו אני מתגעגע עד היום. אורחים חשובים שהיו מבקרים באיביה בעניני ציבור, היו אורחי ביתנו. בכלל ידעה אמא לקבל אורחים. בשבתות היתה כל המשפחה המסועפת מבקרת בביתנו.

בביתנו היה קיים נוהג ששלושת הארוחות העיקריות היו אוכלים ביחד ובשעות קבועות, ואף אחד לא העז להפר את הנוהג.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלץ אבא לפרוש מעיסוקו כעורך־דין ולקיים את המשפחה ממה שחסך בשנים הקודמות. אמי עמדה לימינו והשתדלה במדת האפשר להקל על מצבו.

נרצחה יחד עם בתה שרה וכלתה עם ילדיהן ביום הטבח הגדול (12 במאי 1942).

חיים גראַדע

דער ברונעם

מיר גיבן דאָ דעם קאַפּיטל פיר פון דער דערציילונג „דער ברונעם" פון בוך „דער שול־הויף" פון באַקאַנטן שרייבער חיים גראַדע.
אין דעם קאַפּיטל געפינען מיר אַ שילדערונג פון איוויער פרוש ר' אברהם דוד בלאָך. געווען באַקאַנט אין שטעטל אונטערן נאָמען „ר' אלי' דעם דיינס איידעם", אָדער פשוט ר' אלי'ס איידעם", אָדער פשוטער „דער משגיח" (געווען זיינערצייט אַ משגיח אין דער איוויער ישיבה).
ווי באַקאַנט האָט ר' אלי'ס איידעם פאַרלאָזט אין די שפּעטע דרייסיקער יאָרן זיין פרוי און קינדער אין איוויע און אַוועקגעזעצט זיך לערנען אין גאונס קלויז אין ווילנע, וווּ ער האָט אויך געפונען זיין טויט, פון די הענט פון די רוצחישע מערדערס ימ"ש.

(רעדאַקטאָר)

בעת דער איוויער פרוש לערנט, לויפן זיינע קויל־שוואַרצע אויגן גיך, גיך איבער דער גמרא, איבער רש"י און תוספות. און פונקט אַזוי גיט עס אים מיטאַמאָל אַ ברען, אַ הייב־אויף פון אָרט, און ער נעמט לויפן דורך דער שטאָט איינטענהן מיט די שיינע יידן, מען זאָל שרייען קאַראַאול אין אַלע גאַסן הלמאי יידישע טעכטער גייען ניט אין מקווה. מען זאָל רופן אסיפות הלמאי יידישע קינדער גייען אָן ציצית. ער מאָנט ביי די רבנים און מגידים, זיי זאָלן ריידן אין די קלויזן הלמאי יידישע קינדער עסן טריפות. און צו די גבאים לויפט ער מען זאָל עפּעס טאָן, יידישע קינדער זאָלן היטן שבת. ער רעדט האַסטיק, סאַפּעט, שלינגט די ווערטער, וואַרפט מיט די הענט — און טוט גאָרניט אויף. פונדעסט־וועגן האָט שטאָט פאַר אים דרך־ארץ און אויך אַ ביסל מורא. ווען ער נעמט פאָכען מיט די הענט און רוקט אַרויף העכער אויפן קאָפּ דעם שוואַרצן טיפן קאַפּעליוש, דערזעט מען, אַז ער טראָגט הויך אויפן שטערן דעם של־ראש פון זיינע תפילין, און די פינגער פון זיין לינקער האַנט זיינען אַרומגעוויקלט מיט די רצועות פון דעם של־יד. נאָכדעם ווי דער איוויער שטורעמט זיך אויס, שרייט זיך אויס, זעצט ער זיך צוריק אַוועק ביים שטענדער, און זיינע אויגן נעמען לויפן נאָך גיכער איבער דער גמרא, איבער רש"י און תוספות, ער וויל אָניאָגן די פאַרלוירענע צייט. ער באַמערקט קיינעם ניט, הערט קיינעם ניט, זיין אויסגעבויגענע, פאַרפרומטע פּלייצע שאָקלט זיך, און בלויז פון צייט־צו־צייט טוט ער אַ קוק מיט שרעק אין צוייטן עק בית־מדרש, וווּ עס זיצט זיין שונא, דער פרוזשאַנער פרוש, ר' צדוק.

ר' צדוק איז אַ הויכער ייד דאַר ווי אַ שטעקן, מיט אַן אויסגעטריקנט קעפּל, וואָס הוידעט זיך כסדר פון רעכטס אויף לינקס און פון לינקס אויף רעכטס, הוידעט זיך פון

אַלטקייט און פון שטענדיק זאָגן: נייך! ר' צדוק איז מבטל די גאַנצע וועלט. קיין באָרד וואַקסט ביי אים כמעט ניט, ווי ער וואָלט געווען אַ סריס, און אויגן האָט ער קליינינקע, שפּילקע־קעפּלעך. אַ גאַנצן טאָג זיצט ער ביי זיין ברייטן דעמבענעם שטענדער, אויפן שטענדער ליגט אַ גרויסע ווילנער ש"ס־גמרא, און אויף דער צעעפנטער גמרא ליגט אַ קליין פיר־קאַנטיק ביכעלע, ווי אַ קליין קעשענע־לוחל. ער וואַרפט אַ קוק אין דער גמרא און נעמט גלייך פאַרשרייבן זיינע חידושים מיט אַ דראָבנעם פּיטשע־מאָנטשיקן כתב, וואָס בלויז ער אַליין מיט זיינע שאַרפע שפּילקע־אייגעלעך קען עס לייענען. מען זאָגט אויף אים, אַז ער האָט אַ גאַנצן קאַסטן מיט אַזעלכע קליינינקע פּירקאַנטיקע באַשריבענע ביכעלעך. מ'דערציילט אויך וועגן אים, אַז ער איז אַמאָל געווען אַ רב אין אַ שטאָט, האָט מען אים פון דאָרט אַרויסגעטריבן, ווייל ער האָט זיך אויף קיינעם ניט אומגעקוקט און בלויז געשריבן תורה. טאָמער האָט אים אַ ייד אַ בעל־הבית געפרעגט ווען עס פאַלט אויס ראש־חודש, האָט ער יענעם געענטפערט:

— עם־הארץ! גיי אַרויף אויף דער בימה און גיב אַ קוק אין גרויסן טאָוולנעם לוח, וועסטו וויסן ווען עס פאַלט אויס ראש־חודש. און אויב דו פאַרשטייסט אַפילו ניט וואָס עס שטייט געשריבן אויפן טאָוול (דער מחבר פון לוח איז אַזאַ עם־הארץ ווי דו) טאָ פרעג ביי דעם עם־הארץ, דעם אונטער־שמש. אויף צו וויסן ווען עס פאַלט אויס ראש־חודש דאַרפסטו האָבן אַ רב?

ווען אַ יידענע איז צו אים געקומען פרעגן אַ שאלה, האָט ער ניט געוואָלט איינרייכטן אין די הינערשע קישקעלעך זיינע פינגער, וואָס שרייבן תורה. ער האָט פון דער ווייטן אַ קוק געטאָן אויף דער געשאָכטענער הון און געענטפערט דער יידענע:

— עם־הארץ, ווייסטו ניט, אַז עס איז אַ בפירושע רש"י, אַז עס איז טריף?

האָט מען ר' צדוקן אַרויסגעיאָגט פון שטאָט. נאָר די טבע מבטל צו זיין די גאַנצע וועלט איז אים געבליבן אויך אין גאונס קלויז. אויפן איוויער פרוש זאָגט ער: ר' יהושע בן לוי האָט זיך געקלאָגט, אַז ער האָט פאַרגעסן זעכציק דינים, ווייל ער איז געווען אַן עוסק בצרכי צבור. אָבער דער איוויער דאַרף ניט מורא האָבן, אַז ער וועט פאַרגעסן לערנען, ווייל ער פאַרנעמט זיך מיט כלל־זאַכן. דער איוויער עם־הארץ האָט קיינמאָל ניט געקענט.

דער איוויער ענטפערט אויף דעם גאָרניט, נאָר אין האַרצן טראַכט ער: קיין מעשה ניט! דער פרושאַנער האָט נאָך עד היום ניט אָפּגעדרוקט קיין ספר און קיינער האָט נאָך ניט אַריינגעקוקט אין זיינע געשריבענע ביכעלעך. ווען ער איז אויף אַן אמת מחדש, וואָלט ער פריער באַדאַרפט דורכלערנען די סוגיא, דערנאָך זיך אַרומדרייען און אַריינ־טראַכטן און ערשט דערנאָך זיך זעצן שרייבן. לערנט ער ניט, טראַכט ניט, דרייט זיך ניט אַרום, רק ער שרייבט, שרייבט, שרייבט. ס'קען גריילעך געמאָלט זיין, אַז ער שרייבט פּראָסט־פּשוט איבער אות אין אות פריער דעם עמוד גמרא, דערנאָך רש"י און לסוף תוספות. איי פאַרוואָס טוט ער עס? קיין מעשה ניט! אים דאַכט זיך, אַז דאָס זיינען זיינע חידושים.

אַזוי טראַכט דער איוויער אין זיין ווינקעלע און קוקט פונדעסטוועגן אומרואיק אַריבער צו ר' צדוקן, וואָס זיצט אַנטקעגן דער „שטאָט", וווּ דער ווילנער גאון איז

געזעסן. דער איוויער זעט ווי מענדע דער טרעגער גייט צו צום פּרושאַנער און רעדט צו אים ברוגזלעך, ווי ער וואָלט ביים אַרויסגעיאָגטן רב געמאָנט אַ חוב:

— רבי, דער ברונעם אויפן שול־הויף איז צעבראָכן. ידישע קינדער האָבן ניט צו טרינקען קיין וואַסער.

ר׳ צדוק, וואָס נעמט ניט אַוועק די אויגן און די רעכטע האַנט מיט דער פּעדער פון זיין ביכעלע, ציט אויס די לינקע האַנט אין דער זייט, ווו עס זיצט דער איוויער, און טייטלט אַהינצו מיט זיינע לאַנגע, אויסגעטריקנטע פינגער:

— עם־הארץ, גיי צום איוויער עם־הארץ. ער זוכט שטענדיק פון אונטער דער ערד אַן אויסרייד ניט צו לערנען, פאַרנעמט ער זיך מיט כלל־זאַכן. דער ווילנער גאון איז אין די תפילין געזעסן און געלערנט, נאָר דער איוויער עם־הארץ באַוויזט אַ גרעסערע קונץ: ער לויפט אין די תפילין אַרום אין גאַס.

אין שטיינערנעם בית־מדרש איז טונקל, קיל און ליידיקלעך, הערט דער איוויער איטלעך וואָרט, וואָס זיין אומזיסטער דם־שונא זאָגט וועגן אים. ווי שטענדיק, פאַר־שוויגט ער אויך דאָס מאָל, נאָר אין האַרצן טראַכט ער: קיין מעשה ניט! דער פּרושאַ־נער האָט זיך אַוועקגעזעצט אַנטקעגן פּלאַץ ווו דער גאון איז געזעסן, מיינט ער, אַז ער איז אויך אַ גאון. אַקוראַט ווי אים דאַכט זיך, אַז די גמרא, וואָס ער שרייבט איבער אות אין אות אין זיינע ביכעלעך, איז זיין אייגענע תורה.

מענדע טראַכט פאַמעלעך און שווער, ווי פאַמעלעך און שווער ער שטעלט זיינע קלאָציקע פיס. נאָר האָט ער זיך עפּעס־וואָס אַריינגענומען אין קאָפּ, איז עס פון דאָרט ניט אַרויסצושלעפּן, ווי אַ האַק פון אַ סוקעוואַטן ברים. פון ר׳ צדוקס ווערטער פאַרשטייט ער, אַז דעם ברונעם וועט פאַרריכטן דער איוויער.

— רבי, דער ברונעם אויפן שול־הויף איז צעבראָכן. ידישע קינדער האָבן ניט צו טרינקען קיין וואַסער.

— אויף דעם זיינען דאָ בעלי־בתים, אויף דעם איז דאָ אַ קהילה, — מורמלט דער איוויער די אויגן אַריינגעטאָן אין דער גמרא, ווי ער וואָל עס פון דאָרטן אַרויסגע־לייענט, — עס וועלן זיך געפינען פאַרזאָרגער, אַז ידישע קינדער זאָלן ניט בלייבן אָן וואַסער. אָבער אַז יידישע קינדער זאָלן ניט גייך אָן ציצית, ניט עסן קיין טרפות און היטן שבת, זאָרגט קיינער ניט. מוז איך, נעבעך, מבטל זיין פון לערנען און זאָרגן פאַר דעם.

— אַז דער ברונעם איז צעבראָכן, קען מען אויך ניט הייצן די באָד און די מקווה, — קליגלט זיך מענדע.

— איך קען גאָרניט העלפן, איך בין דאָ אַ פרעמדער, ניט קיין היגער רב. פאַרריכטן די מקווה וואָלט זיך טאַקע קיינער ניט געאיילט. וויבאַלד אָבער, אַז עס איז אויך צעבראָכן דער ברונעם, וועלן זיך שוין געפינען בעלנים, ס׳וועלן זיך שוין געפינען, — פאַרגראָבט דער איוויער אין דער גמרא די נאָז, די אויגן, די באָרד, די פאות, און זיין אויסגעבוי־גענע פאַרפרומטע פּלייצע ווערט נאָך אויסגעבויגענער, נאָך פאַרקרומטער. מענדע גלאָצט אויפן איוויער, אויפן פּרושאַנער, און קוקט אויך אַהינצו ווו עס זיצט ר׳ בונעמל. אַלע שאָקלען זיך איבער זייערע ספרים און קיינער וויל ניט פאַרריכטן דעם ברונעם.

חיה לעוויטין (וואָלאַנסקי) / רמת־גן

הייזער אין שטעטל

א. מאָשע פיסעלעווסקיס שטוב

אין בערנאַרדינער גאַס האָט זיך מאָשעס שטוב אויסגעטיילט פון אַלע אַנדערע הייזער מיט זיין לאַנגן הילצערנעם גאַנעק, וואָס האָט אַ קיי־לעכדיקן זומער געדינט ווי אַ פאַרברענג־אָרט, וווּ מען האָט געפּאָליטיקירט, גע׳לצ׳עוועט און דיסקוטירט.

ר׳ מאָשע אַליין איז געווען אַ געלאַסענער, מיושבדיקער און גוטמוטיקער. ער האָט גע־שפּרודלט מיט לעבנס־חכמה און פאָלקסטימלעכן הומאָר. ער פלעגט זיך אַפילו וויצלען ניט נאָר אויף זיין ווייבס חשבון, נאָר אויך אויף זיין אייגענעם:

— ווען איך בין געווען אַ בחור פלעגט מען לאַכן פון מיין בייכל, פולן פּנים און ברייטער נאָז. אַז איך האָב חתונה געהאַט בין איך גע־וואָרן אַ שיינער יונגערמאַן. פאַר אַ באַלעבעסל פּאַסט אַ בייכל, אַ ברייט פּנים, געדיכטע וואָנסעס און אַפילו אַ פלאַטשיקע נאָז...

אין שטעטל האָט מען איבערדערציילט זיינע חכמות און וויצן. בעתן ריקצוג פון דער צאַרישער אַרמיי אין יאָר 1915 האָט אַ קאָזאַק פאַרהאַלטן מאָשען און געפּאָדערט, אַז ער זאָל אים באַווייזן דעם וועג דורך נאָווארעדקער גאַס. רבקה, וועלכע האָט דאָס געזען דורכן פענצטער האָט געשריען: — „מאָשע, וואָס האַלטסטו דעם קאָזאַק?". —„רבקה". — האָט מאָשע געענטפערט — „דער קאָזאַק האַלט מיך"...

אַ ישיבה־בחור אין דער יוגנט, האָט ער זיך שפּעטער פאַרטיפט אין דער השכלה־ליטעראַטור און „איינגעשלונגען" אַלץ וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט אין יידיש און העברעאיש. פון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן אַ שטיקל „אפּיקורס", וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין ספיקות און שאלות וועגן דעם, ווי דער רבונו של עולם פירט זיין וועלט, כאָטש ער איז זיין גאַנץ לעבן, לויטן שטייגער פון די ליטווישע יידן, געווען אַ פרו־מער ייד. אויף די עלטערע יאָרן האָט ער זיך אָנעקגעזעצט לערנען די פוילישע שפּראַך,

וואָס איז אים נעבעך אָנגעקומען זייער שווער... זיין פרנסה האָט ער געפונען אין דעם צוקערקעס־פאַבריקל, וואָס האָט געבילדעט אַ טייל פון דער דירה. ער האָט, פאַרשטייט זיך, ניט געקענט קאָנקורירן מיט די גרויסע שאָקאָלאַד־פאַבריקן, אָבער זיינע צוקער־קעס, כאַלווע, קאַנדל־צוקער, האָבן געהאַט אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער געגנט.

זיין עזר כנגדו איז געווען רבקה חוהס, אַ הויכע, דאַרע, קרענקלעכע פרוי, וואָס איז געווען אַ דינאַמישע, האָט אָנגעפילט די שטוב מיט איר הייזעריקן קול און געשטעלט אין שאָטן איר געלאַסענעם, באַזאַכטן מאַן. זי האָט זיך געמישט אין אַלע שטעטלשע קהלשע ענינים און אומעטום געזאָגט איר וואָרט. איז עס געווען ביים קלייבן אַ רב, אַ חזן צי אַ שוחט, ביי וואַלן צו דער קהילה און די גמינע, שטעטלשע סיכסוכים און קריגערייען, האָט זי מיט אַנטשיידנקייט געקעמפט פאַר איר מיינונג, און לויט איר שטייגער מיט אַ גרויסן טומל.

די משפחה איז געווען אַ קינדערלאָזע און איר ענערגיע און אימפעט האָט זי אויס־געלאָדן אין פירן געשעפרעכן און „דרייען גרויסע רעדער". רבקה חוהס האָט יאָרן־לאַנג געהאַט די קאָנצעסיע פון מלוכהשן בראָנפן (צוזאַמען מיט קאָסאָווסקי) און געהאַט אַ „חלקל" אין כל מיני אַנדערע מסחרים, אָבער אָן אַ גרויסן טאָלק און אַ סברא, אַז פאַרדינט האָבן די שותפים, וואָס האָבן געמסחרט מיט איר... מאָשע פלעגט זאָגן: „וואָס איך פאַרדין שטילערהייט פון מיין קליין צוקערקעס־פאַבריקל, פאַרלירט רבקה אין אירע גרויסע געשעפטן"...

די שטוב איז געווען אַן אָפענע און שטענדיק פול מיט געסט, וועלכע זיינען געזעסן בנעימותדיק אַרום לאַנגן טיש און געזופט די טיי מיט איינגעמאַכטס, כאַלווע און שאָקאָ־לאַדקעס פון ר' מאָשעס פאַבריקל. מאָשע פלעגט זאָגן: „מיך קאָסט מיינס אַ גלאָז טיי זייער טייער. אַז איך זאָג: רבקה, גיב מיר אַ גלאָז טיי, זאָגן דאָס זעלבע נאָך 30 מענטשן, וואָס זיצן אַרום טיש"... ער פלעגט זאָגן, אַז עס האָט נאָך ניט געטראָפן, אַז ווער עס איז זאָל אין איילעניש עפּעס איבערלאָזן ביי אים... אין שטעטל האָט מען באַצייכנט זייער שטוב ווי אַ וואָקזאַל. מענטשן זיינען אַריין און אַרויס און קיינער פון די באַלעבאַטים האָט זיך ניט פאַראינטערעסירט נאָך וואָס און צוליב וואָס. מען האָט דערציילט, אַז איינמאָל אין אַ גרויסן טומל האָט אַ גוי אומגעשטערט אַרויסגעטראָגן פון שטוב אַ פולן סאַמאָוואַר מיט זודיקער טיי...

אַלע זיינע יאָרן איז ר' מאָשע געווען אַ כלל־טוער. אַ מיטגליד (קאַסירער) אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג, אַ לערנער אין חברה ש"ס אין נייעם בית־מדרש, מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג פון דער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק און פאַרשיידענע אַנדערע אַנ־שטאַלטן און אינסטיטוציעס. ער האָט מיט אַ ברייטער האַנט געגעבן זיין צושטייער, ווי איינער פון די שענסטע באַלעבאַטים פאַר אַלע נייטיקע צוועקן. ער איז געווען אַ קלוגער ייד און געשפּרודלט מיט לעבנס־חכמה און טיפזיניקן הומאָר. מענטשן האָבן זיך מיט אים געעצהט אין זייערע ענינים און פאַר יעדן האָט ער געהאַט אַ טרייסט־וואָרט און אַ גוטע עצה. ער האָט געקענט דערציילן מעשהלעך און אַנעקדאָטן און אַלעמאָל דאָרט ווו זיי האָבן געפּאַסט.

די גוטהאַרציקע רבקה האָט פון איר זייט געטיילט צדקה בסתר און געוווסט פון אַלע

נויטבאַדערפטיקע און צעבראָכענע הערצער אין שטעטל. זי האָט ניט יוצא געווען מיט איר ברייטהאַרציקער נדבה, נאָר איז כסדר אַרומגעלאָפן איבער די הייזער פאַר הכנסת כלה, פאַר אַ באַלעבאָס אַ יורד, פאַר אַ קראַנקן און פאַר אַ קאַראַבעלניק, וועמענס פערד איז געפאַלן. זי האָט גענומען אונטער איר שוץ די סאַמע געפלאָגסטע און געשטראָפטע דורכן גורל, פון וועלכע אַלע אַנדערע האָבן זיך דערווייטערט.

געווען אין שטעטל אַן אַלטער בחור מיט אַ קינדערישן שכל, אויף וועמענס חשבון עס פלעגן זיך פריילעך מאַכן די שטעטלשע לצים. נחום־דוד, דער קאַליקער פלעגט זיך שטעלן אין די מאַרק־טעג מיט זיין גאַלאַנטעריע־געשטעל — אַ בענקעלע און דערויף פאַרזשאַווערטע פויערישע קנעפלעך, און ערב פסח האָט ער נאָך ערגעץ ווו אויסגעקאַלכט מיט זיין גרויסער פּאָמעליע אַ פּאָר שטיבלעך פאַר גראָשנס. נאָך אַלעמען האָט ער אַ קיי־לעכדיק יאָר שטילערהייט אונטערגעהונגערט. רבקה פלעגט אים כסדר אונטערשטיצן. איינמאָל אין אַ ברוגזער מינוט האָט זי אים געעצהט, אַז ער זאָל ווי אַלע נויטבאַדערפ־טיקע יידן גיין איבער די הייזער. וויסנדיק אָבער, אַז דער נאַרישוואַטער, שעמעוודיקער נחום־דוד וועט דאָס אַליין ניט טאָן האָט זי באַשלאָסן „אַריינצופירן אים אין פאַך" און אַדורכגיין מיט אים איינמאָל איבער די הייזער. זי האָט צו אים געזאָגט מיט איר הייזעריקן קול: „נו, קום שוין, קום פאַרשמיינדל!"... זי האָט אויסגעשפרייט איר שוץ אויך אויף דעם אומגליקלעכן שטאָט־משוגענעם, זיידל. זי האָט געזאָרגט, אַז ער זאָל ניט הונגערן און ניט אַרומלויפן אַ נאַקעטער און שמוציקער. זי איז דערגאַנגען ביז דעם, אַז זי האָט איינמאָל אַליין אַרומגעוואַשן דעם פאַרלייזיקטן זיידל...

רבקה חוהס איז געשטאָרבן אין יאָר 1937 פון טובערקולאָז און זוכה געווען צו אַ גרויסער לוויה און רירנדיקע הספדים.

דער הומאָרפולער תלמיד־חכם און קלוגער מאָשע האָט אַדורכגעמאַכט דעם ביטערן ליידנס־וועג אונטער דער נאַציש־מערדערישער אָקופּאַציע און אַוועק צו די סטאָנעווי־טשער גריבער אין דער גרויסער שחיטה (12 מאַי 1942). מען האָט דערציילט, אַז ער צוזאַמען מיט אַלטער גירשאָוויטש זיינען געגאַנגען דעם גאַנצן וועג ביז די גריבער געזאָ־רעמט און געזונגען די „התקוה"...

ב. יאַנקל נחמיהס שטוב

כאָטש בערנאַרדינער גאַס האָט זיך גערופן לויט אַ קאַטוילישן אָרדן, וואָס האָט גע־האַט זיין זיץ־אָרט אין די פריערדיקע יאָרהונדערטער אין קלויסטער, וואָס אויפן באַרג ביים סוף פון גאַס, איז דאָך די גאַנצע גאַס געווען באַוווינט דורך יידן. דאָ האָט זיך אויך געפונען יאַנקל נחמיהס שטוב. אַ שלאַנקער, דינאַמישער און פריילעכער ייד, וואָס איז אַלעמאָל געווען אין אַ גוטער שטימונג. זיין עקרת־הבית, יאָכע, האָט געלייענט צייטונגען און „גענומען אַ וואָרט" אין אַלע וועלט־פּראָבלעמען. די משפחה האָט געלעבט באַשיידן פון אַ שפּיַיז־געשעפט און ווי די מערסטע איוויער יידן זיך גוט געמאַטערט מיט דער פרנסה.

דערפאַר האָבן זיי אָבער געהאַט אַ גרויסן אוצר: פיר שיינע, שלאַנקע, געזונטע בחורים

און אַ בת־יחידה, חיה־רישע. דער עלטסטער זון, מלך, אַ בוכהאַלטער אין דער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק און שפּעטער קאַסירער אין דער האָלץ־פירמע העלער (נאַכימאָווסקי) האָט זיך געליבט אין חאַשע־טויבען (מרדכי די היטעלעס טאָכטער). דער שוואַרץ־חנעוודיקער קושע האָט זיך אויך פאַרליבט אין אַ סימפּאַטיש מיידל, וואָס האָט געאַרבעט אין שכנא׳ס אַפּטעטשנעם סקלאַד. די מאַמע יאָכע איז געווען קעגן די ליבעס פון אירע זין. חאַשע־טויבע איז ניט געווען געננוג שיין פאַר איר און קושעס געליבטע איז געווען צו אָרעם פאַר איר. זי פלעגט טענהן: „הלוואי אויף מיינע שכנים אַנטקעגן געזאָגט געוואָרן אַזעלכע ליבעס!“

אַנטקעגן זיי איז ווי באַקאַנט געווען דאָס הויז פון דער רייכער מאַנופאַקטור־קרעמערקע שישקע בלאָך, ווו עס זיינען אַרומגעגאַנגען אירע זין שלמה און אהרן, אַלטע בחורים, וואָס האָבן זיך ניט געאיילט חתונה צו האָבן... קושע און מלך האָבן חתונה געהאַט מיט זייערע אויסדערוויילטע, אויפגעשטעלט משפחות און געלעבט גליקלעך ביז זייער אומקום (מלכס משפחה אין די נאַצישע שחיטות אין איוויע, קושע איז געשטאָרבן אין די מלחמה־יאָרן אין רוסלאַנד, זיין פרוי און קינדער לעבן אין ישראל).

יאָכע האָט באַזונדערס שטאָלצירט מיט איר זון פּאָטשע (רפאל). ער איז ניט נאָר געווען אַ שטעטלשער „קראַסאַוויעץ“, אַ שלאַנקער בחור מיט אַ שוואַרצער, גרויסער טשופּרינע און שיינע בלויע אויגן, וואָס האָט געהאַט דערפּאָלג ביי מיידלעך, נאָר אויך דער אינטעליגענט פון דער משפחה. זיין בילדונג איז בעיקר געווען פון אַן אויטאָדידאַקט. ער האָט געלייענט אַלץ, וואָס איז אים געקומען אונטער דער האַנט און, וויזט אויס, גוט פאַרדייעט דאָס געלייענטע. (שפּעטער, זיצנדיק אין דער פּוילישער תפיסה, האָט ער באַוויזן צו פאַרטיפן זיינע ידיעות און אויך דערוואָרבן עטלעכע שפּראַכן). ער איז געווען אַן אינטערעסאַנטער מיטשמועסער. ער האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו עקסטראַוואַגאַנץ, זיין אַנדערש ווי די אַרומיקע און צי׳ען אויף זיך אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט. אַזוי פלעגט ער דווקא אין די זומער־טעג אָנטאָן וואַרעמע בגדים און ווינטער לייכט־ספּאָרטמעניש. אין שטעטל האָט מען געקוקט אויף אים ווי אויף אַ „טשודאַק“, בפרט, אַז צו פאַרדינען איז ער גאָרניט געווען קיין העלד... פון אַ חבר אין „החלוץ“ איז ער אַריבער צום קאָמוניסטישן לאַגער, געזעסן פיר יאָר אין תפיסה און חתונה געהאַט נאָך דער באַפרייאונג. אין די יאָרן 1939—1941 האָט ער זיך אַנטוישט אין סאָוויעטישן רעזשים. געפאַלן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה אַלס זעלנער (זיין פרוי און טאָכטער לעבן אין רוסלאַנד).

דער ייִנגסטער זון, יודל, אַ בחור אַ גבר, איז אין די מלחמה־יאָרן מגולגל געוואָרן קיין רוסלאַנד און געקומען קיין ארץ־ישראל מיט אַנדערס פּוילישער אַרמיי.

די טאָכטער חיה־רישע האָט חתונה געהאַט „אויס ליבע“ (ווי מען פלעגט זאָגן אין איוויע) מיט יעקב (ניאָנטשיק) מייעראָוויטש, אַ פילזייטיק באַגאַבטער בחור. נאָכן לערנען איייניקע יאָר מוזיק ביים באַקאַנטן ווילנער דיריגענט סלעפּ, האָט ער זיך צוריקגעקערט און געוואָרן דער לעבעדיקער גייסט פון מוזיק־לעבן אין שטעטל ער איז איייניקע יאָר געווען דער קאַפּעלמייסטער פונעם בלאָז־אָרקעסטער פון דער „פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע“, לערער פון מוזיק און דיריגענט פון שטרייך־אָרקעסטער און שילער־כאָר אין דער העברעאישער פאָלקס־שול.

אָבער זיין האַרץ און נשמה האָט ער געווידמעט דער בינע. זיינע פרייע אָוונטן זיינען געווען הייליק פאַר דעם דראַמאַטישן ליבהאָבער־קרייז. ער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס רעזשיסער און אין די ערשטע יאָרן אויך אַלס אַרטיסט. ער פלעגט שרייבן טעקסטן, פאַר־פאַסן מוזיק און זיך געקויפט זיין נאָמען אין די רעווי־פאָרשטעלונגען, וועמענס דערפאָלג איז געווען אין דער ערשטער ריי זיין פאַרדינסט. זיין חיונה האָט ער געהאַט פון אַ קרעמל פון שרייב־מאַטעריאַלן. זיין „האָנאָראַר״ פאַר דער אומדערמידלעכער אַרבעט, וואָס ער האָט אינוועסטירט אין די פאָרשטעלונגען איז געווען דאָס, וואָס מען פלעגט ביי אים קויפן דאָס פּאַפּיר און רעקוויזיט־זאַכן. אַפילו די געצירקלטע אַפּישן, וואָס ער האָט גע־צאַצקעט זיינען געווען אומבאַצאָלט. ער איז אַזוי געווען פאַרטאָן אין זיין הייליקער אַרבעט פון פאַרשפרייטן מוזיק און קונסט, אַז ער איז כלל ניט געווען צופרידן פון אַ קונה, וואָס האָט אים געשטערט אין דעם. — „וואָנץ (וואָס) ווילסטו וואָנץ״ — האָט ער געזאָגט מיט כעס צו אַ יינגעלע וואָס איז געקומען קויפן אַ העפט...

יאַנקל נחמיהס אַליין האָט ניט געהאַט קיין גרויס מזל. זיין פרוי, יאַכע, איז געשטאָרבן. ער האָט צוויי מאָל געפּרוווט חתונה האָבן אָבער, ווי מען זאָגט, ניט געטראָפן. אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער. דער טאַלאַנטפולער ניאָנטשיק, פרוי און קינד זיינען אומגע־קומען אין די טאָרף־זומפּן פון באָריסאָוו (מערץ 1943).

ג. האָטעל בלאָך

איוויע איז ניט געלעגן ביי אַ מאַגיסטראַלער אייזנבאַן־ליניע. די אייזנבאַן־סטאַנציע, וועלכע האָט איר פאַרבונדן מיט דער גרויסער וועלט, איז געווען די סטאַנציע גאַוויע (9 ק״מ פון שטעטל). אָנגעהויבן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַ קליינבאַן פאַרבונדן דאָס שטעטל מיט דער סטאַנציע. אין די דרייסיקער יאָרן האָט זיך אויך אַנטוויקלט אַן אויטאָבוסן־קאָמוניקאַציע (די ליניע איוויע־לידע).

אין שטעטל זיינען געווען דריי האָטעלן, וואָס האָבן זיך גערופן אויפן נאָמען פון די אייגנטימער: אַשעראָווסקי, צונזער און דער חשובסטער פון זיי — בלאָך, אין גאַסן־ווינקל בערנאַרדינער־מאַרק. דער פאָטער, אברהם ז״ל, איז געשטאָרבן פריצייטיק און די לאַסט פון אויסהאַלטן אַ גרויסע משפחה איז געפאַלן אויף דער מוטער, גאָלדע ז״ל. זי איז געווען אַ הויכע, פולע, שיינע פרוי און בלויז דער קאָפּ גרויע האָר האָט געמסרט איר עלטער. גאָלדע איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון האָטעל.

אַ רואיקע, גלאַסענע און גאַסטפריינדלעכע, האָט זי געוווסט ווי זיך באַליבט צו מאַכן ביי די געסט. די אידעאַלע זויבערקייט, די געשמאַקע, היימישע מאכלים, די רואיקייט און די וואַרעמע פאַמיליאַרע באַציאונג פון דער משפחה, האָבן באַווירקט באַליבט צו מאַכן דעם האָטעל ביי די דורכרייזנדע.

איבערהויפּט פלעגט זיך אָנפילן דער האָטעל ווינטערצייט, ווען עס פלעגן אין שטעטל אָנקומען וואַיאַזשאָרן, האָלץ־סוחרים, שאַפּאַרעס, סוחרים פון פלאַקס, חזיר־האָר, פּוטערוואַרג אד״גל. אין סעזאָן פלעגט די פאַמיליע זיך פאַרענגען און אָפּגעבן זייערע

צימערן און בעטן פאַר די רייזנדע. דאַן פלעגט גאָלדע זיין צופרידן, עס וועט שוין זיין פרנסה...

דער האָטעל איז געווען אַ צענטער פון געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענטרעפן. איבער־הויפּט, ווען עס פלעגט קומען אַ דעלעגאַט, אַ שליח פון ארץ־ישראל אָדער סתם אַן אינ־טערעסאַנטער אורח. דאָ פלעגט זיך צוזאַמענקלייבן די יוגנט, אויסזינגען אַלע פּאָפּולערע לידלעך און שלאַגערן און אויסדערציילן זיך איוויער געשיכטעס און פאָלקלאָר. דאָ איז אויך געווען דאָס אָרט פאַר געלעגנהייטלעכע באַנקעטן (עליה קיין א״י אאַז״וו).

אין די יאָרן פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט (1939־41), איז דער האָטעל נאַציאָ־נאַליזירט געוואָרן און קראַינע איז נאָמינירט געוואָרן אַלס דירעקטאָרין פון האָטעל.

די דייטשע אָקופּאַציע האָט געמאַכט אַ סוף מיטן האָטעל און פאַמיליע בלאָך. דער עלטערער זון, נח, האָט חתונה געהאַט אין זשעטל און דאָרט אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע

מאַנצל (שמעיה), וועלכער האָט געענדיקט דעם ווילנער טעכניקום און זיך ניט גע־קענט איינאָרדענען, איז פאַר דער מלחמה אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד און פון דאַן זיינען אַלע שפּורן נאָך אים פאַרשוווּנדן.

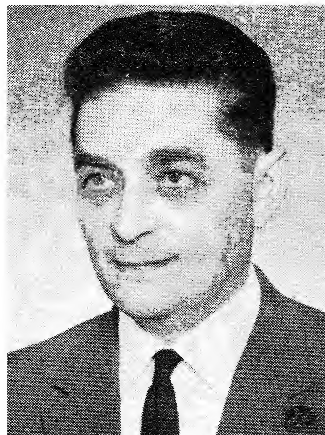
גאָלדע מיט איר טאָכטער פריידל זיינען אַוועק מיט דער גאַנצער קהילה צו די סטאָ־נאָוויטשער גריבער אין דער גרויסער שחיטה. מען האָט געוואָלט איבערלאָזן קראַינען אַלס אַרבעט־פעיקע צווישן די לעבעדיקע, אָבער זי האָט ניט מסכים געווען: „איך האָב געלעבט מיט דער מאַמען און איך וועל שטאַרבן צוזאַמען מיט דער מאַמען“ — האָט זי שטאָלץ געזאָגט צו די שוחטים־סאָרטירער...

צילע האָט אין די 30־ער יאָרן עולה געווען און לעבט מיט דער משפחה אין ישראל.

משה נבט (נובופרוצקי) / גדרה

מאורעות ואנשים

א. לאיביה — ברכבת הצרה (קליינבאן)

רכבת צרה חיברה את איביה לרכבת הרגילה — בתחנת גאָביה.

היתה זאת מעין רכבת־צעצוע מוגדלת, שבראשה צעד קטר שחור ומפוייח, ואחריו נסחבו כאילו באי־רצון כמה קרונות קטנים — בנידנודים וחריקות. וכאילו לטשטש את המראה העלוב של ממדיה, נסתה רכבת זו לבלבל את החושים בתנועותיה וקולותיה, כדי להשאיר רושם בל־ימחה...

עוד בטרם החלה לנוע — פצחה בשריקה מחרישת אזניים, וכדי שגם העין תהנה מהמראה הגדול פלטה עשן מגרה דמעות.

לקהל הנוסעים בתוכה הכינה הרכבת חוויה נוספת, כדי שהדרך לא תהיה משעממת חס וחלילה. הקטר נשף ונשם בכבדות ולבו פעם בחריקות בלתי קצובות. מסך העשן ליוה אותו כל הדרך והקרוניות טולטלו בתנועות שונות משונות, ימינה ושמאלה, למעלה למטה, דחיפה פתאומית קדימה וקצת עצירה, והגלגלים דפקו וחרקו ללא קצב וללא ארגון — כל גלגל וסדיריו, כל ציר וחריקותיו. ומה יעשה נוסע ברכבת זאת? אם יעמוד — יהפוך ללולב, אם ישב על הספסל הבלתי מרופד — יספוג מכות טריות במקום, שרגיל היה לקבל בילדותו...

מבקר הכרטיסים נמצא ביחס הפוך לרכבת: גבוה, רחב־גרם, פניו מקושטות בשפם שחרחר, כשמעליו מתנשא אף אדום ולצדדיו עיניים קטנות וממצמצות. הוא היה מאוהב בטיפה המרה והיה תמיד בגילופין. נראה דוקא, שעצם היותו קצת שכור השפיע לטובה על תפקידו, והא־ראיה: תנודותיו הרחבות, עקב שתיית היי״ש, יצרו שווי־משקל עם הטלטולים של הרכבת והוא הצליח להשאר בעמידה ואף לנקב את הכרטיסים בהצלחה.

פלא זה הרגיז כמה ליצנים, שביקשו אגב להפיג את השעמום. היו לוקחים את הכרטיס (שהיה תלוש של נייר דק), מקפלים אותו עד היותו כגודל ציפורן הזרת, ומגישים אותו למבקר. הלה לא התרגש, מה יש למהר? תפס עמדת עמידה והחל פותח את הקיפולים

והחבריה נהנו מהמראה המשעשע: כיצד הוא מנסה להתגבר על שתי פעולות בבת אחת — לעמוד במקום ולפתוח את קיפולי הכרטיס. על בעית שווי המשקל התגבר על ידי הוצאת אחת הרגלים — פעם ימנית ופעם שמאלית, פעם קדימה ופעם אחורה, כשגופו מתנועע פעם בכיוון ישר ופעם בעיגול. אצבעותיו המגושמות טיפלו בכרטיס וכנראה לא מעט עמל פיזי ורוחני השקיע האיש עד שפתח ונקב את הכרטיס. בכל זאת, לא התאונן ולא התרגז. יתכן שהיה מרוצה להוכיח לעצמו ולאחרים, ששום משימה בעבודתו אינה מעל לכוחותיו...

ולקטר לא איכפת כל זה. נהגו מציץ החוצה ותר אחרי משהו. ניחר גרונו של הקטר... יבשו עצמותיו... צמאון תקף אותו... מים, הבו מים! והנה באמצע הדרך, בצד המסילה, רומז צינור גדול — „בוא קטרי הנחמד ואשקך מים". הרכבת נעצרת, לשמחתה ולחדות כל נוסעיה. הקטר שותה בצמאון, עוד כברת דרך לפניו. ועד שהקטר ירווה את צמאנו — אף הנהג ומבקר הכרטיסים יעשו כן (במה?) — אפשר לרדת לשדה, לקטוף פרחים באביב או בקיץ, או — לשחק בכדורי שלג בחורף.

אולם, שריקה רעננה של הקטר קורא לנוסעיו פנימה ובאי רצון, אחרי חילוץ עצמות קצר, נדחפים חזרה לקרונות. במשנה כוח מתחילה הרכבת לנוע קדימה, כשהיא ממשיכה ללוות את עצמה בשירת „הקקופוניה" שלה.

...מרחוק נראים כבר גגותיה החומים של איביה. הגאולה קרובה! עוד מעט וכל חבילת נוסעיה של הרכבת הצרה יתפזרו בתוך העיירה היהודית החמימה והחביבה.

ב. איביה עולה בלהבות

בדמדומי אחד הערבים בחדש מאי 1929 שמו לב תושבי לידה, שבשמים הופיע מעין כתם אדמדם. לאט־לאט התפשט הכתם והתרחב, השמים האדימו כאילו נדלק האופק בלהבה לוהטת. לא היה ספק, שרפה גדולה פרצה אי־שם. מפה לאוזן התפשטה השמועה — העיירה איביה עולה בלהבות. כל מי שהיה לו קרוב משפחה או ידיד באיביה רץ לתחנת הרכבת, בתקוה להגיע למקום האסון. הצטרפו גם אנשים רבים אחרים המוכנים לעזור בעת צרה.

ואמנם — הנהלת התחנה העמידה רכבת משא מיוחדת לרשות מכבי האש בלידה והרשתה להצטרף לכל אלו שמוכנים היו להושיט יד עוזרת. המתיחות היתה רבה, כל רגע היה יקר, כלי־הכיבוי של מכבי־האש הועלו מהר והרכבת זזה.

הורגשה עצבות עמוקה. המחשבה והלב היו עם אלה, שפקד אותם האסון. פה ושם נשמעה בכיה חרישית, מאיזו פינה פרצה אנחה, ופתאום: צעקות היסטריות והתיפחות קולנית — נערה כבת 18 לא יכלה לכבוש את צערה והוא התפרץ ללא מצרים.

ניגשנו אליה וניסינו להרגיעה, את בת איביה המסכנה, בדברי הסבר הגיוניים: הרי צרת רבים היא, והנה נוסעים אנו לעזור, ואולי הבית שלך לא נשרף... הכל לשוא, בין היללות וההתעלפויות הצלחנו להוציא מפיה, שהנה בעוד כשבועיים היא עומדת להגר לאמריקה וכל הניירות והמסמכים עלולים להשרף — ומה יהיה עליה? באיזה עמל השיגה אותם! כל עולמה נחרב עליה. כל הדרך טיפלנו בנערה אומללה זו — פחדנו שמא

יקרה לה אסון עוד לפני שתגיע לעיירתה. ניחמנו אותה: „אולי בני משפחתך יוציאו את המסמכים, אולי בכלל לא נפגע ביתך".

כשהתקרבנו לאיביה — הפך הכתם האדום שבשמים לערבוביה של עשן סמיך ולשונות אש. התמונה שנתגלתה לעינינו היתה מזעזעת: כמעט כל בתי־העיירה עמדו בלהבות. פה ושם נראו ערמות מטלטלין, כשעליהם יושבים מכורבלים ומקופלים נשים וילדים קטנים. מכבי האש, הגברים, נערים ונערות התרוצצו ממקום למקום בנסיון נואש להציל שרידי רחובות מכליון.

מעט מאוד ניתן להציל. בתי העץ עלו באש בטרם באה העזרה מבחוץ. עיקר הערך של הבאים ברכבת המיוחדת היה לנחם ולעזור לנשארים בלי קורת־גג, בלילה אפל המואר בלפידי בתיהם ורכושם.

כשהאיר הבוקר, שככו הלהבות. הם כילו את טרפם עד תום, בהשאירם אודים לוחשים בלבד... סחוטים ועיפים, חיוורים ומפוייחים, סחבנו את רגלינו דרך רחובות ללא בתים של איביה. והנה הולכת לקראתי הנערה, שכל הדרך סבלה מהתקפות היסטריות, כשעל פניה נסוך חיוך רחב: „אני מודה לכם בעד הטיפול המסור" אמרה בשקט נפשי, המעורר תמהון.

— נו?

— כל המסמכים נשרפו...

ג. המנצח על המקהלה

ניונצ׳יק מאירוביץ — אדם צנום ונמוך, פנים מאורכות, עיניים ערניות וסקרניות וזוג אזניים, שהשתרעו מקצה הלסת באליפסה גדולה עד קו המצח. לא היה שום ספק: האיש הזה הוא „כולו אוזן..."

ואמנם לניונצ׳יק שמיעה חדה ורגישה. שטח רחב כזה של אזניים קלט בודאי כל רשרוש קל וכל צליל דק מן הדקים.

אין לומר, שכשרון קליטה כזה בוזבז לריק. האיש למד מוסיקה והפך למנצח על מקהלת איביה. תרבות השירה היתה מפותחת בימים ההם בכל עיר ועיירה בפולין ואיביה לא היתה בין הנחשלות. הנוער בא ברצון „לתת את קולו" למפלגת המוסיקה, וניונצ׳יק נתן מלוא החופן משירתו, שזרמה מעומקי לבו לתוך הנערים והנערות שביטאו את הצלילים במקהלה מלוכדת.

הקהל נהנה, חברי המקהלה נהנו ובודאי יותר מכולם המנצח. הוא ניצח בכל רמ״ח אבריו. גופו כולו אמר שירה. הבעת פניו השתנתה עם תוכן השיר והצליל.

ידענו: בכל טרדות הפרנסה של האיש היתה לו הדרכת המקהלה המזון החיוני והיקר ביותר...

ד. לייבקה באקשט

לייבקה באקשט — פעיל מפלגתי טיפוסי היה: דינאמי, מלא מרץ ועשיה. רחב־גרם ופרוע בלורית ידע להתלהב ולהלהיב אחרים למטרות הפוליטיות, אותן ראה

לנגד עיניו באופן ברור כל כך. לב ציוני והגיון סוציאליסטי היו לו. את שניהם ידע למזג באופן הרמוני לאידיאה אחת.

כשהיה נואם בפני קהל — היה הופך בעצמו לדגל חי של התנועה: פניו המלאים היו מאדימים כדם — זה דגל האדום של הפרולטריון — ועיניו התכלת כשמים על רקע לבן — זה דגל הלאום היהודי — העידו כאלף עדים, כי אמנם שייך האיש למפלגת „פועלי־ציון" (מאוחדת עם צ.ס.).

לא היה באיביה פרולטריון יהודי ממש, אך הרעיון של מיזוג הציונות והסוציאליזם קסם גם לשכבות זעיר־בורגניות ובודאי לנוער היהודי חסר מקצוע ונטול עתיד.

לייבל ראה גם שמץ של פרולטריון ממש — אבל אלו היו גויים. בעבודתו כמנהל עבודה במנסרה, שבחוות הפריץ, הרגיש בודאי חייו של פועל מה הם. את תורת בורוכוב ספג לייבקה באקשט דרך אמיתות החיים היהודיים סביבתו ושאף לפתרון האחד והיחיד: בנית ארץ־ישראל על יסודות הצדק החברתי.

חסיה קאַרפּילעווסקי / פּאַריז

פריילעכע און אומעטיקע טעג אין שטעטל

עס זיינען שוין אַריבער פיל צענדליקער יאָרן זינט איך האָב פאַרלאָזט דאָס קליינע, שטי־לע געבורט־שטעטל, איוויע. דער גורל האָט מיך פאַרוואָרפן אין דעם פילמיליאָניקן, רוישיקן פּאַ־ריז. פיל וועלט־שטורעמס זיינען אַריבער איבער אונדז, פיל דראַמאַטישע געשעענישן און אויפ־טרייסלונגען האָט יעדער פון אונדז מיטגעמאַכט. דאָך לאָזט זיך ניט פאַרגעסן דאָס געבורט־שטע־טעלע, ווו מען האָט געלעבט, געטרוימט, ווו עס זיינען אַדורך די פריילעכע קינדער־ און יוגנט־יאָרן, ווו מען האָט געפילט דעם וואַרעמען אָטעם פון דער משפחה און אינטימע חברים און חבר־טעס, ווו דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען ווי איין גרויסע משפּחה, צו פרייד און לייד, אויף שמחות און טרויער...

איך געדענק און זע אָפּט פאַר זיך דאָס שטעטל מיט אירע צוויי אַרויף־און־אַראָפּ־באַרג־גאַסן, בערנאַרדינער און פערד־מאַרק, די צוויי ריאַדן קראָמען, די באַשאָטנטע גאַסן ווילנער און נאָוואַרעדקער, מיט די געדיכטע גערטנער און סעדער, ווו מיר, די יוגנט, האָבן שפּאַצירט און געחלומט וועגן גליקלעכע טעג און בעסערע צייטן. ניט נאָר די לאַנד־שאַפטן און פּייזאַזשן פון שטעטל און איר סביבה, נאָר אויך די מענטשן האָבן זיך אַזוי טיף איינגעקריצט אין זכרון, אַז ווען איך טראָג זיך אין מיינע מחשבות אַריבער אין יענע צייטן, זע איך זיי אַלעמען פאַר זיך ווי לעבעדיקע, ווי איך האָב זיי געקענט מיט זייערע גוטע און שלעכטע אייגנשאַפטן און אין פאַרבינדונג מיט געשעענישן און פאַרלויפענישן. אַלע, אַלע, גאַנץ איוויע איז אַריבער אין גריבער נעבן די סטאָנעוויטשער וועלדער! שווער תופס צו זיין די טראַגעדיע, אוממעגלעך עס צו באַנעמען, אוממעגלעך עס אַרויסצולאָזן פון זכרון!

*

א. דעם טאַטנס טויט

מיין טאַטע איז געווען אַ זייגערמאַכער און יוּוועליר (פון דאַנען אונדזער ביינאָמען „דובעלירערקע"). איך געדענק, אַז דער „אוריאַדניק" (צאַרישער פּאָליציי־עלטסטער)

און „פּריסטאַוו" פלעגן באַוווּנדערן זיין פּרעציזע אַרבעט. זיי פלעגן זאָגן, אַז אַזאַ ערלעכן ייד, וואָס גיט אָפּ צוזאַמען מיט דעם גאָלדענעם פינגערל אָדער בראַסלעט, אויך דעם גאָלדאָפּפאַל, האָבן זיי נאָך ניט געטראָפן. מיין מוטער, אַ הויכע, שיינע און שטילע פרוי, איז געווען גליקלעך, וואָס איר מאַן האָט אַ גוטן שם אַלס אָרנטלעכער, ווי זי האָט עס זיך געווונטשן. שטיל און רואיק פלעגט זי פירן די ווירטשאַפט פון אונדזער משפחה, וואָס האָט שוין דאַן געציילט פיר קינדער. מיין מאַמע, אסתר־רחל, האָט אין שטעטל געהאַט אַ נאָמען פון אַ גוטער באַלעבאָסטע. אַלע פלעגן באַוווּנדערן אירע געשמאַקע געריכטן און די ריינקייט אינעם קליינעם דירהלע.

פלוצלינג לאָזט זיך אַראָפּ אַ שוואַרצע כמאַרע אויף אונדזער רואיקער שטוב. מיין טאַטע ווערט קראַנק און דער דאָקטער שטעלט פעסט און היילט אים דעם מאָגן, אַנשטאָט די בלינדע קישקע... אונדז, קליינע קינדער, דערציילט מען ניט, וואָס עס איז געשען. איך זע נאָר, ווי מיין מאַמע וויינט אָן אויפהער. גוטע שכנים נעמען אונדז אַוועק פון שטוב, צערטלען אונדז און מיר בלייבן ביי זיי נעכטיקן.

ווען מיר זיינען צוריקגעקומען אַהיים, האָט די מאַמע אַ בלאַסע און צעטומלטע, צוגעטוליעט אונדז צו זיך, געקושט און געשעפּטשעט צו זיך: — „ווי וועל איך אייך שפּייזן און אויפהאָדעווען, איינע אַליין?" ערשט דאַן האָבן מיר אָנגעהויבן באַגרייפן דאָס אומגליק, וואָס האָט אונדז געטראָפן מיטן טאַטנס טויט...

די מאַמע האָט אָנגעהויבן אַליין אויספּאַרקויפן פון שטוב, כדי אירע קינדערלעך זאָל גאָרניט פעלן. עטלעכע חדשים נאָכן אומגליק, איז צוגעקומען נאָך אַ ברודערל אין אונדזער משפחה. ווי דער מנהג איז, האָט מען אים געגעבן אַ נאָמען נאָכן טאַטן, הלל־יצחק. איך בין געווען גליקלעך מיט מיין צוגעקומענעם שיינעם, חנעוודיקן ברודערל.

די מאַמע, וואָס האָט געזוכט פּרנסה פאַר דער גרויסער משפחה, האָט אָנגעהויבן באַקן דעליקאַטע געבעקסן און צעטראָגן עס אין די רייכע הייזער. אירע זעמעלעך, פּירעשקעס, טאָרטן, לעקעכער און שטרודלען האָבן גיך געקראָגן אַ גוטן שם אין שטעטל און מען פלעגט קומען צו אונדז אין שטוב קויפן. די מאַמע פלעגט באַקן אין די נעכט די זיסע געבעקסן. אונדז פלעגט זי זאָגן מיט אַ פריילעך פּנים: — „גאָט צו דאַנקען, איך פאַרדין ערלעך מיין ברויט. אייך, קינדער, וועט גאָרניט פעלן"...

פרייטיק פלעגט די מאַמע צוגרייטן דעם הייליקן שבת. זי פלעגט פאַרדעקן איר פּנים מיט די אויסגעהאָרעוועטע הענט און זאָגן פרום די ברכות. אויך איך האָב געהאַט צוויי קליינע לייכטערלעך. די מאַמע פלעגט מיך לערנען ליכט־בענטשן. — „לייג דיינע הענטעלעך אויפן פּנים און זאָג מיט מיר די ברכה פון ליכט־בענטשן"... די מאַמע האָט ניט געוואָלט פאַרשטערן דעם הייליקן שבת, אָבער ביים מאַכן „קידוש" פלעגט זי אויסברעכן מיט אַ געוויין און מיר, די קינדער, פלעגן מיטוויינען און זיך דערמאָנען, אַז מיר האָבן ניט מער, ווי אַנדערע קינדער, וועמען צו לויפן אַנטקעגן ווען מען גייט שבת פון בית־מדרש...

באַלד נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען מיר אַריבערגעפאָרן צו אונדזער זיידן קיין נאָוואַרעדאָק. דאָרט זיינען מיר אין די שווערסטע באַדינגונגען

אַדורך די מלחמה־יאָרן און צוריקגעקערט זיך קיין איוויע, ערשט נאָכן דייטשן ריקצוג פוו אונדזער געגנט.

ב. איוויע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה (1917)

איוויע האָט אויסגעזען גאָר אַנדערש, ווי מיר האָבן זי געקענט פאַר דער מלחמה. דער דייטשישער אָקופּאַנט האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך איינריכטונגען, וואָס האָבן מיט־געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון שטעטל.

ווי אַ שטעטל הינטער די פראָנט־ליניעס, ווו עס האָט זיך קאָנצענטרירט פיל מילי־טער, וואָס האָט געדינט אויך ווי אַן אורלויב־אָרט פאַר סאָלדאַטן פון דער ערשטער ליניע, האָט זיך די מיליטער־מאַכט געניייטיקט אין פיל וואַסער (וועשערייען, באָד, שפּיטאָלן א״אַנד). אַ געוויסער דייטשער פּראָפעסאָר, מיגע, האָט אַראָפּ פערדמאַרק־גאַס, ניט ווייט פון באָד, אַנטדעקט אַן אַרטעזיאַנישן קוואַל פון לויטער, קאַלט וואַסער, וואָס פלעגט שטראָ־מען דורך רערן אומאויפהערלעך, טאָג און נאַכט. שוין ניט מער וואַסער פון די ברונעמס, וואָס מען ציט אַרויף מיט אַ ראָד, אָדער פּשוט דורך אַראָפּלאָזן אַן עמער אויף אַ שטריק, ווי עס איז ביז דאַן געווען אָנגענומען אין שטעטל, שוין ניט מער דאָס שמוציק־שטינקנ־דיקע טייך און קרענעצע־וואַסער, וואָס מען פלעגט שלעפּן פון מרחקים. מיגע־ברונעם און מיגע־וואַסער איז געוואָרן אַ שם־דבר אין דער אומגעגנט און געסט פלעגן גיין אָנקוקן דאָס גרויסע וווּנדער פון וואַסער, וואָס שיסט אומאויפהערלעך אַרויף פון זיך אַליין...

די דייטשן האָבן אויך באַזאָרגט דאָס שטעטל מיט עלעקטרישער באַלייכטונג פון אַ גענעראַטאָר, וואָס איז דאַן נאָך ניט געווען קיין פּאָפּולערע דערשיינונג אַפילו אין גרעסערע שטעטלעך ווי איוויע. עס האָט גענומען אַ סוף צו די רויכערנדיקע, פינצטערע נאַפט־לעמפּלעך און אַפילו די גאַסן זיינען באַליכטן געוואָרן מיט עלעקטריש ליכט.

זיי האָבן אויך איבערגעלאָזט בירושה די קליינבאַן (אָדער, ווי מען פלעגט זי רופן, „דער פייפער״), וואָס האָט פאַרבונדן איוויע מיט דער סטאַנציע, גאַוויע (9 קילאָמעטער), ווו עס איז אַדורך די נאָרמאַלע באַן, וואָס האָט געפירט צו דער נאָענטסטער גרויסער שטאָט און אייזנבאַן־מאַגיסטראַלע, לידע. אַזוי אַרום איז דורך דער קליינבאַן אונדזער שטעטל געוואָרן פאַרבונדן און נאָענט צו דער גרויסער וועלט און פיל מיטגעהאָלפן צו אירווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג. די קליינבאַן פלעגט אַדורכשניידן דעם שולהויף (נעבן קלויז) און ווילנער גאַס און זיך אָפּשטעלן ממש אין צענטער פון שטעטל, נעבן דער גמינע. פאַר דער יוגנט בעיקר, וואָס האָט ניט געוווּסט ווי צו „פאַרטרייבן די צייט״ איז געוואָרן אַן „אַטראַקציע״ באַגעגענען און באַגלייטן די אָפּפאָרנדיקע און אָנקומענדיקע... אַן אורח פון אַמעריקע, וואָס איז געקומען אויף אַ באַזוך צו קרובים, רעדנער אָדער פאַרטיי־פירער פלעגן באַגעגנט ווערן דורך קינד־און־קייט, דורכן גאַנצן שטעטל. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז אויפגעקומען אַן אויטאָבוסן־קאָמוניקאַציע דירעקט קיין לידע. אָבער דאָס האָט ניט געמינערט די חשיבות פון דער קליינבאַן, וואָס פלעגט מיט אַ שוואַרצן רויך און לאַנגער פייפעריי אָנזאָגן דעם שטעטל איר אָנקום און אָפּפאָר.

ווילהעלמס דייטשן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען פיל פריינדלעכער

צו די יידן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געקענט צוניפריידן, ווי צו די „פּאָלנישע שווײנען״. זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך פיל צעבראָכענע הערצער פון איוויער מידלעך און איינקע זיינען אַפילו נאָכגעפאָרן זייערע געליבטע קיין דייטשלאַנד... שווער צו גלייבן אין דעם, ווען מען דערמאָנט זיך ווי די זעלבע דייטשן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין שוחטים פון אונדזער פאָלק בלויז מיט אַ פּאָר צענדליק יאָר שפּעטער...

שלושה צעירים עם מנדלינות ע״י מפל המים

מימין לשמאל: א. אושרובסקי, נ. מייאָרוביץ, ק. בלוך.

ג. פאַרווײלונגען אין שטעטל

די פוילישע מאַכט האָט אויך צוגעטראָגן איר טייל צו דער מאָדערניזירונג און פאַר־שענערונג פון איוויע. אין די גאַסן האָט מען פאַרלייגט הילצערנע טראָטואַרן, כדי צו פאַרשפאָרן בראָדזשען אין די בלאָטעס און טיפע שנייען אין אָסיען־ און ווינטער־צייט. לענגאויס די גאַסן האָט די גמינע געפלאַנצט טאָפּאָל־ביימער, וועלכע האָבן במשך פון איניקע יאָר געשאַפן שיינע, שאָטנדיקע אַלייען. די פוילישע מאַכט האָט שטאַרק מקפּיד

געווען אויף דער ריינקייט פון די גאַסן און מען האָט צוויי מאָל אַ טאָג געמוזט אויסקערן די גאַסן און טראָטוארן. אין רעגנדיקע אָדער שנייאיקע טעג פלעגט אַפילו קומען צו קריגערייען צווישן שכנים וועגן „גרענעץ" אין גאַס, וואָס מען דאַרף פאַרקערן. עס פלעגט אַפילו טרעפן, אַז מען פלעגט זיך צוליב דעם „אויסבעזעמען" די פנימער... די רינוועס פלעגט מען זומער מוזן קאַלכן און אויסרייסן דאָס ווילדגראָז, וואָס פלעגט עקשנותדיק וואַקסן צווישן די שטיינער אין גאַס און אין די הייף. די פּאָליציי האָט זיך דער עיקר פאַרנומען מיט היטן די ריינקייט און אַרויפלייגן געלט-שטראָפן.

שבת נאָכן טשאָלנט פלעגן גאַנצע פאַמיליעס און יוגנטלעכע גרופּעס שפּאַצירן אויסגעפּוצטע לענגאויס ווילנער גאַס און פון דאָרט מיטן „פּריסאַדעס" ביזן הויפיקן סאָד. אַ שפּאַציר-גאַס איז אויך געווען בערנאַרדינער, פון וואַנען מען פלעגט לענגאויס דעם קלויסטער און גלחס סאָד, אָדער דורכן בלאָטיקן „אָלעשניק", פאַרביי דעם גלחס טייך גיין דורך דער שיינער, צעצוויגטער אַלייע, וואָס האָט זיך געצויגן איניקע קילאָמעטער ביזן איווער הויף. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה האָט מען ידן ניט דערלויבט אַריינגיין אין הויף, וואָס האָט געהערט צו דער פּוילישער גראַפן-פאַמיליע, זאַמאָיסקי. בלויז פאַר אַלטע סטאַצקי, וועלכע פלעגט אַרענדירן דעם גרויסן הויפיקן סאָד און פּסח (פּיישקע חאַימאָטש), וועמענס טאָכטער פלעגט קויפן די מילך און צעטראָגן זי איבער די הייזער, איז געווען דערלויבט אַריינצוגייך אין הויף. שפּעטער איז די „גזירה" בטול געוואָרן, אָבער באָדן זיך אין הויפיקן ריינעם טייך מיט זיין וואַסערפאַל, האָט מען קיין מאָל ניט דערלויבט...

אין זומערדיקע לבנה-נעכט און פאַרנע טעג פלעגט די יוגנט גיין פאַרברענגען אין די נאָענט-ליגנדיקע וועלדער („פליער-וואַלד" פון בערנאַרדינער גאַס א. אַנד.), איבערהויפּט שבת נאָכמיטאָג. אין די חדשים, ווען עס פלעגט צייטיק ווערן דאָס אויבסט, פלעגן די סעדער זיין אַן אָרט פון שפּאַציר. אין דאַטשע-צייט פלעגט מען דערגיין ביז כאָוואַנשציזנע, פּאַלעוויטש און אַפילו ביז זבאָיסק ביים ניעמאַן (5 ק"מ), ווו איוויער פלעגן אַרויספאָרן כאַפּן פרישע לופט.

ד. איך ווער אַן אַרטיסטין

אין די צוואַנציקער יאָרן האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט אין שטעטל דאָס קולטור-געזעלשאַפטלעכע לעבן. איך האָב זיך פאַרשריבן אין דער שטעטלשער ביבליאָטעק און בין געוואָרן אַ ליידנשאַפטלעכע לייענערין, מען האָט מיך ניט געקענט אָפּרייסן פונעם בוך. יידישע קלאַסיקער, רוסישע און פראַנצויזישע קלאַסיקער (פאַרשטייט זיך איבערגעזעצטע אויף יידיש), אַלץ, וואָס עס איז געווען אין דער יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק, האָב איך דאָרשטיק געשלונגען. איך האָב באַקענט די גרויסע וועלט, פעלקער און לענדער, זייערע פּראָבלעמען, געשיכטע און לעבנס-שטייגער. איך האָב אויסגעברייטערט און פאַרטיפט מיינע האָריזאָנטן, ווייט איבער די באַגרענעצטע ראַמען פון קליינעם שטעטל. די איוויער יוגנט האָט אין יענע יאָרן פיל געלייענט און דערוואָרבן בילדונג און וויסן.

איך בין געוואָרן אַן אַריינגייערין אין הויז פון לערער עקיבא (קיווע) באַקשט. קיווע, אַ לערער אין דער אָרטיקער יידישער פאָלקסשול, איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון

דראַמאַטישן ליבהאָבער־קרייז. ער און זייך פרוי, האָדעס, האָבן זיך אויסגעצייכנט אַלט פּעאיקע אַרטיסטן. ער איז אויך געווען דער רעזשיסער פון קרייז. אין זייער הויז זיינען פאָרגעקומען די רעפּעטיציעס פון דראַמאַטישן קרייז.

מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם האָב איך זיך צוגעהערט צו די פּראָבעס און אין האַרצן שטאַרק מקנא געווען די, וואָס האָבן זוכה געווען אַרויפצוגיין אויף דער בינע. מיר האָט זיך גערדוכט, אַז געוויסע ראָלן וואָלט איך אויסגעפירט בעסער ווי אַנדערע. מיר האָט אָבער געפעלט די דרייסטקייט פאָרצולייגן מיין פערזאָן אַלס אָנטיילנעמער. איין מאָל, ווען

הקומדיה „החותן בתור חתן" בביצוע להקת ה„חובבים".

די קאָמעדיע „דער שוועער אַלס איידעם" אין דער אויפפירונג פון שטעטלשע „ליבהאָבער".

מען האָט זיך צונויפגעקליבן אויף צו רעפּעטירן דריי איינאַקטערס, האָט פונקט אויסגע־פעלט אַן אַרטיסטין פאַר דער ראָל פון אַ כלה־מיידל. עמעצן פון דראַמאַטישן קרייז איז איינגעפאַלן פאָרצולייגן מיך אין דער דאָזיקער ראָל. איך בין ממש געווען אין זיבעטן הימל פון גליק... איך האָב מצליח געווען אין דער ראָל און פון דעמאָלט אָן בין איך געוואָרן אַן אַרטיסטין, וועלכע פלעגט מיט דערפאָלג אויספירן ראָלן פון אַ פאַרליבטער (יונגע ראָלן). נאָך דער פאָרשטעלונג זיינען אַרויף די שטעטלשע טעאַטער־מבינים און מיר גראַטולירט

מיין גרויסן דערפאָלג. איבערהויפּט האָט מיך דערמוטיקט דוד קאַגאַנאָוויטש, מיט וועמען איך האָב געשפּילט די ראָלן פון אַ פאַרליבטע אין אייניקע פאָרשטעלונגען.

איך האָב דאַן אין גאַנצן פאַרגעסן, אַז איך בין חאַשקע די דובעלירערקעס און גע־געלעבט אין אַן אַנדערער וועלט — די וועלט פון פאָרשטעלונגען. פּלוצים גייט אַרויף מיין מוטער אויף דער בינע און זאָגט צו מיר: — „מיין קינד, איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט שפּילן אַ ראָל, ווו עס קומט דיר אויס צו שטאַרבן. איך בין זייער דערשראָקן און פול מיט ציטערניש“...

איך האָב אָנטיילגענומען אין פיל פאָרשטעלונגען פון דראַמקרייז ביז דער גרויסער איוויער שריפה (מאַי, 1929). יעדע פאָרשטעלונג איז געווען אַ גרויסער יום־טוב אין שטעטל און מען האָט זי אָפּגעוואַרט, ווי אַ גרויס געשעעניש. אין מיין זכרון זיינען פאַר־בליבן זיסע זכרונות פון די רעפּעטיציע־אָוונטן און פון די פאָרשטעלונגען.

ה. אַ געזעגניש אויף אייביק...

אין די צוואַנציקער יאָרן איז אין איוויע געגרינדעט געוואָרן די אָרגאַניזציע „החלוץ“. צוגלייך מיט מיינע חברטעס: חוה בלאָך, לאה בענדער א״אַ, האָב איך זיך פאַרשריבן אין דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע. דאָרט זיינען אָפּגעשאַפט געוואָרן די מחיצות צווישן קינדער פון באַלעבאַטישן שטאַנד און פון בעלי־מלאכות, ווי עס איז ביז דאַן געווען אָנגענומען אין קליינעם שטעטל. יעדן אָוונט פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען אין לאָקאַל פון „החלוץ“ (תלמוד־תורה) און אויסהערן מיט פיל אינטערעס די רעפעראַטן און פאַרלעזונגען. עס זיינען אויך פאָרגעקומען קעסטל־אָוונטן און ליטעראַרישע משפּטים. אין נודנעם, אויס־זיכטלאָזן לעבן פון דער קליינשטעטלדיקער יוגנט, וואָס האָט ניט געוווּסט ווי צו פאַר־טרייבן די לידיקע צייט, איז דער „החלוץ“ געווען אַ שטראַל, וואָס האָט געגעבן אַ זין דעם לעבן און אַ קולטורעלן צייט־פאַרטרייב.

איך האָב ערנסט געטראַכט וועגן עולה זיין קיין ארץ־ישראל און אַפילו געפאָרן צו די „עקזאַמענס“ פאַר דער קאָמיסיע אין לידע. איך בין „געשטרויכלט“ געוואָרן ביים ענטפערן אויף אַ פּאָר נאַרישע פראַגן און מען האָט מיך ניט באַשטעטיקט. אין צווישן האָב איך באַקומען אַרויספאָדערונג־פּאַפּירן פון אַן איוויער בחור, יצחק אַמאַסאָוויטש, וועלכער האָט אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן עמיגרירט קיין פּאַריז. אַזוי אַרום ביז איך מגולגל געוואָרן אין דעם מיליאָניקן פּאַריז אָנשטאָט אין ארץ־ישראל.

צום לעצטן מאָל האָב איך געזעגן מיין געבורט־שטעטל, איוויע, מיין משפחה, חברים און חברטעס אין די דרייסיקער יאָרן, ווען איך בין דאָרט געקומען אויף אַ באַזוך. איוויע, נאָך דער גרויסער שריפה, האָט זיך אָפּגעבויט פיל שענער, ווי איך האָב עס געקענט. אַנשטאָט די הילצערנע נידעריקע הייזלעך מיט די שינדל־ און שטרוי־דעכער, — שיינע ציגל־מויערן מיט בלעכענע דעכער, וואָס האָבן געגלאַנצט און שימערירט אַנטקעגן די זון־שטראַלן. דאָס שטעטל וואָס האָט זיך אָפּגעבויט פּלאַנמעסיק, האָט איצט געהאַט סימעט־רישע גאַסן און געסלעך. עס איז פאַרשווּנדן דאָס בלאָטיקע, הילצערנע איוויע, און אַנשטאָט דעם איז אויסגעוואַקסן אַ מאָדערן פּלאַנירט שטעטל.

ווער האָט דאַן געקענט טראַכטן, אַז דאָס וועט זיין מיין לעצטער באַזוך ביי מיין ליבער פאַמיליע און אין מיין געבורט־שטעטל? וועמען איז דאַן איינגעפאַלן אין געדאַנק, אַז איך געזעגן זיך מיט אַלץ און מיט אַלעמען אויף אייביק, אויף אייביק?...

מהנדס יצחק (איצ'ה) גורדון / אמריקה

העיירה בשנות השלושים

א. חיי הרוח והתרבות של העיירה

איביה, היתה אמנם עיירה קטנה לפי שטחה ואוכלוסיתה ואילו גדולה במעשים ובהווי יהודי. היא היתה, כיתר הישובים היהודיים, אי בתוך ים של שנאה גואה שעברה מדור לדור, שנאה שמקורה בהבדלי אמונה, מסורת, תרבות, הווי וצורות חיים. על רקע השכנות הקשה התפתחה העיירה במשך דורות ועל רקע זה מצאו ההתפתחויות והקורות של יהודי איביה את ביטויים.

יהודי, כבר משחר ילדותו, ידע והרגיש שה־מקום הזה השקט והיפה עם כל מכמני הנוף שמסביב, זר לו לחלוטין. במשך דורות רבים מצאו יהודים את נחומם ומקלטם הרוחני בבתי הכנסת, בשקידה על התורה ובאמונה בימות המשיח. רוחות חדשות התחילו לנשוב עם התפתחות התנועה הציונית, ומקומות כמו איביה היוו כר נרחב לתנועה זאת, אשר החדירה זיק תקווה בלבות היהודים המדוכאים והציבה מטרה מעשית לדור הצעיר.

בית הכנסת וההווי היהודי המסורתי היוו את עמודי־התווך של החיים הרוחניים. קיום מצוות הדת ומנהגי המסורת היהודית נמסר מדור לדור כדבר שאין עליו עוררין. נוסף להיותו מקום תפילה היה בית הכנסת המקום בו נפגשו אנשים גם לשיחת רעים, מקום בו היהודי יכול היה לשכוח לזמן־מה את דאגות הפרנסה החמורות. כבר בשעות הקדומות של הבוקר יכולת לפגוש אנשים רבים המשתתפים במנינים הראשונים של התפילה, דבר נדיר מאד בימינו. זוכרני, בתור ילד אהבתי לבוא עם הורי למנין הראשון וקשה לתאר את החמימות שהרגשתי בתפילה מוקדמת זו. מפירקה לפירקה היו באים „מגידים" למיניהם, במשכם לדרשותיהם ציבור מגוון. בית הכנסת היה המרכז לכל מיני פעולות צדקה וחסד ורב היה היקף פעולות הצדקה באיביה. הלב היהודי הוכיח את עצמו יום־יום, תמיד נמצאו גברים ונשים מתנדבים שהיו יוצאים לאסוף כסף או מזון לנצרכים,

שלא יהיו חס וחלילה רעבים ללחם בימות החול ולחלה בשבת. כל הסיפורים שלמדנו בבית־הספר על היהודי המסכן ההופך לבן מלך ביום השבת התאמתו אצלנו במלואם.

התנועה הציונית על שלוחותיה השונות הפיחה רוח־חיים ויוזמה לפעילות תרבותית ענפה ורב־גוונית שהתבטאה בעיקר בהרצאות, אסיפות־עם, הקראות, ערבי־ויכוחים, ערבי שאלות ותשובות, משפטים ספרותיים וכו׳. שיא הפעילות היה ה„בזר" השנתי של הקרן הקיימת בפורים. הבזר היה למאורע השנתי לקטן ולגדול. הוא נתן ענין רב לחוגים שונים שעבדו בהתנדבות בהכנת מוצרי תצוגה, בהכנה לתכניות בידור והצגות. אולמות בית הספר העברי משכו מדי ערב בערב המונים תוך אווירה חגיגית מאד. הצגות של בית הספר, תזמורת כלי־הנגינה של בית הספר, דואט של שני הכנרים באיביה, שעיקר פרנסתם היה בתור „כלי זמר" בחתונות וחגיגות.

הצגות תיאטרון של להקות חובבים התקיימו לעתים רחוקות בעיקר במוצאי החגים. וכ"כ היו גם הופעות של יחידים או להקות מקצועיות שהיו מגיעים ממרכזי התרבות בערים הגדולות. גם אלה עוררו ענין רב. במובן התרבותי והחברתי לא היה לקהילה היהודית כל מגע וקשר עם הנוצרים שחיו בתוך העיירה בשכנות, שברובם היו שונאי ישראל כקתולים אדוקים. כאלף עדים תעיד על כך העובדה, שיהודי איביה לא דיברו פולנית ביניהם, וודאי לא חינכו את ילדיהם בשפה זו. הסביבה והתרבות הפולנית היתה זרה לנו בכל. שפת־הדיבור היתה אידיש והשפה שרצו להקנות לדור הצעיר היתה עברית. העתונים „דער מאָמענט" ו„היינט", שהיו מגיעים מוורשה הבירה, היו מקור אינפורמציה רב־ערך על המתרחש בעולם הגדול, במדינה, בעולם היהודי ובא"י, בעיקר בתקופה בה תנאי התחבורה היו קשים ומכשיר הרדיו טרם הגיע לעיירתנו. ההתענינות בעתונים היתה רבה והמאמרים היוו נושא לשיחות וויכוחים. אלפי הקהילות הקטנות והנידחות בפולין, מהן גם ללא מנהיגות ראויה לשמה, היו זקוקות ליד מדריכה ומכוונת. במידת מה מילאו העתונים היהודיים המצויינים את התפקיד הזה. העתונות הפולנית היתה ברובה עוינת לנו והיהודים לא מצאו בה למעשה שום ענין.

איביה, כיתר עיירות הסביבה, היתה כר נרחב לפעולות המפלגות. שלא כמו בווילנה, שהיתה גם מרכז למפלגות אנטי־ציוניות, הרי בעיירות פעלו אך ורק המפלגות הציוניות. אם כי בדרך כלל היתה הפעילות המפלגתית מבורכת וגרמה לפעילות תרבותית וחברתית, הרי היו גם מקרים של שילהוב יצרים ושנאת־אחים על רקע הבדלי מפלגות. הרעיון הציוני הפיח רוח חדשה בנוער היהודי ואיפשר להתעלם מהמציאות האפורה. בפולין האנטישמית לא היה נשקף שום עתיד לצעיר היהודי. המלחמה הכלכלית ביהודים, מלווה מעשי אלימות לא השאירה צל של ספק באשר לעתידם.

חלק גדול מהנוער היה מאוגד בתנועות הנוער של המפלגות הציוניות. הפעילות התבטאה בעיקר בהתכנסות לאסיפות באולמות הקטנים של התנועות. כמו כן היו יוצאים בקיץ למחנות ביערות הסביבה, ומפעם לפעם היו גם משתתפים במחנות במקומות מרוחקים, בשיתוף עם אחים לדעה מעיירות אחרות. הפעילות בתנועה נתנה לנוער ענין, אמונה ועיסוק בזמנם הפנוי, שהיה מצוי בשפע, בעיקר אצל בני הנוער שגמרו את חוק לימודיהם בבית הספר העממי. לא היו בעיירה מוסדות השכלה יותר גבוהים ולא היתה אפשרות חומרית להמשיך בלימודים וגם לא היתה להם שום תעסוקה אחרת. אלה היוו

למעשה את החוליה העיקרית של תנועות הנוער למיניהן. כפי שכבר צויין לעיל היה לזה גם צד שלילי, מאחר שהפנטיזם המפלגתי גרם לשנאת חינם בין אנשי תנועות נוער יריבות והדבר היה מאד מורגש בעיירה, בה הכיר איש אחד את רעהו.

בית הספר העברי באיביה מילא תפקיד מרכזי ראשוני במעלה בחייה התרבותיים של העיירה. אם כי זה היה בית ספר פרטי והלימוד בו חייב מאמץ כספי — רוב ההורים התאמצו מעל יכולתם, לשלוח את ילדיהם לביה״ס לקבל חינוך עברי וכללי. רמת הלימודים היתה גבוהה, המורים מצוינים ומסורים לתפקידם והדרישות לגבי התלמידים גבוהות. הנהלת בית הספר השתדלה להעניק, נוסף ללימודים העבריים והכלליים, גם לימודי יהדות מובהקים, כגון: תלמוד, טעמי המקרא, וכ״כ הוכללו שעורים באידיש, כדי לתת לילד ידיעות גם בשפה המדוברת של המוני היהודים. מאחר ולא היו בעיירה מוסדות־חינוך גבוהים הרי מילא ביה״ס העממי תפקיד בל ישוער בהעלאת הרמה התרבותית של העיירה. בודדים היו בני־הנוער, שמתוך חוסר אמצעים, נאלצו ללמוד בבית הספר העממי הפולני „פובשכנה״. למותר לציין שהם לא הרגישו את עצמם בטוב בין חבריהם הפולניים לספסל הלימודים. אולי יראה מוזר להחשיב היום עד כדי כך את בית הספר העממי, אך על רקע התקופה ההיא, בפולין הנחשלת, הרי בית הספר בעיירה היה כעמוד אש המאיר את החשיכה שמסביב.

ב. רחובות וסימטאות

הצורה הארכיטקטונית של איביה היתה דומה לזו של יתר העיירות ברחבי פולין. הרחוב המרכזי ה„שוק״, רחוב רחב־מידות וממנו מסתעפים רחובות לכיוונים שונים. הצורה הזאת נשתמרה גם אחרי השריפה הגדולה במאי 1929. לא בכדי כתב מנדלי מו״ס באחד ממאמריו על חיי העיירה היהודית שמאורע או אירוע כגון שריפה או מגיפה היה משמש כנקודת־מוצא בהיסטוריה של הישוב. כן היו גם באיביה של שנות השלושים מונים, שמאורע מסויים קרה שנה לפני השריפה, שנתיים לאחר השריפה וכד׳.

השריפה הגדולה (15 במאי 1929) אכלה את רוב בתי העיר ומשפחות רבות נשארו בין לילה ללא גג על ראשם וחסרי כל. הציוד הדל שעמד לרשותם של מכבי־האש לא עמד להם במערכה הכבדה, אך הקצרה, נגד האש. בתי העץ הפכו מהר לאבוקות־אש בוערות ולקראת הבוקר נשארו רק מתי מספר של בתים בקצווי העיר. עשן כבד עלה מתוך מפולות הבתים ותנורי הלבנים המפוחמים היו השרידים היחידים של מה שהיה לפני כן בתי־מגורים של מאות משפחות של יהודי העיר. בתי הנוצרים כמעט ולא נפגעו בשריפה הגדולה הזאת. העזרה מקהילות יהודיות בפולין ומבני־איביה בארצות חוץ, בעיקר בארה״ב, לא איחרה לבוא ותוך תקופה לא ארוכה נבנתה איביה מחדש והפכה לעיירה יותר יפה וייצוגית. בתי העיר והמוסדות היו עכשיו בתי לבנים שרופות. משפחות נכנסו לגור בבתים חצי גמורים, ללא רצפה. הבתים הספורים של היהודים שנותרו, וכ״כ בתי הנוצרים ברחובות ווילנה, נובוגרודק, קרומער והכפר הסמוך, הפכו למקלטים ארעיים למשפחות רבות. רגש האחווה והעזרה ההדדית היה אופייני לתקופה ההיא, שהלכה מבלי שוב גם מבחינה זו. העיירה החדשה והמודרנית שהיתה לגאוות הקהילה היהודית היתה קצרת ימים.

הבתים שנבנו בדם וזיעה הפכו למצבות לבוניהם, והם נשארו אחריהם להנאתם של הפולנים, שונאי ישראל, שעזרו ברצח אחינו, וגם ירשו את רכושם ועמל כפיהם מדורי דורות.

כפי שנזכר לעיל, היה רחוב השוק מרכז העיר, מאחר וסביב השוק התרכזו חיי־הכלכלה של העיירות, שרוב תושביהן היו בדרך כלל יהודים. עיקר פרנסתו של הסוחר, בעל־המלאכה והרוכל היהודי היה על האיכר, שהיה בא לעיירה אחת לשבוע, מוכר את תוצרתו החקלאית וקונה מוצרי צריכה. יום זה היה מאז ומתמיד באיביה יום רביעי בשבוע, ולפרקים היה גם מתקיים יריד, שהיה מביא לעיירה המוני אכרים, מקרוב ומרחוק. הירידים היו מתקיימים בעיקר לפני ואחרי החגים הנוצריים. ההמולה והרעש היו ממלאים את רחובות העיירה עד לשקיעת השמש. לא פעם השתוללו אכרים, שהתבסמו יתר על המידה והשוטרים המעטים, ידיהם היו מלאות עבודה בהשלטת סדר.

במרכז רחבת־השוק היו שורות של חנויות, ערוכות בבנינים ארוכים בנויים במקביל לאורך הרחוב („ריאד"). הרחובות שהסתעפו ממרכז העיר לצדדים נקראו ברובם על שם ערי הסביבה:

הנה רחוב ווילנה (ווילנער) הארוך שממנו יצאה כל התנועה לכיוון לידה ווילנה, המרכז התרבותי הגדול של הגליל כולו. הנה תחנת הרכבת הקטנה („קליינבאן") מאחורי בתי הכנסת, שהובילה לתחנת גאוויה במרחק תשעה ק"מ, בערך, שממנה יכולת להתקשר אל רשת הרכבות שהובילה לאורכה ולרוחבה של פולין.

כאן היה גם בנין בית הספר העברי. בערבי הקיץ היה רחוב זה מתמלא בני נוער, מתנועות הנוער וכ"כ בבני־העיירה שהיו יוצאים לטייל להנאתם, בעיקר היה הרחוב שוקק מטיילים בשבתות אחר הצהרים.

רחובות ברנרדינר ופילסודסקי (פערד־מארק), מקבילים אחד לשני ומובילים לכיוון מזרח־העיירה בירידה תלולה. כאן היינו מבלים שעות רבות בערבי החורף בהחלקה על מגררות. בקצה הרחוב ברנרדינר — הנהר „איבינקה", ההופך לאגם רחב, עם מפל־מים, מתחת הגשר. הנהר משך מאות מתרחצים בקיץ, מחליקים על הקרח בחורף ובו משתקפים עצי ה„פריסאדס" הסובבים אותו. בהמשך הנהר, מקום בו נהפך לנחל קטן, היו ילדים ובני נוער מתרחצים בימי החום. מרחוב זה היו יוצאים בימי הקיץ לטיולים ליערות הסביבה, ללקט פטריות, גרגירים שחורים ואדומים ולנוח בצל העצים העבותים. ובקצה הרחוב ברנרדינר — הכנסיה הקתולית על צריחיה המתנשאת על גבעה. בנין הכנסיה היה מפיל אימה על כל יהודי וגם עלינו, הילדים אכן לא מוגזמת היתה הרגשת־הפחד. המקום הזה שימש לא פעם מרכז להסתה חסרת מעצורים ולליבוי יצרים פרימיטיביים על רקע דתי. רחוב ברנרדינר היה גם רחוב המוות בו צעדו קדושינו בני איביה בדרכם האחרונה לבורות המות.

ומהצד הדרומי של העיירה — רחוב נובוגרודק ועל ידו הרחוב העקום (קרומער), המוביל לכיוון העיירה לובצ'.

מרחוב „קרומער" הסתעף רחוב הטטרים („קידרים"), שתושביו טטרים, בני דת מוחמד. הדבר המאחד אותם עם שכניהם הנוצרים — השינאה העיוורת ליהודים. רבים

מבני העיר היו באים אחת בשנה לחזות בטכס הזבחים („קורבאן באיראם") במסגד המוסלמי, הניצב במרכז שכונת הטטרים.

אין לתאר את העיירה בלי להזכיר את בית העלמין העתיק, מוקף חומת האבן, שהיווה את גבול העיירה, בחצר בתי־הכנסת, מקום בו הובאו למנוחת עולמים דורות של יהודי איביה, כולל רבנים ומשכילים בעלי שם — העצים הרכונים מעל למצבות האבן הגדולות היו מזכירים לנו, הילדים, את מראה קבר רחל בצל העץ העבות, כפי שהכרנוהו מתמונות.

שתי בנות יפות

משמאל לימין: היצלה קגנוביץ' ואיטה (איטקע) שאַצקס.

ג. הוי־חיים וחגים

החיים באיביה התנהלו בשקט האופייני לעיירה באותה תקופה. מכוניות כמעט ולא היו. האוטובוסים המעטים שהיו נוסעים ללידה הסמוכה והחל משנות השלושים גם לווילנה ולנובוגרודק, היו אמצעי התחבורה החשובים ביותר. „תחנת האוטובוסים" ברחבת השוק מול ביתו של דוד גולדברג היתה תמיד מושכת קהל נוסעים, מלווים וסתם סקרנים. הכבישים מסביב לעיירה היו עלובים, בחלקם רצופים אבנים ובחלקם תשתית אדמה

מוצקה ובסתיו הגשום היו מתהוות שלוליות מים ובורות וחוסמות את הדרכים. פרט לימי שוק וירידים היה השקט בה, דומה לזה של כפר. הרעש בא בעיקר מילדים ונערים משחקים בכדור באמצע הרחוב השקט. החנוונים היו יושבים וממתינים שעות לקונה, בקיץ בפתחי החנות ובחורף מעל סיר ממולא גחלים לוחשות. לפנות ערב ובערבי הקיץ היו המבוגרים יושבים בנחת על מפתני הבתים („גאַנאַק"), ו„הורגים" את זמנם בשיחות חולין, רכילות, בדיחות וכו' ובני נוער היו יוצאים למועדוני התנועות או לטיול ברחובות העיר וב„פריסאדעס" שמסביב. בערבי החורף הארוכים היו מתכנסים שכנים ומבלים זמנם בעיקר בשיחה או במשחק. אם כי השלג הלבן היה משמש כוח משיכה לילדים, הרי לגבי המשפחות העניות (והן היוו את רוב האוכלוסיה), קור החורף היה דבר מאד מעיק. גם כאן כבמקרים אחרים עמד להם רגש האחווה של היהודי, ויהודים טובים היו אוספים כסף לקנות להם עצים לחימום בתיהם.

איביה היתה יוצאת משגרתה לפני החגים היהודיים: פסח נחרת בזכרונו של כל תושב איביה. התנועה אצל החייטים והסנדלרים העידה על בוא חג האביב, בו כל ילד, יזכה בחליפה חדשה ובנעליים חדשות. אפית המצות העסיקה את המשפחות, בעיקר את הנשים. ומספר שבועות לפני הפסח היו מסדרים „פודריאַדים" בבתים פרטיים. מי שלא ראה את זה בעיניו, לא יכול לתאר לו את שמחת היצירה באפית המצות. שכנות וידידות היו עוזרות אשה לרעותה באפיה ומה גדולה היתה השמחה כשהמצות כבר „הוכנסו" הביתה. למותר להזכיר, שגם מי שידו לא השיגה, דאגו לו מטעם „מעות חיטים", והמצות היו בביתו בעתו. וכשחל חג הפסח בעונת הפשרת השלג, הרי שמחת החג היתה כפולה.

תשעה באב, יום האבל הלאומי, שאינו מורגש כמעט בימינו, הורגש בכל מקום באיביה, החל מהבית עם האוכל המיוחד לפני יום הצום ואחריו, אווירת האבל המיוחדת בבית הכנסת, וגמור בבית העלמין שם היו אנשים משתטחים על קברות יקיריהם, והילדים היו מיידים איש בחברו קוצים עוקצניים („שישקעס") כזכר לחורבן.

חגי ה„ימים הנוראים", ראש־השנה ויום כיפורים, השתמרו בתור החגים, שצביונם כמעט ולא השתנה עד ימינו, אך חג הסוכות רישומו היה ניכר במיוחד, מאחר וכל משפחה דאגה לסוכתה היא ולפני הושענא־רבה היו נערים הולכים בחבורות מחוץ לעיר ומלקטים את הערבות להושענות. זה היה לנו חוויה עזה, מה עוד שלרבים זה היה בבחינת „עסק".

חג החנוכה היה קשור, לפי מיטב המסורת היהודית, עם דמי החנוכה, משחק בסביבונים ו„ערבי לביבות" במסגרת המשפחות ובחגיגות. אינני יודע, מה היתה הרגשתם של המבוגרים, אך בהיותנו אז ילדים ונערים, השאירו החגים עלינו רושם בל ימחה. שמחת החג וחוויותיו היו כה עזות שהלב היה עובר על גדותיו שבועות ואולי חדשים לפני התקרב החג. נראה לי, שבימינו ובתנאינו החגים איבדו את משמעותם. יהודי איביה, כיהודי עיירות אחרות בפולין, ידעו יפה למזג אווירה דתית עם רגש שמחה שבלב, שמחה ממש המורגשת בכל פינה ופינה. אותה הרגשה היתה בשבת, ונראה לך כאילו שהגעת לנווה־מדבר של יום אחד. עוד היום מרגיש אני את העצב שהיה נסוך בתפילת ההבדלה של אבא במוצאי־שבת. אין זו גוזמא כלל שהיהודי היה בן מלך ליום אחד: הרבה מלכים ובני מלכים כאלה היו באיביה, ששמחו לברוח מתלאות חיי החול לאווירת השבת שיצרו בביתם ובלבותיהם.

ד. גל האנטישמיות בשנות השלושים

הגוף הרשמי שייצג את הצבור היהודי בעיירה היה ועד הקהילה. אחד התפקידים החשובים שלו היה, ייצוג הצבור היהודי כלפי השלטונות הפולניים. קיום שירותים הדתיים וכלי הקודש, הגשת עזרה משפטית, סידור עניינים שונים והתערבות פעילה אצל השלטונות — כל אלה נימנו על תפקידי ועד הקהילה באותה תקופה. חשיבותה של הקהילה היתה רבה, מאחר שחוסר ידיעת השפה הפולנית והשכלה כללית מתאימה אצל רוב הצבור היהודי, העמידו אותו חסר־אונים בקשרים ההכרחיים עם השלטונות.

גוטל שפטל כחייל בצבא פולין.

גוטל שעפטעל אַלס זעלנער אין דער פּוילישער אַרמיי.

תפקידים אלה נעשו לחיוניים ביותר בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה, כשהגל האנטישמי הציף את פולין, והתערבותו של ועד הקהילה אצל השלטונות בעיר המחוז („פוביאט") לידה, העבירו פעמים רבות את רוע הגזירה. לדוגמא יכול לשמש ענין ה„קואופרטיב", החנות הפולנית שהוקמה במרכז העיר. בעלי החנות ניהלו תעמולה אנטישמית עזה והשתמשו באמצעים שונים להשפיע על האכרים הפולניים שלא יקנו אצל יהודים, לפי הסיסמה הידועה „סוי דו סווגו" (כל אחד לשלו). בשריפה שפרצה באחד מלילות הקיץ של שנת 1937 עלתה החנות באש. תדהמה אחזה את יהודי העיירה ובתקופה בה פוגרומים היו לענין נפוץ בעיירות פולין (פשיטיק, מינסק־מזוביצק וכו'), היו לפחד זה

רגליים. נדרשה התערבות מידית אצל השלטונות, כדי שתבוא תגבורת משטרה לפני ה„שוק" שהיה צריך להתקיים כרגיל ביום רביעי של השבוע. החשש היה מבוסס, מאחר שקל היה להסית את המוני־העם האנטישמיים, שהנה „היהודים שרפו את החנות". המשלחת שנסעה לעיר המחוז („פוביאט") לידה, הצליחה להניע את השלטונות („הסטארוסטה") לפעולה מידית ואסון בטוח נמנע מיהודי העיירה. הרב זאב פרלמן ז"ל, נוסף להיותו משכיל ובר אוריין בחכמת היהדות, היה גם שליח צבור מצויין כלפי השלטונות, עקב שליטתו הרהוטה בשפה הפולנית ובעל השכלה גבוהה. למרות חלוקי הדעות שביניהם, ידעו תמיד היהודים להתארגן לפעול בעת צרה, ואיביה לא היתה יוצאת דופן במובן זה.

השלטונות המקומיים רצו להפיק טובת הנאה ממצב היהודים, שאם כי היו מוגנים מטעם החוק לפי הקונסטיטוציה בפולין הדמוקרטית, היו למעשה חסרי הגנה ונתונים לעתים לשבט או לחסד לרצונו של כל פקיד זוטר או שוטר. ועל רקע זה אפשר להבין מה רב התפקיד שהיה מוטל על מוסדות־הייצוג של הצבור היהודי. ללא ספק מילאו תפקידם זה באמונה לפי מיטב יכולתם בתנאים הקשים.

קורות יהדות פולין הם שרשרת ארוכה של רדיפות אנטישמיות מלוות סבל והתפרעויות מצד שכניהם הנוצרים. היחס העוין הלך ולבש יותר ויותר צורה רשמית, לאחר תפיסת השלטון ע"י היטלר בגרמניה בשנת 1933. עם מותו של מרשל פילסודסקי בשנת 1936 הותרה לגמרי הרצועה. יהודי מזרח פולין היו בין האחרונים שהרגישו על בשרם את הרוחות הרעות שהתחילו לנשב במחצית השניה של שנות השלושים. הרמז הרשמי שאין הגנה על היהודים בא בנאום הידוע לשימצה של ראש הממשלה דאז, סקלדקובסקי: „להכות יהודים אסור, אך חרם כלכלי — אובשם (בבקשה)". כמובן שתחת הכסוי הרשמי של חרם כלכלי התחילו להתפשט בפולין מעשי אלימות נגד קונים נוצריים בחנויות של יהודים. „פיקטים" (משמרות) הועמדו בפתחי החנויות של היהודים והדבר הוליך במהרה לפרעות. הד נרחב היה לפוגרום בעיירה פשיטיק, מקום שם יהודים יצאו עם נשק ביד נגד הפורעים, ונשפטו לשנות מאסר ארוכות. אך משום מה אזורנו טרם נפגע אז ואין ספק שרק המלחמה הפסיקה את התהליך הזה. היתה כבר הרגשה של שרב שלפני גשם סוער, ואכן לא איחר הגשם לבוא, אך לאסוננו, בצורת מבול סוחף, שכמעט ולא השאיר אחריו זכר מבני־עמנו.

ה. שנות השלטון הסובייטי (1939—41)

על רקע זה פרצה מלחמת העולם השניה (ספטמבר 1939). עוד לפני פלישת גייסות היטלר לפולין הרגשנו את הסערה המתקרבת. רבים מהצעירים גויסו לצבא הפולני, ואין לתאר את החרדה שאחזה את כולם, אך עוד פעמה התקווה בלב, שתמנע המלחמה. עם פרוץ המלחמה עוד קיווינו שצבא פולין בעזרת בני־בריתו יצליחו להדוף את גייסות הפולשים הגרמניים. יום יום היינו מתכנסים באחד מחדרי בית הספר להאזין לשידורי החדשות הכוזבות והמטעות על „נצחונות" הצבא הפולני. קשה לתאר את החרדה שתקפה אותנו עם המחשבה שחילות־המרצחים הגרמניים הולכים ומתקרבים.

והנה פתאום קרה הנס שהציל אותנו לזמן מה (**תקופה של 20 חודש**) מציפורני היטלר:

השלטונות הפולניים התחילו להעלם מהאופק ואיש מאתנו לא הצטער לראות את השוטרים והשליטים שמצצו את לשד היהודים, נמלטים, כעכברים מספינה טובעת. טרם ידענו איך ימולא החלל הריק שנוצר? והנה פשטה השמועה, שהרוסים יבואו לשחרר את אחיהם תושבי בלורוסיה המערבית. אך באותם הימים גם לא ידענו מהו העתיד הצפוי לנו תחת שלטונם של הסובייטים. אך אין ספק שכניסת הצבא האדום לאזורנו הפיחה תקווה בלב כל אחד מאתנו: הנה נמנע כיבוש אזורנו ע״י המפלצת הנאצית וגם נפטרנו מהפולנים.

לאחר כמה ימים של חוסר שלטון, רבה היתה שמחתנו עם הופעת חיילות הרוסים, שעברו דרך איביה בהתקדמותם לגבולות החדשים. במשך כמה ימים ולילות נמשכה הצעידה הזאת ורבים היו מתגודדים סביב החיילים, שהיו מספרים ניסים ונפלאות על החיים הטובים ברוסיה הסובייטית. יש ונתגלה ביניהם גם חייל או קצין יהודי ורבה היתה השמחה של פגישת אחים. „ירח הדבש" היה קצר למדי ועד מהרה עמדנו על טיבו של המשטר החדש. ואם כי אסור היה לנו להתלונן על הגורל, הרי גם מאידך לא היתה שום סיבה מיוחדת לצהלה. חוץ ממעטים, חסידי המשטר הסובייטי מאז ומתמיד (ורבים מהם אף התאכזבו מהר), הרי הצבור היהודי ברובו היה אדיש לגמרי לשלטון הקומוניסטי. המשטר הנוקשה, המחסור במצרכים, התורים הארוכים ע״י החנויות הממשלתיות הריקות, היו דיים לקבוע יחסנו זה. עכשיו גם נחסמו שערי היציאה לעולם החופשי ובעיקר לא״י. הפגיעה הגדולה ביותר מצדם באה, לדעתי, עם שלילת חופש הפולחן הדתי, ושיאה — הפיכת בית הכנסת „הישן" למחסן תבואה, כביכול לפי „דרישת" האוכלוסיה היהודית. אינני יודע על משהו שהיה יכול לעורר יותר את חמתם של יהודי איביה מאשר התנקשות זאת בקודש קודשנו!

היו צעירים אמיצים שסיכנו את נפשם וניסו לעבור לווילנה, שהיתה אז זמנית תחת שלטון הליטאים, מתוך מגמה להגר משם לחו״ל ובעיקר לא״י. אך רובם נתפסו, נאסרו ונשלחו לסיביר ביחד עם משפחותיהם.

למדתי אז בבית הספר התיכון בגרודנה, לשעבר הגמנסיה העברית „תרבות", שנאלצה להתאים את עצמה למשטר החדש: מפאת האיסור על השפה העברית, הוכנסה שפת האידיש כשפת ההוראה ולימים השפה הרוסית. על הלך הרוח שלנו כלפי המשטר תעיד העובדה שיום אחד בעת ההפסקה פרצו פתאום התלמידים בריקודי „הורה". המורים הנדהמים, מחנכיהם לשעבר, התחננו בפנינו שנפסיק, בידעם מה מצפה לנו, באם דבר זה יוודע ברבים. לא ארכו הימים וכל הנהלת בית הספר עברה מידי מורי „תרבות" לשעבר לידים „נאמנות"... מבחינה רוחנית עלה הכורת על כל מחשבה עצמאית. לא אגזים אם אומר, שאם כי התקופה שלאחריה סימלה את הקץ ממש, הרי 20 החודשים תחת שלטון הרוסים היו מלאות דאגה, פחד מתמיד וחסרות טעם ותכלית.

באותה תקופה טרם ידענו, או אולי לא רצינו לדעת על הרציחות וההתעללות ביהודי פולין שחיו תחת מגפי הגרמנים. אני זוכר כי היו בין יהודי איביה כאלה שאמרו שהם מעדיפים שלטון גרמני על סובייטי, בעיקר חנוונים שסחורתם הולאמה. ואכן, לא היו צריכים לחכות זמן רב כדי לטעום על בשרם את טעם החיה הגרמנו־נאצית. לפי לוח הזמנים של היטלר היינו מהראשונים „בתור" ואכן, כפי שידוע לכולנו, השואה לא בוששה לבוא.

משה קאַגאַנאָוויטש / תל־אביב

זכרונות פון אַ „באַרעדינשטשיק“

א. בערנאַרדינער — די הויפּט־גאַס פון שטעטל

אונדזער שטוב איז אויף בערנאַרדינער גאַס און דערפאַר רופט מען מיך, פונקט ווי אַלע קינדער פון דער גאַס „באַרעדינשטשיק“. וואָס מיינט אַ זשוליקל, אַ צעלאָזענער שטיפער, אַ חברה־מאַן. מיר, די קינדער, האָבן עס אַפילו אָנגענומען ווי אַ קאָמפּלימענט און שטאָלצירט דערמיט. ערשטנס, איז בערנאַרדינער גאַס די הויפּט־גאַס פון שטעטל. צווייטנס, שטייט דאָ דער קלויסטער * צופוסנס פון אַ הויכן באַרג און אין די זונטיקן און חגאות איז די גאַס פול מיט גויים און גויעס פון דער גאַנצער פּאַראַפיע. דריטנס, איז דאָס אַן אַריינפאָר־גאַס פון אַ גרויסער געגנט, וואָס ציט זיך ביז באַקשט און באָריסאָווקע און ציט זיך (ווי מען פלעגט זאָגן אין איוויע „אין אַלדע קלאָגן“...) ביז וואָלאָזשין. פערטנס, געפינט זיך דאָ ביים סאַמע אָנהויב פון גאַס דער טייך מיט דער מיל, די הילצערנע בריק און די זאַסאַדזקע, וואָס איבער זיי פאַלט אַראָפּ דאָס וואַסער מיט אַ גערויש. ווייטער, פירט פון דאַנען דער וועג צום בלאָטיקן פּריסאַדעס, צום הויף און הויפישן סאַד, צום נאָענטן שאָטנדיקן דאָרף, זאַקאָשטשעלצע, צו טונקל־גרינע שאָטנדיקע וועלדער און, וואָס איז צו ריידן, די שענסטע הייזער זיינען אין „אונדזער“ גאַס. בכל אופן, אַזוי האָבן מיר, די קינדער פון בערנאַרדינער גאַס, געגלויבט און געגרויסט זיך דערמיט פאַר די קינדער פון די אַנדערע גאַסן...

היינט, וואָס איז ווערט, וואָס אונדזער גאַס איז איינע פון די צוויי גאַסן (די צווייטע — פערדמאַרק) אין שטעטל, וואָס האָט אַ גרויסן באַרג־אַראָפּ און באַרג־אַרויף? אַ קלייניקייט, ווו צעפּוזשעט זיך אַ פערד און טראָגט אַראָפּ דעם וואָגן מיט אַזאַ אימפּעט, אַז אַלע צעלויפן זיך פון שרעק אין די הייזער און אויף די הויפן, און דערנאָך לויפט מען קוקן דעם צעבראָכענעם וואָגן, און אַז גאָט העלפט אַ צעבלוטיקטן גויציק, וואָס הערט זיך ניט אויף צו צלמען פון שרעק? ווו קען מען אַזוי הנאה האָבן פון „אָנהייגען“ זיך בגניבה פון הינטן אויף אַ גוי׳אישן שליטן. ביז אַ יינגעלע מסרט אונטער „פּושקאַ דאַוואַי“ (גיב מיט דער בייטש), אָדער „אַראָפּקאַטאַיען“ זיך אין די שנייאיקע ווינטער־נעכט פון אַרויף־באַרג ביז באַרג־אַראָפּ אויף אַ געגנבעטן שליטן, אָדער אַפילו אַ שליטעלע צו פירן וואַסער?

ניטאָ וואָס צו ריידן, עס לוינט זיך זיין אַ „באַרעדינשטשיק“.

---

* פון דאַנען אויך דער נאָמען, קלויסטער־גאַס (קאָשטשעלנאַ).

אין די זונטיקן און חגאות זעט מען שימערירן, זומער אין די זון־שטראַלן און ווינ־טער אויפן פאָן פון ווייסן שניי, אַ ים פון פאַרבן. ווייסע קאָפּ־טיכלעך און פאַרביקע סטענגעס פון די שיקסעס מישן זיך אויס מיט אויסגענייטע לייוונטענע רובאַשקעס און אָפּגעפּוצטע מיט דזשעגעכץ שטיוול פון די שקצים. מיר, די קינדער פון בערנאַרדינער גאַס, לויפן נאָך די שיקסעס און בעטן זיך: „קוויעטקאָ דאַואַי" (גיב אַ בלימל). ווי גרויס איז אונדזער פריידׂ ווען איינע באַוויליקט צו געבן אַ בלימל שמעקעדיקן מאַי, אָדער אַ צווייגל, געהייליקטע מיט די הייליקע וואַסער!

מיר לויפן נאָך די חתונות, וואָס גייען אַרויס פון קלויסטער מיט די דאָרפישע מוזיק: אַ דריפּעדיקע פידל, אַ הילצערן פייפל און צימבאַלן, אויף וועלכע דער מוזי־קאַנט כישופט מיט צווי שטעקעלעך. מיר טאַנצן אונטער גייענדיק און באַוועגן זיך צום טאַקט פון די מאַרשן, וועלכע מיר קענען שוין אויף אויסנווייניק, ווי עס טוען דאָס די שקצים, און באַגלייטן די חתונות ביז זיי גייען אַריין אין אַ שענק פאַרגיסן מיט בראָנפן די שמחה...

פאַרקערט, אַז עס ציט זיך דורכן גאַס אַ לוויה (אָדער ווי מען פלעגט זאָגן אַ פּגירה) מיטן גרויסן צלם פאַרויס, מיט הייליקע בילדער, מיט שקצימלעך אין ווייסע קיטלעך, וואָס קלינגען מיט גלעקעלעך און דער גלח אין דער שוואַרצער סוטאַנע מיט אַ גרויסן צלם אויף דער ברוסט און אַ זיידענע אויסגעהאַפטענע עטרה אויפן האַלדז זינגט אויס פייערלעך זיינע תפילות, פלעגן מיר זיך פאַר שרעק פאַרבאַהאַלטן הינטער אַ שטוב אָדער הינטערן פענצטער און דערמיט שטילן אונדזער נייגיר (אויך דערוואַקסענע פלעגן זיך אָפּרוקן אין אַ זייט, כדי ניט צו דאַרפן אַראָפּנעמען די היטל)...

דערפאַר, אַז מיר פלעגן פאַרבייגיין נעבן קלויסטער, פלעגן מיר אָן פּחד אויס־שפייען דריי מאָל און אין כאָר אויסרופן: „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא — טפו! טפו! טפו!...

ב. טאָליע סאַלאָחעס — דער אייוויער ביטניק...

אויב איר מיינט, אַז מיר, די „באַרעדינשטשיקעס" האָבן מקנא געווען גראַף זאַמאָי־סקין אָדער דעם פּריץ שעלעזניצקין, האָט איר אַ גרויסן טעות. וועמען האָבן מיר מקנא געווען מיטן גאַנצן האַרצן? טאָליע סאַלאָחעס!

די סאַלאָחעס, ווי מען האָט זיי גערופן, איז געווען אָן אָרעמע (און אפשר די אָרעמ־סטע) פאַמיליע אין שטעטל. זייער האַלב־איינגעפאַלן שטיבל איז געווען אין אַ זייטיק געסל, וואָס האָט געפירט פון בערנאַרדינער גאַס צום „וויהען" (וויגאָן). אין דער פיטשעמאַנטשיקער שטיבעלע מיט דער ערדענער פאָדלאָגע האָבן געלעבט אַחוץ די אַלטע סאַלאָחיכע, פיר זין, פון זיי דריי פאַרהייראַטע, וואָס האָבן ניט געקאַרגט צו ברענגען קינדער אויף דער וועלט... באַלד ביים אַריינגאַנג האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף בעטן, פון וועלכע עס האָט זיך געשאָטן „מעל"... אַ גרויסער טיש האָט פאַרשטעלט דעם דורכ־גאַנג צווישן וואַנט און די בעטן. דער טיש האָט זיך געהאַלטן אויף צווי פיסלעך און צווי אונטערגעשטעלטע שייטלעך האָלץ... די קליינינקע, צעשפּאָלטענע פענצטערלעך

האָבן אַדורכגעלאָזט וויניק ליכט פון דרויסן און בלויז דער גרויסער, אָפּגעווייסטער אויוון האָט געוואָרפן אַ ביסל העלקייט אויף די נאַסע, פלעקיקע ווענט. ווינטער פלעגן שמאַטעס און אויסגעקראָכענע קאָלדרעס דינען ווי טאָפּלט־פענצטער קעגן די פרעסט און שניי־זאַווערוכעס. צוויי זין, זלמן און מאיר, זיינען געווען שוסטער־לאַטוט־ניקעס. גוטל און טאָליע זיינען געווען, ווי מען רופט דאָס היינט „ביטניקעס". דער אמת איז, אַז גוטל פלעגט פון צייט צו צייט פאַרדינען אַ פּאָר גראָשן פון צופעליקע פרנסות: קויפן און פאַרקויפן אין אַ מאַרק־טאָג אַ קעלבל, אָדער אַ פּאָר קילאָ פיש, וואָס זיין ווייב פלעגט צעטראָגן אין באַלעבאַטישע הייזער. אָבער פון גוטלס פרנסות און פון זלמנס און מאירס שוסטעריי האָט מען ניט געקענט שפּייזן די גרויסע משפחות און אויף שבת פלעגן פרומע ווייבער אַריינטראָגן אין שטוב אַריין אַ קויש מיט חלה און ברויט...

טאָליע איז געווען אַ פּרינציפּיעלער אַלטער בחור, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן ניט „איינגעטונקט אַ פינגער אין קאַלטן וואַסער". טעג און נעכט, זומער און ווינטער איז ער געשטאַנען אויפן בריק און געקוקט אין טייך אַריין. אין שטעטל האָט מען זיך געוויצלט אַז ער היט נאַכימאַווסקיס פאַרמעגן... ווי איז געווען דעם יינגל, וואָס האָט געפּרוווט אָנרירן די „זאַסטאַווקעס", אָדער וואַרפן שטיינער אין טייך. טאָליע האָט שטאָלצירט, וואָס עס איז דאָ אַ יידישער גביר, ווען עס געהערט די מיל, דער טאַרטאַק, די עלעקטרישע סטאַנציע און די וועלדער. כאָטש אין שטעטל האָט מען אים גערופן „נאַכי־מאַווסקיס שותף", איז ער אַליין געווען פיל באַשיידענער און האָט זיך בלויז געווונטשן „זיין אַ לויז ביי נאַכימאַווסקין"...

ער פלעגט ניט דורכלאָזן קיין שמחה אין שטעטל. ער איז געווען דער געשוווירענער אומזיסטער אָרדענונגס־האַלטער ביים אַריינגאַנג אין „סאַראַי" צו טעאַטער־פאָרשטעלונ־גען. פלעגט צעטרייבן די קינדער, וואָס זיינען נאָכגעלאָפן די „פּאַזשאַרנע קאָמאַנדע" בעת זייערע רעפּעטיציעס, אָדער זיך געשטופּט נענטער צו אַ שריפה. אין די פּאַראַדנע טעג פלעגט ער גיין מיט זיין שטעקעלע פאַר דעם אָרקעסטער און איז אויך געווען דער, וואָס פלעגט מאַכן אַ וועג פאַר חתן־כלה צו און פון דער חופה אויפן שול־הויף...

אין שטעטל איז דער נאָמען „סאַלאָחע" געווען אַ זידלוואָרט. אַ יינגל, וואָס האָט ניט געוואָלט לערנען, אָדער אַרבעטן, פלעגט דער טאַטע מוסרן: „וואָס וועט פון דיר זיין, אַ סאַלאָחע?"...אַ יינגל, וואָס האָט געהאַט אַ „גראָבן קאָפּ" (אַ שוואַכן זכרון אָדער תפיסה) פלעגט מען רופן „נחום סאַלאָחעס". אין שטעטל האָט מען דערציילט, אַז זייער זיידע, נחום, האָט געדינט גאַנצע 25 יאָר אין דער צאַרישער אַרמיי אַלס קאַנטאָניסט. דאָרט האָט מען אים געפּרוווט אַריינהאַקן אין קאָפּ „סלאָוועסטנאָסט". דריי מאָל אין טאָג, בעת די מושטרעס, האָט מען געלערנט די נעמען פון צאַר, צאַריצע (קייסערין) און צאַרעוויטש (קרוינפּרינץ). אַז נחום האָט זיך צוריקגעקערט אין שטעטל פלעגן לצים אים פרעגן: — נחום, ווי רופט מען דעם רוסישן קייסער? און נחום פלעגט מיט כעס ענטפערן: — די קלאָג זאָל אים וויסן, פון וואַנען זאָל איך וויסן ...

אויב מיר קינדער האָבן מקנא געווען טאָליען, איז דאָס געווען דערפאַר, וואָס ער איז געווען דער באַלעבאָס פון דער איינציקער לאָדקע און מיר האָבן געוווסט, אַז בלויז מיט זיין חסד קען מען זיך אַ ביסל „קאַטאַיען" (פאָרן) אויפן טייך. ער האָט בלויז געגעבן אַ

קוק אויף אונדז און מיר האָבן שוין געוווּסט וואָס ער מיינט. מיר פּלעגן גיך אַרויספּאַקן פון די קעשענעס די אָנגעגנבעטע גוטע זאַכן פון שבתדיקן טיש: קיכל, אַ שטיקל געפילטן שטרודל, געפּילטע פיש, אַ „נאַקראַיעץ״ חלה, וואָס טאַליע פּלעגט קונציק באַלד אַראָפּלאָזן אין די טיפע קעשענעס פון זיין אָפּגעריסענעם, צעלאַטעטן, לאַנגן מאַנטל.

— גיכער! — פּלעגט ער געבן אַ קאָמאַנדעווע און אַראָפּציען טיפער זיין היטל איבער די אויערן (מיר האָבן געוווּסט, פאַרוואָס ער טוט קיינמאָל ניט אויס דאָס היטל און עס איז ביי אים אַראָפּגערוקט איבער די אויערן. אין שטעטל האָט מען גערעדט, אַז אַלע סאַלאָחעס זיינען „קיסאַרים״ ד. ה. פאַרכעס...).

איך און מיינע צוויי ברידער: דוד און ראובן ז״ל זיינען אַריינגעשפּרונגען אין דער הוידנדיקער לאָדקע. — גאָט צו דאַנקען, קיינער האָט ניט געזען — פּלעגן מיר זיך אַליין באַרואיקן, און כדי צו זיין זיכער, אַז טאַטע־מאַמע זאָלן זיך ניט דערוויסן (אונדזער שטוב איז געווען די פערטע פון טייך) פּלעגן מיר איינטענהן מיט אים, אַז ער זאָלן פאָרן ווייט אין די היי־שטרוי, אָדער לענגאויס די טרעשניק מיטן שמאָלן וואַסער־וועג, וואָס פירט צום הויפישן סאָד. אָבער טאַליעס האַרץ איז ווי אַ קיזלשטיין, זיין לעבנס־פילאָזאָפיע איז אַ ביטניקישע: פאַמעלעך, פאַראַן צייט, „טישע יעדיש, דאַלשע בודעש״ (פאָר פאַמעלעך, וועסטו זיין ווייטער). אָפּגעפאָרן אַ פאָר מעטער און אַוועקגעלייגט רחבותדיק די וויאַסלע, פּלעגט ער אָנהייבן קנייפּן פון דער טיפער מאַנטל־קעשענע די גוטע זאַכן און מיט פאַרמאַכטע אויגן באַלעקן זיך פון די זיסקייטן און פעטע מאכלים. כדי מיר זאָלן אים נישט שטערן אין זיין הנאה און דרייען אַ קאָפּ, אַז ער זאָל בעסער אָפּפאָרן ווייטער פון ברעג, פּלעגט ער פּלוצלינג געבן אַ געשריי: — קינדער, מע קוקט! — מיר פּלעגן זיך גלייך אויסציען אין דער נאַסער, פאַרבלאָטיקטער לאָדקע און מיט צאַפּלדיקע הערצער געוואַרט אויף דער בשורה, אַז מיר קענען זיך שוין אויפהייבן. כדי צו פאַרגיטיקן, האָט ער אָנגעריסן פאַר אונדז געלע וואַסער־„קאַראַסקעס״ (בלומען), וואָס זיינען געוואַקסן אויף די קלעפּיקע, גרויסע בלעטער, גענדזעלעך פון די טרעשניק און שפּיצן פון טרעשניק, וואָס מען קען אויספּייפן אויף זיי קלאַנגען, וואָס זיינען, אמת, ווייט פון מוזיק, אָבער דאָך קולות, וואָס מען קען ניט אַרויסברענגען אָן דעם.

ער האָט אונדז אויך געלערנט ווי צו וואַרפן אַ ווודע אין וואַסער אַריין און פּרוּוון אַרויסציען אַ פישעלע. זאָגן אַז טאַליע האָט געהאַט גרויס מזל צו כאַפּן פיש, וואָלט געווען אַ גוזמא, אָבער מיר האָבן געהאַט גענוג שרעק פון זיינע פישפאַנג־לעקציעס. ס׳רוב פּלעגט זיך די ווודע פאַרפּלאָנטערן אין דער טייכיקער בלאָטע אָדער אין די צעוואָרצלטע, צעפּוילטע געוויקסן, און וועלנדיק אַרויסציען זי פּלעגט זיך די לאָדקע קערן אין אַלע זייטן און אונדזערע קינדערישע הערצעלעך האָבן זיך געצאַפּלט פאַר שרעק... אַמאָל פּלעגט ער סתם, וועלנדיק באַווייזן זיין העלדישקייט און שרעקלאָזיקייט, טרייסלען די לאָדקע און מיר פּלעגן מיט טרערן אין די אויגן אים בעטן, אַז ער זאָל שוין אויפהערן אונדז צו שרעקן און אָפּפירן צום ברעג, אין די טרעשניק נעבן וויהען, ווו מיר קענען גלייך אַריינגיין אין שטוב.

טאַליע פאַרגעסט ניט אָנצוזאָגן אונדז צום ווייפּלטן מאָל, אַז מיר זאָלן דעם קומענדיקן מאָל ברענגען מער שטרודל. פאַר דעם וועט ער אונדז פירן דורכן שמאָלן וואַסער־

וועג אַזש ביז צום הויפּישן סאַד, און וועט אַראָפּגיין אין בלאָטיקן אַליעשניק וועלדל אַנקלייבן פאַר אונדז מאַלינעס...בגניבה כאַפּן מיר זיך אַריין דורכן הויף שטילערהייט אין שטוב, איבערבייטן די נאַסע בגדים און פאַרבלאָטיקטע שיך, אַז טאַטע־מאַמע זאָלן ניט דערקענען, ווי זייערע „תכשיטים" זיינען געווען... גאָט צו דאַנקען, אַראָפּ אַ שטייך פון האַרצן. אָפּגעזאָגט דעם צוגעגרייטן ליגן און אַלץ איז אַדורך בשלום. איצט דאַרף מען ווידער אָנהייבן גרייטן גוטע זאַכן פאַר טאַליע סאַלאָחעס, ער זאָל אונדז קאַטאַיען אויפן טייך, זאָגט אַליין, דאַרף מען אים ניט מקנא זיין ?...

ג. חיקה נחמהס גייט „לייגן קלאַפּטער"...

וואָס קען זיין אַ גרעסערער פאַרגעניגן פאַר קינדער, ווי צו פּלושקענען זיך אין אַ פאַרנעם תמוז־טאָג אין קילן וואַסער ? מיר באָדן זיך נאַקעטע האַרט ביים ברעג טייך. טיפער איז אַ סכנה. שווימען קענען מיר ניט. אַז מען וויל זיין זיכערער, גייט מען אונ־טערן בריק, ווו עס פאַלט אַראָפּ אויף גליטשיק־מאָכיקע ברעטער דאָס וואַסער פוו איבער די זאַסטאַווקעס. דרייסטערע טוען זיך אָן אַ כוח און שטעלן אונטער אויף אַ רגע די פלייצעס ממש אונטער די זאַסטאַווקעס און מען פילט, ווי דער וואַסער־שטראָם קלאַפּט אויפן קליינעם גופל און וואַרפט דיך שיר ניט אום. אָבער, אַז מען וויל זיין אינגאַנצן זיכער, גייט מען זיך באָדן אין דעם קליינעם טייכל, ווו אַז מען שטעלט זיך מיטן קאָפּ אַראָפּ, דערגרייכט דאָס וואַסער איבער די אויערן. ייִנגלעך „ריזיקאַנטן" גייען צום טיפערן וואַסער נעבן די גרויסע מיל־רעדער, ווו עס פאַלט אַראָפּ מיט אַ גערויש און צע־שפּריצט זיך אין פינקלענדיקע טראָפּנס דאָס וואַסער, וואָס באַוועגט די רעדער. ס׳רוב פאַרענדיקט זיך דאָס באָדן מיט קריגערייען און קלעפּ. דאַן כאַפּט מען אַרויף אויפן נאַסן גופל די הייזלעך און ס׳העמדל און מען לויפט אַהיים...

פאַר אונדז איז אַפילו אַ סענסאַציע צו זען ווי מען באָדט אַ פערד. ס׳רוב באָדט מען פערד אין די זומערדיקע, פרייטיקדיקע נאָכמיטאָגן, ווען די קאַראַבעלניקעס, באַלעגאָ־לעס און פערד־הענדלער, האָבן זיך שוין צוריקגעקערט פון די דערפער, טראַכטן און שליאַכן צו זייערע היימען אויף שבת. דאָס פערד זעט אויס ווי אַן איבערגעשראָקנס און וויל בשום אופן ניט אַריינגיין אין וואַסער. דאָס פערד האַלט זיין מאָרדע אויסגעשטרעקט פאָרויס איבערן וואַסער, זעצט זיך און זינקט דוכט זיך אין וואַסער אונטער דער משא פון רייטער. ער בלאָזט פון זיינע נאָזדרעס און מויל בלעזלעך וואַסער, שווימט מאַיעס־טעטיש, רייסט מיט זיינע פּאַדקאָוועס די פלאַנצן, רירט אויף דעם בלאָטיקן גרונט און מאַכט מוטנע דאָס אַזוי אויך ניט איבעריק קלאָרע וואַסער פון איוויענקאַ... אַרויס־גייענדיק פון טייך אַן אָפּגעצוואָגנס, הירזשעט עס פריילעך און טרייסלט אַראָפּ פון זיך דאָס וואַסער, וואָס גיסט זיך פון זיין גוף.

אָבער דאָס גרעסטע פאַרגעניגן פאַר אונדז קינדער איז צו זען ווי עס שווימען די דערוואַקסענע. געווען אין איוויע עטלעכע גוטע שווימערס, וואָס פלעגן באַווייזן קונצן אין וואַסער, ווי לייגן קלאַפּטער, שווימען ווי אַ פיש, טוקן אין וואַסער און באַווייזן זיך אויף דער אויבערפלאַך העט־העט ווייט, איבערקוליען זיך שווימענדיק און אַנדערע קונצשטיק,

וואָס פלעגן אונדז פאַרכישופן און אַרויסרופן ביי אונדז התפעלות און דרך־ארץ צו די שווימערס. געווען בלויז איין פרוי אין שטעטל, וואָס האָט געקענט שווימען, חיה׳קע נחמהס. ס׳איז איבעריק צו זאָגן, אַז פאַר אונדז איז דאָס געווען אַ סענסאַציע אויף וועלכער מיר האָבן קיינמאָל ניט מוותר געווען...

אָט טראָגט זיך דורך דער בערנאַרדינער גאַס אין אַ זומערדיקן פאַרנאַכט אַ געשריי: „חיה׳קע נחמהס גייט לייגן קלאַפּטער". חיה׳קע נחמהס, אַ הויכע, אַ דאַרע, מיט אַ ברוין פּנים, מעסט אָפּ מיט אַ שפּאָטישן בליק פון אויבן אַראָפּ די טאָלפּע ייִנגלעך, וואָס לויפן פאָרויס און גייט זיך מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ איר וועג. אַ פּאָר טריט פאַר איר שפּאַנט איר זון, חעמעלע, אויך אַ ברוינפּנימדיקער מיט אַ פּאָר ברייטע פּלייצעס, פאַר וועמען מיר האָבן מורא און היטן זיך ניט צו זיין צו נאָענט נעבן אים. אַז חעמעלע מאַכט בלויז אַ בייזע מינע אָדער גיט אַ געשריי: „ממזרים, אַהיים!", צעלויפן מיר זיך, כדי זיך צו באַוואָרענען פון זיינעם אַ „גלעט"...

קבוצת נוער על העץ החלול בדרך המובילה מרח׳ וילנר לחוה (הויף).

באַלד זעט מען ווי זי שווימט אַרויס פון אונטער דער ווייבערישער קופּאַלניע. זי שווימט אין דער אונטערקלייד (אין יענע יאָרן האָט מען ניט געוווּסט פון באָד־קאָסטיו־מען און ביקיני...) רואיק, שטיל, דאַן גיט זי זיך פּלוצעם אַ וואָרף מיט איר לאַנגן קער־פּער, קערט זיך איבער אויפן פּלייצע און ליגט אַ פּאָר מינוט רואיק ניט באַוועגנדיק זיך. מיטאַמאָל ווערט זי פאַרשווונדן אונטערן וואַסער אויף אַ פּאָר מינוט און דאַן באַווייזט זי זיך אויף דער אויבערפלאַך אַזש נעבן די היישטרוי ביים אַנטקעגנאיבערדיקן ברעג פון

טייך. מיר קינדער שטייען אויפן בריק און קוקן זיך פאַרגאַפטע צו, וואָס פאַר אַ קונצן זי באַוויזט אַלץ. אָבער די גרעסטע אַטראַקציע קומט ערשט: לייגן קלאָפּטער. זי צע־שפּריט די הענט ווי פליגלען, פּאַטשט מיט זיי איבערן וואַסער און שווימט מיט אַ ראַ־שיקער שנעלקייט. פּלוצים גיט זי אַ כאַפּ פאַרן קאָפּ אַ פאַרבײַשווימענדיקן מאַנצביל און טוקט אים אונטערן וואַסער, איינמאָל און נאָכאַמאָל. דער מאַנצביל (פאַרשטייט זיך אין גאַטקעס אָדער הויזן) שרייט אַ דערשראָקענער: גוואַלד! אָבער זי טוקט אַראָפּ זיין קאָפּ נאָכאַמאָל טיף אונטערן וואַסער, ביז יענער גייט צוריק אַרויף אַ האַלב פאַרחושטער און גיסט פון האַלדז און נאָז דאָס וואַסער... חיה'קע נחמהס לאַכט אויף אַ קול און מיר, די קינדער אויפן בריק, לאַכן אויך פון די שטיפערייען פון אַ דערוואַקסענער ידענע...

אַז מיר זיינען אונטערגעוואַקסן פלעגן מיר זיך גיין באָדן ביי דער קלאַדקע נעבן הויפישן סאָד, מיר פלעגן גיין מיטן וויהען (וויגאָן) לענגויס, ניט זעלטן אַריינרוקן אַ פוס אין בלאָטיקן גרונט, ביז מיר פלעגן דערגייך אַהין. דאָרט האָבן זיך געבאָדן נאָר מאַנצביל און, פאַרשטייט זיך, נאַקעטע. עס פלעגט טרעפן, אַז מיר פלעגן ריזיקירן, אַדורכגנבענען זיך מיטן וואַסער אונטערן פאַרקאַן פון הויפישן סאָד און מיט ציטעריקע הערצער פרוּוון זיך אַרייַנגנבענען אין ריינעם, גרויסן טייך. אָבער כמעט אַלע מאָל פלעגן מיר מוזן צוריק־לויפן פאַרסאָפּעטע און איבערגעשראָקענע ביז טויט, פאַר אַ שייגעץ מיט אַ גרויסן הונט, וואָס האָט זיך געיאָגט נאָך אונדז (פאַרן הונט האָבן מיר זיך געשראָקן נאָך מער ווי פאַרן שייגעץ...). געקומען צו לויפן צו דער קלאַדקע, האָבן מיר פרייער אָפּגעאָטעמט. ניטאָ וואָס צו רידן, מיר זיינען אין גלות. דאָס האָבן מיר געוווּסט פון דער פריסטער קינדהייט... די גוֹאישע הינט, להבדיל, האָבן דאָס, ווייזט אויס, אויך געוווּסט...

ד. גוואַלד! פּאָזשאַר! עס ברענט!

שריפות זיינען אין שטעטל געווען אַן אָפּטע דערשיינונג. אין שטעטל פלעגט מען אַלע געשעענישן דאַטירן לויט די שריפות, וואָס זיינען אויסגעבראָכן. אַחוץ אַ פּאָר גע־ציילטע געמויערטע הייזער (פון ציגל געדעקט מיט דאַכוווקעס), זיינען די אַלע איבעריקע הייזער געווען הילצערנע און געדעקט מיט שינדלען. שוין ניט רייִדנדיק וועגן די פיל היל־צערנע הייזער און שייערן אין ווילנער, נאַוואָרעדקער און קרומע גאַסן, וואָס זיינען געווען מיט שטרוי־דעכער. דער הייסער סעזאָן איז, פאַרשטייט זיך, געווען אין זומער, ווען די אויסגעטריקנטע הילצערנע בערוועגעס, שינדלען און שטרוי האָבן געברענט ווי קינעלעך. די הייזער זיינען געווען געבויט געדיכט, באַזונדערס אין די זייטיקע געסלעך אָדער די „גערטנער", וווּ די הייזלעך זיינען ממש געווען איינע אויף די אַנדערע.

פאַר אונדז קינדער איז אַ שריפה (פּאָפּולערער איז געווען דאָס וואָרט — פּאָזשאַר) געווען די גרעסטע, און איך שעם זיך ניט צו זאָגן, די פריילעכסטע געשעעניש... טאַטע־מאַמע ברעכן איבערגעשראָקענע די הענט, קוקן אויפן פאַררויטלטן הימל און פּרוּוון טרעפן, וווּ עס ברענט. מיר דערהערן נאָר דאָס געשריי „פּאָזשאַר!" און די פּאָזשאַרנע טרובקע (שפּעטער איז די טרובקע פאַרביטן געוואָרן מיטן „שרייער", וואָס פלעגט יללהדיק אָנזאָגן אַ שריפה), פלעגן מיר שוין לויפן מיט די לעצטע כוחות צום אָרט פון דער שריפה.

אויב נאָר עס איז געווען ווייט פון דער אייגענער שטוב (אויב ניט, האָט מען זיך גע־דאַרפט פּאַקן און אַרויסכאַפּן פון שטוב אַלץ, וואָס עס האָט זיך געלאָזט), איז דאָס ממש געווען אַ סעפּקטאַקל, וועגן וועלכן מען האָט לאַנג, לאַנג גערעדט אין שטעטל. עס פלעגט טרעפן, אַז אַ ידענע פלעגט לויפן איבערן גאַס און באַרואיקן: „עס איז גאָרניט, עס ברענט ווילנער גאַס" (געווען באַוווינט בעיקר דורך גויים...). דאַן איז, פאַרשטייט זיך, די שמחה געווען אַ פולע...

מיר לויפן לויטן רויטן הימל, לויט די געשרייען און אין שליאַד פון דער „פּאָזשאַר־נער קאָמאַנדע" (די שריפות פלעגן ס'רוב אויסברעכן ביינאַכט). די פּאָמפּע־מאַשינעס און די הילצערנע צווייִרעדלדיקע וואַסער־פעסלעך לויפן מיטן גאַנצן אימפּעט איבערן שטיינערנעם ברוק, באַגלייט מיטן אַליאַרם פון דער טרובקע אָדער „שרייער". אַ קיילעכ־דיק יאָר פלעגט מען לערנען די פּאָזשאַרניקעס ווי אַזוי צו לעשן אַ שריפה, ווער עס דאַרף פּאָמפּען, ווער עס האַלט די קישקעס און ווער דעם „נאַסאָס" און אַלץ, פאַרשטייט זיך, לויט אַ סדר, לויט „קאָמאַנדעס". אָבער ביי אַ שריפה האָט מען פאַרגעסן אַלע תורהס. יעדער האָט געהאָלפן, געגעבן באַפעלן און עצות ווי צו לעשן און וואָס צו טאָן. ניט זעלטן איז געקומען צו קריגערייען און אַפילו צו קלעפּ: — רייסט די בערוועגעס! רייסט ניט, אַ שאָד! דערלאַנג דאָס וואַסער אויף לינקס! גיט דעם שטראָם אויף די שכנותדיקע הייזער! די וויכוחים האָבן זיך צונויפגעמישט מיט די געוויינען און געשרייען פון די נשרפים, וואָס האָבן געפּרוּווט אַרויסראַטעווען פון די פייער־צונגען עפּעס פון שווער־פאַרהאָרעוועטן האָב־און־גוטס...

מיר זיינען געשטאַנען און הנאה געהאַט צו זען ווי די פייער־צונגען שיסן אַרויס אין דער הייך, ווי עס פאַלט אַראָפּ מיט אַ טראַסק דער ברענענדיקער דאַך און עס ברעכן זיך איין די סופיטן און די ווענט. מיר האָבן געפילט אויף אונדזערע צערויטלטע פּנימער די וואַרעמקייט פון גרויסן פייער און זשעדנע געשלינגען דעם סמאָליעדיקן רויך. אמת, ניט אַלעמאָל האָבן אונדז די פּאָזשאַרניקעס פאַרגונען דעם פאַרגעניגן. ניט איינמאָל פלעגט דער „נאַסאָס"־האַלטער, וואָס האָט געקירעוועט דעם וואַסער־שטראָם (די „יחסנים" זיינען געווען די ברידער באַראַן, אָדער ווי מען האָט זיי געקענט אין איוויע אונטערן צונאָמען „די סאַגאַנטשיקעס") מיטאַמאָל געבן אַ קער דעם „נאַסאָס" און אָפּגיסן אונדז פון אויבן ביז אַראָפּ...

אויב דער רבונו־של־עולם האָט געהאָלפן און דאָס פייער האָט זיך פאַרשפּרייט אויף די אַרומיקע הייזער, איז אונדזער פרייד געווען אין לשער. מיר פלעגן דאַן אויך אַריינכאַפּן אַ מצווה: העלפן די באַדראָטע, שכנותדיקע הייזער זיך ראַמען, אַרויסכאַפּן פון די פייער־צונגען דאָס ביסל בעבעכעס, מעבל און בעטגעוואַנט. אַהיים פלעגן מיר זיך צוריקקערן פאַרטאָג מיט צעפּלאָמטע, פאַרסאַזשעטע פּנימער און צעריסענע בגדים און פלעגן, פאַרשטייט זיך, כאַפּן אַ „פּסק" פון טאַטע־מאַמע... צומאַרגנס פלעגן מיר, ווי דאָס גאַנצע שטעטל, גיין זען די אַרויסשטאַרצנדיקע קוימענס, דאָס איינציקע, וואָס עס איז פאַרבליבן ווי אַן עדות, אַז נאָך נעכטן זיינען דאָ געווען הייזער...

מיר האָבן אַלעמאָל געבעטן גאָט, אַז זאַקאָשטשעלצע, דאָס דאָרף וואָס הינטערן קלויסטער זאָל אָפּברענען. געווונטשן האָבן מיר זיך, אַז דאָס זאָל טרעפן אָסיען־צייט,

מצעד מכבי האש המתנדבים עם תזמורת כלי הנשיפה.
אויפמאַרש פון דער „פאָזשאַרנע קאָמאַנדע" מיטן בלאָז־אָרקעסטער.

בשורה הראשונה מפקד מכבי האש — ישעיהו בקשט. מנצח התזמורת — יצחק־יוסף בקשט.

תהלוכת „3 למאי" ברחוב ברנרדינר (1927).

די פייערונג פון „3־טן מאַי" אין בערנאַרדינער גאַס (1927).

ווען די רייכע „מיעשטשאַנעס" פירן אַרייַן אין די שייערן דעם שניט פון די פעלדער און מיר קענען עסן געבאַקענע קאַרטאָפל... אָבער זיי האָבן געהאַט אַ גויאישקן מזל, זיי האָבן ניט געברענט. אין שטעטל האָט מען גערעדט, אַז אַ „גוטער ייד" זאָל זיי אַמאָל האָבן געבענטשט, אַז עס זאָל זיי קיין פייער ניט נעמען, מיר, די קינדער, האָבן ניט תופס געווען פאַרוואָס עס קומט זיי, די שונאי ישראל, די רייכע מיעשטשאַנעס, אַזאַ ברכה פון אַ „גוטן יידן". אָבער, פאַרפאַלן, אַזוי איז דעם אייבערשטנס רצון.

אַז עס האָט געטראָפן דאָס גרויסע אומגליק און דאָס שטעטל איז אין די ערשטע מאַי־טעג פון 1929־סטן יאָר אַוועק מיטן פייער, זיינען די גויאישקע הייזער פון ווילנער, נאָוואָרעדקער און קרומער גאַסן געשווינט געוואָרן און, פאַרשטייט זיך, אויך די אָפּגע־וויטערטע זאַקאָשטשעלצע...

אָבער דאַן האָט מען זיך געשושקעט, אַז די יידן האָבן „פאַרסטראַכירט" אַפילו די וואַנצן און די באַלעבאַטים האָבן געלאָשן זייערע הייזער מיט...נאַפּט, פשוט, געמאַכט די ברכה: „בורא מאורי האש"...

ה. משוגעים, טשודאַקעס און ניט קיין דערבאַקענע...

מיר האָבן אין שטעטל ניט געהאַט קיין אויסוואַל פון פאַרגעניגנס. עס זיינען ניט געווען קיין סענסאַציעס, פאַרווייַלונגען און ראַשיקע געשעענישן אין קליינעם שטעטעלע, וואָס איז אַ גאַנצע וואָך, אַחוץ אין מאַרק־טעג אָדער ירידן, געווען פאַרשלאָפן און אידיליש־שטיל. מיר האָבן ניט געהאַט ווו אויסצולאָדן אונדזער קינדערישע, זאַרגלאָזע פרייד, ענערגיע און... ווילדע אינסטינקטן. בלית ברירה, האָבן מיר דאָס געפּרוווט מיט אויפ־רייצן משוגעים, ווילן זיך מיט „טשודאַקעס", ניט קיין דערבאַקענע און סתם „טיפּן", וועלכע זיינען געווען יוצאי דופן מיט זייער אויסזען און אויפפירונג (היינט באַצייכנט מען עס „דעפעקטיווע", „דעווילע", פּסיכאָפּאַטן, טעמבעלס א. אַנד. כּאָדערנע באַציי־כענונגען).

אַחוץ די „פירמאָווע" משוגעים זיינען געווען „טיפּן", וואָס האָבן זיך, ווי מען זאָגט, ממש געבעטן מען זאָל זיך פריילעך מאַכן אויף זייער חשבון. ווי איז געווען דעם, אויף וועמען מיר האָבן געוואָרפן אַן „אויג". אויב ער איז נאָך ניט געווען משוגע, האָבן מיר אים שוין געמאַכט פאַר אַ משוגענעם...

עס איז געווען זיידל, וואָס איז אַראָפּ פון זינען פון צופיל לערנען תורה (אַזוי האָט מען דערציילט). ער איז געווען דער שטעטלשער משוגענער לאַנגע יאָרן. איינמאָל איז ער אַרויף אויף דער בימה אין נייעם בית־מדרש, אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש און מכריז געווען: — אַזוי ווי אַ שטעטל אָן אַ משוגענעם קען ניט עקזיסטירן, מעלד איך אייך, אַז איך גיי אַוועק קיין נאָוואָרעדאָק און זוכט אייך אַן אַנדערן משוגענעם". מיר פלעגן אים נאָכשרייען: „זיידל, די טרייפענע לאַטקע", אַ רמז, אַז ער פלעגט אין גויאישע הייזער עסן טרייפענע לאַטקעס. ווינטער פלעגט ער זיין ביים זינען און אַפילו געשפּרודלט מיט חכמה און תורה. דערפאַר זומער, אַז די זון פלעגט אַ באַק טאָן, פלעגט ער לויפן איבער די גאַסן, ריידן צו זיך און זינגען ניבול־פּה־לידער.

עס איז געווען „חאַשקע די ציג", וואָס האָט געשטאַמט פון אַ באַלעבאַטישער, שיינער

משפחה (מאַלאַכאָווסקי). מיר האָבן דערטאַפּט איר „שוואַכקייט". זי איז געווען משוגע אויף איר פּאַרמעגן — אַ שטוב מיט אַ גאָרטן. פלעגן מיר, קינדער, אונטערצינדן פּאַפּירן נעבן איר שטוב און זי פלעגט מיט ווילדע קולות שרייען: „פּאָזשאַר!" און נאָכיאָגן אונדז. מער ווי דאָס האָבן מיר ניט געדאַרפט... מיר פלעגן אויף איר וואַרפן שטיינער און שרייען: „חאַשקע די ציג! אַז זי פלעגט דורכגייך די גאַס פלעגן מיר פון הינטער אַ הויז זיך פונאַנדערמעקען: „מאַ—מע", אויסציענדיק דעם „מע", וואָס פלעגט, פאַרשטייט זיך, איר דאַרפן דערמאָנען איר צונאָמען...

עס איז געווען הערשל בערעזינער, אַ פריילעכער קבצן, וואָס האָט אַמאָל געדינט אין דער צאַרישער אַרמיי און געווען אַריינגעטאָן אין „פרעס" און עס איז געווען יאַנקעוו־לייבעלע, וואָס פלעגט פאַר אַ פּאַפּיראָס שרייען אויף קולי־קולות: „אַטודרענע".

געווען אַ דעפעקטיוו יינגל, אַ וואַסערטרעגער, וואָס מען האָט אים גערופן „טאַפּ־טאַ־לאַלאַ" און געווען דער לעמישעוואַטער, נחום דוד דער קאַליקער און געווען... ווער קען זיי אויסרעכענען די אַלע משוגעים, טשודאַקעס און ניט־דערבאַקענע פון שטעטל, וואָס זיינען פאַר אונדז געווען אַ מאַטעריאַל פאַר אָנלאַכן זיך, פריילעך מאַכן זיך און רייצן זיך מיט זיי?

אין שטעטל זיינען געווען אַ היפּש ביסל לצים, באַלעבאַטישע יונגעלייט און אַפילו בעלעבאַטים, וואָס האָבן צוגלייך ווי מיר, קינדער, געהאַט אַ שוואַכקייט זיך אָנצוהייבן מיט די אומגליקלעכע, געשטראָפטע, יוצא־דופנדיקע טיפּן און זיך פריילעך מאַכן דעם קליינשטעטלדיקן, לאַנגווייליקן און מאָנאָטאָנעם לעבן (דאַנציק לייבמאַן, חיים־עוזר גאַסקינד, ראובן וויסמאַנסקי און אַנדערע).

אויב עס זיינען אונדז געווען וויניק די שטעטלשע, אָדער זיי זיינען אונדז צוגעגעסן געוואָרן, פלעגן מיר זיך אויסזוכן „קרבנות" פון די אָנגעפאָרענע אַרעמעלייט. מיר פלעגן שוין „אָנשמעקן פון זיי אַ „טיפּ", וואָס האָט זיך אויסגעטיילט מיט זיין אויסזען, באַוועגונגען אָדער מינעס. צוערשט פלעגן מיר אים נאָכלויפן און נאָכשרייען אַ צונאָמען, וואָס מיר פלעגן טרעפלעך צופּאַסן. אויב דאָס האָט ניט געהאָלפן און ער האָט ניט רעאַגירט, פלעגן מיר אים אַרויספירן פון גלייכגעוויכט דורך וואַרפן שטיינער אויף אים. דאָס פלעגט ס׳רוב העלפן. ער פלעגט אונדז נאָכיאָגן איבער די גאַסן און הויפן און מיר האָבן אונדזער ציל דערגרייכט... די דערוואַקסענע „לצים" פלעגן אונדז העלפןביים אויסוואַל: „טשעפּע אים ניט, ער איז ניט קיין משוגענער" און פלעגן שטילערהייט אַ וואָרף טאָן צו אים אַ שטיינדל, אָדער רופן אים ביים פריש־געבאַקענעם צונאָמען...

אַז מיר זיינען שוין געווען דערוואַקסענע יינגלעך, איז נאָך אונדזער גרעסטער פאַרגעניגן געווען אַריינצוכאַפּן זיך אין בית־מדרש, פאַרשפּאַרן די טיר און פּראָוואָצירן אַ „טיפּ" אָדער אַ משוגענעם, אַז ער זאָל אונדז נאָכיאָגן אַרום בעלעמער (בימה)... מיר פלעגן ניט רוען, וואַרפן אויף אים נאַסע האַנטעכער, שטענדערס און נאָכשרייען אים זיין צונאָמען, אָדער פשוט: „משוגענער".

דאָס איז געווען אַ שפּיל פון קליינע רוצחים, וואָס האָבן ניט געוווסט פון קיין רחמנות, אַבי עס זאָל זיין פריילעך, אַבי מאַכן אינטערעסאַנטער דאָס מאָנאָטאָנע קליינשטעטלדיקע לעבן און אויסלאָדן די אָנגעזאַמלטע קינדערישע ענערגיע. און אפשר איז

דאָס געווען די אינסטינקטיווע רשעות, וואָס האָט זיך ביי אונדז, קינדער, אויסגעלאָדן אין איזדעקעווען זיך איבער אומגליקלעכע, געשטראָפטע פון גורל ? ווער ווייסט ?

נאָש באָח — וואָש באָח (אונדזער גאָט — אייער גאָט)...

אַ קיילעכדיק יאָר איז אונדזער שטוב פול מיט ריחות פון פעלד און וואַלד. די האַרבסט־צייט רייצט די נאָזלעכער דער שאַרפער זויערלעכער ריח פון שוועמלעך. די ווייס־רויטע שוועמלעך שטעלן אין שאָטן די ברוינע גרויסע באַראַוויקעס און די לעצטע פאַרנעמען דעם אויבנאָן אַנטקעגן די ווייס־געשוואָלענע קאָרענעס. מיר, די קינדער, העלפן זיי אָנציען אויף קרענצלעך לויטן סדר פון זייער גרייס, ליציטירן זיך, ווער וועט דאָס מאַכן שנעלער, און שמעקן זיך אָן מיט די וואַלד־ריחות.

ווינטער איז די לופט פול מיט די פעל־ריחות פון די וואַלד־חיות: שוואַרצע טכוירן, פוכיקע ווייס־רויטע פיקסן, בלאָע ביעלקעס געשפרענקלטע פילפאַרביקע האָזן, שניי־ווייסע קליינינקע גאַרנעסטייקעס מיט ווייס־שוואַרצע עקעלעך (די רוסישע קייסערין טראָגט אַ מאַנטל פון גאַרנעסטייקעס — האָט מען געוווּסט צו דערציילן) און די יחסנות־דיקע טייערע פעלן: שוואַרצע ווידרעס און בלוילעכע מאַרדערס. אַפילו די חזיר־האָר און עקן היטן אויף זייערע ריחות פון די בעלי־חיים, פערד, בהמות און חזירים.

פרילינג־צייט ברענגען די אָנגעשוואָלענע מיט נעציקייט סמאָרשקעס (מאָרכעלן) — אַ גרוס פון צעבליען זיך פון די וועלדער — (מיר האָבן געוווּסט אַז אין די מערב־אייראָ־פעאישע לענדער מאַכט מען פון דעם קאָנפיטורן), די פלאַוושקע (ליקאָפּאָדיום) — גראָזן, וואָס מיר פלעגן צעשפרייטן אויף בוידעמער צו טריקענען און פון וועלכע עס פלעגט זיך אויסשיטן דאָס ווייסע מעל, די ריחות פון קעלבערנע פעלעכלעך, וואָס מען פלעגט טריקענען אין אָנגעהייצטע „סושניעס" און פלעגן אָנפילן די לופט מיט „שמע־קנדיקע" ריחות, קאָנינעס (פעל פון בהמות און פערד) און איידעלע געלאָקטע פעלן פון די זשרעבטשיקעס פון וועלכע מען האָט גענייט טייערע פוטער־מאַנטלען פאַר שטאָטישע דאַמען, סחורות פון פעלד און וואַלד האָבן אַ קיילעכדיק יאָר אָנגעפילט אונדזער שטוב מיט פאַרשידנאַרטיקע ריחות און אַריינגעפירט אונדז, קינדער, אין די סודות פון דער נאַטור...

יעטוועדן שבת־צו־נאַכט קלייבן זיך צוזאַמען אַרום לאַנגן טיש אין אונדזער שטוב. צענדליקער דאָרפס־פּאָרער, אָדער ווי מען האָט זיי גערופן „קאָראַבעלניקעס". מען פּיפּקעט די מאַכאָרקע־פּאַפּיראָסן, מען דערציילט מעשיות און מען רעדט וועגן די פּרייזן אויף סחורות. מיין טאַטע ע"ה, אַ סוחר, וואָס קויפט די אַלע סחורות, וואָס עס ברענגען די קאָראַבעלניקעס פון די דערפער, נעמט אַוועק אין אַ זייטיקן צימער, דאָ דעם, דאָ יענעם, און מאַכט מיט אים אַ חשבון, וויפל געלט עס קומט אים פאַר זיינע סחורות.

זופנדיק געמיטלעך די הייסע טיי, האַלטנדיק דאָס שטיקל צוקער אין מויל, דער־ציילט מען זיך מעשיות אָן אַ סוף. פאַר אונדז, קינדער, זענען דאָס דערציילונגען פון אַ געהיימנישפולער וועלט, וואָס איז וויט פון אונדזער אַרום, און העלפט צעשפּילן אונ־דזער קינדערישע פאַנטאַזיע. אַ מעשה וועגן וועלף, וואָס האָבן גראַמניץ־צייט (פאַלט אויס אין דעצעמבער), ווען זיי גייען אַרום טשאַטעסוויז הונגעריקע, פאַרשטעלט דעם

וועג פאַר דורכפאַרנדיקע; וועגן גזלנים און באַנדיטן, וואָס פאַלן אָן אויף זייטיקע סטעזשקעלעך אין די וועלדער, באַרויבן און דערהרגענען; וועגן שלעכטע און גוטע גויים, וועגן דעם, ווען עס פאַלט אויס דאָס יאָר „סיאמיכע", „טזשי קרולע", און די גרויסע יאַרידן; וועגן „אָנמאַכן" אין משקל (ד. ה. אָפּנאַרן אויף דער וואָג) און נאָך און נאָך מעשיות, וואָס שעפּן זיך קיינמאָל ניט אויס...

אונדז, קינדער, אינטערעסירן קודם־כל די אמונה־דיסקוסיעס, וואָס עס פירן די קאַראַבעלניקעס מיט די גויים, אין נוסח פון „נאָש באָח — וואַש באָח" (אונדזער גאָט — אייער גאָט), ווו יעדער צד באַמיט זיך אויפצוווייזן, אַז זיין רעליגיע איז די בעסערע. ס׳רוב דרייט זיך עס אַרום קעגנזייטיקע גאַליקע וויצן וועגן גלהים און, להבדיל, רבנים, מנהגים און יום־טובים, וווּ יעדער צד נוצט אויס די שוואַכקייטן פון צווייטן צד און ענדיקט זיך מיט די יידישע באַרימערייען, אַז מיר האָבן אייך געגעבן אונדזער יויזלען פאַר אַ גאָט...

היינט די שפּראַך! חשלרע (חתונה), פאָטערלא, מוטערלא, שוויגערלא, ברודערלא. יידיש געמישט מיט גויאישע ווערטער, האַלב־פאַריידישטע, מיט גויאישע פּעטע שפּריכווערטער, ווו ניבול־פּה און פּויערישע לעבנס־חכמה גייען האַנט אין האַנט, און לשון־הרע וועגן קאַראַבעלניקעס, וואָס טשעפּען זיך צו גויעס אין די דערפער און ליצנות איינער וועגן אַנדערן, ביז מען הייבט זיך אויף פון די ערטער.

מאָרגן, זונטיק, דאַרף מען צוריק אַרויספאָרן מיט פערד און וועגל איבער דער „פּאַראַפּיע", וואָס גייט איבער בירושה פון טאַטן צום זון און זוכן דאָס שטיקעלע בידנע, ניט־בכבודיקע חיונה ביים אָרעמען, קאַרגן פּויער. אָוועק דער הייליקער רו־טאָג שבת, מיט די שבתדיקע מאכלים, מיטן געשמאַקן נאָכטשאָלנט־שלאָף, מיטן חזן, מיטן מגיד, מיטן קאַפּיטל תהילים, און צוריק איבער די שליאַכן, טראַקטן און דערפער, אין רעגן, שניי־זאַווערוכעס און פרעסט, זוכן ס׳ביסל חיונה פאַר דער משפּחה...

מען לאָזט ניט אויסנעמען...

זינט דורות האָט זיך איינגעוואָרצלט אַ מנהג: אויב עמעצער האָט זיך געפילט געטראָפן אָדער באַעוולהט דורך קהל, האָט ער געפאָדערט זיינע רעכט אין בית־מדרש דורך „פאַרהאַלטן די קריאה" (דאָס לייענען), אָדער ווי מען פלעגט עס באַצייכענען „ניט לאָזן אויסנעמען"... מיט דער צייט איז דערגאַנגען צו דעם, אַז מען פלעגט פאַרהאַלטן די קריאה פאַר יעדער קלייניקייט, ס׳רוב צוליב פּערזענלעכע ענינים און סכסוכים, און אָזוינע האָבן ניט געפעלט אין קליינעם שטעטל. עפּנט ווער אַ נייע קראָם פון גאַלאַנטעריע, נעבן אַן עקזיסטירנדיקער קראָם פון זעלבן מין, לאָזט דער פריערדיקער קרעמער ניט אויסנעמען. סטייטש, מען רויבט אים צו זיין פּרנסה. איינער פאָדערט, אַז קהל זאָל זיך אַריינמישן און ניט דערלאָזן, אַז זיין שכן זאָל אים אַריינשטעלן אַן „אָטכאַזשע" (בית־שימוש) פונקט אין פענצטער.. איינער ווידער וויל, אַז קהל זאָל זיך „אַריינלייגן" און צווינגען אַ בעל־חוב אָדער אַ שותף אומצוקערן אים זיין בלוטיק געלט, און אַפילו אַן אָפּגעלאָזענער שידוך אָדער אַ צעשטערטער שלום בית האָט אויך געדינט פאַר אַ סיבה

זיך אָוועקצושטעלן ביים אָרון־קודש און ניט לאָזן בשום אופן אַרויסנעמען די ספרי־תורהס צום לייענען...

געוויינלעך, האָבן זיך די מתפללים באַלד צעטיילט אויף צדדים, וואָס האָבן זיך געקריגט און געשריען, און ניט זעלטן פלעגט דערגיין צו אַ געשלעג. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז פאַר אונדז, קינדער, איז עס געווען אַ געשעעניש און אַ שטאַרקע איבערלעבונג צו זען ווי בעלי־בתים רייסן זיך פאַר די בערד. די אויסגעהונגערטע מתפללים, וועלכע האָבן ניט געוואָלט זיך אַנגאַזשירט אין די דאָזיקע סכסוכים און קריגערייען, האָבן גיך פאַר זיך, אָדער אין דערנעבנדיקן שטיבל אין „פּאָליש", אָפּגעדאַוונט מוסף, צונויפגעלייגט די טליתים און געלאָפן אַהיים עסן דעם שבתדיקן טשאָלנט און כאַפּן אַ זיסן שבתדיקן דרימל.

אַ שטענדיקע סיבה פאַר קריגערייען איז געווען דער ברוק נעבן הויז. די פּאָליציי האָט זייער מקפּיד געווען אויף ריינקייט און געפאָדערט ווינטער אויפצוראַמען דעם שניי און זומער די גאַס און רינוועס. געווען אַלכע, וואָס האָבן חושד געווען, אַז דער שכן פאַר־קערט צו אים די בלאָטע אָדער רייניקט ניט גענוי זייך העלפט פון ברוק. נו, דאָ איז געווען אַ געלעגנהייט צו „פאַרהערן" זיך אין שפּראַך, ליציטירן זיך מיט צונעמענישן, קללות און זידלווערטער; און אַז די „יוכע" צעקאָכט זיך, האָט מען זיך אויסגעטענהט מיט די בעזימער און רידלען...

עס פלעגט טרעפן, אַז גייענדיק אין גאַס האָט מען זיך אנגעטראָפן אויף אַ „רעדל" יידן, וואָס האָבן זיך געקריגט: — „שטעל! — שטעל ניט! — שטעל, עלי ועל צוארי!" (ד. ה. אויף מיין אחריות). סך־הכל איז דאָס געווען אַ קריגעריי פון שכנים וועגן שטעלן אַ בית־שימוש אויפן הויף... ניט זעלטן פלעגן מיר, קינדער, לויפן אויף „בייז וווּנדער" קוקן ווי יידן אָדער יידענעס שלאָגן זיך, און אָנקוועלנדיק פון אומזיסטן ספּעקטאַקל, פלעגן מיר צוגעבן מוט די צדדים: — אַהאַ, ער האָט דיר בעסער דערלאַנגט! — וואָס שווייגסטו אים?

אין קליינעם שטעטל זיינען דאָס געווען „געשעענישן" וועגן וועלכע מען פלעגט ריידן און קאָמענטירן אַ לאַנגע צייט. זיי האָבן באַרייכערט און געמאַכט פאַרביקער דעם נודנעם, מאָנאָטאָנעם לעבן.

דער שול־הויף — ס'האַרץ פון שטעטל

ניט נאָר דער עלטערער דור, נאָר אויך אַ קענטיקער טייל פון דער יוגנט, איז געווען רעליגיעז, פרום. דאָס איז ניט געווען די פאַנאַטישע פרומקייט פון די חסידישע יידן אין קאָנגרעס־פּוילן און גאַליציע, נאָר אַ באַלעבאַטישע פרומקייט פון מתנגדים. יאָ, אַ מאמין, ניט אַ מאמין, שבת דאַרף מען גיין דאַוונען מען האָט דאָס גערופן: „פירן שטאַט".

דער שול־הויף איז געווען דער צענטער פון שטעטל. דאָ זיינען געווען די צוויי בתי־מדרשים, די גרויסע, קאַלטע, הילצערנע שול, דאָס קליינע בעל־מלאכישע קלייזל, די „תלמוד־תורה", דער „הקדש", די לאַדאָוניע (לידוינע) און דער בית־עלמין. אין די וואָכנטעג, שבתים און יום־טובים האָט מען דאָ געטראָפן יידן. אַהער, נעבן אַלטן בית־

מדרש האָט מען געפירט מיט מוזיק דורך די גאַסן חתן־כלה צו דער חופה, אַהער האָט מען געטראָגן צו איביקער רו. דאָ האָט מען דורך מודעות זיך דערוווּסט, וואָס עס קומט פאָר אין שטעטל, דאָ האָט מען גע׳לצ׳עוועט, געמאַכט פּאָליטיק, געגעבן עצות די הערשער פון די מדינות, ווי אַזוי צו פירן מלחמות און וואָס צו טאָן. די נייעס פון די ציטונגען, די געשעעענישן אין שטעטל, די פליאָטקעס און העצעס, דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן, פּאַרטיי־קריגערייען, מחלוקתן — אַלץ איז דאָ קאָמענטירט געוואָרן און וועגן אַלעם האָט מען דאָ דיסקוטירט.

פאַר אונדז, קינדער, איז דער שול־הויף געווען אונדזער „לעבנס־רוים״, דאָ האָבן מיר זיך געפּילט ווי אין דער היים. דאָ האָבן מיר געשפּילט אונדזערע קינדער־שפּילן. דאָ האָבן מיר געפירט „מלחמות״, נאָכמאַכנדיק די גרויסע. דאָס געווער איז געווען שטיינער און די קהלשע „אָפּטריטן״ די פּאָזיציע, וואָס מען האָט געדאַרפט פאַרנעמען און אַרויסטרייבן פון דאָרט דעם „שונא״... אַמאָל איז דער „שונא״ געווען תלמידים פון אַן אַנדער חדר און אַמאָל — סתם קינדער, וועלכע האָבן אונדז פּראָוואָצירט. איך געדענק אַ לאַנג דויערנדיקע מלחמה צווישן די קינדער פון לפּידוסעס חדר און דוד מיילעס חדר. דער לערער לפּידוס האָט געלערנט, אַז מען דאַרף זאָגן נ״ך (נביאים, כתובים) און דער לערער בענדער — תנ״ך (תורה, נביאים, כתובים). אַלע מאָל האָבן זיך געפונען „קריגס־העצער״, ווען עס האָבן „געפּאַרעט״ די הענט און געוויינלעך זיינען זיי געוואָרן די גענעראַלן פון די אַרמייען...

ראש־השנה איז דאָ געשטאַנען די „פּאָבאַראָווע״ קאָמיסיע פון בחורים און סאָר־טירט די מידלעך, וואָס זיינען געקומען הערן שופר־בלאָזן, אַלס געוועזער־כלים. פון דאַנען האָבן זיך געטראָגן די קולות פון די ישיבה־בחורים, די פּסוקים פון תהילים, וואָס האָבן זיך צעטראָגן אין שטילן שבת נאָכמיטאָג פון דער הילצערנער, אָקוסטישער שול, די סקאַרבאָווע ניגונים פון די בעלי־תפילות. דאָס ציקלען זיך פון חזן שבת מברכין (ראש־חודש). דאָס האַרציקע מגידות פון דורכפאָרנדיקע מגידים און דרשנים און דעם רבס דרשות, וואָס האָבן גערופן צו תשובה און מעשים טובים.

ראש־חודש אלול פלעגן זיך, אין די פאַרטאָגן, צעטראָגן איבערן שטעטל די נאָגנ־דיקע ניגונים פון סליחות און די סיגנאַלן פון די אָנקומענדיקע „פאָרכטיקע טעג״ — דאָס שופר־בלאָזן. אונדז האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די נאַטור, דער אָנקומענדיקער האַרבסט, מיט זיינע דריפּענדיקע רעגנס, גיסט זיך האַרמאָניש צונויף מיט די טריבע, אומעטיקע שטימונגען פון די ימים־נוראים. אַזוי האָבן מיר געזען דעם זונפאַרגאַנג פרייטיק אָדער ערב יום־טוב אַנדערש ווי אין אַלע אַנדערע וואָכן־טעג פון יאָר. אַן אַנדערע זון, אַנדערע הימלען, וואָס האָבן פאַרשפּרייט פייערלעכע רו און טיפע נשמה־פרייד. פאַר־וואָרצלטע מנהגים, דינים, טראַדיציעס, האָבן פאַרטיפט די באַזונדערקייט און טעם פון די שבתים און יום־טובים און אויב דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך אויסגעלעבט פול און גאַנץ אין יידישקייט, איז פאַר אַלעמען דער שול־הויף געווען דאָס האַרץ פון שטעטל.

ווי זינגט זיך אין יידישן פּאָפּולערן פאָלקס־ליד:

קינדער־יאָרן, זיסע שיינע בלומען,
צוריק צו מיר וועט איר שוין מער ניט קומען...

סאָניא וויקטאָר (בת אהרן קאשטשער ז״ל) / אַמעריקע

ניטאָ מער איוויע *

וועו איך דערמאָן זיך מיין שטעטעלע איוויע,
גייט מיר אַ שוידער אַדורך די ביינער,
איך קען ניט פאַרגעסן דעם גרויליקן חורבן,
אַז אַלע דערמאָרדעט, ניטאָ מער דאָרט קיינער!

איך וועל אייביק געדענקען די פרייטיק צונאַכטן,
דעם שבתדיקן טיש, אונדזער ליבע משפחה,
די מאַמע גיסט אָן מיט כוונה דעם וויין,
דער טאַטע מאַכט קידוש, און איבערן וויין אַ ברכה.

צווישן יעדן מאַכל, וואָס די מאַמע סערווירט,
זינגט דער טאַטע מיט אונדז די זמירות.
ווי זיס האָט געקלונגען זיין האַרציקע שטים?
ס׳איז בעסער געווען ווי די גרעסטע עשירות!

איך וועל שטענדיק געדענקען די הייזעלעך, די קראָמען,
די געסעלעך, גערטנדלעך, דעם טייך און די מיל,
דעם וואַלד און פריסאַדעס, דעם סאַד, פול מיט פרוכטן,
עס האָט זיך געלעבט דאָרטן גליקלעך, רואיק און שטיל.

ניטאָ מער איוויע און וועט קיינמאָל ניט זיין מער!
נאָר אייביק וועט זי בלייבן איינגעקריצט אינעם זינען!
גאָט זאָל אונדז שטאַרקן און געבן אונדז כוח!
און אין גוטע מעשים זאָלן מיר אַ טרייסט געפינען!

---

* די לידער קענען, פאַרשטענדלעך, ניט קלאַסיפיצירט ווערן אַלס פּאָעזיע און האָבן אויך ניט קיין פּרעטענזיעס דערצו. זייער ווערט באַשטייט אין דעם, וואָס זיי שפּיגלען אָפּ אויפריכטיק און תמימותדיק דעם איוויער לעבנס־שטייגער און מנהגים.

יעקב לעווין / תל־אביב

איוויע שטייט מיר פאַר די אויגן

איוויע, שטייסט מיר שטענדיק פאַר די אויגן,
עס לאָזט זיך ניט קיין זאַך פאַרבויגן,
איך זע דיינע גאַסן: גלייכע, קרומע,
וועלכע שטייען היינט ווי פאַרגליווערטע — שטומע.

דיינע בתי־מדרשים: ימים נוראים, געפּאַקט פול.
די קלויז, אַלטער, נייער, ווי אויך די שול:
דער קול פון די בעלי־תפילות,
דער טומלביים פאַרקויפן „עליות"...
די מחלוקת איבער רבנים,
מבינים אויף חזנים.
עס קען ניט שילדערן קיין שרייבער,
דעם געוויין ביי „ונתנה תוקף",
אין שול ביי די ווייבער.

פירן חתן־כלה דורכן שטעטל, צום שול מיט טראָמפּייטן
און להבדיל, דער געשריי: „צדקה תציל ממות"
ביים טראָגן אַ טויטן.
אויפן שול־הויף דער בית־עולם,
דער שוואַרצער טויער מיטן שטיינערנעם צאַם,
תשעה־באב אויף קבר־אָבות, דעם גאַנצן טאַראַראַם.
די שרעק פאַר פּאַזשאַרן, פון אויסברעכן אַ פייער...
שנעל אָבער אויפגעבויט, פיל שענער און נייער...

שטאַרק דער ווייטיק, ניטאָ קיין טרייסט צום טרויער.
ווען עס פעלן פון די הייזער, די שעפער, די בויער.

איוויע, מיין וויג פון די קינדער־יאָרן,
וואָס איז פון דיינע יידן געוואָרן?
עס איז זיך שרעקלעך פאַרצושטעלן דאָס בילד
הינטער סטאָניעוויטשער וועלדל — דיין אַדרעס, דיין שילד...
דאָרט רוען עלטערן, קינדער צעשאָסענע,
האַלב טויטע, מיט כלאָר פון די רוצחים באַגאָסענע.
די גריבער פון לידן און פּיק
דענקמעלער פון פינצטערן באַרבאַריזם, וועלן זיי אויף אייביק זיין!

אָסנע בראַנד (קאשטשער) / תל־אביב

אַ חתונה אין איוויע

אַז אַ חתונה האָט אין שטעטל געדאַרפט זיין
זיינען חתן־כלה געווען פון די הויפּט־טעמען,
גערעדט האָט מען וואָס אַלץ די כלה האָט זיך גענייט.
ווי שיין איז דאָס חופּה־קלייד
און אויף דער חתונה בעטן וועט מען וועמען.

אָנגעהויבן אַ חתונה האָט זיך פרייטיק פאַרנאַכט
מחותנים פון ביידע צדדים זיינען געקומען די כלה גראַטולירן,
באַגלייט מיט מוזיק און אַ גרויסן עולם
פלעגט מען חתן־כלה צום שול־הויף, צו דער חופּה פירן.

מיידלעך און בחורים מיט בלומען אין די הענט
פלעגן באַגעגענען חתן־כלה, גייענדיק פון דער חופּה,
אויך פלעגט ווער זאָגן, אַ טאָסט אַ שיינעם
נאָכדעם פלעגט מען זינגען: „לאָמיר אַלע אין איינעם".

שבת צו נאַכט פלעגן די טענץ זיין,
און טאַנצן פלעגט מען אַ גאַנצע נאַכט ביזן העלן טאָג אַריין.
ווו איז דאָס אַלץ פאַרשווונדן? אַזאַ חתונה זעט מען ניט היינט פאַר די אויגן,
אַזוי ווי אַ חלום וואָלט דאָס געווען,
און שנעל ווי אַ חלום איז דאָס אַלץ פאַרפלויגן.

פורים אין איוויע

פריילאַך און לעבעדיק,
איז געווען פורים בייטאָג אויף די איוויער גאַסן,
ווען ס׳האָבן זיך אַרויסגעלאָזט די קאָמפּאַניע,
פּורים־שפּילער, בראש מיט חאָנע בוטלאַסן.

געגאַנגען זיינען זיי מיט שטאָלץ,
ווירדע און התלהבות,
ניט שטענדיק פלעגט מיטגיין מיט זיי,
אויך איטשע־אַבעס.

געווען זיינען זיי אויסגעפּוצט מיט פּילפּאַרביקע פּאַפּיר,
אין די הענט האָט יעדער פון זיי געהאַלטן אַן אויסגעפּוצטן שטעקן,
די געלטער וואָס זיי האָבן געזאַמלט,
איז באַשטימט געווען פאַר קהלשע צוועקן.

יידן פלעגן זיך באַשטייערן מיט אַ ברייטער האַנט;
עפּעס אַ קליינקייט, דעם נס פון פורים
איז דאָך גאָרנישט צו באַשרייבן.
עס שטייט דאָך בפירוש געשריבן:
„אַלע יום־טובים וועלן אונטערגיין,
נאָר דער יום־טוב פורים וועט בלייבן״.

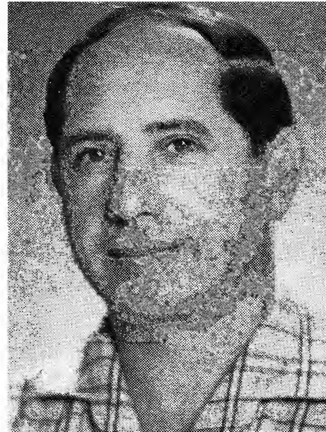
און דאָס שיקן זיך פורים שלח־מנות,
וויפל איז פאַר אונדז, קינדער
ווערט געווען וואָס,
חאַנקע ראָשקעס האָט געשיקט צו חנה־רייזשע גדליה׳ס
אַ נייענקען קעמעלע און זי האָט איר צוריקגעשיקט
אַ ביינערנע בראָש...

דעם יום־טוב פורים פייערן מיר אויך דאָ
און מיר וועלן נאָך אים פייערן,
ווי לאַנג גאָט וועט אונדז לעבן באַשערן!
אָבער יענער איוויער פריילעכער פורים,
וועט זיך שוין מער צו אונדז צוריק,
קיינמאָל, קיינמאָל נישט אומקערן!

אריה שמוקלער / רמת־גן

געשעענישן און סענסאַציעס אין שטעטל

א. מאַטוס דער שוסטער און זיין אורח

אַז מאַטוס דער שוסטער האָט חתונה געמאַכט זיינע קינדער, האָט ער גענומען טראַכטן ווי אָפּ־צושפּאָרן אַ ביסל געלט, כדי ער און זיין ווייב זעלדע זאָלן אויף דער עלטער ניט דאַרפן חס וחלילה אָנקומען צו פרעמדע מענטשן. צוליב דעם פלעגט ער אַרבעטן אומדערמידלעך ביז שפּעט אין דער נאַכט, דערלויבנדיק זיך בלויז דעם „לוקסוס" פון אַ שפּרונג טאָן אין בית־מדרש דאַווענען מנחה און מעריב בציבור.

איינער פון די וואַנדערנדיקע אָרעמעלייט, וואָס איז דורך אים פאַרבעטן געוואָרן צום שבת־דיקן טיש האָט זיך „איינגענאַזשעט" און גע־וואָרן אַן אָפטער גאַסט אין זיין שטוב. ער פלעגט אַריינטראָגן האָלץ, איינהייצן דעם אויוון, ברענ־גען אַן עמער וואַסער פון „מיגע"־ברונעם און אפילו זיך ניט געפּוילט אַפּפּליקן אַן עוף. פאַר דעם האָט אים זעלדע מכבד געווען מיט אַ טעלער זופּ, אַ גלאָז פאַרזיסטע טיי און אפילו מאַטעסעס אָפּגעטראָגענע הויזן. זיי האָבן ניט געלייגט קיין באַזונדערע אַכט אויף דעם נייעם בן־בית, וואָס פלעגט זיצן גאַנצן טעג און אָונטן נעבן וואַרעמען אויוון און נאָכקוקן אויפמערקזאַם אויף זייער יעדער באַוועגונג. מאַטוס פלעגט אין זיין אָנוועזנהייט אַוועקלייגן און אַרויסנעמען געלט פון אונטערן שעניק אין בעט.

אין איינעם פון די שבתים איז דער „אורח" געקומען פרימאָרגנס ווען מאַטוס איז אַוועק דאַווענען און געבעטן ביי זעלדן, אַז זי זאָל פאַר אים קויפן ביי איר טאָכטער, וואָס האָט געהאַט איר שפּייז־קרעמל אין שכנות, אַ פערטל קילאָ צוקער, פאַר וועלכן, ער וועט איר מיט דאַנק באַצאָלן באַלד צומאָרגנס. זעלדע האָט ניט געקלערט קיין סך און אַוועק כאַפּן אַ מצוה. דער אָרעמאַן איז באַלד צוגעגאַנגען צום בעט, אויפגעהויבן דעם שטרויע־נעם שעניק און צוגענומען מאַטוסעס אָפּגעשפּאָרטן גאַנצן פאַרמעגן. אַז זעלדע האָט זיך אומגעקערט אין שטוב מיט דעם צוקער, האָט זי שוין דעם אורח ניט געטראָפן.

זי האָט לאַנג ניט געדאַרפט זוכן אַ באַשייד פון דער רעטעניש. דער שטרויענער שעניק איז ניט געווען אויף זיין שטענדיקן אָרט. זי האָט זיך ניט פאַרלוירן און מיט די לעצטע כוחות אַוועקגעלאָפן אין בית־מדרש אָנזאָגן איר מאַן דעם אומגליק, וואָס עס האָט זיי געטראָפן. ווען מאַטוס האָט דערהערט די שלעכטע בשורה, איז ער באַלד געפאַלן אין חלשות. זיין זון חיים־דוד דער שמש האָט אים אָפּגעמינטערט און גוטע פריינד, קאַראַבעל־ניקעס האָבן געשפּאַנט פערד־און־וואָגן און זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַלע שליאַכן, וואָס פירן צו די שכנישע שטעטלעך. פאַרנאַכט־צו האָבן זיי זיך צוריקגעקערט אין שטעטל מיטן ליידיקן. דער גנב איז נעלם געוואָרן, ווי ער וואָלט אַריין אין וואַסער... מאַטוס האָט פונדאָסניי אָנגעהויבן שפּאָרן אַ גראָשן צו אַ גראָשן, כדי ניט דאַרפן אָנקומען אויף דער עלטער צום חסד פון מענטשן...

ב. מענדקעס רעטזלהאַפטער אורח

מענדקע דער פערד־הענדלער איז זיין גאַנצן לעבן געווען אַ ביטערער אָרעמאַן. ער איז געווען פאַרמיטלער מער ווי סוחר. ער איז געווען אַ מזיק אויסצופוצן אַ גריווע און אַן עק, געוווסט ווי אַדורכצולויפן מיטן פערד, אַז אַפילו אַ פּגירה זאָל מוזן טאָן זיין ווילן און אַזוי אַרום פאַרדינען אַ זלאָטע „פּעט”... אין קליינעם, נידעריקן שטיבעלע האָבן זיך אַרומגעדרייט דריי טעכטער, איינע אונטער די אַנדערע, רייפע צו גיין אונטער דער חופה. אָבער אַריבער אַ יאָר נאָך אַ יאָר און קיין חתנים האָבן ניט אָפּגעקלאַפּט די שוועלן... מענדקע איז אַרומגעגאַנגען אַ פאַרצווייפלטער און זיך געשראָקן, אַז זיינע טעכטער זאָלן חס ושלום נ״ט פאַרזעסן ווערן ביזן גראָען צאָפּ... מענדקע האָט ניט פאַרדינט אויפן טאָג חיונה און די טעכטער האָבן געאַרבעט אַלס שניידערקעס, אָבער ניט געווען קיין האָפע־נונג אָפּצושפּאָרן פון דער בידנער שניידעריי אַ פּאָר זלאָטעס אויף נדן.

אין איינעם פון די זומערדיקע פאַרנאַכטן פון יאָר 1932, ווען די משפּחה האָט געגעסן דעם באַשיידענעם אָוונטברויט, האָט ווער איידל געקלאַפּט אין טיר. ווען מענדקע האָט געעפנט די טיר איז פאַר אים געשטאַנען אַ שלאַנקער, שוואַרץ־חנעוודיקער בחור, וועמענס אויסזען האָט געמסרט, אַז ער שטאַמט פון אַ בעסערער היים. אַ ביסל פאַרשעמט האָט ער אָנגענומען די איינלאַדונג אַריינצוגיין אין שטוב און נאָכדעם מיטהאַלטן מיט זיי אָוונט־ברויט. די דריי מיידלעך האָבן זיך לכתחילה צעטומלט פונעם אומגעריכטן גאַסט און פון דער ערשטער מינוט האָבן זיי זיך אַלע פאַרליבט אין דעם „קראַסאַוויעץ”. דער בחור האָט פון דער ערשטער מינוט געוואָרפן אַן אויג אויף דער בלאָנדער, דיקלעכער לאהקע, ווען זי האָט אים צוגעטראָגן דעם פרישן, רויטן באָרשטש און געבעטן עסן. מענדקע האָט באַטראַכט זיין העל געשפּריצטן אָנצוג, די ווייסע אויסגעפּרעסטע העמד און געבלומטן שניפּס און אין האַרצן האָט אָנגעהויבן טליען אַ האָפענונג, אַז אפשר געשעט דאָ אַ נס און דער רבונו של עולם האָט צוגעשיקט אַ באַשערטן פאַר איינער פון זיינע טעכטער...

בעתן עסן האָט דער בחור דערציילט, אַז ער האָפט צו קריגן אַרבעט אַלס בראַקער אין די וועלדער אַרום שטעטל און ער זוכט אַ צימער אויף אַ וואָך צייט ביז ער וועט זיך איינאָרדענען אויף אַרבעט. מענדקע האָט אים איינגעלאַדן צו זיין ביי אים און ער האָט

דאַנקענדיק אָנגעקומענע די איינלאַדונג. פאַר די טעכטער איז די וואָך געווען אײן גרויסער יום־טוב. זיי פלעגן מיט אים אַרויסגיין שפּאַצירן און געצויגן אויף זיך די קנאה־בליקן פון אַלע שטעטלשע מיידלעך. ווער איז געווען גלייך צו זיי?

בני המשפחה ושכנים ע״י גויתה של מלכה שמוקלר ז״ל (כ״ח תשרי 1925).

אָבער די גליקלעכע וואָך איז שנעל פאַרביי און דער אומבאַקאַנטער איז אַוועק, נאָכן אָפּדאַנקען פאַר דער גאַסטפריינדלעכקייט פון דער אָרעמער פאַמיליע. מענדקע האָט אים געבעטן צו קומען אָפטער און די טעכטער האָבן אים באַגלייט מיט אומעטיקע בליקן. וועט ער צוריקקומען? איז דאָס געווען בלויז אַ זיסער חלום?

אין עטלעכע טעג אַרום האָט זיך איבערן שטעטל צעטראָגן אַ ידיעה, אַז מען האָט געבראַכט נעבן בית־עלמין אַ טויטן בחור, וועמען מען האָט געפונען אַ הענגענדיקן אויף אַ בוים אין אָלעשניק. מענדקעס טעכטער זיינען גלייך אַוועקגעלאָפן אויפן שול־הויף, פאַרפילנדיק עפּעס שלעכטס. זיי האָבן אָפּגעדעקט דאָס ליילעך און אויסגעבראָכן מיט אַ הויך געוויין. דער טויטער איז געווען דער בחור, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי זיי אַ וואָך צייט און אַרויסגערופן אַזוי פיל האָפענונגען אין זייערע מיידלשע הערצער... די אָרעמע האָבן ניט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס האָט דער טויטער פרעמדער יונגערמאַן אַזוי דערשיטערט די מיידלעך. קיינער האָט ניט געוווסט ווער ער איז, פון וואַנען איז ער געקומען און צוליב וואָס האָט ער געמאַכט אַ סוף צו זיין יונג לעבן. ער האָט דעם סוד מיטגענומען אין קבר אַריין און פאַראומערט אויף אַ לאַנגער צייט מענדקעס טעכטער...

ג. אַ דונער האָט דערהרגעט מיין שוועסטער טשערנע

מיין שוועסטער טשערנע איז געבוירן געוואָרן אין אַ שלימזלדיקער שעה. זייענדיק אַ יאָר אַלט האָט מען זי אַוועקגענומען פון דער מוטערס ברוסט. טשערנע איז געוואָרן אַ יתומה און פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף וויינען... איר עלטערע שוועסטער האָט איר פאַרביטן די מאַמען, דערצויגן און געזאָרגט פאַר איר. צו 13 יאָר האָט זי זי אַוועקגעגעבן צו ריישקע דער שניידערקע, אַז זי זאָל האָבן אַ פאַך אין האַנט. טשערנע האָט זיך אויס־געפאַרמירט ווי אַ שיין מיידל, מיט אַ צאַרטן איידעלן פּנים און ברוינע ליכטיקע אויגן. איר ליבלעכער שמייכל איז קיינמאָל ניט פאַרשוווּנדן פון אירע דינע ליפּן, אַפילו ווען זי האָט געליטן נויט. אין איר קורץ לעבן האָט זי געפילט, אַז עס פעלט איר אַ מאַמע, וואָס זאָל זי צוטוליען צו זיך אין אירע שווערע מינוטן.

אין איינעם פון די פאַרנע תמוז־טעג פון יאָר 1933 איז טשערנע געזעסן מיט נאָך עטלעכע מיידלעך און געניית ביי ריישקע די שניידערקע אין פערד־מאַרק (פּילסודסקעגאָ). זי האָט אַרויסגעקוקט בשעת מעשה אינעם פאַררעגנטן דרויסן און געטראַכט וועגן איר שווערן גורל. פאַרנאַכט איז פּלוצעם געוואָרן אַ שטורעם, וואָס האָט אָנגעזאָגט עפּעס ניט גוטס. די פייגעלעך זיינען זיך צעלאָפן פון די ביימער זוכן אַ באַהעלטעניש. אַ שוואַרצע וואָראַנע האָט אָנגעהויבן קראַקען איבערן הויז און געשראָקן די נייטערינס. די גאַס האָט זיך אויסגעליידיקט פון מענטשן. פּלוצעם זיינען אָנגעלאָפן שוואַרצע וואָלקנס, וואָס האָבן פאַרשטעלט די זון און עס האָט אָנגעהויבן אַ פלייץ־רעגן באַגלייט מיט דונערן און בליצן. אַ קאַלטער שוויס האָט באַדעקט טשערנעס קערפּער און איר האַרץ האָט אָנגעהויבן טיאַכ־קען פון שרעק. כדי זיך צו באַרויקן האָט זי אַלץ מער אָנגעהויבן ווענדן אירע בליקן צו די אַנדערע נייטערינס.

פּלוצלינג האָט אַ בליץ געטאָן אַ שטיק פייער אין אירע אויגן און די ווענט זיינען באַלויכטן געוואָרן. איר ווייס פּנים איז געוואָרן שוואַרץ. זי האָט זיך אַ וואַקל געטאָן און אַראָפּגעפאַלן אויף דער פּאָדלאָגע. אין דער פּאַניק וואָס איז אויסגעבראָכן איז איינע פון די מיידלעך אַוועקגעלאָפן און געבראַכט דעם ד״ר מלמד. נאָכן פעסטשטעלן דעם פּולס האָט ער באַלד באַפוילן אויסגראָבן אַ גרוב און אַריינשטעלן זי ביי די גרוב־ווענטלעך, אפשר וועט די ערד נייטראַליזירן דעם עלעקטרישן שטראָם. די פאַמיליע האָט געוויינט, די אָנגעלאָפענע שכנים האָבן געשלוכצט און אַלע האָבן מתפלל געווען, אַז דער רבונו של עולם זאָל רחמנות האָבן אויף דער אומגליקלעכער יתומה.

צוויי פולע מעת־לעתן איז מען געשטאַנען נעבן גרוב און מיט ציטער געוואַרט צו הערן דעם ד״ר מלמדס דיאַגנאָזע. דאַן האָט ער דערקלערט, אַז צום באַדויערן איז ניטאָ קיין שום האָפענונג, אַז זי זאָל זיך צוריקקערן צום לעבן...

דאָס גאַנצע שטעטל האָט זי באַגלייט צו איר אייביקער רו און באַוויינט די יונגע, 13־יאָריקע יתומה, וואָס האָט ניט באַוויזן צו געניסן פון לעבן...

עס איז כדאי צוצוגעבן, אַז איינער פון דער פאַמיליע קאַרפּילעווסקי (דובעלירערקע) איז געטראָפן געוואָרן פון אַ דונער. מען האָט אים גלייך אַריינגעלייגט אין אַ גרוב און עס

איז געשעך אַ נס. ער איז געבליבן לעבן. אין שטעטל האָט מען אים בלויז געגעבן אַ צו־נאָמען „דער דונער״...

ג. איוויער פריזיוויניקעס „מאָרען״ זיך...

יידישע פריזיוויניקעס האָבן אַלץ געטאָן, כדי זיך אַרויסצודרייען פון פוילישן מיליטער־דינסט. געווען פשוט אַ שאָד די עטלעכע טייערע יאָרן, בפרט, אַז יידן זיינען געווען שיקאַנירט דורך דער פוילישער מאַכט אין זייערע בירגערלעכע רעכט, און דעם יידישן סאָלדאַט איז אויסגעקומען אויסצושטייק בזיונות און שיקאַנעס אויף שריט און טריט. כדי געפסלט צו ווערן דורך דער „פּאָבאָראָווער קאָמיסיע״ אַלס אומפעיק צום מיליטער־דינסט, פלעגן יידישע בחורים וואָכן־לאַנג פאַרן שטעלן זיך צום „פריזיוו״, זיך אָפּצערן דורך אונטערהונגערן און ניט־דערשלאָפן, די לאַנגע, נודנע נאַכט־שפּאַצירן אין די שטעטלשע שטילע גאַסן, האָבן געבראַכט צום געדאַנק אָפּצוטאָן פאַרשיידענע קונצשטיקלעך, וואָס זאָלן מאַכן פריילעך אין שטעטל...

האגודה המוסיקלית־דרמטית (דצמבר 1923) — תזמורת מכבי האש ושחקני התיאטרון ה„חובבים״.

אונדז, די פריזיוויניקעס פון 16טן יאָרגאַנג, איז אויסגעקומען צו „מאָרען״ (אָפּצערן) זיך אין די לעצטע וואָכן פאַר פסח. אין שטעטל האָט מען זיך שוין געגרייט צום גרויסן יום־טוב, פסח. מען האָט אַרויסגעטראָגן די בעטן און די אַנדערע מעבל אויסצולופטערן און אויסצורייניקן זיי נאָכן לאַנגן ווינטער. די ערשטע נאַכט־שעהען האָט מען פאַרבראַכט

אין די וואַרעמע „פאָדריאַטן", ווו מען האָט צוגעהאַלפן באַקן די מצות און דערוויל גע־כאַפּט אַ „פלירט" מיט די מידלעך־וואַלגערקעס. שפּעטער איז מען אַוועק און פאַרביטן די בעטן און שילדן. מען האָט אויפגעהאַנגען אַ שוסטערס אַ שילד אויף אַ הויז פון אַן אויפגעקומענעם גביר, ווען עמענס פּאָטער איז טאַקע געווען אַ שוסער און אַ שילד פון אַ היטלמאַכער אויף אַ הויז פון אַ פלאַקס־סוחר, וועמענס צונאָמען איז געווען „די היטעלע"... צומאָרגנס איז געווען פריילעך אין שטעטל.

אין איינער אַ נאַכט האָט מען געכאַפּט אַ ציג און צוגעבונדן זי צו דער טיר־קליאַמקע פון חאַשקע די ציג, אַן אַלטע, האַלב־משוגענע מויד, וואָס אי זגעווען באַקאַנט מיט איר שרעק פאַר אַ ציג... קינדער און אַפילו דערוואַקסענע פלעגן זי פאַרטשעפּען מיט דעם צונאָמען „ציג", אָדער מיט אַ מעקען פון אַ ציג, כדי זיך פריילעך מאַכן אויף איר חשבון. אַז חאַשקע האָט אינדערפרי געעפנט די טיר, האָט די ציג אַ שפרונג געטאָן איר אין פנים און אַריינגעריסן זיך אין שטוב. חאַשקע האָט געמאַכט אַ געוואַלד ביז אין הימל אַריין און געשריען: „פאָזשאַר!" די אָנגעלאָפענע שכנים האָבן זי קוים צאַרואיקט...

אין דער זעלבער נאַכט האָבן זיי איבערגעטראָגן די שוואַרצע מיטה פון בית־עולם צו באָיאַרסקי דעם אַפּטייקער שטוב. זיי האָבן צעהאַנגען מודעות אין שטעטל וועגן טויט פון חשובן בעל־הבית און אַפילו אָנגעגעבן די שעה פון דער לוויה. אַז באָיאַרסקי האָט געעפנט די טירן פון דער אַפּטייק, איז ער געבליבן שטיין ווי אַ געפּלעפּטער. די שוואַרצע מיטה ממש אויפן שוועל פון אַפּטייק און פיל מענטשן, וואָס זיינען געקומען אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד דעם אָנגעזעענעם נפטר. אַלע זיינען אויסגעבראָכן מיט אַ גע־לעכטער, געווונטשן באָיאַרסקין אַריכות ימים און באַלד פאַרשטאַנען וועמענס איינפאַל דאָס איז געווען...

אהרן־נח מאַרגאַלין, דער שטעטלשער שוחט, איז געווען אַ בטלן, וואָס איז ניט געווען געבענטשט מיט איבעריקער חכמה. אין שטעטל זיינען אַרומגעגאַנגען פיל קאָמישע מעשיות וועגן אים. דער שטעטלשער לץ, ראובן וויסמאַנסקי, האָט זיך געמאַכט פריילעך מיט אים און די קצבים האָבן געהאַט די חוצפה צו וואַרפן אים גרייזישקעס אין פנים אַריין. ער איז געווען זייער אַ נערוועזער און פלעגט זיך „צעקאָכן" פון יעדער נאַרישקייט.

שפּעט ביינאַכט זיינען מיר אַוועק צו זיין שטוב אין פערד־מאַרק, אָנגעקלאַפּט אין די די לאָדנס און מיט אַ ימים־נוראימדיקן ניגון אויסגעזונגען: — „אהרן־נח, דער רבונו של עולם רופט דיך זיך שטעלן פאַרן כסאהכבוד". מיר האָבן געוווּסט, אַז דער היציקער, נערוועזער אהרן־נח וועט אַרויסגיין אונדז פאַרטרייבן פון זיין שטוב. מיר האָבן אָנגעטאָן אַ הונט אין מלבושים און צוגעבונדן צו דער קליאַמקע פון דער טיר. נאָך דעם ווי מיר האָבן איבערגעזונגען עטלעכע מאָל די איינלאַדונג, האָט אהרן־נח געכאַפּט אַ שטעקן און געלאָפן אונדז צעטרייבן. ווי ער האָט נאָר אַן עפן געטאָן די טיר איז דער צוגעבונדענער הונט אַריינגעלאָפן אין שטוב מיט אַ בילעריי. דער האַלב־פאַרשלאָפענער אהרן־נח און נאָך דאָס ווייב מיט די קינדער, האָבן אָנגעהויבן שרייען: „פאָזשאַר!", וואָס האָט זיך צעטראָגן איבערן גאַנצן שטעטל, און עס איז אָנגעלאָפן די פאָזשאַרנע־קאָמאַנדע. ערשט דאַן האָט מען זיך געכאַפּט, וואָס עס איז דאָ געשען און באַרואיקטע אַוועק ענדיקן דעם זיסן פרי־מאָרגן־שלאָף...

איין מאָל ביינאַכט זיינען מיר אַוועק צו יאָשקע „שטשאַוויע" — יוסף קאָפּשטיין, און נאָכמאָכנדיק אַ פּויערטעס שטים אים פאָרגעלייגט צו קויפן שטשאַוו — זיין באַליבט מאַכל. מיר האָבן זיך אַריינגעגנבעט אין שטאַל, אַרויסגעפירט זיין שוואַרץ, מאָגער פערדל, אַריבערגעפירט אים אין שטאַל פון שטעטלשן גיבר און פלאַקס־סוחר, דוד גאָלדבערג, און פון דאָרט איבערגעפירט אין יאָסלס שטאַל, גאָלדבערגס ווייסן אָגער... אַז יאָסל האָט פאַר־טאָג דערזען, אַז זיין דאַר שוואַרץ פערדל איז מגולגל געוואָרן אין אַ ווייס, געזונט פערד, האָט ער ניט אַנדערש געטראַכט, אַז „מאַלעכאַיטשיקעס" האָבן אים דאָ אָפּגעטאָן אַ שפּיצל... ער איז אַוועקגעלאָפן אַ דערשראָקענער אין בית־מדרש און דערציילט די מתפּללים פון ערשטן מנין, וועגן גלגול פון זיין פערדל. יענע זיינען באַלד מיטגעגאַנגען מיט אים און דערקענט דוד גאָלדבערגס ווייסן אָגער... אין שטעטל האָט מען געלאַכט און מיר, די פּריזיוויקעס, זיינען געווען שטאָלץ מיט אונדזערע געלונגענע שפּיצלעך...

דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן

א. איוויער בייטש־שטעקעלעך

שוין דער צונאָמען פון אונדזער שטעטל „איוויער בייטש־שטעקעלעך“, זאָגט אָמ־בעסטן וועגן איר סאָציאַלער סטרוקטור. דעם דאָזיקן צונאָמען האָט איוויע געקראָגן, ווייל זי האָט געלעבט פון דער בייטש (פערד־ און בהמות־הענדלער, קאַראַבעלניקעס און באַלעגאָלעס). דער אמת איז, אַז אַחוץ קאַראַבעלניקעס, וועלכע האָבן געבילדעט אָ קענ־טיקע שיכט פון דער יידישער באַפעלקערונג, זיינען פאַרהעלטנישמעסיק ניט געווען אין איוויע מער פערד־ און בהמות־הענדלער ווי אין די אַנדערע שטעטלעך.

איוויע, צוגלייך ווי די אַלע אַנדערע שטעטלעך פון דער אומגעגנט, האָט געלעבט פון פויער, פון לאַנדווירטשאַפטלעכן הינטערלאַנד. הונדערטער דערפער און „כוטאָרס“ (איינצל־ווירטשאַפטן), וואָס האָבן געציילט צענדליקער טויזנטער פויערים, האָבן געקויפט אַלדאָס נייטיקע ביים יידישן קרעמער און בעל־מלאכה און פאַרקויפט זייער וואַלד־ און פעלד־פּראָדוקציע דעם יידישן סוחר און דאָרפסגייער. דאָס שטעטל האָט געצויגן חיונה, בעיקר פון מיטוואָכדיקן מאַרק־טאָג און פון די 6—7 גרויסע יערלעכע יאַרידן. כאָטש דער פויער איז געווען אָרעם, געלעבט אויף אַ נידעריקן לעבנס־ניוואָ און געווען אַ באַגרע־נעצטער קאָנסומענט, איז דאָך זייער קויף־קראַפט און ווירטשאַפטלעכע אַקטיוויטעט געווען אַ קענטיקע צוליב זייער גרויסער צאָל.

ב. קראָמען און קרעמערס

ניט האָבנדיק פאַר זיך קיין סטאַטיסטישע ציפערן, איז שווער פעסטצושטעלן, וויפל עס האָבן געלעבט פון קרעמעריי. אָן שום ספק, אַז קרעמעריי איז געווען די פרנסה פון גרעסטן טייל איוויער יידן (געגנוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך). קראָמען זיינען געווען ניט נאָר אין די צוויי „ריאַדן“ (שורות) קראָמען אין מאַרק, נאָר אויך אין די אַנדערע גאַסן. געווען אויך קרעמען אָן אַ טיר צו דער גאַס, ד. ה. פשוט אין איינעם פון די שטוב־צימערן. האָט מען חתונה געמאַכט אַ קינד, פלעגט מען עפענען אַ טיר, און נאָך אַ קראָם איז צוגעקומען אין שטעטל....

אָן איוויער קאָלאָניאַל־ אָדער גאַלאַנטעריע־קראָם איז געווען אַ מין „כל־בו“, ווו מען האָט פאַרקויפט מאַזשע, נאַפט, צוזאַמען מיט הערינג און שפייז. אַחוץ עטלעכע גרעסערע הורט־קראָמען, וואָס האָבן צוגעבלעך צום דעטייל־פאַרקויף אויך פאַרקויפט סחורה די דאָרפס־פאַרער און קליינע קרעמערלעך, זיינען די אַלע איבעריקע געווען „געשעפטן“, ווו

דער גאַנצער אינוועסטירטער „קאַפּיטאַל" האָט זיך געדרייט אַרום עטלעכע הונדערט זלאָטעס, צוזאַמענגעשטעלט דורך הלוואות פון באַנק און „גמילות־חסד"...

די קליענטעלע פון יעדער קראָם איז אין אַ קענטיקן טייל געווען לויט „פּאַראַפּיעס" און דערפער, מיט וועלכע דער קרעמער איז געווען פאַרבונדן (די פאַמיליע האָט פריער געלעבט אַלס ישובניקעס אין דאָרף אאַז"וו). די קאָנקורענץ איז די לעצטע יאָרן געווען אַ גרויסע און ניט זעלטן פלעגט מען זיך קריגן פאַרן קונה און מען פלעגט שלעפּן די פּויערים און פּויערטעס פאַר די אַרבל צוזאָגנדיק זיי הרים וגבעות...

בקיצור, אַ קראָם איז געווען אַן אייביקע אָרעמקייט, געבויט אויף הלוואות און סחורה, גענומענע אויף קרעדיט.

אַחוץ געציילטע גרעסערע קראָמען, וווּהין אַלע פּויערים האָבן זיך געשטופּט, צוליבן גרעסערן אויסוואַל פון סחורות, צוליבן גוטן נאָמען אַלס ערלעכער ייד, אָדער געוויינ־שאַפט, זיינען די אַלע איבעריקע ניט ליקווידירט געוואָרן, בלויז צוליב דעם, ווייל קיין אַנדערע פּרנסות זיינען אין שטעטל ניט געווען. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די קרעמער געליטן פון דער קאָנקורענץ פון די פיל קרעמערלעך, וואָס האָבן זיך געעפנט אין די דערפער, פון די פּוילישע קאָאָפּעראַטיוון און פון דער אַנטיסע־מיטישער באָיקאָט־העצע.

ג. קאַראַבעלניקעס

די צווייטע קענטיקע סאָציאַלע גרופּע זיינען געווען די קאַראַבעלניקעס (דאָרפס־פאָרער). אַחוץ געציילטע „פּיעכאָטניקעס" (פוסגייער), זיינען אַלע אַנדערע אַרומגעפאָרן מיט פערד־און־וואָגן. איוויער קאַראַבעלניקעס זיינען דערפאָרן ביז לידע, נאָוואַרעדאָק, באַקשט, ליובטש און אַפילו ביז וואָלאָזשין. יעדער קאַראַבעלניק האָט געהאַט זיין „פּאַראַפּיע", ווּ קיין אַנדערע פלעגן ניט אַריינפאָרן. אַ ניי־צוגעקומענער פלעגט דאַרפן אויסזוכן פאַר זיך אַ ווייטערדיקע געגנט, אָדער טיילן זיך מיט זיין פאָטער מיט דער פּאַראַפּיע. דאָס איז געווען אַ שווערע, ביטערע פּרנסה, פון וועלכער מען האָט קוים געצויגן חיונה פאַר דער משפּחה און... פערדל. ניט געווען קיין רייכע קאַראַבעלניקעס.

אַ קיילעכדיקע וואָך, פון זונטיק ביז פרייטיק, פלעגט מען זיך שלעפּן אין רעגן און קעלט איבער די דערפער, נעכטיקן אויף די וואַרעמע אויוונס אָדער אין די שייערן און שטאַלן, זומער — אויף די וועגענער, און אָפּקומען מיט אַבי־וואָס, מיט דער האָפענונג צו ברענגען אַהיים אויף שבת די פאַר זלאָטעס פאַר דער משפּחה. מען פלעגט אָנקלאַפּן אין די קליינע דאָרפישע פענצטער, פאַרלייגן די געבראַכטע גאַלאַנטעריע־סחורות און קויפן זיין פעלד־ און וואַלד־פּראָדוקציע: סמאָרשקעס, שוועמלעך, חזיר־האָר, פעלכלעך, ליקאָ־פאַדיום (פלאַוושקע), פלאַקס, פוטערוואַרג א"אַ. בקיצור, אַלץ פון וואָס מען האָט געקענט האָבן צו פאַרדינען אַ זלאָטע. דער פּויער איז געווען אָרעם און קאַרג און פלעגט זיך דינגען אָן אַ סוף און ניט איינמאָל פלעגט מען דאַרפן אָנקומען צו פאַרשידענע מיטלען, כדי „איינצובייסן" דעם גוי. די סחורה פלעגט מען פאַרקויפן צו די סוחרים (חיים אַריהס), חיים־אהרן קאַגאַנאָוויטש און זיינע זין, חיים בלאָך, דוד גאָלדבערג, דוד לידסקי א"אַנד.), ביי וועלכע מען פלעגט אויך נעמען הלוואות אויפן חשבון פון שפּעטערדיקער סחורה.

מען דאַרף דאָ אויך דערמאָנען עטלעכע צענדליק באַלעגאָלעס, וועלכע פלעגן ברענגען אָדער פירן משאות צו דער באַן־סטאַציע גאַוויע, לידע־פאָרערס און ווילנע־פאָרערס, וועלכע פלעגן פירן סחורות אין בידע ריכטונגען.

ד. האַנטווערקעריי און אינדוסטרי

אין בוך „יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילן" (וואַרשע, 1923), האָבן מיר געפונען אַן אַנקעטע וועגן איוויע, באַאַרבעט פון אינזשיניער אליעזר העלער. די אַנקעטע A און A1, זייט LXX) איז אַדורכגעפירט געוואָרן אין יאָר 1921 און נעמט אַרום ניט בלויז איוויע, נאָר אויך די אומגעגנט (11.023 איינוווינער) און בעיקר אונטער־נעמונגען פון האַנטווערקעריי:

אַלגעמיינע צאָל איינוווינער 11.023. איינגענומען אונטערנעמונגען 138, פון זיי טעטיקע 131. צאָל באַשעפטיקטע פּערזאָנען 290, פון זיי: אייגנטימער 47.6%, מיטהעלפנדיקע פאַמיליע־מיטגלידער 25.9%, לוין־אַרבעטער 26.5%, פון די לוין־אַרבעטער זיינען 98.7% יידן.

פון די אָנגעגעבענע אַלגעמיינע צאָלן קומט אויס אויף די באַזונדערע פּראָדוקציע־קלאַסן:

אונטערנעמונגען	באַשעפטיקטע	פּערזאָנען	לוין־אַרבעטער
שטיין, ליים, גלאָז	0,7	0,3	—
מעטאַל	6,5	4,8	1,3
מאַשינען, אַפּאַראַטן	0,7	1,0	—
האָלץ	3.6	3,4	1,3
לעדער	4,3	12,4	27,3
טעקסטיל	3,6	3,4	—
באַקליידונג	59,4	48,6	50,6
דערנערונג	12,3	21,0	16,9
בוי	6,5	3,1	—
גראַפישע אינדוסטרי	0,7	0.3	—
רייניקונג	1,5	1,4	2,6

ניט געווען קיין אינדוסטרי אין שטעטל, אויב ניט רעכענען אַלס אַזעלכע די גע־ציילטע זאַוואָדטשיקעס" (קאַלטע גערבערנקן), די וואַלנאַטשאַסקעס" (מאַשינען צו קעמען וואָל), די צימבלערס (מאַשינען צו רייניקן זוימען), עטלעכע פּרימיטיווע גאַרבערייען (גאַר־בערס זיינען אויך געווען די קידרים) און בערל באַקשטס שיך־פאַבריקל. די האָלץ־פירמע „העלער—נאַכימאָווסקי" האָט אין די צוואַנציקער יאָרן געעפנט אַ קאַנטאָר אין שטעטל און אָנגעהויבן עקספּלאָאַטירן די וועלדער אין דער סביבה. זיי האָבן אין נאָענטן

איוויער הויף אויפגעשטעלט אַ טאַרטאַק, אַ פּאַראָווע מיל און די עלעקטרישע סטאַנציע, וועלכע האָט אויך געגעבן ליכט פאַר דעם שטעטל. דער טאַרטאַק האָט אין ווינטער־סעזאָן באַשעפטיקט קרוב 100 אַרבעטער, פון זיי אַ צענדליק יידן, צוגאָבלעך צו די באַאַמטע פון קאַנטאָר און שאָפערס, וואָס האָבן געאַרבעט אין די וועלדער. באַלעגאָלעס האָבן ווינטער געפירט דאָס געהילץ צו דער נאָענטער באַן־סטאַנציע גאַוויע. די האָלץ־אינדוסטרי האָט מיטגעהאָלפן דירעקט און אומדירעקט צו פאַרגרעסערן די פרנסה־מקורות פון שטעטל.

איוויער בעלי־מלאכות האָבן געהאַט אַ גוטן שם אין דער געגנט. זיי פלעגן פאַר־קויפן זייערע אויסאַרבעטונגען אויך אויף די מערק און ירידן פון די אַרומיקע שטעטלעך (ליפּנישאָק, טראָב, ליובטש א״אַנד). אַחוץ די גרויסע צאָל שוסטער, שניידער און סטאָ־ליער איז אויך געווען אַ קענטיקע צאָל רימער און שמידן. אַלע האָבן געטרבעט פאַרן פויער, בעיקר צוגאָבלעך צו די קאָנסומענטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. די זין האָבן געלערנט ס׳רוב דעם טאַטנס פאַך. עס האָט זיך געמערקט אַן איבערפלוס, און פיל פון די בעלי־מלאכות האָבן פאַרדינט אויף חיונה נאָר אין סעזאָן. אויף פרנסה האָבן פאַרדינט בלויז די קליינע צאָל גוטע פאַכמענער. אַלע אַנדערע האָבן זיך געמאַטערט אויף צו מאַכן אַ באַשיידן לעבן.

דער איוויער פּראָלעטאַריאַט איז געווען זייער אַ באַגרענעצטער, עטלעכע שמידן, סטאָליערס, שניידערקעס. די בעלי־מלאכות האָבן ס׳רוב געאַרבעט בלויז מיט זייערע פאַמיליע־מיטגלידער. מיט דער צייט פלעגט דער אַרבעטער ווערן זעלבשטענדיק און אויפהערן צו זיין אַ פּראָלעטאַריער.

דער באָדן פון דער איוויער אומגעגנט איז געווען באַזונדערס געאייגנט פאַר פלאַקס. דער פלאַקס־האַנדל און עקספּאָרט פון הונדערטער וואַגאָנען אין סעזאָן, האָט געגעבן חיונה ניט נאָר די געציילטע גרויסע סוחרים, נאָר אויך הונדערטער הענדלערס. די הונ־דערטער דאָרפישע גויעס, וואָס האָבן אַ גאַנצן ווינטער „געטרעפּליעט״ (געריייניקט) דעם פלאַקס אין די שטעטלשע שטאַלן, האָבן איבערגעלאָזט זייער אַרבעטס־לוין אין די שטעטלשע קראָמען. עס האָבן דערביי געמאַכט אַ לעבן אויך אַ ביסל פעקערס און באַלע־גאָלעס, וואָס האָבן געפירט די באַלן קיין גאַוויע.

געציילטע כלי־קודש, עטלעכע בוכהאַלטערן און אָנגעשטעלטע, לערערס, איין דאָק־טאָר, צוויי פעלדשערס, האָבן געבילדעט די פרייע פּראָפעסיעס אין שטעטל.

געווען ניט ווייניק פאַמיליעס, וואָס די שטיצע פון אַמעריקאַנער קרובים איז געווען זייער איינציקער חיונה־מקור אָדער אַ צושטייער צו דער פרנסה. געווען אויך ניט ווייניק אָרעמע־לייט, וואָס האָבן געלעבט פון דער גוטהאַרציקייט פון אַנדערע.

ניט קוקנדיק אויף דער אַנטיסעמיטישער באַיקאָט־פּאָליטיק, דעם אומדערטרעגלעכן שטייער־דרוק און די קאָנקורענץ, איז דאָך געשטיגן דער לעבנבס־ניוואָ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די דרייסיקער יאָרן. איוויער יידן זיינען געווען פול מיט איניציאַטיוו און דערפינדערישקייט אינעם שווערן געראַנגל צו מאַכן אַ לעבן. דאָס שווער־פאַרהאָרע־וועטע האָב־און־גוטס פון דורות, איז אַריבער אין די הענט פון זייערע רוצחים, צוזאַמען מיטן טראַגישן אומקום פון זייערע בעלי־בתים.

משה קאַגאַנאָוויטש

הוי־חיים ופולקלור
לעבנס־שטייגער און פאלקלאר

חיים בילבסקי / תל־אביב

איוויער פאָלקס־טיפּן און פאָלקלאָר

אין שטעטל האָט מען אים גערופן שמעון איז־בויסקער, שמעון דער סאָלטיס, אָדער פּאַרקירצט: שימאָנקע. צוויי שוואַכקייטן האָבן כאַראַקטעריזירט שמעונען: ער איז געווען אַ קאַרגער ביז צו משוגעת און פלעגט ריידן מיט אַ וויינענדיקן טאָן. זומער און ווינטער איז ער אַרומגעגאַנגען אָנגעטאָן אין ווינטערדיקע האַלב־צעריסענע בגדים. ווינטער פלעגט ער אַרומוויקלען דעם פּנים מיט אַ גרויסער פאַטשיילע, פון וועלכער עס האָט זיך אַרויסגעזען בלויז אַ רויטע אָפּגעפרוירענע נאָז און פאַררויטלטע טרערנדיקע אויגן. ער האָט פון האַנט קיין מאָל ניט אַרויסגעלאָזן זיין שטעקן, אונטערגעקלאַפּט מיט אַ גרויסן טשוואָק, וועלכער פלעגט זיך לאָזן הערן איבער די שטילע גאַסן פון שטעטל.

שמעון קאָוועבסקי ע״ה

מען האָט דערציילט, אַז ווי פיל אַנדערע, איז אויך שמעון, אַלס בחור, אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע „מאַכן" דאָלאַרן. שמעון איז ניט אַוועק ווי אַלע אַנדערע אין „שאַפּ" נייען הייזקעס, נאָר זיך באַלד אַוועקגעזעצט מיט אַ וועגעלע פרוכט אין „דאַון טאַון" (יידישער טייל פון ניו־יאָרק) און פון דעם געמאַכט אַ לעבן. שמעון, ווי פיל אַנדערע, האָט זיך ניט געקענט איינלעבן אין דער גרויסער, רוישיקער ניו־יאָרק. זיין חלום איז געווען צו מאַכן אַ פּאָר „טאָלער" און זיך אומקערן צו דער שטילער רואיקער שטעטל, ווי אַ גביר. שמעון

האָט געשפּאָרט אַ סענט צו אַ סענט און אַפילו זיך נישט דערלויבט צו דינגען אַ צימער, דעם קאָפּ אַוועקצולייגן.

נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט פלעגט ער גיין פיל קילאָמעטערס צום ניו־יאָרקער פּאָרט און זיך אַריינלייגן אין איינעם פון די גרויסע פעסער און דאָרט איבערנעכטיקן... אַז די גרויסע האַפן־שטשורעס האָבן דערשמעקט דעם „אורח" און זיך גענומען אים גלעטן און גריזשען, פלעגט שימאַנקע גאַנצע נעכט האַלטן מלחמה. מיט דער הילף פון זיין שטעקן, פּרוּוונדיק זיי אָפּצוטרייבן פון זיך... דער קאַרגער שמעון פלעגט דאַן אַוועקגיין אַ פּאָר קילאָמעטער ווייטער און פלעגט זיך אַריינזעצן אין אַ צווייטער פאַס...

אין איינעם פון די ווינטערדיקע טעג איז שמעון געשטאַנען נעבן זיין פּרוכט־וועגעלע און מיט צער געזען, אַז די ווייבער קומען ניט קויפן ביי אים. מיט אַ מאָל איז שמעון אויסגעבראָכן מיט אַ יאָמערלעך געוויין:

— האַלט איך שוין ליגן ווו זי ליגט; האַלט איך שוין זיך, ווו זי איז...

די אַרומשטייענדיקע ווייבער זענען פון רחמנות וועגן צוגעגאַנגען און געקויפט ביי אים.

— ווען האָט פּאַסירט דאָס אומגליק מיט אייער פרוי? — האָבן די ווייבער געפרעגט מיט מיטלייד.

— וואָס געשטאָרבן, ווער געשטאָרבן. זי ליגט אונטער דער וואַרעמער פּערענע און איך שטיי דאָ אין פריר ווי אַ הונט...

אַז „פריילעכע מיידלעך" פלעגן אים פאַרטשעפּען אין גאַס, פלעגט ער אָפּהאַרציק זאָגן:

— טאָכטערקע, קיין געלט האָב איך ניט און קיין טרחה זשאַלעווע איך ניט...

שמעון האָט זיך צוריקגעקערט קיין איוויע מיט זיינע אָפּגעשפּאָרטע טאָלערס, געקויפט אַ קליין שטיבל מיט אַ גרויסן גאָרטן אין נאָוואָרעדקער גאַס און צוגעבלעך אַ ראַסאָווון באָק — אַלץ, כדי צו שאַפן פאַר זיך אַ זיכערע חיונה. זיין קאַרגשאַפט האָבן גוט געפילט אויך זיין ווייב און קינדער. אין שטעטל האָט מען דערציילט, אַז ער האַלט זיי אויף אַ הונגער־דיעטע... אָבער אַז אין איוויע איז געוואָרן אַ מאָדע, אַז אַ טאָכטער מוז קענען אַ ביסל רוסיש, האָט שמעון ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי צו געבן זיין עלטערע טאָכטער אַן „אוראָק" (לעקציע). דער לערער איז געווען חיים בלאָך (דער קליינער). שמעון פלעגט שטיין אין צווייטן צימער פאַר דער ענדע פון דער לעקציע, קוקן אויפן וואַנט־זייגער, קלאַפּן מיטן שטעקן אין פּאָדלאָגע און טענהן מיט אַ וויינענדיק קול: — פינף מינוט פאַר צוועלף, בלוטיק געלט, פינף פאַר צוועלף, בלוטיק געלט...

נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט אונדזער געגנט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט דער קאָמענדאַנט האָפמאַן נאָמינירט שימאַנקען אַלס בירגערמייסטער. זיין אויפגאַבע איז בעיקר געווען, צונויפיאָגן מענטשן צו „פּאַני־קאַפּאַני"־אַרבעט אאַז״וו.

שימאַנקע האָט געוואָלט באַווייזן דעם קאָמענדאַנט, אַז ער קען האַלטן אָרדענונג. האָט ער געגעבן אַ קאָמאַנדע צו די יידן און יידענעס, וואָס זיינען געגאַנגען אויסגראָבן קאַרטאָפל פון די הויף־פעלדער:

— שטעלט זיך צו דריי אין אַ ריי! — פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט פון אים געמאַכט

ס׳גרויסע געלעכטער. איז שימאָנקע אויסגעבראָכן מיט אַ קוויטשעדיק געווין: „יידן, האָט רחמנות, שטעלט זיך צו דריי. איינס, צוויי, דריי, איינס, צוויי, דריי...

כאַפּנדיק מענטשן צו שיקן אויף אַרבעט אין „פּאַני־קאָמפּאַני״ האָט ער איין מאָל אַריינגעשטופּט בגוואַלד אויך אלתר לעווין (געלעס) און געזאָגט צום קאָמענדאַנט: „הער קאָמענדאַנט, דער יודע גייט פרייוויליק״. עס האָבן ניט געהאָלפן אַלתר געלעס פּראָטעסטן, אַז ער וויל ניט גיין פרייוויליק. שימאָנקע האָט אים אַריינגעשטופּט אין די רייען פון די אַרבעטער, שרייענדיק: „פרייוויליק, פרייוויליק״... פון דאַן פלעגט מען אין איוויע זיך באַנוצן מיטן וואָרט „פרייייליק״ ביי ענלעכע געלעגנהייטן.

איין מאָל האָט דער קאָמענדאַנט אים געשיקט רופן די פרוי רעבעקאַ פון בערנאַרדינער גאַס. שמעון האָט צוליב צניעותדיקע טעמים ניט געוואָלט איבערחזרן האָפּמאַנס ווערטער, האָט ער מיט אַ ווייגענדיקן טאָן געזאָגט: „אַ גוטן אָוונט דיר, רבקהלע, דער קאָמענדאַנט האָפּמאַן האָט מיך געשיקט די״ך רופן. ער האָט געזאָגט, אַז ער וויל דיר דערציילן אַ מעשה״.

דער סוף איז געווען, אַז צוליב אַ מסירה וועגן שוחד האָט דער קאָמענדאַנט האָפּמאַן אים פאַראורטיילט אויף אַ יאָר תפיסה אין דייטשלאַנד.

שמעון, וועלכער האָט, ווי געזאָגט, געשפּאַרט אַ גראַשן צו אַ גראַשן קישקע־געלט, פלעגט אויסבאָרגן געלט אויף הויכע פּראָצענטער. זיין איידעם, אברהמל, האָט געקויפט חיים לעווינס מויער האָט ער „אויסגעמאַנצלט״ ביי זיין שווער אַ קענטיקע סומע אַלס הלוואה אויף פּראָצענט. אברהמל, טראַכטנדיק, אַז ער, אַלס גרויסער „פּראָפעסאָר״, וואָס האָט אַראָפּגענומען אַ האָרב פון זיין שווערס פּלייצעס, איז ניט מחויב אים צוריקצוגעבן די הלוואה. שמעון האָט אויפגעהויבן דאָס שטעטל. ער איז געגאַנגען איבער די גאַסן און ווייענדיק געטענהט: „מיין איידעם האָט דאָך מיר געמאַכט אָפּעלע ק.״... (אין איוויע פלעגט מען אַזוי זאָגן צו קליינע קינדער, ווען זיי פלעגן זיך איינריכטן).

שווער פעסטצושטעלן צי שמעון האָט דערלעבט די צווייטע וועלט־מלחמה און די פאַרניכטונג פון די איוויער יידן. די לעצטע יאָרן פאַר דער וועלט־מלחמה איז דער ווייגענדיקער, קאַרגער שמעון פאַרשוווּנדן פון איוויער האָריזאָנט.

פיישקע חאַימאָטש ע״ה

קיינער געדענקט זיכער ניט זיין פאַמיליע־נאָמען, ווייל אין שטעטל האָט מען אים גערופן מיטן צונאָמען „חאַימאָטש״. זיין שטוב אין בערנאַרדינער גאַס, נאָכן „דאָם לודאָווי״, איז געווען אַ גרויסע ניט־צעצאַמטע ליידיקע דירה, ווו אַחוץ צעבראָכענע בעטן, אַ טיש און שטולן, איז קיין זאַך ניט געווען. ער האָט געאַרבעט ביי פיל מלאכות, אָבער געהאַט ווייניק ברכות...

ער איז געווען אַ דעקער פון שינדל־דעכער אין דער גאַנצער אומגעגנט, אַ קאַלכער פון גאָטס גענאָד, און אַ ברודיקער. פאַר פּסח פלעגט זיין גרויס ניט־צעצאַמט הויז מיטן גרויסן אויוון דינען ווי אַ „פּאַדריאַט״ צו באַקן מצות. פון די אַלע פּרנסות האָט די גרויסע משפּחה פון צוויי חתונה־געהאַטע טעכטער, ניט געהאַט אויף שבת. פיישקע, אַליין אַ

נידעריק יידל אין צעפּלאַטערטע, פאַרקאַלכטע בגדים, האָט קיין מאָל ניט פאַרלוירן זיין גוטן מוט און שטענדיק געשמייכלט.

זיין פּנים און בגדים זיינען אַ קיילעכדיק יאָר געווען פאַרגאָסן מיט קאַלך און פאַרבן, וועלכע ער האָט ניט באַוויזן אַראָפּצוואַשן אַפילו פאַר יום־טוב... פאַרשטענדלעך, אַז פּישקע האָט קיין קאַטאַלאָג פון פאַרבן ניט געהאַט. ער פלעגט בעטן אויסקלייבן די פאַרב פון זיין פּנים און בגדים... צופעליק האָב איך אים איין מאָל געטראָפן אין יוראַטשישאַק, ווּהין ער איז געקומען קאַלכן אין הויף פון דער פּריצטע רוטקעוויטש. וועלנדיק באַווייזן דער פּריצטע די קאָלירן מיט וועלכע ער וועט זיך באַנוצן, האָט ער, ווי שטענדיק, פאַר־קאַשערט די פאָלע פון זיין לאַנגן מאַנטל, פאַרגעסנדיק, אַז זיינע הויזן זיינען אין גאַנצן צעריסן... די פּריצטע האָט זיך מיט אַ געלעכטער שנעל אָפּגעטראָגן...

ר׳ פּסח „חאַימאַטש"
אַ באַקאַנטער איוויער פאָלקס־טיפּ

נחום־דוד דער קאַליקער נעבן זיין
„סחורה" אין אַ מאַרק־טאָג.

אין שטעטל פלעגט מען אים זען אַרומגייענדיק מיט זיינע אַרבעטס־מכשירים: אַן עמער מיט קאַלך און אַ לאַנגע פּאָמעלע... ער האָט שטענדיק געהאַט צו דערציילן ניסים־ונפלאות וועגן זיינע „דערפאָלגן" ביי די פּריצים און גראַפן, וועלכע פלעגן כלומרשט לויבן זיין גוטע אַרבעט...

פּישקע איז געווען אַ שטענדיקער אַריינגייער אין שישקעס (בלאַך) הויז. יעדן פרייטיק פלעגט די שטעטלשע גוטהאַרציקע גבירטע אים מכבד זיין מיט אַ טעלער צימעס. נאָכדעם

פלעגט פישקע לויבן פאַר מענטשן שישקעס צימעס: „וואָס רעדט איר, דאָס איז דאָך געווען אַ צימעס פון הוילע סאַכאַרין"... בכלל האָט פישקע זייער געהאַלטן פון שישקען. ער פלעגט פאַר מענטשן טענהן: „ פאַרוואָס זאָגט מען שטענדיק ר' חיים, ר' אברהם. פאַר־וואָס זאָל מען ניט רופן שישקען ר' (רעב) שישקע ?"...

כאָטש זיינע אייניקלעך זיינען געווען געשטראָפט דורכן גורל, האָט ער זיי דאָך ליב געהאַט און שטענדיק זיי געלויבט. ער האָט באַזונדערס שטאָלצירט מיט זיין עלטערן אידעם, ר' ישראל, וועלכער איז געווען אַ דרדקי־מלמד און דערצו אַ מוכר־ספרימניק. אין זיינע אויגן איז ער געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם. זיין יינגערן אידעם האָט ער גערופן ניט אַנדערש ווי „גראַף", צוליב זיין שיינעם פנים... פאַרשטייט זיך, אַז „גראַף" איז פאַרבליבן אין שטעטל, ווי אַ צונאָמען פאַר זיין איידעם...

זיינע צווי אייניקלעך זיינען געווען אָפּגעשטאַנענע, נעבעך, מיט זייער שכל. רחלע און איר ברודער, חיים „טאָפּטעלע", פלעגן כסדר לאַכן. חיים פלעגט פרווון פאַרדינען אַ פאָר גראָשן דורך ברענגען וואַסער פון „מיגעס" ברונעם אין גבירישע הייזער. פאַר אונדז, קינדער, איז ער געווען אַן אָביעקט פון פריילעך מאַכן זיך און איזדעקעווען זיך איבער אים.

פישקע האָט זיין גאַנץ לעבן שווער געאַרבעט, כדי צו שפייזן זיין אומגליקלעכע משפחה. ער האָט געלעבט און געשטאָרבן ווי אַ פראָלעטאַריער. דעקנדיק אַ שינדל־דאַך, איז ער אַראָפּגעפאַלן און געבליבן טויט אויפן אָרט....

ר' לייזער (לייזשינקע) ע"ה

אַ נידעריקער, געפּאַקטער, מיט אַ גרויסן אומנאַטירלעכן בייכל, וואָס איז געקומען פון עסן פיל קאַרטאָפל, אָדער ווי אַ קרענקלעכע דערשיינונג. אַ רויטלעכער, פולער פנים, וואָס האָט שטענדיק געלאַכט און געמסרט טיפּשות און אַן אָפּגעשטאַנענעם שכל. כאָטש עס האָט געהייסן, אַז ער איז אַ דרדקי־מלמד, וואָס לערנט מיט קינדער אלף־בית, איז דאָך זיין הויפּט־פרנסה געווען: יעדן דאָנערשטיק גיין איבער די הייזער און עסן שבתים און אויך אין מיטן דער וואָך ביי באַלעבאַטישע טישן.

ווי געזאָגט, איז לייזשינקע געווען אַ גאָר קנאַפּער למדן. אָבער איוויער ליצנים ווי דניאל לייבמאַן (דאַנטשיק) משה קלמנס א. אַנד. האָבן אים איינגערעדט, אַז ער איז אַ גרויסער צדיק און אַ תלמיד־חכם. און אַז ער איז ניט מער און ניט ווייניקער, ווי איינער פון די ל"ו צדיקים... לכתחילה האָט ער שעמעוודיק געפּרווט דאָס אָפּלייקענען, אָבער סוף־סוף האָט ער זיך געלאָזט איינרעדן, אַז ער איז אַ פאַרשטעלטער לאַמעד־וואָווניק... נאָכמער, ער האָט אָנגעהויבן גלייבן, אַז ער איז מסוגל צו בענטשן און אַז זיינע ברכות ווערן מקוים... ער אַליין האָט זיך אַ מאָל באַרימט, אַז ער האָט געבענטשט אַ יידענע, אַז זי זאָל געבוירן אַ צווילינג, האָט זי, אַרויסגייענדיק פון שטוב, געפונען צוויי קאָפּיקעס...

חברה לצים האָט אָנגעהויבן „אונטערוואַרעמען" לייזשינקען, אַז ער זאָל שבת פאַר־נאַכט האַלטן אַ דרשה אין נייעם בית־מדרש. מודעות אין די בתי־מדרשים האָבן אָנגעזאָגט, אַז דער באַרימטער מגיד און לאַמעד־וואָווניק, ר' לייזער, וועט האַלטן אַ דרשה אין נייעם

בית־מדרש. ס׳איז איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען הערן לייזשינ־קעס דרשה...

ר׳ לייזער איז אַרויף אויפן באַלעמער, אַ קוש געגעבן ווי אַ געניטער מגיד דעם פּרוכת און אָנגעהויבן מיט אַ מגידישן ניגון זיין דרשה:

— ווען עס טוט ווי דער קאָפּ זאָל לערנען תורה און ווען עס טוט ווי דער בויך, זאָל לייגן קאַלטע קאָמפּרעסן. אַ טייבעלע איז אויף צווי פּיסלעך. די וועלט איז קיילעכדיק ווי אַ נוס. אַז מען צעברעכט דעם נוס, געפינט מען אַ יאָדרע. די וועלט איז געגליכן צו אַ ראָד, וואָס דרייט זיך...

אין דעם מאָמענט האָבן חברה יונגוואַרג און ליצנים אָנגעהויבן באַוואַרפן אים מיט נאַסע האַנטעכער און מיט וואָס עס איז געקומען אונטער דער האַנט...

לייזשינקע האָט זיך נישט שטאַרק איבערגענומען פון זייַן מפּלה און ווי די ליצנים האָבן אים איינגערעדט איז דאָס געווען אַ נקמה פון זיינע שונאים, און ער האָט שטאַרק געגלייבט אין זיינע טיפע געדאַנקען און פעיִקייט צו דרשענען...

אין די יאָרן פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט האָט זיך לייזשינקע געוואָרפן שטאַרק אין די אויגן מיט זיין גרויסן בייכל. קאָמסאָמאָלצעס, וואָס האָבן אים געזען האָבן אָנגע־וויזן אויף אים און געזאָגט: „סמאַטריטי, קאַק בורזשוי וויגלאַדיוואַיעט" (קוקט ווי אַזוי אַ בורזשוי זעט אויס)...

שווער צו זאָגן צי דער נאַרישעוואַטער, תמימותדיקער לייזשינקע האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע איווייער ידין, אָדער ער איז נפטר געוואָרן פאַר דעם...

ר׳ יעקב־לייבעלע (יאַנקעוו־לייבעלע) ע״ה

ער איז געווען אַ זון פון אַ רייכער באַלעבאַטישער פאַמיליע (קאַגאַן), מאַנופאַקטור־קרעמער, וועלכער איז געווען באַקאַנט אין שטעטל מיטן צונאָמען „לאַבאַטע".

מיין טאַטע ע״ה האָט מיר דערציילט, אַז לערנענדיק אין חדר אין עלטער פון 6 יאָר, האָט יאַנקעוו־לייבעלעס פאָטער אים געבראַכט צו פירן פאַרן האַנט (ער איז שוין דאַן געווען נאָך בר־מצווה), מיט אַ ליימענע פייפעלע אין מויל... ער איז געווען דאָס וואָס מען רופט היינט „דעווילער", זיין מוח האָט זיך ניט אַנטוויקלט און ער איז געבליבן ביים קינדערישן שכל. שטעטלשע ליצנים און קינדער פלעגן אין געשפּרעכן מיט אים געפונען אַן אָנגענעמען, פריילעכן צייט־פאַרטרייב. אַ נידעריקער מיט אַ טיפשעוואַטן, לאַכנדיקן פּנים, פלעגט ער כסדר בראָדזשען איבער די גאַסן פון שטעטל אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע מיט אַ פּאַפּיראָסל אין מויל. ער איז געווען איבערגעגעבן צו זיין משפחה אָן אַ גרענעץ. אַ גאַנצן טאָג פלעגט ער גייך צום „מיגע"־ברונעם און שלעפּן וואַסער. ער פלעגט קלייבן היי און שטרוי פון פויערישע פורלעך פאַר זייער קו. די פויערים פלעגן אים אַוועקטרייבן מיט בייטשן, אָבער עס האָט גאָרניט געהאָלפן. ער האָט געטאָן דאָס זייניקע, אויסוויינען ביים פויער אַ הויפן היי, אָדער אומבאַמערקט אַפילו גנבענען. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט ניט געטאָרט זאָגן קיין שלעכט וואָרט אויף דער פאַמיליע און דאָס האָט געדינט ווי אַ תירוץ זיך צו רייצן מיט אים און אַריינפירן אים אין אַ פאַרוויילנדיקן שמועס...

אין שטעטל האָט מען אים גערופן „יאַנקעוו־לייבעלע אַטודרענע". דער צונאָמען איז אים געקומען, ווייל ער פלעגט ניט קענען אויסריידן ווי געהעריק די ווערטער און פלעגט זיי קאָמיש פאַרגרייזן. ער האָט איין מאָל געפרעגט ביי זיינער אַ פּלימעניצע, וואָס האַלט זי אין האַנט? זי האָט אים געזאָגט, אַז דאָס איז אַ „תעודה" (שול־צייגעניש). ביי אים האָט זיך דאָס פאַרגרייזט אויף אַ „טודרענע". ליצנים האָבן אויסגענוצט זיין שוואַכקייט צו רייכערן און ווען ער פלעגט, ווי זיין שטייגער, צוגיין צו יעדן איינעם בעטן אַ פּאָר ציִ אָדער איבערלאָזן דעם „עקעלע" פון סיגאַרעט (ער פלעגט קלייבן אין די גאַסן די עקעלעך און דרייען סיגאַרעטן) פלעגט מען אים שטעלן אַ תנאי: „זאָג אַ „טודרענע". אָבער נישט אַזוי גרינג איז אים אָנגעקומען אַרויסבאַקומען דעם ניט דעררויכערטן סיגאַרעט. ער פלעגט דאָס דאַרפן שרייען אַלץ העכער און העכער, ביז עס פלעגט זיך צוזאַמענקלייבן אַ רעדל שטעטלשע לייד־קגייער, וועלכע פלעגן זיך פריילעך מאַכן אויף זיין חשבון.

יאַנקל (דער קברן) און חיים־ניסן טראָגן אַ זאַק מיט „שמות"
צו קבורה אויפן בית־עלמין.

יאַנקעוו־לייבעלע איז אויף זיין שטייגער געווען אַ פריילעכער און פלעגט אַפילו ליב האָבן זיך צו וויצלען איבער אַנדערע... ער פלעגט פאַרטשעפּען טיפּן פון זיין שטייגער, וואָס זיינען געווען באַקאַנט מיט זייערע שוואַכקייטן. אַזוי פלעגט ער פּרווון אָפּלאַכן פון משהקע דעם גלעזער, אַ זאַאיקע, וואָס פלעגט צו יעדן וואָרט צוגעבן „באָטע", פון טאָפּ־טאַלעלע, פון חאַשקע די ציג א. אַנד. געשטראָפטע דורכן גורל, ווי ער.

ער האָט איין מאָל געזען ווי מען מאַכט ביי זייערס אַ שכן אַ גאַנעק, איז ער גלייך צוגעגאַנגען און געבענטשט: „טראָגט געזונט דעם נייעם גאַנעק"...

אַז מען האָט אים דערציילט, אַז די באַבע האַלט ביים שטאַרבן און, אַז ער דאַרף זיך מיט איר געזעגענען, איז ער צוגעגאַנגען צו דער גוססדיקער און זיך געזעגנט: באָבע, זיי געזונט...

איין מאָל האָט ער געזען אַ געזעמל מענטשן נעבן אַ שטוב. אַז ער האָט זיך דערוווּסט,

אַז עס איז גֿעשטאָרבן אַ קליין קינד, האָט ער געזאָגט: „אַוודאי, אַזוינע אויסברענגער, ביי זיי וועט זיך עפּעס איינהאַלטן...

איין מאָל, גייענדיק פון מנחה־דאַווענען אין בית־מדרש (ער האָט געקענט לייענען פון סידור, אָבער, ווי זיין שטייגער, האַלבע פאַרגרייזטע ווערטער) האָט ער דערזען אַ סך מענטשן נעבן זייער שטוב און זיך שטאַרק דערשראָקן. ער אַליין פלעגט דאָס שפּעטער איבערדערציילן מיט זיין שפּראַך: „אפשר דער טאַטע געפּייגערט, אפשר די קו געשטאָרבן, חס ושלום. ווייזט זיך אַרויס, אַז דער ברודער זלמן איז געקומען צו גאַסט פון אַמעריקע. לויפט ער אַריין אין שטוב מיט אַ געוויין: זלמנקע, זלמנקע, וואָס מאַכסטו? גיב אַ פּאַפּי־ראָס...

מיר, די קינדער, האָבן אים ליב געהאַט. מיר פלעגן זיך פריילעך מאַכן איבער אים און ער פלעגט מיט זיין האַלב־ווערטערדיקער צעטומלטער שפּראַך דערציילן זיינע „חכמות", אַלץ מיטן צוזאָג פון געבן אים אַ פּאָר „צי", אָדער דעם עקל פון אַ פּאַפּיראָס... אַ גוטמוטיקער טיפּ, וועמען מען האָט געקענט אַרויספירן פון גלייכגעוויכט, נאָר דורך פּוגע בכבוד זיין, ווען עס איז פון זיין משפחה. דאַן איז ער געוואָרן געפערלעך און אָנגרייפעריש...

די אַלע וואָס זיינען געווען אין געטאָ, געדענקען ניט, אַז מען זאָל אים האָבן געזען. ווען איז יאַנקעוו־לייבעלע אַטודרענע פאַרשוווּנדן פון איווי־ער גאַס? שווער צו זאָגן.

הירשל דער בערעזינער

ער האָט געשטאַמט פון דאָרף בערעזין. אַ פריילעכער ייד מיט אַ שוואַרץ בערדל, רויטע אָפּגעפּרוירענע בעקעלעך און אַ פּאָר ממזרישע אויגן, וועמענס אַלע מחשבות האָבן זיך געדרייט אַרום אַ געשמאַקן ביסן...

אין דער יוגנט האָט ער זיך, פּונקט ווי פיל אַנדערע יידן, דערשלאָגן קיין אַמעריקע. אָבער אַזוי ווי הערשל און אַרבעט זיינען געווען צוויי קאָנטראַסטן, האָט ער גאָר קיין חשק ניט געהאַט צו נייען „הייזשקעס" אין „שאַפּ", אָדער פירן דעם שווערן פּרעסאייזן איבער די בגדים, ווי דאָס האָבן געטאָן אין יענע יאָרן די עמיגראַנטן. אין אַמעריקע ווידער, איז דאָס גיין איבער די הייזער הירשלס „ספּעציאַליטעט", ניט געווען אין דער „מאָדע", האָט מען אים גאָר גיך אָפּגעטראַנספּאָרטירט מיט אַן אָקסן־שיף צוריק קיין איוויע, ווו ער האָט זיך צוריק גענומען צום אַלטן פאַך פון גיין איבער די הייזער. ער פלעגט זיך באַרי־מען, אַז דאָס פאַך האָט ער געירשנט פון זיין טאַטן און פון זיין זיידן...

אַפילו אין דער צאַרישער אַרמיי האָט זיך הירשל ניט פאַרלוירן. זייענדיק אַ „בעז־גראַמאָטנער" (אַנאַלפאַבעט) האָט ער ניט תופס געווען, וועלכער פוס איז דער לינקער און וועלכער דער רעכטער. האָט דער אָפיציר איין מאָל, בעת די מיליטערישע איבונגען,

באַפּוילן אים אָנבינדן אויפן רעכטן פוס אַ שטרוי און אויפן לינקן אַ היי. אָבער הירשל פלעגט זיך צעטומלען און פלעגט פאַרבייטן די פיס. אויך קלעפּ האָבן גאָרניט געהאָלפן. ער האָט געשפּילט די ראָל פון אַ תם. אויף אַלע געשרייען און קלעפּ פלעגט ער רעאַגירן מיט אַ געלעכטער. ביז דער אָפּיציר האָט זיך מיאָש געווען פון מאכן הירשלען פאַר אַ ניקאָלאַיעווסקן סאָלדאַט, און אַ געשריי געטאָן: „סטופּאַי דוראַק דאַ קוכני!״ (גיי, נאַר, אין קיך). הירשל האָט אויף דעם באַפעל געוואַרט ווי אויף משיחן. פיר יאָר האָט ער געשיילט קאַרטאָפל און געוואַשן די קעסלען אין קיך אָבער גלייכצייטיק געקענט שטילן זיין וועלפישן אַפּעטיט און כאַפּן אַ בעסערן ביסן...

ער איז געווען אַ קריכער און געוווסט ווי צו מאַכן אַ „קאַריערע״. ווו נאָר עס איז געווען אַ שמחה אין שטעטל, א חתונה, אַ ברית, אַ בר־מצווה, צי סתם אַ סעודה, איז ער געווען פון די ערשטע מחותנים. ער פלעגט וואַרפן אין האַלדז און אין די לאַנגע קעשענעס אַלץ, וואָס עס איז געקומען אונטערן האַנט. ער האָט געהאַט דעם מאָנאָפּאָל אויף אָפּצוראַמען די שיריים פון די טישן אויף שמחות. ער איז געווען אַן אונטער־שמש, אַ שול־רופער ערב שבת, אַ תהילים־קלאַפּער (אויפוועקן פאַרטאָג צו תהילים און סליחות זאָגן), פלעגט באַגעגענען חתן־כלה, גייענדיק פון דער חופה מיט פולע עמערס וואַסער און פלעגט ניט אַדורכלאָזן קיין געלעגנהייט צו כאַפּן אַ לייכטן גראָשן און אַ גוטן „ביסן״...

פּורים פלעגט ער זיך אויסשמירן דאָס פּנים אין סאַזשע, אָנטאָן אַ קרוין פון קאַלירטן פּאַפּיר, צובינדן אַ הילצערנע שאַשקע און אַ מאַסקע אויפן פּנים. באַגלייט פון אַ כאַפּטע קינדער פלעגט ער אין יעדע שטוב אויסזינגען:

גוט פּורים, גוט פּורים, מיינע ליבע יידן,
הוליעט און הוליעט און זייט צופרידן א. אַ. וו.
היינט איז פּורים מאָרגן איז אויס,
גיט מיר אַ גראָשן און טרייבט מיך אַרויס.

איוויער יידן האָבן גערן אים גענומען צום שבתדיקן מאָלצייט. ער האָט געקענט דערציילן קאָמישע מעשיות און געווען אַ פריילעכער קבצן. אַ גאַנץ יאָר האָט ער גערעדט וועגן דער יערלעכער סעודה פון דער איוויער חברה קדישא. דאָס גאַנצע פאַרגעניגן זיינס איז געווען צו ריידן וועגן עסן. ער פלעגט זיך באַלעקן ווען ער פלעגט איבערדערציילן וועגן די פעטע קישקעס, געפילטע פיש און געפּרעגלטע לעבערלעך, וואָס ער האָט געפּרעסן אויף שמחות און מאָלצייטן ביי די רייכע בעלי־בתים. אין עסן האָט ער ניט געוווסט פון קיין געניג און געווען שטענדיק הונגעריק.

געשטאָרבן איז ער פון איבערעסן זיך בעת אַ שבתדיקער סעודה ביי אַ שטעטלשן גביר. קיינער ווייסט ניט, ווו עס איז געבליבן זיין געלט, וואָס ער האָט אַזוי אייפעריק געשפּאַרט זיין גאַנץ לעבן...

אברהם־צבי מעקעל

משה נאָוואָפּרוצקי (נבט) / גדרה

איוויער רעווי־פאָלקלאָר

די פאָלקלאָר־לידער (פזמונים), וועלכע מיר גיבן דאָ (אויף וויפל דעם א. ד. מחבר איז געלונגען צו רעסטאַווירן לויט זיין זכרון, געוויס פעלן דאָ זאַצן און ווערטער), זיינען פון אַ רעווי־אָוונט א. נ. „עס לעבן די קבצנים", וועלכער איז פאָרגעקומען מוצאי־פסח, דעם 12טן אַפּריל 1933.
די פאָרשטעלונג איז פאָרגעקומען לויט דער איניציאַטיוו פון דער פלוגת הכשרה פון קיבוץ „תל־חי" אין איוויע און די הכנסה איז געווען באַשטימט פאַר דער פלוגת הכשרה. דער לעבעדיקער גייסט פון דעם רעווי־אָוונט איז געווען משה נאָוואָפּרוצקי (נבט), וועלכער איז ניט נאָר געווען דער רעזשי־סער, נאָר אויך דער מחבר פון גרעסטן טייל פון דעם פּראָגראַם און אויך דער מוזיקאַלישער לייטער. די מאָטיוון צו די לידער זיינען גענומען געוואָרן פון פּאָפּולערע לידער אין יענע יאָרן אויף דער יידישער גאַס. די לידער זיינען געווען באַליבט ביי דער איוויער יוגנט און געזונגען געוואָרן ביזן אויסברוך פון גרויסן שטורעם אין 1939. די געגעבענע לידער שפּיגלען אָפּ דעם איוויער לעבנס־שטייגער און דערציילן וועגן שטעטלשע געשעענישן און סענסאַציעס. (זע דאָס בילד).

(רעדאַקטאָר)

צונעמענישן

אַ רעזידענץ איז איוויע,
אַן אייגענע מלוכה,
ס'איז דאָ אַ פּרינץ מיט פּרינצעלעך פאַראַן
צו יעדער צייט האָט איוויע
אַ לבנה, אַ פּאַגאָדע,
און ווען מ'דאַרף — אַן אייגענעם טומאַן.

אַ שטאָט מיט פּראָפעסאָרן,
אַסטראָנאָמען, אויגן־קוקערס
און גרויסע דיכטער אַזוי ווי שלום אַש,
אַ זשורנאַליסט פון לעמבערג
איז דאָ אין דער פאַנטאַזיע
און יעדער מיט זיין טומל, מיט זיין רעש.

פאַראַן אויך דאָ אַ טאַנץ־זאַל —
שפּילט מען אויף אַ פידעלע

הצגת־רביו „חיי קבצנים" ביוזמת פלוגת הקיבוץ „תל־חי" באיביה,
בביומו של משה נובופרוצקי.

יושב במרכז, שלישי מצד ימין.

און מ׳לערנט פרשה ויגש,
טאַנצט מען דאָרט אַ שימי, טאַנגאָ, רומבאַ
פאַרזופט מען מיט אַ פלאַש.

פאַראַן אויך דאָ אין איוויע
צוויי גרויסע קיבוצים
אַפּעטיט האָט יעדער ווי צען פערד
איז אָבער די צרה
ס׳איז ליידיק דער סאַגאַנטשיק
טויג דאָס טאַקע אין דר׳ערד.

און אַז אַמאָל די קוקלע
קומט צום קהילה־פּרעזעס
פאַרשטעלט ער איר דעם וועג ווי אין אַ שטייג
ענטפערט איר דער פּרעזעס
קאַלט ווי אַ שטשאַוויע,
קום אין „לאָקאַל" וועסט קריגן אַ פייג.

געוואַלד, באַנדיט, אַפּעריסט —
ביסט אַ חיה — האַ?
וועסט זען וואָס איך קען
קריגסט פון מיר אַ פּאַטש באַלד — נאַ!

די „ליגע"מאַכט אַ מיטינג
צו אַראָפּנעמען די גזירה
און פאָדערן אַ פרייע עליה
איז געקומען אין זאַל אַ פּייפער מיט אַ היטעלע
זיינען אַלע גלייך געבליבן — שאַ...

איוויער יידן — גיט געלט

ווען ס׳צינדט זיך אָן אַ פייער
אין אַן איוויער שייער,
ביז עס קומט אָן די סטראַזש —
ווערט פון אַלץ אַ באַרג אַש!

דאָס וואַסער אין די פעסלעך פאַרפראָרן,
דער עולם גייט אַרום אין גרויס צאָרן,
דער נאַטשאַלניק פאָרויס מיטן בייכל —
זוכט אויף אַ רפואה אַ טייכל...

די כוונה פון די סטראַזשאַקעס איז גוט,
זיי אַרבעטן מיט פלייס און מיט מוט;
נאָר וואָס קען מען טאָן מיט די הוילע הענט —
אַז אין קאַסע איז ניטאָ קיין סענט...

רעפריין:

טאָ לאָמיר אַלע אין איינעם, אין איינעם
נישט שעמען זיך פאַר קיינעם —
לאָמיר אַלע גוט און פריילעך זיין,
איר זאָלט נאָר יידן קאַרג ניט זיין —
ס׳איז ניט פיין, ס׳איז ניט שיין,
איוויער יידן אין פושקע וואַרפט אַריין!

אין ארץ־ישראל אַ קריזיס איז,
דאָס איז דאָך, ברודער, אמת,
ווילסטו אויס קריזיסל —
טאַ גיב אויף קרן־קימת.

רעפריין:

טאַ לאָמיר אַלע אין אײנעם א. אַ. וו.

אַ שטעטעלע פון גליקן

(לויט דער מעלאָדיע פון ליד „בין איך מיר אַ חלוצל")

רעפריין:

איוויע, איוויע, איוויעטשקע,
אַ שטעטעלע מיט גליקן,
מ'האָט זיך אויף דיר אָנגעזעצט,
מ'וויל דאָך דיר דערשטיקן.

גאָט האָט אונדז מזכה געווען
מיט אַ קראַנקן־קאַסע,
אויף צו היילן, מישטיינס געזאָגט,
די אָרעמע מאַסע.

רעפריין:

איוויע, איוויע א. אַ. וו.

מ'וועט דאָך פון איר דערלעבן
גאָר קליינע ישועות,
ווייל נאַטרום מיט קאַרבאָניקום
זיינען אירע גאַנצע רפואות.

רעפריין:

איוויע, איוויע, איוויעטשקע,
אַ שטעטעלע פון גליקן,
מ'האָט זיך אויף דיר אָנגעזעצט,
נאָר מ'וועט דיך ניט דערשטיקן.

„באַקשטיאַדע"

רעפריין:

און באַקשט, אַ זעלנער ערגעץ ווו,
און באַקשט, וואָס שפּילט מיר איצטער צו,
און באַקשט, וואָס האַנדלט מיט חזיר־האָר,
און באַקשט, וואָס זינגט דאָ איצט אין כאָר
און באַקשט, וואָס שפּילט אויפן טרומייט
און באַקשט, אין שטאָט דאָס רעדל דרייט —
נאָך טוצן פאַראַן אַ פּאָר...

איך גיי אַריין אין באַנעלע
און זעץ זיך מיר אַוועק.
עס גייט אַריין אַ פּאַנעלע
מיט זיבן גרויסע פּעק.
העפלעך מאַך איך אָרט פאַר איר
פרעג איך: פריילין, ווער זענט איר?
— באַקשט, בערנאַרדינסקאַ פיר.

רעפריין:

און באַקשט אַ זעלנער א. אַ. וו.

איך פרעג אַמאָל אַ מיידעלע:
וווּ קויפט מען אַ פּאָר שיך?
גיט זי זיך אַ דריידעלע:
— צו באַקשטן לויף אויף גיך.
ווידער באַקשט — ס'ווערט מיר ניט גוט
חלש איך און פאַל אַוועק —
פירט מען מיך צו באַקשטן אין אַפּטייק...

רעפריין:

און באַקשט אַ זעלנער א. אַ. וו.

א. אל״ף / ת״א

איוויע — אַ שטעטל מיט צונעמענישן

אין רייכן, פילפאַרביקן איוויער פאָלקלאָר האָבן פאַרנומען אַ באַזונדער אָרט — די צונעמענישן. געווען וויניקע, וואָס האָבן ניט זוכה געווען צו קריגן אַ צונאָמען. דער צונאָמען איז מיט דער צייט געוואָרן אַ ביינאָמען, וואָס האָט פאַרביטן דעם פאַמיליע־נאָמען און ניט זעלטן אויך דעם ערשטן נאָמען. ווייניקע אין שטעטל האָבן געוווּסט, ווער עס איז, למשל, משה ב״ר נפתלי גאָלדשמיד, אָבער אַלע האָבן געקענט משה די פּאַלענע ווער האָט געוווסט, ווער עס איז ישראל ב״ר יוסף־יצחק גירשאָוויטש, מען האָט אים געקענט אונטערן נאָמען, ישראל פּאַסרעדניק.

די צונעמענישן זיינען געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר אַלע קליינע שטעטלעך אין פּוילן. דאָס וואָס דווקא די שטעטלעך זיינען געבענטשט מיט דעם, ווייזט שוין אַליין אויף די סיבות פון דער מערקווירדיקער פּסיכאָלאָגיש־געזעלשאַפטלעכער דערשיינונג. אין שטעטל, ווו מען קען איינער דעם אַנדערן זייער גוט, ווו מען ווייסט אַלע אייערע חסרונות און מעלות, ווו מען ווייסט אַלץ וואָס איר טוט און טראַכט צו טאָן, ווו מען ווייסט וועגן אייך מער ווי איר ווייסט אַליין, ווערט שוין קלאָר דאָס צונעמעניש־רעטעניש...

אין פאַרגלייך מיט די אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך, איז איוויע געווען באַזונדערס רייך מיט צונעמענישן. אין די אַרומיקע שטעטלעך האָט מען דערציילט, אַז האָנע בוטלאָס איז איין מאָל געקומען צום שטאָט־לץ, ראובן וויסמאַנסקי, מיט אַ טענה: — ס׳טייטש, עס דרייט זיך אַרום אין שטעטל אַ פרישער אידעם און האָט נאָך ביז איצט ניט קיין צונע־מעניש. וויסמאַנסקי האָט אים באַרואיקט: — איך האָב איצט ניט קיין צייט אויף דעם. רופט אים דערווייל „סמאָרך״ און שפּעטער וועלן מיר אים שוין צופּאַסן אַ טרעפלעכן צונאָמען... עס האָבן אין איוויע ניט געפעלט קיין יידן מיט אַ טיפן חוש פאַר הומאָר, לצים, וואָס האָבן זיך געלאַנגווייליקט און געזוכט וועגן ווי אַזוי אויסצולאָדן זייער שאַרפזין.

אינטערעסאַנט, אַז די צונעמעניש־אינהאַבער האָבן זיך באַצויגן גוטמוטיק צו זייערע צונעמענישן, ניט געזען אין דעם קיין באַליידיקונג און פלעגן זיך אַליין חכמהנען אויף דעם חשבון. ווילנדיק פאַראייביקן דעם לעבנס־שטייגער פון די איוויער יידן און זייער רייכן פאָלקלאָר, קענען מיר ניט איבערהיפּן אויך די צונעמענישן־פּרשה. איך בין זיכער, אַז קיינער פון אונדז וועט זיך ניט פילן באַליידיקט, אויב ער וועט אין דער פאָלגנדיקער צונעמעניש־זאַמלונג זיך אָנטרעפן מיט אַ צונאָמען פון זיין משפחה. דאָס איז אויך אַ וועג פון פאַראייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון די קדושים.

פאַרשטייט זיך, אַז ביים געבן אַ צונאָמען קומט פריער אין באַטראַכט דער פיזישער אויסזען פון דער באַטרעפנדיקער פּערזאָן. אויב דער מענטש איז אַ בעל־מום — וועט דער צונעמעניש זיין געשטיצט אויף דעם. אויב איינער איז אַן איבערגעוואַקסענער אָדער גאָר נידעריקער, וועט מען ניט אַדורכלאָזן אים אָן אַ צונעמעניש.

די באַשעפטיקונג לאָזט אויך אַ ברייט אָרט פאַר צונעמענישן, בפרט ווען דער בעל־

מלאכה איז אַ פּאַרטאַטש אין זיין פאַך. אויב אָבער מיר טיילן איין די צונעמענישן אין רובריקעס, דאַרף זיכער אָפּגעגעבן ווערן אַ גרויסער פּלאַץ פאַר די צונעמענישן אַרי־בערגעטראָגענע פון דער חיות־ און עופות־וועלט.

אַ סך צונעמענישן זיינען אויך פאַרבונדן מיט אַ געוויסער געשעעניש, היסטאָרישער פּאַסירונג. צייכנט איר זיך אויס מיט אַ מידה אָדער געוווינשאַפט, ווערט איר אויך ניט געשוינט פון באַקומען אַ צוגעפּאַסטן צונאָמען. עס איז גענוג זיך אַרויסצוכאַפּן מיט אַ נאַריש וואָרט, קען דאָס אומפּאָרזיכטיקע וואָרט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ צונאָמען.

אין דער לעצטער צייט זיינען אויפגעקומען אַפילו „מאָדערנע" צונעמענישן. אַרי־בערגעטראָגענע פון דער פּאָליטישער וועלט.

צונעמענישן זיינען אַריבער בירושה פון טאַטן צום זון און דערפאַר האָבן זיי אויך געהאַט אַ לשון רבים: דער טערק, די טערקן, די יונקער, די יונקאַרעס אד"גל. די ביי־געלייגטע זאַמלונג פון איוויער צונעמענישן וועט אַמבעסטן אילוסטרירן דאָס געזאָגטע.

איוויער צונעמענישן

דער צונאָמען פון שטעטל „איוויער בייטש־שטעקעלעך".

צונעמענישן לויטן אויסערלעכן אויסזען, אייגנשאַפטן און מענטשלעכע שוואַכקייטן:

מאַיאַק, עוג מלך הבשן (זייער הויכע), קירבעס, קיילעלע, בולבעצקע, בייכעלע, פּול־ז'ידאַק (צונעמענישן פאַר זייער נידעריקע, בייכיקע).

דער געלער, דער שוואַרצער, די ווייסע קעפּל, דער פלעקל, קלומאַק (אַ פּעקל), בוטלאַס, לאַבאַטע (אַ גרויסער שטערן).

באַלבע, קאַלאַטוכע (פּלאַפּלערס), ראַזומנע (ווייסרוסיש: אַ קלוגער), גוזאַק, פּליאַמע, ציינדל, קאַבאַן, שוויצער, פּאַיס, פּופּ, קאָזאַק.

שבת־הגדול און קורץ פרייטיק, די פלעכטל.

אודאַלער, מלאך המות (פלעגט זיך איזדעקעווען איבער קעץ און הינט).

דער טשאָלנט, די וועטשערע, שטשאַוויע, די פּרי, (פּיירע), דער טאָפּ־צימעס (ליב געהאַט די מאכלים.

פּיטשע־מאַנטע, בעבעלע, פּאַלענע, סאַגאַנטשיק, אַבושקע, פוכלער (ניט געקאַרגט). בויטוס.

דער נאָז, די באָנדע נאַנגע (אַ שוטה), אַדוואַזשניק (ווייסרוסיש: אַ דרייסטער), קורח, עמלק (שלעכטע).

צונעמענישן לויט באַשעפטיקונגען און פאַכן:

טשעטשע (געהאַנדלט מיט גענדז), קאַגוט (רוסיש: אַ האָן), די פליאַטקע (אַ קליין פישל), די פּידעלע (אַ קלעזמער), קופּיעץ (רוסיש: אַ סוחר), דער אוגעראַק (אַ גרינסער), די היטעלע (קירזשנער), דער טאַנדעטניק (שניידער פון פאַרטיקע מלבושים).

דער מילנער, דער בעדער, דער קאַניוך (פערד־הענדלער), דער מלמד (געקענט מיינען אויך אַ ייד אַ תּם.

שטשעמע (אַ שניידער), פּאָגאָדע (גערטנער בעטן שטענדיק אויף אַ גוטער פּאָגאָדע), פאַנטאַזיע (אַ מוליער, וואָס פלעגט זיך רימען, אַז זיין אַרבעט איז אַ פאַנטאַזיע).

צונעמענישן פון דער חיות־וועלט:

דער סוס, דער פערדל (פערדלעך), די קליאַטשע, די קו, די ציג, די קאַץ (די קעצע־לעך), דער האָז (לאַנגע אויערן), דער קאָרשון (אַ לאַנגע אויסגעבויגענע נאָז).

דער הענדלע, דער וואָראָביי, מאָטילאָק (רוסיש: אַ שמעטערלינג), די אַפּע (מאַלפּע), די קאַטשקע, דער באַץ, דער פערעזשימאָק.

מאָדערנע צונעמענישן:

דער פּרינץ, דער גראַף, די קולטורעלע, ציגאַנסקאַיאַ באַראָנעסאַ.

קאָלומבוס, פּראָפעסאָר (אַראָפּגענומען אַ האָרב פון טאַטנס פּלייצעס), די מציאה, דער יקרות (צונעמענישן פאַר יונגע איידעמס).

טשיטשערין, ד״ר הערצל, זשאַבאָטינסקי, זרובבל (פלעגן זיי פאַרגעטערן און כסדר ריידן וועגן זיי).

דער טערק, דער קיידער, פּאַניע, טשערקעס, מיקאָלאַיטשיק, דער קאַראַהים, מיס־טער, יונקער (יונקאַרעס), דער גוי, דער קייסער (אַן איידעם האָט זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ וואָרט, אַז זייַן שווער איז אין שטעטל ווי אַ קייסער, ווייל מען נעמט אָן זיינע צעטעלעך ווי געלט), דער פּאַניטש.

צונעמענישן צוליב אַן איבעריק וואָרט אָדער קאָמישן עפּיזאָד:

טימצאַסעם (ער פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט זאָגן: טימצאַסעם), קאַסאַץ, קאַסטראָץ, קוזעלע, טומאַן (טומאַנטשיק), מאַראָנאָק, פּאַטשע, חאַימאָטש, דער טרוס (פּחדן), דער גרעבצער, די פליאַוועקע

די גזירה, וועטשקע, טאַכעלע, טשיראָמבאָם, דער פייפער, פּאַסרעדניק, דער פּאַסאַק (ווייסרוסיש: נדן, אַ זון, וואָס מען ברענגט מיט זיך צום צווייטן מאָל), קאַטאָק, דזאַטשקע (רוסיש: אַ פעטער), די דזאַדזשיכע, פּוטשאַטקע (אַ שטעמפּל).

פּאָטע (פאַרגרייזט פון נאָמען, פּסח), מאַנדזשע (פון נאָמען, מאיר), גוט־מאָרגעלע (פלעגט אַריינגייענדיק אין אַ שטוב אינדערפרי זאָגן: „אַ גוט מאָרגעלע״), דער באַראַבאַן, די לבנה, די קאָנקורענציע, סאָלאָכע, דער דונער (ער איז געטראָפן געוואָרן דורך אַ דונער).

דער סוויראָנאָק (דער שטייער־באַאַמטער האָט ביי אים געפרעגט וואָס פאַר אַ הויז בויט ער, האָט ער געענטפערט, אַז ער בויט אַ סוויראָנאָק), דער בריליאַנט (געקויפט זייענדיק אין ווילנע אַ בריליאַנט פון דער צאַרישער קרוין...).

דער ראַטוש (געהאַט אַ גרויס הויז).

וואָדאַ רעטשינקאַ (ס׳וואַסער איז שיטער. אויף דער פראַגע פון אַ פויער פרילינג־צייט, ווען דער ניעמאַן לאָזט, ווי איז דאָס וואַסער, האָט ער געגעבן די אויבנדערמאָנטע תשובה). קורץ־יאָריקער (ער פלעגט זיך שווערן: זאָל איך האָבן קורצע יאָרן).

איוויער גלייכווערטלעך, אַנעקדאָטן און אידיאָמען

איוויער האָבן געהאַט אַ נאָמען פון קלוגע יידן. געווען צווישן זיי לצים, יידן תלמידי־חכמים און פשוטע יידן, מענער און פרויען. איוויער שפּריכ־ווערטער, גלייכווערטלעך, וואָרט־שפּילן, שאַרפע „זאָגן" און טרעפלעכע אַנעקדאָטן זיינען געווען פּאָפּולער אין דער גאַנצער אומגעגנט.
איך גיב דאָ אַ זאַמלונג פון פּאָפּולערע ווערטלעך בשם אומרם. דאָס איז בלויז אַ נישטיקער טייל פון רייכן איוויער פאָלקלאָר. די מערסטע קענען ניט געדרוקט ווערן צוליב זייער צווייידייטיקן תוכן, געמישט מיט ניבול־פּה און גראָבע ווערטער. פיל זיינען, פאַרשטענדלעך, פאַרגעסן געוואָרן אין לויף פון דער צייט.

די לעבעדיקע מיינען, אַז עס איז דאָ אַ באַזונדערע חברה פון שטאַרבערס...
(הרב משה שאַצקעס)

גייט, ר' פייווע, אַהיים, איר האָט געוווּנען די דין־תורה...
(הרב משה שאַצקעס)

פייווע נאַצקעוויצער איז איין מאָל געקומען צו אַ דין־תורה מיט אַ קצב ביי הרב שאַצקעס. דער הייס־בלוטיקער פייווע האָט באַלד אַריינקומענדיק, אַנשטאָט צו טענהן, געכאַפּט אַ שטול און געוואָרפן אין קאָפּ פון זיין בעל־דבר. הרב שאַצקעס האָט צו אים תיכף געזאָגט: גייט אַהיים, ר' פייווע, איר האָט געוווּנען די דין־תורה...

באָרשטש איז אַ ביליקער מאַכל, נאָר עס „נעמט" ברויט...
(משה פּיסעלעווסקי)

איך האָב אַ קו. אויף מילך געבן איז זי אַ ציג, נאָר אַז עס איז אַ מגיפה אויף בהמות, פּגרט זי ווי אַ קו...
(רבקה חוה'ס — פּיסעלעווסקי)

מיין קו איז גאָר „אויס מענטש"...
(חנה'לע גאָלדשמיד)

אָרום און אָרום, איז גאַנץ גוט...
(מושע־רייזל זאַוולס — אַמאַסאָוויטש)

אַזוי פלעגט זי ענטפערן, ווען מען פלעגט ביי איר פרעגן אויף איר מצב. איר הויז איז געווען צווישן רייכע שכנים: יוסף־חיים קאַבאַק, חיים־אהרן קאַגאַנאָוויטש, חיקה יאַנקלס און אַנדערע.

ברוך אדוני, יעם, יעם... (אַ דאַנק דיר גאָט, איך עס, איך עס)

(בערל שעפּקעס)

דאָס איז אַ פּאַראַפראַזע פון אַ פּסוק אין דאַווענען „ברוך ד׳ יום יום" (אַ דאַנק דיר, גאָט, טאָג אין טאָג).

ער גייט פרייוויליק, פרייוויליק...

(שמעון קאָוועסקי — שימאָנקע)

שמעון איז געווען אַ פּאָליציאַנט בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. זיין אויפגאַבע איז געווען צוזושטעלן אַרבעטער פאַר דער „פּאַני־קאָמ־פּאַני". וואָס פלעגן אַרבעטן ביי דער פראָנט־ליניע. איין מאָל האָט ער מיט כוח אַריינגע־שטופּט אַלטער געלעס צווישן די אַרבעטער, טראָץ יענעמס פּראָטעסטן, און געזאָגט צום קאָמענדאַנט: „הער קאָמענדאַנט, דער יודע גייט פרייוויליק"...

איך בין גרעסער ווי ,,באַטאַ", איך בין ,,לאַבאַטע"...

(ראובן וויסמאַנסקי)

וויסמאַנסקי האָט געהאַט אַ שיך־געשעפט. דאַן זיינען געווען אין פּוילן זייער פּאָפּו־לער די שיך פון דער טשעכאָסלאָוואַקישער פאַבריק „באַטאַ". דער צונאָמען פון זיין פרויס משפחה איז געווען „לאַבאַטע"...

ווען איך וואָלט וויסן זונטיק, וואָס מיין העניע וועט זאָגן מאָנטיק, וואָלט איך געווען דער קליגסטער מענטש אויף דער וועלט...

(דאַנציק לייבמאַן)

זיין ווייב, העניע, פלעגט זאָגן לאחר המעשה: אַהאַ, איך האָב אַזוי געזאָגט...

פיר מיט פיר איז אַכט און פינף מיט דריי איז אויך אַכט. אָבער פיר מיט פיר איז אמתע אַכט און פינף מיט דריי איז געקינצלטע אַכט...

(דוד גאָלדבערג)

אַי, וואָס פאַר אַן אַנטיסעמיט עס איז דער אוריאַדניק. ער גייט דאָך טרינקען צו חיים־שמחהן...

(איטשע בערעס — באַקשט)

ביידע האָבן געהאַט שענקן.

ווילסט באָדן, גיי אין באָד...

(פסח דער קצב)

פסח (פּיישקע) האָט איין מאָל געהערט, ווי ישראל־שמחה שליאָזבערג, דער מפקד פון בית״ר האָט אויפגעקלערט פאַר יונגוואַרג, אַז די טראַגעדיע פון יידישן פאָלק איז, וואָס עס האָט ניט קיין באָדן אונטער די פיס.

פסח, וועלכער האָט ניט געוווּסט דעם טייטש פונעם וואָרט „באָדן", איז צוגעגאַנגען צו ישראל־שמחהן און געזאָגט: „זונעלע, ווילסט באָדן, גיי אין באָד"...

חתונה האָבן איז ווי ריצינאייל, מען דאַרף דאָס איינגעמען מיטאַמאָל...
(משה פיסעלעווסקי)

גערשקע, אָדער גיי זאָגן תרגום, אָדער גיי פיטערן די קליאַטשע...
אַזוי פלעגט זאָגן זיין טאַטע, דער מאַקוטשער, צו אים שבת נאָכן טשאָלנט.

דו קענסט ביי מיר נעמען פאַר די שטייערן מיין גרויסן בויך. וויפל ער האָט מיך געקאָסט, מעג איך דאָס האָבן. וויפל ער איז ווערט, מעגסטו דאָס האָבן...
(ראובן ווייסמאַנסקי)

אַזוי פלעגט זיך ווייסמאַנסקי וויצלען מיטן פוילישן שטייער־אינספעקטאָר פון „אָר־זשאָנד סקאַרבאָווי"...

ניע מיעלאַ באַבאַ קלאָפּאָטו, קופּילאַ פּאַראַשאַ... (די באָבע האָט ניט געהאַט קיין דאגות, האָט זי געקויפט אַ קליין חזירל, האָט זי שוין גענוג קלאָפּאָטן...).
דאָס האָט געזאָגט אַן איוויער יונג ווייבל, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט אַ ייד אַ לערנער און אים גענומען אויף קעסט...

דאַיו גאַראַנטיו נאַ פּיאַט ליעט (איך גיב אַ גאַראַנטיע אויף פינף יאָר), דו אויפן בעט, די שיך אונטערן בעט...
(ראובן ווייסמאַנסקי)

אַזאַ גאַראַנטיע פלעגט געבן ווייסמאַנסקי די פויערטעס, וואָס פלעגן ביי אים קויפן שיך...

ער האָט שוין אַ היטל...
(לייזער שמוקלער)

שמואל־לייזער שמוקלער (די פאַנטאַזיע) האָט געהאַט אַ היטל־קראָם. עס פלעגט טרעפן, אַז ער פלעגט בעטן פאַר אַ היטל אַ זלאָטע און דער גוי פלעגט פאַרלייגן 5 גראָשן... פלעגט שמואל־לייזער שמוקלער אַראָפּציען דאָס היטל דעם גוי איבער די אויערן און דערביי זאָגן צו די אַרומשטייענדיקע יידן: ער האָט שוין אַ היטל...

ווער עס גלייבט ניט, אַז עס איז דאָ אַ דיבוק, איז אַ גרויסער אַפּיקורס. ווער עס גלייבט אין אַ דיבוק, איז אַ גרויסער שוטה...
(הרב זאב פּערלמאַן)

אין די דרייסיקער יאָרן איז אין איוויע קראַנק געוואָרן אַ יינגל און מען האָט געזאָגט, אַז עס איז אין אים אַריין אַ דיבוק. הרב פּערלמאַן האָט ניט געגלייבט אין דיבוקים און האָט זיך אַקעגנגעשטעלט די צערעמאָניע פון אַרויסטרייבן מיט תפילות און שופר־בלאָזן דעם דיבוק...

נייעלע טייער, נייעלע טייער... (אייער זיינען טייער).

אין איינעם פון די שבת־צונאַכטן זיינען געזעסן קאַראַבעלניקעס אין הויז פון ר׳ יעקב־משה בלאַך (שישקעס). אַלע האָבן גערעדט וועגן דער גרויסער אבידה, מיטן טויט פון בריסקער גאון. פּלוצלינג האָט איינער פון די קאַראַבעלניקעס אָנגעהויבן שרייען: „נייעלע (אייעלע) טייער, נייעלע טייער"... אין איוויע פלעגט מען זאָגן אויף אַ מענטשן אָן סענטימענטן: „ביי אים איז נייעלע טייער"...

איך קען אויך ,,דיקדעק" (דיקדוק), גיי מיר קעבענעמאַטערי...

(פסח דער קצב)

פסח (פּיישקע) דער קצב, פלעגט באַצאָלן שכר־לימוד פאַר זיין טאָכטער מיט פלייש פאַר די לערער. לויט זיין חשבון איז אויסגעקומען, אַז ער האָט געגעבן אויף קרעדיט נאָוואָפּרוצקין מער פלייש, ווי זיין פּרוי האָט פעסטגעשטעלט.

בעת דער דין־תורה ביים רב האָט פסח מיט זיין קוויטשעדיקער שטים געטענהט: „וואָס מיינסטו, נאָוואָפּרוצקעלע, אַז מער ווי דו קענסט ניט קיין „דיקדעק". איך קען אויך „דיקדעק". גיי מיר קעבענעמאַטערי"...

דאָבעלע, דאָבעלע, ווער האָט דיר ,,אָנגעמאַכט" אין קעפּעלע...

דאָבעלע איז געווען אַ יתום, וואָס איז אַדאָפּטירט געוואָרן דורך אַ קינדערלאָז פּאָר־פאָלק. איין מאָל, פאַרנדיק אין וועג, האָט דאָבעלע אַרויסגעלייגט פאַר איטשקע (די גזירה) די נייע תורה, וואָס ער האָט זיך אויסגעלערנט אין פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין: „אין גיכן וועלן מיר זיך צעטיילן מיט יוסף חיימס און גאָלדבערגס פאַרמעגנס". איטשקע האָט זיך צעקאָכט פון דאָבעלעס נאַרישקייטן און געשריען: „דאָבעלע, דאָבעלע, ווער האָט דיר אָנגעמאַכט אין קעפּעלע"...

יעשצע האַריי פּאַמיאַר... (ער וואָלט נאָך ערגער געשטאָרבן).

דער אַלטער איוויער פעלדשער האָט באַגעגנט אַ גוי, וואָס האָט צו אים מיט אַ פּאָר וואָכן פריער געבראַכט זיין קראַנקן פאָטער. דער גוי איז אַרויס מיט טענות, הלמאי ער האָט געגומען געלט אומזיסט. זיין טאַטע איז סיי ווי געשטאָרבן.

האָט דער פעלדשער געטענהט: „ווען איך וואָלט אים ניט געהיילט, וואָלט ער נאָך ערגער געשטאָרבן"...

פאַר דרייען דאַרף מען מורא האָבן: פאַר אַ הון וואָס קרייט, פאַר אַ גוי, וואָס רעדט יידיש און פאַר אַ מיניסטער, וואָס האָט אַ קאָפּ אויף די פּלייצעס...

(אברהם־דוד קאָסאָווסקי)

— חוואָרי יעסט? ניעמאַ. אַ קאַלי בודזשע? יאַק בודזשע, טאָ נאַ־קאַזשעם... (עס איז דאָ אַ קראַנקער? ניטאָ. און ווען וועט זיין? אַז עס וועט זיין, וועלן מיר אָנזאָגן).

דער איוויער פעלדשער מאַטילאָק, פלעגט אַרומפאָרן איבער די דערפער מיט אַ פּאַס און אַ קישקע. אַ לעוואַטיווע איז ביי אים געווען די וויכטיקסטע תרופה. ער פלעגט אַרומ־

פאָרן איבער די דערפער, אָנקלאַפּן אין די פענצטער פון די פויערישע שטיבלעך און פרעגן אויף קראַנקע. צווישן אים און דעם פויער האָט זיך געפירט דער אויבנדערמאָנטער דיאַלאָג.

היי ווער וואַרפט זיך דאָרט מיט שפּענדלעך?

(פּיווע נאַצקעוויצער)

דער אַלטער פּיווע נאַצקעוויצער איז געווען אַ שם־דבר אין איוויע מיט זיין גבורה. אַז ער פלעגט אַ ברום טאָן שבת פאַרנאַכט אין דער קאַלטער שול „אשרי האיש, אשר לא הלך בעצת רשעים", פלעגט אים ענטפערן מיט אַ פּסוק פון תהילים אַ ישוּבניק, וואָס האָט געלעבט אין אַ דאָרף, דריי קילאָמעטער פון שטעטל...

איין מאָל איז ער אַריין אין אַ ניט פאַרענדיקטן בנין און עס איז אויף אים אַראָפּגעפאַלן אַ קלאָץ. האָט ער אויפגעהויבן די אויגן און געפרעגט די אויבנדערמאָנטע פראַגע.

זי האָט געשוויצט? נו, אַ דאַנק גאָט...

דער אַלטער איוויער פעלדשער איז געווען זייער אָנגענומען ביי די פויערים. ער פלעגט שמועסן מיטן קראַנקן וועגן זיין לעבנס־שטייגער, שוואַכקייטן און נאָכדעם דאָס איבערחזרן, און דער פויער פלעגט זיך וווּנדערן, ווי אַזוי וויים ער דאָס אַלץ...

איין מאָל, האָט אַ פויער געבראַכט צו פירן זיין קראַנקע, גוססע פרוי. ער האָט איר פאַרשריבן רעצעפּטן, בעיקר צו שוויצן. אין אַ צייט אַרום האָט דער פעלדשער באַגעגנט דעם פויער און אים געפרעגט: „נו, וואָס מאַכט דיין פרוי?", „געשטאָרבן" — האָט דער פויער געזאָגט מיט אַ וויינענדיקן טאָן. האָט זי געשוויצט פאַרן טויט?" האָט גע־געפרעגט דער פעלדשער. „יאָ, זי האָט געשוויצט" האָט באַשטעטיקט דער פויער. „נו, אויב אַזוי, איז אַ דאַנק גאָט", האָט דער פעלדשער געזאָגט אַ צופרידענער...

וואָס פרעגט איר ניט, וואָס מאַכט זי? די נשמה יתירה, וואָס מאַכט?

(חיים־שמחה יאַקאָוו)

ערב יום־כיפור פאַר כל־נדרי איז אויסגעבראָכן אַ שריפה ביי חיים־שמחהן. גייענדיק פון בית־מדרש זיינען צו אים צוגעגאַנגען יידן און געפרעגט: „וואָס מאַכט איר, ר' חיים־שמחה?". אָבער ער האָט געענטפערט, ווי דער שטייגער איז, מיט אַ פראַגע: „וואָס פרעגט איר ניט, וואָס מאַכט זי? די נשמה יתירה וואָס מאַכט?"...

(חיים־שמחה האָט געשפּילט אַ ראָל פון אַ זייער פרומען ייד און פלעגט זיך גרויסן מיט זיין רבנישער אָפּשטאַמונג).

ווי רופט מען אייך אויף צו דער תורה? ר' חיים־שמחה במוה"ר הרב... שישי...

איין מאָל איז אויסגעקומען חיים־שמחהן צו „האַלטן שבת" אין ליפּנישאָק. פאַר קריאת התורה איז צוגעגאַנגען צום אים דער שמש און געפרעגט: „ווי רופט מען אייך אויף צו דער תורה?"

חיים־שמחה, וועלכער האָט געוואָלט, אַז מען זאָל אים געבן די בכבודיקע „עליה״ שישי, האָט געענטפערט: ר׳ חיים־שמחה במוה״ר בן הרב... שישי...

אַ נקמה אין די וואַנצן...

(ר׳ יצחק פאַלטיעל)

אַלע זיינען געשטאַנען און געקוקט פאַרוווּנדערטע אויף איטשע פאַלטיעל, וועלכער האָט געלאַכט, קוקנדיק, ווי זיין שטוב ברענט.

— איך זע אַ נקמה פון די וואַנצן — האָט ער געזאָגט און געזינגען אַ פריילעכן ניגון...

אַז איינער פון אונדז וועט שטאַרבן, וועל איך פאָרן קיין ארץ־ישראל...

(זעליק מערלינסקי)

זעליק האָט אָפּגערעדט מיט זיין ווייב, אַז אויב איינער פון זיי וועט חס ושלום שטאַרבן פריער, וועט דער לעבן־געבליבענער פאָרן קיין ארץ־ישראל. אָבער זאָגן פלעגט ער עס אַזוי, אַז עס פלעגט אויסקומען, אַז ער וועט פאָרן קיין א״י...

וואָס וויינט איר אויפן בית־המקדש, אַז דער פלאַץ איז ווערט די געלט...

(מאיר־איטשע לייבמאַן)

ווי? ווער? וואָס? ווו?...

(ראובן וויסמאַנסקי)

אַז אַ מיידל איז אַלט 18 יאָר און מען רעדט איר אַ שידוך, פרעגט זי: „ווי איז ער? אַ שיינער צי אַ מיאוסער?״ צו עטלעכע און צוואַנציק יאָר, פרעגט זי: „ווער איז ער? וואָסערע איז זיין משפחה און יחוס?״ צו 30 יאָר פרעגט זי: „וואָס איז ער? וואָס איז זיין באַשעפטיקונג און צי ער וועט קענען שפייזן אַ ווייב?״ צו 35 יאָר פרעגט זי: „ווו איז ער?״...

זאָל שוין קומען דער גזלן...

(לייב קאַגאַן — לייבקע מיישקעס)

ער האָט געהאַט צוויי דערוואַקסענע טעכטער, וועלכע האָבן שוין געדאַרפט פון לאַנג הערן קלעזמער. דער גזלן האָט ביי אים געהייסן דער חתן, וועלכער וועט ביי אים צורויבן דעם נדן...

ער האָט גאָרניט...

(דאַנציק לייבמאַן)

ער איז געפאָרן מיט זיין זון, אַרע־וועלוול, וועלכער איז געווען אַ חאַליאַק צו דער פּאָבאָראָווער קאָמיסיע. אין אָוונט האָט זיי אָפּגעוואַרט ביי דער קליינבאַן־סטאַנציע די פאַמיליע. „נו״, האָבן זיי אים געפרעגט, „וואָס האָט ער?״ (געמיינט אַ קראַנקייט). „ער האָט גאָרניט״, האָט דאַנציק געענטפערט קאַלטבלוטיק. די פאַמיליע האָט זיך דערשראָקן. דאָס

מיינט דאָך, אַז ער איז מיליטער־פּעאיק. „ער האָט גאַרניט", האָט זיי דאַנציק באַרואיקט, „ער האָט ניט קיין לונגען, ניט קיין האַרץ, ניט קיין לייב און לעבן"...

ווי גייט מען צו די ברייטע גאַס?...

(ראובן וויסמאַנסקי)

וויסמאַנסקי האָט באַגעגנט אַן איוויער אויף זאַוואַלנע גאַס אין ווילנע און אים געפרעגט: „ווי גייט מען אַרויס אויף די ברייטע גאַס?" „פּשוט, דורך רודניצקער", האָט זיך יענער געוווּנדערט אויף דער משונהדיקער פראַגע. „ביסט אַ חכם", האָט וויסמאַנסקי אים אויפגעקלערט, „דורך רודניצקער טאָר איך ניט גיין" (דאָס איז געווען אַ גאַס פון שיך־קראַמען, ווו ער איז שולדיק געווען געלט)...

די קלאָג זאָל אים וויסן...

(נחום סאָלאָכעס)

דער אַלטער נחום סאָלאָכעס איז קינדווייז געכאַפּט געוואָרן אַלס קאַנטאָניסט און אָפּגעדינט גאַנצע 25 יאָר אין דער צאַרישער אַרמיי. דאָרט האָט מען אים טאָג־טעגלעך געלערנט די נעמען פון דעם צאַר און זיין פאַמיליע.

אַז ער איז צוריקגעקומען קיין איוויע האָבן אים שטעטלשע לצים געפרעגט: „נחום, זאָג, ווי רופט מען דעם רוסישן קייסער?" אַ צעקאָכטער פלעגט נחום ענטפערן: „די קלאָג זאָל אים וויסן. פון וואַנען זאָל איך וויסן?"...

אין איוויע פלעגט מען אויף אַ גראָבן קאָפּ זאָגן: ער האָט נחומס זכרון"...

איך וועל אַלע מאָל נעמען פון ליפּנישאָק...

(חיים־שמחה יאָקאָוו)

חיים־שמחה איז געווען צופרידן פון זיין ליפּנישקער ווייב. ער פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט זאָגן: „איך וועל אַלע מאָל נעמען פון ליפּנישאָק..."

פּיסעלעך, פּיסעלעך איר ווילט ניט גיין, מען וועט אייך טראָגן...

(יצחק פּאַלטיעל)

אויף די עלטערע יאָרן זיינען ביי אים אָפּגעשוואַכט געוואָרן די פיס און ער פלעגט זיי אָנשרעקן...

אַ דאַנק, איך בין שוין אַ „געטויטער"...

(משה פּיסעלעוווסקי)

ער פלעגט דאָס זאָגן, ווען מען פלעגט אים פאָרלייגן טרינקען אַ גלעזל טיי. „אַ געטייטער" מיינט, אַז ער האָט שוין געטרונקען טיי...

צוויי מאָל אין יאָר גיי איך אין באָד, צי מען דאַרף, צי מען דאַרף ניט...

(שמואל אישיעס — באָקשט)

ער איז ניט געווען אָפּגעהיט מיט ריינקייט. ער פלעגט אָפּלאַכן פון זיין ווייב, וואָס

זי וואַשט יעדן פרייטיק די פיס אין אַ שיסל וואַסער און זי גערופן ניט אַנדערש, ווי די „טשוכטע"... ער פלעגט גייך אין באָד ערב פסח און ערב ראש־השנה...

איך לאָז אַרויס אַ ליגן אין דער פרי און דערקען אים ניט פאַר נאַכט...
יעדער איינער גיט צו אַ ביסל.

(מושע־רייזל זאַוולס — אַמאַסאָוויטש)

ווו איך זאָל ניט שמייסן, בייסט אייך...

(ישראל פאַסרעדניק)

מאָשע פיסעלעווסקי פלעגט הנאה האָבן, ווען ישראל פאַסרעדניק פלעגט אים „אויס־בעזעמען" אין באָד אויפן אויבערשטן (הייסן) פאָל. מאָשע פלעגט בנעימותדיק פרעגן: „זאָגט מיר, ר' ישראל, פון וואַנען ווייסט איר צו טרעפן מיטן בעזימל פונקט דאָרט, ווו עס בייסט מיך?. און ישראל פלעגט ענטפערן: „ר' מאָשע, פשוט, ווו איך וועל אייך ניט טרעפן, בייסט אייך...".

ער פילט זיך, ווי ביי זיך אין דער היים...

(ראובן וויסמאַנסקי)

אַז מען האָט איין מאָל פאַרגעלייגט וויסמאַנסקין טרינקען אַ גלעזל טיי, האָט ער אַריינגעשאָטן די לעפעלעך צוקער אין גלאָז און גענומען אַ שטיקל צוקער אין מויל. זעענדיק אַז אַלע וווּנדערן זיך האָט ער דערקלערט: איר האָט מיך געבעטן זיך פילן ווי ביי זיך אין דער היים און אין דער היים טרינק איך אויך אַזוי. מיין ווייב קען ניט ליידן, אַז איך טרינק זיסע טיי. פאַרפאַלן, נעם איך אַ שטיקל צוקער אין מויל. אָבער, אַז זי קערט זיך אָפּ אין אַ זייט, כאַפּ איך און שיט אַריין אין גלאָז דריי לעפעלעך מעל־צוקער... פיל איך זיך טאַקע ביי אייך, ווי ביי זיך אין דער היים...

ווי קען איך מיט דיר זיך מתחתן זיין, אַז דו האָסט מאיר־איטשען פאַר אַ ברודער...

(מאיר איטשע לייבמאַן)

זיין שוועסטער, היצלע מאַטקעס, האָט געוואָלט, אַז איר טאָכטער רייצע זאָל חתונה האָבן מיט זיין זון, שמעון. דער ביטרער מאיר־איטשע, וועמען דער שידוך איז ניט געווען צום האַרצן פלעגט דאָס זאָגן, וויצלענדיק זיך אויפן אייגענעם חשבון...

מיר דאַכט זיך, אַז ביי יענעם לאַכט זיך. איך עפן די טיר און עס איז נאָך ערגער ווי ביי מיר...

(מושע־רייזל זאַוולס — אַמאַסאָוויטש)

פאַרצייכנט לויטן זכרון **מ. קאַגאַנאָוויטש**

השריפה הגדולה
די גרויסע שריפה

די גרויסע שריפה, וואָס האָט געענדערט דאָס פנים פון שטעטל

מיטוואָך פאַרנאַכט, דעם 15טן מאַי 1929, איז אויסגעבראָכן אַ שריפה אינעם בראָנפן־סקלאַד פון משה קאָפּאָלד (מאַרק). דאָס פייער האָט זיך מיט אַ ראַשיקער שנעלקייט פאַר־שפּרייט אין אַלע ריכטונגען, און באַלד האָט געברענט דאָס גאַנצע שטעטל. די אויסגע־טריקנטע היצלערנע הייזער מיט די שינדל־דעכער (געווען אַ הייסער פרילינג), דער אַנטשטאַנענער שטאַרקער ווינט, וואָס האָט צעטראָגן די פונקען אין אַלע ריכטונגען, און ווי בייזע צינגער האָבן צוגעגעבן, דאָס „לעשן מיט נאַפט" (געמיינט די, וואָס האָבן פאַר־זיכערט זייער פאַרמעגן אויף פיל מער ווי זייער ווערט, נאָך די פילע „רעפּעטיציעס" פון קליינע שריפות), האָט גורם געווען, אַז מען האָט געמוזט מפקיר זיין האָב־און־גוטס און ראַטעווען זיך אויף די פרייע פעלדער, מחוץ דעם ברענענדיקן שטעטל. אַפילו די „פּאַ־זשאַרניקעס" זיינען זיך צעלאָפן קוים מיטן לעבן באַלד ביים אָנהייב פון דער שריפה און איבערגעלאָזט פאַר די פייער־צונגען די מאַשין־פּאָמפּעס, פעסלעך און דעם איבעריקן אינוווענטאַר. די פייער־צונגען האָט מען דייטלעך געזען אויף אַ מהלך פון איבער 100 קילאָמעטער.

פאַרטאָג זיינען אָנגעקומען די פייערלעשער־קאָמאַנדעס פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך (לידע, נאָוואַרעדאָק א״אַ), אָבער עס איז שוין ניט געווען וואָס צו ראַטעווען. פונעם גאַנצן שטעטל זיינען פאַרבליבן בלויז די גאַסן: קרומער, נאָוואַרעדקער, האַלב ווילנער (די קריסטלעכע טייל פון גאַס) און געציילטע הייזער ביים סוף בערנאַרדינער גאַס. די שריפה האָט דווקא געשוינט דעם קריסטלעכן טייל פון שטעטל („מיעשטשאַנעס").

געווען אויך אַ דירעקטער קרבן פון דער שריפה. דער פלאַקס־סוחר לייבקע מיישקעס (קאַגאַן) האָט שלעפנדיק דעם וואָגן, כדי אַרויסצוראַטעווען עפּעס־וואָס פון זיין פאַרמעגן, באַקומען אַ האַרץ־שלאַק און געפאַלן טויט אויפן אָרט.

די איוויער שריפה האָט געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער ידישער וועלט. צומאַרגנס אינדערפרי זיינען אָנגעקומען וועגענער מיט ברויט און שפּייז פון אַלע אַרו־מיקע שטעטלעך. אין איוויע האָט זיך געגרינדעט אַ הילפס־קאָמיטעט מיט הרב דמתא, ר׳ משה שאַצקעס בראש, וואָס האָט זיך געווענדט מיט אַ וואַרעמען אויפרוף צום פּוילישן

יידנטום און צו די איוויער לאַנדסלייט אין דער גאָרער וועלט, וועגן שנעלער און ווירק־זאַמער הילף. מען דאַרף צוגעבן, אַז ערנסטע הילף האָט אָנגעהויבן שטראָמען פון אַלע קרייזן און הילפס־פאַקטאָרן.

דער ווילנער הילפס־קאָמיטעט אונטער פאָרזיץ פון הרב ר׳ חיים־עוזר גראָדזענסקי האָט צונויפגעזאַמלט אַ קענטיקע סומע און באַווירקט די גרויסע הילפס־אָרגאַניזאַציעס „יעקאָפּא״ און „דזשאָינט״ צו אַסיגנירן גרויסע סכומים פאַר דעם אָפּגעברענטן שטעטל. אויך די ווילנער קהילה האָט זיך בייגעשטייערט און אַקטיוו מיטגעקווירקט צום דערפאָלג פון דער הילפס־אַקציע. אויך אַלע גרעסערע און קלענערע קהילות אין פוילן האָבן באַ־שטימט איינמאָליקע גרעסערע סומעס.

ערנסטע, שנעלע און ווירקזאַמע הילף האָט צוגעשיקט דער „איוויער רעליעף־קאָמי־טעט״ אין אַמעריקע, וועלכער האָט אַדורכגעפירט אַ ספּעציעלן קאַמפּיין פאַר אָפּבויען די קהלישע געביידעס און אינסטיטוציעס (בתי־מדרשים, בית הרב א״אַ), די איוויער לאַנדסלייט האָבן אויך איבערגעוויזן ערנסטע סכומים פאַר זייערע קרובים־נשרפים.

אויך די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען, דער לידער סטאַראָסטע און נאָוואָגרודקער וואָיע־וואָדע, האָבן אַרויסגעוויזן פאַרשטענדעניש פאַר די נויטן און באַדערפענישן פונעם אָפּ־געברענטן שטעטל. מען האָט טיילווייז געשענקט און טיילווייז פּראָלאָנגירט די שטייערן, געגעבן צו ביליקע פּרייזן געהילץ פון די מלוכהשע וועלדער, אָפּגעבויט די „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע״, און דער עיקר, באַווירקט, אַז די פאַרזיכערונגס־געזעלשאַפטן זאָלן באַצאָלן ווי אַמשנעלסטן דעם פולן סכום פון די „סטראַכאָוועס״ (פאַרזיכערונגען). ווי געזאָגט, זיינען די לעצטע יאָרן פאַר דער גרויסער שריפה די „פּאָזשאַרן״ געוואָרן אַן אָפּטע דער־שיינונג אין איוויע (מ׳האָט חושד געווען, אַז די סיבה איז, לרוב, צוליב מאַכן די ברכה „בורא מאורי האש״...) און כמעט אַלע האָבן פאַרזיכערט זייערע הייזער און פאַרמעגן העכער פון זייער פאַקטישן ווערט (מען האָט זיך געוויצלט, אַז מען האָט פאַרסטראַכירט אַפילו די וואַנצן...). דאָס באַקומען די געלטער פאַר די „פּאָליסעס״ האָט דערמעגלעכט זיך אָפּצובויען געמויערטע הייזער, פיל גרעסערע און שענערע.

אַ וואָיעוואָדישע אינזשעניערן־קאָמיסיע האָט אויסגעאַרבעט אַ נייעם פּלאַן פון דעם שטעטל. עס איז פאַרבאָטן געוואָרן צו בויען הילצערנע הייזער. עס איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ נייע פּאַרצעלאַציע פון די פּלעצער, וואָס האָט אַרויסגערופן פיל סכסוכים און קריגערייען. עס זיינען אָנגעקומען קיין איוויע הונדערטער מויערער־אַרבעטער פון אַלע עקן פוילן, אַפילו פון ווייטן פויזן. איוויע האָט זיך ווידעראויפגעבויט אין אַ שנעלן טעמפּאָ.

אָנשטאָט דעם אָפּגעברענטן איוויע פון קליינע, הילצערנע הייזער מיט שינדל־דעכער, פון ניט־גלייכע גאַסן און אַ לאַבירינט פון געסלעך, ווו עס איז געווען שווער צו געפינען אַן אַדרעס, איז צום סוף פונעם יאָר 1931 אויפגעקומען אַ שיין, פּלאַנירט, געמויערט שטעטל מיט גלייך־געשניטענע גאַסן און געסלעך, מיט פיל צווישטאָקיקע הייזער, אָדער „שאַלקעס״, געדעקט מיט בלעך. די אינזשעניערן (מען האָט געמוזט בויען לויט אַ פּלאַן פון אַן אינזשעניער) און די אַרבעטער פון די פאַרשידענע געגנטן האָבן אַריינגעפירט פאַרשידנאַרטיקע סטילן פון בנינים. די שריפה האָט ראַדיקאַל געענדערט דעם אויסזען פונעם שטעטל, און פון נאָענט און ווייט איז מען געקומען אָנקוקן דאָס מאָדערנע, גע־

מויערטע איוויע. עס איז דעמאָלט געווען דאָס איינציקע געמויערטע שטעטל אין דער סביבה.

מיר גיבן דאָ עטלעכע קאָרעספּאָנדענצן, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער יידישער פרעסע פון יענער תקופה, בכדי זיך צו שאַפן אַ בילד פון איוויע באַלד נאָך דער שריפה און די פיל פּראָבלעמען, וואָס דער ווידעראויפבוי פון שטעטל האָט געשאַפן.

מ.

חורבן איוויע

„צייט", ווילנע, פרייטיק, 24 מאַי, 1929 (נומ. 1017)

(פון אונדזער קאָרעספּאָנדענט)

וואָס ווייטער זעען זיך אַלץ מער אַרום אונדזערע איוויער נשרפים ווי גרויס דער אומגליק איז, וואָרעם אין די פלאַמען איז, בפועל ממש, פאַרברענט געוואָרן ביזן לעצטן פאָדעם. מען האָט אַפילו יאָ געפּרוווט מציל זיין וואָס מ'האָט נאָר געקאָנט, אָבער דאָס ביסל סחורה, וואָס ס'האָבן אַרויסגעראַטעוועט די קרעמער פון בײדע ציילן קראָמען איז פולשטענדיק פאַרברענט געוואָרן אויף די פלעצער און גאַסן. אַחוץ דעם פייער האָבן געבושעוועט אָן אַ שיעור גנבים, וועלכע האָבן אומגעשטערט גערויבט אין זעקלעך דאָס אַרויסגעכאַפּטע ביסל סחורה פון די פלאַמען. אַממייסטן האָבן זיי זיך רעקרוטירט פון די אַרומיקע פויערים פון די נאָענטסטע דערפער.

ס'דאַרף דאָ אָבער גלייכצייטיק אויך אָנגעוויזן ווערן אויף די אמתע מסירת־נפשדיקע און וואָרעם־מיטפילנדיקע באַציאונג פון אַ גרויסן טייל פויערים, וועלכע האָבן זיך געריסן אין די פלאַמען, ראַטעווענדיק די האַלב־פאַרברענטע יידישע קישנס און בעטגעוואַנט. די פּאַניק איז געווען אַן אומבאַשרייבלעכע: עס האָבן אינגאַנצן אָפּגעברענט בערנאַרדינער (געבליבן 10 הייזער); פערדמאַרק־גאַס, בײדע ציילן מאַרק (לינקס און רעכטס); בײדע ציילן קראָמען (געמויערטע און הילצערנע) צוזאַמען מיט דער גאַנצער סחורה אין אַ צאָל פון 120 קראָמען; די גערטנער־גאַס האָט געברענט אין גאַנצן, ווי אַ ליכט, צוליב דער אומגעהויערער געדיכטקייט; אויף ווילנער גאַס האָבן זיך אָפּגעשטעלט נאָר עטלעכע צענדליק הייזער. פונעם גאַנצן גרויסן און רייכן שטעטעלע איז געבליבן גאַנץ נאָר די צווייטראַנגיקע נאָוואָגרודקער און קרומער גאַסן, וועלכע זיינען כמעט אינגאַנצן באַזעצט דורך קריסטן. צוזאַמען האָבן אָפּגעברענט פינף הונדערט פופציק הייזער, אויסער צענדליקער שטאַלן, סחורה־סקלאַדעס און שפייכלערס. עס זיינען פאַרברענט געוואָרן אַלע פיר שטעטלשע אַפּטייק־סקלאַדן (יידישע) און די איינציקע גרויסע אַפּטייק (קריסטלעכע). עס זיינען פאַרברענט געוואָרן אַלע דריי בתי־מדרשים (נייער, אַלטער, קלויז) און די גרויסע שול, וועלכע שטייט שוין קרוב 200 יאָר. די ספרי־תורהס האָט מען אַרויסגעכאַפּט האַלב פאַרסמאַליעטע, איינשטעלנדיק ממש דאָס לעבן. עס זיינען פאַרברענט געוואָרן די געביידעס פון די יידישע און העבראַאישע פאָלקס־שולן און די שטעטלשע פאָלקס־ביבליאָטעק מיט 3200 ביכער. עס איז פאַרברענט געוואָרן די פּאָסט־געביידע צוזאַמען מיט אַלע דאָקומענטן, וועקסלען, ווערט־פּאַפּירן, געלונגען צו ראַטעווען איז נאָר די קאַסע, צוליב וואָס

דער אָרטיקער פּאָסט־נאַטשאַלניק האָט ממש ריזיקירט מיטן לעבן. ס׳איז פאַרברענט געוואָרן דאָס געריכט און פּאָליציי־אַמט מיט אַלע מאַטעריאַלן און אַרכיוון, ווי אויך אַלע איבעריקע עפנטלעכע, געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע און מלוכהשע געבײדעס. ס׳איז פאַר־ברענט געוואָרן די געבײדע פון דער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק צוזאַמען מיט אַלע ווערט־פּאַפּירן צוו. אַנד. 50 דאָלאַרוועקסלען, דאָקומענטן און ביכער.

דאָס גאַנצע שטעטל איז אַרויס הויל, נאַקעט, אָרעם און עלנט. דער שריפה האָבן באַגלייט אומגליקן און טויט־פאַלן פון מענטשן און בהמות.

צו הילף מיט ברויט, עסנוואַרג, מעדיקאַמענטן זיינען געקומען די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך (לידע, ליפּנישאָק, שעלוב, ווישנעווע, ליובטש, נאָוואָגרודעק, ווילנע). די באַפעלקערונג געפינט זיך אונטערן פרייען הימל, אין אַ ביסל איבערגעבליבענע שטיבער, אין די אַרומיקע דערפער, אין די שטאַלן און שייערן. עס פאָדערט זיך באַלדיקע, שנעלע, אומבאַדינגטע הילף אין עסנוואַרג, קליידונג, מעדיקאַמענטן אד״גל. ס׳איז נויטיק צו אַלאַרמירן די גאַנצע יידישע וועלט, אַלע יידישע הילפס־אינסטיטוציעס וועגן באַלדיקער, שנעלער הילף.

דאָס גאַנצע שטעטל מאַכט אַן איינדרוק פון איין גרויסער ריזיקער חורבה, פון וועלכער עס סטאַרטשען אַרויס נאָר די קוימענס און אויוונס. דער יאוש און פאַרצווייפלונג איז אומבאַשרייבלעך. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַ פויליש־יידישער הילפס־קאָמיטעט מיטן אָרטיקן רב בראש.

משה קאַגאַנאָוויטש

„צייט״, ווילנע, 24 מאַי 1922 (נום. 1017)

DAN

געווען אַמאָל אַ שטעטל

...פון וואַנען איז, פרעגט איר, אַ ייד? אויף נאמנות, אַז ביים היינטיקן טאָג קאָן איך אייך דאָס ניט זאָגן! פופציק יאָר כסדר בין איך געווען אַ תושב פון אַ יידישן ישוב און האָב געוווסט פון וואַנען איך שטאַם און פון וואַנען איך קום און וווהין איך פאָר צוריק און היינט בין איך, איך ווייס אַליין ניט וואָס איך בין: אַ ציגיינער, אַ בראָדיאַגע, אַן אַנטלאָפענער סאָלדאַט!

אַוודאי בין איך חלילה ניט געבאָרן געוואָרן אין אַ מיטן וואַלד אָדער אין אַ מיטן פעלד — סך־הכל פאַראַכטאָגן האָב איך נאָך געהאַט מיין שטוב, מיך קראָם, מיין בעט; כ׳האָב געהאַט מיינע שכנים, מיינע קונים, און — אין מיטן נאַכט, אַז איר וועקט מיר דעמאָלט אויף, וואָלט איך אַ פנים ניט געדענקט, אַז איך בין אַן איוויער!

אָבעד פון פאַראַכטאָגעדיקער וואָך ביז דער היינטיקער וואָך איז אַ מהלך־רב — ס׳איז גאָר לא זו הדרך! איז געווען דעמאָלט בעסער, איז געווען דעמאָלט ערגער, דאָס הייסט, אַ ייד פון אָט די מקומות, פון אָט דעם קאָנט אונדזערן, האָט זיך שוין געמאַטערט פאַר דעם ביסל חיונה היפשע טעלעכע יאָר, און ווי יידן האָבן אויסגעזען אין די שטעטלעך און ווי זיי זעען נאָך אויס עד היום הזה — זאָלן אַזאַ פנים האָבן די וואָס ווינטשן אונדז בייז.

אַפילו מיר אַליין, די איוויער יידן גופא, האָבן, מיינט איר, פריער ניט געקרעכצט און ניט געזיפצט? אַ ייִד איז דאָך ניט קיין גוי, להבדיל, און אַז קיין פעלדער האָט מען ניט און אַז קיין וועלדער האָקט מען ניט און ס׳איז נאָך דערצו קיין פדיון אין קראָם אויך ניטאָ — איז ווי ווייט, מיינט איר, איז מען דעמאָלט פון אַ מחוסר לחם?

האָט מען טאַקע דעמאָלט אין איוויע אויך גענוג געדאגהט און מ׳האָט זיך דאָרטן דעמאָלט אויך גענוג מצער געווען און יידן זיינען פון עגמת־נפש אַלט געוואָרן פאַר דער צייט און — אַז די וועלט גייט אַ יידן מיטן פּוטער־אַראָפּ וויל מען ניט ליידן, איר פאַר־שטייט? אָבער ערשט איצט זע איך, אַז — גוואַלד, ווי פאַרנאַרישט איוויער יידן זיינען דאָס געווען!

איך זאָג גאָרנישט, אַז ס׳איז דעמאָלט געווען אַזוי גוט, וואָרום בשעת מ׳דאַרף דעקן אַ חוב און ס׳איז נישטאָ מיט וואָס, און בשעת מ׳דאַרף צוקויפן אַ ביסל סחורה און ס׳איז ניטאָ ווי אַזוי, און בשעת מ׳לייזט שוין יאָ צוזאַמען אַ פּאָר גילדן דאַרף מען דאָס אַליין בידים אַוועקגעבן דעם שוואַרץ־יאָר — איז טאַקע גענוג פינצטער און ביטער. דאָס הייסט, דעמאָלט, פאַראַכטאָגן, פאַר צוויי וואָכן פאַרן אומגליק, הייסט דאָס, האָבן מיר געמיינט, אַז ס׳איז אונדז אַזוי שלעכט, אַז ערגער קאָן שוין גאָר ניט זיין און — ווער ווייס דאָס, זאָגט מיר, אַז ניט דערפאַר זיינען מיר איצטער אַזוי געשטראָפט געוואָרן?!

היינט, אַז ס׳איז געוואָרן פון אונדזער איוויע... זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס איז דאָס איוויע, האַ? אַ זאַך וואָס ניט מ׳קאָן דאָס זען און ניט מ׳קאָן דאָס אָנטאַפּן — טאָ וואָס איז שייך צו זאָגן איוויע? וויפל איך זאָל זיך ניט מאַטערן און וויפל איך זאָל זיך ניט סטאַרען משיג צו זיין דאָס וואָרט איוויע — קאָן איך דאָס בשום אופן ניט! אַ לעבן אַ גאַנצן דאָרטן אָפּגעלעבט און אָפּגעהאַנדלט און, ווי איר זעט מיר אַ יידן, אַז כ׳ווייס ביים היינטיקן טאָג ניט, צי דאָס איז געווען אַ חלום, צי אַ טומאַן!

איוויע — וואָס איז איוויע? דאָס הייסט, וואָס איז געווען איוויע? דאָס הייסט, וואָס איז שייך איוויע? אַז ס׳זיינען דאָ יידישע הייזער, און אַז ס׳זיינען דאָ יידישע קראָמען, און אַז ס׳איז דאָ אַ יידישער בית־מדרש, און אַז ס׳איז דאָ אַ יידישע באָד להבדיל און אַז ס׳איז דאָ אַ מאַרק — איז דעמאָלט שייך צו זאָגן איוויע. אין אָט אַזאַ איוויע בין איך געבאָרן געוואָרן, אין אַזאַ איוויע בין איך געגאַנגען אין חדר, אין אָט־אָ דער איוויע האָב איך חתונה געהאַט, אין אָט אַזאַ איוויע האָב איך זיך אויסגעבויט אַן אייגענע שטוב — דאָס איז געווען איוויע!

אָבער היינט — פון וואַנען, זאָגט מיר, איז די ראיה, אַז ס׳איז געווען אַמאָל אַן איוויע, האַ? אַז קיין בית־מדרש איז ניטאָ, אַז קיין יידישע הייזער זיינען ניטאָ, אַז קיין קראָמען זיינען ניטאָ, און — וואָס דאַרפט איר מער — ס׳איז אַפילו קיין מאַרק אויך ניטאָ! ס׳איז מיר אַפילו אַ גרויסער וווּנדער, ווו קומט דאָס אַהין אַ מאַרק?! ווו ווערט דאָס נעלם אַ שטיק דרויסן, האַ? מילא דער בית־מדרש און מילא די הייזער האָבן געברענט אַזוי ווי ליכט און זיי האָבן אַזוי לאַנג געברענט ביז ס׳איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבן. אָבער אַ מאַרק, אַ דרויסן, און — איך זוך אים דאָרטן צווישן די חורבות, און כ׳זע קיין מאַרק ניט!

יאָ, האָב איך אייך געוואָלט זאָגן, אַז אין דער אמתן איז אונדז היינט אַ סך, אַ סך ערגער ווי איר מיינט און ווי איר זייט זיך משער. איר זעט דאָך נאָר, אַז מיר זיינען

געבליבן אַן אַ שטוב, אַז מיר זיינען געבליבן אַן אַ קראָם, אַז מיר זיינען געבליבן אַן אַ דאַך איבערן קאָפּ, אַז מיר זיינען געבליבן אַן אַ בגד אויפן לייב, אַז מיר זיינען געבליבן אַן אַ בית־מדרש, אַז מיר זיינען געבליבן אַן אַ מאַרק, להבדיל — אַט דאָס זעט איר, אמת? דאָס קלעקט אייך, וואָרום וואָס טויג אַ ייד אַן אַ שטיקל קראָם? און ווּהין זאָל מען לייגן די עופּעלעך שלאָפן אָן אַ שטיקל שטוב? אַוודאי קלעקט דאָס, וואָרום ווי ניט איז איז דאַך יעדער פונדעסטוועגן כלומרשט געווען אַ שטיקל בעל־הבית און ס׳איז דאַך פון קיין זאַך אַפילו קיין שריד ופליט ניט געבליבן!

אָבער — דאָס זאָג איך אייך על פּי סוד, זאָג איך דאָס אייך, ווייל איר דאַרפט דאָס וויסן, ווייל איר מוזט דאָס וויסן, מחמת, אַז איר וועט וויסן וועט דאָס אפשר די גאַנצע וועלט וויסן, די גאַנצע אַמעריקע וועט דאָס וויסן, און —

איר ווייסט וואָס ביי די איוויער יידן איז פאַרברענט געוואָרן? איך מיין דאָס אַחוץ אַלץ, אַחוץ די הייזער, מיין איך דאָס, און אַחוץ די קראָמען, און אַחוץ די חפצים, און אַחוץ די בגדים — ווייסט איר וואָס ביי אונדז איז פאַרברענט געוואָרן? אַלץ איז אַ היזק, אַלץ איז אַ ריס אין האַרצן, אָבער נאָך אַלעמען ווייסט איר דאָך דעם אמת: אַ פּנים פון אונדזערע הייזער האָבן מיר געצויגן אונדזער שטיקל חיונה? אַ פּנים פון אונדזערע קראָמען האָבן מיר מפרנס געווען ווייב און קינדער? אָן אַ שטוב און אָן אַ קראָם איז אַוודאי נאָך ערגער, אָבער וואָס איז די שעמעריי, דער עיקר האָט מען דאָך ביי אונדז אין איוויע געלעבט פון דאָרטן, פון אַמעריקע, הייסט דאָס, פון אַ קרוב פון אַמעריקע, פון אַ גואל אין אַמעריקע, און איר ווייסט, אַז —

ס׳זיינען דאָך ביי אונדז פאַרברענט געוואָרן די אַמעריקאַנער אַדרעסן!

איז אונדז טאַקע ניט פאַר קיין יידיש שטעטל געדאַכט געבליבן, ווי מ׳זאָגט מער ניט ווי פון בריק אין וואַסער, וואָרום וואָס טויגן מיר אין דער אמת, און וואָס מ׳שטיינס געזאָגט זיינען מיר אַלע ווערט אָן די עטלעכע שורות ענגליש — אָן די אַדרעסן, מיין איך דאָס?!

טרינקט זיך טאַקע אונדזער איוויע — כ׳ווייס אַ פּנים, אַז ס׳איז איוויע? נאָר פערציק צי פופציק מנינים יידן, וואָס האָבן זיך אַמאָל געריפן איוויער גייען אַרום פאַרביי זייערע חורבות און זוכן — איר מיינט, אַז מען זוכט די אוצרות וואָס קיינער האָט ניט פאַרמאָגט? מען זוכט... יעדער טראַכט זיך און יעדער מיינט אולי ירחם — אפשר וועט ער אין די אַש געפינען כאָטש אַ סימן, כאָטש אַ זכר פון זיין אַמעריקאַנער אַדרעס?

און וואָס זאָלן מיר און וואָס קאָנען מיר ביים היינטיקן טאָג אין דער אמתן טאָן, אַז מ׳איז געבליבן — אָן די אַדרעסן איז מען דאָך געבליבן!

בלייבט אונדז, הייסט דאָס, גייך איבער די הייזער. אָבער צו וועמען, פרעגט זיך, גייט מען איצטער, אַז אַלע שטעטלעך זיינען נעבעך אַזוי ווי נאָך אַ שריפה, און גאָט ברוך הוא איז הויך איבער די הימלען און די אַמעריקאַנער קרובים זיינען ווייט איבער די ימים, און דערווייל ליגן מיר אַלע איוויער אין איין קופּע און מיר שלאָגן זיך אָשמנו, וואָרום אַט האָבן מיר דאָך נאָך סך־הכל פאַראַכטאָגן געהאַט אַ דאַך און אַ בעט און אַ טיש און אַן אַדרעס און — מיר האָבן פאַראַכטאָגן אַ פּנים ניט געדאַנקט, וואָס? פאַראַכטאָגן האָבן מיר דאָך נאָך אַלץ געהאַט: אַ קראָם, אַ שטוב און דער עיקר —

יאָ, רבותי, דער גרעסטער אומגליק איז, אַז אַ מענטש בלייבט אָן אַן אַדרעס, אָן אַן אַמעריקאַנער אַדרעס...

„צייט", ווילנע, זונטיק 26 מאַי 1929 (נומ. 1018)

חורבן איוויע

(פון אונדזער קאָרעספּאָנדענט)

אַ גאַנץ שטעטל — איין גרויסע חורבה... אַ גרויס רייך שטעטל, וואָס האָט געפירט מסחרים מיט אַלץ און אַלעמען, אַ שטעטל, אין וועלכן ס'האָט זיך קאָנצענטרירט דער האַנדל פון דער גאַנצער אַרומיקער פּראָווינץ — איז במשך פון סך־הכל פיר שעה אַוועק מיטן פייער, חרוב געוואָרן...

בלויז די צעטרייסלטע דורכגעברענטע אויוועלעך מיט די האַלב אויסגעקרימט־צעוויקעטע קוימענס שטייען שטאָלץ אַנטקעגן הימל ווי אַ זכר לחורבן. געבליבן זיינען אויך די ווענט פון די מויערן, וועלכע דאָס פייער האָט דורכגעשרפעט און צעשפּאָלטן, אָבער ניט געהאַט גענוג כוח זיי אומצווואַרפן. שטייען זיי אַזוי פאַררויכערטע, פאַרשוואַרצטע, מיט גרויסע שפּאַלטן און דורכברעכונגען און חוזקן פונעם מעכטיקן פייער, וועלכעס האָט זיך מיט זיי ניט געקענט קיין עצה געבן. די שטיינערנע פונדאַמענטן, וועלכע דאָס פייער האָט האַלב צעטרייסלט, דאַרפן, נעבעך, אויפהאַלטן אויף זיך אַזוי פיל „גרוז", צעגאַסענע כלים, ציגל און אַנדערע אויף קויל־פאַרברענטע זאַכן. גייען טאַטעס, מאַמעס, קינדער אַרום איבער די חורבות פאַרטרויערטע, פאַראומערטע, זוכן אין רויכערדיקן אַש און שטויב האַלב־פאַרברענטע חפצים און מיט אַן איינגעהאַלטענעם געוויין דערמאַנען זיי זיך און דערקענען: אַהאַ, דאָס איז אַ שטיקל פון אונדזער סאַמאָוואַר, אָט זיינען שטיקלעך מאַטראַצן און דאָרט רעשטלעך פון פאַטעפאָן...

און גיט מען אַ קוק אויף דעם שטעטל פון הינטערן קלויסטער, זעט מען נאָר קוימענס און צעטרייסלטע אויוועלעך...

*

שלעפּן זיך אַזוי ידישע פורלעך איבער די ליידיקע גאַסן... דאָס האָבן יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך אַראָפּגעבראַכט הילף, שפּייז און מלבושים פאַר די אומגליקלעכע נשרפים... קוקן זיי אויף ביידע זייטן גאַס, פאַרכאַפּן מיט די אויגן די וויטערדיקע גאַסן, זוכן מיט די בליקן עפּעס אַ שטוב, אויף וועלכער דאָס אויג זאָל זיך קענען אָפּרוען, אָבער אומזיסט — ניטאָ אַזאַ...

באַוויזן זיך באַלד בלאַס־טויטע יידן, וויינענדיקע ווייבער און נייגעריקע קינדער; טאַפּן אין די וועגענער און זיפצן.. די מאַנסבילן דערציילן אין אַ געבראָכענעם טאָן דעם גרויסן אומגליק... פּאַוואָליע, מעסיק, מיט הפסקות, דורכגעמישט מיט זיפצן דערציילן זיי ווי דאָס פייער האָט פאַרשלונגען גאַנצע גאַסן, פאַרמעגנס, דורך דורות אָנגעהאָרעוועטע האָב און גוטס און פאַרטריבן די יידן הינטערן שטעטל.

די ווייבער פאָרן אַרויס אין אַ גרויס געוויין, פריער פאַרשטיקט, באַלד שלוכצנדיק און דערציילן פונדאָסניי די גאַנצע „מעשה“, קענען זיך די יידן ניט באַהערשן און עס קאַפּן אַרויס איבער די באַקן גרויסע, — גרויסע טרערן־טראָפּנס... הזאת איוויע? פרעגן זיי. דאָס איז די פריילעכע, רייכע איוויע?

און די דעלעגאַטן טרייסטן געררט די פאַרצווייפלטע: נישקשה, מיט גאָטס הילף וועט איר זיך אַלע אָפּבויען... מיר וועלן אייך אַלע העלפן — איר וועט זען...

און די פורלעך רירן זיך ווייטער, שוין אין באַגלייטונג, צום רעטונגס־קאָמיטעט. הזאת איוויע?...

ביים שפּייז־סקלאַד שטייט אַ גרויסע ריי. מען שטופּט זיך צום טיר... אַלע, אַלע שטופּן זיך דאָ, יעדערער מיט זיין זעקעלע און שפּייז־קאַרטע, היינט גיט מען אַרויס ברויט, צוקער און זאַלץ. שטייען, ווי פאַרשעמטע, צערויטלטע גבירישע באַלעבאָסטעס און וויינען: אַז־אָך־און־וויי צו אונדז, אַז מיר דאַרפן זיין „מקבלים“... דערלעבט יאָרן... נו, רבונו של עולם... נאָר אַז מען קריגט ניט קיין שטיקל ברויט פאַר גאָלד, טאָ וואָס זאָל מען טאָן? פּלוצלינג דערטראָגט זיך אַ געשריי פון סקלאַד: „איר האָט דאָך שוין היינט איינמאָל גענומען!“... דאָס זיינען אַזעלכע, וואָס „ספּעקולירן מיטן געטיילטן ברויט, אָנגרייטנדיק אויף די ווייטערדיקע טעג... די וואָס שטייען אין דער ריי באַגלייטן דעם „ספּעקולאַנט“ מיט קללות און זידלערייען... קראַנקע ווייבער מיט עופעלעך אויף די הענט שרייען צום טיילער: האָט רחמנות, גיט מיר פריער — איך פאַל פון די פיס מיטן עופעלע!... אַן אַלטער ייד בעט זיך, אַז מען זאָל אים דורכלאָזן אויסער דער „קאָלייקע“, מחמת ער האָט, ניט פאַר קיין יידן געדאַכט רעוומאַטיזם; די קאָלייקע איז אַזוי גרויס, אַזוי ווייט...

*

דער סטאַראָסטע און וואָיעוואָדע זיינען דאָ. אַ גלאַנציק־געפּוצטער טאַקסאָמעטער שטייט לעבן דער גמינע און הונדערטער יידן רינגלען אים אַרום, מאַכן „הקפות“ און שאַצן זיין ווערט... אין גמינע שטופּט זיך אַ גרויסער המון צו די העכערע מאַכט־פאַרשטייער... אַ נייע צרה, אויף וועלכער מען האָט זיך גאָר ניט גערעכט — מען הייסט אַריבערטראָגן די מויערן, די הייזער...

די נייע איוויע וועט מוזן זיין מיט ברייטע גאַסן, מיט אַ נייעם מאַרק אויף אַ נייעם פּלאַץ — צו וואָס? זיי ווילן, אַז דאָס שטעטל זאָל זיין שיין, זאָל זיין גרויס... מויערן ווילן זיי...

— אייער שטוב — זאָגט פּאָליציי — וועט זיך דאַרפן אַריבערטראָגן אַ ביסל ווייטער, כדי די גאַס זאָל זיין גלייך; און אייער מויער וועט איר דאַרפן אַריבעררוקן אַהער אויך צוליב דעם... פאַרשטייען עס יידן ניט — וואָס הייסט, מען וועט מיר הייסן אַוועקטראָגן זיך פון מיין פּלאַץ?... און ווו בין איך? און ווו נעמט מען עס געלט זיך אָפּצובויען? אויף ווען וועט מען עס לאָזן זיך בויען? און וואָס וועט זיין דער סוף?

דערווייל לעבט מען אין די שייערן, עס וואַרפט אין קעלט... און מען לעבט צו 6—8 משפחות אין ענגע גויאישע הייזלעך, צי וועט חלילה דערפון ניט אויסברעכן קיין עפּידע־מיע?.. און טאָן טוט מען גאָרניט, און דער פויער קומט ניט אין שטעטל, און הילצערנע

קראָמען לאָזט מען ניט בויען, סיידן שאַלאַשן צייטווייליקע, און קיין גראָשן ביי דער נשמה איז ניטאָ... אַן אומעט שפּאַצירט אַרום איבער די חורבות און אַ נאָגנדיקער צער אין די הערצער... אָבער ס'העלפט ניט — דערווייל מוז מען וואַרטן...

משה קאַגאַנאָוויטש

„ווילנער טאָג", 29 מאַי, 1929

חורבן איוויע

(אויפן אַש פון אָפּגעברענטן שטעטל)

חורבות אויף חורבות...

אַ גאַנץ שטעטל אין חורבות... ווו דו וואַרפסט מיט דיינע אויגן זעסטו נאָר חורבות, חורבות... עס שטייען נאָך שטאָלץ — אָנגעצויגן, ווי מיט פאַרריסענע קעפּ, די הויכע קוימענס אויף די „געשוואָלענע" האַלב צעשאָטענע אויוונס, ווי אַ זכר לחורבן... געבליבן זיינען אויך די ווענט פון די מויערן, צעברענטע, צעטרייסלטע אָבער אויסגעהאַלטן דעם קאַמף מיטן שרעקלעך־פלאַקערדיקן פייער... שטייען זיי אַזוי מיט פאַרריסענע קעפּ צום הימל ווי זיי וואָלטן זיך געגרויסט: אַהאַ, מיר זיינען שטאַרקער פון פייער! ווי מיינט איר?... גייען אַרום איבער די חורבות טאַטעס, מאַמעס, קינדער זוכן און נישטערן און מינוטן־ווייז באַווייזט זיך אויף זייערע טויט־בלאַסע פּנימער אַ ביטערער שמייכל: אָט איז דער ראָווער און אָט רעשטלעך פון פאַרברענטע אויף קויל מאַטראַצן און דאַרטן... און עס בליצן אויף ליכטיקע פריידיקע מינוטן און עס קומען אויף וואַרעם־רירנדיקע זכרונות פון אַוועקגעגאַנגענע יאָרן און חדשים צווישן די אייגענע פיר ווינקעלעך... און גרויסע טרערן־טראָפּנס פאַלן אויפן אַש און גרוז פונעם פלעצל און אַ ווייטיק פאַרכאַפּט דאָס האַרץ... פון הינטער דעם שטעטל אַרויסקוקנדיק זעט מען נאָר חורבות און צעוואָרפענע ציגל־קופּעס... „ווי אַ פאַבריקס־שטאָט", וויצלט מען זיך ביטער־גאַליק אויפן אייגענעם חשבון, קוקנדיק אויף די סטאַרטשענדיקע קוימענס און אויוונס, אָבער אַלע ווייסן, אַז דאָס זיינען וויצן, אין דער אמתן זיינען עס נאָר חורבות אויף חורבות...

ניט קיין יידישער מזל

אין אַ זייט פון די חרובדיק פאַרשרפּעטע גאַסן שטייען זיך צוויי גאַנצע, ניט באַרירטע גאַסן, אַממייסטן באַוווינט דורך קריסטן — נאָוואָגרודקער און קרומער... גייען זיך אַזוי יידן און „ברעכן" זיך די קעפּ: ווי אַזוי איז עס געשעען, אַז פּונקט ביי די קריסטן האָט זיך דאָס פייער אָפּגעשטעלט, אַז ווי נאָר אַ קריסטלעכע שטוב האָט דאָס פייער נעבעך זיך געמיט און געמאַכט אַן אומוועג, שטעלנדיק זיינע פייער־צונגען צו די יידישע הייזער...

„מלאכים מיען זיך, ווייזט אויס, פאַר זיי", „גאָט שטראָפט די יידן, ווייל זיי זיינען זינדיק" — פּרוּוון יידן זיך פאַרענטפערן אָט די רעטעניש... „אונדזער וויערע (גלויבן) איז

חלוקת מצרכי־מזון לאוכלוסיה למחרת השריפה (16 במאי 1929).

פונאַנדערטיילונג פון שפּייז־פּראָדוקטן צומאָרגנס נאָך דער גרויסער שריפה.

אַ בעסערע". „גאָט שטראָפט די יידן פאַר זייער עקשנות" — פּרוּוון קריסטן אויסשפּילן דעם אומגליק פאַר זייערע אמונה־דיספּוטן מיט יידן... אָבער קלוגע יידן ווייסן דעם תירוץ: פּשוט, גויאישע מזלות... אַן אַלט לידל: גויאישע מזלות... ווער ווייס עס ניט?...

##ביים הילפס־קאָמיטעט

אַ גאַנצע ריי ציט זיך ביים פענצטערל פון הילפס־קאָמיטעט... מאַנסבילן מיט זעקעלעך און מיט זיך נאָכשלעפּנדיקע קינדער, ווייבער מיט זויג־קינדער אויף די הענט. אַלע, אַלע וואַרטן אויף דעם ביסל לעבנס־פּראָדוקטן און שטיקל ברויט, וועלכע מען טיילט אויס ביים פענצטערל... טאָ ווי דערקריגט מען זיך צום פענצטערל? אַ שטופּעניש, קליינע קינדער און אַלטע לייט ווערן אַרויסגעשטויסן מיט כוח פון דער ריי... ווערט אַ געוואַלדיקער טומל... „האָט רחמנות", — שרייט אַן אַרויסגעשטויסענער ייד איבער אַלעמענס קעפּ, „מען האָט מיך אַרויסגעשטופּט, האָט מען מיך, כ'האָב רעוומאַטיזם האָב איך, האָט רחמנות..." אַ יידענע מיט אַ זויג־קינד אויף דער האַנט שרייט אַריבער צום טיילער ביים פענצטער: „גיט אַ קוק אויף דעם פּיצל קינד... אין שטוב האָב איך איבערגעלאָזט נאָך 3 עופעלעך... הונגעריקע, חושכדיקע... וואָס אַרט אייך, גיט מיר אַ פריער, קיינער וועט ניט פאַראיבל האָבן"... פון אינעווייניק אַרויס דערהערט זיך אַ געשריי „וואָן פון דאַנען, ליגנער", און באַלד וואַרפט מען אַרויס אַ פאַרשעמטן צערויטלטן יידן... די גאַנצע ריי באַגלייט אים מיט זידלערייען און קללות און ער טראָגט זיך אַ פאַרשעמטער אַוועק, גיך, גיך... דאָס איז אַ „ספּעקולאַנט", וואָס פּרוּווט זיך נעמען אַ פּאָר מאָל און מאַכט פון אַלעמענס אומגליק „געשעפט"... ביים ברעג שטייט אַ קאָמפּאַניע באַלעבאָסטעס צערויטלטע, פאַרשעמטע, שטייען זיי אַזוי מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און קענען זיך ניט באַהאַלטן פון שאַנדע... „אַז אַך און ווי צו אונדז, אַז מיר דאַרפן נעמען", „דערלעבט יאָרן", „ווי לאַנג האָבן מיר נאָך געגעבן אַליין", ווערט צווישן די ווייבער אַ געוויין, אַ כליפּעניש אַזש די גאַנצע ריי דערלאַנגט זיך אַ קער אום צו זיי... נאָר דער טיילער און אָרדנער זיינען אומברחמנותדיק און שרייען יעדע מינוט אַרויס אין דעם רעגנדיקן דרויסן: אין דער ריי, אין ריי.. און די ריי איז אַזוי גרויס, צום פענצטער אַזוי ווייט, די שטופּעניש און דריקעניש אַזוי שרעקלעך. — און דאָ אַזאַ שוואַרץ פאַרוואָלקנטער הימל... די אַרויסגעגאַנגענע גליקלעכע מיט די ברויט אין די הענט איילן צופרידענע גיך אַהיים און די גאַנצע ריי דערלאַנגט זיך אַ שטופּ ווייטער... נאָר באַלד סטאָפּ: „אין דער ריי, אין דער ריי", „אַן אָרדענונג מוז זיין" — שרייט ווידער אַרויס דער טיילער... איבער דער גרויסער מענטשן־מאַסע האָט אַ גאָס געטאָן אַ רעגן און אַלע האָבן זיך צענעצטע צוזאַמענגעדריקט אַלץ פאַר דעם שוואַרצן שטיקל ברויט, נאָר פאַרפאַלן, „אַן אָרדענונג מוז זיין" אַזוי זאָגט דער טיילער און דער רעגן גיסט און גיסט...

מאַכט־פאָרשטייער זיינען דאָ...

לעבן דער גמינע שטייען צוויי געפּוצטע טאַקסיס... דער סטאַראָסטע און וואָיעוואָדע זיינען דאָ... אַ נייע צרה.. וואָס? אַ קליניקייט... דאָס שטעטל דאַרף געבויט ווערן מיט אַ

נייעם פלאַן... איר פאַרשטייט: איוויע מוז זיין שיין, געבויט לויט דער פאָדערונג פון דער צייט, מיט ברייטע גאַסן, געמויערטע הייזער, אויף ברייטע פרייע פלעצער... אַט אַזוי זאָגן דער סטאראָסטע מיטן וואָיעוואָדע און פּרווון באַרואיקן דעם צעטומלט מטושדיקן עולם, וועלכער קאָן בשום אופן ניט פאַרשטיין דעם „קווינט־עסענץ" פון דער נייער גזירה... וואָס הייסט שרייט אַ ייד, מ׳עט מיר הייסן אַריבערטראָגן מיין מויער און ווו בין איך! און ווי זאָגט זיך עס אַרויסשטופּן אַ מויער צום גאַס, אַוועקשטופּן, ווי אַ שפּילעכל... און וואָס וועט ווייטער זיין? דער ווינטער דערנענטערט זיך, מען וווינט צו פינף משפחות אין ענגע שטיבלעך און דער שאָטן פון אַן עפידעמיע שרעקט און קיין גראָשן פרנסה איז ניטאָ און דער פויער גייט אַוועק פון שטעטל און בויען לאָזט מען זיך ניט... וואָס וועט זיין? נאָר פאַרפאַלן: דאָס שטעטל מוז זיין שיין, גרויס. אַזוי וויל די מאַכט... קענען יידן ניט פאַרשטיין ווי איז עס מעגלעך, אַז ביי ליידיקע, פוסטע, גאָר „מיאוסע" קעשענעס זאָל מען זיך אויפבויען אַ שיינע שטעטל... בלייבט אַ קשיא, איז זי דען די איינציקע קשיא?....

אַ שטעטל פון שאַלאַשן

דערווייל איז אויף די פלעצער אויסגעשטעלט געוואָרן שאַלאַשן, קליינע הילצערנע בודקעס אין וועלכע עס ווערט געפירט אַ שרעקלעכער „אַנגראָ"־האַנדל... ניט אַזוי גרינג, מאָלט איך, איז עס אָנגעקומען אָט די הילצערנע איינס־צוויי אויפגעקלאַפּטע בודעס... און איצט שטייט מען ביי די „געשעפטן" און מען חוזקט איבער די „וואָרע־הייזער"... די מאַכט איז מנצח... איוויע איז טאַקע שיין, נאָר די שאלאשן אליין טוליען זיך צו די אויוונס שעמעוודיק ווי זיי וואָלטן זאָגן: נו, לאַכט ניט, פונדעסטוועגן נייטיקט איר זיך גאָר שטאַרק אין אונדז... „שאַלאַש איבער אלעס", אַפילו אַ בית־מדרש וועט באַלד זיין אַ שאַלאַש נאָר דער מרחץ להבדיל שטייט מיט זיין רויטער קאָפּ דערווייל אַנטקעגן איבער די הילצערנע בודעס און חוזקט אַנטקעגן דער זון פריי... אַ מרחץ, אָבער געמויערט, אַהאַ?...

ווו רופט מען אין שול?

צוליב דעם וואָס דער גאַנצער שול־הויף איז פאַרברענט געוואָרן דאַוונט מען אויף „מנינים" אין די געציילטע איבערגעבליבענע יידישע הייזער. דער שול־רופער האָט זיך געפונען אין גרויס פאַרלעגנהייט, אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג געפינט זיך אין נאָענטן דערפל, טאָ ווי זאָגט מען אָן די „בני מלכים" דעם אָנקום פון „שבתא מלכותא"... האָבן יידן אים עס צוגערעדט נאָר ער האָט פאַרשטאַנען, אַז עס איז צו קאָ־ריאָזיש און טאַקע ניט געגאַנגען... ווייל כאָטש דער אומגליק איז נאָך אַזוי פריש און די שרעקלעכע שעה וואַך אין זכרון, דאָך ווי־צלט זיך דער עולם, ביטערלעך, אָבער דאָך אַ וויץ. דאָ ווייזט זיך ארויס צום ווייפלטן מאָל די יידישע האָפענונגספּולקייט און לע־בנס־דראַנג... צערואינירט און פאַראָרעמטקייט, אַ שרעקלעכער הוה, אַ גאָר שרעקלעכע פערספּעקטיוו אויף ווייטער און — „גאָט איז אַ פאָטער", אַזוי טרייסט מען זיך...

משה קאַגאַנאָוויטש

„צייט“, ווילנע, מאָנטיק, 27 מאַי 1929 (נומ. 1019)

צום פוילישן יידנטום!

(קול קורא פון איוויער נשרפים)

אונדזער שטאָט איוויע (לידער פּאָוויאַט), האָט אַ גרויזאַמער פּלוצימדיקער אומגליק געטראָפן. דורך אַ שרעקלעכער שריפה איז דעם 15טן מאַי די גאַנצע שטאָט חרוב געוואָרן. אין פאַרלויף פון 2 שעה איז פון דער גאַנצער שטאָט הייזער, קראָמען און געשעפטן אַ הייפל אַש געבליבן.

אַ ווולקאַנישער פייער האָט די גאַנצע שטאָט פון אַלע זייטן אַרומגענומען אַזוי, אַז די מינדעסטע רעטונג איז געווען אוממעגלעך, אויך דאָס, וואָס מען האָט אַרויסגעראַטעוועט, איז אויפן גאַס פאַרברענט געוואָרן. פון קיין זאַך איז ניט געבליבן קיין שריד ופליט.

דער גרויסער ים־פייער האָט אַלץ פאַרשלונגען, און אַלעמענס פאַרמעגן, הייזער, מעבל, קראָמען, סחורות, וועש און קליידונג איז גרויזאַם און געוואַלדיק פאַרניכטעט געוואָרן. די שול, אַלע בתי־מדרשים, פאָלקס־באַנק, בית־היתומים און אַלע קהלשע בנינים זיינען מיטן פייער אַוועק. עס זיינען אויך ניט אויסגעמיטן געוואָרן קיין מענטשלעכע קרבנות.

דאָס גרויסע אומגליק לאָזט זיך ניט שילדערן מיט ווערטער, ווייל אַזאַ שרעקלעכער שריפה־חורבן האָט נאָך אין דער שריפות־געשיכטע זיין גלייכן ניט געהאַט. 600 פאַמיליעס וואַלגערן זיך אונטערן פרייען הימל, אויף די חורבות פון זייערע הייזער און אין די אַרומיקע פעלדער און וועלדער הויל און נאַקעט. אין די עטלעכע געבליבענע הייזער וואַלגערן זיך צו צענדליקער משפחות און די סכנה פאַר אַן עפּידעמיע איז זייער גרויס. 3000 יידישע נפשות טרינקען זיך אין ים פון אומגליק און צרות. דער אויסזען פון שטאָט איז, ווי אַ וויסטער בית־עולם, און די האַלב־פאַרבליבענע קוימענס שטייען ווי מצבות אויף די געוועזענע הייזער — אַ זכר, אַז דאָ איז אַמאָל אַ שטאָט געווען.

אין מאָמענט פון גרעסטער פאַרצווייפלונג ווענדן מיר זיך צו אייך:

יידן, רחמנים בני רחמנים! דערלאָזט ניט דעם אונטערגאַנג פון אַ גאַנצער שטאָט! העלפט אונדז אין אונדזער גרויס אומגליק! זאָל יעדעס יידישע האַרץ אַ ציטער טאָן, הערנדיק פון דעם גרויסן חורבן־איוויע; זאָל יעדער דערפילן זיין יידישן ברידערלעכן חוב און ניט בלייבן גלייכגילטיק צו דעם גרויסן אומגליק פון אונדזער שטאָט. געדענקט, אַז אַ גאַנצע יידישע קהילה מיט אירע 3000 נפשות, וועלכע טרינקען זיך אין ים פון אומגליק און נויט, שטרעקט אויס צו אייך אַ האַנט נאָך הילף! פאַרשעמט ניט די אויסגעשטרעקטע פאַרברענטע האַנט, וועלכע איז שטענדיק געווען אָפן פאַר אַלע יידישע נויטן. דערפילט אייער יידישן ברידערלעכן חוב פאַר דער אומגליקלעכסטער יידישער שטאָט אין פוילן.

די יידישע קהילה אין איוויע

„צייט", ווילנע, מיטוואָך 19 יוני 1929 (נומ. 1038)

אַ בריוו פון איוויע

„נו, איז דאָס געוועזן אַ יום־טוב, רבונו של עולם! אַזעלכע יום־טובים זאָלן זיך מער ניט צוריקקערן — אַזוי טענהן די יידענעס, וועלכע ריידן זיך אויס די ביטערע הערצער איינער פאַר דער צווייטער.

און ווירקלעך איז דער יום־טוב געוועזן אַזוי ווייניק אָנזעבאַר אין שטעטל, אַז עס האָט זיך גאָר ווייניק געהערט דער טראַדיציאָנעלער „גוט יום־טוב"... אַ מאָדנער טרויער איז געלעגן אויסגעגאָסן אויף דעם שטעטל... אויך דער יוגנט האָט די שריפה ווייטיקלעך געטראָפן... אַ גאַנצן ווינטער געחלומט און געשפּינט האָפענונגען אויפן ליבן פאַרשפּע־טיקטן גאַסט זומער און צום סוף זיינען אַלע חלומות זייערע צערונען געוואָרן... ווער קען דאָס איצט טראַכטן פון אַזעלכע זאַכן, ווען אַ גאַנץ שטעטל „ליגט אויף די פּנימער", חושכט און פינצטערט... אַלץ אַוועק... אַ צעשטערטער זומער... און רעדט מען מיט דער יוגנט מוז מען מודה זיין, אַז אויף איר איז אַ דאָפּלטער רחמנות...

*

פונקט דעם צווייטן טאָג יום־טוב איז אָנגעקומען אין איוויע די „קאָמיסיע בודאָוו־לאַני" און האָט אַרויסגערופן אַן אויסערגעוויינלעכע פאַראינטערעסירונג אין שטעטל...

היינט איז דער לעצטער טאָג, ווען עס ווערט ענדגילטיק פעסטגעשטעלט דער פּלאַן פון איוויעס אויפבוי און עס שטייען אין קאָן פּלעצער, געבליבענע פיר ווענט פון מויערן און די מעגלעכקייט זיך ווען עס איז אָפּצובויען. און פּלענער, פאָרשלאָגן זיינען דאָ אָן עי"ה כחול הים... און די צרה איז וואָס פאַר איינעם איז גוט, איז גראָד פאַרן אַנדערן שלעכט און אַז יענער וויל אַז אַזוי זאָל זיין דער פּלאַן, מסתמא איז פאַר מיר בעסער עס זאָל זיין פונקט פאַרקערט...

זאָגן די קרעמער, אַז דער מאַרק דאַרף בלייבן אין שטעטל און די מאַרק־הייזער זאָל מען אָפּרוקן אויף עטלעכע צענדליק מעטער צוריק, זאָגן די בעלי־בתים פון די הייזער: לא! לפי דעתם קאָן מען דעם מאַרק אינגאַנצן אַרויספירן פון שטעטל. זאָגט אַ טייל, אַז מען דאַרף פאַרמאַכן אַ גאַס, זאָגט דער צווייטער טייל: ניין, דווקא אָפן זאָל זי בלייבן! און רופט אונדז קנאקניסל...

האָט מען געהייסן שרייבן פּראָטעסטן און ווענדונגען מיט אויפשריפטן, האָבן יידן זיך ניט געפוילט און נאָך איידער דער יום־טוב האָט זיך באַוויזן „נעמען דעם וועג", האָבן יידן פאַרקאַשערט די פּאַלעס און „געלייגט דעם טאָטן"... אונטערגעשריבן פּראָ־טעסטן. נאָר אם ירצה השם, אַ סברא, אַז מיטן פּלאַן איז מען שוין בכי־טוב... מען וועט זיך שוין קאָנען בויען... איצט איז די דאגה נאָר, ווו נעמט מען מיט וואָס? ווו נעמט מען דעם גראָשן און אַ סברה, אַז אויף דעם העלפט שוין קיין „פּאָדאַניע" אויך ניט... איז טאָקע שלעכט. און דער מוח ברעכט זיך פון די דאגות...

אַ טייל פון די נשרפים האָבן געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף די אַמעריקאַנער קרובים און אין שטעטל האָט מען זיך אַזש געוויצלט: „אַמעריקע האָט אויך געברענט"... נאָר אַ סברה, אַז דערווייל האָבן זיך די אַמעריקאַנער קרובים אָפּגערופן גאָר שוואַך און עס איז אַ גרויסע פראַגע, צי „אַמעריקע האָט טאָקע געברענט"...

מ. קאַגאַנאָוויטש

מוסדות חינוך ותרבות
דערציאונג און קולטור אינסטיטוציעס

תולדות בית־הספר העברי באיביה

„הצפירה״, ורשה, 1928 (52)

איביה, אחת הערים בפלך נובהרדוק, המונה כשש מאות משפחות עבריות, יושבת הרחק כעשרה קילומטר מתחנת רכבת. אולם בימי הכיבוש זיכוה הגרמנים במסילת־ברזל צרה, המקרבת את תושביה לעולם הרחב. רוב תושביה מתעסקים ברוכלות, חנוונות ותגרנות זעירה והם מתפרנסים בעוני ודוחק רב.

לפני המלחמה העולמית (הראשונה) משלו בה בכפם יותר מתריסר מלמדים ממינים שונים: משכילים בעלי „מיטודות״ ומלמדי גמרא הגונים לילדי עשירים.

אחרי המלחמה כשזז החינוך מקפאונו וברוב ערי השדה נתארגנו בתי־הספר של „תרבות״ והחלו חיים חדשים לילד העברי — לא ניכר באיביה כמעט כל שינוי לטובה והד הזמן לא הגיע עדיה. אני אומר „כמעט״, מפני שאיזו ריפורמה אמנם נעשתה והיא: מוסד מעון תלמוד־תורה לנערים שלמדו בו גם לימודים כלליים על קצה המזלג וגם בית־ספר לבנות. באחרון למדו ביידיש, שלא להכביד כביכול על המוחות של בנות ישראל... מובן שהיידישאים מצאו להם קן להתלקט סביבו ולאט לאט נפל בית־הספר תחת אפוטרופסם של היידישאים המושבעים, אותם החפצים לעקור ולשרש כל דבר לאומי ועברי. המורים הראשונים היו בכלל אנשים מהוגנים ו„טולראנטיים״ ולא ערבו את לבם לאתגר מלחמה ולהכניס לבית ספרם ילדים.

אולם לפני שנתיים זיכתה אותנו „ציש״א״ במורים קנאים שהכריזו מלחמה נגד „ה׳ ומשיחו״, ובהודיעם שמתקבלים גם ילדים לתוך בית־ספרם פרצה המלחמה במלוא עוזה. סבלנותם של הלאומיים הנרדמים פקעה. קרח הרשלנות התבקע, והודות לרב המקומי, משה שאצקס, בעל המרץ והמוצין באנשים ועוד אינציאטיבה קטנה נתארגן בי״ס עברי. הוזמנו מורים הגונים בעלי מקצוע. ניקנו מכשירים ומחלקות שלמות עברו מבית־הספר היידישאי לבית־הספר החדש. משנת הלימודים הנוכחית מתקיימת ע״י בית־הספר פינה עברית ובכל ערבי שבתות מרצים לפני הילדים על נושאים ספרותיים ולאומיים.

גם ספריית הילדים מתפתחת יפה מאד וכמעט שרכשה לה כל ספרות הילדים. בכלל הולך בית־הספר ומתפתח. כיום הוא מונה יותר מ־250 תלמיד־ה ורוכש לו את אמון

בעלי־הבתים. ובית־הספר הידישאי הולך ומתנוון וגוסס מיום ליום. ע״י בית־הספר מתקיים גן־ילדים מסודר.

בן־יעקב

„הצפירה״, ורשה 1928 (מס׳ 114)

כבר ציינתי בפעם הקודמת, כי בית־ספרם של היידישאים הולך וגוסס מיום ליום ואחרי הפסח התמעטו תלמידיהם ונשארו עד עשרים במספר. גם הורים כאלה שהיו כל הזמן מן הנשבעים שלהם העבירו את ילדיהם לבית־הספר העברי, כי נוכחו האנשים האלה לדעת, שאחרי שתים־שלוש שנות לימוד אין ילדיהם יודעים לקרוא מלה בסידור (בלי הגזמה)... את השארית מחזיקים הם באמצעי כפייה שונים...

בימים האחרונים התחילו עסקניהם, כדי לעשות נפשות, לפזר סוכריות לילדים העוברים ושבים לבית־ספרם. וכשראו כי כל עמלם לריק, הכניסו שינויים גם בתכנית בית־הספר: אומרים הם להושיב מלמד ללמוד „עברי״ ולהתיחס ללימודים העבריים באופן אחר... וגם מסיבה זו ערכו תהלוכת ל״ג בעומר שעוררה אך צוחק ולעג בין התושבים בידעם כולם כי עד עכשיו היו שואלים: „מה החג הזה לכם?״...

הנה כי כן, בעל־כרחם עונים אמן...

מ. אצבעוני (פינגר)
(ליקט מ. צינוביץ)

חגיגת ל״ג בעומר בביה״ס העברי באיביה

יום ל״ג בעומר היה בשביל יהודי עיירתנו יום עונג ושמחה ממש, של התרוממות הגוף והתרוממות הרוח. עוד בשעה מוקדמת התחילו ילדי בית־הספר העברי, שלוש מאות במספרם, לשוטט ברחובות, כשהם מקושטים בעניבות כחול־לבן, הילדים על הזרועות והילדות באלכסון סביב לחזה, ומלובשים בבגדי־יום־טוב. בעשר שעות בבקר הסתדרו כל ילדי בית־הספר זוגות זוגות עם דגלים וטרנספורנטים שונים. אנשים ונשים וטף נהרו למאות לחצר בית־הכנסת.

התזמורת של מכבי־האש ניגנה את „התקוה״ והחלו הנאומים. הראשון נאם הרב דמתא משה שאצקס. נאומו, כמו תמיד, הצטיין בהגיון רב והיה מתובל במדרשים ומאמרי חז״ל מתאימים. הוא גמר בקריאה לנוער, ניני ר׳ עקיבא, להחזיק את הדגל העברי ולהגן עליו משונאינו מבחוץ ובעיקר מבפנים, ואיחל להם שיזכו לחיות בא״י.

נאמו עוד שניים מועד ההורים. אחריהם עלה על הבימה התלמיד גירשוביץ, מהמחלקה הששית ונאם בעברית צחה על המומנט ההיסטורי שביום הזה. אחריו דברה עוד תלמידה אחת מאותה מחלקה, גרינברג ותלמידה מהמחלקה החמישית, מטוסביטש לאה, שהקסימה

את הקהל בדבריה ואחרון אחרון דיבר המורה, יאנקילבסקי. דבריו שיצאו מלב יהודי נאמן ושנאמרו בהתלהבות רבה נשמעו בהקשבה מיוחדת ובענין רב.

בשעה ה־12 זזה התהלוכה ממקומה. הראשונים צעדו פעוטי הגן בהנהלתה של הגננת המצוינת, מרת לנגלבן, בידי כולם דגלי כחול־לבן. אחריהם הלכו כל שבע מחלקות בית־הספר כסדרן, החל מהמכינה ומעלה. נגינת התזמורת, נפנוף הדגלים, הוציאו את כל תושבי העיירה כיהודים וכנוצרים מבתיהם החוצה, והמון למאות ליווה את התהלוכה הנהדרת, ולב כל אחד התרחב מגיל למראה כל זה.

מ. אצבעוני (פינגר)

(ליקט מ. צינוביץ)

פרץ אלופי (קליקו) / ירושלים

בית הספר העברי באיביה

בשנת תר״ץ (1930), הוזמנתי ע״י המנהל אריה נובופרוצקי לעבוד בבית הספר העברי באיביה, שבאופן רשמי נמצא בחסותם של הרבנות המקומית וועד הקהילה.

היה זה אחר השריפה הגדולה (15 במאי 1929), באותו קיץ, כשמרבית בתי העיירה עלו באש. בבואי בפעם הראשונה לעיירה היו כבר רוב הב־תים בנויים מחדש ובמקום בניני העץ התנוססו בתי לבנים יפים. עדיין סערו הרוחות של בעלי החנויות בשוק („ראד־קראמען״) בענין חלוקת החנויות והוצרכו להזמין שלושה רבנים ידועי שם לפשר בין המתדיינים. רק אחרי חדשים של סערות־רוחות וקטטות חריפות חולקו החנויות וה־שלום הוחזר לעיירה.

בית הספר העברי השתכן בשני בנינים גדולים ברחוב ווילנה. אך שני הבנינים לא היו מתאימים לבית ספר. החדרים היו חדרי־מעבר ותלמיד שאיחר או רצה להיכנס באמצע השיעור, חייב היה לעבור דרך חדרים אחדים בהם למדו כיתות. הקירות היו מקרשים דקים, הרעש היה גדול והכביד על העבודה. הכיתות היו מאוכלסות יתר על המידה והרהיטים ישנים. את המשכורת היו המורים מקבלים בדרך כלל כל שבוע (מקדמה) ביום החמישי, לאחר שהגזבר (אחד המורים) היה מחלק באופן יחסי את הכספים שנכנסו ביום זה, שחל אחרי יום השוק.

גבית שכר־הלימוד מההורים היתה כרוכה בקשיים מרובים. היה מן ההכרח לשלוח הביתה את התלמידים שהוריהם פיגרו בתשלום שכר־הלימוד. היתה תמיד „עמידה על המקח״ בין ההורים והנהלת בית הספר על גובה שכר הלימוד, והצעקות והטענות של ההורים מילאו לעיתים תכופות את חלל חדר המורים, בו ישב גם הגזבר־הגובה. היחסים בין המורים וההורים היו בשל כך מתוחים מאד. באסיפות ההורים היו מוטחים לעיתים תכופות דברי עלבונות במורים המשתכרים כביכול יותר מדי... הדרישה היתה כמעט תמיד להוריד את שכר המורה. בכל סוף שנת הלימודים היה, איפוא, צורך לדון בהקטנת התקציב של ביה״ס, ובהתאם לכך להרכיב את חבר המורים. והיתה מתעוררת השאלה: מי ילך ומי ישאר? החילופים בצוות המורים היו תדירים ומרובים, אם כי ה„גרעין״ היה קבוע: המנהל, אריה נובופרוצקי, המורה הוותיק, דוד בנדר, המורה יהושע בלוך ועוד אחד או שנים, כולם תושבי העיירה.

אולם בכל זאת זכה ביה״ס העברי והיו לו מורים טובים ורמת הלימודים היתה

משביעת רצון. שפת ההוראה היתה עברית, אם כי בלימודי התנ"ך והתלמוד, שניתנו ע"י המורים בנדר ובלוך, שימשו העברית והאידיש כאחת ובהטעמה לצד האידיש. שעות העבודה של המורים ביום היו 6—7 (ולא 4—5 כבארצנו כעת).

למרות הריטון והפגיעות מצד חלק מן ההורים הממורמרים מחוסר פרנסה מספיקה, נעשתה עבודה חינוכית ולימודית טובה וביה"ס שימש מוקד לפעולה ציונית־תרבותית פוריה. נשפי וחגיגות בית הספר היו חוויה לכל הנוער הציוני בעיירה, והמורים היו מעורים בחיים התרבותיים ומראשי הארגונים הציוניים במקום.

בית הספר הדתי־לאומי לנערים „יבנה" (1925).
במרכז יושבים המורים, הרב דמתא והדיינים.

די נאַציאָנאַל־רעליגיעזע יינגל־שולע „יבנה (1935)
אין צענטער זיצן דער רב, די דיינים און די לערער.

נוסף לביה"ס העברי שמנה כ־500 תלמידים היה קיים גם בית ספר עממי פולני־ממלכתי („פובשכנה") ובו למדו גם כ־200 תלמידים יהודים, שידי הוריהם לא השיגה לשלם שכר־לימוד ונאלצו לבקר בביה"ס הפולני שלא דרש, כמובן, שכר־לימוד.

בשנת 1932 עבר הרב שצקס לשמש ברבנות בעיר לומז'ה ובמקומו נבחר אחר מלחמה חריפה (כנהוג בקהילות הקודש שבפולניה), הרב זאב פרלמן ממוטלה שבפולסיה. היה ידוע כרב־דרשן וידע לדבר גם פולנית, תופעה נדירה אז בין רבני פולניה, ובעיקר במחוזותיה המזרחיים, והשתדל לעשות רושם של רב מתקדם.

עם התערותו בחיי העיירה, שם את עיניו לנעשה בבית הספר העברי־הדתי שע"י הרבנות (כך היה שמו לפי הרשיון הרשמי). החל לבקר בשיעורים, לבחון את התלמידים ושאף לשוות לו צביון דתי יותר. המתיחות בינו ובין המנהל, נובופרוצקי, ויתר המורים,

„החפשיים", גדלה מיום ליום עד שהגיעה להתפוצצות. בשנת 1935 החליטו נובופרוצקי בשותפות עם המורה חזן (חתנו של העורך־דין אברהם בנדר) להפוך את בית הספר הציבורי לבי"ס פרטי שיימצא בבעלות שניהם והמורים יהיו שכיריהם. כדי לשוות לשינוי הפתאומי הזה צורה של תועלת וחשיבות ציבורית התקשרו עם מנהלי „תרבות" בווילנה („הסתדרות עברית לחינוך ולתרבות בפולניה") שיקבלו את בית ספרם הפרטי המיועד, לרשת בתי הספר „תרבות" ותחת פיקוחם, וקראו לו בשם „בית הספר העברי ,תרבות' ע"ש ח. נ. ביאליק" באיביה. הם פנו למורים שעבדו בביה"ס, הזמינום לעבודה וכן הזמינו לעבודה את המורה ירושלמי מלידה. רק את המורה יהושע בלוך לא הזמינו.

כשנודע הדבר בעיירה קמה סערה. הרב ומצדדיו ובראשם המורה המודח יהושע בלוך הקהילו אסיפות ושפכו אש וגפרית, על ראשי האפיקורסים הרוצים להכניס בביה"ס „תרבות" את „השמד", רחמנא לצלן, בין ילדי ישראל והחליטו לפתוח בית ספר דתי והזמינו מורים משלהם. העיירה היתה כמרקחה. קמו 2 מחנות מתנצחים: מצד אחד — נובופרוצקי, חזן ומשפחותיהם, וכן הנוער הציוני ששאף לבי"ס „תרבות". ומצד שני — הרב והחרדים הקנאים שהכריזו מלחמת־קודש להציל את ילדי ישראל מאסון „תרבות" האפיקורסית. במלחמת דעות זו נשתלבו, כרגיל בעיירה קטנה, גם ענינים וסכסוכים אישיים וכאן „מצאו בעלי חובות מקום לגבות את חובם". שני הצדדים השתמשו בכל מיני דרכים ואמצעים, כשרים ופסולים, כדי לרכוש את לב ההורים שישלחו את ילדיהם לבית־ספרם הם. לא הסתפקו רק באספות־הסברה ושכנוע אישי, אלא גם בהבטחות שמתן שכרן בצדן...

אני כמורה נייטרלי, הוזמנתי גם לרב פרלמן והובטחו לי „הרים וגבעות", באם אעזוב את ביה"ס „תרבות" ואעבור לעבוד בביה"ס הדתי החדש שבפיקוחו. כל „חופשיותי" נשכחה ונמצאתי „כשר" לעבוד אצלם.

הגיע יום התחלת הלימודים. בי"ס „תרבות" ע"ש ח. נ. ביאליק הזמין את המפקח של „תרבות", מר אינשטיין מווילנה, להרצות לפני ההורים על מטרות „תרבות" ולהזים את הדיבות וההשמצות של המתנגדים. האסיפה התקיימה בבנין החדש של ביה"ס (בנין לייזר־יענקל הבלן). המורה דוד בנדר החליט לעבוד עם המורה י. בלוך בביה"ס הדתי של הרב. אולם מספר התלמידים בשני בתי הספר לא הספיק לכלכל את שניהם, והדאגה איך ישלמו את המשכורת למורים הטרידה את שני הצדדים לאור המספר הקטן של הילדים, ובעיקר לאור החשש המוצדק שחלק מן ההורים ינצל את המחלוקת וההתחרות בין שני בתיה"ס, כדי לא לשלם או לפגר בתשלום שכר הלימוד.

החלו גישושים להתפשרות. נמצאו אנשים אוהבי שלום ורודפי צדק וכעבור ימים אחדים נפגשו שני הצדדים לשיחות־שלום, והוחלט: „חדש ימינו כקדם" — למזג את שני בתיה"ס לאחד. אך בתנאי שכל המורים שעבדו לפני הפירוד יוחזרו לעבודתם וביניהם גם המורה יהושע בלוך. לשותפים נובופרוצקי־חזן, הוחזרו ההשקעות שהשקיעו בתכנון ביה"ס „תרבות". את המורה ירושלמי מלידה פיטרו למרות התמרמרותו הצודקת, ושלום על ישראל.

בזה תמה מלחמת־התרבות שנמשכה ארבעה חדשים וגרמה להתלקחות יצרי שנאה וקנאה, וכמעט שגרמה לסגירת שני בתי הספר העבריים גם יחד בעיירה.

שרה גרשוני / ראשון־לציון
חיה לויטין / רמת־גן
צפורה גילינסקי / תל־אביב

די יידישע מיידל־שול

די יידישע פאָלקס־שול פאַר מיידלעך איז געגרינדעט געוואָרן באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה 1921) דורך ציש״אָ (צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע), וועמענס שולן זיינען געווען אין דער יידישער אונטעררייכטס־שפּראַך. ציש״א איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין פּוילן און דאָמינירט געוואָרן דורך אַנטי־ציוניסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען (בעיקר „בונד״), וואָס עס האָט באַשטימט דאָס לערן־פּראָגראַם און דערציאונגס־כאַראַקטער פון די אויבן דערמאָנטע שולן.

אין איוויע האָט דאָן עקזיסטירט אַ גרויסע רעליגיעז־נאַציאָנאַלע שול בלויז פאַר יינגלעך א. נ. „יבנה״, אונטערן פּאַטראָנאַט פון ראַבינאַט. מיידלעך האָבן געלערנט ביי פּריוואַטע לערער, אַ זאַך, וואָס ניט אַלע עלטערן האָבן זיך געקענט דערלויבן. ניט קיין וואונדער, אַז די מיידל־שול איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג (בלויז דריי יינגלעך האָבן גע־לערנט: שלום סטאָצקי, עלטשיק ראַבינאָוויטש פון יוראַצישאָק און לייבע שמוקלער). עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז מען האָט געמוזט עפענען פּאַראַלעלע קלאַסן, איבערגיין אין גרעסערע דירות און פאַרגרעסערן כסדר דעם לערער־פּערסאָנאַל.

אין איר בלי־פּעריאָד האָט די שול געהאַט צוויי צוגרייטונגס־קלאַסן און 6 קלאַסן. דערפאַר וואָס אין די 4—5 יאָר פון מלחמות און בירגער־קריג האָט מען בכלל ניט גע־לערנט, האָבן די קלאַסן ניט געקענט זיין קיין האָמאָגענישע. די אַלע, וועלכע האָבן גע־לערנט פריער ביי פּריוואַטע לערערס האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו די אַנדערע מיידלעך, וועלכע האָבן בכלל ניט געקענט לייענען און שרייבן. די עלטער־אונטערשיידן צווישן די שילערינס פון דעם זעלבן קלאַס זיינען צוליב דעם געווען זייער קענטיק.

די שול האָט געוואַנדערט פון ביעלאָוסקיס מויער אין מאַרק, צו אברהם שמוקלער (דער מילנער) אין בערנאַרדינער גאַס, צו קושקע אַלבערשטיק אין ווילנער גאַס, צו מאַרגאַלינס הויז אין דער אויבנדערמאָנטער גאַס און צום סוף צו צירולניקס הויז אין נאָוואָרעדקער גאַס. די לערערס זיינען געווען:

עקיבא (קיווע) באַקשט ז״ל, לערער פון דער יידישער שפּראַך, גראַמאַטיק און יידישע ליטעראַטור. ער איז געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צו דער שולע. ער איז גלייכצייטיק געווען איר פאַרוואַלטער. ער האָט אַלץ געטאָן כדי אָוועקצושטעלן זי אויף אַ געהעריקער הייך און אין אירע בלי־יאָרן האָט ער פיל דערגרייכט.

אליהו־אברהם באַקשט ז״ל, לערער פון תנ״ך, העבראַאישער שפּראַך, דקדוק און העב־רעאישע ליטעראַטור. ער און אלי־ברוך ראַבינאָוויטש ז״ל האָבן טראָץ דער אַנטי־נאַציאָ־נאַלער און אַנטי־ציוניסטישער איינשטעלונג פון די איבעריקע לערערס איינגעפּלאַנצט אין אונדזערע הערצער די ליבע צו אונדזער נאַציאָנאַלער שפּראַך, עברית און צו אונדזער

הײמלאַנד ארץ־ישראל. די תנ״ך־דערצײלונגען און די ליטעראַרישע שאפונגען אין עברית האָבן אונדז פאַרכישופט. ביזן הײנטיקן טאָג קלינגט אין אונדזערע אויערן דאָס בענקשאַפט־ליד פון חיים נחמן ביאַליק: „שלום רב שובך, צפורה נחמדת״, דאָס דערמוטיקונגס־ליד ״תחזקנה ידי כל אחינו המחוננים״ און דאָס לירישע ליד פון דיכטער טשערניכאָווסקי „שחקי, שחקי״.

אליהו (אלי) ברוך ראבינאָוויטש ז״ל, לערער פון נאַטור־וויסנשאַפט, באָטאַניק, קולטור־געשיכטע, יידישע געשיכטע א. אַנד. ער האָט זיך אײנגעקויפט אונדזער ליבע מיט זײן גוטסקייט, איבערגעגעבנקייט צו די לימודים און שילערינס און דער עיקר מיט זײן פאָלקסטימלעכער שפּראַך, מעשהלעך און ווערטלעך.

בית ספר יהודי עממי לבנות, כיתה 6 ב (ל״ג בעומר, 1922).
בשורה הראשונה יושבים חבר־המורים.

יידישע מיידל־שולע, 6 ב׳ קלאַס (ל״ג בעומר, 1922)
אין פאָדערגרונט זיצן די לערער.

צאַרט און עטקין, צוויי סטודענטן פון ווילנע, וועלכע האָבן געלערנט הומאַניסטישע לימודים (געאָגראַפיע, וועלט־געשיכטע) ווי אויך מאַטעמאַטיק. זיי האָבן אונדז געפּרוווט דערציען אין קאָמוניסטישן גייסט און אונדז געלערנט רעוואָלוציאָנערע לידער (דוכט זיך, אַז ביידע זײנען שפּעטער אַנטלאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד).

עס איז אויך געווען אַ לערער פון דער פּוילישער שפּראַך, שניידמאַן, אַ לערערין פאַר

נאַטור־וויסנשאַפט, קאַצענעלנבאָגן פון ווילנע (לעבט איצט אין תל־אביב). אַ לערער פאַר גימ־נאַסטיק איז אַ געוויסע צייט (ביז זיין אָפּפאָר קיין אויסלאַנד) געווען דער איוויער, מאַקס אַנגעל. אַ באַזונדער טיפּ פאַר זיך איז געווען דער ווילנער לערער אייזענשטאַדט, אַן אַל־טער בחור אַן אידעאַליסט, ווען מענטש איינציקע „ליבע“ עס איז געווען די יידישע שפּראַך און ליטעראַטור. ער איז געווען אַ נזיר, כסדר געלייענט און דוכט זיך, אויך געשריבן לידער. ער איז געווען איבערגעגעבן דער שול אָן אַ גרענעץ, כאָטש אין יענע יאָרן איז שוין די שול געווען ערב אונטערגאַנג און די לערערס האָבן ממש אונטערגעהונגערט...

דער לערער און פאַרוואַלטער פון דער שול, עקיבא באַקשט, איז געווען אין שטעטל אַן אַרטיסט און פעאיקער רעזשיסער, האָט אָרגאַניזירט קינדער־פאָרשטעלונגען, וואָס האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. צווישן די שילערינס־אַרטיסטינס האָבן זיך אויסגעצייכנט: חיה־רישע בלאָך ז״ל (שפּעטער, פרוי פון נאָנטשיק מייעראָוויטש), מאַשע קאַלמאַנאָוויטש ז״ל (געשטאָרבן פון אַ לונגען־אָנצינדונג אין עלטער פון 15 יאָר), דרייזשע (שושנה) גיר־שאָוויטש א אַנד. פון די אַלע פאָרשטעלונגען דערמאָנען מיר זיך: שלום־עליכמס „חנוכה־געלט“, „מאָטל דעם חזנס“, אַ קינדער־אָפּערע „דאָס פאַרצוקטע שעפּסעלע“ א אַנד. די הכנסה איז געווען באַשטימט פאַר דער שול־ביבליאָטעק. יעקב (נאָנטשיק) מייעראָוויטש דער לערער פאַר געזאַנג האָט פיל בייגעשטייערט צום דערפאָלג פון די אוונטן.

אַלע יאָרן האָט זיך געפירט אַ קאַמף צווישן די רעליגיעזע קרייזן מיט דעם רב בראש און די לינק־געשטימטע לערערשאַפט פון דער מיידל־שול פון ציש״א, וועלכע זיינען גע־שטיצט געוואָרן דורך אַ גרופּע פון ראַדיקאַלער יוגנט און בעלי־מלאכות (בערע־מענדע אַבעלאָוויטש, משה סטאָצקי, זעליק קעסלער, רפאל (פאָטשע) בלאָך, משה־יודע קאשצער, דוד קוזניעץ א. אַנד.). איוויע, וואָס איז לרוב געווען ציוניסטיש געשטימט האָט זיך קעגנ־געשטעלט די אַנטי־ציוניסטישע שטימונגען, וואָס האָבן אָנגעהויבן דאָמינירן נאָכדעם ווי א. א. באַקשט און א. ב. ראַבינאָוויטש האָבן זי פאַרלאָזט. אינצווישן איז פאָרגעקומען אַ רעוואָלוציע: די רעליגיעז־נאַציאָנאַלע יינגל־שול „יבנה“ איז מיטן קומען פון ליאָווע נאָ־וואָפּרוצקי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געמישטער שול פאַר יינגלעך און מיידלעך צוזאַמען און איר לערן־פּראָגראַם האָט זיך דערנענטערט צו דער „תרבות“־נעץ. גאַנצע קלאַסן פון שילערינס זיינען אַריבער אין דער העברעאישער שול. לויט אַן אַנקעטע פון געגנט־קאָמיטעט „יעקאָפּאָ“ (זע „פנקס „יעקאָפּאָ“, ווילנע 1919—1930) זיינען אין לערן־יאָר 1929־30 געווען די צאָל קינדער אין די איוויער שולן:

ישׂ״א — 60 שילער; רעליגיעז־נאַציאָנאַלע „יבנה“ — 260 שילער; „פּאָושעכנע“ — 10 שילער, צוזאַמען 330 שילער. ישיבה (פּרוזשאַנער) — 103 ישיבה־בחורים.

די יידישע מיידל־שול האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן (נאָך עטלעכע יאָרן פון גסיסה) אין 1931 און אַלע שילער האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער העברעאישער שול א. נ. פון „ח. נ. ביאַליק“.

ברוך קופולד / חיפה

חוג דוברי עברית בביה"ס ע"ש „ח. נ. ביאליק"

הרבה מאוד אפשר לכתוב על בית הספר העברי ע"ש „ח. נ. ביאליק" באיביה. אסתפק בהעלאת מספר עובדות ואירועים שנחרתו בזכרוני במשך 8 שנות לימודי. בית ספר זה נחשב בין בתי הספר העממיים המעולים ביותר בכל האזור וצויין ע"י המוסדות המוסמכים בדרגה ג', הדרגה הגבוהה ביותר של בית ספר עממי בפולין שלפני מלחמת העולם השניה.

מנהל בית הספר היה אריה ליובה נובופרוצקי. אין לתאר במלים את גדולתו של איש צעיר ורב־פעלים זה. ידיעותיו, מרצו ויוזמתו השופעים, מסירותו לאין גבול וכשרונו בארגון ומינהל, היו לשם דבר בכל הסביבה. מנהלי בתי הספר הפולניים בעיירה קנאו מאוד בשגשוגו ובשמו הטוב של בית הספר העברי. המפקח הפולני, שהיה בא מטעם מחוז לידה („פוביאט"), היה מציג כדוגמא את בית־הספר ופיו היה מלא תהלות ותשבחות למנהלו ולהישגיו, דבר שהיה לצנינים בעיני מנהלי בתי־הספר הפולניים. לימים, הם גם מצאו שעת כושר להפטר ממתחרם הבלתי מנוצח. בשבת השחורה כשהוציאו להורג ביער סטונביצ'י 220 איש מהאינטליגנציה, היה נובופרוצקי בין הראשונים, שהפולנים משתפי הפעולה עם הנאצים (ביניהם מנהל בית הספר הפולני לרוך ימ"ש) הצביעו עליו כעל „קומוניסט". בנו של לרוך, השוטר וואַצק עוד הספיק להתעלל בו ולפצוע אותו בקלשון לפני שה„גסטאפו" ירו בו.

בית הספר העממי העברי התקיים עד פרוץ המלחמה בספטמבר 1939 וכניסת הסובייטים לעיירה. בבית ספר זה למדו למעלה מ־600 תלמיד ב־8 כיתות והוציא הרבה מחזורים של בוגרים. חלק קטן מבוגריו, ביחוד אלה שהוריהם היו בעלי אמצעים, המשיכו בלימודיהם בגימנסיה העברית בווילנה. מורי בית הספר היו ברובם תושבי המקום שלימדו בו שנים רבות ומיעוטם הובאו ממקומות שונים בפולין להוראה לתקופות קצרות יחסית של מספר שנים.

המורים הידועים שעבדו שנים מרובות היו:

פרץ קליקו (אלופי) שלימד גיאוגרפיה, טבע והיסטוריה. היה אהוב מאוד על תלמידיו, בגלל מזגו הנוח וכושרו בהחזקת הכיתה בהקשבה מלאה במשך כל זמן השיעור (עלה ארצה בשנת 1933).

שבתאי חזן, מורה לעברית, ספרות והיסטוריה. הצטיין בכשרונו הרב בהנחלת הלשון העברית וספרותה לתלמידיו, ובהשרשת האהבה לארץ־ישראל ולבוניה — החלוצים.

דוד בנדר, מורה לתנ"ך שהיה ידוע בידיעותיו הרחבות בשטח זה. הוא היה המורה הוותיק והמבוגר ביותר והתיחסנו אליו בדרך ארץ וכבוד.

יהושע בלוך, מורה לתנ"ך, שהיה גם אהוב על תלמידיו בגלל טוב־לבו.

ישעיהו קרמר (כעת בארץ), מורה לעברית בשנים האחרונות לקיום בית הספר ונחשב בין המורים הטובים בהנחלת השפה.

טוביה אנגל, מורה לתלמוד שלימד מספר פעמים בשבוע בכיתות הגבוהות. את ידיעותיו העמוקות בתלמוד השתדל להנחיל לתלמידיו.

כמו כן היו מורים מתחלפים ללשון הפולנית, ספרותה, היסטוריה פולנית, גיאוגרפיה וכו׳. זכורים לי המורים: טאשמובסקי, לידסקי, גב׳ לוינסון ולוש.

היה גם חוג לשירה (מקהלה) ותזמורת־מיתרים בת 25 משתתפים, בהדרכתו ובהנהלתו של יעקב מאירוביץ (נונצ׳יק). התזמורת הצטיינה בין תזמורות בתי הספר באיזור וקיבלה כמה פעמים פרס ראשון בתחרויות אזוריות.

חוויה גדולה במיוחד היו ההצגות של בית הספר העברי, שנערכו לעתים מזומנות. גם הפולנים נהרו להצגות אלו והאולם הגדול ב„בית העם" („דום לודובי") היה תמיד צר מלהכיל את קהל הצופים. בהופעות אלו התבלטו מספר תלמידים בעלי כשרונות דרמטיים.

בית הספר העברי באיביה נחשב לגאות תושביה היהודים. כמובן לימדו בבית ספר זה גם לימודים כלליים ושפת המדינה, פולנית וספרותה, אבל הדגש היה על העברית וספרותה והחדרת רוח הציונות, אהבת העם וארצו בלבבות התלמידים.

בשנת 1935 נוסד בביה"ס חוג „בני יהודה" שהיה לי הכבוד להמנות על מייסדיו. תפקידו העיקרי היה להשפיע על חבריו לדבר אך ורק עברית גם בחוג המשפחה וברחוב ולהרחיב את חוג דוברי העברית בעיירה. זכורני, מספר אפיזודות מעניינות. יחד עם חברי לכיתה, מרדכי מלכובסקי ז"ל (נספה בשואה במחנה ההשמדה סוביבור) נשבענו בחרדת קודש ע"י ארון הקודש בבית הכנסת הישן, שלא נדבר מהיום ולהבא אף מילה אחת באידיש גם לא בבית עם בני המשפחה וגם לא ברחוב עם סתם יהודים... בהתחלה נראה דבר זה בעיירה כשגעון ילדותי מחוצף, שיחלוף במהרה. כשבאתי הביתה ביקשתי מהסבתא ז"ל, כמובן בעברית: „סבה (בשעתו לא אמרו „סבתא") תני לי לאכול", היא הסתכלה עלי בתמיהה וחשבה אותי כחולם בהקיץ, משׁשה לי את המצח להווכח אם אין לי חום. היא כלל לא הבינה עברית ובראותה שאני בשום פנים ואופן לא עונה באידיש כרגיל על כל שאלותיה, הגיבה בכל הרצינות: „אַסאַוואַ בין איך דיר געוואָרן אויף דער עלטער, גוט דערלעבט בייא אייך, גיי אַרויס פון שטוב יונגאַטש איינער!" (לעת זקנה נהייתי לינשוף בעיניך? צא מהבית, בן בליעל!) בסופו של דבר נוכחו לדעת תושבי איביה שזה לא סתם שגעוי ילדותי אלא דבר רציני מאוד. מידי יום ביומו נתווספו ילדים חדשים לחוג דוברי העברית „בני יהודה". החנוונים נאלצו ללמוד עברית, לפחות עד כדי להשיב לילדים הבאים לקנות מחברות, ספרים, ממתקים וכו׳. אלו מבין ההורים שידעו קצת עברית היו גאים ביותר שיכלו להשיב ולהבין את העברית שבפי ילדיהם, ורע ומר

היה מצבם של הורים שלא הבינו את בניהם ונאלצו להידבר אתם בתנועות ידיים ובשפת־אלמים...

בזכרוני נחרתו גם חגיגות ל״ג בעומר בבית־הספר. כל התלמידים עם מוריהם כשבראש התהלוכה נישא ברמה דגלנו הלאומי, היו יוצאים לטיול מחוץ לעיר לאחד מהיערות הסמוכים, לרוב ליער שע״י הכפר האַנצרי. צעדנו בקצב צבאי ושרנו את השירים הפופולריים: „שאו ציונה נס ודגל", „היערה, היערה בקשת וחץ" שהישרו על כולם אוירה חגיגית. כל תושבי העיירה היו יוצאים מבתיהם וחנויותיהם לראות וליהנות מהנוער היהודי, הלבוש מדים אחידים: חולצות לבנות ומכנסיים או חצאיות כחולות. הצעידה הנאה בשורה ובקצב אחיד גרמו ליהודי העיירה שמחה רבה וגאוה.

כל היום היינו מבלים בחיק הטבע. היום עבר מהר בסיפורים על משמעות החג, על ארץ ישראל ותקומתה, על החלוצים שעלו ארצה להפריח את שממותיה, על בנימין זאב הרצל — חוזה מדינת היהודים ועל אלה שעוזבים את הגולה ומצטרפים למגשימים ולבונים. אין לתאר במילים את ההתלהבות שהיתה אוחזת אז את הילדים ורצונם העז להיות חופשיים במולדתם ולא לשמוע יותר את העלבונות שספגו מידי יום ביומו מצד השקצים הפולניים. כמו כן עבר היום במשחקים שונים, ובתרגילי ספורט עם פרסים למצטיינים.

יום זה היה היום המאושר והשמח ביותר לו ציפו ילדי בית הספר העברי במשך כל השנה. לפנות ערב היו חוזרים הביתה מלאי רשמים וחוויות, חדוה וגיל.

ליבר לוש / תל־אביב

בית הספר העברי בשנתו האחרונה

המנהל והמוסד — שמם הלך לפניהם

באמצע הקיץ 1938 ניפגשתי בלידה עם אריה (ליובה) נובופרוצקי, המייסד והמנהל של ביה״ס; הוא הציע לי לשמש בשנת־הלימודים 1938/39 כמורה למקצועות ה„פולנית־טוקה״ (השפה הפולנית, היסטוריה וגיאוגרפיה של פולין) בכיתות הגבוהות של ביה״ס. הצעה זו קסמה לי מאד, כי שמם של המייסד־המנהל ושל ביה״ס עצמו הלך לפניהם והיה נודע לשבח בחוגי המורים והמפקחים של רשת „תרבות״, לא רק ברחבי גליל ווילנה אלא גם במרכזים שבווארשה. אכן, כאשר הופעתי במרכז הסתדרות המורים (בווארשה) של „תרבות״, על מנת להסדיר את העברתי בביה״ס הנדון, שח לי אחד המפקחים הארציים הוותיקים ברשת זו, מר א. איינשטיין ז״ל, כי המשרה שהוצעה לי טובה הן מהבחינה הפידגוגית והן מבחינת המשכורת וכי בשביל מורה צעיר כמוני זוהי התקדמות בולטת.

באיביה הובטחה לי (וגם שולמה...) משכורת חודשית של 145 זהובים (תמורת 36 שעות־הוראה בשבוע), לרבות תשלום בעד כל תקופת החופש הגדול, הווה אומר, משכורת שנתית מלאה, לעומת משכורת חודשית של 110 זהובים (במשך 11 חודשים — 10 חודשי־לימוד + חודש אחד של חופש), שקיבלתי בשנת־הלימודים הקודמת (1937/38) בעיירה אחרת, גם היא בסביבות לידה. שנה קודם לכן (1936/37), השנה הראשונה לעבודתי בהוראה, עשיתי בעיירה אחרת בסביבות לידה, שם קיבלתי משכורת חודשית של 90 זהובים במשך 10 חדשי־הלימוד בלבד.

בסיס ציבורי רחב ואיתן

כשהגעתי לאיביה בשלהי אוגוסט 1938, נוכחתי לדעת, כי אכן מצטיין ביה״ס מבחינות רבות בהשוואה עם אלה בהם עבדתי קודם לכן. באופן פורמלי היה הזכיון, שניתן על־ידי השלטונות הפולניים להחזקת המוסד, — על שמותיהם הפרטיים של שני קונצסיונרים — א. נובופרוצקי והרב דמתא זאב פרלמן. אך למעשה היה זה מוסד ציבורי מובהק, שכל החוגים החברתיים וכל השכבות הכלכליות בעיירה היו קשורים בו קשרים הדוקים ותמכו בקיומו בפיתוחו בצורות שונות.

אף כי בעיירה היו קיימים חוגים ציבוריים מאורגנים ופעילים מחוץ למפלגות ולתנועות הציוניות, וכן ודאי היו קיימים בה גם חוגים דתיים מאורגנים ופעילים, הרי לא היה קיים באיביה לא בית־ספר אידישאי ולא דתי, כפי שהיה הדבר במרבית העיירות שבאיזור, אלא בית־ספר עברי יחיד ואחיד — זה שאנו דנים בו. זכורני, כי בוועד־ההורים שליד ביה״ס היו מיוצגים ואף הצטיינו בפעילותם מאנשי ה„בונד״, וכי גם מאנשי השמאל הקיצוני התייחסו באהדה גלויה לביה״ס, בו למדו והתחנכו ילדיהם. העובדה שהרב דמתא היה אחד משני הקונצסיונרים של ביה״ס, עונה על השאלה בדבר יחסם של החוגים הדתיים לעצם קיומו של המוסד, אך אינה מעידה על תוכנו ואופיו,* כי היה זה בית־ספר אשר פעל בהתאם למגמות החינוכיות ולפי תכניות־הלימודים של בתי־הספר „תרבות״, גם אם מבחינה פורמלית לא היה מסונף לרשת זו.

בית הספר „תרבות״ (1938)

די „תרבות״־שולע

מעמדו המיוחד של ביה״ס, כמתואר לעיל, הושג ונקבע הודות למייסדו־מנהלו א. נובופרוצקי, שהצליח להשתיתו על בסיס ציבורי רחב ואיתן, לפתחו ולקדמו מבחינה פידגוגית ולהפכו למוסד שנשא את עצמו מבחינה כלכלית.

---

* הרב הטיל את חסותו ופיקוחו רק על לימודי־הקודש — תנ״ך, משניות וגמרא — ועל המורים שעסקו בכך. בכל שאר מקצועות־הלימודים לא התערב הרב כלל; המורים והתלמידים היו גלויי־ראש בזמן השיעורים ובהפסקות; לא הורגש ולא הופעל כל לחץ דתי לא בתחומי הלימודים ולא בשטחי החינוך. (ל. ל.)

חבר המורים והמחנכים

חבר המורים והמחנכים תרם מצידו תרומה ניכרת ובולטת גם לחיזוקו של הבסיס הציבורי של ביה״ס. המורים כולם היו מעורים בחיים החברתיים של העיירה וכל אחד מהם — לפי השקפתו, נטיתו, כשרונו — לקח חלק פעיל בעבודה הציבורית, הציונית, המפלגתית והתרבותית של החוגים השונים בקרב האוכלוסיה. זכורות לי במיוחד פעילותם של המורים למען ה„באזאר" השנתי לטובת הקק״ל (בחנוכה), הופעותיהם באסיפות־הסברה ציוניות, השתתפותם ב„משפטים ספרותיים" ובערבי־שאלות ותשובות („קעסטל־אָוונטן") מטעם הספריה העירונית או תנועות־הנוער החלוציות, ערנותם לגבי מופעים במתיים של החוג הדרמטי מטעם הליגה למען א״י העובדת ושל להקות־תיאטרון או של אמני־במה יחידים שהיו מגיעים מזמן לזמן לעיירה. הציבוריות כולה העריכה את פעילותם זו של המורים ואילו הם עצמם ראו בכך המשך טבעי לעבודת־ההוראה והחינוך בין כתלי בית־הספר, שמתפקידו היה לשמש מוקד לכלל הפעילות התרבותית־חברתית בעיירה כולה.

אחד־עשר מורים־ות שימשו בתפקידי הוראה וחינוך בביה״ס, בשנת־הלימודים 1938/39, מהם חמישה היו מתושביה הקבועים של העיירה: המנהל אריה (ליובה נובופרוצקי, דויד בנדר, יהושע בלוך, טוביה אינגל וניונצ׳יק מאירוביץ, המנצח על התזמורת והמקהלה של ביה״ס. ששת המורים־ות האחרים (רובם ככולם קיבלו את הכשרתם הפידגוגית בפלך ווילנה) — היו: פאניה לווין, מלכה לוויתן, ליבר לוש, עזריאל פוטשניק, ישעיה קרמר וברכה קרופייניק.

אחד־עשר המורים־המחנכים עשו את מלאכתם בשבע הכיתות** של ביה״ס (+ „מכינה"), שכללו יחד כ־500 תלמידים־ות בגילים 6—15. על מספר זה של ילדי ישראל יש להוסיף את ילדי הגן העברי (גילאי 4—5), כ־50 ילדים־ות, אשר בהדרכתה של הגננת דורה פלר (מפודברודז׳ שליד ווילנה), ובעצה אחת עם הנהלת ביה״ס, התחנכו אף הם ברוח העברית והציונית לקראת תקופת־לימודיהם בבית־הספר עצמו.

במקום זה צאו ועשו את חשבון נפשו של מורה־מחנך אשר תוך כתיבת השורות האלה מעלה מנבכי זכרונותיו את דיוקנותיהם של חבריו לעבודה הנ״ל ואת דמויותיהם של כ־600 מילדי ישראל, אשר איתם ובתוכם עשה את עבודתו הפידגוגית־הציבורית ואת שליחותו הציונית־היהודית בשנה האחרונה לפני השואה־החורבן, שהשמיד את זכרם של המורים והילדים מעל פני האדמה...

החוויות שטרם נשכחו

אם כי טושטשו הדיוקנאות ונתערבבו הדמויות במרוצת השנים, הרי עדיין שמורות בזכרוני החוויות המיוחדות מאותה שנה: הישיבות הפידגוגיות של חבר־המורים והמסיבות החברתיות בינם לבין עצמם; הצגת־הילדים הרב־גונית בחג החנוכה; הופעת המקהלה והתזמורת של ביה״ס בחג־הפורים; הטיול המאורגן של כל הכיתות אל מחוץ לעיר

** הכיתות א—ב—ג—ד היו כפולות, הווה אומר, סה״כ היו בביה״ס 11 כיתות־לימוד + מכינה". (ל. ל.)

בל״ג בעומר; התהלוכה בערב חג־השבועות של תלמידי הכיתות הנמוכות (עם דגלים, כרזות וירק) אל מקום הטקס של „הבאת ביכורים״ לוועד־העירוני של הקק״ל; מסיבת־הסיום של שנת־הלימודים 1938/39 (ב־15 ביוני 1939).

הצגת־ילדים בביה״ס העברי ע״ש „ח. נ. ביאליק״ בשנת 1936.

קינדער־פאָרשטעלונג אין דער העברעישער פאָלקס־שולע א. נ. „ח. נ. ביאַליק״.

ל־1 בספטמבר 1939 נועדה מסיבת־הפתיחה של שנת־הלימודים החדשה (1939/40) ואני הוזמנתי ע״י הנהלת בית הספר להמשיך באותם התפקידים שמלאתי בו. לא הופעתי למסיבה הנ״ל, כי באותו יום פרצה מלחמת־העולם השניה, ועד היום אינני יודע מי הופיע במסיבה ובאם בכלל נתקיימה. יודע אני, כי ביה״ס עוד המשיך להתקיים כבית־ספר אידישאי בהנהלתו של א. נובופרוצקי, בשתי השנים של השלטון הסובייטי (1939—1941). אך לא היה זה עוד ההמשך של בית־הספר שאני הכרתיו, היה זה בית־ספר אחר לגמרי גם אם בראשו עמד אותו המנהל, גם אם עבד בו חלק מאותם המורים, גם אם בין כתליו למדו והתחנכו אותם התלמידים.

בית־הספר העברי באיביה, שאת מהותו ותוכנו בשנה האחרונה לקיומו העליתי כאן מתהום־הנשיה, בית־הספר הזה ירד לאחר מכן אל ארץ־הנשיה מבלי לקום שוב...

שמואל גלר / רמת־גן

בית הספר באיביה בשנות השלטון הסובייטי (1939—41)

שמו של בית הספר העברי „תרבות" באיביה הלך לפניו. עוד בהיותי בווילנה נפגשתי עם נוער איביאי שהמשיך שם בלימודיו בבתי ספר תיכו־ניים. הצטיינו בידיעותיהם המסועפות, בכשרונו־תיהם הבולטים וביחסם הרציני ללימודים. זהו סימן מובהק, שבית הספר העברי באיביה העניק לחניכיו ידיעות נרחבות, והעיקר, נטע בהם את התשוקה ללמוד, להתעמק ולצלול בים התרבות היהודית והכללית.

הגעתי לאיביה בסתיו 1939, אחרי שהצבא האדום כבש את האזורים המזרחיים של פולין, ואיביה נכל־לה בתחום הרפובליקה הביילורוסית. בית הספר העברי „תרבות" נהפך בין לילה לבית ספר ממלכתי עם שפת ההוראה, יידיש. בתור בוגר סמינריון למו־רים בווילנה הטצרפתי לחבר־המורים של בית הספר. והימים ימי גיאות והתעוררות. אחרי תקופת שפל, נגישות ופרעות שבה חי המיעוט היהודי תחת השלטון הפולני, הורגש משב־רוח רענן והאוכלוסיה היהודית נשמה לרווחה. בפני הנוער היהודי בעיירה הקטנה — שחי חיי־ניוון כלכלי, ללא אפשרות של התקדמות והשתלבות בחיי הכלכלה והחברה של פולין האנטישמית, — נפתחו אופקים חדשים ונרחבים. שאיפת הנוער היהודי היתה ללמוד ולהגיע לאוניברסיטאות, לטכניונים וליתר מוסדות ההשכלה הגבוהים שברחבי המעצמה הסובייטית האדירה.

הרעב הגדול להשכלה נתן את אותותיו בעבודת בית הספר. כתלי בית הספר של „תרבות" לשעבר היו צרים, כדי לקלוט את כל התלמידים שנרשמו. מספרם הגיע מעל ל־600. בימי השלטון הפולני למדו ילדים יהודיים במספר זעום גם בבית הספר הממלכתי הפולני „פובשאָכנה". עכשיו עברו כולם לבית הספר היהודי. משום כך היו הכיתות מקבילות ובאלצו ללמוד במשמרות. לימים הוסיפו לנו בנין חדש ליד רח' ה„פערד־מארק" (שוק הסוסים). עבודת ביה"ס נכנסה למסלול תקין. מוסדות החינוך הסובייטיים אירגנו קורסים אוניברסיטאיים שונים, על מנת להדריך את מורי בתי הספר ביסודות המטודיקה ובשיטות ההוראה הסובייטית. המורים בבתי הספר ביידיש קיבלו הוראות נוספות, מפי מפקחים הממונים על בתי הספר ביידיש, שרובם נימנו על מורי בתי הספר של „צ.י.ש.א." (מרכז בתי הספר ביידיש בפולין לשעבר). במאמץ עליון התגברו המורים על קשיי הלשון, קשיי שיטות חינוך והבדלים אידיאולוגיים, ותוך רצון כן הירבינו תורה

למשה׳לעך ושלמה׳לעך בהתאם לדרישות ולתנאים החדשים. בתקופה זו היה הרכבו של חבר־המורים כדלהלן:

המנהל, אריה נובופרוצקי, **מורה דגול ובעל כושר מנהלי וארגוני למופת; המורה הותיק,** דוד בנדר, **יהודי מלא וגדוש בחכמת היהדות;** עקיבא בקשט — **מורה ותיק של רשת החינוך ביידיש („צ.י.ש.א.") — מורה ללשון ולספרות היידיש;** יהושע בקשט, **יליד איביה;** מרדכי (מוטל) בקשט, **שהתענה שנים רבות בבתי הסוהר בפולין, בשל פעילותו במחתרת הקומוניסטית;** שבתי חזן, **מורה בעל ותק ויכולת (חתנו של עו"ד בנדר) — מתמטיקה;** איצקוביץ׳ (מהעיירה **בליצה ע"י לידה) — לימודי טבע;** שמואל גלר — **היסטוריה וגיאוגרפיה;** מוסיה קוזלובסקי **ובעלה** אליהו גולינקין **(מחנך דגול ובעל השכלה גבוהה — מתמטיקה;** נונצ׳יק מייארוביץ׳ — **מוסיקה. בכיתות הנמוכות לימדו המורות:** ברכה קורטץ׳, זלצברג, אידה זבלינסקה וסוננזון. **היו גם שני מורים רוסיים לשפות הבלורוסית והרוסית.**

המועצה הפדגוגית של ביה"ס היהודי (מס׳ 3) בשנות השלטון הסובייטי (1939—1941).

למותר להוסיף, שתקציב בית־ספרנו כוסה כולו ע"י הממשלה הסובייטית. זה היה שינוי רדיקלי לטובה לעומת המצב הקודם, כשקיומו של ביה"ס על מוריו, היה תלוי משכר הלימוד של ההורים וחרב דאַמוקלס התנופף מעל לראשו. תודות למאמציו ולכשרונותיו

של המנהל, נובופרוצקי והצוות המותאם והמסור של המורים התנהלו הלימודים כסידרם. ילדי בית הספר המשיכו במסורתם המפוארת ולמדו בהתמדה. הורגשה התקדמות ניכרת בכל המקצועות. המעבר מעברית ליידיש לא הכביד במיוחד על התלמידים משום שיידיש הרי היתה שפת האם שלהם. בכל הכיתות התבלטו כשרונות מובהקים.

מי יודע כמה גאונים ואנשי־רוח לתפארת היו קמים מביניהם לעם היהודים ולעולם כולו, לולא נקטלו באיבם ביד אכזרית? אחטא לאמת, באם יתקבל הרושם שכאילו שררה אידיליה בלבות המורים ובין כותלי בית הספר. היו מקרים של חריקת שיניים ונשיכת לשון (אי הלשון, החיים והמות בידי הלשון...).

זכורני, פתאום נתקבלה הוראה, שעלינו ללמד גם בימי השבת. כותב השורות וכ"כ מרבית המורים לא היו דתיים. אבל כולנו נפגענו עמוק מהוראה זו. ראינו בה לא רק פגיעה ברגשות הדתיים של מרבית ההורים והתלמידים, אלא גם פגיעה ברגשותינו הלאומיים. עוד היום רואה אני לפני את עיניהם העצובות של ילדי ישראל שנאלצו לוותר על מסורת של דורות ולבוא לבית הספר עם ילקוטיהם ביום השבת. הנכון הוא שהמורים השתדלו בשבתות לנהל שיחות כלליות, לחזור על הלימודים ולהמנע ככל האפשר מכתיבה.

בתור מורה להיסטוריה נתקלתי בתקופת חמלניצקי. בהיסטוריה הסובייטית מופיע, חמלניצקי כגיבור לאומי שנלחם ב„שלאַכטה" הפולנית (שיכבת הרוזנים וה„פריצים"), למען שיחרורה של אוקראינה. לבי התכווץ מעלבון וצער! אף מילה על גזרות ת"ח ות"ט, דם שנשפך על ידי „לוחם החירות" המהולל... ושוב בהיסטוריה של עמי ברית המועצות מסופר על עשרות גזעים, עמים ושבטים, אבל על העם היהודי — הס מלהזכיר... כן, קשה היה להיות מורה להיסטוריה בבית ספר סובייטי לילדי ישראל...

למרות הפגמים והתקלות הנזכרים, התנהלו הלימודים כסדרם וביה"ס התחיל להתבלט הודות לעבודתם המסורה של המורים והתקדמותם של התלמידים. המנהל, נובופרוצקי שימש לכולנו דוגמה במרצו ובמסירותו לעבודה ללא לאות. העבודה נמשכה ברציפות יום וערב המפקחים מטעם מוסדות החינוך העליונים, שהיו מבקרים אותנו מפרקה לפרקה, לא חסכו דברי הערכה ושבח לבית ספרנו.

בביה"ס התקיימו חוגים שונים: למוסיקה, מקהלה ותזמורת (נונצ'יק), לביולוגיה (איצקוביץ'), למתמטיקה (גולינקין), לשיפור הלשון הרוסית (נובופרוצקי) וכו'. המקהלה והתזמורת הופיעו בהצלחה רבה בתכניות האמנותיות במסגרת האקדמיות ואסיפות־העם שהיו מתקיימות לעתים קרובות בקלות (בבנין „דום לודובי" לשעבר) באולימפיאדה של בתי הספר בברנוביץ' (אובלאסט־גליל, שאיביה השתייכה אליה מבחינה אדמיניסטרטיבית) השיגה התזמורת שלנו את הפרס הראשון.

באיביה התקיימו עוד שני בתי ספר בשפה הביילורוסית ובראש עמדו המנהלים: לרוך וטורביאַק, שניהם פולנים שהיו לפני כן מנהלי בתי הספר הפולניים. לצנינים היו בעיניהם ההישגים של בית ספרנו ובמיוחד הצלחתו של נובופרוצקי. לרוך, אנטישמי ידוע עוד מימי השלטון הפולני התנקם בבוא הזמן בצורה איומה במורים היהודים ובמיוחד בליובה נובופרוצקי ועקיבא בקשט (הלשין עליו כעל קומוניסט פעיל). אבל בימי השלטון הסובייטי, כשהסיסמה היתה „אחוות עמים" השתתפו בקורסים, למדו, ושרו יחד שירי תהילה, לסטלין ה„גדול" ולחיים המאושרים במולדת הסובייטית החופשית... למען האמת,

עלי להדגיש שהיה יחס של כבוד מצד השלטונות האזרחיים והמפלגתיים (למעט את המוסד המפורסם לשימצה, „נ.ק.וו.ד.") למורי בית־ספרנו.

מוסדות החינוך התענינו במיוחד בילדים מוכשרים והשתדלו לגלותם. בבית ספרנו למד ילד בשם ביָגון, בן לאלמנה עניה. למרות גילו הצעיר (בן 12), הצטיין בציור. כשראה אחד המפקחים את ציוריו נפגש עם הילד. לקח כמה מציוריו לעיר־המחוז (אובלאסט), ברנוביץ). כעבור זמן קיבל בית הספר עבורו חבילה עם מכחולים וצבעים. כן ביקשו שהנהלת ביה"ס תתענין בו במיוחד ושתדווח מפקידה לפקידה על הישגיו בלימודים והתקדמותו בציור. השלטונות הבטיחו שאחרי גמר לימודיו, ישלחו אותו ע"ח הממשלה ללמוד ציור במינסק. לא זכה הילד היהודי, ביגון וכאלפי חבריו הושמד ע"י הצורר הנאצי.

נוסף לעבודה הסדירה בביה"ס חויבו המורים לנהל חוגים וקורסים להורים ולהרצות ב„אַרטֶלים" (קואופרטיבים) שהוקמו ע"י בעלי־מלאכה יהודיים. הרצאות ההסברה נסובו על הקונסטיטוציה הסובייטית, וכ"כ על נושאים מדעיים ואקטואליים. זכורני איך התקשיתי להשיב לחיט פשוט על שאלתו: — „איך יכולים הסובייטים למכור תבואה לגרמנים ולתמוך בשלטונו של הפשיסט?" אף על פי שבלבי חשבתי כמוהו, השבתי לו תשובה סטנדרטית מקובלת. שנינו הבינונו איש את רעהו... למרות מסירותם ונאמנותם של המורים, למשטר הסובייטי, לא שכחו המפקחים על „הכשרות", שבית הספר היה עברי, והמורים היו ציונים פעילים בעבר הלא רחוק ומזמן לזמן בדקו את ה„ציציות"... לעתים קרובות היו המורים מוזמנים ל„נ.ק.וו.ד.", שם נחקרו על עברם ופעילותם בעבר וכיום. הם חשדו כנראה שעוד מתנהלת בבית הספר פעילות ציונית, במיוחד שאלו וחקרו על נובופרוצקי. הנכון הוא, שהמורים טמנו עמוק בליבם את נאמנותם לעם, לשפה העברית ולציון. אבל האמת היא ששום פעילות ציונית או אנטי־סובייטית לא התנהלה בין כותלי ביה"ס ומחוצה לו.

בתהלוכות ובהפגנות האימפוזנטיות ב־1 במאי וביום השנה למהפכת אוקטובר היה נובופרוצקי מבליט את תמונות המנהיגים הסובייטיים בגודל ענקי שעלו על אלו של יתר בתי הספר והמוסדות. אבל זה לא עזר לו בהרבה. הוא הבין שטרם שכחו וסלחו לו את עברו הציוני. חשדות־שוא אלו גזלו מהמורים את חדות היצירה.

שנת הלימודים 1940/41 התקרבה לסיומה. המורים והתלמידים התכוננו למבחני הגמר. סידרנו תערוכה מעבודת התלמידים, עתוני קיר, דיאגרמות, מפות ועבודות־יד. תלמידי יתר בתי הספר בעיירה ובסביבה באו בלוית מוריהם לבקרה. מוסדות החינוך בירכו ושיבחו.

אבל פה ושם הדהדו כבר שמועות, שלקראת שנת־הלימודים הבאה ילמדו בשפת יידיש, רק בכיתות הנמוכות (4—1) ובכיתות־ההמשך התיכוניות תהיה שפת ההוראה — רוסית. נמצאו הורים, שבירכו על כך בגלוי. הם טענו: „אנו רוצים, וניתנת לנו האפשרות, שילדינו ימשיכו במוסדות ההשכלה והמדע הגבוהים. והם הלא רק בשפה הרוסית. לשם מה יבזבזו ילדינו את זמנם ומירצם בלימוד שפת יידיש, שלא תביא להם תועלת כלשהי בעתיד ומה עוד שאין כלל תוכן יהודי בביה"ס ממילא?". היה ברור לכולנו, שבית הספר ביידיש שנתיו ספורות.

שנת הלימודים הסתיימה ביוני, 1941. התלמידים והמורים התפזרו בברכות ובתקוה

להתראות אחרי החופש הגדול. אבל להוויתנו, לא זכו לחזור לכותלי ביה״ס... שלושה שבועות אחרי גמר הלימודים פלשו החיות הנאציות לרוסיה. ילדי איביה הכשרוניים הכשרים והתמימים, כילדי כל בית ישראל, הובלו יחד עם מוריהם ומדריכיהם לבורות סטוניביץ׳...

חיה וולאנסקי (לויטין) / רמת־גן

הספריה העממית היהודית

הנוער באיביה היה ברובו צמא־דעת ולהוט אחרי לימודים. אבל איך אפשר היה לרכוש השכלה בעיירה, מקום שם קיים היה רק „חדר" ובשנים האחרונות בי"ס עממי בלבד? מי מתושבי העיירה יכול היה להרשות לעצמו לשלוח את ילדיו ללידה הסמוכה, ששם כן היו בתי ספר תיכוניים, או לווילנה הרחוקה על רשת ההשכלה המסועפת שלה? הדבר היה כרוך בהוצאות מרובות, שרובם המכריע של תושבי איביה לא יכלו לעמוד בכך. נוסף לכך היתה כל משפחה מטופלת בכמה ילדים מוכשרים, שרצו ללמוד. איך להעדיף את האחד על האחרים? רק יחידי סגולה הצליחו במאמץ עליון לצאת את העיירה לשם רכישת השכלה בערים הגדולות.

כאן באה לעזרתם הספריה היהודית ששמה הרשמי היה: „די אידישע פאָלקס־ביבליאָטעק אין איוויע".

הספריה נוסדה בתקופת מלחמת העולם הראשונה, כשאיביה היתה תחת עול הכיבוש הגרמני. הקומנדאנט הצבאי, הופמאן, היה איש תרבות ותמך בכל רעיון של השכלה וקידמה (למרות היותו אנטישמי). בין היתר עזר להקמת הספריה. מישכנה הראשון היה בבית המורה, דוד בנדר. הספרן הראשון היה המורה, עקיבא בקשט.

מובן שמספר הספרים בתחילה היה קטן, בכל זאת עטו הצעירים על הספרים ובלעום ממש. הספריה הגדילה ברציפות את מספר ספריה, במיטב היצירות של הספרות הקלאסית בשפות אידיש ועברית מקור ותרגום מהספרות העולמית. היו בני־נוער שקראו כל ספר שנכנס ולמדו מהם על החיים בעולם הגדול.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם (1917—1939), היוותה הספריה את המרכז הרוחני של העיירה ושימשה מעין תחליף ללימודים ולהשכלה סדירה. ואמנם הנוער קרא והתפתח. רמת ידיעותיו וטעמו גבהו והתעדנו. היו כאלה שנהפכו לאינטליגנטים עממיים, אך ורק הודות לספריה העממית. לא פעם נשמעו בספריה ויכוחים לוהטים וברמה גבוהה, על נושאים ספרותיים שונים. התשלום החודשי היה פעוט. סוד קיומה היה טמון בהוצאות האדמיניסטרטיביות האפסיות. הספרנים: מלך בלוך, אחיו רפאל (פוצ׳ה) בלוך, דוד־מאיר בודנר, ניונטשיק מאירוביץ׳ והאחרון בתור, דניאל גולדשמיד, עבדו שלא על מנת לקבל פרס.

אחרי השריפה הגדולה (מאי 1929), עברה הספריה לחדר בביתו של אריה גירשוביץ׳. שכר הדירה היה 15 זהובים לחודש. אלו היו למעשה כל הוצאות האחזקה. הספריה היתה פתוחה שלוש פעמים בשבוע אחרי הצהרים. ההוצאות כוסו ע״י דמי־קריאה מינימליים והכנסות ממופעים שונים כגון, הצגות דרמטיות של להקת החובבים האיביאית ובתקופה האחרונה מהצגות „רביו״, שהצטיינו ברמתן הגבוהה יחסית והתחבבו על הקהל האיביאי.

ועד הסיפריה העממית היהודית.

פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק.

יושבים משמאל לימין: מ. קגנוביץ׳, ח. וולנסקי, פ. קליקו, שבתאי חזן, ד. מ. בודנר, ד. גולדשמיד.

היוזם, הבמאי, התפאורן ומנצח על התכניות (כולל כתיבת המודעות, היה יעקב (ניונצ׳ק) מייארוביץ׳, שהשקיע הרבה עמל ומסירות ללא גבול בהכנת ההצגות. התכניות כללו שירי־עם, פזמונים, פרודיות, סקצ׳ים, דיאלוגים, חומר הווי איביאי, מקהלה ו„מספרים״ שנלקחו מהצגות להקות ה„רביו״ המפורסמות בפולין: „אררט״, „לעזאזל״, „די יידישע באנדע״, „ווילנער יונג־טעאטער״ וכו׳. מבין השחקנים הצטיינו האחים דוד־מאיר ומשה־מרדכי בונדר. שמם הלך לפניהם כקומיקאים מוכשרים ונחשבו כ„סטארים״ בלע״ז. מבין הזמרים הצטיינו: בלוך מאריאשה (זמן מה הופיעה גם אחותה שרה־גוטה בלוך, כיום אתנו בארץ), איטקה אברמוביץ וכו׳. מבין השחקנים: יהושע גול, שמואל שניידר („קלמן ויגש״), דוד גולדשמיד וכו׳. אחת מהצגות ה„רביו״ המוצלחות בוימה ע״י משה נובופרוצקי (כיום, נבט), שהתארח בשעתו אצל אחיו, מנהל ביה״ס העממי העברי „תרבות״, אריה נובופרוצקי. כל התכנית היתה מבוססת על חרזנות (פזמונים) מההווי האיביאי, שנוצר אחרי הדליקה הגדולה (15 במאי 1929). גם הפזמונים חוברו ע״י משה נובופרוצקי (נבט).

כל ההכנסות הוצאו איפוא לרכישת ספרים. ואמנם גדלה הספריה בקצב מהיר והגיעה לאלפי ספרים בשתי השפות: אידיש ועברית.

בהנהלה היו מיוצגים חברי כל המפלגות בעיר, האידישיסטים וה„הבראיסטים" גם יחד. קרה שהמריבות הבין־מפלגתיות נתנו את אותותיהן גם בספריה. כאמור, ישבו בהנהלה שוחרי שפת אידיש ועברית. כשמלחמת השפות הגיעה לשיאה, התפלגה הספריה, פשוט התחלקו הספרים.

הציונים תכננו ספריה על טהרת העברית. לשם כך פנו ה„הבראיסטים" לתושבי העיירה והתרימו את שוחרי העברית (בדרך כלל זהה עם ציונות) לרכישת ספרים בעברית. המבצע זכה להצלחה מעל למשוער. כעבור זמן קצר, התאחדו שוב שתי הספריות. הוסכם מעתה לרכוש ספרים בשתי השפות לפי אחוזים קבועים מראש.

אני זוכרת את מסיבת האיחוד, אשר התקיימה בביתנו בשנת 1935, „קואליציה" כזאת מקיר אל קיר לא היה לה מקום בשום מוסד אחר. היה כאן נציג הימין הקיצוני, ה„ביתרי", ישראל־שמחה שלוסברג, נציגי כל המפלגות הציוניות מימין ומשמאל, מנציג ה„פועלי־ציון־שמאל", שייצג בעצמו את כל המפלגה, דניאל גולדשמיד. שני הבונדאים: משה סטוצקי ויצחק פדר (לימים עבר ל„פועלי ציון" — צ.ס.) עד פוטשה (רפאל) בלוך, הקומוניסט.

חברי הנהלת הספריה בתקופה האחרונה היו: שבתי חזן, משה כגנוביץ׳, רפאל בלוך, חיה לויטין (וולנסקי), דניאל גולדשמיד, דוד־מאיר בונדר וקליקו פרץ (כיום אלופי), עד עליתו ארצה בשנת 1933. זמן מה היה פעיל גם לייב בקשט ז"ל.

המאבק בוועד הספריה וכ"כ באסיפות השנתיות השתקף בין כל המפלגות הציוניות — מצדדי העברית, לבין השמאל האנטי־ציוני („בונד", קומוניסטים), שהיו מגדירים את עצמם כאידישאים. היה מאבק על נפשותיהם של הקוראים משני הצדדים, במיוחד לפני האסיפות השנתיות, בהן בחרו את הוועד. לאחר המאבק על בחירת הוועד פעלו כולם בצוותא לטובת הענין המשותף, ושכחו את כל המריבות והחיכוכים מתקופת הבחירות.

נוסף להצגות דרמטיות ו„רביו" ערכה ההנהלה גם משפטים ספרותיים וערבי ויכוחים על נושאים ספרותיים וציבוריים שונים. זוכרת אני את המשפט שהתקיים ב„בית העם" על גיבור ספר „יאשע קאלב" לזינגר. המשפט נערך לכל פרטיו דקדוקיו של בית המשפט האזרחי. בין חבר השופטים היה מנהל בי"ס „תרבות" ליובה נובופרוצקי. הסניגור היה המורה לידסקי מז׳טל. הופיעו גם עדי תביעה וסניגוריה. היו גם „תקריות" משפטיות. משה כגנוביץ׳ „התנגד" לשאלה מסוימת וביקש להכניס לפרוטוקול פרט „חשוב". הכל התנהל ויצר רושם של משפט ממש. פסק הדין יצא „חייב". נובופרוצקי התוסס ומלא־המרץ לא אהב טיפוסים של בטלנים... אחרי פסק־הדין התנהלו ויכוחים ערים באולם. בין הקהל היה אורח, אדם משכיל מוורשה (קרובו של ברל גרופ), שטען, שהיה כאן עיוות הדין. לדעתו מחובתה של החברה לקרב את „יאשע קאלב" לעצמה ולא להוקיעו. הוויכוחים עמדו על רמה תרבותית גבוהה. באותו זמן פרצה „מלחמת־הקודש" בעיירה בין בתי הספר האידישאי והעברי.

כן, כאלו היו פני הנוער שלנו. ער, תוסס, צמא־דעת והשכלה.

היכן נעלמו כולם?

איתם, הקבורים בבורות ע"י החורשה בסביבת הכפר סטוניביץ׳, גם נעלם מהעולם נכס תרבותי רב־ערך — הספריה העממית היהודית באיביה.

טעאַטער אין איוויע

א. גרינדונג פון דראַמאַטישן ליבהאָבער־פאַראיין

דער דראַמאַטישער ליבהאָבער־פאַראייִק איז געגרינדעט געוואָרן אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (1914—1918). ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז דער דייטשער קאָמענדאַנט, האָפּמאַן, האָט אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערן אינטערעס פאַר קולטור־טעטיקייט און סטימולירט יעדע איניציאַטיוו (יידישע שולע, ביבליאָטעק און דראַמקרייז).

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זעלטן פאַרבלאָנדזשעט קיין איוויע אַ יידישע וואַנדער־טרופּע. אָבער די איוויער אינטעליגענץ האָט שוין באַוויזן צו זען איינצלנע אויפפירונגען פון בעסערן יידישן טעאַטער אין ווילנע. דער מאַנגל אין מיטלען אויפצוהאַלטן די סאָציאַלע הילפס־אינסטיטוציעס (ביקור־חולים, לינת־הצדק, אומזיסטע קיך אד״גל) האָט געבראַכט צום געדאַנק צו „שטעלן" אַ פּיעסע, וועמענס הכנסות זאָלן דערמעגלעכן אָנגיין מיט דער הילפס־אַרבעט. אויב די וואַנדער־טרופּעס האָבן בעיקר געשפּילט היסטאָרישע אָפּערעטעס פון גאָלדפאַדען, ווי: „שולמית", „בר־כוכבא" א״אַ, האָט דער איוויער ליבהאָבער־קרייז שוין געשפּילט פּיעסן פון גאָרדאָן, הירשביין, פּינסקי („מירעלע אפרת", „קעניג ליר", „דער דאָרפסיונג", „דער אייביקער וואַנדערער" א״אַ) און אַפילו פון וועלט־רעפּערטואַר („קרייצער סאָנאַטע" פון טאָלסטאָי).

געשפּילט האָט מען אין טשעטשינקעס גרויסן מויער (פערד־מאַרק), שפּעטער אין הינטערשטן טייל פון די ריאַד־קראָמען. די וויכטיקסטע ראָלן אין די דאָזיקע פאָרשטעלונגען האָבן אויסגעפירט: יצחק עפּשטיין און זיין שוועסטער, מלכה, קיווע באָקשט, זיין ווייב, האָדעס, און איר שוועסטער מערע, דוד שעפּסנוואָל, גיילע גוטעלעווסקי הדסה אַבראַמאָוויטש, אברהמל גאָלדשמידט און זיין שוועסטער, שרה, שרה קאַרפעל א״אַ. רעזשיסירט האָבן: דער פּראָוויזאָר רובינשטייק (שפּעטער אָוועקגעפאָרן קיין רוסלאַנד), אַ פּוילישער זעלנער מיטן נאָמען סענדיק, וועלכער האָט סטאַציאָנירט אין אָרטיקן פּוילישן גאַרניזאָן אין די יאָרן 1918־20 און קיווע באָקשט.

ב. דער דראַמאַטישער קרייז אין די צוואַנציקער יאָרן

במשך פון דער צייט זיינען אַרויף אויף דער איוויער בינע פיל צענדליקער בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן געגלייבט אין זייער טאַלאַנט. די פריִערדיקע אַרטיסטן האָבן צוליב פאַרשידענע סיבות פאַרלאָזט דעם קרייז, און עס זיינען אויפגעקומען נייע אַרטיסטישע טאַלאַנטן. במשך פון דער צייט האָט זיך אויסגעקריסטאַליזירט אַ גרופּע, וואָס האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט, אויסטראָגנדיק אויף אירע פּלייצעס די פאָרשטעלונגען.

ווי געזאָגט, האָבן אין געציילטע פאָרשטעלונגען זיך באַטייליקט פיל יוגנטלעכע, וועלכע האָבן גיך איבערגעריסן זייער אַרטיסטישע „קאַריערע" (נח קאַבאַק, דוד קאַגאַנאָוויטש, די שוועסטער שעפּסנוואָל — רייכל און חאַנטשע, דבורה זאַלצמאַן־חעמעס, שמואל אַשעראָווסקי, ירוחם קאַבאַק, אהרן קאַבאַק א״אַ), אָדער עמיגרירט (אברהמל גאָלדשמיד,

שרה קאַרפּעל, הדסה מיטעלמאַן א״אַ). די שטענדיקע, וועלכע האָבן אויסגעפירט די הויפּט־ראָלן כמעט אין אַלע פאָרשטעלונגען צווישןביידע וועלט־מלחמות, זיינען געווען: דוד גאָלדשמיד, יהודית קאַבאַק, הדסה אַבראַמאָוויטש (ביז איר עליה קיין א״י אין 1926), קיווע און האָדעס באַקשט, אברהם אַשעראָווסקי, נאָנטשיק מייעראָוויטש, שרה גאָלד־שמיד (ביז 1931), חאַסיע קאַרפּילעווסקי (ביז איר עמיגרירן קיין פּאַריז, 1930), דוד־מאיר בודנער און משה־מאָטע בודנער. די קלאַסיפיקאַציע איז געווען צווישן עלטערע און יינגערע ראָלן, טראַגישע און קאָמישע ראָלן. אין עלטערע ראָלן האָט זיך באַזונ־דערס אויסגעצייכנט: דוד גאָלדשמיד (אויך אַלס קאָמיקער), יהודית קאַבאַק, האָדעס באַקשט און שרה גאָלדשמיד. אין יונגע ראָלן (ס׳רוב אַלס פּאַרליבטע): חאַסיע קאַרפּי־לעווסקי, שרה קאַרפּעל, אברהם אַשעראָווסקי א״אַ. אַלס קאָמיקער האָבן זיך אויסגע־צייכנט די ברידער בודנער. אַלס אַ טאַלאַנטפולער פיל צוזאַגנדיקער קאָמיקער האָט זיך אויסגעטיילט דוד־מאיר בודנער, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן פיל אינטעליגענץ און אַר־טיסטישע אינטואיציע.

רעזשיסערן זיינען געווען: קיווע באַקשט און נאָנטשיק מייעראָוויטש..

דער רעפּערטואַר האָט זיך אויסגעברייטערט און ס׳רוב פלעגט די געשפּילטע פּיעסע זיין אַזאַ, וואָס האָט געהאַט דערפאָלג אויף די בינעס אין ווילנע און וואַרשע. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס רעזשיסער נאָנטשיק, וועלכער איז אויך געווען דער מוזיקאַלישער לייטער און דיריגענט פון אָרקעסטער, ווען דאָס איז געווען נייטיק. ער איז געווען דער איניציאַטאָר, אָרגאַניזאַטאָר און טעכנישער לייטער פון די פאָרשטע־לונגען. עס פלעגט טרעפן, אַז אַן אַרטיסט פון דער פרעמד פלעגט קומען און רעזשיסירן אַ פאָרשטעלונג מיט די איוויער ליבהאָבער, אויספירנדיק גלייכצייטיק די הויפּט־ראָל און, פאַרשטייט זיך, באַקומען אַ טייל פון דער הכנסה. די הכנסות פון די פאָרשטעלונגען זיינען געווען באַשטימט פאַר די סאָציאַלע הילפס־אינסטיטוציעס אין שטעטל און פאַר קולטור־צוועקן (בית־יתומים, ביקור חולים, ביבליאָטעק, בלאָז־אָרקעסטער א״אַ). דער שטענ־דיקער גרימירער איז געווען דער פאָטאָגראַף, לייב קאַלמאַנאָוויטש, וועלכער איז במשך פון דער צייט דערגאַנגען צו קענטיקע דערגרייכונגען אין דער גרים־קונסט. סופ־ליאָרן: שמואל־נחום קאָשצער, מייליך און פאָטשע בלאָך, דניאל גאָלדשמיד א״א.

די פאָרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען אין דעם גרויסן הילצערנעם „סאַראַי״ פון דער פאַזשאַרנער קאָמאַנדע אויפן מאַרק. אין טאָג פון דער פאָרשטעלונג פלעגט מען אַרויס־שלעפּן די פעסלעך און פאָמפּע־מאַשינען אין דרויסן און די הילצערנע בענק פלעגן פאַרנעמען זייער אָרט. די בינע איז געווען אַ פּערמאַנענטע און בלויז די פאָרהאַנגען פלעגן אַראָפּגענומען ווערן נאָך דער פאָרשטעלונג.

דער רעקוויזיט (קאָסטיומען, אויסשטאַטונג פון דער בינע אאַז״וו) פלעגט מען אויס־לייען פון פריוואַטע הייזער. אַלס פאַרגיטיקונג פלעגט מען געבן אַ „קאָנטראַמאַרקע״ (אומזיסטער בילעט). די פאָרשטעלונגען פלעגן ס׳רוב פאָרקומען מוצאי יום־טוב. צו אַ פאָרשטעלונג פלעגט מען זיך אין שטעטל גרייטן ווי צו אַ גרויסן יום־טוב פול מיט דערוואַרטונג און אומגעדולד. צו די פאָרשטעלונגען פלעגט קומען די יוגנט פון די אַרו־מיקע שטעטלעך און ישובים (ליפּנישאָק, באַקשט, באָריסאָווקע, טראָב א״אַ). אַ דער־

פּאַלגרייכער ספּעקטאַקל פלעגט „גיין" צוויי נעכט (אין איוויע פלעגט זיך אַ פאָרשטעלונג אָנהייבן זייער שפּעט). אויף מער האָט ניט געקלעקט קיין פּובליקום...

ג. טעאַטער אין די דרייסיקער יאָרן

אין די דרייסיקער יאָרן האָבן געווײַלט אין איוויע עטלעכע בעסערע טעאַטער־טרופּעס און דער איוויער עולם האָט געלעקט די פינגער פון די אויפטריטן פון אברהם מאָרעווסקי און זשאַק לעווי. נאָכמאַכנדיק די גרויסע קולטור־צענטערן, ווו עס זיינען אויפגעטראָטן פּאָפּולערע קליינקונסט־טעאַטערן („אררט", „די יידישע באַנדע", „אַזאַ־זעל"), וועמענס אַקטועלע פזמונים און מעלאָדיעס האָבן זיך דאַן געטראָגן איבער אַלע יידישע ישובים — האָט מען אויך אין איווע געפּרווט דעם זשאַנער.

די רעכטע „פּועלי־ציון" האָבן געגעבן אַ דערפּאָלגרייכן רעווי־אָוונט א. נ. „איוויע אויפן צימבל", אונטער דער רעזשי פון נאָנטשיק מייעראָוויטש, וועלכער האָט אויך געשריבן די מוזיק צו די לידער. משה נאָוואָפּרוצקי האָט, ווײַלנדיק צו גאַסט ביי זיין ברודער ליאָווע, רעזשיסירט אַ רעווי־אָוונט א. נ. „עס לעבן די קבצנים", לטובת דער פלוגת הכשרה פון „החלוץ", וועלכע איז דאַן געווען אין איוויע. ביידע רעוויעס זיינען געווען אין אַ קענטיקן טייל באַזירט אויף פּאַראָדיעס, איוויער אַקטואַליעס און שטעטל־דיקן פאָלקלאָר און זיינען געווען זייער פּאָפּולער אין דער גאַנצער אומגעגנט (אַ טייל פון די לידער פון משה נאָוואָפּרוצקי א. נ. „איוויער רעווי־פאָלקלאָר", זע אין דעם פאָל־קלאָר־טייל).

די רעווי־אָוונטן צוגלייך ווי די אַנדערע פאָרשטעלונגען זיינען שוין אויפגעפירט געװאָרן אין „דאָס לודאָווי" (פאָלקס־הויז) ביי פיל באַקוועמערע בינע־און זאַל־באַדינגונגען, ווי אין „פּאָזשאַרנעם „סאַראַי" (ווינטער זיינען דאָרט ניט געווען קיין מעגלעכקייטן פאַר אויפפירונגען).

עס זיינען אויפגעקומען נייע „שטערנס", זינגער און טענצער: מלכה בענדער, די שוועסטערן: שרה־גוטקע און מאַריאַשקע בלאָך, דבורה שמוקלער, יהושוע גאָל, שמואל שניידער, העניע שמוקלער, די שוועסטערן: איטקע און מלכה אַבראַמאָוויטש, לעווין (שמואל דעם שוסטערס טאָכטער), סאָניע ראַפּאַלאָוויטש א"אַ.

דער „סטאַר" פון די רעווי־פאָרשטעלונגען איז געווען משה־מאָטע בודנער, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס קאָמיקער און פלעגט, בלית־ברירה, אויך אונטערזינגען... דער מוזיקאַלישער לייטער און רעזשיסער איז געווען, יעקב (נאָנטשיק) מייעראָוויטש. די רעווי־נומערן (פּאַראָדיעס, לידער, סקעטשן, סצענעס) זיינען געשריבן געוואָרן דורך ז. מייעראָוויטש, מ. קאַגאַנאָוויטש, מ. נאָוואָפּרוצקי, ד. מ. בודנער א"אַ. דער גרעסטער טייל איז פּשוט געווען געגנבעט פון די גרויסע פּאָפּולערע רעווי־טעאַטערן. עטלעכע רעווי־פאָרשטעלונגען זיינען אויפגעפירט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך (ליובטש, ליפּנישאָק א"אַ).

ניטאָ דער איוויער טעאַטער, ניטאָ די אַמאַטאָרן־אַרטיסטן. עס זיינען בלויז פאַר־בליבן די פאָטאָגראַפיעס. בלויז געציילטע פון זיי האָבן איבערגעלעבט די מלחמה. יעדע פאָטאָגראַפיע איז אַ בית־עולם...

(לויט די אינפאָרמאַציעס פון הדסה מיטעלמאַן (אַבראַמאָוויטש), חדרה; חאַסיע קאַרפּילעווסקי, פּאַריז; משה נאָוואָפּרוצקי (נבט), גדרה, און מ. קאַגאַנאָוויטש, ת"א)

הצגת־רביו „איוויע אויפן צימבל" ע"י מפלגת „פועלי־ציון" (צ. ס.), בביומו של נ. מייאֶרוביץ'.

אגודת החובבים במחזהו של גורדין „פרא אדם".
איוויער דראַמאַטישער פאַראיין אין דער דראַמע „דער ווילדער מענטש".

דוד גולדשמיד ומשה־מוטה בודנר באחת ההצגות של ה„חובבים".

דוד גאָלדשמידט און משה־מאָטע בודנער אין איינע פון די פאַרשטעלונגען
פון די שטעטלשע „ליבהאָבער".

האגודה הדרמטית במחזה „חנה'לה התופרת", בביומו של נונצ'יק מייאֶרוביץ'

מפלגות, אגודות ומוסדות אשראי
פארטייען, פאראייניען און קרעדיט אינסטיטוציעס

ניצני התנועה הציונית לאחר מלחמת העולם הראשונה

המפלגה הראשונה — „צעירי ציון"

עם פרוץ המהפכה ברוסיה בשנת 1917, קמה ברוסיה תנועה גדולה שדגלה ברעיון הציוני־סוציאליסטי. שמה של המפלגה — „צעירי ציון". את הרעיון של יסוד סניף של המפלגה באיביה הגו שני צעירים: אהרן בנדר ויצחק אפשטיין. אסיפת־היסוד התקיימה במאי 1917 באולם שבביתו של מעלה (מאֵילע — חמו של המורה דוד בנדר) שעליה הודיעו כמקובל באיביה, ע"י מודעות בבתי־המדרש.

כיו"ר המפלגה נבחר יצחק אפשטיין ז"ל. בועד נכנסו: אהרן בנדר, אביגיל גוטלבסקי, א. ב. רבינוביץ' וכו'. כ"כ בחרו בועדות שונות (תרבות, קק"ל, ארגון וכו'). לשם יסוד ספריה הכריזו על מבצע איסוף ספרים בין החברים וכ"כ ערכו מגבית מיוחדת לשם כך. אהרן בנדר שרכש עוד לפני המלחמה את כל הספרים והחוברות שהופיעו על נושא הציונות וא"י תרם את ספריתו הפרטית כולה. פרט לאיסוף כספים בשביל הקק"ל, התרכזה כל העבודה בפעולות תרבות והסברה על המצב בעולם, ברוסיה, בעולם היהודי ובעיקר על ההתרחשויות בתנועה הציונית ובא"י. ערבי השאלות ותשובות, ההרצאות והויכוחים משכו קהל רב, בעיקר מבין הנוער שהיה צמא לאינפורמציה ולדעת.

המפלגה ערכה גם מספר הצגות שעוררו התרגשות רבה בעיירה. הבמאי היה יצחק אפשטיין. אחותו, מלכה, גלמה את „היהודי הנודד". התקיימה גם הצגה דרמטית ששיקפה את החיים החדשים הנרקמים בארץ. מקהלה ליוותה את ההצגות בשירי ציון של פרוג, ביאליק ואחרים, שהיו שגורים בפי המוני ישראל. ההצגה עברה בהצלחה רבה וההכנסה היתה קודש לקק"ל. ההצגה התקיימה באחד הבתים שברחוב וילנה.

חגיגות הצהרת בלפור בעיירה

כשהגיעה, ב־1917, לאיביה הידיעה על כך שממשלת בריטניה הגדולה הכריזה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בא"י, הגיעו ההתרגשות והשמחה לשיאן. אפילו מתנגדי

הציונות המובהקים נאחזו בהתלהבות הכללית. על כל בתי העיירה הונפו דגלי כחול־לבן והיהודים יצאו לרחובות בבגדי־חג כשבדש סרט בצבעי דגל־הלאום. לפנות ערב ציוותה המשטרה הפולנית להוריד את הדגלים.

בית המדרש הישן היה מקושט כולו בדגלי הלאום. משני צידי הבימה התנוססו שתי כרזות: „אדמה וחרות בארץ ישראל!", „ארץ ישראל — לעם ישראל!" לאסיפת העם החגיגית שהתחילה בצהרי היום באו כל תושבי העיירה, זקן וטף, איש ואשה. שני האורחים — נואמים מטעם ההסתדרות הציונית בווילנה הלהיבו את המון המאזינים בתיאוריהם על העתיד הורוד במדינת היהודים שתקום בקרוב בא"י. מילאו אחריהם הנואמים המקומיים: יצחק אפשטיין ואהרן בנדר. הנאספים בכו מתוך שמחה, התחבקו, איחלו להתראות מהר בא"י היהודית וברכו ב„גוט יום־טוב" (חג שמח)... הקהל שר שירי ציון ותפילות מתאימות והתפזר לבתיו עם רדת החשיכה.

מ. בנדר (מרגולין)

יוכבד שמוקלר (בוקס) / רעננה

הסתדרות „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר"

ייסוד הסתדרות „החלוץ" באיביה

בשנת 1920, מיד אחרי המלחמה הפולנית־בולשביסטית (הצבא האדום הסתער בשנה הנ"ל, הגיע עד שערי ורשה ולבוב ונסוג מהר תחת לחץ הצבא הפולני וצבאות ה„אַנטנטה"), נודע שקיימת אפשרות של עליה לא"י. מלכה אפשטיין ומנדל בנדר, ששאפו לעלות ארצה התקשרו עם הפעילים הציוניים בלידה הסמוכה: ברל דבורצקי וקרופסקי. לפי האינפור־מציה שלהם זה יתכן, רק ע"י הצטרפות לקבוצת עולים בווילנה (קבוצות העולים אורגנו ע"י „צעירי ציון". תנועת „החלוץ" היתה עוד בחיתוליה). מנדל בנדר נסע לשם כך לווילנה, התקשר עם מנהיגי „צעירי ציון" (אַנטוביל) והשיג הסכמתם שיצורפו לקבוצת העולים הראשונה, שגרעינה בקבוצת כנרת. באוגוסט 1921 עלו השניים הנ"ל ארצה דרך וינה (מלכה אפשטיין ירדה לאחר מכן וניספתה בשואת איביה).

מלכה אפשטיין עבדה כאחות בבית חולים בצפת ומנדל בנדר בעבודות שונות, בין היתר בייבוש ביצות בעמק יזרעאל. הוא חלה במלריה ומתוך חשש למלריה צהובה נשלח מהארץ בפקודת הרופאים.

כשהגיע בקיץ 1924 לאיביה עלה בליבו הרעיון לארגן סניף „החלוץ". הוא מצא באיביה קבוצה קטנה של צעירים וצעירות שהיו מעונינים לעלות ללא היסוסים ארצה.

כשנודע לועד־הגליל של „החלוץ" בלידה שהוא עומד לארגן סניף „החלוץ" בעיירה, אסרו עליו לעשות כן ללא הסכמתם וללא שליח מיוחד שיבוא במיוחד לשם כך. ואכן, נשלח לאיביה מטעמם חייל יהודי ששירת בצבא הפולני (לא זוכרים את שמו).

בהשתתפותו התקיימה אסיפת־היסוד של הסתדרות „החלוץ". אחרי נאומו של השליח, בו הבהיר את מטרות „החלוץ": הכשרה ברוח הציונות הסוציאליסטית לחיי עבודה פיסית, הכרה ביעוד החלוצי לבנות א"י עובדת וסוציאליסטית ועליה מידית, נבחר ועד הסניף. לועד נבחרו: יושב־ראש — מנדל בנדר, מזכיר — יוסף (יוסל) גירשוביץ, גזבר — גוטליב (ידידיה) קושצר, בתור חברי הועד נבחרו כ"כ: רפאל (פוצ'ה) בלוך, העלמה חנצ'ה שפסנוול וחיים קינקולקין.

הסתדרות „החלוץ" בשנה הראשונה ליסודה (1923).

די אָרגאַניזאַציע „החלוץ" באַלד נאָך איר גרינדונג (1923).

עם ייסודו של „החלוץ" הגיע מטעם המרכז, יוסף בנקובר שהשתתף במספר אסיפות חברים ובישיבות הועד והדריך את החברים במשימות העומדות לפניהם ודרכי הפעולה. מפלגת „צעירי ציון" שהתפרקה בינתיים העבירה את ספריתה ל„החלוץ" ופעיליה: יצחק אפשטיין, אהרן בנדר, אלי־אברהם בקשט ואלי־ברוך רבינוביץ' השתלבו בפעולות התרבותיות־הסברתיות של „החלוץ" ולימים היו גם חברי הועד. העולה הראשונה מתוך חברי „החלוץ" היתה, אסתר גוטלבסקי (חיה כיום בקבוצת „כנרת"), שעלתה בהתחלת 1925. אחרי עזיבתו של מנדל בנדר היה יו"ר ההסתדרות — אהרן בנדר ואחריו, רפאל בלוך (לימים נודע שהוא ניצל את בנין ה„תלמוד־תורה" שב„שולהויף", שהיווה את הלשכה, לפעולות המחתרת הקומוניסטית, הודח והוצא משורות „החלוץ").

המהפכה שחולל „החלוץ" בעיירה

„החלוץ" היתה אז ההסתדרות האחת והיחידה בעיירה. כל הנוער, ללא אבחנה, נהר לשורותיה. ערב ערב התמלא בנין ה„תלמוד־תורה" ב„שולהויף", שהיה ה„לאָקאַל" של „החלוץ", בהמוני נוער משני המינים, שחיפשו מקום מפלט מהשיעמום והריקנות שבחיי העיירה. כאן היה גם מקום מפגש לזוגות נאהבים, שהמשיכו בטיול לילי ל„פריסאַדעס" ולמקומות חשוכים, אינטימיים אחרים...

כמקובל בכל העיירות היה הנוער מחולק לפי המעמדות. ילדי הבעלי־בתים והעשירים לא התערבו בבני הרוכלים והבעלי־מלאכות. עם הקמת „החלוץ" נהרסו המחיצות המקודשות במשך דורות. כאן היו כולם חברים, שווים בחבותיהם ובזכויותיהם. בתמיהה ראו בני־העיירה איך שנוצרו חבורות ונרקמו אהבות, מבלי לשים לב למוצא הסוציאלי. נעלם ה„יחוס" של בני הבעלי־בתים וריגשות הנחיתות של בני בעלי־המלאכה והרוכלים.

המהפכה השניה שחוללה הסתדרות „החלוץ" היתה, ביחס לעבודה ולעובד. העבודה הועלתה למשימת קודש, שמבלעדיה אין להבריא את העם היהודי החולה במובן הסוציאלי והפועל הועלה למעמד של יחוס, שבלעדו לא יתכן כלל לבנות את ארץ־ישראל ולהגשים את המטרה הראשונה והנעלה: עם עובד, א"י עובדת. קשה לשער את המהפכה בהשקפת העולם של בני העיירה כשבני בעלי־בתים, חנוונים וסוחרים התחילו להכשיר את עצמם לחיים בארץ ע"י לימוד מקצועות (במיוחד נגרות), וענפי חקלאות, שהיווה את גולת הכותרת בפעולות ההכשרה של „החלוץ".

נוסף להכשרה לעבודה פיסית קשה נדרש מחבר החלוץ גם הכרת קורות התנועה הציונית על מנהיגיה והסתעפויותיה, פלסטינוגרפיה (ידיעת הארץ) ובשורה הראשונה, ידיעת השפה הלאומית השלטת — עברית. לשם כך קיימו פעילות תרבותית אינטנסיבית ע"י הרצאות, שיחות, ערבי שאלות ותשובות, קורס לשפה העברית (המורים: א. א. באקשט, יוסף גירשוביץ', א. ב. רבינוביץ' ואחרים). נוסף לאלה השתתפו בפעולת התרבות גם אהרן בנדר ויצחק אפשטיין. ד"ר פלוצקר הופיע בסידרת הרצאות על נושאים סניטריה ובריאות ציבורית. מפרק לפרק הגיע נואמים מהמרכזים בוורשה ובווילנה: רשיש, בובר, קופילוביץ (אלמוג) וכו'. הנוער המתבטל והמשועמם מצא ענין רב והשתתף בעירנות בויכוחים על הנושאים השונים שנדונו.

„החלוץ" היה פעיל באיסוף כספים למען הקק"ל והמגביות השונות. החברים הריקו את קופסאות ה„קרן־קיימת" בבתים, הפיצו סרטי קק"ל בחתונות ובנשפים, בט"ו בשבט מכרו חבילות מפירות הארץ ובערב יום הכיפורים הציבו קערה ב„שולהויף".

הסתדרות „החלוץ" באיביה הגיעה להסכם עם המרכז, על הקמת הכשרה חקלאית בעיירה, בכדי לחסוך את הסבל והקשיים הכרוכים ביציאה להכשרה גופנית למקומות מרוחקים (כאמור, נדרשו אז בעיקר חקלאים, שהרי המטרה הראשונה היתה, ליצור מעמד של איכרים יהודים. חכרו חלקת־שדה (גן) ברחוב וילנה (מאַלטע אברהם־יאָסעלעס), שכרו עגלון יהודי, זיבלו בזבל שנלקח מרפתות של יהודים שהחזיקו פרות, חרשו, הכינו את הערוגות וזרעו ירקות. למנהלת הגן נתמנתה יוכבד (יאַכקע) שמוקלר, כבת חקלאי. בהתחלה היא נעזרה בהרבה חברים, שכל ענין החקלאות היה זר להם. לימים נשארה עם

בודדים, שהתיחסו ברצינות להכשרה החקלאית. רק לצילומים בגן היו מתיצבים מרבית החברים... בניכוש עשבי־הבר, השקאות וכו׳ טיפלו למעשה המעטים, שחשבו ברצינות על עליה מהירה והזדקקו לאישור שאכן קיבלו הכשרה חקלאית.

חברי הסתדרות „החלוץ״ בעבודתם בגן הירקות שברחוב וילנר (1924).

די חברים פון „החלוץ״ ביי דער אַרבעט אין גרינס־גאָרטן אין ווילנער גאַס.

כל מי שעלה ארצה צריך היה להבחן בפני ועדת המרכז בווילנה על ידיעותיו והתודעה הציונית־סוציאליסטית שלו. כשהועדה שאלה את שרה׳ל בנדר, מה מקצועה? השיבה: — חקלאית וגם תופרת. העיר חבר ועדת הבחינות בליגלוג: — כן, כנראה, את זורעת בחורף ותופרת בקיץ... המועמדים לעליה שיננו בעל־פה את התשובות על שאלות אבנטואליות של ועדת הבחינות והרבה בדיחות וקוריוזים התהלכו בנדון.

בשנת 1925 עלו ארצה שלושת חברי הועד והפעילים ביותר: יוסל גירשוביץ׳ ז״ל, גוטליב (ידידיה) קושצר ז״ל ויב״ל, חיים קינקולקין. מיד אחריהם עלו ארצה (באוגוסט, 1925), כחברי קיבוץ „הכובש״, שהתארגן בחו״ל לשם הקמת קיבוץ בארץ (כיום קיבוץ „רמת הכובש״) החברות: יוכבד (יאַכקע) שמוקלר, שרה׳ל בנדר ז״ל (מפאת מחלת שחפת ירדה ומתה בווינה) ומלכה וולנסקי (שני). עלייתם של חבר הפעילים ביותר, במיוחד של המזכיר, יוסל גירשוביץ, שהיה הרוח החיה של „החלוץ״, היתה מהלומה קשה בשביל „החלוץ״ במקום.

למעשה לא היו באותה שעה מועמדים נוספים לעליה מידית ארצה. המצב הכלכלי באיביה נשתפר, המכתבים והחדשות מהארץ סיפרו על חיי סבל ועבודה קשה, באו שנות

נשף־פרידה לכבוד עליתה של צילה בלוך לא״י בשנת 1935.

באַנקעט לכבוד צילע בלאָך צו איר אָפּפאָר קיין א״י.

נשף־פרידה לכבוד שושנה (דרייזשע) גירשוביץ׳ לעליתה ארצה.

באַנקעט פאַר דרייזשע גירשאָוויטש צו איר עליה קיין א״י.

מאורעות־דמים בארץ שהרתיעו. העליה הוגבלה עד למינימום. יצא להמתין שנים על שנים בתור לסרטיפיקט. אחרי שנות רעב ועבודה פיסית קשה ב„הכשרה" במרחקים. הרבה הזניחו את הרעיון של עליה ארצה, התחתנו והסתדרו. בשנות השלושים התחילה העליה הבלתי־לגלית וה„הסתננות" ארצה ע"י נישואים פיקטיביים לאזרחי א"י המנדטורית. הסתדרות „החלוץ" איבדה הרבה מערכה בתור מקור לעליה. ההסתדרות היתה קיימת גם בשנים הבאות ובודדים מחבריה הצליחו לעלות ארצה ע"י סרטיפיקטים, אבל, כאמור, איבדה הרבה מתנופתה וחזונה. הפעילים וחלק ניכר מהבריה עברו למפלגת „פועלי־ציון" (מאוחדת עם צ.ס.), שבה מצאו שדה־פעולה, ללא התחייבות לעליה.

כדאי לציין שעם יסודו של „החלוץ" בעיירה, קם במקביל „החלוץ הצעיר" שהכליל את גילאי 16—18, שצריכים היו עם התבגרותם למלא את שורות „החלוץ". החלוצים הצעירים פעלו במרץ, אבל ברובם הכזיבו. הקדרים התפזרו ברובם לכל עבר והיוו את הגרעין למפלגה הציונית־סוציאליסטית „פועלי־ציון" (ימין).

אבל המהפכה הגדולה שחוללה תנועת „החלוץ", ביחס לערך העובד, בעל המלאכה והאדם הפשוט, השאירה אז רישומה בעיירה ושינתה את יחסי־הכוחות והחיים הציבוריים בשנים הבאות. יש להעריך את ההישג נ"ל נוסף לאפשרות של הכשרה ועליה שנתן „החלוץ"לעשרות חבריו, שהתערו והשתרשו בחיי העבודה של הארץ.

אברהם אליאב / תל־אביב

אגודת „צעירי מזרחי" והסתדרות „החלוץ המזרחי"

עם תום מלחמת העולם הראשונה החל הנוער היהודי לחפש פתרונות לעתידו כיהודים וכפרטים גם יחד. שאיפותיו ומאוויו היו קשורים עם ארץ ישראל והחיים החדשים המתהווים בה. כתוצאה מכך, התארגנו בני הנוער במפלגות ציוניות שונות כל אחד לפי השקפתיו ונטיותיו האידיאולוגיות. היו באיביה משפחות כאלה שכל אחד מבניה השתייך למפלגה אחרת. בשבתות ובשעות הפנויות היו מתנהלים ויכוחים והתנצחויות ערים וקולניים, שהדיהם נשמעו ברחוב.

בין המפלגות שהוקמו אז בעיירתנו היו גם אגודת „צעירי מזרחי" ולימים הסתדרות „החלוץ המזרחי", שאחד מבין הפעילים היה גם כותב השורות האלה. עוד בתחילת שנת תרפ"ב (1922) התחיל קומץ צעירים בעיירתנו לארגן את המפלגה הציונית־דתית שנקראה בשם אגודת „צעירי מזרחי".

ראשוני המארגנים והיוזמים היו: הדיין הרב ר' משה מאירוביץ, הרב ר' נפתלי רפלוביץ, ר' לייב פטיש (מולוט), ר' סנדר שמש ור' מרדכי בנדר (המורה). שלושת האחרונים היו בין הראשונים שעלו לארץ עוד בשנת תרפ"ד (1924), והם גם נפטרו בארץ.

מספר חברים מהפעילים ומהמייסדים נבחרו לועד האגודה. תנועת „צעירי מזרחי" באיביה הקיפה חלק ניכר מבעלי־הבתים, מבעלי המלאכה ומהנוער הדתי.

מועדון התנועה היה אז ב„שטיבל" שבבית המדרש הישן. מרכז התנועה היה בווילנה. הועד באיביה התקשר עם המרכז ולפי בקשתו שלח אלינו אחד מחברי המרכז בשם יצחק מונין (דרורי). הוא הרצה בשבת אחה"צ בבית המדרש הישן על מטרותיה של התנועה, הרצאתו היתה מאלפת ומשכה קהל רב. למחרת הרצה במועדון התנועה במסיבת חברים על נושא: „ההיסטוריה היהודית והתנועה הציונית". התנועה קיימה שעורי־ערב, בהם לימדו קורות התנועה הציונית, השפה העברית ודיקדוקה, וכן לימודי קודש: תנ"ך ומשניות.

אגודת „צעירי מזרחי" (תרפ"ה — 1925)
בשורה הראשונה יושבים חברי הוועד ופעילים.

פאַראיין „צעירי מזרחי"
אין דער ערשטער ריי זיצן דער קאָמיטעט און אַקטיוויסטן

באותם הימים היה מרכז התנועה הציוני־דתית וכמו"כ אחד ממארגני תנועת „החלוץ המזרחי" ומהאישים הבולטים בה בגליל ווילנה, מר משה שפירא (כיום שר הפנים בישראל). באותו הזמן גם עבר לווילנה בתור חבר הנהלת המרכז הגלילי מר מרדכי בנדר, אחד מהמייסדים וחבר ועד אגודת „צעירי מזרחי" בעיירתנו. החבר בנדר הזמין את משה שפירא לבוא לאיביה בכדי לעודד ולחזק את נאמני התנועה ומר שפירא קיבל ברצון את הזמנתו.

בגליון מס' 4 של כתב העת „המזרחי" משנת תרפ"ב (1922) פורסמה הכתבה הבאה מאיביה:

„לקראת שבת חנוכה של שנת תרפ״ב (1922) הגיע לעירנו חבר הנהלת המרכז של התנועה הציונית הדתית בווילנה והגליל מר משה שפירא בלווית החבר מ. כהן בכדי לעשות תעמולה לתנועת „צעירי מזרחי" בעיירה. קראנו לאסיפת־עם בבית המדרש הישן שמשכה אליה קהל רב מכל השכבות. בית המדרש היה מלא מפה אל פה. את האסיפה פתח הרב דמתא הגאון, ר' משה שאצקס זצ״ל. בנאומו הנלהב קרא את הצעירים להתארגן בשורות תנועת „צעירי מזרחי". אחריו נאמו האורחים משה שפירא וכהן. בנאומיהם נתנו באריכות הסבר מקיף על פעולותיה של התנועה הציונית העולמית בכלל ועל תנועת „צעירי מזרחי" בפרט, וכמו״כ הסבירו את תפקידיהם הרבים של חברי „צעירי מזרחי" בתקופה זו. דברי נעילה באסיפה השמיע הרב ר' נפתלי רפלוביץ, הדרשן המפורסם. דבריהם של הנואמים השאירו רושם רב על כל הנוכחים. האסיפה רבת־הרושם נשאה פרי ומיד באותו מוצאי־שבת התקיימה ישיבה משותפת של הועד עם האורחים, חברי המרכז. בהדרכתם נתארגנו מחדש פעולות הסניף וגם נתוספו כחמישים חברים חדשים. נבחר ועד חדש מצעירים פעילים. הועד החדש הנבחר בעידודו של הרב ר' משה שאצקס ניגש מיד לעבודה מעשית ומוגברת בכל שטחי הפעולה. והודות להשפעתו הרוחנית הגדולה ועזרתו בכל השטחים של הרב שאצקס, היתה תנועת „צעירי מזרחי" לגורם ניכר בין יהודי איביה."

בשלהי שנת תרפ״ב (1923) הפסיק ועד האגודה את פעולותיו ותנועת „צעירי מזרחי" באיביה התפזרה. הסיבה העיקרית לכך היתה שחלק גדול מפעילי האגודה ששאפו לעלות ארצה, העדיפו לעבור לתנועה דתית חלוצית, שדרכה קיימת אפשרות לצאת להכשרה, שבלעדיה לא ניתן לקבל רשיון עליה (סרטיפיקט).

— —

בשנת תרפ״ד (1924), הוקמה הסתדרות „החלוץ המזרחי". חלק ניכר של חבריה היו חברי אגודת „צעירי מזרחי" לשעבר, ששאפו לעבור למקומות הכשרה ולעלות לארץ ישראל. לועד הסניף של „החלוץ המזרחי", נבחרו: המורה דוד בנדר (יו״ר כבוד), השל גורודייסקי (יו״ר), ישראל־יצחק כגן, חייב־ליב גומניץ, בן־ציון כגן, יעקב קושצר, מרדכי פדרמן, יצחק שמעונוביץ, וסנדר שמש. מועדון הסניף היה ב„שטיבל" שבבית הכנסת הקר (די קאלטע שול). מקום חשוב בראש הפעולות התרבותיות תפסו שיעורי־ערב ללימודי היסטוריה יהודית, עברית וידיעת הארץ (פלסטינוגרפיה), בהדרכתו של המורה דוד בנדר, ושיעורים תורניים במשנה וברמב״ם בהדרכתם של בחורי ישיבת „בית יוסף".

הועד של „החלוץ המזרחי" עמד בקשר מתמיד עם המרכז האיזורי שבווילנה. כעבור שנה התחילה עליתם של החלוצים הראשונים לארץ ישראל. רבים מבני איביה צעירים ומבוגרים התעוררו לעלות לארץ ישראל. הראשון שעלה בשנת תרפ״ד (1924), היה ר' יהודה ליב פטיש (מולוט), שמש בית המדרש הישן ואשתו חיה, ר' סנדר שמש ואשתו לאה, ומדרכי בנדר (המורה). בשנת תרפ״ו (19926), עלה לארץ ר' אהרן־ליב גוטלבסקי עם משפחתו הענפה. באותן השנים עלו ארצה משפחותיהם של: ברוך זלבינסקי, יעקב וילקומירסקי, שאול קרסנוסלסקי, הרב ר' חיים־מרדכי פלטיאל, ישעיה שלובסקי, האחים יצחק ומרדכי שמעונוביץ ועוד הרבה עשרות חלוצים שעלו בשנים שלאחר מכן במסגרת כל ההסתדרויות הציוניות והחלוציות ובדרכים בלתי־לגליות.

רבים היו הישגיה של הסתדרות „החלוץ המזרחי" בדאגה מתמדת למקומות הכשרה, ובהעלותם של עשרות משפחות וצעירים בודדים. עם עלית מרבית הפעילים והגבלת העליה ע"י ממשלת המנדט נחלשה פעולת „החלוץ המזרחי" בעיירה. בינתיים פרצה הדליקה הגדולה (15 במאי 1929), וכמעט כל יהודי איביה נשארו בין לילה ללא קורת גג מעל ראשיהם. גם מאורעות הדמים של שנת תרפ"ט (1929) בארץ ישראל עשו את שלהם. זה גרם להפסקת הפעולות של כל הארגונים והאגודות הציוניות במשך שנה־שנתיים עד שהקימו מחדש את בתיהם על תילם.

הסתדרות „החלוץ המזרחי" באיביה תרפ"ב

בסוף שנת תרצ"ב (1932) קמה קבוצה של צעירים ואברכים והתחילו להחיות מחדש את סניף „החלוץ המזרחי" בעיירה. החברים שיזמו את אירגונו וחידושו של סניף „החלוץ המזרחי" היו: פסח שכטמייסטר, יהודי לייב זאקרויסקי וכותב השורות. הוחלט להזמין את מר ניזבוצקי, יו"ר הסתדרות „המזרחי" ומנהל ה„תלמוד־תורה" בלידה, לבקר את סניפנו. מר ניזבוצקי היה ידוע כנואם בחסד עליון, כמארגן מוכשר וכאחד שהיו לו קשרים הדוקים עם המרכז הארצי של התנועה בוורשה. באחד הימים בעת שהותי בלידה הזמנתי בשם הועד את מר ניזבוצקי לביקור, כדי שיעזור לנו בארגונו ובחיזוקו של סניף „החלוץ המזרחי" בעיירתנו. הוא נענה ברצון להזמנתי.

כמקובל, פרסמנו מודעות על הרצאתו של מר ניזבוצקי. קהל גדול בא להאזין בשבת אחה"צ לנאומו של האורח בבית הכנסת הקר. כל הנוכחים באסיפה התרשמו מהרצאתו

המענינת על התנועה הציונית ועל מצות ישוב ארץ־ישראל. ההרצאה היתה מתובלת בדברי הלכה ואגדה.

ובאותו מוצאי שבת התקיימה אסיפת חברים בביתו של החבר לייב זאקרויסקי, בהשתתפותו של האורח החשוב. מר גיזבוצקי הדריך אותנו איך לנהל את עבודת הסניף וגם הבטיח לעמוד אתנו בקשר מתמיד ולהושיט עזרה בעת הצורך. בו במקום בחרנו בועד חדש של „החלוץ המזרחי". לועד נבחרו: ה"ה — פסח שכטמייסטר (יו"ר), לייב זאקרויסקי (סגן יו"ר), ליפה מיליקובסקי (מזכיר), משה וילקומירסקי (ארגון), טוביה אינגל (תרבות). לימים נתבקשתי להצטרף לועד ולקבל עלי את תפקיד מזכיר הסניף במקומו של מיליקובסקי שפרש.

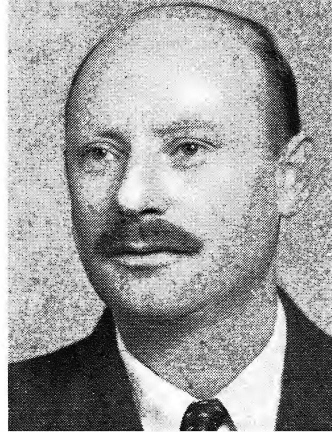
עם הגברת הפעולות בסניף שכרנו את הבית הגדול אצל ישראל־משה שפטל בשביל מועדון הסניף, בו ניהלנו את כל פעולותינו: אסיפות, הרצאות ומסיבות שבת. המרצים הראשיים במסיבות האלה היו: הרב דמתא, ר' זאב פרלמן, המורה דוד בנדר, טוביה אינגל וכו'. כמו"כ הוזמנו מרצים מבחוץ. אם כי בימים ההם היו באיביה תנועות חלוציות שונות מכל המפלגות, הצטרפו בכל זאת רבים מבני הנוער לתנועת „החלוץ המזרחי", בתקוה להגשים את מטרתם לעלות ארצה.

בקיץ שנת תרצ"ד (1934) פרצה דליקה בעיירה טראב (הסמוכה לאיביה). דרוש היה כוח־אדם לעבודה, לפינוי השטחים ולבנין הבתים החדשים. הסניף של „החלוץ המזרחי" באיביה שלח כעשרים חלוצים לעבודות הנ"ל. עזבתי את משפחתי, ויצאתי לטראב לרכז את פלוגת ההכשרה. בהתחלה היתה לנו מלחמה על כיבוש המקום עם קיבוץ של תנועת „השומר הצעיר" מהעיירה הסמוכה אולשאַן. אולם אחרי דין ודברים ובהתערבותם של כמה מחשובי בעלי־הבתים עם רב העיירה בראש, ניצחנו ופלוגתנו נשארה במקום. בעיירה טראב עבדנו כשנה וחצי בכל מיני עבודות, עד עלייתנו ארצה. קבוצה אחרת מסניפנו יצאה למקום הכשרה יותר רחוק, לשרשוב שע"י בריסק, ומשם עלו ארצה (יהודה־לייב בלוך, יצחק שמעונוביץ ועוד). עם עליתם של כל הפעילים והסגירה של שערי הארץ נחלשה הסתדרות „החלוץ המזרחי" בעיירתנו ולימים הפסיקה את פעילותה.

זלמן וולאנסקי / רמת־גן

קן „השומר הצעיר"

א. ייסוד הקן

קן „השומר הצעיר" הסתדרות הנוער השניה (אחרי ה„חלוץ הצעיר"), שנוסדה באיביה. בינואר 1927, הגיעו לעיירתנו שני שליחים מקן לידה: אברהם פולצק ואליהו דמשק, לשם ייסוד קן שומרי.

לרעיון ייסוד תנועת־נוער הצטרפו בהתלהבות: מנהל בית־הספר העברי, אריה נובופרוצקי, המורה פייגלשטיין, צבי (הירש) שמוקלר, צפורה (פייגל) קושצר (כעת באמריקה), שמואל (מוליה) יאנקלביץ' וכו'. הנ"ל עמדו בראש הקן במשך תקופה מסוימת, והיו נאלצים לפרוש, לאחר שהתנועה הלכה והתגבשה מבחינה אידיאולוגית ונהפכה לתנועת נוער ציונית־חלוצית המחייבת את חבריה להגשמה עצמית, שפירושה יציאה להכשרה ועליה ארצה. הראשונים שנכנסו לקן היו המורים, שררה „אידיליה" בין בית הספר העברי לבין הקן. אולם אידיליה זו התנפצה זמן קצר לאחר עזיבת המורים. לאחר מכן נאלץ היה הקן לא פעם להאבק עם מדריכיו הקודמים על הזכות לקבלת תלמידים לתנועה.

אין ספק, שלא מניעים אידיאולוגיים דחפו את הצעירים להצטרף לתנועה, כי כאמור היה „השומר הצעיר" בימים ההם רק תנועת־נוער צופית, ובין עשרת הדברות שחייבו את הצעירים, לא היה זכר לאידיאולוגיה כלשהי. קסם לצעירים הרעיון ליצור מסגרת חברתית משלהם, בה יוכלו לחיות את חייהם הם ולהתנער מהקדרות והשעמום של החיים היום־יומיים בעיירה הקטנה.

יחודו של הקן התבטא בכך, שהוא הצליח להפוך צעירים חסרי־בטחון עצמי ובעלי הרגלי־חיים אינדיבידואליים, לקולקטיב ממושמע עם מטרות משותפות ואורח חיים משותף. הוא הצליח לטעת בהם הכרת ערך־עצמי יחד עם תחושת משמעת קבוצתית לגבי המטרות, אותן רצו להשיג. הקן היה זה אשר הפסיק את חיי הניוון והבטלה, קרא לנוער למרוד במוסכמות של החברה ולעבור לחיים פרודוקטיביים, חיי עבודה ויצירה. בעית הפרודוקטיביזציה של הנוער שימשה למעשה ציר מרכזי סביבו התרכזו כל פעולות החינוך. הקן הכניס תסיסה ואי־שקט בקרב הנוער בעיירה, וניפץ לרסיסים את האשליה המתוקה שאפשר להמשיך בפרנסות ההורים. בשביל צעירים רבים היה מועדון הקן קרן אור ברגעים של אובדן דרך ואמונה בעתיד. הוא פתח בפניהם אופקי חיים חדשים, וחינכם לשינוי מהפכני בחייהם ועתידם.

הקן היה היחידי אשר טיפח והפיץ בעיירה את הפזמון העברי והארצישראלי. כל ביקור, בין אם היה זה מטעם ההנהגה הראשית או הנהגת הגליל, הביא אתו שפע מזימרת ארץ, שירים עבריים שטרם שמעום בעיירה. מהקן היו חובבי הזמר העברי קולטים את השירים החדשים. לא פעם הייתי עד לכך שאנשים היו נעצרים ע״י מועדון הקן, כדי להאזין לשירים שבקעו החוצה. גם להחדרת השפה העברית בקרב נוער־העיירה, היה לקן חלק לא מבוטל. רוב הפעולות, המשחקים והשיחות התנהלו על טהרת השפה העברית, גורם אשר עזר לא מעט ליצירת אוירה חדשה, אוירה דארץ־ישראל.

ב. פעולות החינוך והתרבות בתוך השכבות

הפעולה בין החניכים התנהלה בשלושה מישורים:

1. הסברה ושיחות על בעיות כלליות ועל ארץ־ישראל ,תוך שימוש בסמלים.
2. ספורט וצופיות.
3. חינוך לאהבת הטבע.

לפעולות ההסברה לא היה בתחילה כל רקע אידיאולוגי מוגדר. הן התרכזו בעיקר בחינוך לאהבת ארץ־ישראל, ולחיים החדשים המתרקמים בה. אולם עם גיבושה של התנועה, והפיכתה לתנועה חלוצית בעלת השקפת עולם ציונית־סוציאליסטית, קיבלו פעולות ההסברה והחינוך צורה יותר מוגדרת וברורה, שמטרתה היתה, חינוך הנוער לקראת חיי עבודה בקיבוץ בארץ.

הקן היה מחולק ל־3 שיכבות:

א. שיכבת בני מדבר.

ב. שיכבת הצופים.

ג. שיכבת הבוגרים.

הפעולות בִהן התנהלו בהתאם לגיל.

שיכבת „בני מדבר" היתה מורכבת מצעירים בני 15—12. זהו גיל ללא התלבטויות מיוחדות וללא חיפושי דרך. ולכן נוסף לטיולים, משחקים ומחנות, התבססו שם הפעולות על סיפורים היסטוריים בעיקר מתקופת נדידת בני ישראל במדבר (מכאן גם השם „בני מדבר"), תוך הדגשת מאורעות שניכרים בהם יסודות של שיחרור לאומי וסוציאלי.

שיכבת „הצופים" הכלילה את נוער גילי 18—15. זהו גיל של התלבטויות קשות וחיפוש אחרי פתרונות לשאלות חיים ובעיות מסובכות. הפעולות היו מכוונות לעיצוב השקפת עולמם והשתלבותם בתנועה תוך העמקת ההכרה השומרית. בגיל זה ניתנה לצעירים הסברה יסדית על דרכה ועמדתה של התנועה, לגבי כל הבעיות, שצפו ועלו בעולם ובתנועתנו.

שיכבת „הבוגרים" נוהלה ע״י ועד־פועל, שנבחר ע״י הבוגרים עצמם. בנוסף לפעולות המעמיקות והיסודיות יותר, הוקדשה כאן הרבה תשומת־לב לעיצוב דמותה החברתית, כהכנה לקראת חיי קיבוץ. משיכבה זו נתמנו מדריכים ומחנכים לשיכבות הצעירות, ועם יציאתם של אלו להכשרה, הועברו בהדרגה התפקידים למצטיינים מבין שיכבת „הצופים".

יחס ההורים לקן היה בדרך כלל חיובי. **בהנהגת הקן היו פעילים במיוחד בתקופות שונות החברים־ות הבאים:** יצחק גירשוביץ׳ ז״ל, זלמן וולאנסקי, שושנה (דרייזשע) גירשוביץ׳, דבורה גינזבורג ז״ל, צבי אברמוביץ׳, מעלה (מיילע) רוטשטיין, מנדל קגן, מרדכי וילנסקי ואחרים.

ג. מחנות הקיץ

מחנות הקיץ לשיכבות הצעירות שימשו גם הם אמצעי חינוכי רב־ערך רוב המחנות התקיימו בכפר זבויסק על שפת נהר הנימן היפה, מוקף משתי גדותיו יערות־אורן עבותים. החניכים עסקו רוב היום בספורט, משחקי צופיות, שייט ושיחות על נושאים שונים. היו אלה ימי חדוה וחוויות עמוקות, אשר זכרו אותם בגעגועים זמן רב לאחר מכן.

גדוד „טרומפלדור" של קן „השומר הצעיר" (אפריל, 1930)

בכל ערב שבת היתה מתקיימת תחת כיפת השמים מסיבת עונג־שבת מרשימה. **חובה היתה על כולם להופיע בחולצות לבנות ומכנסיים וחצאיות נקיים. בניגוד לכל ימות השבוע שררה במסיבה זו אוירה רצינית, שקדושת יום המנוחה היתה ניכרת בה. הוגשה ארוחה חגיגית, והמסיבה היתה עוברת תוך שירה בצבור והקראות. מעמד חגיגי זה משך תמיד את סקרנותם של הקיטנים מאיביה, שהיו יושבים יחד עם השומרים על האדמה סביב השולחן העגול הטבעי ושיתפו את עצמם בחוויה המרשימה של „שבת אחים גם יחד".**

זכורני שפעם נזדמן לכפר מנהל ביה״ס העברי, נובופרוצקי, **ומי שהכירו ידע שמעמד**

כזה קרוב ללבו. מבלי לחכות להזמנה נתישב ואירגן שירה בציבור שהדהדה הרחק בתוך היער. באותה תקופה הגיעו אלינו שירים מלודיים מהסרטים הסובייטיים הראשונים, כגון: „חבריה", „הדרך לחיים" וכו', אשר נהפכו מהר לפופולריים בקרב הנוער. נובופרוצקי אשר צלילי השפה הרוסית היו קרובים לליבו, שר אותם בטעם רב והסב הנאה רבה למסובים.

ד. הפעולה למען „הקרן הקיימת"

פעולה זו מעולם לא הצטמצמה בקן באיסוף תרומות גרידא. היא שימשה גורם חינוכי ממדרגה ראשונה בשיכבות הצעירות. פעולות ההתרמה בוצעו תוך הסברה מקיפה על ערכה וחשיבותה של הקרן כמנוף לגאולת אדמות הארץ. ע"י זה גם הצליחו להחדיר רוח

די עסקנים פאַרן קרן־קימת באַזאַר, וואָס איז פאָרגעקומען אין די חנוכה־טעג 1935.

של התחרות בהרחבת מעגל התורמים והגדלת הכנסות ה„בזרים" לטובת קק"ל שנערכו אחת לשנה (לרוב בחג הפורים) הצליחו לרתק את תשומת לבם של החברים וחדשים רבים לפני זה „נשם" הקן את ההכנות לבזר. ואמנם היה ביתן הקן מצטיין תמיד בשלל מוצגיו, בסידורו הנאה והאסטתי, ובהיקפו.

זכורני שיום לפני פתיחת הבזר של שנת 1937, נודע לנו שביתן „פועלי־ציון" יהיה מואר בנורות צבעוניות שנתרמו ע"י יואל גירשוביץ. מובן שתאורה מרשימה היתה עלולה לזכות אותו בתואר הביתן היפה ביותר, תואר אשר עליו נלחמו כולם. נזכרתי שבבית

הכנסת הישן נמצאת מערכת נורות דומה. באתי בדברים עם גבאי בית הכנסת, והם הסכימו להשאילם למספר ימים. מה רבה היתה הפתעת מתחרינו, כאשר בערב הפתיחה הואר גם ביתן הקן בנורות ססגוניות שהוסיפו הרבה ליפוי חזותו החיצונית.

בשנת 1935 נגאלו ע״י הקק״ל אדמות עמק חפר. היות ובין אלף המשפחות שהיו צריכות להתיישב היו גם שני קיבוצים של „השומר הצעיר" (מעברות ועין החורש), הוכרזה ע״י התנועה מגבית מיוחדת בקרב חברים ואוהדים. לפתיחת המגבית באה לעיירתנו שליחה מהארץ, רחל לוין. קיימנו במועדוננו אסיפה של כמאה מוזמנים, ובפניהם נאמה השליחה, על ערכה וחשיבותה של המגבית. הודות לכך נהפכה המגבית לפופולרית בקרב תושבי העיירה וההיענות היתה למעלה מהמשוער.

ה. בית הספר העברי

בשנת 1936 פרץ סיכסוך בין הנהלת ביה״ס העברי לבין הרב המקומי, ר׳ זאב פרלמן. הגורם לסיכסוך היה הרצון להוציא את בית הספר מהשגחתו הבלעדית של הרב, ולצרפו לרשת בתי הספר של „תרבות". על כך היה נטוש בעיירה מאבק חריף וממושך. לצד הנהלת בית הספר עמד מיעוט הורים בעלי הכרה ציונית. הנהלת בית הספר בהעריכה את השפעת הקן על התלמידים ביקשה את עזרתנו ותמיכתנו במאבקה. קיימנו מספר פגישות עם תלמידי הכיתות הגבוהות, הסברנו להם את חשיבות המאבק, ושכנענו אותם להיות שותף פעיל בו. התלמידים הבטיחו לעשות הכל בנדון, עד כדי הכרזת שביתת לימודים. המאבק נסתיים בנצחון חלקי וביה״ס נוהל מאז ע״י שני הצדדים.

ו. פעולות תרבות

במידה מסוימת היתה איביה מיוחדת במינה בהשואה ליתר עיירות הסביבה. באף עיירה לא היו חיי תרבות תוססים כמו באיביה. מספר הצעירים שגילו התענינות רבה בספרות, בלימודים, בפוליטיקה וכו׳ היה ניכר, והדבר הזה נתן אותותיו בפעולות התרבות של הקן.

רובם המכריע של חברי הקן היו בעלי השכלה יסודית והושפעו מאוירת התרבות הכללית של העיירה, אוירה של צמאון לקריאה והרחבת אופקים. כשהיינו נפגשים באסיפות, לא היה גבול לצמאון ללמוד, לדעת ולהבין את תעלומות הטבע. זוכר אני את ערבי הויכוחים שבהם דנו והתווכחו על כל הבעיות שנסרו אז בחלל העולם, בעולם היהודי, בתנועה הציונית והסוציאליסטית הבינלאומית וכו׳. כשיצאנו להכשרה ונפגשנו עם חברים מקנים אחרים התברר לנו שאנו עולים עליהם באוצר הידיעות בבעיות חברה ולאום.

ז. חגיגות

ל״ג בעומר היה מהחגים המקובלים ביותר על החניכים. במשך הזמן נוצרה אמנם מסורת של חגיגות כאלו, אולם תמיד צריך היה להכין אותן בקפדנות. הנכון הוא,

שההשתתפות היתה מובטחת, כי זמן רב לפני חגיגה היו החניכים אחוזים קוצר־רוח לקראת יום זה.

ערב לפני החג היה מתקיים מסדר של חברי הקן, ובו היו חייבים להופיע בתלבושת צופית מלאה; לאחר שירת ההימנון, ודברי הסבר קצרים על החג, יצאו בשורות מלוכדות ובשירה לתהלוכה בחוצות העיר. בראש צעד מפקד התהלוכה, אחריו נושאי דגל הקן, ואחריהם הקן כולו כשבידי כל אחד פנס צבעוני מואר. התהלוכה עברה בצעדה ממושמעת, תוך שירה בלתי פוסקת ברחובות העיירה ונתקבלה בתשואות ע״י הקהל. למחרת היו

משה קלמנוביץ בתור נוטר („גאַפיר״) בשנת 1938,
ביום העליה על הקרקע של קיבוץ אילון.

יוצאים ליער, הקימו מחנה צופי, והיום עבר על הצעירים במשחקי ספורט, תחרות צופית, שיחות וכו׳. בערב היו חוזרים שוב בצעדה מלוכדת ושירה.

יום זכרון אחר ובעל אופי שונה, היה י״א באדר, נפילתם של טרומפלדור וחבריו על הגנת תל־חי. גם יום זה נכנס למסורת של הקן, ולא היתה שנה שלא צוין. חשיבות המאורע בשביל הצעירים התבטאה בכך, שהוא שימש סמל ודוגמא למסירות והקרבה למען כבוד ישראל. היות ותאריך זה הוא בעיצומו של החורף, צוין יום הזכרון בתוך המועדון. ושוב באותה פתיחה מסורתית חגיגית, מסדר הקן על גדודיו וקבוצותיו, הנפת דגלים ושירת ההימנון. מסביב למדורה משוחזרת בעזרת עצים ונורת־חשמל אדומה, היו הצעירים מאזינים ברטט לדברים על ערך היום ולדברים שהוקראו מהחומר המוקדש לנושא. הערב היה מסתיים בשירה, והשאיר רושם רב על משתתפיו.

ח. המלחמה על נפש הנוער

נוסף ל„השומר הצעיר״ ו„בית״ר״, התקיימו תנועות־נוער של „פרייהייט״ ו„החלוץ הצעיר״, אולם עיקר המלחמה היתה נטושה בינינו לבין „בית״ר״. אין ספק שבתקופות מסוימות היתה תנועת ז׳בוטינסקי נפוצה ומקובלת בקרב המוני הנוער היהודי בפולין, ויחסית גם בעיירתנו. ולא פעם היו הם מתחרה רציני על רכישת לב הצעירים.

לעומת דרישותינו הרבות מחברינו, בתחום אורח החיים האישי, ביציאה להכשרה וחובת עליה ארצה — דרישות שלא כולם יכלו לעמוד בהם ומכאן הנשירה הרבה, הרי בית״ר לא העמיד דרישות כנ״ל בפני חבריו ולא הביאם לידי נסיון. בכל זאת היתה השפעתנו על הנוער הלומד מכרעת.

המלחמה בין הקן לבין בית״ר היתה חריפה (ולפעמים גם חריפה מדי), במיוחד, מאז שהרביזיוניסטים עזבו את ההסתדרות הציונית ולא נשארה מסגרת לפעולה משותפת.

ט. בהכשרה

בסוף שנת 1932 החלה יציאת בוגרי הקן להכשרה. באותו זמן נוסד קיבוץ „מסד״ שהיה מורכב מבוגרי גלילות גרודנה, ברנוביץ, וורשה. לקיבוץ זה השתייך גם גדוד הבוגרים שלנו. הפלוגה הראשונה נוסדה בסטולפצי ולשם יצאו חברינו: שושנה גירשוביץ׳ ומשה קלמנוביץ׳ שהיו משוחררים אז מתפקידי הדרכה בקן. כעבור זמן קצר יצאו בעקבותיהם עוד חברים, אשר היו בהכשרות בסטולפצי ובסלונים מספר שנים. פגישתנו הראשונה עם העבודה הפיסית ועם חברים אשר לא ידענום קודם, יצרו בעיות לא קלות, אולם במשך הזמן השתלבנו במערכת החיים החדשים בהכשרה, ורבים מאתנו היו פעילים ומקובלים על כולם. נוסף לקיבוץ „מסד״ יצאו עוד כעשרה חברים לקיבוצי הכשרה אחרים ברדום, ביאליסטוק, נובוגרודק וכו׳. ביחד היו בהכשרה כעשרים וחמשה בוגרי הקן. אפשר לציין בסיפוק שרובם חיים כיום אתנו בארץ.

י. סיכום

במשך שנות קיומו ידע הקן תקופות של עליות וירידות. בשנים הראשונות לקיומו היו רוב החברים צעירים, והקן היווה עבורם פינת־קסם. בתקופה ההיא טרם עמדו בפני בעיות ומשימות קשות. אסיפות הקבוצה או הגדוד היו בשבילם כוח־משיכה רב, כי ידעו ששם מצפה להם חוויה עזה של שירה, משחק ושיחה מענינת. אולם עם התבגרותם, הועמדו בפני בעיות אישיות מסובכות. לפתע נוכחו לדעת שתקופת החניכות חלפה ללא שוב, ובפניהם עומדות בעיות רציניות של העמקת ההכרה, של התנהגות נאותה, ובעיקר, הועמדו בפני ההכרח של יציאה להכשרה, עליה ארצה והשתלבות בחיי הקיבוץ.

נוסף לכך היו אז שערי הארץ נעולים, והעליה זרמה טיפין טיפין, דבר שחייב את החבר לתקופת הכשרה ממושכת. לא כולם היו מחוסנים בפני חיי ההכשרה הקשים, ולא כולם היו מוכנים לקבל עליהם משימה זו. ידע הקן לא מעט עזיבות וימי שפל. וגם תקופות של התאוששות והתרחבות. אבל אף לרגע לא נדם קולו, ותמיד היה המגדלור, שקרץ לבני הנעורים וקרא לנתק את חיי הניוון והבטלה של העיירה הקטנה, ולהשתלב במחנה האמיצים, במחנה של בוני חיים חדשים בארצנו.

מ. קגנוביץ' / ת"א

מפלגת העובדים היהודית־סוציאליסטית „פועלי־ציון" (מאוחדת עם צ. ס.)

(יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי „פּועלי־ציון" (פּאַר. מיט צ.ס.)

א. „פועלי־ציון" — המפלגה הפוליטית

בעיירה היו קיימות בשנת 1927 : הסתדרות „החלוץ", שנחלשה מפאת המצב המיוחד שנוצר, לאחר עלית קבוצה גדולה של פעיליה בשנות 1925, 1926, הסתדרות „צעירי־מזרחי" וקן „השומר־הצעיר", שהקיף את הנוער והיה אז בשיא פריחתו. הציונים הכלליים לא התארגנו אף פעם כגוף מגובש והפעילים ביניהם (ישעיהו בקשט, הרוקח, אלתר גירשוביץ', לייב קלמנוביץ', שלמה בלוך, שישקה'ס וכו') הצטרפו למגביות של הקרנות הלאומיים, כיחידים. בעיירה היו יחידים שאהדו את ה„בונד" (יצחק פדר ומשה סטוצקי) ופוע"צ־שמאל (דניאל גולדשמיד ועקיבא בקשט) אבל לא הצליחו לארגן מפלגה או חוג אוהדים.

לאחר ששערי הארץ כמעט נסגרו כליל לעליה חלוצית ויצא להמתין שנים על שנים לסרטיפיקט בנקודות־הכשרה מרוחקות מהבית, בתנאי־חיים קשים, עזבו רבים את „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר", ביניהם הצעירים: כותב השורות, לייבקה בקשט, שמואל (מולה) יאנקלביץ׳, הדסה (דאַשקע) שפטל (**לימים, אשתו של לייבקה**), אהרן בנדר, אהרן (ארלה) שווארץ וכו׳. **הם הספיקו לספוג את רעיונות א"י העובדת ותורת בורוכוב וסירקין, החליטו לארגן את כל אוהדי הציונות־הסוציאליסטית במפלגת „פועלי־ציון" ובשנת 1927 הקימוה ועמדו בראשה.**

מפלגת פועלי־ציון (מאוחדת עם צ.ס.) באיביה

יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי „פּועלי־ציון".

המפלגה (שהיתה ידועה בשם „פועלי־ציון־ימין") התפתחה חיש מהר וקלטה חברים מתוך שורות האינטליגנציה העובדת, פועלים ומתוך הנוער המתבגר, שעזב את המסגרות הארגוניות הקודמות (השוה"צ ו„החלוץ") מסיבות שונות. המפלגה שלא הציבה לפני חבריה משימות של הגשמה, גדלה והקיפה בשנות השלושים מאות חברים. היא הטביעה את חותמה על חיי הציבור והתרבות של העיירה, והיוותה למעשה אחד מהסניפים הגדולים ביותר של המפלגה בכל גליל לידה. השפיע על כך בעיקר חבר־הפעילים שלה המוכשר והמסור ובשורה הראשונה, לייב בקשט, צעיר בעל־מרץ וכושר ארגון מעולה, שהקדיש לה את מיטב שנות־ חייו. הוא גם עמד בראשה (כיושב ראש) הרבה שנים וכיוון אותה ליוזמה ברוכה בכל שטחי הפעולה. הועד המרכזי של המפלגה בוורשה העריך את הסניף באיביה, שיתף אותו בכל ההתיעצויות, במועצה (פּאַרטיי־ראַט), בועידות הארציות וקבע מקום כבוד לנציגיו בועדות השונות. ואכן, השתתפו בסירוגין בכל הועדות והכנסים ראשיו:

ל. בקשט ומ. קגנוביץ׳. החבר לייב בקשט עבד תקופה קצרה (1930) בועד המרכזי בוורשה, חזר למשרתו כמנהל־עבודה במנסרה של הלר ונאכימובסקי והשקיע את עצמו כולו בעבודה למען המפלגה.

„פועלי־ציון" היתה במשך הרבה שנים המפלגה הפוליטית היחידה ולימים (עם הקמת ברית הצה"ר והמפלגה הקומוניסטית במחתרת) הגדולה והחשובה ביותר בעיירה.

ב. המפלגה בראש חזית א"י העובדת

הודות לטיפוח והכוונה התרחב חבר־הפעילים המסור של המפלגה, שהם היוּ בסירוגין את ועד המפלגה („פאַרטיי־קאָמיטעט") ונציגיה בועדות שונות בהן השתתפה ובארגונים שונים שהוקמו ביוזמתה (ועדת קק"ל, קרן־היסוד, שקלים, הליגה למען א"י העובדת, ארגון הנוער של המפלגה „פרייהייט", ארגון לעליה של בעלי המלאכות „העובד", וכו׳). למותר להגיד שהעבודה כולה נעשתה בהתנדבות. החברים היו קשורים למעון המפלגה והיו מבקרים בו מדי ערב בערב. למרות זה שזו היתה מפלגה של מבוגרים, מהם אבות לילדים, היתה משמעת למופת, וכל אחד ביצע באמונה את התפקיד שהוטל עליו. מבין הפעילים ביותר נזכיר כאן מעטים בלבד נוסף לאלה שמנינו לעיל: כּצקו קוזלובסקי, חיים לוין, יעקב־הירשל שמוקלר, אהרלה שוורץ, בנימין (ניומה) שמוקלר, אברהם איצ׳ה בנדר, האחים: מישה ומוטקה וילנסקי, משה לייבמאן וכו׳. בפעולה התרבותית־הסברתית פעלו נוסף לח"ח: בקשט, קגנוביץ׳ ויאנקלביץ גם: אלי־ברוך רבינוביץ׳, אהרן בנדר, יצחק פדר (בשנת 1936 עזב את ה„בונד" ועבר ל„פועלי־ציון"), המורים: יאנקלבסקי, פינגר וכו׳. חוג אוהדיה, הפריפריה, הקיף המונים וזה היה ניכר בבחירות לקונגרסים, לקהילה וכו׳.

המפלגה עמדה בראש ה„ליגה למען א"י העובדת" שכללה גם את „השומר־הצעיר" ו„פועלי־ציון־שמאל" (מיוצגת ע"י דניאל גולדשמיד). ה„ליגה" כמייצגת את א"י העובדת סידרה מגביות למען „פ.א.פ." („פאַלעסטינע אַרבעטער פאָנד") ומגביות חד־פעמיות לקרנות חירום לפי קריאות ה„הסתדרות" בארץ. בשטח ההסברה של רעיון א"י העובדת ערכה הליגה מיטינגים ואסיפות־עם שמשכו קהל רב.

בחודש מאי 1933 התקיים בלידה כנס־איזורי של הליגה (צוזאַמענפלי), בו השתתפו 900 חברים מ־22 סניפים בהשתתפות הח׳ ביאלופולסקי מהמרכז בוורשה. במיטינג בקולנע „אדיסון", בו השתתפו מעל לאף איש, הופיע גם כותב השורות נוסף לאורח. במיטינג תחת כיפת השמים אחרי המצעד ברחובות העיר, השתתף גם הח׳ לייב בקשט. החברים: מולה יאנקלביץ, בקשט וכותב השורות יצאו לעיירות הסמוכות לשם הקמת סניפי ה„ליגה" ועידודם בפעולותיהם.

המפלגה היתה היחידה שהשתתפה בבחירות ל„גמינה" (השלטון המקומי), לקהילה היהודית ובמיוחד נשאה בעול הבחירות לקונגרס, שמסביבן התנהל מאבק עז ועקשני. בבחירות לקונגרס הציוני ה־18 בפראג (יולי 1933) קיבלה ה„ליגה" 260 קולות מתוך 408 בוחרים. הרשימה הרוויזיוניסטית קיבלה 118 קולות בלבד. בבחירות לקונגרס ה־19 נמכרו באיביה 550 שקלים, מהם הצביעו 430 שוקלים עבור רשימת פוע"צ, 120 שוקלים לרשימת ה„מזרחי" (הרוויזיוניסטים לא השתתפו כבר בבחירות לקונגרס הציוני).

בבחירות לקהילה היהודית ב־1936 קיבלה רשימת המפלגה 80 קולות וחבריה: יצחק פעקער ובנימין שמוקלר, נבחרו כחברי ועד הקהילה. הם היו היחידים שנבחרו כנציגי מפלגה.

בבחירות ל„גמינה" בשנת 1928 נבחר הח' אליהו־ברוך רבינוביץ, כנציג המפלגה.

ועדת קרן־הקימת עם המורשה (יו"ר) אהרן בנדר
(שורה ראשונה, הראשון בצד שמאל).

די קרן־קימת־קאָמיסיע מיטן מורשה (פאָרזיצער) אהרן בענדער
(ערשטער פון לינקס אין דער ערשטער שורה).

ג. „פרייהייט" ו„העובד"

בשנות ה־30 התעורר צורך להקים ארגון נוער, קדרים (מלאי) למפלגה וכך הוקם ע"י המפלגה ארגון נוער „פרייהייט" (חרות), שכלל בעיקר נוער עובד. כל העבודה התנהלה במשותף עם המפלגה, שבעיקרה היתה עבודה תרבותית־הסברתית ברוח הציונות־הסוציאליסטית. מטעם המפלגה פעל ב„פרייהייט" הח' מולה יאנקלביץ. זמן מה התקיימה מקהלה בראשותו של מיארוביץ. חבריה הצטיינו במספר הצגות רביו שיזמה המפלגה (האחיות: מריאשה ושרה־גוטה בלוך, איטה אברמוביץ, רפלוביץ וכו').

כשממשלת המנדט הירשתה לבעלי מקצועות את העליה תמורת רכוש מסוים

(250 לי״ש) אורגן „העובד״, שריכז בעיקר בעלי־מלאכה ששאפו לעלות ארצה. בין הפעילים היו: שמואל (מוליה) שניידר, יהושע גול, בנימין שמוקלר, הירשל שמוקלר, בצלאל לב וכו׳. ואכן זכו אז לעלות ארצה מטעם „העובד״ משפחות הח״ח: גול ולב.

ד. פעילותה הענפה של המפלגה

מתוך הכתבות שהופיעו בבטאון המרכזי של המפלגה „באפרייאונג — אַרבעטער־שטימע״ וביומון „דאָס נייע וואָרט״ (בטאון ה„ליגה״) אנו לומדים על הפעילות המסועפת והמקיפה של המפלגה בכל השטחים. היא הגיבה בעירנות על המאורעות המסעירים של אותן השנים בעולם הרחב, בפולין, בא״י, בתנועה הציונית ובתנועת העבודה הבין־לאומית. אקדמיות, רבות־משתתפים, נגד המלחמה (דצמבר, 1931), נגד נעילת שערי הארץ, נגד הגבלות ממשלת המנדט ברכישת קרקע, נגד הפוגרומים בגרמניה הנאצית ובפולין הפשיסטית וכו׳.

המפלגה חגגה מדי שנה את חג ה־1 במאי באקדמיות ובמצעדים ברחובות העיירה. עם התקרבותה של ממשלת פולין לגרמניה הנאצית החלה המשטרה להצר את צעדיה של המפלגה ופעיליה והרבה ממיבצעיה לא הורשו. מי לא זוכר את אסיפות־העם ההמוניות בשבתות לפנות ערב באולם דוד קוזנץ? בזכרונו של מי לא נחרת המאבק הבין־מפלגתי, לפני הבחירות לקונגרסים הציוניים?

לימים עלו מספר חברי מפלגה ארצה (כצקל קוזלובסקי, רייזל וולנסקי ע״ה) בסרטיפיקטים ובדרכי העפלה בלתי־לגלית. המפלגה הצטיינה בפעולתה למען הקרן־קיימת והבזרים השנתיים מזה (בשנת 1934 עמדה במקום הראשון באיסוף תרומות) ובועדת תומכי ביהח״ר לערדליים „ערדל״ בלידה מזה. השתתפה בועדים לאיסוף תרומות למען קרנות ציוניות ומבצעי עזרה ללוחמים בספרד ובווינה האדומה, כאחד. ניהלה מאבק עז נגד הרביזיוניסטים מימין ונגד הקומוניסטים משמאל ונלחמה על נפש הנוער היהודי שנטה לקיצוניות.

המפלגה המשיכה בפעילותה העירנית והתוססת עד כיבוש האיזור ע״י רוסיה הסובייטית (ספטמבר 1939) שאסרה על קיום מפלגות. הכיבוש הנאצי הוריד שאולה כמעט את כל חברי המפלגה הנאמנים והמסורים.

חיים בלבסקי / ת״א
אריה שמוקלר / ר״ג
חיים שופר / ת״א

בית״ר והצה״ר

א. הקמת ברית הצה״ר (ציונים־רביזיוניסטים) וקן „בית״ר״ (ברית טרומפלדור)

באחד מימי ו׳ של חורף תר״ץ (1930) הגיעו לאיביה שני צעירים מהעיירה גורונובה: אריה (אַרקה) קלמנוביץ׳ ומשה וולופפיאַנסקי. הם פנו מיד ל„שולהויף״ והדביקו מודעות על אסיפת־עם שתתקיים במוצאי שבת באולם דוד קוזניץ (ברחוב וילנה). התאסף קהל רב שבא להאזין לדברי הנואמים על תנועת ז׳בוטינסקי, המנהיג הדגול שהעיז להתוות דרכים חדשות להגשמת רעיון מלכות ישראל, בניגוד למדיניות שנקטה התנועה הציונית הרשמית.

המתנגדים מבין אנשי השמאל התחילו להפריע לנואמים בקריאות־ביניים. האורחים העדיפו לסיים בחיפזון את אסיפת־היסוד של התנועה החדשה והודיעו שכל המעונינים להצטרף כחברים בבית״ר ירשמו אצלם במלון בלוך, בו הם מתאכסנים. עשרות צעירים התיצבו במלון והם היוו את הגרעין של התנועה הרביזיוניסטית שגדלה והתפתחה במרוצת הזמן.

באותו הזמן בערך הוקמה ביוזמתו של ליפא מיליקובסקי ומורה ביה״ס העברי, פרץ קליקו (כיום אלופי) ברית הצה״ר. מארגני התנועה הצליחו לרכז בשורותיה מספר ניכר של ציונים־כלליים ובראשם חיים נוחימובסקי (ה„גביר״ של העיירה) וד״ר אייזיק מלמד (גם שני בניו הצטרפו לבית״ר). בוועד „ברית הצה״ר״ נבחרו: דוד קגנוביץ׳, ברל בקשט ועוד מספר אנשים, בעלי שם ועמדה בעיירה. ברית־הצה״ר, שהקיף את האלמנט המבוגר, היתה היריב העיקרי של מפלגת „פועלי־ציון״ (ימין), שהטביעה עד אז חותמה בעיירה. תנועת הנוער „בית״ר״ התחרתה עם תנועת הנוער השמאלית „השומר הצעיר״, שנוסדה מספר שנים לפני כן והספיקה להכות שורשים חזקים בעיירה.

ראש קן בית״ר (מפקד) היה ישראל־שמחה שלוסברג, צעיר שהגיע להשכלה מקיפה בכוחות עצמו כאוטודידקט ע״י לימוד וקריאה. סגניו היו: ניומה שפטל וחיים שפסנוול. תקופה מסוימת פעל כסגן יהודה (יודל) צירולניק. מדריכים וחברי המפקדה: האחיות איטקה וגולדה בנדר, שפסל שפטל, מלך יאנקלביץ׳, אריה שמוקל (גזבר) ואחרים.

עשרות מבני הנוער עזבו את שורות „השומר הצעיר״ ועברו לבית״ר. הרבה ציונים, בעלי־בתים, שכלל לא היו פעילים עד הקמת ברית הצה״ר, מצאו בה את מקומם והצטיינו במסירותם ונאמנותם.

ב. פעולת תרבות

תנועתנו יצאה נגד השעטנז של ציונות וסוציאליזם והטיפה לציונות לאומית צרופה. ספרית הקן הגדולה, היתה לנו לעזר בהפצת רעיונות תנועת ז׳בוטינסקי. האסיפות

והמיטינגים התכופים, בהם הסברנו את דרכנו וגישתנו לבעיות השעה בעולם היהודי, בארץ־ישראל ובתנועה הציונית, משכו קהל רב גם מחוץ למחננו המאורגן. הפצנו את כתבי העת של התנועה וניצלנו ביעילות לעבודת ההסברה והתרבות את מאמריו המוחצים והשנונים של זאב ז׳בוטינסקי בגליונות יום ו׳ של היומון הנפוץ „דער מאָמענט״. מאמריו רכשו עבורנו הרבה אוהדים בעיירה.

המחנך הרוחני של הקן היה, עד עלייתו ארצה (1934), המורה פרץ קליקו, שהרצאותיו ושיחותיו המקיפות והמאלפות עוררו התענינות מיוחדת. פעילות הסברתית־תרבותית ניהל מדי יום ביומו, מפקד קן בית״ר, ישראל־שמחה שלוסברג, שמסירותו לתנועתנו לא ידעה גבול והיה נערץ ע״י חברי התנועה.

קן בית״ר עם האח קליקו לפני עליתו ארצה (1933).
מימינו המפקד ישראל־שמחה שלוזברג.

דער בית״ר מיט פרץ קאַלעקאַ פאַר זיין עליה קיין א״י.
רעכטס פון אים דער מפקד ישראל־שמחה שלאָזבערג.

מדי שנה ערכנו מחנה־קיץ בכפר זבויסק שעל נהר הנימאן. בקיץ 1936 התקיים בזבויסק כנס גלילי שנמשך 20 יום ובו השתתפו גם חברים מקני בית״ר מלידה, ולשני, טראָב, נובוגרודק וכו׳. כנס גלילי שני התקיים בכפר דודי (Dudy) בקיץ 1938. בין המשתתפים היה שאול הגלילי, שנפל בפעולות מחתרת כמפקד אצ״ל.

המפלגות הציוניות האחרות בעיירה: פוע״צ ימין ו„השומר הצעיר״, עשו הכל כדי לעצור בעלייתה של תנועת הציונות המקסימלית ובמיוחד חרה להם שהרבה מחבריהם עברו לתנועתנו. המריבות והוויכוחים הלוהטים הגיעו לשיאם בשנת 1933, שנת רצח

ארלוזורוב ועלילת הדם על חברינו. במקרה אחד הגיע לידי התנפלות מאורגנת על חברינו ופציעתה של גולדה בנדר (ראה מאמרו של פרץ אלופי). בשנה זו התקיימו הבחירות לקונגרס הציוני ה־18 ורשימתנו קיבלה מספר ניכר של קולות, לפיהן יצאנו במקום השני אחרי גוש א״י העובדת (שכלל את כל השמאל הציוני) ולפני יתר התנועות הוותיקות („הפועל־המזרחי״, ציונים־כלליים).

באחת השבתות של קיץ 1936 התקיים מיטינג מטעם „פועלי־ציון״, בהשתתפות נואם מהמרכז. האולם של דוד קוזנץ היה מלא. בין הקהל נדחסו גם 6 בית״רים. כשלא ניתן רשות הדיבור לאחד מחברינו, התחילו בקריאות ביניים. קמה מהומה גדולה, שנסתיימה במכות ובפיצוץ המיטינג המהומה עברה לרחוב. המשטרה הפולנית אסרה כ־30 איש, שנענשו בשלושת ימי־מאסר על הפרת הסדר.

לפני שקמה ההסתדרות הציונית החדשה פעלנו במסגרת משותפת עם יתר המפלגות הציוניות בוועדת הקק״ל, קרן־היסוד, ועדת השקל וכו׳. עם הפילוג בתנועה הציונית החריפו היחסים הבין־מפלגתיים ממש עד לאיבה אישית... במיוחד הרגשנו את האפליה בחלוקת הסרטיפיקטים המעטים לעליה. לאחר הפילוג הקדישה תנועתנו את כל מאמציה לעליה הבלתי־לגלית.

ג. הכשרה גופנית ואימונים צבאיים

בשנת 1935 הקים בית״ר נקודת הכשרה חקלאית בחובאַנשצינה הסמוכה לאיביה (2 ק״מ). נוסף לחברינו מהקן המקומי היו גם חברים מכפר בוריסובקה ווילנה. עיקר העבודה היתה בגן ירקות. כדי למלא את החסר לקיום עבדו גם בניסור וחטיבת עצים אצל תושבי העיירה. נקודת ההכשרה התקיימה שנה אחת בלבד ואח״כ הועברה בעזרת אנשי הצה״ר (רבות פעל סנדר בילבסקי, אחיו של חיים) לכפר היהודי בוריסובקה, מקום שתנאי העבודה והקיום היו יותר נוחים.

יצאו להכשרה באיבצביץ׳ (ע״י ברנוביץ׳) איטל בנדר ולברנוביץ: ברל מטוסביץ׳, אריה שמוקלר, יהודה צירולניק, מלך יאנקלביץ׳ והדסה לוין. מהם עלו ארצה בעליה הבלתי־לגלית של התנועה: אריה שמוקלר וברל מטוסביץ׳ (1939), הדסה לוין (אפל) ומספר חברים שלא יצאו בשעתו להכשרה (גם ע״י נשואים פיקטיביים עם ארצישראלים). נסיעתם של שמוקלר ומטוסביץ׳ נתמשכה 3 חודשים רצופים. אחרי טביעת האניה „קטינה״ המשיכו ב„צ׳פו״.

בית״ר היה מאורגן כיחידה צבאית. תנועתנו הקדישה הרבה תשומת לב לתרגילי־סדר, לצעידה צבאית ולמשטר צבאי. הופעתנו על מדינו החומים עם הרצועות בשתי וערב היתה מרשימה, דבר שהרגיז את אנשי השמאל שהיו מכנים אותנו: פשיסטים, נאצים, חולצות חומות וכו׳. החינוך לצבאיות ולמשמעת נתן תוצאותיו במסדרים החגיגיים ובמצעדים בימי חג לאומיים.

בשנת 1938 הביא ד״ר מלמד רובה־צייד וכולנו התאמנו בקליעה למטרה. לימדו אותנו הרכבם של כלי־נשק שונים. היה אימון ב„ק.פ.ק.״ (מלחמת מקלות), תמרורי דגלים, תרגילי־סדר, אימון גופני וספורט וכו׳. חינכנו להגנה על כבודו של העם, וזה נתן את אותותיו בהרבה מקרים.

באחד הימים של שנת 1938, כשגל פרעות הציף את פולין, הגיעה קבוצת פורעים עם מקלות ואבנים לעיירה והחלו להשתולל (מעובדי ה„מאַיונטק" — ה„הויף" שע"י העיירה). חלק מהם התחיל להכות ביהודים, חלק הטיל אבנים דרך חלונות הבתים. חבר ועד הצה"ר, דוד קגנוביץ', ריכז מיד את חברי בית"ר והדריך אותם להתקפת־נגד, ע"י שילוב תכסיס של עקיפה יחד עם התקפה ישירה. כתוצאה מהמבצע המוצלח הוכו הפורעים ללא רחם והיו זקוקים לטיפול רפואי. כשהגיעה המשטרה לא מצאה כבר את חברינו במקום... דוד קגנוביץ' ז"ל היה יהודי גאה, בעל תחושה לאומית חזקה ומהנאמנים ביותר לתנועתנו. בביומו הצגנו גם מספר מחזות. הי"ד.

ערכנו מספר בזרים ב„בית העם" למען „קרן תל־חי". כ"כ נערכו מספר מגביות מיוחדות למטרות מסוימות. הפעילים ביותר למען „קרן תל־חי" וסידור ה„בזרים" היו: דוד ולנה קגנוביץ', ד"ר אייזיק מלמד, פרומה־גולה פלטיאל, סימקה כץ, מינה גולדשמיד, אלקה קסלר וכו'.

פרץ אלופי (קליקו) / ירושלים

מלחמת מפלגות באיביה

היה זה בשנת 1933, השנה המסוערת ביותר בחיי המפלגות הציוניות בפולניה. היתה זו שנת רצח ארלוזורוב ועלילת הדם על סטבסקי, רוזנבלט ואחימאיר, חברי הצה"ר. התנועה הרביזיוניסטית על כל ארגוניה והסתדרויותיה המרובות: בית"ר, ברית החייל וכו', הגיעה לשיא התפשטותה. בכל עיר ועיירה קמו ארגונים רביזיוניסטיים והופעותיו של ז'בוטינסקי בעיירות פולניה ועריה היו מאורע גדול בחייה הציבוריים של היהדות בת 3 וחצי המליונים. היתה זו גם השנה של כינוס הקונגרס הציוני ה־18 על מלחמת הבחירות החריפה שהיתה תמיד כרוכה בזה. המפלגות הציוניות האחרות — ובמיוחד מפלגות השמאל: פועלי ציון (ימין) והשומר הצעיר, עשו הכל כדי לעצור בעד גל העליה של התנועה הז'בוטינסקאית השנואה עליהן וגל שנאת אחים עכור הציף את כל יישובי היהודים ברחבי פולין.

גם באיביה היו קיימות כמעט כל המפלגות הציוניות מימין ומשמאל והמתנגדים־יריבים עיקריים היו, כרגיל, „פועלי ציון" (מאוחדת עם צ.ס.) והצה"ר־בית"ר.

מספר החברים בבית"ר ובברית הצה"ר גדל והלך והאסיפות התכופות שלהן היו מרכזות קהל גדול. כל זה היה כצנינים בעיני היריבים המפלגתיים. המלחמה המפלגתית החריפה יותר ויותר עד שהגיעה לשיאה בערב אחד שעליו אני רוצה לספר.

באחד הערבים של קיץ תרצ"ג (1933) הודיעו ראשי הצה"ר באיביה, על אסיפת־עם שתתקיים בבנין ליזר־יענקל הבלן (הבנין הגדול ביותר בעיירה לאסיפות) והוזמן מרצה מווילנה. בבנין הבלתי גמור הוכנסו ספסלים, הותקנה במה זמנית והסדרנים החלו במכירת כרטיסי־הכניסה ובהכנסת הקהל הרב שנהר לאספה. ידענו שהיריבים ובראשם מנהיג

פועלי־ציון (ימין) במקום, לייב באקשט, איש מפלגה קנאי לדעותיו, מנהלים תעמולה פרועה נגד האסיפה ומנסים למנוע את הקהל מלהיכנס לאולם־האסיפה. מסביב לאולם ברחוב התגודדו עשרות חברי „פועלי־ציון" ואוהדיהם המוסתים, שהשמיעו קולות גנאי והשמצה על תנועת הצה"ר וניסו להתפרץ לתוך האולם מבלי לקנות כרטיסים. המצב נעשה יותר מתוח מרגע לרגע והיות ולא רצינו להזמין את המשטרה הפולנית, לא יכולנו להתגבר על ההמון המתפרע שגדל מרגע לרגע עד שנאלצנו להכניסם לאולם למורת רוחנו. קיווינו שההמון המוסת יסתפק בקריאות־ביניים, אך טעינו טעות גסה.

אך פתחתי את פי כדי להכריז על מטרת האסיפה והמתנגדים המרובים החלו בצעקות וביצים נזרקו על הבמה, ואחת מהן פגעה במר חיים נוחימובסקי שישב בין המוזמנים על הבמה. קמה מהומה גדולה ופרצו תגרות ידים בין המתנגדים וחברי הצה"ר ובית"ר. נאלצנו להזמין משטרה כדי להוציא את המתפרעים מן האולם, אך פתאום כבה אור החשמל והקהל החל להתפזר ולעזוב את האולם בבהלה. אבנים החלו להתעופף ברחוב על היוצאים ועל האולם. אני ועוד חברים מהנשיאות נאלצנו להתחמק דרך הדלת האחורית. להגיע הביתה לא יכולתי כי ברחוב התגודדו בחורים חמומי־מוח ומוסתים שהיו שמחים לקבלני בקבלת פנים „חמה".

חברת בית"ר, גולדה בנדר הציעה לי ללכת לביתה שנמצא מאחורי בית הקברות ולחכות אצלה עד יעבור זעם והרוחות ירגעו. התחלנו לרוץ לביתה. אולם בעברנו ע"י בית הקברות התחילו להתעופף אבנים גדולות וכמעט שפגעו בנו. בבית הקברות התחבאו מאנשי „פועלי ציון"־צ.ס. שהבינו שבדרך זו אנסה להתחמק מידם. התחלנו לרוץ מהר כשאבנים רבות נזרקות לעברנו. היינו כבר קרוב לביתה של גולדה בנדר, כשהיא נתקלה בחושך בחוטי תיל שהיו מונחים בצד הדרך. היא נפלה והתיל פצע אותה בפניה. לקול צעקותיה נבהלו הרודפים וברחו, ומביתה יצאו בני משפחתה והכניסוה כשהיא שותתת דם רב ומתפתלת מכאבים עזים. הובהל רופא שהגיש לה עזרה ראשונה ותפר לה את הפצעים. בנס לא נפגעה העין. השמועה על פציעתה של גולדה בנדר וכן השמועה שגם אני נפצעתי קשה פשטו מהר בעיירה והיריבים נבהלו ממעשי ידיהם והחלו להרגיע את הקהל. ראשי פועלי־ציון והשומר־הצעיר המתונים יותר, כמו: אהרן בנדר (קרובה של הבית"רית הנפצעת), קלמנוביץ משה ועוד הגיעו לביתה לראות מה קרה ולהחזירני לבית..

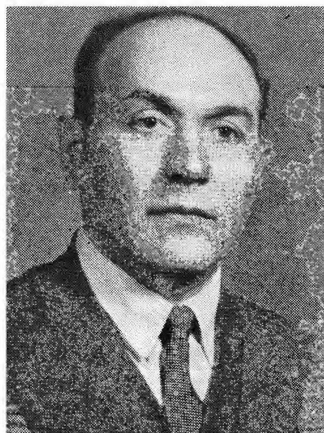
המאורע הזה הגביר עוד יותר את השנאה המפלגתית והחריף את היחסים המתוחים בלאו הכי. הבית"רית הפצועה שכבה חולה שבועות אחדים וכשהחלימה נשארו עקבות הפצעים בפניה — עקבות בל ימחו. אביה הגיש תביעה משפטית נגד ראשי מפלגת פועלי־ציון, אולם אנשים טובים ורודפי שלום התערבו בדבר, תיווכו ופישרו והשלימו בין היריבים. עברו ימים וחדשים. החיים המפלגתיים פיכו בעוז. ולמרות המריבות היו כל המפלגות והארגונים הציוניים מאוחדים כלפי מטרה אחת — העליה לציון והחיים במדינת ישראל. חלק מהנוער הזה עלה בזמנו לארץ וניצל מצפרני המשחית המשוקץ. אך רובו הגדול מצא את מותו יחד עם כל מליוני היהודים, בבורות ובתנורי הכבשנים או ביערות בין קבוצות הפרטיזנים.

יהא זכרם ברוך!

גרשון דעליאַטיצקי / רמת־גן
אַסנע קאַשצער (בראַנד) / בני־ברק

דער פראָפ. פאַראיין און די קאָמוניסטישע פאַרטיי

א. די טעטיקייט פון פראָפעסיאָנעלן פאַראיין

אין 1926־טן יאָר איז אין איוויע געשאַפן געוואָרן מיט דער דערלויבעניש פון דער מאַכט אַ פראָפעסיאָנעלער פאַראיין, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען צו פאַרטיידיקן די סאָציאַלע אינטערעסן פון די איוויער אַרבעטער. די איניציאַטאָרן און ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון פאַראיין זיינען געווען: יצחק פעדער און משה סטאָצקי — די צוויי איינציקע בונדיסטן אין שטעטל. דער פאַראיין האָט אָרגאַניזירט די לעדער־אַרבעטער, שמידן, שניידער, סטאָליאַרעס און די שניידערקעס. אַחוץ די א. ד. גרינדערס זיינען געווען אין פאַרוואַלטונג און באַזונדערס אַקטיוו: מאיר סאָלאָדוכע (לעבט אין אַמעריקע), אהרן פילשטשיק, מרדכי סטאָצקי (אַ שמיד — געאַרבעט ביי דוד קוזנעץ), קושע בערגער (שעליבערס — לעבט אין קאַנאַדע), רפאל (פאָטשע) בלאָך, מרדכי באַקשט און אַנד. דאָס איינשליסן זיך פון גוטע און אהרן גאָלדבערג ע״ה, דאַן סטודענטן פון ווילנער אוניווערסיטעט אין דער קולטור־טעטיקייט פון פאַראיין, האָט שטאַרק דערמוטיקט די חברים.

דער לאָקאַל איז געווען אין אַ טייל פון דער „תלמוד־תורה״־געביידע אויפן שולהויף (די אַנדערע העלפט איז געווען פאַרנומען דורכן „החלוץ״). דער רב און אַ טייל פון די פרומע יידן, האָבן ניט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז דער פאַראיין, וועלכער האָט געפירט אַן אַנטי־רעליגיעזע טעטיקייט און פון וועמענס לאָקאַל עס האָט זיך געטראָגן די קלאַנגען פון רעוואָלוציאָנערע לידער, זאָל האָבן זיין זיץ־אָרט אויפן שולהויף. אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָבן מיר געפונען אַ שלאָס אויף אונדזער לאָקאַל. שפּעטער האָבן זיי אַראָפּגענומען די פענצטער און אַרויסגעריסן די ראַמען, אָבער מיר האָבן זיך ניט געלאָזט אַרויסשטויסן און פאַרגעזעצט אונדזער אַרבעט.

עס האָבן זיך אין שטעטל געשאַפן צוויי צדדים: די פרומע בעלי־בתים (באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף קעגן אונדז, דאַנציק לייבמאַן מיט זיינע זין) קעגן אונדז, און אַ גרופּע פון בעלי־מלאכות און לינק־געשטימטע (איטשקע סאַוויצקי, בערע־מענדע אַבעלעוויטש, לייזער קאַטלער (דער שטעפּער), מענדל שמולאָוויטש (דער שניידער) און אַנד.) מיט אונדז. צום סוף האָט מען געמאַכט אַ פּשרה: מען האָט אונדז געגעבן פּאָר אַ

לאָקאַל דאָס הקדש־שטיבל, וואָס האָט ביז דאַן געדינט ווי אַ הכנסת־אורחים פאַר דורכפאָרנדיקע אָרעמע לייט. מיר האָבן מיט אייגענע כוחות אויסגערעמאָנטירט דעם הקדש און אַריבער אַהין.

די ערשטע טעטיקייט פון פאַראיין איז געווען איינצופירן אַן 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג, ווייל אין איוויע האָט מען ביז דאַן געאַרבעט צען שעה און אַפילו מער. יעדן טאָג פלעגן „טראָיקעס", גרופּעס פון דריי חברים גיין אויף אַלע אַרבעטס־פּלעצער און אַראָפּ־נעמען די מענטשן פון דער אַרבעט. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז ניט אָנגעקומען לייכט. די אַרבעטס־געבער האָבן זיך קעגנגעשטעלט, אָבער מיר האָבן סוף כל סוף אַדורכגע־געזעצט דעם פּרינציפּ פון אַן 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג אין שטעטל.

די קולטור־טעטיקייט איז געווען אַ פּילזייטיקע און פאַרצווייגטע. גוטע גאָלדבערג האָט געגעבן לעקציעס פון לייענען און שרייבן. די קולטור־אינטעליגענטע כוחות: מרדכי באָקשט, קושע בערגער, פּאַטשע בלאָך ע"ה, משה סטאָצקי ע"ה, יצחק פעדער ע"ה, איסע גאָלדבערג און זיין ברודער אהרן ע"ה, פלעגן אויפטרעטן מיט רעפעראַטן און פאַר־לעזונגען וועגן דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וועגן שרייבער און ביכער און, פאַרשטענדלעך, וועגן די אַקטועלע געשעענישן אין דער וועלט, אין פּוילן און אין דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־באַוועגונג.

די חברים זיינען געווען איבערגעגעבן צו זייער פאַראיין און ניט אַדורכגעלאָזט אַן אָוונט צו קומען אין לאָקאַל, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען אַ ביבליאָטעק און אַ לעזע־זאַל. ביים פאַראיין האָט אויך עקזיסטירט אַ שטריך־אָרקעסטער אונטער דער לייטונג פון יעקב מייעראָוויטש (ניט געווען קיין חבר אין פאַראיין).

אין פאַראיין פלעגן אָפּגעמערקט ווערן אַלע וויכטיקע דאַטעס פון דער רעוואָלו־ציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג, סאָוויעטישע געדענק־טעג און דער 1־טער מאַי. צום ערשטן מאָל (נאָך 1905) האָט איוויע געזען אַן 1־טע מאַי־דעמאָנסטראַציע אונטער רויטע פענער דורך די גאַסן פון שטעטל, באַגלייט דורך דער פּוילישער פּאָליציי.

ב. דער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין אונטער קאָמוניסטישער השפעה

אין 1927 איז געקומען קיין איוויע, הירשל פּלאָטקין, אַ דעלעגאַט פון לידער קאָ־מוניסטישן קרייז־קאָמיטעט און אָרגאַניזירט אַ „קעמערל" פון דער מערב־ווייסרוסישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. די טעטיקייט איז געפירט געוואָרן אונטערן דעק־מאַנטל פון דעם לעגאַלן פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. ביסלעכוויז זיינען אַלע מיטגלידער פון פאַראיין אַרונטערגעפאַלן אונטער דער קאָמוניסטישער השפעה און די געציילטע בונדיסטן זיינען פון דאָרט באַזייטיקט געוואָרן. ווי באַקאַנט, איז די קאָמוניסטישע פּאַרטיי אין פּוילן געווען אומלעגאַל און שווערע שטראָפן (ביז 15 יאָר תפיסה) האָט געדראָט פאַר אומלע־גאַלער טעטיקייט. דאָס האָט אָבער ניט אָפּגעשראָקן אַ טייל פון די חברים, וועלכע האָבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דער סכנותפולער אַרבעט.

די עיקר־אויפגאַבע איז געווען צו פירן אַ קאָמוניסטישע אַגיטאַציע צווישן די אָרעמע פּויערים און אַרבעטער אין די פּריצישע הויפן (צוו. אַנד. געשאַפן אַ פּאַרטיי־קעמערל

אין דאָרף, מאָרין), פאַרשפּרייטן קאָמוניסטישע אויפרופן און לאָזונגען צווישן די פּויערים און וואַלד־אַרבעטער א. אַ. וו.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ קאָמוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע (הירשל זוסמאַן, כאַשע לאהס, שלום סטאַצקי, איסע גאָלדבערג, חיים־ראובן אַבראַמאָוויטש, ברידער מאָכע און שלמה שמוקלער א. אַנד.) אַ טייל פון דער יידישער יוגנט אין פּוילן, וועלכע האָט געליטן פון דער פּוילישער רעאַקציאָנערער מאַכט און געווען באַעוולט סיי נאַציאָנאַל און סיי סאָציאַל, האָט זיך אין יענע יאָרן אַריינגעוואָרפן אין דער סכנותפולער אומלעגאַלער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט. מן הסתם האָט צו דעם פיל מיטגעווירקט, וואָס דער ציוניזם האָט ביי יענע באַדינגונגען ניט געהאַט קיין ענטפער אויף דער יידישער נויט (די עליה קיין ארץ־ישראל איז אָפּגעשטעלט געוואָרן דורך דער מאַנדאַט־מאַכט, קעגנערשאַפט פון די אַראַבער א. אַ. וו.).

ג. די גרויסע אַרעסטן פון קאָמוניסטן

דעם 26־טן אָקטאָבער 1931 זיינען אַנטלאָפן פון איוויע קיין סאָוויעט־רוסלאַנד: הירשל זוסמאַן, מאָכע שמוקלער און יאַנקל קאַנאַפּקאַ (אַ שטשוטשינער בעקער, געאַרבעט אין איוויע).

אין חודש אויגוסט 1932 איז אַוועק קיין רוסלאַנד אַ צווייטע גרופּע: שלום סטאַצקי, איסע גאָלדבערג, מאָנצל בלאָך און זשאַמע קאָנטאַראָוויטש (זאָוולס אָן איידעם). די דריטע און לעצטע גרופּע איז אַוועק קיין רוסלאַנד אין דעצעמבער 1933: מולקע צונזער (צוריקגעשיקט געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער גרענעץ־וואַך); יאַנקל שוואַרץ און שלמה שמוקלער. די ערשטע צייט זיינען אָנגעקומען אַ פּאָר בריוו צו זייערע עלטערן. פון דאַן זיינען זיי פאַרשוווּנדן, ניט איבערלאָזנדיק קיין שפּורן נאָך זיך. אַלע האָפענונגען פון זייערע פאַמיליעס זיך צו טרעפן מיט זיי ווען עס איז, זיינען אויסגערונען נאָך דער באַזעצונג פון מערב־ווייסרוסלאַנד דורך דער רויטער אַרמיי (סעפּטעמבער 1939). לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן זיינען זיי דערשאָסן געוואָרן דורך דער סאָוויעטן־מאַכט, אָדער געשטאָרבן אין די פאַרשיקונגס־לאַגערן פון סיביר אין די יאָרן פון סטאַלינס מאַסן־טעראָר קעגן „קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן, שפּיאָנען און דיווערסאַנטן"...

ווייזט אויס, אַז די פּוילישע געהיים־פּאָליציי האָט אַריינגעשמוגלט אירע אַגענטן אין די קאָמוניסטישע רייען און זיי האָבן אויסגעליפערט אין אירע הענט אַלע חברים פון דער אומלעגאַלער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. אין חודש אַפּריל 1932 (אַ פּאָר וואָכן פאַר פסח) זיינען אַרעסטירט געוואָרן דורך דער פּוילישער פּאָליציי חיימאָוויטש (אַ נאָוואָגרוד־קער, געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער ביי נאַכימאָווסקין) געווען אָנפירער פון דער קאָמו־ניסטישער קעמערל אין איוויע, מיישקע שמולאָוויטש (זון פון מענדל דעם שניידער, לעבט אין אַמעריקע), איטשע־יאַשע ראַגאָוו ע"ה (נעלם געוואָרן אין רוסלאַנד אין די מלחמה־יאָרן), רפאל (פאַטשע) בלאָך ע"ה (לויט קלאַנגען, געפאַלן אויפן פראָנט. זיין פרוי און טאָכטער לעבן אין רוסלאַנד), זיאַמקע באַקשט (אייניקל פון חייקע נחמהס), בערקע לי־בערמאַן (זון פון גבריאל), וועלוול יאַנקעלעוויטש, יוסף־חיים און יאַנקל בערנשטיין (דעם

שמידס). יאַנקל איז באַלד באַפרייט געוואָרן, ווייל ער האָט אויפגעוויזן, אַז ער איז אַ מיטגליד פון די רעכטע „פועלי־ציון" (לעבט אין ישראל). און קושע נאַכימאָווסקי ע"ה (פון די אייגנטימער פון מיל. ער איז אַרעסטירט געוואָרן צוליבן בוכהאַלטער פון מיל, חיימאָוויטש און שנעל באַפרייט געוואָרן). עס זיינען דאַן אַרעסטירט און באַלד באַפרייט געוואָרן: איטשקע חפץ (לעבט אין ישראל) און אהרן־הירשל גינזבורג („קוקלע").

אַ פּאָר וואָכן נאָכדעם (חול המועד פסח, 1932) זיינען אַרעסטירט געוואָרן: משה־יודע קאַשצער (לעבט אין איוויע), בערע־מענדע אַבעלעוויטש (לעבט אין נאַוואַרעדאָק) און יצחק באַקשט ע"ה. זיי זיינען פאַראורטיילט געוואָרן צו צוויי מיט אַ האַלב יאָר תפיסה און זיינען באַפרייט געוואָרן דורכן אַפּעלאַציע־געריכט אין ווילנע. די אַלע אַנדערע זיינען פאַרמשפט געוואָרן צו 4 יאָר תפיסה און באַפרייט געוואָרן אין 1936.

אין דעם זעלבן יאָר האָט זיך צוריקגקערט קיין איוויע פון תפיסה מאָטקע באַקשט, וועלכער איז אַרעסטירט געוואָרן אין וואַרשע (געלערנט אין אוניווערסיטעט „וואָלנאַ וושעכניצא") אין 1926־טן יאָר. ער איז געווען אַ מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער אומלעגאַלער ווייסרוסישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין פוילן און פאַראורטיילט געוואָרן צו 12 יאָר תפיסה (לעבט היינט צו טאָג אין וואַרשע).

די איוויער יידישע יוגנט איז געווען אידעאַליסטיש געשטימט און געטרוימט וועגן אַ שענערער און גערעכטער וועלט־אָרדענונג. פיל פון זיי האָבן זיך שפּעטער אַנטוישט אין זייערע חלומות און טרוימען. אָבער עס איז גוט זיך צו דערמאָנען, אַז אין איוויע זיינען געווען אַזוינע, וועלכע האָבן אויפגענומען אַ קאַמף קעגן דער פּוילישער רעאַקציע, טראָץ די געפאַרן אוןליידן, וועלכע זיי זיינען אויסגעשטאַנען אין די תפיסות.

משה אוז'יצר / תל־אביב

פלוגת ההכשרה החלוצית באיביה

במרץ שנת 1933 יצאה קבוצת חלוצי־הכשרה מקבוץ „תל חי" המאוחד בלידה ל„כיבוש־עבודה" באיביה הסמוכה, על מנת לייסד פלוגת־הכשרה נוספת, שבה יכשירו את עצמם צעירים לעבודה פיסית ולחיים קולקטיביים לקראת עלייתם ארצה.

העיירה איביה, ככל שאר עיירות הסביבה, היתה חסרה מפעלי תעשיה. מלבד המנסרה, שהעסיקה כ־40—30 פועלים יומיים, לא היו במקום מפעלים ורוב התושבים התפרנסו מרוכלות, מסחר וממלאכה. מציאות זו היקשתה על קבוצת ה„כובשים", כי לאמיתו של דבר לא היה מה ל„כבוש". אך מציאות זו היתה מנת־חלקם של הרבה „כובשים־חלוצים" כמונו, ונאזרנו בכל זאת בעוז לייסד את הפלוגה, שמטרותיה היו שתיים: להכשיר את עצמנו לחיי־עבודה ומציאות קשה, והחדרת רוח חלוצית־שיתופית בקרב נוער־העיירות.

פלוגת ההכשרה „תל־חי" של „החלוץ" בעת סלילת כביש (1933).

די הכשרה־גרופּע „תל־חי" פון „החלוץ" ביי שאָסיי־בוי.

תנועות הנוער החלוציות במקום ובעיקר מפלגת פוע"צ (צ.ס.), שבראשה עמד החבר היקר והמסור, לייבקה בקשט ז"ל, עשו כמיטב יכולתם לעזור לנו בהשגת דירה, עבודה

ובעידוד מוסרי. בעית הדירה מצאה את פתרונה המקורי ע״י הח׳ בקשט. מועדון המפלגה, שהיה אז בביתה של הח׳ הדסה (דשקה) שפטל (לימים אשתו של לייבקה), נחלק לשניים במחיצת קרשים דקים. בחלק אחד היה מועדון המפלגה ובחלק השני מקום מגורים בשבילנו — החלוצים. רק כעבור זמן מה השגנו, תמורת שכר־דירה צנוע, דירה בת שני חדרים, שאיפשרה לנו תנאי־דיור יותר נוחים והרחבת פלוגת ההכשרה עד לעשרים חבר.

בהמלצתו של הח׳ לייבקה בקשט, שהיה אחד ממנהלי המנסרה, נכנסו כמה חברים לעבוד במנסרה כקבועים. שאר החברים עבדו בעבודות זמניות שונות, כגון: חציבת אבנים וסלילת כבישים, בורסקאות וכו׳. ובתקופת החורף ניקוי הקרח והשלג שעל יד הבתים ובחלקו גם בחטיבת עצים להסקה בבתי היהודים. אני אומר בחלקו, מפני שרוב תושבי העיירה לא יכלו להרשות לעצמם להוציא ע״כ כסף וחטבו את העצים בעצמם.

פרנסתנו היתה דחוקה מאד, כי מלבד המנסרה שהי׳ה מקום־עבודה קבוע, הרי כל שאר העבודות המקריות לא תמיד נמצאו וימים לא מעטים התהלכנו מחוסרי־עבודה ורעבים. היה זמן שמפאת החוב הגדול שהצטבר אצל האופה (כעשרה זהובים!) הפסיקו לתת לנו לחם בהקפה. רק אחרי שתדלנותו של הח׳ לייב בקשט שערב עבור החוב, המשיך האופה לתת לנו לחם בהקפה.

חיפשנו מקורות הכנסה נוספים, ועלה בדעתנו לארגן הצגת „רביו" ולהפיק ממנה סכום כלשהו. לביצוע המשימה נרתמו שחקנים חובבים, וחברי המפלגה ותנועות הנוער החלוציות, שהשחקנים שביניהם גם לקחו חבל ב„מספרים" השונים. הצגה זו, שקראנו לה „עס לבן די קבצנים" (חיי קבצנים), עברה בהצלחה רבה. מהכנסת ההצגה, עשרות הזהובים, שילמנו את כל החובות שהצטברו. ההצגה הצליחה והיתה לשיחת־היום בעיירה. כן גם הצלחנו הודות לכך למשוך יותר תשומת לב ולעורר רגשי כבוד אלינו. ואמנם ביתנו נהיה למקום ועד לנוער הציוני שבעיירה ולבית שוקק חיי־נעורים מלאי תוכן נעלה.

תוזכר, איפוא, בתודה ובברכה העיירה איביה, על תושביה היהודיים העממיים והלבביים, על התנועה הציונית שלה, על הנוער החלוצי ועל פלוגת ההכשרה שלה ותרומתה לבנין הארץ.

האגודות הכלכליות

אגודת הסוחרים (סוחרים פאַראיין)

אגודת הסוחרים הוקמה בשנת 1921 לפי יוזמתו של הרוקח, אהרן בויארסקי, ששימש גם כיו״ר האגודה. מזכיר האגודה היה אברהם (אברהמל) גולדשמיד. עם הגירתו לדרום־אפריקה תפס את מקומו, משה קופולד. בין הפעילים וחברי הועד במשך כל שנות קיומה של האגודה נמנו: מ. ז׳וראבסקי, א. ד. קוסובסקי, יודל קבק, שמואל דבורצקי, ישראל גולדשמיד (בנו של חיקה יאנקל׳ס), ברל יערעמיצקי (ראַשקעס), מרדכי (מוטה) קבק, ישראל יאנקלבסקי, אבא וסטרמן ועוד.

האגודה טיפלה ביעוץ לסוחרים, חנוונים ורוכלים בסעיפי החוק הפולני הנוגעים לניהול עסקים ומיסים. השלטונות הפולניים התנכלו למסחר היהודי והצרו את צעדיו על כל צעד ושעל. הוטלו מיסים כבדים שהחנווני הזעיר לא יכול לעמוד בהם. במיוחד גבר מכבש המיסים בימי גראבסקי (1925־26), שגרם לידי הריסת מקורות הקיום של המוני היהודים. הסוחר והחנווני לא התמצאו בחוק הפיסקלי הפולני המסובך ונזדקקו לעזרת המזכיר ה״מלומד״. האגודה שלחה את נציגיה לועדת השומה שעסקה בהערכת המיסים ״דוכודובה״ (מס הכנסה) ו״אוברוטובה״ (מס מחזור). כל חבר האגודה שילם מס חודשי לאחזקת המנגנון וההוצאות האדמיניסטרטיביות.

אגודת הסוחרים הזעירים (קליינהענדלער פאַראיין)

לימים עזבו רוכלי הכפר (״קאַראַבעלניקעס״), חנוונים זעירים, סוחרי הבהמות והסוסים וכו׳ את אגודת הסוחרים והקימו לעצמם ״אגודת הסוחרים הזעירים״. הפילוג קם מתוך טרוניות של הסוחרים הזעירים שהם מקופחים בהערכת המס ע״י ועדות השומה. בין הפעילים וחברי הועד במשך כל שנות קיומה של האגודה נמנו: זליק לוין (יאנקל־נאַטע׳ס) ששימש כיו״ר האגודה, פייווע אלברשטיין, בנימין בלאבסקי, ישראל־משה שפטל וכו׳. כמזכיר והרוח החיה של האגודה שימש הירשל שמוקלר, שנחשב כבעל־השפעה וקשרים אצל שלטונות־המס הפולניים (היה לו גם משרד פרטי ליעוץ בעניני מיסים — בלשון יידיש קראו לזה, ״אַ מאַכער״).

למותר להגיד שחברי האגודה לא מצאו את ידם ורגלם בסבך המיסים השונים, ב״אורשאנד סקאַרבובי״ (משרד האוצר), ו״קאסאסקארבובה״ (קופת האוצר), בהשגת ״פאַטנטים״ (רשיון לעיסוק), מה גם שרובם ככולם לא שלטו גם בשפה הפולנית. סמכו בכל על ה״מאַכער״, מזכיר האגודה, שמוקלר, שיחלצם ממבול המיסים הכבדים שהסוחר הזעיר הקבצן לא יכול לעמוד בהם.

אגודת בעלי־מלאכה (האַנטווערקער פאַראיין)

האגודה הוקמה ביוזמתם של ברה־מנדה אבלביץ (בורסקאי) וזליג קסלר (רצען) וכללה את כל בעלי־המלאכה בעיירה. בין פעיליה וחברי הועד של האגודה נמנו נוסף על השניים הנ״ל ששימשו בסירוגין כיו״ר האגודה גם: מנדל שמולוביץ (חיט), לייזר קוטלר (תפר), שמואל־לייזר בלוך (כובעך), בנימין (ניאָמע) שמוקלר (נפח), יצחק סביצקי (סנדלר), שמואל לוין, חנן שבץ וכו׳.

גם כאן שימש כמזכיר האגודה הירשל שמוקלר, שטיפל בעניני המיסים של חברי האגודה. נוסף למס ההכנסה, מס המחזור והפטנטים, נתווספה בשנות השלושים הגזירה שבעל־מלאכה, אינו יכול להמשיך בעיסוקו באם הוא לא עומד בבחינה מקצועית בפני ועדה בעיר הגליל — נובוגרודק. זו היתה גזירה חמורה שפגעה בבעל־המלאכה היהודי של העיירה הקטנה, שברוב המקרים לא היה מקצוען מעולה וגם לא ידע להתבטא בפולנית. כאן היה לו המזכיר שמוקלר לפה, שעשה כמיטב יכולתו ל„העביר״ דרך ועדת הבחינות את המועמדים.

חלק ניכר מהפעילים אהדו את התנועה הקומוניסטית ותמכו בבית הספר של ציש״א (עם שפת ההוראה ביידיש), כל עוד שהיה קיים. האגודות הכלכליות הופיעו ברשימות משלהן לבחירות לועד הקהילה ולרשות המקומית („גמינה״). נציגי אגודת בעלי המלאכה בועד הקהילה היו: בנימין שמוקלר ולייזר קוטלר, של אגודת הסוחרים הזעירים — זליק לוין, של אגודת הסוחרים — משה פיסלבסקי. זמן מה היה יצחק פדר נציגה של אגודת בעלי־המלאכה ברשות המקומית („גמינה״) ובתקופות שונות: אלי־ברוך רבינוביץ, א. בויארסקי וכו׳.

האגודות הכלכליות ניהלו מאבק שאיביה תוכר כרשות מקומית הראויה לעיריה במקום „גמינה״ (שאליה היו מצורפים גם כפרי הסביבה), נגד מגמות האפליה לגבי המסחר והמלאכה של היהודים וגזירות שונות שצצו ועלו מדי יום ביומו בפולין האנטישמית.

אברהם אליאב

מוסדות אשראי

הבנק הקואופרטיבי היהודי העממי

(יידישע קאָפעראַטיווע פאָלקס־באַנק)

בשנת 1909 הקים הרב דמתא, ר' יצחק קוסובסקי (בין המיסדים היו גם הבעלי־בתים: יעקב־משה בלוך — שישקעס, דוד מלכובסקי, אהרן בויארסקי — הרוקח וכו') מוסד לאשראי, למתן הלוואות לרוכלים וחנוונים בריבית נמוכה. הבנק חוסל עם יציאתו של הרב קוסובסקי למעמקי רוסיה (1915) בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

עם התבססותו של השלטון הפולני (1921) הורגש הצורך הדחוף במוסד אשראי, שיעזור לעיירה לשקם את חייה הכלכליים שנהרסו במלחמה. לפי יוזמתו של הרב דמתא, ר' משה שאצקס ובעזרתו הפעילה של אהרן בנדר, מזכיר ועד הקהילה, הוקם „הבנק הקואופרטיבי היהודי העממי". ועד העזרה הגלילי „יעקאפא", שאחד מראשיו ומפעיליו היה הרב, השקיע סכום ניכר כהון־יסוד. לפי התקנון שילם כל חבר בקופת הבנק „פאַי" (מניה), כתמורה עמדה לזכותו האפשרות לקבל הלוואה לתקופה ארוכה בריבית נמוכה. גם ה„רליף" („לאַנדסמאַנשאַפט") באמריקה הכיר בחשיבותו של המוסד הפיננסי והעביר מספר פעמים סכומים ניכרים להגדלת הון־היסוד של הבנק.

אחת לשנה התקיימה אסיפה כללית של בעלי המניות (פאישציקעס), שהקיפה כמעט את כל ראשי המשפחות בעיירה, בה שמעו דו"ח על פעולות הבנק בשנה החולפת, אישרו את המאזן ובחרו במוסדות: הנהלה ומועצה ורחבת (ראַט). בראש הנהלת הבנק עמד במשך כל שנות כהונתו באיביה, הרב משה שאצקס וכמנהל בפועל (מזכיר) בשנים הראשונות, אהרן בנדר. לאחר התפטרותו עבדו כמזכירים ומנהלי חשבונות: שמואל־נחום קושצר, פסח שכטמייסטר ומ. קגנוביץ'. הבנק התחיל את פעולתו בביתו של דוד מלכובסקי, עבר אחרי הדליקה (1929) לביתו של ישעיהו בקשט ולימים של אברהם בודנר. בשנות השלושים היה הבנק בביתו של נחמיה (חעמקע) גומניץ. הבנק שוקם לאחר הדליקה הגדולה במאי 1929, הודות לעזרתם הנדיבה של יוצאי איביה באמריקה, מוסד העזרה הבינלאומי „דז'וינט" ומהקרנות שנאספו ברחבי העולם היהודי.

הבנק חוסל בדצמבר 1939 ע"י השלטונות הסובייטיים ויתרותיו הועברו ל„גוס־בנק" (הבנק הממלכתי).

במוסדות הבנק נבחרו נציגי כל המעמדות בעיירה: סוחרים, רוכלים, חנונים ובעלי־מלאכה. הפעילים ביותר בהנהלת ובמועצת הבנק במשך כל השנים היו:

הרוקח ישעיהו בקשט, מיירים וולאנסקי, ברה־מנדה אבלביץ, זליק קסלר, פייבה אלברשטיין, מנדל שמולוביץ' (החיט), לייב ויגודסקי, ברל בקשט, לייבל באקשט וכו'.

להלן מאזן הבנק ליום 1 בדצמבר 1923 (לפי „פנקס יעקאפא" 1930—1919):

מספר החברים	710	
הון־מניות (פאַי־קאַפּיטאַל)	37,082,250	מרקים פולניים
הון עצמי וקרן שמורה	40,365,418	" "
פקדונות (דפוזיטים)	3,098,816	" "
הלואות מהמרכז	158,158,746	" "
סכומי־מעבר	3,963	" "
ריבית ופרוביזיה	98,573,919	" "
ס"ה	338,283,112	מרקים פולניים

קופת גמילות־חסד (גמילות־חסד קאַסע)

לא כל אחד יכול היה להרשות לעצמו לשלם את מלוא מחיר המניה, שבזכותה קיבל הלואה (גובהה שונה במרוצת השנים). הריבית, ולו גם הנמוכה יחסית, הכבידה על

הועד וועדת הבקורת של „קופת גמילות־חסד" עם מר שאליט מווילנה (פברואר 1939).

האלמנטים הכלכליים הנחשלים. תנאי החזרת ההלואה לא תיאמו את אפשרויותיהם וגם לא הדרישה לערבים, שלא תמיד נמצאו.

בשבילם הוקמה קופת „גמילות חסד". במקום המניה — דמי חבר חודשי שהסתכם

בסכום מינימאלי. החזרת ההלואה נתאפשרה בסכומים פעוטים במשך תקופה ארוכה. כאן לא העבירו לערכאות שטר שלא שולם ולא נקטו באמצעים חוקיים נגד אלה שפיגרו בתשלומיהם החודשיים או השבועיים. והעיקר, ההלואות ניתנו ללא ריבית. ההוצאות האדמיניסטרטיביות היו אפסיות. הפקיד החלקי (מנה״ח — יעקב קושצר) עבד שעות ספורות אחה״צ ובערב ובעיקר בימי השוק וירידים, אז היו מכניסים זהובים ספורים ע״ח החוב.

משרד הגמ״ח היה באחד מחדרי הבנק והשתמש חינם באביזרי ובחומרי הכתיבה של הבנק. הנהלת הגמ״ח וועדת הבקורת נבחרו באסיפה כללית אחת לשנה ע״י החברים. בין מיסד הגמ״ח ופעיליו היו: בנימין שימנוביץ׳ (האופה), שמואל־לייזר אפשטיין, לייזר קוטלר, מנדל שמולוביץ׳, חנן רוגוב („בוטלאַס״), בנימין (ניומה) שמוקלר (נפח), יצחק שמוקלר (בנו של חנה־משה), ישראל־משה שפטל, ברל רוגוב וכו׳.

להלן מאזן קופת „גמילות חסד״ ליום 1 בינואר 1923:

מספר החברים		526	
הון מניות		903,650	מרקים פולניים
הון עצמי		296,680	" "
הלואות מ„הבנק העממי״		27,855,321	" "
פקדונות		3,465,886	" "
סכומי מעבר		378,963	" "
ריבית ופרוביזיה		3,989,350	" "
	ס״ה	36,889,850	מרקים פולניים

א. א. מ. ק.

אישים ודמויות
פערזענלעכקייטן און געשטאלטן

יחיאל גאָלדסמיט

געבוירן דעם 18טן אָקטאָבער 1889 ; געשטאָרבן דעם 28סטן יולי 1929.

געב. אין איוויע, ווילנער גובערניע, פויליש ליטע, ביי פרומע עלטערן. זיין זיידע א״ז געווען דער שוחט פון שטעטל, דער פאָטער — אַ סוחר. געלערנט אין חדר און אויך אַ ביסל העברעאיש און רוסיש.

דעם 5טן יאַנואַר 1902 קומט ער צו זיין פאַמיליע קיין אַמעריקע און טרעט אַריין אין אַ שול. אין עלטער פון 15 יאָר אַריין אין אַ שאַפ, ווו ער אַרבעט 3 יאָר. הערנדיק אַמאָל אויף אַ קאָנצערט אַ דעקלאַמאַציע, געפעלט עס אים אַזוי, אַז ער לערנט עס אויס אויף אויסנווייניק און דעקלאַמירט זי ביי יעדער געלעגנהייט. מיטגלידער פון „פראָגרע־סיוו־דראַמאַטיק קלאַב״ לייגן אים פאָר אַריינצוטרעטן צו זיי. ער טרעט אָבער אַריין אין „ליטעראַריש־דראַמאַטישן קלאַב״, וואָס פירט אויס פיעסן ווי „שמע ישראל״, „נבלה״, און הייערמאַנס „געטאָ״, וועלכע ווערן פון פראָפעסיאָנעלן טעאַטער ניט געשפילט. אין 1910 טרעט ער אַריין אין „פראָגרעסיוו דראַמ.־קלאַב״, וואָס פירט אויף אויף יידיש הויפטמאַנס און זודערמאַנס פיעסן. די גאַנצע צייט, וואָס ער שפילט מיט די ליבהאָבער פון די קלובן, אַרבעט ער אין שאַפ.

אין 1915 ווערט ער אַ מיטגליד פון דער „ייד. אַקטיאָרן־יוניע״, שפילט דערנאָך 2 יאָר ביי געבילן און 1 יאָר ביי שוואַרצן, איז איינער פון די ערשטע, וואָס פאַרבינדט זיך מיטן „נייעם יידישן טעאַטער״ (שניצער, בן־עמי), שפילט מיט שילדקרויטן. דערנאָך טרעט ער ווידער אַריין אין „יידישן קונסט־טעאַטער״, ווו ער שפילט 2 יאָר. שפעטער פאָרט ער אַרום איבער רומעניע און פראַנקרייך. אין 1924 איז ער מיטדירעקטאָר פון יידישן טעאַטער אין מאָנטרעאַל (קאַנאַדע). 1925 איז ער, צוזאַמען מיט מישע גערמאַן, דירעקטאָר פון האָפקינסאָן־טעאַטער אין בראָנזוויל. אין 1926 שפילט ער אין בן־עמיס קונסט־טעאַטער. אין 1927/9 אין יידישן קונסט־טעאַטער מיט אַ קליינער הפסקה אויף דער ענגלישער בינע (קאָמעדיע „פּאָפּאַ״).

גאָלדסמיט איז געווען איינער פון די טאַלאַנטפולסטע יידישע שוישפּילער מיט אַן ערנסטער באַציאונג צום בעסערן טעאַטער. צו זיינע בעסטע ראָלן געהערן: „דער זיידע״ אין „דעם שמידס טעכטער״ און „נאָטע קברן״ אין „אַ פאַרוואָרפן ווינקל״ פון פרץ הירש־

ביין, „דער קברן" אין פינסקיס „דער אוצר", „דער האָרבאַטער" אין יונה ראָזענפעלדס „קאָנקורענטן", „דער מלוה" אין שלום עליכמס „די גאָלדגרעבער", „קאַפּיטאַן" אין יעוור־רעאינאָווס „די שיף מיט צדיקים", מיסטער גרין אין חנא גאָטעספעלדס „אַמעריקאַנער חסידים" און „מענדל" אין שלום אַשס „קידוש השם".

דעם 28סטן יולי 1929 איז גאָלדסמיט, נאָך אַ קורצער קראַנקייט געשטאָרבן אין ניו־יאָרק און געקומען צו קבורה אויפן בית־עלמין פון די יידישע טעאַטריקל־עליינס.

ביבליאָגראַפיע:

אוריאל מזיק — „בילדער־גאַלעריע פון אונדזערע יידישע שוישפילער", „דער טאָג", נ. י., 20 אַפּריל 1918.

יחיאל גאָלדסמיט — „איך און דאָס פובליקום", „דער טאָג", נ.י., 20 אַפּריל 1928.

מ. אָשעראָוויטש — „יחיאל גאָלדסמיט, דער שוישפילער און דער מענטש", „פאָרווערטס", 30 יולי 1929.

— „אידישע אַקטיאָרן הערן ניט אויף צו ריידן וועגן דעם יונג פאַרשטאָרבענעם יחיאל גאָלדסמיט", „פאָרווערטס", 2 אויגוסט 1929.

א. גלאַנץ — „יחיאל גאָלדסמיט", „דער טאָג", נ. י., 31 יולי 1929.

ב. באָטווויניק — „יונגע טאַלאַנטן אויף דער יידישער בינע", „פאָרווערטס", 16 נאָוועמבער 1918.

חיים ערענרייך — „אַקטיאָרן און אַקטריסעס, וועלכע וועלן דעם יאָר פעלן אין די ניו־יאָרקער טעאַטערן", „פאָרווערטס", 11 אָקטאָבער 1929.

„לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער", רעדאַגירט פון זלמן זילבערצווייג, ניו־יאָרק, 1931.

„פאָרווערטס", ניו־יאָרק, 14 אויגוסט 1929

יידישע אַקטיאָרן הערן ניט אויף צו רעדן וועגן דעם יונג־פאַרשטאָרבענעם יחיאל גאָלדסמיט

דער פריצייטיקער טויט פון דעם בינע־קינסטלער יחיאל גאָלדסמיט האָט איבערגעלאָזן אַ שווערע, דריקנדיקע שטימונג אין די יידישע אַקטיאָרן־קרייזן פון ניו־יאָרק. לויט ווי פיל אַקטיאָרן פאַרזיכערן, פילן זיי איבערן טויט פון גאָלדסמיטן כמעט אַזאַ וויטיק, ווי זיי האָבן געפילט ביים טויט פון דעם אומפאַרגעסלעכן דוד קעסלער.

*

גאָלדסמיט האָט אין זיך פאַרמאָגט אַ סך כאַראַקטער־שטריכן פון קעסלערן. ער האָט געהאַט די זעלבע רואיקע, פרימיטיווע קראַפט, דעם זעלבן אינעווייניקסטן פייער, וואָס האָט אין געוויסע מאָמענטן געקאָנט אויסברעכן ווי דאָס פייער פון אַ ווולקאַן. און

ווען ער זאָל געווען לעבן לענגער, וואָלט ער זיכער געווען דערגרייכט די קינסטלערישע שטופע פון קעסלערן. ער וואָלט געוואָרן דער יורש פון קעסלערס קרוין.

*

אַ יידישער אַקטיאָר האָט פאַרזיכערט דעם „פאָרווערטס"־רעפּאָרטער, אַז ער אַליין איז דערביי געווען, ווען רודאָלף שילדקראַוט האָט איין מאָל אויסגעֿרופן מיט באַגייסטערונג: „גאָלדסמיט שפּילט אַזוי ווי איך; ער איז מיינער אַ תלמיד!"

*

דער זעלבער אַקטיאָר דערציילט:

גאָלדסמיט האָט איין מאָל געשפּילט צוזאַמען מיט שילדקראַוטן אין שמרס „אייקעלע מזיק". שילדקראַוט האָט געשפּילט „אייקעלע מזיק" און גאָלדסמיט איז געווען דער גענגסטער, מיט וועמען אייקעלע האָט אַ פאַיט. ווען עס איז געקומען צו דער סצענע פונעם פאַיט, האָט שילדקראַוט זיך אַרויפגעוואָרפן אויף גאָלדסמיטן, אים אָנגעכאַפּט מיטביידע הענט אַרום האַלדז און אים אַזוי שטאַרק געוואָרגן, אַז גאָלדסמיטן איז דאָס גאַנצע בלוט אַריין אין פּנים. ער האָט געמיינט, אַז ער ווערט טאַקע דערוואָרגן אויף אַן אמת און נאָכן געשלעג האָט גענומען אַ צען מינוט, איידער גאָלדסמיט איז געקומען צו זיך. אָבער גאָלדסמיטן האָט עס ניט געאַרט. ער איז געווען איבערצייגט, אַז שילדקראַוט האָט אין יענעם מאָמענט געשפּילט די ראָל פון אייקעלע מזיק פּונקט אַזוי ווי אַן אמתער קינסטלער דאַרף שפּילן.

*

גאָלדסמיט האָט ניט געהאַט קיין שיינע שטימע און קיין עלעגאַנטע פיגור. דאָס האָט אים זייער אַ סך געשטערט אין זיין קאַריערע צו ווערן פון אַלעמען אָנערקענט אַלס אַ גרויסער אַקטיאָר. אָבער ער איז פאָרט געווען אַ גרויסער אַקטיאָר. אין דעם זיינען איבערצייגט אַלע זיינע קאָלעגן. אין אַ סך ראָלן האָט ער אַרויסגעוויזן אמתע געניאַליטעט. אַז ער האָט געהאַט טאַלאַנט, אמתן בינע־טאַלאַנט — דאָס האָט מען געזען אַפילו אין זיינע שוואַכע ראָלן. אַ דורכפאַל איז גאָלדסמיט אין קיין ראָל ניט געווען.

*

איידער גאָלדסמיט איז געוואָרן אַן אַקטיאָר, האָט ער געאַרבעט אין אַ שאַפּ. ער איז געווען אַ קאַטער ביי וועסטען. אַפילו נאָכדעם ווי ער איז אין יאָר 1906 אַריינגעטראָטן אין פּראָגרעסיוו דראַמאַטיק קלוב און זיך דאָרט געלערנט שפּילן טעאַטער, איז ער נאָך אַ שיינע עטלעכע יאָר געבליבן אַ שאַפּ־אַרבעטער.

וועגן זיין שאַפּ־לעבן דערציילט אַן אַקטיאָר:

גאָלדסמיט פלעגט אין שאַפּ ליב האָבן צו שפּילן טעאַטער. ער פלעגט כסדר „עקטען", פאָזירן, מאַכן אַקטיאָרישע העוויות, איבערקרימען דעם און יענעם און אַרויסרופן געלעכטער ביי יעדן אַרבעטער.

איין מאָל איז גאָלדסמיט געקומען גאַנץ פרי אין שאַפּ. ווען דער באָס איז נאָך ניט געווען, און ער האָט זיך פאַרשטעלט אַלס דער באָס. ער האָט זיך אַזוי ממזריש גרימירט, אַז ווען די אַרבעטער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען און דערזען גאָלדסמיטן, האָבן זיי גע־

מיינט, אַז ס׳איז דער באָס און האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט. שפּעטער איז אָנגעקומען דער באָס, און דערזעענדיק די אַרבעטער ביי דער אַרבעט, איז ער געבליבן שטיין אַ פאַרוווּנדערטער. געוויינלעך האָבן די אַרבעטער געוואַרט ביז ער, דער באָס, איז געקומען און האָט צווישן זיי פאַרטיילט די אַרבעט.

פלוצלינג האָט ער דערזען גאָלדסמיטן און ער איז געבליבן שטיין אַ טויטער: ער האָט דערזען זיך אַליין! ער האָט אַ געשריי געטאָן „שמע ישראל!" און גענומען אַנטלויפן. אָבער מען האָט אים צוריקגעהאַלטן און עס האָט גענומען אַ היפּשע צייט אידער מען האָט אים באַרואיקט און אים איבערצייגט, אַז דאָס איז ניט „ער אַליין", נאָר יחיאל גאָלדסמיט.

*

גאָלדסמיט איז געווען איינער פון די ערשטע פּיאָנערן פון מאָריס שוואַרצס קונסט־טעאַטער. ער איז געווען איינער פון דער גרופּע יונגע טעאַטער־קינסטלער, וואָס האָבן שוואַרצן געהאָלפן און צוגעגעבן מוט צו ווידמען זיך אין גאַנצן דער בעסערער דראַמע און אויפפירן אין זיין טעאַטער דורכאויס ליטעראַרישע פּיעסן.

און ממילא איז גאָלדסמיט שוין אויך געווען איינער פון די, וועלכע האָבן געהאָלפן שאַפן אַ ריינערע אַטמאָספערע אין דער גאַנצער יידישער טעאַטער־וועלט און וועלכע האָבן געוווּנען די מענעדזשערס פון אַלע יידישע טעאַטערן איינצופירן „ליטעראַרישע מיטוואָכס", דאָס הייסט: צו שפּילן אין מיטן וואָך ליטעראַרישע אָדער האַלב־ליטעראַ־רישע פּיעסן.

*

גאָלדסמיט האָט זיך אויסגעצייכנט אין אַ גרויסער צאָל ראָלן. אָבער אַמבעסטן איז ער געווען אין אַ ראָל, וווּ ער האָט באַדאַרפט פאָרשטעלן שטאַרקע, ברוטאַלע, ביסטרע, נערוועזע און גלאַט „קרומע" מענטשן.

איין מאָל האָט שוואַרץ געוואָלט געבן מוני וויזענפריידן די ראָל פון מאָטקע גנב. אָבער מוני האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם כבוד מיט די ווערטער: „איך קען ניט שפּילן מאָטקע גנב. איר האָט פאַר דער ראָל דעם ריכטיקן אַקטיאָר יחיאל גאָלדסמיט". וויזענפרייד האָט זייער פיל געהאַלטן פון גאָלדסמיטן. ער האָט אים ליב געהאַט און ער האָט באַוווּנדערט זיין טאַלאַנט.

*

גאָלדסמיט איז געווען דאָס, וואָס מען רופט אַ „תקיף". פיזיש איז ער געווען אַ שטאַרקער מענטש און דערצו האָט ער געהאַט אַ שטאַרק אויפגערעגטן טעמפּעראַמענט און ער האָט זיך לייכט געקענט אָנצינדן פון כעס. עס האָט אין אים אייביק געברענט אַ פייער, וואָס האָט געזוכט אַן עפענונג, פון וואַנען אויסצושיסן.

אָבער אין האַרצן איז ער געווען אַ גוטער, ערלעכער מענטש, וואָס האָט געהאַט נאָר איין חסרון: ער האָט פיינט געהאַט ליגנס. יעדער „בייזער אויסברוך" זיינער איז געקומען דערפון וואָס ער האָט געזוכט דעם גלייכן, אמתדיקן וועג אין יעדער זאַך, אין לעבן אַזוי גוט ווי אויף דער בינע.

גאָלדסמיטן איז אין זיין לעבן אויסגעקומען אַ סך מאָל צו שפּילן אין ניט־ליטעראַרישע

פיעסן, און אַפילו אין שונד־ראָלן איז ער תמיד געווען אַ דערפאָלג. ער האָט זיי ניט געשפּילט אַזוי גראָב־שונדיסטיש ווי עס פאָדערן אַזעלכע ראָלן. לעצטן ווינטער איז גאָלדסמיט אַוועקגעגאַנגען אין מיטן סעזאָן פון שוואַרצס קונסט־טעאַטער, ווו ער האָט פּראַכטפול געשפּילט די ראָל פון דעם אַרענדאַר אין „קידוש השם" און איז אַוועק שפּילן ענגליש טעאַטער אויף בראָדוויי. די פּיעסע האָט געהייסן „פּאַפּאַ", אַ ביליקע קאָמעדיע, וואָס האָט געהאַט קורצע יאָרן — אָבער גאָלדסמיטס ראָל איז געווען אַ גרויסער דערפאָלג.

*

פאַרן קומענדיקן סעזאָן איז ער געווען אַנגאַזשירט ביי גערמאַנען פאַר זיין ראָלאַנד־טעאַטער אין בראַנזוויל. ער האָט זיך אויך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו גרינדן אַן אייגענעם קונסט־טעאַטער, אַ סך אַקטיאָרן וויסן פון דעם. אָבער דער פּלוצימדיקער טויט האָט געמאַכט אַ סוף צו אַלע זיינע פּלענער און אַמביציעס.

*

צען טעג איז ער אָפּגעלעגן אין דזשואיש מעמאָריאַל האָספּיטאַל. ביז צו דער לעצטער מינוט איז ער געווען ביים קלאָרן געדאַנק. איין שעה פאַרן טויט האָט ער אַ זאָג געטאָן צו פריינד, וואָס זיינען אים געקומען מבקר חולה זיין: „אַי ניוו אַפּ".

*

אַ טאָג פאַרן טויט האָט ער זיך געהייסן געבן דאָס בילד פון זיין קינד — אַן איין יאָריק מיידעלע — און אַרויפלייגנדיק דאָס בילד אויף זיין ברוסט, האָט ער פאַרגלאָצט די אויגן און געמורמלט: „גאָט, נעם מיך ניט אַוועק פון איר".

ער האָט זייער ליב געהאַט זיין פרוי און קינד. ווען ער האָט מיט צוויי און אַ האַלב יאָר צוריק חתונה געהאַט מיט זיין פרוי, איז ער אַרומגעלאָפן ווי ווילד און האָט געהאַלטן אין איין שרייען: „איך האָב חתונה מיט מיין שטעטל! איך האָב חתונה מיט מיין שטעטל!"

זיין פרוי הייסט, נעמלעך, איווע און געבאָרן געוואָרן איז גאָלדסמיט אין דעם שטעטל איוויע, ווילנער גובערניע.

*

די בעסערע יידישע בינע וועט גאַנץ שטאַרק פילן דעם פאַרלוסט פון יחיאל גאָלדסמיט. קיין סך אַקטיאָרן אַזעלכע פאַרמאָגט זי ניט.

לעאָ ראַבינס (אליעזר ראַבינאָוויטש) ז״ל

געב. 1895 אין איווע, ווילנער גובערניע, פויליש ליטע. אוראייניקל פון ר׳ דוד בן משה פון נאָוואָרעדאָק, מחבר פון „גליא מסכתא״. געלערנט אין חדר, אין הרב ריינעסעס ישיבה אין לידע, אויך העברעאיש און רוסיש ביי פריוואַטע לערער. צו 13 יאָר געבליבן אַ קיילעכדיקער יתום. זיך דערצויגן ביי זיין זיידן יאָשע (דער בעקער) און באָבען שימקע.

1910 געקומען קיין אַמעריקע, באַזוכט ענגלישע שולן, אויך קורסן אין באָסטאָנער אוניווערסיטעט, געאַרבעט ביי פאַרשידענע מלאכות. 1915 — אָנגעהויבן שרייבן ענגליש אַלס מיטאַרבעטער פון ראַדיקאַלע וואָכנשריפטן און טעגלעכע צייטונגען אין באָסטאָן. פאַרעפנטלעכט לידער, דערציילונגען און אַרטיקלען. 1918 — אַרויסגעגעבן אין באָסטאָן אַ בוך דערציילונגען אין ענגליש. געשריבן (1920) אויף טעמעס פאַר פילם. זינט 1921 אָנגעשירט געוואָרן דורך אב. קאַהאַן אַלס מיטאַרבעטער אין „פאָרווערטס״, וווּ ער האָט געדרוקט פּאָפּולערע אַרטיקלען און ראָמאַנען אונטער די פסעוודאָנימען: לייזער מאַלקעס און ר. שאַיעווסקי.

אָנגעשריבן אַ פּיעסע א״נ „מאַמע״, וואָס איז קיין מאָל ניט אויפגעפירט געוואָרן. דעם 13טן יאַנואַר 1927 האָט איזידאָר האָלענדער אויפגעפירט אין טאָראָנטע (קאַנאַדע) ראַבינ־סעס דראַמע „דער פערד־גנב״, וועלכע ער האָט שפּעטער אויך (2 נאָוו. 1927) אויפגעפירט אין באָסטאָן.

ראַבינסעס ראָמאַן „די זיבעטע עוועניו״, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין „פאָרווערטס״ אין 1934, איז דראַמאַטיזירט און געשפּילט געוואָרן דעם 15טן מערץ 1935 אין ניו־יאָרקער „סעקאָנד עוועניו״ טעאַטער.

דעם 4טן אַפּריל 1936 איז אונטער דער רעזשי פון מיכאל ראַזומני אויפגעפירט געוואָרן אין ניו־יאָרקער „פאָלקס־טעאַטער״, דורך דער „פאָלקס־בינע״ ראַבינסעס סאָציאַלע דראַמע „פּראָווינץ״.

אין נאָוועמבער 1936 איז אין ליריק־טעאַטער אויפגעפירט געוואָרן זיין פּיעסע „פאַרן ידישן געריכט״ און דעם 17טן יאַנואַר 1940 איז אין „סעקאָנד עוועניו״ טעאַטער אויפגעפירט געוואָרן זיין פּיעסע „זומער־לעב״ (אונטערן נאָמען „אַ ביטערער טעות״), אַ ספּעקטאַקל אין 3 אַקטן און 14 בילדער, דראַמאַטיזירט פון וויליאַם סיגעל, רעזשי יהודה בלייך, מוזיק — משה ראַוך.

טראַגיש אומגעקומען דעם 1טן פעברואַר 1957 אין אַן אַעראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע אויף רייקערס אינדזל (ניו־יאָרק), אויפן וועג צו זיין וואַקאַציע אין מיאַמי, פלאָרידע, און איז געקומען צו קבורה אויפן בית־עולם פון אַרבעטער־רינג (הר הכרמל) אין ברוקלין.

זיין גאַנצע ירושה האָט ער איבערגעלאָזט פאַרן „י. ל. פּרץ שרייבער־פאַראיין״.

(„לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער״, דריטער באַנד, רעד. זלמן זילבער־צווייג, פאַרלאַג „אלישבע״, ניו־יאָרק, 1959, ז״ז 2234—2232).

יעקב רייך

דאָס טראַגישע לעבן און טראַגישער טויט פון לעאָ ראַבינס

לעאָ ראַבינס האָט געהאַט אַ ביטער לעבן און ביטערן טויט. עס איז כמעט ווי סימבאָ־ליש וואָס דער טויט האָט אים דערגרייכט ווען ער האָט געהאַלטן ביים געפינען אַ ביסל אָפּרו און פאַרגעניגן אין לעבן. ער איז אומגעקומען אין דעם קראַך פון דעם עראָפּלאַן וואָס האָט אים געזאָלט פירן אויף וואַקאַציע קיין פלאָרידע.

איצט, אַז איך טראַכט וועגן מיין רעדאַקציע־קאָלעגע דוכט זיך מיר, אַז אים איז אַלע מאָל געווען באַשערט צו געפינען ביטערקייט גראָד דאָרט, ווו ער האָט געהאַלטן ביים געניסן פון גליק. אָבער וואָס האָט אַזאַ פּראָסט פיזישע געשעעניש ווי אַן עראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע צו טאָן מיט זיין גייסטיקן איך? פאַרוואָס זאָל דער גורל גראָד אים

אויסקלייבן צוצוטיילן אַן איבעריקע מאָס אומגליק? פאַרוואָס זאָל דער גורל אָפּטאָן אַ ביז שפּיצל וואָס איז אַזוי סימבאָליש פאַר דעם טראַגיזם פון זיין גאַנץ לעבן?

לעאָ ראָבינס איז די לייענער באַקאַנט מערסטנס אונטער די פּסעוודאָנימען „ל. מאַל־קעס" און „ר. שאַיעווסקי", וואָס ער האָט געשטעלט אויף די אַרטיקלען וואָס ער האָט געשריבן אין „פאָרווערטס".

אין „פאָרווערטס" איז ער אָנגעקומען מיט עטלעכע חדשים פאַר מיר. אַזוי ווי מיר ביידע האָבן געשטאַמט פון באָסטאָן, און ביידע האָבן מיר זיך פאַרמאָסטן צו שרייבן ענגליש, איז געווען אַ געוויסע ענלעכקייט אין אונדזער זשורנאַליסטישן אָפּשטאַם.

שפּעטער ערשט האָט זיך צווישן אונדז אַנטוויקלט אַ נאָענטקייט און פריינדשאַפט. דאָס מערקווירדיקע דערביי איז, וואָס ווען די פריינדשאַפט האָט דערגרייכט חברשאַפט, עכטע וואַרעמקייט, האָט ער אַ פּאָר מאָל באַוויזן איבערצורייסן עס. מיט אַ מאָל, אָן אַ קריגעריי, אָן עטוואָס, וואָס איך האָב געקענט געדענקען, אַז איך זאָל אים האָבן געזאָגט אָדער געטאָן, האָט ער געקענט אָנבלאָזן זיך און ברוגז ווערן.

איצט, נאָך זיין זינלאָזן גרויזאַמען טויט, דוכט מיר, אַז זיינע ברוגזן אוז פאַרדרוסן האָבן זיך גענומען פון דער זינלאָזער גרויזאַמקייט, וואָס האָט אים פאַרפאָלגט זיין גאַנץ לעבן. פון קינדורייז אָן האָט ער זיך געראַנגלט מיט שלעכטס; פון קינדורייז אָן, ווען ער האָט געהאַלטן ביים געווינען איבער דעם שלעכטס, האָט עפּעס געטראָפן, וואָס האָט אים אַ שטויס געטאָן אויף צוריק.

ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אַ יתום ביי אַ שטרענגן און נישט איבעריקנס פאַר־שטענדיקן זיידן. ביי דעם זיידן האָט אים געפעלט די וואַרעמקייט פון אַ טאַטן, דער קוש פון אַ מאַמען. פּסיכיש, נאָך מער ווי פיזיש, איז ער דעריבער געווען אָנגעווענדט אויף זיך אַליין. אַזוי איז עס אָנגעמאַרקירט געוואָרן אין זיין פריסטער יוגנט, אַזוי איז עס געבליבן ביז דעם לעצטן מאָמענט פון זיין לעבן.

ער האָט געלעבט אין איינזאַמקייט אַפילו ווען ער איז געווען אַרומגערינגלט פון קאָלעגן, פריינד און קרובים; אַפילו ווען ער איז געווען פאַרהייראַט. קיינער האָט ניט געקענט דורכברעכן די וואַנט פון איינזאַמקייט וואָס ער האָט געבויט — לאָמיר זאָגן, וואָס עס האָט זיך געבויט — אַרום אים.

אין גרונט איז ער געווען אַ גוטער. ווען ער איז געווען אין אַ גוטער שטימונג פלעגט זיך זיין טאַלאַנט פאַר הומאָר צעשפּילן און ער האָט מיטגעטיילט פרייד און לוסטיקייט. ער האָט געהאַט אַ שאַרף אויג און אַ שפּילעוודיקייט ביים אויסדריקן זיינע באַאָבאַכטונגען, אָדער ביים אָפּרופן זיך אויף לויפנדיקע געשעענישן.

זיין שרייבערישע קאַריערע איז נישט געווען קיין פאַרפאָלקאָמטע.

ווען ער איז אָנגעקומען אין „פאָרווערטס", האָט ער שוין געהאַט געדרוקט אַ פּאָר זאַכן אויף ענגליש. איך האָב מיט יאָרן שפּעטער געלייענט די זאַכן, ווי אויך אַ פּאָר ניט געדרוקטע מאַנוסקריפּטן. אַלע זיינען זיי אויף טרויעריקע טעמעס. פון טראַגעדיעס ווו מענטשן טוען זיך אַליין אָפּ שלעכטס און קומען צו אַ ביטערן סוף. כאָטש זיי זיינען געשריבן געוואָרן אין זיין יוגנט, אַנטהאַלטן זיי באַדייטנדיקן טאַלאַנט.

זיינע געלונגנסטע זאַכן אויף יידיש זיינען לויט מיין מיינונג געווען אַ סעריע סקיצן

וואָס קאָלעגן אין „פאָרווערטס״ געדענקען אפשר ניט. „קיידי די יענקי״, האָט זיך די סעריע גערופן. זי האָט אויסגענומען ביים עולם. איידער די טעמע איז אויסגעטריקנט געוואָרן האָבן די סקיצן אַנטהאַלטן וווּנדערלעכע ביישפּילן פון איינבילדונג־ און באָאָבאַכטונג־קראַפט, ווי אַזוי עס איז אים געלונגען צו באַנעמען דעם שטרייט צווישן מוטער און טאָכטער, צווישן דער אימיגראַנטישער יידישער מאַמע און איר אַמעריקאַניזירטער טאָכ־טער, איז געווען צו באַוואונדערן. די סקיצן האָבן אַנטהאַלטן אַמוזאַנטע, הומאָריסטישע, „לייכטע״ שטעלן, אָבער דער פאַרנעם גופא איז געווען אַן עכט קינסטלערישער, מיט סימפּאַטיע און רחמנות אי פאַר די ניט־פאַרשטענדיקע טאַטע־מאַמע, אי פאַר דער ניט־פאַרשטענדיקער, ניט געדולדיקער טאָכטער.

אונטער זיינע פּסעוודאָנימען האָט ער געשריבן דאָס וואָס מען רופט „לייכטע״ אַר־טיקלען. זיי זיינען ניט אַזוי לייכט ווי מען שטעלט זיך פאָר. עס מיינט שרייבן וועגן די פּאַסירונגען פון טאָג, וועגן סקאַנדאַלן און סענסאַציעס, און דעם אַזוי־צו־זאָגן „מענטש־לעכן״ עלעמענט אין אַזעלכע געשעענישן. ראַבינס האָט שווער געאַרבעט אויף אָט די „לייכטע״ זאַכן.

אים האָט זיך געדוכט, אַז מען שאַצט ניט אָפּ זיין אַרבעט ווי געהעריק, אַז מען אָנער־קענט אים ניט גענוג. אַלע שרייבער טראָגן זיך אַרום מיט אַזאַ געפיל פון צייט צו צייט. ביי אַנדערע שרייבער לאָזט זיך עס אָבער אויס מיט פּראָטעסט צום רעדאַקטאָר. ביי לעאָ ראַבינס איז צוגעגאַנגען אַנדערש. די קריוודע האָט ער געטראָגן אַליין און האָט זי געריצט עס זאָל אים נאָך מער ווי טאָן.

ער איז צוויי מאָל געווען פאַרהייראַט און צוויי מאָל געגט.. ער איז געווען אַן אומ־רואיקע ניט־צופרידענע נשמה. אַלערליי אומזיסטע פאַרדאַכטן האָבן אים געפרעסן. עס האָט אים געעקבערט דער געדאַנק, אַז מען שעצט אים ניט גענוג. פאַר דער קלענסטער קלייניקייט האָט ער געקענט אַריינפאַלן אין כעס. לעאָ האָט זיין גאַנץ לעבן מיט קיינעם ניט געטיילט זיין איך ; ער האָט אַנדערש ניט געקענט זיין ווי נאָר אָפּגעזונדערט, מיט זיך אַליין.

זיין משפחה האָט דאָס ניט פאַרשטאַנען. קיין קינדער האָט ער ניט געהאַט. אַ שוועס־טער איז מיט יאָרן צוריק געשטאָרבן אויף אַ טראַגישן אופן. זיינע נאָענטסטע קרובים זיינען ערשטע און צווייטע קאָזינס.

ראַבינס נשמה איז כסדר געווען אַ רעטעניש פאַר זיינע פריינד און קרובים. זיי האָבן אַלע געוווּסט, אַז ער פאַרמאָגט אַ גאָלדן האַרץ, אַז ער מיינט קיין שלעכטס ניט, אַז ער פּייניקט זיך אַליין, ווען ער טוט מענטשן וויי, אַז אין אַן עת־צרה וועט ער פון זיך דאָס העמד אָפּגעבן, אַבי צו הילף צו קומען.

אַזוי איז אים געגאַנגען דאָס גאַנצע לעבן. ניט איין מאָל, ווען ער האָט שוין געהאַלטן דעם בעכער פון גליק ביי די ליפּן האָט ער אַליין, אָדער אַ צופעליקע שטרויכלונג אַרויס־געשטויסן עס ביי אים פון דער האַנט. איצט, צום לעצטן מאָל, ווען ער איז געווען אויפן וועג צו אַ ביסל אָפּרו און פרייד. —

יצחק אַרקאָ ז״ל

געב. 1889 אין איוויע, ווילנער גובערניע, פּויליש ליטע. דער פאָטער אַ האָלץ־סוחר, וועלכער טראָגט זיך איבער קיין יעקאַטערינאָסלאַוו, ווו ער ווערט דערצויגן. דאָרט ענדיקט ער די שטאָטישע שול און באַקומט ווייטערדיקע פּריוואַטע בילדונג.

אין עלטער פון 18 יאָר געוואָרן אַ משורר ביים חזן קאַרטשאַנסקי, אַ יאָר שפּעטער אַליין אַרומגעפאָרן אַלס חזן און אין 1901 אָנגעקומען אַלס כאָריסט אין פישזאָן און ספּי־וואַקאָווסקיס טרופּע אין קרעמענטשוג. זיין ערשטע ראָל איז געווען „די הייסע באָבקע־לעך״ אין „קאַלדוניאַ״. צו 16 יאָר אָנגעהויבן שפּילן דראַמאַטישע ראָלן און צו 19 יאָר באַקומענדיק אַ טענאָר־שטים, באַליבט געוואָרן אין פישזאָנס טרופּע. אין יאָר 1909 חתונה געהאַט מיט פישזאָנס אַדאָפּטירטע טאָכטער און שפּעטער געוואָרן מיטשותף פון דער דירעקציע. 10 יאָר איז ער דער פאַרוואַלטער פון דער דירעקציע, גלייכצייטיק אויך שוישפּילער.

אין 1916, צוליב מאָביליזאַציע אַנטלאָפן קיין כאַרבין מיט לעבעדיעוו, איריס, קושטשינסקי און פּרוי און דאָרט אויפגעשטעלט אַ טרופּע צוזאַמען מיט פּרץ סאַנדלער, נאַדיאַ נעראָסלאַווסקאַ, שומסקי און פּרוי, וועלכע האָבן זיך דאָרט געפונען. דריי יאָר געשפּילט אין כאַרבין, און בעת קאָלטשאַקס מאָביליזאַציע אַנטלאָפן קיין כינע, ווו ער שפּילט 2 יאָר יידיש טעאַטער. פון דאָרט אַוועק קיין קאַנאַדע, ווו ער שפּילט 2 יאָר. דערנאָך אָרגאַניזירט אַ קאָאָפּעראַטיווע טרופּע פאַר דער פּראָווינץ פון די פאַראייניקטע שטאַטן, ביז ער ווערט אַנגאַזשירט דורך עליס גליקמאַן קיין שיקאַגאָ. 2 סעזאָנען שפּילט ער אין דעטראָיט ביי אברהם ליטמאַן, אַ סעזאָן אין באַלטימאָר, 1927/8 שפּילט ער ווידער אין דעטראָיט און 1928/9 אין מאָנטרעאַל. 1929/30 אין ברוקלינער האָפּקינסאָן־טעאַטער.

אַרקאָ האָט אַ קורצע צייט געשפּילט אין רוסלאַנד אויף דער רוסישער בינע און זיך באַטייליקט אין די דאָרטיקע פילם־בילדער „גאָט פון נקמה״ (יאַנקל שאַפּשאָוויטש) און „חאַסיע די יתומה (וולאַדימיר).

(„לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער״, רעדאַגירט: זלמן זילבערצווייג. ז״ז 103—104. ניו־יאָרק, 1939).

שכנא עפשטיין ז"ל

געבוירן אין איוויע דעם 10טן דעצעמבער 1883 אין אַ יחוסדיקער משפחה, וואָס איז געקנאָטן פון רבנים און משכילים. זיין פאָטער, אהרן־בערע, אַ גרויסער למדן און סוחר, האָט געגעבן זיין זון אַ יידישע און וועלטלעכע דערציאונג. איוויער געדענקען אים אַלס שכנא אָרע־בערעס (די מאַמעס נאָמען איז געווען פייגע). ביז 16 יאָר האָט ער געלערנט תלמוד ביי פריוואַטע מלמדים, וואָס האָבן זיך גערעכנט פאַר די בעסטע אין שטעטל (ר' חיים און איטשע־יאָשע) און אין דער ישיבה. גלייכצייטיק געלערנט און פיל געלייענט אין העברעאיש, אין וועלכער ער האָט געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פרווון. אַרויסגעוויזן פעאיקייטן צום מאָלן. געווען געשטימט ציוניסטיש און געווען גענייגט צו אחד־העמס שיטה.

אין עלטער פון 17 יאָר האָט ער פאַרלאָזט איוויע און אַוועק קיין וואַרשע שטודירן מאָלעריי, אָבער זיין שוועסטער האָט אים אָפּגערעדט פון אַזאַ „תכלית" און ער האָט זיך אָנגעהויבן צוצוגרייטן אַלס עקסטערן צו מאַטורע. זיך אויסגעהאַלטן פון געבן לעקציעס און געלעבט אין שווערע באַדינגונגען. אין יאָר 1903 איז ער אַריין אין „בונד", פלייסיק שטודירט ליטעראַטור און סאָציאַליזם. זינט 1904 זיך אינגאַנצן געווידמעט דער אַרבעטער־באַוועגונג און געוואָרן אַ פּראָפעסיאָנעלער רעוואָלוציאָנער. אַרעסטירט געוואָרן אין 1905 בעתן אַלגעמיינעם גרויסן שטרייק, ווו ער איז געווען איינער פון די הויפּט־אָנפירערס. ער איז באַפרייט געוואָרן פון דער וואַרשעווער פעסטונג נאָך דער אַלגעמיינער אַמנעסטיע. נאָכן אַדורכפאַל פון דער רעוואָלוציע אין 1905 איז ער געוואָרן אומלעגאַל אין וואַרשע און געווען טעטיק (דאָן איז ער שוין געווען מיטגליד פון צ. ק. פון דער בונדישער פּאַרטיי) אין לאָמזשע, ווילנע א. אַנד. שטעט און שטעטלעך, ווו ער האָט פאַרגעזעצט זיין רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט קעגן דער צאַרישער זעלבסטהערשאַפט.

זיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין יידיש האָט ער אָנגעהויבן אין דער ווילנער „פאָלקסצייטונג", ווו ער האָט פאַרעפנטלעכט דערציילונגען און פובליציסטישע אַרטיקלען. אין 1906 זיך באַטייליקט אין 7טן צוזאַמענפאָר פון „בונד" אין לעמבערג. נאָכן דורכפאַל פון „בונד" אין וואַרשע, געשיקט געוואָרן אַהינצו אַרבעטן אַלס מיטגליד פון וואַרשעווער קאָמיטעט. אַרעסטירט געוואָרן אונטערן נאָמען יאָסל גינזבורג, אָפּגעזעסן פיל חדשים אין דער וואַרשעווער פעסטונג און פאַרשיקט געוואָרן אויף צוויי יאָר קיין יאַרענסק (וואָלאָגדער גובערניע), פון וואַנען ער איז אין 3 חדשים אַרום אַנטלאָפן.

ער איז אַוועק קיין אויסלאַנד און געאַרבעט אין ווין אַלס סעקרעטאַר פון „בונד", שפּעטער — סעקרעטאַר פון די בונדישע גרופּעס אין אויסלאַנד מיטן זיצאָרט אין זשענעווע. ער איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון שיקאַגער „אידישע אַרבעטער־וועלט" און פון דער „צוקונפט".

ענדע 1909 עמיגרירט ער קיין אַמעריקע. באַלד אויסגעוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד און סעקרעטאַר פון צ.ק. פון אַמעריקאַנער „בונד" און מיטרעדאַקטאָר פון פּאַרטיי־אָרגאַן „אידישער סאָציאַליסט" (שפּעטער וואָכנבלאַט „די נייע וועלט"). איינער פון די

גרינדער און מיטאַרבעטער פון רוסישן טאָגבלאַט „נאָווי מיר", מיטגליד פון צענטראַל־פאַרוואַלטונג און פאָרזיצער פון בילדונגס־קאָמיטעט פון „אַרבעטער־רינג" און סעקרע־טאַר פון דער רעדאַקציע „צוקונפט". זינט 1913 רעדאַקטאָר פון וועכנטלעכן אָרגאַן „גלייכהייט" און מיטאַרבעטער אין אַ ריי ידישע צייטשריפטן און צייטונגען אין אַמעריקע („פאָרווערטס", „יום־טוב־בלעטער", „אַרבעטער", „דאָס נייע לאַנד" א. אַנד.).

מיטן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע (1917) אין רוסלאַנד איז ער צוזאַמען מיט זיין פרוי, די רעוואָלוציאָנערין רעוועקאַ רובינטשיק (פאַרמשפּט געוואָרן צו 12 יאָר קאַ־טאָרגע און פון דאָרט אַנטלאָפן) און קינד אַוועק קיין רוסלאַנד. דאָ איז ער ווידער געווען אַקטיוו אין דער בונדישער באַוועגונג און רעדאַגירט די בונדישע טעגלעכע „פאָלקס־צייטונג" אין קיעוו. שפּעטער אַריבערגעפאָרן קיין אָדעס און זיך באַטייליקט אין די רוסישע צייטשריפטן „נאַראָדנאַיע דיעלאָ" און „גראַדושטשיע דני".

נאָכן איבערנעמען די מאַכט דורך די באָלשעוויקעס איז ער געווען פון די, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּאָלטן פון „בונד" און אַריין אין „ידישן קאָמוניסטישן פאַרבאַנד". נאָמינירט געוואָרן דורך די סאָוויעטן אַלס איינער פון די רעדאַקטאָרן פון אָדעסער טאָג־בלאַט „איזוויעסטיאַ" און אַלס רעדאַקטאָר פון ליטעראַריש־קינסטלערישן זשורנאַל „פּראָ־מעט". שפּעטער געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון דער ידישער טאָג־צייטונג „קאָמוניסטישע שטימע". ער איז געשיקט געוואָרן פון צענטראַל־ביוראָ פון די ידישע סעקציעס ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון דער רוסישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי קיין וויטעבסק, אַלס רעדאַקטאָר פון דער אָרטיקער טאָגצייטונג „דער שטערן" און פון דער טאָגצייטונג „איזוועסטיאַ". פרילינג 1920 צוריקגעקומען קיין מאָסקווע, אויסגעוויילט געוואָרן אין צענטראַל־ביוראָ פון דער „יעווסעקציע" און באַשטימט געוואָרן אַלס רעדאַקטאָר פון צענטראַלן אָרגאַן „דער עמעס" און פון ידישן מלוכה־פאַרלאַג. געווען אויך פאָרזיצער פון ידישן ליטעראַטן פאַראיין אין מאָסקווע.

זומער 1921 זיך צוריקגעקערט קיין אַמעריקע, ווו ער ווערט באַלד איינער פון די פירנדיקע ידישע קאָמוניסטן. אַלע יאָרן פון זיין וויילן אין אַמעריקע ביזן צוריקקער קיין סאָוויעט־רוסלאַנד (1929), געווען מיטרעדאַקטאָר פון דער קאָמוניסטישער טאָג־צייטונג „פרייהייט" און רעדאַקטאָר פון דער מאָנאַטלעכער צייטשריפט „דער האַמער". באַטייליקט זיך מיט זיין פּעדער אויך אין דער פרעמדשפּראַכיקער קאָמוניסטישער פּרעסע (ענגליש, רוסיש, דייטש). נעמט אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער פאַרצווייגטער קאָמוניסטישער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ידישן אַרבעטער־לעבן אין אַמעריקע.

אין 1929 קערט ער זיך ווידער צוריק קיין רוסלאַנד, ווו ער רעדאַגירט אין כאַרקאָוו די מאָנאַטלעכע צייטשריפט „רויטע וועלט", דעם ידישן טייל פון דעם אוקראַיינישן מלוכה־פאַרלאַג און ווערט שפּעטער אַ מיטאַרבעטער פון דער מאָסקווער „פּראַוודאַ".

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט אים געטראָפן אין מאָסקווע, ווו ער האָט געאַרבעט אויף אַ גרויס ווערק וועגן דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור, וואָס ער האָט געגרייט אין ידיש און אין רוסיש. באַלד נאָכן דייטשן אָנפאַל אויפן ראַטנפאַרבאַנד האָט ער זיך צוזאַ־מען מיט דער גאַנצער גרופּע מאָסקווער ידישע שרייבער פרייוויליק אָנגעגעבן אין דער רויטער אַרמיי. אָבער צוליב זיין עלטער (58 יאָר) האָט מען אים ניט אויפגענומען.

פעברואַר 1942 איז אין מאָסקווע געגרינדעט געוואָרן דער „יידישער אַנטיפאַשיס־טישער קאָמיטעט", וועלכער האָט איינגעשלאָסן אין זיך 47 יידיש־סאָוויעטישע פער־זענלעכקייטן און וועמענס ציל איז געווען צו מאָביליזירן די יידישע וועלט פאַר הילף לטובת דער קעמפנדיקער רויטער אַרמיי. שכנא איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס גענע־ראַל־סעקרעטאַר פון קאָמיטעט און אַלס רעדאַקטאָר פון איר אָרגאַן „איינקייט". אַזוי אַרום האָט ער געדינט מיט זיין פען דער מלחמה ביז איר זיגרייכן סוף און דער פולער מפלה פון די נאַצישע מערדערס. אים איז ניט באַשערט געווען לאַנג אָנצופרייען זיך מיט דעם זיג.

דעם 21סטן יולי 1945 איז ער פלוצים געשטאָרבן אין מיטן דער אַרבעט. דער טעמפעראַמענטפולער רעוואָלוציאָנער און פראָדוקטיווער טאַלאַנטפולער יידישער שריי־בער האָט ניט באַוויזן צו פאַרווירקלעכן זיינע אַלע פּלענער, מיט וועלכע ער איז פול געווען...

*

אינעם צענטראַל־אָרגאַן פון צ.ק. פון דער אַלרוסישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי „פראַוודאַ", איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דעם 22סטן יולי 1945 אַ נעקראָלאָג־ידיעה נאָך אַלעקסאַנדער באָריסאָוויטש עפּשטיין אונטערגעשריבן דורך צענדליקער יידישע און רוסישע פּערזענלעכקייטן, צווישן זיי מיכאָעלס, מאַרשאַק, דוד בערגעלסאָן, גענעראַלן און העלדן פון ראַטן־פאַרבאַנד, באַרימטע שרייבער, אַקאַדעמיקער און פירנדיקע קאָ־מוניסטן.

פון זיינע ליטעראַריש־קריטישע און בעלעטריסטישע אַרבעטן זיינען אַרויס אין בוכפאָרעם:

„קנוט האַמסון" (פאַרלאַג „קולטור", וואַרשע 1913).

„י ל. פּרץ אַלס סאָציאַלער דיכטער" (פאַרלאַג מאַקס מייזעל, ניו־יאָרק 1916).

„פרילינגס־טויט" — איינאַקטער פון רעוואָלוציאָנערן לעבן (פאַרלאַג „אידיש", כאַרקאָוו 1918).

„מיטן ווילן פון פאָלק" — רעוואָלוציאָנערע דראַמע, אויפגעפירט פון מאָריס שוואַרצס קונסט־טעאַטער (פאַרלאַג פון דער אַמעריקאַנער קאָמפּאַרטיי).

„לענין ווי איך האָב אים געזען" — זכרונות, דערשינען אין יידיש, ענגליש, רוסיש און דייטש.

„אין לאַנד פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע" — איינדרוקן און איבערלעבונגען פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין רוסלאַנד (פאַרלאַג "פרייהייט", ניו־יאָרק).

ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף יידיש ביכער פון דער רוסישער, פּוילישער און ענגלישער ליטעראַטור. עס זיינען אויך דערשינען פיל ביכער מיט זיינע פאָררעדעס און אונטער זיין רעדאַקציע. זיינע פּובליציסטישע אַרטיקלען, ליטעראַרישע אָפּהאַנד־לונגען וועגן יידישע און ניט־יידישע שריפטשטעלער, היסטאָרישע איבערזיכטן, דער־ציילונגען און זכרונות פון רעוואָלוציאָנערן לעבן אין רוסלאַנד ציילן זיך אין די טויזנטער.

זלמן רייזען — „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פילאָלאָגיע", 2־טער באַנד, ז"ז 803—810 (ווילנע, 1927).
משה כץ — „שכנא עפּשטיין", „יידישע קולטור", ניו־יאָרק, אויגוסט־סעפּטעמבער 1945, ז"ז 365—370.

ישראל־דוד גוטלבסקי ז״ל

מהפכן מ„שנת חמש״ (1905)

הגל המהפכני, ששטף את רחבי הממלכה הרוסית הצארית בראשית המאה, סחף גם את איביה, ואחד הסוציאליסטים הפעילים בעירנו באותה תקופה היה ישראל־דוד בן ר׳ אהרן ליב גוטלבסקי. ישראל־דוד רכש לו השכלה עברית וכללית. לימודים כלליים למד כאכסטרן ועמד בבחינת הבגרות בווילנא. ועדות וזכר לידיעותיו בעברית הוא תרגומו העברי לרומן של שמ״ר (?) מתקופת בר־כוכבא, כתוב בכתיבה תמה ומכורך בשני כרכים נאים, שנשמר בבית אביו עד עלותם לארץ. ישראל־דוד עסק בתעמולה סוציאליסטית גם בקרב הנוצרים, תושבי העיירה ואיכרי הסביבה. פעם מצאו דודו, פייוע גוטלבסקי,

ישראל־דוד גוטלבסקי בתור חייל בצבא הצארי

ישראל־דוד גוטעלעווסקי אַלס זעלנער אין דער צאַרישער אַרמיי

בליפנישאָק, נואם לפני קהל איכרים בכיכר השוק, מחופש בזקן, עד שבקושי הכירו. הוא פעל יחד עם מהפכן אחר בן־עירנו, שכנא אפשטיין.

כשגוייס לצבא הצארי נשלח לעבוד במשרד הגדוד, ואף שם ארגן תאים מהפכניים, עד שנתגלה הדבר ונאסר. מבית הסוהר שבוורשה (מוקוטוב ?) הצליח לברוח, והגיע במדי חייל לבית אביו בעיירה. בעזרת דרכונו של דודו, ישראל גוטלבסקי, עבר את הגבול והגיע לאמריקה. שם עבד בכל עבודה קשה, גם במכרה, עד שחלה בשחפת, שנפגע בה כנראה עוד במאסרו ברוסיה. לשם הבראה עבר לדנבר, קולוראדו, ושם נשא לאשה בת איביה, סוניה. הם התפרנסו מחנות ספרים ועתונים. בשנת 1918 מת במחלת טיפוס קשה. הניח בן, רופא עיניים.

ב. מ.

ברוך מורן (ברנשטיין) / תל־אביב

מלכה גוטלבסקי ז"ל

מלכה נולדה באיביה בשנת 1889 לאביה ר' אהרן־ליב ואמה גיטה גוטלבסקי. בהתגבר נחשול ההגירה מרוסיה, לאחר מהפכת 6־1905, נשלחה לקרובים באמריקה. ככל המהגרים בימים ההם הלכה לעבוד ב„שאפ", בבית־חרושת לבגדי־נשים. ביום עבדה ובערב למדה.

עד מהרה נעשתה פעילה בתנועת־הפועלים הצעירה באמריקה, שארגנה את המהגרים „הירוקים", ונלחמה בניצול המחפיר של העובדים ב„סדנות ההזעה". בעתון האמריקאי Cleveland Press מיום 23 ביוני 1911 מתוארת אחת השביתות בבית־חרושת מסוג זה, שהעסיק כ־300 פועלות. בין שלש הצעירות, המנהלות את השביתה ותמונותיהן מתפרסמות בעתון, נמצאת גם מלכה. מלכה מתוארת בעתון כ„צעירה מיושבת ושקטה", העומדת בראש „מחלקת המודיעין" של השובתות. לרשותה עשרים וחמש בחורות, המאורגנות ב„בריגדה" מיוחדת. הן עוסקות, לדברי העתון, ב„פעולה חשאית" ומשמשות ככוח רזרבי למשמרות. נראה, שבאותה תקופה מתקרבת מלכה לחוגי תנועת הפועלים היהודית באמריקה ולסופרים היהודים, שאת קשרי הידידות עמם קיימה עד סוף ימיה.

לאחר שקנתה השכלה בלימודי ערב נכנסה ללמוד בבית־ספר לאחיות ועבדה בבית־חולים. לאחר זמן גם השתלמה בשיטת ריפוי מיוחדת, „כירופראקטיקה", המבוססת על טיפול בפרקי הגוף, ביחוד בעמוד השדרה, ואף קיבלה תואר: „ד"ר כירופראקטיק".

לאחר מלחמת העולם הראשונה מתחילה מלכה להתבלט כעסקנית ציבורית רבת יזמה

ויכולת. היא מראשי העסקנים של ה„רליף" האיביאי בארצות־הברית והכתובת המרכזית לפניות מוסדות העיר בהזדמנויות שונות ולצרכים שונים: יסוד בית־יתומים, בנין לבית־הקברות, עזרה ל„נשרפים" וכדומה.

בביקורה בפולין, בראשית שנות העשרים, הפליאה להבין את מעמד היהודים במדינתם החדשה. היא חזתה מראש שמצבם של היהודים בעתיד ילך ויורע, לכן המריצה את בני משפחתה למהר ולעזוב את פולין. היא קנתה בשבילם אדמה במושבה הרצליה, שנוסדה באותו זמן על ידי החברה האמריקאית „קהיליית ציון", והשקיעה כסף רב גם בבניין המשק, שנועד להיות מעין „קיבוץ משפחתי" לכל ענפי המשפחה. בימי ביקורה באיביה פעלה למען מוסדות הצדקה והחסד בעיר והשאירה למטרות אלו סכומים ניכרים.

מאז הפנתה מלכה תשומת לב רבה לארץ־ישראל. כשנזקקה המושבה (הרצליה, אזור ג׳) לספריה, פנו אל מלכה, ומיד שלחה ארגז ספרים גדול בעברית ובאידיש. וכשהורע מצב הבטחון שלחה כסף לקניית נשק. הרובים הראשונים במושבה נקנו בכספה.

ב„מאורעות" תרפ"ט נרצחו בחברון אביה, ר׳ אהרן ליב גוטלבסקי, וגיסה, בצלאל לזרובסקי עם בתו. אסון זה עוד הגביר את קשריה של מלכה עם הארץ. היא הצטרפה לחוג ידיד ה„הגנה" באמריקה וסייעה להם הרבה בגיוס כספים. באותה תקופה צמחה ידידותה הקרובה עם מניה שוחט ז"ל, שנמשכה כל ימי חייהן. ב„מאורעות" הבאים, בתרצ"ו (1936), כבר השתתפה מלכה בהגנה גם בגופה: היא טיפלה בעמדות ההגנה בירושלים, הגישה אוכל, דאגה לסידורים וכדומה.

בשובה לאמריקה, כעבור שנה, התמסרה לפעולה נמרצת בשטחים שונים. בין השאר עסקה בהפצת תוצרת הארץ, דבר שהיה לו ערך רב באותה תקופת שפל שלאחר המאורעות. הפעולה נעשתה באמצעות איגוד צרכנים ליד „פיאָנערן פרויען אָרגאַניזאַציע", שמלכה היתה מעסקניותה.

בשנים ההן התמחתה בעסקי בטוח, כעובדת בחברת ביטוח גדולה, ומתוך כך הגיעה לרעיון לארגן מפעל ביטוח לילדי ישראל בקרן הקיימת לישראל. לפי התכנית, שהגישה לקה"ק, צריך היה כל ילד מבוטח לקבל בסוף תקופת החסכון (20 שנה) חלקת קרקע בארץ ישראל. בתשובה לתזכירה של מלכה בענין זה, מציינת הלשכה הראשית של הקהק"ל (במכתב מיום 21.12.36), שההצעה „מעניינת", אך מסיבות שהזמן גרמן (התמוטטות חברת „פניקס") ומטעמים טכסיסיים (שמא יפגע הדבר בהכנסות השוטפות של הקרן) אין היא יכולה לקבל את ההצעה.

עם קום מדינת ישראל ופתיחת זרם העליה הגדול לארץ, התמסרה מלכה בהתלהבות רבה לעזרת „הליגה למלחמה בשחפת" בארץ ישראל. בעתון „פארווערטס", מיום 16 בנובמבר 1951, מספר כתב העתון על שיחתו עם מלכה, „נציגת הליגה באמריקה". מלכה הדגישה לפניו את חשיבות פעולותיה של הליגה בימי העליה הגדולה, וסיפרה על ההיענות הרבה של יחידים ומוסדות, שכבר הצטרפו לוועדים שהקימה לעזרת הליגה. ביוזמתה של מלכה נשלחו למוסדות הליגה בארץ מכשירים רפואיים יקרי־ערך וגם סכומי כסף גדולים, וראשי הליגה בארץ ציינו אותה כאחת העסקניות „המסורות ביותר" של מפעלם. היא גם ארגנה בניו־יורק ועד למען „מגן־דוד אדום" („ידיעות הליגה", דצמבר 1958).

אחד המפעלים הציבוריים האחרונים של מלכה היה סיועה ליסוד קופת גמ"ח ליוצאי איביה בארץ־ישראל לאחר השואה. היא היתה נציגת איביה באמריקה בעוד עירנו עומדת על תילה, והיא היתה העושה והמעשה למען שארית הפליטה, לאחר חורבן העיר. בשנת 1947 באה מלכה לבקר בארץ ועמה תכנית גדולה: להפיץ את השיר הישראלי

בתפוצות באמצעות תקליטים. לשם כך יסדה חברה בשם „זמרת הארץ". סדרת התקליטים הראשונה היתה „חג בקיבוץ", והשתתפו ביצירתם מיטב הכוחות בארץ: מלים — הסופר אביגדור המאירי, בימוי ומשחק — השחקן מאיר מרגלית מן ה„אהל", המוסיקה — הקומפוזיטורים לברי ואדל; על המקהלה ניצח שלמה קפלן. זה היה מפעל חלוצי גמור בתחום זה ובעל מעוף רב. מלכה השקיעה בו את כל כספה. אך גורלו היה כגורלם של הרבה מפעלים חלוציים אחרים בארצנו. המפעל נכשל מבחינה מסחרית ומלכה חזרה לאמריקה.

במאי 1957 באה מלכה לארץ ישראל בפעם האחרונה, על מנת להשתקע, ומיד החלה לרקום תכניות לפעולה ציבורית. והנה בביקורה אצל אחותה בירושלים (8.9.57) נפטרה לפתע מהתקפת־לב, והמעיין הבלתי פוסק של יוזמה ומרץ חדל לעד. בצוואתה לא שכחה להניח סכומי כסף לקרן הקיימת לישראל ולליגה למלחמה בשחפת.

ידידתה הטובה של מלכה, מניה שוחט, אמרה בדברי ההספד שלה: „מלכה היתה דמות בלתי רגילה אפילו בין חברותיה הטובות בתנועת ארץ ישראל העובדת. סמל של מרץ ויזמה, יושר וחלוציות וכשרון הגשמה מיוחד במינו. מלכה גילתה עקביות רבה בכל הפעולות הקונסטרוקטיביות, שפעלה מאז היותה נערה ועד יומה האחרון".

כל חייה של מלכה, מיום שעמדה על דעתה, היו קודש למעשים טובים למען הפרט והכלל. רבים, קרובים ורחוקים, מצאו בה מושיע בעת צרה. היא היתה אחת מאותם בעלי לב ומצפון, ללא פניות והסתיגויות, שבזכותם החברה קיימת.

אליהו (אלי) ברוך רבינוביץ' ז"ל

נולד בעיירה נאַליבוקי בשנות השמונים למאה ה־19 להוריו: לייזר והניה. בהתחלת המאה הנוכחית עברה המשפחה לעיירה סובוטניקי, מקום שם שימש אביו כשוחט, דיין ומלמד גם יחד. למד בישיבות ואח"כ נסע למינסק, שם התכונן, בתנאי דחקות ורעב, לבחינות בגרות כ„אקסטרן". היה ממייסדי תנועת „פועלי־ציון" במינסק והסתופף בחברתם של בורוכוב, סירקין וכו'.

בשנת 1915 הגיע ממינסק למשפחתו בסובוטניקי. יסד בי"ס עממי עברי והפיץ השכלה בין המבוגרים. בשנת 1917 נשא לו לאשה את ביילה, בתו של בעל בית־המרקחת, בויארסקי והתישב באיביה.

הכרתי אותו לראשונה כתלמידת ביה"ס העממי לבנות מטעם ציש"א, שהוקם בעיירתנו לאחר מלחמת העולם הראשונה. נמוך־קומה, שמנמן וממושקף התחבב מיד על כולנו באופיו, עדינות הנפש וטוב לבו. החיוך לא מש מעל פניו האצילים. היה לו חוש הומור

מיוחד במינו, שפע בביטויים, פתגמים ואימרות עסיסיות ביידיש העשירה והעממית שלו, שנחרתו בזכרוני עד היום. לאחר מכן הפסיק את עבודתו בהוראה ונהיה לרוקח.

היה חבר פעיל במפלגת „פועלי־ציון" (ימין) ומטעמה גם נבחר למועצה המקומית („גמינה"). אהב את המוני־העם והם גם השיבו לו באהדה והערצה. מצניע לכת, עניו, „אדם ללא מרה", לפי ההגדרה באידיש. פיאר כל שמחה ומסיבה והישרה עליצות בשירים עממיים האהובים עליו כגון: „וואָס מער קבצן מער הוליאקע, וואָס מער נגיד מער סאַבאַקע" או הפזמון על המלמד ביש־המזל „אברהמ׳עלע מלמד" וכו׳. ידע לשיר ברגש רב על העוני והצער היהודי, כדבריו „מען לאַכט מיט יאַשטשערקעס" (צוחקים מתוך כאב)...

לעתים קרובות היה מרצה על התפתחות התרבות האנושית בנוסח דארווין, הגל ומארקס. בפיו היו הנושאים המשעממים לכאורה נשמעים כסיפורים מרתקים. הוא נהג לתבל את דבריו בבדיחות, משחקי־לשון ואימרות פולקלוריסטיות שעוררו גלי צחוק אצל הנוכחים. הקהל נהר ונהנה מהרצאותיו הציוריות. נחרתו בזכרוני כמה מסיפוריו המבדחים על התפתחות האדם, כגון: אילו נשארו לנו הזנבות של האדם הקדמון היה זה שנתברך בזנב שעיר אומר לחברו, בעל הזנב המדולדל: „גיי, דו מייזישער עקל!" באסיפות המחאה נגד מדיניותה של אנגליה כלפי היהודים בא"י היה מטיף מוסר לממשלת המנדט על שהיא מדכאה ללא רחם את תושבי מושבותיה ורק לגבי הערבים היא נהפכת פתאום לרכת לב. בלשונו הציורית ביטא את מחאתו בניסוח הבא: „דו ענגלאנד, די אלמנות־באגרעבערקע אין אינדיע, די ריצן גיסערקע אין דרום אפריקע ביסט פלוצים געווארן א „פורקע לבבות׳ און האסט רחמנות אויף די אראבער?..." היה מטיף לציונות של הגשמה עצמית — „יהודים, תדחפו את הרכבת, מי ביד ומי במוט, אחרת חס ושלום תרד הרכבת מן הפסים און א גוטן טאג מיט דער קאפאטע"...

התגאה בבנו יצחק שעמד לעלות ארצה לשם המשכת לימודיו בביה"ס החקלאי,

מקוה ישראל. בסתר לבו חלם על עלית משפחתו כולה. אבל המות המר סיכל את כל חלומותיו. בחורף 1934 קיבל התקפת עיוות־מעיים ממנה מת. כל העיירה ליוותה אותו למנוחת עולמים. ספדוהו רבים והעדרו היה מורגש בעיירה.

בנותיו פסיה וגולדה ניספו בבוריסוב (מרץ, 1943) יחד עם שרידי קהילת איביה.

חיה וולאנסקי (לויטין)

דוד בנדר (דוד מעלה'ס) ז״ל

בעיירה קראו לו דוד מעלה'ס ע״ש חותנו מאילה.

נולד בז'טל להוריו: שאול ושיינה. אביו היה תלמיד־חכם וזמן מה גם ראש מתיבתא. המשפחה חיתה בצמצום וכל גאוותה היתה על בנם המוכשר, דוד, שנפשו חשקה בלימודים. בצעירותו למד בישיבת מינסק, בה היה ר״מ קרוב משפחה שלהם (לדברי אחותו צפורה שתל״א הוסמך במינסק לרבנות). לאחר מכן עבר לישיבת אברכים באיביה, שם גם הכיר את

יוכבד, בעלת חנות מכולת בקירוב מקום ל„שולהויף". לימים נישאו כשאשתו ממשיכה לעזור בכלכלת המשפחה שגדלה במהירות (נתברך בבנות) והוא התחיל לעסוק בהוראה. היו קוראים לו „רבי" וגם מורה, מכיון שמיזג לימודי קודש (תנ״ך, חומש ותלמוד) עם לימודי חול (שפה, דקדוק וספרות עברית).

לא היה תוצר של סמינריונים למורים. לידיעותיו העמוקות בלימודי חול הגיע הודות

להשתלמות, קריאה ורצון עז להתקדם במעין החכמה והדעת. ב„חדר" שלו נקט בשיטות פדגוגיות חדשות. לא הרביץ כדרך המלמדים האחרים, לא השתמש בפרגול („קאנצ'יק") ובסרגל להפליא מכותיו בתלמידים השובבים. לכל היותר הסתפק בצביטה קלילה או ב„פזר" (משיכת תנוך האוזן)... ידע לשמור על המשמעת בחיוך, בהלצה, או באזהרה. הקסים את תלמידיו בסיפורים מהאגדה היהודית, מלקט הספרות העברית ובמיוחד מההיסטוריה היהודית, שידעה על פרטי פרטיה. משום כך התחבב על תלמידיו שהעריצוהו וכיבדוהו.

פניו לא הצמיחו שערות והיה האחד והיחיד בעיירה שלא היה לו כלל חתימת זקן ופיאות. כדרך תלמיד חכם „לא עלה רבב על בגדיו", התלבש בהידור, נעליו היו תמיד מצוחצחות והופעתו היתה מרשימה, תופעה נדירה בעיירה הקטנה בימים ההם. בכדי לשמור על בריאות גופו היה מתפנה שעה ביום לעבודה פיסית, חטיבת עצים להסקת הבית.

כל בני ה„בעלי־בתים" עברו את חדרו, משום שנחשב למורה המעולה ביותר ובעל שכר־הלימוד הגבוה ביותר. רבים מתלמידיו יצאו לעולם הגדול והמשיכו בישיבת ריינס, בסמינריונים למורים ובגימנסיות. חלק מהם עברו אותו בהשכלה חיצונית (השכלתו הכללית נדלה ממקורות עבריים בלבד. לא שלט בשפות לועזיות), אבל זכרו לטובה את רבם, שהשריש בהם את החיבה לתנ"ך, לשפה העברית וספרותה ולאהבת ציון והעם היהודי. כשהיו סרים הביתה לחגים היו מבקרים אותו ונהנים משיחות החולין שלו. למרות הצרות שפגעוהו (בן היחיד שלו ובת מתו משחפת) לא נפל ברוחו והשקט הנפשי וקור הרוח שנתברך בהם, לא פגו ממנו.

היה מסורתי אבל לא השתייך לקנאים. לא היה מעורה בחיים הציבוריים והמפלגתיים של העיירה. בשנות קיומה של הסתדרות „הפועל המזרחי", שהיה ממיסדיה, היה מלמד היסטוריה יהודית וידיעת הארץ („פלסטינוגרפיה").

בערב היה „נותן" שעורים בתנ"ך, היסטוריה יהודית ושפה עברית גם לבנות. גם אני זכיתי ללמוד אצלו, לרוות את צמאוני לתורה ודעת וליהנות מכושר ההסברה שניחון בו. עם יסודו של ביה"ס הדתית־לאומי „יבנה" לנערים, נכלל בצוות המורים. לימים עם הפיכתו של „יבנה" לבי"ס עברי מעורב (לבנים ולבנות) היה המורה לתנ"ך ולהיסטוריה. עב כיבוש העיירה ע"י הצבא האדום בספטמבר 1939 היה מורה לשפת האידיש וספרותה.

נרצח ע"י הגרמנים יחד עם משפחתו בטבח הגדול (12 במאי 1942). הי"ד.

יוכבד בוקס (שמוקלר)

אהרן־זליג בנדר ז״ל

נולד בשנת 1897 באיביה להוריו: אברהם ובריילה. אביו היה עורך־דין יהודי, היחידי בעיירה. למד אצל מלמדים בעיירה, ביניהם ברוך סטוצקי, ששמו הלך לפניו כמחנך ופדגוג. המשיך בלימודיו בגימנסיה הרוסית „פאלוי״ בלידה, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914).

בשנות לימודיו בלידה התאכסן בביתו של הציוני הנלהב, משה כהן, ממנו קיבל את ראשית החינוך וההשפעה הציונית. כששוכנע באמיתותיה של הציונות, חיפש דרכים איך להשתתף בפועל בגאולת הארץ. התקשר עם ה„ועד האודיסאי״ (מרכז „חובבי ציון״) ודרכו קיבל חומר תעמולה והסברה על התנועה וא״י וכ״כ בולי הקרן־הקיימת. כל פרוטה שהצליח לחסוך היתה קודש לבולי קק״ל. האדם השני שהיתה לו השפעה עצומה על עיצוב השקפת עולמו הציונית של אהרן היה דודו מצד אמא, בשם יעקב בן־יעקב שחי בווילנה. היה זה איש כשרוני מיוחד במינו: סופר, סוחר, בנקאי ועסקן ציוני (ראה „אנציקלופדיה עברית, כרך ט׳, עמ׳ 151). סיפורו על ביקורו של המנהיג הציוני ד״ר בנימין זאב הרצל בווילנה, קבלת הפנים הנלהבת שערכה לו קהילת וילנה וספר התורה שנתנה למנהיג כמתנה, השאירה עליו רושם בל יימחה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה היה מזכיר ועד הקהילה, ממארגני המטבח הציבורי לנצרכים וראש הוועד לחלוקת מצרכי האוכל שנתנו לאוכלוסיה היהודית ע״י השלטונות הגרמניים. היה עוזרו של רב העיר בפעולות השונות לביטול גזירות שלטונות הכיבוש הגרמניים.

בשנת 1917 יסד (יחד עם יצחק אפשטיין ז״ל) את סניף מפלגת „צעירי ציון״ באיביה. תרם את כל ספריתו שרכש במשך כל השנים לספרית המפלגה הנ״ל. היה מארגנה של

העצרת החגיגית בבית המדרש הישן לכבוד הצהרת בלפור על הקמת „בית לאומי" ליהודים בא"י וגם נאם בה. עם הקמת הוועד הגלילי „יקופו" בווילנה לשיקום קרבנות המלחמה, היה הוא והרב שצקס אלו שייצגו את קהילת איביה בכל ועידותיה. נבחר לנשיאות הוועידה (כמזכיר) ומילא תפקיד ראשוני במעלה בפעולות השיקום והעזרה של „יקופו". העריכו אותו כמארגן, יוזם, מבצע, בעל כשרונות. היה ממיסדי ה„בנק הקואופר־טיבי היהודי העממי" ומנהל בפועל, ממקימי „בית היתומים", ביה"ס העברי, החוג הדרמטי וכו׳. לימים הקים יחד עם יודל קבק חנות סיטונית למצרכי מזון.

עם הקמת הסתדרות „החלוץ" היה חבר הוועד ומפעיליה. לימים הצטרף למפלגת „פועלי־ציון—צ.ס." (ימין) והיה אחד מראשיה. בתקופות מסוימות שימש כיו"ר המפלגה. במשך כל התקופה, בין שתי מלחמות העולם (1939—1921) היה המורשה של ועדת „קרן קיימת לישראל" וכ"כ יו"ר מגביות „קרן־היסוד" בעיירה. תרם בעצמו ביד נדיבה לכל הקרנות הציוניות והמגביות השונות והתרים אחרים. לא חסך מזמנו וראה בתפקידו כמורשה הקק"ל עבודת קודש. היה יו"ר של כל המיטינגים ואסיפות־העם שערכה ה„ליגה למען א"י העובדת" ו„פועלי־ציון (צ.ס.)".

מחשבותיו ותקוותיו היו קשורות עם א"י העובדת. לשם הגשמת חלומו נכנס כחבר בחברה בשם „מנור" להקמת ישוב ברמת ישי. בשנת 1936 נסע לארץ ישראל במשלחת החברה. חזר נלהב וגם הרצה על רשמי נסיעתו. המלחמה סיכלה את תכניתו לעלות ארצה.

נרצח ע"י הנאצים ימ"ש ביום טבח האינטליגנציה (תשעה באב, 1941) בסטונביץ׳. משפחתו נספתה בטבח הגדול (12 במאי 1942).

מ. כ.

אריה (לייב—ליובה) נובופרוצקי ז"ל

נולד בשנת 1901 בלידה להוריו יוסף וצפורה. את לימודיו התחיל בחדר, שם רכש חינוך מסורתי, ואחר כך עבר לבית־הספר התיכון, בו היתה שפת ההוראה רוסית. בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, טולטלה המשפחה לשטחי רוסיה הנרחבים. את שנות המלחמה עברה המשפחה בעיר ריבינסק, שם המשיך ליובה את לימודיו בתנאים קשים.

אחרי סיום המלחמה, חזרה משפחתו ללידה. כאן חייב היה לעבור לשפה חדשה — לפולנית, כי לידה נכללה בתחומי פולין. רק רצון עז והתמדה ללא לאות עזרו לו להתגבר על המכשולים הרבים ולסיים את לימודיו. משאת נפשו היתה האוניברסיטה. אולם — מות אביו ללא עת הרס את כל תכניותיו: הוא, הבכור, נטל על עצמו את פרנסת המשפחה — אם, אחות ואח. באחריות יוצאת מגדר הרגיל מילא את תפקידו. מאחר וידע עברית — הכשיר את עצמו להוראה בבית־ספר עברי. תחילה עבד בעיירה אוסטרין כמורה ואחר כך קיבל על עצמו את ניהול בית־הספר באיביה. אף כשנשא אשה והוליד ילדים — לא הפסיק את עזרתו למשפחתו.

איש המרץ, היוזמה והפעלתנות בשטחים רבים ושונים. כשהגיע לאיביה בשנות העשרים מצא בי״ס דתי־לאומי לנערים „יבנה״, בפיקוחו של הרב (ילדות למדו בבי״ס בו היתה שפת ההוראה יידיש ואצל מורים פרטיים). היה זה בי״ס נחשל, הדגש היה על לימודי קודש. במאבקים ובתכסיסים שונים הצליח לשוות לו אופי של בי״ס עברי ולהתאים את תכנית הלימודים לרשת בתי הספר העבריים של „תרבות״. הודות למאבקו, הפך אותו לבי״ס מעורב (בנים ובנות) והכליל בתכנית שטחי־לימוד נוספים. היה כוח־עבודה שלא ידע לאות מהי, איש הסדר המופתי, איש התכנון השיטתי והביצוע המדויק ואילץ גם את צוות המורים לנהוג כמוהו היה לו יחס־קודש לתפקידו כמנהל בי״ס. ואכן מאמציו נתנו פרי מבורך. ביה״ס נהיה לאחד המעולים ברשת בתי הספר העבריים ושמו יצא לתהילה. הוא גיוון את התענינותם ועיסוקם של התלמידים. הקים מקהלה, תזמורת, חוג דרמטי, ספריה וכו׳. הצגות ביה״ס נהפכו למאורע בעיירה. הטקסים (הבאת ביכורים לקק״ל וכו׳), החגיגות והמצעדים ברחובות העיירה (ל״ג בעומר, 3 במאי וכו׳) הצטיינו בסדר מופתי, בהופעה נאה ומרשימה.

איש תרבות, בעל גינוני נימוס מושלמים בשילוב פיקחות, חכמת חיים ועליצות חיים. התאים את עצמו לכל וידע להתחבב על כולם. בנוכחותו במסיבה הוסיף נופך של שירה ערבה (במיוחד ברוסית), בדיחות ואמרות שנונות והפך אותה לחויה. לימים נשא לו לאשה את בת־עירנו החיננית ועדינת הנפש, שרה׳לה גירשוביץ׳, הקים משפחה והתערה בחיי התרבות והחברה של העיירה הקטנה.

ביום טבח האינטליגנציה (בתשעה באב, 1941) הובא ע״י השוטר ואצק, בנו של מנהל ביה״ס הפולני לרוץ לכיכר השוק, כשהלה מנחית באכזריות מהלומות בקרש על ראשו. נרצח ע״י הצוררים ע״י בורות המות בסטונביץ׳.

אשתו שרה׳לה וילדיהם החמודים נרצחו ביום הטבח הגדול (12 במאי 1942) יחד עם כל קדושי העיירה. הי״ד!

מ. כ—ך

עקיבא (קיווע) באקשט ז״ל

היה מורה בביה״ס לבנות באידיש, ולימים, מורה לדת ב„פובשכנה״ בעיירה. שירת כמורה (לשפת יידיש וספרותה) בבתי הספר של ציש״א גם בעיירות הסביבה.

הוא ואשתו, הודס היו שחקנים מוכשרים ומילאו תפקידים ראשיים במספר הצגות של להקת החובבים. כ״כ ביים בהצלחה מספר הצגות של הלהקה והצגות ילדים.

חבר „מפלגת פוע״צ־שמאל״, שעבר בשנות השלושים ל„מפלגת פוע״צ־ימין״ ובתקופת השלטון הסובייטי (1939—41) למפלגה הקומוניסטית. בתקופה זו מונה גם ליו״ר אגודת המורים בעיירה.

היה הקורבן היהודי הראשון בעיירתנו. נסוג עם משפחתו יחד עם הצבא האדום אבל הצבא הגרמני הקדימם והם חזרו ללובץ׳, שם נאסר. הביאו אותו תחת משמר לאיביה.

לפי עדותו של לרוך, מנהל ביה״ס הפולני, נדון למות ביריה (יולי, 1941). אשתו, הודס וילדיהם ניספו בגיטו נובארדוק.

לייב (לייבקע) בקשט ז״ל

נולד בכפר ז׳יקביץ׳ (סביבות איביה) בחודש מרץ 1909, למשפחה של ״שאפאר״ (מודד יערות). בגיל 5 מתה עליו אמו ואחותו הבכירה נהיתה לו לאם. לחינוכו דאג ״מלמד״ שהובא לכפר. בהגיעו לגיל 10 עברה המשפחה לאיביה, מתוך דאגת אביו להמשך לימודיו של בנו. למד בביה״ס העממי, אצל מורים פרטיים והמשיך בגימנסיה העברית ״תרבות״ בווילנה, שם למד שנתיים. כשחזר לעיירה המשיך בלימודיו והשתלם כ״כ כמנהל חשבונות.

צעיר לימים (בגיל 17) נתקבל לעבודה במנסרה של נאכימובסקי (חב׳ ״הלר״) שבחווה (הויף) הסמוכה לאיביה, בה עבד כל השנים עד הפלישה הגרמנית. לימים תפס עמדה של פקיד־בכיר ואיפשר עבודתם של צעירי העיירה וחברי ההכשרה החלוצית במנסרה. שנה אחת עבד במנגנון מרכז מפלגת ״פועלי ציון״ (מאוחדת עם צ.ס.) בוורשה. בצעירותו היה חבר ועד ״החלוץ הצעיר״ וממפעיליו.

היה ממיסדי מפלגת ״פועלי־ציון״ (צ.ס. — ימין) באיביה (1927). במרבית שנות קיומה של המפלגה היה יושב ראש שלה והרוח החיה שבה. את מרבית שעותיו הפנויות הקדיש למפלגה והצליח להעלות אותה לגורם פוליטי ממדרגה ראשונה בחיי העיירה. בעקשנות וללא לאות ניהל את מלחמת הציונות הסוציאליסטית נגד מתנגדיה מימין

ומשמאל. הודות לכך הקיפה המפלגה חלק ניכר של הנוער העובד והאינטליגנציה של העיירה וזכתה לפריפריה נרחבת של אוהדים. לימים הקים גם את הסת׳ הנוער „פרייהייט ו„העובד״. בלהט הטיל את עצמו במערכות הבחירות לקונגרסים הציוניים, לקהילה היהודית ול„גמינה״ והיה לו חלק רב בתוצאות המוצלחות. מרכז המפלגה העריך אותו כמארגן ובחר אותו למועצה הארצית שלה. השתתף בכל ועידות המפלגה ובישיבות המועצה. היה נואם־בחסד והופיע בכל המיטינגים ואסיפות־העם המרובים שערכה המפלגה בעיירה.

היה נציג המפלגה במועצת הבנק, בקופת „גמילות־חסד״, בוועדות קק״ל, „קרן־היסוד״ ובכל יתר המוסדות הציבוריים שבעיירה. לימים נשא לו לאשה את הדסה (דאשקע) שפטל, מפעילות המפלגה הנ״ל. חלם על עליה ארצה, אבל המלחמה סיכלה את תכניותיו.

שבוע לפני פרוץ המלחמה הגרמנית־סובייטית נאסר ע״י השלטונות בעוון פעולה אנטי־מהפכנית כמנהיג ציוני והושם בבית הכלא בלידה. מפאת הנסיגה המהירה של הצבא האדום לא הספיקו לשלחו לארץ־הגזירה, סיביר, ושוחרר מהכלא עם פלישת הצבא הגרמני ללידה (אשתו ובתו הקטנה הוגלו למעמקי רוסיה וחיות כיום באמריקה).

נרצח ע״י הגרמנים בטבח האינטליגנציה, כשאחד מעובדי המנסרה לשעבר, השוטר ז׳וקובסקי ימ״ש, הסגיר אותו לגרמנים כ„בולשביק״. לפי עדויות השוטרים, עשה נסיון נואש לברוח מהבורות בסטונביץ׳, אבל כדורי הרוצחים המיתו אותו בבריחתו. הי״ד.

מ. כ.

יצחק־יוסף (איטשע־יאָשע) ברקוביץ׳ ז״ל

נולד באיביה בשנת 1902 למשפחה דתית, בעלת יחוס רבני. קיבל חינוך דתי בחדר ובישיבות שבעיירות הסמוכות (נובוגרודק, מיר וכו׳). שאיפתם של ההורים היתה שיהיה לימים רב בישראל, אבל הוא בחר לעצמו יעוד אחר בחיים: סיים את הסמינריון למורים „תרבות״ בווילנה ונהיה מורה לשפה העברית ולספרותה. אחרי עבודה כמורה בבתי הספר העבריים בעיירות ראדון, מייצ׳ט וכו׳ קנה לו שם ונתקבל לעבודה ברשת בתי־הספר „תרבות״ בוורשה.

משפחתו העניה לא יכלה להושיט לו את העזרה הדרושה. הוא פילס לו את דרכו בחיים תוך עקשנות וסבל בכוחותיו הוא.

בעיר הבירה של פולין נפתח לו כר נרחב לפעולה רב־גונית בשטחים שונים. כדי למשוך ולעניין את התלמידים הצעירים לחומר הלימודים, הוא משלב בהם שירים, פזמונים וציורים. ספרי הלימוד שחיבר, „פרחים״ ו„אלף בית״ מומלצים לבתי הספר ע״י מרכז „תרבות״. בשנות השלושים מורגש מחסור בעתון ילדים בשפה העברית ויצחק־יוסף מקבל עליו את הסיכון ועורך שבועון־ילדים מצויר בשם „אוירון״, בו שם את הדגש לחינוך ילדי ישראל לאהבת העם, הארץ והשפה העברית. מארגן קורסים למבוגרים

ללימוד השפה העברית, דקדוקה וספרותה. פעיל בתנועת „החלוץ", מפלגת פועלי־ציון־צ.ס. ואגודת המורים העבריים. סיים את הפקולטה לכימיה באוניברסיטה „ווולנה ווּשכניצה" בוורשה בתואר „ד"ר לכימיה".

גם בגיטו וורשה, בו נכלא עם הפלישה הגרמנית, הוא ממשיך בעבודתו החינוכית הברוכה ועומד בראש פעולות החינוך והתרבות הבלתי־לגליות. קנה לו בגיטו את שמו בחיבורו הדרמטי „הרחוב היהודי בגיטו ורשה", אותו ביים והעלה על הבמה בשנת 1941. ארגן הצגות לילדים ולנוער בכדי לעודדם בימים המרים והקשים ולשתול בהם תקוות לימים טובים שיבואו. היתה זו גבורה עילאית בימים של רפיון ידים להתמסר, מתוך סיכון, לפעולות תרבות וחינוך, שמטרתן היתה לא לתת לדור הצעיר להידרדר לתהום היאוש ולאובדן הכבוד הלאומי.

במרד גיטו ורשה השתתף יחד עם חברתו, הסופרת גניה סיליקס במסגרת קבוצת הלוחמים שברחוב מילה ולאחר מכן במוצב שברחוב מוראנוב 44. אחרי מאבקים נואשים נתגלו הלוחמים, ב־8 במאי 1943, ע"י החיילים הגרמניים והועברו בקרונות בכיוון למחנה־המות טרבלינקה. בדרך הצליח יחד עם חברתו הנ"ל לקפוץ מהרכבת הדוהרת ולמצוא לעצמו מקום־מחבוא אצל משפחת איכרים בכפר רודה־טאלובסקה (סביבות לובלין). ב„מלינה" הסתתרו יחד אתו גם המנהל של הגימנסיה העברית בגיטו ורשה, ד"ר רונדשטיין ואשתו. בשנת 1944, זמן קצר לפני השיחרור, נתגלה מחבואם, מפאת הלשנה, ושלושתם הוצאו ע"י הגרמנים להורג.

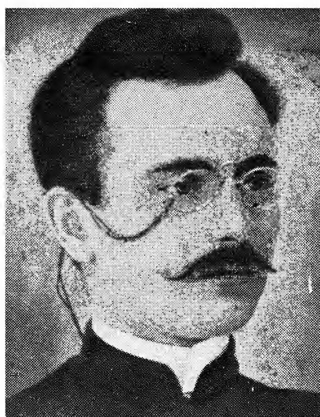
לא זכה הסופר והפדגוג הדגול, להגיע ליום השיחרור ולראות את מדינת ישראל שקמה, בה מוגשמים האידיאלים, להם הקדיש את כל חייו.

לאה־גרוניה ברקוביץ' (אחותו)

משה סטוצקי ז״ל

נולד באיביה לאביו, המורה העברי הדגול, ברוך ולאמו, אַלטה. התחנך על ברכי־אביו והשלים את השכלתו ע״י קריאה ולימוד עצמי. אביו נטע בו את החיבה לתנ״ך, ואכן ידע לצטט פרקים בעל־פה.

הזרם המהפכני בהתחלת המאה ברוסיה, סחף אותו לפעילות במפלגת „בונד". הופיע בנאומים לוהטים בימי השוק נגד הרודנות הצארית. בתקופת מלחמת העולם הראשונה היה ה„בירגרמייסטר" של העיירה אוסטרין. בשנות 1918 ו־1920 היה מראשי ה„רבקום" באיביה. לאחר הכיבוש הפולני נעצר ונידון למאסר בקרקוב.

סטוצקי בצעירותו

משה׳ל (כפי שקראו לו) נמוך־הקומה והממושקף, כולו תוסס ועירני, היה הבונדאי היחידי בעיירה, שאת נחמתו מצא ב„פאָלקס־צייטונג" ורץ כצבי מבית לבית לשם מכירתם של גליונות־חג... היה איש ויכוח שנון, בעל לשון חדה, ששלח את חיציו העוקצניים נגד הציונים ונגד הדתיים גם יחד. את התעמולה האנטי־דתית ניהל בין כתלי בית־המדרש (למרות אפיקורסותו הלך להתפלל בשבתות ובחגים) והסתמך בפסוקים מהתנ״ך שהיו שגורים בפיו.

היה ממארגני המחתרת בגיטו איביה. לא התיצב בשוק כדרישת הגרמנים וזכה למות במיטתו שבגיטו (סתיו, 1942) כבעל תשובה וכמתחרט על השקפותיו המוטעות... אשתו ברטה, שנשאה כל הימים בעול הפרנסה, נפלה בידי המרצחים בבוריסוב. בנותיו: רחל וחוה ומשפחותיהן חיות אתנו בארץ.

ר׳ ישעיה (שאַיע) באקשט ז״ל (הרוקח)

דמות ידועה בעיירה. בן ר׳ ישראל בר ואחיו של הרב ר׳ יצחק יוספזון. בעל בית־מרקחת, בו עסקה גם אשתו, סופיה. כל ימי חייו היה מפקד מכבי־האש (פוז׳רנה קומנדה) והופיע בכל המסדרים במלוא ה„אוניפורמה״ (מדים) שלו. למרות היותו גוץ וכרסני השאיר רושם גם בחיצוניותו. היה מקובל על השלטונות הפולניים.

היה ציוני מסור בכל לבו ונפשו. היה ציוני כללי ללא סניף בעיירה. מהפעילים ביותר ב„קרן־קיימת״, בועדת „קרן היסוד״, במגביות ציוניות והיו״ר המסורתי לנשפים ציוניים. ממתפללי ביהמ״ד החדש ומחברי חברת ש״ס. היה דתי וגם הבין לרוח הזמן והנוער.

נפטר בחודשים הראשונים לפלישה הגרמנית (אוגוסט, 1941) וחסך לו את דרך היסורים שעברו יהודי העיירה. עד נשימתו האחרונה התענין בנעשה בא״י וניבא תקומת מדינה יהודית לאחר המלחמה. אשתו, שני בניו (חיים־ברל ומולקה) ובתו (יהודית) ניספו בשואה. אשתו של חיים־ברל ובתו חיים בקנדה.

הרב ד״ר אליהו־אברהם בקשט ז״ל

נולד בשנת 1897 באיביה להוריו: ר׳ חיים־מנחם־מנדל ושושה. בצעירותו התחנך על ברכי אביו שהיה מלמד בדרג של דוד בנדר (מעלות). בגיל 7 ידע את החומש על כל פירושיו וחלקים ניכרים ממנו בעל־פה. כבר אז היה מפליא את כל שומעיו בקושיותיו, בבקיאותו במפרשי החומש ובזכרונו הבלתי־רגיל. באותו הגיל (7) הכניס אותו אביו לכיתה של גילאי 11—12 שלמדו גמרא. כאן עלה מיד בידיעותיו על כל יתר התלמידים. הוכיח את עצמו במיוחד בפרק „מרובה״ שבמסכתא „בבא קמא״, שהוא הפרק הכי קשה במסכתא.

בגיל 8 מת אביו זצ״ל והוא עבר ללמוד אצל הרבי, ר׳ ישראל־קלמן אליוביץ׳ זצ״ל והרחיב את ידיעותיו בתלמוד זמן מה למד אצל דוד בנדר, שהיה מיזוג של רבי ומורה גם יחד ונחשב למומחה לתנ״ך, לשפה העברית ודקדוקה. אבל מהר נוכחו לדעת המלמדים והמורים שרמת הלימודים אצלם לא מתאימה לנער הכשרוני. בעצת הרב דמתא, ר׳ יצחק קוסובסקי זצ״ל, נסע ללמוד בישיבה הקטנה בלידה הסמוכה, ממנה עבר לישיבת הרב ריינס המפורסמת. אחרי תקופה קצרה נראתה גם היא לא מתאימה לדרישותיו ולטעמו ועבר לישיבת ה„חפץ־חיים״ זצ״ל בראדון. שם למד מספר שנים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914). בעיירה היה ידוע כעילוי וכאחד הלמדנים המופלגים ביותר. הפליא את כולם בזכרונו הפנומנאלי, בתפיסתו המהירה ובצורת הרצאת ידיעותיו בש״ס ובפוסקים. משאת נפשה של האם ושלו התגשמה. בגיל 17 (1815) הוסמך לרבנות ע״י רבה של איביה, ר׳ יצחק קוסובסקי. המבחן היה קשה, הרב הכביד בשאלותיו, אבל בקיאותו של הנבחן הדהימה גם את הרב, הבוחן.

סמוך לכיבושה של העיירה ע״י הגרמנים עזב את איביה (אחרי ראש השנה 1915)

ועבר לאודיסה. נתקבל לישיבתו המפורסמת של הרב טשרנוביץ׳ („רב צעיר״) בה לימדו בין היתר גם המשורר חיים נחמן ביאליק והרב פרופ. אסף. שם הרחיב את ידיעותיו בשפה העברית, דקדוקה וספרותה וקנה לו השכלה נרחבת גם בלימודים כלליים. גם כאן קנה לו שם ושמו הלך לפניו כ„אנציקלופדיה הולכת״. שאיפתו היתה אז לקבל תעודת־בגרות של גימנסיה בשפה הרוסית. משום כך עזב את הישיבה ונכנס לקורסים של בי״ס תיכון, בהם היו עוברים את לימודי הגימנסיה בתקופה של 3 שנים. נבחן בשנה הראשונה בלימודי 4 מחלקות גימנסיה ובשנה השניה בלימודי 6 מחלקות. עמד בבחינות בהצלחה רבה והפליא את מוריו בכשרונותיו הבלתי רגילים. עם פרוץ המהפכה הבולשביסטית נסגרו הקורסים ומצבו הכלכלי הקשה אילצו להפסיק את הלימודים.

בשנת 1918 חזר לעיירת־מולדתו, איביה ועבד כמזכיר ב„רווקום״ (הוועד המהפכני) הסובייטי שהוקם בעיירה, כל החורף של שנת 1918. באחרון של פסח (1918) נכבשה העיירה ע״י פרשים פולנים ומתוך פחד שלא יאשימוהו בשיתוף פעולה עם הקומוניסטים נמלט עם קבוצת צעירים (אחיו, משה־דוד, י. ד. אנגל וכו׳) לוולוז׳ין, שם עסק בהוראה במשפחתו של אחד מעשירי העיירה. אחרי שהמשטר הפולני התבסס והרוחות נרגעו, חזר לאיביה ונהיה למורה בבי״ס לבנות בשפת ההוראה אידיש. הוא לימד את השפה העברית, ספרותה ותנ״ך. חינך את התלמידות ברוח לאומית וקירבן לרעיון התחיה הלאומית ולשפתנו הלאומית. לא אחת יצא לו לנהל מאבק עם יתר המורים שהיו קרובים לאידיאולוגיה הקומוניסטית ותעבו את הציונות והשפה העברית. נוסף לכך נתן שעורים פרטיים ליחידים ולקבוצות בשפה העברית וספרותה ונחשב למורה המעולה ביותר (והיקר ביותר) בעיירה. היה ממיסדי הסתדרות „החלוץ״ בעיירה, חבר הוועד והיה פעיל כמרצה וכמורה לחברי ההסתדרות.

בשנת 1926 עלה לא״י ונתקבל כסטודנט בפקולטה ל„מדעי היהדות״ שבאוניברסיטה

העברית בירושלים. הצטיין בלימודיו והפרופסורים: אפשטיין, ד״ר קלויזנר, הרב אסף וכו׳ שבחוהו מאד וניבאו לו גדולות. אבל מצבו החומרי הקשה אילצו להפסיק את לימודיו. בתחילת 1929 חזר לאיביה, משם עבר לוורשה ונתקבל בפקולטה למזרחנות של האוניברסיטה הפולנית.

הוא לא ראה תכלית בהמשך הלימודים בפולין ובשנת 1931 (או 1932) היגר, לפי דרישה שנשלחה לו ע״י משפחת ר׳ יצחק גולדשמיד (איצ׳ה אלי־משה׳ס), לדרום־אפריקה. הוא נשא לו לאשה את בתו של ר׳ יצחק, אלקה, החליט לסיים סוף סוף את השכלתו הגבוהה ונכנס לפקולטה למשפטים של אוניברסיטת יוהאנסבורג. סיים בהצלחה את לימודיו וקיבל את התואר B.A. (בי־איי) למשפטים. מפאת החוק הדרום־אפריקני שרק אחרי 10 שנות התמחות אצל עו״ד מותר לפעול כעו״ד עצמאי, הזניח את הרעיון של קריירה משפטנית (בינתיים נולדו ילדים ובעית קיום המשפחה הציקה) וחזר להוראה עברית. עם הקמתו של הסמינר למורים התחיל ללמד בו ברציפות עד יום מותו. היה ידוע כפדגוג מעולה, מומחה לבלשנות, חוקר השפה העברית וספרותה, בקיא במכמני הספרות הרבנית וכו׳. פירסם בעתונות היהודית בדרום־אפריקה מאמרים ומסות על הנושאים הנ״ל וכ״כ בחקר התלמוד ומפרשיו. עבודותיו נתפרסמו ב„ברקאי״ העברי, ב„זייאוניסט רקורד״ האנגלי וכו׳. השאיר כתבי־יד מרובים בנושאים הנ״ל.

נפטר ביום כ׳ מנחם־אב שנת תשכ״ו (6 באוגוסט 1966). השאיר אחריו אשתו, אלקה, בניו: חיים־מנחם ואבינועם, שניהם רופאים, ויצחק, בן 15, הלומד בבי״ס תיכון. בתו שילה, בוגרת אוניברסיטה, היא כיום מרצה באוניברסיטת יוהאנסבורג.

מ. כהנוביץ׳

לזכר בעלי אליהו גולינקין ז״ל

גדול כאבי, לבי נצבט בקרבי בבואי להעלות על הניר את דברי. עשרים שנה חלפו מאז הלך ממני בעלי אלינקה ופצעי לבי טרם הגלידו. עשרים שנה אני נישאת על גלי החיים הסוערים, הבולעים כל יצור חלוש ולמרבה הפליאה, עודני חיה וקיימת. עשרים שנה חלפו, וכאילו רק אתמול נפרדנו. הנה עומד אלינקה שלי, מול עיני, הנה צועד אציל הנפש. הנה הוא עוצם את עיניו, ומקמט את מצחו ושוקע במחשבותיו.

אליהו ז״ל היה אישיות דגולה. נתמזגו בו יחוס אבות ויחוס עצמי. נולד בעיר ז׳יטומיר (פלך וואלין) ברוסיה, בבית הרב המפורסם, מרדכי־יעקב גולינקין (שיל״א), שכיהן כרב בז׳יטומיר משנת 1913 עד 1922. למד בישיבה ובאותו הזמן בגימנסיה הרוסית בז׳יטומיר. לאחר מכן עזבה המשפחה את רוסיה, עברה לפולין והשתקעה בעיירה דוקשיץ, מקום שם כיהן אביו כרב, אליהו למד בגימנסיה העברית בווילנה והמשיך את לימודיו בפקולטה לכימיה באוניברסיטת בזל (שוויצריה). בהיותו סטודנט עסק בהוראת לימודי קודש בישיבה דמונטריאל בשוויץ. כסטודנט ביקר בא״י והיה אורחו של קרוב המשפחה, המנצח מ. י.

גולינקין ז״ל. סיים את לימודיו בשנת 1937 וחזר לבית אביו שבינתיים נתמנה לרבה של דאנציג. כעבור זמן קצר היגרה המשפחה לארה״ב והוא נשאר תקוע עם פרוץ מלחמת העולם בפולין.

בשנות השלטון הסובייטי (1939—41) עבד כמפקח אזורי בברנוביץ במח׳ החינוך של „אובלאיספולקום״ ובתפקידו זה ערך ביקור גם בבית ספרנו באיביה. עברה עלי אז תקופה סוערת. עזבתי את מישרתי כמנהלת ביה״ס „תרבות״ בפודברודז (ע״י ווילנה) ונאלצתי לעבוד בביה״ס הסובייטי, שלא היה לרוחי וגם לא לרוחם של יתר המורים. אלינקה, המפקח, בעל המידות התרומיות הבין לרוחנו ומצאנו בו ידיד. כעבור שנה החליט לעזוב את ברנוביץ ולעבור לבית ספרנו כמורה מן השורה. שמחנו לבואו והיה זה לכבוד לנו לעבוד במחיצתו של המורה והמחנך הדגול, ולי היתה הזכות והכבוד להיות רעיתו, ולאשרנו לא היה גבול.

אך הגורל התאכזר בנו. כעבור זמן קצר בלבד פרצה מלחמת גרמניה—רוסיה. עם נסיגת הצבא האדום (יוני, 1941) נאלצנו לעזוב את הבית בחוסר כל ולברוח למעמקי רוסיה. רעב, סבל ופחד מתמיד היו מנת חלקנו. לאחר תלאות רבות הגענו לקזכסטן ושם עבדנו כמורים. מצב בריאותנו היה לקוי מאוד וסבלנו קשות מכל מיני פגעים, אך החזקנו מעמד!

אליהו הוזמן פעמים רבות להתייצב לצבא ושוחרר ע״י ועדות־המיון מפאת מצב בריאותו הלקוי. בפעם האחרונה הוזמן לאלמא־אטה לשם בדיקה ומשם לא חזר! בנסיבות טרגיות הלך ממני אלינקה שלי. ישר ועדין נפש היה, ולא יכול לעמוד בפני גלי המלחמה הסוערים...

„היה איש ואיננו עוד
ושירת חייו באמצע נפסקה״. יהי זכרו ברוך!

מוסיה גולינקין (קוזלובסקי)

יהושע בלוך ז״ל

סיים קורסים למורים מטעם תנועת „מזרחי״ בווילנה. נמנה כל ימי־חייו על נאמני התנועה. בשנות העשרים היה מיוזמי ומבצעי הפעילויות הציוניות בעיירה. היה מורה ללימודים כלליים ב„תלמוד־תורה״ ובביה״ס „יבנה״ ומורה ללימודים יהודיים בביה״ס ע״ש „ח. נ. ביאליק״ ובביה״ס היידישאי בשנות השלטון הסובייטי (1939—41).

ניספה בטבח האינטליגנציה. משפחתו: אשתו, שיינה־חיקה ושני בניה עברו את המלחמה במחבואים וחיים כיום באמריקה. הבכור, שמעיה עובד בסוכנות היהודית בניו־יורק.

לפידות כץ ז״ל

חתנו של ר׳ לייב הסופר סת״ם. מהמורים החשובים בשנות העשרים. אדם בעל ידיעות רבות בשטחים שונים. „חדרו״ היה מהמעולים בעיירה. לימד לימודי קודש וחול גם יחד. עדין־נפש, שלא ידע להרים את קולו כלפי תלמידיו, והיה לו יחס אישי לכל תלמיד.

לימים ישב ושינן בהתמדה את ה„קודקס״ (החוק הפלילי) הפולני, עמד בהצלחה בבחינות וקיבל את התואר „אורברונצה״ (סניגור). עבר לווליז׳ין הסמוכה, שם פתח לו משרד עו״ד. שם גם ניספה יחד עם משפחתו.

ד״ר אייזיק מלמד ז״ל

נולד בשנת 1892 במיז׳ירוב (Mieżyrow), פלך ויניצה, אוקראינה. אחרי שסיים את הגימנסיה הרוסית וקיבל תעודת בגרות, נתקבל בפקולטה לרפואה באוניברסיטת לנינגרד. בשנת 1918 קיבל את התואר ד״ר לרפואה. אחרי נישואיו עם אָמה (1920) עברו לפולין. את הנוסטריפיקציה (לפי חוקי פולין) עשה באוניברסיטת וורשה.

בשנת 1930 השתקע באיביה, לפי הזמנת הקהילה היהודית. עסק גם בפרקטיקה פרטית בין האוכלוסיה הלא־יהודית. קנה לו שם של רופא מעולה בכל הסביבה. ביתו נעשה למרכז של יוזמה ופעילות ציונית בכל השטחים, בשורה הראשונה הודות לרעיתו, אמה, הערנית והתוססת. ד״ר מלמד שימש כיו״ר של ברית הצה״ר והיה מעורה בחיים הצבוריים־קהילתיים של העיירה.

בשנות השלטון הסובייטי (1939—1941) עבד במרפאות ובביה״ח הממשלתי. בשנות הכיבוש הגרמני עבד במרפאת הגיטו. היה מיוזמי ופעילי ארגון המחתרת הפרטיזני שקם בגיטו אחרי הטבח הגדול (מאי, 1942). היה הרוח החיה בועד הארגון. היה הרופא האחד

והיחיד שהסתכן בהושטת עזרה לצעירה יהודיה, שברחה פצועה קשה, מבית העלמין, מקום שם נורתה יחד עם כל משפחתה.

פאַמיליע פון ד״ר אייזיק מלמד.
לינקס — שטייט פרוי עמאַ מלמד.

בימים הראשונים של יאנואר, 1943, כשנעשה ברור שגיטו איביה יחוסל כליל ע״י העברת תושביו לבוריסוב, נמלט עם משפחתו ליערות הסביבה. סידר במחבוא — אצל איכר — את אשתו, בתו וחמותו, ואילו הוא עם שני בניו (מישה ופימה ז״ל) הצטרפו ללוחמים באויב הנאצי. ד״ר מלמד מונה לרופא הראשי בגדוד הפרטיזני ע״ש „סובורוב״ (חטיבה ע״ש „סטאלין״), שבסיסו היה ביערות נאליבוקי. לאחר מכן (אפריל, 1943) הועבר בתפקיד הנ״ל לחטיבה הפרטיזנית ע״ש „ז׳וקוב״.

הודות להשפעתו על מיפקדת החטיבה ע״ש „ז׳וקוב״, התחשבו המפקדים בדעותיו ובעצותיו. הוא העיז לצאת נגד המגמות האנטישמיות, התווכח עם אנטישמים מובהקים וקנה לו בגלל זאת, אויבים. מספר פעמים גם הציל לוחמים יהודים מפסק־דין מות. המיפקדה העריכה את פעולתו בריפוי הפצועים הרבים כתוצאה מפעולות המלחמה והחבלה, והחולים כתוצאה מהתנאים האנטיסניטריים המיוחדים שבחיי־יערות. בסיכום פעולותיו („בויובה כאראקטריסטיקה״) מציין מסמך המיפקדה:

„לא היה מקרה שפרטיזן יחלה במחלה מדבקת, הודות לאמצעים הפרופילאקטיים שנקט״. הוא הושיט עזרה רפואית גם לאוכלוסיה הכפרית שבאיזור ולמותר להוסיף שגם ליהודים ששוטטו ביערות ובמחנות המשפחה. שיכל את בנו הבכור, פימה, שנפל בקרב ע״י צ׳ורניה אוגלי (בסביבות העיירה מיר — 18.7.43).

אחרי שיחרור האיזור (יולי, 1944), חזר לאיביה ושימש כמנהל ביה״ח המקומי. ב־1945 עזב עם משפחתו את רוסיה והגיע דרך לודז׳ למחנה הפליטים לאנדסברג־לך, שבאיזור הכיבוש האמריקני, שם שימש כרופא ביה״ח והיה גם מפעילי המפלגה הרביזיוניסטית וארגון הפרטיזנים ולוחמי הגיטאות.

בשנת 1948 עלה עם משפחתו לישראל והתיישב בת״א. עבד כרופא בקופת חולים לעובדים לאומיים וכ״כ בבתי חולים בת״א ובר״ג.

נפטר אחרי מחלה קצרה במאי, 1955.

מקורות:

1) מישה מלמד (בנו) — עדות שנשלחה למערכת.

2) מ. כהנוביץ׳ — „מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח אירופה״, עמ׳ 91; 222—223.

אמה מלמד

נולדה בשנת 1898 בזמרינקה (פלך ויניצה, אוקראינה), שם סיימה את הגימנסיה הרוסית. בשנת 1920 התחתנה עם ד״ר איזיק מלמד. היתה רעיה מסורה לבעלה ולילדיה.

כשהשתקעה המשפחה באיביה (1930) נהיה ביתה למרכז החיים הציבוריים בעיירה. היתה מהעסקניות הפעילות ביותר בועדת קרן־קיימת בעיירה. השקיעה הרבה עבודה במשך חודשים בעריכת ה„בזרים״ של הקרן־קיימת. תרמה לצביונן ורבגוניותן של התערוכות הודות לטעמה הטוב והמעודן. מדי שנה בשנה עמדה בראש ועדות שהכינו את הבזר השנתי, שנהפך לאירוע המרכזי ולחג לכל תושבי העיירה. היתה טובת־לב ותמיד מוכנה להושיט עזרה לכל דורש ונזקק. החיוך והעליצות לא משו מפניה. כל תושבי העיירה חיבבוה בשל צניעותה, ידידותה לכל והתענינותה בגורל הזולת.

לאחר בריחתה עם משפחתה מהגיטו (יאנואר 1943), הסתתרה עם בתה ואמה אצל איכרים. בשנות הנדודים היתה פעילה במחנה לנדסברג־לך, ב„ויצו״ ובארגוני נשים שונים. עלתה עם משפחתה ארצה בשנת 1948.

נפטרה באוגוסט 1952 בבית־חולים „הדסה״ בת״א.

דבורה נתנזון (לבית גינזבורג) ז״ל

נולדה באיביה בשנת 1914 להוריה: שלמה ופייגל. היתה אחת ממיסדי קן „השומר הצעיר״, חברת המפקדה, מדריכה ומחנכת. היתה קשורה לקן ולחבריו בכל נימי נפשה וחינכה אותם להכשרה ולעליה.

אחרי תקופת ההכשרה עלתה ארצה (יוני, 1935). למדה במשק הפועלות בפ״ת. עבדה בגינות־נוי בתל־בנימין (ר״ג) ובעבודות שונות. לימים עבדה כמנהלת חשבונות בקיבוץ הארצי של השוה״צ.

בנובמבר 1935 נישאה לאחד ממנהיגי מפ״ם, צבי נתנזון וקבעה את ביתה בת״א. היתה פעילה בסניף מפלגת מפ״ם בת״א וקנתה לה חוג נרחב של חברים שהעריכוה וחיבבוה. בין באי ביתה היו גם חברי צמרת המפלגה.

מתה אחרי מחלה קצרה וקשה בכ״ט באב תשי״ד (38 באוגוסט, 1954) והובלה למנוחת עולמים ב־29 באוגוסט 1954. ליווה בדרכה האחרונה חברי־כנסת, נציגי מוסדות המפלגה, ההסתדרות, מועצת פועלי ת״א ובני־עירה.

דברי הספד נרגשים אמר א. אפרת. הוא העלה על נס את צניעותה וחברותה הטובה של המנוחה ואת טוב ליבה. עשרות שנים היה ביתה גם ביתנו, אמר א. אפרת וסיים: „מאות חברים מרכינים ראשם באבל כבד״.

להלן רשימתו של העתונאי המנוח, יוסף ימבור ז״ל ליום השלושים לפטירתה.

ליום השלושים

הרי זה עגום ומדכא מאד — מוות כזה, בטרם עת. דבורה נתנזון הטובה, הנאה, החביבה, האם המצויינת של נתי, רעיתו הנאמנה של צבי נתנזון, החברה המסורה לתנועה — הלכה לעולמה בדמי־ימיה.

שלושים יום חלפו למן פטירתה — ועדיין מאובנים מכאב פני ידידיה מדי הגותם

בה. אנו, כולנו, שהכרנוה ואהבנוה — פשוט אין הדיבור בפינו מדי חושבנו עליה. בבת אחת משתררת דממה מסביב. דומה, אף הלבבות חדלים מלהלום.

לא פעם נזדמן לי לבקר בביתם של דבורה וצבי, הן בתור ידיד, הן כחבר המפלגה. ראיתי את דבורקה כאשת־חבר אמיתית, שמונה לה הגורל של כל כך הרבה נשי־פועלים בישראל: פעילה בחוץ, במערכות החברה, ועם זאת עקרת בית מסורה. רואים היינו אותה עוברת קילומטרים רבים מן החדר אל המטבח וחוזר חלילה, מביאה כוסות תה וחשה לשטוף כוסות. תמיד מועט היה מספר הכוסות בביתה ממספר האורחים. לא פעם שקועים היינו, האורחים, בלהט הוויכוח, מוסחי־דעת כביכול מכל הסובב אותנו, אעפ״כ, כל אימת שהיתה דבורקה יוצאת את החדר כאילו נעשה הכל מסביב ריק. ואף עתה כך: דומה, הכל נתרוקן עם לכתה.

התכונה הבולטת באישיותה — ההרמוניה. הרמוניה מושלמת ונאמנות מושלמת. נאמנות אל אישה, אל בנה, אל הארץ, אל המפלגה, אל החברים והידידים — נאמנות לנשמתה היא, להשקפת עולמה. היה לה לדבורה אופי יציב ואיתן. תמיד אפשר היה לסמוך עליה, על עצתה, על עזרתה — בענינים קטנים כגדולים.

היא נתחנכה בתנועת השומר הצעיר ונשארה כל ימיה נאמנה לתנועה. רצינית, חרוצה ומסורה היתה עוד בימי הכשרתה בפולין. באותו הקו המשיכה בארץ, בקיבוץ, ואחרי כן במשק הפועלות בפתח־תקוה. חיילת פשוטה, נאמנה היתה דבורקה — אך גם חיילת נפלאה. ממיטב החומר שממנו קורצו מיטב החיילים אשר בלעדיהם שום מצביא לא יוכל לעשות מאומה. עסקני פועלים בישראל אינם יודעים שעות כּנאי מה הן. עומדים הם על במות, יושבים בוועדות. אך את הרקע, את הבסיס, את האפשרות לפעלתנותם נותנות נשות הפועלים, נשי־חיל אלו, הסבלניות, המסייעות, בכל־עת, היודעות מאין־כמוהן לשאת בעול.

במלאות שלושים למותה — איני מוצא בפי דברי תנחומים — רק מעט דברי הזכרונות שהעליתי בזה.

(„על־המשמר“, 26 בספטמבר, 1954) **יוסף ימבור**

ד״ר וויטע סיניוק (אַבראַמאָוויטש) ז״ל

איך האָב זי באַקענט אין די וואַגדער־יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אין איטאַליע (1946־47). זי האָט אויסגענוצט די צווישנצייט ביז דער עמיגראַציע פון איר פאַמיליע צו דערגענצן איר בילדונג, וואָס זי האָט פאַרפעלט אין די אומגליקס־יאָרן. די איטאַליענישע פרעסע האָט באַזונדערס אָפּגעמערקט די גרויסע דערגרייכונגען פון אַ יידישער פליטה פון פוילן, בעת די עקזאַמענס פון דער איטאַליענישער שפּראַך און לי־טעראַטור. מיר, די פליטים אין איטאַליע, און באַזונדערס די בני־עיר, האָבן שטאָלצירט מיט די קאָמפּלימענטן אויף וויטעס חשבון מצד דער איטאַליענישער פרעסע.

ניט איין מאָל האָב איך געהערט פון אירע עלטערן (ד״ר ליאָווע און סימע סיניוק),

מיט וואָס פאַר אַ יסורים זיי האָבן זייער קליינע בת־יחידה, וויטקע, אַדורכגעפירט דורך די טויט־געפאַרן, ווי זיי זיינען געלאָפן פון באַהעלטעניש צו באַהעלטעניש, פון מאַלינע צו מאַלינע ביזן אָנקומען אין ביעלסקיס פאַמיליע־לאַגער.

אין איטאַליע איז שוין וויטקע געווען אַן אונטערוואָקסנדיק מידל, אַ טיפּע ברונעטקע מיט אַ שאַטנדיק, שיק און אינטערעסאַנט פּנים, וואָס איז רייף געוואָרן אינערהאַלב די גרויזאַמקייטן פון לעבן. שפּעטער האָבן מיר געהערט, אַז די פעיִקע, סימפּאַטישע וויטקע האָט מיט דערפאָלג געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט, חתונה־געהאַט און עס איז איר פאַרגעשטאַנען אַ גלענצנדיקע קאַריערע און אַ גליקלעך לעבן. דער גרויזאַמער גורל האָט געמאַכט אַ סוף צו דעם אַלעם און ניט געשוינט אויך די פּרעכטיקע וויטקע, וואָס איז אַדורך אַזוי פיל לעבנס־געפאַרן און דווקא אומגעקומען אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפע.

ווו נעמט מען כוח און די פּאַסיקע ווערטער, כדי צו טרייסטן אירע עלטערן? מיר, די בני־עיר, זיינען מיט זיי אין זייער גרויסן טרויער און צער.

מ. ק.

עסקני־ציבור, בעלי־בתים ולמדנים

אברהם אליאב (אליוביץ') / תל־אביב

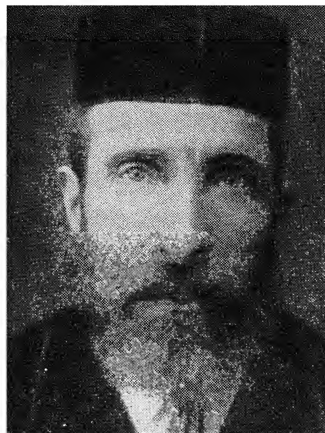
נר לנשמות הקדושים

בלב נשבר וביד רועדת הנני כותב את השורות האלה, לבנו דוה בעת שניגשים לכתוב פרקי זכרונות על אחינו ואחיותינו הקדושים שנהרגו על קידוש־השם, ועל קהילתנו הקדושה והמפוארת, איביה — ערש מולדתנו, שנחרבה ונמחתה מעל פני האדמה. אולם שבעתיים גדול הכאב כשמתחילים לכתוב על הורים ומורים שגודלתי וחונכתי על ברכיהם, ושנטעו בלבי רצון עז לאהבה משולשת — אהבת התורה, אהבת הבריות ואהבת הארץ, שאשמור עליהן בל״נ עד עולם.

אבי מורי ר׳ ישראל קלמן הכהן אליוביץ ז״ל, נולד בשנת תרל״ה (1875) בז׳טל (פלך גרודנה) לאביו ר׳ שבתי ברוך הכהן ז״ל. חסיד שבכהונה, בר־אוריין וירא שמים גדול, עניו וצנוע, נצר של משפחת רבנים גדולים מצאצאיו של הרב ר׳ אליעזר נאמיאט זצ״ל, שהיה רב בעיר ז׳טל. על מצבתו היו חרותות המלים האלה: פ. נ. „אליעזר עבד ה׳״ (שם המשפחה שלנו היה נאמיאט, אבל הסבא שינה שמו לאליוביץ בגלל „הפריזיוו״ — השירות בצבא הרוסי). בימי נעוריו נתחנך ולמד תורה אצל אביו זקנו, ואחרי כן בעודו צעיר לימים נסע ללמוד תורה לישיבות פרוז׳ני ואיישישוק. שם למד ביחד עם האברכים מאיביה: ר׳ אהרן באקשט, ר׳ ראובן כץ, ר׳ חזקיהו מישקובסקי, שברבות הימים נהיו רבנים גדולים מפורסמים. הוא למד בשקידה רבה ולן באהלי של תורה. אבי סיפר שהיה ישן בבית המדרש על הספסל רק ארבע שעות בלילה וקיים את הכתוב „והגית בו יומם ולילה״. וגם את דברי חז״ל: „פת במלח תאכל... ובתורה אתה עמל״.

בשנת תרנ״ז (1897) נשא לאשה את אמי מורתי ע״ה מרת יאורה בת אליעזר וחסיה קאשצר. להורי נולדו ששה בנים. הבכור אהרן יצחק, אברהם־ליב (כותב השורות), יעקב משה, מרדכי, יהודה (אידל) ושמעון. כולם חונכו למסורת ישראל, למדו תורה בישיבות וגם עסקו במסחר. ר׳ אהרן יצחק למד בצעירותו בישיבה של ר׳ יוסף יוזל בנובארדוק. אני למדתי בישיבות לידא וז׳טל, יעקב משה למד באיביה, שמעון למד בלידא. מרדכי ויהודה למדו בישיבות ברנוביץ וקלצק. ר׳ מרדכי הצטיין בלימודיו והיה מבחירי הישיבה ונתפרסם בשם „העילוי הצעיר מאיביה״, ואחרי נשואיו היה דיין ומו״צ בעיר סלונים (פרטים עליו כתוב במדור הרבנים), ור׳ יהודה אחיו לספסל הלימודים במשך

כל שנות לימודיו. אף הוא התחתן בעיר זו. היה שקט, צנוע ונעים הליכות. שקדן בלימודיו, תלמיד־חכם, ויחד עם זה גם בעל ידיעות כלליות — תנ"ך, היסטוריה עברית ומתימטיקה. הוא שאף להשתלם גם בזה אך לא זכה.

אולם לצערנו ולשברנו הגדול כל בני משפחתי, אבי מורי ואמי מורתי ושלושת אחי עם נשיהם ובניהם, כולם נהרגו על קדוש־השם בקדושה ובטהרה בידי הרוצחים הנאציים ימ"ש, ביום המר והנמהר ב־כ"ה אייר תש"ב ביחד עם כל קדושי קהילת איביה. ושני האחים מרדכי ויהודה עם משפחותיהם נהרגו ב־כ"ב תמוז תש"א ביחד עם קדושי קהילת סלונים. ה' ינקום דמם.

זכרונם ודמויותיהם של הקדושים יהיו שמורים בלבי לעד.

מכל המשפחה הענפה הזו נשאר בחיים רק אחד ויחיד, כותב שורות אלה, שזכה בע"ה לעלות בשנת תרצ"ז (1937) לארצנו הקדושה עם בני משפחתו.

ר' ישראל קלמן „המלמד" ז"ל

בשנים הראשונות שלאחר נשואיהם היתה להורי חנות בביתו של אבי זקני אליעזר קאשצר ברחוב השוק שקיבלוה בנדוניה וקראו לה ראטוש בגלל גודל הבית. כעבור מספר שנים והמשפחה גדלה והרווחים מהחנות לא היו בהם כדי לפרנס את המשפחה, היה אבי נאלץ להקים „חדר" („צוקנעלין") להיות „מלמד" לילדי ישראל, ואמי ע"ה היתה עוסקת במסחר בחנות. ב„חדר" של אבי למדו כ־30 תלמיד, נערים מבוגרים בגיל 9—10 עד לגיל הבר־מצוה. אבי היה מחפש אחרי ילדים בעלי כשרונות כי עליהם היתה גאוותו. בחדרו הונהגה הדרגה בלימודים, היו בו שתי כיתות, אחת ללימודי חומש עם רש"י ונ"ך, ושניה — ללימוד „גפ"ת" (ר"ת: גמרא, פירוש רש"י, תוספות). נוסף לזה למדו אצלו

ב„חדר" כתיבה בעברית, דקדוק וחשבון. וה„חדר" של ה„רבי" ישראל קלמן קנה לו שם כ„חדר" הטוב בעיר, כי חיבה יתירה היתה לו להרביץ תורה ברבים ובעיקר לילדי ישראל, ותלמידים רבים היו נוהרים אליו גם מהעיירות והכפרים שבסביבה. אבי לא היה נוהג בתקיפות עם תלמידיו, גם לא השתמש ב„קנצ׳יק" (רצועת עור בת 10 שרוכים) — אלא ב„מקל־נועם", בשׂפה רכה וברורה היה מסביר להם כל דבר ודבר כמורה ומדריך עד שירד לסוף דעתו של כל אחד מהם, והתלמידים היו יושבים ומקשיבים בשקט ובעיון את דברי ההסבר של ה„רבי" ומשום כך העריצוהו ונהגו בו כבוד אבהי, ועל הכל — אהב את תלמידיו בבחינת „כל המלמד בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו יולדו".

תלמידיו

בין התלמידים שלמדו ב„חדר" של אבי ז״ל היו וישנם כאלה שכיהנו כרבנים, ר״מים, שו״בים וכו׳. ביניהם גם מלומדים בחכמה ובמדע, שתפסו מקום נכבד בקהילות חשובות בפולין ובתפוצות. אזכיר כמה מהם: הרב ר׳ מרדכי שמוקלר בן אברהם יצחק המלמד, היה לראש־מתיבתא בישיבת לידא. האחים ר׳ אלתר ור׳ נפתלי רפלוביץ —אלתר היה שו״ב בסימיאטיץ׳, ונפתלי היה הדרשן המפורסם. האחים יוסף הירשל ודוד לוין, הראשון היה המורה הראשון בביה״ס העברי באיביה, והשני היה חזן ושו״ב בלידא. דוד בן יעקב שפסנוול היה סוחר בווילנא. יוסף בן משולם (פולע) באקשט, סוחר בווילנא. אפרים בלוך וישראל גולדשמיד היו סוחרים באיביה, ועוד. בין התלמידים של אבי מורי ישנם כאלה שתופסים משרות נכבדות בחיים הציבוריים בארץ ובחו״ל. הרב ר׳ מאיר כגן בן אליהו (זעליג צאלעס), רב באמריקה. הרב אליהו אברהם באקשט ז״ל, פרופ׳ מרצה בסמינר למורים מוסמכים ביוהנסבורג. אחיו הרב ר׳ משה דוד באקשט יבלח״א, החי אתנו בארץ, ר׳ יעקב לוין (בן חיים דוד איצ׳עס) וכו׳.

כדאי לציין שבעת ביקורו הראשון בארץ של הפרופ׳ אליהו אברהם באקשט המנוח, ערך ביקור בביתנו. על שאלתו למי אני משתייך באיביה? עניתי לו שאני בנו של ר׳ ישראל קלמן ה„מלמד". משמשמע את השם קם מכסאו דרך כבוד ואמר: „הלא אתה הוא הבן של מורי ורבי ר׳ ישראל קלמן! אני למדתי אצל אביך שלושה או ארבעה ,זמנים׳ (,זמן׳ — חצי שנת לימודים) והיתה לי ,פעולה׳ גדולה מהלימודים אצלו, וכל ,הגירסא דינקותא׳ שלמדתי אצלו ב,חדר׳ בתורה שבכתב ובתורה שבעל־פה לא אשכח לעולם". ר׳ אליהו אברהם הוסיף ואמר: „לפי עניות דעתי היה ה,רבי׳ ר׳ ישראל קלמן מן המלמדים המעולים שהכרתי באיביה. הוא חינך לתורה ולמצוות מאות תלמידים מילדי העיר אשר כולם כבדוהו כראוי לו". כדברים האלה אמר לי גם מר יעקב לוין, אחד מתלמידיו, החי בארץ.

אחרי מלחמת העולם הראשונה כששקטו הרוחות והחיים בעיר התחילו להיות כתיקונם, התחילו לנשב רוחות חדשות בחיי הפרט והכלל. ויחד עם זה חל שינוי ברמת החינוך של הדור הצעיר בכל רחבי פולין וגם באיביה. ה„חדרים" שהיו קיימים התחסלו, ובמקומם הוקם בשנת תרפ״ה (1925) מוסד חינוך מודרני בשם בית הספר „יבנה" ואח״כ „תרבות", שבהם לימדו לפי שיטה פדגוגית חדשה, ובמקום ה„רביים" וה„מלמדים" לימדו מורים ומחנכים מוסמכים בעלי הוראה ותיקים.

הרב שאצקס זצ״ל שהיה מהמיסדים של ביה״ס ועמד בראשו, מינה את אבי למורה לתלמוד וללימודי קודש בביה״ס. אבי קיבל עליו את המינוי הזה (הוא נתן שיעור בלימודי קודש שעתיים ביום). כשלוש שנים המשיך אבי בהוראה בבית הספר, אבל היה נאלץ לעזוב את ההוראה בכלל, מחמת טרדותיו המרובות בעסקו, אך עם כל זה היה קובע עתים לתורה, היה משכים קום יום־יום לביהמ״ד להתפלל בציבור, ולימוד אחרי התפילה, ובערב בין מנחה למעריב היה מגיד שיעור לפני בעלי־בתים בבית המדרש החדש. כדאי לציין שאפילו בימי השוק והירידים, כשהחנות היתה מלאה קונים, בכל זאת כשהגיע זמן תפילת „מנחה" היה עוזב את החנות עם הקונים והולך במהירות לביהמ״ד לתפילה וללימוד תורה.

אבי ז״ל היה תלמיד חכם מובהק, למד הרבה ולימד אחרים. לאהבתו ללימוד התורה לא היה גבול. עליו נאמר: „אשרי מי שבא לכאן ותלמוד בידו" (פסחים נ׳, ע״א). היה ירא שמים, מוקיר רבנן עניו ונזהר במצוה קלה כבחמורה. ת.נ.צ.ב.ה.

הכותב בדמע ובכאב
בנם **א. אליאב (אליוביץ׳)**

ר׳ יעקב־משה בלוך (שישקעס) ז״ל

דמות אצילה שהתחבבה על כל אלו שבאו אתה במגע. תלמיד־חכם, בקיא בש״ס ופוסקים, מלומדי חברה ש״ס, ויחד עם זה גם משכיל, שהתמצא בהוויות העולם הגדול. היה סוחר אמיד, ישן והגון. נוסף למסחר בתנובת השדה והיער היתה לו החנות הכי גדולה של בדים, שנוהלה ע״י רעיתו, אשת־החייל שישקה. נפשר בדמי ימיו בתקופת מלחמת העולם הראשונה.

ילדיו קיבלו חינוך מעולה ורב־גווני. ביתם היה בעיירה, בית אצילים, שהתבלט בסגנון החיים התרבותי המיוחד שלו. הבנים: שלמה ואהרן ניספו ביום טבח האינטליגנציה. שישקה, הנדבנית וטובת־הלב, נרצחה בטבח הגדול. בנותיה: סימה ורעיה, חיות כיום עם משפחותיהן באמריקה ובקנדה.

בצלאל לזרובסקי ז״ל

נולד בשנת תרנ״א בעיירה מאלטש, פלך גרודנה, לאביו ר׳ מרדכי־יהושע, קבלן־ספק לרכבת הרוסית. בצלאל קיבל חינוך תורני, ככל אחיו, ולמד בישיבות בראינסק, ראדון וסלובודקה.

בימי מלחמת העולם הראשונה עברה המשפחה למינסק. בצלאל גוייס לצבא, ושירת בו זמן מה. בשנת תר״פ נשא לאשה את אביגיל, בת ר׳ אהרן־ליב גוטלבסקי, והשתקע בעיירתנו. כאן עסק כמה שנים במסחר, ובשנת תרפ״ו עלה עם משפחתו לארץ כחבר

ה„חלוץ המזרחי״. התמחותו הרשמית בעת העליה היתה: „מעשן דגים״, אבל בתעודת העליה של הסתדרות „המזרחי״ כתוב: „מקצוע: חקלאי״. ואמנם, שאף בצלאל להיות חקלאי בארץ ישראל. לקיבוץ לא קיבלו אז משפחה עם שלשה ילדים, והמשפחה בת חמש הנפשות השתקעה במושבה הרצליה ג׳, שעמדה אז בראשית בניינה. התכנית היתה לבנות משק חקלאי גדול על האדמה שקנתה אחותה של אביגיל, מלכה גוטלבסקי, בשביל כל המשפחה. בנו צריפים ורפת ואחר־כך גם נטעו פרדס, אבל כל אלה תבעו השקעה בלתי פוסקת, וההכנסות היו מעטות. פיתוח המושבה התנהל בעצלתיים. בינתיים בא משבר העליה הרביעית וגם עבודת החוץ נתמעטה. בצלאל עבד עם שאר בני המושבה בכל עבודה שנזדמנה — בבנין, בחציבה ובסלילה. היו אלה ימים יפים וקשים כאחד.

בשנת תרפ״ח העלה בצלאל (יחד עם אח אחר, שלמד בישיבת חברון) את הוריו ושאר בני משפחתו מגלות רוסיה ועבר אתם לחברון, שהיתה בה אז קהילה יהודית גדולה למדי. הם פתחו אכסניה ובית־אוכל לבני הישיבה, שהיתה ממרכזי היישוב היהודי בחברון, בחומר וברוח. מצב המשפחה נשתפר בכל המובנים. אבל הימים הטובים לא ארכו. באו „מאורעות״ אב תרפ״ט (1929).

בצלאל ומשפחתו נתכנסו באותו יום (י״ח אב) בבית אליעזר־דן סלונים ז״ל, שהיה מנהל אפ״ק (בנק אנגלו־פלשתינה) בחברון ומקובל על הערבים, ולכן האמינו שבביתו לא יגעו הפורעים. אולם התקווה הזאת נתבדתה. גם האקדח שבידי סלונים לא הועיל: הוא הספיק לירות בו יריה אחת בלבד... בין עשרות ההרוגים בבית אליעזר־דן סלונים מצאו את מותם גם בצלאל לזרובסקי ובתו הקטנה דבורה, אחיו הצעיר ישראל, תלמיד הישיבה, וחותנו ר׳ אהרן־ליב גוטלבסקי. ה׳ ינקום דמם.

ב. מ.

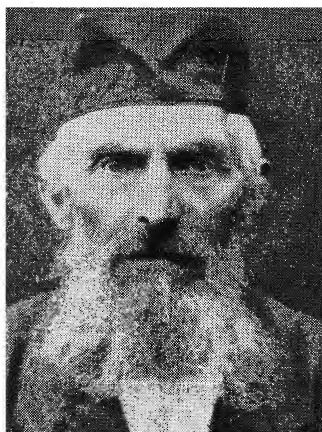
ר׳ אהרן־ליב גוטלבסקי ז״ל

אבי־זקני, ר׳ אהרן יהודה (ליב) ב״ר ישראל גוטלבסקי, נולד בשנת תרי״ז (1856?) בעיר שלוב. בצעירותו נתייתם מאביו וגלה למקומות תורה בישיבות ליטא. בלמדו באיביה היה לו למשען קרובו, ר׳ יוסף גוטלבסקי (יאָשע דער בעקער), ולבסוף גם השיא לו לאשה את בתו גיטה.

נראה שמשרותו בצבא הרוסי הביא עמו ידיעה הגונה בלשונות הארץ, רוסית ופולנית. גם בעל חשבון מהיר היה ובקי בהוויות העולם, והעיקר — בעל אופי ישרני ומידות של אחריות וכובד ראש. כל אלה סייעו בידו לבנות לו מעמד מכובד בעיר, וגם בין הנכרים בסביבה. כדרך העולם עסק במסחר: עצים, מכולת, יין. זמן מה שימש סטרוֹסטה, והיה גבאי בבית המדרש הישן. לא קל היה לגדל ולפרנס משפחה, שרובה בנות, בכל תהפוכות הזמן והפורענויות התכופות — מלחמות, שריפות ונגישות השלטון. בכל אלה עמדה לימינו סבתי, גיטה ע״ה, אשה חכמה ודעתנית, שלא רבות היו כמותה גם בדורה, כשהנשים היו עזר ממש לבעליהן. כל ימיו, גם בהיותו טרוד ומוטרד, לא הניח ידו מן הגמרא ובאהבתה

שגה תמיד. בשנות שלוותו, עד שנתרופפה בריאותו, היה קם ללמוד בעוד לילה. השמש, המעורר ישנים, היה מהלך ומזמר זמר, שתחילתו: „אַלע פייגעלאַך טוען זינגען...״ ומסיים: „ר׳ אהרן ליב, ר׳ אהרן ליב, שטעהט אויף לעבודת הבורא!״

בבואי לאיביה כבר היה סבא מסויים בכל דמותו: מטובי העיר, מחריפי הלמדנים בחברה ש״ס, מעמודי התווך בבית המדרש הישן. והנה כעבור שנים אחדות, בשנת תרפ״ז, זמן מה לאחר פטירת סבתא, עמד וחיסל את עסקיו ומכר את ביתו ועלה עם כל משפחתו לארץ ישראל.

באותו זמן עוד עמד בעיצומו משבר העליה הרביעית, ויהי רעב בארץ. המושבה הקטנה הרצליה אזור ג׳, שבה התישבה המשפחה מיד לעלייתה, היתה מופלאה ביפי שממונה, אבל פרנסה לא היתה בה. החלום על חיי איכר שלווים ומאושרים גז עד מהרה, ובינתיים עבודה אין, והחנווני אינו מקיף. היו „שנים קשות״. אבל אוירא דארץ ישראל מרפא בו לגוף ולנפש. לפתע נסתלקו מסבא כל מיחושיו והיה יושב לו בהרחבת הדעת בצריף שעל הגבעה ולומד ש״ס על הסדר. מתפללי המנין במושבה היו זקוקים ליהודי תלמיד חכם, שיהיה להם לראש ומדריך, והנה בא סבא ועמו גם ספר־תורה, דורון מבית המדרש הישן של איביה, ספר התורה הראשון לבית הכנסת של המושבה. גם בית הכנסת עצמו — צריף על הגבעה שליד הכפר הערבי ג׳ליל, נבנה ביזמת סבא. בקיץ תרפ״ט נסע סבא לחברון, לבקר אצל בתו אביגיל לזרובסקי, שהחזיקה בית־אוכל לתלמידי הישיבה. שם חזר ומצא את מקורו — חברת בני תורה בישיבת חברון, על יד קברי האבות במערת המכפלה.

אבל ימי הטובה לא ארכו. בא היום המר והנמהר, י״ח אב תרפ״ט (1929). סבא היה בין המבקשים מחסה בביתו של אליעזר דן סלונים, מנהל בנק אפ״ק בחברון. כשראה סבא שהפורעים קרובים לפרוץ את הדלת קרא: „יהודים, אמרו ודוי״. מכת אַלה של רוצח פרא

מחצה את ראשו. עמו יחד נרצחו באותו מקום חתנו, ר׳ בצלאל לזרובסקי, ובתו הקטנה דבורה, וכן אביו של בצלאל ואחיו הצעיר, תלמיד הישיבה. יודע בגויים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך.

ברוך מורן / ת״א

ר׳ דוד מלכובסקי ז״ל

תלמיד־חכם שקבע עיתים לתורה והיה מלומדי חברת ש״ס בביהמ״ד הישן. במשך שנים רבות היה גם גבאי. זכה והיה ראש הקהילה הראשון, של ועד הקהילה שנבחר בבחירות לפי חוקי מדינת פולין. היה להם חנות־מכולת סיטונאית, בה עסקה בעיקר אשתו, פרומה.

שלושה מבניו היגרו לאמריקה. הבן, חנן (חונה) שנשאר בעיירה היה בן־טובים, עדין־נפש וטוב־לב. חבר ה„יידן־ראט״. הוגלה לבוריסוב, מקום שם נספתה רעיתו, בת־טובים מסלונים. הועבר לסמולנסק ומשם למחנות המות בפולין שם נספה. הוריו מתו לפני המלחמה. בנו, בנימין הסתתר אצל נוצריה וחי כיום אתנו בארץ.

ר׳ משולם (פוליע) באקשט ז״ל

מבעלי־הבתים בעיירה. ממתפללי בית־המדרש החדש. מבעלי־התפילה המובהקים ששמר על הנוסח ה„סקרבובי״ (המסורתי) והיתה לו מעין „חזקה״ לעבור לפני התיבה בתפילת שחרית ומעריב בחגים ובימים הנוראים. אשתו פייגה־ראשה היתה נצר ממשפחת רבנים מפורסמת.

היה לו שם של סוחר הגון ואיכרים היו באים אליו ממרחקים לקנות עור למגפים. נפטר בשנת 1928 לערך. אביהן של חיה־גיטה פאלבסקי ושרה גולדשמיד. בתו רבקה־לאה קמנצקי ומשפחתה ניספו בשואה בלידה. בנו היחיד יוסף ומשפחתו ניצלו מציפורני הנאצים והגיעו לאחר המלחמה מרוסיה לאמריקה, שם מת בדמי ימיו.

ר׳ אליעזר אַנגל ז״ל

הכירו אותו בעיירה בצירוף שם אשתו, הינדע־טויבע־טשירעס. בשנים ההן (לפני מלחמת העולם הראשונה) היה הוא המלומד של העיירה. זו היתה תופעה יוצאת דופן שיהודי ישלוט בכמה שפות לועזיות (רוסית, פולנית, אנגלית) ובצורה רהוטה. היה עומד

ע״י חנות הסידקית (גלנטריה), אותה ניהלה אשתו, אשת־החיל, הינדה, ומקריא בפני קהל הנאספים את החדשות מהעולם הגדול. היה גם בקיא בתנ״ך על כל פירושיו ובשפה העברית וסיפרותה על כל מכמניה.

ר׳ אליעזר מת בדמי ימיו. בניו: מרדכי (מאַקס) ודוד היו ספורטאים. דוד ארגן בשנות העשרים הראשונות את מועדון הספורט „הכח״ באיביה. חי כיום עם אשתו הניה (בת ר׳ מיכל מקל, המלמד) בדרום אפריקה. שתי בנותיו ניספו בשואה.

ר׳ ברוך סטוצקי ז״ל

בשעתו היה דוגמה של רבי מתקדם, מזיגה של תורה וחכמה גם יחד. ה„חדר״ שלו היה בבית־מגוריו, ולשם כך הוסיף ביתן מיוחד, שהסידורים בו היו כמו בבתי הספר המודרניים. כמשכיל ופדגוג מחונן, הכניס את השיטה של עברית בעברית. למדו אצלו בני הבעלי־בתים העשירים ולימד נוסף על לימודי קודש (תלמוד, תנ״ך וכו׳) גם לימודי חול (היסטוריה יהודית וכללית, עברית ורוסית). בעצמו שלט טוב גם בשפה הגרמניח ובספרותה, אותה הנחיל לבנותיו.

נפטר בדמי ימיו בהתחלת מלחמת העולם הראשונה. אשתו, אַלטה, שתי בנותיו: חסיה (נישאה למשה קופולד, מעסקני הציבור החשובים ביותר ויו״ר ה„יודנראט״ בשנות הכיבוש הנאצי) ושפרה (נישאה לרפאל מרגולין) ניספו בשואה יחד עם משפחותיהן המסועפות. בן אחד, אריה, חי בקובה ונכד, ברוך קופולד חי עמנו בארץ.

ר׳ אליהו רוגוף ז״ל

ר׳ אלי דרייזי׳ס, כפי שקראו לו, נחשב לבעל־בית חשוב, מלומדי חברת ש״ס בביהמ״ד הישן. יהודי בעל הדרת־פנים שזקנו הלבן ירד לו על מידותיו. אהב להתלוצץ ואף פעם לא היה שרוי בעצבות. היה לו קול ערב ובימים הנוראים היו נוהרים לשמוע את תפילת ה„מוסף״ שלו.

היה לו בית־גדול, רחב־ידיים בפינת הרחובות נוברדקר—קרומער, ששימש כאכסניה לבעלי־עגלות (במיוחד מליובץ׳).

נפטר בשנת 1935. בניו: נתן ז״ל (נפטר בשנת 1955) ויבל״א, זליג היו ממייסדי ה„רליף״ האיביאי באמריקה ומראשיו. בנו ברל, השען ובתו איטקה ומשפחותיהם ניספו בשנות השואה (באיביה ובבוריסוב). ברל היה טוב־לב ופיזר צדקה יד רחבה.

ר׳ מיירים וולנסקי ז״ל

נולד באיביה בשנת 1874. כבר בצעירותו נתגלה כמוכשר ובעל תפיסה מהירה. בהיותו בן־יחיד להוריו, חרדו לשלומו ולא נתנו לו להתרחק מביתם.

היו בו כל התכונות הדרושות לעסקן ציבורי: עירנות, שכל ישר והגיון בריא, יושר לב ואהבה עמוקה להמוני ישראל. ואכן, לא היה מוסד בעיירה, שלא נבחר בו בתקופות שונות כחבר הנהלה או הועד (הבנק הקואופרטיבי, גמילות־חסד, לינת הצדק, מעות־חיטים, ועד ההורים בביה״ס וכו׳).

בימי השלטון הסובייטי בשנת 1918 נבחר כנציג התושבים היהודיים ל„רבקום״ (הועד המהפכני). עם תפיסת השלטון ע״י הפולנים נאלץ להסתתר לתקופה מסויימת בחרקוב שברוסיה. היה ה„בורר״ הקבוע בעיירה והיה הפוסק בסכסוכים כספיים, שהיו שכיחים בעיירה. בהרבה מקרים סמכו הצדדים היריבים את ידיהם עליו כבורר־יחיד. פעם הוזמן ללודז׳ כבורר בסיכסוך בין שתי משפחות. פסק דינו נתקבל בשביעות רצון ע״י הצדדים היריבים. גם הרב דמתא, הרב משה שצקס זצ״ל היה ממליץ עליו כעל בורר בסכסוכים.

היה קורא ספרים נלהב והיה „בולע״ מכל הבא ליד במספר שפות ששלט בהן (חי מספר שנים בדרום־אפריקה ורכש לו את השפה האנגלית). היה ציוני מסור כל ימי חייו. בשמחת תורה היה מתקיים בביתנו מנין ציוני, שהכנסותיו היו קודש לקק״ל.

אמנו ז״ל היתה טובת־לב, צנועה ותרמה רבות לנצרכים בדרך של מתן בסתר. שניהם יחד עם הבנות: שרה, רבקה ופייגע, נספו בשואת קהילת איביה (12 במאי 1942). בן 68 היה במותו.

ילדיו: מלכה, רייזל ז״ל, חיה וזלמן עלו ארצה לפני המלחמה.

צאצאיו

ר׳ לייב קלמנוביץ ז״ל

יליד העיירה קרליץ׳, שנשא את ויכנה (לבית גולדשמיד). התהלך תמיר וזקוף כשפניו תמיד מחייכות. יהודי טוב־לב ועדין־נפש. שפע באופטימיות ובשמחת חיים. היה תמיד מוכן לעזור לזולת וידו היתה פתוחה לכל נצרך.

נתברך ב„ידי זהב״ ומוכשר בשטחים טכניים שונים, שבתנאי העיירה לא הגיעו לידי ניצול. היה צלם מעולה ועל זה היה פרנסתו. היה המאפר הקבוע של להקת החובבים המקומית ולהקות דרמטיות נודדות. האיפור שלו היה מקורי.

עם הקמת הקהילה היהודית לפי חוק ממשלת פולין נבחר לועד הקהילה והיה בו חבר עד פרוץ מלחמת העולם השניה. היה חבר ועד ופעיל במספר מוסדות צדקה (לינת הצדק, ביקור חולים וכו׳) וכ״כ בהנהלת הבנק הקואופרטיבי.

נרצח ע״י הנאצים, יחד עם רעיתו, ויכנה ובתם, גוטה, בטבח הגדול של הקהילה. השוטרים שהיו נוכחים ע״י בורות המות, סיפרו לאחר מכן, שהם התנשקו בתוך הבור, לפני שפגעו בהם כדורי הרוצחים...

בתו, יוכבד עלתה ארצה, אחרי שסיימה רוקחות באוניברסיטת פרגה. בנו, משה עלה כחלוץ, שירת כ„גאפיר״ (נוטר) בשנות המאורעות (1936—39). היה מספר שנים חבר קיבוץ איילון.

ר' אהרן בויאַרסקי (הרוקח) ז"ל

בעל בית־מרקחת. רוקח מדופלם מימי רוסיה הצארית. גבאי בביהמ"ד החדש. תלמיד־חכם ומשכיל. מהיחידים בעיירה ששלטו במספר שפות לועזיות. ממייסדי ויו"ר אגודת הסוחרים. נציג העיירה בועדות השומה הממשלתיות בעיר המחוז (וולוז'ין, לידה) בשנות השלטון הפולני. בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה היה זמן מה ה„בירגרמייסטר" של העיירה.

קומתו התמירה וחכמת חיים מתורבתת ייחדו אותו מכל היתר. למרות היותו מטבעו אדם קשוח, התיחסו אליו בדרך ארץ. בניו ובנותיו המפוזרים ברחבי תבל (מוסקבה, לונדון, ניו־יורק וכו') תופסים עמדות חשובות בעולם המסחר והתרבות.

נפטר בשנות השלושים בשיבה טובה.

ר' חיים־אהרון קגנוביץ' ז"ל

יליד אישישוק שנשא לאשה את פרומה, בת ר' יצחק פלטיאל ז"ל, מחשובי הסוחרים בעיירה.

בשנת 1905 נמלט לאמריקה מאימת גיוס לצבא הצארי וחזר כעבור מספר שנים לאיביה. סוחר בתנובת השדה והיער, שקנה מרוכלי הכפר. מספר שנים עסק ביצוא ליקופודיום ופטריות לחו"ל. הקים ביח"ר לעיבוד שערות־חזיר, בעזרת פועלים ממזריץ'. היה הגון וישר בהליכותיו המסחריים.

ממתפללי ביהמ"ד החדש ומלומדי חב' ש"ס. הופיע בשורה הראשונה של נדבנים לכל מטרות הצדקה והחסד. נרצח יחד עם אשתו פרומה בטבח הגדול.

בנו דוד ואשתו, לנה הובלו למחנות המות יחד עם שרידי גיטו לידה (17.9.43).

בנו ראובן, אשתו שושה וילדיהם: חוה, מאַשה ויעקב נרצחו ע"י בורות סטונביץ' בטבח הגדול.

בתם היצלה ניספתה יחד עם בנה הצעיר, ניומה בבוריסוב ובעלה, מארקל גרופ יחד עם הבכור, יעקב הומתו במחנות המות בפולין עם שרידי גיטו לידה.

האחים: ר' יוסף חיים ור' מרדכי (מוטה) קבק ז"ל

משפחות בעלי־בתים נכבדים בעיירה. ממתפללי בית־המדרש הישן בקיר מזרח המיוחס ומלומדי חברת ש"ס.

ליוסף־חיים היתה החנות הכי גדולה בעיירה, מעין „כל־בו", החל מדגים מלוחים וגמר בסידקית. נוסף למכירה בקמעונאות היתה זו חנות סיטונאית לרוכלי־הכפר („קאראבעלניקעס"), לבעלי־דוכנים בימי השוק ולבעלי־החנויות הקטנות בעיירה והסביבה כולה.

מרדכי היה בעל חנות לבדים, מהגדולות ביותר בשורת חנויות־הלבנים („ריאַד")

שבשוק. הקפיד בלבושו ובהליכותיו. מעשירי העיירה, שלא קפצו את ידם לצורכי הכלל.

ליוסף־חיים ואשתו, רבקה היו חמישה בנים ובת. למרדכי שני בנים וחמש בנות. כולם קיבלו חינוך מסורתי ולמדו אצל המלמדים והמורים המעולים שבעיירה. ראשי המשפחות מתו לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

ממשפחת יוסף־חיים נשאר בחיים שריד אחד בלבד, בנו נח שעלה לא״י לפני המלחמה. אהרן וירוחם ניספו בשואת קהילת גרודנה, יחד עם משפחותיהם. הצעיר, ישעיהו (שאַיקע) והבת, שרה, שנישאה להרב פאַפּה (מליפנישוק), נורו עם משפחותיהם בטבח הגדול באיביה. יהודה (יודל) קבק, טוב־הלב, נרצח בבוריסוב יחד עם אשתו, רוזה ובתם, פניה. בנו, יוסף נפל בשורות הפרטיזנים.

ממשפחת מרדכי קבק נשארו בחיים: בנו זלמן, יבואן־יצואן מצליח ובתו רישל, שניהם בדרום־אפריקה. ניספו בשואה יחד עם משפחותיהם: ירוחם בגיטו ז׳טל, יהודית בווילנה, זלדה בשצ׳וצ׳ין, פייגל באיביה ובת בראדון.

ר׳ מאיר דבורצקי הכהן ז״ל

משפחה ענפה של ילידי איביה מדורי־דורות. קראו לו מאיר זליג׳ס ע״ש אביו, שהיה כ״כ מבעלי־הבתים החשובים בעיירה, מלומדי ש״ס בביהמ״ד הישן.

בעל חנות ומחסן גדול לכלי־ברזל ומכונות חקלאיות. בימ״ס הגדול ביותר בכל הסביבה. שני בניו עבדו יחד עם אביהם. הנחיל לילדיו חינוך מסורתי וכללי. איש בעל מזג טוב, שביתו היה פתוחה לרווחה לעניים.

נהרג יחד עם אשתו, בנו הבכור, שמואל (מוליה) ומשפחתו ומשפחת בתו, בתיה (מיליקורסקי) ביום הטבח הגדול (12 במאי, 1942). בנו הצעיר, חיים־לייב יחד עם משפחתו הצילו את נפשם במחנהו של בלסקי וחיים בישראל. בנו של שמואל, חיים־לייב שניצל, נפל במלחמת השיחרור.

ר׳ ישראל גינזבורג ז״ל

טיפוס יוצא דופן בהתנהגותו ובהליכותיו. פזיז בהליכתו ברחובות ובדיבורו. תלמיד־חכם ואיש בעל־מידות תרומיות. ענותן, צנוע ושמח בחלקו. נפשו לא ידעה שבעה בלימוד התורה, ולא פסק מכך גם בשבתו בבית המרקחת. בביהמ״ד הישן היה מעיין בתלמוד ובספרות התורנית עד שעה מאוחרת בלילה.

איש ישר עיקבי. בעיירה התהלכו סיפורים ואגדות על יושרו וצדקתו. אפילו הגויים, לקוחותיו לתרופות וזריעות העריכוהו על יושר לבו. עמד בראש הפעולות למען „ועד הישיבות" בווילנה. צרות איוב פקדו אותו. בתו היחידה מתה בדמי ימיה ובנו היחיד, ולוולה נמלט לרוסיה ועקבותיו נעלמו. ר׳ ישראל ורעיתו קיבלו את האסונות שניתכו עליהם כגזור מן השמים, השלימו עם הגורל המר והוא מצא את נחמתו בלימוד התורה.

נספה בשואת קהילת איביה.

משפחת אברהם בודנר (טאַנדעטניק) ז״ל

בעל בית־מלאכה לבגדים. היה גבאי ב„קלויז״ של בעלי־המלאכה, ראש „חברה קדישא״, חבר בועד „ביקור חולים״, „לינת הצדק״ וכו׳. ראש „שחקני פורים״ ומיוזמי ופעילי ה„גמילות חסד״.

בנו, דוד־מאיר ז״ל ניחון באינטליגנציה נולדת ובכישרון דרמטי מעולה כקומיקאי. דחה את כל ההצעות של להקות שחקנים להצטרף אליהן והעדיף לעבוד במקצועו (תפירה) ולהוכיח את כשרונו בהצגות הלהקה המקומית. בחור יפה, אינטליגנטי ומלא הומור שהתחבב על כל בני העיירה. פעיל בועד הספריה. זמן־מה עבד גם כספרן.

בנו, משה־מוטה ז״ל, הצטיין כ״כ בכשרונו הקומי והשתתף בהצלחה בכל נשפי הרביו. בחור עליז, עירני ותוסס. שני האחים הכירו את הפולקלור האיביאי והיו גם מיוצריו.

כל המשפחה נספתה בטבח הגדול באיביה פרט לשתי הבנות, חיה־שרה וזישקה, שניספו בבוריסוב.

יצחק פדר ז״ל

יליד עיירה קטנה שנשא לאשה את תושבת העיירה, חיה והתערה מהר. נהיה לסוכן עתונים ולימים היה לו גם קיוסק עתונים בשוק. בונדאי, שהחליף את עורו ועבר לפועלי־ציון־ימין. טיפוס של אינטליגנט עממי שקרא הרבה והתמצא במדיניות ובבעיות השעה. היה לו קול ערב והיה משמח את קהל שומעיו בנשפי חתונות. היה לו חוש הומור, למרות חולשתו הגופנית. היה נואם שהצליח בהופעותיו.

נאסר ע״י השלטונות הסובייטיים באשמת עברו הפוליטי (אוקטובר, 1939) ומת בכלא מינסק. משפחתו הוגלתה למעמקי רוסיה ועברה שם את המלחמה. אשתו, בנו ובתו חיים בארץ.

דניאל גולדשמיד ז״ל

דניאל הגיע לרמת אינטליגנציה מסויימת כאוטודידקט. שלט בשפת יידיש בלבד, אבל בה קרא מכל הבא ליד. לא היה ספר בספריה שלא קרא אותו, לפעמים גם פעמיים. קרא את כל העתונות הפריודית והבלתי־פריודית החל משם העורך עד הכותרת של כתב־העת. במיוחד אהב את הספרות המהפכנית ונחשב לבקיא בסוג זה.

כל ימיו היה חבר מפלגת פועלי־ציון־שמאל, שעליה נמנו יחידים בעיירה. זמן מה גם עבד במנגנון המפלגה במרכז. פעיל בועד הספריה ושנים רבות כספרן. בשנים האחרונות לפני המלחמה נמנה על חברי ועד הליגה למען א״י העובדת.

נרצח בטבח האינטליגנציה (2.8.1941) לפי הלשנת קומנדנט המשטרה, שצפנסקי כ„קומוניסט״...

שמואל (מוליע) יאַנקלביץ׳ ז״ל

ממייסדי קן „השומר־הצעיר". עבר למפלגת „פועלי־ציון" (צ.ס.) והיה כל הזמן מפעיליה וחבר הועד. היה יו״ר מפלגת הנוער „פרייהייט". הופיע באסיפות־העם של המפלגה כנואם. מנאמני הקק״ל והליגה למען א״י העובדת.

נרצח ביום טבח האינטליגנציה, לפי הלשנת שצפאנסקי כקומוניסט (בשנות השלטון הסובייטי היה מראשי ה„קומסומול", עבד בחברת הצרכנים „פוטרבסויוז" והיה מראשי הצועדים בהפגנות ובאסיפות עם).

האחים: חיים ויקותיאל נוחימובסקי ז״ל

התישבו באיביה בשנות העשרים. חיים היה „גביר" העיירה, שותף לניצול היערות במרחבי האזורים הסמוכים, לפירמה הידועה „האחים הלר" בוורשה. היה בעל המנסרה, טחנות הקמח ותחנת החשמל, שבחוה הסמוכה לעיירה. המפעלים שהעסיקו בעונה מאות עובדים, היוו גורם חשוב בכלכלת העיירה. יהודים עבדו כפקידים וכעובדים מקצועיים (ממיינים — „שאפארעס", מנהלי עבודה וכו׳). מעטים מבין היהודים נמנו על מורידי העצים, מוביליהם לתחנות ועובדי המנסרה.

יקותיאל (קושה) היה בעל (או שותף) לטחנות הקמח הממוכנות. הוא ואשתו, חנה, הנבונה והמשכילה, התחבבו על תושבי העיירה, בידם הפתוחה לכל, ובאוזניהם הכרויות לצורכי הזולת. מוסדות הצדקה, הקרנות והמגביות הציוניות נעזרו ע״י האחים נוחימובסקי ביד רחבה. ביתם נהיה למקום ריכוז של האינטליגנציה. שניהם היו אנשי־שיחה מענינים וחביבים.

עם כיבוש האיזור ע״י הצבא האדום (ספט. 1939) והלאמת רכושם עברו האחים לנובארדוק, שם ניספו באחת מה„אקציות" המרובות: חיים, אשתו שרה, עדינת הנפש ובנם היחיד דן; יקותיאל, אשתו חנה ובתם נעמי. בנם, הרצל עבר את המלחמה בשורות הפרטיזנים בגדודו של בלסקי וחי כיום עם משפחתו בישראל.

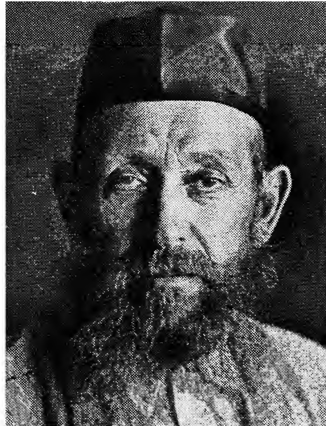
ר׳ יהודה לייב פטיש (מאלאט) ז״ל

(קווים לדמותו)

ר׳ יהודה לייב פטיש נולד לאביו ר׳ חיים יצחק בשנת תר״מ (1880) בכפר גוז׳ינאט הסמוך לאיביה. בצעירותו למד אצל מלמדים ב„חדר" ואח״כ למד בשקידה גפ״ת (גמרא, פירוש רש״י, תוספות) בישיבות איביה ווישנובה. בכפר גוז׳ינאט עבד בנפחות. לאחר כמה שנים עבר לגור לאיביה, נשא לאשה את חיה ואחרי נשואיו היה מלמד לתינוקות של בית רבן. אחרי פטירתו של טוביה השמש,נתקבל ר׳ לייב להיות משמש בקודש בשוהל

הגדולה הקרה שקראו לה „די קאַלטע שוהל״. ביתו היה בבית ה„הקדש״ הסמוך לשוהל. בנים לא היו להם. הבית שבו היה גר ר׳ לייב שימש גם כבית „הכנסת־אורחים״ העירוני, וכל העניים עוברי־אורח מצאו שם מקום לינה.

ר׳ לייב היה חובב ציון גדול ובשנת תר״פ (1920) כשנוסדה תנועת „החלוץ המזרחי״ באיביה היה ר׳ לייב מהחברים הראשונים, והיה פעיל יותר מאשר החברים הצעירים. בשנת תרפ״ד (1924) עלה לארץ ישראל, והיה בין החברים הראשונים של „החלוץ המזרחי״ שעלו. כאן בארץ עברו עליו קשיי הקליטה, הוא עבד קשה בעבודת הבנין ועוד. אך עם כל זה תמיד התהלך בחיוך על פניו, מלא חדוות חיים וגם אהב לתבל את דבריו במילא דבדיחותא. ביתו היה פתוח לרווחה לכל דכפין, וביחוד לבני עירו שהגיעו ארצה. בראשית דרכם בארץ היו פונים ישר לר׳ לייב, ואצלו הם קיבלו, נוסף לעצה טובה ועידוד, גם אש״ל (ר״ת: אכילה, שתייה, לינה). עד שהסתדרו בעבודה היו ר׳ לייב ואשתו חיה כאב וכאם לעולי איביה.

עם הקמת בית הכנסת „בית שלמה״ (ברחוב יונה הנביא) בתל־אביב, נתקבל בתור משמש בקודש בהמלצת הרב ר׳ שמואל אידלז׳ק ז״ל. (כותב הטורים היה גר בקרבת ביהכנ״ס הנ״ל והיה בין מתפלליו). המנוח ר׳ לייב היה קורא בתורה קריאה בקיאה ומדוקדקת בטעמים ובמבטא. היה למדן מופלג ומוקיר תלמידי חכמים, נעים בהליכותיו, נוח למקום ונוח לבריות, וכל מי שבא אתו במגע העריצו וכיבדהו. ר׳ לייב שימש בקודש בבית הכנסת הנ״ל למעלה מעשרים שנה, ולעת זקנתו כשתש כוחו, עזב את השמשות בביהכנ״ס ועבר לגור בירושלים בבית „אגודת אחים״ אנשי אמריקה. אחרי שהחלים ממחלתו ומהניתוח ביקש ר׳ לייב שיסדרו אותו ואשתו במושב זקנים. חלק מסכום הכסף הדרוש נאסף בין אנשי איביה, ובהשתדלותם של כמה אנשים נתקבלו בשנת תשי״ד (1954) לבית „מושב זקנים״ המאוחד בירושלים. ר׳ לייב התחבב על כל דיירי הבית.

בעת ביקורי אצלו במושב זקנים סיפר לי מנהל המוסד, מר ריבלין, שבחים עליו וכ״כ ר׳ לייב הוא המגיד שיעור בגמרא וב„עין יעקב״ בבית הכנסת.

ביום י״ח באב שנת תשכ״א (1961) נפטר ר׳ לייב בשיבה טובה, בן פ״א היה במותו. הובא למנוחות בחלקת החסידים ב״הר המנוחות„ בירושלים.

ביום י״ג מנחם־אב תשכ״ו נפטרה האשה חיה־בלומה בת ר׳ שלמה אשת ר׳ לייב פטיש. בת צ״ו היתה במותה. הובאה למנוחות ב„הר המנוחות״ ע״י קברו של בעלה.

א. אליאב

ת.נ.צ.ב.ה.

זליג קסלר ז״ל

טיפוס עממי נחמד ומקובל על הבריות. מקור־מחייתו היה רצענות ושעותיו הפנויות היו מוקדשות לעסקי ציבור. היה מהפעילים במהפכת 1905. נמלט לאמריקה וחזר לאחר מכן לאיביה. ממייסדי ומפעילי אגודת בעלי־המלאכה (תקופה ארוכה שימש כיו״ר), מתומכי ביה״ס ותרבות יידיש, חבר בהנהלות הבנק הקואופרטיבי וה„גמילות־חסד״ ונציג אגודתו בועד הקהילה.

יהודי פיקח ואיש־שיחה מענין. הכיר את העיירה ואנשיה על כל חולשותיהם. ידע את הפולקלור האיביאי העשיר וזכר את תולדותיה, הודות לזכרונו הפנומנלי. עם פרוץ המלחמה (1941) נסוג עם בנו, סנדר למעמקי רוסיה, משם הגיעו לא״י. משפחתו נספתה בשואת איביה. גם בארץ היה פעיל בארגון יוצאי איביה והתערה בה. מת בשנת 1959.

הרב ר׳ זליג מרלינסקי ז״ל

חתנו של חיים־שמחה יוקוב. תלמיד חכם שהפיץ תורה ברבים. לימד „עין יעקב״ לפשוטי העם בביהמ״ד הישן. בלילות שבת היה מפרש בפני ציבור מאזיניו הקבועים את פרשת השבוע. אשתו, חנה היתה המפרנסת. היה להם מעין „בית תה״ („טשאינא״) בו היו הכפריים סועדים בימי שוק וירידים. בהיותו חשוך בנים התמסר כולו לפעולות צדקה וחסד. הקים חברה „הכנסת אורחים״, ששלחה עניים ועוברי־אורח לסעוד על שולחנם של בעלי־בתים. היה מקבץ תרומות בבתי הכנסת, שהיה מחלקן לנצרכים שירדו מגדולתם, כמתן בסתר, בכדי שלא לביישם.

כתב פזמונים שהיה שר בחתונות ובמסיבות חג ומועד לפי מנגינות פופולריות. יהודי עליז וטוב־לב, שדיקדק במצוה קלה כבחמורה. כל חייו הקדיש לסבל הזולת ולקיום מצוות.

נספה עם רעיתו בשואת קהילת איביה (12 במאי, 1942).

ר׳ מאיר גאָסקינד ז״ל

ר׳ מאיר היה נצר ממשפחת רבנים מסועפת. נשא לאשה את רישה, בתו של הרב דמתא, ר׳ דוד שלמה זצ״ל, גיסו של הרב חיים־עוזר גרודזנסקי זצ״ל.

ר׳ מאיר היה תלמיד חכם גדול, חריף ובקיא בש״ס ופוסקים. למד והגה כל ימיו בתורה ולימד את הדף היומי לבעלי־בתים בביהמ״ד הישן, בו שירת כגבאי. אשתו, רישה ניהלה חנות לבדים, ולימים, לנעליים. נחשב לבעל־התפילה המעולה ביותר ובחגים ובימים הנוראים היו נוהרים לשמוע את תפילתו הערבה דוגמת „כינור״. למרות היותו תקיף בדעותיו, עורר במידות הטובות ובנועם הליכותיו רגש של כבוד.

שניהם מתו לפני מלחמת העולם השניה. בנו, חיים־עוזר, בעל־כשרון של חזן, נספה עם משפחתו בשואה הנאצית. משפחת בנו השני, חיה בפריז.

ר׳ ישעיה ברזוביץ ז״ל (שאַיע הנפח)

הנפחיה שלו היתה ב„שולהויף״ ממש ע״י גדר בית־העלמין. במקצועו עלה על כל יתר הנפחים וידע גם לתקן מכונות ומכשירים עדינים. כשהיה מתפנה מהעבודה המפרכת היה רץ ל„קלויז״ ללמוד שיעור ב„משניות״ וב„עין יעקב״. היה אדוק בהליכותיו ובעל מידות טובות. העריכוהו וחילקו לו כבוד.

לעת זיקנה עבר למשפחתו באמריקה. נפטר בשיבה טובה בשנת 1954. ילדיו: לייבל בירץ׳ ולאה טומבאק (מורה) הם מפעילי ארגון יוצאי איביה באמריקה.

ר׳ דוד גילינסקי ז״ל

הכירו אותו בעיירה בשם „דוד הינדלס״, כמלמד שלימד חומש, תנ״ך, חשבון וכו׳ לילדי העיירה. בפרנסת המשפחה עזרה אשתו, הינדה, בעלת חנות בשוק לכלי־חימר (כלי־בית).

הכירו אותו בעיירה גם כ„מוסד״ של עזרה סוציאלית. עני שהגיע לעיירה היה פונה מיד לאבי, שדאג להסעידו על שולחנם של בעלי־הבתים. זכורני שבלילות השבת היינו ממתינים רעבים לבוא אבא מבית המדרש, שם היה מתאחר עד שלא סודר אחרון העניים. עסק כ״כ בקיום מצוות „מתן בסתר״ לבני־עיר שירדו מנכסיהם.

היו לו תומכים קבועים, שמכספם היה מנהל מעין מוסד פרטי לעזרת נזקקים. לא אמי, ולא אנחנו ילדיו, ידעו למי הוא מחלק את התמיכות. אף על פי שהיה דתי ודיקדק במצוה קלה כחמורה, התיחס באהבה והבנה לכל בן־אדם. היה בעיירה כלי־זמר, אפיקורס גמור ואיש הפקר. פעם חלה האיש, שהיה עני וערירי גם יחד, ואבי דאג לעזרה רפואית והציל אותו ממות בטוח.

היה ציוני נלהב ואמר לא פעם, שלחלוצים יש לסלוח את אי קיום מצוות, מכיון שהם בוני הארץ ומקיימים אחת ממצוות־היסוד של אמונתנו. היה „בולע״ את הידיעות על המתרחש בארץ והכיר את דרכיה ושביליה מקריאה בלבד. חבל, חבל שלא זכה לחונן את עפרה.

צפורה גילינסקי (שילוח)

ר׳ יצחק גולדשמיד (איצ׳ה אלי־משה׳ס) ז״ל

הרבי ר׳ איצ׳ה היה תלמיד־חכם שנתברך בכמה כישורים. לימד לנערים מבוגרים דף בתלמוד עם כל המפרשים והתוספות. ידע להסביר לתלמידיו את דף הגמרא בדימויים ובתיאורים. היה יהודי מעורב עם הבריות, עליז ושמח בחלקו. היה לו קול ערב ומתפללי ביהמ״ד החדש נהנו ממנו כבעל־תפילה ובעל־קריאה. עד היום נשאר בזכרוננו ניגונו לספירת העומר וניצוחו על ההקפות בשמחת התורה.

אשתו לאה, ידעה לכלכל בתבונה את המעמסה של משפחה גדולה ומסועפת בבנים ובבנות. למרות המצב החומרי הקשה, היה זה בית עליז ושוקק חדות חיים. הבכור אברהם (אברהמל) היה שחקן־חובב ומצעירותו נמשך לפעילות ציבורית (מזכיר אגודת הסוחרים וכו׳). היגר בשנות העשרים לדרום־אפריקה והעביר לשם את כל המשפחה (1930). ר׳ יצחק הסתדר כ„כלי קודש״ ובני המשפחה התערו בחיי הארץ החדשה כתעשיינים וסוחרים מצליחים.

נפטר בשיבה טובה בשנת תשי״ח (1958) וזכה לראות נכדים, נינים וחתנים בעלי שם ועמדה (ד״ר א. א. בקשט ז״ל, החזן פוגלמן וכו׳). כעבור מספר שנים הלכה לעולמה גם אשתו לאה, עקרת הבית ואשת החיל.

ר׳ אלתר גירשוביץ׳ ז״ל

מחשובי בעלי־הבתים בעיירה. גבאי ביהמ״ד החדש. מוהל ובעל תקיעה בימים הנוראים. ציוני כללי. בעל ביח״ר למשקאות קלים (מכאן השם „זאוואדצ׳יק״).

ניספה יחד עם אשתו בטבח הגדול. בניו: משה ויואל הומתו יחד עם משפחותיהם בבוריסוב. בנו הצעיר, יצחק, מת בגיטו ממחלת הטיפוס. חתנו, מנהל ביה״ס אריה נובופרוצקי, נרצח אחרי התעללות אכזרית ביום טבח האינטליגנציה. אשתו, שרהלה וילדיהם נספו בטבח הגדול.

בנו יוסף (יוסל) היה מראשוני החלוצים שעלה ארצה (התחשמל כעבור שנים ספורות לעלייתו). בתו, שושנה (דרייז׳ה) חיה עם משפחתה בקבוץ אילון.

דוד גולדברג ז״ל

נולד באיביה למשפחה מיוחסת. אביו, ר׳ יצחק איזיק היה סוחר ויצואן ידוע בשעתו ומסחרו הסתעף על פני כל הסביבה. היה למדן ומשכיל גם יחד. היה יהודי אמיד ונדבן למוסדות צדקה וחסד.

דוד גולדברג המשיך בעסקי אביו, היה גדול סוחרי הפישתן בעיירה ושלח את ידיו גם בענפי־מסחר אחרים, מעשירי העיירה. אשתו, אלטע היתה עסקנית ציבורית פעילה בביקור חולים, גמילות חסד וכו׳. ילדיהם: אהרן וגוטה, סיימו את האוניברסיטה בווילנה. אהרן המשיך בעסקי אביו, אחרי קבלת תואר בוגר למשפטים וגוטה נישאה לאהרן בלוך. כולם ניספו בשנות השואה. בנם איסיה ברח בהתחלת שנות השלושים לרוסיה ועקבותיו נעלמו.

ר׳ ישראל גוטלבסקי ז״ל

בנו של יושה המוהל (האופה). מבעלי־הבתים בעיירה, ושנים רבות גבאי ביהמ״ד הישן. יהודי בעל מרץ ויוזמה שידו היתה נטויה לפעולות־כלל שונות לטובת הציבור (מכבי האש, בנית ביהמ״ד הישן, מפעל „מעות חיטים״, „לינת הצדק״ וכו׳).

אחרי הדליקה הגדולה בשנת 1929 היגר עם משפחתו לדרום־אפריקה, שם עבד כשו״ב. הלך לעולמו בשיבה טובה. אשתו, פרל, טובת־הלב מתה מספר שנים לפני כן. ילדיו: לייבה וסימה חיים כיום אתנו בארץ. בתו אסתר ומשפחתה חיה בדרום־אפריקה.

איכה חרבה...

השואה והגבורה

דער חורבן און די גבורה

דערציילונגען פון די געראַטעוועטע וועגן אומקום פון די איוויער יידן

זכרונות פון פאַרטיזאַנער וועגן זייערע קאַמפן און נקמה־אַקטן

זכרונות פון די, וואָס האָבן איבערגעלעבט די מלחמה
אין באַהעלטענישן (סכראָנען)

ימי זיכרון

טרויעריקע דאַטעס פון אומקום

1 יולי 1941	— די דייטשע אַרמיי פאַרנומען איוויע.
תשעה באב תש״א 2 אויגוסט 1941	— די שחיטה פון דער אינטעליגענץ (דערשאָסן 224 יידן).
סעפטעמבער 141	— אַרויסגעטריבן די יידן פון די קריסטלעכע גאַסן: ווילנער, נאָוואַרעדקער און קרומער. געשאַפן אַ „יודענ־פערטעל״.
אָקטאָבער 1941	— אַריינגעפירט קיין איוויע די יידן פון ליפּנישאָק, טראַב, יוראַצישאָק, לאַזדון און אַנדערע ישובים.
1 אַפּריל 1942	— אַריינגעפירט קיין איוויע די יידן פון באַקשט און באָריסאָווקע.
8 מאַי 1942	— אָנהייב פון דער „שפּערע״, הויז־אַרעסט. איוויע אַרומגערינגלט מיט אַ קאָרדאָן פון מיליטער און פּאָליציי.
כ״ה אייר תש״ב 12 מאַי 1942	— די גרויסע שחיטה (דערשאָסן 2482 יידן לויט אַן אָפּיציעלן דאָקומענט).
16 מאַי 1942	— פאַרענדיקט דאָס אַרומצוימען דעם איוויער געטאָ.
31 דעצעמבער 1942	— אָנהייב פון דער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ. „טאָדט״־לייט אַרויסגעפירט בערך 150 יידן קיין באָריסאָוו.
20 יאַנואַר 1943	— איוויע „יודענריין״. אַרויסגעפירט די לעצטע 1100 יידן קיין באָריסאָוו.
ענדע מערץ 1943	— דערמאָרדונג פון די יידן אין „ביאַלאַ באָלאָטאַ״ נעבן באָריסאָוו.
17 סעפטעמבער 1943	— אַרויסגעפירט פון לידער געטאָ עטלעכע הונדערט איוויער צוזאַמען מיט די לעצטע לידער יידן אין די טויט־לאַגערן סאָביבאָר און מאַידאַנעק.

שמואל האַלקין

טיפע גריבער, רויטע ליים

טיפע גריבער, רויטע ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

פרילינג פלעגן סעדער בליען,
האַרבסט צייט פלעגן פויגלען ציען,
ווינטער פלעגט דאָרט פאַלן שניי,
איצטער בליט דאָרט ווינד און וויי.

ס׳האָט מיין היים אַ בראָך געטראָפן -
טיר און טויער זיינען אָפן
פאַר די רוצחים, פאַר די שינדער,
די, וואָס קוילען קליינע קינדער,
די, וואָס הענגען אויף די זקנים,
די, וואָס שאַנעווען ניט קיינעם.

טיפע גריבער, רויטע ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

יאָר נאָך יאָר זיינען אַריבער,
פולע זיינען יענע גריבער,
און נאָך רויטער איז די ליים.
יענע ליים איז איצט מיין היים:
דאָרטן ליגן מיינע ברידער,
די צעריסענע אויף גלידער,
די געשטאָכענע אין שטוב,
די געשאָסענע ביים גרוב.

טיפע גריבער, רויטע ליים —
כ׳האַב אַ מאַל געהאַט אַ היים.

בתיה באַקשט (פעדער) / אַמעריקע
(טאָכטער פון בערל און רחל באַקשט)

קיין עדות זאָל ניט בלייבן!

געגרינט האָט אַ שלאַנקע בעריאָזע ביים וועג
נעבן סטאַניעוויטשער וועלדל, אין פּרעכטיקע טעג.
געזונגען האָבן פייגעלעך אויף דער בעריאָזע
און שיינקייט געוואָרפן אַרום מיט אַ פּאָזע.
אַ בוים מיטן וואָרצל אין גאַנצן אַרומעט,
פול מיט זון, פרייד און אומעט,
איז אויף אייביק אַריין אין מיין זכרון;
ווייל, מיטן אומקומען פון די איוויער יידן איז ער אָפּגעזעגט געוואָרן.

פון דער בעריאָזע איך טו איצטער שרייבן,
ווייל זי וועט אויף אייביק אַ שטומער עדות פאַרבלייבן!
פונעם סטאַניעוויטשער בוים האָבן זיך געצויגן צוויי טיפע רויען,
דאָרט זיינען אומגעקומען זקנים און פרויען.
אויף קידוש־השם זיינען אומגעקומען יידישע מענער
און פיצינקע עופעלעך (וואָס קען פאַר אַ דייטש זיין שענער?)
מיט צופרידנקייט אַרויסגעגעבן נייע גזירות:
אומצוברענגען יידן, אויף דור־דורות.

בכדי אויסצופירן דעם פירערס באַפעל
האָט מען זיך גענומען צו די יידן גאַנץ שנעל.
מען האָט אין איוויע געבראַכט פון אַרומיקע שטעטלעך יעדן ייד,
פייניקנדיק און אומברענגענדיק, געזונגען דעם פירערס ליד:

„פריילעך בין איך, ס׳איז מיר גוט — ווען פון מעסער שפריצט יידיש בלוט״.
און פלוצלינג איז אין איוויע געוואָרן אַ גערודער
און פאַריאושט, צום לעצטן מאָל, האָט זיך אָנגעקוקט אַ שוועסטער
מיט אַ ברודער.

וווּ אַהין טרייבט מען אַלע מענטשן אַרויס פון שטוב ?
דאָס האָבן זיי זיך ערשט דערוווּסט, נאָר נעבן גרוב,
ווען מען האָט זיי באַפוילן אויסגראָבן טיפער די צוויי גריבער
האָט לאַנגזאַם די טויט־שרעק אָנגעפילט די יידישע שטיבער.
זיי האָבן זיך אָנגעקוקט מיט פאַרצווייפלטע יאוש־בליקן :
צי דען וועט מען די גאַנצע שטאָט דאָ דערשיסן ?
אין די צוויי טיפע רויען וועלן אַריין די יידן פון דער גאַנצער שטאָט
שווייגסטו ? האָסטו דען ניט רחמנות אויף אונדז, גאָט ?
צי דען וועט מען טאַקע אומברענגען קליינינקע עופעלעך, קינדער
און פירן זיי צו דער עקדה, פונקט ווי די רינדער ? !

דורך יעדנס קערפּער איז אַדורך אַ ציטער
און אויפן האַרצן, טרויעריק און ביטער.
מען טרייבט שוין פון די הייזער אַרויס פרויען, קליינע קינדער,
עלטערע און יונגע, יעדן צו זיין גורל באַזונדער.
מען שיסט, מען קנאַלט, מ׳פייניקט און מ׳שלאָגט,
קיינער ווייסט ניט וווּ אַהין מען יאָגט.

געשען איז דאָס דעם 12טן מאַי אין 1942 יאָר,
מען האָט אַלע יידן אויפגעטריבן אויפן פערד־מאַרק
דאָ האָט מען געמוזט אויף די קני זיצן,
מיטן קאָפּ אַראָפּגעבויגן, כדי זיך פון אַ קויל צו באַשיצן.
מען זיצט, אָן האָפענונג, טרויעריק, בלאַס,
ס׳ווערט פאַרגליווערט דאָס בלוט און די אויגן זיינען נאַס.
ס׳הערט זיך אַ קנאַל און ס׳פליט דורך אַ קויל.
מען מוז זיצן אָן אָטעם, מיט אַ פאַרמאַכט מויל.
פאַרוואָס וויל די זון פאַר אונדז ניט שיינען ? פרעגט אַ קינד אַ קליינע,
כ׳בין דאָך קליין און אומשולדיק, מיין נשמה איז דאָך אַ ריינע !
פאַרוואָס אויב איך בין אַ ייד, דאַרף איך טראָגן אַ געלע לאַטע ?
אַ קויל שניידט דורך די לופט און פאַרשטיינערט בלייבט דער טאַטע.
עס פאַלן נאָך צוויי קרבנות, בלייבן ליגן אויף דער ערד,
אַרום אונדז דרייען זיך די מערדער מיט שפּיזיק־גאַליקע בליקן ווי אַ שווערד.

זיצנדיק אויף דער ערד וואַרט מען אויף אַ „נס״,
אַרום זיינען מיר באַוואַכט מיט זשאַנדאַרמען און פּאָליציי עס־עס.

און מ'האָט אונדז גענומען ווי בהמות סאָרטירן:
„גראַדעאָוס" — האָט געהייסן — צום טויט פירן.
„רעכטס און לינקס" — איז רעזערוו, ווייל מ'קוקט נאָך דורך ברילן,
אויב די גריבער וועלן ניט זיין פול — וועט מען זיי דערפילן.
ביי דריטהאַלבן טויזנט זיינען געשיקט געוואָרן „גראַדעאָוס",
ערשט דאַן האָט מען פאַרשטאַנען, וואָס עס האָבן געמיינט די געשרייען,
„הערויס"!

ברענגענדיק די יידן צו די רויען, נעבן דער שיינער, שלאַנקער בעריאָזע,
האָט מען אין די שטאַרקערע באַלד אַריינגעלאָזט צו ניין גראַם — אַ דאָזע.
און ווען ס'האָבן זיך נאָקעט ניט געוואָלט אויסטאָן יידישע פרויען,
האָט מען זיי לעבעדיקערהייט באַגראָבן אין די טיפע רויען...
די לופט איז געווען דערשטיקט, צעהיצט און דערוואָרגן
פון די ווילדע טייוולאָנים, וועלכע האָבן געהוליעט פון פרימאָרגן
פון שפּאַטישע ווערטער און חיהשע בליקן,
האָט מען פאַרשפּאָרט אַ סך יידן צו דערשיסן.

געקוקט האָט דער בוים מיט צאָרן
אין די צוויי טיפע רויען מיט יידיש בלוט.
און פלוצלונג, אַז אַלץ איז געוואָרן שטיל און שטום
האָט אַ קול גערופן פון אונטער דער ערד:
„איך בין עלקע קעסלער פון איוויע, ראַטעוועט! געשווינד!
ראַטעוועט מיך, יידן, — אויב איר לעבט נאָך אַצינד!
און ווידער אַ קול: „כ בין חיה נאַכימאָווסקי פון טראַב",
„קיין עדות וועט ניט בלייבן! האָט געענטפערט דער עס־עס־זשאַנדאַרם,
און נאָך אַ קויל אַריינשיסן אין איר".
האָט באַפוילן דער דייטשער געשטאַפּאָ־אָפיציר.
אָ, גאָט, וואָס געשעט דאָ, שרייט דער בעריאָזע־בוים, זאָגט מיר הימלען,
פעלדער,ביימער — ברידער.
מען קלאַפּט קליינע קינדערלעך אין מיר, בעריאָזע, — אַנידער!
אָט דאָס האָט זיך פאַרגלוסט דעם פוילישן פּאָליציאַנט,
זשוקאָווסקי שליידערט מיט זיין ווילדער האַנט,
כאַפּט אַוועק אַ קינד און שליידערט פאַרן קעפּל
און אויפן בוים בלייבט דער מאַרך צעקלאַפּט.
און כאַפּט אַוועק נאָך אַ קינד פון דער מוטערס ברוסט
און שליידערט עס אין בוים און וואַרפט עס אַוועק אין קוסט
ווען דאַן אין חלשות פאַלט די מוטער, די געטרייע
באַקומט זי גלייך אַ טויט־שטויס פון אַ ווילדער דייטשער חיה.

צענעצט און צעווייקט איז דער שיינער בוים געוואָרן
פון דריי הונדערט יידישע קינדערלעך — ניט דערלעבט קיין דריי יאָרן
דריי הונדערט דייטשע קוילן האָט זשוקאָווסקי פאַרשפּאָרט
ער האָט פאַר דעם באַקומען דריי פאַר שטיוול, באַלד אויפן אָרט.
צופרידן איז ער געווען, פול מיט פרייד און מוט,
ווייל עס קאַפּעט נאָך פון בוים קינדיש מאַרך און בלוט.
שיכורערהייט האָט מען מיט כלאָרקע פאַרשאָטן די פולע טאָלן,
האָט בלוט און מאַרך פון בעריאָזע־בוים געשוואָרן:
„מען וועט פאַר דעם שרעקלעך באַצאָלן!
מען וועט נאָך אייך באַצאָלן פאַרן אומשולדיקן בלוט,
איר אַליין וועט נאָך פילן דעם שטראָפיקן גורל־רוט!
ווייל ס'מוז איבערבלייבן ווער ס'זאָל דערציילן
וואָס די דייטשע מענטשנפרעסער האָבן אָפּגעטאָן אין פוילן".
טענהט דער בוים: „איך וויל ערגעץ ווייט פאַרשווינדן
מען האָט מיין בעריאָזע־קאָרע־הויט אָפּגעשונדן.
ווי קען מען לעבעדיקע מענטשן מיט ערד פאַרדעקן?
ווי קען מען טויזנטער מענטשן אָן שום חטא פאַרלענדן?
איר זענט נאָר אויף טויט און אויף שלעכטס די דערפינדער!
צי איז דען די וועלט ניט גענוג אויך פאַר קינדער?
צי וואָלט אייך ניט גענוגן די זון מיטן ווינט?
איר וועט זיך נאָך אַרומזען צעווילדעוועטע הינט!
נאָר זעגט מיך אָפּ, מיט מיינע שיינע שלאַנקע צווייגן!
ווייל כ'קען שוין מער ניט צוזען די יידישע ליידן".

געקוקט האָבן פּאָליאַקן, ליטווינער און עס־עס־באַנדיטן,
אויפן פאַרבלוטיקטן בוים און ווי עס הייבט זיך דער גרוב אין דערמיטן.
ס'איז זיי געפעלן דער נייער מונדיר פון בוים, ס'איז גוט!
ווייל ער איז דורכגעווייקט מיט יידיש קינדיש מאַרך און בלוט.
„קיין עדות טאָר ניט פאַרבלייבן!
און די געשיכטע ניט באַשרייבן!
אָפּזעגן דעם בוים! אָפּזעגן די בעריאָזע" —
באַפעלט דער אָפיציר, אויסטרונקענדיק אַ פולע ליקער־דאָזע.
קיין עדות וועט ניט בלייבן! קלינגט זיין שטים, פאַרשיכורט אויפגערעגט.

„יאָוואָל, הער אָפיציר, דער בוים איז אָפּגעזעגט..."
אַלץ איז ביי אייך רוצחים נאַטירלעך און גוט
צי האָט איר דען ניט פאַרשטאַנען וואָס מיינט אומשולדיק בלוט?
אַז בלוט איז ניט קיין וואַסער און וועט באַשטימט ניט שווייגן

וועלן נאָך וועגן אייערע רציחות דערציילן, בעריאָזע־וואָרצל־צווייגן.
דער וואָרצל מוז בלייבן פון ייד און אויך פון בוים,
איר וועט זיך נאָך אַנטוישן אין אייער פירערס טרוים.
ווייל ס׳בליען שוין צווייגלעך אויף סטאַניעוויטשער בעריאָזע —
דאָס האָט דער וואָרצל זיי פאַרשפּראָצט אין אַ פרילינגס־פּאָזע —
אַרויסגעשפּראָצט פון בלוט פון קדושים הויבן זיי זיך צום הימל,
און דערציילן ווי ס׳פּוילט די בעריאָזע מיט אַ מאָכיקן שימל.
די שלאַנקע בעריאָזע נעבן סטאַניעוויטשער וועג,
וועלכע האָט געבליט אַ מאָל, אין שיינע פרילינגס־טעג.

— — — — — — — — — — — — — — —

דער וואָרצל איז פאַרבליבן: פון בוים און אויך פון ייד,
טאָ הערט זיך צו צו די עדות און צום המשך פון דעם ליד:

מיר האָבן געוווּסט, אַז „אונדזערע", אין די גריבער ליגן,
און מיר זיינען בלויז אַ הייפעלע עדות פאַרבליבן.
עס לעבן ניט זעקס מיליאָן יידן און ס׳בליט ניט די שלאַנקע בעריאָזע —
בלויז גרינע יונגע צווייגעלעך, אין אַ קליינער דאָזע.
דער עדות איז אָבער געבליבן! זאָל די וועלט און געשיכטע וויסן,
ווי מ׳האָט געוואָלט אַ פאָלק אומזיסט אויסשיסן!

דער עדות איז געבליבן! די צווייגן און וואָרצלען, זיי זענען די ריכטער
און אין קורצן עס צו באַשרייבן — איז מיין פּען אייער דיכטער.

משה קאַגאַנאָוויטש / תל־אביב

איכה חרבה...

פון מלחמה־אויסברוך ביזן דייטשן אַריינמאַרש

זונטיק, 22סטער יוני 1941. הגם עס איז אַ „וויכאָדנאָי״־טאָג (אָפּרו־טאָג), אַרבעט איך אין קאָנטאָר פון „זאַגאָטלען״ (סאָוויעטישע געזעלשאַפט פאַר פלאַקס־איינקויף) ווי אין אַ געוויינלעכן טאָג. פּלוצעם לויפט אַריין איינער פון די „סאָרטיראָוושטשיקעס״ און דערציילט, אַז דייטשלאַנד איז אָנגעפאַלן אויף רוסלאַנד און, אַז נאָר־וואָס האָט ער געהערט אין ראַדיאָ מאָלאָטאָווס רעדע וועגן דייטשלאַנדס באַרבאַרישן אָנפאַל.

אין גאַס האָט מען שוין געזען רויטאַרמייער לויפנדיק צו זייערע באַזעס. נעבן די מיליטערישע סקלאַדן האָט מען אַלץ געפּאַקט אויף לאַסט־אויטאָס. די פּאַניק איז אַן אומגעהויערע. אין שטוב האָב איך געטראָפן מיינע ברידער : דוד און ראובן באַראָטן זיך מיטן טאַטן, ווו איז כדאַי צו פאַרבאַהאַלטן דאָס פאַרמעגן. יידן לויפן אַרום ווי פאַרסמטע און עצהנען זיך וואָס צו טאָן. אַ שרעקלעכער פאַרגעפיל זאָגט אונטער, אַז די סאָוויעטן וועלן ניט אָפּהאַלטן דעם דייטשן פאָרויסמאַרש.

מיט אַ מאָל איז אָנגעלאָפן אַ דייטשער באָמבאַרדירער, אויפגענומען אַ קאַמף מיט צוויי סאָוויעטישע עראָפּלאַנען און זיי אַראָפּגעוואָרפן ברענענדיקע. דער זעלבער עראָפּלאַן האָט באָמבאַרדירט דעם „וואָיענגאָראָדאָק (מיליטערישע קאַזאַרמעס אויפן וועג צום הויף) און אים אָנגעצונדן מיט ברען־באָמבעס.

ביי נאַכט האָט מען מיך אויפגעוועקט פון שלאָף און געמאָלדן, אַז איך בין מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי. פאַרטאָג האָב איך זיך געזעגנט מיט דער פאַמיליע, וועלכע האָט מיך מיט געוויין באַגלייט צום מאָביליזאַציע־פּונקט (ביי דאַנטשיקן אויפן הויף). דאָרט האָבן מיר, עטלעכע הונדערט מאַן, געוואַרט מיט אומגעדולד, אַז מען זאָל אונדז קומען נעמען. מיט אַ מאָל איז דורך ווילנער גאַס דורכגעלאָפן די לידער פאַזשאַרנע קאָמאַנדע מיט די מאַשינען אויפן וועג קיין רוסלאַנד. עטלעכע באַקאַנטע האָבן מיך אויסגעלאַכט, ווען איך האָב זיי דערציילט, אַז איך בין מאָביליזירט. וווהין וועט מען איך פירן? די שטאָט לידע אין אין דער פרי באָמבאַרדירט און אונטערגעצונדן געוואָרן דורך אַן עסקאַדרע עראָפּלאַנען, ניט אָנטרעפנדיק זיך אויף קיין ווידערשטאַנד. אַלע בריקן און באַן־ליניעס זיינען צעשטערט, די דייטשן האָבן שוין פאַרנומען אַלע גרענעץ־שטעט און זייערע דעסאַנטן זיינען שוין ווייט הינטער אונדזערע ישובים... אין אַ שעה אַרום איז

געקומען אַ זעלנער און געזאָגט לאַקאָניש: — דערווייל קענט איר גיין אַהיים. אויב עס וועט זיין נייטיק וועלן מיר אייך רופן...

איך בין ווידער מיט מיין פאַמיליע. איך בין גליקלעך, וואָס אין די שווערע טעג וואָס גייען אונדז אַנטקעגן, וועל איך טיילן דעם גורל פון מיינע טייערסטע. איך האָב זיך ניט באַוויזן אַנצופרייען מיט מיין משפחה און מיר זיינען שוין געלאָפן הינטער די הייזער און זיך צעלייגט אויף דער ערד. פאַר נאַכט זיינען אָנגעלאָפן דייטשע עראָפּלאַנען און באָמ־באַרדירט לענגוויס ווילנער גאַס אַן „אַבאַז" פון סאָוויעטישע טאַנקן און לאַסטאויטאָס. די הייזער פוןביידע זייטן ווילנער גאַס האָבן געברענט ווי ליכט און באַלויכטן די הימלען אויף מרחקים. עס זיינען דערהרגעט געוואָרן אויך עטלעכע יידן (איך געדענק בלויז דעם נאָמען פון שמואל־לייזערקע, דעם זאַמד־פירער).

דעם 24סטן יוני האָט מען שוין געזען, אַז די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען עוואַקואירן זיך. פיל לויפן אין „ראַיאיספּאָלקאָם" און „ענקאַוועדע" אַרויסנעמען עוואַקואַציע־שיינען, בכדי צו באַקומען קאָמוניקאַציע־מיטלען און אַנטלויפן מיט דער אָפּטרעטנדיקער רויטער אַרמיי. באַזונדערס אַנטלויפן פאַרשטענדלעך קאָמוניסטן, וועלכע האָבן ענג מיטגעאַרבעט מיט די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען, אָבער אויך סתם יוגנטלעכע. איך באַשליס צו בלייבן מיט דער משפחה. אפשר וועל איך קענען אין די שווערע טעג וואָס קומען, זיי אַרויסהעלפן און שיצן.

צו מאָרגנס, מיטוואָך, איז שוין דאָס שטעטל פּאַקטיש געוועזן אָן אַ מאַכט. בלויז איינצלנע רויטאַרמייער זיינען איבערגעלאָזט געוואָרן אויף צו היטן די מאַגאַזינען, פון וועלכע מען האָט נישט באַוויזן אַלץ אַרויסצופירן. די זעלבע נאַכט האָט שוין די נישט־יידישע באַפעלקערונג אָנגעהויבן ראַבירן די סאָוויעטישע מאַגאַזינען, כמעט אומגע־שטערט. די אָפּטרעטנדיקע אין פּאַניק און אומאָרדענונג רויטע אַרמיי, האָט כלל ניט געלייגט קיין אַכט אויף דעם. די יידן האָבן אין די נעכט באַגראָבן די ווערטפולע זאַכן אין דער ערד, אין די סקלעפּעס, פאַרשלאָסן די טירן און זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע דערפער, כדי אויסצומיידן די באָמבאַרדירונגען.

אונדזער פאַמיליע מיט נאָך אַ פּאָר יידישע משפחות האָבן זיך פאַרבאַהאַלטן אין אַ שייער אין כאָוואַנשטשיזנע און מיט צאַפּלדיקע הערצער אָבסערווירט די דייטשע עראָפּלאַנען, וואָס זיינען געפלויגן ממש איבער די נידעריקע דאָרפישע שטיבלעך און באַשאָסן מיט קוילנוואַרפערס די קוסטעס און וועלדער. צו מאָרגנס איז עמעץ געקומען און דערציילט, אַז די דייטשן האָבן שוין פאַרנומען דאָס שטעטל און מיר האָבן זיך אומגע־קערט קיין איוויע, דערשלאָגענע, מיט הערצער פולע מיט שרעק, פאַר דער ערשטער באַגעגעניש מיט די היטלעריש דייטשע זעלנער...

אין שטעטל איז אָנגעגאַנגען דער רויב־פּאָגראָם אומגעשטערט. טויזנטער פויערים פון דער גאַנצער אומגעגנט, פיל מיט פערד און וועגענער האָבן געשלעפּט פון די יידישע הייזער אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. ביי אונדז אין שטוב, וואָס מיר האָבן געפונען אָן אויפגעבראָכענע און אויסגעליידיקטע (אַ חוץ, פאַרשטענדלעך, וואָס מען האָט פאַר־גראָבן אין דער ערד) האָט מען אַפילו אַוועקגערויבט די אַלבאָמען מיט די בילדער... אָן

עלטערע קריסטין איז געלאָפן אַ פּאַרסאָפּעטע און געהאַלטן אין די הענט ווי אַן איקאָנע״, אַ גרויסע באַגלאָזטע ראַם מיט די בילדער פון סאָוויעטישן פּאָליטביוראָ...

די פויערישע רויב־גיריקייט האָט ניט געוווּסט פון קיין גרענעץ. עס האָבן זיך גע־פונען דרייסטערע, וואָס האָבן אָנגעהויבן פונאַנדערנעמען די קאַכלענע אויוונס, אויסרייסן ברעטער פון די פּאָדלאָגעס און אַפילו אַראָפּרייסן די בלעכענע דעכער... יידן זיינען אַוועק פון די הייזער און געלאָזט זיי אויף הפקר. נאָר אַזוי אַרום זיינען אויסגעמיטן גע־וואָרן מענטשלעכע קרבנות. אַנדערע יידן האָבן געפּרוווט בעטן צו הילף אַדורכפּאַרנדיקע דייטשן. אָבער יענע האָבן געענטפערט: „שאַדע, וואָס זי יודען זינד. ווירקענען זי ניכט שיצען״... די רויבנדיקע פויערים האָבן געשריִען צו די אַדורכפּאַרנדיקע דייטשן „יודזן קאָמוניסט!״ און די דייטשן האָבן מיט געלעכטערס געענטפערט: „יודאַ קאַפּוט!״ און גע־וויזן מיט די הענט אויף די העלדזער...

ערשט אויפן דריטן טאָג נאָכן דייטשן אַריינמאַרש האָבן זיך באַוויזן פּלאַקאַטן אין דייטש און רוסיש, אונטערגעשריבן דורכן הויפּט־קאָמאַנדיר פון די דייטשע כוחות „ראַזסטרעל טאַמו קטאָ גראַביט!״ (טויט־שטראָף פאַר רויבער).

דער רויב־פּאָגראָם, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אומגעשטערט פיר מעת־לעת האָט זיך פאַרענדיקט, איבערלאָזנדיק די יידן אויסגעליידיקטע דירות און אָן מיטלען, אַנטקעגן די שוידערלעכע טעג פון דער מערדערישער דייטשער אָקופּאַציע...

דער ערשטער אַרבעטס־טאָג אונטער די דייטשע נאַהייקעס

דער ערשטער שבת אונטער דער דייטשער הערשאַפט. מיר זיינען געזעסן אין די אויסגעליידיקטע נאָכן פּאָגראָם, הייזער, ווי אַבלים און געוואָרט אין שרעק פאַר דעם אָנ־קומענדיקן. פּלוצעם — ווילדע געשרייען „ראַוס!״. אין דרויסן זיינען שוין געשטאַנען בערך 80 מענער, אַרויסגעיאָגטע פון די הייזער. דער ערשטער אַרבעטס־טאָג אונטער דער דייטשער נאַהייקע. אַ געלער דייטש מיט אַ רויט פּנים האָט אַרויסגעריסן אַ ברעט פון אַ פּאַרקאַן און אָנגעהויבן „זיך לוסטיק מאַכן איבער די יידן״... איבערהויפּט האָט ער אויסגעלאָזט זיין חיהשן כעס איבער די באַברילטע און מענטשן מיט אַ געזוטן אויסזען. באַזונדערס האָט ער געוואָרפן אַן אויג אויף אַהרן בענדער, וועמענס אינטעליגענטער געזיכט־אויסדרוק און באַגילדטע פענסנע האָט אים אין גאַנצן צעיושעט... ער האָט אים געשלאָגן אומאויפהערלעך מיטן ברעט איבערן פּנים ביז ער האָט זיך אין גאַנצן באַגאָסן מיט בלוט און זיינע צעבראָכענע פענסנע זיינען אַראָפּגעפאַלן אויף דער ערד...

מיט אַ ווילד קול האָט ער באַפוילן: „מאַרשירן!״, „זינגען!״. אהרן בענדער האָט דער ערשטער אָנגעהויבן מיט אַ געוויין זינגען: „כל עוד בלבב פנימה, נפש יהודי הומיה״. מיר אַלע האָבן מיטגעזונגען דעם הימן „התקוה״. מיר האָבן געוויינט און געזונגען, גע־שטיקט די טרערן און געזונגען. די גויים פון ווילנער גאַס האָבן געקוקט דורך די פענצ־טער אויפן „ספּעקטאַקל״ און ניט געקענט פאַרבאַהאַלטן זייער פרייד...

מען האָט אונדז געבראַכט אין טאַרטאַק, אין פּריצס הויף, און אָנגעהויבן פייניקן און זיך איזדיעקעווען. די אַרבעט איז געווען אַ סיזיף־אַרבעט: איבערטראָגן ברעטער פון איין

אָרט אויפן צוויטן. דערביי האָט מען געמוזט לויפן מיט אַ טעמפאָ, טראָגנדיק ניט ווייניקער ווי פינף ברעטער מיט אַ מאָל... נאָך אַ האַלבער שעה אַרבעט האָב איך געפילט, אַז מיינע כוחות פאַרלאָזן מיך און ניט געקענט אויפהייבן די ברעטער. אַ דייטשער אונטעראָפיציר, וואָס האָט אונדז אונטערגעיאָגט ביי דער אַרבעט, האָט מיר דערלאַנגט מיט דער נאַהייקע עטלעכע מאָל איבערן פּנים און באַלד האָט זיך מיין געזיכט פאַרוואַנדלט אין בלוטיקע קיש־קעס. קוקנדיק אויף מיין ראַזן געזיכט, האָט ער געשריען מיט רציחה: „עס גיבט שאָן ניכט מער קיין אַפּעלסינען פיר דען יודען"...

פאַרנאַכט האָבן מיר זיך צוריקגעקערט צעשלאָגענע, צעבלוטיקטע צו אונדזערע משפּחות, וועלכע זיינען געווען „גליקלעך", וואָס מיר האָבן זיך אומגעקערט לעבעדיקע... מיר האָבן פאַרשטאַנען, וואָס פאַר אַ גרויליקע טעג עס גייען אונדז אַנטקעגן... די ווירק־לעכקייט האָט אָבער איבערגעשטיגן מיט איר גרויזאַמקייט די שווידערלעכסטע פאָרגע־פילן און פאַנטאַזיעס...

*

אַ צוואַנציק־יעריקער דייטשער זעלנער קומט יעדן אין דער פרי נעמען אַ גרופּע פון 100 מאַן צו דער אַרבעט אין הויפּישן סאַד, ווו עס סטאַציאָנירט אַ דייטשער גאַרניזאָן. ער איז זייער מקפּיד, אַז מען זאָל מאַרשירן מיליטעריש, אין טראַט: לינקס, רעכטס, איינס, צוויי, דריי. ווי איז צו דעם, וואָס מאַרשירט ניט לויט זיין קאָמאַנדע... ער שלאָגט מיט אַ גראָבע בולאַווקע איבער די פיס אין די פילבאַרסטע איברים...

אין אַ פּאָר טעג אַרום ווידער, פירט אונדז צו דער אַרבעט אַן אַנדער זעלנער, וועיזט אויס אַ מוזיקער. ער פאָדערט, אַז מיר זאָלן מאַרשירן צום טאַקט פון מאַרשן, וואָס מיר מוזן זינגען, לויט אַלע מוזיק־געזעצן... מיר מאַרשירן און זינגען „שאו ציונה נס ודגל". אַלטע יידן, וועלכע האָבן קיין מאָל דאָס ליד ניט געהערט, האַלטן אונטער דעם מאָטיוו. דעם משוגענעם מוזיקער איז זייער געפעלן דאָס ליד און ער דיריגירט מיט זיין נאַהייקע. אַז מיר דערנעענטערן זיך צו דער קאָמענדאַנטור (דוד גאָלדבערגס הויז), הייבט ער אויף אין דער הייך זיין דיריגענטן־שטעקעלע — די נאַהייקע — און רופט אויס: יעצט ווירד געזונגען דאָס היפּשעס ליד" און מיר זינגען „שאו ציונה"... ווער עס זינגט ניט אָדער זינגט פאַלש, צעשלאָגט ער אָן רחמנות מי׳ט דער נאַהייקע.

די אַרבעט איז אַ פאַרשידנאַרטיקע. דער עיקר, רייניקן זייערע פערד. די זעלנער באַציען זיך מענטשלעך צו אונדז, ד. ה. זיי שלאָגן ניט. די „בעסערע" לייגן אַפילו אַוועק אין אַ זייט אַ פּאַפּיראָס אָדער אַ האַלב לעבל ברויט (אַ דייטש טאָר גאָרניט געבן פּאָר אַ יידן). מיין דייטש פרעגט מיך, פאַרוואָס איך האָב ניט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע אָדער פּאַלעסטינע. ער דערציילט מיר אַ „סוד". אונדזער פירער האָט ניט ליב די „יודן", און נאָך אַ סוד: „ווען עס קאָמען די שוואַרצע (די ס"ס) ווירד עס זיין זייער שלים".. יאָ, מיר ווייסן דאָס שוין. דאָס איז אַלץ אַ קינדערשפּיל אַנטקעגן דעם, וואָס עס דערוואַרט אונדז...

*

יעדן טאָג „טרעטן" מיר איין אויפן מאַרק־פּלאַץ. עס וויינט דאָס האַרץ זעענדיק ווי די אינטעליגענץ מאַרשירט לויטן דייטשן באַפעל מיט בעזימער און רידלען אויף די אַקסלען צו טאָן די שווערסטע און עקלדיקסטע אַרבעט, באַגלייט מיט קלעפּ פון נאַהיי־קעס. די דייטשן באַצוועקן דערמיט אונדז צו צעברעכן גייסטיק און מאָראַליש און דערני־דעריקן אונדז אין די אויגן פון דער אַרומיקער ניט־יידישער באַפעלקערונג. צוקוקנדיק זיך צו זייער באַציונג צו אונדז, ווי ניט צו מענטשלעכע באַשעפענישן, בין איך געקו־מען צום טרויעריקן אויספיר פון וועלכן איך האָב ניט געמאַכט קיין סוד: — צו מענטשן, וועלכע זיינען באַשטימט צום לעבן, באַציט מען זיך ניט אַזוי...

שפרה מאַרגאָלין (סטאָצקי) ז״ל

די פאַרניכטונג פון די יידן אין איוויע

(אויטענטישער כתב־יד אין פאָרם פון אַ טאָג־בוך)

ווי אזוי האָט דערגרייכט צו מיר דער כתב־יד?

באַלד ווי איך האָב זיך צוריקגעקערט נאָך דער באַפרייאונג, אין די ערשטע יולי־טעג 1944, צוזאַמען מיט מיין מאַן שמואל און שוועסטער חוה קיין איוויע, איז געקומען צו אונדז אַ קריסטין פון כאָוואַנשטשיזנע און דערציילט, אַז ביי איר געפינט זיך אַ טאָג־בוך פון מיין מומען שפרה מאַרגאָלין (סטאָצקי). די קריסטין האָט דערציילט, אַז דעם טאָג־בוך האָט איר מיין מומע שפרה געגעבן אַ פּאָר טעג פאַר דער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ, דורך אַרויספירן קיין באַריסאָוו (יאַנואַר, 1943). שפרה האָט געבעטן דער קריסטין, אַז נאָך דער ענדע פון קריג זאָל זי די העפטן איבערשיקן צו איר שוועסטער און ברודער קיין אַמעריקע, לויטן פאַרצייכנטן אַדרעס אויפן טאָג־בוך.

דעם זעלבן טאָג בין איך אַוועק צו דער קריסטין און באַקומען די העפטן, וועלכע זיינען געווען פאַרבאַהאַלטן. מיר האָבן עס דורכגעפירט אין אונדזערע וואַנדערונגען דורך גרענעצן און לענדער. אָנקומענדיק קיין ישראל אין 1948 האָבן מיר מקיים געווען שפרהס צוואה און עס איבערגעשיקט צו איר שוועסטער קיין אַמעריקע. נאָכן באַקומען דעם טאָג־בוך פון אַמעריקע האָבן מיר אים אַוועקגעגעבן אין אַרכיוו פון „בית קצנלסון״ (קבוץ לוחמי הגיטאות).

רחל געלער (סטאָצקי)

די אויטאָרין פון כתב־יד האָט אָנגעהויבן אירע פאַרצייכענונגען דעם 12־טן אָקטאָבער 1942 און פאַרענדיקט דעם 23־טן דעצעמבער 1942. טראָץ אייניקע אומפּינקטלעכקייטן האָט דער כ״י אַן אומגעהויערן ווערט, אַלס פאַרצייכענונגען אין לויף פון די שטורמישע געשעענישן. ווי באַקאַנט, איז די אויטאָרין צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער אַרויסגעפירט געוואָרן קיין באַריסאָוו און דאָרט אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע יידן פון איוויער געטאָ.

מיר גיבן דאָ איר טאָג־בוך מיט קליינע פאַרקירצונגען, באַמיענדיק זיך, ווי־וויית מעגלעך, ניט צו ענדערן איר סטיל.

רעדאַקציע

ראש חודש מרחשון, תש״ב, 12 אָקטאָבער, 1942

ליבע, טייערע שוועסטער און ברידער רחל, בערל און אריה!

איך שרייב צו אייך, ווייל איך וויל זיך געזעגענען מיט אייך, ווייל אונדזער לעבן איז אויף טעג, פיליכט אויף וואָכן, און נאָר אַ נס קען אונדז ראַטעווען. אָבער ליידער לעבן מיר אין אַ צייט, וואָס קיין נסים געשעען ניט. און וואָס זיינען מיר דען בעסער פאַר אונ־דזערע ברידער און שוועסטער, וואָס זיינען מיט 5 מאָנאַט פריער דערשאָסן געוואָרן?

ביי היינטיקן טאָג באַזיצט אונדזער שטעטל איוויע, צוזאַמען מיט אַלע שטעטלעך, וואָס זיינען אַריינגעטריבן געוואָרן אין איר, 1300 נפשות, און פאַר דער שחיטה זיינען מיר אַלע געווען 3700 מאַן. אַזוי אויף אַז אונדזערע אויגן האָט מען אַוועקגעשיקט צום טויט 2400 * מאַן. אין דעם אויך מיינע 3 יינגעלעך: שלמהלע (10 יאָר), אשרקע (7 יאָר) און יעקב־יצחקל (2 יאָר). אויך רפאלס [1] אַלע ברידער און שוועסטער זיינען אומגעקומען און איך מיט מיינע 2 קינדער, ברכהלע (15 יאָר) און ברוך ($13\frac{1}{2}$ יאָר), האָבן צופעליקערווייזע זיך געראַטעוועט. אויך חאַשקע, משה און משהל [2] מיט זייערע פאַמיליעס לעבן דערווייל און זיי הייסן מיך אין זייער נאָמען שרייבן, וועט דאָס בלייבן און וועט אייך קלאָר מאַכן די לעצטע פאָר יאָר פון אונדזער שרעקלעכן גיהנום־לעבן ביז מיר וועלן זיך באַפרייען פון אונדזערע לידן און שרעק.

...ווי באַוווּסט זיינען מיר געווען מיט די סאָוויעטן אַנדערטהאַלבן יאָר און זיינען שוין געווען איינגעלעבט מיט זיי. יעדער האָט געהאַט ביי זיי אַ שטעלע און מ׳האָט שוין אַלע געמאַכט שלום מיטן געדאַנק. אָבער אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט אונדז אַ דונער געטראָפן. דעם 22סטן יוני האָט היטלער איבערגעכיטרעוועט זיין חבר סטאַלין און איז אים באַפאַלן. גלייך אין זעלבן טאָג, דעם 22סטן יוני און צומאָרגנס, האָט ער פאַרברענט גראָדנע, ביאַליסטאָק, לידע, איוויע. דאָס דייטשע מיליטער איז אַריין קיין איוויע ערשט דעם 1טן יולי (1941). אין די 8 טעג ביז זייער אַריינמאַרש זיינען מיר אַלע יידן געלאָפן אין פאַנישער שרעק פאַר די באָמבאַרדירונגען אין די דערפער (הינדע, רפאלס שוועסטער, איז געבליבן אין ווילנע און איז דאָרט אומגעקומען פון די ערשטע). דאַן האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע איינוווינער זאָלן גיין אין זייערע היימען, ווו מען האָט געלעבט ביז דעם 22סטן יוני 1941.

אַזוי האָט די לאַגע זיך גענומען נאָרמאַליזירן. נאָר 4 טעג האָבן זיי דערלויבט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג צו באַרויבן די יידן. ווי שרעקלעך דאָס בילד האָט אויס־געזען ווי די קריסטלעכע שכנים פון אַלע דערפער, וואָס האָבן אַזוי פיל יאָרן געלעבט מיט אונדז בשלום, זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שונאים און האָבן אין „אָרדענונג״ אויס־געליידיקט הויז, קעלער און בוידעם פון די יידן. און אויב מען האָט שוין אָנגעטראָפן אויף אַ „גוטן דייטש״ און געבעטן ביי אים רעטונג, האָט ער אַ קוועטש געטאָן מיט די אַקס־לען: — איך קען גאָרניט העלפן, ווייל איר זייט דאָך יידן און אונדזער פירער האָט אייך פיינט... אַזוי האָט אָנגעהאַלטן דער פּאָגראָם 4 טעג. דאַן איז געקומען די שטענדיקע

* ריכטיק, בערך 2500 — רעד.

[1] געמיינט איר מאַן, מאַרגאָלין — רעד.

[2] געמיינט חאַשקע און משה קאַפּאלד און משהל סטאָצקי -- רעד.

קאַמענדאַנטור מיט פעלדזשאַנדאַרמען, איבערגענומען די מאַכט און איינגעשטעלט אָרדע־נונג... אָבער די לאַגע האָט זיך „איינגענאָרמאַליזירט". אַלע מענער, יידן ביז 65 יאָר, האָבן געמוזט גיין צו פאַרשידענע אַרבעטן און גאַנץ שווערע. אויך ביי דער אַרבעט האָבן אַנדערע אויפזעער שטאַרק געשלאָגן. ...בו האָט מען געשלאָגן, נאָר ניט דאָס איז דער עיקר: אַבי מיט קלעפּ אָפּגעקומען... זומער־צייט, 6 פאַרטאָג, פלעגט שוין רפאל מיט אַלעמען זיך מעלדן אויפן מאַרק צו דער אַרבעט. ווי שרעקלעך האָבן אַלע אויסגעזען! איבערהויפּט, אַז איך דערמאָן זיך דעם רב פּערלמאַן מיט זיין אויסגעריסענער באָרד ווי ער פלעגט גיין צו דער אַרבעט. ווי שרעקלעך ער האָט אויסגעזען!

אַזוי האָט דאָס געדויערט 4 וואָכן ביז תשעה־באב (1941), אַ קענטיקער יאָר צייט. פאַלינקע מיין טייערער, ער פלעגט לעצטנס זיין אַזוי אומעטיק. צו אים פלעגן דערגיין קלאַנגען, אַז עס דאַרפן נאָך קומען געסטאַפּאָ־לייט און די ס.ס., וועלכע רייניקן אין יעדער שטאָט און שיסן אויס יידן, איבערהויפּט אַזוינע, אויף וועמען די אָרטיקע באַפעל־קערונג ווייזט אָן, אַז זיי זיינען געווען קאָמוניסטן, אָנהענגער פון באָלשעוויזם. עסן פלעגן מיר צוויי מאָל אַ טאָג, ווייל עס איז די ערשטע צייט ניט געווען וואָס. פלעגט ער, פאַלינקע, אַוועקגיין ניט אָנגעביסן צו דער אַרבעט. דעם היסטאָרישן טאָג איז ער, נאָר טאָג געוואָרן, שוין אַרומגעגאַנגען איבערן צימער. עס איז געווען שבת. איך האָב זיך אַזוי אומרואיק אַראָפּגעכאַפּט פון בעט. מיינע 5 קינדערלעך זיינען געשלאָפן. האָב איך זיך צוגעזעצט ביים טיש און אים גענומען אויספרעגן, וואָס ער האָט זיך אַזוי פרי אויפ־געכאַפּט און גייט אַרום ווי אַ לונאַטיקער. ער איז געווען אויפגערעגט, פון אַ חלום קענ־טיק. אָבער מיך האָט ער באַרואיקט, אַז דאָס לאָזן אים ניט שלאָפן די הונדערטער טויזנטער געפאַנגענע, וואָס מ׳פירט פאַרביי אונדזער פענצטער מיטן שאָסיי, הונגעריקע, אָפּגעריסענע, פאַרוווּנדעטע און שטרעקן אויס די הענט נאָך ברויט. ענדלעך האַלב 6 אַזייגער אינדערפרי איז ער אַוועק צו דער אַרבעט און מער האָב איך אים שוין ניט גע־זען, מיין טייערן!

9 אַזייגער אינדערפרי איז געקומען אַ טאַקסי מיט בערך 10 שוחטים, די געסטאַפּאָ־לייט, וואָס מאָרדן אויס אומשולדיקע מענטשן. אָבער מיר האָבן קיין זאַך ניט געוווּסט. אין אַלע גאַסן איז אַרומגעלאָפן הרב פּערלמאַן אָנזאָגן, אַז אַלע מענער פון 20 ביז 60 יאָר זאָלן זיך גלייך מעלדן אויפן מאַרק־פּלאַץ. קיינער האָט ניט געוווּסט צו וואָס און דער רב אַליין אויך ניט. איך בין צופעליק אַרויס אין דרויסן, איז אָנגעגאַנגען אַ פּוילישער פּאָליציאַנט און האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל גלייך שיקן רפאלן אויפן מאַרק. איך בין גלייך געלאָפן דאָרט, ווו ער פלעגט שטענדיק אַרבעטן, ווייל דאָס האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז ס׳איז ניט גוט. איך בין געקומען אויף יענעם אָרט, ווו פאַלינקע האָט שטענדיק געאַר־בעט, אָבער לײדער איז ער שוין דאָרט ניט געווען. ער איז מיט אַלע איבעריקע אַרבעטער אַוועק אויפן מאַרק, כאָטש קיינער איז זיי ניט געקומען רופן.

וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען האָב איך זיך נאָכהער דערוווּסט: די גאַנצע שטאָט מענער זיינען זיך צוזאַמען געקומען. מען האָט זיי אויסגעשטעלט אין עטלעכע רייען און די באַנדיטן האָבן אויסגערופן, אַז דער ראַבינאַט און די שוחטים זאָלן אַרויסגיין די ערשטע און זיך שטעלן באַזונדער. צווישן זיי איז געווען רפאלס ברודער, אהרן־נח דער שוחט,

דער איוויער רב פערלמאַן, ר׳ משה מייעראָוויטש דער דיק, ר׳ אברהם יצחק מינקין (דער פרוש) א. אַנד. און מ׳האָט זיי נעבעך אַזויפיל עינויים אָנגעטאָן. אַזוי האָט מען געהייסן ר׳ אברהם־יצחקן ברענגען די גמרא, און אַזוי ווי ער האָט איר געהאַלטן, האָבן זיי געהייסן איר אָראָפּוואַרפן. פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט דאָס ניט געטאָן. מ׳האָט אים געשלאָגן מכות רצח און ער האָט ניט געפאָלגט. נאָכהער האָט מען געהייסן אַרויסגיין אַלע לערער, קרעמער, בוכהאַלטערן. אויב איינער האָט געוואָלט לייקענען זיין פאַך, האָט די פוילישע אינטעליגענץ, וואָס איז געווען צעיושעט ווי די חזרים און געהאַט מיט די ידישע לערער אַלטע חשבונות עס ניט דערלאָזן... אויך נאָוואָפּרוצקין האָבן די פּאָליאַקן מערדערלעך געשלאָגן איבערן קאָפּ מיט אייזנס ביז בלוט. דאַן איז געסטאַפּאָ געגאַנגען און אויסגעפרעגט יעדער איינעם זיין פאַך. חיים־עוזר גאסקינד, מיין שוואָגער, ראשינקעס מאַן, האָט געזאָגט, אַז ער איז אַ קרעמער, האָט מען אים אויך אַריינגעטריבן אין די לידיקע האַלעס. ביז עס איז געקומען די ריי צו מיין פאָלינקען. מען דערציילט, אַז ער איז געווען ווייס ווי קאַלך פאַר שרעק, צוקוקנדיק, ווי מ׳האָט די פריערדיקע געשלאָגן. פונדעסטוועגן, אַז ער האָט געזאָגט זיין פאַך אַלס שטיין־קריצער און צעמענט־אַרבעטער האָט מען אים איבערגעלאָזט. אָבער דאַן איז צוגעגאַנגען אַ היגער שייגעץ און אויך אים אַריינגעשלעפּט אין קראָם.

עס איז צוגעפאָרן אַ לאַסטאויטאָ און גענומען אַרויספירן צו 25 מאַן און אַוועקגע־פירט ביז סטאַנעוויטש, דריי קילאָמעטער הינטערן שטאָט, אין וועלדל. דאָרט האָבן שוין געוואַרט ליטווישע סאָלדאַטן. מען האָט זיי געהייסן גראָבן גריבער פאַר זיך און זיי האָבן עס געמוזט טאָן און דאַן האָט מען זיי אויסגעשאָסן. דאַן איז מען געקומען נעמען נאָך 25 מאַן. אַזוי איז יעדע 25 מינוט געקומען דער אויטאָ, ביז מ׳האָט אַלעמען אויסגעמאָר־דעט. דאָס איינע האָט מען זיי דערלויבט: זיך פאַרדעקן מיט זייערע מאַרינאַרקעס די אויגן, זיי זאָלן ניט זען די קויל. אַזוי האָט מען אין 2 שעה אויסגעשאָסן 220 אומשולדיקע מענער.

דערווייל האָט מען דאָ, נעבן די האַלעס, די איבערגעבליבענע מענער, געהייסן זינגען און טאַנצן מה יפית...[3] און די געסטאַפּאָ־לייט, די היטלעריסטן אַליין האָבן זיך צוגעביסן ביי אַ טיש און געטרונקען שנאַפּס. קיינעם איז ניט איינגעפאַלן, אַז אין דער צייט ביי אַזאַ שטילקייט זיינען איבערגעריסן געוואָרן 220, יונגע לעבנס...

גלייכצייטיק האָבן זיי אויך אויסגעקליבן אַ יודענראַט, צווישן זיי אויך אונדזער שוואָגער משה קאַפּאַלד, אַלס פּרעזעס.

איך מיט די איבעריקע פאַראומגליקלעכטע פרויען האָבן ביז דער גרויסער שחיטה, דעם 12טן מאַי 1942 ניט געוווּסט, אַז אונדזערע מענער, ברידער און טאַטעס זיינען טויט. די היגע מאַכט האָט געזאָגט, אַז מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט אין די לאַגערן פון דריטן רייך. נו, האָבן מיר זיך באַרואיקט, האָפנדיק, אַז די מלחמה וועט זיך אינגיכן ענדיקן און זיי וועלן צוריקקומען צו אונדז. דערווייל פלעגן מיר שיקן שליחים. עס פלעגן צו אונדז דערגיין קלאַנגען פון גראָדנע, פון סוואַלק, פון וואַרשע און נאָך

[3] דער פאַקט איז זייער ספקדיק. די אַנדערע, וואָס זיינען דאָרט געווען באַשטעטיקן עס ניט — רעד.

אַנדערע שטעט. אַן אַנדער פּאַליאַק פּלעגט גאָר אויסטראַכטן, אַז זיי זיינען פאַרשיקט אין ווין... עס זיינען אַריבער עטלעכע וואָכן זינט יענער שחיטה אין נאָוואָרעדאָק. מיר האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט. דער געביטס־קאָמיסאַר פון לידע האָט אונדז פאַרזיכערט, אַז ער וועט זיך באַמיען פאַרן לידער געביט און אַז זיינע יידן וועט גאָרניט געשען.

איר דאַרפט זיך פאָרשטעלן, וואָס זיין „גוטפריינדשאַפט“ האָט אָפּגעקאָסט אַלע יידן פון גאַנצן געביט. לידע, איוויע, וואַסילישאָק, ראַדון, וואָראַנאָווע און שטשוטשין. אַלע יידן פון די קלענערע שטעטלעך, ווי ליפּנישקער, טראַבער, באַקשטער א. אַנד. קלענערע ישובים האָט מען אַריינגעטריבן צו אונדז אין איוויע. פּונקט פאַראַיאָרן אין דער צייט, דעם 15טן אָקטאָבער, האָט שוין איוויע געציילט צוזאַמען ביי 4000 יידן. אין יעדן הויז האָבן געוווינט אַרום 6 פאַמיליעס. מיך האָט מען פון ווילנער גאַס אַרויסגעטריבן אין מאַרק, בין איך אַריין צו אונדזער משהלען. זייער זיך געפּלאָגט. אָבער ברויט און קאַר־טאָפל האָבן מיר געהאַט און מיט די קליינע קינדערלעך זיינען מיר ווי עס איז דורכגע־קומען. זיי האָבן ביי מיר גענומען אַן ערן־וואָרט, אַז נאָך דער ענדע פון דער מלחמה זאָל איך זיי יעדן טאָג אָפּקאָכן צו צוויי אייער. פאַרשטייט איר דאָך, ווי עס האָט אויסגעזען אין די יידישע הייזער, אַז קיין קריסט האָט צו אַ יידן אין שטוב ניט געטאָרט אַריינגיין אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף.

ווי געזאָגט האָבן זיי, די דייטשן, געזויגן דאָס בלוט ביי אונדז יידן. אָנהייבנדיק פון לידער געביטס־קאָמיסאַר און ענדיקנדיק מיטן איוויער איינפּאַכן יורקע, אָדער סטעפּאַן, האָט מען אַלעמען געדאַרפט געבן אַלץ, וואָס זיי האָבן געפאָדערט. 2 מאָל אַ וואָך פלעגן קומען טאַקסיס פון לידע מיט אַ באַפעל צום יודענראַט. דאָ אַ צען פאַרטיקע מענער־אנציגער, דאָ שטאָף אויף אנציגער, דאָ לעדער, דאָ אַ צוואַנציק פּאָר פאַרטיקע שטיוול, מעבל, סערוועטן, בעטגעוואַנט, גאָלדענע זייגערס, בראַסלעטן, זאָקן, פאַר זיך און זייערע משפּחות אין דייטשלאַנד. געגעבן דעם יודענראַט אַ האַלבע שעה צייט. און ווען עס ווערט ניט געשאַפן, ווערן זיי טויט געשאָסן. אָבער וועלנדיק אַלץ שאַפן אַבי לעבן צו בלייבן, האָט מען געשאַפן פון אונטער דער ערד. די אַריינגעפּאַרענע פון יענע שטעט־לעך, וואָס זיינען ניט אויסגעראַבירט געוואָרן האָבן פיל געהאָלפן. יעדער האָט זיך באַ־שטייערט מיט וואָס ער האָט נאָר געהאַט און עס איז פּינקטלעך צום טערמין געגעבן געוואָרן אַלץ וואָס מ׳האָט פאַרלאַנגט. נו, און די איוויער דייטשן, די זשאַנדאַרן, די היגע פּוילישע און ווייסרוסישע פּאָליציי, דאַרף מען אויך פאַרשטאָפּן די מיילער. אַלץ וואָס זיי האָבן געפאָדערט איז אויך פּינקטלעך געגעבן געוואָרן. אַבי האָבן גוטע פריינד, מיינענ־דיק, אַז פון די ווענדט זיך אונדזער גורל. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז קיין חסרון איז דאָס ניט געווען. פאַרקערט, זיי האָבן ניט געקוקט אַזוי גענוי אויפן דין, ווייל אַ שטרענגער באַפעל, אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף, האָט פאַרבאָטן יידן צו רויכערן, טרינקען אַלקאָהאָל, חתונה האָבן, עסן פליישׂ, פּוטער, אייער א.אַ.וו. אַזוי האָבן זיי געפאָדערט יעדן טאָג אַן אַנדער זאַך און אַלץ האָט מען זיי בליתּ ברירה צוגעשטעלט. יעדע וואָך, יעדן טאָג אַן אַנדער גזירה. און מיר האָבן זיך שוין ביסלעכווייז באַרואיקט, גלויבנדיק, אַז נאָר די נאָוואָראָדקער, סלאָנימער און אַנדערע שטעט זיינען דאָס די אומגליקלעכע „שטאַרבערס“ און צו אונדז וועט דאָס געוויס ניט קומען.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז געקומען אַ טאַקסי מיט אַ העכערן אָפיציר, אַ משוגע־נער און אגב זייער אַ שלעכטער. געוויינט האָט ער שטענדיק אין אָשמענע, דערנאָך אָפּ־געקאָמאַנדירט געוואָרן אין באַקשט און וואָלאָזשין. האָט ער פאַר זיין קומען קיין איוויע גלאַט אַזוי זיך, אָן אַ באַפעל, אויסגעשאָסן אין וואָלאָזשין אַ 200 יידישע אַרבעטער, ווייל ער איז אין כעס געוואָרן אויפן פוילישן בירגערמייסטער, האָט ער דאָרט אויסגעקוילעט זיינע יידעלעך.דאַרפט איר זיך פאָרשטעלן די שרעק, וואָס דער איוויער יודענראַט האָט געפילט דערהערנדיק, אַז דער אָפיציר פון דער טאַקסי רופט דעם גאַנצן יודענראַט זיי זאָלן זיך גלייך מעלדן. ער האָט געזען ווי בלאַס און צעשראָקן זיי זיינען, האָט דאָס אים געפרייט. האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז זייט עטלעכע שעה זאָלן זיי אומבאַדינגט שאַפן 56 מעטער שטאָף פון איין פאַרב אויף אויסטאַפעצירן אַ בינע צו שפּילן אַ ספּעק־טאַקל. די צייט איז קורץ און רעדן האָט ער ניט געלאָזן. דער פּרעזעס קאַפּאַלד האָט זיך פון שרעק צעלאַכט. האָט דאָס דעם משוגענעם אָפיציר פאַרוווּנדערט: — וואָס? — האָט ער אויסגעשריען — דו לאַכסט נאָך? זאָג גלייך וואָס דאָס באַדייט! האָט קאַפּאַלד געבעטן אַ דערלויבעניש צו געבן אים 5 מינוט צייט צו דערקלערן די אוממעגלעכקייט פון קענען צושטעלן איינערליי שטאָף, ווען דאָס שטעטל איוויע איז אַזוי צעראַבירט. קאַפּאַלד איז דאָך אַן עסטרייכישער ייד און מאַכט אגב אויף זיי אַ גאַנץ גוטן איינדרוק, האָט זיך דער דייטש געלאָזט איבערצייגן און עס איז געבליבן רעכט צו ברענגען אים 50 מעטער פּשוטע ליוונט...

אַן אַנדער מאָל איז ער אַראָפּגעקומען, גערופן דעם יודענראַט און געפאָדערט, אַז אין 10 מינוט אויפן זייגער, זאָל אים ווערן אַ קליינער שלעסעלע צו זיינע הויזן, אַז ניט „ווערן זיי טויט געשאָסן". צום גליק האָט זיך ביי איינעם געפונען אַזאַ מין סאָרט שלע־סעלע און מען האָט דאָס אים געבראַכט. און נאָך אַזוינע אומצאָליקע פאַלן. אַדאַנק דעם איז ביז דער גרויסער שחיטה פון 12טן מאַי 1942 ביי אונדז געווען נאָך מיט „חסד", גאַנץ שטיל, אין פאַרגלייך מיט אַנדערע שטעטלעך, ווו פאַר יעדער קלייניקייט זיינען געפאַלן יידישע קרבנות.

פון דעוויענישאָק, וואָס די ליטווינער האָבן פאַרנומען, זיינען אַהער געקומען צילויפן אין אַ גרויסן פראָסט צו זייערע קרובים 2 פאַמיליעס, 10 פערזאָן. האָט מען זיי געלאָזט זיין אַ וואָך צייט, דערנאָך האָט מען זיי אַוועקגעפירט אויפן יידישן בית־עולם און זיי אויס־געשאָסן. איינע פון די אומגליקלעכע, אַ יונגע שיינע מיידל, איז געווען נאָר לייכט פאַר־וווּנדעט. ווען די זשאַנדאַרמען זיינען אַוועק, האָט זי זיך פון אימפּעט אויפגעהויבן און אַוועקגעלאָפן אויפן וועג צו איר באָבען. דאָס בלוט פון קאָפּ און פּנים האָט זיך געגאָסן און זי איז אַריין אין אַ נאָענט הויז. מען האָט גערופן דעם דאָקטאָר. ער האָט פאַרבונדן די ווונד און עס וואָלט שוין גוט געוואָרן. איז אָבער געקומען דער זשאַנדאַרם פאָדערן דעם 10־טן קרבן. האָבן איר צווי פון יודענראַט גענומען אויף די הענט און אַוועקגע־טראָגן אויפן בית עולם, און דער זשאַנדאַרם האָט איר דערשאָסן. ער האָט זיך פאַרענט־פערט: באַפעל איז באַפעל! אַזוינע הונדערטער סצענעס האָט דער יודענראַט מיט קאַפּאַלדן בראש געדאַרפט דורכמאַכן. שטיין און קוקן און ניט קענען העלפן אַפילו מיט אַ וואָרט.

נאָר דאָס מוראדיקסטע גיי איך אייך באַשרייבן און דערציילן, וואָס אין לידער געביט און אין איוויע האָט פּאַסירט. וויאַזוי מיינע 3 שעפּסעלעך זיינען געגאַנגען צום טויט, בעסער געזאָגט, ווי איך האָב זיי אַליין אָוועקגעשיקט.

אומגעפער ענדע אַפּריל איז געקומען אַ באַפעל, אַז אַלע יידישע אַרבעטער, וועלכע אַרבעטן אויסער דער שטאָט, ביי קריסטן אין די דערפער, מוזן אַלע ביזן ערשטן מאַי זיך אומקערן אַהיים. אויך אין לידע איז געווען אַזאַ באַפעל. קיינער האָט ניט באַקומען קיין דערלויבעניש צו פאָרן אויסערן שטאָט. מיר האָבן זיך שטאַרק באַאומרואיקט. נאָר עס האָט זיך ניט געלאָזט גלויבן, ווייל פון באַראַנאָוויטשער שחיטה איז שוין אַריבער מער ווי 2 מאָנאַטן און כמעט ווי מיר האָבן זיך פאַרגעסן, אָדער איינגעלעבט מיטן געדאַנק, אַז דאָרט האָט דער אומגליק געטראָפן. די באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן צו ריידן, אַז מען וועט דעם 1טן מאַי געוויס אויך די היגע יידן צעשיסן. אָבער אַז ס'איז אַריבער די כלומרשטע דאָטע שטיל, האָבן זיך אַלע באַרואיקט און מיר האָבן אַליין געלאַכט פון אונדזער שרעק. מ'האָט אונדז פאַרזיכערט אַז דעם 15טן מאַי וועט מען ווידער אָנפאַנגען צו געבן דערלויבענישן פאַר אַרבעטער צוריק צו גיין אין די דערפער.

דערווייל איז דעם 7טן מאַי געקומען אַ באַפעל מ'זאָל גלייך אָפּטראָגן די קופּער־כלים. אויך זאָלן אַלע ביזן 10טן מאַי זיך גלאַט אָפּגעשאָרן ביזן קאָפּ. האָבן מיר אויך דאָס געטאָן. מיר האָבן גערופן דעם פריזיער צו אונדז און אַלע פאַמיליעס, וואָס האָבן געוווינט אין דעם הויז. איך האָב געלאָזט אָפּשערן מיינע 5 קינדערלעך. ברכהלען די צעפּ אָפּגעהאַקט, ברוכקען, דערנאָך שלמהלען, אשרקען און צולעצט מיין טייערן 2־יאָריקן יעקבלען. ווי ער האָט טרויעריק געקוקט אויף מיר מיט זיינע בלויע, קלוגע אייגעלעך. אוי, געוואַלד, ווען איך דערמאָן זיך זיין אויסזען! דערווייל איז געקומען ראַשקע, משה (מאַשע) פּיסעלעווסקי און מ'האָט זיך געוויצלט... ראַשינקע! ראַשינקע! ווער האָט דאָס געקענט חלומען, אַז איבעראַכטאָג אין דער צייט וועלן מיר שוין מער איינע די אַנדערע ניט זען!

אויף מאָרגן, גייענדיק עפּעס באַזאָרגן אין גאַס, האָב איך געזען ווי עס זיינען געקומען אויף ראָווערן אין שטעטל פּאָליציי־לייט. עס זיינען געקומען בערך הונדערט מאַן. נאָר באַקאַנטע דאָרט האָבן מיך באַרואיקט, אַז דאָס קומען זיי דאָ זיך איבן. דאָך בין איך אַוועק אַהיים אַ צערודערטע. איך האָב די קינדערלעך מיינע דערציילט, אַז פיל פּאָליציי זיינען אָנגעפאָרן. האָבן זיך שלמהלע און אשרקע גלייך אָנגעכאַפּט: — „מאַמע, מאַמע! מיר וועלן אַנטלויפן צו אַ באַקאַנטע גויע. אָבער איך האָב זיי באַרואיקט. געטראַכט, מיר וועלן מאָרגן זען וואָס עס וועט זיין. אָבער אויף מאָרגן איז שוין געווען צו שפּעט. איך האָב זיי אָוועקגעלייגט שלאָפן און איך האָב צוגעטוליעט דעם קליינעם יעקבלען צו זיך און אָפּגעלעגן אַ גאַנצע נאַכט מיט אָפענע אויגן... אַז איך בין אַראָפּ אַ זייגער 3 פאַרטאָג און אַ קוק געטאָן אין פענצטער, איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. נאָר איך האָב זיך אַליין ניט געגלויבט, געמיינט, אַז איך חלום, בין איך אַראָפּ אין דרויסן. ערשט פינצטער, ביטער, שרעקלעך! אין יעדן ראָג שטייען פּאָליציי, יעדע 10 טריט אַ פּאָליציאַנט. שפּעטער צו, אַז איך בין געגאַנגען צום ברונעם נעמען וואַסער, האָבן זיי געטריבן צוריק אין די הייזער. אַפילו קאַפּאַלדן און די איבעריקע יודענראַטלער, וואָס האָבן געפּרובירט צו גיין אין גאַס, האָבן די זשאַנדאַרמען אויך זיי אַריינגעשיקט צוריק אין

זייערע הייזער. אַרעסטירטע אין די אייגענע הייזער האָבן מיר געוואַרט אויף אונדזער גורל, ניט וויסנדיק וואָס דאָ טוט זיך.

שבת, דעם 9טן מאַי 1942, איז געקומען אַ קריסט פון לידע און האָט דערציילט, אַז פרייטיק, דעם 8טן מאַי, האָט מען דאָרט דערמאָרדעט 5500 יידן. ווען אין איוויע וועט פאָרקומען וייס מען ניט. דעם 9טן מאַי איז די געסטאַפּאָ אָפּגעפאָרן קיין וואָראָנאָווע אויסצופירן די שרעקלעכע עקזעקוציע איבער די דאָרטיקע יידן. דעם 10טן מאַי זיינען זיי געווען אין וואַסילישאָק און ראַדון. דעם 11טן מאַי וועלן זיי זיין אין שטשוטשין. און דאָ ביי אונדז, אין איוויע, האָבן מיר בכלל ניט געוווסט ווען עס וועט קומען אונדזער ריי.

אַזוי האָבן מיר אָפּגעוואַרט דריי טעג און דריי נעכט, געשלאָפן אין די זאַכן. און וואָס מיר האָבן זיך ניט צעבראָכן דעם קאָפּ, האָבן מיר קיין עצה ניט געקענט צוטראַכטן, ווי אַזוי אַרויסצוקריגן זיך פון שטעטל. אויב ביי די ראַגן פון שטעטל האָט זיך שוין יאָ געפונען אַ בעסערער פּאָליציאַנט און האָט מסכים געווען פאַר גאָלדענע זייגערס, אָדער פיל געלט אַרויסצולאָזן אין מיטן נאַכט פון שטאָט, האָט ער דאָך מורא געהאַט פאַר די אַנדערע פּאָליציאַנטן, וואָס זיינען געשטאַנען אויף וואַך. וועגן אונדז האָט גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין צו מאַכן אַזאַ פּרווו. מיר האָבן זיך דאָך געפונען אין רעכטן מיטן מאַרק, וייט פון די אַרויסגענג פון שטעטל. און אַזוי זיינען מיר געזעסן פאַרשפּאַרטע אין די הייזער און געוואַרט אויף אונדזער שיקזאַל. ביז עס איז געקומען מאָנטיק דער 11טער מאַי!

וואָס טוט מען? צוזאַמען מיט אונדז האָבן נאָך געוווינט עטלעכע פאַמיליעס, פאַכלייט: אַ שמיד, אַ שלאָסער, מעכאַניק, אַ שוסטער און נאָך אייניקע אַרבעטער־־פאַמיליעס. וויסנדיק, אַז אין נאָוואָראָדאָק האָט מען די האַנטווערקער־פאַמיליעס געלאָזן לעבן, האָב איך באַשלאָסן מיינע קלענערע קינדער אָפּצוגעבן זיי פאַרן גיין צו דער „סאָרטיראָווקע", און מיט מיר און ברכהלען זאָל שוין זיין וואָס עס וויל. ברוכקע האָט דערקלערט, אַז ער וועט פון קאַפּאַלדן ניט אַוועקגיין. קיין אַנדער ברירה איז ניט געווען. אָבער דאָס האַרץ האָט מיר זייער געשראָקן פאַר אים, ווייל פון לידע האָט מען שוין געהאַט געבראַכט דעם גרוס, אַז כמעט אַלעמען פון יודענראַט האָט מען דאָרט צעשאָסן, אַזוי אַז מיט די דריי קינדערלעך וואָס איך האָב אָפּגעגעבן צו די האַנטווערקער בין איך עפּעס געווען זיכערער. ניט קוקנדיק און ניט צוהערנדיק זיך צו שלמהלען, וועלכער איז נאָך מיר די גאַנצע צייט נאָכגעגאַנגען און געבעטן זיך: מאַמע! מיך מיט אשרקען לאָז אַרויף אויפן בוידעם און נעם צו דעם לייטער, באַהאַלט אים, וועט מען אונדז דערווייל ניט געפינען! אָבער איך האָב אויף אים אָנגעשריגן און דערקלערט אים, אַז מ׳וועט זיכער אויסזוכן אַלע בוידעמער און קעלערס. אַזוי האָב איך אַליין אונטערגעשריבן דעם טויט־אורטייל אויף מיינע דריי שעפּסעלעך, די אומשולדיקע קינדערלעך! איך האָב די דריי האַנטווער־קער־פאַמיליעס צוגעטיילט צו איין קינד און צוגעזאָגט זיי צו באַפרידיקן פאַר דעם.

מאָנטיק, דעם 11טן מאַי איז טאַקע געקומען פון לידע אַ טעלעפאָנישער באַפעל און די זשאַנדאַרמעריע האָט געהייסן דעם יודענראַט אַרויסצושיקן 130 קרעפטיקע יונגעלייט מיט רידלען צו גראָבן גריבער. מ׳האָט זיי אונטער אַ שטרענגער וואַך אַוועקגעפירט קיין סטאַנעוויטש, נעבן דער גרוב פון די 220 קדושים. דאָרט זיינען זיי געווען געצוווּנגען אויסצוגראָבן צוויי גרויסע טיפע גריבער.

איך האָב זיך געזעגנט מיט מיינע קינדערלעך. איך מיט ברכהלען זיינען צוזאַמען מיט משהלען און מיט רחלען,[4] וועלכע האָט אויך איר אַנדערטהאַלבן־יאָריקן יינגעלע אויף דעם זעלבן אופן ווי איך אָפּגעגעבן צו אַ „זיכערן" האַנטווערקער, אַריינגעלאָפן דורך דער הינטער־טיר צו אַ שכן אין עפּעס אַ פינצטערן, אָפּגעצאַמטן צימערל. מיר זיינען אָפּגעזעסן אַן ערך 10 שעה, ביז חאַשקע [5] איז געקומען צולויפן אַנזאָגן, אַז דער בלוטיקער ספּעקטאַקל האָט זיך אָפּגעלייגט. מיר האָבן זיך זייער געפרייט, געקושט זיך און געפרעגט וואָס עס איז געשען. מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז די גריבער זיינען טאַקע פאַרטיק, אָבער די געסטאַפּאָ־לייט זיינען נאָך ניט פאַרטיק געוואָרן אין די איבעריקע שטעטלעך, וואָס געהערן צום לידער געביט. דערווייל איז געקומען דער געביטס־קאָמיסאַר אַליין, פאַר־רופן דעם יודענראַט אויפן מאַרק און דערקלערט זיי: מ'זאָל זיך ניט שרעקן, ווייל דאָ וועט קיינע „שווייַנעריי" ניט פאָרקומען. העכסטנס וועט מען צעשיסן די אַלטע און די קריפּלען, ביי 800 מאַן, און די „שפּערע" [6] פאַרלענגערט זיך אויף נאָך 2 טעג. איבער־מאָרגן וועט קומען די געסטאַפּאָ און ער אַליין וועט אויך קומען און וועט זען, אַז קיינעם זאָל קיין עוולה ניט געשען. דערווייל האָט ער דעם פּרעזעס קאַפּאַלד פאַרשוועקט אויפן אויער, אַז ביז מאָרגן זאָל ער שאַפן פאַר אים אַ 1000 רובל גאָלד. יעדער, וואָס האָט נאָר געהאַט, האָט פרייוויליק זיך אָנגעבאָטן צו געבן 10 אָדער 20 גאָלד־רובל. אַזוי איז אין אַ פּאָר שעה געגעבן געוואָרן דעם געביטס־קאָמיסאַר די געפאָדערטע סומע, מיט דער האָפענונג, אַז די גזירה איז אַדאַנק דעם בטל געוואָרן...

איך האָב זיך נאָך געוואָלט באַטראַכטן וואָס צו טאָן מיט די קינדער, אָבער האָבנדיק פאַר זיך נאָך 2 טעג, האָבן מיר דאָס איבערגעלאָזט אויף מאָרגן. היינט האָט מען זיך געמוזט אויסרוען נאָך פיר טעג און נעכט וואַך זיין. דער צעמאַטערטער קאָפּ האָט געמוזט האָבן רו. אינסטינקטיוו האָב איך עפּעס זיך זייער געשראָקן, דאָס האַרץ האָט עפּעס גע־קלעמט און פאַראויסגעזאָגט ניט גוט, ניט ווייסנדיק פאַרוואָס?

אין דער נאַכט פון 11טן אויפן 12טן מאַי 1942, זיינען מיר אָפּגעשלאָפן ביז אַזייגער 5 פאַרטאָג. דאַן האָב איך געהערט רוישן מאָטאָציקלען, וואָס האָט מיר אַפילו זייער דענערווירט, אָבער קיין באַזונדער באַדייטונג האָב איך צו דעם ניט צוגעגעבן. איך בין זיך גאַנץ רואיק געלעגן, ביז אין אַ האַלבער שעה אַרום האָבן מיר די שכנים אָנגעקלאַפּט: — שפרה, וואָס שלאָפט איר? מ'טרייבט דאָך פון די הייזער אויפן מאַרק! די מערדער האָבן דאָך אונדז אָפּגענאַרט! בין איך אַראָפּגעלאָפן פון בעט, צוגעלאָפן צום פענצטער און מיר איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן! אויפן אַנדער זייט מאַרק, ווו אונדזער געטאָ געפינט זיך איצט האָבן שוין געקניט אויף דער ערד ביי 1000 מענטשן מיט קליינע קינ־דערלעך. אַזוי האָבן די מערדער באַפוילן. דערווייל זיינען די זשאַנדאַרמען און פּאָליציי־לייט געלאָפן ווי די רוחות אין אַלע גאַסן פון שטוב צו שטוב און אַרויסגעטריבן אַלעמען צום מאַרק צו. איך האָב מער ניט ווי אַרויפגעכאַפּט אויף זיך אַ קלייד, כמעט באָרוועס. די

[4] געמיינט משהל און רחלע סטאָצקי־געלער — רעד.

[5] געמיינט חאַשקע קאַפּאַלד, שפרהס שוועסטער — רעד.

[6] „שפּערע" — הויז־אַרעסט — רעד.

קינדערלעך זיינען אַראָפּגעשפּרונגען פון די בעטן אַפילו אָן די העמדעלעך, אַרויפגעכאַפּט די הייזלעך און די בלוזקעלעך און אין גרויס שרעק געווענדעט זייערע אויגן צו דער מאַמען: — מאַמע, ווו זאָל איך גיין? שלמהלע באַזונדער, און אשרקע באַזונדער: — מאַמע, ווו זאָל איך גיין? איך האָב נאָר אַ קוק געטאָן אויפן קליינינקן, אומשולדיקן יעקבלען, ווי ער זיצט אין בעט מיט די גרויסע בלויע אויגן און ווייס ניט די שרעק פון טויט. איך האָב אַ זאָג געטאָן: מיין יעקבל, ווי מקנא איך בין דיך! מיין קינד! מיין קינד! און איך האָב זיך גלייך פאַרלוירן, ניט געוווּסט, וואָס צו טאָן. ברוכקע איז אַרויסגעלאָפן צו קאָפּאָלדן. שלמהלען און אשרקען האָב איך געהייסן נעמען יעקבלען און גיין צו די שכנים די האַנטווערקער, ווי מיר האָבן נעכטן געהאַט אָפּגערעדט. און אַפילו מיט מיינע טייערע, הייליקע קינדערלעך זיך ניט באַוויזן צו צעקושן. איך בין אַוועקגעלאָפן מיט מיין ברכהלען צוזאַמען מיט משהלען אין יענער באַהעלטעניש, ווו אין אַ קליינער קאַנור־רעצקע זיינען געזעסן 18 מענטשן. אָן לופט, אָן וואַסער און אָן עסן זיינען מיר אַזוי אָפּ־געזעסן דעם טאָג מיט דער נאַכט. און דערנאָך ווידער דעם טאָג ביז פאַרנאַכט.[7]

וואָס מיר האָבן דאָרט איבערגעלעבט, שטייענדיק צוזאַמענגעדריקט, קען איך אייך מיט ווערטער ניט איבערגעבן. וועגן מיינע קינדער בין איך געווען רואיק, וויסנדיק, אַז זיי זיינען אַזוי גוט באַזאָרגט, אַלס קינדער פון האַנטווערקער. אָבער וועגן ברוכקען האָט מיר דאָס האַרץ געשראָקן, ג׳ וויס? נו, איך מיט ברכהלען זיינען דאָך אין גרעסטן געפאַר, ווייל דער געביטס־קאָמיסאַר האָט דאָך מיט אַ טאָג פריער געזאָגט: — קיינער זאָל זיך ניט פאַרשטעקן, ווייל עס וועט זיין ערגער. זיי וועלן מאכן שטרענגע רעוויזיעס, און וועמען מען וועט געפינען פאַרשטעקט, וועט מען גלייך דערשיסן. ווער עס וועט יאָ זיך שטעלן אויפן פּלאַץ וועט בלייבן לעבן. מער ניט די אַלטע לייט און די קריפּלען וועט מען צעשיסן. ער האָט געגעבן זיין דייטשן ערן־וואָרט, אַז קיינעם וועט גאָרניט געשען! איך האָב ניט געהאַט וואָס צו פאַרלירן, ווייל אָן אַ פאַך און אָן אַ מאַן (מיר האָבן דאָס גע־ווּוּסט פון דער „סאָרטיראָווקע״ אין נאָוואָרעדאָק א. אַנד. שטעטלעך), בין איך הונדערט פּראָצענט פאַרלוירן, האָב איך טאַקע גוט געטאָן, וואָס איך האָב זיך פאַרשטעקט. אָבער דעם שרעקלעכן טעות האָב איך געמאַכט, שיקנדיק מיינע דריי קינדערלעך אויף אַזאַ שרעקלעכן עקזאַמען! דאָס וועל איך זיך קיינמאָל ניט שענקען! אָן אייביקער טרויער וועט מיר אין האַרצן פאַרבלייבן!

זיצנדיק אין באַהעלטעניש האָבן מיר געהערט, ווי די זשאַנדאַרמען זיינען אַריין און אַרויסגעטריבן די איבעריקע איינוווינער פון הויז. דערנאָך האָבן מיר געהערט אַ שאָס און נאָך אַ שאָס. דאָס האָט מען דערשאָסן אין אַ צוויט הויז וועמען מ׳האָט געפונען: אַ קליין קינד אין אַ וויגעלע, וואָס מוטער און פאָטער האָבן איבערגעלאָזן אין גרעסטער פאַרצווייפלונג און אַליין זיך באַהאַלטן אין גרעסטער איילעניש אין אַ גרוב הינטערן שטוב. און דערנאָך האָט אַ קאַץ אַראָפּגעגריזשעט דאָס קעפּל און געלאָפן דערמיט איבערן גאַס... און נאָך פיל שאָסן האָבן מיר געהערט. אָבער וועגן מיינע קינדערלעך בין איך געווען רואיק. מער ניט 12 אַזייגער בייטאָג האָט מיר ווי מיט אַ מעסער עפּעס אַ שניט

[7] געמיינט 12־טן און 13־טן מאַי 1942 — רעד.

פתיחת הקברים ההמוניים בסטונביץ׳ ע״י הועדה הממלכתית הסובייטית לחשיפת פשעי הנאצים (אפריל, 1945).
גוויות של בערך 2500 הקדושים, גברים, נשים, זקנים וטף. הי״ד.

די עקסהומאַציע פון די מאַסן־קברים נעבן סטאָנעוויטש דורך דער סאָוויעטישער קאָמיסיע צו פאָרשן די נאַציִשע פאַרברעכנס (אַפּריל, 1945).
מען זעט די סקעלעטן און ביינער פון בערך 2500 קדושים, מענער, פרויען, זקנים און קינדער. הי״ד.

געטאָן איבערן האַרצן. ווי איך האָב זיך נאָכהער דערוווּסט האָט מען אין דער צייט דערמאָרדעט מיינע קינדערלעך! דערנאָך האָב איך זיך ווידער באַרואיקט. אַזוי בין איך געזעסן ווי אויף אַ שפּיציקע, האַרטע זאַך, פאַרשטיינערט, קיין איין וואָרט פון מויל ניט אַרויסגעלאָזן. מיר האָבן געהערט אין די 36 שעה וואָס מיר זיינען דאָרט געזעסן, ווי באַרוועסע גנבים, רויבער, זיינען געגאַנגען שטילערהייט אין הויז און גענומען, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. פּאָליציי־לייט האָבן זיי דורכגעלאָזט אַפילו ביינאַכט. עס זיינען דאָך אייגענע ברידער! און וואָס איז אייגנטלעך וויכטיק, אַלץ איינס זיינען דאָך אַלע צעשאָסן. מיר האָבן אויך געהערט ווי דייטשע וואַך איז אַריין ביינאַכט, אויסגעלאָשן די עלעקטרישע ליכט און איינער האָט געזאָגט, אַז ער פילט, אַז אין דעם הויז זיינען דאָ מענטשן. אָבער זיי האָבן ניט געזוכט און זיינען אַוועק.

אַזוי זיינען מיר געזעסן ביזן 13טן מאַי. אַזייגער 5 פאַרנאַכט איז געקומען קאָפּאָלד, האשקעס מאַן און האָט אַ רוף געטאָן אין דער הויך משהלען (סטאַצקי). דאַן בין איך אַזוי ווי איבערגעבראָכן געוואָרן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז עס איז שלעכט! בין איך ניט אַרויס אַפילו פרעגן. איך האָב שוין אַלץ געוווּסט. נאָך איינער, וואָס איז אַרויס ריידן מיט קאָפּאָלדן, האָט מיר געמאָלדן, אַז מיינע דריי קינדערלעך צוזאַמען מיט יענע פאַמיליעס האָט מען אַוועקגעשיקט צום טויט אין סטאָנעוויטש! די וועלף האָבן פאַרצוקט די שעפּ־סעלעך! איך רחל געלערס שייניקן יינגעלע האָט געטראָפן דער זעלבער שרעקלעכער גורל. איר וועט זיך געוויס אָנשטויסן, וואָס עס איז פאָרגעקומען, ווען מיר האָבן זיך דאָס דערוווּסט. עס איז שווער צו שילדערן עס מיט ווערטער. מ׳האָט אונדז אַריבערגעפירט אין געטאָ מיט אַ תירוץ, אַז מיר טראָגן איבער די דערלויבטע חפצים אין געטאָ, ווייל דאָ נעבן אונדזערע הייזער האָבן מיר זיך שוין ניט געטאָרט געפינען. איך בין געקומען אין הויז, האָט מיר חאַשקע געגעבן עפּעס טרינקען און איך בין געקומען אַ ביסל צו זיך. מיין שוועסטער חאַשקע און צביה, האנע מאַלאַכאָווסקיס פרוי, האָבן מיר דערציילט און פאַרגעשטעלט דעם פאַרלויף פון שוידערלעכן טויט־ספּעקטאַקל פון 12טן מאַי, 1942:

נעבן ראַשקעס [8] שטוב אויף בערנאַרדינער גאַס איז געשטאַנען אַ דייטש און יעדן דערקלערט, אַז מען זאָל גיין פאַמיליעסווייז, ווייזן די פּעסער און גיין ווהין מ׳וועט באַ־פעלן: — רעכטס, לינקס, אָדער גראַדע אויס! דאַן זיינען די פאַמיליעס צוגעקומען ביז שישקע בלאכס מויער, ווו די הויפּט־תלינים זיינען געשטאַנען. צוגעקומען אַ פאַמיליע, האָבן די אַ קוק געטאָן אין די אויגן דעם מאַן פון דער משפּחה, אָפּגעשאַצט עפּעס, אויב אַ גרויסע פאַמיליע מיט קליינע קינדער, אָדער פּיל פרויען, האָט מען געהייסן גיין גלייך צום קלויסטער, צום טויט! וועלכער מאַן עס איז זיי געפעלן געוואָרן, האָבן זיי געהייסן נעמען די פרוי מיט די קינדער און גיין רעכטס, אָדער לינקס, וואָס דאָס האָט געהייסן: צום לעבן! איבערהויפּט, אויב אין דער פאַמיליע זיינען געווען מער אַרבעטספעאיקע מענער, ד. ה. פאָטער, מוטער און דערוואַקסענע זין. אַזוי האָט ראַשינקע (גאסקינד), רפאלס שוועסטער, זיך איינגעקשנט, אַז זי וועט גיין צום עקזאַמען! מ׳האָט מיר דערציילט, אַז רישעלע, איר 19־יאָריקע בליענדיק־שיינע טאָכטער, די 17־יאָריקע מירע און דוד־שלמה,

[8] פרוי פון חיים־עוזר גאסקינד — רעד.

15 יאָר, האָבן זיך געבעטן במשך פון די גאַנצע 4 טעג „שפּערע״: — מאַמע, מיר ווילן זיך באַהאַלטן, פאַרשטעקן. ביי זיי איז געווען אַזוי פיל באַהעלטענישן. אָבער ראַשינקע האָט זיך איינגעשפּאַרט: — ניין, מען וועט אונדז לאָזן לעבן! און מען האָט זיי אַוועקגע־שיקט צום טויט. אויך חיים־עוזרס שוועסטער, דבורה, מיט אירע 2 קינדער, האָט מען אַוועקגעשיקט צו די גריבער, און אַזוי ווי אַ שנירל זיינען זיי געגאַנגען. במשך פון 3 שעה האָבן די מערדערס סאָרטירט 4000 מענטשן. דער מאַרק איז געוואָרן ליידיק און די גריבער פול... אויך שישקע בלאָך מיט שיינדל יעקב־משהס, וועלכע איז פאַר די סאָוויעטן געקומען צו גאַסט אַהיים מיט איר 20־יאָריקן זון, האָבן אין איוויע געפונען דעם טויט!

ווי נאָר מ׳האָט אַ געשריי געטאָן „געראַדע אוס!״ האָבן זיי געדאַרפט לויפן, כדי אויסמיידן די נאַהייקעס פון דער פאָליציי, וואָס זענען געשטאַנען לענגאויס ביידע זייטן פון בערנאַרדינער גאַס. דערוויל האָט מען די פּאַראורטיילטע צום טויט געטריבן ביזן קלויסטער און פון דאָרט ווייטער, נאָך דריי קילאָמעטער ביז די גריבער, נעבן סטאַנע־וויטשער וואַלד.

אָבער די ליטווינער האָבן ניט געקענט באַוויזן אויסצושיסן אַזוי פיל מיט אַמאָל. האָט מען אויך אַהין צוגעטריבן גרופּנווייז צו הונדערט מאַן. וואָס דאָרט האָט זיך אָפּגע־טאָן איז שווער צו באַשרייבן. דאָס אַלץ האָט מיר פּערזענלעך דערציילט דער גלח, וועל־כער איז געשטאַנען אין קלויסטער־טיר און באַטראַכט די סצענע, ווי נעבן קלויסטער האָט מען צעזעצט איינעם אויפן צווייטנס פּיס, כדי מ׳זאָל זיך נישט קענען רירן, אַ מאַסע פון בערך 2 און אַ האַלב טויזנט מענטשן. אַלע פאַרצווייפלטע רייסן די האָר פון קאָפּ, רייסן די קליידער אויף זיך, ברעכן די הענט. ווער עס האָט געהאַט געלט, האָט געריסן און עס אַוועקגעוואָרפן. דערביייאיקע קריסטן האָבן נעבן קלויסטער זשעדנע עס געקליבן און באַהאַלטן ביי זיך. דער גלח אַליין האָט עס אַלץ געזען. ביי איינער אַ פרוי האָט אַ קינד אויף די הענט גענומען זיך רייסן און וויינען, האָבן די וואַך־זעלנער מיט אַ הענטל פון אַ האַנט־גראַנאַט דערלאַנגט איבערן קעפּל און דאָס קינד האָט זיך אַ טויטס אַראָפּגע־קייקלט פון דער מוטערס הענט. מען דערציילט, אַז משה פּיסעלעווסקי און אלתר זאַ־וואַדסקי (גירשאָוויטש) זיינען משוגע געוואָרן פון שרעק און די דריי קילאָמעטער ביז צו די גריבער זיינען זיי געגאַנגען מיט געזאַנג אַרומגענומענערהייט.

געקומען קיין סטאַנעוויטש ביז די גריבער, האָבן זיי זיך צו 20 מאַן געדאַרפט אויסטאָן מוטער־נאַקעט, אויפלייגן זייערע זאַכן אין אַ קליין פּעקעלע, צוזאַמענגעבונדן, און צוגיין צום גרוב ווו מען האָט זיי באַלד אויסגעשאָסן. און אַזוי האָבן אויך מיינע ייִנגעלעך זיך געמוזט אויסטאָן און אַריינגיין אין גרוב אויף די טויטע, צי האָט מען אַפילו ניט געשאָסן, דאָס ווייס איך גענוי! די אָרטיקע קריסטלעכע פּאָליציי־לייט האָבן דערציילט, אַז אַלע קינדער האָט מען לעבעדיקערהייט געוואָרפן אין די גריבער. אָ, ג׳, וואָס האָסטו מיט אונדז געמאַכט?! פאַרוואָס שווייגסטו די עמלקים? די קינדער זענען געלעגן אויף די טויטע און אויף זיי זיינען ווידער געפאַלן טויטע קערפּערס. אַזוי האָט זיך דערפילט די גרוב מיט טויטע און זיי דערשטיקט... מיין האַרץ איז דאָך שטאַרקער פון אייזן, אַז עס פּלאַצט ניט! אוי ווי איז מיר! נאָר איך וועל מער וועגן דעם ניט דערמאָנען, איך וויל נאָר ג׳ בעטן די צווי קינדער, ברוקען און ברכהלען אויסהיטן. ג׳ האָב רחמנות! ראַש־

קעלע און רישעלע, האָבן זיך ניט געוואָלט אויסטאָן נאַקעט האָט מען זיי פֿאַר די האָר געריסן און אַריינגעטריבן אין די גריבער. חיות רעות! נאָך יעדע 100 יידן האָבן די פּאָליציי און די ליטווישע מערדערס פֿאַרביסן מיט שנאַפּס און וואורשט ביי אַ דערנע־בנדיקן טישל...

די אויף רעכטס און לינקס געבליבענע צום לעבן האָט מען באַפוילן אָפּגעבן אַלץ, וואָס זיי האָבן ביי זיך: געלט, גאָלד, צירונג, זייגערס א.אַ.וו. דאַן האָט מען זיי ווידער אַוועקגעטריבן אויפן מאַרק און דער געביטס־קאָמיסאַר [9] האָט געהאַלטן אַ קורצע רעדע. ער האָט דערקלערט, אַז מ׳האָט זייערע ברידער דערשאָסן צוליב דעם, ווייל אין לידע האָבן די יידן געגנבעט געוועער פון „בויטן־לאַגער״. צוויטנס, ווייל זייערע גלויבנס־גענאָסן אין אַמעריקע און ענגלאַנד, די רייכע יידן, האָבן דעם קריג אָנגעצונדן. דריטנס, ווייל די דייטשן האָבן אונדז סתם פיינט! איז דערווייל, זאָגט ער, בלייבן מיר לעבן און אונדזער לעבן איז אָפּהענגיק פון דער אַנטוויקלונג פון די פּאָליטישע אומשטענדן. ער זאָגט אונדז ניט צו דאָס לעבן, נאָר פֿאַרלויפיק בלייבט איר לעבן! נאָר איר זאָלט זען זיך פֿאַרהאַלטן אָנשטענדיק, חלילה ניט עובר זיין אויף אונדזערע דייטשע געזעצן. ער האָט זיך אויך אין דער רעדע פֿאַררופן אויף דער מילדקייט, מיט וועלכער ער האָט אין איוויע ספּעציעל דורכגעפירט די „אַקציע״. דאָס איז אויך ריכטיק, ווייל פֿאַרטאָג ווי נאָר ער איז געקו־מען נאָך פֿאַרן טרייבן אויפן מאַרק, האָט ער געלאָזט רופן דעם פּרעזעס קאַפּאלד מיט נאָך מיטגלידער פון יודענראַט און האָט באַקומען די טויזנט רובל גאָלד, וואָס ער האָט נעכטן באַשטעלט.[10]

פון די איוויער איז קיינער פון דער שחיטה ניט אַנטלאָפן, מער ניט ווי דריי מיידלעך. נאָכדעם ווי מען האָט זיי אָפּגעסאַרטירט צום טויט, זיינען זיי זיך צעלאָפן און זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ פּוסטער שטוב. פֿאַרנאַכט האָבן די בעסטיעס געשיקט 20 פורן, וועלכע האָבן אויפגעקליבן די טויטע אין גאַס און אויפן וועג ביז צו די גריבער, יענע, וואָס האָבן זיך נעבעך געוואָלט ראַטעווען און געמאַכט דעם לעצטן פּרווו, וועלכער האָט זיך זיי לײַדער ניט איינגעגעבן! די גאַס יענע איז געווען באַליגט מיט טויטע, פון וועלכע דאָס בלוט האָט זיך געגאָסן און דורכגעווייקט די שטיינער!

נאָך דעם ווי מ׳האָט פֿאַרשאָטן אונדזערע הייליקע מאַרטירער האָבן די פורן צוגע־נומען פון דאָרטן אַלעמענס בגדים, וואָס זיי האָבן אויסגעטאָן נעבן די גריבער און גע־בראַכט אין די פּוסטע האַלעס (קראָמען). אויך פון די ידישע הייזער האָט מען צוגענו־מען אַלץ, וואָס געהערט צו די דערשאָסענע פֿאַמיליעס. די זאַכן אין די האַלעס האָבן די דייטשישע בעסטיעס פֿאַרקויפט האַלב־אומזיסט צווישן דער היגער באַפעלקערונג, און די ווערטפולערע בגדים און מעבל אַוועקגעשיקט פֿאַר זייערע פרויען קיין דייטשלאַנד.

דאָס ביסל לעבנגעבליבענע (בערך 1200—1300) האָט מען אַריינגעפירט אין אַ געטאָ.

---

[9] אַ טעות. דאָס איז געווען דער שטאַבס־לייטער, ווינדיש — רעד.

[10] דאָס איז ניט ריכטיק. די דייטשן האָבן גענומען דעם זעלבן פּראָצענט־זאָך ווי אין די אַנדערע ישובים. פֿאַר דער גאָלד־מתנה האָט מען בלויז איבערגעלאָזט ביים לעבן די פֿאַמיליעס פון די יודענראַטלער — רעד.

פּאַמעלעך האָבן מיר זיך ביסלעכווייז באַרואיקט. אַזוי האָבן מיר אָפּגעלעבט אַ צווי מאָנאַט נאָך דער שחיטה, אומגעפער אין מיטן יולי, האָט ווידער אַ בליץ געטאָן!

אָבער די שרעק פאַרן לעבן נעמט אַוועק דעם חשק צו לעבן. שטעלט זיך פאָר יעדן טאָג שטיין און קוקן אין דרויסן צי עס שטעלט זיך אָפּ אַ טאַקסי נעבן דער זשאַנדאַר־מעריע, אָדער עס פאָרט אָן פּאָליציי. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז זיי פאָרן גאָר שפּעטער אַוועק אין די וועלדער אויף פּאַרטיזאַנער, אָבער דערווייל ווערט אין געטאָ אַ פּאַניק. ווער עס האָט נאָר אַ באַקאַנטן קריסט אַנטלויפט אויף ביינאַכט נעכטיקן ביי אים. די איבעריקע האָבן זיך שוין מיאש געווען פון לעבן און זיינען געוואָרן פאַטאַליסטן. אין אַזוינע נעכט שלאָפט קיינער שוין ניט, מען שטייט אויף דער וואַך. דאָס ביסל יידן אונדזערע טוליען זיך איינער צום אַנדערן ווי די שעפּסן און האַלטן זיך עצות, וואָס צו טאָן, און ביי דעם בלייבט עס. עס גייען אַריבער עטלעכע שטילע טעג, באַרואיקט מען זיך און מען האָפט שוין, אַז מען וועט איבערלעבן די מלחמה. דער געביט־קאָמיסאַר אין לידע פאַרזיכערט ווידער, אַז אונדז וועט שוין קיין זאַך ניט געשען. אָבער מיר האָבן שוין ניט קיין צוטרוי צו זיינע זיסע רייד. איך שרייב דעם בריוו צו אייך שוין אַ 10 טעג אָן איבעררייס. איך זאָל וועלן אויסשרייבן די שטימונג און די שרעק, וואָס עס ברענגט אונדז יעדער טאָג נאָך דער שחיטה וואָלט גאָר קיין פּאַפּיר ניט געקלעקט.

איך האָב געפונען פאַר נייטיק צו שיקן אייך אונדזער לעצטן לעבנס־גרוס. איר זאָלט זיך נוקם זיין אין אונדזערע שונאים פאַר אונדזער אומשולדיק פאַרגאָסן בלוט. נעמט נקמה פאַר אייערע שוועסטער, ברידער און עלטערן! איר זאָלט ניט פאַרגעסן! אַ טויט זיי אַלעמען, די דייטשע מערדער! איך וועל נאָך צושרייבן, אויב מיר וועלן מאָרגן לעבן. ערשט, אַז מיר גייען שלאָפן ווינטשן מיר זיך מיט די שכנים: הלוואַי איבער אַכט טאָג צו זען זיך! שוועסטער און ברידער אין דער גאַנצער וועלט, איר זאָלט זיך נוקם זיין פאַר אונדזער בלוט!

אין די לאַגערן אַרום מאָלאָדעטשנע, קראַסנע, ווילייקע, סטאַנציע אָשמיאַנקע האָט מען נעבעך אויפגעטריבן מענער פון אַלע געביטן. באַרוועסע און נאַקעטע האָט מען זיי אַרויסגענומען פון די בעטן. זייערע פרויען און קינדער האָט מען אין זייער קעגנוואַרט צעשאָסן, אָדער פאַרברענט און זיי, די מענער, האָט מען אַוועקגעשיקט אין די אַרבעטס־לאַגערן.

אַזוי, אַז אויף צו בלייבן לעבן האָבן מיר זייער קליינע שאַנסן. אויך האָבן מיר שוין אַלע רעזיגנירט פון לעבן. נאָר עס וואָלט זיך זייער ניט געוואָלט שטאַרבן מיט אַזאַ שענדלעכן, הינטישן טויט! אויך וואָלט זיך וועלן נקמה נעמען פערזענלעך, אַפילו פון די היגע פּוילישע מערדער, וועלכע זיינען שולדיק אין פאַלינקעס טויט און אויך אין טויט פון מיינע אומשולדיקע דריי יינגעלעך! נאָר פאַרפאַלן. זייט איר גליקלעך! היינט איז די שטימונג אין געטאָ זייער אַ געדריקטע. פון לידע האָט מען אָנגעזאָגט, אַז דאָרט זיינען זיי אויך צעשראָקענע, ווייל דער געביטס־קאָמיסאַר גיט שוין אַרויס נייע גזירות, ווי צ. ב., אַז אַלע אַרבעטער, וואָס זיינען געווען פּריווילעגירט צו וווינען אויסערן געטאָ דאַרפן זיך אַריינקלייבן צוריק אין געטאָ. פאַר פאַרשפּעטיקן 2 מינוט צו דער אַרבעט — טויט־שטראָף! אַזוי האָט מען נעכטן אַ געוויסן האַלפּערן דערשאָסן פאַרן אַוועקגיין אין

מיטן דער אַרבעט אויף 5 מינוט. מען פאַרריכט אין לידע אַן אָפּגעבערענטע טורמע, ריידן די לידער קריסטן, אַז דאָס מאַכט מען צורעכט פאַר די געציילטע יידן, וואָס וועלן זיך אָפּשטעלן נאָך דער שחיטה, וואָס וועט געוויס פאָרקומען ביז ניי־יאָר, און אפשר די נאָענטסטע טעג.

23סטער דעצעמבער 1942.

שוין לאַנג ניט געשריבן. כסדר אויפטרייסלונגען, שרעק און לויפן זיך פאַרשטעקן. דערנאָך עטלעכע טעג ווידער רו. נעכטן, דעם 22סטן דעצעמבער (1942), 14 טעג אין חודש טבת, איז נאָך זעקס וואָכן קראַנק זייך, געשטאָרבן אונדזער גוטער ברודער, משהל (סטאָצקי), און זיך באַפרייט פון זיינע ליידן און שמערצן. ער איז געשטאָרבן ווי אַ צדיק אויף זיין אייגן בעט. מיר האָבן אים אויך באַוויינט. אָבער איין ג׳ וויסט, אויב עס וועט זיך אָפּשטעלן עמעצער צו באַוויינען אונדז!!!

ד״ר א. קאַפּלינסקי / יאָהאַנעסבורג

די שחיטה אין איוויע

12טער מאַי, 1942 — אַ טאָג צווישן לעבן און טויט

דעם שרייבער פון אַרטיקל, ד״ר א. קאַפּלינסקי האָט דער אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה געטראָפן אין דער קליינער שטעטעלע באַקשט, וווּ ער האָט געאַרבעט אַלס דאָקטאָר אויך פונעם נאָענטן יידישן דאָרף, באָריסאָווקע. די יידן פון די צוויי קליינע יידישע ישובים זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן קיין איוויע און געטיילט דעם טראַגישן גורל פון אַלע יידן פון איוויער געטאָ. דער מחבר און זיין פרוי האָבן איבערגעלעבט די מלחמה אין די וועלדער און לעבן איצט אין דרום־אַפריקע.

מיר גיבן זיין שילדערונג פון דער גרויסער שחיטה מיט פאַרקירצונגען און אייניקע ריכטיקשטעלונגען לגבי אַ פּאָר פאַקטן, ציפערן און דאַטעס.

איבערגעדרוקט פון דער „אַפריקאַנער יידישע צייטונג״ (28.5.48)

רעדאַקטאָר.

ערב פסח, דעם ערשטן אַפּריל 1942, 7 אַ זייגער אין דער פרי, איז געקומען אַ שטאַפּעט פון דער קאָמענדאַנטור און באַפוילן, אַז ביז 10 אַ זייגער דאַרפן אַלע פאַרלאָזן באַקשט. לויט אַ באַפעל וועלן מיר אַריבערגעפירט אין איוויער געטאָ — דרייסיק קילאָמעטער פון באַקשט. יעדער האָט רעכט מיטצונעמען נאָר די באַוועגלעכע זאַכן.

פונקט 10 אַ זייגער פרי, האָט זיך אָנגעהויבן די טרויער־פּראָצעסיע... די וועגענער מיט אַלטע לייט און קינדער זיינען געפאָרן פאָרויס, אַלע אַנדערע זיינען געגאַנגען צו פוס. פאַר אונדז זיינען געפאָרן די דייטשן און פון ביידע זייטן און הינטער אונדז די פּוילישע פּאָליציי. אויפן האַרצן איז געווען טרויעריק. איך בין געווען זיכער, אַז מיר וועלן זיך שוין מער ניט זען... דאָס האַרץ האָט געדריקט און אין מוח האָט געעקבערט אַ געדאַנק: פון וואַנען נעמט זיך פּלוצלינג אַזאַ ווילדע שנאה צו אונדז? פאַרוואָס זיינען מיר פּלוצלינג אַזוי טיף געפאַלן? ניט לאַנג זיינען מיר געווען מענטשן פולבאַרעכטיקטע און שטאָלצע און איצט אַ קאָמפּאַניע אָפּגעריסענע, הונגעריקע שלעפּער, אויסגעשטעלט צו שאַנד און שפּאָט, פאַרפּייניקטע מיט געלע שאַנד־צייכנס...

מיר זיינען אָנגעקומען קיין איוויע שפּעט פאַר נאַכט און צעטיילט געוואָרן דורכן יודענראַט אין די אַזוי אויך שוין ענגע הייזער. ביי אונדז אין הויז האָבן שוין פון פריער געלעבט פיר פאַמיליעס. מיר האָבן צוזאַמען געפּראַוועט דעם ערשטן סדר פון באַפרייונגס־יום־טוב פסח... אָנשטאָט וויין האָבן מיר געטרינקען די אייגענע טרערן... דער פריילעכער יום־טוב איז אַריבער אין טויט־שרעק פאַר דער צוקונפט...

איוויע, וואָס האָט פאַר דער מלחמה געציילט אַרום 3 טויזנט יידן, האָט שוין איצט געציילט העכער פינף טויזנט (מיט די אַריינגעטריבענע פון פריער יידן פון ליפּנישאָק, טראָב און אַנדערע ישובים). די איוויער יידן האָבן נאָך אַלץ באַווײנט די 224 קרבנות, בעיקר אינטעליגענץ און יוגנטלעכע, וועמען די דייטשן האָבן צוגענומען עטלעכע וואָכן נאָך זייער אַריינמאַרש. אַלע האָבן שוין געוווּסט, אַז מען האָט זיי דערשאָסן און אַריינגע־וואָרפן אין אַ גרוב נעבן סטאָנעוויטשער וועלדל, אָבער דאָך האָט זיך ניט געוואָלט גלייבן אין דעם, און ביי אַ טייל פון די פּאַריתומטע משפּחות האָט נאָך געטליעט אַ האָפענונג, אַז זיי לעבן ערגעץ ווו אין אַן אַרבעטס־לאַגער...

דער איוויער יודענראַט האָט כסדר געמוזט קליבן געלט, מאַנופאַקטור און לעדער, כדי נאָכצוקומען די אומאויפהערלעכע פאָדערונגען פון די דייטשע מערדער. מען האָט איינגעשטעלט מוסטערהאַפטע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן און דער ציווילער באַפעלקערונג. בראש פון די וואַרשטאַטן איז געשטאַנען בערנאַרד מלינאַרסקי. מען האָט נאַאיוו געגלייבט אין די דייטשע הבטחות, אַז מיט פלייסיקער אַרבעט וועט מען זיך אויסקויפן דאָס לעבן.

די עטלעכע דאָקטוירים האָבן געהאַט אַ שווערע אויפגאַבע צו פאַרהיטן די יידן פון עפּידעמישע קראַנקייטן. אַזעלכע פלעגן ווערן באַלד ריקזיכטלאָז דערשאָסן. דעריבער פלעגן די דאָקטוירים, ריזיקירנדיק מיטן אייגענעם לעבן, פאַרבאַהאַלטן דעם דיאַגנאָז פון די טיפוס־קראַנקע פאַר דער דייטשער מאַכט. צוליב דער שרעקלעכער ענגשאַפט און שוואַכער דערנערונג זיינען די היגיענישע באַדינגונגען געווען קאַטאַסטראָפאַלע. עס האָבן געבושעוועט עפּידעמיעס פון הויט־קראַנקייטן, עקזעמעס און קרעץ. דער מעדיצינישער פּערסאָנאַל האָט אַלץ געטאָן כדי צו פאַרהיטן דאָס געטאָ פון אונטערגאַנג.

קוים זעקס וואָכן זיינען אַריבער פון אונדזער אָנקומען אין איוויער געטאָ. דעם 8טן מאַי 1942 האָבן זיך באַוויזן מחנות פּאָליציי אויפן מאַרק, זיי האָבן געמאַכט איבונגען מיט געווער. עס איז געוואָרן פאַרדעכטיקט: וואָס טוט דאָ פּלוצלינג אַזאַ גרויסע צעיושעטע באַנדע פּאָליציי? פאַרשידענע ווערסיעס זיינען דעם אָוונט אומגעגאַנגען. מען האָט גע־זאָגט, אַז מען שיקט זיי צום פראָנט, אַנדערע האָבן דערציילט, אַז דאָס גרייטן זיי זיך פאָרן אין די וועלדער אויף אָבלאַוועס נאָך די ערשטע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן זיך אָנגע־הויבן צו באַווייזן. מיט אַ שווער געמיט איז מען געגאַנגען שלאָפן. דער שלאָף האָט אָבער קיינעם ניט גענומען, מען איז געווען וואַך אין געטאָ אַ גאַנצע נאַכט.

זייער פרי האָבן די ערשטע זון־שטראַלן אָנגעהויבן שיינען אין זייער פולער פּראַכט איבער דעם געטאָ. קוים 5 אַ זייגער פרי, ווען אונדזערס אַ שכנה איז אַרויס נאָך וואַסער צום ברונעם האָט זי געטראָפן עפּענענדיק די טיר אַ שוואַרצן טייוול, אַ פּוילישן פּאָלי־ציאַנט מיט דער ביקס געווענדעט צו איר ברוסט און באַפוילן מיט אַ מערדעריש קול אַריינגיין צוריק אין הויז. די פרוי האָט אונדז האַלב־שלעפעריקע אויפגעוועקט. צוגייענדיק צום פענצטער האָבן מיר באַמערקט, אַז אַלע גאַסן און געסלעך זיינען שטרענג באַוואַכט פון הונדערטער פּאָליציאַנטן, באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז די פיס. וועגן אַרויסגיין נאָך וואַסער אָדער עסן, איז שוין קיין רייד ניט געווען. שטייענדיק ביים פענצטער איז מיר פּלוצלינג דורכגעפלויגן אַ קויל נעבן פּנים און אין אַ סעקונדע אַרום האָט זיך דערהערט אַ שרעק־

לעכער קנאַל מיט אַ האַרצרייסנדיק פרויען־געוויין, וואָס האָט אויפגעציטערט די שטיל־קייט פון פּרעכטיקן מאַי־פרימאָרגן אַרום. גלייך האָט זיך אַריינגעריסן צו אונדז אַ שכנטע[1] פון צווייטן הויז מיט צעשויבערטע האָר און מיט אַ ווילד אוממענטשלעך געוויין: „דאָק־טאָר, ראַטעוועט מיין קינד!״. אָבער, אַן אַכזריותדיקער קוק פון אַ פּוילישן פּאָליציאַנט מיט דער ביקס געווענדעט צו מיר, האָט פאַרשטעלט דעם וועג. איך האָב אָנגעטאָן מיין באַנד מיטן רויטן קרייץ און אַרויסגעלאָפן מיט דער פרוי, וועלכע האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. אויפן צווייטן הויף, הארט לעבן פאַרקאַן, האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר מיר אַ שרעקלעך בילד. אַ יונג, בילד־שיין מיידל פון 16 יאָר איז געלעגן אין אַ טייך בלוט שוין אָן סימנים פון לעבן. די מוטער האָט מיר אין אַ האַרצרייסנדיק געוויין דערציילט, אַז איר טאָכטער, ניט ווייסנדיק וואָס דאָ קומט פאָר, איז אַרויס דערלידיקן אַ פיזיאָלאָגיש געברויך און געפאַלן נישט אויסריידנדיק קיין וואָרט. די קויל האָט זי געטראָפן גלייך אין קאָפּ. אירע שיינע גאָלדענע געקרייזלטע האָר זיינען געווען באַשפּריצט מיט בלוט און שטיקלעך פון איר מוח.

אַ טרויעריקער בין איך דורכגעלאָפן צוריק די גאַס און פאַרשטאַנען, אַז אונדזערע שעהען זיינען שוין געציילטע. נאָך מיטאָג האָט מען געגעבן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש פאַר עטלעכע מיטגלידער פון יודענראַט און די דאָקטוירים אַרויסצוגיין אין דרינגענדיקע פאַלן. מיר האָבן געפילט, אַז ס׳הענגט אין דער לופטן אַ שרעקלעך אומגליק. אָבער ביזן לעצטן מאָמענט האָט מען ניט געוואָלט גלייבן. דעם זעלבן טאָג, אין אָונט, האָט אַ ידיעה פון אַ פויער, וואָס איז געקומען פון וועג, עלעקטריזירט דאָס גאַנצע געטאָ. ער האָט דער־ציילט, אַז אַלע יידישע געטאָס פון גאַנצן לידער קרייז זיינען באַוואַכט מיט טויזנטער פּאָליציאַנטן און ס.ס.־לייט.

אויפן דריטן טאָג, דעם 11טן מאַי, האָט דער שטאַבס־לייטער, ווינדיש, אַרויסגערופן דעם יודענראַט און אָנגעזאָגט אַ פריילעכע בשורה, אַז פון איוויער געטאָ ווערט אַראָפּ־גענומען דער גזר־דין, ווייל זיי אַרבעטן גוט, און געהייסן ברענגען 150 רובל אין גאָלד. די יודענראַטלער האָבן נאַאיוו געגלייבט, אים געדאַנקט און צוגעזאָגט ביז מאָרגן פרי צו שאַפן דאָס געלט. אין געטאָ איז ווי אַ בליץ אַריבער די ידיעה. מען האָט זיך אָנגעהויבן ווינטשן מזל־טוב דורך די פענצטער. מען האָט געפּרוווט אַרויסגיין פון די הייזער, אָבער די זעלבע מערדער זיינען געשטאַנען אויף זייערע ערטער. מען האָט בלויז דערלויבט אַרויסגיין צום ברונעם נאָך וואַסער אַ שעה צייט. עס איז געווען מאָדנע אומפאַרשטענדלעך, פאַרוואָס מען האָט ניט אַראָפּגענומען די מערדערישע וואַך פון די יידישע הייזער. דאָס ערשטע מאָל, זינט פיר נעכט, האָבן מיר זיך אויסגעטאָן און איינגעשלאָפן מיט אַ האַרטן, קאָש־מאַרפולן שלאָף.

דעם 12טן מאַי, 5 אַ זייגער אין דער פרי, האָבן שוין אונדז די שיך מיט די אייזערנע טשוועקעס פון דער זשאַנדאַרמעריע אויפגעוועקט. באַלד האָבן זיך באַוויזן מחנות פּאָלי־

[1] האַשע־טויבע, די פרוי פון מלך בלאָך, וועלכער איז אומגעקומען אין דער שחיטה פון דער אינטעליגענץ. די דערשאָסענע איז געווען זייער עלטסטע טאָכטער. די מאַמע אַליין מיט די אַנדערע טעכטער זיינער דערשאָסן געוואָרן אין 3 טעג נאָך דעם...

ר ע ד.

ציאַנטן מיט נאַהייקעס אין די הייזער. באַפוילן גלייך לויפן צום מאַרק, ניט דערלויבנדיק אַפילו אָנטאָן די מלבושים. מענטשן זיינען געלאָפן אַפילו אין די אונטערוועש, געיאָגט מיט נאַהייקעס. מאַמעס מיט זייגקינדער אויף די הענט, אַלטע לייט און פרויען אונטער אַ האָגל פון קלעפּ זיינען געלאָפן צום מאַרק.

אָנקומענדיק אַהין מיט מיין פרוי האָב איך שוין געטראָפן טויזנטער יידן זיצנדיק אויף די קני פון אַלע זייטן אַרומגערינגלט מיט מאַשין־געווער. בלויז פאַרן אויפהייבן זיך פון אָרט זיינען שוין עטלעכע דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

עס איז געווען אַ שיינער מאַי־טאָג די פרישע גרינקייט פון די נאָענטע אַרומיקע פעלדער, דער אַראָמאַט פון די ערשטע בעז־בלומען האָט באַצויבערט די לופט. אַלץ האָט זיך געוועקט צו אַ ניי לעבן. די פייגעלעך האָבן געזונגען. און מיר... קרוב פינף טויזנט יידן זיינען געשטאַנען אויף די קני אויפן גרויסן מאַרק, ווי ווילדע חיות, אַרומגערינגלט פון הונדערטער ס.ס.־מענער, פוילישע און ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן, וועלכע זיינען געווען באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס. ביקסן, מאַשין־געווער פון כלערליי טיפּן געווענדעט צו אונדז — צעבראָכענע, אָפּגעריסענע, הונגעריקע מענטשן, פרויען, קינדער און אַלטע לייט. הילפלאָז, ווי פאַרמשפטע צום טויט, געוואַרט אויף דער עקזעקוציע. אַ שטיל האַרץ־רייסנדיק געוויין פון מוטערס, יידישע האַרציקע מאַמעס, וועלכע האָבן געהאַלטן אויף זייערע הענט און געטוליעט צו זיך שלאָפנדיקע משהלעך, שלמהלעך, אסתרקעס אין שרהלעך. שטילע תפילות פון פרומע יידן מיט טליתים אונטער די הענט, האָבן איבער־געריסן די טויטע שטילקייט. עס איז געווען אַ בילד וואָס איז גרענעצלאָז אין זיין טראַגיק.

פלוצלינג האָט אונדז פאַרטויבט דאָס גערויש פון אָנגעקומענע דריי גרויסע לאַסט־אויטאָס פאַרדעקטע, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעבן אונדז. באַלד האָט זיך דער־הערט אַ ווילד שיכור געלעכטער פון פינצטערע פאַרשוינען, וועלכע זיינען געזסן אין די אויטאָס. הויכע אויסגעשרייען אין דער ליטווישער שפּראַך. אין יעדן אויטאָ האָבן מיר געזען דייטלעך 30 באַוואָפנטע ליטווישע מערדער מיט מאַשין־געווער, וועלכע האָבן די גאַנצע צייט געשעפּט בראָנפן פון עטלעכע גרויסע פעסער. זיי האָבן געוויזן מיט זייערע הענט איבער די העלדזער, אַז אונדזער לעבן וועט באַלד אויסגעלאָשן ווערן. מיר האָבן אין זיי אינסטינקטיוו דערקענט, אַז דאָס זיינען אונדזערע תלינים. ווי אַ שוואַרצער מלאך־המות האָבן זיי אויסגעצויגן זייערע פינצטערע פליגל איבער דער הייליקער עדה יידן. מיר האָבן געפילט, אַז אונדזערע מינוטן זיינען געציילטע. באַלד האָט זיך באַוויזן אויף אַ מאָטאָציקל, אַ הויכער, גראָבער ס.ס.־מאַן מיט מערדערישע בלוט־פאַרלאָפענע אויגן. ער האָט געגעבן אַ באַפעל, אַז די יידן זאָלן גיין נאָך אים. אונדזערע פיס זיינען איינגעשרומפּן געוואָרן פון די עטלעכע שעה שטיין אויף די קני. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער וועג — דער טרויעריקער וועג פון מענטשן, וואָס גייען צום טויט מיט די לעצטע כוחות.

אַ שטילע, טרויעריקע פּראָצעסיע, אָן געוויינען, האַלב באַוווסטלאָז, האָט זיך גערוקט פאָרויס — די הייליקע עדה יידן — געגאַנגען על קידוש השם. שטילע תפילות האָבן זיך איבערגעריסן צוליב די אָפטע קנאַלן פון די מערדער איבער שוואַכע עלטערע מענטשן אָדער קינדער, וועלכע האָבן ניט געקענט נאָכגיין. עס ליגן שוין הרוגים פון אַלע זייטן,

עס גיסט זיך שוין בלוט פון די הייליקע קרבנות. יונגע העלדישע בחורים לויפן שוין פון די רייען, ראַנגלען זיך מיט די מערדער און פאַלן ווי די סנאָפּעס פון דעם קוילן־האָגל פון דער שוואַרצער פּאָליציי. דאָ ראַנגלט זיך אַ העלדישער בחור, אהרן טאַבאַטשניק, אַן אָפּ־טייקערס אַ זון פון לעכעוויטש מיט אַ פּוילישן מערדער, אַ פּאָליציאַנט. ער האָט אים איינגעביסן דעם גאָרגל, אָבער דער מערדער האָט אים אַוועקגעלייגט מיט אַ שאָס אין האַרצן.

מען טרעט שוין ניט ווי מענטשן, נאָר ווי שאָטנס פון מענטשן. די פיס גייען אויטאָ־מאַטיש. דער קאָפּ קלערט שוין ניט. דאָס האַרץ פילט שוין ניט. נאָר פלוצלינג, ביי אַ קרייצונג פון צוויי גאַסן, שטייט אַ באַנדע מערדער, ס.ס.־אָפיצירן, דער פּוילישער ביר־גערמייסטער, דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט [2]. מען פאָדערט שטרענג ביי די פאַרבייגייענדיקע, דערשראָקענע און פאַרפייניקטע יידן די דאָקומענטן. הונדערט באַפעלט מען גיין גלייך באַרג־אַראָפּ צו די צוגעגרייטע גריבער אין דערבייאיקן וועלדל, איינציקע נאָר הייסט מען אַריינגיין אין דערבייאיקן גאָסל. האַלב אומבאַוווסטזיניק רייסן זיך אַלע אין דעם גאַסל, אָבער אַ קנאַל פון הייס געווער, אַ שמיץ פון אַ נאַהייקע רעגולירט די טרויער־פּראָצעסיע, וואָס ציט זיך ווייטער. עס קומט מיין ריי. איך גיי און פיל שוין ניט צי איך בין דאָס טאַקע. מיין פרוי נעבן מיר ציטערט און וויינט מיט הייסע טרערן: „גאָט, ראַטעווע אונדז!", „טייערע מאַמע, ראַטעווע אונדזער יונג לעבן!"

איך טראָג מיין רויטן קריין אויף דעם לינקן אָרעם, איך וויַיז אָן אויטאָמאַטיש, אַז איך בין אַ דאָקטאָר, אָבער אַ שמיץ פון דער נאַהייקע איבער אונדזערע קעפּ מיט אַ קנאַל אין דער לופט האָט איבערגעריסן מיין פרויס ציטער. אַ ריטשקעלע וואַרעם בלוט רינט מיר שוין איבערן פּנים און מיר גייען צום טויט... אָבער אַן אומגלויבלעכער אויגנבליק, מיר זיינען שוין פּופציק מעטער פון דער בלוטיקער באַנדע מערדער. אַ הילכיקער טעמ־פּער געשריי אין דער לופט: „אַרצט צוריק!", האָט אונדז באַפוילן גיין צוריק. עס האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, אַז אין דער לעצטער מינוט איז אָנגעקומען אַ שטאַפעט און אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל פאַרלויפיק לאָזן לעבן די עטלעכע יידישע דאָקטוירים. באַלד האָט מען אונדז צוגעפירט אין אַ געסל, ווו עטלעכע הונדערט יידן פון דער גאַנצער פינף טויזנטיקער עדה, זיינען ווידער געשטאַנען אויף די קני. אַ שיסעריי פון אויטאָמאַטן האָט געשניטן די לופט ווי מיט מעסערס. דאָס האָבן שוין די מערדער אומגעבראַכט אונדזערע נאָענטע און טייערע, מיט וועמען מיר זיינען נאָר־וואָס געשטאַנען צוזאַמען אין די רייען... פאַרשטיקטע געוויינען פון יוגנטלעכע, וועלכע מען האָט אָפּגעריסן פון זייערע עלטערן. עלטערן פון וועמען מען האָט אַרויסגעריסן זייערע קינדער. אַ קליינע פאַמיליע פון אַ מאַן, אַ פרוי און קינדערלעך וויינען נאָך דער אַלטער מוטער, וועלכע מען האָט נאָר וואָס אָפּגעריסן פון זיי.

מיר זיינען ווידער געזעסן און געוואַרט אויף אונדזער געהיימנישפולן גורל. באַלד

[2] ביים סאָרטירן צום לעבן און טויט זיינען געשטאַנען: דער שטאַבס־לייטער פון לידער געביטס־קאָמיסאַריאַט, ווינדיש, דער „מייסטער" פון דער איוויער זשאַנדאַרמעריע, באַיער, דער שעף פון לידער ס.ד., ווערנער און דער איוויער בירגערמייסטער, דער פּאָליאַק, ביאַלקאָווסקי.

ר ע ד.

האָט זיך באַוויזן דער רויטער תליז, אַ דייטשער ס.ס.־אָפיציר און געגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע זאָלן אָפּגעבן דאָס געלט און ווערטזאַכן, וואָס מען האָט ביי זיך. פאַר געפינען נאָך דעם באַפעל, ווערט מען גלייך דערשאָסן. ער האָט אויסגעשריען: „איר בלייבט לעבן!". אַ שטראָם הייס בלוט האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין פּנים. אַן אומגלויבלעכער געדאַנק איז דורכגעפלויגן. דער לעבנס־אינסטינקט איז אַזוי שטאַרק ביי אַ פאַרמשפּטן צום טויט. אַ יונגער ס.ס.־מאַן מיט אַ מערדעריש פּנים און ווייסע הענטשקעס האָט זיך באַוויזן און געהאַלטן אַ רעדע: „אייערע ברידער ווערן איצט באַשטראָפט פאַר אַ שווער פאַרברעכן קעגן דער דייטשער מאַכט. די שטראָף איז געווען פאַר אַרויסנעמען געווער פון די מיליטערישע סקלאַדעס אין לידע. מיר, „דאָס נאָבעלע דייטשע פאָלק" זיינען געצוואונגען צו פירן קריג יעדע 25 יאָר צוליב אייך, פאַרשאָלטענע יידן. פאַרלייפיק בלייבט איר לעבן, אָבער זייט וויסן, אַז אייער לעבן איז אָפּהענגיק פון דעם נצחון אויף אונדזערע פראָנטן. קיין איינער פון אייך וועט ניט בלייבן לעבן, אויב אונדזער העלדישע אַרמיי וועט זיך דאַרפן צוריקציען כאָטש אויף איין טריט"...

פאַרחושכטע, פאַרשמאַכטע, פינצטערע שאָטנס פון מענטשן, האָבן מיר זיך, אונטער אַ שטרענגער שמירה, אומגעקערט אין עטלעכע קליינע געסלעך: אַן עדה פון קוים 1200 יידן פון די פינף טויזנט... צוויי קילאָמעטער פון איוויע, אינעם נאָענטן וועלדל, האָבן די הייליקע און טייערע קרבנות אויסגעהויכט זייערע נשמות. גייענדיק צוריק אין געטאָ האָט אונדז געטראָפן שוין אַ לאַנגער קאַראַוואַן פון 40 פויערישע פורן מיט פאַרבלוטיקטע זאַכן פון אונדזערע הייליקע, אומשולדיקע קרבנות, וועמענס בלוט עס שרייט פון דער ערד: נקמה פון די מערדער פאַר אונדזער יונג פאַרשניטן לעבן. אַן אייביקע קללה אויף דעם בלוטדורשטיקן דייטשן פאָלק מיט זיינע אַרויסהעלפער פון די אַנדערע פעלקער, וועלכע האָבן אונדז מיט אונדזערע קינדער אומגעבראַכט אומשולדיק אויף אַזאַ גרויזאַמען אופן!

אין אויגוסט 1944 [3], אין אַ שטילן זומער פאַרנאַכט בין איך געשטאַנען אַלס אַ רעגי־רונגס־דאָקטאָר, דעלעגירט צו אַ ספּעציעלער קאָמיסיע פון מאָסקווע, אַ געשיקטע אויס־צופאָרשן די „דייטשע קריגס־פאַרברעכנס". אַ באַנדע אָפּגעריסענע דייטשע געפאַנגענע מיט פינצטערע פּנימער האָבן אויפגעגראָבן דעם גרויסן הייליקן קבר פון דער עדה קדושים. שטיל זיינען מיר געשטאַנען, אַרום 30—40 איינציקע נפשות, אויסגעוואָגלטע אין די וועלדער, אין גריבער און פעלדער, ניסים־יידן, געבליבענע פון דער גאַנצער עדה פון די פינף טויזנט יידן פון איוויער געטאָ. אַ האַרצרייסנדיק געוויין פון קינדער, וועלכע האָבן דערקענט אין גרוב זייער באָבען נאָך די זאַכן, האָבן איבערגעריסן די טראַגישע שטילקייט אין פאַרנאַכטיקן חלל. הייסע טרערן זיינען געגרונען פון אונדזערע אויגן. אַ פייערדיקע זון אין פלאַמען, רויט פון חרפּה, איז פאַרגאַנגען אויפן האָריזאָנט. פייגעלעך זיינען אומבאַוועגלעך געשטאַנען אויף די געדיכטע אַרומיקעביימער. סנאָפּעס געלע, אָפּגעשניטענע תבואה אויף אַ נאָענט פויעריש פעלד. אַ שטילע תפילה האָט זיך געטראָגן ווי אונדזער קדיש ביי דעם אָפענעם קבר אין דער שטילקייט פונעם זומערדיקן פאַרנאַכט אַרום...

[3] לויט אַ צווייטער ווערסיע איז עס געווען אַפּריל 1945. רעד.

אלימלך (מישע) מלמד / תל־אביב

מיר האָבן פאַרשאָטן די גריבער פון די קדושים

אין די נאָכמיטאָג־שעהן פון דעם 12טן מאַי 1942 יאָר, נאָך דער שרעקלעכער שחיטה, האָט מען אונדז, די לעבנגעבליבענע 1200 מאַן, מענער און פרויען, אַוועקגעפירט אויפן מאַרק־פּלאַץ נעבן די קראָמען, און דאָרט האָט ווינדיש, דער שטאַבס־לייטער פון לידער געביטס־קאָמיסאַריאַט, געהאַלטן זיין באַוווסטע רעדע: „פּאָרלויפּיק בלייבט איר לעבן — האָט ער געזאָגט — אייער ווייטערדיקער גורל, איז אָפּהענגיק פון די דערפּאָלגן פון דער דייטשער אַרמיי אויפן פראָנט. איר האָט געוואָלט דעם קריג, האָט איר אים!”.

נאָך דער רעדע האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין די געטאָ־געסלעך. פאַרן געטאָ האָבן די דייטשן באַשטימט די ריי (ריאַד) הייזער, וואָס געפינט זיך הינטער די מאַרק־קראָמען ביזן אָנהויב פון נאָוואָרעדקער גאַס. דאָס ביסל לעבנגעבליבענע ייִדן זיינען אַריין אין די געציילטע, ווייניקע הייזער און געזוכט אַ פּלאַץ פאַר זיך און פאַר די משפחות. דער מוח האָט נאָך נישט תופס געווען דעם גרויזאַמען אַקט פון באַרבאַרישן מאַסן־מאָרד: מענטשן זיינען אַרומגעגאַנגען ווי געפּלעפּטע, האַלב־משוגענע. די דייטשן האָבן דערלויבט אַריבערצופירן די דערשאָסענע, אַלטע און קראַנקע פון די הייזער אויפן בית־עלמין.

באַלד נאָכן אַריינגייך אין די הייזער, זיינען אַריינגעלאָפן אין געטאָ פּוילישע פּאָליציאַנטן און האָבן געכאַפּט יונגע מענער. אין געטאָ איז געוואָרן אַ פּאַניק: מיך מיט מיין ברודער, פימע ז״ל און נאָך 50 יוגנטלעכע האָט מען געכאַפּט און קאָנצענטרירט נעבן דער געבײַדע פון דער פּוילישער פּאָליציי. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט האָט פאַר אונדז געהאַלטן אַ רעדע: „האָט נישט מורא, עס וועט אייך גאָרניט געשען. איר גייט בלויז פאַרשיטן די גריבער”. מען האָט אונדז געגעבן רידלען און אונטער אַ וואַך פון 10—15 פּאָליציאַנטן זיינען מיר געגאַנגען אין דער ריכטונג פון סטאָניעוויטשער וועלדל. דער וועג פון קלויסטער ביז די גריבער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ שרעקלעך בילד: צעריסענע געלט־באַנקנאָטן, פאַרשידענע מלבושים, און קאַליוזשעס מיט פאַרטרוקנט בלוט. מיר זיינען געגאַנגען ווי פאַרהיפּנאָטיזירטע, ניט גלויבנדיק אונדזערע אייגענע אויגן.

בערך 50 מעטער פון סטאַניעוויטשער וואַלד און 150 מעטער פונעם וועג קיין סטאַניעוויטש, האָבן מיר דערזען צוויי פּאַראַלעלע גריבער, 30 מעטער די לענג, 4—5 מעטער די ברייט און בערך 2—3 מעטער די טיף. די גריבער זיינען געווען פול מיט נאַקעטע און האַלב־נאַקעטע קערפּערס פון פרויען, מענער, קינדער און זקנים. נעבן די גריבער

זיינען געווען קופּעס מיט מלבושים, וועש און שיך. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז מען האָט די קרבנות געצווונגען זיך אויסצוטאָן פאַרן טויט. דאָס בילד פון די גריבער וועט קיינמאָל ניט פאַרשווינדן פון מיינע אויגן. **די אומשולדיקע קרבנות פון די נאַצישע בעסטיעס זיינען געלעגן אין פאַרשידענע פּאָזעס: איינע אויף די אַנדערע, אין און נעבן די גריבער.** אַ טייל פון די קרבנות האָט נאָך געזשיפּעט...

בערך 50—60 פּוילישע פּאָליציאַנטן און דייטשע זשאַנדאַרמען זיינען אַרומגעגאַנגען ווי ווילדע חיות אַרום די גריבער, און געשאָסן אין די, וואָס האָבן נאָך געוויזן סימנים

גויות ושלדי הקדושים בבורות־המות ע״י סטונביץ׳ אחרי חשיפתם ע״י הועדה הממלכתית הסובייטית לחקירת פשעי הנאַצים (אפריל, 1945). הי״ד.

די סקעלעטן פון די קדושים אין די מאַסן־קברים בעת דער עקסהומאַציע דורך דער סאָוויעטישער קאָמיסיע צו פאָרשן די נאַצישע פאַרברעכנס (אַפּריל, 1945). הי״ד.

פון לעבן. 15—20 מעטער פון די גריבער האָט אַ גרופּע ליטווישע זעלנער אין גרינע מונדירן, פונאַנדערגענומען אַ פּאָזיציע פון אַ פּולעמיאָט, פון וועלכן מען האָט פריער געשאָסן אויף די קרבנות...

לויט אַ באַפעל האָבן מיר אַריינגעלייגט אין די גריבער די קערפּערס, וועלכע זיינען געלעגן אַרום זיי. אַ גרופּע יידן איז אַריין אין די גריבער און גענומען אויסגלייכן די קערפּערס. באַלד איז אָנגעפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ מיט עטלעכע פעסלעך מיט כלאָר. דער שטאַבס־לייטער, ווינדיש, וועלכער איז אויך אָנגעקומען, האָט געהייסן באַגיסן די קערפּערס מיט כלאָר און נאָך דעם פאַרשיטן מיט ערד. ער האָט ציניש, אומפאַרשעמט, באַפוילן: — „פאַרשיטן זי דיזע שייסע"...

איך בין געשטאַנען נעבן דעם ערשטן גרוב און באַגאָסן די קערפּערס מיט כלאָר... פּלוצלינג האָב איך דערהערט אַ קול: „חברים, ראַטעוועט מיך, איך וויל לעבן!". איך האָב באַלד דערקענט די 18־יאָריקע עלקע קעסלער, זי איז געווען בלויז פאַרוווּנדעט. איר דראַמאַטישע שטים האָט אויך דערהערט אַ פּוילישער פּאָליציאַנט, און ביז מיר האָבן זיך אָריענטירט, ווי אַזוי צו ראַטעווען איר, האָט ער איר דערשאָסן מיט צוויי קוילן.

עטלעכע מינוט שפּעטער, האָב איך ווידער דערהערט אַ קול: חיה נאַכימאָווסקי פון שטעטל טראַב, איז געלעגן פאַרדעקט, אונטער עטלעכע קערפּערס. זי איז אפילו ניט געווען פאַרוווּנדעט: „ראַטעוועט מיך, ראַטעוועט מיך!" — האָט זי געשריען צו אונדז. איר שטימע איז געווען ווי אַ קול, וואָס קומט פון אונטער דער ערד. איך שאַיקע קאַזלאָווסקי פון טראַב איז געווען בלויז פאַרוווּנדעט. מיר האָבן זיך שנעל באַראַטן מיטן טראַבער רבס זון, וועלכער האָט געאַרבעט אין דער זשאַנדאַרמעריע. איך מיט עטלעכע חברים האָבן אַראָפּגעוואָרפן אין גרוב אַ פּאָר הויזן מיט אַ בלוזקע, ווייל די פרוי נאַכימאָווסקי איז געווען אין גאַנצן נאַקעט. דער טראַבער רבס זון האָט געפּרובירט אָפּציען פון אָרט און פאַררעדן דעם עסטרייכישן זשאַנדאַרם, קאַראַל, וועלכע איז געשטאַנען ניט ווייט פון דעם פּלאַץ. דאָך האָט דער זשאַנדאַרם דערזען, אַז עס איז עפּעס וואָס געשען. ער איז צוגעגאַנגען און געזאָגט: „עס וועט זיין בעסער פאַר אייך און פאַר איר אויב איך וועל איר דערשיסן". פאַר אונדז אין די אויגן האָט ער אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און בעסטיאַליש איר דערשאָסן. אַזוינע פאַלן זיינען געווען אַ סך.

מיר האָבן געהערט שטימען און קרעכצן פון אַלע זייטן; די פּאָליציאַנטן און די זשאַנדאַרמען האָבן געשאָסן אין די גריבער אויף די קערפּערס, וואָס האָבן זיך נאָך געגעבן אַ צאַפּל.

איך האָב דערקענט אונדזער שכנס ייִנגעלע, דעם 6־יאָריקן משה אלי עפּשטיין, ער האָט זיך געגעבן אַ ריר און איז באַלד דערשאָסן געוואָרן.

עס איז געווען שווער צו דערקענען די קרבנות; זיי זיינען געווען פאַרגאָסן מיט בלוט און מיט מאַרך. אַ טייל פון זיי האָט געהאַט געפערלעכע לעכער אין די קעפּ, (דום־דום־קוילן?). דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען נאַקעט אָדער אין אונטערוועש. איינצלנע האָבן, ווייזט אויס, קאַטעגאָריש זיך אָפּגעזאָגט אויסצוטאָן זיך פאַרן טויט און זיינען דערשאָסן געווען אין די בגדים. דער שלאַנקער, שיינער ניאָמקע מאַילאָוויטש, איז געלעגן אין די מלבושים מיט אַ גרויסן לאָך אין קאָפּ. מיר האָבן געאַרבעט ווי אין

אַ געשפּענסט; פאַרשאָטן די גריבער מיט כלאָר און ערד, די אויגן האָבן געזוכט קרובים און באַקאַנטע. פון צייט־צו־צייט האָבן מיר געהערט אַ האַרצרייסנדיקן, ספּאַזמאַטישן געוויין פון איינעם פון די אַרבעטער, וואָס האָט דערקענט משפחה צווישן די קרבנות...

די ס.ס.־מענער וועלכע האָבן זיך שוין גענוג אָנגעזאַפּט מיט יידיש בלוט, האָבן פאַרלאָזט דעם פּלאַץ און איבערגעלאָזט נאָר די פּוילישע פּאָליציאַנטן. צווישן די פּאָליציאַנטן זיינען געווען באַוווּסטע אינטערזוועלטניקעס, ווי: זשוקאָווסקי, סיעלסקי, זשעבריק, מוליציע א. אַנד. זיי האָבן אונדז דערציילט וועגן די לעצטע ווערטער, וואָס גוטע גאָלדבערג האָט געזאָגט צו די דייטשן, פאַרן אַריינגיין אין גרוב: — „די וועלט וועט אייך ניט שווייגן און דאָס אומשולדיקע בלוט וועט אַרויסרופן אַ שרעקלעכע נקמה!". זי האָט זיי געוואָרנט, אַז ווען זיי וועלן זיך אומקערן אַהיים, וועלן זיי געפינען אויך זייערע ווייבער און קינדער אויסגעשאָסענע.

די פּאָליציאַנטן האָבן אונדז אויך דערציילט וועגן ראַשקע גאסקינד (מאַרגאָלין), וועלכע האָט פאַרן טויט געשריגן צו די דייטשן: „פאַר דעם אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלוט פון די יידן, וועט איר מוזן באַצאָלן מיט אייער אייגענעם בלוט און מיט אייערע קינדערס בלוט!" זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז גרופּעס יידן האָבן פּרובירט צו אַנטלויפן, אָבער די קוילן פון די פּולעמיאָטן און אויטאָמאַטן האָבן זיי אַנידערגעלייגט.

די זון פונעם שיינעם מאַי־טאָג, האָט שוין אָנגעהויבן פאַרגיין, ווען מיר האָבן פאַרענדיקט די אַרבעט. די גריבער זענען געוואָרן פאַרשאָטן, דאָרטן זענען געלעגן די קערפּערס פון קרוב 2.500 יידן פון איוויע און די שכנישע שטעטלעך: טראַב, ליפּנישאָק, באָריסאָווקע, באַקשט און אַנדערע שכנישע ישובים. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און געהייסן גיין צוריק אין געטאָ. אַפּאַטישע, צעבראָכענע און שטילשווייגנדיקע, זיינען מיר געגאַנגען, ווי געקומענע פון אַן אַנדער וועלט. עס איז שוין געווען גוט פינצטער, ווען מען האָט אונדז צוריקגעבראַכט צו די אומגליקלעכע, אַזוי ווייניק לעבנגעבליבענע יתומים אין איוויער געטאָ.

יענע שעה, פון פאַרשיטן די גריבער, וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן... די סצענעס וועלן שטענדיק שטיין פאַר מיינע אויגן און רופן צו נקמה!

משה קאַגאַנאָוויטש / תל־אביב

פון דער גרויסער שחיטה ביז דער ליקווידאַציע פון געטאָ

(12 מאַי 1942 — 20 יאַנואַר 1943)

אַ פאָלק פון יתומים...

מיט אונטערגעבראָכענע פיס, בלוטיקבדיקע הערצער, אין גאַנצן מטושטשע, האָבן מיר זיך צעשאָטן איבער די הייזער אין מאַרק, וואָס הינטערן ריאַד קראָמען און אַ פּאָר דערנעבנדיקע געסלעך — דער נייער געטאָ פאַר די קנאַפּע 1300 לעבנגעבליבענע ייִדן. נאָך מנחה־דאַווענען האָבן אַלע אָן אויסנאַם געזאָגט קדיש. פון הונדערטער פאַמיליעס איז ניט געבליבן קיין שריד ופליט... קיינער וויינט ניט. עס איז אויסגעטריקנט געוואָרן דער קוואַל פון טרערן... בעצם, וואָס איז דאָ צו וויינען? אויך מיר זיינען דאָך „ציטווייליקע" לויט די רייד פון שטאַבס־לייטער זווינדיש, און אונדזער גורל איז גאָר פאַרבונדן מיטן זיג פון די פאַרטיליקער פון אונדזער פאָלק...

די פוילישע פּאָליציסטן, וואָס זיינען געווען ביי די גריבער בעת דער „אַקציע", וויסן צו דערציילן שוידערלעכע און האַרצרייסנדיקע דערציילונגען, ווי אַזוי דער פאָטאָגראַף לייב קאַלמאַנאָוויטש האָט זיך אין גרוב צעקושט מיט זיין פרוי און טאָכטער, ווי אַזוי יידישע מיידלעך האָבן זיך בשום אופן ניט געוואָלט אויסטאָן נאַקעט און מען האָט זיי געמוזט דערשיסן האַלב־אָנגעטועגע; ווי אַזוי בחורים האָבן געמאַכט פּאַריאַנשטע פרוון פון אַנטלויפן און זיינען אונטערגעשניטן געוואָרן דורך די נאָכיאָגנדיקע קוילן; ווי אַזוי גוטע גאָלדבערג, ראַשקע גאָסקינד א"אַ פרויען האָבן גערעדט צו די ליטווישע רוצחים און זיי געדראָט מיט אַ שרעקלעכער נקמה; ווי אַזוי מען האָט צעזעצט נעבן קלויסטער די קרוב 2500 ייִדן און פאַרגעלייענט פאַר זיי אַ טויט־אורטייל, אידער מען האָט זיי געפירט גרופּעסווייז צו די גריבער; ווי אַזוי פאַמיליעס געאָרעמט זיינען געגאַנגען פייערלעך צום טויט, ווי אַזוי די קרבנות האָבן דעם גאַנצן וועג צעריסן די געלט־באַנקנאָטן און פאַרניכטעט יעדן ווערטפולן חפץ; ווי אַזוי אונדזערע ליבהאַרציקע שכנים פון דור־דורות, די סטאָנעוויטשער גוים האָבן זיך געוואָרפן אַראָפּרייסן די פינגערלעך און אוירינג־לעך פון די נאָך וואַרעמע פאַרבלוטיקטע קערפּערס...

אַ שוידער כאַפּט אָרום, ס'בלוט ווערט פאַרגליווערט אין די אָדערן הערנדיק די גרויל־געשיכטעס...

די איבערגעלאָזטע צום לעבן (בערך 30 פּראָצענט), זיינען בעיקר יונגע אַרבעטס־

פעיקע מענער, אָדער ווי די דייטשן זאָגן „בוצלעכע יודן". גרויסע פאַמיליעס מיט קליינע קינדער, זקנים און סתם מענטשן מיט ניט קיין געזונטן אויסזען, זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן בעת דער סעלעקציע „גראַדעאַוס", צו די גריבער. עס האָבן אַפילו ניט געהאָלפן די שיינען פון פאַכלייט. עס זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן צום טויט אַלע פאַמיליעס, וועמענס מענער זיינען דערמאָרדעט געוואָרן בעת דער שחיטה פון דער אינטעליגענץ (תשעה באָב 1941). פון דער יידישער פאָליציי זיינען געבליבן בלויז געציילטע. פון דער אינטעליגענץ זיינען איבערגעלאָזט געוואָרן בלויז די עטלעכע יידישע דאָקטוירים (מלמד, סיניוק, בערנסאָן, — דער אידעם פון הרב שאַצקעס, קאַפּלינסקי (פון באַקשט) און וואָלפאָוויטש (פון לידע) און דער יודענראַט, וועמען דער שטאַבסלייטער, ווינדיש, האָט צוגעזאָגט זייער לעבן פאַרן פּרייז פון גאָלד, וואָס איז צונויפגעקליבן געוואָרן מיט אַ טאָג פאַר דער גרויסער שחיטה, וואָס האָט געדאַרפט זיין אַ „פדיון הנפש" פאַר דער גאַנצער איוויער קהילה...

ווי געזאָגט, זיינען אין דער גרויסער שחיטה דערמאָרדעט געוואָרן בערך 2500 פּערזאָן (לויט אָפיציעלע דייטשע אָנגאַבן פון לידער געביטס־קאָמיסאַריאַט — 2482). זיי האָבן זיך פאַראייניקט מיט זייער מאַרטירער־טויט צו די 224 (אָדער 222) יידן, דערשאָסענע בעת דער שחיטה פון דער אינטעליגענץ (2 אויגוסט 1941) און געפונען זייער רו פון קדושים אין גריבער־קברים ביים ראַנד פון סטאָנעוויטשער וואַלד...

דער „יודענראַט" פּרוווט נאָרמאַליזירן דעם לעבן

דער איוויער יודענראַט איז באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן באַלד נאָך דער סעלעקציע, אינעם טאָג פון דער אינטעליגענץ־שחיטה, און אָנגעהאַלטן זיין הערשאַפט ביז דער פולער ליקווידאַציע פון געטאָ. אין יודענראַט זיינען אַריין: משה קאַפּאָלד, חיים־לייב דוואָרעצקי, בערנאַרד מלינאַרסקי, לייבמאַן (אַ דעווענישקער), יודל קאַבאַק, פּיווע אַלבערשטיין, חאָנע מאַלאַכאָווסקי און צאַלקע מיליקאָווסקי (פון זיי האָבן איבערגעלעבט די מלחמה בלויז: חיים־לייב דוואָרעצקי — אין ביעלסקיס אָטריאַד און פּיווע אַלבערשטיין אין אַ באַהעלטעניש ביי אַ פּויער. (געשטאָרבן אין קובאַ).

פאַקטיש זיינען די הערשער געווען קאַפּאָלד (פאָרזיצער), דוואָרעצקי און מלינאַרסקי (אַרבעטס־קראַפט). קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי איז געווען יואל גירשאָוויטש און זיין פאַרטרעטער, לייב קאַלמאַנאָוויטש (טראַב). די יידישע פּאָליציי האָט זיך רעקרוטירט בעיקר פון יוגנטלעכע פון די אַריינגעפירטע שטעטלעך.

דער ראַיאָן־קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער פּאָליציי איז געווען, מוליצע. פון דער שטאָטישער פּאָליציי דער זאַקאָשטשעלצער, באַלעסלאַוו זעבריק. אין די ערשטע חדשים פון דער אָקופּאַציע — שטשעפּאַנסקי.

דער ערשטער בירגערמייסטער איז געווען אַ לערער פון דער דייטשער שפּראַך אין „פּאָושעכנע", טריבלינג. שפּעטער האָט אים פאַרביטן יוזעף לעראַך, פאַרוואַלטער פון דער פּאָושעכנע שול) און גאָר גיך איז נאָמינירט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער, ביאַל־קאָווסקי (אין די ציטן פון דער פּוילישער הערשאַפט איז ער געווען סעקרעטאַר פון געריכט), וועלכער האָט רעגירט ביזן אַנטלויפן פון די דייטשן.

שעף פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע איז געווען, באַיער, אַן עסטרייכער.

דעם יודענראַט, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען, בעיקר, אויסצופירן די דייטשע רויב־ און עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק לגבי די יידן, איז ניט געווען וואָס מקנא צו זיין. די באַשטעלונגען, וואָס זיינען געפלאָסן פון אַלע זייטן אומאויפהערלעך, איז געווען שווער צו באַפרידיקן. יעדע מינוט האָט מען געדאַדפט אָפּשרייען גזרות, דערשיסונגען פון יחידים פאַר ניט אָפּהיטן די דייטשע דראַקאָנישע געזעצן, וועמענס שטראָף פאַרן קלענסטן חטא לגבי יידן, איז געווען טויט־שטראָף... מען האָט געמוזט צו שטעלן אַרבעטער פאַר דער לאָקאַלער מיליטערישער און ציווילער מאַכט און אויך לויט פאָדערונגען פון אויסער־לעכע פאַקטאָרן (לידער געביטס־קאָמיסאַר, טאָדט־געזעלשאַפט א. אַנד.).

דער יודענראַט האָט פון דאָס ניי אָרגאַניזירט די וואַרשטאַטן, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דער ניט־יידישער באַפעלקערונג. זיי האָבן כסדר איבערגעחזרט די ווערטער פון לידער געביטס־קאָמיסאַר, האַנוועג, אַז מיר פאַרדינען דעם לעבן דורך אונדזער אַרבעט... מיט דער הילף פון דער יידישער פּאָליציי האָבן זיי כסדר געמאָנט גאָלד און ווערטפולע זאַכן, פון אַ באַפעלקערונג, וואָס איז דערגאַנגען צו דער לעצטער סטאַדיע פון אויס־פּרעסונג און נויט. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז עס זיינען געווען פיל טענות צו זיי. די אומגליקלעכע יידן האָבן אויסגעביטן זייערע לעצטע מלבושים און מעבל פאַר עסנוואַרג. פאַר אַ שיבוש פלעגן די פויערים אַריבערפירן צו זיך כלערליי מעבל, מלבושים, בעט־געוואַנט און שווער פאַרהאָרעוועטע האָב־און־גוטס פון דור־דורות. מ'האָט גאָרניט גע־זשאַלעוועט, מען האָט געלעבט מיטן טאָג, ווייל קיינער האָט ניט געגלייבט, אַז מיר האָבן וועלכן עס איז שאַנס איבערצולעבן די מלחמה. דער יאוש און פאַטאַליזם האָט באַהערשט דאָס געטאָ און האָט דערפירט צו פולשטענדיקער אַפּאַטיע און איניציאַטיוולאָזיקייט...

די אונטערערדישע פּאַרטיזאַנער־אָרגאַניזאַציע אין געטאָ

אין די ערשטע חדשים פון אונדזער געטאָ־לעבן זיינען דערגאַנגען ידיעות וועגן אַ נייער כוואַליע פון שחיטות אין די שטעט און שטעטלעך פון ווייסרוסלאַנד. די ידיעות האָבן געבראַכט פויערים, וועלכע זיינען געפאָרן פאַר אַ פאַרגיטיקונג, לויטן אויפטראָג פון יודענראַט. די האָפענונגען, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ לאַנגע אָטעם־פויזע פון פאַר־העלטנישמעסיקן רו, זיינען אויסגערונען, ניט געווען מער קיין אָרט פאַר אילוזיעס, וואָס דער יודענראַט האָט געפלעגט, כדי צו שטילן די געמיטער אין געטאָ...

אין דער זעלביקער צייט האָבן יידישע אַרבעטער, וועלכע זיינען אַרויס אַרבעטן מחוץ דער שטאָט, זיך אָנגעטראָפן מיט רוסישע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן געטראָגן רויטע שטערנס אויף זייערע היטלען. זיי אַליין האָבן נאָך ניט געפירט קיין קאַמפּס־אָפּע־ראַציעס און זיך באַגנוגנט מיט אויסבאַהאַלטן זיך אין די געדיכטע וועלדער. דאָך זיינען שוין אָנגעקניפּט געוואָרן פאַרבינדונגען.

אין דער זעלבער צייט האָבן פאַרלאָזן דעם איוויער געטאָ און אַוועק אין דער ריכ־טונג פון די באַקשטער וועלדער די איוויער: וועלע בלאָך און בערמאַן. זייער וועגוויזער איז געווען אַ באַקשטער בחור, וועלכער האָט גוט געקענט די אומגעגנט (נאָך דער מלחמה

האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי איז געלונגען, מיט דער הילף פון רוסישע פּאַרטיזאַנער, אַדורכגייך די פראָנט־ליניע און אָנקומען בשלום קיין רוסלאַנד. וועלע בלאָך לעבט אין קאַנאַדע; בערמאַן — אין ישראל). זייער אַוועקגיין האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין איוויער געטאָ און דערמוטיקט די יוגנט, וועלכע האָט געזוכט אַ וועג פון רעטונג.

מיר, אַ גרופּע יוגנטלעכע, האָבן אָנגעהויבן טראַכטן, אַז מען טאָר ניט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט. איך האָב געכאַפּט אַ שמועס מיט ד״ר אייזיק מלמד, מיט משה סטאָצקי און מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אַן אונטערערדישע פּאַרטיזאַנער־אָרגאַניזאַציע. איך האָב געפונען פאַר נייטיק איינצושליסן נאָך עטלעכע מענטשן, וועלכע איך האָב געקענט אַלס דרייסטע, וועלכע שרעקן זיך ניט פאַר געפאַרן. אַ באַזונדערס ווערטפולן חבר האָבן מיר געפונען אין אלי כץ (חייקלס). אין זיין „מאַל נע״ האָבן מיר אָפּגעהאַלטן די ערשטע זיצונג און עס איז אויסגעווילט געוואָרן אַ קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון משה קאַגאַנאָוויטש (פּאַרזיצער), שעפּסל שעפּטל, טוביה אינגעל, אלי כץ, ד״ר מלמד, מ. סטאָצקי, ל. קאַלמאַ־נאָוויטש א״אַנד.

מיר האָבן דערמוטיקט צו גראָבן „מאַלינעס״ אין יעדן הויז, ווו מען זאָל זיך קענען אויסבאַהאַלטן אין פאַל פון אַן „אַקציע״. גאַר שנעל איז דאָס געטאָ געווען פול מיט אונ־טערערדישע פאַרמאַסקירטע באַהעלטענישן. אַנדערע זיינען דערגאַנגען צו גלענצנדיקע איינפאַלן. געווען „מאַלינעס״, ווו דער אַריינגאַנג איז געווען דורכן קאָטוך אד״גל.

מיר האָבן זיך פאַרבינדן מיט דער יידישער פּאָליציי. יעדע נאַכט האָבן מיר, לויט אַ ריי, אַרויסגעשטעלט וואַכן אין די געטאָ־הייזער, פון וואַנען מען האָט געקענט אָבסערווירן די באַוועגונג פון די דייטשן (די זשאַנדאַרמעריע איז געווען אין אַשעראָווסקיס הויז, די פּוילישע פּאָליציי אין דערנעבנדיקן הויז פון קאָפּשטייק, די מוניציפּאַלע מאַכט אין דוד גאָלדבערגס הויז). אין פאַל מ׳זעט, אַז עס איז דאָ אַ חשדפולע קאָנצענטראַציע פון דייטשע כוחות, דאַרף מען גלייך רייסן די דראָטן און אַנטלויפן אין די וועלדער. אַ לענגערע צייט זיינען טאַקע די מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע געשלאָפן אין הייזער, נעבן די געטאָ־דראָטן.

מיר האָבן באַשלאָסן צו דערווערבן געווער פאַר יעדן פרייז, און פאַר דעם צוועק האָבן מיר דורכגעפירט אַן אַקציע. יעדער פון אונדז האָט געגעבן גאָלד־מטבעות. אונדזער ווענדונג צום יודענראַט וועגן אַסיגנירן אַ גרעסערן סכום, איז אַנטשיידן אָפּגעוואָרפן געוואָרן. זיי האָבן געטענהט, אַז מיט אונדזער טעטיקייט קענען מיר גורם זיין אַ פריציי־טיקע שחיטה פון דעם ביסל יידן, וואָס זיינען איבערגעלאָזט געוואָרן. זיי האָבן געוואָרנט מיין עלטערן ברודער דוד ז״ל, אַז מיין טעטיקייט איז עלול גורם צו זיין אין דער ערשטער ריי צו דער אויסליפערונג פון אונדזער פאַמיליע אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע (מיינע עלטערן און די פאַמיליע פון מיין יינגערן ברודער, ראובן ז״ל, זיינען אומגעקומען אין דער גרויסער שחיטה)...

מיר האָבן אויף דעם רעאַגירט מיט דראָונגען פון טויט־שטראָף לגבי די אָנפירנדיקע מיטגלידער פון יודענראַט, און זיי האָבן זיך באַרואיקט...

ניט האָבנדיק קיין געווער האָבן מיר איניצירט ווידערשטאַנד־מיטלען. מיט דער הילף פון דעם יידישן וועטערינאַר־דאָקטאָר, זשיטאַנער (דערמאָרדעט געוואָרן שפּעטער

דורך די ווייסע פּאָליאַקן), ווען עס איז געווען דערלויבט באַוועגונגס־פרייהייט אויסערן געטאָ, האָבן מיר געקויפט עטלעכע פלעשלעך וויטריאָל. מיר האָבן עס צעטיילט צווישן די אָרגאַניזאַציע־מיטגלידער און סתם יוגנטלעכע. אין פאַל פון אַן אַקציע האָט מען גע־דאַרפט עס גיסן אין די אויגן און אויף די פּנימער פון די דייטשן און פּאָליציסטן. די יידישע געטאָ־פּאָליציי (באַזונדערס לייב קאַלמאַנאָוויטש פון טראַב) האָט מיטגעאַרבעט ענג מיט אונדז. אַ דאַנק זייערע פאַרבינדונגען און אויך צוליב דעם, וואָס אין זייערע הענט איז געווען די באַוואַכונג פון דעם געטאָ־טויער — האָבן זיי אַ סך מיטגעהאָלפן ביי דער רעאַליזירונג פון די צוזאַגרייטע טעטיקייט־פּלענער.

אַ גרויסע פרייד האָט באַהערשט דעם איוויער געטאָ ווען עס איז אין די סטאָלער וואַרשטאַטן אָנגעקומען אַ באַשטעלונג אויסצופאַרטיקן 19 טרומנעס. גאַר גיך האָבן מיר זיך דערוווּסט די פּרטים פון דער געלונגענער לויערונג, וועלכע עס האָט אַדורכגעפירט דער פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד „סטאַלין" נעבן שטעטל נאַליבאָק אויף אַ שטראָף־עקספּעדי־ציע פון ס.ס., וועלכע איז געפאָרן פון דער שחיטה אין שטעטל איוויעניץ צו לובטש, וווּ זיי האָבן געדאַרפט אַדורכפירן די שחיטה פונעם רעשטל יידן, וועלכע מען האָט געהאַלטן פאַרשפּאַרט אין אַ שטאָל. ניינצן תלינים־אויסוואָרפן זיינען געבליבן ליגן טויט. צווישן זיי אויך דער שעף פון דער באַראַנאָוויטשער ס.ד. (סעפּטעמבער 1942).

ביסלעכווייז האָבן מיר זיך באַרייכערט מיט 3 ביקסן, געקויפטע פאַר געלד ביי פּויע־רים. זיי זיינען געווען אין אַ גוטן צושטאַנד, אָבער די צאָל קוילן צו זיי איז געווען אַ באַגרענעצטע. מיר האָבן זיי פאַרבאַהאַלטן אין אויסגעהוילטע קלעצער (שפּעטער זיינען זיי אַרויסגענומען געוואָרן דורך דער איוויער־פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין מאַרינער וואַלד).

אַ גרופּע יוגנטלעכע בראש מיט אלי באַקשט און לייב שמוקלער האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע, „טשאַפּאַיעווצעס", אין איוויער אומגעגנט און איבערגעשיקט צו זיי אויוועלעך און אַנדערע נייטיקע זאַכן, פאַרן צוזאָג, אַז מען וועט זיי אַריינגעמען אין אָטריאַד.

די סטאָליאַרעס צירולניק און סאָוויצקי, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די וואַרשטאַטן, האָבן צוגעגרייט די הילצערנע טיילן פון ביקסן און געזוכט אויסערן געטאָ די מעטאַלענע טיילן. אין געטאָ האָט מען אָנגעהויבן רידן וועגן צעלויפן זיך אין די וועלדער. די גוזמא־דיקע דערציילונגען פון די פּויערים וועגן די פּאַרטיזאַנער, האָט ווידער אָנגעצונדן אַ פונק פון האָפענונג, אַז עס איז פאַראַן אַ וועג פון נקמה און רעטונג.

די גסיסה פון געטאָ — איוויע „יודענריין"

אין דער לופט האָט מען אָנגעהויבן שפּירן, אַז עס רוקט זיך ווידער אָן עפּעס שרעק־לעכס. מען האָט אָנגעהויבן אָפּטער צו נעמען פון געטאָ אַרבעטער אויף אַרבעט קיין מאַלאַדעטשנע, סטראַגע און קראַסנע, און אַריבערפירן די פאַכמענער אין „טאָדט"־לאַגערן אין לידע. האַרבסט 1942 האָבן זיך פאַרשפּרייט עקשנותדיקע קלאַנגען, אַז דער איוויער געטאָ וועט בקרוב ליקווידירט ווערן און איוויע וועט ווערן „יודענרייך". די דייטשן האָבן, פאַרשטענדלעך, אָפּגעלייקנט די דאָזיקע קלאַנגען און פאַרזיכערט, אַז די איוויער זיינען

נוצלעכע עלעמענטן. דער יודענראַט האָט נאָך אַלץ געפּרוּווט פאַרשפּרייטן אָפּטימיסטישע שטימונגען, אָבער די יידן האָבן שוין ניט געהאַט מער קיין צוטרוי (מען האָט נאָך גוט געדענקט זייערע פרייד־ידיעות אַ טאָג פאַר דער דער גרויסער שחיטה, אַז די גזירה איז בטל געוואָרן און פיל צענדליקער פאַמיליעס, צווישן זיי אויך מיין ברודער ראובנס משפּחה, זיינען אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן און צו מאָרגנס אַוועק צו די גריבער...). ווי שוואַרצע ראָבן, וואָס דערשמעקן טויטע קערפּערס, האָבן איצטער אָנגעהויבן אַריינ־דרינגען אין געטאָ מאַסן פּויערים און געזוכט ווי צו פאַרנאַרן צו זיך דעם יידנס פאַר־מעגן, אָדער קויפן אים פאַר אַ שטיקל ברויט. די רייכערע אין געטאָ האָבן פּלוצעם באַקו־מען פון זייערע „גוטע פריינד" פאָרשלאָגן צו באַהאַלטן זיך ביי זיי אין „מאַלינעס"...

פיל האָבן אָנגעהויבן נעכטיקן מחוצן געטאָ. איינצלנע פאַמיליעס זיינען נעלם געוואָרן פון געטאָ און אַוועק אין מאַלינעס (כמעט אַלע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן). ס'איז אויך גע־וואָרן פאַרדעכטיק, וואָס די זשאַנדאַרמעריע לאָזט לעצטנס די יידן פרייער זיך באַוועגן, היט כלל ניט דעם געטאָ־טויער און מאַכט זיך ניט זעענדיק פיל עבירות, וואָס פאַר דעם קומט טויט־שטראָף...

מען האָט טאַקע לאַנג ניט געדאַרפט וואַרטן. דעם 31סטן דעצעמבער 1942, האָט מען אַרויסגעפירט די ערשטע גרופּע קיין באָריסאָוו. דעם 20טן יאַנואַר 1943 האָט מען אַרויסגעפירט דעם גאַנצן געטאָ קיין באָריסאָוו, בכדי צו געפינען שנעל זייער טויט אין די טאָרף־זומפּן פון ביאַלאַ־באָלאָטאַ (ענדע מערץ 1943). איוויע איז געוואָרן „יודענריין". באַפעלקערט זיינען געוואָרן די דריי גרויסע גריבער ביי סטאָנעוויטש...

משה קאַגאַנאָוויטש / תל־אביב

די איוויער פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין מאָרינער וואַלד און איר גורל

דער בונקער אין מאָרינער וואַלד

דעם 31סטן דעצעמבער 1942 איז דער איוויער געטאָ, אין מיטן העלן טאָג, אַרומגע־רינגלט געוואָרן דורך דער זשאַנדאַרמעריע, פּאָליציי און „טאָדט״־לייט (דייטשע בוי־גע־זעלשאַפט פאַר מיליטערישע צוועקן), וועלכע זיינען געקומען נעמען אַרבעטער צו די טאָרף־פעלדער אין ביאַלאַ באַלאָטאַ (נעבן באָריסאָוו, ווייסרוסלאַנד). עס איז אויסגע־בראָכן אַ גרויסע פּאַניק און זייער פיל פון געטאָ און פון די אַרבעטס־פּלעצער אויסערן געטאָ, זיינען זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער און דערפער.

אַ גרופּע יוגנטלעכע, וועלכע איז שוין פון פריער געווען אָרגאַניזירט און זיך צוגע־גרייט אַנטלויפן אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער, האָט זיך קאָנצענטרירט אויף אַ בוידעם נעבן די געטאָ־דראָטן. זיי איז געלונגען אַדורכרייסן דעם פּאָליציי־קאָרדאָן און אַנטלויפן. אין דער אומגעגנט פון די כראָפּעניעווער כוטאָרס האָבן זיי געטראָפן דעם קאָמאַנדיר פון אַ גרויסן יידישן אָטריאַד, טוביה ביעלסקי, וועלכער האָט געפּלאַנט צו אָרגאַניזירן אַן איוויער פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד. צו מאָרגנס פאַרטאָג זיינען די כוטאָרס באַפאַלן געוואָרן דורך דייטשן פון שעליבער גאַרניזאָן און נאָך אַ פאַרביסענעם און אומגלייכן קאַמף דערהרגעט פיל פּאַרטיזאַנער צוו. אַנד. אויך די איוויער יוגנטלעכע: אלי באַקשט און לייב שמוקלער.

דערהערנדיק די שיסעריי איז די גרופּע אַנטלאָפן און אָנגעקומען אין מאָרינער וואַלד. אין דער גרופּע זיינען געווען:

שעפּסל שעפּטעל און זיין פרוי סימע, לייזער צירולניק און זיין פרוי חיה, מלכה שעפּ־טעל, אלי כץ, סענדער ביעלאָוסקי, יואל סאָוויצקי, רחל סלאָנימסקי, מאיר ראָמאַנאָווסקי און די טראַבער: יצחק, חיים און רחל מינץ, מערקע לעווקאָוויטש און איר מאַן, לייב קאַלמאַנאָוויטש, הירשקע לעווקאָוויטש און אברהם לעווין.

חיה צירולניק איז געגאַנגען פון וואַלד אין איוויער געטאָ, וואָס האָט נאָך דאַן עקזיס־טירט און געבראַכט דעם מוליער, הירשל גאָלדשמידט מיט זיינע אַרבעטס־אינסטרומענטן. טראָץ דעם, וואָס די ערד איז געווען שטאַרק איינגעפרוירן האָט ער אויסגעגראָבן אַ „זיעמ־ליאַנקע״ אין מאָרינער וואַלד, צווישן די דערפער דזיאַמונט און מאָרין (איוויער ראַיאָן), פאַר די 20 חברים פון דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע. די באַוואָפענונג פון דער גרופּע איז באַ־שטאַנען סך הכל פון 6 ביקסן: 3 געבראַכטע פון געטאָ און 3 געקויפטע ביי פויערים, פאַר גאָלד און ווערטפולע זאַכן. בעתן אַנטלויפן פון געטאָ איז ניט געווען קיין מעגלעכקייט אַרויסצונעמען די 3 ביקסן, וואָס זיינען געווען גוט פאַרמאַסקירט אין „מאַלינע״, אין הויז

פון אלי כץ (חייקלס). מען האָט זיי אַרויסגענומען שפּעטער, מיט סכנות נפשות, אין אַ פינצטערער ווינטער־נאַכט, נאָכן פולשטענדיקן ליקווידירן דאָס איוויער געטאָ.

דער אונטערערדישער בונקער איז פון אויבן געווען פאַרמאַסקירט מיט קוסטעס און צווייגן. דער אַראָפּגאַנג איז געווען מיט אַ לייטער. אַרויסגיין פלעגט מען נאָר אין שנייאיקע זאַווערוכע־נעכט און מען פלעגט זיך באַמיען צו פאַרווישן אַלע שפורן. די דאָרפישע באַפעלקערונג האָט ניט געוווסט דאָס אָרט פון זייער באַהעלטעניש. מיט שפייז האָט מען זיך באַזאָרגט אין די אַרומיקע דערפער מיטן כוח פון געווער. מען האָט געהאַלטן אַ רע־זערוו פון עסנוואַרג פאַר טעג ווען מען פלעגט ניט קענען אַרויסגיין פון בונקער.

נקמה־אַקטן קעגן פויערים יידן־מערדער

בראש פון דער פאַרטיזאַנער־גרופּע איז געשטאַנען שעפסל שעפטעל, אַ העלדישער בחור, וועלכער האָט געאָטעמט מיט נקמה און קאַמפס־לוסט קעגן די דייטשע רוצחים און זייערע מיטהעלפערס פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. זיין געהילף איז געווען לייבקע קאַלמאַנאָוויטש (פון טראָב).

די גרופּע האָט זיך דערוואוּסט, אַז דער פויער לאַסטון פון דאָרף סטריזשענאַט האָט איבערגעגעבן צו דער זשאַנדאַרמעריע, פרײדל וויסמאַנסקי (לאַבאַטעס). זי איז פאַר דער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ (20 יאַנואַר 1943) אַנטלאָפן צו איר באַקאַנטן פויער, לאַסטון פון סטריזשענאַט, וועלכער האָט צוגעזאָגט זי אויסצובאַהאַלטן, פאַר די ווערטפולע זאַכן וואָס זי האָט אים אָװעקגעגעבן. ער האָט זי געהאַלטן בלויז 3 טעג. ער האָט זי פאַר די האָר אַוועקגעשלעפּט אין דער איוויער זשאַנדאַרמעריע (3 קילאָמעטער), ווו מען האָט זי באַלד דערשאָסן.

דעם 22סטן יאַנואַר 1943 איז די גרופּע ביי נאַכט געקומען צו לאַסטונען און אים געפרעגט דעם וועג צו די קאָזלעס. ער איז אַרויס כדי צו וויזן דעם וועג. זיי האָבן אים אָפּגעפירט אַ 300 מעטער פון דאָרף, נעבן אַ וועלדל און אים געפרעגט: פאַרוואָס האָט ער זי אויסגעליפערט צו די דייטשן. נאָך דעם ווי ער האָט זיך מודה געווען אין פאַרברעכן, האָט מען אים דערשאָסן און אַריינגעלייגט אין היטל אַ צעטעלע, אַז יעדער וואָס וועט אויסליפערן יידן אין די דייטשע הענט וועט ניט אויסמיידן די גערעכטע נקמה פון די הענט פון די יידישע פאַרטיזאַנער. די ידיעה האָט זיך גלייך פאַרשפּרייט אין דער גאַנצער אומגעגנט און אַרויפגעוואָרפן אַ פחד אויף די פויערים. אַ דאַנק דעם נקמה־אַקט האָבן צענדליקער יידן, וואָס זענען געווען אויסבאַהאַלטן ביי פויערים אין דער אומגעגנט, אי־בערגעלעבט די מלחמה.

אין איינע פון די פינצטערע ווינטער־נעכט זיינען זיי צוגעפאָרן צום הויז פון גאַיאָווע (וואַלד־וועכטער), בוטשעל, וועלכער האָט זיך, ווי מ׳דערציילט, געמאָלדן פרייוויליק אין טאָג פון דער גרויסער שחיטה (12טן מאַי 1942) נעבן די גריבער ביי סטאַגעוויטש, און געבעטן אַז די דייטשן זאָלן אים דערלויבן העלפן מאָרדן די יידן. בוטשעל איז אַנטלאָפן דורכן פענצטער און זיי האָבן זיך באַגנוגנט מיט קאָנפיסקירן זיין גאַנץ פאַרמעגן.

זיי האָבן אויך אַרויסגעפירט אַלץ, וואָס זיי האָבן געפונען אין הויז פון שאַליאַבקע,

ווען מען האָט איז געוועזן נעבן די סטאַנעוויטשער גריבער־קברים. שאַליאַפּקען אַליין איז געלונגען צו אַנטלויפן. די צוגענומענע זאַכן האָבן זיי אַוועקגעגעבן דעם רוסישן פּאַר־טיזאַנער־אָטריאַד א. נ. „סטאַלין", וועלכע האָבן צוגעזאָגט איינצושליסן די גאַנצע גרופּע אין זייער אָטריאַד.

זיי האָבן קאָנפיסקירט ביי די פּויערים די צוגערויבטע יידישע פּאַרמעגנס און זיך געגרייט צו ווייטערע גרעסערע נקמה־אַקטן פון מערדער און רויבער.

דער פאַררעטערישער מאָרד פון פיר פאַרטיזאַנער־העלדן

נאָך אַזעלכע נקמה־אַקטן און אָפּנעמען ביי די פּויערים דאָס צוגערויבטע יידישע האָב־און־גוטס, האָט דאָס עקזיסטירן פון אַן איוויער יידישער פּאַרטיזאַנער־גרופּע ניט געקענט מער בלייבן קיין סוד פאַר די פּויערים, און ממילא אויך פאַר די דייטשע פעל־קער־מערדער. עס האָט זיך אין צווישן דערנענטערט דער פרילינג און פאַסטעכער האָבן זיך דערנענטערט מיט זייערע סטאַדעס צום בונקער. עס איז געווען קלאָר, אַז לאַנג וועלן זיי דאָרט ניט קענען זיך האַלטן און זיי מוזן זיך אָנשליסן צו די גרויסע, גוט־באַוואָפנטע רוסישע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן אין נאַליבאָקער פּושטשע.

צו דעם צוועק זיינען אַרויס די פיר העלדישסטע פּאַרטיזאַנער: שעפּסל שעפּטעל, סענדער ביעלאָוסקי (איוויע), לייב קאַלמאַנאָוויטש, הירשקע לעווקאָוויטש (טראַב). זיי איז געלונגען צו באַקומען אַן הבטחה, אַז די גאַנצע גרופּע וועט אויפגענומען ווערן אין אַ נייעם אָטריאַד א. נ. „אַלעקסאַנדער ניעווסקי", וועלכער אָרגאַניזירט זיך. גליק־לעכע האָבן זיי זיך אומגעקערט איבערצופירן די גרופּע.

אויפן וועג, ביים דאָרף אָלעניעוו, האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף אַ רוסישע „ווילדע" פּאַרטיזאַנער־גרופּע „אַנטאָנאָוצעס" (אויפן נאָמען פון זייער קאָמענדאַנט, אַנטאָן), וועלכע האָבן ניט געפירט קיין קריגס־טעטיקייט און זיך בלויז פאַרנומען מיט פּרעסן, זויפן און ראַבירן. זיי זיינען געווען אונטערגעהעצט דורך די פּויערים, אַז די יידישע פּאַרטיזאַנער ראַבירן זיי. זיי האָבן צוגענומען ביי זיי די פיר ביקסן און אַלץ וואָס עס איז געווען אויף די וועגענער (פּראָדוקטן און זאַכן) און זיי פריי געלאָזט. אָפּגעבנדיק זיך אַ רעכענונג, אַז אָן די ביקסן וועט זיי דער אָטריאַד ניט אויפנעמען, האָבן זיי זיך צוריקגע־קערט און געפאָדערט צוריקגעבן זיי די פיר ביקסן. זיי האָבן געטענהט: — „אויב בלייבן אָן געווער, איז אונדזער לעבן קיין לעבן ניט. שיסט אונדז בעסער"... די „אַנטאָנאָוצעס" האָבן זיי אַריינגעפירט אין אַ שטוב, געצווונגען זיך אויסצוטאָן, געפייניקטע און נאַקעטע אַוועקגעטריבן זיי צום דאָרפישן מאָהילניק און דאָרט דערשאָסן...

ניט דערוואַרטנדיק זיך אויפן צוריקקער פון דער גרופּע זיינען אַרויס פינף מאַן דערוויסן זיך, וואָס עס איז געשען. דער סטאַרטשינאַטער סאָלטיס האָט זיי דערציילט וועגן טראַגישן טויט פון די פיר פּאַרטיזאַנער. לויט זייער ביטע האָבן די פּויערים זיי קובר געווען אויפן אָלענאָווקער דאָרפישן צמענטאַזש...

די גאַנצע גרופּע „אַנטאָנאָוצעס" איז שפּעטער דערשאָסן געוואָרן דורך דער פּאַר־טיזאַנער־אָנפירונג פאַר ניט אונטערוואַרפן זיך דער פּאַרטיזאַנער־דיסציפּלין.

אין אָטריאַד א. נ. „אַלקסאַנדער ניעווסקי"

נאָך דער דערמאָרדונג פון די פיר העלדישסטע חברה, בלייבנדיק מיט איין ביקס און איין הילצערנע אָפּשרעקונג־ביקס, איז די גאַנצע גרופּע אַנטלאָפן אין נאַליבאָקער פּושטשע. איינציקע (הירשל גאָלדשמידט מיט זיין קינד) זיינען אַוועק צו ביעלסקין, עטלעכע פאָרפעלקער (באַזונדערס די טראַבער) זיינען אַוועק אין אַ גרוב נעבן באָקשט, ווו עס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע צענדליק איוויער און טראַבער זינט דער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ (זיי אַלע זיינען אומגעקומען אין יולי 1943, בעת דער גרויסער דייטשער אַבלאַווע אויף די פּאַרטיזאַנער פון נאַליבאָקער פּושטשע. די דייטשן האָבן לויט אַ מסירה אַנטדעקט זייער באַהעלטעניש און פאַרוואָרפן דאָס גרוב מיט גראַנאַטן).

דער גרעסטער טייל איז אויפגענומען געוואָרן אין פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד „אַלעקסאַנדער ניעווסקי". ענדע אַפּריל 1943 האָט די אָנפירונג פונעם אָטריאַד אַרויסגעשיקט די ניי־געקומענע איוויער גרופּע אויף אַ קאַמפּס־אויפגאַבע: אויפרייסן אַ דייטשן צוג, נעבן דער סטאַנציע יוראַטשישאָק. אין דער גרופּע זיינען געווען: לייזער צירולניק, יואל סאַוויצקי (איוויע), מאיר ראַמאַנאָווסקי (באָקשט), אברהם לעווין (טראַב) און אַ קריסט.

זיי איז ניט געלונגען אויפצורייסן דעם צוג און דערשלאָגענע האָבן זיי זיך געלייגט אָפּרוען אין אַ וועלדל, אויסער דער פּאַרטיזאַנער־זאָנע, נישט אָננעמענדיק קיין שום פאַר־זיכטיקייטס־מיטלען. דייטשן, וואָס זיינען צופעליק געווען אין נאָענטן דאָרף, האָבן זיי אַרומגערינגלט און דערשאָסן שלאָפנדיקערהייט. די פּויערים האָבן זיי באַגראָבן אויפן זעלבן אָרט.

שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט די נעמען פון די דריי גוים, וואָס האָבן געפירט די דייטשן צו די פאַרטיזאַנער אין די וועלדער. מען האָט זיי געבראַכט אין אָטריאַד און דערשאָסן. זייערע פאַרמעגנס זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן.

אלי כץ, וועלכער איז געווען „סטאַרשינאַ" פון אָטריאַד איז געשטאָרבן פון אַ טיפוס־קראַנקייט (יאַנואַר 1944). מיט אַ חודש שפּעטער איז געפאַלן העלדיש זיין זון, גרשון, אין אַ גרויסן קאַמף פון די פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן קעגן דייטשן גאַרניזאָן אין דאָרף לוגאָמאָוויטש (נעבן איוויע).

— פון דער גאַנצער פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין בונקער פון מאַרינער וואַלד האָבן איבערגעלעבט די מלחמה בלויז: הירשל גאָלדשמיד (היינט אין אַמעריקע), סימאַ שעפּטעל, מלכה שעפּטעל, רחל סלאָנימסקי (קאַנאַדע), חיה צירולניק און איטשקע מינץ (ישראל).

(לויט די עדות פון **הירשל גאָלדשמיד** און **חיה צירולניק**)

אַנדערע איוויער פּאַרטיזאַנער־העלדן, געפאַלענע אין די קאַמפן

טאָנפעל פּרומע איז אַנטלאָפן אין די וועלדער פון איוויער געטאָ דעם 1טן יאַנואַר 1943. געווען אַ שוועסטער־סאַניטאַר אין אָטריאַד „סוואָראָוו" (בריגאַדע „סטאַלין") צו־געבלעבן צו איר אויפגאַבע האָט זי זיך אויך באַטייליקט אין עטלעכע קאַמפן און זיך דערביי אויסגעצייכנט. נאָך יעדן קאַמף פלעגט די קאָמאַנדשאַפט אָפּמערקן אינעם טאָג־אַפּעל אירע העלדישע טאַטן.

געפאַלן, ווען זי האָט זיך אַרויסגערוקט צו דער ערשטער פייער־ליניע, אַרויסצוציען אַ פאַרוווּנדעטן פאַרטיזאַנער, אין אַ קאַמף קעגן דייטשן נעבן דאָרף נאַוואָסיאָלעק (ראַדאָש־קאָוויטשער געגנט) אין אַפּריל 1944. דער אָטריאַד־קאָמיסאַר האָט אָנגעשריבן אַ לויב־ליד לכבוד דעם העלדישן איוויער מיידל.

די ברידער: מאָטקע, אלי און יאַנקל קאַגאַן. פרילינג 1943 זענען זיי אַנטלאָפן פון לידער „טאָדט"־לאַגער צו ביעלסקין און שפּעטער אַריבער אין אָטריאַד „ביעווסקי". אַלע דריי זיינען געווען העלדישע, דיסציפּלינירטע פּאַרטיזאַנער.

מאָטקע איז געפאַלן נאָך דער באַפרייונג, בעת אַ צוזאַמענשטויס מיט אָפּטרעטנדיקע דייטשן. אלי און יאַנקל זיינען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי. פון דעמאָלט זיינען פאַרשוווּנדן זייערע שפורן.

בצלאל (צאַלקע) גינזבורג — דער העלדישסטער און אויסגעצייכנטסטער פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד „איסקראַ". ער האָט אויפגעריסן 17 דייטשע עשאַלאָנען מיט סאָלדאַטן, געווער און אַמוניציע, וואָס זיינען געפירט געוואָרן צו די פראָנטן.

אין אַפּריל 1943 האָט ער אויפגעריסן צוזאַמען מיט זיין ברודער, מאָטקע, און קוזין יודע מאָטע די פּאַראָווע מיל, עלעקטרישע סטאַנציע און טאַרטאַק אין איוויער הויף.

דערמאָרדעט נאָך דער באַפרייונג (יולי 1944) אין דאָרף דאָקודאָווע דורך ווייס־פּוילישע באַנדעס. צוגעשטעלט געוואָרן צום לענין־אָרדן און טיטל „העלד פון ראַטנפאַרבאַנד".

חיים־לייב („ליאָקע") דוואָרעצקי פון ביעלסקי־אָטריאַד און משה־זלמן קינקולקין, אַ פּאַרטיזאַן פון אָטריאַד „אַלעקסאַנדער ניעווסקי", זיינען געפאַלן אין דער באַפרייונגס־מלחמה פון מדינת ישראל (1948).

יוסף בלאָך (זון פון חאַנע „מיסטער"), געפאַלן נאָכן אַרויסגיין פון די וועלדער, אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי, אין איר פאַרויסמאַרש אין פוילן.

מלמד פימע (זון פון ד"ר מלמד ז"ל), האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס „ראַזוויעדטשיק" אין דער בריגאַדע „זשוקאָוו". אַ דרייסטער, איניציאַטיוופולער קעמפער.

געפאַלן אין דער גרויסער אַבלאַווע (יולי 1943), אָנשטויסנדיק זיך אויף אַ דייטשע לויערונג.

אלי־זלמן אַלבערשטיין (קושקעס יינגסטער זון). געווען אין אָטריאַד „איסקראַ". געפאַלן אין דאָרף ליטוויצע, גייענדיק מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער מינירן אַ בריק אויף דער באַן־ליניע לידע—ווילנע (18 מערץ 1943).

אַבע באַיאַרסקי. אַ פּאַרטיזאַנער פון אָטריאַד „לענין" אין די רודניקער וועלדער. געווען אַ דיווערסאַנט. זיך אויפגעריסן בעתן אונטערלייגן אַ מינע אונטער די באַן־ליניעס (15 אַפּריל 1943).

יוסף קאַבאַק און פסח ביעלאַווסקי. פּאַרטיזאַנער אין אָטריאַד „אַלעקסאַנדער ניעווסקי" אין נאַליבאָקער פּושטשע. אַריינגעפאַלן לעבעדיקע צו די דייטשן, גייענדיק קויפן געווער ביי פּויערים. מען האָט זיי געפּייניקט, וועלנדיק אַרויסבאַקומען אינפאָרמאַציעס וועגן די פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן עקשנותדיק געשוויגן און דערשאָסן געוואָרן אין איוויע (9 מערץ 1943).

(מער פרטים און פאָטאָגראַפיעס זע אין דער אָפּטיילונג „ילידי איביה שנפלו במערכות הקרב נגד הצורר הגרמני" וכו').

יעקב פילובסקי / ישראל

הצחוק הצחור

א.

באחד מערבי החורף נפתחה אצלנו הדלת. ערפל קר פרץ לתוך הבית וממנו נתקלפה דמותו של הדוד פייביל. אבי כמעט שנתאלם מהתרגשות. בקושי נעתקו מלים על לשונו. העמיד עליו זוג עיניים לטושות, רפות — מרוב יגיעה — שהיו אדומות בקצות העפעפיים.

— — — פייביל, מהיכן אתה בא לכאן?!

— — — מאמריקה.

בשעת מעשה נצטחקו שיניו החסונות של הדוד פייביל בצחוק צחור ועיניו חייכו אף הן בחום ובזוהר. שיניו הצחקניות של הדוד פייביל היו צחורות מן השלג הצבור תחת החלון ועיניו הבריקו ונוצצו באור רב יותר מן הנברשת, שהיתה תלוייה בביתנו. כולנו יחד — ביחוד הילדים — אהבנו את הדוד פייביל יותר מכל הקרובים במשפחה שלנו. היה עונג להסתכל בו. לעומת אבי, הלמדן המופלג, לעומת הסבים תלמידי החכמים ודודים אחרים שלי, שהתורה כופה שכמם בעולה והגחינתם למטה והתישה את גופם — נראה הוא גברתן עוד יותר משהיה באמת. אף על פי שגם בלא זה לא היה חסר ח״ו שום דבר — בריא, חסון, רחב־כתפיים, רחב־חזה, ורם־קומה, ולו שער צהוב יפה על ראשו וזקנקן עגול בהיר, שהסתיר במקצת את לחייו החכלילות מדם — היה נבדל משאר הקרובים שלנו בחריגותו, בשוניותו. יפה מכל אצל הדוד פייביל — היה החיוך שלו, כאשר שפתיו המגולפות יפה היו נפתחות מתחת לשפמו המסומר — כמעשה שושנה אדומה שנפתחת מתוך הקוצנים הדוקרניים — וחשפו את שיניו הבריאות הלבנות כשלג. חיוך עליז כזה, כמו אצל הדוד פייביל, לא ידענו עוד אצל שום איש.

אמי, שאף היא הגתה חיבה לדוד פייביל, הרימה מתוך פינתה את עיניה המושפלות בתמהון: „הנה, כך באים פתאום מאמריקה?!"

— מה יש כאן לדבר, גיסתי היקרה, באים — שפשף הדוד פייביל בקורת־רוח את ידיו הבריאות זו בזו ושוב חשף את שיניו המחייכות.

מרוצה היה, הדוד פייביל — ביתנו היה הבית היהודי הראשון והחמים, שסר אליו, אחרי ימים רבים של שייט על פני ימים ונסיעה על פני היבשה. מאושר היה שהוא נמצא כבר שוב בעולם היהודי האמיתי, קרוב לעיירתו, קרוב לאדמה עליה נולד ולשמים שמתחתם גדל. היה שמח כל כך בחזירתו מאמריקה, כמי שמוצא את עצמו מאושר בהגיעו למקום שבו השאיר פעם אוצר יקר ומתברר — שהאוצר יקר־הסגולה עדיין קיים ולא טולטל ממקומו.

הדוד פייביל לן אצלנו אותו לילה ולמחרת בבוקר נסע לעיירתו — לאיביה.

ב.

לאחר שנים מספר, שעשה דוד פייביל באמריקה, אחרי נסיעתו הלוך וחזור נעשה אדם אחר לגמרי. היושב בשמים עצמו נעשה לו קרוב יותר, מובן יותר, משהו אנושי

יותר. אף התחיל להבין תפילתו בהבנה אחרת. כשאמר בתפילתו: „הים ראה וינס, הירדן יסוב לאחור. ההרים רקדו כאילים, גבעות כבני צאן", או „אז ירננו כל עצי יער" — היה זה אצלו קרוב ללב, להבנתו. היו אלה מחזות, שדומה היה עליו שעיניו ראו אותן אי־שם. אף תורה מעט שידע, התחיל לתפוס תפיסה אחרת. הנה כל דבר שלמד בגמרא, נעשה ברור לו יותר. לפנים תיאר לעצמו את התנאים, האמוראים, הגאונים כדמויות שמימיות וכסבור היה שדבריהם לא יחדרו למוחו, ללבו — לתבונתו וללבו של בשר ודם מגושם. אולם, לאחר שעמד כבר על סף התהום, על סף הסכנה לאיבוד עולמו, עולמו היהודי, לאיבוד חייו, החיים היהודיים שלו, לאבד אפילו את שמו היהודי, פייביל ולקבל איזה שם זר — פטר — נעשה לו הכל שהיה שייך לחייו הקודמים אהוב באורח מוזר כל כך, אהוב ויקר. וכך התחיל מגפף ומלטף כל מלה בתפילתו ובתלמודו.

ג.

פייביל פרוז'אנסקי התחיל מתרחק והולך מן המיסבאה שלו. במעט השנים שעשה באמריקה למדה אשתו הגוצה, קלת התנועה, אסתר־ברכה, לנהל את ענייני הפרנסה, והילדים אף הם גדלו בינתיים ועזרו לה. הוא ישב ועסק יומם ולילה בתורה. ובעיירה כבר ידעו לספר, שפייביל נעשה יהודי למדן. הדוד פייביל נשאר תמיד בשבילנו הדוד האהוב ביותר. במשך השנים נשתנה אך במעט. זקנו גדל בשפע, התפשט בהרחבה על פני חזהו הרחב והגיע עד לאבנט. ועדיין חייך תמיד בשיניו הצחורות, מתוך שפמו העבות. וכשעמד בוויכוח חריף עם אבינו באיזו סוגייה תלמודית, שלא היינו מבינים בה דבר, משראינו את החיוך הנלבב על שפתיו הנאות של הדוד פייביל, ידענו בוודאות שהדין עמו, עם הדוד פייביל. שכן היאך אפשר שלא יהא הדין עם מי שמחייך כל כך?! וכך היה באמת. אבי, הלמדן המופלג, אליו נשא הדוד את עיניו ברוב דרך ארץ, היה מפטיר, לאחר שנראה החיוך על שפתי הדוד, כמנוצח:

— הדין עמך, פייביל! מה אומר ומה אדבר — הדין עמך! המצאה נאה, רעיון יפה! עשית חיל, פייביל, חיל רב. אני מתפעל מן החידוש שלך, מתפעל ממש. אילו לא הייתי גיסי, הייתי צריך לקרוא לך רב פייביל, ולא סתם פייביל.

ד.

כשנתכנסה איביה כולה בשוק העיירה, כדי לצאת משם במיצעד האחרון על אדמת י־ה ולהפליג אל החורשה, שם חיכה להם המוות מוכן ומזומן, התנשא מקרב העדה קדקוד גבוה מכולם — קדקדו של הדוד פייביל. זקנו המלוטף כיסה את חזו הרחב, שם הלם הלב בשלווה, כלבו של מי שעליו לעמוד לפני משפט ואינו חושש כלום, משום שהוא בטוח בזכותו. עיניו הרכות נוצצו אל הרקיע השמשי ומתוך שפתיו, שנחשפו נתחייכו השינים הלבנות שלו, כמו באותה שעה שחזר מאמריקה.

ברגעים האחרונים לחייו עבר לפניו ביעף כל ספר חייו, דף אחר דף. הוא ראה לנגד עיניו את אמריקה. הוא ידע, ששם היה ממשיך בחייו. אך זה לא היה הוא. לא פייביל, אלא איזה פטר. לא רק עכשיו עומד הוא למיתה. שם היה הוא פייביל, מת עוד לפני חמש עשרה שנה. כאן, מכל מקום, חי. וכיצד היה חי! היה חי כמו שהוא, פייביל, רצה, כיהודי, כמות שהוא.

ובמיצעד יצא בטוח בעצמו, בראש מורם, בעיניים אורות למרומים. ושיניו הבריאות חייכו בצחור, בצחור ולרווחה — לתוך מרחקי־מרחקים...

(„הצפה", יום ששי, ב' אייר תש"ך — 29.4.1960)

שבח חיימאָוויטש / חיפה

דער אומקום פון די לעצטע 1200 יידן אין באָריסאָוו

א. דער טרויער־מאַרש צו דער סטאַציע גאַוויע

דעם 31סטן דעצעמבער 1942 האָבן אָנפאָרנדיקע „טאָדט״־לייט צוזאַמען מיט דער אָרטיקער זשאַנדאַרמעריע און פּאָליציי אַרומגערינגלט דעם איוויער געטאָ, מיטן ציל אַרויסצופירן די בערך 1200 יידן קיין באָריסאָוו (הינטער מינסק) און מאַכן איוויע יודענריין. אַ קענטיקער טייל פון די, וואָס האָבן געאַרבעט אויסערן געטאָ און אויך די, וואָס זיינען דאַן געווען אין געטאָ זיינען זיך צעלאָפן איבער פעלדער און וועלדער. די דייטשן האָבן זיך באַגנוגנט מיט אַרויספירן עטלעכע הונדערט פּערזאָן, וואָס האָבן זיך געמאָלדן „פרייוויליק״. אין אַ וואָך אַרום זיינען געקומען פון באָריסאָוו יודל קאַבאַק, זיין פרוי ראָזע און ד״ר וואָלפּאָוויטש און דערציילט, אַז די לעבנס־ און אַרבעטס־באַדינגונגען זיינען דאָרט פאַרהעלטנישמעסיק גוטע און דאָרט זיינען פאַראַן שאַנסן איבערצולעבן די מלחמה... די אַלע, וואָס זיינען זיך צעלאָפן פון געטאָ, האָבן זיך ביסלעכוויז צוריקגעקערט צוליב דעם, וואָס די ווייניקע רוסישע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך באַגעגנט, האָבן ניט מסכים געווען זיי אויפצונעמען. דער הונגער, פראָסט, טיפע שנייען און די שטענדיקע סכנה דערמאָרדעט צו ווערן דורך די פּויערים, אָדער דייטשע פּאָליציי, האָט פאַר זיי ניט איבערגעלאָזן קיין אַנדערע ברירה. אין געטאָ איז שוין געווען אַ ליקווידאַציע־שטימונג, ווייל מען האָט געוווּסט, אַז דער געביטס־קאָמיסאַר, האַנוועג, האָט באַשלאָסן צו מאַכן איוויע יודענריין. פּאַריאַושטע האָט מען אָפּגעוואַרט דעם טרויעריקן גורל, ניט זעענדיק פאַר זיך קיין שום וועג פון רעטונג...

זונטיק, דעם 20סטן יאַנואַר 1943, 6 אַ זייגער פאַרטאָג, איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן מיט אַ געדיכטן קאַרדאָן פון פּאָליציי, און אַלע זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן מאַרק, ווו עס האָבן שוין געוואַרט אויף זיי שליטנס. די פּעקלעך מיט בעטגעוואַנט האָט מען געלייגט אויף די שליטנס. קלענערע פּעקלעך מיט אַ ביסל עסנוואַרג און די סאַמע נייטיקסטע זאַכן, האָט מען געטראָגן אויף די פּלייצעס.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער טויטן־מאַרש.

פאָרויס זיינען געפאָרן די פּויערישע שליטנס מיטן געפּעק און נאָך זיי, בערך 1000

מענער, פרויען און קינדער, אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי און דייטשן, וועלכע האָבן מיט שטעקנס אונטערגעאײַלט: „לאָס! שנעלער!".

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן יענעם לעצטן מאַרש צום טויט, די בליקן פון די מיעשטשאַנעס פון דער ווילנער גאַס, אונדזערע שכנים פון דור־דורות, וועלכע האָבן ניט געקענט, אַפילו אין דעם שוידערלעכן מאָמענט, פאַרבאַהאַלטן זייער שאָדנפרייד און גיפטיקע, חיהשע שנאה צו אונדז. מיר האָבן בלוטיק־פאַרשעמטע אָפּגעקערט אונדזערע בליקן און קוים דערלעבט די מינוט שוין צו זיין אויסערן שטעטל, אויפן גאַוויער טראַקט. צום לעצטן מאָל אַ קוק געטאָן אויף איוויע, אונדזער געבורט־שטעטל און פאַרשאָלטן אונדזערע „ליבהאַרציקע" גויאישע שכנים און די גאַנצע רוצחישע וועלט...

ב. פון גאַוויע קיין ביאַלע באַלאָטאַ

דער טיפער שניי און דער בייסיקער פראָסט האָבן שנעל אויסגעמאַטערט די מאַר־שירנדיקע. ביסלעכווייז האָט מען אָנגעהויבן אַוועקוואַרפן אַ טייל פון די פעקלעך, וואָס האָבן באַשווערט דאָס גיין. די קליינע קינדער האָט מען געמוזט טראָגן אויף די פּלייצעס. אין דעם גרויסן טומל האָט ווער פאַרלוירן זיין קינד. ערשט אין גאַוויע האָט מען עס געפונען אין אַ שליטן... אַלע זיינען געווען זיכער, אַז אין גאַוויע וועלן די דייטשן מאַכן אַ „סאָרטיראָווקע" און אַלע „אַרבעטס־אומפעאיקע" וועלן אומגעבראַכט ווערן.

אויף דער סטאַציע גאַוויע זיינען שוין געשטאַנען די וואַגאָנען און מען האָט אונדז גלייך אַריינגעטריבן אין זיי. בלויז די פאַמיליעס פון די יודענראַטלער (קאַפּאַלד, מלי־נאַרסקי, לייבמאַן, דוואָרעצקי א. אַנד) און געציילטע פאַמיליעס, וואָס האָבן געגעבן גאָלד די מענטשן פון לידער געביטס־קאָמיסאַר, זיינען אָפּגעטיילט און אַוועקגעשיקט געוואָרן אין לידער געטאָ. ס'איז איבעריק צו זאָגן אַז מיר האָבן זיי שטאַרק מקנא געווען... אין די לאַסט־וואַגאָנען איז געווען אַזאַ ענגשאַפט, אַז מען איז געווען געצוווּנגען צו פאַרן דעם גאַנצן וועג שטייענדיקערהייט, צוזאַמענגעדריקט, אָן לופט און ליכט. די נסיעה קיין באַריסאָוו האָט געדויערט קאַרגע 4 מעת־לעת. דעם גאַנצן וועג האָבן מיר גאָרנישט באַקומען, נישט קיין עסן און נישט קיין וואַסער. די לופט איז געווען אַזאַ שטיקנדיקע, אַז פיל האָבן אָנגעהויבן זיך צו וואַרגן... עס איז שווער צו שילדערן, וואָס מיר האָבן אי־בערגעלעבט במשך די דאָזיקע 4 מעת־לעת. מענטשן האָבן אָנגעהויבן בעטן אויף זיך דעם טויט. דאָס איז געווען ממש חבלי מיתה, אָן אָפּקומעניש פאַרן טויט...

קיין באַריסאָוו זיינען מיר אָנגעקומען ביינאַכט. די דייטשן האָבן באַפוילן אויסצו־שטייגן שנעל. עס איז געוואָרן אַ גרויסער טומל. יעדער האָט גענומען זוכן אין דער פינצטער זיינע זאַכן און, פאַרשטייט זיך, ניט געקענט זיי געפינען אין דער ענגשאַפט. די קינדער — פאַרפרוירענע, הונגעריקע, דאָרשטיקע און איבערגעשראָקענע, האָבן האַרץ־רייסנדיק געוויינט. די דייטשן האָבן אונדז אַריינגעטריבן אין אַ פערד־שטאַל, בערך 400 מעטער פון דער סטאַציע. האַלב־טויט האָט זיך דער עולם אַוועקגעלייגט אויף די צו־געגרייטע פריטשן. עטלעכע עקשנים זיינען נאָך געגאַנגען זוכן די זאַכן, וואָס זיי האָבן פאַרלוירן אויפן וועג פון דער סטאַציע. די גליקלעכע, וואָס האָבן מיטגעבראַכט אַ ביסל

עסנוואַרג, האָבן אויף די נאַרעס געשטילט אַ ביסל דעם נאָגנדיקן הונגער. די אַנדערע האָבן בלויז געשלינגען די סלינע און זיך באַגאָסן מיט טרערן... מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אין די נאַסע, קאַלטע בגדים, ווייל מיר האָבן נאָך ניט געהאַט פאַרלוירן דאָס בושה־געפיל און דעם צלם אלקים, כדי זיך אויסצוטאָן אין דער אָנוועזנהייט פ׳ן פרויען... טראָץ דעם יאוש און האָפענונגסלאָזיקייט האָט די שרעקלעכע מידקייט פון דער לאַנגער נסיעה געטאָן דאָס איריקע און מיר זיינען איינגעשלאָפן ניט וויסנדיק וואָס פאַר אַ גורל עס דערוואַרט אונדז...

ג. דאָס לעבן אין לאַגער ביאַלאַ באַלאָטאַ (ווייסע בלאָטע)

אין צוויי טעג אַרום איז געקומען חיים בלאָך (חיימקע דער קליינער) מיט זיין פאַמיליע. ער האָט דערציילט, אַז מען האָט זיי ניט געוואָלט אויפנעמען אין לידע (פאַר גאָלד) און מען האָט זיי אָפגעשיקט קיין באַריסאָוו. איך האָב זיך אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעדרייט מיט יאָשע־איטשקען דעם קרעמער. מיר האָבן זיך געבראָכן די קעפּ, זוכנדיק אַ וועג פון רעטונג, אָבער מיר האָבן ניט געזען פאַר זיך קיין ברעקל האָפענונג. די לאַגע איז געווען אַ האָפענונגסלאָזע.

צומאָרגנס איז געקומען אַ גרופּע דייטשן. זיי האָבן אַרויסגעטריבן פון דער פערד־סטאַינע די מענער און אָנגעהויבן פאַרשן יעדנס באַרוף. דאָס איז געווען איינער פון די באַקאַנטע דייטשע באַרואיקונגס־טריקן לגבי זייערע אומגליקלעכע קרבנות. אין אַ פּאָר שעה אַרום זיינען אָנגעקומען לאַסט־אויטאָס און די מענער (אַרום 80 מאַן) זיינען איינגעשטיגן אין זיי. די פרויען און קינדער זיינען דאָרט פאַרבליבן.

אונדז, מענער, האָט מען געבראַכט צו פירן אין אַ גרויסן וואַלד, 18 קילאָמעטער פון באַריסאָוו. דאָס איז געווען אַ בלאָטיקער וואַלד, פול מיט וואַסער און בלאָטעס, אַ מין פּושטשע. דאָס אָרט האָט געהייסן „ביאַלאַ באַלאָטאַ" (די ווייסע בלאָטע). מען האָט אונדז באַפוילן מאַכן בונקערס אין דער ערד פאַר אונדזערע פאַמיליעס. דאָס מאָל האָבן די דייטשן מקיים געווען זייער צוזאָג און באמת אַראָפּגעבראַכט צו אונדז די פאַמיליעס. עטלעכע טעג נאָך מיין קומען קיין ביאַלאַ באַלאָטאַ האָב איך דאָ געטראָפן יודל קאַבאַק, זיין פרוי, ראָזע און זייערע טעכטער, בערל ראַגאָוו (אליהוס) און פאַמיליע, ד״ר וואָלפּאָוויטש און אַנדערע. אין זייער הויז האָב איך געזען ראָזעס דענטיסטן־שטול, בערלס זייגערמאַכער־וואַרשטאַט. זיי האָבן דאָ פאַרגעזעצט די אַרבעט אין זייערע באַרופן.

אין לאַגער ביאַלאַ באַלאָטאַ האָבן געהערשט שוידערלעכע אַרבעטס־ און לעבנס־באַדינגונגען. אין די אונטערערדישע בונקערס האָט געהערשט אַ נעציקייט און קעלט. אין די בונקערס איז ניט געווען קיין טיש און בענקל. בלויז צוויי נאַרעס האָבן געדינט אויף צו שלאָפן, מענער, פרויען און קינדער צוזאַמען. צוליב דער שוידערלעכער קעלט און פיכטקייט האָט מען זיך צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן, בכדי אַ ביסל צו דערוואַרעמען די דערפרוירענע קערפּערס. עסן האָט מען באַקומען בלויז איין מאָל אין טאָג און דאָס אין אַזאַ קנאַפּער און קאַרגער מאָס, אַז מען קען עס בכלל ניט באַצייכענען ווי עסן. וואַסער האָט מען געמוזט שלעפּן פון מרחקים. ווער האָט בכלל געטראַכט פון

אַרומוווּאַשן זיך אָדער אַנדערע סאַניטאַרע באַדינגונגען? די מענטשלעכע באַדערפע־נישן האָט מען דערלידיקט ווייט פון די בונקערס אין סאַמע וואַלד. דער הונגער, שמוץ, נעציקייט און די שווערע אַרבעט, זיינען געווען די הערשער אין לאַגער ביאַלאַ באַלאָטאַ.

באַלד אין דער פרי זיינען מיר געלאָפן נעמען אַ ביסל „קיפּיאַטאָק (וואַרעם וואַסער) און גלייך זיך געשטעלט צו דער אַרבעט. יעדער האָט געהאַט זיך אַרבעטס־פּלאַץ. אַחוץ די פאַכמענער האָבן די אַנדערע מענטשן געאַרבעט ביי טאָרף, ביים אַראָפּלאָזן ביימער, בויען בונקערס און דאָס אַלץ אין מיטן די בלאָטעס. איך און נאָך עטלעכע פּערזאָן זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אויף אַרבעט אין אַ זעגעריי. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע. דאָס עסן וואָס מען האָט באַקומען האָט ניט געקלעקט אויף צו לעבן און ניט געלאָזט שטאַרבן. אַהיימקומענדיק פון דער אַרבעט דערפרוירענע און אַדורכגעווייקטע פון נעציקייט איז ניט געווען ווי צו דערוואַרעמען דאָס לייב און ווי אויסצוטריקענען די נאַסע בגדים. מענטשן זיינען געפאַלן ווי די פליגן פון קראַנקייטן, הונגער, שמוץ, און די צאָל פון די איוויער איז געוואָרן קלענער פון טאָג צו טאָג.

ד. די ליקווידאַציע פון לאַגער ביאַלאַ באַלאָטאַ

ניט ווייט פון אונדזער לאַגער איז געווען אַ צווייטער לאַגער פון די איוויער יידן. מיר האָבן געגלייבט, אַז די אַלע אַנדערע האָט מען אויסגעהרגעט אין באָריסאָוו, באַלד נאָך דעם, ווי מען האָט אונדז אַריבערגעפירט קיין ביאַלאַ באַלאָטאַ. אין איינעם אַ טאָג איז געקומען צו מיר מיין שוועסטער חיה, און מיר דערציילט, אַז בערך 5 קילאָמעטער פון אונדזער לאַגער געפינט זיך אַ צווייטער לאַגער פון בערך 400 איוויער. פון די נעמען, וואָס זי האָט מיר דערמאָנט, געדענק איך צוו אַנד..: היצלע קאַגאַנאָוויטש (גרופּ) מיט איר קליינעם יינגעלע, ניאָמעלע, איטקע שאַצקעס (דעם רבס טאָכטער), איר מאַן ד״ר בערנזאָן און טעכטערל. זיי האָבן געאַרבעט ביי די זעלבע אַרבעטן (בעיקר ביים גראָבן טאָרף) און דער פירער פון לאַגער איז יצחק (איטשקע) אַבראַמאָוויטש (משהקע חיים־אָרעס זון). דאָס לעבן דאָרט איז געווען נאָך שווערער ווי ביי אונדז, ווייל דאָרט זיינען געווען פיל מער פרויען, קינדער און אומפעאיקע צו דער אַרבעט.

אין די דאָזיקע שוידערלעכע באַדינגונגען האָט זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן די טיפוס־קראַנקייט. דער ד״ר וואָלפאָוויטש האָט געפּרוווט ראַטעווען, אָבער לײדער האָט ער ניט געהאַט קיין מעדיקאַמענטן. אין יעדן בונקער איז געווען אַן אויפזעער. אין אונדזער בונקער האָט די דאָזיקע פונקציע דערפילט חאַנע מאַלאַכאָווסקי. ער און ד״ר וואָלפאָוויטש האָבן קיינעם ניט געלאָזט בלייבן אין בונקער, אַפילו די, וואָס האָבן זיך שלעכט געפילט, ווייל דאָס האָט געדראָט מיט טויט. בלויז די, וואָס האָבן ניט געקענט אויפהייבן זיך פון געלעגער האָט ער געגעבן אַ דערלויבעניש צו בלייבן אין בונקער. אַז חוה בלאָך איז קראַנק געוואָרן האָבן זי די דייטשן באַלד דערשאָסן (עס האָט געהייסן, אַז מען פירט זי אַריבער אין אַ שפּיטאָל קיין באָריסאָוו).

איך פלעג זיך אָפט טרעפן מיט חאַנע בלאָך (דער „מייסטער"), הירשל דעם שמיד און אַנדערע. דער פריילעכער חאַנע איז געווען אין גאַנצן איינגעבראָכן. איך פלעג זיי

פרוון טרייסטן און געמוטיקט זיי זאָלן ניט פאַרלירן די האָפענונג. אָבער זיי פלעגן מיר ענטפערן, אַז דאָס לעבן איז זיי נמאס געוואָרן. זיי האָבן ממש ניט געהאַט וואָס צו עסן... מען האָט לייכט געקענט אַנטלויפן אין די וועלדער, אָבער ווי לאָזט מען איבער די קינדער אויף הפקר? אַזוי אַרום האָט מען שלום געמאַכט מיטן גורל און געהאָפט „אולי ירחם", זייענדיק זיכער, אַז עס איז ניטאָ קיין שום וועג פון רעטונג...

אין איינעם פון די ערשטע טעג פון חודש מערץ 1943, האָבן מיר, אַרויסגייענדיק צו דער אַרבעט, דערזען, אַז עס גרייט זיך עפּעס שרעקלעכס. דער לאַגער איז געווען אַרומגעשטעלט מיט מיליטער און מאַשין־געווער. מען האָט אַלעמען אַרויסגעטריבן פון די בונקערס און באַפוילן מיטנעמען אויך די קינדער (געוויינלעך פלעגן די קינדער בלייבן אין די בונקערס). עס איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע מהומה. אין גרויסן טומל האָבן זיי אַרויסגעפירט הירשע בלאַך, וועלכער איז לעצטנס געווען קראַנק און אים דערשאָסן אויפן פּלאַץ. עס איז פאָרגעקומען אַ סעלעקציע, און די אָפּגעקליבענע האָט מען אַריינגעטריבן אין אויטאָס. צוממערסטן זיינען עס געווען מענער. צווישן די אָפּגעקליבענע אַרבעטס־פעאיקע זיינען געווען זייער וויניק גאַנצע משפּחות. געווען אויך אַ ביסל יינגלעך אין עלטער פון 15—18 יאָר (שפּעטער האָט מען זיי די ערשטע אויסגעמאָרדעט אין סמאָלענסק).

אַן ערך 70 מאַן זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין סמאָלענסק, און אַלע איבעריקע איוויער פוןביידע לאַגערן האָט מען אויסגעשאָסן באַלד נאָך אונדזער אָפּפאָר. זייער צאָל איז געווען בערך 900 פּערזאָן. הונדערטער זיינען געשטאָרבן פון טיפוס, הונגער און פאַרצווייפלונג, אין די דריי חדשים אין די לאַגערן. די אויסמאָרדונג פון די קרוב טויזנט איוויער יידן איז בכן פאָרגעקומען בערך אין די טעג פון 7—9 מערץ 1943.

ה. דאָס גהינום אין סמאָלענסקער לאַגער

מיר, דאָס ביסל אָפּגעקליבענע צום לעבן, זיינען געפירט געוואָרן אין אויטאָס, באַוואַכטע דורך רוסישער פּאָליציי קיין סמאָלענסק. מיר האָבן אין ביאַלאַ באָלאָטאַ איבערגעלאָזט אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, וועמענס ביטערער גורל איז אויסגעפאַלן דערמאָרדעט צו ווערן אין די וואַלדיקע בלאָטעס הינטער באָריסאָוו. די רוסישע זועכטערס האָבן זיך איבער אונדז איזדעקעוועט. זיי האָבן אונדז מערדערלעך געשלאָגן איבער די קעפּ מיט די פּריקלאַדן פון די ביקסן און געפּאָדערט פון אונדז גאָלד, זייגערס און געלט. נאָכן איבערנעכטיקן אין אַ שאָפּע אין וויטעבסק זיינען מיר צומאָרגנס, דעם 10טן מערץ 1943 אָנגעקומען קיין סמאָלענסק.

דאָרט האָט מען יעדן אונטערזוכט און באַפוילן אָפּצוגעבן אַלע ווערטפולע חפצים און געלט. ביי וועמען מען האָט עפּעס געפונען האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט. הונגעריקע, האַלב־נאַקעטע, דערשלאָגענע און פאַרשמוצטע האָבן מיר אָנגעהויבן צו פאַרזוכן דעם טעם פון דעם פרישן גיהנום, וואָס האָט געהייסן סמאָלענסק. דאָס עסן איז געווען אַ ביסל גראָז מיט וואַסער, איז ניט קיין וווּנדער, אַז באַלד איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט כמעט קיינעם ניט אויסגעמיטן. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז מיר האָבן, ווי ווייט מעגלעך, פאַרבאַהאַלטן די טיפוס־קראַנקייט. די דייטשן האָבן דערשאָסן יעדן איינעם, וועמען

זיי האָבן חושד געווען אַלס טיפוס־קראַנקן. איין מאָל האָט מען אונדז געטריבן אין באָד. ווער עס איז אָפּגעשטאַנען ביים לויפן האָט מען באַלד דערשאָסן. אַ צווייט מאָל האָט מען אונדז געטריבן זיך באָדן אין דניעפּר, ווען דאָס אייז איז אַפילו נאָך ניט צעגאַנגען. מיר זיינען נאָך דאַן געווען קראַנק אויף טיפוס, אָדער נאַר־וואָס אַרויס פון דער דאָזיקער קראַנקייט און זיי האָבן געוווסט, אַז ניט אַלע וועלן דאָס אויסהאַלטן. זייער פיל זיינען געפאַלן ווי די פליגן.

די רוסישע וועכטער פלעגן שלאָגן אומברחמנותדיק בעתן טראָגן שווערע קלעצער און ניט זעלטן פלעגן זיי שלאָגן ביז טויט. אַזוי זיינען דערמאָרדעט געוואָרן נאָכן לעצטן צעשלאָגן משה שמוקלער און מולקע אַשעראָווסקי. לויטן באַפעל פון לאַגער־פירער האָבן מיר איין מאָל, צוריקקערנדיק זיך פון דער אַרבעט געמוזט טרעטן איבער שמואלינקעס טאָכעלעס קערפּער, נאָך דעם ווי זיי האָבן אים דערשאָסן ווי אַ הונט... קיינער פון אונדז האָט גאָרניט געגלייבט, אַז עמעצער פון אונדז וועט איבערלעבן דעם סמאָלענסקער לאַגער. די קורצע תקופה אין ביאַלאַ באַלאָטאַ האָט אויסגעוויזן אין אונדזערע אויגן ווי אַ גן־עדן... איך און חאָנע מאַלאַכאָווסקי האָבן געאַרבעט ביים רייניקן ציגל. חאָנע בלאָך איז געקומען צו אונדז און דערציילט, אַז מען האָט אַרויסגעוואָרפן זייך פאָטער (חיימקע דער קליינער) פון דער סטאָלאַרניע. יעדע אַנדערע אַרבעט איז פאַר אים אַ טויט־אורטייל. מיר האָבן גערעדט מיט אונדזער מייסטער און ער האָט מסכים געווען אַריינצונעמען אים צו אונדז, ווו ס׳איז געווען פאַרהעלטנישמעסיק אַ לייכטע אַרבעט.

אין איינעם אַ זונטיקדיקן טאָג, אויגוסט 1943, האָבן די דייטשן אָפּגעקליבן אַ גרופּע (אויך איך בין געווען צווישן זיי), און אָפּגעפירט אין מיליטערישע מאַגאַזינען און באַפוילן צו פאַקן די זאַכן. אין אָוונט, שוין זייענדיק אין לאַגער, האָבן זיי אונדז באַשולדיקט אין גנבענען זאַכן. מיין מייסטער האָט באַשטעטיקט, אַז איך און קאָפּל משהקעס האָבן געאַרבעט אויפן צווייטן שטאָק און דאָס האָט אונדז געראַטעוועט. די אַנדערע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן. זיי האָבן דערהרגעט מיט שטעקנס. בעלאָוסקיס יינגל, רובטשיק דעם שטעפּערס יינגל, משהקע אַלטער ישראלס יינגל און אַ ריי אַנדערע, וועמענס נעמען איך געדענק ניט. אין סמאָלענסק זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויך צוויי זין פון חיים לייבאָוויטש, אהרן גומניץ א״אַ.

ו. טויט־סטאַציעס: מינסק, לובלין, בליזשאַן, מאַטהאַוזען, עבענע

סוף אויגוסט 1943 האָט מען דאָס ביסל לעבנגעבליבענע אַרויסגעפירט קיין מינסק. צוזאַמען מיט מיר זיינען אָנגעקומען קיין מינסק: חיים און חאָנע בלאָך, אהרן־וועלוול לייבמאַן, חאָנע מאַלאַכאָווסקי, מיין שוועסטערס יינגל ישעיהו משה, ראובקע דער שוסטער, קאָטלאַרסקי (קושקעס איידעם), ישראלקע קעסלער (זעליקס), אהרן יאָפּכעלאָוויטש, לעווקאָוויטש (טראַב), דעם שערער בענדערס צוויי יינגלעך, מיינע צוויי קוזינען, גומניץ (איסערס), חיים לייבאָוויטש, הירשל חאַצקלס צוויי יינגלעך, קאָפּל משהקעס מיט צוויי יינגלעך און נאָך וויניקע וועמענס נעמען איך געדענק ניט.

מינסק איז פאַר אונדז געווען בלויז אַ טראַנזיט־לאַגער. דאָרט האָט מען אַריינגעטריבן די וויניקע יידן, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט, נאָך דער פולשטענדיקער ליקווי־

דאַציע פון מינסקער געטאָ. אין 5 טעג אַרום האָט מען אונדז פאַרלאָדנט אין לאַסט־וואַגאָנען און מיר זיינען געפאָרן 4 מעת־לעת אָן עסן און טרינקען, ביז מיר זיינען אָנגעקומען קיין לובלין.

נאָכן נאָכפרעגן זיך וועגן אונדזערע באַרופן האָבן זיי אונדז אַריינגעטריבן אין אַ שאָפּע און געשלאָגן מכות רצח. אונדזער בלוט האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער. אין די „הפסקות" האָבן זיי פון אונדז געפאָדערט גאָלד און דאָלאַרן... פאַרשטייט זיך, אַז נאָך די אַלע גהינום־לאַגערן וואָס מיר זיינען אַדורך, האָבן זיי מער ווי אונדזער נשמה ניט געקענט נעמען... מען האָט אונדז באַלד ווידער אַריינגעטריבן אין לאַסט־וואַגאָנען, צו 120 מאַן אין אַ וואַגאָן און געפירט קיין אוישוויץ. במשך פון די דריי מעת־לעת פאָרן ביי אוממענטשלעכע באַדינגונגען, אין אַן ענגשאַפט, וואָס לאָזט זיך כלל ניט שילדערן (אָן עסן און טרינקען), זיינען פיל אויסגעשטאָרבן.

פאָרן אַריינפירן אין בליזשינער לאַגער (אוישוויץ האָט אונדז ניט געוואָלט אויפנעמען) האָט מען אונדז באַקליידט מיט לאַגער־מלבושים אין פאַסן, באַצירטע מיט די בוכשטאַבן K. L.. קיין בליזשין בין איך אָנגעקימען בלויז מיט געציילטע איוויער. די אַנדערע זיינען געבליבן אין לובלינער לאַגער. אין בליזשינער לאַגער האָבן געהערשט הונגער, קעלט און לייז. מיר זיינען געפרוירן געוואָרן אין אונדזער לייכטער לאַגער־הלבשה. דאָ זיינען מיר געווען פון אָקטאָבער 1943 ביז אַפּריל 1944. מען האָט אונדז ווידער געשיקט מיטן טראַנספּאָרט. מיר זיינען שוין געווען מוסולמענער ד. ה. הויט און ביינער, האַלב־טויטע און מיר זיינען געווען גלייכגילטיק צום לעבן. קיין פלאַשאָוו איז מיט מיר געקומען בלויז שמואליק דעם שערערס יינגסטע יינגל. מיינע קוזינען (יודל מיט אַבען) זיינען איבערגעפירט געוואָרן אין אַן אַנדערן לאַגער. די אַנדערע איוויער האָבן זיך אין בליזשינער לאַגער אין גאַנצן איינגעבראָכן און די דייטשן האָבן איינגעשפּאַרט אויף זיי קוילן.

אין איינעם פון די יולי־טעג 1944, האָב איך דערזען אויפן אַפּעל־פּלאַץ חאַנע מאַלאַכאָווסקי, מיך שוועסטערס ייגל ישעיה־משה און אַלטער דער ליפּנישקער. אָבער מיין פרייד האָט לאַנג ניט געדויערט, ווייל גלייך צומאָרגנס האָט מען זיי אַריבערגעפירט ערגעץ אַנדערש. סעפּטעמבער 1944 האָט מען מיך אַריבערגעפירט אין לאַגער מאַטהאַוזען. נאָך אַ פּאָר וואָכן האָט מען מיך אַריבערגעפירט אין לאַגער מעלך (עסטרייך), וווּ מיר האָבן געאַרבעט ווי קאַטאָרזשניקעס אין די אונטערערדישע שאַכטן. דאָרט האָט אַ „קאַפּאָ" דערהרגעט שמואליקן, ווען ער האָט אים געטראָפן זיך אָפּרוען...

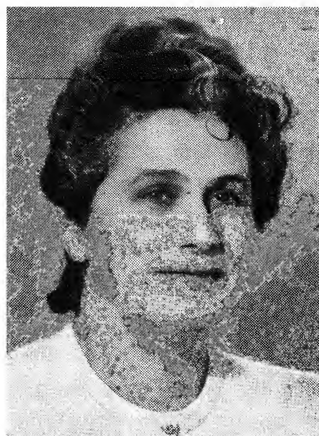
אין מערץ 1945 זיינען מיר איבערגעפירט געוואָרן קיין עבענזע (עסטרייך) — אַ טויטן־לאַגער, וואָס האָט געציילט 20 טויזנט מאַן. דאָרט זיינען מיר באַפרייט געוואָרן דעם 5טן מאַי 1944 דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

פון די קרוב 1200 יידן, וואָס זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן יאַנואַר 1943 פון איוויער געטאָ קיין ביאַלאַ באַלאַטאַ, הינטער באָריסאָוו, זיינען נאָך דער מלחמה געבליבן בלויז זיבן. אָט זיינען זייערע נעמען:

שבח חיימאָוויטש; חיים לייבאָוויטש (ישראל); די ברידער: יודל און אבא גומניץ; די ברידער: יעקב און זלמן שמוקלער און דוד־משה יאפּעטלאָוויטש (אַמעריקע).

צפורה זשוראַווסקי (זינגער) / נתניה

דער גורל פון די איוויער יידן אין לידער געטאָ און לאגער

זינט דעם 31סטן דעצעמבער 1942, ווען גע־קומענע „טאָדט"־לייט האָבן אַרומגערינגלט דעם איוויער געטאָ און אַרויסגעפירט עטלעכע הונ־דערט יידן אויף אַרבעט אין די טאָרף־זומפּן הינטער באָריסאָוו (ביי מינסק), האָט מען גע־ווּוסט, אַז דער גורל פון איוויער געטאָ איז אַ געחתמעטער און אַז בקרוב וועט דאָס שטעטל ווערן „יודענריין"...

דאָך איז שווער צו שילדערן די פּאַנישע שרעק וואָס האָט אונדז אַרומגעכאַפּט ווען מיר האָבן אויפשטייענדיק דעם 20סטן יאַנואַר 1943, זיך דערזען אַרומגערינגלט דורך זשאַנדאַרן און פּאָ־ליציסטן. דער „מייסטער" פון דער זשאַנדאַר־מעריע האָט פאַרזיכערט פייערלעך, אַז עס וועט ניט זיין קיין סעלעקציע און קיין „אַקציע" (שחיטה) און, אַז אַלע יידן ווערן אַריבערגעפירט קיין באָריסאָוו, ווו מען וועט אַרבעטן ביז נאָך דער מלחמה. אין געטאָ ווערן איבערגעלאָזט ציטווייליק בלויז 5—6 גאַרבערס, כדי צו פאַרענדיקן זייער אַרבעט.

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן דעם „לעצטן מאַרש" פון די איבער 1000 לעצטע יידן פון איוויער געטאָ (צווישן זיי אויך ליפּנישקער, טראַבער, א. אַנד.) דורך ווילנער גאַס אויפן וועג צו דער סטאַנציע גאַוויע (7 ק"מ) און די בליקן פון שאָדנפרייד פון אונדזערע שכנים פון דור־דורות, די „מיעשטשאַנעס". איך האָב פרייער אָפּגעאָטעמט אַרויסגייענדיק פון שטעטל... אין גאַוויע האָט מען אַלעמען געלאָדן אין משא־וואַגאָנעס, איינגעשלאָסן די פאַמיליעס פון די געציילטע גאַרבערס, וועמען די זשאַנדאַרמעריע האָט צוגעזאָגט איבער־צולאָזן אין לידער געטאָ און זיי אָפּגעשיקט קיין באָריסאָוו. בלויז 4 פאַמיליעס פון יודענ־ראַט (קאַפּעלד, דוואַרעצקי, מלינאַרסקי און לייבמאַן) און אייניקע פאַמיליעס (זשוראַווסקי, דוד קאַגאַנאָוויטש, אַבראַמאָוויטש־ליפּנישאַק, יצחק גאָרדאָן) זיינען אַריבערגעפירט גע־וואָרן קיין לידע

די אַריבערגעפירטע פאַמיליעס זיינען מערסטנטייל אַריינגעפירט געוואָרן אין דער געוועזענער פרויען־טורמע פון די צייטן פון דער פּוילישער הערשאַפט. בלויז אייניקע פאַמיליעס האָבן זיך איינגעאָרדנט אין לידער געטאָ, ווו שוין פון פריער האָבן געלעבט עטלעכע צענדליק איוויער משפחות, וועלכע זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אַהער אַלס

פּאַכמענער אויף אַרבעט דורך דער דייטשער „טאָדט"־אָרגאַניזאַציע באַלד נאָך די גרויסע שחיטות (מאַי 1942) אין לידער געביטס־קאָמיסאַריאַט.

אין לאַגער האָבן מיר געטראָפן צענדליקער איוויער בחורים, פּאַכמענער, בעיקר סטאָליאַרעס, וועלכע זיינען געבראַכט געוואָרן פון איוויער געטאָ פריער דורך דער „טאָדט"־אָרגאַניזאַציע, צו אייזנבאַן ־ בוי אויף דער לידער באַן ־ סטאַנציע. די מענער און די יונגע מיידלעך זיינען טאָג־טעגלעך געפירט געוואָרן אונטער אַ וואַך אויף אַרבעט צו דער אייזנבאַן־סטאַנציע. די עלטערע פרויען און קליינע קינדער זיינען פאַרבליבן אין לאַגער. דער „לוין" פאַר דער אַרבעט, צוגאָבלעך צו באַליידיקונגען און קלעפּ, איז געווען אַ טע־לער שיטערע זופּ און עטלעכע הונדערט גראַם ברויט. אַרויסגייענדיק צו דער אַרבעט פלעגט יעדער, וועלכער האָט נאָך עפּעס פאַרמאָגט עס מיטנעמען מיט זיך און אויסטוישן אויף דער אייזנבאַן־סטאַנציע אויף שפּייז־פּראָדוקטן. אַלע אַנדערע, וואָס האָבן ניט געהאַט וואָס צו טוישן האָבן פּשוט געהונגערט. דער אַריינגאַנג פון די לאַגער־איינוווינער אין לידער געטאָ איז געווען אוממעגלעך, ווייל מיר האָבן געהאַט אַ סטאַטוס פון אַרעסטאַנטן. ווי געזאָגט, איז אונדזער איינציקער מאַרשרוט אונטער אַ וואַך געווען צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט אויף דער לידער אייזנבאַן־סטאַנציע. כדי זיך אַריינגנבענען אין געטאָ האָט מען געמוזט אָנקומען צו פאַרשיידענע קאָמבינאַציעס, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט ערנסטע געפאַרן. מען פלעגט זיך אָנשליסן צו די אַרבעטער פון געטאָ, וואָס האָבן אויך געאַרבעט אויף דער לידער אייזנבאַן־סטאַנציע.

ווינטער 1943 האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ באַוועגונג אין לידער געטאָ, וואָס האָט פּראָפּאַגירט צו אַנטלויפן אין די אַרומיקע וועלדער און אָנשליסן זיך צו די רוסישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן דאַן פאַרשטאַרקט זייער קאַמף קעגן די דייטשישע אָקופּאַנטן. באַזונדערס פּאָפּולער איז געווען אין געטאָ ביעלסקיס פאַמיליע־אָטריאַד ווו עס איז געווען אַ רעטונגס־אָרט אויך פאַר אומקאָמפּסםעאיקע עלעמענטן. פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן שוין געפונען זייער אָרט אין די קעמפערישע רוסישע אָטריאַדן (באַזונדערס אין „איסקראַ") און ביי ביעלסקין, פלעגן זיך אַריינגנבענען אין געטאָ מיט פאַרשיידענע אויפגאַבן בעיקר כדי אַרויסצופירן זייערע משפּחות אין די וועלדער. געווען אַ צייט ווען דער עצם אַרויס־גאַנג פון לידער געטאָ איז געווען פאַרהעלטנישמעסיק אַ לייכטער. אין פינצטערע נעכט פלעגן אַרויסגיין גרופּעס, טיילווייז מיט געווער, דורך די געטאָ־דראָטן, זייענדיק זיכער, אַז די „ווייסע גענדז" (פּוילישע פּאָליציסטן), וואָס האָבן געהיט דאָס געטאָ, וועלן ניט זיין אויף דער וואַך (זיי זיינען געווען אונטערגעקויפט). במשך פון ווינטער און זומער 1943 (ביז דער ליקווידאַציע) זיינען אַנטלאָפן אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער די איוויער: יצחק גאָרדאָן, משה קאַגאַנאָוויטש, טוביה אַנגעל, פאַמיליע ח. ל. דוואָרעצקי, די דריי ברידער קאַגאַן־„טאַכעלע" (מאָטקע, יאַנקל און אלי ז"ל), די ברידער אַלבערשטיין און זייער שוועסטער, קלמן און נחמה שניידער, ברוך קאָפּאַלד — ניקאָלאַיעווסקי. בעת דער ליקווידאַציע פון געטאָ (צומאָרגנס) די פאַמיליעס גלעלער, גאָלובאָק א. אַנד., וועמענס נעמען איך געדענק ניט.

לידער געטאָ איז דוכט מיר געווען דאָס לעצטע געטאָ אין ווייסרוסלאַנד צו ליקווי־דאַציע. דעם 17טן סעפּטעמבער 1943 ווען מיר זיינען געוויינלעך אויפגעשטאַנען און זיך

געגרייט גיין צו דער אַרבעט, האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז מיר ווערן איבערגעפירט אין אַ צווייטער לאַגער אין פּוילן, ווייל אין לידער האָט „טאָדט" מער ניט קיין אַרבעט פאַר אונדז. אויף דער סטאַנציע האָבן מיר שוין געטראָפן אַלע יידן פון לידער געטאָ פאַר־פּאַקטע אין די וואַגאָנעס. די וואַך איז באַשטאַנען פון דייטשע זשאַנדאַרן, פּוילישע פּאָלי־ציסטן און „טאָדט"־לייט. דער צוג האָט זיך געשלעפּט פּאַמעלעך. אָפּהאַלטנדיק זיך אויף פאַרשיידענע סטאַנציעס. די ענגשאַפט אין די אָפּגעשלאָסענע בהמות־וואַגאָנעס איז געווען אין לשער. די שטימונג אַ פאַריאוּשטע. אָבער דאָך האָבן נאָך פיל געהאָפט, אַז מען פירט אונדז באמת אין אַן אַרבעטס־לאַגער, כאָטש די סימנים זיינען ניט געווען קיין צוזאָגנדיקע: די וואַגאָנעס פאַרשלאָסענע אָן שום זאָרג פאַר לופט, וואַסער, עסן און אַנדערע מענטשלעכע פיזיאָלאָגישע באַדערפעניש...

צומאָרגנס אָוונט (דעם 18טן סעפּטעמבער 1943) האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט נעבן טויטן־לאַגער סאָביבאָר, ווו מען האָט אונדז צום ערשטן מאָל אַרויסגעלאָזט פון די וואַגאָנעס, אָטעמען אַ ביסל פרישע לופט און דערליידיקן מענטשלעכע באַדערפענישן. באַלד האָט מען אונדז ווידער פאַרשלאָסן אין די וואַגאָנעס און געוואַרט ביז פרימאָרגן, ווען מיר זיינען אַריינגעפירט געוואָרן אין לאַגער. דאָרט איז באַלד פאָרגעקומען אַ סע־לעקציע און די א. ג. „אַרבעטס־אומפעאיקע" (פרויען, קינדער) האָט מען איבערגעלאָזט. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז זייער גורל איז אַ געחתמעטער (19טער סעפּטעמבער 1943).

אַלע אַנדערע האָט מען צוריק אַריינגעזעצט אין די וואַגאָנען. דער טראַנספּאָרט האָט זיך אָפּגעהאַלטן מחוץ דעם לאַגער און מען האָט אונדז ווידער דערלויבט אַרויסצוגיין פון די וואַגאָנעס. דאָ האָב איך צופעליק דערזען, אַז דער קאָמענדאַנט פון טראַנספּאָרט־וואַך איז אָטאָ וייסבעקער, אַן אַרבעטס־פירער אין לידער "טאָדט", ביי וועמען איך האָב געאַרבעט אַ קורצע צייט. ער איז געווען אינגאַנצן שיכור. איך האָב אים געפרעגט: „וואָס גייט מען טאָן מיט אונדז?" ער האָט מיר געזאָגט, אַז אַ טייל גייט אין לאַגער, טראַווניקי און אַ טייל קיין מאַידאַנעק, ביי לובלין. איך האָב אים געבעטן, אַז ער זאָל מיך מיט מיינע צוויי ברידער: מיילעך און חיים־לייבעלע מיטנעמען צוריק קיין לידע (די מאַמע מיט מיין קליינע שוועסטער — חיה־רחלע זיינען סעלעקטירט געוואָרן צום טויט אין סאָביבאָר). פאַר דעם האָב איך אים צוגעזאָגט געבן די אַדרעסן פון די גוים, ביי וועמען מיר האָבן איבערגעלאָזט אונדזער פאַרמעגן. לויט מיין פּלאַן איז די אידעאַלע באַהעלטעניש געווען דער בית־שימוש אין וואַגאָן פון דער וואַך, ביז מען וועט איבערלאָזן די מענטשן אין די אויבנדערמאָנטע לאַגערן. ער האָט לכתחילה מסכים געווען און איך בין געגאַנגען איבער־ריידן וועגן דעם רעטונגס־פּלאַן מיט מיינע ברידער. אינצווישן האָט אַ פּוילישער פּאָלי־ציסט געראָטן נאָך צוויי מיידלעך אַריינצוגיין אין וואַגאָן פון דער וואַך: גיטל לייבמאַן פון איוויער געטאָ און רחל פון שטוטשין. דאַן האָט אָטאָ וייסבעקער געזאָגט, אַז עס איז שוין ניטאָ מער קיין פּלאַץ פאַר מיינע ברידער, ווייל אין בית־שימוש איז דאָ אָרט נאָר פאַר 3 פּערזאָן. איך און די צוויי מיידלעך זיינען אַריין אין בית־שימוש פון דעם וואַגאָן, ווו עס איז געפאָרן די וואַך. אינצווישן האָט מען אָפּגעפירט אַ טייל וואַגאָנעס קיין טראַווניקי און אַ טייל קיין מאַידאַנעק. די וואָס זיינען אַריינגעפאַלן קיין טראַווניקי האָבן דאָרט געלעבט ביז נאָוועמבער 1943 ווען דער לאַגער איז ליקווידירט געוואָרן און אַלע לאַגערניקעס

זיינען אומגעבראַכט געוואָרן. אין מאַידאַנעק האָט מען זיי באַלד נאָכן ברענגען געשיקט אין די גאַז־קאַמערן (20 סעפּטעמבער 1943)...

אָפּפאָרנדיק אַ שטיקל וועג פון מאַידאַנעק האָט זיך דער צוג פאַרהאַלטן אויף אַ סטאַנציע און ווייסבעקער האָט באַפוילן, אַז מיר זאָלן פאַרלאָזן אונדזער באַהעלטעניש און אַראָפּגיין פון וואַגאָן. מיר, די דריי יידישע מיידלעך זיינען געווען אינגאַנצן פאַריאושט און געבעטן אים, אַז ער זאָל אונדז דערשיסן. ער האָט עס ניט געוואָלט טאָן אָבער מיט גוואַלד אַראָפּגעטריבן אין אָפענעם פעלד.

זאַלבעדריט האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט אין מיטן העלן טאָג און ניט געוווסט וואָס צו טאָן מיט זיך. די פּאָליאַקן וועמען מיר האָבן געפרעגט, ווו מיר געפינען זיך האָבן אונדז געזאָגט, אַז מיר געפינען זיך נעבן דעמבלינער פלי־פּלאַץ און די גאַנצע געגנט איז באַזעצט דורך ס.ס.־לייט. אין אונדזער פאַרצווייפלונג האָבן מיר באַשלאָסן זיך איבער־צוגעבן אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. דאָרט האָבן מיר דערציילט די גאַנצע גע־שיכטע און מיר האָבן פאַרגעשטעלט דעם דייטש אָטאָ ווייסבעקער אַלס אַזאַ, וואָס האָט אונדז געוואָלט אויפצווינגען צו ראַסן־שאַנדע. נאָך אַ באַראַטונג האָבן זיי אונדז אָפּגע־שיקט אין דעמבלינער אַרבעטס־לאַגער. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט אויפן פלי־פּלאַץ ביז יוני 1944. דאַן איז דער דעמבלינער לאַגער ליקווידירט געוואָרן און מיר אַלע זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אין טשענסטאָכאָוער אַרבעטס־לאַגער „וואַרטאַ".

מיטן דערנענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי האָט מען אונדז איבערגעפירט קיין דייטשלאַנד אין לאַגער בערגען־בעלזען, ווו איך בין געווען ביז דער באַפרייאונג (אַפּריל 1945) דורך דער ענגלישער אַרמיי. פון אַלע יידן פון איוויער געטאָ, וואָס האָבן געלעבט אין לידער געטאָ און טאָדט־לאַגער (לויט מיין השערה אַרום 150 פּערזאָן) און זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע לידער יידן אין דער טרויעריקער דאַטע (17טן סעפּטעמבער 1943) האָבן איבערגעלעבט די מלחמה בלויז איך און גיטעלע לייבמאַן... אַלע זיינען די אומגעקומען צוזאַמען מיט די רעשטלעך יידן פון אַלע געטאָס פון לידער געביטס־קאָמיסאַריאַט אין די טויט־לאַגערן פון סאָביבאָר, טראַווניקי און מאַידאַנעק...

אלימלך (מישה) מלמד

הפיצוץ הראשון

החורף של שנת 44—1943 היה קשה במיוחד. כפור וקר עז שרר ברחבי בילורוסיה (רוסיה הלבנה) רוחות עזים וקרים פקדו מזמן לזמן את איזור יערות נאליבוקי. אחרי קורס קצר לחבלה נתמנתי כמפקד קבוצת חבלנים. המשימה שהוטלה עלינו היתה פיצוץ הכביש הבינעירוני סטולפצי—מיר. מוקשים שימשו לנו לא רק למיקוש מסילות־הברזל, אלא גם כנשק יעיל נגד כלי־רכב של הגרמנים הנעים בכבישים.

באחד מימי מרץ 1944 יצאנו לדרך. בקבוצתי היו 4 פרטיזנים, כולם צעירים, תאבי־

נקמה ומלאי מרץ. לרשותנו היו רובים ומספר רימוני־יד. התישבנו בתוך המזחלות (שליטנס) ונסענו בכיוון הכפר בְּרֶזנו שע״י הנהר נימאן. אחרי 4 שעות נסיעה הגענו לכפר. פגשנו שם סיור פרטיזנים מהגדוד שלנו, שהודיעו לנו שבסביבה שורר שקט מוחלט, ואין רואים גרמנים. נכנסנו לאחד מבני הכפר, סעדנו את לבנו וחכינו עד רדת החשיכה. בערב יצאנו ברגל לכיוון הכביש שבין מיר וסטולפצי. כמקום המיועד לחבלה בחרנו קטע מהכביש, כ־3 ק״מ מהעיירה מיר. מצב הרוח שלנו היה מרומם, כי הצטיידנו בקצת יי״ש כדי להתחמם בצינת הלילה החורפית. למזלנו הרע היה בהיר וליל ירח מלא.

אחרי צעידה מהירה של שעות מספר הגענו לכביש. שלחתי מיד, כמקובל, פרטיזן אחד ימינה ושני שמאלה, קרוב למקום המיועד למיקוש לשם שמירה על אנשינו. אני ועוזרי התחלנו במרץ לעסוק בהטמנת המוקש. בחרנו כמקום המיקוש שטח, בו נראו עקבות צמיגי מכונית. העבודה היתה קשה למדי, כי האדמה היתה קפואה. בקושי הוצאנו כמה אבנים, חפרנו מספר סנטימטרים בתוך האדמה והטמנו את המוקש. הכנסתי את הנפץ במקומו, והתחלתי בזהירות להסוות את המקום. כעבור חצי שעה היה הכל גמור, לקחנו את החצץ ורגבי האדמה שהוצאנו והתרחקנו במהירות מהמקום.

כשהיינו כמאה מטרים מהכביש שמענו פתאום רעש של מכוניות מתקרבות. נתתי פקודה להתרחק בריצה מהמקום כמאתיים מטרים הפרידו בין הכביש לבין היער. תוך כדי ריצה זרקתי מבט על הכביש וראיתי אור קלוש של פנסי מכונית הנוסעת מסטולפצי למיר. הגענו לפאתי היער כשאנו עייפים, נושמים ונושפים בכבדות. הסתובבנו וציפינו בקוצר־רוח למה שיקרה. המכונית התקרבה במהירות למקום בו היה טמון המוקש. הסתכלתי בפני אנשי קבוצתי, כולם היו מתוחים וכל אחד מאתנו התפלל בלבו שצמיגי המכונית יעלו על המוקש. גם אני התפללתי בלחש תפילה זו: „אלקים, תן לי לראות במו עיני, איך הגרמנים עפים באוויר, תן לי לנקום, ולו גם במקצת, על הפשעים שהגרמנים הרוצחים עוללו לעמנו״...

המכונית התקרבה אל נקודת התורפה. המתח עלה, נדמה היה לי שהמכונית כבר עברה את המקום בו הונח המוקש, פתאום: ב ו ו ם ם ם!!! התפוצצות אדירה הדהדה בליל השקט, אם ועשן סמיך התנשאו אל על, למרומים. ברגע הראשון התרגשנו כאילו שכחנו את מצבנו והיתה תשוקה לרוץ למקום בו קרתה ההתפוצצות ולראות את המתרחש שם. אולם ידענו גם שבמיר נמצאים במצב הכן כמה מכוניות משוריינות של הגרמנים, והן חשות לעזרה עם שמיעת הדי יריות או התפוצצות. נתתי פקודה מיד לחזור למחנה. בשמחה ובצהלה חזרנו לכפר ברזנו. שתינו את בקבוק היי״ש שהיה ברשותנו, שלחנו מיד איכר, איש המודיעין של גדודנו, לעיירה מיר, כדי להשיג אינפורמציה מדויקת על תוצאות המיקוש. היינו כולנו עייפים וסחוטים, שכבנו לישון, כשאחד כמקובל נשאר לשמור על הישנים. השמירה התחלפה כל שעתיים. חכינו לבואו של איש המודיעין, ממיר. לפנות ערב חזר האיש מהעיירה ומסר לנו כי מכונית קטנה עם ארבעה קצינים של חיל האויר הגרמני עלתה הלילה על המוקש, שלשה מהם נהרגו בו במקום ואחד נפצע קשה. במצב רוח מרומם חזרנו לבסיסנו ביערות.

מבצע החבלה הראשון של קבוצתנו הוכתר בהצלחה מלאה.

מהנדס יצחק (איצ'ה) גורדון / אמריקה

דרכי בגיטאות וביערות בשנות הכיבוש הנאצי

א. מגרודנה המופצצת לאיביה הכבושה

המלחמה הגרמנית־הסובייטית מצאה אותי בגרודנה, בה סיימתי יום לפני כן את בחינות הבגרות. שלא כמו לפני פרוץ מלחמת פולין־גרמניה בשנת 1939, לא היו עתה שום סימנים והתפתחויות שיורו על מה שעתיד להתרחש. כבנין קלפים התמוטטה ה„ידידות" בין הנאצים והרוסים. הציבור, ששאב את ידיעותיו מהעתונות הסובייטית בלבד, עמד על המצב לאשורו רק כשהמלחמה כבר פרצה.

בבוקר של ה־22 ליוני 1941 התעוררנו לקול התפוצצויות ומיד אפשר היה לעמוד על המתרחש: עשרות מטוסים גרמניים הטילו פצצות ללא אבחנה וכל העיר הפכה לאבוקה בוערת. במשך היום השתדל כל אחד למצוא מחסה מרסיסי הפצצות. האש המתפשטת, אילצה אותנו לעבור מסביבה לסביבה תוך ריצה בין הלהבות, ולעתים כאשר אוירונים זורעים הרס וחורבן התעופפו מעל לראשינו. עברתי לאחד הבתים ברחוב הראשי ומצאתי מחסה בתוך מרתף של בית־קומות. עם רדת הלילה פחתו התקפות המטוסים, אך לעומת זאת אפשר היה להבחין בהתפוצצויות של פגזי תותחים. הגרמנים התקרבו לגרודנה. בתוך המקלט עבר עלינו ליל בלהות, התחושה של התקרבות הגרמנים ויחד עם זה כנראה גם התמוטטות החזית כולה, ניחשה לנו ימים קשים. לא היתה דאגה אצל הפולנים שודאי שמחו על שיכלו להפטר מהשלטון הרוסי השנוא עליהם ויחד עם זה לא חששו באשר לעתידם תחת השלטון הגרמני.

בהשכמת הבוקר של ה־23 לחודש יוני, 1941 הופיעו הגרמנים הראשונים רכובים על אופנועים בחוצות העיר. ובכן — אשר יגורנו בא. איש לא פלל באותו יום שלגבי היהודים זה ראשית חיסולם. הנכון הוא שבימים הראשונים לא גילתה חית־הטרף את שיניה בכלל ובמשך השבועיים לשהותי בגרודנה לא שמעתי על מקרה רצח של יהודי. באותה תקופה ראינו רק צבא של ה„וורמאַכט" הסדיר, שאם כי ידע יפה להתעלל ביהודים, הרי טרם רצחו ביוזמתם הם. הרחובות היהודיים מאחורי בתי הכנסת נשארו שלמים והיהודים שבתיהם נשרפו בהפצצה, עברו לגור בסביבה ההיא, וכך נוצר מעין „גיטו" טרם שהגרמנים כפו זאת עליהם. מיד התחילו במשטר של השפלה, מכות ועלבונות כגון: ענידת סרטים ועבודות כפיה מבזות.

ידענו שהגרמנים כבר השתלטו גם על עיירתנו, איביה. יחד עם גוטה קלמנוביץ' וצפורה (פייגלה) ז'ורבסקי, שלמדו כמוני בגרודנה, תיכננו את שובנו לחיק משפחותינו באיביה. בעזרתו של הירשל שמוקלר, איביאי מוכשר ונבון שהתגורר בשנות השלטון הסובייטי בגרודנה, הצלחנו להשיג מה„קומנדטורה" הגרמנית, רשיון־תנועה ברכבת־משא לכיוון איביה. הודות לזה נמנעה מאתנו הליכה מסוכנת בדרכים, דבר שהתכוננו לו באין ברירה. הדרך ברכבת עברה בסדר, אם כי פחדנו שלא נתגלה כיהודים, שהנסיעה ברכבת

היתה אסורה עליהם. למחרת — היה זה בראשית יולי 1941 — הגענו לגאוויה, התחנה האחרונה לפני איביה.

בלב רועד שמנו פעמינו לכיוון איביה.

ב. ההתעללות בהעברת טאנק סובייטי

קשה לתאר את התרגשותנו בהכנסנו לרחוב ווילנה ההרוס בחלקו. היינו כולנו עתה תחת מגפי הרוצחים, אך היתה הרגשת אושר שהנה לפחות זכינו שוב להיות יחד עם משפחותינו בעת צרה. מיותר לתאר את הפגישה הנרגשת עם בני המשפחה. יהודי איביה כבר הספיקו אז להתנסות בשוד ההמוני של אכרי הסביבה, שהתנפלו לאור היום על שכניהם היהודים מדורי דורות ושדדו ולקחו מכל הבא ליד. היתה זו רק התחלה למעשים המבישים של יצורים פרימיטיביים. היתה כבר אוירה של חרדה רצינית לבאות, אך בכל זאת היתה שלטת ברחוב הסיסמה: „מיר וועלן זיי איבערלעבן" („עוד נבלה אותם")

אם כי ששת השבועות הראשונים היו שקטים באופן יחסי, הרי היה די בהם כדי לגרום סבל גדול לכל יהודי העיר. לעבודה היו מתאספים בבוקר ברחבה שבין שתי שורות החנויות בשוק וגרמנים מה„גאַרניזון" (חיל־המצב) שחנו בעיירה היו באים ולוקחים את קבוצותיהם. הייתי בקבוצה שעבדה בגן־הפירות הגדול של החווה („הויפיקער סאָד") ובינינו היה גם הרב דמתא, זאב פרלמן הי"ד. הוא צעד בשורה יחד אתנו וגדולתו היתה מורגשת יפה בשעה קשה זו — תמיד מנחם, תמיד מאמין ומפיח בנו רוח תקוה ואמונה. לא קשה היה לנאצים לגלות את מנהיגי הרוח שלנו ולהתעלל בהם.

זוכרני את מנהל ביה"ס, ליובה נובופרוצקי, עומד ומטאטא את הרחוב. אל אלהים, איך הגענו להשפלה כזו! אבל טרם ידענו אז את המחכה לנו באמת ולמרות כל הסיפורים האיומים ששמענו, עוד האמן האמנו כי אולי אצלנו לא יקרה הדבר... הנה הגיעה לאזנינו הידיעה על חמישים יהודים שנרצחו לאור היום בנובוגרודק הסמוכה מתוך עילה שאיחרו בדקות ספורות להתיצב לעבודה. מפה לאוזן נמסרה השמועה, אך כל אחד ניחם את עצמו כי היה זה רק מקרה בודד.

לא ישכח „מבצע" הטנק הכבד הסובייטי, שמנועיו יצאו מכלל פעולה והיה תקוע ביוראצישקי, עיירה במרחק 16 ק"מ מאיביה. לקצינים הגרמנים התאווה להיות מקוריים במעשי התעללות בנוסח ימי העבדים. כל הגברים היו צריכים לעבור במשך מספר ימים את המהלך הזה ברגל ושם קשרו כבלים אל הטנק ללא גלגלים ומאות אנשים אחזו בהם ומשכו בכל כוחותיהם תחת מהלומות פרגולים שניתכו עליהם מכל צד, כשקצין נאצי עומד על הטנק ומפקד. במאמץ כבד, נדכאים ורצוצים, הבאנו את הטנק לפנות ערב עד הכפר פטרוביץ'. שם הלכנו מרחק ששה ק"מ העירה כדי לחזור למחרת בבוקר השכם להכניס אחרי הצהריים את הטנק בתהלוכת־אימים דרך רחוב ברנדינר בעליה התלולה. לא אשכח את המחזה של נשים עומדות בחלונות ובוכות. בסוף הועמד הטנק הזה — עמוד קלון לשפלות הנאצית — בכיכר ה„קומנדטורה" מול ביתו של דוד גולדברג. מאז הפך הדבר להרגל, ואחרי זמן קצר הייתי בתוך קבוצה שמשכה תותחים סובייטיים נטושים במאמץ עצום בליווי מכות והתעלליות לתוך העיר. ולואי ובזה היה נגמר הדבר.

קצין גרמני הניצב על הטאנק „צועק" פקודות ליהודי איביה, הסוחבים את הטאנק הסובייטי בחבלים עשרות קילומטרים. בתמונה רואים את ההתעללות ע"י ככר ה„קומנדנטורה". (בית דוד גולדברג).

אַ דייטשער אָפיציר שטייט אויפן טאַנק און גיט באַפעלן צו די יידן, וואָס שלעפּן דעם טאַנק מיט קאַנאַטן צענדליקער קילאָמעטער. אויפן בילד זעט מען דעם איזדעק נעבן קאָמענדאַנטור־פּלאַץ (הויז פון דוד גאָלדבערג).

ג. טבח האינטליגנציה (תשעה באב תש"א — 1941)

והנה בא תשעה באב תש"א (1941), הזכור לשימצה לכולנו. אותו בוקר, שבת בבוקר היה. הייתי בקבוצת עובדים שנשלחה לתחנת הרכבת גאוויה לנכש עשבים מפסי מסילת הברזל. גרמני אכזר עמד מעל לראשינו כשאקדח בידו ואף ירה יריות־הפחדה כדי ל„האיץ" בנו. היה לנו יום מר וכל אחד חשב שהגורל פגע בו שנשלח למקום עבודה כזה. אך אם יד הגורל היתה פה, היה זה כדי להצילנו מהמוות שארב לנו באותה שעה בתוך העיירה.

אחר הצהרים נסענו בקרון רכבת חזרה לכיוון איביה והנה בהתקרבנו לעיר, דרך רחוב ווילנה, עמדו נשים מאחורי הבתים ונופפו אלינו בידיים, לאות סכנה. הרגשנו שמשהו מתרחש, אך לפני שיכולנו לעמוד על המתרחש הגענו לתחנה, מקום שם חיכו לנו כבר שוטרים. הם ליוו אותנו — קבוצה של כעשרים איש — לכיוון כיכר־השוק ונדהמנו לראות מאות גברים שם מוקפים עשרות גרמנים, אנשי ס.ד. ומשרתיהם השוטרים הפולנים והבלורוסים. העמידו אותנו בשלש שורות וכמה שוטרים פולנים עברו בינינו ומדדו

יהודי איביה רתומים סוחבים בחבלים את טנק־הענק הסובייטי שזחליליו נשברו, מתחנת יוראַטישוק עד ככר ה„קומנדנטורה" (בית דוד גולדברג).
בתמונה הטנק מובל דרך רחוב ברנרדינר (חורף 42־1941)

איינגעשפּאַנטע יידן ציִען מיט קאַנאַטן דעם ריזיקן טאַנק פון סטאַנציע יוראַציִשעק ביז דער קאָמענדאַנטור אין איוויע (הויז פון דוד גאָלדבערג).

אותנו במבטיהם (והם היו אז השופטים לחיים ולמות). הוצאו משורותינו שלשה אנשים שחשבו אותם לתופסי עמדות בימי השלטון הסובייטי והכניסו אותם לאחת החנויות ששימשו בתור תחנת המיון הסופית לפני העליה למכוניות־המשא, שהובילו את הקרבנות לבורות ע"י יער „סטוניביץ", מקום שם נרצחו בירִיות. מאחר ש„המכסה" שלהם כבר היתה מלאה הם הסתפקו רק בשלושה. אז פקדו על כולם להסתדר בשורות, לצעוד ברחוב ולשיר שירים יהודיים. באותו מעמד הם מינו חברים ל„יודנראַט". לפי פקודה התפזרנו בריצה מטורפת לחצרות ולסימטאות הצדדיות, מאחר שפחדנו, שהנה יפתחו המנוולים עלינו באש מכונות־יריה, כאיומם.

התדהמה היתה כבדה מאד, אך רק מעטים האמינו שהקרבנות אכן נרצחו מחוץ לעיר. רובם האמינו שהם נלקחו למחנות־עבודה. היו כל מיני אכרים שנהנו לספר סיפורי־בדים, שכאילו ראו את היהודים עוברים דרך הכפרים שלהם, וליתר תוקף קראו בשמות כמה מהקרבנות — מכריהם לשעבר.

באותה תקופה סרבנו להאמין שהגרמנים ירצחו המונים בדם קר ללא שום עילה. והנה נלקחו ביום בהיר מהעיירה, מיטב גבריה, אבות, בנים ואחים, בראש וראשונה כל

המנהיגים הרוחניים, אנשי מקצועות חפשיים (פרט לרופאים), סוחרים וכו׳. בקיצור, כל העילית שבה. אחי הבכור, אברהם, היה בין הקרבנות ואבי התנחם בכך שלפחות אני יצאתי בשלום. תשעה באב אמיתי היה לנו ביום ראשון ההוא.

לקראת הסתיו, 1941 פשטו שמועות על שחיטות ברחבי ליטא, כולל עיירות סמוכות אלינו (איישישוק, דבנישוק וכו׳). האמן האמנו, אך התנחמנו, שאולי כאן, ברוסיה הלבנה, לא יקרה הדבר. לקראת הסתיו נצטוו יהודי העיירות השכנות טראב, ליפנישוק וסובוטניק לעבור לאיביה. גם בזה עוד לא ראינו סימן מדאיג. אם כי הם שוכנו בתוך הבתים של יהודי איביה, הצפיפות עוד לא היתה גדולה, ואולי אפילו שמחו שהיו יותר אנשים בבתים, מעין „צרת רבים — חצי נחמה"...

לקראת החורף נמלטו לאיביה כמה משפחות של יוצאי איביה שהתגוררו בדבנישוק, שהיתה שייכת לפי החלוקה הגיאוגרפית הגרמנית לליטא. מספר משפחות, שלא היו מבני איביה נתפסו ע"י ג׳נדרמים גרמניים. מאחר שליהודים לא היתה רשות תנועה חפשית, הוציאו אותם הגרמנים להורג. לא אשכח את המחזה: עבדתי אז במחסנו של מוטל ברוק בקצה העיר והדרך הביתה עברה מאחורי בית העלמין. נכנסתי לראות במחזה האיום: גברים, נשים וילדים, כעשרה במספר, היו מוטלים מתים על השלג. אלה היו הרוגים ראשונים שראיתי במלחמה והזעזוע היה כבד, ולאט לאט נגוזו האשליות באשר לצפוי לנו.

באותו חורף (1941—42) נשלחתי לעבודה של כמה שבועות בפריקת עצים בתחנת הרכבת יורצישקי. העבודה היתה קשה, לא חסרו התעללויות, כגון עבודה בפיקוחו של גרמני עם אקדח טעון מעל לראשך, ריצה עם קורות עץ כבדים על כתפיך. כמה השבועות עברו וחזרנו בשלום הביתה. כל העבודות כוונו אז ע"י ה„יודנראט", ששליטתו הלכה וגברה. קיוו שע"י עבודה נציל את נפשותינו, ולכן עשו כל מאמץ לספק את הגרמנים בכוח עבודה הנדרש.

לקראת סוף החורף הורגש שחגורת החנק מתהדקת מסביב לצוארינו. הגיעו ידיעות על המצב הקשה בלידה, על חיפושים, רציחות של משפחות שלמות וכו׳. התחילו להוציא תעודות זיהוי וכל יהודי היה צריך להחזיק את תעודתו אתו בכל עת, אחרת התחייב בנפשו. עבדתי אז במאגיסטראט (עיריה) בתור פקיד יחד עם דודני, נפתלי בנדר. הודות לזה נרשמתי בתור „נגר" ורשמתי כ"כ את כל מי שיכולתי בתור בעל־מלאכה. (חשבו אז, כי בעלי מקצוע יש להם, יותר סיכויים להשאר בחיים). אך למעשה שימש גורם זה קרש־הצלה רק למעטים בלבד. היתה אז קבוצת יהודים בעלי מלאכה שעבדו בחיל־ההנדסה הגרמני „טודט" בלידה וגרו מחוץ לגיטו. אך תנאי החיים והעבודה היו יותר קשים מאשר באיביה, ולכן מי שיכול שאף להשתחרר משם ולחזור למשפחתו. אחד הנגרים בא לאיביה לחופש וכשנודע לו שאני רשום בתור נגר דרש מאמי שתתן לו כמות קמח, אחרת ילשין עלי וישלחו גם אותי ללידה. אמא הבטיחה לו, אך ביקשה לחכות עוד מספר שבועות. הוא חזר ללידה ומסר את שמי ושם חברי, שמעיה בלוך.

ד. טבח יהודי לידה ואיביה (8—12 במאי, 1942)

כרעם ביום בהיר באה ביום שני של פסח (1942) הפקודה, שעלי להתיצב מיד לעבודה בלידה. קשה לתאר את האוירה בבית, ובאותה תקופה כל אחד ידע, שאם נפרדים,

השם יודע אם זה לא לתמיד. לפני הפרידה אמרה אמא: „קינדערלעך, אולי גם זה לטובה!" כל אחד הבין את דבריה וידע מה זה אומר — אולי בזכות זה הוא ישאר בחיים. אכן, ניבאה ולא ידעה מה ניבאה — בזכות זה זכיתי באמת להוותר לפליטה. לקצה העיירה ליווני בני משפחתי. היה יום אביב קר, והקור חדר לכל האברים, והדמעות חונקות, חונקות, מי יודע אם נתראה עוד? ואכן היתה זאת פעם אחרונה את אחותי הניה עוד ראיתי מאחר שבאה אחרי זמן ללידה לנסות להוציא אותי משם בעזרת שוחד, אך למזלי לא הצליחה בכך. היא חזרה הביתה ולא ראיתיה יותר, בתור אחותי המבוגרת מצאתי בה תמיד משען, עצה ותושיה.

ביום המר 8 במאי 1942 שמענו מהבית ברחוב שקולנה צעקות ובכי מכיוון גיטו לידה, אך לא ידענו מה מתרחש שם. מבלי לדעת דבר, הסתדרנו בשורות כרגיל והלכנו ברחוב (המדרכה היתה אסורה ליהודים) לכיוון תחנת הרכבת, מקום עבודתנו בבית מלאכה לתיקוני קטרים. כשנודע לנו על הטבח בגיטו, שמנו את גורלנו בידי קבוצת הגרמנים, מעבידנו. לקראת הלילה קרה הבלתי יאמן: הם לקחו אותנו למיפקדתם ושם עבר עלינו ליל בלהות בצפיה לקראת יום המחר, האיום. למחרת עד שבירור עם השלטונות הגרמניים מה לעשות אתנו, כבר היה אחרי הטבח — ה„מכסה" שלהם התמלאה ומעט היהודים שנשארו רוכזו בגיטו קטן בקצה העיר לידה. יתר עיירות הסביבה של ה„גביטס־קומיסאריאט" כולל איביה, היו אז מוקפות חיילים ושוטרים („שְׁפֶּרָה" — עוצר) והשחיטות בוצעו לפי „סדר" גרמני, יום־יום בעיר אחרת.

לא הייתי באותו יום המר והנמהר באיביה. כשרובם של בני עירנו יחד עם משפחתי נרצחו. במהרה נודע לנו על גודל האסון: רובם של יהודי איביה והסביבה נשחטו בדם קר, ביום כ"ה באייר תש"ב (12 במאי 1942). ממשפחתי נותרה אז בחיים רק גיסתי, שרה לבית שמוקלר עם בנה הפעוט. אחרי כמה שבועות הצלחתי לשחד את הגרמני הממונה עלינו ולחזור לאיביה. הבתים עמדו כמצבות חיות אחרי קרבנותיהם, שהושלכו לקבר אחים והומתו באלף מיני מיתות משונות.

בגיטו הורגשה אוירה אחרת, האופטימיזם הקודם שלפני הטבח נגוז. הורגשה אוירה של יאוש מוחלט ולא־אכפתיות לגבי העתיד. אך יחד עם זה, התחילה תנועה בחוגי הנוער, להתארגן למרי, להתנגדות ולבריחה ליערות הסביבה. היהודים שנותרו לפליטה אחרי הטבח הגדול (כ־1200 איש) אורגנו בבתי מלאכה. היה סחר עם אכרים ע"י החלפת בגדים, רהיטים, לבנים וכו' תמורת מצרכי מזון. לעומת גיטאות אחרים היו התנאים באיביה, יחסית טובים למדי. שהייתי באיביה לא היתה ארוכה, מאחר שבאוגוסט 1942, נשלחתי יחד עם כחמשה־עשר בני איביה אחרים למחנה עבודה לכפר סטראַגה (ע"י העיר ויליקה). מצאנו שם תנאים קשים לאין ערוך לעומת אלו שרגילים היינו — עבודה קשה ומפרכת בסלילת מסילת ברזל חדשה לכיוון פולוצק, בליווי מכות־רצח בעת העבודה מידי השומרים עלינו. גרנו בצריפי עץ, האוכל היה עלוב, התנאים הסניטריים־היגייניים ללא נשוא, אם כי לא בדרגה של מחנה־ריכוז.

אחרי ששה שבועות הועברנו לתחנה אושמיאנקה ע"י העיירה אושמינה ושמחנו שהיינו כעת יותר קרובים לאיביה. כאן גם נפגשנו עם כמה יהודים מהעיירה סול, שעוד נותרה לפליטה בין גיטאות הסביבה שנהפכו כבר ל„יודנריין". יחד אתנו היו גם יהודים

מברנוביץ. אנחנו שקבלנו חבילות אוכל מהגיטו באיביה, מצבנו היה יחסית יותר טוב משלהם. עם התקרב החורף, כשהימים נעשו קצרים, היה רוב היום עובר בצעידה למקום סלילת המסילות, מאחר שמיום ליום התרחקנו יותר ויותר מהמחנה שלנו. בהליכה יכולת לראות אנשים רצים לפני השורה לעשות את צרכיהם, כדי שלא יעלמו מעיני השומרים הגרמניים, כי אז התחייבו בנפשם. אחד בינינו שניסה להתחמק מהשורה כדי להשיג פיסת לחם אצל אכר, הומת בו במקום.

שיחקה לנו, לבני איביה, השעה ושיחרורנו בא במהרה. אמו של אחד הצועדים מטראב, פימה קוזלובסקי, שהיה אתנו במחנה, הצליחה להגיע למפקד המחנה, לשחדו בכסף שאספה מקרובינו בגיטו איביה ולהשיג עבורנו צו־העברה למחנה העבודה „טודט" בלידה. שמחנו על השיחרור ממחנה הריכוז ובאותו הזמן השתתפנו בצערם של הנותרים, אחינו לצרה בני ברנוביץ ועיירות הסביבה. היה ביניהם אחד, חבר שלי ללימודים בגמנסיה „תרבות" בווילנה, יוסף רזניק. שמורה אתי תמונה שהוא נתן לי ועליה רשום בעברית: „לחברי יצחק, מהימים שבילינו יחד בסטראָגה ואושמינה". אכן מזכרת מימים שחורים ביותר. במחנה „טודט" בלידה (היה זה אותו המקום שבו עבדתי לפני הטבח), שוב הצלחתי ע"י שוחד להשתחרר ולחזור שנית לגיטו איביה. כפי שהתברר תוך זמן קצר היה זה צעד נחפז, שכמעט עלה לי בחיי. במשך הקיץ שמעו הרבה על פעולות פרטיזנים ביערות הסביבה.

אחת מפעולות הנקם החשובות של הפרטיזנים הרוסיים — (זה היה בראשית הקיץ 1942, כשעבדתי בנגרית העיריה באיביה) נודעה לנו, כשהזמינו בנגריה שבעה ארונות לגרמנים שנהרגו ממארב פרטיזני בכפר זבויסק. מעולם לא נהנינו מעבודה למען הגרמנים, כמו הפעם, כשהכנו ארונות לרוצחי עמנו.

הגיטו באיביה לא היה בדרך כלל מוקף שומרים ויכולנו לצאת ולבוא בכל עת ושעה. סיפורים על יהודים בודדים שיצאו ליערות והומתו ע"י כנופיות פרטיזנים רוסיים עשו את שלהם לגבי אלה שתכננו פעולת בריחה. ארבעה צעירים היו הראשונים במשך הקיץ (תקופת 1942), שנעלמו מהגיטו והלכו לכיוון קוי החזית. כפי שנודע אחרי המלחמה אף הצליחו להסתנן דרך קוי החזית לעורף הרוסי.

ה. חיסול גיטו איביה — העיירה, „יודנריין" (יאנואר, 1943)

בצהרי יום, 31 בדצמבר 1942, הופיעו כמה מכוניות טעונות אנשי „טודט" וג'אנדרמים. התחילה בריחה המונית מחוץ לעיר. הלילה היה ליל חורף קשה. הכל היה מכוסה שכבה עבה של שלג וזו היתה בריחה מן הפח אל הפחת, בסביבה של אכרים עוינים. כמה צעירים מאלו שנמלטו נהרגו מיריות שוטרים בקצה העיר או שהוסגרו ע"י אכרים. מספר צעירים הצליחו להגיע באותו הלילה לבסיס הפרטיזני של הגדוד היהודי „בלסקי", אך לרוע מזלם הותקפו במפתיע ע"י גרמנים ונהרגו. רבים רבים נדדו והתרוצצו כל הלילה בתוך סופת שלג ובסוף חזרו רצוצים, שבורים ומיואשים לתוך הגיטו שטרם חוסל. התחבאתי באותו ערב בבית־מלאכה שמחוץ לגיטו, אך חזרתי לגיטו ולפנות בוקר יצאתי לאחד הבתים העזובים בקצה העיר ושמחתי שהיה לי למה לחזור אחרי יום של פחד וסבל.

התברר שהגרמנים התחילו במבצע חיסולו המלא של גיטו איביה ע״י העברת האנשים לבוריסוב (ע״י מינסק). בשלב הראשון לקחו אז כמה עשרות משפחות ש„התנדבו" לעבור לשם. היה ברור שהגיטו עומד לפני חיסולו הסופי. אך מאידך היה ידוע שאין דרך הצלה כלשהי.

באחד הימים הראשונים של ינואר 1943, הוקף לפנות בוקר הגיטו מכל הצדדים וכולם נצטוו לאסוף מטלטליהם ולצאת לדרך. לקחתי אתי כמה תצלומי משפחתי, ששמרתי עליהם וכמה דברים ויצאתי לכיכר השוק. לילדים ומלוויהם סופקו מזחלות. היתר צעדו ברגל לתחנת הרכבת גאוויה, כשגרמנים ושוטרים פולנים שומרים עלינו מכל הצדדים. לא אשכח את המראה, כשכולנו עברנו ברחוב ווילנה, והגויים, שזה עתה יצאו מהכנסיה, נעמדו במצב רוח עליז לחזות ב„תהלוכה" ונשמעו גם ציחקוקים, על חשבוננו...

אל אלהים, מי ינקום פעם בחיות צמאות־דם אלה, שכנינו מדורי־דורות שאצל רבים רבים מהם הפקידו היהודים את רכושם ודברי הערך, כדי שהם יחלו כעת למות מפקידי הרכוש!

בדרך לגאוויה הכרתי גרמני מאנשי „טודט" בלידה, הראיתי לו אישורים שעבדתי ב„טודט" ויחד עם מתנת כסף עזר לי להכנס לרשימה המצומצמת של אלה שנשלחו מגאוויה ללידה. היתר נשלחו לבוריסוב. עוד הספקתי להפרד מדודתי ליבה בנדר ושלושה בניה אשר, טוביה ושמואל, שהיו תמיד קרובים לי כאחים, ויחד עם גיסתי וילדה עלינו לרכבת המובילה ללידה. קבוצה של כמאה איש הגיעה ללידה והועברה לבנין בית הסוהר. למחרת הגיעו כמה קצינים ומיינו שוב, ורק אלה שהופיעו ברשימת הקרובים מעובדי „טודט", בלידה, הורשו להצטרף לגיטו. היתר נשלחו לבוריסוב להצטרף לאיביאים הנמקים במחנה ה„טורף" (הכבול). למזלנו הושארנו גיסתי ואני בלידה. היא גרה עם בנה בגיטו ואני הייתי במחנה „טודט", שבתוך בית הסוהר הישן בלידה. התנאים היו קשים, אך נסבלים. היה לנו קשר עם הגיטו ויכולנו לבוא לשם באופן חפשי. בפגישותי הרבות עם ברוך קופולד ומשה כהנוביץ׳ היה לנו נושא אחד בלבד — היציאה ליערות הפרטיזניים בסביבה. אם כי הקשיים היו רבים, מאחר שלא היה לנו שום נשק והקשרים עם קבוצות הפרטיזנים בסביבה היו רופפים.

למזלנו יכולנו לחכות עד בוא האביב כשהשתפרו התנאים ליציאה. בהתחלת מאי 1943, בראותנו שללא כסף ונשק נהיה אבודים, החלטנו, טוביה אינגל (מורי לשעבר) ואני לא לצאת יותר לעבודה וע״י זה להפך לעריקים ואז יאלץ ה„יודנראט" לעזור לנו ביציאה מהגיטו. ואכן, ה„יודנראט" התקשר עם קבוצה שהתכוננה לבריחה לפרטיזנים וציווה עליה לצרף גם אותנו. נפרדתי בלב כואב מגיסתי, שבגלל ילדה נבצר ממנה לצאת יחד אתנו. בערב היו מבסמים את השוטרים ששמרו על הגיטו וכך יצאנו אז גבולות הגיטו. לא האמנו שנזכה לעבור את המלחמה, אך נחושה היתה החלטתנו, שלא נובל יותר כצאן לטבח. הייתי בין המעטים שזכו גם לראות במפלת הנאצים וגם לנקמת־דם מרוצחינו, אם גם במדה מועטה בלבד.

מאות יהודים עבדו בבנית בית מלאכה לתיקון קטרים (דאפו). באופן יחסי היה היחס אלינו טוב ,פרט לגרמני אחד, שונא ישראל מובהק, שהיה מרביץ בנו ללא רחם. פעם דחפנו קרון ומשום מה הוא נטפל אלי וצעק: „אתה אמרת שאינך רוצה לעבוד

בשביל גרמניה". היתה זו האשמה, שבזמנים ההם פירושה — גזר דין מות. הוא הוביל אותי לקצין הממונה עליו, ואני הסתמכתי על ראש הקבוצה, יהודי מגאוויה בשם, מאכס לייזרוביץ', בחור מסור לעבודה בלב ונפש ומקובל על הגרמנים. מאכס קבע שלא שמע ממני ביטויים כנ"ל, וזה הציל אותי. לאחר מכן תפס אותי, הרשע, הכניס אותי לקרון והרביץ בי מכות רצח. בהיותנו בלידה שמרתי על קשר מכתבים (בעברית) עם חברנו מרדכי מלכובסקי, שהיה אז בין עשרת השרידים האחרונים שהושארו באיביה בכדי לשרת את הגרמנים. המכתבים הועברו ע"י ז'אנדרמים שהתידדו עם חברה שלנו, שהיתה אתנו במחנה „טודט". עודדנו אותם לברוח ליערות הסביבה, אך מרדכי והיתר איחרו את המועד ונשלחו לסוביבור יחד עם שרידי גיטו לידה (ספטמבר, 1943). באותה תקופה נתפס ע"י גרמנים והוצא להורג חברנו יוסף קבק. יוסף קבק היה מהראשונים שיצא לפרטיזנים ונתפס בכפר סמוך לאיביה.

ו. במחנה הפרטיזני של בלסקי

היינו קבוצה של כעשרה איש מזה רק שניים עם רובים. מורה הדרך של הקבוצה היה איש איביה. עברנו בריצה את שערי הגיטו והמשכנו בדרכנו כשחשכת הלילה מגינה עלינו. מאחר שמורה הדרך לא התמצא בסביבה, לא הצלחנו משך הלילה להגיע לבסיס הגדוד הפרטיזני „איסקרה" שבסיסו היה כעשרה ק"מ מלידה והפיל חיתיתו על הגרמנים. כשהפציע השחר נוכחנו לדעת כי אנו נמצאים במרחק של קילומטר וחצי בלבד מתחנת־משטרה גרמנית. מפאת הסכנה להמשיך לאור השמש, הוחלט שנסתתר בתוך שדה־קמה גבוהה. היה זה היום הארוך ביותר בחיי. שומעים כל הזמן, איכרים עובדים בשירה צעדים ספורים מאתנו, ולהווייתנו, ילדה קטנה שבתוך קבוצתנו בוכה מפעם לפעם והוריה נאלצים לסתום בסמרטוט את פיה כדי להשקיטה. שחק לנו מזלנו. היום עבר בשלום ולקראת הערב המשכנו לכיוון איזור־הפעולה של הגדוד הפרטיזני הרוסי „איסקרה".

אחרי הליכה של כמה שעות שמענו קריאה ברוסית: „מי שם ?" בהתחלה נבהלנו, אך עד מהרה הוברר לנו כי אכן הגענו למחוז חפצנו. כשהתברר להם מי אנחנו, נתנו לנו מקום לינה בגורן. למחרת בא לקראתנו מרדכי (מוטקה) גינזבורג, שיחד עם אחיו בצלאל (צאלקע) ז"ל יצא להם שם כלוחמים־גבורים. הוא היה רכוב על סוס וחמוש בתת־מקלע פ.פ.ד. לא עוד איש הגיטו עם הטלאי הצהוב, אלא לוחם, היודע להחזיר מלחמה שערה. הוא קיבל אותנו בלבביות רבה והדריך אותנו לכיוון הבסיס של הגדוד היהודי בראשותו של טוביה בילסקי.

לטוביה ואחיו יצא שם כגבורים, אך באותו זמן עוד לא ידענו באיזה לב יהודי חם נתברך טוביה, שהיה מוכן להציל כל יהודי שגדודי הלוחמים הרוסיים לא קיבלוהו לשורותיהם. הודות להם היה לכל יהודי אומלל שברח מהגיטו ובמיוחד לבלתי חמושים או בלתי מוכשרים לקרב, מפלט ומחסה ביער. אין בטויי תודה בפי לאדם שידע בתקופה כה קשה להתעלות לרגש אחווה יהודית כמוהו. ברכת כל אלה שחייבים לו במדה רבה את חייהם, תלווה אותו בכל אשר יפנה! אם כי הפרטיזנים כבר היו מאורגנים בגדודים, עוד היו מקרי שדידת נשק של יהודים. כמעט וגם אנחנו נפלנו קרבן לכנופיה כזאת. בדרכנו

לבסיס מחנהו של בלסקי פגשו אותנו שני אנשים (מאנשי המקום) ודרשו משני החמושים שבינינו להטיל את נשקם. אך אחד מהם התאזר באומץ, כיוון את נשקו אליהם והודיע, שרק בכוח יוכלו לקחת ממנו את נשקו. הם הסתלקו בחיפזון. בדרך כלל, קיבלנו מפרטיזנים רוסיים שנתקלנו בהם בדרך, עזרה והדרכה. הם גם העבירונו בסירה לעברו השני של הנהר הנימאן הרחב. אחרי מספר ימים הגענו לכפר חראַפניבה, שם נפגשנו עם נציג המיפקדה, קיבלנו את הסיסמה („פאַרול") הפרטיזנית ולקראת בוקר הגענו לבסיס־הגדוד שבתוך היער. קשה היה להאמין למראה עינינו: בני נוער חמושים, אם כי גם היו רבים ללא נשק (ביניהם זקנים, נשים וילדים). היתה כוננות ועירנות מתמדת, בעיקר כשציפו להתנפלות של כוחות גרמניים. לא היה גבול לשמחתי — אכן בין יהודים לוחמים מקומי.

אך השמחה היתה קצרה. למחרת בבוקר השכם התעוררנו להדי יריות והתפוצציות. התברר לנו כי כוח־חסימה של הגדוד נכנס לקרב עם גרמנים בכדי לעכב התקדמותם לבסיסנו. התחלנו לסגת בריצה כשכדורים מזמזמים מעל לראשינו. רצתי יחד עם רבים אחרים מספר קילומטרים, כשאנחנו משליכים מאחורינו את התרמילים. באותו יום נהרגו ונפצעו מספר אנשים. הגענו לנהר הנימאן בסביבות הכפר דוקוּדובה ושם נשארנו לנוח. הגדוד התארגן כאן מחדש. חצינו את הנהר, כשרוב האנשים עוברים במקום רדוד־מים (ברוסית: „ברוֹד") וחלקם בסירות. בצד השני של הנהר התרכזנו בגורן וחיכינו להוראות. הגיע טוביה בלסקי המפקד ובפיו הוראה שעלינו לעבור ליערות־העד נאליבוקי, מקום שם היה ריכוז של עשרות גדודי פרטיזנים רוסיים.

עם שחר התחלנו לצעוד לכיוון היערות העבותים, כשהתנועה היא בעיקר בלילה, בסביבות בהם שולטים הגרמנים. לאור היום צעדנו רק באזורי השלטון הפרטיזניים. תוך כדי תנועה נעצרנו מספר פעמים כשפלוגת לוחמים יוצאת לאספקת מזון, ע"י החרמה אצל אכרי הסביבה. פעולת אספקה היתה מסוכנת ממש כפעולה צבאית. משימת אספקת מזון נערכה לרוב באיזור מרוחק מהבסיס וחייבה תנועה לאור היום, לפעמים בקירוב מקום לחילות־המצב הגרמניים, דבר שהיה מסוכן ביותר. נשלחתי גם אני לאחת הפעולות האלה והגדוד התקדם בינתיים עד לכפר פוֹטשניה, שבשער יערות העד (פושצ'ה), שבימי שלום היום תושביו עוסקים בעיקר בכריתת עצים, קשירתם לרפסודות ומשלוחם דרך הנהרות ברזינה ונימאן לאזורים מרוחקים.

כשחזרנו בשלום מהפעולה פגשתי את בן־עירי אליהו כץ (אלי חיקלס), שהיה עם שני בניו ובתו בגדוד הרוסי ע"ש „אלכסנדר ניבסקי". קשה לתאר את היחס האבהי של איש יקר זה אלי: הוא הכניס אותי לביתו של אחד האכרים והאכילוני מכל טוב. הוא גם הבטיח להעבירנו לגדודו וזה היה דבר נכסף ביותר, להיות פרטיזן מחומש בגדוד לוחם רוסי. למחרת בא אלי ובפיו בשורה טובה: מאחר וגדודו מתכנן הוצאתם של עשרים בעלי־מלאכה מאנשי בלסקי, גם אני אהיה בין אלה, בתור נגר (מקצוע, שכבר לפני כן עמד לי במצבים קשים).

למחרת היום נפרדתי מאלה שנתנו לי מקלט, מחסה ומזון ללא תנאים מוקדמים ברגשי תודה עמוקים.

ז. בגדוד הפרטיזני הרוסי ע"ש „אלכסנדר ניבסקי"

התחילה תקופה חדשה — פרטיזן בגדוד רוסי, עם יתרונות רבי־ערך, אבל יחד עם זה גם עם סכנות של חיים בתוך ציבור, שרבים מהם היו עוינים לנו, אפילו באותה תקופה של מלחמה באויב משותף. בין העשרים שעברו לגדוד הרוסי היה גם ברל באראַן, נגר מקצועי, בחור בעל אופי, טוב לב ואמיץ ומצאתי בו ידיד וחבר במשך כל ימי שהותי בגדוד הפרטיזני ע"ש „ניבסקי". (יצא בשלום מהיער, אך נשלח אחרי השיחרור לחזית ונפל במלחמה נגד הרוצחים הנאציים).

היינו כשלושים יהודים, ומזה כשנים־עשר יוצאי איביה. הגדוד הפרטיזני ע"ש „ניבסקי" מנה כמאתיים לוחמים. בסיס הגדוד היה ביערות, כשלושה ק"מ מהכפר פוטשניה, כשנהר בריוזה משמש מעין גבול. בתוך היער העבות והביצתי היו מקומות ששררה בהם אפלה מוחלטת אפילו בצהרי היום. בסיס הגדוד התמקם על גבעה של עצי אורן, מוקפת ביצות נרחבות משלושה עברים. ביקתות המגורים היו מעץ, מכוסות בקש ובנויות בצורת אוהל. נוף היער קסם לי מאד, אחרי שחזיתי על בשרי את הפראות של בני אדם בחוץ, ואם כי היו אנטישמים רבים בין הפרטיזנים הרוסיים, ראויים הם להוקרה על כי הם היו אז, היחידים, שביניהם ובשכנותם יכלו יהודים נרדפים למצוא מחסה ומגן.

בגדוד שררה משמעת־ברזל וחיש מהר הוברר לנו כי הפרת פקודה כלשהי, פירושו פסק דין מוות. למחרת בואנו נאמר לנו במיסדר, שאם כי באנו כבעלי מלאכה נצטרך בעיקר למלא תפקידים קרביים. למעשה רק בודדים הועסקו כבעלי מלאכה קבועים. היתר צורפו מיד ליחידות לוחמות. קיבלנו רובים, ברובם ישנים וחלודים והנגרים שבינינו הוסיפו להם קתות. לבי התרחב עם קבלת הרובה, ראיתי בזה הגשמת חלומי בשנות הגיטו. באמצע יוני 1943 נאמר לנו, כי הנה הגרמנים עורכים מצוד, סוגרים עלינו מכל העברים, ועלינו להתכונן לתקופה קשה. הגדוד הפסיק למעשה להיות יחידה מאורגנת, עד יעבור זעם. היו בינינו כעשרה חולים, ביניהם מספר נכים גמורים, קרבנות של התרסקות פצצה ישנה תוך טיפול בחומרי נפץ.

הייתי בקבוצה שתפקידה היה לשמור על הפצועים, ומשום מה כל חברי הקבוצה היו יהודים (ברור לא מתוך כוונה טובה). הקימו עבור הפצועים ביקתה מוסווית באזור של ביצות, שהגישה אליו היתה קשה במיוחד. העברנו לשם כמה פרות, ועוד מצרכים הכרחיים. מי שמונה למפקד קבוצתנו בין החולים, היה, לצערנו, קומיסאר הגדוד, איש עריץ, שכולם רעדו ממבטו. עמדנו בשמירה יום ולילה, כשהיריות פולחות את האויר ללא הפסקה. נפגשנו בפרטיזנים שסיפרו על קרבות קצרים וקשים עם גרמנים שנסתיימו כמובן בבריחת הפרטיזנים, כשתחמושתם הדלה אזלה.

יומיים לאחר שהגענו שמע אחד השומרים צעדי גרמנים עוברים על ידנו. חיש מהר הוציאו את הפצועים השכיבו והיסוו אותם מאחורי עץ. אנו הבריאים התחלנו להתרחק מהמקום. בוססנו כשעה בתוך הביצות, עד שהגענו למקום שאינו נבדל במאומה מנוף הג'ונגל — ביצה עמוקה המשתרעת למרחקים גדולים, ועצים סבוכים בתוך הביצה. התישבנו על גזעי כמה עצים, הדלקנו מדורה מאחורי מחסה העצים, יבשנו בגדינו,

התחממנו ואף בשלנו משהו עבור החולים. הדי היריות נשמעו במשך כל הלילה, אך היה ידוע שהגרמנים פחדו להתקדם ביערות בשעות החשיכה. גם במשך היום הם לא ששו לבוסס בתוך הביצות, רק בנו מעברים מעל לנחלים והשתדלו להתקדם בשבילים יבשים. נשארנו באותו מקום גם למחרת היום.

אחר הצהרים החליט הקומיסאר לשלוח קבוצת־סיור למקום, אותו עזבנו יום לפני כן, כדי להיווכח אם יש שם גרמנים, ובעיקר לדרוש לשלום הפצועים. ברל באַראַן, אני ועוד בחורה — נשלחנו לסיור. התקדמנו לאותו מקום בזהירות רבה, ולא בלי פחד: אמנם, היער מאפשר לך להסתלק מהר לכל כיוון, אך גם נותן מחסה מצוין לאויב האורב לך. התקרבנו לביקתה ולא מצאנו איש, ניגשנו לעץ שמתחתיו הושארו החולים, ההסוואה היתה במקומה, אך את הפצועים לא מצאנו. חזרנו עם הבשורה הרעה וזכינו למנת צעקות וגידופים מפי הקומיסאר, על שלא הצלחנו לאתר את הפצועים. כולנו התחלנו לנוע לכיוון הביקתה ומצאנו את הפצועים שרועים בצל אחד העצים. הם סיפרו, כי הגרמנים אכן עברו בקירוב מקום, אך לא התעכבו והמשיכו בדרכם. הפצועים זחלו והתקרבו לנחל בסביבה, כדי להרוות את צמאונם. שהינו שם עוד מספר ימים. לאחר תפקידי שמירה במשך ארבע יממות רצופות, הרגשתי שאני נרדם אף בעמידה.

למחרת כשעמדתי כזקיף בשמירה ראיתי שכולם עוברים על ידי ומסתלקים, מאחר ששוב שמעו תנועה של גרמנים. הושארנו — קבוצה של שלושה איש בריאים במקום, כדי לשמור על הפצועים ולהחזיק קשר עם המיפקדה. שמחתי להיות בקבוצה קטנה, ונשמנו לרווחה. שכבנו במקום שממנו נוכל לראות תנועה כלשהי בסביבה. במשך כמה ימים אכלנו קמח יבש, שעוד היה בנמצא. אחרי כמה ימים נודע לנו (היה זה סוף יולי 1943), שהגרמנים הסתלקו לגמרי מהיערות, ובשמחה חזרנו לבסיס הגדוד, כשסבל של כמה שבועות מאחורינו.

הגדוד התאסף שוב והתברר לנו לשמחתנו, שלא היו שום אבידות בין אנשינו. אך כולם נחלשו מאד ועבר זמן מה עד שכולם חזרו לאונם. יכולנו לסכם בשמחה שניצלנו מסכנה גדולה, בעיקר הודות לביצות הנרחבות שנתהוו בקיץ הגשום. שוב יכולנו לנשום לרווחה, כי גרמנים אלה שנלקחו מהחזית כדי ל„טהר" את העורף, נשלחו מיד בחזרה לקווי החזית. המודיעין של הפרטיזנים ידע על התנועות של הצבא הגרמני, מאחר שסיירים הסתובבו תמיד בסביבה והיו להם סוכנים („סוויאַזניע" — קשרים) בכפרים ובעיירות.

כמה שבועות אחרי גמר המצוד (מחצית ספטמבר, 1943) נודע לי כי קבוצה של יהודים שברחה מגיטו לידה נצאת במרחק קטן מבסיסנו. הלכתי לשם והתברר לי, שאלה ניצולי גיטו לידה, שהצליחו לברוח לפני שהועלו על קרונות, בדרכם למחנת המוות. הם היו בדרכם לבסיסו של בלסקי. ביניהם היה חברי, ברוך קופולד, היחידי ממשפחתו שהצליח לברוח. הפגישה היתה מאד נרגשת. בקבוצה היה גם בחור מלידה, שהיה לפני כן פרטיזן בגרודנו וכמה שבועות לפני כן הלך לגיטו לידה ברשות המיפקדה כדי להביא קרוב משפחה. משום מה הוא החליט לא לחזור לגדוד ונשאר בגיטו, עד יום חיסולו. גלזר, יהודי שהיה ראש „המחלקה המיוחדת" („ספֶץ־אוֹטדֶל"), בגרודנו הבטיח לקבלו בחזרה לשורות הגדוד. כנראה שהוא לא העריך למדי את נוקשותם של מפקד הגדוד

ועוזריו, שראו את הבחור כעריק החזית. המסכן הוצא להורג באותו יום. הבחור נפל קרבן לחוסר זהירות מצידו ולעריצותם של קצינים, שלא רצו להתחשב בשום סיבות מקילות.

אחרי המצור הגדול התחילו הפרטיזנים להתארגן מחדש וכוחם הלך וגבר. בלילות הצניחו מטוסים סובייטיים משלוחי נשק, תחמושת וקצינים. במשך תקופה קצרה הייתי בתוך קבוצה שנשלחה לשמור על מקום „קרחת" במעבה היערות, ששימשה כשטח־הצנחה. היינו ערים כל הלילה ובהתקרב מטוס היינו מדליקים כמה מדורות, לפי סדר קבוע מראש. היו אלה כנראה מטוסים גרמניים, כי שום משלוחים לא הוצנחו באותו הלילה. המחסור בתחמושת היה רציני, היינו מקמצים בכדורים, אפילו בקרבות.

קרב כזה היה לנו בספטמבר 1943. בלאזדון, כפר בקירוב לתחנת משטרה גרמנית, היה ריכוז של פולנים „לבנים", ראקציונרים ואנטישמים שגרמו צרות צרורות לפרטיזנים הסובייטיים, אבל כמעט ולא נלחמו בנאצים, למרות שזו היתה מטרתם המוצהרת. כל הגדוד הגיע לשם עם שחר, התפרסנו ונכנסנו בקרב עמם. אחרי קרב קצר, בו ניצחנו, הצליחו הפולנים להתחמק. היתה זו פעולה אמיצה, משהו שלא העזנו לבצע לפני כן — הופעת כוח פרטיזני לאור היום וסמוך מאד למשטרה גרמנית, שמנתה מעל למאה איש!

לקראת סתיו 1943, התחילו הגדודים הפרטיזניים, שהתאגדו בחטיבות ובאוגדות, להתקיף בכוחות גדולים תחנות משטרה גרמניות. השתלטות על „גארניזונים" דרשה עוז־רוח ותכנון מדויק, כשגורם ההפתעה קבע את גורל הקרב. במקרה הייתי בשליחות כמקשר לאחד מכפרי הסביבה, כשהגדוד שלנו בשיתוף עם עוד מספר גדודים הקיפו מכל הצדדים את תחנת המשטרה בכפר לוגומוביץ, כפר גדול במרחק של עשרה ק"מ מעיירתנו, איביה. הכפר היה מוקף יערות ולא קשה היה להסוות את התקרבותנו אליו בלילה. הקרב היה קשה במיוחד, ההתנגדות הגרמנית עזה, כי הגרמנים ידעו (כשם שידעו הפרטיזנים), שנפילה בשבי פירושה מוות בטוח. הפרטיזנים דאגו לשים חסימות (מארבים) כדי למנוע תגבורת העלולה להגיע מאיביה ויוראנישקי, אך הגרמנים היו כבר למודי נסיון ממקומות אחרים. הם הגיעו במכוניות עד למרחק מסוים, משם המשיכו ברגל והצליחו לפרוץ את טבעת הכיתור הפרטיזנית. המטרה הושגה רק בחלקה: הכפר ובנין המשטרה הועלו באש, אך מלבד כמה גרמנים ושוטרים פולניים שנהרגו, הצליחו היתר לפרוץ את טבעת הכיתור ולצאת מהמלכודת. זה היה בנובמבר 1943. חיסול הבסיס הגרמני בלוגומוביץ היה בבחינת הישג גדול. באותו בוקר נהרג בן־עירנו, גרשון כץ, בנו של אלי חיקלס, בחור שקט, חביב ולוחם אמיץ. אביו מת כמה חדשים אחרי כן מטיפוס הבהרות. האב ובנו, לוחמים מסורים, היו מקובלים על כל אנשי הגדוד.

באותו זמן בערך התקיפה חטיבה פרטיזנית אחרת את הגארניזון הגרמני הגדול בעיירה באַקשטי בלב היערות והצליחה לחסלו כליל. אחרי זה הרגשנו שיותר קל לנוע בדרכים מאחר שמשטרות אלה היוו מכשול גדול לחופש תנועתנו בדרכים ובכפרי הסביבה.

שבוע אחרי הקרב בלוגומוביץ הגיעה לשם כיתת פרטיזנים שלנו, כדי לאסוף תפוחי־אדמה שנשארו במחסני הגרמנים. פתאום נפתחה עלינו אש קטלנית — כוח של גרמנים הגיע במפתיע למבואות הכפר. התחלנו לסגת בחיפזון תוך חיפוי אש, עד שהצלחנו להגיע לפאתי היער.

פעולת הגדוד באותה תקופה היתה בעיקר בפיצוץ רכבות ופסי מסילות הברזל. מפאת

המחסור בחומרי נפץ היינו גם כורתים את עמודי הטלפון, שבלעדיהם לא תתכן תנועת רכבות. היינו מגייסים אכרים מבני המקום, תוך כדי תנועת הגדוד לקראת המטרה, מכריחים אותם ללכת אתנו ובהתקרבנו למסילת הברזל היינו תופסים מחסה ונותנים להם חיפוי והם היו צריכים לנסר את עמודי הטלגרף. פעולה זאת, אם כי תוצאותיה לא היו ניכרות ביותר, היתה מסוכנת, מאחר שהצריכה תנועה של עשרות קילומטרים בתוך שטח האויב וכוחות גרמניים היו מרוכזים גם לאורך מסילות הברזל.

ח. הרחבת פעולות הקרב והחבלה של הגדוד

באותו חורף יצא הגדוד מהיער אל הכפרים ורק מעטים נשארו בתוך הבסיס ביערות. פלוגות קבעו להן כפרים בתור בסיסיהן. האנשים שוכנו בבתי האכרים ונקבע מפקד הכפר מטעם הפרטיזנים. זה היה ממש שלטון סובייטי, שכוונתו היתה להרוס את מרות השלטון הגרמני בעיני האכרים. הוטלו גם מכסות תבואה ומצרכי מזון, שהכפריים היו צריכים לספק לכלכלת הלוחמים.

גדודנו ישב אז בכפר קרופלי, כפר גדול ע״י העיירה באקשטי. בדצמבר 1943 שלחו הגרמנים כוח של כמאה וחמשים איש להפריע את מערך הפרטיזנים. אך לסיירי הגדוד נודע על המבצע המתוכנן בעוד מועד ופלוגה פרטיזנית הכינה להם מארב בדרך. נפתחה עליהם במפתיע אש־תופת. עשרות גרמנים נהרגו ויתרם נסוגו בבהלה. הגרמנים לא יכלו, כנראה, להשלים עם המפלה ובבוקר בהיר התעוררנו לקול זמזום מטוס, שהופיע מעל בתי הכפר. המטוס הטיל פצצות תבערה וכל הכפר עלה באש. התחלנו לבנות בקתות בפאתי היער וכך גם עשו האכרים. לא ישבנו במקום אחד יותר ממספר ימים, מאחר ורוב הזמן היינו בתנועה לפעולות חבלה וקרב. גם השגת מזון היתה בבחינת מבצע צבאי, מאחר שזה אילץ פשיטות לתוך איזור קרוב לחיל־מצב גרמני, מקום שם האכרים היו יותר עשירים וגם נחשבו כעוינים לפרטיזנים. באותו חורף, באחת הפשיטות, הגענו גם לכפר סטריזשינאט (במרחק שני ק״מ מאיביה), והיה לי סיפוק רב לראות את „ידידינו״ שם רועדים מפחד להופעתנו. היינו יותר גמישים בחורף בגלל הנסיעה במזחלות, שהיינו מגייסים לשם כך מהכפריים. כך התמקם הגדוד למשך שבוע ימים באיזור סובוטניק, שהיה נחשב עד אז כמעט מחוץ לתחום השליטה הפרטיזנית. יום יום היינו עוברים למקום אחר, כדי לטשטש את עקבותינו ולהנתק מהגרמנים. זקיפים על המשמר בכל עברי הכפר שמרו עלינו בפני הפתעות מצד האויב.

לקראת האביב גברה הפעילות הפרטיזנית. התחלנו לקבל נשק, תחמושת וחומרי נפץ. נשלחנו במרץ, 1944, ליערות נאליבוקי לשמור על „שדה תעופה״ של האוגדה הפרטיזנית „פלאטון״. משמרות חזקים בכל שעות היום והלילה, שמרו על השדה, מאחר שכנופיות של פולנים „לבנים״ התקיפו כוחות פרטיזנים באיזור, ואף העיזו לחדור לתוך היערות. היה זה לילה בהיר כשנשמע זימזום המטוס. הודלקו המדורות לפי סדר שנקבע מראש והמטוס חג מעל היער והצניח חבילה יקרה של נשק, תחמושת, חמרי־נפץ ותרופות. לקראת האביב של 1944 הורגשה פעילות גדודנו בכל האיזור. הגדוד הפך לחטיבה, וכל פלוגה היוותה כעת גדוד. התחיל גיוס של צעירי הכפרים: היינו מקיפים כפר וכל צעיר

היה חייב להצטרף לשורות הפרטיזנים. אם כי לא ברצון הצטרפו לכתחילה לשורות הלוחמים, הרי ברובם היו אחרי כן לוחמים טובים. הגרמנים התבצרו בחילות־המצב שלהם, פחדו לצאת לאיזור אף לאור היום. הם היו מופיעים פתאום בכוח גדול, מקיפים כפר שהיווה בסיס לפרטיזנים, מעלים את כל בתיו באש ומסתלקים בחיפזון. לא פעם היו מפציצים את הכפרים מהאויר.

באחד הימים ישבנו, קבוצת פרטיזנים בתוך בית בודד, במרחק כמה ק״מ מתחנת משטרה, והנה הופיע פתאום מטוס מעלינו. הסתלקנו מהר למעבה היער והמטוס הטיל עשרות פצצות, עד שהצליח להעלות את הבית באש. בכוחות מוגברים הסתערה החטיבה על האיזור והגרמנים הרגישו יפה על בשרם את פעילותה. הנה יצא הגדוד שלנו לכפר יאטלטוֹביץ׳ (מספר ק״מ מלאַזדון), מקום מושבו של חיל־מצב גרמני. הגענו בלילה, כוחותינו התמקמו והיסוו את עצמם בחשיכה. לקראת הבוקר הסתובב רק כוח פרטיזני קטן בכפר. האכרים שראו אותם חשו ללאזדון להודיע לגרמנים, שכוח קטן של פרטיזנים נמצא בכפר. הקצין הגרמני ריכז כמאה מאנשיו והתקדם לכיוון הכפר במטרה לחסל את הפרטיזנים המעטים. בעצמו התקדם בראש היחידה בזהירות, כשמאחוריו יחידת סיור בלבד. עיקר הכוח הגרמני התקדם לאורך נחל, המקביל לכפר, במטרה להקיף את הפרטיזנים. נתנו להם להתקדם, כשפתאום נפתחה עליהם במפתיע אש־תופת מכל הצדדים. ההצלחה היתה רבה, עשרות גרמנים ועוזריהם השוטרים, נהרגו והיתר נמלטו בבהלה. נלקח שבוי אחד חיים, אני שימשתי מתורגמן ולוויתי אותו, למיפקדת החטיבה, שם נחקר ואח״כ הוצא להורג בפומבי.

בפעולה אחרת באחד הלילות עצרנו רכבת. פתחנו עליה באש מכל הצדדים, אך לצערנו לא היו בה גרמנים, אלא כמה עובדים אזרחיים בלבד. העלינו את הקטר יחד עם כעשרים קרונות באש. הלהבה נראתה למרחק רב ,והגרמנים בסביבה פתחו באש בעמדותיהם („בונקרים״) לאורך פסי המסילה, אך לא העיזו לצאת ממקומותיהם המבוצרים. פעולה יחידה במינה זאת, היתה לשיחת היום בכל האיזור.

החל מאפריל 1944, התחלנו בפעולת חבלה מתמדת במסילות הברזל, כדי לשתק את עורק התחבורה הראשי, לידה—מולודצנה—ויליקה. היה לנו חומר־נפץ בצורת ביצים („טול״). היינו מתקרבים למסילה בלילה, כוח חיפוי (חסימה) מתפרס משני צידי המסילה ומתקדם לפני החבלנים. גם אני נמניתי על קבוצת החבלנים. בתרמיל אחד היו הנפצים ובשני — „הביצים״ (ה„טול״). הייתי צריך להתקדם לאורך המסילה ש„נועדה״ לי, לשים את חומר הנפץ צמוד למסילה, להכניס את הנפץ, להדליק את הפתיל הממתין, ולסגת מהר, כי אחרי כמה דקות התחיל ה„קונצרט״. היה זה עבורנו מחזה עצום ונלהב. הגרמנים היו פותחים לכיוון שלנו באש חזקה מעמדותיהם, אך פחדו בלילות להתקרב אלינו.

בראשית יוני 1944 הותקפו פסי המסילה בלילות מסוימים לאורך מאות קילומטרים ע״י כל הגדודים הפרטיזניים בעת ובעונה אחת. היה זה ערב ההתקפה הגדולה בחזית הבילורוסית, שהביאה לנו את השיחרור. בחרדה מיוחדת חיכינו להתפתחות זאת, מאחר שהגרמנים גמרו אז את המצור על הפרטיזנים באיזור מינסק וגרמו להם אבידות כבדות. נודע לנו שהם התחילו לרכז כוחות גדולים באיזורנו. השנה היתה חסרת גשמים והביצות שהצילו אותנו בעת המצור לפני שנה, היו פעם יבשות. היתה פקודה לגלות התנגדות

מאורגנת ועזה אבל ידענו שבסופו של דבר לא נוכל לעמוד נגד הנשק הגרמני המושלם. המאורעות התפתחו בצורה מסחררת ומוצלחת. בשמחה עקבנו אחרי הידיעות ברדיו.

באחד מימי יוני 1944, שמענו, יריות תותחים באיזור ויום לאחר מכן נפגשנו עם כוחות הסיור של הצבא האדום. לא היה גבול לשמחתנו, הנה זכינו לכך שמליונים מאחינו לא זכו. הייתי בין המעטים שזכו להלחם בחיה הנאצו־גרמנית, ואף לראות במפלתה. במיוחד היתה השמחה רבה בינינו היהודים המעטים, שמצבם בגדוד לא היה שפיר במיוחד. היו גילויים רבים של אנטישמיות. מפקד הגדוד, בויקוב, שהתיחס בהתחלה אלינו טוב, הפך משום מה לשונא יהודים. גם מפקדים אחרים (כולל מפקד המחלקה שלי), היו אנטישמים וכלל לא הסתירו זאת, אם כי היה זה רשמית — בתכלית האיסור. לצערנו, היו מקרים שיהודים נרדמו על משמרתם, וזה הוסיף שמן לגלגלי התעמולה העוינת. למזלם, הצליח ראש המחלקה המיוחדת, היהודי, גלזר, להציל כמה יהודים מפסק־דין של מוות. בתור עונש נשלחו ללא נשק בידם לפוצץ רכבת. בדרכם — עלו על מארב גרמני, אך הצליחו לחזור בשלום לבסיס.

ראש המחלקה המיוחדת, גלזר היה פעם בסיור עם מפקד הגדוד והקומיסאר, שלושתם רכובים על סוסים בצורה עורפית, כשגלזר היה בתווך. פתאום נשמעה יריה וגלזר נפל הרוג. רשמית נאמר לנו, שפולנים לבנים פתחו עליהם ביריות, אך ידוע לנו שזו היתה „מלאכתו" של מפקד הגדוד, בויקוב, שמשום מה רצה להפטר מ„ראש המחלקה המיוחדת". גלזר היה חייל אמיץ ונועז ונפל מכדור חברו לנשק, מבלי שהלה יובא אפילו לחקירה.

בסתיו של 1943 יצאה קבוצה של כחמשה איש, ביניהם פוליטרוק (מדריך מדיני), יהודי בשם קוגן, לאיזור מרוחק מהבסיס, לשם פעולות חבלה. הם חזרו אחרי כן והודיעו, שקוגן נהרג ממארב גרמני. רצה הגורל ופרטיזן מיחידה אחרת הלשין למפקד החטיבה על אחד מאנשי הקבוצה, תוך ריב על רקע אישי, כי קוגן נרצח ע"י חבריו לנשק. בחקירה הודו שבלהט הויכוח, הם הרגו את ה„פוליטרוק" קוגן. באחד הימים הובילו אותם לחקירה, עברתי במקרה על ידם, ואנשי המשמר רמזו לי להסתלק. זזתי הצדה, ראיתי איך שלפתע נפתחה עליהם אש וכולם נפלו — כנראה רצו למען הבטחון לבצע את פסק הדין כשהם לא ציפו כלל לכך. הודות למשמעת הברזל נשמר מעמדנו בתור לוחמים שווי דרגות, ואם כי סבלנו לפעמים, הרי מאידך ידענו שהפרטיזנים הרוסים היו היחידים שנתנו לנו מחסה בשעה כה חמורה. גם היזמנו בפעולות חבלה וקרב את טענתם, כי יהודים הם „פחדנים". היו בינינו כמה בחורים ששמם הלך לפניהם כלוחמים אמיצים עזי־נפש.

ט. השיחרור והעליה לארץ־ישראל

עם בוא הצבא האדום (סוף יוני, 1944), נשארו אלפי גרמנים מנותקים מיחידותיהם והוטל עלינו התפקיד ל„צוד" אותם („איסטרב־באטאליון"). המחלקה שלנו נשלחה לעיירה נאליבוקי להעביר כמה פצועים לבית־חולים. כשהגענו לשם מצאנו עיירה שרופה לגמרי. בהיותנו שם שוחחנו עם קבוצה של חולים מהצבא האדום ופתאום גילה מישהו קבוצה של גרמנים בפאתי היער. לקחנו אותם בשבי. הם היו שלושה: שני קצינים ורב־סמל. מפקד המחלקה החליט להוציאם להורג ושאל אם מישהו רוצה להתנדב לכך. אני התנדבתי ברצון לפעולת־נקם, שחכיתי לה שנים. יתכן ולא היו לאלה שום חלק ברציחת יהודים, אך ברצון

היו עושים זאת, אם היתה ניתנת להם הפקודה לכך. אכן, הרגשתי, שדין נקמה אני מבצע בשם אחינו שנרצחו.

אחרי זה התחלקנו לקבוצות־ירי קטנות, כדי ללכוד גרמנים שנשארו בעורף. מקום הקבוצה שלנו, עשרה איש, היה הכפר לוגומוביץ. במשך היום תפסנו חיל גרמני, והוא מיד התידד אתנו. בערב בדרכנו לבסיסנו, התקדמנו בצידי הכביש, והנה פתאום פלחה את האויר ירית אקדח. התחפרנו בעמדות ולמולנו התפרסו הגרמנים. הגרמני, השבוי שלנו, קרא להם שיסגירו את עצמם בשבי, והם עונים לו בגידופים ובקללות. חששנו שהם עולים עלינו במספרם ובחימושם, וכנראה שגם הם חשבו אותנו לכוח עדיף. מפקדנו נתן פקודה להסתלק. למחרת נודע לנו, שהם היו קבוצה של כמאה איש וניהלו אח"כ קרב עם קבוצה של פרטיזנים.

אחרי כשבועיים נקראנו לעיירת־המחוז יוראצישקי. רובם המכריע של הפרטיזנים היו כבר מגויסים ונשלחו לחזית. אותנו המעטים הציבו בתפקידים אזרחיים ובמוסדות המינהליים והכלכליים. עבדתי בתור פקיד בבנק הממלכתי של העיירה. אחרי זמן קצר ביקרתי באיביה. שמחת פגישתי עם השרידים המעטים היתה מהולה בעצב. הבתים עמדו ברובם שלמים, העיירה היתה לגבינו כבית קברות. החלטתו הנחושה של כל אחד השרידים היתה לעזוב את המקום והארץ, שהפכה לבית־עלמין ליקירינו, ולא במעט הודות לשכנינו... באיומים הייתי נאלץ להוציא מאכרים בגדים וחפצים שנתנו להם לשמירה בזמנים הקשים וגם אכרים שהיו כביכול ידידי משפחתנו, התנכרו לי. חזרנו לעיירה בה גדלנו וחונכנו, בה קשורים מיטב זכרונותינו משנות החיים היפות ביותר, ימי הילדות והבחרות, ואילו אנחנו הרגשנו שאין זה מקומנו יותר... בביקורי באיביה נודע לי לשמחתי שאחי, יעקב ואלימלך, נשארו בחיים ברוסיה, ולמותר להוסיף שלא היה קץ לשמחתי. אכן הייתי בין אלה שנתברכו במזל טוב. גם יצאתי חי מהגיהנום הנאצי וגם זכיתי ללחום ולנקום בגרמנים, אם כי במדה מועטה בלבד, בהשואה לפשעיהם האיומים.

בינואר 1945 עזבתי על סמך חוק ה„רפריטאציה" את יוראצישקי ועברתי לפולין. משם נדדתי, כדרך כל שארית הפליטה דרך רומניה, הונגריה, איטליה וקפריסין. הגעתי לארץ אחרי טילטולים, נדודים ושהיה במחנה קפריסין (דצמבר 1946). הוגשם חלומי הגדול מאז ומתמיד ובמיוחד בשנות המלחמה הקשות. אף זכיתי להפגש עם אחיותי: פנינה ובלה, שעלו לפני המלחמה.

לא עבר זמן רב ושוב הייתי בתוך קלחת מלחמה, הפעם מלחמה על חרותנו ועצמאותנו. באחד הקרבות נהרג בקירבתי, משה זלמן קינקולקין, בן־עיר שנלחם אתי שכם אחד בגדוד ע"ש „אלכסנדר ניבסקי", ביערות נאלי־בוקי. הגורל זימן אותנו גם בארץ בפלוגה אחת, בגדוד 22 בגליל. נהרג בקרב על יארדה, משלט בגליל העליון. היה חבר טוב, לוחם אמיץ ומסור. זכרו לא ימוש מקרבנו.

בסיכום, אני מרגיש מה רב הקשר שלנו לעברנו ולמקום לידתנו. אין הזמן יכול להשקיט את כאבנו הרב, שילווה אותנו עד אחרית ימינו. אנחנו, שרידי איביה, שזכינו לצאת חיים מהתופת הנאצית, בין אם היו אלה שעזבו את המקום לפני המלחמה, או ששיחק להם מזלם בתקופת השואה, צריכים לשנן לנו, לבנינו ולבני בנינו אחרינו את „הגדת איביה". כבוד־נצח לאלה שעמדו מול גיסות רוצחים ונפלו בחרב! שנאת נצח למשמידי עמנו! — בל נשכח מה עולל לנו עם־הרוצחים הגרמני ובל נהיה סלחנים לצאצאיהם. יהא זה המעט שיכולים אנו לעשות כדי לשמור על זכרונם של בני עיירתנו הקדושים שנרצחו באיבם ותפילת „נקמה" בפיהם!...

מרדכי (מאָטקע) גינזבורג / אַמעריקע

מיין קאמפס־וועג מיט די פארטיזאנער פון „איסקרא״

א. מיר ווערן פאַרטיזאַנער אין „איסקראַ״ (בליץ)

דעם 31סטן דעצעמבער 1942 איז אין איוויער געטאָ אויסגעבראָכן אַ פּאַניק. עס זיינען געקומען „טאָדט״־לייט, כדי אַרויסצופירן די ידן אין די טאָרף־זומפּן הינטער באָריסאָוו. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז דער אָנהייב פון דער פולער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ. דעם זעלבן טאָג האָב איך, מיין ברודער בצלאל (צאַלקע) ז״ל און קוזין יודע־מאָטע גומניץ אַוועקגעפירט די עלטערן און די צוויי שוועסטער לאהקע און פריידקע צו באַקאַנטע גויים, וועלכע האָבן מסכים געווען זיי אויסצובאַהאַלטן. מיר, די יונגע, האָבן זיך צוריקגעקערט אין געטאָ און מיט דער הילף פון צוויי באַקאַנטע פּאָליציסטן אַרויסגענומען די זאַכן פון שטוב און אַרויסגעפירט אויף אַ פּויעריש פורל אין דעם ראַיאָן, וווהין מיר זיינען אַנטלאָפן. נאָכדעם האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין אונדזער דירה אין געטאָ און מכבד געווען די פּאָליציסטן מיט שנאַפּס. זיי האָבן זיך אָנגעשיכורט און מיר האָבן צווישן זיך באַטראַכט אַ פּלאַן זיי צו דערהרגענען און צונעמען זייער געווער: אַ קוילנוואַרפער און אַ ביקס. דאָס האָט דערהערט פּיווע אליהוס אַ יינגל און באַלד אַוועקגעלאָפן צו זיין טאַטן. תיכף איז געקומען פּיווע מיטן יודענראַטלער לייבמאַן און איבערגערעדט אונדז עס ניט צו טאָן, ווייל מיר שטעלן דערמיט אין געפאַר די יידן פון געטאָ.

פאַרן אַרויסגייך פון געטאָ האָבן מיר באַגעגנט חיים בלאָך (יונקער). ער האָט אונדז געפרעגט ווו מיר גייען. מיר האָבן אים דערציילט, אַז מיר אַנטלויפן אין די וועלדער, כדי זיך אָנצושליסן צו די רוסישע פאַרטיזאַנער. האָט ער געזאָגט — „אין וואַלד לעבן חיות, ניט קיין מענטשן״...

עס איז געווען זייער אַ קאַלטע נאַכט. דער שניי איז געווען ביז איבער די קנעכלעך. מיר (איך, צאַלקע און יודע־מאָטע) זיינען שפּעט ביינאַכט געקומען צו אונדזערס אַ באַקאַנטן פּויער, וואָס האָט געדינט אין דער דייטשער פּאָליציי אין דאָרף מאָרין. פון דאָרף זיינען מיר אַוועק צו זיין שוואָגער ראָמאַן אַנאַצקי, אין דאָרף יעלנע (נעבן דאָקודאָווע). דאָרט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט אַ גרופּע רוסישע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָט געציילט

22 פערזאָן, צווישן זיי איינער א ציגיינער און 4 פאַרדעכטיקטע פרויען. זיי האָבן אויף אונדז געמאַכט אַן איינדרוק פון אומפאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן. דער אמת איז, אַז בין דאַן האָבן זיי כלל ניט אויפגענומען קיין קאַמף קעגן די דייטשן און זיך פאַרנומען בלויז מיט שיכרות און רויבערייען.

ווי נאָר מיר האָבן איבערגעטראָטן די שוועל פון הויז האָבן זיי באַפוילן: „רוקי ווירערך!" („אויפהייבן די הענט!") און צוגענומען אַלץ, וואָס מיר האָבן געהאַט ביי זיך. זיי האָבן געזאָגט:

— „איר זענט דאָך יידן. איר קענט דאָך ניט קעמפן... גייט צוריק אין געטאָ און די דייטשן וועלן אייך טרייבן צו די גריבער צוזאַמען מיט אַלע יידן"...

דער פויער אַנאַצקי האָט אונדז פאַרטיידיקט און געזאָגט:

— „איך קען זיי גוט. זיי זיינען פעאיקע און ערלעכע בחורים. זיי זיינען דרייסטע און וועלן געוויס זיין גוטע קעמפערס. איך וועל ניט דערלויבן, אַז איר זאָלט זיי טאָן שלעכטס". די פאַרטיזאַנער האָבן מסכים געווען אַריינצונעמען אונדז אין זייער אָטריאַד, אויב מיר וועלן דעראָבערן פאַר זיך געווער. מיט אַ ביקס, וואָס זיי האָבן אונדז געגעבן זיינען מיר אַוועק אין דאָרף בורדאַקי און געקראָגן 3 ביקסן. דאַן זיינען מיר אַלע דריי אָנגענומען געוואָרן אין דער גרופּע, וואָס האָט זיך שפּעטער אָרגאַניזירט אַלס פאַרטיזאַנער־אָטריאַד א. נ. „איסקראַ".

ב. אָטריאַד „איסקראַ", טעטיקייטס־ראַיאָן און קאַמפּס־שיטה

דער אָטריאַד האָט ביסלעכוויז זיך פאַרגרעסערט פון אַנגעלאָפענע געוועזענע זעלנער פון דער רויטער אַרמיי, וואָס זיינען געבליבן אין אַרומרינגלונג, פון שקצים פון די אַרומיקע דערפער און פון יידישע יוגנטלעכע, וואָס זיינען געלאָפן פון די געטאָס. במשך פון ווינטער און פרילינג 1943 האָבן זיך אָנגעשלאָסן צום אָטריאַד: זרח אָרליוק, די שוועסטער שעוואַכאָוויטש, יאַשקע מאַזאָוויעצקי, לאַוויט, די ברידער פעלדאָן, ראובן רובינשטיין, זירמונסקי א"אַ פון לידע, די ברידער אַלבערשטיק מיט זייער שוועס־טער, שמואל שניידער, בתיה באַקשט (אַ קורצע צייט אויך משה קאַגאַנאָוויטש) פון איוויע. אַחוץ די אויבנדערמאָנטע זיינען געווען יידן פון די אַרומיקע קליינע שטעטלעך. צוזאַמען קרוב 30 יידישע קעמפערס. דער אָטריאַד האָט זומער 1943 שוין געציילט איבער 200 פאַרטיזאַנער און איז איינגעשלאָסן געוואָרן אין דער בריגאַדע „קיראָוו" (סאָיעדינעניע „פלאַטאָן"). מיט דער צייט האָט „איסקראַ" געקריגן אַ נאָמען פון איינעם פון די העל־דישסטע פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן אין ראַיאָן און די יידישע קעמפערס האָבן שטאָלצירט מיט זייער גרויסן בייטראַג צו דער דיווערסיע־ און קאַמפּס־טעטיקייט פונעם אָטריאַד.

דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד איז געווען פאַשקע קאַנאָוו, דער קאָמיסאַר — פעדיאַ זעמסקאָוו (שפּעטער גרישקע טימאָפייעוו). דער טעטיקייטס־ראַיאָן פון אָטריאַד איז גע־ווען צווישן לידע און נאָוואָגרודעק, אין די דערפער און כוטאָרן פוןביידע זייטן ניעמאַן: אָלעכאָוויקע, דאָקודאָוואַ, מאָריץ, בורנאָס, זשוראַוועלניק, וואַסילעוויטש. זשעטאמלע, קריי־וויטש א. אַנד.

אין קעגנזאַץ צו די אַנדערע אָטריאַדן, וואָס האָבן געהאַט זייערע באַזעס אין די וועלדער, איז „איסקראַ" געווען אַ וואַנדערנדיקער אָטריאַד וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטן אויף כוטאָרן און דערפער, בייטנדיק כסדר דעם זיצאָרט, כדי צו פאַרווישן די שפורן. אַ „ווזוואָד" פון רייטער־אויסשפּירער האָט געבראַכט ידיעות וועגן דער באַוועגונג פון די דייטשע כוחות און אַזוי אַרום האָט דער אָטריאַד געוווּסט אַנצונעמען פּאַרזיכטיקייט־מיטלען און פּלאַנירן זיין קאַמפס־טעטיקייט. אין פאַל פון אַ דייטשער בלאָקאַדע אָדער אַבלאַווע פלעגט דער אָטריאַד אַריינגיין אין דער גרויסער נאַליבאָקער פּושטשע, אָדער אַריבערגיין די אייזנבאַן־ליניע אין ראַיאָן צווישן לידע, וואָראָנאָווע, גערענאָן, טראָקיעל. באַלד ווי די דייטשע אַב־לאַווע האָט זיך פאַרענדיקט, פלעגן מיר זיך צוריקקערן אין אונדזער פריערדיקן טעטי־קייטס־ראַיאָן, ווייל אין געגנט פון וואָראָנאָווע האָבן געפעלט די פּאַסיקע באַדינגונגען פאַר פּאַרטיזאַנישער קאַמפּס־טעטיקייט (דאָס פעלן פון גרויסע וועלדער, אַ פיינטלעכע פּוילישע באַפעלקערונג, פיל דייטשע גאַרניזאָנען א. אַז. וו.).

ג. דיווערסיע־טעטיקייט קעגן די דייטשע קאָמוניקאַציע־ליניעס

נאָך דעם ווי מיר זיינען אויפגענומען געוואָרן אין אָטריאַד „איסקראַ" האָבן מיר אַריבערגעפירט אונדזער פאַמיליע (די עלטערן און שוועסטער) אויף אַ כוטאָר נעבן דאָרף דאָקודאָווע. זייענדיק באַוואָפנט, האָבן די פויערים באַקומען פאַר אונדז דרך־ארץ. מיר האָבן פאָרגעלייגט פאַר דער קאָמאַנדשאַפט פונעם אָטריאַד אַ פּלאַן פון קאַמפס־טע־טיקייט קעגן די דייטשע קאָמוניקאַציע־ליניעס.

איך, מיין ברודער צאַלקע און דער קוזין יודע־מאָטע צוזאַמען מיט דריי דאָקודאָווער שקצים זיינען אַוועק אין דאָרף אורצישאָק (נעבן איוויע). דאָרט האָבן מיר געצווונגען די וואָך, וואָס האָט געהיט די אייזנבאַן־ליניעס, צו געבן אונדז די שליסלען און מיר האָבן אָפּגעשרויפט די רעלסן. דער אָנקומענדיקער צוג איז אַראָפּ פון די רעלסן און דער עשאַלאָן איז אַראָפּגעפאַלן אין דערנעבנדיקן ראָי און צעשמעטערט געוואָרן. מיר זיינען, פאַרשטענדלעך, שנעל אַנטלאָפן צוריק אין אונדזער באַזע. דאָס איז געווען אונדזער ערשטע געלונגענע דיווערסיע.

די ערשטע געלונגענע קאַמפס־אָפּעראַציע האָט געהויבן די רענאָמע פון די ייִדן אינעם אָטריאַד. דעם 1טן פעברואַר 1943 זיינען מיר אַוועק צו דער סטאַנציע גאַוויע, צעריסן די טעלעפאָן־דראָטן און צעבראָכן די סעמאַפאָרן, וואָס האָט געבראַכט צו אַ צוזאַמענשטויס פון די צוגן און צו אַ קאַטאַסטראָפע.

מיר האָבן געפילט אַ שטאַרקן מאַנגל אין אויפרייס־מאַטעריאַלן (דינאַמיט). מיר האָבן געוווּסט, אַז די דייטשן האָבן קאָנצענטרירט אין דער לידער „פּראַכאָווניע" פיל ערדפּלאַן־באָמבעס, וואָס האָבן ניט אויפגעריסן. נאָכדעם ווי מיר האָבן אָנגענומען די געהעריקע פאַרזיכטיקייט־מיטלען, פלעגן מיר אין די פינצטערע ווינטער־נעכט אַרויספירן פון דאָרט יעדע נאַכט 6 שווערע באָמבעס. מיר האָבן אַריבערגעפירט אין אונדזער באַזע 48 באָמבעס. מיר האָבן אַרויסגענומען די „טאָל" פון די באָמבעס און דערפון געמאַכט מינעס פאַר דיווערסיע־צוועקן.

שפעטער, מיטן קומען פון די דעסאַנטן־גרופעס, האָבן זיי מיט זיך געבראַכט פיל פּאַרפּולקאָמטע מינעס מיט פּאַרלאַנגזאַמונגס־שנורן און אונדזער דיווערסיע־אַרבעט האָט זיך פאַרשטאַרקט. מיין ברודער צאַלקע ז״ל איז אַדורכגעגאַנגען אַ קורס פון מינירער און ער איז געווען דער בעסטער מינירער פונעם אָטריאַד. ביז דער באַפרייאונג האָט ער מינירט מיט דערפאָלג העכער 20 צוגן. ער איז דורך דער אָטריאַד־קאָמאַנדשאַפט פאַר־געשטעלט געוואָרן ווי אַ מוסטער פון אַ העלדישן פאַרטיזאַן.

דעם 3טן מערץ 1943 האָבן מיר מיט אַ מינע אויפגעריסן אַ דייטשן צוג, וואָס האָט געפירט סאָלדאַטן צום פראָנט. פיל פון זיי זיינען דערהרגעט געוואָרן. אָפּטרעטנדיק זיינען מיר שטאַרק באַשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן, אָבער מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אָן פאַרלוסטן אין אונדזער באַזע. דאָס אָרט פונעם אויפרייס איז געווען צווישן די סטאַנציעס גאַוויע און אורצישאָק.

מיט אַ וואָך שפּעטער האָבן מיר, בעת דער געלונגענער מינירונג פון די אייזנבאַן־ליניעס נעבן דאָרף לאָבאַטשי פאַרלוירן צוויי פאַרטיזאַנער.

דעם 21סטן מערץ האָבן מיר לויט אַ באַפעל פון „קאָמבריג״ (קאָמאַנדיר־בריגאַדע״), נעבן דאָרף באַראַוויקי אַראָפּגעלאָזן אַ צוג מיט שפייז פון די רעלסן. אונדזער גרופּע, וואָס האָט געציילט 40 פאַרטיזאַנער האָט אים דערנאָך שטאַרק באַשאָסן. מיר האָבן מיט אַ „הורא״־אויסגעשריי זיך אַ לאָז געטאָן אויפן צוג, אויפגעריסן די וואַגאָנעס, אָנגעלאָדן אויף 20 צוגעגרייטע פויערישע שליטנס פלייש פאַרן אָטריאַד און דאָס איבעריקע באַגאָסן מיט נאַפט.

ענדע מערץ 1943 האָבן מיר אויפגעריסן נאָך צוויי צוגן — איינעם נעבן דאָרף שאַוויאַל און דעם צווייטן נעבן דאָרף אורצישאָק. מיר האָבן אויך אויפגעריסן אַ באַן־בריק, וואָס האָט גורם געווען צום אָפּהאַלט פון דער באַן־קאָמוניקאַציע במשך פון דריי טעג. אַלע אויבנדערמאָנטע אויפרייסן זיינען געווען אויף דער ליניע לידע—מאָלאָדעטשנע.

ד. אויפרייס פון דער עלעקטראָווניע, מיל און טאַרטאַק אין איוויער הויף (אַפּריל 1943)

אָנהייב אַפּריל 1943 האָבן מיר פאַרגעלייגט דער קאָמאַנדשאַפט אַ פּלאַן פון אויפ־רייסן די עלעקטראָווניע, מיל און טאַרטאַק אין איוויער הויף. מיר האָבן דאָרט געאַרבעט פאַרן אַנטלויפן פון איוויער געטאָ און גוט געקענט דעם שטח.

דער אָטריאַד איז דאַן געשטאַנען אין דאָרף אָלעכאָוקע. מיר זייַנען אַריבערגעפאָרן דעם ניעמאַן נעבן דאָרף בורנאָס. דאָרט האָבן מיר גענומען אַ פערד און וואָגן און אין דאָרף מאָרען אַ צווייט פערד. מיר זיינען דורכגעפאָרן די דערפער: איזבויסק, סטאַרטשינאַט, רעמבעקאָווטשיזנע און זיך אָפּגעשטעלט אין דאָרף דאַיליד. דאָרט זיינען מיר אַריין צו די ברידער כאַלאַמקעס, אונדזערע גוטע באַקאַנטע. איך האָב זיי אויסגעפרעגט וועגן דער שמירה. זיי האָבן דערציילט, אַז די וואַך באַשטייט פון צוויי דייטשן און צוויי ציוויליסטן. דאָס זעלבע האָט באַשטעטיקט דער מילנער דאַווידאָוויטש. מיר האָבן איבערגעלאָזן די פערד און די וועגענער אין דערבייאיקן פליהער (דאַילידער) וואַלד, פונקט אַנטקעגן הויף.

דעם מילנער האָב איך שטרענג באַפוילן, אַז ער זאָל ניט וואַגן אַרויסצוגייען פון הויז, אַנדערש וועט ער מיט זיין פאַמיליע באַצאָלן מיט זייערע לעבנס.

איך, מיין ברודער צאַלקע ז״ל און יודע־מאָטע גומניץ האָבן צוגעפּויזשעט צום צוים פון טאַרטאַק. די דריי רוסישע פּאַרטיזאַנער (מישקע, וויטקע און וואָלאָדקע) זיינען פאַר־בליבן אין וואַלד מיט די פערד. מיר זיינען געלעגן בערך אַ שעה צייט נעבן צוים און מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם זיך צוגעהערט צו דער באַוועגונג און געשפּרעכן פון דער וואַך. ענדלעך האָבן מיר געהערט ווי די צוויי דייטשן זאָגן צו די צוויי ציווילע וואַכליט: „עס איז קאַלט. מיר׳ן אַריינגיין אין אַ הויז זיך אָנוואַרעמען און עפּעס עסן״.

צאַלקע איז באַלד אַוועקגעלאָפן אין וואַלד ברענגען די באָמבע און די דריי רוסישע פּאַרטיזאַנער. צוויי פון זיי האָב איך אַוועקגעשטעלט נעבן דער שטוב וווּהין די דייטשן זיינען אַריין זיך אָנוואַרעמען. איך האָב באַפוילן, אַז אויב זיי וועלן אַרויס פון שטוב, זאָלן זיי אָן צערעמאָניעס זיי דערהרגענען. צוויי פּאַרטיזאַנער האָב איך פאַרמאַסקירט ביים וועג, וואָס פירט צום טאַרטאַק.

איך און צאַלקע זיינען אַריבערגעשפּרונגען דעם פּאַרקאַן און געגעבן אַ באַפעל די צוויי ציווילי־סטן: „לייגן זיך אויף דער ערד מיטן פּנים אַראָפּ און קיין פּיפּס ניט טאָן, אַנדערש וועט איר דערשאָסן ווערן אָן רחמנות!״. אונטער דראָאונגען האָבן זיי אונדז געגעבן די שליסלען צו דער מאַשינען־האַלע. יודע־מאָטע מיט אַ רוסישן פּאַרטיזאַן האָבן זיי געהיט. איך און צאַלקע זיינען שנעל אַריין אין דער מאַשינען־האַלע אַוועקגעלייגט די באָמבע און אָנגעצונדן די שנור. מיר זיינען אַרויסגעלאָפן. אַז עס איז אַריבער פינף מינוט און מיר האָבן ניט געהערט קיין אויפרייס זיינען מיר אַריינגעלאָפן און נאָכאַמאָל אָנגעצונדן די שנור. צאַלקע איז געווען אומגעדולדיק און אַריינגעלאָפן זען, וואָס עס הערט זיך. ער איז אָבער באַלד אַרויסגעלאָפן מיט אַ געשריי: „מאָטקע, לאָמיר אַנטלויפן!״.

מיר האָבן ניט באַוויזן אָפּצולויפן אַ 20 מעטער, ווי עס האָט זיך דערהערט אַ שרעק־לעכער אויפרייס. אַ פייער האָט באַלויכטן דעם פינצטערן הימל. גרויסע שטיינער פון בנין זיינען געפלויגן אַזש ביזן פּאָלאַץ. די איינוווינער זיינען אין פּאַנישער שרעק זיך פונאַנדערגעלאָפן אויף די אַרומיקע לײדיקע פעלדער. מיר זיינען שטאַרק באַשאָסן גע־וואָרן פון דער הויפּישער וואַך און פונעם גאַרניזאָן, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין איוויער קלויסטער. די דייטשן זיינען געווען זיכער, אַז מיר וועלן אָפּטרעטן צום פליער־וואַלד, האָבן זיי געשאָסן פון מאַשין־געווער אין יענער ריכטונג. מיר האָבן דאָס פאַרויסגעזען און געלאָפן מ׳ט אַן אַנדערן וועג: אובטשארנע, דונאַי פּאַפּטעני, סאַפּטעני. דאָרט האָבן מיר געכאַפּט אַ פערד, אַריבערגעפאָרן דעם ניעמאַן און אָנגעקומען בשלום אין אָטריאַד.

די קאָמאַנדשאַפט האָט הויך אָפּגעשאַצט אונדזער געלונגענע אָפּעראַציע. מיר זיינען שטאַרק געלויבט געוואָרן אינעם טאָג־באַפעל און צוגעשטעלט געוואָרן צו רעגירונגס־אויסצייכענונגען. דער אויפרייס פון טאַרטאַק, מיל און עלעקטראָוניע האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם אין דער גאַנצער געגנט. די פּאָליאַקן אין איוויע האָבן שוין געוווּסט, ווער פון די איוויער יידן האָט געמאַכט דאָס „פיינע״ שטיקל אַרבעט...

די דייטשן האָבן אָנגעבאָטן אין פּלאַקאַטן 50 טויזנט מאַרק אַ „נאַגראַדע״ פאַר אונ־

דזערע קעפ. ס'איז איבעריק צו זאגן, אַז אונדזער שמחה, וואָס דער געלונגענער ריזיקער אויפרייס איז געווען אין אונדזער געבורט־שטעטל, איז געווען טאָפּלט גרויס...

ה. די גרויסע בלאָקאַדע און אומקום פון אונדזער מוטער

פאַרן 1טן מאַי 1943 האָט די אָנפירונג פון אָטריאַד באַקומען אַ באַפעל צו פאַר־שטאַרקן דעם קאַמף קעגן דעם דייטשן אָקופּאַנט. איך און צאַלקע זיינען איינגעלאַדן גע־וואָרן אין שטאַב און מען האָט געבעטן פון אונדז אַ פּלאַן פון אַ באַן־אויפרייס. מיר זיינען אַוועק מיט די שטאַב־לייט צו די רעלסן אויף יענער זייט פון דאָרף אורצישאַק און דאָרט געפּרוּווט מינירן. מיר זיינען, ווייזט אויס, באַמערקט געוואָרן און מען האָט אויף אונדז גע־עפנט אַ שטאַרקע שיסעריי. מיר האָבן שנעל צוריק אַרויסגענומען די מינע און אַנטלאָפן. מיר האָבן איבערגענעכטיקט אין דאָרף דזשאַמונט, נעבן איוויע, און ביינאַכט זיינען מיר אַוועק צו דער באַן־ליניע נעבן דער סטאַנציע גאַוויע. דאָס מאָל איז דער אויפרייס געלונ־גען. דער לאָקאָמאָטיוו און 18 וואַגאָנען זיינען אַראָפּ פון די רעלסן, צעשמעטערט געוואָרן און באַגראָבן אונטער זיך פיל הונדערטער דייטשן. מיר זיינען שטאַרק באַשאָסן געוואָרן פון דער סטאַנציע גאַוויע און פון דער זשיזמער בריק.

די דייטשן האָבן געפּלאַנט איינצוקוואַרטירן זייערע גאַרניזאָנען אין מאַרינער הויף און אין דאָרף גאַוויע, אין האַרץ פון אונדזער טעטיקייטס־ראַיאָן. זיינען מיר אַוועק און פאַרברענט די גרויסע געביידעס: דעם פּאַלאַץ פון מאַרינער פריץ ברוכאַצקי און דעם בנין פון דער „פּאָושעכנע".

צוליב דעם, וואָס די „ווייסע פּאָליאַקן" האָבן ביסלעכווייז באַהערשט דעם ראַיאָן אויפן לינקן ברעג פון ניעמאַן, זיינען מיר געווען געצוווּנגען אַריבערצופירן אונדזער משפחה אויף אַ כוטאָר אויף דער צווייטער זייט פון ניעמאַן. דער אָטריאַד האָט אונדז פיל מיטגעהאָלפן ביים איינאָרדענען די פאַמיליע, נעענטער צו דער באַזע פון אָטריאַד.

אין דעם זעלבן חודש האָבן מיר אויפגעריסן אַ באַן־בריק צווישן דאָרף האָראָדניק און לידע. די באַן־קאָמוניקאַציע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן אויף עטלעכע טעג. צוריק־גייענדיק צו דער באַזע האָבן מיר אָפּגעזעגט 25 טעלעפאָנישע סלופּעס און צעריסן די דראָטן.

אין יענע חדשים זיינען יידן געלאָפן פון די געטאָס אין די וועלדער אַריין. ווי ווייט מיר האָבן געקענט האָבן מיר זיי געשיצט פון די ווייסע פּאָליאַקן און אַמאָל אויך פון רוסישע אַנטיסעמיטישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן געוואָלט זיי באַרויבן. מיר האָבן געהאָלפן אַ טייל פון זיי זיך איינאָרדענען אין די פאַרשיידענע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן.

אין חודש יולי 1943 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַ גרויסע אָבלאַווע אויף אונדזער טעטיקייטס־ראַיאָן און אויף דער נאַליבאָקער פּושטשע. מיר האָבן געזוכט אַ וועג ווי אַזוי אַרויסצוגיין פון דער בלאָקירטער פּושטשע אין אַן אַנדערן ראַיאָן. איך און מיין ברודער צאַלקע זיינען באַשטימט געוואָרן אַלס וועגווייזער. אונדזערע עלטערן איז גע־ווען שווער דורכצומאַכן 60 קל"מ במשך אַ קורצע זומערדיקע נאַכט (בייטאָג האָט מען זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן אין אַ וואַלד). לויט מיין ביטע האָט דער קאָמאַנדיר דערלויבט, אַז

צאַלקע זאָל בלייבן מיט די עלטערן. די שוועסטער זיינען געגאַנגען מיט מיר. זייענדיק אין זאַמיסלאָווער וואַלד, זיינען מיר באַשאָסן געוואָרן דורך דייטשן, וועלכע האָבן בלאָקירט דעם וואַלד. פיל פון אונדז זיינען דאָן אומגעקומען.

כדי אַדורכצורייסן דעם דייטשן קאָרדאָן האָבן מיר זיך צעטיילט אויף צוויי גרופּעס: איין גרופּע איז אַוועק אין דער ריכטונג פון ליטע און איך מיט דער אַנדערער גרופּע צוריק אין דאָקודאָווער ראַיאָן.

צאַלקע איז געגאַנגען מיט די עלטערן און מיט אַן אַנדער פּאַרטיזאַנער־גרופּע, צווישן זיי דער קאָמבריג שיניצקי. אָפּרוענדיק זיך אין אַ וואַלד נעבן דאָרף לאַזדון, זיינען זיי באַשאָסן געוואָרן דורך דייטשן. דעם קאָמבריגס פערד איז אַריינגעפאַלן צו די דייטשן און לויט זיין באַפעל האָט צאַלקע אונטער אַ האָגל פון קוילן צוריקגעבראַכט דאָס פערד. אין דער אַנטשטאַנענער פּאַניק האָט דער פאָטער פאַרלוירן די מוטער. אין יענעם אָנפאַל איז אומגעקומען אונדזער גוטע און טייערע מוטער פייגל ז״ל. מיר וויסן אַפילו ניט גענוי ווי און ווו זי איז אומגעקומען.

ו. אונדזער קאַמפּס־טעטיקייט ביז דער באַפרייאונג

נאָך דער דייטשער בלאָקאַדע האָט זיך דער אָטריאַד צוריקגעקערט אין דאָקודאָווער ראַיאָן און באַנייט זיין קאַמפס־טעטיקייט קעגן די דייטשן. די לאַגע איז געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג. די דייטשן האָבן געהיטן די באַן־ליניעס און דער צוגאַנג איז געוואָרן לעבנס־געפערלעך. אין אונדזער ראַיאָן האָבן זיך פאַרשטאַרקט די „וויסע פּאָליאַקן" און אונדז איז כסדר אויסגעקומען צו קעמפן קעגן זיי. מיר האָבן אין די קאַמפן פאַרלוירן פיל מענטשן.

נאָך דער אָבלאַווע האָט מען אונדזער פאַמיליע צוגענומען אין אָטריאַד אַריין און איך בין אַריבערגעפירט געוואָרן צו דער „רייטער־ראַזוויעדקע", וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אויסשפּיר. אַלס „רייטער־אויסשפּירער האָב איך געאַרבעט צוזאַמען מיט דער אָנפירונג פונעם אָטריאַד. אויף מיין חשבון זיינען ביז דאַן שוין געווען פאַרצייכנט 12 מינירטע דייטשע צוגן, מיין קוזין יודע־מאָטע — 8 צוגן און מיין העלדישער ברודער צאַלקע האָט געשלאָגן דעם רעקאָרד ניט נאָר אין אונדזער אָטריאַד, — מיט 18 אויפגעריסענע דייטשע צוגן!

אין דאָרף אָלעכאָוויקע האָבן מיר געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף מיט די וויסע פּאָלאַקן און אויסגעהרגעט 85 מאַן. דאַן האָבן מיר זיי אינגאַנצן פאַרטריבן פון דאָרף און אָפּגערייניקט דעם ראַיאָן.

עטלעכע רוסישע פאַרטיזאַנער האָבן געבראַכט אַ לעבעדיקן דייטשן אָפיציר, וועמען זיי האָבן געכאַפּט אין אַ דאָרף נעבן לידע. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אַ „פּעטער העכט", אַ נאַטשאַלניק איבער אַלע ווייסרוסישע אַעראָדראָמען.

לויט אַ באַפעל האָב איך מיט נאָך דריי רוסישע פאַרטיזאַנער אים אַריבערגעפירט אין שטאַב פון דער „סאָיעדינעניע" צום גענעראַל־מאַיאָר פּלאַטאָן, אין דער נאַליבאָקער פּושטשע. אויפן וועג האָט מיך באַגעגנט אלי כץ (חייקלס) ז״ל און זיך ביי מיר געבעטן, אַז

איך זאָל אים לאָזן דערהרגענען דעם דייטש. איך האָב אים אויפגעקלערט, אַז איך מוז אים צושטעלן אַ לעבעדיקן צו פּלאַטאָנען, ווייל מען קען פון אים אַרויסבאַקומען וויכ־טיקע ידיעות. נאָך דער אויספאָרשונג האָט מען אים דערשאָסן.

אין אונדזער אָטריאַד זיינען געווען 22 פּוילישע פּאַרטיזאַנער. זיי זיינען געווען ביי אונדז די פאַרשפּרייטער פון יידן־האַס. איינמאָל, ווײלנדיק אין שטאַב פון דער „סאָיע־דינעניע״, קומענדיק נאָך געווער פאַרן אָטריאַד, האָט מיך גענעראַל פּלאַטאָן געפרעגט, ווי ס'האַלטן זיך די פּאָליאַקן אין „איסקראַ״? איך האָב אים דערציילט, אַז לויט אונדזערע ידיעות האַלטן זיי אָן פאַרבינדונגען מיט די „ווייסע פּאָליאַקן״ (א.ק.) און אַז צוליב זיי האָבן מיר די לעצטע צייט געהאַט פאַרלוסטן. ער האָט דורך מיר איבערגעשיקט אַ באַפעל צום נאַטשאַלניק „אָסאָבאָוואַ אָטדיעלאַ״ וועגן אָננעמען שריט צו מאַכן זיי אומשעדלעך.

מיין ברודער צאַלקע האָט באַקומען אַ באַפעל אויפצורייסן אַ בריק צווישן בעניאַקאָן און וואָראָנאָוואַ (אויף דער ליניע ווילנע—לידע). נאָכן אויספּילן מיט דערפאָלג די אויפ־גאַבע זיינען זיי אַריין איבערנעכטיקן אויף אַ כוטאָר נעבן וואָראָנאָוואַ. אינמיטן דער נאַכט איז די שטוב אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די דייטשן און באַשאָסן געוואָרן (די גויע האָט געמסרט אין נאָענטן דייטשן גאַרניזאָן). זעקס פּאַרטיזאַנער זיינען געפאַלן אין אומגלייכן קאַמף און בלויז 5 (צווישן זיי אויך צאַלקע) זיינען געבליבן לעבן. צווישן די 6 אומגעקו־מענע איז געווען דער יונגער משה־זלמן אַלבערשטיין פון איוויע (קושקע דעם באַלע־גאָלעס זון).

אַ באַזונדערס־געלונגענע לויערונג האָבן אַדורכגעפירט די אָטריאַדן פון דער „קיראָוו״־בריגאַדע קעגן דעם דייטשן גאַרניזאָן, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין הוטע. מיר האָבן זיי פאַרנאַרט דורך אַ קריסט, וואָס איז געגאַנגען לויט אונדזער באַפעל, זיי מסרן, אַז 10 יידן פון ביעלסקיס אָטריאַד הוליען אין דאָרף און אַז זיי האָבן באַשטעלט די דאָר־פישע באָד זיך אַרומצוּוואַשן אין אַ באַשטימטער שעה. זיי זיינען אַרויסגעפאָרן אין דאָרף מיט אַ לייכט האַרץ. אָבער מיר האָבן זיי אָפּגעוואַרט פאַרמאַסקירט לענגאויס דעם וועג און אויסגעשאָסן כמעט אַלע אָרטיקע פּאָליציאַנטן און זייערע דייטשע שעפן. בלויז געציילטע פון זיי איז געלונגען זיך צו ראַטעווען דורך אַנטלויפן (איך, צאַלקע און יודע מאַטע האָבן זיך באַטייליקט אין דער „זאַסאַדע״).

עס איז שווער אויסצורעכענען אַלע קאַמפן, לויערונגען, דיוועסיעס און מינירונגען פון באַנען, וואָס מיר האָבן דורכגעפירט. מיר האָבן געקעמפט און נקמה גענומען אין די מערדערס פון אונדזער פאָלק, די דייטשן און זייערע מיטהעלפערס פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג — די פּאָליאַקן און ווייסרוסן.

ז. דער העלדישער צאלקע געפאַלן נאָך דער באַפרייאונג

ענדלעך איז געקומען דער לאַנג־־געגאַרטער טאָג פון דער באַפרייאונג. אין די ערשטע טעג פון חודש יולי 1943 האָט די רויטע אַרמיי באַפרייט אונדזער געגנט און נאָך יאָרן פון לעבן און קאַמף אין די וועלדער זיינען מיר אַרויס אין די שטעט. צוליב פאַרשיידענע סיבות האָט זיך אונדזער פאַמיליע באַזעצט אין לידע, ווו אונדזער שטוב איז געוואָרן אַ

מין הכנסת אורחים פאַר דעם ביסל יידן, וואָס זיינען אַרויס פון די וועלדער, אָדער זיך צוריקגעקערט פון די לאַגערן

אין איינעם פון די טעג איז צאַלקע מיט נאָך 10 מאַן געשיקט געוואָרן דורכן „ראַי־איספּאָלקאָם" אין דאָקודאָווער ראַיאָן אויף אַן אויפגאַבע (שפּייז־נאָרמעס פון די פּויערים). אין דער געגנט האָבן דאַן געבושעוועט די „ווייסע פּאָליאַקן", וועלכע האָבן פאַרגעזעצט זייער דיווערסיע־אַרבעט קעגן דער סאָוויעטן־מאַכט. בעת זיי זיינען געשלאָפן אין הויז פון אַ באַקאַנטן פּויער איז די שטוב אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ באַנדע פון „ווייסע פּאָליאַקן", וועלכע האָט געוואָרפן האַנט־גראַנאַטן און געעפנט אַ געדיכט פייער אויף דער שטוב. צאַלקע, וועלכער איז געשלאָפן נעבן פענצטער איז באַלד פאַרוווּנדעט געוואָרן. ער האָט נאָך באַוויזן אַרויסצושפּרינגען דורכן פענצטער, אָפּגעלאָפן אַ שטיקל וועג אָפּגייענדיק אין בלוט און געפאַלן אַ טויטער. צומאָרגנס האָט מען אים געבראַכט קיין לידע און באַערדיקט מיט גרויס פּאַראַד, נאָכזאָגנדיק אים שבחים וועגן זיין העל־דישקייט און גרויסע אויפטוען אין קאַמף קעגן די דייטשע מערדערס.

אַ טרויעריקע ענדע פון אַ העלד, אַ נקמה־נעמער און קעמפער, וועמען עס איז בכלל פרעמד געווען דאָס געפיל פון פחד. שווער צו פאַרגעסן! אַ חוב אייביק צו געדענקען!

אלימלך (מישע) מלמד / תל־אביב

אויפן וועג פון קאַמף און נקמה

א. מיר אַנטלויפן פון איוויער געטאָ

31סטער דעצעמבער 1942. אין איוויער געטאָ — אַ פּאַניק, די דייטשן האָבן פּלוצלינג, אין מיטן העלן טאָג, אַרומגערינגלט דעם געטאָ. עס גייען אַרום קלאַנגען וועגן ליקווידאַציע אָדער אויסזידלונג פון געטאָ קיין באָריסאָוו הינטער מינסק. יידן, פאַר־גליווערטע פון שרעק, לויפן אַרום פון הויז צו הויז, פרעגן עצות וואָס צו טון. גאַנצע משפחות באַהאַלטן זיך אין די פון פאָראויס־צוגעגרייטע בונקערס („מאַלינעס").

איך לויף אַריין אין שטוב. די מאַמע און דער עלטערער ברודער, פּימקע, פּאַקן זיך. דער טאַטע, די באָבע און די שוועסטער, אַביבה, זיינען ערגעץ פאַרשווונדן. מיר זיינען זייער אומרואיק פאַר זייער גורל. ניטאָ קיין צייט צו טראַכטן. מיר גייען אַריין צו אונדזער שכן, זילבערשטיין, זיך באַהאַלטן אין זייער בונקער. אין דרויסן איז שוין פינצטער. אין „מאַלינע" געפינען מיר שוין 20 מענטשן בערך: מענער, פרויען און קינדער.

12 אַזייגער ביינאַכט גיי איך אַרויס פון בונקער זען וואָס הערט זיך אין געטאָ; איך קריך שטילערהייט אַרויף אויפן בוידעם און קוק אַרויס דורך אַ קליין פענצטערל אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט. עס פאַלט אַ געדיכטער שניי, מען זעט ניט קיין לעבע־דיקן נפש. עס גייען נאָר אַרום פּאַטרולן פון דייטשע זשאַנדאַרמען און פּאָליציאַנטן. נאָך אַ לענגערער אָבסערוואַציע אויפן בוידעם, גיי איך צוריק אַראָפּ אין בונקער איבער־געבן די מענטשן מיין אינפאָרמאַציע; איך גיב צו, אַז לויט מיין מיינונג קען מען אַנט־לויפן פון געטאָ, דורך די דראָטן באַלד נאָך דעם, ווי דער דייטשער פּאַטרול וועט זיך דערווייטערן פון דעם אָרט. מיר פאַרלאָזן דעם בונקער, גייען אַריין צוריק אין שטוב און גרייטן צו פעקלעך מיט שפּייז, וואַרעמע וועש, זייף, לעדער א.א.וו. מיר טוען זיך אָן וואַרעם, נעמען די רוקזעקלעך און לאָזן זיך אַרויס אין וועג. פּימקע, מאַסקירט מיט אַ ווייסן ליילעך אויף זיך, גיט אונדז אַ סימן, אַז דער פּאַטרול איז שוין דורכגעגאַנגען און דער וועג איז פריי. איינציקווייז שלייכן מיר זיך אַרויס דורך די דראָטן און לויפן שנעל איבער דער נאָווערעדקער גאַס. אונדזער גרופּע ציילט 8 פּערזאָן. מיר גייען אין דער

ריכטונג פון קידאָרים־געסל (מוראַווטשיזנע), פון דאָרט נעמען מיר זיך לינקס, כדי אַרויפצוגיין אויפן וועג, וואָס פירט קיין מישוקאָוויטש. אין אונדזער גרופּע געפינט זיך: חיהלע קאָזלאָווסקי, די טאָכטער פון מישוקאָוויטשער שמיד, חיים, וואָס שטאַמט פון דעם דאָרף און קען גוט דעם וועג. מיר באַוועגן זיך מיט אַ גיכן טריט, אונדזער ציל איז זיך צו דערווייטערן וואָס שנעלער פון איוויע. מיר בראָדזשען אַרום אין טיפן שניי, וואָס ליגט אויף די פעלדער און באַשווערט אונדזער פאָראויסמאַרש.

נאָך אַ צוויי־שעהדיקן מאַרש קומען מיר אָן אין דאָרף מישוקאָוויטש, דאָ צעטיילט מען זיך אויף קלענערע גרופּקעס און יעדער גייט אַריין צו זיין באַקאַנטן גוי. די מאַמע, פּימקע און איך, גייען אַריין צו אַ באַקאַנטער קריסטין מיטן נאָמען מאַרילע. לכתחילה דערשרעקט זי זיך, דערזעענדיק אונדז, אָבער דאָך דערלויבט זי אונדז זיך לייגן שלאָפן אויפן וואַרעמען אויוון; טויט־מידע און אַדורכגענעצטע ביזן ביין פאַלן מיר אַנידער און ווערן באַלד אַנטשלאָפן. די ערשטע נאַכט אויסערן געטאָ. אויף מאָרגן גיבן מיר מאַרילען אַ שיינע מתנה און בעטן איר, אַז זי זאָל גיין קיין איוויע זען וואָס עס הערט זיך אין געטאָ, אויסגעפינען דעם טאַטן און זאָגן אים, אַז אויך ער, די שוועסטער און באָבע זאָלן קומען קיין מישוקאָוויטש.

אין אָונט קומט זי אַ צופרידענע צוריק, זי האָט געטראָפן דעם טאַטן, איבערגעגעבן אים, אַז מיר זיינען ביי איר אין שטוב און דער טאַטע האָט איר געזאָגט, אַז מאָרגן ביינאַכט וועט ער צוזאַמען מיט אַביבהן און די באָבע קומען צו אונדז. זי דערציילט אונדז אויך, אַז פון איוויער געטאָ זיינען ביינאַכט אַנטלאָפן עטלעכע הונדערט יידן. די דייטשן האָבן אויפגעקלעפּט מעלדונגען אין געטאָ, אַז מען זאָל נישט מורא האָבן פאַר אַן „אַקציע״, מען פירט אַרויס די יידן אויף אַרבעט קיין לידע און באַריסאָוו. זיי רופן די, וואָס זיינען אַנטלאָפן, זיי זאָלן צוריקקומען צו זייערע משפחות אין געטאָ, עס וועט זיי גאָרניט געשען. מיר האָבן פעסט באַשלאָסן, ניט צוריקצוגייך אין געטאָ, נאָר אויסגעפינען רוסישע פּאַרטיזאַנער און אָנשליסן זיך אין זיי. נאָך אַ מעת־לעת פון אומגעדולדיקן אָפּוואַרטן איז אויף אַ פויעריש פורל געקומען דער טאַטע מיט דער באָבען און אביבה.

צו אונדזער גרויסער איבערראַשונג געפינען מיר אין הינטערשטן טייל פון וואָגן אַ קליין קינד, איינגעוויקלט אין שמאַטעס. צומאָרגנס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז מוליע אָשעראָווסקיס אַ מיידעלע. איר עלטערע שוועסטער, גאָלדע, וועלכע איז געקומען קיין מישוקאָוויטש צוזאַמען מיט אונדז האָט איר צוגענומען צו זיך. אין עטלעכע טעג אַרום האָט זי געטראָפן איר טאַטן און זיי זיינען צוריקגעגאַנגען אין געטאָ.

ב. אונדזער ערשטע באַגעגעניש מיט רוסישע פּאַרטיזאַנער

נאָך אַ מעת־לעת אויפהאַלט אין מישוקאָוויטש זיינען מיר ביינאַכט, די גאַנצע משפּחה, אַריבערגעפאָרן קיין מיקאַלאַיעווע. אַ באַקאַנטער גוי, דעם טאַטנס אַ פּאַציענט, איז מסכים אונדז אויסצובאַהאַלטן אין אַ בונקער, ביזן סוף פון דער מלחמה. מיר דאַנקען אים האַרציק פאַר זיין גרויסמוטיקייט, אָבער מיר זאָגן, אַז מיר זיינען ניט געקומען זיך אויס־צובאַהאַלטן, נאָר צו קעמפן קעגן די דייטשע מערדער און אַז מיר ווילן דערגרייכן אַ קאָנ־

טאַקט מיט די רוסישע פּאַרטיזאַנער. ער דערציילט אונדז, אַז פון צייט־צו־צייט קומען אין דאָרף פּאַרטיזאַנער. אין אָוונט מאַכט דער גוי לכבוד אונדז אַ פייערלעכע „וועטשערע", מיט בראַנפן, פלייש און אַנדערע מאכלים, וועלכע מיר האָבן אין געטאָ שוין לאַנג ניט געזען. מיר עסן, טרינקען און ריידן וועגן די דייטשע מערדערייען, איוויער געטאָ און וועגן דעם מצב אויף די פראָנטן.

פלוצלינג הערן מיר שטאַרקע קלעפּ אין טיר און געשרייען: אויפמאַכן די טיר! טויט־דערשראָקענע, ווייסע ווי די וואַנט זיצן מיר און קענען זיך ניט רירן פון די ערטער. דער גוי, אויך געפערלעך איבערגעשראָקן, פרעגט: — ווער איז דאָרט? אָנשטאָט אַן ענטפער הערט מען געשרייען, אַז ער זאָל תיכף עפענען די טיר. בלית־ברירה עפנט ער.

עס רוקט זיך אַריין אַ האַנט מיט אַן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער און באַלד גייט אַריין אַ באַוואָפנטער מענטש אין אַ פּאָליציי־מונדיר. מיר זיצן ווי פּאַראַליזירטע און קלערן: דאָ איז אונדזער סוף; נאָך אים גייען נאָך פינף באַוואָפנטע מענטשן מיט אויטאָמאַטן אויף די אַקסלען, אָנגעטאָן אין רוסישע שינעלן און היטלען מיט רויטע שטערנס. גאָט זיי דאַנק, דאָס זיינען פּאַרטיזאַנער! מיר אָטעמען לייכטער אָפּ. די פּאַרטיזאַנער פאָרשן אונדז אויס: פון וועלכן אָרט זיינען מיר און וואָס טוען מיר דאָ? דערוויסנדיק זיך, אַז דער טאַטע איז אַ דאָקטער, זיינען זיי באַלד מסכים מיטצונעמען אונדז, די קאַמפּס־פעאיקע, ד. ה. דעם טאַטן, פימקען און מיך אין אָטריאַד אַריין. זיי זיינען פּאַרטיזאַנער פון דער סטאַלינסקער בריגאַדע, וועמענס באַזע עס איז אין די וועלדער, נעבן וואָלאָזשין. נאָך אַ קורצן שמועס באַפעלן זיי אונדז אַריבערצופאָרן צו אַ געוויסן קריסט אין אַ „כוטאָר", צען קילאָמעטער הינטער מיקאָלאַיעווע. זיי זאָגן אונדז צו, אַז אין צוויי טעג אַרום וועלן זיי צוריקפאָרנדיק, אונדז מיטנעמען אין זייער אָטריאַד. זיי וועלן אויך זאָרגן פאַר די ניט קאַמפּס־פעאיקע פרויען פון אונדזער משפחה. דער טאַטע באַקומט פון זיי אַ בריוו צו אַ גוי, פון אויבנדערמאָנטן כוטאָר, אַז ער זאָל אונדז אויפנעמען. מיר באַוויזן ניט אַפילו צו פאַרענדיקן די פייערלעכע וועטשערע, ווי אונדזער גוי שפּאַנט באַלד איין דאָס פערד און מיר פאָרן אַריבער אין דעם דורך די פּאַרטיזאַנער אָנגעוויזענעם כוטאָר.

ג. אין שאַשקינס אָטריאַד (בריגאַדע א. נ. „סטאַלין")

אין צוויי טעג שפּעטער, ווי זיי האָבן צוגעזאָגט, קומען די פּאַרטיזאַנער צוריק פון דער אויפגאַבע; צומאָרגנס אין דער פרי, פאָרן מיר צוזאַמען מיט זיי (דער טאַטע, פימקע און איך), אין דער ריכטונג פון דאָרף פּאָטאַשניע, אין דער וואָלאָזשינער אומגעגנט, ווו עס געפינט זיך די באַזע פון דער סטאַלינסקער בריגאַדע.

פאָרנדיק צום אָטריאַד, גיט יאַשקע כאַראַשאַיעוו ((דער קאָמאַנדיר פון דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע), פימקען אַ ביקס און הייסט אים אויסשיסן, פימקע, וועלכער איז דורכגעגאַנגען טיילווייזע מיליטערישע איבונגען, לערנענדיק אין דער ווילנער גימנאַזיע, לאָדנט אָן די ביקס און שיסט אויס.

— די ביקס איז דיינע! — זאָגט יאַשקע צופרידן.

מיט טרערן אין די אויגן קוק איך אויף יאַשקען און בעט ביי אים אויך אַ ביקס.

ער זאָגט מיר צו, אַז אויך איך וועל באַקומען אַ ביקס אין פּאַרטיזאַנער־לאַגער. נאָך אַ נסיעה פון 8—10 שעה, קומען מיר אָן אויף דער באַזע פון שאַשקינס אָטריאַד, וועלכער איז איינגעשלאָסן אין דער בריגאַדע א. נ. „סטאַלין".

מיר זיינען אין אַ פּאַרטיזאַנער־לאַגער, אין דער טיפעניש פון די וועלדער, וועלכע שליסן זיך איין אין גרויסן מאַסיוו פון דער נאַליבאָקער פושטשע. אויף אַ פליכצוואָטן שטח זיינען דאָ צען אויסגעגראָבענע „זיעמליאַנקעס" ((ערד־שטיבלעך), דאָרט שלאָפן די פּאַרטיזאַנער לויט „אָטדעלעניעס" (אָפּטיילונגען). אַחוץ די „זיעמליאַנקעס" איז דאָ אַ גרויסער שטאַל פאַר פערד און אַ גרויסע מיליטערישע קיך. דאָס איז שאַשקינס אָטריאַד (אויפן נאָמען פון קאָמאַנדיר), וועלכער ציילט צוויי הונדערט באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער, פון זיי בערך צוואַנציק יידן, די מערהייט פון זיי שטאַמען פון מינסק, קוידאַנאָוו און וואָלאָזשין; פון איוויע טרעפן מיר בלויז פרומעלע וויסמאַנסקי. דעם טאַטן פירט מען איבער אַלס דאָקטער אין אַ שכנותדיקן אָטריאַד א. נ. פון „סוואָראָוו", וועמענס באַזע איז הונדערט מעטער פון אונדזער לאַגער. איך און פימקע בלייבן אין שאַשקינס אָטריאַד. איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו דער ערשטער ראָטע און פימקע צו דער צווייטער. מייַן ראָטנער קאָמאַנדיר הייסט גאָלובצאָוו, ער האָט אַ יידישע פרוי פון מינסק, מיטן נאָמען ראַיע. איך באַפריינד זיך שנעל מיט מיינע נייע קאַמפּס־חברים אין מיין אָפּטיילונג.

צו מיין גרויסן פאַרדראָס קוקן זיי נאָך אַלץ אויף מיר ווי אויף אַ קינד. איך בין טאַקע דער יינגסטער אין אָטריאַד, נאָך ניט קיין פולע 17 יאָר אַלט, אָבער זע דאָך אויס עלטער, ווייל כ'בין הויך און דאַר. איך האָב אַ שטאַרקן ווילן צו קעמפן און נקמה נעמען פון די מערדער, דייטשן. איך באַקום אַ ביקס מיט 50 קוילן, מיט נאָך אַ גרופּע יונגע אומדערפאַרענע פּאַרטיזאַנער און גיי אַדורך אַ קורס פון מיליטערישע איבונגען. מיין ערשטע אויפגאַבע אין אָטריאַד איז געווען צו האַלטן שמירה (פּאָסט) יעדע נאַכט 4 שעה, ביים ראַנד פון וואַלד, און פאַרטאָג אָנצינדן פייער אין דער גרויסער קיך. מען קאָכט צוויי מאָל אַ טאָג פלייש און זופּ; שווערער איז מיט ברויט, זאַלץ און גרינוואַרג. די פּאַרהייראַטע קאָמאַנדירן עסן באַזונדער און בעסערע מאכלים.

איך אָטעם פרישע, שאַרפע סאָסנע־לופט, איך בין ווידער אַ פרייער מענטש, איך בין גליקלעך! אַ ביסל באַאומרואיקט בין איך בלויז פאַרן גורל פון דער מאַמען, באָבע און קליינעם שוועסטערל אביבה, וועלכע זיצן נאָך אַלץ אויפן כוטאָר נעבן מיקאָלאַיעוווע. איך קען ניט פאַרגעסן, אַז זיי זענען אין לעבנס־געפאַר יעדעס מאָל ווען די דייטשן און זייערע מיטהעלפער אָרדענען איין אָבלאַוועס קעגן פּאַרטיזאַנער.

ד. מיין ערשטער קאַמף

מיר זיינען שוין צוויי חדשים אין די וועלדער. לויט אַן אינטערווענץ פון מיין פאָטער ביי דער העכערער קאָמאַנדשאַפט, איז אונדזער פאַמיליע (די פרויען) אַריבערגעפירט געוואָרן אין דאָרף פּאָטאַשניע, ניט ווייט פון דער סטאַלינסקער בריגאַדע־באַזע און איינגעאָרדנט געוואָרן ביי אַ פּויער.

דער ווינטער 1943/44 איז זייער אַ האַרבער, אָבער אין די זיעמליאַנקעס איז וואַ־

רעם, אַ מחיה; מען הייצט אַ גאַנצן מעת־לעת אָן אויפהער. אַ לידיק פאַס פון נאַפט, פון וועלכער אַ רער פירט איבער דעם רויך אין דרויסן, דינט אַלס אויוון. קיין האָלץ, פאַר־שטייט זיך, פעלט ניט אין וואַלד. די לאַנגע טעג און אָוונטן פאַרברענגען די פּאַרטיזאַנער אַרום צעלייגטע „קאָסטרי" (פלאַקערס), אין שפּילן קאָרטן, דערציילן מעשיות, דערציי־לונגען וועגן גבורה און קאַמפן קעגן די דייטשן. מען זינגט רויטאַרמייאישע און פּאַרטי־זאַנער־לידער, טענצער וויזן זייער כוח אין פאָלקס־טענץ. שעהן לאַנג פלעגן מיר זיצנדיק אַרום די פלאַקערן, אין די לאַנגע ווינטער־אָונטן, צוהערן זיך צו די דערציילונגען פון די „ראַסקאַזטשיקעס" (דערציילערס) וועגן קאַמפן, ליבעס, האַרעמס פון סולטאַנען, לע־גענדעס פון פאַרשידענע פעלקער, שטאַרקע איבערלעבונגען, פּאַסירונגען א.א.וו. איך בין נאָך אַלץ ניט אַרויס פון לאַגער אויף אַ „באַיעוואָיע זאַדאַניע" (קאַמפּס־אויפגאַבע), פשוט, מען נעמט מיך ניט מיט. איך בין צו יונג, זאָגן זיי. — דו וועסט נאָך באַוויזן לייגן דעם קאָפּ — טרייסט מען מיך... איך גיי אַוועק צו ראַיען, מיין ראָטע־קאָמאַנדירס פרוי, און באַקלאָג זיך פאַר איר, וואָס מען באַוועלהט מיך. איך בין געקומען אַהער קעמפן און נקמה נעמען און ניט בלויז שטיין אויף וואַך און זיצן אין לאַגער. ראַיע זאָגט מיר צו, אַז זי וועט איבעררעדן מיט איר מאַן, גאַלובצאָוו.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער לויפט אַריין גאָלובצאָוו אין אונדזער זיעמליאַנקע און רופט אויס: „די גאַנצע אָפּטיילונג זאָל זיין גרייט אַרויסצופאָרן אין משך פון אַ האַלבער שעה!" דערזעענדיק מיך, גיט ער צו: — „דו, מישקע, פאָרסט אויך מיט אונדז!" איך טאַנץ ממש פון שמחה — ענדלעך ווער איך אַ קעמפערישער פּאַרטיזאַן! שנעל רייניק איך אויס די ביקס און די קוילן און מאַך זיך גרייט אין וועג אַריין.

מיר פאָרן אַרויס אויף פינף שליטנס. די גרופּע אונטער גאָלובצאָווס אָנפירונג ציילט דרייסיק פּאַרטיזאַנער; באַוואָפנטע מיט ביקסן און צוויי פּולימיאָטן (קוילנוואַרפערס). אויפן וועג דערוויסן מיר זיך, אַז דייטשן פון וואָלאָזשינער גאַרניזאָן זיינען געקומען אין אַ געוויסן דאָרף און אונדזער אויפגאַבע איז איינצוואָרדענען אַ „זאַסאַדע" (לויערונג) און אָפּהאַקן זיי דעם וועג צוריק קיין וואָלאָזשין. עס איז נאָך ליכטיק אין דרויסן, ווען מיר קומען אָן אויפן פּלאַץ ווו מיר האָבן באַשטימט די „זאַסאַדע". די צוויי קוילנוואַרפער און די איבעריקע פּאַרטיזאַנער פאַרנעמען אַ פאַרמאַסקירטע פּאָזיציע, פופציק מעטער פון וועג. עס גייען ניט דורך קיין פינף מינוט און גאָלובצאָוו באַמערקט פון דערווייטנס דריי שליטנס פול מיט דייטשן, וועלכע דערנענטערן זיך שנעל צו אונדז; ער גיט אַ באַפעל, אַז מיר זאָלן בשום אופן ניט שיסן אָן זיין צייכן. דאָס האַרץ קלאַפּט שטאַרק, יעדע רגע ציט זיך ווי אַ שעה, איך דריק צו די ביקס צום אַקסל און ציל אויף אַ דייטש, וואָס זיצט אין ערשטן שליטן. איך בין זייער איבערראַשט, אָבער איך פיל גאָרניט קיין שרעק.

די שליטנס דערנענטערן זיך און מען קען שוין זען די דייטשע באַוואָפנטע סאָלדאַטן, זיי זיינען סך הכל זעקס מאַן. ווען די שליטנס גלייכן זיך אויס אויפן וועג אַנטקעגן אונדז, גיט גאָלובצאָוו אַ באַפעל: „אָגאָן!" (פייער) און עפנט אַ פייער פון זיין אויטאָמאַט. מיר עפענען אַ גוואַלדיקע שיסעריי, ביידע קוילנוואַרפערס קלאַפּן מיט קורצע „אָטשערעדן" (סעריעס). די דייטשן שפּרינגען באַלד אַרויס פון די שליטנס און פאַלן אויפן שניי. זייערע צוויי פערד ווערן באַלד דערהרגעט. אַ ליגנדיקער דייטש פון ערשטן שליטן, הייבט אויף

די האַנט מיט אַ ווייס טיכל און שרייט: „ניכט שיסן”. גאָלובצאָוו באַפעלט איבערצורייסן די שיסעריי, ער שיקט אַ גרופּע פון צען פּאַרטיזאַנער, זיי זאָלן נעמען די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט. איך בין אויך אין דער גרופּע, די איבעריקע זיצן אויף דער פּאָזיציע מיטן פינגער אויפן ביקס־צינגל גרייט אויף יעדער עווענטואַליטעט. מיר דערנענטערן זיך צו די דייטשן, וועלכע שטייען גרייט מיט אויפגעהויבענע הענט.

פּלוצלינג הייבט אָן איין דייטש צו אַנטלויפן און שיסט צו אונדז עטלעכע מאָל פון אַ רעוואָלווער. איך שיס פון מיין ביקס אויף אים און נאָך מיר די אַנדערע פּאַרטיזאַנער. דער דייטש פאַלט. איך בין כמעט זיכער, אַז איך האָב אים געטראָפן מיט מיין קויל. מיר לויפן שנעל צו די איבעריקע פינף דייטשן, וואָס שטייען נאָך אַלץ הכנעהדיק מיט אויפ־געהויבענע הענט; מיר אַנטוואָפנען זיי. דער דייטש, וואָס האָט פּרובירט אַנטלויפן, ליגט ניט ווייט פון זיי אַ דערהרגעטער. מיר נעמען ביי אים צו זיין רעוואָלווער, זייגער און ציען פון אים אַראָפּ די שטיוול, מיר נעמען, פאַרשטענדלעך, אויך זיינע דאָקומענטן. גאָלובצאָוו מאַכט באַלד אַ קורצע אויספאָרשונג פון די געפאַנגענע און איך בין דער איבערזעצער. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז געווען אַ גרופּע פון „א—ט”־זעלנער (אַר־בעטס־באַטאַליאָן) פון וואָלאָזשין, וועלכע זיינען געפאָרן אין דאָרף באַשטעלן האָלץ פאַר דער באַן־סטאַציע. זיי זיינען געווען דריי בעלגיער, צווי פּאָליאַקן און בלויז דער דער־הרגעטער איז געווען אַ דייטשער אונטעראָפיציר. אַלע זיינען געווען אָנגעטאָן אין דייטשע מונדירן און באַוואָפנט בלויז מיט ביקסן און רעוואָלווערן. זיי האָבן פּשוט ניט געגלייבט, אַז אַזוי נאָענט פון וואָלאָזשין (בערך דריי קילאָמעטער) וועלן זיי זיך אָנטרעפן אויף פּאַרטיזאַנער.

מיר צעטיילן די געפאַנגענע אין אונדזערע שליטנס און פאָרן שנעל צוריק אין אונ־דזער לאַגער, עס איז שוין גוט פינצטער. דאָס איז געווען דער ערשטער קאַמף (לויערונג) מיט מיין אָנטייל. דער רעזולטאַט: איין טויטער דייטש און פינף געפאַנגענע. איך בין שטאָלץ און צופרידן, וואָס איך בין שוין דורכגעגאַנגען די ערשטע „פייער־פּראָבע”.

ה. טויט־אורטייל אויף די געפאַנגענע

נאָך לאַנגע באַראַטונגען באַשליסט דער שטאָב פון דער סטאַלינסקער בריגאַדע, אַז די פינף געפאַנגענע בלייבן לעבן. מען צעטיילט זיי אין די פאַרשיידענע אָטריאַדן פון דער בריגאַדע און מען וואָרנט זיי, אַז איינער איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַלע, דאָס הייסט, אַז אויב איינער פון זיי וועט אַנטלויפן, אָדער פּרובירן צו אַנטלויפן, וועלן די איבעריקע באַצאָלן מיט זייער לעבן. צו אונדזער אָטריאַד ווערט צוגעטיילט אַ בעלגיער מיטן נאָמען עדמונד. מען גיט אים אַ פּלאַץ אין אונדזער זיעמליאַנקע, נעבן מיר. איך בין דער איינ־ציקער, וואָס קען זיך מיט אים פאַרשטענדיקן. מיר גייען צוזאַמען עסן און שלאָפן. אין די אָוונטן רעדט עדמונד אַ סך מיט מיר; ער דערציילט מיר וועגן בעלגיע, און איך ווייס, אַז אין בעלגיע איז דאָ אַן אַנטי־נאַציִשע אונטערגרונט־באַוועגונג. לויט אים זיינען אין בעלגיע דאָ אַ סך פּאַרטיזאַנער־איינהייטן. ער דערציילט, אַז אים האָט מען מאָביליזירט אין דער דייטשער אַרמיי מיט גוואַלד און אַז ער איז די גאַנצע קריגס־צייט געווען בלויז אין אַרבעטס־באַטאַליאָן. זיין איינציקער ציל איז איצט איבערצוציִיגן די פּאַרטי־

זאַנער, אַז ער איז אין האַרצן אויך פריער געווען מיט זיי און ניט מיט די דייטשן. ער וואָלט געוואָלט מען זאָל אים געבן געווער, כדי ער זאָל קענען קעמפן קעגן די דייטשן, וועלכע האָבן אָקופּירט זיין לאַנד. ער איז בלויז אומרואיק צוליב די צוויי פּאָליאַקן צו וועלכע ער האָט פּשוט ניט קיין צוטרוי. אויב איינער פון זיי וועט אַנטלויפן, וועט ער מוזן באַצאָלן מיטן לעבן. איך באַרואיק אים, דערוויייל אַרבעט ער אין קיך; שלעפּט האָלץ און רייניקט די זיעמליאַנקע. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום גייט אַרייַן גאָלובצאָוו אין אונ־דזער זיעמליאַנקע און רופט מיך מיט נאָך צוויי פּאַרטיזאַנער אַרויס אין דרויסן, ער הייסט אונדז נעמען מיט זיך די אָנגעלאָדענע ביקסן. איך בין איבערראַשט, איך פאַרשטיי ניט, צו וואָס דאַרף ער פלוצים האָבן דריי באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער? ער פירט אונדז אַרייַן אין דער זיעמליאַנקע פון אָטריאַד־שטאַב. דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד, שאַשקין, דער־ציילט אונדז בקיצור, אַז איינער פון די געפאַנגענע פּאָליאַקן איז אַנטלאָפן און מיר מוזן תיכּף אויספירן דעם טויט־אורטייל אויף עדמונדן. ער גיט נאָך צו, אַז אין די איבעריקע אָטריאַדן האָט מען שוין אויסגעשאָסן די געפאַנגענע. איך בין דערשטוינט און פּרוביר באַמערקן, אַז עדמונד קען דאָך ניט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן פּאָליאַק, און אַז עדמונד האָט די גאַנצע צייט ניט געהאַט קיין צוטרוי צו די פּאָליאַקן. דער קאָמאַנדיר שאַשקין לאָזט מיך אַפילו ניט ענדיקן ריידן, אומגעדולדיק מאַכט ער מיט דער האַנט און הייסט אונדז אַרויסגיין און אויספירן דעם באַפעל. מיר גייען אַרייַן אין זיעמליאַנקע און הייסן עדמונדן אַרויסגיין. זעענדיק די דריי באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער, ווערט ער ווייס ווי די וואַנט. ער פאַרשטייט באַלד וועגן וואָס עס האַנדלט זיך.

— ווער איז אַנטלאָפן? — פרעגט ער מיך.

— אַ פּאָליאַק, — ענטפער איך און טרערן שטיקן מיך אין האַלדז.

ער גייט מיט אונדז 150 מעטער פון לאַגער, אונדזער ראָטנער־קאָמאַנדיר, גאָלובצאָוו גייט אויך מיט אונדז. איך פּרוּוו ריידן צו זיין געוויסן. גאָלובצאָוו זאָגט, אַז ער פאַרשטייט מיך זייער גוט, אָבער באַפעל איז באַפעל. עדמונד פּלאַפּלט צו מיר די גאַנצע צייט, אָבער איך פאַרשטיי אים קוים. איך בעט גאָלובצאָוון, אַז מען זאָל אים כאָטש שיסן פון הינטן. פּלוצלינג הער איך אַ שאָס. עדמונד פאַלט מיט אַ צעהאַקטן קאָפּ. די צוויי פּאַר־טיזאַנער נעמען פון אים אַראָפּ די בגדים מיט די שטיוול. איך גיי אַוועק אין אַ זייט און וויש אויס די טרערן, וואָס רינען מיר פון די אויגן. עס קלעמט מיר דאָס האַרץ, אין מיינע אויגן איז עדמונד געווען אַן אומשולדיקער קרבן.

אַ קורצע צייט נאָך עדמונדס טויט, דערוויסן מיר זיך, אַז איינער פון די געפאַנגענע בעלגיער אין אַ שכנותדיקן אָטריאַד א. נ. „טשאַפּאַיעוו", איז געוואָרן באַגנעדיקט. ער האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן קעמפער און אַפילו געוואָרן אויסגעצייכנט מיט אַ פּאַרטיזאַנישן מעדאַל. איך בין זיכער, אַז אויך עדמונד וואָלט אונדז ניט פאַראַטן און געקענט זיין אַ גוטער קעמפער.

ו. אין דער בריגאַדע פון „מאַרשאַל זשוקאָוו"

נאָך דריי מיט אַ האַלבן מאָנאַט אין דער סטאַלינסקער בריגאַדע, ווערט מיין פּאָטער אַריבערגעפירט אין דער בריגאַדע פון „מאַרשאַל זשוקאָוו" אין דער נאַליבאָקער פּושטשע.

די בריגאַדע „זשוקאָוו" האָט איר באַזע אין די וועלדער צווישן די שטעטלעך: נאַליבאָק, מיר, יערעמיטש און דערעוונע, ניט ווייט פון טייך ניעמאַן. אין דער גאַנצער בריגאַדע איז ניטאָ קיין איין דאָקטער. זיי ווילן, אַז דער טאַטע זאָל אויפשטעלן די מעדיציניש־סאַניטאַרע אָפּטיילונג פון די אָטריאַדן פון זייער בריגאַדע. נאָך אַ געשפּרעך מיטן קאָמאַנ־דיר פון דער סטאַלינסקער בריגאַדע, באַקומט דער טאַטע אַ דערלויבעניש מיטצונעמען מיט זיך אויך זיינע זין: מיך מיט פימען. מען זאָגט אים צו, אַז אויך די איבעריקע משפחה־מיטגלידער וועט מען אַריבערפירן אין אַ דאָרף פון יענער געגנט, כדי זיי זאָלן זיין נעבן אונדז. פולע צוויי מעת־לעת פאָרן מיר אין באַגלייטונג פון נאָך צוויי פּאַרטי־זאַנער. דער וועג איז זייער אַ שווערער: וועלדער, טייכן און בלאָטעס. אויפן דריטן טאָג קומען מיר ענדלעך אָן אין דער בריגאַדע א. נ. „מאַרשאַל זשוקאָוו". דער טאַטע ווערט צוגעטיילט צום שטאַב פון דער בריגאַדע און נעמט זיך גלייך צו אָרגאַניזירן זיין אָפּטיילונג.

איך און פימע ווערן צוגעטיילט צו אַ קליינעם אָטריאַד, וואָס ציילט נישט מער ווי אַכציק פּאַרטיזאַנער. דער אָטריאַד־קאָמאַנדיר איז אַ לייטענאַנט פון דער רוסישער אַרמיי מיטן נאָמען קליוטשקאָ. אין דעם אָטריאַד געפינען מיר, צו אונדזער גרויסער צופרידנ־קייט צוויי ידישע פּאַרטיזאַנער, וואָס שטאַמען פון דעם שטעטל רובעזשעוויטש (נעבן סטויפּץ): אברהם טשערני און בן־ציון לונגין. זיי זיינען שוין אין וואַלד אַ קנאַפּ יאָר און זיי האָבן זיך שוין אויסגעצייכנט אין עטלעכע קאַמפן קעגן די דייטשן. זיי זיינען זייער צופרידן מיט אונדז און דערציילן, אַז דער קאָמיסאַר פונעם אָטריאַד, סעמוסיעוויטש, איז אַ גרויסער אַנטיסעמיט. מיר באַפריינדן זיך שנעל און האַלטן זיך די גאַנצע צייט צוזאַמען.

איך ווער צוגעטיילט אין אַן אָפּטיילונג, בראש פון וועלכער עס שטייט אַ יונגער קאָמאַנדיר, סערגיי. ער האָט אַ פּרוי, ראַיע, נאָר טראָץ איר ידישן נאָמען, איז זי ניט קיין ידישע. מיר זעט אויס משונהדיק, וואָס צום צווייטן מאָל פאַל איך אַריין אין אַן אָפּטיילונג, ווו די פרויען פון די קאָמאַנדירן האָבן דעם זעלבן נאָמען. פימקע ווערט צוגעטיילט צו דער „ראַזוויעדקע" (אויסשפּירער). מיט דער צייט געלינגט דעם טאַטן אַריבערצופירן אין דער בריגאַדע, חיהלע קאָזלאָווסקי (פון איוויע) מיט איר מאַן, ראובן סעגאַלאָוויטש. חיהלע איז אַ קראַנקן־שוועסטער און זי העלפט דעם טאַטן אין זיין מעדי־ציניש־סאַניטאַרער אַרבעט.

ז. אַראָפּגעשאָסן אַ דייטשן אַעראָפּלאַן

אין אונדזער זיעמליאַנקע איז דאָ אַן אַלטער פּאַטעפאָן מיט עטלעכע פּליטן. דער פּאַטעפאָן סקריפּעט, קרעכצט, אָבער דאָך הערט מען עפּעס. אַלץ בעסער ווי גאָרניט. אין איינעם אַ פרימאָרגן זיצן מיר אויף די נאַרעס און הערן די מוזיק פון אַ פראַנצויזישער פּליטע. ווי קומט אַ פראַנצויזישע פּליטע אין דער פאַרשטויסענער געגנט פון דער נאַלי־באָקער פּושטשע, בלייבט פאַר מיר אַ רעטעניש.

מיט אַ מאָל לויפט אַריין אין זיעמליאַנקע דער קאָמאַנדיר פון דער ראַזוויעדקע, אַ קאָזאַק פון אוקראַינע און באַפעלט, אַז מען זאָל תיכף נעמען דאָס געווער, אַנזאָטלען די פערד און רייטן נאָך אים. אַזוי ווי איך האָב ניט קיין פערד און ניט קיין זאָטל לויף איך

נאָר אַרויס מיט די אַנדערע פּאַרטיזאַנער, כדי צו דערוויסן זיך, וואָס איז אייגנטלעך געשען? מען זאָגט אונדז, אַז אונדזער רייטער־פּאַטרול אין דאָרף רודזשמע האָט אַראָפּגעשאָסן אַ דייטשן אַעראָפּלאַן. עס פּאָדערט זיך צוגאָב־הילף, כדי צו כאַפּן די פינף דייטשע פליער, וואָס זענען אַנטלאָפן. איך דערמאָן זיך, אַז מיין ברודער פּימקע איז אויך אין דעם פּאַטרול אין רודזשמע.

אַרום 15 פּאַרטיזאַנער שפּרינגען אַרויף אויף די פערד און לאָזן זיך אין גאַלאָפּ נאָך זייער קאָמאַנדיר. אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער פאַרשווינדן זיי פון די אויגן. אומגעדולדיק וואַרטן מיר אויף ידיעות פון דאָרט. אין די אָוונט־שעהן קומען צוריק אַלע פּאַרטיזאַנער. די ברענגען מיט זיך טראָפייען: צוויי שווערע פולעמיאָטן מיט אַ קעסטל קוילן, וואָס זיי האָבן אַרויסגענומען פון דעם ברענענדיקן אַעראָפּלאַן. מיין ברודער פּימקע, האָט אַ לעדערנעם טאַש מיט דאָקומענטן, אויך אַרויסגענומענע פונעם עראָפּלאַן. מיר נעמען אים אַריך אין אונדזער זיעמליאַנקע און פּימקע, אַרומגערינגלט מיט נייגיריקע פּאַרטיזאַנער, דערציילט:

זיי זיינען געווען פיר פּאַרטיזאַנער אויף אַ פּאַטרול אין דאָרף רודזשמע. פּלוצלינג זיינען אַריבערגעפלויגן מיט אַ גוואַלדיקן גערויש איבערן דאָרף, זייער נידעריק, דריי דייטשע אַעראָפּלאַנען, איינער נאָכן צווייטן. דער דריטער איז געפלויגן אַזוי נידעריק, ממש איבער די פויערישע כאַטעס. פּימקע האָט פאַרגעשלאָגן די פּאַרטיזאַנער צו עפענען אויף אים אַ פייער. זיי האָבן אים תיכף באַשאָסן פון זייערע פיר ביקסן, וואָרשיינלעך האָט אַ קויל געטראָפן אין בענזין־טאַנקער פון אַעראָפּלאַן, דער אַעראָפּלאַן האָט זיך באַלד אָנגעצונדן און אַ שוואַרצער, געדיכטער רויך האָט אַרויסגעזעצט פון אים. דער פליער האָט געלאַנדעט מיטן ברענענדיקן אַעראָפּלאַן, אין אַ וועלדל, נעבן דאָרף. פּימקע מיט זיינע חברים זיינען צוגעלאָפן צום אַרעאָפּלאַן, נאָר די פינף דייטשן האָבן באַוויזן אַרויסצוכאַפּן זיך און אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון טייך ניעמאַן. פּימע האָט נאָך באַוויזן אַריינצושפּרינגען אין ברענענדיקן אַעראָפּלאַן, אַרויסגענומען אַ לעדערנעם טאַש מיט דאָקומענטן און מיט דער הילף פון נאָך אַ פּאַרטיזאַנער, אַרויסגעשלעפּט צוויי פולעמיאָטן מיט אַ קעסטל קוילן צו זיי. אין דער זעלבער צייט איז אַ פּאַרטיזאַנער פון דעם פּאַטרול געריטן שנעל אויף אַ פערד צו דער באַזע אין וואַלד בעטן הילף, כדי צו כאַפּן די פינף אַנטלאָפענע דייטשן. דער מרחק פון דאָרף ביזן פּאַרטיזאַנער־לאַגער איז געווען בלויז פיר קילאָמעטער. אומגעפער אַ האַלבע שעה שפּעטער זיינען טאַקע אָנגעקומען די פופצן רייטער צו הילף. די פינף דייטשן האָבן ניט געוווסט, אַז נעבן ניעמאַן זיינען פאַראַן טיפע בלאָטעס און זיי זיינען טאַקע אַריין אין זיי ביז איבער די קני. טראָץ דעם, וואָס די דייטשע האָבן געהאַט ביי זיך רעוואָלווערן, האָבן די פּאַרטיזאַנער ניט געהאַט קיין באַזונדערע שוועריקייטן צו דערהרגענען זיי. די דייטשן האָבן כלל ניט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד.

דער אַעראָפּלאַן איז פאַרברענט געוואָרן. דאָס איז געווען אַ טראַנספּאָרט־אַעראָפּלאַן פון טיפּ „יונקער". פּימקע, מיט נאָך דריי פּאַרטיזאַנער פון פּאַטרול, זיינען אָפּגעמערקט געוואָרן אין טאָג־באַפעל פון דער בריגאַדע פאַר זייער העלדישער טאַט און דרייסטן באַשלוס. אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָבן מיר געלייענט אַ ידיעה אין דער מאָסקווער

„פּראַוודאַ“, אַז די פּאַרטיזאַנער פון דער „זשוקאָוו“־בריגאַדע האָבן אַראָפּגעשאָסן אַ דייטשן עראָפּלאַן.

ח. די גרויסע אָבלאַווע (יולי, 1943)

אַ הייסער יולי־טאָג, 1943. אַ גרופּע יידישע פּאַרטיזאַנער זיצן מיר, האַלב־נאַקעטע, אויף אַ קליינער „פּאָליאַנקע“ (ליידיקער שטח) אין אַ יונג וועלדל, אַ קילאָמעטער פון אונדזערע זיעמליאַנקעס. מיר ברענען זיך אויף דער זון, קוקן אויפן בלויען הימל און שמועסן געמיטלעך וועגן יידישע ענינים. צווישן די רוסן ריידן מיר געווינלעך בלויז רוסיש, כדי זיך ניט אויסצוטיילן פון די אַנדערע פּאַרטיזאַנער, אָבער דאָ וועט קיינער הערט אונדז ניט, ריידן מיר זיך אַראָפּ פון האַרצן פריי אויף יידיש פאַר דער גאַנצער צייט. יידיש רעדט זיך פּליסיק און געשמאַק.

— לויט מיין מיינונג, — זאָגט בענטשע, — איז דער אומגעלונגענער אָנגריף אויפן דייטשן גאַרניזאָן אין דאָרף דודקי, וואָס האָט אונדז אָפּגעקאָסט פינף טויטע און צוויי פאַרוווּנדעטע פּאַרטיזאַנער, אַ רעזולטאַט פון אַ שלעכטן אָנגריף־פּלאַן פון לייטענאַנט קליוטשקאָ.

— אַט האָסטו אים — דערווידערט אברהמל — אַ נייער סטראַטעג. ווי קענען מיר זיך פאַרמעסטן אין אַן אָפענעם קאַמף קעגן די דייטשן? זיי האָבן פולע קעסטלעך מיט קוילן און האַנט־גראַנאַטן, און ווען מיר שיסן אויס די 20 אָדער 30 קוילן מוזן מיר „שמירן די פּיאַטעס“ (לויפן), ווייל אַ ביקס אָן קוילן איז ניט מער ווערט ווי אַ שטעקן.

— דאָך האָבן די דייטשן באַלד אויף צומאָרגנס פאַרלאָזן דאָס דאָרף און דעם בנין פון דער זשאַנדאַרמעריע האָבן אונדזערע פּאַרטיזאַנער אויפגעריסן, — האָב איך אונטער־געהאַלטן אברהמלס טענה.

— יאָ, — זאָגט אברהמל, — אָבער נאָך אַלעמען איז דאָס ניט קיין נצחון, נאָר אַ גרויסע מפּלה.

— אַי, — זיפצט אָפּ בענטשע — ווען וועט זיך שוין ענדיקן די מלחמה?

— און וואָס וועסטו טאָן נאָך דער מלחמה? — פרעג איך אים.

— אויב מען וועט נאָר קענען פאַרלאָזן רוסלאַנד, וועל איך פאָרן קיין ארץ־ישראל.

— און איך — זאָגט אברהמל — האָב אַ רייכן פעטער אין אַמעריקע. איך וועל פאָרן צו אים אַ ביסל זיך אָפּרוען נאָך די שווידערלעכע איבערלעבענישן, און דאַן וועל איך אים מיטשלעפּן מיט זיינע דאָלאַרן קיין ארץ־ישראל.

— מיר ריידן דאָ, — זאָגט בענטשע, — וועגן פאָרן קיין ארץ־ישראל, אָדער אַמע־ריקע. אָבער זוער ווייסט צי מיר וועלן בכלל איבערלעבן די מלחמה. עס קען גריילעך זיין, אַז מאָרגן אָדער איבערמאָרגן, וועלן מיר שוין ליגן מיטן פּופּיק אַרויף.

די גוטע שטימונג פאַרלאָזט אונדז און דער הומאָר פאַרשווינדט.

— ווו איז דיין ברודער? — פרעגט מיך אברהמל.

— ער איז איצט מיט אַ פּאַטרול אין שטעטל דערעוונע.

פּלוצלינג ווערט דער הימל פאַרוואָלקנט. די זון, וואָס האָט אַזוי מילד געוואַרעמט, פאַרשווינדט אין די וואָלקנס. מיר שטייען אויף און טוען אָן די העמדער.

— קומט שנעלער, — זאָג איך, — עס וועט נאָך אונדז כאַפּן אַ שלאַקסרעגן.

אויפן וועג צוריק אין לאַגער, הערן מיר אָפּהילכן פון אַ שטאַרקער שיסעריי פון פּולעמיאָטן און ביקסן, וואָס דערטראָגן זיך פון מרחקים. קומענדיק אין לאַגער האָבן מיר געטראָפן אַן אויפרודערונג און אַן אָנגעשטרענגטע שטימונג. לייטענאַנט קליוטשקאָ רופט אַלע קאָמאַנדירן אין שטאַב אַריין אויף אַ באַראַטונג. די דייטשן האָבן אָנגעגריפן אַן אָטריאַד פון אונדזער בריגאַדע, וואָס איר באַזע איז נעבן ניעמאַן. מען זאָגט, אַז די דייטשן וועלן אָנגרייפן די גאַנצע פּושטשע. די סטאַלינסקע בריגאַדע שטייט שוין — לויט ווי מען דערציילט — דריי טעג אין שווערע קאַמפן קעגן שונא. די לאַגע איז זייער אַ געשפּאַנטע.

אַ פינצטערע נאַכט. עס גיסט אומאויפהערלעך אַ שלאַקסרעגן. מיר, אַכציק פּאַרטיזאַנער, גייען אין אַ געדיכטן מאַרש, איינער נאָכן צווייטן, מיטן אָטריאַד־קאָמאַנדיר, לייטענאַנט קליוטשקאָ בראש. שוין די דריטע נאַכט מאַרשירן מיר אַזוי. בייטאָג רוען מיר זיך אַ ביסל אָפּ. סערגיי, מיין ראָטנע־קאָמאַנדיר, וואָס גייט פאַר מיר, שעלט דעם לייטענאַנט קליוטשקאָ און זאָגט, אַז ער ווייסט ניט וווהין צו פירן און ער בלאָנדזשעט סתם אין דער פּושטשע. מיר זיינען אַלע אַדורכגענעצט ביזן לייב, פאַרמאַטערט און הונגעריק. מיט דריי טעג צוריק, ווען מיר האָבן פאַרלאָזט אונדזער לאַגער, האָט יעדער פּאַרטיזאַן באַקומען עטלעכע פּעניצלעך ברויט און אַ שטיקל „סאַלע“ (חזיר־פעטס). פון דעם „זאַפּאַס“ איז שוין ביי קיינעם קיין זכר ניטאָ. איך האָב נאָך אַ שטיקל ברויט, וואָס פּימקע האָט מיר געגעבן פון זיין „זאַפּאַס“. איך בין זייער הונגעריק, אָבער איך ריר ניט אָן דאָס לעצטע שטיקל ברויט.

הונדערט מעטער פאַר דעם אָטריאַד גייט פּימקע מיט נאָך פיר אַנדערע אויסשפּירער, אַלס ראַזוויעדקע. מיר גייען אַרויף אויף אַ וועג און בלייבן פּלוצלינג שטיק. איך זע ווי קליוטשקאָ באַראַט זיך מיט די אַנדערע קאָמאַנדירן און באַפעלט גיין מיטן וועג. מיר גייען אָפּ עטלעכע מינוט און בלייבן ווידער שטיין. איך באַמערק, ווי איינער פון דער ראַזוויעדקע לויפט צו צום קאָמאַנדיר קליוטשקאָ און ראַפּאָרטירט אים אָפּ שטילערהייט. אומגעדולדיק שרייט אויס קליוטשקאָ „גלופּאָסטי. ווּפּיעראָד!“ (נאַרישקייטן. פאָראויס). מיר גייען ווייטער. איך ראַנגל זיך מיטן הונגער, אויפעסן דאָס לעצטע שטיקל ברויט, אָדער ניט? איך באַשליס צו וואַרטן. מיר גייען נאָך עטלעכע הונדערט מעטער און פּלוצלינג... אַ גיהנום.

צענדליקער פּולעמיאָטן, אויטאָמאַטן און ביקסן עפענען אויף אונדז אַ מערדערלעך פייער. האַנט־גראַנאַטן רייסן אויף נעבן אונדז, באַלויכטונגס־ראַקעטן דעמאַסקירן אונדז און עס ווערט ליכטיק ווי אין מיטן העלן טאָג. פּאַרטיזאַנער פון אונדזערע רייען פאַלן ווי די פליגן, פאַרווונדעטע קרעכצן. מיר זיינען אַרויפגעפאַלן אויף אַ שטאַרקע, גוט־צוגעגרייטע „זאַסאַדע“. איך גיב אַ שפּרונג אין אַ זייט פונעם וועג און פאַל אַריין אין אַ גרוב. די פּאַרטיזאַנער צעלויפן זיך ווו ווער עס קען. איך לויף נאָך אָפּ עטלעכע צענדליק מעטער און דערווייטער זיך שנעל פון דער „זאַסאַדע“. צו אונדזער גליק איז דערנעבן פאַראַן אַ גרויסער וואַלד און די געדיכטעביימער באַשיצן די אַנטלויפנדיקע פּאַרטיזאַנער. נישט אָפּשטעלנדיק זיך, לויף איך שנעל, מיט די לעצטע כוחות. אומקוקנדיק, זע איך ניט

קיינעם פון אונדזערע פּאַרטיזאַנער. איך בין איינער אַליין! פון דער ווייטנס הער איך נאָך אָפּהילכן פון שאָסן און אויפן הימל בליצן אויף ראַקעטן. עס פאַלט אויף מיר אַ פּחד; אַליין אין אַ פינצטערער פושטשע! ניט צו וויסן ווו איך בין און וווהין צו גיין, און דער געדאַנק, אַז איך קען ווידער אַרויפגיין אויף אַ „זאַסאַדע", באַגיסט מיך לייב מיט אַ קאַלטן שוויס. עס שרעקט מיך אויך דער גורל פון מיין ברודער פּימקע און די אַנדערע פאַמיליע־מיטגלידער, וואָס לעבן אויף אַ „כוטאָר". בלית ברירה, גיי איך ווייטער אָן אַ ציל, מיט דער האָפענונג זיך אָנצוטרעפן מיט פּאַרטיזאַנער און ניט זיין אַזוי פּאַראייניזאַמט און הילפלאָז. די אָנגעלאָדענע ביקס האַלט איך די גאַנצע צייט אין האַנט, גרייט אָפּצו־שיסן זיך.

איך בלייב אויף אַ ווילע שטיין... מיר דאַכט זיך, אַז איך האָב באַמערקט פון דער ווייטנס אַ מענטשלעכע געשטאַלט. איך האַלט אין דעם אָטעם... ניין, עס איז געווען אַן אילוזיע, אַ פאַטאַמאָרגאַנאַ. מיינע נערוון זיינען, ווייזט אויס, זייער אָנגעשטרענגט. איך גיי ווייטער. און מיט אַ מאָל — אַ האַנט כאַפּט מיך אָן ביי די הויזן, אינסטינקטיוו וויל איך אים געבן מיטן פּריקלאַד פון ביקס אַ זעץ איבערן קאָפּ... נאָר אין דעם זעלבן אויגנבליק הער איך אַ געשריי אויף רוסיש: „סטאָי, סטאָי, קטאָ עטאָ? (שטיי, שטיי, ווער איז עס?). צו מיין גרויסער איבערראַשונג דערקען איך מיין קאָמאַנדיר קליוטשקאָ. ער אָטעמט שווער, פרעגט מיך, צי האָב איך אפשר געזען וועמען עס איז פון די פּאַרטיזאַנער און בעט מיך, אַז איך זאָל אים העלפן גיין, ווייל ער איז זייער אָפּגעשוואַכט. ער שפּאַרט זיך אָן אויף מיין אַקסל און מיר שלעפּן זיך בידע זייער לאַנגזאַם.

— סטאָי! קטאָ אידיאָט? (שטיי, ווער גייט) — הערן מיר פלוצלינג אַ קוויטשענדיקע פרויען־שטימע. איך דערקען ראַיעס קול (סערגייס פרוי).

— ראַיע! — שריי איך — קום אַהער, דאָ איז מיט מיר דער קאָמאַנדיר קליוטשקאָ!

ראַיע דערנענטערט זיך צו אונדז האַלטנדיק די ביקס אין האַנט. זי איז זייער גליק־לעך אונדז צו טרעפן, ווייל זי איז געבליבן איינע אַליין און ווייסט ניט וווהין צו גיין.

— אפשר האָט איר געזען סערגיין? — פרעגט זי אונדז. מיר ענטפערן, אַז מיר האָבן קיינעם ניט אָנגעטראָפן אויפן וועג. מיר גייען שוין זאַלבעדריט. מיט צען מינוט שפּעטער באַגעגענען מיר אַ באַרוועסן פּאַרטיזאַנער מיטן נאָמען וואַסיל, אַ פּאַרטיזאַנער פון אונ־דזער אָטריאַד. ער איז איבערגעשראָקן ביז טויט און האַלט די ביקס צוגעקוועטשט צו דער ברוסט, קאָמפּסגרייט... מיר באַרואיקן אים. קליוטשקאָ קוקט אַריין אין דער מאַפּע, וואָס ער האָט מיט זיך און ווייזט אונדז די ריכטונג וווהין מיר זאָלן גיין. איך און וואַסיל גייען די ערשטע אין אויסשפּיר און נאָך אונדז, אין אַן אָפּשטאַנד פון אַ 15 מעטער — קליוטשקאָ מיט ראַיען. אונטער מיינע שטיוול ברעכן זיך די צווייגן און די צעטראָטענע שישקעס. מען הערט אין גאַנצן ניט וואַסילס טריט, ווייל ער מאַשירט אַ באַרוועסער. קליוטשקאָ רופט מיך צו און באַפעלט אויסצוטאָן די שטיוול. איך פּרוביר פּראָטעסטירן, נאָר עס העלפט ניט. בלית ברירה טו איך אויס די שטיוול און גיי באַרוועס. נאָך אַ קורצער צייט האָב איך שוין צעשטאָכענע, אָנגעווייטיקטע פיס.

מיר דערזעען פון דער ווייטנס אַ גרויסע פּאָליאַנע און אין מיטן אַ כוטאָר. אויף דער פּאָליאַנע אַרום שטוב אַ הויך קאָרנפעלד. קליוטשקאָ באַפעלט, אַז איך און וואַסיל זאָלן

אַריינגייען אין דער פויערישער שטוב, נעמען וואָס עס לאָזט זיך, צום עסן, און פרעגן דעם פויער, ווו מיר געפינען זיך, און וווהין עס פירן די וועגן, וואָס קרייצן זיך דאָ. קליוטשקאָ און ראַיע בלייבן אין וואַלד וואַרטן אויף אונדזער צוריקקער. וואַסיל גייט דער ערשטער און איך נאָך אים. פאַר דער שטוב איז דאָ אַ פאַרקאַן מיט אַ טירל. וואַסיל עפנט דאָס טירל און מיר גייען אַריין אין הויף. פּלוצים זע איך פון דער ווייטנס אַ געשטאַלט נעבן אַריינגאַנג אין שטוב. עס דאַכט זיך מיר אויס, אַז דער גוי האָט אונדז באַמערקט און גייט עפּעס אויסבאַהאַלטן פון אונדז. וואַסיל לויפט צו צום געשטאַלט און... בלייבט שטיין ווי פאַרגליווערט פון שרעק. אַ טריט פון אים שטייט אַ דייטש מיט אַ ביקס און אויפן קאָפּ אַ שטאַלהעלם. אַ ווײַלע שטייען זיי און קוקן אָן איינער דעם אַנדערן. מיט אַ מאָל גיט וואַסיל אַ וואָרף די ביקס און כאַפּט דעם דייטש מיט בײדע הענט פאַרן האַלדז. דער דייטש באַווייזט נאָך אויסצושרייען: „באַנדיטן!" (די דייטשע באַצייכענונג פאַר פאַרטיזאַנער) זיי פאַלן בײדע אויף דער ערד. איך רוק אַריין אַ קויל אין ביקס און וויל אַריינשיסן אין דעם דייטש, אָבער זיי באַרען זיך קייקלענדיק אויף דער ערד און איך האָב מורא, אַז איך זאָל ניט טרעפן וואַסילן.

פּלוצלינג עפנט זיך אויף אַ פענצטער. איך באַמערק ווי דייטשן שטעלן אַרויף אויפן פענצטער אַ שווערן פולעמיאָט. איך שיס אויס אין פעצנטער און הער אַ געשריי פון ווייטיק און דער פולעמיאָט פאַלט אַריין מיט אַן אָפּהילך צוריק אינעווייניק אין שטוב.

— וואַסיל! — שריי איך — דייטשן, אַנטלויף!

וואַסיל לאָזט אָפּ דעם דייטש אויף דער ערד און לויפט נאָך מיר. איך פאַל צו צו דער טיר פון פאַרקאַן, עפן, און גיב אַ שפּרונג אַריין אין הויכן קאָרן. אין דעם מאָמענט לאָזן די דייטשן אַ באַלויכטונגס־ראַקעטע און אַ פולעמיאָט הייבט אָן „שטעפּן" קוילן־סעריעס. וואַסיל ווערט געטראָפן פון אַ קויל און פאַלט טויט.

איך שאַר זיך פאַרזיכטיק אויפן בויך אינעם קאָרן און הער אַ שטימע פון אַ דייטש: „היער מוז נאָך איינער פון די באַנדיטן זיין!" איך שאַר זיך שנעל אינעם קאָרן, ווענלדיק וואָס גיכער זיך דערשאַרן ביזן סוף פון דער „פּאָליאַנע" וואָס נעבן וואַלד. אין וואַלד וועט מיר שוין זיין לייכטער צו אַנטלויפן. פּלוצלינג זע איך, אַז איך בין גאָר אויף אַ הויכן באַרג פון אַ קליין טייכל. ניט טראַכטנדיק לאַנג שפּרינג איך באַלד אַריין אין וואַסער, הייב אויף די טאָרבע מיט די קוילן און די ביקס איבער זיך און גיי אַריבער די עטלעכע מעטער וואַסער, וואָס טיילט מיך אָפּ פון צווייטן ברעג. דאָס וואַסער דערגייט מיר ביזן בויך. איך פּרוביר אַרויפצוקריכן אויפן צווייטן ברעג, אָבער איך גליטש זיך צוריק אַראָפּ אין טייכל. מיט די לעצטע כוחות כאַפּ איך זיך אָן אין אַ גראָבן בוים־וואָרצל, וואָס וואַקסט אויפן ברעג. קלעטער אַרויף און באַהאַלט זיך אונטער אַ דיקן בוים.

איך זע ווי אויף יענער זייט ברעג זוכן די דייטשן אינעם קאָרן און פון צייט צו צייט שיסן זיי בלינד פון אויטאָמאַטן. איך הייב ווידער אָן צו לויפן אין דער טיפעניש פון וואַלד. פון קליוטשקאָ און ראַיען איז ניטאָ קיין זכר. וואַסיל איז טויט. איך בין ווידער איינער אַליין. אַזוי גיי איך אַ 15 מינוט. די פיס טוען מיר שטאַרק וויי, איך בין שרעקלעך מיד און הונגעריק. איך זע פאַר מיר אַ וועג, וואָס קרייצט זיך אויף פאַרשידענע סטעזש־

קעס און טראַפּינקעס. גיין לינקס אָדער רעכטס? איידער איך דעצידיר זיך מיט וועלכן וועג צו גיין, הער איך אַן אויסגעשריי: „האַלט!“ איך גיב זיך אַ צאַפּל און מיין ביקס שיסט אויס אין דער פינצטערניש אַריין. נאָכן שאָס אין פענצטער, אויף דער פּאָליאַנע, האָב איך אַריינגערוקט נאָך אַ קויל אין דער ביקס אַריין. איצט, האַלטנדיק דעם פינגער קריגסגרייט אויפן צינגל, האָב איך ניט ווילנדיק אויסגעשאָסן. אַ לאַנגע קוילן־סעריע פון אַ פּולעמיאָט איז געווען דער ענטפער אויף מיין איינצל־שאָס. די קוילן פליען איבער מיין קאָפּ. איך לויף איבער דעם וועג, ניט אָפּשטעלנדיק זיך ביז עס פאַרלאָזן מיך די כוחות.

מורא האָבנדיק, אַז איך וועל ווידער אַרויף אויף אַ דייטשער „זאַסאַדע“ באַשליס איך ניט צו גיין ווייטער און איבערוואַרטן די נאַכט אין וואַלד. עס גיסט נאָך אַלץ אַ דריבנער רעגן.

איך געפין אַ שטיקל טרוקענעם פּלאַץ אונטער אַ בוים, שלעפּ אָן צווייגן און בלעטער, מאַך אַ פּראָוויזאָריש געלעגער עס זאָל מיר זיין ווייך, און לייג אָן צווייגן אויך אויף זיך, כדי מען זאָל מיך ניט זען. די מידקייט און די שווערע איבערלעבונגען טוען דאָס זייעריקע. דריקנדיק די ביקס שטאַרק צום קערפּער ווער איך באַלד אַנטשלאָפן.

אַן אומאויפהערלעכער גערויש פון מאַשינען, וואָס קייקלט זיך ווי שטיינער אין פאַרשלאָפענעם מוח, האָט מיך אויפגעוועקט פון שלאָף. ווו בין איך? וואָס טו איך דאָ? איך דערמאָן זיך די דראַמאַטישע געשעענישן פון דער פאַרגאַנגענער נאַכט. נאָך אַ נאַכט פון רעגנס, האָט זיך אויסגעלייטערט. דער הימל איז בלוי און די זון וואַרעמט מחיהדיק. פאַרזיכטיק הייב איך אויף מיין קאָפּ און קוק פון וואַנען קומט דער גערויש? איך גלייב ניט מיינע אייגענע אויגן. בלויז אַ האַלבער קילאָמעטער טיילט מיך אָפּ פון אַ שאָסיי, אויף וועלכן עס פאָרן טויזנטער דייטשן אין שטאָלהעלמען אין פולער קריגס־גרייטקייט אויף אויטאָס, טאַנקן, מאָטאָציקלען און האַרמאַטן. דאָס ניכטערט מיך אין גאַנצן אויס. איך וואַרף פון זיך שנעל אַראָפּ די צווייגן און לויף אָן אַן אָטעם טיפער אין וואַלד, וואָס ווייטער פון שאָסיי. נאָכן אָפּלויפן עטלעכע קילאָמעטער, באַשליס איך צו געפינען אַ פּאַסיקן פּלאַץ צווישן די קוסטעס און זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן במשך פון דעם טאָג, ווען מען קען זיך אָנטרעפן אויף דייטשן און זייערע מיטהעלפער. איך לייג זיך אַוועק אין אַ געדיכטן קוסטאַרניק, וואָס פאַרשטעלט מיך פון אַלע זייטן. דער הונגער פייניקט מיך שרעקלעך. איך נעם אַרויס דאָס פאַרבאַהאַלטענע, לעצטע שטיקל ברויט און שלינג דאָס איין, און פאַרטרינק דאָס פאַרדאַרטע ברויט מיט אַ ביסל שמוציק, געדיכט וואַסער פון אַ גריבל. ווי נאָר עס איז צוגעפאַלן די נאַכט, הייב איך אָן ווידער צו גיין, איך גיי און גיי דורכן פינצטערן וואַלד אַ גאַנצע נאַכט. אפשר טראַכט איך, וועל איך זיך אָנטרעפן אויף פּאַרטיזאַנער. איך גיי איבער וועלדלעך, שנייד דורך טייכלעך און בלאָטעס. ווי נאָר עס הייבט אָן צו טאָגן, געפין איך ווידער אַ באַהעלטעניש אויף איבערצוטאָגן. כ׳לייג זיך אַוועק און שלאָף באַלד איין פון מידקייט.

דריי טעג שלאָף איך אין די קוסטעס און דריי נעכט בלאָנדזשע איך איבער די וועלדער, זוכנדיקן אַ לעבעדיקן מענטש. דער הונגער דרייט מיר איבער די קישקעס און די ווונדן אויף די פיס ברענען ווי פייער. איך בין זייער אָפּגעשוואַכט און טרינק אַ סך בלאָטיק וואַסער. אויפן פערטן טאָג, אין דער פרי, נאָך אַ גאַנצער נאַכט אַרומשלעפּן זיך,

ווער איך אַזוי שוואַך, אַז איך האָב מורא זיך צו לייגן שלאָפן, טאָמער וועל איך מער ניט קענען אויפשטיין. איך שלעפּ די פיס ווייטער און גיי אַזוי אָן אַ ציל. נאָך אַ שעה צייט, זע איך ווי אין חלום, אַ סטאַדע בהמות פיטערט זיך אויף אַ לאָנקע. פון דער ווייטנס זע איך אַ דאָרף און גלייב ניט מיינע אייגענע אויגן. פלוצלינג דערזע איך אַ שייגעץ, וויזט אויס אַ פּאַסטעך, און נעם ניט אַראָפּ מיינע אויגן פון דער טאָרבע, וואָס דער פּאַסטעך טראָגט אויף זיין אַקסל. דאָרט איז זיכער פאַראַן ברויט! דער פּאַסטעך שטייט אַ צען מעטער פון מיר. ער זעט מיך ניט, ווייל איך בין פאַרשטעלט דורך אַ בוים. מיט מיינע לעצטע כוחות לויף איך שנעל אַרויס פונעם וואַלד און שלעפּ דעם שייגעץ אַריין אין וואַלד. ער דערשרעקט זיך שטאַרק. איך שלעפּ אַרויס פון זיין טאָרבע אַ גרויס שטיק ברויט מיט אַ שטיקל „סאַלע". ווי אַ ווילדע חיה וואַרף איך זיך אויפן עסן, מיינע ציינער הייבן אָן צו אַרבעטן מיט אַ גוואַלדיקער שנעלקייט. עס האָט ניט געדויערט לאַנג און איך האָב באַוויזן אַלץ איינצושלינגען. עס ווערט מיר בעסער. דאָס פּאַסטעכל קוקט ווי אַ פאַרכישופטער אויף מיר און ציטערט מיט זיין גאַנצן גוף. איך באַרואיק אים און פרעג, ווי ס'הייסט דאָס דאָרף און צי עס זיינען דאָרט דאָ דייטשן? ער ענטפערט מיר, אַז דאָס דאָרף הייסט באַרקי, און די דייטשן זיינען נעכטן אַוועקגעפאָרן פון דאָרף אויף זייערע מאַשינען און איצט איז דאָס דאָרף ריין פון דייטשן. איך אָטעם לייכטער אָפּ. דאָס דאָרף באַרקי איז באַוווינט פון ווייסרוסן, וועלכע באַציען זיך גוט צו די פּאַרטיזאַנער.

ניט טראַכטנדיק קיין סך, גיי איך אַריין אין דאָרף. די גויים וווּנדערן זיך זייער, אָבער זיי נעמען מיך אויף זייער האַרציק. זיי גיבן מיר עסן און טרינקען. אַ גויע פאַר־בינדט מיר די ווונדן אויף מיינע פיס. זיי דערציילן, אַז די דייטשן, וואָס זיינען געווען דריי טעג אין דאָרף און האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן פאַרניכטעט אַלע פּאַרטיזאַנער און אַז זיי פאָרן איצט אַוועק אין אַן אַנדער געגנט אויסצוראָטן אויך פון דאָרט די „באַנדיטן". איך וואַש זיך גוט אויס אין אַ „באַניע" (אַ דאָרפישע באָד) און לייג זיך שלאָפן ביי אַ משפחה, וועלכע האָט אַ זון אַ פּאַרטיזאַנער. צו מאָרגנס אין דער פרי לאָז איך זיך אַרויס אין וועג. אין מיין טאָרבע איז דאָ אַ גרויסער „זאַפּאַס" פון עסנוואַרג. איך גיי אין דער ריכטונג פון אונדזער לאַגער, וואָס געפינט זיך נעבן דאָרף טשאַרניע אוגלי.

*

די ערשטע פּאַרטיזאַנער מיט וועלכע איך טרעף זיך אָן, ניט ווייט פון אונדזער לאַגער, זיינען די צוויי ידישע פּאַרטיזאַנער פון אונדזער אָטריאַד: בן־ציון לונגין און אברהם טשערני. זיי צעקושן זיך מיט מיר און דערציילן, אַז מיין מאַמע, די באָבע און די שוועסטער אַביבה זיינען גאַנץ און געזונט און געפינען זיך ניט ווייט פון דאַנען, אויף אַ כוטאָר. דער טאַטע אַרבעט שווער אין אַ פּראָוויזאָריש שפּיטאָל, וווּ ער היילט אַ סך פאַרוווּנדעטע פּאַרטיזאַנער פון דער אָבלאַווע.

זיי גיבן מיר איבער די טרויעריקע ידיעה, אַז מיין עלטערער ברודער, פּימקע, איז געפאַלן צוזאַמען מיט נאָך 31 פּאַרטיזאַנער בעת דער גרויסער „זאַסאַדע". צווישן די געפאַלענע איז אויך דער אָטריאַדנער קאָמיסאַר, סאַמוסיעוויטש. די שרעקלעכע ידיעה וועגן טויט פון מיין ברודער האָט מיך געטראָפן ווי אַ דונער. מיין ברודער פּימקע, וועל־

כער האָט מיך אַזוי געהיט און געשיצט די גאַנצע צייט און אָפּגעגעבן מיר דאָס לעצטע שטיקל ברויט, איז מער ניטאָ! איך וויין מיט בלוטיקע טרערן און קען בשום אופן זיך ניט באַהערשן. מיט אַ שעה שפּעטער פאַל איך אַרויף אויפן האַלדז פון מיין טאַטן און מירביידע באַוויינען פימקען. מיר גייען צוזאַמען אוועק אויפן „כוטאָר" צו אונדזער משפּחה. די מאַמע מיט דער באַבען ברעכן אויס מיט אַ געוויין, דערזעענדיק מיך אַ לע־בעדיקן. זיי האָבן שוין געמיינט, אַז אויך איך בין געפאַלן. אַלע צוזאַמען באַוויינען מיר דעם טראַגישן טויט פון אונדזער טייערן פימקען!

ט. די געלונגענע לויערונג (זאַסאַדע)

פופציק פּאַרטיזאַנער זיינען פאַרלייגט אויף אַ „זאַסאַדע" עס איז אין גאַנצן דריי וואָכן נאָך דער גרויסער דייטשער אָבלאַווע. מען האָט באַקומען אַ ידיעה, אַז אַ גרופּע פּוילישע פּאָליציאַנטן וועלן פאָרן פון דעם שטעטל מיר קיין טורעץ. שטאַרקע נקמה־געפילן באַהערשן די פּאַרטיזאַנער. מיר ליגן פאַרמאַסקירטע האַרט נעבן שאָסיי.

בערך צען אַ זייגער אין דער פרי זעען מיר שוין פון דער וויטנס ווי עס דער־נענטערט זיך צו אונדז אַ גרופּע פּאָליציאַנטן אויף ראָווערן, באַוואָפנטע מיט ביקסן און אויטאָמאַטן. אונדזער נייער קאָמאַנדיר, נאָוויקאָוו, (קליוטשקאָן האָט מען אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער בריגאַדע) באַפעלט ניט צו שיסן אָן זיין באַפעל. די פּאָליציאַנטן פאָרן מיט זיכערקייט, זיי ריידן הויך און זינגען. ווייזט אויס, אַז זיי גלייבן ניט, אַז נאָך דער גרויסער אָבלאַווע זיינען נאָך פאַראַן פּאַרטיזאַנער־כוחות. מיר זעען שוין גוט זייערע פּנימער. ווען זיי געפינען זיך אויף אַ מרחק פון 15 מעטער, גיט נאָוויקאָוו דעם צייכן און מיר עפענען אַ שטאַרק פייער אויף זיי. עטלעכע האַנט־גראַנאַטן ווערן געוואָרפן און עקספּלאָדירן צווישן די פּאָליציאַנטן. דער גאַנצער קאַמף געדויערט קנאַפּע פינף מינוט.

פון די אַכצן באַוואָפנטע פּאָליציאַנטן, ליגן זיבעצן טויט. איינעם, וואָס איז פאַרוווּנ־דעט געוואָרן אין האַנט נעמען מיר אין געפאַנגענשאַפט. דאָס געווער און די ראָווערן נעמען מיר אַלס טראָפייען. דער ערשטער נצחון און דער ערשטער נקמה־אַקט נאָך דער אָבלאַווע. אין אַ געהויבענער שטימונג, מיט געזאַנג, קערן מיר זיך אום צוריק אין לאַגער מיט די דערװאָבערטע טראָפייען.

דער גאַנצער ווינטער 1943—44 גייט אַדורך אין כסדרדיקע אומאויפהערלעכע זאַ־סאַדעס און דיווערסיע־אַקטן. איך גיי אַדורך אַ קורס פון „מיניאָרן" (מינען־לייגער). מיט אַ גרופּע פון נאָך פינף מאַן געלינגט מיר אויפצורייסן עטלעכע דייטשע מאַשינען אויפן צווישנשטאָטישן שאָסיי סטויפּץ— מיר. איך ווער נאָמינירט אַלס קאָמאַנדיר פון אַ דיווערסיע־גרופּע. אויף אַ פייערלעכן באַפעל באַקום איך די מיליטערישע ראַנגע פון אַ סערזשאַנט און ווער צוגעשטעלט דורך דער קאָמאַנדשאַפט צו באַקומען דעם בכבודיקן אָרדן „רויטער שטערן". מען האַלט מיך שוין פאַר אַ העלדישן פּאַרטיזאַנער, וואָס האָט אויף זיין קאָנטע אַ סך קאַמפּס־פּראַקטיק און מיליטערישע דערפאַלגן. מיר הערן אין ראַדיאָ, אַז די סאָוויעטישע אַרמיי גרייפט אָן מיט דערפאָלג אויף אַלע פראָנטן און מיר וואַרטן שוין אומגעדולדיק אויף דעם טאָג פון דער באַפרייאונג.

י. דער אָנגריף פון די פּאַרטיזאַנער אויף שטאָטישע גאַרניזאָנען

אין חודש אַפּריל, 1944, גריפט אָן די גאַנצע בריגאַדע א. נ. פון „מאַרשאַל זשוקאָוו" דאָס שטעטל מיר, וואָס איז באַקאַנט אין דער יידישער וועלט מיט דער גרויסער מירער ישיבה. דער דייטשער גאַרניזאָן, די פּוילישע פּאָליציי און דייטשע זשאַנדאַרן ווערן שנעל פאַרניכטעט. בלויז אַ קליינער טייל פון זיי באַהאַלט זיך אויס, אָדער אַנטלויפט. די פּאַר־טיזאַנער, בערך אַכט הונדערט מאַן, באַזעצן דאָס שטעטל און האַלטן עס אַ גאַנצע נאַכט. די טעלעפאָן־דראָטן ווערן איבערגעשניטן און אויף די שאָסייען, וואָס פירן צום שטעטל פאַרלייגט מען זאַסאַדעס", כדי ניט צו דערלאָזן דאָס אָנקומען פון דייטשע פאַרשטאַר־קונגען. מיר מאַכן אין שטעטל אַ גרויסע פאַרזאָרגונגס־אָפּעראַציע („כאָזשאַיסטווענע זאַדאַ־ניע"), אָדער ווי די פּאַרטיזאַנער רופן דאָס פּאָלקסטימלעך: „באָמביאָזשקע". מיר נעמען צו ביי די רייכע מיעשטשאַנעס פון שטעטל: בהמות, חזירים, פערד, ברויט. בקיצור, אַלץ, וואָס עס פּאַלט אַריין אין אונדזערע הענט. פּאַרטאָג פאַרלאָזן מיר מיט געזאַנג דאָס שטעטל מיר. ווען עס קומען אָן שפּעטער אין שטעטל דייטשע טאַנקן און פּאָליציי־אויטאָס, געפינען זיי עטלעכע צענדליק טויטע דייטשן און פּאָליציאַנטן און אַ חרובדיק שטעטל.

*

אין דער צווייטער העלפט פון חודש יוני, 1944, הייבט די סאָוויעטישע אַרמיי אָן איר גרויסע אָפענסיווע. אויפן ווייסרוסישן פראָנט. יעדע נאַכט הערן מיר דאָס גערויש פון די רוסישע אַעראָפּלאַנען, וואָס באָמבאַרדירן די שכנישע שטאָט סטויפּץ, אַ וויכטיקער אייזנ־באַן־מאַגיסטראַל.

אַלע פּאַרטיזאַנער־בריגאַדעס פון דער אומגעגנט קריגן אַ באַפעל אַרויסצוגיין אויף די באַן־ליניעס און אויפרייסן די שינעס. עס גייט אַדורך אַ וואָך, וואָס איז אויסגעפילט מיט שווערע קאַמפן און „זאַסאַדעס". אין איינעם פון די קאַמפן נעמט אונדזער אָטריאַד אין געפאַנגענשאַפט פופציק דייטשן. מיר ווילן זיי, פאַרשטענדלעך, באַלד אויסשיסן, אָבער אַ רוסישער מאַיאָר, וואָס איז נאָר וואָס אָנגעקומען אין שטאַב פון דער פּאַרטיזאַנישער בריגאַדע, דערלויבט עס אונדז ניט צו טאָן. לויט זיין באַפעל קריגן זיי דעם סטאַטוס פון קריגס־געפאַנגענע. די דייטשע אַרמיי הייבט זיך אָן צו עוואַקואירן. זיי אַנטלויפן אין אומאָרדענונג און פּאַניק.

דעם 28סטן יוני, 1944, טרעפט אונדזער אָטריאַד אַ בריגאַדע רוסישע טאַנקן. די שמחה איז גרויס, די רוסישע טאַנקיסטן כאַפּן אונדזער אָטריאַד־קאָמאַנדיר, נאָוויקאָוו, און וואַרפן אים מיט „הוראַ"־אויסרופן אין דער לופטן. מיר נעמען אַראָפּ אַ קאָמאַנדיר פון אַ טאַנק, הייבן אים אין דער הייך און שרייען: „הוראַ! הוראַ!". באַלד געפינט מען אין די טאַנקן קאָניאַק, וואָדקאָ און קאָנסערוון־פלייש. מען טרינקט, מ׳עסט און מען זינגט פריילעכע מיליטערישע לידער. עס איז אויך דאָ אַ גאַרמאָשקע און טענצער באַוויזן זייערע פעאיקייטן אין „קאַזאַטשאָק" און „לעוואָניכאַ". צו מאָרגנס באַזעצט די רויטע אַרמיי די שטאָט סטויפּץ. די פּאַרטיזאַנער, צוזאַמען מיט דער רוסישער אַרמיי, פאַרנעמען די אַרומיקע שטעטלעך: מיר, טורעץ, יערעמיטש און קאָרעליטש. בערך צען טויזנט

דייטשן ווערן אין יענע טעג גענומען אין געפאַנגעשאַפט דורך דער רויטער אַרמיי ביי דער מיטהילף פון די פּאַרטיזאַנער.

יא. דערלעבט דעם טאָג פון דער באַפרייאונג

אין די ערשטע טעג פון חודש יולי, 1944, ווערן באַפרייט דורך דער רויטער אַרמיי די שטעט: לידע און איוויע. מיט צוויי וואָכן שפּעטער קום איך אָן מיטן טאַטן מיט אַ מיליטערישן אויטאָ קיין איוויע. מיר האָבן באַקומען אַ ידיעה, אַז די מאַמע, די באָבע און די שוועסטער אביבה, זיינען אַרויס פאַר אונדז פון די וועלדער צוזאַמען מיט ביעלסקיס אָטריאַד און זיי געפינען זיך שוין אין איוויע. מיר שטייגן אַרויס פון אויטאָ אין מאַרק נעבן אַשעראָווסקיס מויער, דער זיצאָרט פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע.

דאָס שטעטל איז כמעט לידיק פון מענטשן. עס גייען אַרום גרופּעס רויטאַרמייער איינצלנע ציווילע מענטשן, אַלץ אומבאַקאַנטע פּנימער. כ׳גיב אַ קוק אויפן שטח, וווּ ס׳איז געווען דער געטאָ: צעהאַקטע הייזער, אָן טירן און אָן פענצטער. איך דערמאָן זיך די נאַכט, ווען מיר זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ אין די וועלדער אַריין. זינט יענער נאַכט איז שוין פאַרלאָפן מער ווי אַנדערטהאַלבן יאָר! ניין! עס זיינען ניטאָ אין האַרצן די פרייד־געפילן פון אַ זיגער, וואָס קומט נאָך אַ נצחון פון שלאַכטפעלד. אין האַרצן הערשט אַ טיפער טרויער. מיר, די יידישע קעמפער, האָבן די מלחמה פאַרשפּילט, מיר האָבן פאַרלוירן אונדזער פאָלק... מיר, איך מיטן טאַטן גייען ווי אבלים, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. אין ווילנער גאַס טרעפן מיר אונדזער משפחה.

דאָס שטעטעלע איוויע, וואָס האָט פאַר דער מלחמה פּולסירט מיט אַ פול יידיש פריידיק לעבן, אין וועמענס גאַסן ס׳האָט שטענדיק געראַשט מיט געלעכטערס פון די הונדערטער יידישע שול־קינדער און יוגנטלעכע, איוויע, מיט אירע רייכע און אָרעמע יידן, מיט אירע פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס, רבנים, תלמידי חכמים, אינטעליגענץ, בעלי־מלאכות און סוחרים, בקיצור, אונדזער יידישע איוויע — עקזיסטירט ניט מער! זי איז פאַרשווינדן אויף אייביק פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד...

שמואל געלער / רמת־גן

אכצן חדשים פון אייביקער נאכט...*

א. די פרוי קורבאַט האָט ניט פאַרגעסן איר חוב

אין ים פון מענטשן־האַס, רציחות און בלוט, האָבן ווו־ניט־ווו, אַרויסגעשיינט קליי־נינקע אינדזעלעך פון מענטשן־ליבע און אָפּפערוויליקייט. געווען זיינען עס מערסטנ־טייל איינפאַכע פאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן רעהאַביליטירט דעם פאַרשוועכטן נאָמען „מענטש".

צווישן די געציילטע יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך נאָך דער באַפרייאונג אומ־געקערט אין דעם חרובן שטעטל, איוויע, האָט זיך געפינען די פרוי דאָבע שמיילאָוויטש מיט אירע צוויי קליינע זין. די געשיכטע פון איר רעטונג קלינגט אומגלויבלעך, דאָך איז עס אַווירקלעכקייט. גערעטעוועט האָט זי די פוילישע פאַמיליע קורבאַט (Kurbat).

וואַלאַדיע קורבאַט איז געווען אַ שוסטער. ביזן אויסברוך פון דער פויליש־דייטשער מלחמה האָט ער געאַרבעט אין אַ שוסטער־וואַרשטאַט פון איוויער שוך־קרעמער בערל באַקשט. זיין פרוי און קליין טעכטערל האָבן זיך געפונען אין וואָלקאָוויסק. זייענדיק אַ ליבהאָבער פון „ביטערן טראָפּן", איז וואַלאַדיע געווען אָן אָפּטער אַריינגייער אין דאָבעס רעסטאָראַן. ווען די סאָוויעטן זיינען אין סעפּטעמבער 1939 אַריין קיין איוויע, האָט וואַלאַ־דיע באַשלאָסן צו ברענגען זיין פרוי און טעכטערל פון וואָלקאָוויסק קיין איוויע. לייכט איז געווען דאָס אַריבערפאָרן, פיל שווערער איז געווען צו קריגן אַ דירה פאַר דער פאַמיליע. דאָבע שמיילאָוויטש האָט ניט געקענט צוזען די ליידן פון דער קרענקלעכער פרוי ליזע קורבאַט און איר קליין, אַכטיאָריק טעכטערל, רעגינאַ, וואָס האָבן זיך געוואַל־גערט אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. זי נעמט זיי אַריין צו זיך אין שטוב. במשך פון דריי חדשים האָט די פאַמיליע קורבאַט געוווינט ביי דאָבען. אין צווישנצייט האָט זי געזוכט און גע־פונען אַ דירה און די פאַמיליע קורבאַט איז אַריבער דאָרט וווינען.

ווינטער 1939/40, האָט מען וואַלאַדיען גענומען אין רוסישן מיליטער. דאָבע האָט די גאַנצע צייט געהאָלפן דער פרוי קורבאַט מיט שפּייז, רפואות און האָלץ אויף ווינ־טער, ליזע איז געווען טיף גערירט פון דער אַרויסגעוויזענער פריינדשאַפט און האָט

---

* געוויסע פרטים פון דער אַרבעט גענומען פון די זכרונות־פאַרצייכענונגען פון ד"ר זעליק שמיילאָוויטש (רעד.).

שטענדיק געזאָגט, אַז זי וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסן וואָס די ידישע פרוי האָט געטאָן פאַר איר מיט איר קליין קינד.

און זי האָט ווירקלעך ניט פאַרגעסן !...

ב. דער נאַצישער מאָרד־רעזשים

אומגעריכט איז אָנגעקומען די שרעקלעכע נאַצי־הערשאַפט. איוויער ידן גייען אָפּ אין בלוט. אַ שחיטה פון דער אינטעליגענץ, איינצל־מאָרדן, און דאָן די גרויזאַמע שחיטה פון קרוב צוויי טויזנט פינף הונדערט ידן, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 12טן מאַי 1942. אין די דאָזיקע שווערע טעג האָט ליזע קורבאַט געזאָרגט פאַר דער פאַמיליע שמולאָוויטש.

נאָך דער שחיטה איז ליזע געקומען צו דאַבען און דערקלערט, אַז איר געוויסן לאָזט זי ניט רוען, זעענדיק וואָס מען טוט מיט די ידן, עס פייניקט זי דער געדאַנק, אַז אויך דאָבע מיט איר פאַמיליע זיינען אין גרויס געפאַר. זי מיט איר מאַן האָבן באַשלאָסן זיי צו ראַטעווען. וואָלאָדיע האָט שוין אָנגעהויבן גראָבן ביי זיך אין שטוב אַן אונטער־ערדישע באַהעלטעניש. מיט טרערן אין די אויגן האָט איר די טיף־איבערראַשטע דאָבע געפרעגט : — צי ווייסט זי, וואָס פאַר אַ סכנה זי נעמט אויף זיך און איר פאַמיליע ? — אין שטראָף איז געווען פאַר אויסבאַהאַלטן ידן — טויט ! ליזע קורבאַט האָט וועגן דעם גוט געוווסט. איר ענטפער איז אָבער געווען :

— איך פאַרלאָז זיך אויף גאָט. ווי גאָט וועט וועלן, אַזוי וועט זיין !

אין דעם קליינעם שטיבל פון קורבאַטן גייט אָן אַ פיבערהאַפטע אַרבעט. נאַכט נאָך נאַכט גראָבט וואָלאָדיע, ביי דער מיטהילף פון דאָבעס מאַן, דוד, דאָס גרוב. ליזע טראָגט אַלע נאַכט אַרויס צענדליקער עמערס זאַמד און צעשיט עס איבער די אַרומיקע פעלדער. נאָך עטלעכע חדשים גראָבן, איז אין מיטן שטעטל, אויף ווילנער גאַס, אַרומגערינגלט מיט פיינטלעכע גויאישע הייזער, אין שכנות פון בירגערמייסטערס שטוב, פאַרטיק געוואָרן אַ באַהעלטעניש פאַר דער ידישער פאַמיליע. דאָבעס מאַן, דודך, איז ניט באַ־שערט געווען אויסצונוצן די מאַלינע און איבערצולעבן די מלחמה ; ער איז אינצווישן, אין רעזולטאַט פון די שווידערלעכע איבערלעבונגען געוואָרן ערנסט קראַנק. טראָץ גרויסע שוועריקייטן, האָט זיין פרוי אויף פאַרשידענע וועגן געקראָגן די נייטיקע מעדיקאַמענטן. עס האָט זיך געפונען אַ קידער, וואָס האָט זיך אונטערגענומען צו היילן זיין קראַנקייט. אין איינעם אַ פאַרנאַכט איז געלונגען אויף אַ פור אַריבערצופירן אים פון געטאָ אין קיידאַרים־געסל, וווּ ער האָט געדאַרפט בלייבן צוויי מעת־לעת.

צומאָרגנס, דעם 31סטן דעצעמבער 1942, איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זשאַנדאַרמעריע און „טאָדט"־לייט, וועלכע זיינען געקומען אַרויספירן די ידן אויף אַרבעט אין די טאָרף־זומפּן הינטער באַריסאָוו. דער קידער האָט זיי אָנגעהויבן יאָגן פון זיין שטוב, ווייל ער האָט צוליב זיי ניט געוואָלט ריזיקירן מיטן לעבן פון זיין פאַמיליע.

זיי זיינען געווען געצוווּנגען אַרויסצוגיין מיטן קראַנקן טאַטן, וועלכער האָט שוין ניט געקענט שטעלן אַ טראָט אין קאַלטן פאַרשנייטן דרויסן. זיי האָבן אים אַריינגע־פירט אין אַ שייער און אים אָוועקגעלייגט אויפן היי. ניט האָבנדיק קיין אַנדערן אויס־

וועג, איז דאָבע מיט איר עלטערן צוועלפיאָריקן זעליק אַוועק אין דער פינצטערער נאַכט, דורך פאַרשנייטע פעלדער און וועלדער קיין לוקאַשין, אַ דאָרף, ווו זיי האָבן געהאַט באַקאַנטע פויערים, כדי צו קריגן פערד און שליטן און אַריבערצופירן דערוויל דעם קראַנקן אין דאָרף. דער מסוכנדיקער דוד, האָט געוואַרט אין שטאַל אויף זייער צוריקקומען.

דער קליינער, אַכטיאָריקער זון, אברהמלע, איז אַליין געוווען אין יענעם פאַטאַלן טאָג אין געטאָ. אַז עס איז אויסגעבראָכן אין געטאָ אַ פּאַניק און מען האָט אָנגעהויבן זיך צעלויפן, איז ער אויך אַנטלאָפן און פאַרנאַכט זיך דערקליבן, מיט אָפּגעפרוירענע פיס קיין לוקאַשין, ווו זיין מאַמע און עלטערער ברודער האָבן אים טאַקע געטראָפן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן במשך פון טאָג אין אַ שטאַל און געפלאַנט ביינאַכט אַריבערצופירן אַהער דעם קראַנקן טאַטן.

אינצווישן האָבן לוקאַשינער פויערים, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער ניי־יאָר־תפילה אין איוויער קלויסטער (דאָס איז געוווען דעם ערשטן יאַנואַר 1943), דערציילט, אַז אַ פּאָליציאַנט האָט דערשאָסן דעם טאַטן אין קיידאַרים־געסל. דאָבע האָט איבערגעלאָזט אירע צוויי קליינע קינדער אין לוקאַשינער שטאַל אַליין, איז אַוועק קיין איוויע און געבראַכט צו קבר־ישראל איר מאַן און נאָך פיר יידן, וואָס זיינען יענעם טאָג דערשאָסן געוואָרן. ווען זי האָט זיך צוריקגעקערט זיינען זיי באַלד אַריבער אין דער באַהעלטעניש, אין הויז פון דער פאַמיליע קורבאַט, וואָס האָט זיך, ווי געזאָגט, געפונען אין מיטן ווילנער גאַס אין איוויע. אין דעם זעלבן גרוב זיינען אַריין נאָך צוועלף מאַן: די פאַמיליעס: איסר שוואַרץ, יצחק שמוקלער (דער שוסטער) און שאַיע באַקשט.

ג. דאָס לעבן אין דער מאַלינע

נאָך אַ דריי־וואָכיקן אויפהאַלט אין דעם ענגן גרוב, זיינען די מענטשן געוווען געצוווּנגען אַרויסצוגיין און זוכן באַהעלטענישן ביי באַקאַנטע קריסטן אין די אַרומיקע דערפער (פאַרשטייט זיך, פאַר אַ טייערן פּרייז). עס איז פשוט ניט געוווען קיין מעגלעכקייט צו באַזאָרגן מיט שפּייז און אַלעם נייטיקן פאַר פופצן מענטשן. אַחוץ דעם האָט אין דער ענגער מאַלינע אויסגעפעלט ממש לופט צום אָטעמען — שוין ניט רעדנדיק וועגן אַזאַ דעליקאַטן פּראָבלעם, ווי דערליידיקן די מענטשלעכע באַדערפענישן... פון די פופצן פערזאָן, וואָס זיינען לכתחילה אַריין אין גרוב, זיינען געבליבן בלויז דאָבע מיט אירע צוויי קליינע קינדער און אַ מיידל (שפּעטער איז זי אויך אַריבער אין אַן אַנדערער באַהעלטעניש). אַלע אויבן־דערמאָנטע 15 פערזאָן האָבן זוכה געווען איבערצולעבן די מלחמה (אַחוץ צוויי משפחות, וואָס לעבן היינט צו טאָג אין אַמעריקע, לעבן די אַלע אַנדערע אין ישראל).

געוווען איז עס אַ קליינע גרוב, אָן ליכט און אָן לופט, וואָס האָט זיך געצויגן אונטער דער פאָדלאָגע פון קורבאַטס שלאָפצימער. די עפענונג פון גרוב, איז געוווען פּרימיטיוו פאַרמאַסקירט מיט אַ קאַסטן פון פאַרשידענע זאַכן. נאָר ביינאַכט פלעגט מען אָפּרוקן דעם קאַסטן, כדי עס זאָל אין גרוב אַריינשטראָמען אַ ביסל פרישע לופט. דאָבע מיט אירע

קינדער האָבן זיך געזעגנט מיט דער זונשיין און טאָג־ליכט. די „אייביקע נאַכט" האָט זיך פֿאַר זיי געצויגן אַכצן חדשים, ביז דעם טאָג פֿון דער באַפֿרייאונג (יולי 1944). טעג, וואָכן און חדשים זיינען פֿאַרביי. ביינאַכט פֿלעגט מען אַרויסגיין אַ ביסל אין שטוב, כדי אויסצוגלייכן די ביינער, זיך אַרומוואַשן און כאַפּן אַ ביסל פֿרישע לופֿט.

ליזע קורבאַט האָט באַזאָרגט די פֿאַמיליע מיט אַלדאָס נייטיקסטע, זי האָט אויך ניט פֿאַרגעסן צוצושטעלן פֿאַר די קינדער ביכער, העפֿטן, בלייפֿעדערס און... שפּילצייג. אין דעם ענגן גרוב, ביים שיין פֿון אַ קליין „קאָרניקל" (לעמפּעלע) האָט דער דרייצניאָריקער זעליק געלייענט פֿיל ביכער. אין די לאַנגע אָוונטן פֿלעגט ער פֿאַרלייענען מעשהלעך פֿאַר זיין יינגערן ברודערל און פֿאַר... רעגינען. די אַכטיאָריקע רעגינע, האָט פֿון ערשטן טאָג אָן געוווּסט וואָס דאָ קומט פֿאָר; איר מוטער האָט איר אַלץ אויפֿגעקלערט. רעגינע האָט פֿאַרשטאַנען, אַז איר פֿאָטער טוט אַ גוטע זאַך. מיט אַן ערנסטקייט פֿון אַ דערוואַקסענעם מענטש האָט זי מיטגעהאָלפֿן דער מאַמען און שטרענג געהיטן דעם סוד. זי פֿלעגט קיינמאָל ניט רופֿן אירע חברטעס זיך שפּילן ביי זיך אין שטוב, כדי זיי זאָלן עפּעס ניט באַמערקן. אין די אָוונטן פֿלעגט זי אָפּזיצן גאַנצע שעהן אין באַהעלטעניש און זיך שפּילן מיט די קינדער. ניט איינמאָל פֿלעגט זי איינשלאָפֿן צוזאַמען מיט זיי.

וואַלאַדיע האָט זיין שוסטער־וואַרשטאַט געהאַט ביי זיך אין שטוב. זייער אָפֿט פֿלעגן דייטשן און פּאָליציאַנטן קומען צו אים פֿאַרריכטן זייערע שטיוול און שיך. יעדעס מאָל ווען עס האָבן זיך דערהערט זייערע הילכיקע טריט, פֿלעגט ביי דאָבען אַרויספֿאַלן דאָס האַרץ פֿון שרעק. דער שוסטער האָט זיך אויך געשראָקן, און נאָך אַ באַזוך פֿון דייטשן אָדער פּאָליציאַנטן פֿלעגט ער זיך גוט אָנשיכורן. וואָלאָדיע איז שטענדיק געווען אַ שיכור, איצט האָט ער געטרונקען אַלץ מער און מער, טענהדיק, אַז ער וויל „פֿאַרגעסן" זיין פּחד. ער פֿלעגט אָפֿט מאַכן זיין ווייב סקאַנדאַלן. דאָבע און ליזע האָבן מורא געהאַט, אַז ער זאָל שיכורערהייט ניט אַרויספֿלאַפּלען דעם גרויסן סוד. נאָר ער האָט דאָך ניט פֿאַרראַטן.

איינמאָל האָט מען וואַלאַדיען אַרעסטירט, מען האָט אים חושד געווען אין גנבענען שטיוול, אין שטוב האָט מען זיך געריכט אויף אַ רעוויזיע. ליזע האָט דאָבען מיט די קינדער פֿאַרשפּאַרט אויף אַ לענגערע צייט. פֿון לאַנג זיצן פֿאַרשפּאַרט אָן לופֿט, האָט זיך דער קליינער צעניאָריקער אברהמעלע אָנגעהויבן שטיקן, מען האָט אים קוים אָפּגעמונטערט. קיין „אָביסק" (רעוויזיע) איז ניט פֿאָרגעקומען. וואָלאָדיען האָט מען באַפֿרייט.

ד. אין געראַנגל פֿאַרן איבערלעבן די מלחמה

ערב פּסח 1944, ווען ס'האָט אָנגעהויבן צעגיין דער שניי, איז דאָס גרוב פֿאַרשוווּמען געוואָרן מיט וואַסער. שלאָפֿעדיקערהייט האָט פּלוצלינג דאָבע דערפֿילט, אַז זי ליגט אין וואַסער. אין מיטן נאַכט זיינען זיי געווען געצוווּנגען אַריבערצוגיין אין אַ גרוב אין דערבייאיקן שטעלעכל. אין די אַלע פֿאַלן האָט זיך ליזע קיינמאָל ניט פֿאַרלוירן. זי האָט קיינמאָל ניט דערמאָנט די געפֿאַר, וואָס עס דראָט איר פֿאַמיליע. זי האָט ניט געגעבן קיין אָנצוהערענישן, אַז דאָבע זאָל פֿאַרלאָזן איר שטוב. דאָס אַלץ האָט די פּוילישע פּרוי געטאָן אָן קיין שום באַלוינונג, נאָר אויס דאַנקבאַרקייט און מענטשלעכקייט. ניט איינמאָל,

ווען דאָבע, אין אַן אויפגערעגטן צושטאַנד פלעגט ווען שלאָגן די קינדער, פלעגט איר ליזע ניט לאָזן — „וואָס זיינען די „דיעטקיע" (קינדער) שולדיק, אַז זיי לעבן אין אַזאַ פינצטערער צייט ?"...

דובה שמיילוביץ׳ ובניה.
משמאל — אברהם, מימין — ד״ר זליק.

דאָבע שמיילאָוויטש און אירע זין.
פון לינקס — אברהם, פון רעכטס — ד״ר זעליק.

מיט עסן האָט זיך דאָבע אַליין פאַרזאָרגט. אין פינצטערע נעכט פלעגט זי מיט איר עלטערן יינגל, זעליק, זיך אַרויסגנבענען פון איר באַהעלטעניש און גיין אין נאָענטן דאָרף לוקאַשין. ביי באַקאַנטע פויערים פלעגט זי בייטן זאַכן אויף פאַרשידענע שפּייז. יעדער אַזאַ „נאַכט־שפּאַציר" איז געווען פאַרבונדן מיט טויט־געפאַרן. בלויז איין קריסט פון לוקאַשין האָט געוואוּסט, ווו די פאַמיליע באַהאַלט זיך אויס. ער פלעגט עס אַריבערפירן די צונויפגעזאַמלטע שפּייז קיין איוויע צו דער פאַמיליע קורבאַט. אויך דעם קריסט האָט די פאַמיליע שמולאָוויטש פיל צו פאַרדאַנקען איר אַדורכהאַלטן די שווידערלעכע יאָרן.

ניט איינמאָל האָט דאָבע געבעטן אויף זיך דעם טויט, ניט קענענדיק צוזען די ליידן און די קראַנקייטן פון די קינדער. מען האָט געדאַרפט האָבן איבערמענטשלעכע כוחות, כדי אויסצוהאַלטן חדשים־לאַנג אין דעם פינצטערן גרוב. די שטענדיק־לויערנדיקע גע־פאַר האָט ניט געגעבן קיין רו. נאָר דער געדאַנק וועגן ראַטעווען די קינדער האָט אין איר דערוועקט אומאויסשעפּלעכע קוואַלן פון אויסדויער. ניט איינמאָל זיינען זיי געווען אי־בערצייגט, אַז זייערע אַלע מאַטערנישן און יסורים זיינען אומזיסטע, ווייל זיי וועלן סיי ווי ניט קענען אויסמיידן דעם יידישן גורל.

עטלעכע וואָכן פאַר דער באַפרייאונג, ווען אין דער שטילקייט פון די נעכט האָט זיך שוין דערטראָגן צו זייערע אויערן די קאַנאָנאַדע פון דער רוסישער אַרטילעריע, זיינען דייטשן געקומען פאַרשרייבן די שטאַלן, כדי דאָרט אַריינצושטעלן פערד. וואַלאַדיע האָט זיך זייער דערשראָקן (ווי געזאָגט, זיינען זיי שוין איצט געווען אין אַ גרוב אין שטאַל און ניט אין דער דירה), און זיי זיינען געווען געצוווּנגען אין מיטן העלן טאָג אַרויסצוגייען איינציקווייז מיט די קריסטן אויף די פעלדער.

ליזע פלעגט דאָבען שטענדיק ברענגען גוטע נייעס; זי האָט דערציילט וועגן נצחונות פון דער רויטער אַרמיי, וועגן פאַרטיזאַנישער גבורה און נקמה. מיט גרויס פרייד האָט זי דערציילט, אַז פיל פאָליאַקן, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן גייען אַרום צע־טראָגענע מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ...

ה. דער גרויסער טאָג פון באַפרייאונג

ענדלעך איז געקומען דער גרויסער טאָג פון באַפרייאונג — יוני 1944. די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן איר גרויסע אָפענסיווע. די דייטשע אַרמיי טרעט אָפּ אין גרויס פּאַניק. שוין עטלעכע טעג, ווי צענדליקער פאָליאַקן, וואָס האָבן געטריי געדינט די דייטשע מערדער, לויפן, ווער צו פוס, ווער אויף וועגענער צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַציע, גאַוויע. די קליינע רעגינע אָבסערווירט אַלץ אויפן בוידעם און גיט יעדע ווילע איבער די פריי־לעכע בשורות: זיי אַנטלויפן, זיי אַנטלויפן! איזויע איז באַפרייט! (אָנהייב יולי 1944).

נאָך העכער אַכצן חדשים פינצטערניש האָט פאַר דער פאַמיליע שמיילאָוויטש ווידער אויפגעשיינט די זון... די משפחה קורבאַט געזעגנט זיך מיט דאָבען, וואַלאַדיע מאַכט לכבוד דער באַפרייאונג אַ גרויסע כוסה... איצט האָט ער עס כשר פאַרדינט! רעגינע דריקט די הענט פון די יידישע יינגלעך, פון ליזעס אויגן קייקלען זיך טרערן, זי האָט דערפילט איר מענטשלעכער מיסיע...

*

דאָס דרייצניאָריקע יינגל, וואָס האָט אינעם פינצטערן גרוב, ביי דער שיין פון אַ קליין לעמפעלע געלערנט און געלייענט ביכער, הייסט ד"ר זעליק שמיילאָוויטש און אַרבעט היינט צו טאָג אַלס דאָקטער־ספּעציאַליסט אין צענטראַלן שפּיטאָל אין באר־שבע. די גאַנצע פאַמיליע לעבט אין מדינת ישראל אַ פריי, גליקלעך לעבן. עס בלוטיקט דאָס האַרץ, וואָס עס האָבן זיך געפונען אַזוי ווייניק רעטערס, ווי די פאַמיליע קורבאַט און אַ נישטיקער פּראָצענט פון די יידן האָט איבערגעלעבט די שוידערלעכע מלחמה...

מרים אַנגעל־פעדערמאַן / אַמעריקע

ווי אזוי איך האָב זיך געראטעוועט פון היטלערס נעגל

מיינע עלטערן שטאַמען פון דערפער אין אומ־געגנט פון איוויע. מיין טאַטע, זעליק פעדערמאַן האָט זיינע בחורישע יאָרן פאַרבראַכט אין נאָ־ענטן הויף, קראַסאָוושציזנע, ווו ער האָט גע־האַלטן אין אַרענדע די פּאַכט ביים פּריץ לע־טונקע און פּראָדוצירט האָלענדישן קעז. נאָך זיין חתונה האָט ער זיך באַזעצט אין איוויע. ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט דער גאַנצער קהילה דורך די הענט פון די היטלעריסטישע מערדער־באַנדעס, ימח שמם.

איך בין געבוירן געוואָרן אין שטעטעלע אי־וויע, ווו איך האָב געלערנט אין דער העברעאי־שער פאָלקס־שול. אַ געוויסע צייט געווען אין „השומר הצעיר" און אפילו אָנגעהערט צו דער הנהגה פון קן. נאָך מיין חתונה האָבן מיר געצויגן די באַשיידענע חיונה פון אַ קליינער שניט־קראָם. אָבער לאַנג האָט די שטילקייט ניט אָנ־געהאַלטן. די גויים האָבן זיך אָנגעשטעקט מיטן היטלעריסטישן גייסט און אָפן גערעדט, אַז זיי וואַרטן אויפן טאָג, ווען זיי וועלן דערלעבן אַ נקמה אין די יידן. זיי האָבן שוין דאָן זיך געטיילט מיטן יידישן פאַרמעגן און יעדער האָט זיך אויסגעקליבן אַ הויז, וואָס ער וועט צונעמען, ווען עס וועט קומען דער געגאַרטער טאָג. מיר האָבן געפילט, אַז עס דער־נענטערט זיך אַ גרויסער שטורעם אויף דער וועלט.

דעם 1טן סעפטעמבער 1939, איז דייטשלאַנד אָנגעפאַלן אויף פּוילן און איר באַזיגט אין געציילטע וואָכן. לויטן מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ־פּאַקט וועגן דער חלוקה פון פּוילן איז אונדזער געגנט אָנגעשלאָסן געוואָרן צו דער סאָוויעטישער ווייסרוסלאַנד. דעם 18טן סעפּטעמבער 1939, איז אַריין די רויטע אַרמיי קיין איוויע. טראָץ דעם, וואָס פאַר אונדז איז אויך דער האַרבער סאָוויעטישער רעזשים געווען אַ שטאַרקער איבערברוך אין אונ־דזער לעבנס־שטייגער, האָבן מיר אָבער, אַ דאַנק אים, אָפּגעשטופּט אויף אַנדערהאַלבן יאָר דעם היטלעריסטישן מאָרד־רעזשים. די פּריוואַטע געשעפטן האָט מען נאַציאָנאַליזירט און אַלע זיינען געוואָרן רעגירונגס־אָנגעשטעלטע. די וואָס האָבן געקראָגן אַ סאָוויעטישן פּאַספּאָרט מיט אַ פּאַראַגראַף אַלס בורזשוי, האָבן ניט געקראָגן קיין אַרבעט און עס האָט זיי געדראָט פאַרשיקט צו ווערן צו די „ווייסע בערן" קיין סיביר. אָבער טראָץ אַלעמען האָט מען זיך ווי עס איז איינגעלעבט מיטן סאָוויעטישן רעזשים און געהאָפט, אַז די מלחמה וועט אונדז אויסמיידן.

ווי אַ דונער אין מיטן העלן טאָג האָט אונדז געטראָפן דער דייטשער אָנפאַל אויף סאָוויעט־רוסלאַנד (דעם 22סטן יוני 1941). אין עטלעכע טעג אַרום (סוף יוני 1941), האָט די דייטשע אַרמיי באַזעצט איוויע. פאַר אונדז, יידן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ שוידערלעכער רעזשים פון מאָרד, רויב, איזדיעקעווען און באַליידיקונגען אויף שריט און טריט. מיר זיינען געווען הפקר, צו שאַנד און צו שפּאָט ביי אונדזערע גויאישע שכנים.

זעקס וואָכן נאָך זייער אַריינמאַרש (תשעה באב 1941) האָבן זיי איינגעאָרדנט די ערשטע שחיטה וואָס האָט געקראָגן דעם נאָמען „די שחיטה פון דער אינטעליגענץ". בעת דער סאָרטיראָווקע פון די מענער אויפן מאַרק־פּלאַץ האָט מען געשיקט צום טויט: סוחרים, קרעמער און בעיקר די רעליגיעזע און וועלטלעכע אינטעליגענץ. 220 מענער האָט מען אויפגעלאָדן אויף משא־אויטאָבוסן, אַוועקגעפירט נעבן סטאַנעוויטש און דאָרט זיי דערשאָסן (צווישן זיי איז אויך געווען מיין מאַן). מיר, די אלמנות, האָבן נאָך חדשים לאַנג ניט געוואָלט גלייבן, אַז אונדזערע מענער ליגן אין די גריבער, איניקע קילאָמעטער פון שטעטל. מיר האָבן דווקא געגלויבט אין די ידיעות און קלאַנגען, אַז מען האָט זיי אַוועקגעפירט אויף אַרבעט. ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך איבערצייגט אין דעם טרויע־ריקן אמת...

דאָס אַריינטרייבן די יידן פון די אַרומיקע קליינע שטעטלעך (ליפּנישאָק, טראַב) און דאָרפישע ישובים אין איוויע (האַרבסט 1941), איז געווען פאַר אונדז אַ שלעכטער סימן. מיר האָבן זיך אויפגעשטיקט, צוזאַמען געליטן און געוואַרט אויף בעסערע צייטן. די גזירות, רויבערייען און מאָרדן פון איינצלנע יידן האָבן ניט אויפגעהערט און די פּאַני־שע שטימונגען האָבן ניט נאָכגעלאָזט. פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך זיינען בסדר אָנגעקומען איוב־בשורות וועגן קליינע און גרויסע שחיטות. מיר האָבן פאָרגע־פילט, אַז עס רוקט זיך אויף אונדז אָן אַ שרעקלעכער אומגליק.

עס איז געווען באַלד נאָך פּסח (8טער מאַי 1942). איך שטיי אויף אין דער פרי און זע, אַז מיר זיינען אַרומגערינגלט דורך דייטשן און פּאָליציאַנטן. מען טאָר ניט אַרויס אין דרויסן. די דייטשן האָבן עס גערופן „שפּערע". פיר טעג האָט מען אונדז אַזוי גע־האַלטן פאַרשפּאַרט אין די הייזער. אויפן פערטן טאָג (דעם 12טן מאַי 1942), פאַרטאָג, טרייבט מען אונדז אַלעמען אַרויס פון די הייזער אויפן מאַרק־פּלאַץ. דאָרט זעצן מיר זיך אויס פאַמיליעוויז אויף די קני און וואַרטן מיט שרעק אויף די באַפעלן פון די זשאַנ־דאַרמען און פּאָליציי, וואָס רינגלען אונדז אַרום מיט אַ געדיכטן קאָרדאָן. שפּעטער גייען מיר גרופּנוויז אין דער ריכטונג פון בערנאַרדינער גאַס. נעבן שישקעס שטוב שטייט די סעלעקציע־קאָמיסיע פון די רוצחים און מען סאָרטירט אונדז. „רעכטס" און „לינקס" מיינט צום לעבן און „גראַדעאָוס" (גלייך) מיינט צום טויט, צו די גריבער נעבן סטאַניע־וויטש, וואָס יידן אַליין האָבן געמוזט אויסגראָבן מיט אַ טאָג פריער (דעם 11טן מאַי 1942).

מיך, מיין טאַטן, מיין קינד, וואָס איך האַלט אויף די הענט און אויך מיינע קוזינען, שיקט מען „גראַדעאָוס", ס'הייסט גלייך צום טויט. דאַן רוף איך זיך אָפּ:

— לאָמיר אַנטלויפן; גלייכער פאַלן אין וועג איידער גיין צו די גריבער.

אָבער קיינער האָט מיר ניט געענטפערט. זיי זיינען געווען פאַרגליווערט פון שרעק!

איך מיט מיין קליין קינד אויף די הענט בין אַדורכגעלאָפן צווישן צווויי פּאָליציסטן, און אַריינגעלאָפן אין אַ לײדיק הויז. איך האָב זיך אַרונטערגעלייגט אונטערן בעט און זיך געטרייסלט פון שרעק, מיינענדיק, אַז אָט־אָט קומט מען מיך דערהרגענען. אָבער עס איז געשען אַ נס, קיינער איז מיר ניט נאָכגעלאָפן. אָפּליגנדיק אַזוי אַ שעה צייט, האָב איך זיך באַמיט אַרויסצוגיין אויפן הויף. איך האָב געזען פון דערווייטנס די מענטשן, וועלכע זיינען אָפּגעשטעלט געוואָרן צום לעבן. איך האָב געזען ווי די דייטשן רעווי־דירן און נעמען צו אַלץ, וואָס זיי געפינען און מען פאַרשרייבט די נעמען פון די, וועלכע זיינען געבליבן לעבן. איך האָב געוואָלט צוגיין צו זיי און זיך אויך פאַרשרייבן צווישן די לעבעדיקע, אָבער מען האָט דאָס באַלד באַמערקט און געשיקט צו מיר אַ פּאָליציאַנט מיט אַן אויסגעשטרעקטער ביקס. איך בין גלייך אַריינגעלאָפן אין אַ בית־כסא און זיך פאַר־מאַכט. איך האָב געקוקט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם דורך די שפּאַרונעס, וואָס עס וועט געשען. דער פּאָליציאַנט איז פאַרבייגעגאַנגען דעם בית־כסא, געזוכט מיך אין די שכנישע הייזער און הויפן און איז צוריק אַוועק. איך בין אַזוי געזעסן אין בית־כסא ביז עס איז געוואָרן גוט פינצטער.

איך האָב געוואָלט אַרויסגיין פון בית־כסא, אָבער ווו זאָל איך גיין? איך האָב ניט געוווּסט, צי מען האָט אַרויסגעפירט די לעבנגעבליבענע, אָדער זיי זיינען געבליבן אין איוויע? וואָס זאָל איך טאָן? איך האָב דאַן מקנא געווען די יידן, וואָס זיינען שוין טויט... איך האָב דעצידירט אַריינצוגיין אין אַ דערנעבנדיקע סטאָדאָלע, ווו עס האָט געמעקעט אַ ציג און דאָרט האָב איך איבערגענעכטיקט די נאַכט.

אויף צומאָרגנס אינדערפרי הער איך ווי מענטשן רײדן יידיש, איך האָב זיך, פאַר־שטענדלעך, זייער דערפרייט. איך האָב דורך דער שפּאַרונע אָנגערופן עטלעכע ביי די נעמען, און זיי געפרעגט, ווי קען איך זיך אָנשליסן צו די לעבנפאַרבליבענע יידן? זיי האָבן מיר געעצהט צו שוויגן און צוגעזאָגט מיר אַ ביסל שפּעטער אַריבערצופירן אין געטאָ. דאָס זיינען געווען יידן, וועלכע האָבן אויפגעקליבן די טויטע, וואָס זיינען נעכטן דערשאָסן געוואָרן לענגאויס דער בערנאַרדינער גאַס אויפן וועג צו די גריבער. אין אַ פּאָר שעה אַרום זיינען זיי געקומען מיך נעמען און איך בין אַריין צוזאַמען מיט זיי אין געטאָ.

ערשט דאָ האָב איך דערזען דעם גרויסן חורבן: פון העכער פיר טויזנט יידן פאַר דער שחיטה, זיינען געבליבן לעבן בערך 1200—1300. דער טרויער, דער יאָמער און די פאַרצווייפלונג אין געטאָ איז געווען אומבאַשרייבלעך. יעדער איינער האָט פאַרלוירן זיין פאַמיליע. מיר גייען אַרום צעמישטע און צעטומלטע, יעדער איינער זוכט, אפשר איז געבליבן נאָך עמעצער פון זיין משפחה, אפשר וועט עמעצער אַרויסגיין פון אַ באַהעלטעניש, אָבער עס איז „אין קול ואין עונה". איך בין אַוועק צום יודענראַט, זיי זאָלן מיך פאַרשרייבן צווישן די לעבעדיקע. איך האָב געגעבן שטאָף אויף אַ פּאָר אָנצוגן און מען האָט מיך פאַרשריבן.

דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען שרעקלעך. מיר האָבן געוווּסט, אַז אונדזער גורל וועט זיין דער זעלבער ווי פון די, וואָס זיינען אַוועק קיין סטאַניעוויטש. די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן אַוועקצוגיין אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער. אויך איך האָב אָנגעג־

הויבן טראַכטן, אַז דאָס איז דער איינציקער וועג פון רעטונג, אָבער וואָס טוט מען מיט מיין קליין קינד? ווו לאָזט מען עס איבער?

איך האָב אָנגעהויבן אונטערהאַנדלען מיט גויים וועגן אַוועקגעבן דאָס קינד. ענדלעך האָב איך געפונען אַ קריסט, וועלכער האָט געוווינט אויף אַ „כוטאָר" נעבן וואַלד; דער קריסט האָט געהאַט נייַן קינדער און איך האָב געטראַכט, אַז דאָ וועט עס זיך אויסמישן מיט זיינע קינדער און עס וועט אפשר איבערלעבן די מלחמה. איך האָב אים געגעבן סחורה, גאָלד און געלט, פאַרן אויסבאַהאַלטן איר. ער האָט זי געהאַלטן בלויז איין וואָך און זי צוריקגעבראַכט אין געטאָ. ער האָט מיר געזאָגט, אַז זי וויינט אָן אויפהער און ער האָט מורא זי צו האַלטן ביי זיך. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז אַלע ווערטפולע זאַכן זיינען געבליבן ביי אים... דאַן האָב איך פעסט באַשלאָסן זיך ניט צו שיידן מער. וואָס עס וועט געשען מיט מיר וועט געשען מיט מיין קינד. מען האָט דאַן אָנגעהויבן רעדן, אַז מען וועט אינגיכן ליקווידירן דאָס געטאָ און אַז איוויע וועט מען מאַכן „יודענריין". איך האָב אָנגעהויבן צוריידן מיין פעטער און מומע רחל מיט זייער קינד, אַז מיר זאָלן צוזאַמען אַוועקגיין צו אַ קריסט, אָדער אין וואַלד, נישט וויט פון דאָרף דוד, ווו זיי האָבן געלעבט ביז דער מלחמה. אָבער מיין פעטער האָט אַפילו נישט געוואָלט הערן פון דעם, ער האָט געזאָגט, אַז די קריסטן גופא וועלן אונדז דערהרגענען.

נאָר אָט איז געקומען דער טאָג פון אַנטשיידונג. מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, אַז מאָרגן וועט מען אַרומרינגלען דאָס געטאָ און מען וועט אַלעמען אַרויספירן קיין באַריסאָוו. איך האָב ווידער אָנגעהויבן איינרעדן מיין מומען, רחל די דודערין, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן פון געטאָ. מיר האָבן גענומען וואָס מיר האָבן געקענט, און 12 ביינאַכט זיינען מיר צוזאַמען מיט אונדזערע צוויי קינדער אַרויס פון געטאָ דורך די דראָטן. מיט עטלעכע שעה שפּעטער איז דאָס געטאָ שוין געווען אַרומגערינגלט. מען האָט אַלעמען געזעצט אויף די צוגעגרייטע פורן. געווען איז עס יאַנואַר 1943; דער פראָסט און די קעלטן זיינען געווען גרויס, די געשרייען און געוויינען פון די קינדער האָבן מיר געהערט אין שטאַל אויסערן געטאָ, ווו מיר זיינען געזעסן פאַרבאַהאַלטענע אַ גאַנצן טאָג.

אַז עס איז געוואָרן פינצטער זיינען מיר אַריין צו אַ קידער און געבעטן ער זאָל אונדז דורכפירן דורכן וואַלד צום דאָרף דוד. ער האָט אונדז אָנגעטאָן אין גויאישע קליידער און פאַר אַ גרויסע סומע געלט האָט ער אונדז צוגעפירט ניט וויט פון דאָרף און אונדז אַראָפּגעלאָזט אין מיטן וואַלד. דער שניי איז געווען טיף און עס איז געווען שווער צו שטעלן אַ טראָט. מיר זיינען אַריין אין הויז פון אַן אומבאַקאַנטן קריסט. ער האָט אונדז געגעבן אָפּצועסן און באַפוילן אַוועקגיין. מיר ווייסן ניט וווהין צו גיין. מיר זינקען טיף אין שניי, וואָס דערגרייכט אונדז איבער די קני. אוממעכטיקע פאַלן מיר פון צייט צו צייט אויפן שניי און מיר העלפן איינע די אַנדערע זיך צו שטעלן צוריק אויף די פיס. מיין קינד בעט זיך:

— מאַמע, לאָמיר גיין צוריק צו די דייטשן, זאָלן זיי אונדז דערשיסן און זאָל נעמען אַ סוף צו די צרות.

איך פיל, אַז מיינע כוחות גייען מיר אויס. איך האָב געטראָגן אַ פולן זאַק מיט זאַכן אויף דער פּלייצע. איך האָב אויסגעליידיקט די זאַכן און אַריינגעלייגט אין זאַק מיין קינד,

אַ פאַרפרוירענע און האַלב־טויטע. אָפּגעגאַנגען אַ ביסל מיטן זאַק אויף די פּלייצעס אין טיפן שניי, זיינען מיר אויסגעגאַנגען די כוחות און איך האָב זיך געמוזט אַראָפּזעצן אויפן שניי אָפּצורוען זיך.

מיר בעטן גאָט, אַז עס זאָל וואָס גיכער צופאַלן די נאַכט. מיר דערנענטערן זיך צו אַ כוטאָר (אַן איינצל־הויז אין וואַלד). מיר קלאַפּן אָן אין טיר און בעטן לאָזן אונדז איבערנעכטיקן. די גויע דערלויבט אונדז אַריינצוגיין, זי גיט אונדז עסן און זאָגט, אַז מיר קענען איבערנעכטיקן ביי איר, נאָר מאָרגן באַלד אינדערפרי מוזן מיר אַוועק. מיר זיינען, פאַרשטענדלעך, זייער צופרידן און פאַלן אַוועק אויף דער פּאָדלאָגע. נישט פילנדיק קיין גאַנצן אבר, דערפרוירענע און דורכגענעצטע, שלאָפן מיר באַלד איין. פּלוצלינג קומט צו פאָרן דער מאַן אירער, עס איז געווען 12 אַ זייגער ביינאַכט. ער הייבט מיט אונדז אָן צו רעדן און זאָגט:

— איר ווייסט וואָס מען טוט מיט אייך, יידן? מען נעמט צו ביי אייך אַלץ וואָס איר פאַרמאָגט און מען גיט אייך איבער צו די דייטשן.

מיין מומע האָט צו מיר געזאָגט:

— גיכער, לאָמיר זיך אָנטאָן און אַנטלויפן, ווייל אונדזער לעבן איז אין סכנה.

מיר וועקן שנעל אויף אונדזערע קינדער און מיר כאַפּן זיך אַרויס האַלב־טויטע פון דער וואַרעמער שטוב.

דער פראָסט כאַפּט אונדז אַרום אומברחמנותדיק. מיר גייען דורכן פאַרשנייטן וואַלד. עס הייבט שוין אָן טאָגן, פאַרצווייפלטע זעצן מיר זיך אַוועק אויף אַ שטיין נעבן אַ קוסט, ניט ווייט פון אַ צווייטן כוטאָר. מיר זעען, ווי אַן אַלטיטשקע גויע גייט שעפּן וואַסער. מיין מומע קען זי און ווייסט, אַז זי איז זייער אַ גוטע און פרומע קריסטין. זי זאָגט צו מיר:

— מיר וועלן דאָ איבערזיצן דעם טאָג ביז עס וועט צופאַלן די נאַכט און דאַן וועלן מיר אַריינגיין צו איר, אפשר וועט זי מסכים זיין אונדז אויסצובאַהאַלטן.

מיר באַוועגן מיט די הענט און די פיס, כדי מיר זאָלן חלילה ניט געפרוירן ווערן. מיט אומגעדולד ציילן מיר די שעהן ביז צום אָוונט. ענדלעך, ווען עס איז געוואָרן אַ ביסל טונקל, האָבן מיר זיך צוגעגנבעט שטילערהייט צום הייזל און אָנגעקלאַפּט אין טיר. אַ דערשראָקענע עפנט די גויע אויף פאַר אונדז די טיר און צלמט זיך גלייך איבער:

— אָ, גאָטעניו, ווי שרעקלעך איר זעט אויס! קומט גלייך אַרויף אויפן וואַרעמען אויוון זיך צו דערוואַרעמען. איך וועל אייך געבן עפּעס אָפּצועסן.

באַלד האָט זי אונדז געגעבן געבאַקענע קאַרטאָפל און מיר האָבן זיי איינגעשלונגען. זי האָט אונדז געהייסן זיך אויסטאָן און איבערשלאָפן די נאַכט אויפן אויוון, אין דער פרי, האָט זי געזאָגט, וועט איר אַרויפגיין אויפן בוידעם און איר וועט דאָרט איבערטאָגן אינעם היי. אין הויז האָב איך אייך מורא צו האַלטן בייטאָג, ווייל דייטשן קומען זייער אָפט אין דאָרף נאָך הינער און אייער. דערהערנדיק אירע ווערטער, האָבן מיר זיך זייער דער־פרייט. איך זאָג צו מיין מומע:

— גאָט האָט רחמנות געהאַט אויף אונדזערע קינדער. אפשר וועלן מיר דאָ איבער־לעבן די מלחמה?

אונדזערע האָפענונגען זיינען טאַקע דערפילט געוואָרן. די קריסטין האָט אונדז אויס־

באַהאַלטן פולע אַנדערהאַלבן יאָר — פון יאַנואַר 1943 ביז יולי 1944. זי איז געווען צו אונדז ווי אַ האַרציקע מאַמע. איך האָב געהאַט געלט אויף אַדורכצוהאַלטן בלויז אַ האַלב יאָר. איך פלעג איר געבן געלט און זי פלעגט קויפן פאַר אונדז שפּייז. די איבעריקע צייט, אַ קיילעכדיק יאָר, האָט זי אונדז געשפּייזט. ווי אָרעם זי איז אַליין געווען, האָט זי זיך געטיילט מיט אונדז מיט דעם לעצטן ביסן. עס איז נישטאָ קיין פּען און ווערטער צו שילדערן די אידעלע נשמה פון דער פרוי מיטן נאָמען קאַטאַרינאַ. זי האָט געשטעלט אין סכנה איר אייגן לעבן, דאָס לעבן פון איר מאַן און אירע פיר קינדער, כדי צו ראַטעווען פיר יידישע לעבנס

זי האָט פאַר אונדז אָפּגעצוימט אַ ווענטל אויפן בוידעם און הינטער אים האָבן מיר געלעבט. אַז מען איז אַרויף אויפן בוידעם האָט מען עס כלל ניט געקענט זען. בלויז אַ ברעטל פלעגט זיך עפענען פון ווענטל צום הויז, אויף צו דערלאַנגען אונדז עסן און אַרויסצוטראָגן דעם אָפּפאַל. זי אַליין פלעגט עס אַלץ טאָן, ווייל מיר האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין צוליב די דייטשן, וועלכע האָבן זיך אַרומגעדרייט אין דער סביבה. זי האָט אויך געהאַט פאַר אונדז אַ שטיקל באַהעלטעניש אין הויז הינטערן אויוון. אין דער קליינער, ענגער באַהעלטעניש פלעגט מען בלויז קענען זיצן איינע אויף דער אַנדערער. דאָרטן פלעגן מיר אַריינלויפן פון צייט צו צייט, ווען די דייטשן פלעגן אַרומרינגלען דאָס הויז אין מאַכן אַ רעוויזיע. אַזוי זיינען מיר אָפּגעזעסן אַנדערהאַלבן יאָר אין כסדרדיקער טויט־שרעק. ניט איין מאָל האָבן מיר זיך מייאש געווען פון איבערלעבן די מלחמה און געבעטן, אַז דער טויט זאָל שוין קומען וואָס גיכער און אויסלייזן אונדז פון אונדזערע יסורים...

זיצנדיק אַזוי פאַרצוויפלטע, האָבן מיר אָנגעהויבן הערן, אַז דער דייטש קריגט קלעפּ און הייבט אָן אָפּצוטרעטן. אונדזער פרייד איז, פאַרשטענדלעך, געווען אין לשער, און עס האָט אָנגעהויבן גליען ביי אונדז אַ פונק פון האָפענונג, אַז אפשר וועלן מיר דאָך איבערלעבן די מלחמה. טראָץ דעם, וואָס פון אונדזערע פאַמיליעס איז קיינער ניט פאַרבליבן איז דאָך דער דראַנג צום לעבן געווען שטאַרק, עס ווילט זיך זען די מפלה פון אונדזערע מערדער און דערלעבן אין זייַ נקמה. און אָט איז געקומען דער גרויסער טאָג וועגן וועלכן מיר האָבן אַזוי פיל געחלומט אין אונדזערע באַהעלטענישן: די גויע לויפט אַרויף צו אונדז אויפן בוידעם און דערציילט, אַז די רוסן זיינען שוין אַריין אין אונדזער שטעטל איוויע, אָבער דאָך ראַט זי אונדז נאָך ניט אַרויסצוגיין פון באַהעלטעניש. זי גייט קיין איוויע און קומט צוריק מיט אַ שלעכטער בשורה, אַז זי האָט ניט געפונען קיין יידן אין שטעטל. אין עטלעכע טעג אַרום גייט זי ווידער קיין איוויע און געפינט שוין דאָרט עטלעכע יידן. דאַן זאָגט זי צו אונדז:

— איצט קענט איר שוין אַרויסגיין.

אין איינעם פון די ערשטע טעג פון חודש יולי 1944, זיינען מיר אַרויס פון דער באַהעלטעניש אויף דער פרייַ. מיר גייען דערשראָקענע דורכן וואַלד. מיר האָבן נאָך אַלץ מורא פאַר מענטשן, מיר רעדן צווישן זיך אין דער שטיל, ווי מיר זיינען געוווינט געווען די לעצטע יאָרן. דער פחד לאָזט אונדז נאָך אַלץ ניט אָפּ... מיר קומען קיין איוויע. דאָס שטעטל איז פוסט און וויסט. מיר טרעפן דאָרט געציילטע יידן, בעיקר געראַטעוועטע

אין די פאַרטיזאַנער־וועלדער. מיר האָבן זיך זייער דערפרייט, וואָס מיר האָבן געפונען כאָטש די ווייניקע פון אונדזערע איוויער יידן.

איך צווייפל, אויב עס איז מיר געלונגען צו שילדערן כאָטש אַ קליינעם טייל פון מיינע שוידערלעכע איבערלעבונגען; סוף כל סוף בין איך ניט קיין שרייבערין. איך בעט נאָר, אַז מען זאָל עס פאַרעפנטלעכן, בכדי איך, מיינע קינדער, און אַלע אַנדערע זאָלן עס לייענען, כדי מען זאָל קיין מאָל ניט פאַרגעסן און קיין מאָל ניט מוחל זיין די שוחטים פון אונדזער פאָלק.

נחמה חיט־כץ / נוף־ים

אזוי האָבן מיר זיך געראנגלט פארן לעבן!

דעם 8טן מאי 1942, האָט די פּאָליציי פון גאַנצן ראַיאָן אַרומגערינגלט דאָס שטעטל און אויסגערופן „שפּערע״. מען האָט ניט געטאָרט אַרויסגיין פון די הייזער. מלך בלאָכס טאָכטער איז אַרויס פון שטוב, האָט מען זי תיכף דערשאָסן. נאָך אַ מיידל פון נאָוואָרעדקער גאַס מיכלעביילקעס (לייבמאַן), האָט מען אויך דערשאָסן ווען זי איז נאָר אַרויס פון הויז.

די „שפּערע״ האָט אָנגעהאַלטן פיר טעג, פון 8טן ביזן 12טן מאַי 1942. דעם 11טן מאַי, נאָך מיטאָג, האָבן די דייטשן דערקלערט, אַז דער טויט־אורטייל אויף די איווייער יידן איז בטל געוואָרן, אָבער מען מוז אויסקויפן דאָס לעבן מיט אַ קאָנטריבוציע פון גאָלד און דאָלאַרן. דער יודענראַט איז געגאַנגען איבער די הייזער, אויפגעזאַמלט וואַליוטע, צירונג און עס אַוועקגעגעבן די דייטשן אַלס „כופר־נפש״. איך האָב אויך געגעבן 20 דאָלאַר. די מענטשן, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן אין גוטע, זיכערע פלעצער, זיינען אַרויסגעגאַנגען גליקלעכע, כאַפּן פרישע לופט, מענטשן האָבן זיך געקושט און געווען גליקלעך, וואָס מען איז געבליבן לעבן. אַלע האָבן זיך געלייגט רואיק שלאָפן.

דעם 12טן מאַי 1942, פיר אַ זייגער פאַרטאָג האָב איך געהערט אַ פאַרדעכטיקן טומל. איך האָב געשריען צו די קינדער — „לאָמיר שנעל אַנטלויפן, די דייטשן האָבן אונדז אָפּגענאַרט!״. איך האָב געכאַפּט אַ לאַבן ברויט און מיינע פיר קינדער (מיין מאַן, בערל כ״ץ, איז געווען פון די ערשטע 200 קרבנות וואָס מען האָט אומגעבראַכט, תשעה־באב, 1941), און געלאָפן צו מיין שוועסטער שרהקע גערשאָוויטש, אויף די גערטענער. לויפנדיק האָב איך שוין געזען מענטשן פון די ווייטערע גאַסן, וועלכע מען האָט געטריבן אויפן מאַרק צו דער „סאַרטיראָווקע״. מיין שוועסטער האָט זיך ניט געוואָלט באַהאַלטן, זי האָט געגלייבט, אַז מען וועט זי לאָזן לעבן, ווייל זי האָט געאַרבעט אַלס גרינסערין און די דייטשן דאַרפן דאָך זי צו דער אַרבעט. זי האָט געפּרוּווט ווירקן אויף מיר, אַז איך זאָל אויך גיין צום זאַמלפונקט אויפן מאַרק, אָבער איך האָב מורא געהאַט און האָב זיך באַהאַלטן ביי איר אין „מאַלינע״.

מיין זון, צוזאַמען מיט מאָטקע גינזבורג פון ווילנער גאַס (ראָכע־גאָלדעס זון), האָב איך אויך באַהאַלטן אין אַ בוריקעס־גרוב. אַ טאָכטער פון 14 יאָר האָב איך איבערגעגעבן

צו לייזער־ליפע דעם שטעפער, אַ קינדערלאָז פּאָרפּאָלק, וועלכער האָט געאַרבעט ביי די דייטשן. איך האָב זיי געוויזן ווו איך האָב באַהאַלטן מיין גאָלד און דאָלאַרן, כדי זיי זאָלן דאָס געפינען, אויב זיי וועלן בלייבן. צום אומגליק זיינען זיי אַוועקגעשיקט געוואָרן צו די גריבער. זיין אַרבעט־שיין אַלס „נוצלעכער יודע" האָט ניט געהאָלפן.

איך האָב זיך באַהאַלטן מיט מיינע צוויי קינדער, דריי קינדער פון מיין שוועסטער שרהקע און צוויי קינדער פון מיין ברודער אברהם כ"ץ (מאָשע און יאַנקל). מיר זיינען געלעגן אין גאָרטן, אין אַ גרוב און געהערט אומאויפהערלעכע שיסערייען פון פּולע־מיאָטן. נאָך דעם איז געוואָרן שטיל. פּלוצלינג האָב איך געזען אין דער נאָענט מענטשן, וואָס האָבן גערעדט יידיש, איך האָב זיי צוגערופן און זיי האָבן מיר דערציילט, אַז מען האָט אויסגעשאָסן בערך 2500 יידן. די לעבנגעבליבענע, בערך 1200, זיינען אַריינגעפירט געוואָרן אין געטאָ, אויפן מאַרק הינטער די קראָמען. פון אונדזער משפחה זיינען געבליבן לעבן בלויז מיין שוועסטער מאָשקע, מיט איר מאַן און דריי קינדער, און פיר יתומים, זיין ברודערס קינדער (דריי לעבן אין ישראל, איינער, אַן אינזשיניער, אין אַמעריקע).

נאָך דער שחיטה זיינען די דייטשן געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און געזוכט באַ־האַלטענע יידן, די קראַנקע און אינוואַלידן זיינען דערשאָסן געוואָרן אין די בעטן, צווישן אַנדערע, אַ קאַליקע, האַנדל פּראַדעס זון, אַלטע סטאַצקי און די אַלטע כאַשקע (די פּולזשי־דיכע). לויט אַ באַפעל האָט מען די דערשאָסענע אין די הייזער מקבר געווען אויפן בית־עולם. אונדז האָט מען איינציקוויז אַריבערגעטראָגן אין טרומנעס אויפן בית־עולם אַלס טויטע. נאָכן אַרויסגיין פון די טרומנעס זיינען מיר אַריין אין געטאָ, וואָס דערנעבן, און זיך אָנגעשלאָסן צו די איבערגעבליבענע איוויער יידן. מיין זון האָט מען אַוועקגעשיקט צוזאַמען מיט אַנדערע אויף אַרבעט קיין קראַסנע (נעבן מאָלאָדעטשנע). מיין 16־יאָריקע טאָכטער האָט מען בעת דער ליקווידאַציע פון איוויער געטאָ (דעם 20סטן יאַנואַר 1943) אַרויסגעפירט קיין באָריסאָוו. בײדע זיינען ניטאָ.

דעם 31סטן דעצעמבער 1942 האָט מען פּלוצלינג, אין מיטן העלן טאָג, אַרומגע־רינגלט דאָס געטאָ. איך בין דאַן גראַד געווען אויסערן געטאָ (אין טאַטאַרן־קוואַרטאַל). מענטשן וואָס זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ האָבן דערציילט, אַז די דייטשן האָבן דער־מאָרדעט בעתן אַנטלויפן: הירשל כאַצקלס אַ טאָכטער, באַשקע; הירשל־יודל דעם שמידס אַ זון און פיל אַנדערע. אַזוי ווי מיין 6־יאָריק קינד איז געבליבן אין געטאָ, האָב איך באַשלאָסן זיך צוריקקערן צו איר. אַ קריסט האָט מיך פאַר אַ שטיקל שטאָף געבראַכט אויף זיין שליטן אין געטאָ. די אַנטלאָפענע יידן אין די דערפער און וועלדער האָבן זיך צוריקגעקערט אין געטאָ. מיר האָבן שוין געוווסט, אַז אונדזער סוף איז נאָענט. די דייטשן האָבן אונדז ווידער אָפּגענאַרט. פון באָריסאָוו האָבן זיך צוריקגעקערט: יודל קאַבאַק, זיין פרוי ראָזע און ד"ר וואָלפּאָוויטש. זיי האָבן דערציילט, אַז באָריסאָוו איז אַן אַרבעטס־לאַגער און מען איז דאָרט זיכער מיטן לעבן. די יידן האָבן געגלייבט און בלית־ברירה מסכים געווען צו פאָרן קיין באָריסאָוו.

שמואל (מוליע) שניידער, משה־וואָלפס אידעם, האָט געאַרבעט אין לידער „טאָדט"־לאַגער. אַלס מאַליער האָט ער געהאַט אַ באַשייניקונג אַרומצוגיין פריי מחוץ דעם געטאָ. איין מאָל האָט ער באַגעגנט אַן איוויער קריסט מיטן נאָמען סלעד, וואָס האָט אים דער־

ציילט, אַז מען האַלט ביים ליקווידירן דאָס איוויער געטאָ, דורך אַריבערפירן די יידן קיין באַריסאָוו, ווו מען וועט זיי געזווים אויסמאָרדן. שמואל האָט איבערגעשיקט צו מיר דורך אַ קריסט אַ בריוו, מיט די שלעכטע נייעס און געבעטן אָנזאָגן אַלעמען, אַז מען זאָל אַנטלויפן און ניט פאָרן קיין באַריסאָוו.

איך, מיט מיין 6־יאָריק טעכטערל און חוה סטאַצקי (קראַנץ), האָבן אַרויסגעלייגט אונדזערע זאַכן ביים קריסט אויפן וואָגן און אָפּגערעדט זיך טרעפן אין טאַטאַרן־געסל. מיין קינד, וואָס איז געגאַנגען נאָכן שליטן, איז שנעל געקומען צו לויפן צוריק און אונדז דערציילט, אַז מען האָט דעם קריסט געכאַפּט און גענומען אויף אַן אויספאָרשונג. עס איז ניט געווען קיין אַנדער ברירה און מיר זיינען אַוועק קיין לידע צופוס. אויפן וועג האָבן מיר באַגעגנט אַ קריסט, וועלכער האָט פאַר געלט אונדז אַוועקגעפירט איבערצונעכטיקן אין אַ שכניש דאָרף, און דאָרט האָבן מיר געשטילט אונדזער הונגער און זיך אַ ביסל אויסגעוואַרעמט.

ביינאַכט האָבן אונדז אויפגעוועקט רוסישע פּאַרטיזאַנער און געפאָרשט ווער מיר זיינען? זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז אין זייער אָטריאַד געפינען זיך צוויי איוויער יידישע פּאַרטיזאַנער: די ברידער מאָטקע און צאַלקע גינזבורג. זיי האָבן אונדז געראָטן וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס דאָרף, ווייל מיר זיינען דאָ ניט זיכער מיטן לעבן. אין אַ פּראַקטיקן, שנייאיקן פאַרטאָג זיינען מיר ווידער אַוועק צופוס קיין לידע און בגניבה זיך אַריינבאַקומען אין געטאָ.

דאָ האָב איך זיך געטראָפן מיט שמואלן און יאַנקל כ״ץ פון איוויע. 18 פּערזאָן האָבן געלעבט אין אַ צימערל פון דריטהאַלבן מעטער די לענג און די ברייט, פאַר מיר איז אָבער קיין פּלאַץ ניט געווען. שמואל האָט געבעטן דעם ראש פון לידער יודענראַט, שמידט, אַז ער זאָל געבן אַ פּלאַץ פאַר מיר מיט מיין קינד. שמידט האָט פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן שטעלן אַ חופּה, און דאַן וועל איך זיין אַ לעגאַלע איינוווינערין. אַנדערש דראָט טויטשטראָף, פאַר אַריינלאָזן אַ פרעמדן, נישט־רעגיסטרירטן, אין געטאָ.

שמואל, וועלכער האָט זיך געפּונען אויסערן געטאָ און זיך געטראָפן מיט קריסטן, האָט געהערט פון זיי, אַז אין גיכן וועט מען אַרויספירן אַלע יידן פון לידער געטאָ קיין אוישוויץ. ווייסנדיק, אַז אין לידער געטאָ דערוואַרט אונדז נאָר דער טויט, האָט מען אָנגעהויבן צו זוכן וועגן ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען, און מען האָט אָנגעהויבן זיך צו צעלויפן אין די וועלדער, צו די פּאַרטיזאַנער. שמואל האָט געקויפט אַ רעוואָלווער און איז אַרויס פון געטאָ אין די וועלדער. ער איז אָנגענומען געוואָרן אין רוסישן אָטריאַד „איסקראַ״, וואָס זיין טעטיקייט־ראַיאָן איז געווען צווישן די שטעט לידע און נאָוואָגרודעק. ער האָט תיכף געזוכט אַ וועג ווי אַזוי צו ברענגען נאָך יידן פון לידער געטאָ און אַרויסצופירן פון דאָרט מיך מיט מיין קינד. פיל פון די, וועלכע האָבן געלעבט מיט אונדז אין דעם צימער זיינען אין צווישן אויך אַוועק צו די פּאַרטיזאַנער (שעוואַכאָוויטש, זרח ארליוק, מיין שוואָגער יעקב כ״ץ א. אַנד). אַרויסגייענדיק פון געטאָ האָב איך מיטגענומען יקותיאל (קושע פאלזשידאק) אלבערשטיינס דריי קינדער: לאהקע, אברהם־מיישקע (איצט אין אַמעריקע) און זייער קליין ברודערל (אומגעקומען אין די פּאַרטיזאַנער).

דער קריסט, וואָס האָט אונדז אַרויסגעפירט פון געטאָ, האָט אונדז אַוועקגעפירט צו

זיך אין דאָרף. דאָס יונגוואַרג האָט זיך אַנגעשלאָסן אין אָטריאַד „איסקראַ", איך מיט מיין טאָכטער, מאַשעלע, זיינען געזעסן באַהאַלטן ביים קריסט אויפן בוידעם. בייטאָג האָב איך געמוזט אַוועקגיין אין וואַלד זיך אויסבאַהאַלטן. דער קריסט האָט מורא געהאַט מיך צו האַלטן, מאַשעלע איז געגאַנגען מיט די דאָרפס־קינדער פאַשען די בהמות. כדי צו דער־האַלטן דאָס לעבן, האָב איך געבעטלט אין די דערפער. ביינאַכט, פלעג איך ווידער קומען צום קריסט איבערשלאָפן אויפן בוידעם. אַזוי זיינען פאַרביי 9 חדשים. ביי אַן אַנדערן קריסט, אין שכנות, האָבן זיך אויסבאַהאַלטן: אברהם אַלבערשטיין (פולזשידאַק), זיין פרוי שרה און זייער טאָכטער ליבע. זיי האָבן דאָרט אויסגעבויט אַ „סכראָן" אונטערן שטרוי. שפּעטער, ווען זיי זיינען אַוועק זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַן אַנדערן פויער, האָבן זיי אונדז אָפּגעגעבן זייער „סכראָן".

מיט אונדז צוזאַמען האָט זיך אויסבאַהאַלטן משהקע קאַפּלאַן מיט זיין פרוי און אַ קליין, ניך־חדשימדיק קינד און ראובן אַרקין, בידע פון וואָראַנאָווע, היינט אין ישראל.

דער קריסט האָט זייער מורא געהאַט אונדז אויסצובאַהאַלטן. יעדע נאַכט פלעגט ער אונדז אויפוועקן פון שלאָף מיט געשרייען, אַז מיר זאָלן זיך צעלויפן... לאַנג האָבן מיר אַזוי ניט געקענט לעבן. מיר אַלע צוזאַמען האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין וועג זוכן אַ ניי באַהעלטעניש. ענדלעך האָבן מיר געפונען אַ „סכראָן", אַ גרוב אונטערן פּאָדלאָגע, אין אַ כוטאָר ביי באַרטושעוויטשן, נעבן יאַנושעווישציזנע. כאָטש מיר האָבן אים באַפרידיקט מיט אַ ברייטער האַנט, האָט ער אין אַ וואָך אַרום באַשלאָסן ניט האַלטן מער אַזוי פיל יידן.

איך, מיין קינד, און משהקע קאַפּלאַן מיט זיין פרוי און קינד, זיינען בלית־ברירה, אַרויס פונעם באַהעלטעניש. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר אין אַ גאָס־רעגן זיך אַרומגעשלייכט איבער די בלאָטיקע, פינצטערע וועלדער, פאַרצווייפלטע, נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן? בלאָנקענדיק, האָבן מיר געטראָפן אַ פאַמיליע פון פוילן; דער מאַן איז געווען אַן אינ־זשיניער. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט צום קריסט, וועלכער האָט אונדז ניט געוואָלט מער אַריינלאָזן. דער טויט האָט דאָ געלויערט אויף טריט און שריט. די פּאָליאַקן האָבן געכאַפּט בלאָנקענדיקע יידן אויף די וועגן און פאַרבאַהאַלטענע אין „מאַלינעס" און זיי דערמאָרדעט אָדער איבערגעגעבן צו די דייטשן.

אין וואַלד האָבן מיר באַגעגנט צוויי רוסישע פּאַרטיזאַנער פון „איסקראַ". איך האָב זיך ביי זיי נאָכגעפרעגט אויף מיין מאַן, מוליע שניידער. זיי האָבן אים גוט געקענט און צוגעזאָגט אונדז אַריבערפירן אין אָטריאַד. אין צוויי טעג אַרום זיינען זיי צוריקגעקומען נעמען אונדז, כלומרשט אין אָטריאַד. צוערשט האָבן זיי מיטגענומען ראובן אַרקין און דעם אינזשיניער, אַוועקגעפירט אין נאָענטן וואַלד, צוגעשטעלט דעם אינזשיניער צו אַ בוים און דערשאָסן. אַרקין האָט מצליח געווען צו אַנטלויפן אַ פאַרוווּנדעטער. מיר האָבן כלל ניט געוווּסט וועגן זייער גורל. די צוויי פּאַרטיזאַנער האָבן זיך אין צווישן צוריקגע־קערט און דערציילט, אַז אויפן וועג צום אָטריאַד האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשן און עס איז געקומען צו אַ שיסעריי, די צוויי יידן זיינען זיך צעלאָפן און זיי ווייסן ניט וווּהין. דעם אינזשיניערס קוזינקע איז געגאַנגען מיט זיי פרווון זוכן, האָבן זיי זי אויך דערמאָרדעט.

ניט ווייט, אין דערנעבנדיקן וואַלד איז געזעסן אַ גרופּע פון 29 יידן פון שטעטל וואַראַנאָווע און אומגעגנט. צו זיי איז געקומען צו לויפן דער פאַרוווּנדעטער אַרקין און זיי דערציילט וועגן זיין שרעקלעכער איבערלעבעניש, און אין וואָס פאַר אַ סכנה איך געפין זיך. שרה אַלבערשטיין איז געקומען מיך וואַרענען וועגן דער נאָענטער געפאַר. איך האָב נישט געגלייבט, אַז פאַרטיזאַנער זאָלן אַזוי האַנדלען. פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין קאָרן. די צוויי „פאַרטיזאַנער" האָבן זיך צוריקגעקערט און אונדז אויפגעזוכט. זיי זיינען געווען פאַראינטערעסירט, אַז עס זאָל ניט בלייבן קיין שפּור און עדות פון זייערע פאַרברעכנס. מיך האָבן זיי מערדערלעך געשלאָגן... איינער פון זיי איז אין צווישן אַוועק עסן און דער צווייטער איז געבליבן זיצן מיט דער ביקס געצילט גלייך אין מיר, וואַרטנ־דיק אויף זיין חבר. איך האָב גלייכגילטיק שוין געוואַרט אויפן טויט, וואָס וועט מיך אויסלייזן פון אַזאַ לעבן...

די 29 יידן, וועלכע זיינען געזעסן אין נאָענטן וואַלד און געוווּסט אין וואָס פאַר אַ סכנה איך געפין זיך, זיינען אַנגעפאַלן און געשאָסן אין דעם וואָס איז אַוועק עסן, דער צווייטער, וואָס האָט מיך געהיטן, דערהערנדיק די שיסעריי איז ער אַנטלאָפן. איך האָב אַפילו ניט באַוויזן צו כאַפּן מיין קינד. יעדער באַזונדער איז געלאָפן אַן אַן אַטעם, אפשר 10 קילאָמעטער. מאַשעלע איז נאָך פאַר מיר אָנגעקומען לויפנדיק, צו דעם פויער, ביי וועמען מיר זיינען פריער געווען באַהאַלטן. דאָרט האָב איך זי ערשט שפּעטער געטראָפן. ביי דעם פויער אין אַ סטויג היי האָבן זיך באַהאַלטן: איך און מיין קינד, אברהם אַלבער־שטיינס פאַמיליע: זיין פרוי שרה און זייער אַכצניאָריקע טאָכטער ליבע, משה גולניק און משהקע קאַפּלאַן מיט זיין פרוי.

אין מיטן דער נאַכט זיינען מיר פלוצלינג באַשאָסן געוואָרן. אַלע זיינען זיך צעלאָפן. אויפן בוידעם איז געבליבן בלויז משה גולניק און מיין מיידעלע מאַשקע. די פּאָליאַקן האָבן געזוכט געווער און על־פּי־נס זיי ניט אַנטדעקט. אַנטלויפנדיק אין קאָרן האָב איך דאָן פאַרלוירן מיין גאַנץ פאַרמעגן אין וואַליוטע. די אָנפאַלער זיינען געווען „ווייסע פּאָליאַקן".

אַ קריסטין, וועלכע איז געגאַנגען אין וואַלד האָט אַנטדעקט דאָס באַהעלטעניש פון די 29 יידן. זי האָט וועגן דעם געמאָלדן די דייטשן, וועלכע האָבן איינגעאָרדנט אַן אָב־לאַווע. דריי יידן זיינען אומגעקומען, די איבעריקע זיינען זיך צעלאָפן.

נאָך דער אויבנדערמאָנטער געשעעניש האָט דער קריסט אונדז געמאָלדן, אַז אין פאַרלויף פון צוויי טעג מוזן מיר אים פאַרלאָזן, אַנדערש וועט ער אונדז איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן. משהקע קאַפּלאַנס צוויי־יאָריק קינד האָט די קריסטין אַוועקגעפירט אין דער זשאַנדאַרמעריע אין לידע. די דייטשן האָבן רחמנות געקריגן אויף דעם שיינעם קינד און עס איבערגעפירט אין לידער שטאָטישן יתומים־הויז.

וואָס טוט מען? וואוהין גייט מען? איך האָב זיך דערמאָנט, אַז מוליע האָט מיר איינמאָל געזאָגט, אַז אויף דער צווייטער זייט ניעמאַן, נאָענט פון איוויע, לעבט אַ רוסי־שער, וועלכער וועט אונדז אַריבערפירן אין אָטריאַד „איסקראַ". נאָך צוויי נעכט בלאָנ־דזשען האָבן מיר אים אָפּגעפונען. ער אַליין האָט זיך אויסבאַהאַלטן פאַר די דייטשן און

„ווייסע פּאָליאַקן". ער האָט אונדז געראַטן זיך אויסבאַהאַלטן אין די נעכט אויף אַ קריסט־לעכן „צמענטאַזש" און בייטאָג אין די בלאָטעס. אויב ער וועט נאָר האָבן אַ מעגלעכקייט וועט ער אונדז אַריבערפירן אין אָטריאַד. זיין פרוי האָט מיר געגעבן אַ פּעלצל פאַרן קינד. פיר טעג זיינען מיר אַזוי געלעגן הונגעריקע און געפרוירענע.

אין טאָג פון דער קריסטלעכער „פּאַסכאַ" האָט ער אונדז געבראַכט בגדים, גענומען מיין קינד ביים האַנט און אַזוי אַדורכגעפירט. מיר זענען אויך איינציקווייז, איבערגעטאָענע, אַלס קריסטן, דורכגעגאַנגען די באַן־ליניע. נאָך דער באַן־ליניע איז שוין ניט געווען קיין סכנה, ווייל דער שטח דאָרט איז געווען באַהערשט דורך די פּאַרטיזאַנער. אין דאָרף קריוויטש, ביים ניעמאַן, ניט ווייט פונעם דאָרף מאָרין, זיינען מיר אָנגעקומען אין מוליעס אָטריאַד „איסקראַ". זיי האָבן אונדז אָבער ניט געוואָלט אויפנעמען אין אָטריאַד; זיי האָבן אונדז בלויז געגעבן ברויט און פלייש און מיר זיינען ווידער אַוועק אין וואַלד...

ניט ווייט איז געווען די באַזע פון יידישן אָטריאַד „אָרדזשאָניקידזע". דאָרטן זיינען געווען חאָנע „מיסטערס" צווײ זין. אָבער אויך דאָ האָט מען אונדז ניט דערלויבט צו זיין.

פלוצלינג איז אָנגעפאָרן אַ רייטער און געפרעגט ווער מיר זיינען? דאָס איז געווען זוסיע ביעלסקי. ער האָט אויסגעהערט אונדזערע אַלע שרעקלעכע איבערלעבענישן און געבעטן דעם קאָמאַנדיר פון „אָרדזשאָניקידזע", אַז ער זאָל אונדז האַלטן אַ פּאָר טעג און ניט לאָזן אונדז אויף הפקר אין וואַלד. זוסיע איז געווען פאַרטרעטער פון אָטריאַד־קאָ־מאַנדיר. אין צוויי טעג אַרום זיינען דורכגעפאָרן פון טוביה ביעלסקיס אָטריאַד פורן מיט עסנוואַרג. זוסיע האָט מיין קינד אַוועקגעזעצט אויף דער פור און איך, משהקע און חיה־לאהקע האָבן געמוזט צופוס נאָכגיין 6 טעג אין רעגן און אין בלאָטע.

טוביה ביעלסקיס פאַמיליע־אָטריאַד האָט זיך געפונען טיף אין נאַליבאָקער פושטשע, נעבן דער אָזיערע קראַמאַן. דער קאָמאַנדיר טוביה ביעלסקי האָט אונדז אויפגענומען ווי אַ פאָטער, געהייסן געבן מיין קינד מילך און ברויט און באַפוילן אַריינצונעמען אונדז אין ווינטער־לאַגער, ד. ה. אַ זיעמליאַנקע געבויט אין דער ערד. דער איוויער מוליער הירשל גאָלדשמיד האָט מיר געבראַכט אַ ביסל שטרוי. איך מיט מיין קינד האָבן זיך צוגעדעקט מיט אַ מאַנטל און געוואַרעמט איינע די צווייטע, ווייל אונדזערע זיעמליאַנקע איז נאָך ניט געווען אויסגעענדיקט.

איך האָב געאַרבעט אין קיך און פלעג אויפשטיין 2 אַזייגער ביינאַכט צו דער אַרבעט. דאָ בין איך שוין געווען גליקלעך, איך בין אַ פרייער מענטש, איך זע מענטשן, הימל און ערד. אין ביעלסקיס אָטריאַד בין איך געווען אַן ערך 16 חדשים.

נאָך דער באַפרייאונג האָבן מיר געפונען איוויע אַ חרובע, כמעט אָן יידן, די הייזער צענומען און צעראַבירט.

אין לידע האָב איך זיך געטראָפן מיט מוליע שניידער און נאָך לאַנגע וואַנדערונגען צוזאַמען געקומען קיין ישראל מיט דער שיף „חנה סנש" אין יאָר 1945.

אַברהם אַלבערשטיין (פולזשידאַק) האָט איבערגעלאָזט זיין גאַנץ פאַרמעגן ביי דעם קריסט אין אַ כוטאָר נעבן יאַנושעוויטשיזנע, וווּ ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן. דעם פויערס זון, וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיט די „ווייסע פּאָליאַקן", איז איינמאָל געקומען, ביינאַכט,

אַרויסגעפירט אים, זיין פרוי און טאָכטער אויפן הויף, געצווונגען זיי אויסצוגראָבן אַ גרוב און זיי דערשאָסן. צוזאַמען מיט זיי איז אויך דערמאָרדעט געוואָרן פישקע ריבאַק פון לידע, מיט זיין פאַמיליע. נאָך דעם זיינען זיי אַוועק צום פויער באַרטושעוויטש, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן די אַנדערע ייִדן, דערמאָרדעט די פאַמיליע און פאַרברענט זייער הויז.

די קליינע מאַשעלע, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַזוינע שוידערלעכע געפאַרן איז היינט אַ גליקלעכע פרוי און מאַמע. מיר באַמיען זיך צו פאַרגעסן די שרעקלעכע איבערלעבענישן און געפינען אונדזער טרייסט אין דעם פרייען און גליקלעכן לעבן אין דער אייגענער מדינה.

אלימלך (מלך) יאַנקעלעוויטש / ת״א

איבערגעלעבט די מלחמה אלס געפאנגענער „טאטאר" (קיידער) אין דייטשלאנד

אין דייטשישער געפאַנגענשאַפט

דער מלחמה־אויסברוך צווישן פוילן און דייטשלאַנד (דעם 1טן סעפטעמבער 1939), האָט מיך געטראָפן, זייענדיק אַ זעלנער אין דער פוילישער רעגולערער אַרמיי. איך האָב געדינט אין 9טן אַרטילעריע־פּאָלק, פערטע באַטעריע, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין שכנישן שטעטל מאָלאָדעטשנע. מיט אומגעדולד האָב איך שוין געוואַרט אויפן גליקלעכן מאָמענט פון באַפרייען זיך, וואָס איז אויסגעפאַלן אין חודש סעפטעמבער.

צופעליק בין איך געווען איינער פון די, וואָס זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן דעם 9טן אויגוסט קיין לידע אויף אַ קורס פון מאַגאַזינערן, אָבער אין אַ פּאָר טעג אַרום איז דער קורס איבערגעריסן געוואָרן. איך בין גלייך צוגעטיילט געוואָרן צום גענעראַל־שטאַב פון 19טן פּאָלק, פון גענעראַל סאָסנקאָווסקי. דעם זעלבן טאָג זיינען מיר אַרויסגעפאָרן אויסער דער שטאָט, אין אַ וואַלד, נעבן לידע. דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, 6 אַ זייגער פאַרטאָג, ווען לידע איז באָמבאַרדירט געוואָרן, זיינען מיר אַרויסגעפאָרן אויפן פראָנט אין דער ריכטונג פון מזרח־גאַליציע. אַזוי ווי מיר זיינען נאָר אָנגעקומען זיינען מיר באָמבאַרדירט געוואָרן דורך דייטשע עראָפּלאַנען. אַזוי זיינען מיר אָנגעקומען קיין לעמבערג. ס׳איז איבעריק צוצוגעבן, אַז די ידיעות, וואָס זיינען דערגאַנגען צו אונדזערע אויערן וועגן צוזאַמענברוך פון דער פוילישער אַרמיי, די כסדרדיקע באָמבאַרדירונגען פון די שטעט און קאָמוניקאַציע־ליניעס דורך דער דייטשער אַוויאַציע, האָבן צעשטערט דער קאַמפס־מאָראַל פון די זעלנער.

אָבער דאָך זיינען מיר אַריין אין קאַמף ביי דער שטאָט סאַנדאָוועץ־ווישניע. מיר האָבן גלייך געליטן שווערע פאַרלוסטן און אָנגעהויבן לויפן אַהין און צוריק. אַרום אונדז האָט אַלץ געברענט. אַזוי האָט אָנגעהאַלטן די אומאָרדענונג און פּאַניק ביז דעם 18טן סעפּטעמבער. 10 אַ זייגער אין דער פרי, שיסנדיק פון האַרמאַט, האָב איך פּלוצלינג דערהערט געשרייען: „האַלט, ניכט שיסן!" דאַן האָב איך געזען, אַז מיר זיינען אַרומגערינגלט. מען האָט אונדז באַלד גענומען און געבראַכט אין שכנישן שטעטל סאַנדאָוועץ־ווישניע (צווישן

פשעמישל און לעמבערג). דאָרטן האָבן איך געטראָפן צוויי איוויער: יוסף באַקשט (דאַנ־ציקס אַן איידעם) און פסח גומניץ (אַן איידעם פונעם סטאָליער שוואַרץ פון די גערטנער). מיר האָבן זיך זייער דערפרייט איינע מיט די אַנדערע. אין דער זעלבער מינוט האָבן מיר דערהערט געשרייען. מען האָט געבראַכט אַ גרופּע אַלטע יידן, שלאָגנדיק זיי אָן רחמנות. דאַן האָבן מיר גוט פאַרשטאַנען וואָס עס דערוואַרט אונדז. אין צווישן איז געוואָרן נאַכט און דער הונגער האָט אונדז גענומען דריקן. מיר זיינען געלעגן אויפן מאַרק־פּלאַץ, אונטערן פרייען הימל און פאַריאושטע געוואַרט, וואָס מען וועט מיט אונדז מאַכן.

איך גיב זיך אָן אַלס קיידער (טאַטאַר)

ענדלעך איז געוואָרן טאָג. 5 אַ זייגער פאַרטאָג האָט מען אונדז אַוועקגעטריבן הונגע־ריקע צוריק קיין פּשעמישל. דאָרט האָט מען אונדז גענומען פונאַנדערטיילן לויט דער נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט. איך האָב פאָרגעלייגט מיינע צוויי איוויער חברים, אַז מיר זאָלן זיך אָנגעבן אַלס קיידאַרים (טאַטאַרן). מיר האָבן שוין געוווּסט געגוי דעם גורל פון יידישן זעלנער ביי די דייטשן. ווי באַקאַנט, איז אין איוויע געווען אַ קיידאַרים (טאַטאַרן)־געסל. איך פלעג אָפט באַזוכן זייער מעטשעט און אַפילו געקענט זייערע תפילות. זיי, מיינע צוויי חברים, האָבן אָנגענומען מיין פאָרשלאָג און מיר האָבן זיך טאַקע אַזוי פאַררע־גיסטרירט. אַזוי זיינען אַריבער עטלעכע טעג. יום־כיפור, דעם 24סטן סעפּטעמבער 1939, האָט מען אונדז אַלעמען אַרויסגעפירט אויפן מאַרק־פּלאַץ און באַפרייט פון געפאַנ־גענשאַפט. מיר האָבן באַשלאָסן גלייך זיך אומקערן אַהיים.

אָפּגייענדיק עטלעכע קילאָמעטער פון פשעמישל האָבן אונדז אָנגעטראָפן דייטשע טרופּן און געצוווּנגען צו גיין מיט זיי. זיי האָבן אונדז געבראַכט קיין קראָקע. ס'איז אי־בעריק צו זאָגן ווי אַזוי מיר האָבן זיך געפילט נאָך דעם, ווי מיר זיינען שוין געווען זיכער, אַז אויף סוכות וועלן מיר שוין זיין צוזאַמען מיט אונדזערע משפחות אין איוויע. אין גע־פאַנגען־לאַגער ביי קראָקע, האָט מען אין ביוראָ אונדז ווידער אויסגעפרעגט וועגן אונדזער נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט. מיר האָבן ווידער זיך אָנגעגעבן אַלס טאַטאַרן. זיי האָבן געזאָגט, אַז אין לאַגער איז ניטאָ קיין באַזונדערער בלאָק פאַר טאַטאַרן און סוף־כל־סוף האָבן זיי אונדז געשיקט אינעם בלאָק פון די יידן. דאָרט זיינען מיר געווען 8 טעג. דער הונגער איז געווען זייער גרויס, מיר האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס. אין אַ געוויסן טאָג איז געקומען דער יידישער לייטער פון יידן־בלאָק און געפרעגט, צי די טאַטאַרן ווילן פאָרן אַהיים? מיר האָבן, פאַרשטענדלעך, מיט שמחה מסכים געווען צוריקצוקערן זיך אין אונדזערע היימען. דרך אגב, מיר, די דריי „טאַטאַרן", האָבן צווישן זיך גערעדט עברית, כדי ניט־יידן אין די שכנישע באַראַקן זאָלן אונדז ניט אידענטיפיצירן אַלס יידן.

דעם זעלבן טאָג האָט מען אונדז גלייך צוגעטיילט צו די ווייסרוסן, וועלכע האָבן געזאָלט פאָרן אַהיים. יעדער פון אונדז האָט געקראָגן אַ האַלב לעבל ברויט מיט אַ שטיקל קעז. ערשט שפּעטער, אין וועג, האָבן מיר דערזען, אַז מען פירט אונדז קיין דייטשלאַנד. מען האָט אונדז געבראַכט אין סטאַלאַג A־17 נעבן מאַגדעבורג. דער הונגער אין סטאַלאַג A־17 איז געווען אַ שרעקלעכער און די כוחות האָבן אָנגעהויבן אויסגיין. איך בין געלעגן

אויף דער נאַרע און פון שוואַכקייט שוין ניט געקענט אַפילו ריידן. ליגנדיק האָב איך געהערט אַ מעלדונג: אַז ווער עס וויל קען זיך פאַרשרייבן אויף אַרבעט. מיר זיינען גלייך אַוועק און זיך פאַרשריבן, מיט דער האָפענונג, אַז דאָרט וועלן מיר כאָטש ניט הונגערן. צומאָרגנס אין דער פרי האָט מען אונדז בעת אַן אַפּעל געגומען צעטיילן אין גרופּעס לויט דעם אלף־בית. דאָ איז מיך באַפאַלן אַ שרעק צוליב דעם, וואָס מען האָט מיך פונאַנדערגעטיילט מיט מיינע צוויי איוויער חברים. פאַר מיר איז עס געווען אַ באַזונדערער פאַרלוסט, ווייל זיי זיינען געווען עלטערע און מער זעלבשטענדיקע פון מיר. פון דעמאָלט אָן האָב איך מער ניט געהערט פון זיי. זיי זיינען, ווייזט אויס, דערמאָרדעט געוואָרן.

אַ פראַצענט־מייסטער אין אַ דייטשישער צוקער־פאַבריק

מען האָט מיך אַוועקגעשיקט אין אַ צוקער־פאַבריק, ניט ווייט פון דער שטאָט קייטן (80 קילאָמעטער פון בערלין). מיר זיינען דאָרט געווען פיר הונדערט קריגס־געפאַנגענע: פּאָליאַקן, אוקראַינער, ווייסרוסן און איך, דער איינציקער „טאַטאַר" צווישן זיי. יעדער איז צוגעטיילט געוואָרן צו אַן אַרבעט: ביי די מאַשינען אויפן הויף, אין צוקער־מאַגאַזין אד"גל. מיך האָט מען באַשטימט אַלס פראָצענט־מייסטער (אָפּרעכענונג מיט די פויערים וועגן דער ריינער וואָג פון די צוקער־בוריקעס). יעדער איינער פון די געפאַנגענע האָט אָנגעהויבן זיך פאַרבינדן מיט זיין פאַמיליע. דאָ איז אויפגעשווימען פאַר מיר אַ נײַ פּראָבלעם: ווי אַזוי קען איך זיך פאַרבינדן מיט מיין היים? ווי אַזוי קען איך זיי שרייבן, אַז איך בין דאָ אַ „טאַטאַר", כדי זיי זאָלן וויסן ניט שרייבן צו מיר אין יידיש. איך האָב זיך אָנגענומען מיט מוט און געשריבן צו זיי אַ בריוו אין דער פּוילישער שפּראַך, ווו איך האָב זיי מיטגעטיילט, אַז איך בין דער איינציקער „טאַטאַר" צווישן 400 געפאַנגענע, וואָס אַרבעטן אין דער פאַבריק און געבעטן זיי שרייבן צו מיר אין דער זעלבער שפּראַך.

דעם ערשטן יאַנואַר 1940, האָב איך באַקומען אַ בריוו פון שטוב אין דער פּוילישער שפּראַך. זיי האָבן, ווייזט אויס, גוט פאַרשטאַנען מיין בריוו. דאָס איז געווען פאַר מיר אַ מאָמענט פון פרייד און גליק, וואָס לאָזט זיך ניט שילדערן. אונדזער קאָרעספּאָנדענץ האָט אָנגעהאַלטן ביזן קריגס־אויסברוך צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד (דעם 22סטן יוני 1941). אין טאָג פון קריגס־אויסברוך האָב איך נאָך באַקומען אַ בריוו פון מיין ברודער לייזער, מיט צוגעשריבענע גרוסן פונעם טאַטן, מאַמען און שוועסטער. דאָס איז געווען דער לעצטער געזעגענונגס־קוש צו מיר אויף אייביק.

די פאַרצויגענע שווערע מלחמה מיט רוסלאַנד האָט געצוווּנגען די דייטשן אַרויסצוציען זייערע פאָלקס־גענאָסן פון דער פאַבריק און זיי שיקן אויף די פראָנטן און אין הינטערלאַנד. דאָס, וואָס די פריערדיקע מייסטערס פון דער פאַבריק (אַלע דייטשן), וועלכע האָבן מיך גוט געקענט און געוווּסט דעם נאָמען פון מיין געבורט־שטאָט, געפינען זיך דאָרטן (איינציקע פון זיי אַפילו אין איוויע), איז, פאַרשטענדלעך, פאַר מיר געווען אַן ערנסטע געפאַר. איך האָב זיך געשראָקן, אַז פּלוצים וועט מען זיך אָנהייבן פאַראינטערעסירן מיט מיין משפחה. שוין צוליב דעם אַליין, וואָס איך האָב פאַרנומען אַ פאַראַנט־

וואָרטלעכן פּאָסטן אין דער פאַבריק און געווען באַליבט און אָנגענומען ביי אַלעמען. אַחוץ דעם האָב איך זיינערצייט אָנגעגעבן מיין ריכטיקן פאַמיליע־נאָמען יאַנקעלעוויטש (בלויז דעם נאָמען האָב איך געענדערט אויף מעלאַך), מיינענדיק, אַז מען וועט אונדז אין קורצן אָפּשיקן אין דער סאָוויעטישער זאָנע, אַזוי ווי מען האָט עס געהאַט געטאָן בעת די פריינדלעכע באַציאונגען צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד פאַרן מלחמה־אויסברוך, מיט פיל געפאַנגענע פון דער סאָוויעטישער באַזעצונגס־זאָנע. שפּעטער האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ אויסגעשפּראָכענער יידישער פאַמיליע־נאָמען ווי יאַנקעלעוויטש, איז אַ גרויסער דיסאָנאַנס פאַר אַ טאַטאַר, אָבער איך האָב זיך שוין פאַר קיין פאַל ניט געקענט צוריקציען. מיין נס איז געווען, וואָס דער רוב קריגס־געפאַנגענע זיינען געווען פון די פוילישע און אוקראַינישע געביטן, וואָס האָבן ניט געזען אין זייער לעבן קיין טאַטאַרן און די פאַמיליע יאַנקעלעוויטש איז ניט געווען פאַרשפּרייט צווישן די פוילישע יידן. דער אמת איז אַז אַ טייל פון זיי האָבן יאָ חושד געווען, אַז איך בין אַ ייד, אָבער היות ווי איך האָב זיך כסדר באַמיט אָנצוהאַלטן מיט זיי די בעסטע באַציאונגען און געהאַט די מעגלעכקייט אַלס פּראָצענט־מייסטער, וועלכער פלעגט באַקומען פון די דייטשע פויערים בעתן ברענגען זייערע צוקער־בוריקעס אין דער פאַבריק, שפּייז, ציגאַרעטן און אַנדערע מתנות, וואָס איך פלעג צעטיילן לויט דער ריי פאַר די קריגס־געפאַנגענע, האָב איך זיך געשאַפן אַנערקענונג ביי זיי. אַחוץ דעם, די שווערע אַרבעט, 12 שעה אַ טאָג און די שוואַכע פאַרפלעגונג (500 גראַם ברויט) האָט די געפאַנגענע דערדריקט און געשאַפן אַ חברישע סאָלידאַריטעט. אַלס טאַטאַר פון ווילנער געגנט האָב איך אָנגעגעבן אַלס מיין שפּראַך — ווייסרוסיש. אין דער ערשטער צייט האָב איך, פאַרשטייט זיך, ניט גערעדט קיין דייטש (ווי קומט צו אַ טאַטאַר דייטש ?). מיין פּאָסטן האָט אָבער געפאָדערט צו דערערדן זיך מיט די דייטשע פויערים און פאַרשרייבן עס אויף דייטש. כדי ניט אַרויסצורופן קיין חשד, האָב איך געקויפט אַ פויליש־דייטשן ווערטערבוך און דעמאָנסטראַטיוו, ביי דער אַרבעט, ביים עסן אד״גל געלערנט די דייטשע שפּראַך. דער פאַבריקס־דירעקטאָר האָט שפּעטער באַוווּנדערט ווי דער פּעאיקער „טאַטאַר" האָט זיך אַזוי שנעל אויסגעלערנט די דייטשע שפּראַך...

צוויי מאָל בין איך אין לאַגער געווען אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר אויסגעגעבן צו ווערן אַלס ייד

איין מאָל האָט מיך געטראָפן דער לאַגער־קאָמענדאַנט, אַן עלטערער דייטש אַ סאָל־דאַט נאָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז געווען זייער אויפגערעגט, ער האָט געזאָגט צו מיר:

— ווייסט, דער אַנטאָן (אַ פוילישער קריגס־געפאַנגענער), האָט מיר געזאָגט, אַז דו ביסט אַ יודע.

איך האָב אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש און אויסגעשריגן:

— דאָס איז אַ טיפע באַליידיקונג פאַר מיר, דאָס איז אַ געמיינער שקר...

ער האָט מיך באַרואיקט, אַז ער אַליין גלייבט ניט אין דעם, דאָך האָט ער זיך געווענ־

דעט צום דירעקטאָר פון דער צוקער־פאַבריק, ווערנער וואָרן, און געבעטן מיך אַריבער־צופירן אין אַן אַנדער פאַבריק.

מיטן אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו ענדערן אונדזער סטאַטוס פון קריגס־געפאַנגענע אויף צוואַנגס־אַרבעטער: מען האָט צווישן אונדז פונאַנדערגעטיילט פראַגע־בויגנס מיט אַ דעקלאַראַציע, אַז מיר זיינען מסכים צו בלייבן אין דייטשלאַנד אַלס צוואַנגס־אַרבעטער ביז מען וועט אונדז באַפרייען. היות איך האָב אַלע מאָל זיך געדאַרפט באַרעכטיקן אַלס פוילישער פאַטריאָט, האָב איך געפירט אַ פראָפאַגאַנדע צווישן די געפאַנגענע, אַז מיר זאָלן ניט אונטערשרייבן די דעקלאַראַציע. אַלס שטראָף האָט מען מיך אַריבערגעפירט אין אַן אַנדערער צוקער־פאַבריק, אין דער שטאָט קאַלבע. צום אומגליק האָב איך דאָרט באַגעגנט אַ שייגעץ פון דאָרף דונאַי נעבן איוויע. ער האָט מיך באַלד דערקענט אַלס איוויער ייד. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו שווייגן, אָבער איך האָב שוין געלעבט אין טויט־שרעק. עס האָט געטראָפן אַ נס: דער דירעקטאָר פון דער צוקער־פאַבריק פון וואָלפן־אַנהאַלט (נעבן קייטן) האָט מיך אַרויסגעפאָדערט צוריק צו זיך.

נאָך אַ געפאַר פאַר מיר איז געווען מיין יידישער אויסזען. עס איז מיר געוואָרן לייכ־טער, ווען עס זיינען אין לאַגער אָנגעקומען טונקל־הויטיקע פראַנצויזישע און איטאַליע־נישע צוואַנגס־אַרבעטער. כדאי צוצוגעבן, אַז די דייטשן אַליין אין דייטשלאַנד האָבן זיך כלל ניט אינטערעסירט מיט יידן, ביז אַ פּאָליאַק, אַן אוקראַינער אָדער אַ ווייסרוס האָט ניט געמסרט. איך האָב זיך טאַקע זייער געשראָקן פאַר זיי...

אַזוי גייט אַ טאָג נאָך אַ טאָג פול מיט שרעק און האַרץ־ציטערניש. בלויז אין די נעכט פלעג איך ליגן אויף מיין האַרטן געלעגער און זען פאַר זיך די היים און די שטוביקע, דאַן פלעג איך זיך גוט אויסוויינען אין שטרויזאַק אַריין... ניט איין מאָל האָב איך באַשלאָסן אויפצוהערן די געפערלעכע שפּיל פון מאַסקירן זיך און געוואָלט גיין זיך מודה זיין, אַז איך בין אַ ייד. אָבער איך האָב עס ניט געטאָן. איך האָב ניט פאַרלוירן די האָפענונג, אַז אין גיכן וועט זיך ענדיקן די מלחמה מיט דייטשלאַנדס מפלה און איך וועל נאָך דערלעבן טרעפן וועמען ס'איז פון אונדזעריקע.

איך פאָר אויף אורלויב

דעם 15טן פעברואַר 1942 איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע פוילישע געפאַנגענע באַקו־מען אַ סטאַטוס פון ציווילע אַרבעטער. אַלס ציווילער וועט מען אויך קענען קריגן אורלויב צו פאָרן זיך זען מיט די פאַמיליעס... דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פרייד אין לאַגער. ווינטער 1941/42, נאָכן באַזעצן דורך דער דייטשער אַרמיי גרויסע שטחים פון סאָוויעט־רוסלאַנד, זיינען אָנגעקומען אין דאָרף וואָלפענאַנהאַלט אַן קייטען (דאָס דאָרף, וווּ עס האָט זיך געפונען די צוקער־פאַבריק) פיל מענטשן פון די פאַרנומענע געביטן אויף צוואַנגס־אַרבעט. מיט פאַרביסענע ליפּן און ווייטיק אין האַרץ האָב איך געדאַרפט זיך צוהערן צו די גרויל־דערציילונגען וועגן דער שחיטה פון די יידן אין פוילן. איך האָב זיך געדאַרפט

היטן ניט אַרויסכאַפּן זיך מיט קיין וואָרט און ניט רעאַגירן אויף די באַרימערייען פון די אָנגעקומענע מערדערס וועגן זייער אָנטייל אין די שחיטות.

ביי מיר האָט די ידיעה אַרויסגערופן פיל זאָרג און שרעק. וווּ איז מיין היים? צו וועמען קען איך פאָרן? איך טאָר זיך דאָך ניט באַוויזן אין איוויע, אויב אפילו זי איז נאָך ניט „יודענריין"! וווּ וועל איך זיין דעם אורלויב־חודש? בלייבן ווידער אין דער פאַבריק וואָלט באַדייט זיך אַליין אַרויסגעבן. ווער איז דאָס מוותר אויף אַן אורלויב, זיך צו טרעפן מיט דער פאַמיליע?... אָבער מיינע צוויי חברים צום צימער, אוקראַינער, האָבן אָנגעהויבן דריקן אויף מיר, אַז מיר זאָלן צוזאַמען גיין בעטן אורלויב. ניט וועלנדיק אַרויסרופן קיין פאַרדאַכט, האָב איך מיט אַ צעבראָכן האַרץ געבעטן אורלויב. דער די־רעקטאָר האָט באַלד מסכים געווען. דעם 13טן אויגוסט 1942 בין איך בלית ברירה אַרויס־געפאָרן אויף אורלויב. דאַן האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן אַ פּיינלעכע וואַנדערונג פון שטאָט צו שטאָט, בערלין, וואַרשע, מאַלקין, און פון דאָרט מיט אַ קוילן־צוג אָנגעקומען קיין לידע.

איך בין געפאָרן איבער קברים. איך האָב געזען מיינע ברידער אין זייער פּיין, אַזוי אין גראָדנע, וואָלקאָוויסק, באַראַנאָוויטש. אין לידע בין איך אויפן וואָקזאַל פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דער געשטאַפּאָ, וועלכע האָט באַטראַכט זייער חשדפול מיין יידישן אויסזען. געראַטעוועט האָט מיך דער פאַרחתמעטער בריוו פונעם פאַבריקס־דירעקטאָר. ערשט נאָכן אָפּלאָזן מיך, האָב איך פאַרשטאַנען אין וואָס פאַר אַ געפאַר איך בין געווען. ווען זיי באַ־שליסן בלויז אָנצופרעגן אינעם שכנישן איוויע, ווער איז דער טאַטאַר — יאַנקעלעוויטש מעלאַך! איבערגענעכטיקט אויפן וואָקזאַל, בין איך פאַרטאָג אַוועקגעלאָפן אויפן מאַרק־פּלאַץ. דאָרט האָב איך געטראָפן אַן איוויער קידער, קובע. ער האָט מיך באַלד דערקענט און געראָטן, אַז איך זאָל ניט פאָרן קיין איוויע, ווייל מיין פאַמיליע איז שוין אומגעבראַכט געוואָרן...

אין דעם מאָמענט האָב איך זיך אין גאַנצן איינגעבראָכן, איך בין געפאַלן אויף זיין וואָגן און געחלשט. ער האָט מיר געגעבן טרינקען אַ ביסל וואַסער און געראָטן מיר צו אַנטלויפן. איך בין געלאָפן צום לידער געטאָ, געזען ווי מען פירט די יידן צו דער אַרבעט. כ'האָב געטראָפן עטלעכע לידער באַקאַנטע נאָך פון פאַר דער מלחמה, גערעדט מיט זיי און געזען זיי אין זייער פּיין, אָבער לאַנג האָב איך זיך ניט געטאָרט דאָרט אויפהאַלטן... טראָץ אַלע סכנות האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן ביז דער סטאַנציע גאַוויע, אין דער האָפע־נונג צו טרעפן דאָרט איוויער יידן. ווען די באַן איז אַדורכגעפאָרן פאַרביי גאַוויע, האָב איך געזען דורכן פענצטער יידן אַרבעטן: באָרוועסע, אויסגעמאָגערטע, מיט שוואַרצע פּנימער, מיין האַרץ איז פאַרגליווערט געוואָרן און עס האָט מיר אָפּגענומען דאָס לשון.

אויך אין ווילנע האָב איך געהאַט אַ שווערע איבערלעבונג. פאַרן אָנקומען קיין ווילנע האָב איך באַקענט אין צוג אַ פּוילישע פרוי, וועמענס מאַן איז אויך געווען אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. איך האָב איר דערציילט, אַז איך בין אין דייטשער געפאַנגענ־שאַפט און פאָר זיך טרעפן מיט מיין פאַמיליע אין איוויע און אַז איך האָב ניט וווּ איבער־צונעכטיקן. זי האָט מיך איינגעלאַדן צו זיך אין הויז. צומאָרגנס אין דער פרי האָט זי מיך געבעטן צוצוגיין מיט איר אין דער ווילנער געשטאַפּאָ, אַלס דאָלמעטשער, ווייל זי האָט

דאָרט עפּעס צו דערליידיקן און זי קען נישט די דייטשע שפּראַך. איך האָב איר צוגעזאָגט עס צו טאָן, אָבער כ׳האָב איר געראַטן פריער אַרויסצונעמען דאָס ברויט וואָס מען גיט אויף די שפּייזקאַרטן. ווי נאָר זי איז אַרויס פון שטוב, בין איך אַנטלאָפן צום וואָקזאַל. איך בין זיכער, אַז זי האָט געפּלאַנט מיך אַרויסצוגעבן דער געשטאַפּאָ, אַלס ייד.

אָט אַזוי האָב איך אַרומגעוואַנדערט פיר וואָכן איבער פּוילן, הונגעריק, פאַרביטערט, אין כסדרדיקער שרעק. דעם 13טן סעפּטעמבער 1942 האָב איך זיך צוריקגעקערט אין דער פאַבריק און ווידער אַריין אינעם הו־הא פון דער אַרבעט.

אין דעם קומענדיקן יאָר האָב איך ווידער געמוזט פאָרן צוזאַמען מיט די קריסטן „אַהיים" קיין פּוילן אויף אורלויב. דאָס מאָל בין איך געווען עדות פון דער ליקווידאַציע פון וואַרשעווער געטאָ. איך האָב געזען ווי דאָס געטאָ איז געשטאַנען אין פלאַמען און געגוססט. איך בין אַנטלאָפן ווייטער: קיין ביאַליסטאָק, גראָדנע ווילנע און ווידער לידע — די היימישע געגנט. אָבער דאָס מאָל האָב איך שוין מער ניט געזען קיין יידן אַזוי איז ווידער אַריבער מיין „אורלויב". אין מיטן אויגוסט 1943 בין איך צוריקגעקומען אין דער צוקער־פאַבריק.

די באַפרייאונג

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע פריידיקע עפּאָכע, די דייטשן האָבן אָנגעהויבן קריגן קלעפּ אויף אַלע פראָנטן און מיין האָפענונג איבערצולעבן די מלחמה איז געוואָרן רעאַלער. אַזוי איז געלאָפן די צייט ביז 1944. מיר האָבן געזען, אַז עס נעמט אַ סוף, די שטימונג איז געווען אַ געהויבענע, מען האָט אָנגעהויבן באָמבאַרדירן טאָג און נאַכט און פיל פאַבריקן זיינען פאַרברענט געוואָרן. טאָג־טעגלעך זיינען געווען פיל טויטע פון די באָמבאַרדירונגען.

אַזאַ מצב האָט אָנגעהאַלטן ביז דעם 12טן אַפּריל 1945. 10 אַזייגער אין דער פרי זיינען אָנגעקומען די ערשטע אַמעריקאַנער טאַנקען. אין לאַגער איז געוואָרן אַ גרויסע פרייד, מען האָט זיך געקושט, געהאַלדזט און געטאַנצט. מיר זיינען ווידער פרייע מענטשן! איך בין גלייך אַוועק צום דירעקטאָר און אים דערציילט, אַז איך, דער „שוואַרצער" (אַזוי האָבן די דייטשן מיך גערופן) מעלאַך, בין ניט קיין טאַטאַר, נאָר אַ פאַרשאָלטענער שמוציקער יודע, און איך בין עס געווען דער גאַנצער פירער פון אייער דייטשער צוקער־פאַבריק. איך בין ווידער אַ פרייער מענטש! איך דאַרף שוין ניט מער טראָגן קיין מאַסקע. אָבער די פרייד איז ביי מיר געווען, פּונקט ווי ביי אַלע יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט די מלחמה — געמישט מיט געפילן פון פּיין און טיפן טרויער — וואוהין וועל איך גיין? ווער איז מיר געבליבן אויף דער וועלט? ערשט איצט האָב איך געהאַט צייט צו מאַכן דעם שוידערלעכן בילאַנס פון מיין משפחה און מיין פאָלק.

אַזוי זיינען אַריבער אייניקע טעג, מען האָט זיך צוגעוווינט צום געדאַנק, אַז מען איז אַ פרייער מענטש. איך האָב זיך באַגעגנט מיט יידישע סאָלדאַטן פון דער אַמעריקאַנער אַרמיי; זיי האָבן מיר דערציילט, אַז די באַפרייטע יידן קאָנצענטרירן זיך אין פראַנקפורט. איך האָב זיך גלייך געלאָזט אין וועג. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה. עס האָט זיך

געשאַפֿן אַ לאַגער אין זאַלצהיים מיט אַ ציוניסטישן ועד, איך בין געווען איינער פון זיי. דאָרט האָבן מיר אָנגעהויבן צונויפזאַמלען די יידן און שיקן זיי קיין ארץ־ישראל, מיר האָבן אויך געשאַפֿן אַ קיבוץ און אויפגעקליבן די יידישע קינדער, וואָס זיינען איבערגע־בליבן אין די לאַגערן. איך בין געוואָרן זייער „טאַטע" (אַזוי האָבן זיי מיך גערופֿן).

שוין אין דעצעמבער 1945 בין איך געווען פון די ערשטע, וואָס זיינען אַרויסגעפֿאָרן אומלעגאַל מיט דעם העפלה־וועג קיין ארץישראל. די נסיעה איז געווען פאַרבונדן מיט געפֿאַרן. נאָך וויניקע חדשים פון וואַנדערן איבער האָלאַנד, בעלגיע און פראַנקרייך זיינען מיר מיט דער שיף „תל־חי" אָנגעקומען אין לאַנד אונטער דער באַוואַכונג פון צוויי ענג־לישע קריגס־שיפֿן.

זעקס יאָר — פון 18טן סעפּטעמבער 1939 ביזן 12טן אַפּריל 1945 — האָב איך גע־קעמפט פאַרן שטיקעלע לעבן אין כסדרדיקע געפֿאַרן, אין האַרץ פון פאַרשאָלטענעם דייטשלאַנד, אין האַלדז פון לייב, האָב איך געהאַלטן אין משכון מיין לעבן אַלס טאַטאַר. היינט־צו־טאָג, ווען איך טראַכט וועגן אַלץ, וואָס איך בין אַדורך במשך די זעקס פינצטערע יאָר צווישן לעבן און טויט, ווילט זיך מיר אַליין ניט גלייבן, אַז דאָס איז געווען מעגלעך. די פרייד פון דערלעבן דאָס אַנטשטיין פון אונדזער אייגענער מדינה, איז אָבער פאַר־שטערט געוואָרן פון דעם שוידערלעכן פאַרלוסט פון אונדזערע טייערע און בעסטע, פון אונדזער אָפּגעווישטן פון דער אויבערפלאַך געבורט־שטעטל, פון די מיליאָנען, וואָס האָבן ניט זוכה געווען צו זיין היינט מיט אונדז.

חנן לעווקאָוויטש / רמת־גן

דער שותפותדיקער גורל פון די טראבער און איוויער יידן

טראב, אַ קליין שטעטעלע צווישן איוויע און וואָלאָזשין, 150—170 משפחות מיט היימען, הייזער, גערטנער און פעלדער. קליינע און גרויסע משפחות: זיידעס, באָבעס, טאַטעס, מאַמעס און קינדער. אַ האַלב שטעטל איז אָפּגעברענט געוואָרן פון די באָמבעס און שלאַכטן. די דייטשישע בעסטיע האָט מיט זיך געבראַכט איר מערדערישן רעזשים און מיר האָבן זי ווי עס איז אויפגעשטיקט אין דעם ביסל איבערגעבליבענע הייזער. די דריי מאָנאַטן ביזן אַריבערפאָרן קיין איוויע, האָבן זיך געצויגן ווי דריי יאָר. פּלוצלינג איז געקומען דער באַפעל מען זאָל איינפּאַקן די פּעקלעך, ווייל מען טרייבט אונדז אַרויס קיין איוויע. אַלע אינטערווענצן האָבן גאָרניט געהאָלפן. מען האָט אונדז געגעבן בלויז אַ האַלבן טאָג אויף צו עוואַקויִרן זיך און דער באַפעל האָט געמוזט ווערן אויסגעפירט.

דאָס איז געווען איינער פון די טריבע אָסיען־טעג אָנהויב נאָוועמבער, 1941. די גויים, אונדזערע שכנים פון דורות, האָבן זיך געפרייט און זיך געטיילט מיט גרויסע „געווינסן": הייזער, מעבל און יידיש האָב און גוטס, וועלכע וועלן אַריינפאַלן צו זיין אָן מי און אַרבעט, ווי מן פון הימל. קיינער האָט ניט מיטגעפילט אונדזער גרויסן צער און טיפן ווייטיק, בלויז די טריבע בלייערנע הימלען האָבן אויף אונדז געקוקט מיט אומעט, אָנפילנדיק זיך מיט וואָלקנס, ווי אויגן פילן זיך אָן מיט טרערן, און אָט פילט אַ וואָלקן זיך אָן, גיסט מיט טרערן, וויינט... אַ ווייטער דונער גיט אַ טיפן קרעכץ און באַלד ווידער אַ בליץ... דאָס זיינען געווען אונדזערע באַגלייטער, די גאַנצע 28 קילאָמעטער וואָס האָבן אָפּגעטיילט טראַב פון איוויע.

דער אָסיענדיקער קאַלטער, פייכטער ווינט האָט אונדז געבלאָזן אין פּנים, די ביימער פון ביידע זייטן וועג האָבן זיך פאַרנייגט פאַר אונדז, ווי זיי וואָלטן אונדז געזעגנט, אַראָפּבייגנדיק די פייכטע בלעטער. האָבן זיי געוווּסט, אַז דאָס איז אונדזער לעצטער וועג ?... די הערצער און מוחות זיינען געווען איבערפולט מיט טרויעריקע געדאַנקען: וואָס דער וואַרט אונדז אין איוויע ? ווו וועט מען אונדז אַריינפּאַקן, אַריינשטופּן ? איז דאָס אַ וועג צום לעבן אָדער חס ושלום צום אומקום ?... מיר האָבן געוווּסט אַז איוויער יידן האָבן דאָך זייערע אייגענע צרות, אייגענע פּראָבלעמען און אייגענע שוואַרצע וואָלקנס. דער וועג איז אַ פיינלעכער און די שטימונגען, ווי פון מענטשן, וואָס גייען צו דער אייגענער לוויה...

טראָץ דעם קאַלטן וועטער, האָט זיך דער שוויס געגאָסן איבערן קערפּער און זיך צוזאַ־מענגעמישט מיט די בלוט־ווונדן אָפּגעריבענע פון די שווערע פּעקלעך אויף די פּלייצעס.

ענדלעך האָט מען דערזען די איוויער בלעכענע דעכער, הייזער, גאַסן און ייִדן. מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. מיר האָבן געוווּסט, אַז אונדזער גורל צום גוטן און צום שלעכטן איז פון איצט געבונדן מיט די איוויער ייִדן — ביזן היינטיקן טאָג איז מיר געבליבן איינגעקריצט אין זכרון יענע האַרציקע באַגעגעניש מיט ברידער צו פּײַן און שווידערלעכע טעג פון אומקום...

איוויער ייִדן האָבן אונדז אויפגענומען ברידערלעך; מען האָט ניט גערעדט... עס איז געווען אַ שטומע באַגעגעניש, ווײַל ווערטער וואָלטן ניט געקענט אַרויסזאָגן און אויס־דריקן אַזוי פיל ווי דאָס פיל־זאָגנדיקע שווייגן, בלויז די אומעטיקע אויגן און פּנימער האָבן אַרויסגעגעבן אַלץ, וואָס איז געווען אויף די הערצער... מיר, טראָבער ייִדן, האָבן דערפילט אַ נחמה. מיר האָבן געזען, אַז מיר זײַנען ניט עלנט און איינזאַם. די איוויער משפּחות האָבן אונדז אַריינגענומען אין זייערע אייגענע הייזער; זיך געטיילט מיט די צימערן, טישן, בעטן און בענקלעך און ניט זעלטן אויך מיטן ביסן ברויט.

מיר האָבן דערפילט אַ ברידערלעכע וואַרעמקייט און אונדזער האָפענונג אויף בעסערע טעג, איז געוואָרן שטאַרקער.

— אונדזער משפּחה — פינף פּערזאָן — איז אַריין וווינען צו דער משפּחה פון שמואל לייזער שמוקלער („פאַנטאַזיע"). אַ שטוב פון דריי צימערן און די דריי צימערן זענען צעטיילט געוואָרן גלייך אויף גלייך צווישן דריי משפּחות. דער ווינטער איז אָנגע־קומען און מיט אים די שנייען און קעלטן! איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן ווי שמואל־לייזער האָט געזאָגט צו אונדז: „זאָרגט ניט, עס איז דאָ אַ ביסל האָלץ, און וויפל ס'איז דאָ, וועט זיין פאַר אַלעמען". דער פּריפּעטשיק איז באַלד געוואָרן איינגעהייצט און מען האָט דערפילט די וואַרעמע פלאַמען אויפן פּנים און די וואַרעמע ברידערשאַפט אין האַרצן, די טראָבער יוגנט האָט זיך גיך באַפריינדעט מיט די איוויער.

עס איז אין יענע שווערע טעג ניט געווען קיין אונטערשיד צווישן פּאַרטייען, רייכע, אָרעמע, באַלעבאַטים, לערנער און פּשוטע ייִדן. איין גורל האָט אונדז געטראָפן און איין האָפענונג איבערצולעבן דעם דייטשישן טויט־רעזשים און דערלעבן די נקמה פון דעם מערדער־פאָלק. איך האָב ערשט דאַן דערקענט איוויע און אירע ליב־האַרציקע ייִדן. מענטשן דערקענט מען גוט בלויז אין אַ שלעכטער צייט.

די מענטשן זיינען שוין ניטאָ, אָבער דער זכרון פון איוויער הכנסת־אורחים איז געבליבן איינגעקריצט ביזן היינטיקן טאָג אין די הערצער און מוחות פון די ווייניקע, וואָס האָבן איבערגעלעבט די מלחמה.

איין גורל האָט געטראָפן: טראָב, ליפּנישאָק, באַקשט, באַריסעווקע און איוויע, זיי האָבן זיך געפּייניקט צוזאַמען אין איוויער געטאָ און צוזאַמען האָבן זיי געפונען זייער לעצטע רו אין די גריבער פון סטאַנעוויטש און אין די טאָרף־זומפּן פון ווייטן באַריסאָוו...

שמואל געלער / רמת־גן

איוויע נאָך דער באַפרייאונג

יולי 1944. ווידער זיינען מיר אין איוויע. דאַכט זיך די זעלבע גאַסן, די זעלבע גוט באַקאַנטע הייזער, דאָך וויעט אַ פרעמדקייט פון יעדן ווינקל. פון די יידישע הייזער קוקן אַרויס פרעמדע, גויאישע פנימער. מען קוקט אויף אונדז ווי אויף געקומענע פון יענער וועלט.

אַ גרויסע טייל יידישע הייזער אין ווילנער גאַס, בערנאַרדינער און מאַרק זיינען פאַר־ניכטעט געוואָרן פון די דייטשע באָמבאַרדירונגען אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה. טייל הייזער האָבן די פויערים, מיט דער דערלויבעניש פון די דייטשע מאַכט־אָרגאַנען, פשוט צענומען. די בלעכענע דעכער און די ציגל פון די יידישע הייזער האָבן איבערגע־וואַנדערט אין די אַרומיקע דערפער. אין אַ טייל יידישע הייזער, וואָס זיינען ניט צע־שטערט געוואָרן, האָבן געלעבט אַריינגעוואַנדערטע רוסישע און ווייסרוסישע פאַמיליעס.

פון די פאַרטיזאַנישע וועלדער, בונקערס און פאַרשיידענע באַהעלטענישן האָבן זיך אומגעקערט בערך 80 פערזאָן... דאָס אַלץ, וואָס עס איז פאַרבליבן פון די העכער 3000 יידישע נפשות, וואָס האָבן געלעבט אין איוויע ביז דער נאַצי־אָקופּאַציע. פון איבער 600 יידישע שול־קינדער האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט בלויז צוועלף!...

זייענדיק אין די וועלדער, אין די בונקערס האָט מען געלעבט אין כסדרדיקער שפּאַנונג. ביי יעדן איז געווען בלויז איין שטרעבונג — איבערצולעבן דעם דייטש און דערלעבן דעם טאָג פון באַפרייאונג און דייטשלאַנדס פולשטענדיקע מפּלה. ערשט ווען עס איז געקומען די אויסגעבענקטע שעה, האָט יעדער דערזען ווי גרויס עס איז דער חורבן... די יידישע חרובע הייזער אָן די יידן און די נאַענטקייט פון די מאַסן־קברים אין דערבייאיקן סטאַניעוויטש האָבן דערמאָנט בייטאָג און ביינאַכט די שוידערלעכע טראַגעדיע.

די געציילטע יידן האָבן זיך ווי עס איז איינגעאָרדנט אין עטלעכע האַלב־חרובע הייזער און זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן. אַלע אַרבעטספעאיקע האָבן אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין די אויפסניי אויפגעשטעלטע מלוכהשע אינסטיטוציעס.

נאָר אַ קליינער טייל פון די פויערים האָבן גערן צוריקגעגעבן די אויסבאַהאַלטענע ביי זיי זאַכן. די מערסטע פון זיי האָבן געטענהט, אַז די דייטשן און די פאַרטיזאַנער האָבן ביי זיי צוגענומען אַלץ, וואָס די יידן האָבן אויסבאַהאַלטן. מיט פיל מי, אָנשטרענגונגען און טיילוויז דראָאונגען איז געלונגען די יידן אָפּצונעמען צוריק אַ טייל פון זייער פאַר־מעגן.

געציילטע יידן האָבן זיך גענומען צום האַנדל מיט הייזון (אַ נייטיק אַרטיקל פאַר די פויערים צו טרייבן „סאַמאַגאָן״), פאַרב און זאַלץ. דער געראַנגל פאַרן לעבן און עקזיס־טענץ איז ווידער אָנגעגאַנגען.

לייענענדיק אַ געוויסן טאָג אַן אויסגעהאָנגענע מעלדונג, אַז אַלע לערער דאַרפן זיך רעגיסטרירן, האָט מיך באַהערשט אַ שווער געפיל. די הונדערטער יידישע קינדער, וועמען

איך האָב געלערנט, ליגן דאָך אין די סטאַניעוויטשער גריבער. וועלכע קינדער וועל איך דאַרפן לערנען ?...

שרידי קהלת איביה ע״י גויות הקדושים אחרי שהוצאו מבורות־המות ע״י הועדה הסובייטית לחקירת פשעי הנאצים (אפריל, 1945).

די לעבן־געבליבענע איוויער יידן נעבן די סקעלעטן פון די איוויער קדושים, נאָך זייער עקסהומאַציע.

מיטן אָנהייב פון שול־יאָר (1945־46) בין איך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אין זעלבן שול־בנין (לייזער־יאַנקלס שטוב), ווו עס האָבן מיט פיר יאָר צוריק (1940־41) געלערנט פיל הונדערטער יידישע קינדער, ווו אין יעדן ווינקל האָט געקלונגען די יידישע שפּראַך און עס האָט געהילכט דאָס געלעכטער פון משהלעך, שלמהלעך, רחלעך און שרהלעך, האָבן איצט געלערנט בלויז פינף יידישע קינדער: דוואָרעצקיס צוויי טעכטער, סימקע סיניוקס טאָכטער און איר קוזינע און זעליג שמולאָוויטש. די אַלע איבעריקע שילער זיינען געווען פוילישע, רוסישע און ווייסרוסישע קינדער.

צווישן מיינע איצטיקע שילער האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע פוילישע פּאָליציי־אישע קינדער, וועמענס פּאַטערס האָבן אָנטייל גענומען אין די יידן־שחיטות און זיינען אַנטלאָפן מיט די אָפּטרעטנדיקע דייטשן. צווישן אַנדערע אויך שטשעפּאַנסקיס. איך האָב איצט געדאַרפט לערנען אויך מיט די קינדער פון אונדזערע מערדערס וועגן פעלקער־פאַרברידערונג און מענטשן־ליבע...

אַ געוויסע צייט האָט מיט מיר געאַרבעט אין דער זעלבער שול אַלס לערערין שטשעפּאַנסקיס פרוי. בעת מיר האָבן זיך באַקלאָגט פאַר די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען, ווי דערלאָזט מען עס, אַז אַ פרוי פון פּאָליציי־קאָמענדאַנט, וואָס האָט אַזוי געטריי געדינט די דייטשע אָקופּאַנטן זאָל אַרבעטן אין אַ סאָוויעטישער שול? האָט מען אונדז געענטפערט:

„מען ווייס און מען קאָן די אַלע, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די נאַציס. זייער צייט וועט קומען". און ווירקלעך האָבן די סאָוויעטישע אָרגאַנען ביסלעכוויין באַזייטיקט די אַלע עלעמענטן פון שטעטל.

אין אַפּריל 1945 איז אין איוויע אַראָפּגעקומען אַ סאָוויעטישע מלוכהשע קאָמיסיע, וואָס האָט געפאָרשט די היטלעריסטישע פאַרברעכנס און גרויזאַמקייטן. שוידערלעכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט בעת דער עקסהומאַציע פון די מאַסן־קברים נאָכן אָפּ־גראָבן אַ שיכט ערד האָבן זיך פאַר אונדזערע אויגן אַנטפּלעקט די פאַרפייניקטע קדושים. איינס אויף די אַנדערע זיינען געלעגן די האַלב־צעפאַלענע סקעלעטן פון מענער, פרויען און קינדער. איין פרוי האָט געהאַלטן פאַרקוועטשט אין אירע אָרעמס אַ קליין קינד. אויך דער טויט האָט זיי ניט צעשיידט... דער יונגער חיים־לייבל (ליאָקע) דוואָרעצקי ז"ל האָט לויט די רעשטלעך פון אַ קלייד דערקענט זיין מוטער. די לופט איז אויפגעציטערט געוואָרן פון געוויינען און ספּאַזמען. פאַרשטיינערטע זיינען געשטאַנען די פיל־געפּרווּוטע סאָוויעטישע מיליטער־לייט און קאָמיסיע־מיטגלידער. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן די יידן אַרומגעצאַמט דעם שטח פון די גריבער מיט אַ פאַרקאָן פון שטעכיקן דראָט און אָנגעקלאַפּט ביים טויער אַ קליין שילדל מיט אַ פּאַסיקן אויפשריפט אין יידיש און רוסיש.

*

8טער מאַי 1945. גאָר פרי האָט זיך פאַרשפּרייט די ידיעה וועגן דער ענדגילטיקער דייטשער קאַפּיטולאַציע. מענטשן קושן און ווינטשן זיך אין די גאַסן. דער עולם טרינקט און איז זיך משמח. מיר, דאָס קליינע רעשטל געראַטעוועטע יידן, האָבן זיך מיטגעפרייט מיט אַלעמען. אָבער קיין יום־טוב אויף אונדזער גאַס איז ניט געווען. מיר האָבן דעם קריג פאַרלוירן. צו טייער האָבן מיר באַצאָלט פאַרן זיג. די סטאַניעוויטשער גריבער האָבן ניט געלאָזט פאַרגעסן...

*

די גאַנצע צייט האָבן מיר געטראַכט צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל, ניט אָטעמען מער די לופט פון די נאָענטע מאַסן־קברים, ניט זען מער די „ליבהאַרציקע" שכנים פון דורות... ווי נאָר עס איז געקומען אין איוויע די פוילישע רעפּאַטריאַציע־קאָמיסיע, וואָס האָט רעגיסטרירט געוועזענע פוילישע בירגער, וואָס ווילן זיך אומקערן קיין פוילן, האָבן אַלע

יידן זיך רעגיסטרירט אויף אַרויסצופאָרן. די אָרטיקע סאָוויעטישע טוער האָבן פּרובירט צורײדן די יידן, אַז זיי זאָלן פאַרבלייבן אויפן אָרט.

אין אַ שמועס האָט מיר דער ראַיאָנער בילדונגס־לייטער געזאָגט: — „פאַרוואָס פאַרלאָזטו אונדז? לאָמיר פאַרגעסן די גרויליקע יאָרן. מיר נייטיקן זיך אין שעפערישע כוחות, וואָס זאָלן בויען דאָס לעבן פונדאָסניי". איך האָב אים געענטפערט:

— מיר קענען דאָ ניט פאַרבלייבן. אין דער נאָענט פון אונדזערע קברים קענען מיר ניט בויען קיין נײ לעבן. איך בין אַ ייד און איך וויל לעבן צווישן יידן...

ענדע אויגוסט 1945 האָבן אַלע יידן פאַרלאָזן דאָס שטעטל. איוויע איז ווידער געבליבן יידן־ריין. היינט צו טאָג לעבן אין איוויע געציילטע איוויער יידישע משפחות, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד, און ווי מען דערציילט, אויך אייניקע יידן פון די מזרח־געביטן פון ווייסרוסלאַנד. עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז קיין יידיש לעבן פולסירט ניט מער אין דעם יידישן שטעטל איוויע.

דאָבע שמיילאָוויטש (גאָלדבערג) / בני־ברק

א שטראָף פון הימל פאר דער פאמיליע שאלאפקע

די פאַמיליע שאַלאַפּקע האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער צייט פון דער דייטש־היטלעריסטישער אָקופּאַציע מיט ראַבירן די יידישע, מיט בלוט און שוויס פאַרהאָרעוועטע פאַרמעגנס (איבעריקנס, ווי דער איבערוויגנדיקער טייל פון די ניט־יידן). שאַלאַפּקע האָט ניט געוווּסט פון קיין גרענעץ און מיט אַלע מיטלען זיך גרינג באַרייכערט פון די אומגליקלעכע יידישע קרבנות.

שאַלאַפּקעס טאָכטער און פעלדער זיינען געווען האַרט נעבן די מאַסן־קברים, וווּ עס האָבן געפונען זייער רו די טויזנטער אויסגעמאָרדעטע איוויער קדושים (אויך ליפּניש־קער, טראַבער, באָקשיער, באַריסאָווקער א.אַנד. ישובים). דער געלט־גייציקער שאַלאַפּקע האָט ניט געוואָלט מוותר זיין אויף דער גוטער פּאַשע, וואָס איז אָנגעוואָקסן אויף די קברים, בפרט, אַז זיי האָבן זיך געפונען אויף זיין באָדן. אינצווישן האָבן די געציילטע לעבן־געבליבענע איוויער יידן אַרומגעצאַמט די גריבער־קברים מיט שטעכיקן דראָט און ביים אַריינגאַנג אויפגעהאָנגען אַ געדענק־טאָוול, אַז דאָ געפינען זיך די קערפּערס פון די דערמאָרדעטע קדושים, דורך די היטלעריסטישע חיות. שאַלאַפּקע האָט צעריסן דעם געמאַכטן צאַם און פאַרגעזעצט פּאַשען זיינע בהמות און חזירים אויף די קברים. עס האָבן ניט געהאָלפן אונדזערע ווענדונגען צו אים, אַז ער זאָל אויפהערן שענדן די קברים פון די קדושים. ער האָט געטענהט אַז אַנדערע פויערים פּאַשען זייערע בהמות. ביז מיין עלטע־רער זון זעליק צוזאַמען מיט זיינע חברים: בערל באַקשט (איטשקעס זון) און קודזי

(אַ קריסט, אַ חבר צום שול־באַנק) האָבן אָפּגעהיט און פעסטגעשטעלט, אַז נאָר שאַלאַפּקע פּאַשעט דאָרט זיינע בהמות.

אינצווישן איז געקומען קיין איוויע אויף אַ באַזוך מושע־רייזלס אַן אייניקל מיטן נאָמען ראובן. צוזאַמען מיט אים בין איך אַוועק צום גלח און געבעטן, אַז ער זאָל באַ־ווירקן שאַלאַפּקען, אַז ער זאָל אויפהערן שענדן די הייליקע גריבער־קברים. דער גלח האָט געענטפערט, אַז לײדער קען ער גאָרניט העלפן, ווייל די פאַמיליע קומט בכלל ניט אויף „ספּאָוויעדז" (ווידוי). מיר האָבן ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי צו געבן אים אַ קענטיקע סומע געלט (דוכט מיר 500 רובל) און מיר האָבן מיט זיין הילף אויסגעגראָבן לענגאויס די גריבער אַ טיפע קאַנאַווע פון אַ מעטער די ברייט, וואָס האָט פאַראוממעג־לעכט דעם צוטריט פאַר בהמות.

שרידי האיביאים ע״י שער הכניסה לבורות — הקברים ההמוניים ע״י סטונביץ׳ (1948).

אַ גרופּע לעבן־פאַרבליבענע איוויער יידן ביים אַריינגאַנגס־טויער צו די ברידער־קברים נעבן סטאָנעוויטש.

שאַלאַפּקע האָט צוגעטראַכט אַ נייעם מיטל, ווי זיך צו באַרייכערן פון די קרבנות. פרילינג, ווי נאָר דער שניי איז צעגאַנגען, פלעגן זיי עפענען די גריבער און זוכן גאָלד און צירונג, וואָס מענטשן האָבן פאַרבאַהאַלטן אויף זייער גוף אָדער איינגענייט אין די

בגדים. זיי פלעגן אַפילו אַרויסרייסן גאָלדענע ציינער פון די מיילער פון די טויטע גופים. די פונאַנדערגעוואָרפענע סקעלעטן און ביינער זיינען געוואָרן שפּייז פאַר הינט. איך, מיינע צוויי זין, זעליק און אברהם, בערל קאַגאַן און בערל באַראַן זיינען אַוועק מיט גראַב־אייזנס און מיט צעווייטיקטע און דערשיטערטע הערצער צוזאַמענגעקליבן און ווידער פאַרשאָטן די גריבער. אָבער שאַלאַפּקע האָט ווידער געטאָן דאָס זייניקע. אונדזערע תחנונים און ביטעס צו אים, אַז ער זאָל אויפהערן זיך שענדלעכע אַרבעט, זיינען געפאַלן אויף טויבע אויערן.

איינמאָל, ווען מיין זעליק האָט מיט נאָך איוויער יידן צוזאַמענגעקליבן די ביינער און פאַרשאָטן די גריבער, האָבן זיי אונטער די זאַמד געפונען די גראַב־אייזנס, מיט וועלכע שאַלאַפּקע האָט געאַרבעט. זעליק האָט די אַרבעטס־מכשירים מיטגענומען און געפּלאַנט מאַכן אַ געריכטס־תביעה. אָבער די באַדינגונגען האָבן עס ניט דערמעגלעכט און מיר האָבן מיט פאַרשטשירעטע ציין הילפסלאָז געמוזט זען ווי ער זעצט פאָר דאָס שענדן פון די קברים פון אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער.

ענדלעך האָבן מיר די ביסל לעבן־געבליבענע איוויער יידן דערלעבט אַ פולע נקמה פון דער פאַמיליע שאַלאַפּקע. זומער 1956 האָט א דונער דערהרגעט שאַלאַפּקעס פרוי, פאַשענדיק אירע בהמות. די קי און אַ שיקסל, וואָס איז געווען צוזאַמען מיט איר האָט גאָרניט געשאַדט.

אין 1957 איז אויסגעבראָכן אַ שריפה אין זיין כוטאָר און אַלע געביידעס, צוזאַמען מיט די אָנגערויבטע יידישע האָב און גוטס איז אַוועק מיטן פייער. שאַלאַפּקע איז געלאָפן אויפן בוידעם עפּעס ראַטעווען און פון דאָרט אַראָפּגעפאַלן אַ האַלב־פאַרברענטער. מען האָט אים אָפּגעפּירט אין גרויסע יסורים אין שפּיטאָל, ווו ער איז אין דריי טעג אַרום געשטאָרבן פון זיינע ווונדן. זיין זון איז דערשאָסן געוואָרן דורך רוסישע פאַרטיזאַנער פאַר צוזאַמענאַרבעט מיט די דייטשן. אין יאָר 1959, פאַר אונדזער אָפּפאָר פון שטעטל, איז געשטאָרבן פון אַ ראַק־קראַנקייט זייער איינציקע טאָכטער.

דער ביטערער סוף פון דער פאַמיליע שאַלאַפּקע האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אין איוויע און אין דער גאַנצער אומגעגנט. די פויערים האָבן געזען אין דעם גאָטס שטראָף און אַ גאָטלעכע האַנט, וואָס האָט נקמה גענומען פאַרן רויבן און שענדן די קברים פון די אומשולדיקע יידישע קרבנות און אַ שרעק איז אַרויפגעפאַלן אויף אַלעמען.

דער גלח האָט אין זיין זונטיק־דרשה פון דער אַמבאָנע געזאָגט, אַז דאָס איז אַ געט־לעכע האַנט, וואָס האָט באַשטראָפט די פאַמיליע שאַלאַפּקע פאַר אירע שענדלעכע מעשים.

לאָמיר בעטן, אַז אַזאַ ווילסטן און פינצטערן סוף זאָלן האָבן אַלע שונאי ישראל, ווו נאָר זיי געפינען זיך.

די אַקציע צו באַנייען דעם פּראָצעס קעגן מערדער זשוקאָווסקי

ווײַלנדיק אין פּאַריז, אין יולי 1961, האָב איך בעת אַ באַזוך אין „דאָקומענטאַציע־צענטער פון שניאורסאָן, געטראָפן אַדאַם רוטקאָווסקי, פון די מיטאַרבעטער פון ייִדישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. דערוויסנדיק זיך, אַז איך בין אַן איוויער, האָט ער מיר דערציילט, אַז ער איז אויפגעטראָטן אַלס אָנקלאָגער אין וואָיעוואָדישן געריכט קעגן דעם איוויער היטלעריסטישן פּאָליציאַנט, פראַנציִשעק זשוקאָווסקי. צו דעם צוועק האָט ער באַזוכט איוויע און דאָרט צוזאַמענגעקליבן באַשולדיקונגס־מאַטעריאַל וועגן זשוקאָווסקיס אָנטייל אין דער אויסמאָרדונג פון די איוויער ייִדן. ער האָט ניט געגעבן קיין ענטפער אויף מיין פראַגע, פאַרוואָס ער האָט ניט געזוכט קיין לעבעדיקע עדות אין ישראל, וועלכע האָבן געקענט שטאַרק באַלאַסטן זשוקאָווסקין.

לויט זיין דערציילונג, איז זשוקאָווסקי פאַרמשפּט געוואָרן דורכן געריכט אויף 12 יאָר תפיסה (5טער סעפּטעמבער 1955), אָבער באַפרייט געוואָרן נאָכן אָפּזיצן אַ קורצע צייט, צוליב אַלגעמיינער אַמנעסטיע (זשוקאָווסקי איז דעמאָסקירט און אַרעסטירט געוואָרן אין שטעטל פּרושקאָוו, ביי וואַרשע, ווו ער האָט געאַרבעט אַלס שאָפער, ערשט אין יאָר 1952. ער האָט פאָרגעלייגט, אַז צוריקקערנדיק זיך קיין ישראל זאָל איך אויפנעמען עדות־דערקלערונגען פון די איוויער, וואָס קענען באַשטעטיקן, אַז זיי האָבן מיט זייערע אייגענע אויגן געזען, ווי ער האָט אייגנהענטיק געשאָסן אין שחיטה־טאָג אין זיינע קרבנות, און עס איבערשיקן צו דער וואַרשעווער גענעראַל־פּראָקוראַטור אין וואַרשע, מיט אַ ביטע צו עפענען פון דאָס ניי די אַקטן און באַנייען דעם פּראָצעס קעגן דעם ייִדן־מערדער פראַנציִשעק זשוקאָווסקי.

דער „ארגון יוצאי איביה" אין ישראל האָט באַשלאָסן צו אַסיגנירן די נייטיקע הוצאות און אָננעמען אַלע שריט, כדי צו ברענגען דעם מערדער הינטער די תפיסה־מויערן. אויך דער תל־אביבער סניף פון יד ושם האָט צוגעלייגט אַ האַנט צו דער אַקציע. עס זיינען אויפגענומען געוואָרן גבית־עדות וועגן זשוקאָווסקיס פאַרברעכעריש־מערדערישער טעטיקייט בעת דער היטלער־אָקופּאַציע און באַזונדערס אין טאָג פון דער גרויסער שחיטה, פון: אַלימלך, מלמד, חנן לעווקאָוויטש, אהרן אַשעראָווסקי, דער שרייבער פון די שורות און שלום גאָלובאָק. נאָכן באַשטעטיקן די עדות־דערקלערונגען דורך אַ נאָטאַר, זיינען זיי, צוזאַמען מיט אַ ביטע וועגן עפענען פון דאָס ניי זשוקאָווסקיס אַקטן, איבערגעשיקט געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פון דער פּוילישער אַמבאַסאַדע אין ישראל צו דער גענעראַל־פּראָקוראַטור פון דער פּוילישער פאָלקס־רעפּובליק אין וואַרשע (7טן יאַנואַר 1962). די ווענדונג איז געשיקט געוואָרן אין נאָמען פון יד ושם.

ביז היינט צו טאָג איז ניט דערהאַלטן געוואָרן קיין אָפיציעלער ענטפער פון דער פּוילישער גענעראַל־פּראָקוראַטור. אומאָפיציעל איז דערקלערט געוואָרן דורך אַ מאָס־געבנדיקער פּערזענלעכקייט פון דער פּוילישער אַמבאַסאַדע, אַז עס איז ניטאָ קיין יורידישער גרונט צו עפענען פון דאָס ניי די אַקטן. איינער פון די מערדערס פון די איוויער

ייִדן, דער היטלעריסטישער פּאָליציאַנט, פראַנצישעק זשוקאָווסקי, גייט אַרום פראַנק און פריי אין דער פּוילישער קאָמוניסטישער רעפּובליק...

מיר גיבן דאָ די קאָרעספּאָנדענץ פון דער וואַרשעווער ייִדישער „פאָלקס־שטימע" וועגן פאַרלויף פון אויבנדערמאָנטן פּראָצעס. עס איז כדאי צוצוגעבן, אַז די אָנגעגעבענע ציפערן וועגן דער צאָל דערמאָרדעטע ייִדן און אויך דאַטעס, שטימען ניט אַלע מאָל מיט דער ווירקלעכקייט

מ. ק.

פונעם געריכט־זאַל

(דער אורטייל אויף אַ מיטבאַטייליקטן אין אויסמאָרדן די ייִדן אין איוויע)

דעם 2טן סעפּטעמבער 1955 איז פאַרן וואָיעוואָדישן געריכט אין וואַרשע אויפגע־קומען די טראַגעדיע פון אַלטן ייִדישן ישוב אין ווייסרוסלאַנד, פון שטעטעלע איוויע (נאָוואָגרודקער געגנט), בעת די קאַטאַסטראָפאַלע יאָרן פון דער היטלעריסטישער אָקו־פּאַציע. דער אָנהייב פון דאָזיקן ייִדישן ישוב גרייכט דעם ערשטן פערטל פון 17טן יאָר־הונדערט. די אַלטע פּנקסים דערמאָנען שוין אין דער דאָזיקער צייט, וועגן ייִדישע פּויערים און בעלי־מלאכות פון איוויע. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען די צאַרישע געזעצן האָבן אַרויסגעשטופּט די ייִדן פון דער לאַנדווירטשאַפט, איז דער ייִדישער ישוב אין איוויע געוואָרן באַקאַנט מיט זיינע שמידן, סטאָליער, גאַרבער.

ביזן יאָר 1939 האָט איוויע געציילט אַן ערך 3000 איינוווינער, דערפון איבער 2000 ייִדן.* די טראַגישע געשיכטע און סוף פון דאָזיקן ייִדישן ישוב איז דערמאָנט גע־וואָרן אין געריכט אין וואַרשע, אין צוזאַמענהאַנג מיטן פּראָצעס קעגן היטלעריסטישן פּאָליציאַנט פראַנצישעק זשוקאָווסקי. דאָס איז געווען ניט קיין געוויינלעכער פּראָצעס. פאַרן געריכט איז ניט געשטאַנען קיין שום עדות. די באַשולדיקונג האָט זיך געשטיצט אויסשליסלעך אויף די עדות־דערקלערונגען, וואָס עס האָבן אָפּגעגעבן סאָוויעטישע בירגער: ווייסרוסן, פּאָליאַקן און ייִדן —איינוווינער פון איוויע — פאַרן סאָוויעטישן פּראָקוראָר.

דער ייִדישער היסטאָרישער אינסטיטוט אין וואַרשע האָט אויף דער ווענדונג פון געריכט דעלעגירט אַלס זאַכקענער פון דער טראַגעדיע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין דאָזיקן ווייסרוסישן שטעטל, אין די יאָרן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, זיין מיטאַרבעטער א. רוטקאָווסקי, וועלכער האָט דערציילט וועגן די פאַרברעכנס פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי, צו וועלכער עס האָט געהערט דער אָנגעקלאָגטער פראַנצישעק

* פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט איוויע געציילט קרוב 3000 ייִדן און 1200 קריסטן. צו דעם דאַרף מען צוגעבן 700—800 טאַטאַרן. צוזאַמען בערך קרוב 5000 איינוווינער (רעד).

זשוקאָווסקי. בעת דעם דאָזיקן פּראָצעס איז דורכן געריכט־זאַל ווידער אַדורך דער גרויל פון היטלעריסטישן פעלקער־מאָרד. די דערמאָנונג פון דער גרויסער טראַגעדיע פון די יידן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דעם 28סטן יולי 1941, אין טאָג פון פאַרנעמען איוויע דורך דער היטלעריסטישער ווערמאַכט, האָט זיך אָנגעהויבן די אויסראָטונג פון די יידישע איינוווינער פון דאָזיקן שטעטל. אין פיר נאָכאַנאַנדיקע בעסטיאַלישע אויסראָטונגס־אַקציעס איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד־אויבערפלאַך דער אַלטער יידישער ישוב. שוין דעם ערשטן אויגוסט 1941, בעת דער אַקציע אויף יידן און קאָמוניסטן, האָבן די היטלעריסטן דערמאָרדעט העכער 250 יידן אין וועלדל אין סטאַניעוויטש. די גרעסטע צאָל קרבנות האָט געקאָסט די וויטערדיקע מאַסן־אַקציע אין די טעג פון 10טן ביזן 12טן מאַי 1942. די היטלעריסטן האָבן דאַן אויסגעמאָרדעט העכער 400 מענטשן. מען דאַרף דאָ באַמערקן, אַז צוליב דער צוואַנגס־קאָנצענטראַציע אין אָקטאָבער 1941, איז די צאָל פון די יידן אין איוויע געשטיגן ביז העכער 5000 פּערזאָן. דער מאַסן־מאָרד איז דורכגעפירט געוואָרן אין נאָענטן דאָרף סטאַניעוויטש (איין קילאָמעטער פון איוויע). די היטלעריסטן האָבן געצוווּנגען די יידן אויסצוטאָן זיך און אַריינצוגייען אין די פון פריער צוגעגרייטע גריבער. מיט סעריעס פון מאַשינגעווער האָבן זיי דערמאָרדערט עטלעכע טויזנט מענער, פרויען און קינדער. אין אַרכיוו פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט געפינען זיך די עדות־דערקלערונגען פון אברהם־מאיר שמולעוויטש, וועלכער איז געווען איינער פון די, וועמען די היטלעריסטישע זשאַנדאַרמעריע האָט געצוווּנגען צו פאַרשיטן די דאָזיקע ברידער־קברים. ער גיט איבער צווישן אַנדערן, אַז בעתן פאַרשיטן איינעם פון די גריבער, האָט זיך פּלוצלינג דערהערט פון צווישן די טויטע קערפּערס דאָס געשריי פון אַ מיידל: „פאַרשיט מיך ניט, איך בין ניט געהרגעט, איך וויל לעבן, ראַטעוועט מיך!". מ'האָט זי אַרויסגענומען פון גרוב, זי איז געווען פולשטענדיק נאַקעט און אינגאַנצן פאַרבלוטיקט. דאָס איז געווען עלקע קעסלער. דער זשאַנדאַר, וועלכער איז גראָד אָנגעקומען, האָט זי דערשאָסן. צווישן די דערשאָסענע אין די גריבער זיינען נאָך געווען אַ סך לעבעדיקע, שווער־ אָדער לייכט־פאַרוווּנדעטע, גוססדיקע.

נאָך דער גרויסער שחיטה אין מאַי 1942, זיינען אין איוויע איבערגעבליבן אַרום 1200 יידן. די היטלעריסטן האָבן זיי פאַרשפּאַרט אין געטאָ, וואָס האָט זיך געפונען נעבן יידישן בית־עולם. דעם 31סטן דעצעמבער איז געקומען די וויטערדיקע אַקציע. עס זיינען דאַן אַרויסגעפירט געוואָרן עטלעכע הונדערט יידן קיין באַריסאָוו (מינסקער געגנט, כלומרשט אויף אַרבעט. אין באַריסאָוו זיינען זיי אַלע דערמאָרדעט געוואָרן. דער לעצטער אַקט פון דער טראַגעדיע האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער פערטער און לעצטער אַקציע, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 20סטן יאַנואַר 1943. די היטלעריסטן האָבן דאַן אַרויסגעפירט די לעצטע 800 יידן פון איוויע. אַ טייל האָבן זיי אַרויסגעפירט קיין לידע און אַ טייל קיין באַריסאָוו. די לעצטע זיינען אַלע בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן שוין אויפן וועג.

דער עקספּערט מצדן יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט האָט צווישן אַנדערן אונטער־געשטראָכן, אַז די אַזוי גערופענע ווייסרוסישע פּאָליציי, וועלכע איז געווען אַ געהאָרכזאַם

געצייג אין די הענט פון היטלעריסטישן אָקופּאַנט, איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פון פאַררעטער פון ווייסרוסישן פאָלק, פאַרביסענע שונאים פון דער סאָוויעטישער מאַכט. זי האָט רעאַליזירט די פאַרברעכערישע פּלענער פון אָקופּאַנט קעגן דער גאַנצער אָרטי־קער באַפעלקערונג — דער יידישער, ווייסרוסישער און פּוילישער. זי האָט פאַרשטאַרקט די הערשאַפט פון היטלערישן אָקופּאַנט דורכן אָנטייל אין קאַמף קעגן די פּאַרטיזאַנער, אין די שטראָף־עקספּעדיציעס, אין די פאַרפאָלגונגען און מאָרדן די אַפּיצירן און זעלנער פון דער סאָוויעטישער אַרמיי, פּאָליטישע טוער, אין בלוטיקן טעראָר קעגן דער ציווילער באַפעלקערונג און מאַסן־אויסראָטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דער אָנגעקלאָגטער פראַנצישעק זשוקאָווסקי, וועלכער איז איצט אַלט 35 יאָר, האָט ציניש אָפּגעלייקנט זיין אָנטייל אין די אַקטן פון פעלקער־מאָרד. ער האָט אַפילו זיך באַמיט צו באַווייזן, אַז ער איז געצוווּנגען געוואָרן צו גיין דינען אין דער פּאָליציי און שפּעטער האָט ער אַפילו געהאָלפן פּאַרטיזאַנער און איז כלומרשט געווען אין אונטער־ערד. זשוקאָווסקי איז אַריינגעטראָטן אין דער פּאָליציי גאָרניט צופעליק. שוין אין יאָר 1940 איז ער פאַראורטיילט געוואָרן דורכן סאָוויעטישן געריכט אויף 6 יאָר פאַר געהערן צו אַ פאַשיסטישער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע. די היטלערישע ווערמאַכט האָט נאָכן אָקופּירן די דאָזיקע געביטן אים באַפרייט. ער טרעט גלייך אַריין אין דער פּאָליציי. אַלס פּאָליציאַנט באַטייליקט ער זיך אין מאָרדן יידן, רוסן, ווייסרוסן און פּאָליאַקן. צוו. אַנד. האָט ער אָנטיילגענומען אין דערמאָרדן דעם העלדישן פּאַרטיזאַן, דעם פּול־קאָווניק „אַלעקסאַנדער", וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין נאָענטן דאָרף אורטשישקי.

כדי אויסצומיידן אַ שטראָף, איז זשוקאָווסקי אַנטלאָפן פון איוויע האַרט פאַרן באַ־פרייען די דאָזיקע געביטן דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי און האָט זיך אַריינבאַקומען קיין פּוילן, איבערלאָזנדיק אַ פרוי, אַ קינד און די גאַנצע משפחה. די יאָרן האָט ער זיך באַהאַלטן אין פּרושקאָוו, נעבן וואַרשע, אַרבעטנדיק אַלס שאָפער. ערשטן אין 1952 איז ער דעמאַסקירט און אַרעסטירט געוואָרן דורך די זיכערהייט־אָרגאַנען פון פאָלקס־פּוילן.

דעם 5טן סעפּטעמבער 1955, האָט דאָס וואָיעוואָדישע געריכט אין וואַרשע פאַר־עפנטלעכט דעם אורטייל, לויט וועלכן דער היטלערישער פאַרברעכער פראַנצישעק זשו־קאָווסקי, דער שולדיקער אין אָנטיילנעמען אינעם אויסמאָרדן די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל איוויע, איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף 12 יאָר תפיסה.

א. ראָזענבערג

(אויסצוג פון דער וואַרשעווער „פאָלקס־שטימע", סעפּטעמבער 1955)

ילידי איביה שנפלו במערכות הקרב נגד הצורר הגרמני כפארטיזנים ביערות, חיילים בחזיתות ובמלחמת השיחרור של מדינת ישראל

הביאוגרפיות הועתקו מספר „לכסיקון הגבורה", כרכים א', ב' של י. גרנטשטיין ומ. כהנוביץ', הוצאת „יד־ושם", ירושלים. כרך א' הופיע ב־1965. כרך ב' ב־1968.

אליהו (אלי) באקשט ז"ל ולייב (לייבקה) שמוקלר ז"ל

אלי, נולד בשנת 1925 להוריו: ברל ורחל. אביו היה בעל בית־חרושת וחנות לנעליים. למד ב„פובשכנה" ואח"כ בביה"ס העברי בעיירה. צעיר תמיר, עליז ותוסס.

בתקופת הכיבוש הגרמני הצליח להוציא ממסגריה גרמנית, בה עבד, חלקי רובה ימעט תחמושת ולהגניבם לתוך הגיטו. ריכז סביבו את חבריו והתכוננו להתגוננות מזוינת.

לייבקה נולד באיביה בשנת 1924. אביו, הירשל, היה בן למשפחת נפחים, שנהיה אח"כ לרוכל כפרי. הבן, לייב, הצטרף לאביו ברוכלות („קאראבעלניק"), אחרי שלמד בחדר ומספר מחלקות בביה"ס העממי הפולני.

שניהם קימו קשרים עם יחידה פרטיזנית רוסית שפעלה ביערות הסביבה וגם העבירו אליהם מצרכים שונים שהפרטיזנים נזקקו להם, תמורת הבטחה לקבלם לשורותיהם בבוא המועד. ב־31 בדצמבר 1942, כשהוקף הגיטו באיביה ע"י אנשי „טודט" והז'אנדרמריה לשם הוצאת שרידי היהודים לבוריסוב, נמלטו מהגיטו לייבקה וחברו, אלי.

הגדוד הרוסי שעמו קימו קשרים סירב לקבל את המשפחות. כולם המשיכו בדרכם והגיעו לגדודו של בלסקי („קאלינין"), שחנה אז באיזור נובוגרודק. בלסקי, שמחנהו היה אז מרוחק מספר קילומטרים, שיכנם בחוות כראַפיינבה ומינה את באקשט אלי כמפקד הגרעין לפלוגה פרטיזנית מאנשי איביה.

ב־5 בינואר 1943 הקיפו מאות שוטרים וגרמנים מה„גרניזון" הקרוב, שליב, את החווה ופתחו עליה באש. אלי לא איבד עשתונותיו. הצעירים ביניהם נתנו חיפוי ע"י השבת אש יחד עם מספר לוחמים מגדודו של בילסקי (שהושארו לשם הדרכת האיביאים) ואיפשרו ע"י כך לבלתי־החמושים שיימלטו על נפשם. בקרב זה נפלו 9 פרטיזנים מגדודו של בילסקי, ביניהם באקשט אלי, שפיקד על הקרב והצטיין בו ושמוקלר לייב, שבחייהם ובמותם לא נפרדו. אלי באקשט הטיל את הרימון היחיד שהיה ברשותו, המשיך לירות ולהתגונן עד שכדור האויב פגע בו. הגרמנים שרפו את החווה על גוויות הלוחמים שנפלו.

מקורות:

1) טוביה וזוסיה — „יהודי יער", עמ' 92.
2) באקש ברל — פח"ח (תיק 55).
3) באקשט דוד — כתב יד, יד ושם, עמ' 22—23, 27—29.

יוסף קבק ז״ל ופסח בילאבסקי ז״ל

יוסף נולד בשנת 1925 באיביה להוריו: יהודה ורוזה. האב היה סוחר סיטונאי והאם רופאת שיניים. המשפחה האמידה איפשרה לו, אחרי שסיים בי״ס עממי „תרבות״, להמשיך בלימודיו בגימנסיה בווילנה.

מלחמת העולם השניה שמה קץ לתכניותיו. בשנות השלטון הסובייטי (1939—41) המשיך בלימודיו בכיתות הגבוהות של הגימנסיום הרוסי בגרודנה. עם פלישתם של גייסות היטלר חזר למשפחתו באיביה, שם עבר את הסבל וההתעללות שהיו מנת גורלם של כל היהודים.

פסח נולד בשנת 1928. למד בביה״ס העממי „תרבות״ בעיירה. גילה נטייה למוסיקה והפליא בנגינתו בכינור. עם הפלישה הגרמנית היה בן 13. על אף גילו הצעיר חייבוהו לצאת לעבודת כפיה. היה ילד כשרוני וכולם חיבבוהו.

ביום חיסולה של קהילת איביה (17 ביאנואר, 1943), ע״י העברתם של היהודים לביצות הכבול („טורף״) שעל יד בוריסוב, נפרד מהוריו ואחותו ונמלט עם קבוצת נוער ליערות הסביבה כשבידיהם... רובה אחד. שידוליהם להתקבל כלוחמים בגדוד הרוסי „סטאלין״, שבסיסו היה ביערות נאליבוקי, הכזיבו. בסוף התנתה מיפקדת הגדוד את קבלתם בסכום מסויים של מטבעות זהב לקרן בנית אווירונים לצבא האדום. קבוצת הנוער מסרה את הזהב, שקיבלו מהוריהם לפני הפרידה, וגם גייסו סכום נוסף ממקורות שונים, ואז נתקבלו לשורות הגדוד „סטאלין״ (17 בפברואר, 1943).

מפאת הלכי־הרוחות האנטישמיים ששררו בגדוד, עבר עם חבריו, יוצאי איביה, לגדוד החדש ע״ש „אלכסנדר ניבסקי״, ביערות נאליבוקי. זמן קצר לאחר מכן נשלח עם חבריו: מינץ חיים ובילבסקי פסח, להשיג נשק ותחמושת מאיכרי הסביבה. הם הצליחו לקנות, תמורת מטבעות זהב, מאיכר בכפר זובקוביץ׳, 4 אלפים כדורים ו־17 רימוני־יד ומאושרים חזרו לבסיסם. בלילה נשארו ללון בביתו של המקשר הפרטיזני, אנגור אלכסנדר שב„כוטורים״, על יד הכפר טישקוביץ׳. לפנות בוקר (5 במרץ, 1943) הוקף הבית ע״י 150 אוקראינים מה„גרניזון״ באיביה, שלרוע המזל הגיעו לכפר (כנראה שזו היתה הלשנה של איכר פולני).

הם קפצו דרך הדלת. מינץ חיים (טראַב) נהרג בו במקום. קבק ובילאבסקי (אחרי שנפצע ברגלו בעת הבריחה) נלקחו בשבי והועברו למאסר בז׳אנדרמריה הגרמנית באיביה.

הם עונו נוראות בעת החקירה, כשרצו לקבל מהם ידיעות על מיקומם של בסיסי הפרטיזנים, על הלוחמים וזיונם וכו׳.

שני צעירים יהודים (ביניהם חברו האינטימי, מלכובסקי מוטיה), שעבדו כמשרתים אצל ה„ז׳אנדרמריה״, לא יכלו לראות בעינוייהם והציעו להם עזרה בבריחה. קבק דחה את הרעיון:

— „נמאס לי המאבק למען החיים. אין לי כלל רצון לחיות בעולם של אוכלי אדם״...

כשהגרמנים התייאשו מנסיונותיהם להוציא מהם אינפורמציה כלשהי, הוציאום להורג (9 במרץ, 1943).

מקורות:

1) גולדשמידט הירש — הועדה להיסטוריה ע״י פח״ח, איטליה (תיק 248).
2) פייווע קינקולקין — הועדה להיסטוריה ע״י פח״ח, איטליה (תיק 248).

שפסל שפטל ז״ל וסנדר בילאבסקי ז״ל

שפסל נולד בשנת 1918 באיביה להוריו: ישראל־משה ופייגל, משפחת סוחרי בהמות ובעלי אטליז. כדרך כל הנוער היהודי בעיירה, קיבל חינוך מסורתי ולמד בביה״ס העברי. עזר לאביו בניהול עסקיו והצליח בכך. חבר מסור ב„ביתר״ המקומי ומפעיליו. שירת בצבא הפולני. בחור גבה־קומה וחסון, בעל רגש לאומי עמוק. מראשוני מארגני המחתרת בגיטו איביה. בית חותני (כץ אלי) וה„מלינה״ שבו שימשו מקום הישיבות של ועד המחתרת בגיטו ומקום המחבוא של שלושת הרובים שהצליחו לקנות מאיכרי הסביבה.

סנדר נולד בשנת 1926. אחרי שסיים את בית הספר העממי „תרבות״ עזר לאביו באטליז.

שניהם ברחו עם קבוצת 19 הצעירים (ביניהם סימה, אשתו של שפסל), ביום ה־31 בדצמבר 1942, כשהגיטו הוקף לפתע בצהרי יום ע״י אנשי חב׳ „טודט״, לשם הוצאתם של כל שרידי הגיטו לבוריסוב. הם הסתתרו בעלית גג וכשהחשיך פרצו את גדר התיל ותחת מטח יריות נמלטו לכפר כראפיינבה, שם נפגשו עם מפקד המחנה היהודי ע״ש „קאלינין״, טוביה בלסקי.

למחרת היום, אחרי התקפת השוטרים על כראפיינבה והריגת מספר פרטיזנים, ביניהם מנמלטי גיטו איביה (ראה ביוגרפיות של באקשט אליהו ושמוקלר לייב), נמלטה הקבוצה ליער מורין. בסביבה טרם היו פרטיזנים רוסיים מאורגנים והיה הכרח למצוא מחסה עד בוא האביב. אחת מהקבוצה, חיה צירולניק, הלכה לגיטו איביה (שטרם חוסל במלואו), והביאה את הבנאי, הירש (הירשל) גולדשמיד, עם כלי עבודה. לפי תכניתו, חפרו ביקתה (בונקר) גדולה במעמקי האדמה הקפואה ביער מורין, בין הכפרים מורין—ג׳יאמונט. ל־19 האיש שבתוך הבונקר היו 6 רובים: 3 הוציאו בלילות חשוכים ממקום מחבואם באחת ה„מלינות״ שבתוך הגיטו ו־3 קנו בזהב ותמורת רכוש יהודי שהוחרם מאיכרים. נגקטו אמצעי זהירות יוצאים מן הכלל. הבונקר היה מוסווה בענפים ובשיחים. היו יוצאים להצטייד במזון, להחרים רכוש שדוד מאכרי הסביבה ולפעולות נקם ממשתפי פעולה, רק בלילות חשוכים של סערות שלג (כדי שהעקבות בשלג יטושטשו).

שפסל, האמיץ והנועז מכולם, נהיה לראש הקבוצה. החינוך הלאומי שקיבל ואופיו האמיץ הפכו אותו לנוקם הדם היהודי שנשפך. כל אימת שהיתה מגיעה שמועה על רציחת או הסגרת יהודים לגרמנים ע״י איכרים, התרתח ודרש פעולת־נקמה ללא רחם...

כשהגיעה הידיעה שהאיכר, לאסטון מהכפר הסמוך, סטריז׳ינאַט, הסגיר לז׳אנדרמריה

הגרמנית באיביה את האשה, פריידל ויסמונסקי, אחרי שהבטיח להסתיר אותה ביום עברה וזעם, תמורת כל רכושה שהעביר לביתו. ביום חיסולו הסופי של גיטו איביה (20 בינואר, 1943) ברחה למכרה ,לאסטון בסטריז׳ינאַט. הוא גרר אותה בשערותיה, מהלך 3 קילומטר, אל הז׳אנדרמריה באיביה, ושם עונתה עד צאת נשמתה. קבוצה של ארבעה אנשים, בראשותו של שפסל שפטל (האחרים: הירש לבקוביץ׳, לייב קלמנוביץ — טראָב, והירש גולדשמיד — איביה) באו באחד הלילות לביתו של לאסטון ופקדו עליו להורות להם את הדרך לכפר הסמוך. כשנכנסו ליער שאל אותו שפסל לגורלה של פריידל ויסמונסקי, הנחבאת בביתו. בהתחלה שיקר, אך לבסוף אחרי מטר של מכות, הודה שהסגירה לגרמנים מכיון שפחד לסכן את עצמו. שפסל ירה בו במקום ובכובעו שם פתק: „נורה בעוון הסגרת יהודיה לידי הגרמנים. ככה ייעשה לכל הרוצחים, משתפי הפעולה עם הגרמנים״... דבר זה גרם לכך שניצולי גיטו איביה ששוטטו ביערות ובמרחבים יכלו לנוע ללא פחד בכפרי הסביבה.

בפיקודו יצאה קבוצה לביתו של שומר היערות, בוצ׳ל, שהתנדב ביום הטבח הגדול (12 במאי, 1942) של יהודי איביה, לעזור ברציחתם על יד הבורות, בכדי לנקום בו. הוא הצליח להמלט ברגע האחרון דרך החלון. את כל רכושו הרב החרימו והוציאו ואת משקו הציתו.

בפיקודו באו באחד הלילות לביתו של האיכר, שאליאפסקי, שעל יד בורות המוות בסטונביצ׳י (על יד איביה) ושאלוהו: „למה אתה מחלל את כבודם של אלפי קדושים מעונים ועודר את חברי־האחים?״ הוא הכחיש את ההאשמות, ניצל רגע של חולשה ונמלט. הם החרימו את כל רכושו ומסרוהו לידי הגדוד הרוסי „סטאלין״, שהבטיח להם תמורת זאת לקבל את כל הקבוצה לתוך שורותיו.

בינתיים נוכחו לדעת שהם לא יוכלו להחזיק מעמד בתוך הבונקר ביער מורין. התחילו חפושים אחרי מקום מחבואם. רועי הכפרים הסמוכים הגיעו עד למלינה התת־קרקעית שלהם. כדי למנוע הפיכת הבונקר למלכודת החליטו לעזבו ולעבור ליערות נאליבוקי, לשורותיו של הגדוד הפרטיזני „סטאלין״ (או „ניבסקי״), שהבטיח כנ״ל לקבלם.

נרצח ע״י פרטיזנים רוסים שקראו לעצמם „טשאַפּאַיבצים״ (או ע״ש מפקדם, „אנטונובצים״) יחד עם חבריו למסע (לייב קלמנוביץ והירש לבקוביץ׳ מטראָב וסנדר בילאבסקי מאיביה), כשחזרו ממשימת החרמת רכוש יהודי שדוד למען הגדוד ע״ש „סטאלין״ (6 בפברואר, 1943). ה„אנטונובצים״, שעסקו רק בזלילה, שיכרות ואונס, נתבקשו ע״י האיכרים, שאתם התידדו, לחסל את „השודדים״ היהודים שלוקחים מהם מצרכים ורכוש. הם לקחו מארבעת הצעירים את רוביהם, את העגלות עם החפצים והמצרכים ושלחום לנפשם. אבל הצעירים, שידעו שללא נשק לא יוכלו להחזיק מעמד ולא יקבלום לשורות הגדוד „סטאלין״, כמוסכם, עמדו על כך שיחזירו להם את משענתם ותקוותם האחרונה: את ארבעת הרובים. הם אמרו לרוסים: „חיינו לא חיים ללא נשק המגן״. הפרטיזנים הרוסים הפשיטום מבגדיהם וערומים הביאום לבית העלמין הכפרי ורצחו את ארבעתם ביריות...

כשנודע המקרה ליתר אנשי הקבוצה ביער מורין, נמלטו כולם ליערות נאליבוקי. הבלתי מוכשרים לקרב נתקבלו למחנהו של בלסקי. הצעירים נקלטו בגדודי הפרטיזנים הרוסיים השונים. רובם בגדוד ע״ש „אלכסנדר ניבסקי״, שהתארגן בימים ההם.

ה„אנטונובצים" הרוצחים באו על עונשם לאחר מכן, כשסירבו לקבל עליהם משמעת הפיקוד הפרטיזני העליון שהוקם ביערות נאליבוקי, בראשותו של פלאטון.

מקורות:

1) גולדשמיד הירש (איביה) — פח"ח, איטליה (תיק 70).
2) צירולניק (לוין) חיה (גדוד „אלכסנדר ניבסקי") — עדות למערכת.
3) מ. כהנוביץ' — „מלחמת הפרטיזנים הרוסים", עמ' 375, 181.

אליהו כץ (אלי חייקלס) ז"ל

יליד ותושב איביה. גבר מוצק וחסון, בשנות הארבעים. בעל אטליז. יהודי פיקח, עז־רוח ובעל מזג טוב. טיפוס עממי שהיה מחונן בחוש הומור. יהודי גאה שלא השלים אף פעם עם עלבונות מצד האוכלוסיה הגויית.

ביום הטבח הגדול (מאי 1942) לא התייצב כפקודת הגרמנים. הסתתר עם משפחתו (ביניהם חתנו שפסל שפטן) במרתף וחיכו עם גרזני קצבים, מטילי ברזל וסכינים, לשוטרים וגרמנים כשיבואו להוציאם. מאז היו כל מחשבותיו ומאווייו מוקדשים לארגון התנגדות מזויינת ולבריחה ליערות. מראשוני היוזמים של אירגון המחתרת וחבר הועד ב„מלינה" שבביתו התקיימו ישיבות ועד האירגון. שם גם הטמינו בתוך בולי עץ מספר רובים שהצליחו לקנות אצל איכרי הסביבה. מספר פעמים יצא יחידי דרך גדרות הגיטו בלילות חורף חשוכים לכפרי הסביבה וחזר עם רובים ותחמושת, שנקנו במלוא המחיר.. להט לנקמה ברוצחי עמנו ועודד את הנחשלים והספקנים ללכת בדרך הלחימה.

ברח מגיטו איביה יחד עם קבוצה גדולה של חברי אירגון המחתרת, כשהגיטו הוקף בצהרי יום 31 בדצמבר, 1942. הם פרצו דרך גדר התיל במקום שנפתח מזמן בצורה מוסוות והגיעו ליער מורין, שם חיו כקבוצה פרטיזנית יהודית בביקתה תת־קרקעית („זמליאנקה"). בברחם מהגיטו לא הספיקו להוציא את הרובים הספורים של האירגון ורק אחרי חיסולו של גיטו איביה, חדרו באישון לילה לתוך המלינה, בה הוטמנו, והביאום ליער.

אחרי רציחתם של ארבעת הפרטיזנים היהודים ע"י כנופיה של פרטיזנים רוסים, שקראו לעצמם „צ'אפאיב" בעילה של שוד האוכלוסיה הכפרית, ברחו יתר היהודים ליערות נאליבוקי, שם נקלטו בגדודים הפרטיזניים השונים. אליהו כץ נתקבל יחד עם בתו, סימה (אשתו של שפסל שפטל) ובנו הצעיר לגדוד הרוסי ע"ש „נבסקי" (חטיבה „ופירוד"). מונה ל„סטארשינה" (אפסנאי) של הגדוד. עזר לצעירים יהודים לקבל נשק ולהקלט בתוך הגדוד. עזר במצרכים ומזון ליהודים ששוטטו ביערות וממחנהו של בלסקי.

ביאנואר, 1944, חלה במחלת הטיפוס, ממנה לא קם, בערך חודש לפני נפילת בנו הבכור, גרשון, בקרב נגד חיל־המצב בכפר לוגומוביץ'.

מקורות:

1) יצחק גורדון — הועדה להיסטוריה ע"י פח"ח, איטליה (תיק מס' 473).
2) הירש גולדשמידט — הועדה להיסטוריה ע"י פח"ח, איטליה (תיק מס' 473).

גרשון כץ ז״ל

נולד באיביה בשנת 1921. אחרי שסיים בי״ס עממי „תרבות״ עזר לאביו אליו (אלי חיקלס) באטליז.

כשקמה המחתרת הפרטיזנית בגיטו איביה אחרי הטבח (12.5.42), היה יחד עם אביו מעורה בפעולות הארגון וסיכן לא אחת את נפשו במשימות שהוטלו עליו מטעם המחתרת. נמלט בתחילת יאנואר, 1943, ליערות נאליבוקי, ונקלט בגדוד הפרטיזני ע״ש „סטאלין״ (אוגדה „פלאטון״).

כבחור ערני, בעל מרץ, שלא מתחמק משום תפקיד, התחבב מיד על מפקדיו. בספטמבר, 1943 הצטיין במיקוש פסי מסילת הברזל בקו מולודצ׳נה—לידה, בניתוק הקשר הטלפוני בקו הנ״ל וכו׳. אחרי המצוד הגרמני הגדול (יולי 1943), עבר לגדוד ע״ש „נבסקי״ שם נמצאו גם אביו, אחותו ואחיו הצעיר. גם בגדוד „נבסקי״ יצא לפעולות נועזות, ורוב הזמן היה מחוץ לבסיס.

בפברואר, 1944 התקיפה חטיבת „ופירוד״ ושני גדודים מטעם חטיבת „סטאלין״ את ה„גארניזון״ של ה„סאמוכובה״ בכפר לוגומוביץ׳ (איזור איביה), בו ישבו בביצורים כ־400 „משרתים״ גרמניים. אחרי כיתורו של הכפר מכל העברים ואבטחת הכבישים המוליכים לכפר במארבים פרטיזניים, התחילו עם עלות השחר את ההסתערות בצעקות „הורא!״ הראשונים לפלישה לכפר היתה פלוגתו (השלישית), שרצה במלוא הקומה מול מטחי האש ממכונות היריה שבבונקרים, לשם הספיקו לקפוץ האויבים. הפרטיזנים לא הצליחו להשתיק מספר בונקרים שהציפו את הפרטיזנים המסתערים באש סמיכה. בינתיים הודיעה כיתת־הסיור על כוחות גרמניים החשים לעזרה. הפרטיזנים נאלצו לסגת, בהשאירם על שדה הקרב כ־35 לוחמים, וביניהם היה הפרטיזן האמיץ, גרשון כץ.

מהנדס **יצחק (איצ׳ה) גורדון**

אלברשטיין אלי־זלמן ז״ל

בנו של קושקע, ה„באַלעגאָלע״, יליד 1926. נמלט מגיטו לידה, לשם הועברו, עם אחיו הבכור, מיישקה ואחותו, ליערות הסביבה (מארס 1943). נתקבלו בגדוד הפרטיזני „איסקרא״ (ניצוץ), בריגאדה „קירוב״, שפעל באיזור לידה—נובאַרדוק.

הנער בן ה־17 נמנה על מחלקת האספקה („כאָזווזואָד״) של הגדוד יחד עם אחיו. אבל הנער לא הסתפק במשימות משקיות ושאף להיות לוחם פעיל. הוכיח את עצמו בקרב נגד הגרמנים בכפר פאַפישאַני.

ב־18 במרץ 1943 היה בקבוצה של 22 פרטיזנים שיצאו למקש גשר במסילת הברזל לידה—ווילנה. בכפר ליטוויצא הוקפה הקבוצה ע״י כוחות גרמניים. אלי־זלמן נפצע ונשרף חי בתוך החווה שנדלקה מהרימונים שהושלכו לתוכה.

מקורות:

ברוך זשירמונסקי ז״ל — פח״ח, תיק 61.

בויארסקי אבא ז״ל

נולד באיביה בשנת 1898. הגיע ליערות רודניק (סביבות ווילנה) ב־12 אפריל 1942. היה פרטיזן בגדוד ע״ש „לנין״. פעל בקבוצת חבלנים. התרסק בעת הנחת מוקש מתחת לפסי רכבת (15 באפריל 1943).

אשתו רייזל, שיצאה עמו ליער, נפלה במצור הגרמני על יערות רודניקי (5 ביולי 1943).

מקורות:

בויארסקי — פח״ח, תיק 68.

אפרים (פימה) מלמד ז״ל

נולד ב־27 בינואר, 1923, בעיירה יאזלוביץ׳ (גליציה המזרחית), להוריו: ד״ר איזיק ואמה ז״ל. סיים ביה״ס העממי „פובשכנה״ באיביה, המשיך בלימודיו בגימנסיה היהודית של ד״ר אפשטיין בווילנה, בה הצטיין כבעל תפיסה מהירה וכשרונות. היה חבר הקורפורציה הציונית „מסדה״. עם סיום הכיתה הששית פרצה מלחמת פולין—גרמניה (1939). המשיך בלימודיו ועמד בבחינות הבגרות בהצטיינות בגימנסיה בלידה הסמוכה, בימי השלטון הסובייטי. נתקבל לפקולטה לרפואה באוניברסיטה הלנינגרדית. תכניותיו סוכלו עם פלישת הגרמנים.

ברח מגיטו איביה ליערות הסביבה (בימים הראשונים של ינואר, 1943), והצטרף יחד עם אביו ואחיו הצעיר (מישה) לגדוד הפרטיזני ע״ש „סטאלין״, שאיזור פעולותיו היה בסביבות העיירות וולוז׳ין—איביניץ. באפריל, 1943, עבר עם אחיו, אלימלך (מישה) לחטיבה ע״ש „ז׳וקוב״, בה מונה אביהם ז״ל לרופא החטיבה. פימה צורף לכיתת הסיירים („ראזווידקה״) של הבריגדה והוכיח את עצמו כלוחם אמיץ.

בהתקפת הפרטיזנים נגד חיל־המצב בכפר דוּדקי שימש פימה כמספר 2 של מקלע (המשרת בהגשת תחמושת). כשהמקלען נפצע, הוציאו מטווח האש והמשיך להמטיר אש מהמקלע. על כך צויין לשבח בפקודת היום של פקד החטיבה, קליאצ׳קו, בפני מיסדר הפרטיזנים.

ביוני, 1943 יירטו הפרטיזנים מטוס גרמני ע״י הכפר רוצ׳מה (סביבות העיירה מיר). בעוד הפרטיזנים רודפים אחרי חמשת אנשי הצוות שנמלטו מהמטוס הדולק, פרץ פימה לתוכו והוציא את שקיק המסמכים הסודיים וכ״כ פירק (בעזרת פרטיזנים רוסים) 3 מכונות יריה כבדות על תחמושתן. שוב צויין לשבח בפקודת היום (סיפור היירוט תואר לאחר מכן בעתון „פרבדה״).

השתתף בכל פעולות הקרב של הבריגדה והשתדל לא לתת פתחון־פה לאנטישמים מבין הפרטיזנים, שהירבו להפיץ את האגדה על ה„פחדנות״ היהודית. להערת אמו ז״ל, שביקשה שיזהר, השיב: „באתי כאן ללחום ולנקום ולא לשמור על נפשי״.

בימי המצוד הגדול על יערות נאליבוֹקי (יולי, 1943), החליט מפקד החטיבה לפרוץ את טבעת הכיתור הגרמנית, והתקדם בראש כיתת הסיירים. הם עלו על מארב גרמני

ופימה, שהיה בין הראשוני הסיירים, נפל מהכדורים שניתכו עליהם. מחמת ההפתעה לא הצליחו הפרטיזנים להשיב באש וכ־30 מהם נפלו בו במקום.

גופותיהם המרוסקות נקברו בקבר־אחים שנכרה בין הכפרים צ׳ורניה אוגלי וזובירובה ע״י העיירה דרבנה (מחוז סטולפצי).

מ. מלמד (אחיו)

טאַנפל פרומה ז״ל

נולדה במרץ 1922 למשפחת רוכלים כפריים. המשפחה, שהיתה עניה ומטופלת בילדים, לא יכלה לאפשר המשך לימודים לבת הכשרונית, שסיימה בהצטיינות את ביה״ס העממי. היא נאלצה לעבוד כמתלמדת בבית המרקחת של שכנא כגן. אביה נרצח ביום טבח האינטליגנציה (תשעה באב, 1941). המשפחה הגיעה לחרפת רעב ופרומה העמיסה על גבה את כלכלת המשפחה.

ב־1 ביאנואר 1943 ברחה עם אחיה, אפרים, ליערות הסביבה. אחרי טלטולים נתקבלה לשורות הגדוד הפרטיזני „סובורוב" (חטיבה „סטאַלין"). התחילה כטבחית ואחרי השתדלויות והפצרות העבירוה לעבוד כאחות רחמניה במחלקת הרפואה. האחיות היו היחידות שניתנה להן האפשרות לצאת לפעולות קרב ומיבצעי חבלה — מישאלתה ושאיפתה מאז כניסתה לגדוד. היא לא ויתרה על השתתפותה בשום מיבצע.

בקרב עם גרמנים ע״י איביה הרגה שלושה גרמנים ולקחה אחד בשבי. בקרב על העיירה נאַליבוק (8 במאי 1943) ירתה בשני שוטרים והציתה את בתיהם. לא היתה מהססת להיכנס לשדה הקרב הפתוח כדי להוציא פרטיזנים פצועים ולתת להם את העזרה הראשונה מיפקדת הגדוד והלוחמים העריכו את מסירותה ואומץ לבה והכול חיבבוה והעריצוה. שמה הופיע לשבח בפקודת המטה אחרי כל מיבצע קרבי.

באפריל 1944 השתתפה בקרב נגד יחידה גרמנית גדולה ע״י הכפר נובושיולק שבסביבות ראַאושקוביץ׳. היא ראתה בעמדה הקדמית פרטיזן פצוע. היא התקדמה אליו בזחילה, כדי להושיט לו עזרה רפואית. צרור כדורים שם קץ לחייה.

נקברה בטקס צבאי ע״י הכפר קלצישץ׳ הסמוך. קומיסאר הגדוד אלכסנדר קלווקו כתב שיר לזכר האחות המסורה והלוחמת האמיצה, נוקמת דם משפחתה ועמה. וזה הבית האחרון של השיר:

„היא נתנה במלחמת השיחרור
את חייה — תרומה,
בשמה של האחות הגיבורה, פרומה
נילחם עד לנצחון בפולש הארור..

מקורות:

1) אלחנן לבקוביץ — עדות.
2) חיה סגלוביץ — עדות.
3) חוה סטוצקי — שאלון.
4) מ. כהנוביץ׳ — „מלחמת הפרטיזנים היהודים..", עמ׳ 200, 331.

יואל סאויצקי ז״ל ולייזר צירולניק ז״ל

יואל נולד בשנת 1923 באיביה להוריו: שמואל וחסיה. קיבל חינוך מסורתי ב„חדר״ ולאחר מכן למד בבית הספר העממי. למד את מקצוע הנגרות ועבד יחד עם אביו ואחיו בנגרות רהיטים. היה חבר „פועלי ציון״ (מאוחדת עם צ.ס.). בחור תמיר, ברונט מובהק, יפהפה וחסון. בחור שקט ומסור לעבודתו ולמשפחתו.

לייזר נולד בשנת 1920 באיביה להוריו: משה־יצחק ופשה־רוזקה, משפחת נגרי רהיטים. קיבל חינוך מסורתי ב„חדר״ ולאחר מכן למד בבית הספר העממי „יבנה״. אחרי שלמד את מקצוע הנגרות, עבד בבית המלאכה לנגרות של אביו. גם בשנות השלטון הסובייטי (1939—41) ובשנות הכיבוש הגרמני המשיך לעבוד במקצועו והצטיין בו. בעבדם בבתי המלאכה של ה„יודנראַט״, התקינו בעלית הגג את חלקי העץ לרובים עבור המחתרת שפעלה בגיטו.

בצהרי יום 31 בדצמבר, 1942, כשגיטו איביה הוקף לפתע, לשם העברתם של היהודים לאיזור ביצות ה„טורף״ (הכבול) בבוריסוב, פרצו שניהם עם 19 צעירים מאירגון המחתרת את גדר התיל ותחת מטר יריות נמלטו לכפר כראַפייניבה (ע״י סליב). אחרי התקפת הגרמנים למחרת היום על ה„כוסורים״ של כראפייניבה, בה נהרגו גם אלי באקשט ולייבקה שמוקלר מאיביה, ברחה כל הקבוצה ליער מורין וחפרה „בונקר״ (ביקתה) בסביבות הכפרים מורין וג׳יאַמונט (ע״י איביה). ל־19 האיש שבתוך הבונקר היו 6 רובים, בהם הצטיידו במזון, החרימו את הרכוש השדוד היהודי מידי האיכרים ונקמו מאיכרים משתפי פעולה ורוצחי יהודים. החיים ב„בונקר״ היו קשים וחיו בפחד מתמיד שמא יגלו לבסוף את מקום מחבואם. הם חיכו לבוא האביב, כדי להצטרף לשורות הפרטיזנים הרוסים ביערות נאליבוקי, מקום שם שיגשגה והתעצמה תנועת הנוקמים.

אחרי האסון עם 4 חברי הקבוצה (לייב קלמנוביץ׳, הירש לבקוביץ׳ — טראַב, סנדר בילאבסקי ושפסל שפטל — איביה), שנורו ע״י הקבוצת פרטיזנים רוסים „טשאַפּאַיבצים״ (16 בפברואר, 1943), וחשיפת מקום מחבואם ע״י רועים כפריים, ברחו ליערות נאַליבוקי. רובם נתקבלו ע״י הגדוד הפרטיזני שהוקם לא מזמן ע״ש „אלכסנדר ניבסקי״.

מיפקדת הגדוד שלחה ארבעה יהודים מהקבוצה מיער מורין: יואל סאוויצקי, לייזר צירולניק (איביה), מאיר רומאנובסקי (באקשט), אברהם לוין (טראב) ורוסי אחד למקש את מסילת הברזל בסביבת תחנת הרכבת, יוראטישקי. זה היה צריך להיות פיצוץ לכבוד ה־1 במאי, 1943. לא הצליחו להוריד את הרכבת וחזרו במצב־רוח רע לבסיסם. בדרך נכנסו לחורשה מאחורי כפר שלא באיזור הפרטיזני לנוח מעמל הדרך מבלי לנקוט באמצעי זהירות, כמקובל. נער מהכפר שראה אותם הודיע לאיכרי הכפר והם מסרו על כך לגרמנים, שנמצאו שם כדי לאסוף את ה„נורמות״ במזון. הגרמנים תפסו אותם בשנתם והרגו אותם בו במקום, שם גם נקברו (סוף אפריל, 1943).

אחרי חקירה הובאו 3 איכרים, שהובילו את הגרמנים לחורשה, לבסיס הגדוד ושם נורו.

מקורות:

1) חיה צירולניק (לוין) — גדוד „ניבסקי״ — עדות שנשלחה למערכת.

2) הירש גולדשמיד — הועד להיסטוריה ע״י פח״ח, איטליה.

האחים כגן מרדכי (מאטקע), אלי ויעקב (יאנקל) ז״ל

בניו של שמואל (ידוע בעיירה כ„שמואלינקע טאַכעלע״). המשפחה היתה מטופלת בילדים וידועה כעניה. שלושתם למדו מספר שנים בביה״ס העממי הפולני והצטרפו לעזור בכלכלת המשפחה. עזרו לאביהם ה„שטריקדרייער״ בקליעת חבלים מפשתן, ארזו גלילי פשתן אצל הסוחרים ובכל עבודה פיסית קשה, שהשכר היה בצידה. למרות ההשכלה המעטה והמוצא המשפחתי המפגר הצטיינו בעדינות נפש ובאינטליגנציה נולדת. בחורים מנומסים, שקטים ויפי־תואר.

אחרי הטבח הגדול במאי 1942 הועברו כנגרים לעבודה בחב׳ „טודט״ בלידה, משם ברחו ליערות נאַליבוקי והצטרפו לגדוד „קאַלינין״ (בלסקי). ביוני 1943 עברו לגדוד הרוסי ע״ש „נבסקי״ (בריגאדה „וופריוד״). שלושתם היו לוחמים מצויינים וממושמעים.

מוטקה השתתף בפיזורו של ה„גארניזון״ הגרמני בכפר ע״י העיירה טראב והוציא מטווח האש פרטיזן יהודי פצוע. בדרכו חזרה לבסיס הגדוד השתתף במיקוש רכבת גרמנית, שהובילה טכניקה צבאית לחזית. הוא ושני אחיו השתתפו בקרב נגד חיל־המצב הגרמני־אוקראיני בכפר לוגומוביץ׳ (ע״י איביה), בהצתת רכבת של 60 קרונות שחזרה מקוי החזית לגרמניה (ע״י התחנה יוראַצ׳ישקי), ניתוק קוים טלפוניים בין לידה למולודצ׳נה, במארבים ובכל יתר פעולות הקרב שביצע הגדוד.

שלושתם הגיעו ליום השיחרור (יולי 1944). מוטקה נפצע קשה בבטנו, בעת התנגשות קבוצה קטנה של פרטיזנים עם 150 גרמנים שנסוגו בשבילי היערות. העבירוהו לבי״ח בלידה, שם מת למחרת היום מפצעיו. הבכור, יאנקל והצעיר ביניהם, אלי, גוייסו לצבא האדום ומאז נעלמו עקבותיהם.

מהנדס **יצחק גורדון**

בצלאל (צאַלקע) גינזבורג ז״ל

נולד באיביה בשנת 1922 להוריו: שלמה ופייגל. קיבל חינוך מסורתי ולמד בביה״ס העממי העברי. לאחר מכן הצטרף לעסקי אביו.

ב־31 בדצמבר 1942 כשהגיעו אנשי חב׳ „טודט״ לחסל את גיטו איביה ע״י העברתם לבוריסוב, הבריח יחד עם אחיו הבכור מרדכי (מאָטקע) את הוריהם ושתי האחיות (לאה ופריידה) למכר גוי בסביבות הכפר דוקודובה. צאַלקע, מאָטקע ודודנם, יודע־מאטע גינזבורג, נתקלו בכפר ילנה (ע״י דוקודובה) בקבוצת פרטיזנים, שסירבו לקבלם לשורותיהם. שלושתם נתקבלו בגדוד הפרטיזני הרוסי „איסקרא״ (ניצוץ), לאחר שהשיגו ביוזמתם הם 3 רובים אצל איכרים.

צאלקע עבר קורס לפעולות מיקוש והתמחה בכך. הכיר וקנה לו ידידים מבין האוכלוסיה הכפרית. היה לו חוש התמצאות בשטח וידע את כל הדרכים, השבילים והמשעולים. שמו יצא לתהילה בתור חבלן ומקש. גם בחודשים האחרונים של 1943 ובמחצית הראשונה של 1944, כשהגישה לפסי הרכבת כמעט נעשתה בלתי אפשרית, בשל

השמירה המעולה של הגרמנים ומיקוש סביבת מסילת הברזל משני עבריה, היה הוא מן היחידים שהצליחו להוריד רכבות גרמניות במקומות שהאויב לא ציפה כלל, כי מישהו יתקרב אליהם. עד יום השחרור (יולי 1944) נרשם לזכותו פיצוץ 17 רכבות עם כוח־אדם וטכניקה צבאית שהוא מיקשם במו־ידיו. שמו יצא לתהילה כפרטיזן־גיבור ביערות הפרטיזניים בבילורוסיה והפיקוד הציגו כפרטיזן־חבלן לדוגמה.

מספר פעמים חדר יחד עם חבריו לשדה התעופה בלידה והוציאו מה„פרוכובניא" פצצות שהוטלו מאוירונים ולא התפוצצו מסיבות שונות. מחומר הנפץ שהוצא מהפצצות סידרו מוקשים, שאיפשרו להמשיך בפעולות החבלה בדרכי התחבורה הגרמניות.

השתתף בכל המארבים והקרבות שניהל הגדוד „איסקרא" (חטיבת „קירוב") נגד ה„גארניזונים" הגרמנים ו„הפולנים הלבנים". הצטיין במיוחד במארב ליד „הוטא" (סביבות נובורדוק), שם מצאו את מותם 16 שוטרים מקומיים ו־38 גרמנים ובקרבות נגד „הפולנים הלבנים" בכפר אולכובקא ובסביבות הכפר דוקודובה.

בחודש אפריל 1943 השתתף יחד עם אחיו, מאָטקע, דודנו יודע־מאטע ושלושה נוצרים בפיצוץ המוצלח של תחנות החשמל, הקמח והמנסרה הגדולה באחוזה („הויף") של איביה (ראה עבודתו של אחיו מאָטקע „מיין קאמפס־וועג מיט די פארטיזאנער פון אטריאד „איסקרא""). הוא היה זה שיחד עם אחיו חדרו לאולם המכונות והציתו את פתיל הפצצה, שמשקלה עלה 100 פונטים ופעמיים סיכן את נפשו וחזר פנימה להיווכח, שאכן החוט הממתן („זאַמעדליטעלני שנור") נדלק. כל שלושת המפעלים החשובים לגרמנים נהרסו עד היסוד, ההצלחה היתה מלאה והמיפקדה הפרטיזנית העריכה מאד את פעולת החבלה ולא חסכה לו שבחים.

לאחר השיחרור ביולי 1944, התיישב עם משפחתו בלידה. באחד הימים נשלח ע"י השלטונות עם קבוצה של 10 רוסים, לכפר דוקודובה לשם איסוף מיכסות תבואה

(„נורמות"). בשעה 12 בלילה, לאחר ששכבו לישון בבית איכר, כותר הבית ע"י „פולנים לבנים" שפתחו באש ממכונות יריה והטילו לתוכו רימוני יד. הוא הספיק לקפוץ דרך החלון החוצה, אולם נפצע ומת מיד מפצעיו. למחרת הובא ללידה ונקבר בטקס צבאי בבית העלמין היהודי. מפקדיו לשעבר הספידו את הגיבור, שלא ידע פחד מהו ונפל לאחר המלחמה, בה עבר בהצלחה כל כך הרבה סכנות. אחרי מותו הוצע לקבל „אות לנין" ותואר „גיבור ברית המועצות".

מקורות:

1) ברוך ז'ירמונסקי ז"ל — פח"ת, תיק 61.
2) מ. כהנוביץ': „מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח־אירופה", עמ' 387—388.
3) „ספר הפרטיזנים", א', עמ' 497—498.

דבורצקי חיים־לייב („ליוקה") ז"ל

נולד ב־21 ביולי 1927 להוריו: שמואל ואסתר־רחל. גדל במשפחה אמידה. סיים בי"ס „תרבות" שבעיירה.

אביו הוצא להורג ביום טבח האינטליגנציה (תשעה באב, 1941) ובעת הטבח הגדול (12 במאי 1942) ניספו גם אמו ואחיו הצעיר. אומץ ע"י דודו ח. ל. דבורצקי ואחרי חיסול הגיטו באיביה (20 בינואר 1943) הועברו לגיטו לידא. ברחו ליערות נאליבוקי (אביב, 1943) ונתקבלו בגדודו של בלסקי. לאחר גמר המלחמה הגיע בדרך ההעפלה לאיטליה ומשם עלה ארצה בספינת המעפילים „דב הוז" (מאי 1946).

התישב בחיפה, מקום שם המשיך בלימודיו ועבד בבנין. היה בחור עדין־נפש וצנוע.

בדצמבר 1947 התגייס ל„הגנה" (חטיבה „כרמל"). השתתף בהגנת יחיעם, בליווי שיירות ובפעולות־קרב אחרות בגליל המערבי. נפל בשיירת יחיעם (27 במרץ 1948).

מקורות:

„יזכור", עמ' 217.

משה־זלמן קינקולקין („מישקה") ז"ל

נולד ב־1922 באיביה להורים: אליהו ורייצה. אביו מת עליו בילדותו (בהיותו בן 7). סיים מספר כיתות בביה"ס העממי הפולני. מפאת העוני בבית נאלץ להכנס לעול מלחמת הקיום ועבד יחד עם אחיו הבכור, זיידל, כמסגר, נפח ומתקן אופניים. בעל „ידי זהב" בכל המקצועות הטכניים. בחור שקט, צנוע וחברי, שהתחבב על כל מכריו.

אחרי הטבח הגדול באיביה הועבר עם קבוצת צעירים למחנה העבודה של חב' „טודט" בלידה. ברח ליערות נאליבוקי (סוף שנת 1942) לגדוד „קאלינין" (בלסקי) ומשם עבר אחרי המצוד הגדול (יולי, 1943) לגדוד הרוסי ע"ש „אלכסנדר ניבסקי" (איזור פעולה, איביה—לידה—וולוז'ין). השתתף בהרבה פעולות וקרבות שניהל הגדוד והצטיין בכולם. פרטיזן ממושמע ואמיץ.

אחרי השיחרור מהיערות (יולי, 1944) נשלח ע"י השלטונות הסובייטיים לקורס מפקדי מכבי־אש. אחרי פרסום חוק ה„ריפטריאציה", עזב את רוסיה והגיע דרך פולין למחנה לאנדסברג בגרמניה, התחתן ועלה ארצה בתחילת שנת 1947. הסתגל בהתלהבות לחיי הארץ. התיישב בטבעון ועבד כמסגר בחברת החשמל.

עם פרוץ מלחמת הקוממיות התגייס לחטיבת „כרמל" (18.4.48), בציינו: — „עוד הפעם לא יצווה עלי היטלר לחפור בור..." בקרב בסג'רה נפצע בשתי רגליו, החלים אחרי זמן קצר, סירב לקבל תפקיד לא־קרבי ונשלח למשמר הירדן. אותו יום נערכה הפגזה ממושכת על הנקודה. הפעיל את המרגמה בקדחתנות עד שיצאה מכלל שימוש. נפל ב־7 באוקטובר, 1948 ונקבר בראש־פנה.

בתעודתו הנמצאת בארכיון צה"ל, נאמר עליו, בין היתר:

„...הצטיין ביחסו הטוב כלפי חברים, במסירות נפשו, בצניעותו ובאהבת המולדת. בשבילו לא היתה קיימת המלה ,לסגת' בזמן סכנה היה תמיד הראשון והרגשת החובה כלפי המולדת לא נחלשה אפילו ברגעים הכי קשים". השאיר אשה ובת.

מקורות:

1) אלימלך מלמד — עדות שנשלחה למערכת.
2) יצחק גורדון — עדות שנשלחה למערכת.
3) „יזכור", פרשיות חייהם ומותם של הנופלים במלחמת הקוממיות, עמ' 731, טור „ב".
4) תעודות מארכיון צה"ל.

יוסף בלוך ז"ל

נולד באיביה להוריו: חונה („מיסטר") וחנה־רייזל.

נמלט מהגיטו לפני חיסולו ע"י העברת היהודים לשדות הטורף ע"י בוריסוב (ינואר, 1943). פעל ולחם במסגרת גדודים פרטיזניים שונים (ביניהם גם בגדוד „איסקרא") והצטיין במיוחד באמיצותו בגדוד „אורדז'ניקידזה" (בריגאדה „קירוב") שבסיסו היה ביערות נובוגרודק. היה אהוב ומקובל על כל הלוחמים.

אחרי השיחרור מהיערות גוייס לצבא האדום ונפל באחד הקרבות נגד הגרמנים הנסוגים.

פעולות ארגוני יוצאי איביה

די טעטיקייט פון די איוויער לאנדסמאנשאפטן

רשימות כתובות של יוצאי איביה באמריקה ובישראל

אַדרעסן־רשימות פון איוויער אין אַמעריקע און אין ישראל

רשימת קדושי העיירות איביה, ליפנישוק וטראַב שניספו בשואה

נאָמענטלעכע ליסטע פון דערמאָרדעטע קדושים פון די שטעטלעך:
איוויע, ליפנישאָק און טראַב

דבר אל הקורא

במלאת 25 שנה לחורבן קהילת איביה, מופיע ע״י ארגון יוצאי איביה בישראל „ספר יזכור" לקהילתנו הקדושה.

הספר שמונח לפניך אינו ספר רגיל. זהו גל־עד בו סיכום תקופה ארוכה של מאות שנות קיום של עיירת־מולדתנו בת שלושת אלפים נפשות, עיירה שבה גדלנו וחונכנו. קהילת איביה העתיקה והמפוארת היתה אמנם קטנה בכמות, אבל גדולה באיכות, עם רבניה גדולי התורה, ראשי־ישיבות ואישים דגולים. היו בה מוסדות של תורה, צדקה וחסד וחיים ציבוריים תוססים בחומר וברוח, שאבותינו ואבות־אבותינו נאבקו בה על קיומם במשך דורות. ובשנים תש״א—תש״ד (1941—1944) נחרבה ונמחתה מעל פני האדמה.

לפני כ־10 שנים התחלנו לשקוד על עבודת איסוף החומר, שרובו נכתב ע״י אנשים שאין הכתיבה אומנותם. ליקטנו ממקורות מהימנים וצירפנו תג לתג וחילקנו למדורים שונים לפי תקופת השנים ולפי הענינים. אנו מגוללים בו את תולדות קהילתנו הקדושה ואת החיים הרוחניים והגשמיים, שחיו בה אבותינו בתנאים הקשים של הגלות. עכשיו, אחרי עמל ויגיעה רבה, אנו מגישים לפניכם את ספר הזכרון. לא חסכנו טרחה ואמצעים ועשינו כמיטב יכולתנו בכדי לתת תמונה שלמה שתשקף את חיי העיירה.

אחים יקרים! המאמרים ההיסטוריים שנכתבו באותיות דם־ואש של יקירינו על העבר המפואר של קהילתנו איביה בפריחתה ולאחר מכן בכליונה, ישארו לנו בתוך הספר לזכרון־עד. נוסף לכך התמונות הרבות מהדמויות הזוהרות של אבותינו הקדושים והטהורים שנהרגו על קידוש־השם בשואה האיומה, תשארנה חרוטות בזכרוננו לנצח־נצחים.

בספר זה מופיע גם מדור מיוחד בפרקים אחדים ובו על תולדות האירגון בישראל ועל פעולותיו למען שרידי עירנו, שעלו ובנו את ביתם מחדש במדינת ישראל. ומאמרים על פעולות ה„רעליף" באמריקה.

„זה חלקי מכל עמלי". ללא ספק שאין זה זכותי, כי אם זכותם של אבותי הקדושים, שזכיתי בע״ה לקחת חלק ב„מלאכת הקודש" להקים מצבת־עד לזכרון עולם לבנינו ולנכדינו ולדורות הבאים אחרינו. אנו מקווים שבנינו וגם נכדינו יעיינו בו ולבם יתמלא גאווה על אבותיהם ואבות־אבותיהם.

לבני עירנו בארץ ובתפוצות נאמר:

כשאתה נמצא ברגעים מכריעים ומחפש את הדרך הנכונה בחיים, כדאי לך להוציא את „ספר איביה" מארון הספרים, לדפדף בו וללמוד ממידותיהם של אבותיך הקדושים — והן: אהבת הזולת והושטת יד־נאמנה איש לרעהו. נאחל לנו שבני עירנו יחיו כמשפחה אחת, אחרי שנשארנו מעט מהרבה. על ידי זה גם תמצא את הדרך הישרה והנכונה במישור חייך.

מי יתן שנמצא את ניחומינו לשברנו האיום במדינת ישראל העצמאית והבנויה.

לא נשכח את ההולכים,

נזכור את החיים!

תל־אביב, שבט תשכ״ח (1968)

א. אליאב

אַ וואָרט צום לייענער

צום 25סטן יאָרצייט נאָך דעם גרויזאַמען חורבן פון אונדזער הייליקער קהילה איוויע, דערשיינט איצט דער „יזכור־בוך איוויע", וואָס איז אַן אייביקע מצבה פאַר די דריי טויזנט נפשות — אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם. אין דעם בוך וועט איר געפינען אַ געטרייע אָפּשפּיגלונג פון אונדזער געבורט־שטעטל, ווו אונדזערע עלטערן און אורעלטערן האָבן געלעבט, געליטן און געקעמפט פאַר זייער עקזיסטענץ אין פאַרלויף פון פיל דורות.

אין די יאָרן 1941—1944 איז געקומען די מערדערישע האַנט און האָט דאָס אַלץ אָפּגעמעקט פון דער אויבערפלאַך.

טייערע איוויער ברידער! נאָך לאַנגער מי און אָנשטרענג דערשיינט אונדזער „יזכור־בוך". אין די פיל אַרטיקלען רעכענען מיר אויס די גרויסע רבנישע אויטאָריטעטן, וועלכע זיינען געבוירן געוואָרן אין איוויע און האָבן שפּעטער פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין איוויע און אין אַנדערע גרויסע שטעט אין דער וועלט. אינעם בוך וועט איר אויך געפינען די ביאָגראַפיעס פון די הונדערטער עסקנים, בעלי־בתים און ציוניסטישע טוער, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבענער אַרבעט לטובת הכלל. אין אַנדערע אַרטיקלען ווערט געשילדערט דאָס געזעלשאַפטלעכע און גייסטיקע לעבן פון שטעטל.

אין סוף פון „יזכור־בוך" געפינט זיך אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג וועגן דער גרינדונג און טעטיקייט פון דעם אירגון יוצאי איוויע אין ישראל און אויך וועגן דער טעטיקייט פון איוויער „רעליעף" אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

פון דער אַלטער היים, איוויע, איז אונדז פאַרבליבן דער איינציקער אָנדענק נאָר דער „ספר איביה" מיט די פיל בילדער, מיט די ליכטיקע פּנימער פון אונדזערע הייליקע קדושים. ה' ינקום דמם.

איוויער יידן!

ווער פון אייך עס געפינט זיך אין אַ פאַרלעגנהייט, נעמט אַרויס פון ספרים־שאַנק דעם „יזכור־בוך", קוקט אַריין אין אים, און אויף די הייליקע געשטאַלטן פון אונדזערע אָבות הקדושים. איר זאָלט זיך דערמאָנען און לערנען פון זייערע גוטע מידות. דאַן וועט איר געפינען דעם ריכטיקן און צופרידענעם לעבנס־וועג.

געדענקט די קדושים!

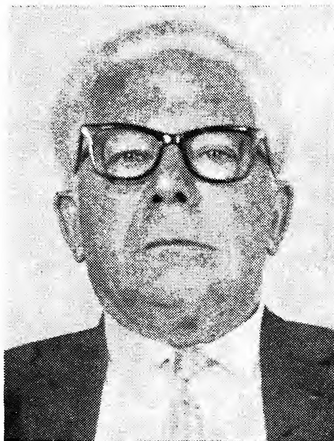
פאַרגעסט ניט די לעבעדיקע!

א. אליאב (עליאָוויטש)

תל־אביב, שבט תשכ"ח (1968)

לייבל בערעזאָוויטש בירטש (זון פון שאַיע) / ניו־יאָרק

די געשיכטע פון דעם איוויער רעליעף־קאָמיטעט אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (1917—1921)

עס איז צו באַדויערן, וואָס איך האָב ניט אין מיין באַזיץ קיין איין דאָקומענט, וואָס זאָל דערציילן וועגן דער אַנטשטייאונג און דער אַד־מיניסטראַציע פון דעם איוויער רעליעף־קאָמי־טעט. איך האָב זיך ניט פאַרגעשטעלט, אַז עס וועט קומען אַ צייט, ווען די היסטאָריע פון דעם קאָמיטעט וועט ווערן איבערגעגעבן דער עפנט־לעכקייט. מיר האָבן געטראַכט, אַז אַלע אונ־דזערע אָנשטרענגונגען און טעטיקייט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה וועלן פאַרגעסן ווערן ווי אַ טייל פון אַ שלעכטן חלום. ווי באַקאַנט, איז מיט אַכצן יאָר שפּעטער גע־קומען די צווייטע וועלט־מלחמה מיט אירע שוידערלעכע רעזולטאַטן. די היטלער־שחיטה האָט אויף אייביק ליקווידירט דאָס יידישע לעבן און קולטור פון אונדזער שטעטל איוויע; דאָס שטעטל אין דער פוילישער ליטע, ווו מיר זיינען געבוירן און דערצויגן געוואָרן און ווו מיר האָבן פאַרבראַכט אונדזערע טייערע, פריילעכע יוגנט־יאָרן. איך גלייב, אַז ס׳וועלן זיך געפינען אַנדערע, וואָס וועלן דערציילן וועגן אונדזער טעטיקייט אין די שפּעטערדיקע יאָרן. מיין אויפגאַבע דאָ איז בלויז צו אינפאָרמירן וועגן דער רעליעף־טעטיקייט במשך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

בכדי צו פאַרשטיין די אַרבעט פונעם איוויער רעליעף־קאָמיטעט, מוזן מיר לכתחילה אַ ביסל שילדערן דעם מצב און די קאָנוּע פון די איוויער „לאַנדסלייט״, וועלכע האָבן אומדערמידלעך אַלץ געטאָן, כדי צו העלפן זייערע משפחות און פריינד אויף דער „אַנ־דערער זייט״. די מערהייט פון זיי איז געקומען צו די ברעגן פון אַמעריקע אין די יאָרן 1905/6, זייענדיק נאָך זייער יונג און ניט האָבנדיק קיין אַנונג אין דער ענגלישער שפּראַך, ניט גענוג צוגעגרייט אויפצונעמען דעם געראַנגל מיט די שווערקייטן אויף צו „מאַכן אַ לעבן״ אין אַ פרעמד לאַנד. פיל פון זיי זיינען געווען חברים פון „בונד״, אַ רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען אַקטיוו אין די ברויזנדיקע יאָרן 1904/5

אין רוסלאַנד. אין יענער צייט האָבן די יוגנטלעכע געלייענט פיל ביכער און צייטונגען און אַזוי אַרום געווען באַקאַנט מיט דער וועלט מחוץ די גרענעצן פונעם שטעטעלע איוויע.

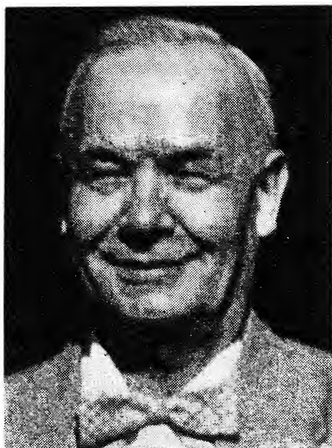
היות דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען ניט־קוואַליפיצירטע אַרבעטער, האָבן זיי זיך אין די ערשטע יאָרן אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן. די אַרבעטס־באַדינגונגען אין יענער צייט זיינען ניט געווען קיין גוטע. דער סיסטעם פון שוויץ־שעפּער האָט געהערשט אומעטום. מענטשן האָבן געאַרבעט לאַנגע שעהען ביי נידעריקע לוינען; זיינען אַרומגעגאַנגען פאַרביטערטע און נידערגעשלאָגענע. עס זיינען פאָרגעקומען פיל שטרייקן. אָבער די אימיגראַנטן ראַנגלען זיך שווער און באַמיען זיך מיט אַלע וועגן צו פאַרבעסערן זייער עקאָנאָמישע לאַגע. פיל פון זיי באַזוכן נאַכט־שולן און כלערליי קורסן, לייענען יידישע צייטונגען און פובליקאַציעס, וואָס העלפן זיי צו אין זייער בילדונג און אין פּראָצעס פון אַמעריקאַניזאַציע. זיי פאַרנעמען זיך מיט פּאַראיינס־ענינים און „אַרבעטער־רינג". אָט די ערשטע יאָרן זיינען פאַר זיי אַ האַרטער ביסן און שווערע „שולע". אָבער עס זיינען אויך יאָרן פון נסיון און רייפקייט. אַ דאַנק דעם „אַרבעטער־רינג" איז טאַקע דער איוויער רעליעף־קאָמיטעט געשאַפן געוואָרן.

איידער מיר גייען איבער וויטער, איז נייטיק צו זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן די אויפגאַבן פונעם אַרבעטער־רינג. די אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן סוף פון ניינצנטן יאָרהונדערט. איר ציל איז געווען צו פאַרלייכטערן די שווערע לעבנס־ און אַרבעטס־באַדינגונגען, וועלכע האָבן געהערשט אין יענער צייט אין אַמעריקע. צו אירע פונקציעס האָבן צוו. אַנד. געהערט: איינאָרדענען „קאָמפּיינס" לטובת די אומבאַשעפּטיקטע, ווי אויך מעדיצינישע הילף פאַר אירע חברים. קראַנקע מיטגלידער ווערן באַזוכט אין זייערע היימען אָדער אין די שפּיטאָלן דורך אַ חבר, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע, און ער פלעגט שוין איבערגעבן דער אָנפירונג וועגן די נויטן און באַדערפעניש פון דעם קראַנקן חבר. דער הויפּט־פּרינציפּ פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען צו געבן הילף אירע חברים אין אַלע פאַלן ווען זיי האָבן זיך דערין געניטיקט. פיל פון די נייע אימיגראַנטן האָבן ניט געהאַט קיין קרובים אין אַמעריקע און אַזאַ הילף איז טאַקע געווען פון באַזונדערס גרויסער וויכטיקייט. דערצו האָט נאָך דער אַרבעטער־רינג אָנגעפירט מיט אַ בילדונגס־פּראָגראַם, וואָס האָט איינגעשלאָסן פאַרשידענע קורסן, דיסקוסיעס און אינטערעסאַנטע אונטערנעמונגען פון פאַרוויילונג־ און קולטור־כאַראַקטער. זומער־צייט האָט יעדער „ברענטש" אָרגאַניזירט פּיקניק־עקסקורסיעס, כדי די לאַנדסלייט פון איוויע זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען און זיך קענען צופּאַסן צום נייעם לעבנס־שטייגער אין אַמעריקע.

די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן אין יולי 1914. די געקומענע פון איוויע קאָנען זיך שוין מער ניט איבערשרייבן מיט זייערע עלטערן און קרובים אויף דער „אַנדערער זייט". לטובת די לייענער מוזן מיר אויפקלערן, וואָס פאַר אַן אומרו דאָס האָט גורם געווען ביי אונדז אין אַמעריקע און ביי אונדזערע משפחות מעבר לים. ניט געווען אַפילו איינער, וואָס איז געקומען אין דעם לאַנד וואָס זאָל האָבן איבערגעריסן אַלע פאַרבינדונגען מיט דער אַלטער היים. דאָ איז שטענדיק געווען אַן אייביקע פאַרבינדונג פון פינאַנסיעלער הילף צו עלטערן און קרובים, וועלכע זיינען געבליבן אין דער אַלטער היים.

ביים קריגס־אויסברוך זיינען פיל פון די איוויער לאַנדסלייט שוין געווען בעלי־משפחות און עלטערן פון קינדער. אָבער ניט קוקנדיק אויף די אַלע שוועריקייטן מיט וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעטראָפן האָבן זיי דאָך ניט פאַרגעסן די געבליבענע משפחות אויף יענער זייט, אין איוויע.

אויב אַמעריקע סימבאָליזירט האָפענונג און הבטחות פאַר די, וואָס דערגרייכן צו אירע ברעגן, מיינט זי אויך ניט ווייניקער פאַר די, וואָס זיינען פאַרבליבן דאָרט. ס׳איז ניט געווען קיין איין יום־טוב מען זאָל ניט שיקן אַהיים קיין איוויע אַ בריוו פון דערמוטי־קונג און אויך אַ ביסל הילף. טייל מאָל איז עס געווען אַ מלבוש אָדער געלט אויף צו מאַכן יום־טוב, ווייל די יוגנט אין איוויע איז געווען אָפּהענגיק פון זייערע עלטערע ברידער און שוועסטער אין אַמעריקע אין זייער הילף ביים פאַרווירקלעכן זייערע שטרעבונגען. פלוצ־לינג ווערן איבערגעריסן אַלע פאַרבינדונגען. גרויס איז געווען די שרעק אויףביידע

איסער פישעלעוו (ברודער פון מאַשע פיסעלעווסקי)

זייטן. מיר דאָ, די יונגע, פילן די פּיין פון אונדזערע אייגענע, מיר ווייסן זייער גוט, וואָס עס מיינט אונדזער שטיצע פאַר אונדזערע עלטערן און קרובים. פון דער פּרעסע דער־וויסן מיר זיך, אַז אונדזער שטעטל איז אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן. אונדזער פּחד וואַקסט פון טאָג צו טאָג. עס ווערט געשאַפן אַ רעליעף־קאָמיטעט. דער דראַנג צו העלפן דערוועקט זיך ביי יעדן פון אונדז און מיר זוכן וועגן, וואָס צו טאָן אין דער ריכטונג פון העלפן די קרובים אין איוויע. מיר באַשטימען ניט קיין אָפיציעלע אָנפירער. קאָן אַן אָרגאַניזאַציע פון דעם מין מצליח זיין אָן אַ דירעקטאָר אָדער אָן אַ פירער? צום גליק מעלדן זיך חברים, וועלכע שפּענדן פרייוויליק זייער צייט פאַר דער דאָזיקער אַרבעט. אונדזער הויפּטציל איז צו באַווירקן אַלע איוויער לאַנדסלייט צו זאַמלען געלט פאַר אַן

אַלגעמיינעם פאָנד און צו האַלטן די גרופּע צוזאַמען, אָפּוואַרטנדיק די צייט ווען מיר וועלן ווידער זיך קענען פאַרבינדן מיט אונדזערע אייגענע אין איראָפּע.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט און דער שונא ווערט צוריקגעטריבן צו זיינע אייגענע גרענעצן, האָבן די פּאָליאַקן אָקופּירט אַ טייל פון ליטע, און איוויע ווערט אַן אינטעגראַלער טייל פון פּוילן. די לאַנדסלייט פון דער דערנעבנדיקער שטאָט נאָוואַרעדאָק האָבן אויך געשאַפן אַ רעליעף־קאָמיטעט. זיי זיינען געווען גרייט צו שיקן אַ דעלעגאַציע בראש מיטן באַקאַנטן פילאָלאָג און לערער, אַלעקסאַנדער האַרקאַווי. ער האָט געטאָן פאַר זיין דור מער פון אַלע אַנדערע וואָס זיינען פּאָפּולער און באַקאַנט אין אַמעריקע.

דרישות שלום לקרובים באמריקה ע"י השליח אלכסנדר הרכבי, שהגיע לאיביה מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה לשם הושטת עזרה.

גרוסן צו קרובים אין אַמעריקע דורכן דעלעגאַט אַלעקסאַנדער האַרקאַווי, וואָס האָט געבראַכט הילף קיין איוויע באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

זיינע ווערטערביכער און איבערזעצונגען פון די בעסטע ליטעראַטור־שאַפונגען ווערן גענוצט דורך די אימיגראַנטן ביים דערלערנען די ענגלישע שפּראַך. די נאָוואַרעדקער לאַנדסלייט, מיט דער הסכמה פון האַרקאַווי באַשליסן, אַז ער זאָל אויך זיין דער איוויער דעלעגאַט. זיין אויפגאַבע באַשטייט אין צעטיילן אונדזער אויפגעזאַמלט געלט פאַר די קרובים און איבערגעבן אונדז אַ קלאָרן באַריכט וועגן די לעבנס־באַדינגונגען, נויטן און באַדערפעענישן פון די איוויער נאָך דער מלחמה.

מיט דער הילף פון אַ העקטאָגראַף, אין ווערט פון 4 דאָלאַר, באַמיען מיר זיך צו פאַרטאָפּלען אונדזערע בריוו און באַריכטן. מיר פאַרשטענדיקן זיך מיט יעדן איוויער לאַנדסמאַן ווו ער געפינט זיך. אונדזער זיץ־אָרט געפינט זיך אין דער איוויער סינאַגאָגע אין ניו־יאָרק, אויף מאָנטגאָמערי־גאַס, אין דעם אונטערשטן שטאָט־טייל, איסט־סייד (מזרח־זייט). שווער צו זאָגן, אַז דאָס אָרט איז געווען אידעאַל פאַר אָרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט. אָבער מיר האָבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט מיט ענטוזיאַזם און די אַרבעטס־באַדינגונגען האָבן אונדז כלל ניט געשטערט, ווייל דער ציל איז פאַר אונדז געווען אַ הייליקער.

די אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן ווינטער 1916/17. צו אונדזער שלעכטן מזל איז דער ווינטער געווען זייער אַ שווערער: פרעסט און טיפע שנייען. אָבער דאָס האָט ניט אָפּגעהאַלטן אונדזערע אַקטיוויסטן פון גיין זאַמלען געלט און באַטייליקן זיך אין די צוויי־וועכנטלעכע מיטינגען אויף צו באַהאַנדלען די פראַגע ווי אַזוי צו שאַפן וואָס מער געלט־מיטלען פאַר די נויטבאַדערפטיקע מלחמה־קרבנות. עס איז ניט געווען קיין לייכטע אויפגאַבע. לײדער זיינען פיל פון די איוויער לאַנדסלייט געווען מענטשן וואָס האָבן שווער געאַרבעט און דערצו מיט באַגרענעצטע פאַרדינסטן. מיר האָבן דיסקוטירט וועגן פאַרשידענע פאָרשלאָגן און וועגן צו שאַפן אַ באַדייטנדיקן סכום געלט. אונדזערע איבערגעגעבענע טוער שטייען ניט אָפּ אין זייער אָנשטרענג. אין פאַרגלייך צו דער ניט גרויסער איוויער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, איז די סומע וואָס אונדז איז געלונגען צו שאַפן געווען אַ באַדייטנדיקע.

איצט וועלן מיר באַטראַכטן די רעזולטאַטן פון אונדזער אָנשטרענג. ה׳ האַרקאַווי קערט זיך אום פון זיין שליחות אין אויגוסט 1920, און שוין דעם 5טן סעפּטעמבער 1920 ווערט אָפּגעהאַלטן אַן אַלגעמיינער מיטינג אין צענטראַלן אָפּערע־הויז פון ניו־יאָרק. ה׳ האַרקאַווי גיט איבער אַ באַריכט וועגן מצב פון זיין געבורט־שטאָט, נאָוואַרעדאָק, ווו ער האָט פאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל פון זיין באַזוך. געענוי די זעלבע לאַגע איז אויך אין איוויע. רבי מאיר אַבאָוויטש, דער נאָוואַרעדקער רב, האָט אויספירלעך געשילדערט פאַר ה׳ האַרקאַווי די באַדינגונגען וואָס האָבן געהערשט אין דעם טייל פון אייראָפּע אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע. זייער נויט גרענעצט זיך ממש מיט בעטלעריי. עטלעכע ווערטער וועלן אונדז געבן אַ קלאָר בילד: הונגער און נויט, דאָס פעלן פון אַ מינימום שפּייז האָט גורם געווען פאַרשידענע קראַנקייטן און טויזנטער מענטשן זיינען געשטאָרבן פון אומדערנערונג. די באַפעלקערונג גייט אַרום אין שמאַטעס. ביים אָנקומען פון דער האַרקאַווי אין זיין היימשטאָט האָט מען שוין באַמערקט אַ געוויסע פאַרבעסערונג. דער ערשטער שטראַל פון האָפענונג איז געווען דאָס צוריקשטעלן דעם קאָנטאַקט מיט אַמעריקע. דאַן קומט שוין אַ געוויסע הילף אין געלט כמעט צו יעדער פאַמיליע, ווי אויך צו דער קהילה פאַר אַלגעמיינע קהלשע צוועקן.

דערלויבט מיר צו שילדערן די באַדינגונגען אין וועלכע די הילף איז אָנגעקומען קיין נאָוואַרעדאָק און איוויע: די פּאָליטישע סיטואַציע אין דעם טייל פון אייראָפּע איז געווען אַ כאַאָטישע. באַלד נאָך דער עוואַקואַציע פון דער דייטשער אַרמיי דערשיינט די באָלשעוויסטישע אַרמיי אויף דער סצענע. די פּאָליאַקן טרייבן זיי צוריק אַרויס און פאַר־

נעמען דאָס לאַנד. די לאָקאַלע מאַכט האָט נאָך ניט קיין אויטאָריטעט און כוח איינצו־שטעלן אָרדענונג און געזעץ. ס׳איז געווען אַ ניט־נאָרמאַלע עפּאָכע.

ה׳ האַרקאַווי איז אָנגעקומען קיין ווילנע און האָט איבערגעגעבן אַ באַריכט וועגן זיין שליחות דעם ד״ר צמח שאַבאַד, וואָס איז דאַן געווען דער יידישער פירער אין ווילנער געגנט און גוט געקענט די פּראָבלעמאַטיק פון יידישן לעבן. טראַנספּאָרט מיט דער באַן אָדער אַנדערע קאָמוניקאַציע־מיטלען, איז געווען ממש אונטער אַ לעבנס־סכנה. באַנדיטן און טונקעלע פּאַרשוינען פלעגן זיך אַרומשלעפּן איבער די וועגן. ד״ר צ. שאַבאַד איז געווען געצוווּנגען צו באַשטימען אַ פּערזענלעכע וואַך און אַ געהילף פאַר ה׳ האַרקאַווי. מיט דער הויכער שטייגערונג פון דער אינפלאַציע פון די זלאָטעס און מאַרקן, האָט די ספּעציעלע הוצאה דערגרייכט צו אַ קענטיקער סומע. דאָס רעליעף־געלט איז געווען געפּאַקט אין וואַליזעס, וואָס ה׳ האַרקאַווי האָט שטענדיק געשלעפּט מיט זיך. ער האָט זיך געפילט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם פאַרמעגן, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר די נויטבאַדערפטיקע און אָרעמע.

נאָכן פאַרענדיקן מיינע א. ד. זכרונות האָט מען מיר געמאַכט אויפמערקזאַם, אַז הרב משה שאַצקעס איז אין יענער צייט געווען דער גייסטיקער פירער פון איוויע. דער רב, זייענדיק אַ גרויסער מנהיג, האָט גוט פאַרשטאַנען די באַזונדערע וויכטיקייט פון האַרקאַ־וויס שליחות, און איז געווען אַ גרויסע שטיצע און הילף צום דערפאָלג פון האַרקאַוויס טעטיקייט.

אויך אהרן בענדער, וואָס האָט רעפּרעזענטירט דעם יונגערן דור האָט פיל מיטגע־האָלפן אין דער אַרבעט.

דער גרעסטער טייל פונעם אַלגעמיינעם פאָנד איז באַשטימט געוואָרן אויף צו גרינדן אַ „גמילות־חסד־קאַסע״; שולן פאַר יינגלעך און מיידלעך; ווי אויך אַ העברעאישע און יידישע ביבליאָטעק. היינט וויסן מיר, אַז הילף דערגרייכט צו די, פאַר וועמען דאָס איז באַשטימט. מיר ווייסן אויך, אַז אונדזער הילף האָט געבראַכט פאַר זיי לעבן און האָפענונג. נאָך עטלעכע יאָר האָט זיך די פּאָליטישע לאַגע סטאַביליזירט. ס׳האָט זיך איינגעשטעלט אַ נאָרמאַלע פאַרבינדונג מיט אַמעריקע דורך אַ בריוו־אויסטויש און דער יידישער ישוב אין איוויע האָט פון דאָס ניי אָנגעהויבן אויפצולעבן.

כדאי צו ציטירן אַ ליד, וואָס איז געווען פּאָפּולער אין יענער צייט צווישן די יידן. די עטלעכע שורות וועלן העלפן אילוסטרירן דעם דעמאָלטיקן מצב און די שטימונגען.

לעבן זאָל אַמעריקע!
לאַנגע יאָרן זאָל זי געניסן!
ווען זי האָט דערוווּסט זיך,
אַז מיר גייען אָפּגעריסן,
האָט זי אונדז געקליידעט —
אין זיידנס און אין פּליושן,
האָט זי אונדז געמאַכט
פאַר יאָלדן אין קאָפּעליושן.

מיר ווייסן, אַז דאָס לעבן אין איוויע האָט שפּעטער פּראָגרעסירט און דער לעבנס־ניוואָ איז געשטיגן. לײדער, האָט דער פאַרבעסערטער מצב געדויערט בלויז אַכצן יאָר. דאַן זיינען געקומען די נאַציִשע מערדער און פאַרטיליקט דעם ייִדישן ישוב אין איוויע אויף אייביק.

אין מיינע א. ד. זכרונות האָב איך ניט דערמאָנט די נעמען פון די איבערגעגעבענע טוערס, וועלכע זיינען קיינמאָל ניט מיד געוואָרן אין זייער אָנשטרענג. זייער אַקטיוויטעט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אָנגעהאַלטן אין דער צווישנמלחמהדיקער תקופה, בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה און אויך נאָך איר פאַרענדיקן זיך.

איך ברענג דאָ די נעמען בלויז פון אַ טייל פון די אַקטיוויסטן אונדזערע, ווייל פיל נעמען געדענק איך לײדער ניט:

חיה־גיטע (אידאַ) באַקשט־פּאַלעווסקי
הער און פרוי גאָלדשמידט
ברידער ראָגאָף, נתן און זעליק
משפּחה קאָטלער, ברידער און שוועסטער
ז. בענאַווסקי
ע. בערעזאָוויטש
מלכה גוטלעווסקי
מאָשקע האדקעס
מאשקע הילקעס

משה־לייבקע
ברידער אַשעראָף
היימאַן ליפּניצקי
סאַלאָמאָן גאָלדשמיד
מאָריס עפּשטיין
חיים לעווין (בן הערצל)
איטשקע זיסמאַן
רובינשטיין פייגל (קאשצער) און איר מאַן
רחל באַקשט

(איבערגעזעצט פון ענגליש)

חיה־גיטע באַקשט (פּאַלעווסקי) / אַמעריקע

די טעטיקייט פון איוויער רעליעף אין אמעריקע

א. הילף־אַקטיוויטעטן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

ניו־יאָרק איז געוואָרן מיין היים ערשט אין יאָר 1913 (פריער האָב איך געלעבט 9 יאָר אין קליוולאַנד אָהאַיאָ). שוין דאַן האָבן דאָרט געלעבט אַ קענטיקע צאָל איוויער יידן. זיי האָבן דאָ פאַרגעזעצט זייער לעבן אין באַשיידענע די־רות און באַשיידענעם לעבנס־ניוואָ. אַ גרויסע צאָל פון זיי האָבן נאָך געהאַט זייערע פאַמיליעס אין דער אַלטער היים און זיך געפילט איינזאַם אין דער שוין דאַן ריזיקער שטאָט ניו־יאָרק. זיי האָבן געהאָרעוועט שווער און ביטער אין די „שאָפּס" ביים דעמאָלט הערשנדיקן „שוויץ־סיסטעם", געשפּאָרט אַ סענט צו אַ סענט, בכדי אַראָפּצובריינגען קיין אַמעריקע זייערע פרויען, קינדער, ברידער און שוועסטער. דערווייל האָבן זיי געלעבט ווי „באָרדערס" (שכנים) ביי לאַנדס־לייט און פריינד. זיי האָבן זיך „געטוליעט" איינער צום אַנדערן און זיך אַרויסגעהאָלפן מיט „ראָט און טאַט" איינע די אַנדערע.

שוין דאַן האָבן זיי אָרגאַניזירט אַ פאַראיין א. נ. „אַנשי איוויע" מיט אַן אייגענער שול צום דאַווענען. די שול איז געוואָרן דער צענטער פאַר אַלע לאַנדסלייט. דאָרט איז אויך געווען אַ חדר, ווו זייערע קינדער האָבן געלערנט אַ ביסל יידישקייט. זיי האָבן געהאַט אַ באַזונדערן בית־עולם, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון אַלטן איוויער רב ע"ה. אויך די איוויער וועלטלעכע יוגנט, וועלכע האָט געשטראָמט קיין אַמעריקע (באַזונדערס נאָכן צוזאַמענברוך פון דער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע אין די יאָרן 5־1904) האָט זיך געהאַלטן נאָענט און היימיש. זיי האָבן געגרינדעט אַן איוויער ברענטש פון „אַרבעטער־רינג", אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט און זיך אַקטיוו באַ־טייליקט אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען זייער קעמפע־ריש אויף דער יידישער גאַס אין דער נייער היים.

דער איוויער רעליעף־קאָמיטעט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (1913—1917). זיין אָפיציעלער נאָמען איז געווען "United Yvier Relief„ („פאַראייניקטער איוויער רעליעף"), ווייל ער האָט דאַן אַרומגענומען אויך די אָפּשטאַמיקע פון די אַרומיקע שטעטלעך און ישובים, ווי מיקאָלאַיעווע א. אַנד.

זיין צענטער איז געווען די איוויער שול, וואָס האָט ניט נאָר געגעבן איר בנין, אַדרעס און טשאַרטער נאָר אויך געשטיצט פינאַנסיעל דעם רעליעף אין זיינע ערשטע טריט. טראָץ דעם וואָס אייראָפּע איז געווען אָפּגעשניטן פון אונדז אין די מלחמה־יאָרן, האָבן מיר שוין דאַן אַדורכגעפירט „קאַמפּיינס", כדי צו זיין גרייט מיט הילף באַלד נאָך דער קריגס־ענדע.*

די מיטגלידער פון רעליעף־קאָמיטעט און אַקטיוויסטן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען (הוספה צו דער רשימה פון לייבל בערעזאָוויטש):

חיים ליפּניצקי ע"ה (ארטשיק פּוזשינערס איידעם).
חיים לעווין ע"ה (חיים הערצלס).
אברהם הורוויטש ע"ה (אברהמטשיק דער שמש).
נייטן און לינאַ ראָגאָף ע"ה (נאָטקע, אליהו דרייזשעס).
מאָריס און חיה עפּשטיין ע"ה (משהקע, שמואל־לייזער נחמיהס).
ישראל און רישע שמוקלער ע"ה (רישע, מושע יאַקלס).
אברהם־שמואל מייערסאָן ע"ה (אברהם שמואל, יאָשע אָרעס).
שלמה גאָלדשמידט ע"ה (שלמה, לייבע גוזאָקס).
איטשקע זוסמאַן (איטשקע, חאשע לאהס).
פּרץ קאָטלער ע"ה (הירשל דעם קאָטלערס).
נחום קאָטלער ע"ה (הירשל דעם קאָטלערס)
לייבל בערעזאָוויטש (לואי בוירטש (לייבל, שאַיע דעם שמידס).
לעאָ ראַבינס ע"ה (לייזער מלכהס).
דוד בלאָך (דוד מאַילעס).
מאיר אָשעראָוו (מאיר צאַלקעס).
יוסף גאָלדשמיד ע"ה (יאָסל, נחמה רייכעלס).
איזידאָר גאָלדשמיד (איטשקע, שרהביילקעס).
פּענע בלאָך ע"ה (פּייגל, נחמיהס פון שול־הויף).
מלכה גוטעלעווסקי ע"ה (מלכה, אָרע לייבעס).
מאָריס בערגער ע"ה (מאָשקע האָדקעס).
יוסף כהן ע"ה (יאָסל, יונה דעם שמידס)
אידע באָקשט־פּאַלעווסקי (חיה־גיטע, פּולעס).
שרהקע גאָלדשמיד (שרהקע, פּולעס)

ב. אונדזער טעטיקייט צווישן ביידע וועלט־מלחמות (1921—1939)

אין יאָר 1922 בין איך געפאָרן באַזוכן מיינע עלטערן אין איוויע. דער איוויער רעליעף האָט דורך מיר געשיקט פינף טויזנט דאָלאַר פאַר אַלגעמיינע צוועקן פון דער

---

* פּרטים וועגן דער טעטיקייט פון „רעליעף" בעת און באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זע אין אַרטיקל פון לייבל בערעזאָוויטש (לואי בוירטש) „די געשיכטע פון איוויער רעליעף־קאָמיטעט אין אַמעריקע אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה".

יידישער קהילה. די איוויער לאַנדסלייט האָבן דורך מיר געשיקט קענטיקע סומעס אַלס הילף פאַר זייערע משפחות, וועלכע זיינען געוואָרן מאַטעריעל רואינירט און פאַראָרעמט אין רעזולטאַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (פּרטים וועגן מיין באַזוך וועט איר געפינען אין מיין אַרטיקל „מיין באַזוך אין איוויע אין יאָר 1922"). די 500 דאָלאַר האָב איך צוזאַמען מיטן אָרטיקן קאָמיטעט (אָדער קהילה) צעטיילט פאַר דרינגענדיקע צוועקן (בית יתומים, קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק, יידישע ביבליאָטעק, געקויפט מערקע רייכלס צוויי הייזער פאַרן בית הרב און בית־יתומים, דאָס מתים־שטיבל — אַ באַזונדערע שפּענדונג פון שאַיע דעם שמיד ע״ה א. אַנד.). איך האָב אין מיין אויבנדערמאָנטן אַרטיקל אַדורכ־געלאָזט פיל נעמען פון איוויער קאָמיטעט און איך וויל עס דאָ ריכטיקשטעלן. אין קהילה־קאָמיטעט זיינען געווען:

הרב משה שאַצקעס זצ״ל — פאָרזיצער; אהרן בענדער ז״ל — סעקרעטאַר; הרב אברהם יצחק מינקין (דער פּרוש) ע״ה; חעמע הורדוסעס ע״ה — פאַרוואַלטער פון בית־יתומים; ישראל גוטעלעווסקי ע״ה; דוד מאַלאַכאָווסקי ע״ה; אַריה באָיאַרסקי ע״ה; יוסף־חיים קאַבאַק ע״ה; מיירים וואָלאַנסקי ע״ה; ישעיהו (שאַיע) באַקשט ע״ה (סלאָיקעס); ישעיהו (שאַיע) באַקשט ע״ה (דער אַפּטייקער); לייב קאַלמאַנאָוויטש ע״ה; אַלטער גיר־שאָוויטש ע״ה (זאַוואָדטשיק); בערע־מענדע אַבעלעוויטש; יאָשע לייבאָוויטש (באַגנעראָ־דער ע״ה); יצחק (איטשע) גאָלדשמיד ע״ה (אלי־משהס); לייבע מאַלאָט (פּטיש) ע״ה (דער שמש); דוד גאָלדשמיד ע״ה; משולם (פולע) באַקשט ע״ה.

נאָך מיין צוריקקער קיין אַמעריקע (1926) האָבן מיר אינטענסיוו פאַרגעזעצט אונדזער הילפס־אַרבעט. עס האָבן דאַן באַזוכט איוויע אייניקע אַמעריקאַנער לאַנדסלייט און מיט יעדן האָבן מיר איבערגעשיקט גרעסערע אָדער קלענערע סומעס פאַר באַשטימטע צוועקן. מיר האָבן געשיקט אַ קענטיקן סכום אויף אַ שטיינערנעם צאַם אַרום בית־עולם, וואָס איז געווען פאַרוואָרלאָזט און גויים פלעגן דאָרט פאַשען זייער פערד און קי, אויף ביכער־איינקויפן פאַר דער ביבליאָטעק, אויף רעמאָנט פון דער קהלשער באָד, פאַר דיביידע שולן (יידישע מיטל־שול און רעליגיעז־נאַציאָנאַלע יינגל־שול „יבנה") א. אַז. וו.

אין 1929 האָבן זיך אָרגאַניזירט די איוויער פרויען אין ניו־יאָרק א.נ. „איוויער לײדיס אייד־סאָסייטי" (איוויער פרויען הילפס־געזעלשאַפט). די גרינדערינס און אַקטי־וויסטינס זיינען געווען די פרויען:

אסתר־חנה לייבאָוויטש ע״ה (אָרטשיק פּוזשינערס אייניקל).
לאה־ראָדע קאָטלער ע״ה (לאה־ראָדקע, די קאָטלערקע).
ביילע קאָשצער ע״ה (ביילע, די בעזשעמצער).
שרה גאָלדשמיד ע״ה (שרהקע עליכעס).
האָדע בלאָך ע״ה (האָדע שעפּקעס).
בעלאַ מאַלץ (ביילקע, שרה־לאהס).
טילי הוירש (טייבקע, אַלטער־שמעיהס).
יאָכקע קאַגאַן (יאָכקע, אַלטער־שמעיהס).
סיידי פּעשקאָוו (זעלדקע מערקע רחלס).

יאַכקע אַבראַמאָוויטש (יאַכקע, מערע רייכלס).
דינה לאַדוי ע״ה (דינקע, ישראל דעם בלעכערס).
מושקע בלאָך ע״ה (מושקע, ישראל דעם בלעכערס).
דאָרע דובין (דוואָשקע, אַלטער־אריהס).
איידע עפשטיין ע״ה (יודעס).
ראָדע בלינצער ע״ה (אַן אייניקל פון יאַנקל אברהמטשיק).
איידע וויינשטיין (חייקע ראָשע־ראָכעס).
סיידע פויזנער ע״ה (שימקע ראָשע־ראָכעס).
חיה־ביילע און דאָבקע (טעכטער פון שרהקע פון קיידאַרים־געסל).
אַלטע טרובאָוויטש (מערקע שמואל־חיימס טאָכטער).
שרהקע גאָלדשמיד (שרהקע פולעס).
מלכה גוטעלעווסקי ע״ה (מלכה, אָרע־לייבעס).
איידע פאַלעווסקי (חיה גיטע, פולעס).
חנה יעלין ע״ה סינאַיקאַ).

די אויבנדערמאָנטע פרויען־סאָסייטי האָט איניצירט פאַרשיידענע אונטערנעמונגען און „פאַדעס״ (באַנקעטן) פלעגן זיך צוזאַמענקומען יעדעס מאָל אין אַן אַנדער הויז פון די לאַנדסלייט און געמיטלעך פאַרברענגען צוזאַמען. אינצווישן האָט מען גערעדט וועגן דער „אַלטער היים״, דערמאָנט זכרונות פון די זיסע זאָרגלאָזע קינדער־ און יוגנט־יאָרן אינעם ליבן געבורט־שטעטל און וועגן די נויטן און באַדערפענישן פון די איוויער יידן. באַלד פלעגט מען אַדורכפירן אַ „קאַמפּיין״. אַמאָל פלעגט די הכנסה זיין אויך פון קאָרטן־שפּיל.

אַ מיטגלידערין פון דער סאָסייטי, חנה סינייקא (די אַקושערקע), איז דאַן געפאָרן באַזוכן איר פאָטער אין איוויע. זי האָט געבראַכט אַן אַלזייטיקן באַריכט וועגן די נויטן און באַדערפענישן פון די איוויער אינסטיטוציעס. זי האָט געבראַכט מיט זיך אַ רשימה צוזאַמענגעשטעלט דורך אַלטע גאָלדבערג (דוד אייזיקס) פון די אינסטיטוציעס, וואָס נייטיקן זיך אין דרינגנדיקער הילף. די פרויען־סאָסייטי האָט איבערגעוויזן קיין איוויע רעגלמעסיקע שטיצע ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין דער צווייטער העלפט פון חודש מאַי 1929 האָבן מיר באַקומען אַליאַרם־ידיעות פון איוויע, אַז דאָס גאַנצע שטעטל איז אָפּגעברענט געוואָרן פון אַ שרעקלעכער שריפה, וואָס איז אויסגעבראָכן דעם 15טן מאַי 1929. דער רעטונגס־קאָמיטעט אין איוויע האָט צוגעשיקט צו אונדז אַ האַרצרייסנדיקן אויפרוף וועגן באַלדיקער און ערנסטער הילף פאַר דעם חרובן שטעטל. די קאַסע פון „רעליעף״ איז דאַן געווען אַ ליידיקע. עס האָט זיך באַלד געגרינדעט דער „איוויער נשרפים־קאָמיטעט״ אין באַשטאַנד פון:

רעוורענד א. מייערסאָן ע״ה (פּאָרזיצער;
י. כהן ע״ה (וויצע־פּאָרזיצער);
ט. אידעדאָוויטש (סעקרעטאַר);

ל. בלאָך (פינאַנס־סעקרעטאַר);
מאַקס מאָושאָוויטש (קאַסירער).

נאמנים:

סטעלאַ גאָלדשמיד; זעליק ראָגאָף.

פרעסע־קאָמיטעט:

פ. קאָטלער ע״ה (פאָרזיצער); לעאָ ראָבינס (לייזער מאַלקעס) ע״ה; י. גאָלדשמיד; נייטן ראָגאָף ע״ה.

עקזעקוטיוו־קאָמיטעט:

הרב נ. ראַבינאָוויטש ע״ה; רעוועך. מ. גאָלדשמיד ע״ה; ה. אַרקאָוויטש ע״ה; איידע באַקשט־פּאַלעווסקי; ס. בענאַדסקי ע״ה; י. בלאָק (בלאָך); ל. בלאָק (בלאָך) ע״ה; י. פּי־סעלעוו ע״ה; גאָלדשמידט; מלכה גוטעלעווסקי ע״ה; ט. הירש; פרוי ל. ר. קאָטלער ע״ה; מ קאַרפּ ע״ה; ב. לעווין ע״ה; היימאַן לעווין; י. לייבמאַן ע״ה; מ. ליפּניצקי; מ. אָשעראָף; י. זוסמאַן ע״ה; מ. שמוקלער ע״ה.

מיר האָבן באַשלאָסן אַדורכצופירן אַ „קאַמפּיין" פון שנעלער הילף. מיר האָבן אויף זיך גענומען די שווערע אויפגאַבע צו באַזוכן די איוויער לאַנדסלייט אין זייערע הייזער. יעדער איינער פון די קאָמיטעט־מיטגלידער האָט גענומען אַ געגנט (ראַיאָן) אוי מען דאַרף זאָגן, אַז מיר האָבן אַדורכגעפירט די אַרבעט בשלימות און מיט גרויס הצלחה. די אי־וויער לאַנדסלייט האָבן זיך ברייטהאַרציק אָפּגערופן און מיר האָבן געשאַפן אַ קאָלאָסאַלע סומע. די איבערגעוויזענע געלטער צום איוויער קאָמיטעט האָט דערמעגלעכט אויפצו־בויען צוריק די פאַרברענטע בתי־מדרשים, דעם רבס הויז און די אַנדערע קהלשע גע־ביידעס. אויך די „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע", וועמענס אינווענטאַר איז פאַרברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה, האָט פונדאָסניי געקענט באַנייען איר טעטיקייט. במשך פון די יאָרן 1929—1932 האָבן מיר איבערגעוויזן גרעסערע סומעס און מיטגעווירקט, אַז איוויע זאָל זיך שנעל אויפבויען מיט אַלע אירע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן.

ג. אונדזער טעטיקייט נאָך דעם חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

צוגלייך מיטן אַמעריקאַנער יידנטום האָבן מיר מיט ציטערדיקע הערצער געוואַרט אויף דער ענדע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. לויט די ידיעות אין דער פרעסע זיינען מיר געווען גרייט אויף דעם שוידערלעכסטן, אָבער דאָך ניט אין דער מאָס, ווי עס איז געשען אין דער ווירקלעכקייט. אויף אַזאַ טאָטאַלער קאַטאַסטראָפע און פאַרניכטונג כמעט פון גאַנצן פאָלק אין אייראָפּע, האָבן מיר זיך אַמווייניקסטן געריכט.

אינצווישן האָט מלכה גוטעלעווסקי ע״ה, וועמענס גאַנצע פאַמיליע איז אַריבער־געפאָרן קיין א״י, אַנגעהויבן זיי צו באַזוכן און געבראַכט צו אונדז טרויעריקע גרוסן וועגן שווערן מאַטעריעלן מצב פון דעם ביסל איוויער יידן אין א״י. זייער בקשה איז

פרעזידיום פון דער טרויער־פאַרזאַמלונג פון די איוויער לאַנדסלייט אין אַמעריקע (מאַי, 1967)

עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: **צילה כרפס, זעליק ראָגאָף, חיה־גיטע פאַלעווסקי, הרב אהרן שאַצקעס.**
עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: **לואי בוירטש, ד״ר אברהם כרפס, לאה טאַמבאַק, רחל באַקשט, שמעיהו בלאַך, החזן פאַגעלמאַן**

קהל יוצאי איביה באמריקה שהשתתפו באסיפת־הזכרון (מאי, 1967) ביום־השנה ה־25 לטבח קהלת איביה הקדושה.

די איוויער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער טרויער־פאַרזאַמלונג (מאַי, 1967) צום 25־טן יאָרצייט זייט דער דערמאָרדונג פון דער הייליקער איוויער קהילה (12־טן מאַי 1942).

געוועזן, אַז מיר זאָלן זיי העלפן גרינדן אַ „גמילות־חסדים״־קאַסע. נאָך דעם באַזוך פון מלכהן` אין 1947 האָט זי, צוריקקערנדיק זיך קיין אַמעריקע, ניט אויפגעהערט צו פאָדערן, אַז מיר זאָלן אויפשטעלן אַ גמילות־חסד. כדאי צו דערמאָנען, אַז אויך פריער פלעגן מיר שטיצן די איוויער אין א״י, ווען זיי האָבן זיך צו אונדז געווענדט (מעות חיטים, פאַר די יום־טובים א. אַנד.). מיר האָבן אַדורכגעפירט אַ ספּעציעלן „קאַמפּיין״ אין גרויסן מאַסשטאַב און איבערגעשיקט דורך מלכהן, וועלכע האָט זיך צוריקגעקערט קיין א״י סוף 1948, אַ סכום פון טויזנט דאָלאַר אַלס גרונט־קאַפּיטאַל פאַר אַ גמילות־חסדים־קאַסע א. נ. פון די איוויער קדושים. מיר האָבן זיך וועגן דעם פאַרשטענדיקט מיט די אומדערמידלעכע איוויער עסקנים אין א״י: אברהם עליאַוויטש, מרדכי בענדער ז״ל, שמואל־חיים קאַצענעלנבאָגן, נחום שמוקלער, שאול קראַסנאָסיעלסקי ז״ל א. אַנד. במשך פון די שפּעטערע יאָרן האָבן מיר איבערגעוויזן אייניקע מאָל קענטיקע סכומים צו פאַרפעסטיקן און פאַרגרעסערן דעם „גמילות־חסד״ אין מדינת ישראל.

ביי דער געלעגנהייט האַלט איך פאַר מיין חוב צו דערמאָנען אונדזער מיטגלידערין, דאָראַ ראַגאָף ע״ה (טאָכטער פון איטשע־ישראלס), וועלכע האָט איבערגעלאָזט אַ ירושה פון טויזנט דאָלאַר פאַרן „גמילות־חסד״. מיט טיפן טרויער און כבוד־געפילן דערמאָן איך דעם נאָמען פון מלכה גוטעלעווסקי, וועמענס אומדערמידלעכע לייסטונגען פאַרן „רעליעף״ און באַזונדערס אירע באַמיאונגען ביים גרינדן דעם „גמילות־חסד״ אין ישראל, איז שווער אָפּצושאַצן. כבוד איר הייליקן אָנדענק!

אינצווישן האָבן מיר באַקומען ידיעות וועגן איוויער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון היטלערישן גיהנום. אַ געוויסן טאָג האָט לאה טאַמבאַק (בערעזאַוויטש) באַקומען אַ בריוו פון לייבע מאַלאַט (פּטיש) פון א״י, אַז עטלעכע איוויער האָבן זיך געראַטעוועט אין רוסלאַנד און מען קען צו זיי שיקן הילף דורך פּערסיע. די זייער ווייניקע האַלעוועשקעס, געראַטעוועטע פון גרויסן פייער אין אייראָפּע האָבן נאָך דער מלחמה־ענדע (מאַי 1945) איבערגעלאָזט זייערע חרובע היימען און מאַסן־קברים און דורך פּוילן דערגרייכט קיין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע, ווו זיי וואַרטן אין די די־פּי־לאַגערן, ביז זיי וועלן האָבן אַ מעגלעכקייט אַנצוקומען אין די נייע היימען (א״י, אַמעריקע און אַנדערע לענדער) און פונדאַסניי אויפבויען אַ ניי לעבן.

מיר האָבן אויסגענוצט די נסיעות פון לאַנדסלייט קיין ישראל און דורך זיי (מלכה גוטעלעווסקי ע״ה, נתן ראָגאָף ע״ה, רחל באַקשט, ווי אויך דורך שמואל־חיים בעת זיין באַזוך אין אַמעריקע) איבערגעוויזן טויזנטער דאָלאַרן פאַרן „גמילות־חסד״, וועלכן מיר שטיצן ביזן היינטיקן טאָג.

דער פאַרמלחמהדיקער רעליעף־קאָמיטעט, וואָס איז פאַרשטענדלעך צוליב די מלחמה־אומשטענדן געוועזן אין יענע יאָרן ניט טעטיק, איז פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט פרישע כוחות, וואָס האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן צו דער הייליקער הילפס־אַרבעט פאַר דעם ביסעלע געראַטעוועטע איוויער לאַנדסלייט. דער צוזאַמענשטעל פון קאָמיטעט:

הרב משה שאַצקעס זצ״ל — ערן־פּרעזידענט.
חיים־דוד בירסקי (באָיאַרסקי).

זעליק ראָגאָף (אליהו דרייזשעס זון).
נתן ראָגאָף ע״ה (אליהו דרייזשעס זון).
דוד בלאָק (מעלהס זון).
אברהם־אהרן שעפּטעל ע״ה (בערל שעפּקעס זון).
מאיר אָשעראָוו (צאַלקעס זון).
לעאָ ראָבינס ע״ה (לייזער מלכהס).
פייגל און יצחק רובינשטיין (פייגלביילע קאָשצערס און איר מאַן).
ביילע קאשצער ע״ה.
לאה און דוד טאָמבאַק (שאַיע דעם שמידס טאָכטער און איר מאַן).
רחל באַקשט (שאַיע דעם פעלקרעמערס).
איידע פּאַלעווסקי (חיה־גיטע פולעס).
לואי בוירטש (לייבל שאַיעס).
סיידי פּעשקאָוו (זעלדקע מערקעס).
שרה גאָלדשמיד ע״ה (עליכעס).
יוסף שמוקלער ע״ה (יאָסל טעווקעס).
אַלטער נעגנאָוויטש (יודקע ירחמיאלס).
מאָריס עפּשטיין (שמואל־לייזער נחמיהס).
איסער פישעלאָוו ע״ה (מאָשעס אַ ברודער).
האָדע בלאָך ע״ה (שעפּקעס).
מלכה גוטעלעווסקי ע״ה (אהרן־לייבעס).
מאָריס בערגער ע״ה (מאָשקע האָדקעס).
חנה יעלין ע״ה (סינייקאס טאָכטער).

מיר האָבן זיך מאָביליזירט און פאַראייניקט אַלע כוחות און קאַסעס אין איין קער־פּערשאַפט. מיר האָבן צעשיקט אַן אַליאַרם־אויפרוף צו אַלע איוויער אין אַמעריקע און קאַנאַדע, און מען דאַרף מודה זיין, אַז די אָפּרופן זיינען געווען וואַרעמע און שנעלע. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קענטיקע סומע. דאַן איז געקומען קיין ניו־יאָרק פייווע אַלבערשטיין ע״ה, איינער פון די געראַטעוועטע און האָט אונדז אינפאָרמירט ווער און ווו עס האָט זיך געראַטעוועט און ווו זיי געפינען זיך איצט. מיר האָבן זיך באַמיט, אַז אונדזער הילף אין דער פאָרעם פון פעקלעך שפייז, מלבושים און געלט זאָל ווי אַמשנעלסטן דערגרייכן צו אונדזערע ליידנדיקע לאַנדסלייט. מיר האָבן אויך געשטיצט מיט באַשיידענע סומעס די איוויער, וועלכע האָבן אויסגעווילט אַמעריקע אַלס זייער היים.

פון די באַזונדערע קאַמפּיינען איז כדאי צו דערמאָנען, אַז מיר האָבן איבערגעוויזן פאַרן „קרן־קימת" אַ סכום פון 1500 דאָלאַר צו פלאַנצן אַן אַלייע א. נ. פון די איוויער מאַרטירער אין „יער הקדושים" אין די יהודה־בערג.

בעת מיין וויזיט אין ישראל האָב איך געבראַכט די ערשטע 1000 דאָלאַר פאַר אויפ־שטעלן אַ מאָנומענט אין פאָרעם פון אַ בוך, וואָס זאָל פאַראייביקן דאָס לעבן און טויט פון די טויזנטער איוויער קדושים. דאָס איז געווען אַ ירושה פון אונדזער בן־עיר, דער

באַקאַנטער שרייבער און זשורנאַליסט לעאָ ראָבינס (פסעוודאָנים — לייזער מאַלקעס), וועלכער איז טראַגיש אומגעקומען אין יאָר 1956 אין אַן עראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע.

ווי איר זעט, אַ גוטער בילאַנס פון גוטן ווילן, גרייטקייט צו העלפן אין אַלע אומ־שטענדן און קענטיקע אויפטוען אין פאַרהעלטעניש צו אונדזער קליינער צאָל.

מיר האָבן ניט געהאַט און האָבן אויך ניט איצט קיין מעצענאַטן און דאָס וואָס מיר האָבן באַוויזן צו זאַמלען דאַרף מען פאַרדאַנקען אונדזערע איבערגעגעבענע טוער און אונדזערע לאַנדסלייט, ביי וועמען עס לעבן נאָך ביזן היינטיקן טאָג וואַרעמע געפילן און זכרונות פון דער אַלטער היים, וואָס איז היינט צו טאָג אַ חורבה.

איך פערזענלעך האָב במשך פון 50 יאָר ניט איבערגעריסן מיינע פאַרבינדונגען מיט מיין געבורט־שטעטעלע און אירע איינוווינער. איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן אירע גאַסן און געסעלעך און מיט טיפן צער געדענקען דעם אונטערגאַנג און חורבן פון דעם שטעטל און אירע ליבע, האַרציקע מענטשן. איך בין זאַט מיט הנאה פון דעם אַלעם, וואָס איך האָב געלייסטעט במשך פון צענדליקער יאָרן פאַר איוויע. איך האָף, אַז אונ־דזער יזכור־בוך וועט זיין אַ ווירדיקער מאָנומענט פאַר דער ידישער קהילה אין איוויע, וואָס איז פאַרשווונדן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד.

זעליג ראָגאָף — דער אומדערמידלעכער עסקן

זעליג ראָגאָף, זון פון אליהו (דרייזשעס) און חיה־פריידל, איז געבוירן געוואָרן אין איוויע דעם 28סטן אַפּריל 1883 (כ״ח ניסן תרמ״ג).

געקומען קיין אַמעריקע (15טן מערץ 1904) מיט דעם גרויסן עמיגראַנטן־שטראָם פון רוסלאַנד אין די ערשטע יאָרן פון לויפנדיקן יאָרהונדערט. ווי אַלע יידישע עמיגראַנטן פון יענער תקופה האָט ער יאָרן שווער געאַרבעט אין אַ שאַפּ פון מלבושים. אין צווישן האָט ער זיך ביסלעכוויז איינגעבירגערט, דערלערנט די ענגלישע שפּראַך און די נייע אומשטענדן אין נייעם לאַנד און אַריבערגעוואָרפן זיך אויף אַסעקוראַציע־ביזנעס. אַדאַנק זיין פאַרצווייגטער באַקאַנטשאַפט, זיינע פעיקייטן איבערצוצייגן

מענטשן און דערוועריבן זייער צוטרוי און פריינדשאַפט, האָט ער אַלס פּאַרזיכערונגס־אַגענט זיך געשאַפן אַ גרויסע קליענטעלע און אַזוי אַרום זיך געזיכערט אַ בכבודיקע עקזיסטענץ. ער האָט אויפגעבויט אַ פיינע יידישע משפחה. זיינע פינף קינדער האָבן באַקומען אַ גוטע דערציאונג און היינט צו טאָג האָבן זיי שוין אייגענע משפחות.

אַלס וואַרעמער ייד איז ער אַלע יאָרן געווען אַקטיוו אין פאַרשידענע געזעלשאַפט־לעכע אינסטיטוציעס און פאַראיינען. באַזונדערס ווידמעט ער פיל פון זיינע כוחות און צייט פאַרן ישראל־אויפבוי. טראָץ זיין טיפן עלטער איז ער פול מיט יוגנטלעכער ענערגיע און צייכנט זיך אויס אין זיין טעטיקייט פאַרן „יונייטעד דזשואיש אַפּיל" (פאַראייניקטער יידישער קאַמפּיין), הסתדרות־קאַמפּיין און ביים פאַרקויף פון די ישראל־באָנדס.

ער איז זיינער צייט געווען דער סעקרעטאַר פון ברענטש 194 פון אַרבעטער־רינג און אַלע יאָרן געווען אַקטיוו און פאַרנומען חשובע אַמטן אין דער שיפּקאָווער סאָסייטי, איוויער רעליעף און אין די לאַנדסמאַנשאַפטן פון לידע און מיקאַלאַיעווע. ער איז אַ מיט־גליד פון דער קהילה „בית ישראל" אין ריטשמאָנד היל.

ס'איז איבעריק צוצוגעבן, אַז אַלע יאָרן איז אים געווען אַמנאָענטסטן זיין געבורט־שטעטעלע איוויע.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געוואָרן קאַסירער פון איוויער רעליעף אין אַמעריקע און זיך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער הילפס־אַרבעט לטובת דעם הייפל לעבן־געבליבענע איוויער פּליטים. אַליין בייגעשטייערט מיט אַ ברייטער האַנט און אַפּעלירט דורך כסדרדיקע בריוולעכע און פּערזענלעכע ווענדונגען צו אַלע איוויער לאַנדסלייט צו באַשטייערן זיך. אַדאַנק זיין אומדערמידלעכער אַרבעט זיינען געשאַפן געוואָרן פאַרהעלטנישמעסיק קענטיקע סומעס, וואָס עס האָט דערמעגלעכט אַנצוגיין מיט דער הילפס־אַרבעט פאַר די געראַטעוועטע פון היטלער־גהינום באַלד נאָך דער מלחמה, און שפּעטער פאַר זיי אין ישראל (גמילות־חסד א. אַנד.).

זעליג לעבט ביזן היינטיקן טאָג טיף איבער די היטלער־קאַטאַסטראָפע און באַזונ־דערס די פאַרניכטונג פון זיין משפחה און די יידישע קהילה אין איוויע. ער האָט פיל בייגעטראָגן די לעצטע יאָרן צו דערמעגלעכן שטעלן אַן אייביקע מצבה פאַר די קדושים דורך דעם אַרויסגעבן פון „ספר איוויע".

דעם 24סטן מאַי 1964 האָבן די לאַנדסלייט פון לידע, מיקאַלאַיעווע, איוויע, דער אַרבעטער רינג ברענטש 194 און דער הסתדרות־קאַמפּיין איינגעאָרדנט אַ פייערלעכן מיטינג אין פּיקאַדילי־האָטעל אין ניו־יאָרק, לכבוד זעליג ראָגאָף צו זיין 80־יאָריקן געבורטסטאָג, ווו עס זיינען געגעבן געוואָרן הויכע אָפּשאַצונגען פאַר זיינע לייסטונגען.

אַלע איוויער לאַנדסלייט אין גאַר דער וועלט בענטשן אים היינט צו טאָג צו זיין 83סטן געבורטסטאָג מיט דער טראַדיציאָנעלער יידישער ברכה „ביז הונדערט און צוואַנ־ציק" געזונטע און פּרוכטבאַר־געבענטשטע יאָרן פון טעטיקייט פאַרן כלל.

ח. ג. פּאַלעווסקי, ניו־יאָרק

אדרעסן־רשימה פון די איוויער לאנדסלייט אין אמעריקע

Y. Abramowitz, 247 East 51st Street, Brooklyn, NY 11203
Simon Abrams, 162 East 56th Street, Brooklyn, New York 11203
Ida Altman, 36 Hegeman Avenue, Brooklyn, NY 11212
American & Foreign Trade Corp., 225 West 34th Street, NYC 10001
Tovie Angiel, 1035 Clarkson Avenue, Brooklyn, NY 11212
Abe Aronson, 25 Staple Street, Glens Falls, NY
S. Aronson, 55 Montcalm Street, Glens Falls, NY
M. Albert, 1710 Avenue "J", Brooklyn, New York 11230
Shaia Baxt, 2194 Barnes Avenue, Bronx, NY 10460
Bassia Bachst, 4141 — 43rd Street, Sunnyside, NY
J. Bakst, 143 East Sanford Street, Glens Falls, NY
D. Bakst, 255-02 Memphia Avenue, Rosedale, NY 11410
Mr. Wm. Bakst, 69-26 Fresh Meadow Lane, Flushing, NY
Zelda Bakst, 903 Lenox Road, Brooklyn NY
M. Barlavsky, 3 Little Street, Glens Falls, NY
R. Bear, 335 Griggs Avenue, Teaneck, New Jersey
Jacob Berkowitz, 395 Fountain Avenue, Brooklyn, NY 11208
Mr. Berenstein, 1925 Herring Avenue, Bronx, NY 10461
Louis Birch, 108-25 72nd Avenue, Forest Hills, NY 11375
Ida Bisnkin, 4811 Tilden Avenue, Brooklyn, NY 11203
Black Angus, Restaurant, 148 East 50th Street, New York City 10022
A. Block, 167-19 Hillside Avenue, Jamaica, NY
David Block, 2925 Matthews Avenue, Bronx, NY 10467
L. Block, Osborn Road, Harrison, NY
Max Block, 50 Broadview Avenue, New Rochelle, NY
Sam Block, 66-15 Burns Street, Forest Hills, NY
Sidney Block,551 East 98th Street, Brooklyn, NY 11212
Sonia Block, 67-24 Austin Street, Forest Hills, NY
Louis Boyarsky, 1301 Avenue "K", Brooklyn, NY 11230
M. Brumel, 899 Montgomery Street, Brooklyn, NY 11213
Sonia Butan, 178-60 Wexford Terrace, Jamaica, NY 11432
Meyer Block, 664 Lenox Road, Brooklyn, NY 11212
Alex Berenstein, 4410 — 10th Avenue, Brooklyn, NY 11210
Dorothy Back, 149 Tibbets Road, Yonkers, NY 10705
Rubin Cherry, 601 7th Street, Miami Beach, Florida 33139

Charles Cohen, Mars, Penna.
Fred Cohen, 336 — 32nd Street, NW, Canton, Ohio
Isaac Cohen, 1740 Prospect Place, Brooklyn, NY 11233
M. Cohen, 90-11 — 149th Street, Jamaica, New York 11435
R. Cohen, Grave Avenue, Glens Falls, NY
Rose Caghan, 336 — 32nd Street, Canton 9, Ohio
N. Davidson, 984 Sheridan Avenue, Bronx, NY 10456
A. Davis, 3030 Ocean Avenue, Brooklyn, NY 11229
I. Deitz, 5 South Orange Avenue, Newark, New Jersey
Harry Dell, 958 Ralph Avenue, Brooklyn, NY 11234
Charles Dorf, 1102 East 85th Street, Brooklyn, NY
Mildred Douglas, 742 Tanwood Drive, West Hempstead, NY
M. Dubin, 242 East Beach Street, Long Beach, NY
Milton Dubin, 1322 Vine Street, Scranton, Penna.
Tamara Epstein, 1224 East 56th Street Brooklyn, NY 11234
Morris Epstein c/o Berger, 50 Riviera Court, Malverne, NY 11565
Bessie Feder, 140-04 247th Street, Rosedale, NY 11410
L. Federman, 312 Hopkinson Avenue, Broklyn, NY 11233
Mary Fishlove, 149 Tibbets Road, Yonkers, NY 10705
Rev. F. Fogelman, 1452 Benner Street, Philadelphia, 49, Penna.
I. Friedlander, 2056 Grand Avenue, Bronx, NY 10453
Ethel Ginsberg, 530 Parkside Avenue, Brooklyn,NY 11226
Max Ginsberg, 1328 West 7th Street, Brooklyn, NY 11204
Mr. Goldsmith, 322 Broome Street, New York City 10002
Herman Goldsmith, 11 Fifth Avenue, NYC 10003
Marvin Ginsberg, 103 Myro Drive, Troy, NY
H. Goldschmidt, 2168 — 64th Street, Brooklyn, NY 11204
J. Goldsmith, 66-666 Deser View Desert, Hot Springs, Calif.
J. Goldsmith, 340 West 56th Street, New York City 10019
Meier Goldsmith, 1042 East 14th Street, Brooklyn, NY 11230
S. Goldsmith, 1093 East 58th Street, Brooklyn, NY 11203
Goldsmith Brothers, Stagg Street and Morgan Avenue, Brooklyn, NY 11206
N. Goldstein, 1965 Bryant Avenue, Bronx, NY 10460
Dr. E. Goodlaw, 1136 South Plymouth Blvd., Los Angeles 6, Calif.
Abe Gumnick, 1375 East 88th Street, Brooklyn, NY
Joe Gumnitz, 1246 East 85th Street, Brooklyn, NY
Florence Gurarye, 83-35 116th Street, Kew Gardens, NY 11415
Esther Ginsberg, 409 East 21st Street, Brooklyn, NY 11226
J. Goldsmith, 1121 East 58th Street, Brooklyn, NY 11203

Fannie Haskel, 1245 Eastern Parkway, Brooklyn, NY 11213
T. Hirsch, 264 National Blvd., Long Beach, NY
M. Hoffman, 842 Saratoga Avenue, Brooklyn, NY 11212
Reuben Heikoff, 2620 Green Street, Harrisburg, Penna. 17110
Sam Jackera, 355 West 35th Street, New York City 10001
Mr. Jacobs, 5 Carey Street, Amsterdam, NY
Anna Jaffee, 127 East Kennedy Blvd., Lakewood, New Jersey
Rena Kaplan, 172½ East 4th Street, Lakewood, New Jersey 08701
Mr. & Mrs. M. Kaplan c/o A. Leboff, 119-06 233rd Street, Cambria Heights, NY
Hyman Kaufman, 735 Walton Avenue, Bronx, NY 10451
B. Kay, 650 East 54th Street, Brooklyn, NY 11203
Phillip Kilkulkin, 2049 East 60th Street, Brooklyn, NY 11224
J. Kollin, 192 East 8th Street, Brooklyn, NY 11218
Annie Kaufman, 2978 West 27th Street, Brooklyn, NY 11224
Joe Koslow, 76-36 — 250th Street, Bellerose, NY 11424
Mr. Katz, 82-03 Hammels Blvd., Rockaway Beach, NY
P. Kessler, 2883 West 12th Street, Brooklyn, NY 11223
Leah Koslowsky 1351 East 10th Street, Brooklyn, NY 11230
B. Kirschenbaum, 41 Lincoln Avenue, Glen Falls, NY
Irene Klein, 736 East 85th Street, Brooklyn, NY 11236
Carl Kottler, 4311 Bedford Avenue, Brooklyn, NY 11229
B. Kravitz, 2391 Bedford Avenue, Brooklyn, NY 11226
S. Lazar, 451 Walnut Street, Yonkers, NY
Harry Lebowitz, 147 Broad Street, Glens Falls, NY
H. Leibman, 570 Main Street, New Rochelle, NY
Nathan Levin, 1326 — 12th Street NW, Canton, Ohio
S. Herman Levin, 113 Washington Avenue, Wheeling, West Virginia
Benjamin Levine, 1102 Glenwood Road, Brooklyn, NY 11230
J. Levine, Waynesberg, Penna.
Leonard Levine, 600 Main Street, Mount Pleasant, Penna.
Mr. Levinson, 382 Eastwood Road, Woodmere, NY
Max Lipnitzky, 1983 East 7th Street, Brooklyn, NY 11223
Saul Lubow, 316 West 36th Street, NYC 10018
Rabbi Levenberg, 741 Crown Street, Brooklyn, NY 11213
Mrs. Mason, 1270 Gerard Avenue, Bronx, NY 10452
Mr. & Mrs. Joe May, 65-11 — 173rd Street, Flushing, NY 11365
N. Meyerson, 375 East 49th Street, Brooklyn, NY 11203
A. Miller, 8 Williams Avenue, Jersey City, New Jersey
Ida Miller, 149 Tibbets Road, Yonkers, NY 10705

Esther Mirkin, 2910 Wallace Avenue, Bronx, NY 10467
Bessie Mofshowitz, 158 Park Avenue, Freeport, NY 11520
Isidore Mofshowitz, 115 Brightwater Court, Brooklyn, NY 11235
David Maisel, 270 Gay Park Avenue, Amsterdam, NY
Anna Milowitz, 2477 Nostrand Avenue, Brooklyn, NY 11210
Sam Miller, 1620 Avenue "K", Brooklyn, NY 11230
A. Nagnowitz, 3280 Reservoir Oval East, Bronx, NY 10467
Meyer Osherow, 476 East 98th Street, Brooklyn, NY 11212
Frieda Nimow, 136 East 52nd Street, Brooklyn, NY 11203
Ida Palevsky, 45 West End Avenue, Brooklyn, NY 11235
Sadie Pashcow, 125 Park Avenue, Merrick, NY 11520
J. Pollack, 343 Howard Avenue, Brooklyn, NY 11233
S. Posner, 951 Hopkinson Avenue, Brooklyn, NY 11212
Bessie Poster, 135 Quarry Street, Mt. Pleasant, Penna.
Mr. & Mrs. A. Potashnick, 286 Eastern Parkway, Brooklyn, NY 11225
Sam Pozemsky, 5132 Brighton 6th Street, Brooklyn, NY
Anna Prager, 1200 South Sherborne Drive, Los Angeles, California
Abe Pilicer, 1238 East 85th Street, Brooklyn, NY 11236
Louis Rockoff, 109 North 9th Avenue, Highland Park, New Jersey
Dr. Bernard Rogoff, 70-32 Juno Street, Forest Hills, NY
D. Rogoff, 733 Wyona Street, Brooklyn, NY 11207
Jack B. Rogoff, 11313 — 109th Avenue, Richmond Hill, NY
Sadie Rogoff, 641 East 96th Street, Brooklyn, NY 11212
Samuel Rogoff, 215 Beach 141st Street, Neponsit, NY
R. Rosedeitcher, 2245 Prospect Avenue, Bronx, NY 10457
Irving Rubenstein, 70-49 — 153rd Street, Flushing, NY
Dr. Edward A. Rogoff, 86-37 Lefferts Blvd., Richmond Hill, NY 11418
I. Rubinowe, 150 Elm Street, Yonkers, NY
J. Rushfeld, 1505 East 96th Street, Brooklyn, NY 11212
Gussie Rogoff, 2027 Seagirt Blvd., Far Rockaway, NY
Louis Sanoff, 97-05 103rd Avenue, Ozone Park, NY 11417
A. Sapersky, 1369 College Avenue, Bronx, NY 10456
Mrs. Ray Schaeffer, 365 West 25th Street, New York City 10001
Molly Schiff, 149 Tibbets Road, Yonkers, NY 10705
Mr. Schmookler, 18 May Street, New Rochelle, NY
Lena Schmukler, 517 — 18th Street, NW, Canton, Ohio
Joe Schmuckler, 3509 Ventnor Avenue, Atlantic City, New Jersey
Lester Schmookler, 242 Richmond Avenue, Staten Island, NY
Meyer Saladucha, 2409 Creston Avenue, Bronx, NY 10468

Max Schmuckler, 576 Schenectady Avenue, Brooklyn NY
Dr. and Mrs. A. J. Schwartz, 145 West 79th Street, New York City 10024
Mrs. Sheftel, 622 North 22nd Street, Allentown, Penna.
M. Shaftell, 59 Beaver Street, Ansonia, Conn.
Rabbi Aaron Shatzkes, 495 West 186th Street, New York City 10033
A. Silverman, 1310 Morris Avenue, Bronx, NY 10456
Vigdor Silverman, 38 Hudson Avenue, Glens Falls, NY
Ben Simon, 739 Chislet Street, Pittsburgh 6, Penna.
Jacob Skop, 101 Pendleton Street, New Haven, Conn. 06519
Mr. Slutsky, 590 Amboy Street, Brooklyn, NY 11212
A. Smulewitz c/o Moskowitz, 115 Brightwater Court, Brooklyn, NY 11224
A. Smulewitz, 736 East 85th Street, Brooklyn, NY 11236
Louis Snyder, 40 Hudson Avenue, Glens Falls, NY
A. Soffer, 52 Van Wachlen Street, Albany, NY
Abe Suckman, 2 Summer Place, Glens Falls, NY
J. Sussman, 91 Woodruff Avenue, Brooklyn, NY 11226
Jacob Schoftel, 1350 Manor Avenue, Bronx, New York 10472
Rose Silverman, 315 Beach 67th Street, Arverne, NY 11692
A. Small, 6559 Parsons Blvd., Flushing, NY
Freda Smuckler, 2194 Barnes Avenue, Bronx, NY
Mr. Temple, 203 East 37th Street, Brooklyn, NY 11203
Leah Tomback, 535 Neptune Avenue, Brooklyn, NY 11235
Mrs. Aaron Ulman, 136 East 52nd Street, Brooklyn, NY 11203
B. Victor, 210 Brighton 15th Street, Brooklyn, NY 11235
Sarah Trubowitz c/o Dr. Levine, 726 Wilson Avenue, Rowalton, Conn.
Simon Villensky, Sherman Avenue, Vineland, New Jersey 08360
Norman Weiner c/o Liquor Store, 656 Morris Park Avenue, Bronx, NY 10460
Samuel Weiner, 673 East 91st Street, Brooklyn, NY 11212
Mrs. Solomon Weiner, 2157 Holland Avenue, Bronx, NY 10462
Hyman Weiner, 244 Madison Avenue, New York City 10016
Joseph Yankowitz, 9 Luzane Place, Glens Falls, NY
Isidore Yedin, 729 Jerome Street, Brooklyn, NY 11207
Dave Yedin, 1515 West 7th Street, Brooklyn, NY 11204
M. Yeller, 86 Lexington Avenue, Passaic, New Jersey
Morris Zablow, 812 — 50th Street, Brooklyn, NY 11220
Arthur Zagier, 401 Knopf Street, Linden, New Jersey
Cantor Ephraim Yavneh, 89-10 — 31st Avenue, Jackson Heights, NY

נשיאות אסיפת־האבל בת"א ביום השנה לטבח קהילת איביה

כ"ה אייר תשכ"ד (6 במאי 1964)

עומדים משמאל לימין: מ. מלמד, צ. כרפס, מ. כגנוביץ, א. אליאב, החזן, נ. שמוקלר, ש. ה. קצנלנבוגן.

צערעמאָניע פון אָנצינדן ליכט צום אָנדענק פון די 6 מיליאָן דערמאָרדעטע יידן.
פרוי הדסה מיטעלמאַן צינדט אַ ליכט.

קהל משתתפי אסיפת־האבל באולם „בית החלוצות" ת"א, כ"ה אייר תשכ"ד (1964).
די אנטיילנעמער אין דער טרויער־פאַרזאַמלונג אין זאַל פון „בית החלוצות" ת"א.

אברהם אליאב (אליוביץ׳) / תל־אביב
יושב־ראש הארגון

תולדותיו ופעולותיו של „ארגון יוצאי איביה" בישראל

א. היוזמה להקמת הארגון

הארגון שלנו בארץ הוקם בהתחלת שנת 1944, בערך, ז. א. כשנה וחצי לפני תום מלחמת העולם השניה. עם הגיע לארץ בשורות־„איוב" הראשונות על השואה הנוראה והאיומה שפקדה את עמנו בארצות הכבושות ע״י הגרמנים באי־רופה, הזדעזעה הארץ כולה ונערכו תכניות להו־שטת עזרה דחופה לשרידים המעטים שניצלו מהתופת הגרמנו־נאצית. בארץ התחילו להתארגן ועדות־הצלה ארציות מטעם המוסדות הלאומיים ובמקביל להם גם ועדות יוצאי ערים, שציפו בחרדה לידיעות מפורטות על גורל משפחותיהם ובני עירם.

רעיון הקמת ארגון יוצאי איביה צץ במוחו של כותב השורות. היה הכרח לחתור מיד לריכוז אמצעים כספיים ניכרים לשם הושטת עזרה דחופה לניצולי קהילת איביה ולעשות את כל המאמצים, בכדי למצוא איזה קשר עמם. ברור שלשם כך צריכים למצוא חבר פעילים, יוזמים ומארגנים. פניתי, בשורה הראשונה, למר יצחק גוטלבסקי, ותיק בארץ ומסודר בעבודה, ולמר שמואל־חיים קצנלבוגן שמצבו הכלכלי היה איתן ונחשב ל„קונסול" האיביאים בארץ. לצערי ולתמהוני דחו שניהם את הצעתי ב„לך ושוב" ובתירוצים שונים ומשונים וסירבו להטות שכם במשימה הקדושה. לא אמרתי נואש ופניתי בנדון לר׳ יהודה־לייב פטיש (מולוט) שהיה שמש בית המדרש הישן באיביה. הוא הוכיח התענינות רבה ושנינו ערכנו את רשימת הכתובות של יוצאי איביה בארץ. אבל מפאת גילו לא יכולתי לתלות בשיתופו תקוות רבות כשהמדובר במאמץ הכרוך בטירדה. המשכתי לחפש אנשים מתאימים ללא הרף ובאתי בדברים עם כאלה שבאו בחשבון כמארגנים ובעלי רצון טוב. באחד הימים פגשתי ברחוב הרצל בת״א את מר מרדכי בנדר ז״ל, אחיו של המורה המפורסם ר׳ דוד בנדר ז״ל. הוא לא היה יליד איביה וגם לא תושב העיירה, אבל מספר שנים עבד בה כמורה בביה״ס העממי והעריך את אנשיה. הוא התלהב מרעיוני, הבטיח עזרה והזמינני לבקרו בביתו שבהרצליה (היה מזכיר המושבה) לשם תכנון הפעולות.

מספר פעמים כיתתי את רגלי בחולות הרצליה, ומספר פעמים הוא בא לביתי בהיותו בתפקיד בתל־אביב. בפגישות אלה ערכנו תכנית־פעולה מפורטת, שכרנו אולם ושלחנו הזמנות לאסיפת־יסוד של הארגון בארץ.

ב. אסיפת־היסוד של הארגון

ביום י״א כסלו תש״ה (27 בנובמבר 1944) התקיימה באולם „היכל המלאכה" בתל־אביב אסיפת היסוד של הארגון. באסיפה השתתפו בערך 150 איש שבאו מכל קצווי הארץ. זו היתה הפגישה הראשונה של יוצאי איביה מאז עליתם ארצה. היו כאלה שלא פגשו כלל את בני עירם בארץ ושמחו על ההזדמנות שניתנה להם לפגישת רעים ולדרישות שלום.

ליו״ר האסיפה נבחר מר ש. קראסנוסלסקי ז״ל. הוקראו מספר מכתבים שהגיעו ארצה מניצולי איביה (כדאי להוסיף, שלמרות שהמלחמה היתה עדיין בעיצומה שוחררה כבר איביה והסביבה בהתחלת חודש יולי, 1944 ע״י הצבא האדום) שבעמק הבכא ומאלה שנמלטו עם פרוץ המלחמה למעמקי רוסיה הסובייטית (רבקה בלוך). מכתבו המפורט של יצחק (איצ'ה) גורדון (מתאריך 24.9.1944), שעבר את המלחמה ביערות הפרטיזניים, ובו תיאור על השואה האיומה שפקדה את העיירה, על טבח בני הקהילה ורשימת הניצולים הזעירה, חשפה את גודל האסון, שאת היקפו כלל לא שיערו כאן, למרות כל הידיעות הסתומות עד כה. פתאום נודע לנוכחים שכמעט כולם נהיו ליתומים ולא נשאר להם בחיים אף אחד ממשפחותיהם הענפות. רק בודדים היו בין המאושרים שנשאר להם שריד ופליט כלשהו. כל הנוכחים באולם פרצו בבכי והתיחדו לראשונה עם הוריהם אחיהם ואחיותיהם שנרצחו בדם קר ע״י הגרמנים ימ״ש. הוחלט לערוך מגבית מיוחדת בין עולי איביה בארץ בכדי להושיט עזרה דחופה ומהירה ככל האפשר לניצולים המעטים ולהזעיק לשם כך גם את יוצאי העיירה בתפוצות ובמיוחד את ה„רעליעפים" באמריקה ובדרום־אפריקה. המגבית שנערכה בו במקום בין הנאספים הוכתרה בהצלחה וכולם תרמו ברוחב־לב ובעין יפה.

לועד הארגון נבחרו: עו״ד ד. ש. קוסובסקי (יו״ר), מ. בנדר (סגן יו״ר), ש. קראס־נוסלסקי (גזבר), א. אליוביץ (מזכיר), גב' מ. גוטלבסקי, גב' י. קלמנוביץ', נ. קבק, נ. שמוקלר, ש. ח. קצנלבוגן וי. גול.

ג. פעולות העזרה של ועד הארגון

פעולת העזרה הראשונה היתה משלוח 22 חבילות באמצעות הסוכנות היהודים לאודים המוצלים שהתרכזו באיביה ולמשפחות שנתגלגלו לרוסיה. החבילות כללו מזון ובגדים. שמחתנו היתה רבה כשקיבלנו מכתבים שאישרו את קבלת החבילות במילואן. הועד עמד בקשר מתמיד עם „המדור לחיפוש קרובים" שהוקם ע״י הסוכנות היהודית ודרכו גילינו שמות של בני עירתנו שנטלטלו לכל קצוות תבל. הועד שמר על הקשרים ועל חילופי האינפורמציה שאיפשר לו תכנון פעולותיו לעתיד.

בינתיים עזבו רובם המכריע של השרידים את רוסיה ובדרכם לארץ או לקרוביהם בארצות האחרות התעכבו זמנית במחנות הפליטים שבגרמניה. הקימונו את הקשר לפי

הכתובות של המחנות וגם כאן עשינו כמיטב יכולתנו ואפשרויותינו להקל על הסבל של האומללים שנשארו עניים מרודים אחרי החוויות האיומות והנסיונות המרים שנתנסו בהם. הודות למכתבינו לפעילי עיירתנו באמריקה ובדרום־אפריקה נשלחו גם משם חבילות מזון, בגדים וסיגריות לפליטי איביה שבמחנות גרמניה, שלא רק עזרו להם להתגבר על קשיי הקיום היום־יומי, אלא גם עודדו אותם במובן הפסיכולוגי להחזיק מעמד ולקוות לימים טובים יותר שיבואו. ההרגשה הטובה שהם אינם מבודדים ונשכחים בעולם האכזרי ויש במרחקים בני־עיר החושבים עליהם ומוכנים להושיט עזרה בצר להם, הקל בהרבה את סבלות החיים והסיוטים האיומים של הנוראות שעברו עליהם.

ד. עלית ניצולי איביה והשתרשותם בארץ

העולה הראשון שהגיע ארצה עם תום מלחמת העולם השניה (1945) היה מיילה רוטשטיין. בשנות 47—1946 עלו ארצה ממחנות הפליטים בגרמניה, אוסטריה ואיטליה הרבה משפחות ובודדים (משפחות ח. ל. דבורצקי, נ. כץ, א. שורץ, ה. נאכימובסקי, מ. ניקולאיבסקי, ב. קופולד, ש. רוטשטיין, א. יאנקלביץ, ח. סטוצקי ועוד). עם פרוץ מלחמת השיחרור ולאחריה התווספו עשרות משפחות ובודדים שהגיעו אלינו.

הועד עשה מאמצים לעזור ולהקל עליהם בצעדיהם הראשונים בקליטתם בארץ. עולה יחיד קיבל תמיכה לסידור ראשון בסך 10 לירות ובעלי משפחות 30—20 ל״י (כדאי להעיר שבשעתו זה נחשב כסכום ניכר). היתה גם דאגה לקורת גג בשביל העולים, התקשרנו עם חברות שיכון ציבוריות בכדי להשיג דירות במחירים מוזלים ולאחר מכן עם הפניית העולים ליפו, יהודיה, ויתר מקומות הישוב שפונו עם בריחת הערבים, עזרנו במספר מקרים בתיקון ושיפוץ הדירות. הועד ראה כתפקיד ראשוני במעלה הושטת עזרה בהשגת מקור פרנסה ומקום עבודה. לשם כך פנה למוסדות ולאירגונים שטיפלו בכך, ניצל קשרים אישיים והעביר מכתבי המלצה בנדון. הכתובת הראשונה שאליה פנו כל העולים מניצולי העיירה היה בית מזכיר הארגון, ביתנו שהיה פתוח לרווחה לכל נצרך ונזקק לעזרה, לעצה ולתושיה, באשר לחבלי הקליטה ולהתערות בארץ. יש להגיד, שבעזרת השם נקלטו כל ניצולי איביה בסופו של דבר ונהיו ישראלים, אזרחי המדינה לכל דבר.

ה. „גמילות חסד" ע״ש קדושי איביה

התמיכות הזעומות שניתנו לניצולי השואה עם עליתם ארצה לא עמדו כמובן בשום יחס לצרכיהם המרובים. צץ הרעיון של הקמת קופת „גמילות חסד" ע״י הארגון לשם מתן הלוואות ללא ריבית בתשלומים נוחים למועדים ארוכים למטרות קונסטרוקטיביות. שאלת הקמת הגמ״ח וחשיבותו נידונה בכל ישיבות ועד הארגון. אולם מפאת המצב המלחמתי ששרר אז בארץ (מלחמת המחתרת האנטי־אנגלית) לא ניתן הרעיון לביצוע. בשנת 1947 יצאה הגב׳ מלכה גוטלבסקי ז״ל לביקור לארצות הברית בשליחות רשמית. לפני צאתה הבטיחה לפעול שם בין היתר גם לטובת רעיון הקמת הגמ״ח ולגיוס הון היסוד בין יוצאי איביה. הודות למאמציה ופעולת הסברה מקיפה בעזרתם של פעילי ה„ריליף"

האיביאי בניו־יורק: האחים נתן ז"ל, וזליג רוגוף יבל"ח, הגב' חיה־גיטה פאלבסקי, רחל באקשט, פייגל קושצ'ר ובעלה רובינשטיין **ואחרים, הצליחה המגבית המיוחדת בין ה„לאנדסלייט" למטרה הנ"ל.**

בית הכנסת הישן באיביה, תקפ"ב־תש"ב — 1822־1942

לכבוד
ועד גמילות-חסד ע"ש יוצאי איביה (איוויע)
רחוב טיומקין 10, תל־אביב

אשור מס' 1888/99
ממשרד הממונה על המחוז.

ב"ה 195

מספר ....

א. נ.

הנני מבקש לאשר לי הלואה בסך של .... ל"י
בתשלומים חדשיים רצופים של .... ל"י כל חדש

השם והמשפחה .... שם האב .... הכתובת ....

המקצוע .... מקום עבודה .... מטרת ההלואה ....

הערבים להלואה הנ"ל הם כדלקמן:

שמות הערבים:

1. .... הכתובת: ....
2. .... הכתובת: ....
3. .... הכתובת: ....

תל־אביב .... חתימה........................

לידיעת החבר הלווה:

א. ההלואות ניתנות לכל הפונה ללא שום ריבית, אלא תשלום מינימלי לכיסוי הוצאות הארגון.
ב. אין החבר מקבל הלואה בטרם גמר לשלם ההלואה הקודמת.
ג. הגשת בקשות להלואות בימים שני ורביעי, משעה 7 עד 9 בערב.

הערות הועד:

אושר סך .... בתשלומים של .... ל"י לחודש.

תאריך........................

ועד הארגון ערך לגב' מ. גוטלבסקי **אחרי שובה מאמריקה (סוף 1948) מסיבת קבלת פנים לאות הוקרה על פעילותה המסורה והצלחתה בגיוס ההון הדרוש להקמת הגמ"ח. האסיפה התקיימה בז' חשון תש"ט (9 בנובמבר 1948) בבנין „תורת משה" בת"א. למרות שהאסיפה התקיימה בעיצומם של ימי מלחמת השיחרור ומפאת ההפצצות של מטוסי האויב פחדו אנשים לצאת מבתיהם, הגיעו בכל זאת לאסיפה איביאים מת"א ומחוצה לה. כדאן לציין שבעת הליכתנו למקום האסיפה עם האורחת נאלצנו מספר פעמים להכנס למקלט בגלל האזעקות על התקרבותם של אוירוני האויב לתחום העיר.** הגב' מלכה גוטלבסקי **דיווחה על פעולתה בארצות הברית למען ייסודו של ה„גמילות חסד". את הדו"ח סיכמה בהודעה על בואם הקרוב ארצה של מספר** פעילי ה„לאנדסמאנשאפט" באמריקה **שיביאו אתם גם את הסכום שנאסף. מפאת מצב החרום ננעלה האסיפה והנאספים מיהרו לחזור לבתיהם.**

אכן, הגיעו האורחים החשובים כמצופה לחג הפסח. בחול המועד פסח תש"ט **(18 באפריל, 1949) ערכנו באולם „היכל המלאכה" בת"א קבלת־פנים חגיגית לכבוד** הזוגות

קוזלוב ואינקר מאמריקה, ומשפחת בויארסקי (בירסקי) מדרום־אפריקה, **ועוד מספר אורחים מחוץ לארץ. האסיפה היתה רבת־משתתפים ומלאת ענין. במעמד חגיגי זה** מסרה הגב׳ מ. גוטלבסקי שיק ע״ס שלושת אלפים (3000) דולרים, **שהועבר אליה ע״י מר** זליג רוגוף **בשם ה„ריליף״ האיביאי באמריקה, כהון יסוד ל„גמילות־חסד״ ע״ש קדושי איביה. גם יוצאי איביה בארץ** תרמו ביד נדיבה **להון היסוד של הגמ״ח. בו במקום נבחר ועד של שבעה חברים לניהול הגמ״ח:** ד״ר א. מלמד ז״ל, גב׳ מ. גוטלבסקי ז״ל, גב׳ י. קלמנוביץ׳, ש. ח. קצנלבוגן, נ. שמוקלר, י. גול וא. אליאב **שנבחר כמזכיר הגמ״ח. בישיבתו הראשונה של הועד הוחלט לתת זכות חתימה על שיקים לשלושת החברים הבאים:** א. אליאב, גב׳ מ. גוטלבסקי וד. ש. קוסובסקי **(לאחר מכן ויתר האחרון על זכותו). לועדת הבקורת נבחרו:** נ. שמוקלר וז. קסלר ז״ל. **נפתח חשבון ב„קופת מלוה של העובדים״ (לאחר מכן „בנק הפועלים״ בע״מ, ת״א) לגמ״ח וחשבון נוסף ל„**קרן תמיכות למקרים דחופים״.

*

מחובתי **לציין את העזרה והתמיכה** שהושיטה לי אשתי קיילה־שירה, **המלווה אותי בכל דרכי, מהיום הראשון להקמת הארגון עד היום הזה — תקופה של 20 שנה ומעלה. לא רק** שפתחה את ביתנו לרווחה **לכל הבאים הנזקקים לעזרה, מצאה תמיד** מילת־עדוד **לנצרך ולנזקק, וקיבלה בסבר פנים יפות את כל באי ביתנו, — אלא גם** עודדה אותי **בכל פעולותי במסגרת הארגון, ה„גמילות־חסד״, המפעלים והמבצעים השונים. לא פעם התאוננתי בגלל**

מצב בריאותי כשעל שכמי הוטלה עבודת הקודש וגם העבודה השחורה ללא עזרה מיתר חברי הועד. לא פעם הגעתי להתרגשות ולהתאמצות יתירה בעבודתי הציבורית והיא־היא שמצאה תמיד את מילת העידוד והארגעה, לחזק את ידי ורוחי. בהזדמנות זו אני מרשה לעצמי לומר שהכל שלי־שלה ולהודות לה על השפעתה המבורכת ועל פעולותיה לטובת הארגון לא רק בשמי אני אלא גם בשם הארגון כולו.

הלוואות ניתנו ללא ריבית לתקופה ארוכה ובתשלומים נוחים. התחילו בהלוואות בסכום 50 ל״י, העלו ל־100 לירות ו־200 לירות וכיום סכום ההלוואה הוא 300 לירות. מ„קרן התמיכות״ (שהוקם מתרומות איביאים שבארץ) הקציבו לנצרכים משרידי השואה לסידורם הראשון מ־25 ל״י עד 100 ל״י, לפי הצורך ולפי החלטת הועד. למרות האמצעים המוגבלים של הגמ״ח (כיום בערך 6 אלפים ל״י), שלא תאמו את הצרכים הדחופים והמרובים, יש לומר שבמשך 18 שנות קיומו עזר בחלקו לשיקומם ולסידורם של יוצאי איביה. חלק מאלו שהזדקקו להלוואות ניצלו את האפשרות לקחת מספר הלוואות בשמות שונים. על חיוניותו של הגמ״ח תעיד העובדה שבמשך כל שנות פעולתו היה הכסף במחזור מתמיד אצל הלווים. מאזן הגמ״ח לתקופת שנת 1965 מעיד על כך בצורה מוחשית. הרוח החיה של הגמ״ח היה במשך כל השנים מיום היווסדו, המזכיר מר אברהם אליאב שראה בכך עבודת קודש ולא חסך מזמנו וטרדתו לשרת את קהל יוצאי איביה, עם כל האי־נעימויות שהיו כרוכות במילוי תפקיד זה.

ו. חורשת קדושי איביה ב„יער הקדושים״

בשנת תשי״ב (1952) הכריזה „הקרן הקיימת לישראל״ על מגבית להנצחת זכר ששת מיליוני היהודים שנטבחו באירופה בידי הרוצחים הנאצו־גרמניים, ע״י נטיעת 6 מיליון עצים ב„יער הקדושים״ בהרי יהודה בסביבות ירושלים. הארגון שלנו היה מבין הראשונים בארץ שנענה לקריאה והחליט להקים גל־עד לזכר קדושי קהילתנו ע״י נטיעת חורשה של אלף עצים ב„יער הקדושים״. אסיפה שנקראה למטרה זו אישרה בהתלהבות את החלטת הועד. לשם כך נתקיימו אסיפות של יוצאי איביה גם בירושלים, חיפה וכו׳ בהשתתפותם של חברי ועד הארגון. בני עירנו תרמו עצים (כל עץ — לירה) לזכר בני משפחותיהם שנספו באירופה ועל שמם גם מתוך הכרה שע״י כך הם משתלבים במפעל ייעור הארץ. בתיאום עם לשכת הקק״ל בירושלים פנינו במכתב ל„לאנדסמאנשאפט״ של האיביאים באמריקה ועודדנו אותם להשתלב בהנצחת קדושינו ע״י נטיעת עצים בחורשת איביה. הודות לפניתנו נעשתה שם פעולת הסברה והתרמה מהירה (באמצעות לשכת הקק״ל באמריקה). פעילי ה„איוויער רעליעף״ (האחים נתן ז״ל, וזליג רוגוף, גב׳ חיה־גיטה פאלבסקי (בקשט), גב, רחל באקשט, המזכיר, מר רובינשטיין ואשתו פייגל קושצר וכו׳) והעסקנית הבלתי נלאית גב׳ מלכה גוטאלבסקי ז״ל נרתמו למבצע־בזק וריכזו 1500 דולרים לשתילת חורשה נוספת של 1000 עצים (לפי החישוב של דולר וחצי לשתילת עץ). הודות למאמץ שנעשה בארץ ובאמריקה שתולות ביער הקדושים שתי חורשות של 2000 עצים לזכר קדושי קהילת איביה (מס׳ החלקות 82—83).

קבוצת בני־עירנו ע״י הלוח „חורש קדושי איביה״ ב„יער הקדושים״ בהרי ירושלים.

אַ גרופּע איוויער נעבן לוח ביים אַריינגאַנג צום וואַלד א. נ. פון די איוויער קדושים אין „יער הקדושים״, אין די בערג פון ירושלים.

קק"ל

קרן קימת לישראל

הועד הארצי בישראל

תל־אביב

כ"ח באלול תשי"ז
24.9.57

מס' 4589

לכבוד
ארגון יוצאי איביה
לידי ה' אברהם אליאב
טיומקין 10
<u>תל-אביב</u>

א.נ.,

במצורף תשובת הלשכה הראשית בענין נטיעת 1000 עצים נוספים ע"ש קדושי איביה, שניטעו בשנת 1956 בארה"ב, לתשומת לבכם.

כמו"כ אנו מחזירים לכם את המכתבים האוריגינליים שקבלתם מאמריקה.

בכבוד רב
ובברכת שנה טובה
הועד הארצי של הקק"ל בישראל

<u>במצורף 3</u>

בדש/סק

תכתובת: תל־אביב, בית הקק"ל, רחוב פרופ' צבי שפירא 11 / ת. ד. 4036 / טל 20131

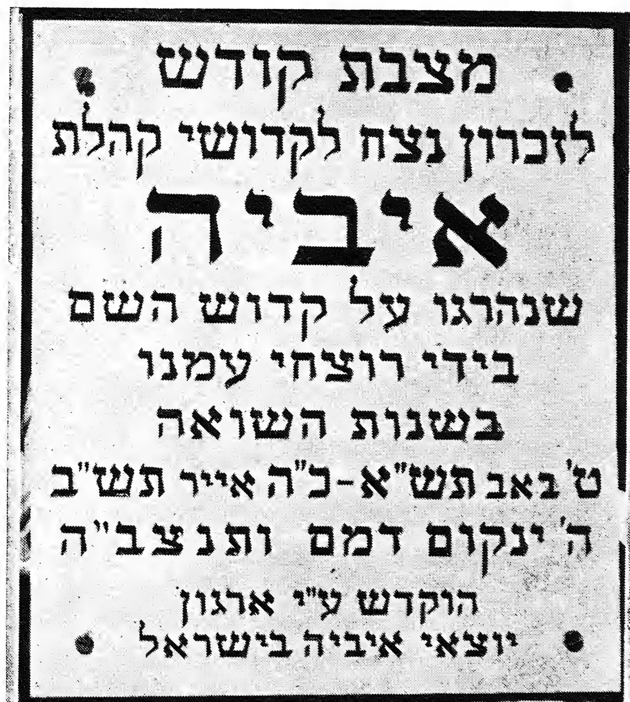

כדאי לציין, שמתוך 130 קהילות שהשתתפו בנטיעת עצים, שמונה מהן בלבד (וביניהן קהילת איביה) שתלו שתי חורשות. מי שמבקר בחלקות הנ"ל ומאזין לרישרושם של השתילים הרכים נדמה לו שנשמות הקדושים מרחפות ביניהם, נשמות שחלמו לעלית ארצה ולצערנו לא זכו לכך.

ז. מצבת הזכרון ב„מרתף השואה"

הקימונו לוח מצבה סימלית לקהילת איביה שנמחקה מעל פני האדמה ע"י הרוצחים הנאציים ב„מרתף השואה" על הר ציון בירושלים. וזהו נוסח המצבה: „מצבת־קודש לזכרון נצח לקדושי קהילת איביה, שנהרגו על קדוש השם בידי רוצחי עמנו בשנות השואה — ט' באב תש"א — כ"ה אייר תש"ב. ה' ינקום דמם. תנצב"ה. הוקדש ע"י ארגון יוצאי איביה בישראל". ביום הזכרון לקדושי איביה — כ"ה אייר — מדליקים נרות נשמה, עורכים תפילה ולומדים פרק במשניות לעילוי נשמות קדושינו. הי"ד.

די הייליקע מצבה נאָך די קדושים פון איוויער קהילה

אין „מרתף השואה" אויפן הר־ציון אין ירושלים.

ח. יום הזכרון לקדושי איביה

עם הגיעם ארצה של שרידי קהילת איביה ושיחזור המאורעות על כל מוראותיהם קבענו יום־השנה (יארצייט) לטבח קהילת איביה. חלק מבני הקהילה נרצחו בתאריכים שונים שהקדימו את הטבח הגדול (כגון טבח האינטליגנציה ביום תשעה באב תש״א — 2 באוגוסט 1941) או לאחריו (כגון חיסול שארית הקהילה בבוריסוב במארץ 1943 ובסוביבור יחד עם שרידי גיטו לידה (ב־17 בספטמבר, 1943). אבל רובם המכריע של בני קהילתנו יחד עם בני קהילות הסביבה (ליפנישקי, טראב, באקשט, בוריסובקה וכו׳) שרוכזו באיביה, נרצחו בטבח הגדול ביום המר והנמהר, כ״ה אייר תש״ב (12 במאי, 1942) ומצאו את מנוחתם בקבר האחים, בבורות בפאתי היער שע״י הכפר סטונביצ׳י. התאריך הנ״ל — כ״ה אייר — נקבע כיום ה„קדיש״ וההתיחדות עם זכר בני עירנו.

ביום זה מקיים הארגון מדי שנה בשנה אזכרה ואסיפת אבל והתיחדות. מכל חלקי הארץ באים שרידי איביה לספוד ולקונן על שואת עיירתנו ולהעלות זכרונות על הורינו, אחינו ואחיותינו שהושמדו ע״י הרוצחים הנאציים ימ״ש. במשך השנים התגבשה צורת אסיפת־אזכרה. החלק הראשון מוקדש להספד ולהתיחדות בהתאם לנוהגי המסורת: תפילת מעריב בציבור, אמירת „קדיש״ בצוותא, תפילת „אל מלא רחמים״ והדלקת 6 נרות לזכר ששת המיליונים שנגדעו מארץ החיים. במסגרת זו מעלים בני העיר גם זכרונות מהימים בהם שגשגה קהילת איביה ומשנות האימים של חורבנה. החלק השני מוקדש לעניני דיומא ולבעיות שוטפות של הארגון (דו״ח על פעולות הארגון, הגמ״ח, צורות הנצחה, פנקס איביה וכו׳). כאן גם ההזדמנות לויכוחים ובמדת הצורך, בחירת מוסדות הארגון או ועדות למטרות מסוימות.

ט. פעולות ומבצעים מיוחדים

הועד אירגן פגישות וקבלות פנים לבני עיירתנו המגיעים למדינתנו כתיירים מארצות שונות. זוהי חוויה מיוחדת במינה עבורנו ועבור האורחים גם יחד. כאן ניתנת האפשרות לפגוש ולהפגש עם בני העיירה המעטים הפזורים בארצות שונות, לקבל ולהעביר דרישות שלום לקרובים ולרחוקים ולהחליף דעות ומשאלות ולהעלות זכרונות מימים עברו, מחיי העיירה על אישיה וטיפוסיה, מאורעות, אירועים ואפיזודות משעשעות מהשנים היפות ביותר — שנות הנעורים. קבלות פנים ומיפגשים נערכו לכב׳ האורחים מאמריקה: נתן רוגוף ורעיתו ז״ל (1950), גב׳ רחל באקשט (1951), אברהם־אהרן שפטל ז״ל ורעיתו (1959), יוסף שמוקלר ורעיתו יבל״ח (1961), חיה־גיטה פאלבסקי (באקשט) (1960), הרב אהרן שאצקס (1964) וכו׳. קיבלנו במסיבות גם את פניהם של בני־עירנו מדרום אפריקה ויתר ארצות הפזורה: ישראל שמוקלר ורעיתו, גוטל שפטל, האחים: אברהם ומשה גולדשמיד, האחיות הדסה ומלכה שפטל (קנדה) וכו׳.

יש שבגלל קוצר זמן, מחסור בתקציב או תקלות אחרות לא ניתן לארגן מסיבת קבלת פנים באולם, או בבית־קפה, הרי דאג הועד לפגישה מצומצמת על כוס תה עם האורחים. אין אנחנו כוללים כאן את שמותיהם של בני עירנו שהשתתפו בעת שהותם

בארץ באסיפות האזכרה. כדאי להעיר שאחדים מבני־עירנו ביקרו כבר בארץ מספר פעמים. קשר מתמיד ע״י התכתבות עם פעילי־ארגוננו בכל הפזורה היתה לברכה לארגון. הועד שיתף ומשתף פעולה עם „יד־ושם" בכל הנוגע לעניני הנצחה. הארגון שלנו סונף ל„התאחדות עולי פולין" והשתתף במספר מפעלים ומבצעים של ההתאחדות הנ״ל (כגון: רישום קהילתנו בספר הלנדסמנשפטים בישראל וכו׳).

למותר לציין כאן העבודה הרבה שהושקעה במשך שנים רבות בפעולת ההנצחה האחרונה, ב„ספר הזכרון לקהילת איביה", הנמצא לפניכם.

רשימת כתובות של יוצאי איביה בישראל

א.

אברמוביץ אליעזר, יהוד, דרך העצמאות 58
אברמוביץ צבי, יהוד, דרך העצמאות 58
אושרובסקי אהרן, גבעתיים, רח' כצנלסון 100
אינגל חיים, תל־אביב, רח' בן־יהודה 158
אינגל חנה, באר־טוביה, ע"י כפר ורבורג
אלופי פרץ (קאַליקו), ירושלים, רח' עמוס 26
אליאב אברהם (אליוביץ), תל־אביב, רח' טיומקין 10
אליאב שבתי, תל־אביב, רח' בוגרשוב 76
אליאב משה, תל־אביב, רח' שלמה המלך 95
אליאב אליעזר, תל־אביב, רח' אוליפנט 9
אלפרשטיין פנינה (לבית גורדון), חיפה, רח' ארלוזורוב 108
אפל הדסה (לבית לוין), חיפה, הדר הכרמל, רח' מוריה 16
אפשטיין דניה (לבית ווילנסקי), תל־אביב, רח' ארלוזורוב 65

ב.

הרב באקשט משה דוד, ירושלים, רח' הבעש"ט 11
באקשט אידה (לבית גולדשמיד), נתניה, רח' ראשון־לציון 17
באקשט שמחה (בן ר' אהרן), ירושלים, שכון בשער שכ' קרית משה
בויארסקי יוסף ומאַשה, בת־ים, רח' ירושלים 25
בויארסקי מרים, בת־ים, שכ' רמת־יוסף 18/4.
בויארסקי צבי, תל־אביב, רח' בן־יהודה 157
בוגין חנה, תל־אביב, שדרות סמאטס 4
בוקס יוכבד (לבית שמוקלר), רעננה, רח' רש"י 37
בילבסקי חיים, תל־אביב, רח' סוקולוב 32
בירנבוים מוסיה (לבית גינזבורג), חיפה, רח' יצחק שדה 39
בלוך יהודה ליב, פתח־תקוה, רח' ברקוביץ 7

בלוך (זהבי) אידל, כפר־אז״ר, ע״י הצרכניה
בלוך ישראל, חדרה, רח׳ הלל־יפה 36
בלוך צבי, חדרה, ע״י הגורן
בלוך נחום, רמת־גן, רח׳ המתמיד 29
בן־אליעזר רחל (לבית שמוקלר), תל־אביב, רח׳ ברנדס 40
בראון הינדה (לבית קיבלביץ׳), רמת־גן, רח׳ שילה 7
ברון קהת, נתניה, רח׳ מורדי הגיטאות 6
ברוכנשטיין אסתר (לבית גוטלבסקי), כנרת, קבוצת כנרת ע״י טבריה
ברלינרבלוי אטיל (לבית גוטלבסקי), ירושלים, רח׳ עזה פינת מטילדה
ברנד אסנה (לבית קושצר), בני־ברק, רח׳ יחזקאל 11
ברנשטיין שרה (לבית אַרקו), טבריה, קרית שמואל
ברנשטיין יעקב, חצרים, מושב עולים 186, ד.נ. באר־שבע
ברנשטיין ישעיה (שייקה), נצרת, שכון חדש נצרת עלית
ברנשטיין שלמה (אלכסנדר), קרית נצרת, שכון בית 306/6
ברמן משה, יהוד, קרית ביאליסטוק, רח׳ טננבוים 9
ברגר אלימלך, רמת־השרון, רח׳ אשל אברהם 23 (שכון יוצאי ליטה)
ברקוביץ לאה, חולון, רח׳ אילת 86/20
ברקוביץ קוניה, בני־ברק, רח׳ יונה הנביא 28

ג.

גוטלבסקי (גילת) יצחק, תל־אביב, רח׳ בודנהיימר 14
גוטלבסקי אהרן, תל־אביב, רח׳ ז׳בוטינסקי 73
גוטלבסקי אריה, קבוץ חצור, דואר תל־אביב
גול יהושע ומאַשה, תל־אביב, שדרות עמנואל 8
גולוב חיה (לבית כץ), ירושלים, שכון גאולים 7
גולובוק פסיה (לבית אברמסון), כפר־סבא, רח׳ עמרמי 5
גולדנוק חסידה (לבית קינקולקין), חיפה, רח׳ הצנובר 114
גולדברג דובה (שמיילוביץ), בני־ברק, רח׳ דוב גרונר 6
גולינקין מרים (לבית קוזלובסקי), הרצליה, רח׳ הגליל 10/14
גורדון אסתר (לבית שורץ), חיפה, רח׳ אהוד 7
גינזבורג חנוך, באר־יעקב, מושב הרחבה
גינזבורג יהודה, תל־אביב, קרית־שלום 243
גינזבורג מרדכי, חיפה, רח׳ דרור 119

גלר רחל (לבית סטוצקי), רמת־גן, רח׳ יהודה הנשיא 6
גפני אליהו (לבית גירשוביץ), תל־אביב, רח׳ רש״י 20
גרבר דבורה (לבית קוזניעץ), רמת־גן, רח׳ טרומן 24
גרוזניק בתיה (לבית סוויצקי), שפיים, קבוץ ע״י הרצליה
גרשוני שרה (לבית ברגר), ראשון־לציון, רח׳ דרור 25
גרב רחל (לבית גוטלבסקי), תל־אביב, רח׳ שלום־עליכם 54

ד.

דבורצקי חיים ליב, קרית־חיים, רח׳ מ״ד 18
דובינסקי זהבה (לבית שמואל פראַדס), תל־אביב, רח׳ גוז׳קוב 10, קרית שלום
דוידסון אלחנן (לבית נחומובסקי), רעננה, רח׳ אחד־העם 26
דודקביץ צפורה (לבית קושצר), ירושלים, רח׳ חנניה 5, שכ׳ עמק רפאים
דלטיצקי גרשון, רמת־גן, רח׳ מנשה 7/2

ה.

הבר מרים (לבית קיבלביץ), פתח־תקוה, רח׳ בילו 4
הלוי מנחם צבי (דימיטרובסקי), תל־אביב, דרך חיפה 9
הנדלר לאה (לבית רוגוף), רחובות, רח׳ וילקומיץ 8
הרשקוביץ עליזה (לבית קצנלנבוגן), פתח־תקוה, רח׳ אברברנאל 14

ו.

וולנסקי זלמן, רמת־גן, רח׳ אבן־עזרא 3
וליקסון אהובה (לבית שמוקלר), תל־אביב, רח׳ קבוץ גלויות 91
ווייסגרטן מלכה (לבית אברמוביץ), לוד, שדה התעופה
וסילבסקי צפורה (לבית בנדר), הרצליה, רח׳ השרון ב׳
ורדי לאה (לבית מיילוביץ), ירושלים, רח׳ המלך ג׳ורג׳ 5
ויתקון חיה זישה (לבית שמוקלר), רמת־גן, רח׳ סנהדרין 15

ז.

זינגר צפורה (לבית ז'וראַבסקי), נתניה, רח' הכובשים 6
זהבי חנוך (גולדשמיד), זכרון־יעקב, רח' אורנים 28
זיקמן רחל (לבית מקל), קרית־מוצקין, רח' חנה סנש 13

ח.

חיימוביץ שבח, חיפה, רח' מיכאל 41 א'
חסמן רפאל, תל־אביב, רח' כרמיה 3
חפץ חסיה (לבית אמסוביץ), יפו, רח' נחמן מברסלב 11
חפץ שמואל, תל־אביב, רח' לסקר 1, קרית שלום
חפץ צבי, רמת־גן, רח' אבא־הלל 126
חייט נחמה (לבית כץ), הרצליה, רח' נוה־עובד 27, נוף־ים

י.

יידל שמעון (לבית הרב באקשט), רמת־גן, רח' השומר 9
יאנקלביץ אלימלך, תל־אביב, רח' ארבע ארצות 17
יופן צילה (לבית דבורצקי), גבעתיים, רח' המאבק 28

כ.

כגן מנדל, קבוץ המעפיל (דואר תל־אביב)
כגנוביץ' משה, תל־אביב, רח' אורי 14
כרפס צילה (לבית בלוך), תל־אביב, רח' יגור 20, יד־אליהו

ל.

לב רות (לבית שמוקלר), נתניה, שכ' חבצלת השרון
לב רחל (לבית שפסנואל), חיפה, רח' נוה־שאנן 5

לבל אהובה (לבית אליאב), תל־אביב, רח׳ רמז 37
לוין יעקב, תל־אביב, רח׳ בארט 5, רמת־אביב
לוין קופל, כפר־סבא, שכון ותיקים 73
לוין שרה (לבית בלוך), תל־אביב, רח׳ כרמלי 8, רמת־חן
לויטין חיה (לבית וולנסקי), רמת־גן, רח׳ אשל 4
לזרובסקי אביגיל (לבית גוטלבסקי), חיפה, רח׳ בית־לחם 12
לזרובסקי יוסף, תל־אביב, רח׳ שלום־עליכם 54
ליב יונה (לבית קיבלביץ), פתח־תקוה, רח׳ ארלוזורוב 25
ליבמן רחל (לבית שמוקלר), הרצליה, שכון נוה־עובד
לייבוביץ חיים, תל־אביב, רח׳ קמינסקה 17/16, קרית שלום
לייבוואל רחל (לבית גירשוביץ), תל־אביב, רח׳ הגייסות 6, יד־אליהו
לייטר יעקב (לבית גולדשמיד), אשקלון, שכון עממי 1254 א׳

מ.

מאלין חיה־פסיה (לבית שמוקלר), קרית־חיים, רח׳ ז׳ 28
מובשוביץ מרדכי, ראשון־לציון, שכון ותיקים 597
מקל יוסף (בן שרגא), קרית־חיים מערבית, רח׳ ורבורג 18/6
מורן ברוך (ברנשטיין), תל־אביב, רח׳ בלוך 19
מיטלמן הדסה (לבית דוד אברמוביץ), חדרה, רח׳ אחד־העם, בית פיפנו
מיקולאַיבסקי משה, באר־שבע, רח׳ סמולנסקי 29
מלמד אלימלך, תל־אביב, רח׳ אבן־גבירול 188
מלמד אביבה, תל־אביב, רח׳ סוקולוב 103 א׳
מלכובסקי בנימין, טבריה, בית המשטרה
מליס רבקה (אשת יקותיאל בלוך), תל־אביב, רח׳ יהודה־הלוי 112
מנדלמן סימה (לבית צונזר), רמת־גן, רח׳ מודיעין 225/3
מובשוביץ דוד, מוצא עלית, ע״י ירושלים
מנדלמן נחמה (לבית בלוך), תל־אביב, שכון עממי, רח׳ בבלי חלקה ב׳
מקל צבי (בן שרגא), קרית־חיים מערבית, שדרות דגניה 23/1
מקל משה (בן שרגא), קרית־חיים מערבית, רח׳ ט׳ 29
מרגולין מנדל (בנדר), רמת־גן, רח׳ חבר 8
מרמינסקי מוסיה (לבית לוין), רמת־גן, רח׳ הראה 165
מתוסביץ משה, קבוץ אילון, ד.נ. הגליל המערבי

נ.

נודלר זלטה (לבית קאשצר), מושב שרונה, ד.נ. הגליל התחתון
נחימובסקי הרצל, ראשון־לציון, רח' נורדוי 43
נחימובסקי גרונה (לבית יוקוב), תל־אביב, שכון רמת־אביב 69

ס.

סוקולובסקי צפורה (לבית וילקומירסקי), רמת־גן, רח' ביאליק 28
ספיטקובסקי זלדה (לבית בנדר), רמת־גן, רח גרנדוס 1
ספיר קלמן (לבית ספיטקובסקי), רמת־גן, רח' מודיעין 225/3
סרבניצקי בלומה (לבית מובשוביץ), תל־אביב, שכ' התקוה, דרך הגנה 60 א'

פ.

פדר חיה, גבעתיים, רח' הכנסת 33
פיאנקו לאה (לבית בויארסקי), ראשון־לציון, רח' הורד 13
פילשציק דב, קבוץ דן
פישמן רחל (לבית שמוקלר), קרית־חיים, רח' ח' 37
פודזינסקי פנינה (לבית ברנשטיין), קיבוץ עין־חרוד האיחוד
פייטל פרידה (לבית וילקומירסקי), רמת־גן, רח' נגבה 32
פרלמן יחזקאל, תל־אביב, רח' דובנוב 24
פרסקו שושנה (לבית יאנקלביץ), נתניה, שכונת אפרים

צ.

צפון לאה (לבית אינגל), באר־טוביה, ע"י כפר־ורבורג

ק.

קבק נח, חיפה, רח' ישורון 9
קוזיול ביילה (לבית גורדון), קרית־חיים, רח' ט"ז 10

קוזלובסקי יחזקאל, קרית־חיים, רח׳ ד׳ 23
עו״ד קוסובסקי דוד שלמה, תל־אביב, רח׳ שפירא 4
עו״ד קוסובסקי חיים, תל־אביב, רח׳ מזא״ה 21
הרבנית קוסובסקי פייגה, תל־אביב, שדרות רוטשילד 81
קופולד ברוך, חיפה, רח׳ חברון 7
קבורס סימה (לבית פדר), תל־אביב, אופקה, רח׳ משמורת 8
קינקולקין חיים, חיפה, קרית חשמל 2
קירז׳נר הינדה (לבית אברמוביץ), תל־אביב, רח׳ אשתורי הפרחי 8
קלמנוביץ משה, תל־אביב, רח׳ עמינדב 22
קמינסקי חנה (לבית שמוקלר), חיפה, שכון רמות־רמז 31 א׳
קסלר סימה (אשת זליג), חולון, רח׳ ההסתדרות
קצנלנבוגן שמואל־חיים, בני־ברק, רח יונה הנביא 20
קצנלבוגן גרשון, רמת־גן, רח׳ הראה 88
קצנלבוגן שלמה, בני־ברק, רח׳ פנקס 16
קרייזר ראַשה (לבית קוסובסקי), תל־אביב, רח׳ בן־יהודה 198
קרמן מנוחה (לבית גומניץ), חדרה, שכ׳ שמשון 4
קרנץ חוה (לבית סטוצקי), רמת־גן, רח׳ הראה 187
קרבצקי שרה (לבית זליביאנסקי), תל־אביב, רח׳ מורדי הגיטאות 30
קרפל חיים, תל־אביב, ככר מסאריק 16
קרפל שלמה־אליהו, חיפה, רח׳ דישראלי 65

ר.

רבינוביץ יצחק, מגדיאל, רח׳ חנקין
רוזנברג יוכבד (לבית קלמנוביץ), תל־אביב, רח׳ כ״ט בנובמבר 9
רוזנטל צפורה (לבית פרציק), חיפה, רח׳ הרצל 96
רוטשטיין מעלה, רמת־יצחק, רח׳ הר־נבו 5
רוטשטיין שמואל, גבעת שמואל, רח׳ יהודה הלוי 23
רוטנברג רבקה (לבית הרב קרפל), תל־אביב, רח׳ הקישון 68
רוכמן שושנה (לבית גירשוביץ), קבוץ אילון, דואר־נע הגליל המערבי

ש.

שורץ איסר ורחל, בני־ברק, רח׳ דוב גרונר 26
שופר חיים, בת־ים, שדרות העצמאות 43

שופר פנחס, ת"א־יפו, רח' 45 מס' 7
שוסטר דבורה (לבית שמוקלר), קרית־חיים, רח' ס"ג 13
שור שולמית (לבית גוטלובסקי), קבוץ שובל, דואר־נע הנגב
שטרן שולמית (לבית אברמוביץ), תל־אביב, סימטת יל"ג 4
שטרן שושנה (לבית וילקומירסקי), תל־אביב, רח' אבן גבירול 162
שילוח צפורה (לבית גילינסקי), תל־אביב, רח' יעל 10
שמואלביץ מוסיה (לבית בנדר), רמת־יצחק, רח' הרכסים 28
שמיילוביץ אברהם (בן דובה גולדברג), כפר מלל, רח' ההסתדרות 10
ד"ר שמיילוביץ זליג (בן דובה גולדברג), באר־שבע, רח' שלמה המלך 1/13
שמוקלר אריה, רמת־יצחק, רח' עוזיאל 95
שמוקלר איסר, כפר־קיש, ד.נ. הגליל התחתון 64
שמוקלר אייזיק, כפר חצב, ע"י גדרה
שמוקלר נחום, תל־אביב, רח' בוגרשוב 76
שמוקלר שרה (בת שייע־לייבה), תל־אביב, רח' אלנבי 94
שמוקלר זלמן (בן הירשל), תל־אביב, רח' ארבע ארצות 18
שמעונוביץ יצחק, פתח־תקוה, שכ' מעונות עובדים 22
שמעונוביץ מרדכי, חיפה, רח חברון 7
שני מלכה (לבית וולנסקי), כפר־סבא, רח' ארלוזורוב 27
שפוב שרה (לבית לוין), תל־אביב, שכ' התקוה, ע"י קופ"ח.

אנשי איביה שנפטרו בארץ

אברמוביץ בנימין
אברמוביץ מריאשה
בנדר מרדכי
ברמן דב
ברנשטיין צפורה
גוטלבסקי אהרן ליב
גוטלבסקי מלכה
גומניץ אביגדור
גינזבורג משה
גירשוביץ יוסף
דווידסון יוסף
דווידסון שמואל
דימיטרובסקי פסיה־נחמה
וולנסקי שושנה
וילקומירסקי יעקב
וילקומירסקי אביגיל
זליביאנסקי ברוך
חזן רחל (לבית אינגל)
טבק ליבה (לבית קלמנוביץ)
יוקוב פרידה
לזרובסקי בצלאל
הרב מאלי חיים צבי
מאלי שרה

מובשוביץ חיים
מובשוביץ יעקב
ד"ר מלמד אייזיק
מלמד אמה
מתוסביץ דב
נתנזון דבורה (לבית גינזבורג)
עצמוני ידידיה (קושצר)
הרב פלטיאל חיים
פטיש יהודה ליב
פטיש חיה בלומה
פילשציק אריה
קוויט רודה (לבית בלוך)
קסלר זעליג
קצנלנבוגן חיה־מרים
קרסנוסלסקי שאול
הרב קרפל משה
רפאלי צבי (רפלוביץ)
שורק סימה (לבית מסלובטה)
שלובסקי ישעיה
שמוקלר יעקב
שמוקלר ישראל
שמעונוביץ רבקה (לבית לוין)
שמש לאה (לבית יוספזון)

...על במותיך חלל. איך נפלו גבורים. (ש"ב -- א', י"ט)

כי דם־עבדיו יקום
ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו

(דברים — ל"ב, מ"ג)

יזכור אלהים

את נשמות הקדושים והטהורים, כ־חמשת אלפים נפשות — אנשים, נשים, זקנים וטף — של קהילת **אִיבְיֶה** והעיירות ליפנישוק, טראַב, באַקשט ובוריסובקה

שהומתו, נהרגו, נחנקו ונקברו חיים על קדוש השם בשנות תש"א (1941) — תש"ד (1944), בידי הצוררים הגרמנים הנאצים ומשרתיהם ימ"ש.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

ארץ אל תכסי דמם.

נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך.

יתגדל ויתקדש שמם וזכרם לעולמי עד ולנצח נצחים

על אלה אני בוכיה...

נזכור את קדושי א־ביה שניספו בשואה

א

אברמוביץ אבא (בן דוד הכובען), אשתו וילדיהם
אברמוביץ אברהם ואשתו
אברמוביץ חיים, אשתו חיה וילדיהם: קלמן וצפורה
אברמוביץ יעקב, אשתו ובניהם
אברמוביץ משה־יצחק, אשתו רייצה וילדיהם: מרדכי וצפורה
אברמוביץ סיני — וויטע
אברמוביץ סנדר, אשתו ובניהם
אבלביץ משה, אשתו לאה וילדיהם: אריה, צבי, סימה
אבלביץ יאָשע־בער, אשתו גוטקה
אבלביץ חנה־רבקה, בעלה ו־3 ילדיהם
אבלביץ ישראל, אשתו שיינה וילדיהם
אברמסון מוסיה
אברמסון שמואל, אשתו זלדה וילדיהם: חיים, איצה, נחמה, צבי ואיטה
אהרנוביץ מרדכי, אשתו שרה
אולשנסקי חוה (לבית בלוך) ובנה שלמה־יהודה
אוסטרובסקי יעקב, אשתו שרה וילדיהם
אטלבסקי סנדר, אשתו מרים ילדיהם
אודלין מאיר
איזראליט זאב (וועלוול), אשתוביילה וילדיהם
אלברשטיין אברהם, אשתו שרה וילדיהם: לייבה, חיה־ליבה, יהודית
אלברשטיין חאַשת וילדיה.
אלברשטיין יקותיאל, אשתו פייגל ובנים: אלי־זלמן
אליוביץ ישראל־קלמן, אשתו יאָרה וילדיהם: יעקב־משה ושמעון
אליוביץ אהרון־יצחק, אשתו פייגל וילדיהם: שבתאי ורשקה
הרב אליוביץ מרדכי, אשתו שרה ובניהם: יצחק ונחום
אליוביץ יהודה, אשתו מאַשה ובנם: צבי

אַמסוביץ זאול־מנדל ואשתו מושה־רייזל
אינגל גיילה אשת שמואל־יעקב
אינגל רפאל־הירש, אשתו מלכה וילדיהם: יכקה ועוד.
אסתרקם סאַנע, אשתו רייכקה (ברכה׳ס) ו־3 ילדיהם
אפשטיין אליעזר ואשתו (דער דודער)
אפשטיין ברל, אשתו גיילה וילדיהם
אפשטיין בצלאל, אשתו שפרה וילדיהם
אפשטיין דוד־ברוך
אפשטיין משה, אשתו חיה (המילדת)
אפשטיין יעקב־וועלוול, בנו יצחק ובתו סימקה (סימה)
אפשטיין יקותיאל, אשתו פרומה־אסתר ו־2 ילדיהם
אפשטיין לייב, אשתו, ו־3 ילדיהם
אפשטיין לייב, אשתו רבקה ו־2 ילדיהם
אפשטיין לייזר (מארענער), אשתו יאָכע ובנם
אפשטיין יצחק־יעקב (הנפח), אשתו פייגה־ביילה וילדיהם: אברהם־משה, יצחק־אלי׳, חיים ועוד.
אפרים ואשתו רבקה (בת יעקב־דוד הנגר) וילד.
אריביץ אליעזר, אשתו בילה וילדיהם: שלמה, מיכלה, שפרינצה, וצפורה
ארקו אברהם ואשתו מאַשקה
ארקו אברהם־אלי׳ ואשתו
ארקו יהושע, אשתו וילדיהם
ארקו יוסף,אשתו רייזה
ארקו הירשל־חיים, אשתו בלומה וילדיהם
ארקו יצחק־מאיר, אשתו נחמה ובניהם: ליבה, שמעון ואחיו
ארקו משה־לייב, אשתו דרייזה ובנם הירשל
אושרובסקי שרה
אושרובסקי שמואל, אשתו רחל וילדיהם: גולדה, שושקע, צילה
אושרובסקי אברהם, אשתו גולדה וילדיהם

ב

באקשט אברהם, אשתו ו־2 ילדיהם
באקשט אברהם, אשתו הדסה ו־2 ילדיהם

באקשט אהרון־דוד, אשתו חישה ובתם שיינה־שולה
באקשט אהרון, אשתו רייזל וילדיהם
באקשט בנימין, אשתו האדל
באקשט ברל, אשתו רחל וילדיהם: אליהו וגוסיה
באקשט ברל (הכליזמר), אשתו וילדיהם
באקשט זלמן, אשתו פרומה וילדיהם
באקשט זישה ובנה ארעלע
באקשט חיים, אשתו לאה וילדיהן: ביילקה ויהודית
באקשט יוסף־יצחק, אשתו צפורה
באקשט יוסף, אשתו הינדה ושתי בנותיהן
באקשט יוסף, אשתו ו־5 ילדיהם
באקשט יעקב ואשתו רחל (אלי״ס)
באקשט יחיאל, אשתו שרה־נחמה וילדיהם: מיכל, חיים ויהודית
באקשט יצחק, אשתו חיקה וילדיהם
באקשט יצחק, אמו, אשתו ו־3 ילדיהם
באקשט יצחק, אשתו חיה־ריבה וילדיהם: אהרון, משה, שרה, לאה ושיינה
באקשט מנדל, אשתו רבקה וילדיהם
באקשט ישעיה, אשתו פרומה ו־2 ילדיהם
באקשט ישעיה, אשתו טילה (סלויקעס)
באקשט ישעיהו (הרוקח), אשתו סופיה וילדיהם: שמואל ויהודית
באקשט חיים־ברל
באקשט יצחק, אשתו אטל ובנם דניאל
באקשט לייבקה
באקשט נחום, אשתו רבקה וילדיהם: יוסף, שמואל ויהודית
באקשט אשקה (אם של עקיבא)
באקשט עקיבא, אשתו הדסה וילדיהם: שלמה, יוכבד, אסתר ועוד ילד
באקשט פסיה וילדיה: יחיאל, אידה, רחל ואליהו
באקשט שלמה, אשתו מאשה וילדיהם
באקשט שמשון, אשתו ו־2 ילדיהם
באקשט שמשון, אשתו ובנם לייבל
באקשט שמשון, אשתו גולדה (לבית בנדר) ובנם משה
באראן אליעזר, אשתו צביה וילדיהם: לייב, אלקה, גולדה ואליהו
באראן גרשון, אשתו וילדיהם
באראן חיה ובנה ברל, והבת ינטה ובעלה, ורחל

באראן חיה ובנה רפאל (פאַליע)
באראן חיים, אשתו שרה ובנותיהן: ליפשה, דבורה ועוד
באראן יעקב־שמחה, אשתו וילדיהם: משה, ברל, ועוד 5 ילדים
באראן יצחק, אשתו צילה וילדיהם: אליהו ואסתר־לאה
באראן מרדכי (מאַקוטשער), אשתו אסתר־גיטה ובתם שרה
בוגדנובסקי אהרון, אשתו צפורה (הנפת — ביזמצר)
בוגדנובסקי זאב, אשתו חסיה ושני ילדיהם
בוגדנובסקי וולוול, אשתו אסתר־רחל וילדיהם: שבתי ואלקה־שרה
בוגדנובסקי חיה
בויארסקי משה, ואשתו פריידע
בויארסקי אבא, אשתו שרה־רייזל
בויארסקי צבי, אשתו רייזל וילדיהם שרה ולאה
בויארסקי זלמן, אשתו חיה ו־2 ילדיהם
בויארסקי אידלה ובתה מיכלה
בויארסקי ביילה ובתה פסיה
בויארסקי ואשתו איידלה וילדיהם
בויארסקי משה, אשתו רחל ובתם איטה
בודנר אברהם, אשתו חנה־רייזל ובניהם: משה־מאָטע וזישקע
בודנר דוד־מאיר, אשתו רבקה ו־2 ילדיהם
בטין ליבה (באַשעס) ובתה סוניה
בטין זלמן (ז׳מקע), אשתו ובניהם
ביגון ברל, אשתו רחל וילדיהם: משה, שלום ועוד ילדה
בילבסקי בנימין, אשתו גרוניה־ריחל ווילדיהם: הניה, חסיה, אורי ולייזר
בילבסקי סנדר, אשתו גיילה ובתם סוניה
בילבסקי בן־ציון, אשתו רייזל וילדיהם: סנדר, פסח ולאה
בישקין דב (ברל), אשתו מלכה ובנותיהם: זלדה ועוד
בישקין אהרון, אשתו פאיה ו־3 ילדיהם
בישקין צבי (הירשל)
בישקין פייבל, אשתו ליבה וילדיהם: משה ודבורה
בישקין פסיה־פייגה
בישקין שמעיה (החייט), אשתו וילדיהם
בלאכער אלי, אשתו אשקה וילדיהם: נוטה, יעקב ועוד ילד
בלקינד יוסף, אשתו ליבה וילדיהם
בלברייסקי הלל, אשתו ינטה (לבית לידסקי)

בלוך אלימלך, אשתו חאשקה וילדיהם: ביילה ועוד 2 ילדים
בלוך אפרים, אשתו פייגל וילדיהם: חאשה־הניה ויוסף
בלוך אשר (משה לייבס), אשתו רחל־קיילה וילדיהם: פרידה, ישראל־וולול, שיינע־פאַיה ולאה
בלוך גולדה וילדיה: פריידל, קריינה, נח ומאַנצל
בלוך הינדה וילדיה: חנה, מוטקה ואלי׳
בלוך חיים, אשתו ינטה־מרים ובנם חונה
בלוך הירשע ואשתו יאכקה
בלוך חונה, אשתו רחל וילדם לאה
בלוך יעקב, אשתו גיטל וילדיהם: יצחק, ישראל ואלתה
בלוך יהושע (המורה)
בלוך יואל, אשתו גולדה ובנם חיים־ניסן
בלוך יחזקאל, אשתו דובה ו־2 ילדיהם
בלוך ישראל, אשתו רייזל ו־3 ילדיהם
בלוך ישראל־הירשל, אשתו ביילה (לבית שפטל) וילדם
בלוך חונה, אשתו חנה־רייזל וילדיהם: קיילה, יוסף ועוד ילד
בלוך ירחמיאל ובניו: אפרים ואשר
בלוך מרדכי־יוסף ומשפחתו
בלוך מרדכי, אשתו וילדם
בלוך מאיר בן שאול, אשתו וילדיו
בלוך משה ואשתו
בלוך פייגה (אשת ר׳ אברהם־דוד) ובניהם: מרדכי־יוסף ויצחק
בלוך פסח ואשתו שפרה
בלוך צבי, אשתו שרה ו־3 ילדיהם
בלוך צבי־משה, אשתו וילדיהם
בלוך שמואל־לייזער, אשתו יאַכקה ו־2 ילדיהם
בלוך שישקה
בלוך שלמה ואשתו מירה
בלוך מאָטל (בן שישקה)
בלוך מיכאל ואחותו שיינדל (שם משפחתה דורציק) ובנה מישה
בלוך אהרון, אשתו גוטה ובתם אסנה
בלוך אבא, אשתו רייזל (לבית באקשט) וילדיהם
בלוך איזיק, אשתו הניה־לאה ו־3 ילדיהם
בלוך אליהו ואשתו

בנדר דוד, אשתו יוכבד ובנותיהם: יונה (טייבל), רחל, חיה־ביילה, מלכה ונחמה
בנד׳ר ביילה
בנדר אהרון, אשתו חנה וילדיהם ליפה ודבושה
בנדר נפתלי, אשתו מרים וילדיהם
בנדר פאיע (ליפעס) וילדיה: אברהם־יצחק, שלמה, חיים, חיה־פייגל ושיינה־מלכה
בנדר ליבה וילדיה: אשר, טוביה־זליג, שמואל ו־2 בנות
בנדר ראובן, אשתו שרה וילדיהם
בנדר אפרים(פרויקע), אשתו שרה וילדיהם
בנדר פרידה (בת משה בנדר) ובעלה
בקר שרה ובניה: אייזיק, שפסל ובנימין
בקר ראובן, אשתו רחל ובנם רחבעם
ברגמן מנדל, אשתו הניה (לבית שמוקלר) וילדיהם: זיידל, בובל, הלל ועוד 2 ילדים
ברגר הירשל,אשתו הניה ובניהם: בנימין וחיים־עקיבא
ברגר יוסף
ברוידה ברוך, אשתו שרה ובתה נחמה
ברוק מתתיהו (מאָטל), אשתו פניה ובניהם הרצל ודוד
ברמן בתיה (באשע) ובנה לייבל
ברמן מרדכי (מאָטע), אשתו חיה ו־3 ילדים
ברמן אשר, אשתו רייזל וילדיהם: ירחמיאל, פרומה והירשל
ברמן שמואל־לייזר
ברמן שלמה, אשתו ו־2 ילדים
ברמן יצחק, אשתו ו־2 ילדים
ברמן לאה (בת שמואל־לייזר), בעלה ו־2 בנות
ד״ר ברנסון ברוך, אשתו איטה (בת הרב שצקעס) ובתם
ברנשטיין הירשל, אשתו שרה־יאכה ובנם יוסף־חיים
ברקוביץ רפאל־משה ואשתו שיינה
ברקוביץ יצחק־יוסף, אשתו וילדיהם
ברקוביץ בן־ציון, אשתו אטקה (בת שרה רפאלס) וילדיהם
ברקוביץ יהודה־לייב, אשתו שרה־אלקה וילדיהם: חיים־זאב, דב, ישראל־אליעזר ופייגה
ברקובסקי דוד, אשתו ו־4 ילדיהם

ברקמן גדליה, אשתו רחל־ביילה ובתם אלטה
ברשטוביציקי הירש, אשתו חשקה ובנם שאול
בריינה (לבית מרדכי באראן), בעלה וילדיהם (התפר)

ג

גולדברג דוד, אשתו אלטה ובנם יצחק
גולדברג אהרון, אשתו פריידה (לבית סטוליצקי) וילדיהם
גולדשטיין שרה ושיינה
גולדשמיד אביגדור, אשתו רחל וילדיהם: אלי־זלמן ודבורה־ביילה
גולדשמיד אברהם־איצ׳ה (העגלון), אשתו לאה ו־3 ילדיהם
גולדשמיד אהרון, אשתו ושני ילדים (נחום ברקה׳ס)
גולדשמיד אהרון, אשתו אלקה ו־2 ילדיהם
גולדשמיד בצלאל, אשתו יארה ו־2 ילדיהם
גולדשמיד דובה ו־3 ילדיה, שם האחת מייטה
גולדשמיד דוד, אשתו רבקה וילדיהם: חיה, שרה, דבורה וברל
גולדשמיד דוד־זיסל, אשתו דבורה־מאַשה וילדיהם
גולדשמיד הירש, אשתו וילדיהם
גולדשמיד הרצל, אשתו אלטה וילדיהם
גולדשמיד זלמן־אלי (החייט), אשתו ו־3 ילדיהם
גולדשמיד חונה ואשתו
גולדשמיד יהודה, אשתו אסתר וילדיהם: נפתלי, שלום ודינה
גולדשמיד יוסף, אשתו סוניה וילדיהם: מנדל ומרים
גולדשמיד יוסף, אשתו זלדה וילדיהם: ברכה וליבה
גולדשמיד יאַכה (בת יצחק הקצב), בעלה בנימין ו־2 ילדיהם
גולדשמיד ישראל, אשתו חאַשה־רייזל ובנותיהן: פראַדה וחיה
גולדשמיד יעקב, אשתו בריינה ו־2 ילדיהם
גולדשמיד ישראל, אשתו חנה ובנם זלמן
גולדשמיד ירחמיאל, אשתו מושה וילדיהם
גולדשמיד יצחק ואשתו חנה
גולדשמיד מאיר־שמואל (הקצב) ואשתו חיה־לאה
גולדשמיד משה, אמו איטה, אשתו דבורה (פראדעס) וילדיהם
גולדשמיד משה, אשתו ואחיו

גולדשמיד משה, אשתו חיה־לאה ובניהם: פסח ופנחס
גולדשמיד שמואל (הקצב), אשתו וילדיהם: גנסיה, יאַכה, רבקה ויהודה
גולדשמיד שמעיה, אשתו דובקה ו־2 ילדיהם
גולדשמיד מאיר, אשתו יהודית וילדיהם: מלכה, הניה, משה, אברהם וליבה
גולדשמיד מרדכי, אשתו נחמה וילדיהם: גיטה־בתיה, אברהם־לייזר, זלמן ומשה־חיים
גולדשמיד נחום, אשתו ו־5 ילדיהם
גולדשמיד ראָדה ובנה סנדר
גולדשמיד שמואל ואשתו לאה (בת נחום ברקה)
גולדשמיד פסח ואשתו
גומניץ אהרון, אשתו פאַיה ולידיהם
גומניץ איסר, אשתו פרידה (בת מאשה)
גומניץ אשר, אשתו וילדיהם
גומניץ חיים־לייב, אשתו חיה־שרה וילדיהם אטל ועוד ילד
גומניץ חיים־לייב, אשתו בתיה ובניהם
גומניץ יעקב, אשתו הדסה וילדיהם: בנימין וגולדה
גומניץ נחמיה
גומניץ ישעיה ואשתו
גומניץ משה־יהודה, אשתו הניה וילדיהם: מאַשה ושייקה
גומניץ משה, אשתו חיה (בת יוסף ליבוביץ) ו־2 ילדים
גומניץ שבח, אשתו וילדיהם
גומניץ שפסל, אשתו הניה וילדיהם: גדליה ופרומה
גוסקינד חיים־עוזר, אשתו ראַשקה וילדיהם: ריסיה, מרים ושלמה
גורדון אברהם, אשתו שרה וילדיהם
גורדון אברהם, אשתו באדנה ובנותיהן: רבקה, גולדה ומרים
גורדון אליעזר, אשתו חיה והבת הניה
גורדון שרה ובנה קלמן
גורדון דבורה (לבית יוקוב) וילדיהם
גינזבורג ישראל (הרוקח) ואשתו
גינזבורג מרדכי, אשתו לאה ובנותיהן: שרה־פייגל, טייבל, חנה וחיה
גינזבורג אהרון־הירשל, אשתו רוזה וילדיהם: יעקב, יצחק, שמחה ושיינה
גינזבורג פייגל ובנה בצלאל
גינזבורג אברהם, אשתו ובנם
גינזבורג יוסף־אלי ואשתו

גינזבורג לייזער־ליפא ואשתו
גינזבורג נחום־לייב (נפח), אשתו ובתם
גינזבורג יוסף־יעקב, אשתו רחל ובנם משה
גילינסקי דוד, אשתו הינדה וילדיהם: דבורה, אלקה, זאב, הניה ושלמה
גלזר משה, אשתו מרקה וילדיהם
גרוף ברל, אשתו פייגל וילדיהם: יהודה, משה ואטקה
גרוף מארקל, אשתו היצלה ובניהם: יעקב וניומה
גרוף שרה, בעלה וילדיהם
גרינברג פאַלקה, אשתו לאה ובתם ליבה ועוד בת
גרינהויז יואל (הקצב), אשתו לאה וילדיהם: חונה, מלכה, יצחק געצל ופייגל
גנלם מרדכי, אשתו גיטל וילדיהם: זליג, אברהם ועוד בת (ראַקובר)
גירשוביץ אברהם, אשתו שרה וילדיהם: צבי, לאה, גלה, אלקה, מאַשקה ונחמיה
גירשוביץ אלתר ואשתו ראַדקה
גירשוביץ אריה, אשתו מלכה ובניהם: משה, אליהו ואפרים
גירשוביץ יואל, אשתו חיה וילדיהם: רבקה, יוכבד וחיים־עקיבא
גירשוביץ ישראל, אשתו רבקה וילדיהם: אלקה, שושקה, חיים־הירש ודבורה
גירשוביץ יצחק, אשתו וילדיהם
גירשוביץ משה, אשתו חיה ובתם נעמי
גירשוביץ פייגל (אשת ישראל)
גירשוביץ יעקב, אשתו ו־3 ילדיהם
גירשוביץ שלמה, אשתו חנה ובניהם: יוסף, ישעיהו, דב ויהודה (מקרליץ)
גירשוביץ אלי, אשתו ו־2 ילדיהם
גרשוב חיים־הירש (השמש) ואשתו חנה
גרשוב צבי, אשתו חנה ובתם שרה־ליבה
גרודנר מנדל ואשתו רבקה
גרודנר יואל, אשתו ו־3 ילדיהם

ד

דאַרדיק שיינדל (לבית בלוך) ובנה משה
דבורצקי ברל, אשתו הניה ו־2 ילדיהם

דבורצקי מאיר ואשתו גוטה
דבורצקי מאיר, אשתו שפרה (לבית דלטיצקי) ובנם יודל
דבורצקי שמואל, אשתו אסתר־רחל ובניהם: אשר־זליק (אוסקע) וחיים־לייב (נפל במלחמת השיחרור)
דובליאַנסקי אברהם אשתו מאַטל ו־4 ילדיהם
דובין יאַכקה
דוידוביץ פייבל ואשתו חיה
דוידסון אייזיק אשתו איטקה ובתם צפורה
„דער רעבעלע", אשתו וילדיהם
דינר יצחק
דינר שמואל אשתו רחל ובנם אלחנן
דלטיצקי בלומה וילדיה
דלטיצקי חונה, אשתו שושקה ובנותיהן: ראַדקה ועוד ילדה

ה

הופמן הרצל ואשתו איטה
המרשלג (מסימיאַטיץ), אשתו, בנם יוסף ו־2 בנותיהן

ו

ד"ר וולפוביץ (מלידה), אשתו ואחותו
וולפוביץ (הסנדלר), אשתו וילדיהם
וורונובסקי דוד, אשתו מרים וילדיהם: שמואל־לייב וראשה
וולאנסקי מירים, אשתו שיינה־גיטל ובנותיהן: שרה, פייגל ורבקה
וויגודסקי לייב, אשתו מלכה וילדיהם: מינה וירוחם

ווילנסקי אסתר ובעלה ברוך וילדיהם
ווילנסקי חיים, אשתו אסתר ובניהם: מישה ומרדכי
ווילנסקי מרדכי, אשתו פייגל וילדיהם: אברהם-מנדל ויצחק
וולוביאנסקי שבתאי, אשתו נחמה ובתם שרה־שפרה ועוד בת
ווילקומירסקי משה (בן יעקב)
ווינר שמעון, אשתו ליבה וילדם
וויסמאַנסקי ראובן ואשתו פריידל
וויינשטיין יחיאל, אשתו גוטה־בתיה ובניהם: אברהם ואיסר
ווסטרמן אבא, אשתו מאַטלה וילדיהם: יוסף-חיים וחסיה
ווֶעלוול (החייט) ואשתו שרה

ז

זוסמנוביץ אייזיק (הקצב) ואשתו שולה וילדיהם
זוסמנוביץ חיים (הקצב), אשתו איטה וילדיהם
זוסמנוביץ משה, אשתו דבורה ובתם
זוסמנוביץ שמואל-חיים, אשתו לאה־גנסיה ו־2 בנותיהן
זוסמן ישראל (חאַשה־לאהס) ומשפחתו
זוסמן שמואל
זקרויסקי יעקב, אשתו ביילה־רבקה וילדם
זקרויסקי לייבל, אשתו טויבה וילדיהם
זקרויסקי משה (החייט), אשתו רייזל ובניהם: יצחק, יהודה ומרדכי
זקרויסקי שמחה, אשתו רייזל וילדיהם: אלתה וזיידל
ז'ורבסקי יעקב, אשתו ריבה־ראַשקה וילדיהם: מלך, חיים-לייב וחיה־רחל
זיגמן שלמה, אשתו שפרה ובתם שיינה
זינגר חיים־הירש (החייט), אשתו סימקה ובנותיהן: בתיה ואלקה
זינגר לייב, אשתו שרה ובנם
זינגר (הסנדלר) ואשתו (בת של יעקב־דוד)
זייפרט הלל, אשתו מרים ושני ילדיהם
ז'וכאָוויצקי משה, אשתו רישקה וילדיהם
ז'וקאָווסקי שמואל, אשתו ראַשקה וילדיהם (פראַדס)
זליביאַנסקי אברהם, אשתו חנה וילדיהם
זליביאַנסקי יוסף, אשתו רייזל וילדם

זליביאַנסקי ישעיהו, אשתו יוכבד וילדיהם: ליפא וגוטקה
זליביאַנסקי שמעון, אשתו וילדם
זליביאַנסקי שרה (שעליבר) וילדיה
זליביאַנסקי אפרים, אשתו גולדה ו־2 ילדים
זאַק שלום, אשתו ביילה וילדיהם יאַכה, מאַשה, יעקב, גיטל ועוד
זקס ברוך, אשתו איטל וילדיהם: יוסף־חיים, פריידל, ליחר ופייבל

ח

הזן משה (השוחט), אשתו הינדה וילדם רחל
חזן שבתי, אשתו שרה (לבית בנדר), בנם אברהם ועוד בת
חיסדה מרדכי, אשתו אלתה ובנם דב
חייט דבורה וילדיה: פסיה, יאַכקה, מאַשקה וצפורה
חיימוביץ אבא, אשתו אסתר וילדיהם: אלתר ומינה
חיימוביץ אהרון, אשתו פרומה וילדיהם
חיימוביץ אליעזר, אשתו מרים וילדיהם: ליפא ומינה
חיימוביץ חיה־ביילה וילדיה: אליהו, מנדל ומינה
חיימוביץ מאיר, אשתו מינה
חיים (וורנובר), אשתו גיטל וילדיהם

ט

טנפל ירחמיאל, אשתו הניה ובנותיהן: פרומה ואשקה
טנפל ראובן ואשתו הניה
טופשינסקי אלתר (החייט), אשתו פייגל וילדיהם: שאול ועוד
טייקן זלמן, אשתו פשקה ו־3 ילדיהם
טייבלם יעקב
טבריצקי משה, אשתו הנדל וילדיהם: ליבה וזאב
טצ׳רקס מרה וילדיה ואחיה משה
טרויב (הסנדלר), אשתו ו־5 ילדיהם

י

יופחילוביץ מאיר, אשתו רחל־בילה וילדיהם: זלדה ופאיה
יופחילוביץ משה, אשתו פשקה וילדיהם: דוד ואלי
יופחילוביץ אהרון ואשתו מושה
יופחילוביץ פסיה, בעלה ובניהם: דוד ואליהו
ינקלביץ אהרון, אשתו הניה ו־2 ילדיהם
ינקלביץ ברל, אשתו מאַשה ו־3 ילדיהם
ינקלביץ הירשל, אשתו לאה וילדיהם: זיידל ורייזל
ינקלביץ יעקב, אשתו לאה וילדם
ינקלביץ לאה, בעלה וילדיהם
ינקלביץ קאַפּל, אשתו רחל וילדיהם: לייזר וליבה
ינקלביץ שמואל (מולה), אשתו חנה־רייזל (לבית ברקמן) וילדם
ינקלביץ רבקה וילדיה: דובקה וזאב
ינקלבסקי ישראל, אשתו חיה־שרהקע ובתם
ילין דוב, אשתו ציפה וילדיהם: חנה ויעקב
יוקוב (יאַקאָוו) יוסף־יצחק, אשתו ינטה וילדיהם: הירשל וצילה
יוקוב (יאַקאָוו) בוניה
יוקוב (יאַקאָוו) שלמה, אשתו וילדיהם
ירמיצקי ברל־דוב, אשתו סימה ובנם טוביה
יצחק ואשתו מינה (די גזירה)

כ

כגן אברהם, אשתו שרה וילדיהם: סנדר, יעקב ודובה
כגן אברהם־זלמן, אשתו וילדיהם
כגן יעקב, אשתו פייגל (לבית גומניץ)
כגן אליהו, אשתו וילדיהם
כגן אליעזר־יעקב, אשתו ברכה וילדים: יצחק־יוסף (איצ׳ה־יושה), אליהו, ליבה וקהת
כגן זלמן, אשתו וילדיהם: פסיה, רייזל ורחל
כגן אלי, אשתו מרים וילדיהם
כגן יעקב, אשתו שרה־הינדה ו־3 ילדיהם
כגן יוסף, אשתו בתיה (התופרת) ו־6 ילדיהם

כגן ישראל־יצחק, אשתו ינטה (שלובסקי) ובנותיהן: רוזה ורבקה
כגן משה, אשתו רחל ובניהם: אָשר ואלי ומשפחותיהם
כגן פייבה, אשתו קיילה ו־3 ילדיהם
כגן שמואל, אשתו ובניהם: יעקב, אלי ומרדכי ו־2 בנות
כגן שכנא, אשתו ובנם משה
כגן יעקב־לייב (אחיו)
כגן יצחק, אשתו הינדה וילדיהם: בתם ובעלה באקשט וילדיהם: הניה־לאה ובעלה איזיק ובתם שרה
כגן ברל, אשתו אסתר (לבית קרליצקי) וילדיהם
כהן הירשל־יודל (הנפח), אשתו ו־3 ילדיהם
כץ אלי, אשתו שרה ובנם גרשון
כץ לפידות, אשתו וילדיהם
כץ משה, אשתו וילדיהם
כץ פייווע ואשתו מאַריאַשה
כץ פסח ואשתו פריידה
כץ יוסף, אשתו חאַשקה וילדיהם: נחמיה, פרומה ואסתר
כץ אברהם־יצחק, אשתו גולדה וילדיהם: מאיר, יאַכקה, מאַשקה, יוסף ורבקה
כץ משה־זאב, אשתו ראַדקה וילדיהם: גולדה והירשל
כץ ברל־דוב וילדיו: פשקה וגילה
כץ שמואל, אשתו וילדיהם

ל

לאה־ריבה ובעלה יוסף (מטראב) ובנם
לייבוביץ יוסף (באַגנרודר)
לייבוביץ דוד, אשתו ו־2 ילדים
לוויט יעקב (הקברן) (אחיו של חנה בוגין)
לאַפידוס נחום־ברקה
לובין זליק, אשתו זלדה ובתם אלתה
לוין אברהם, אשתו מאַשקה
לוין אברהם־יעקב, אשתו אסתר ו־5 ילדיהם
לוין אהרון, אשתו רבקה ו־2 ילדיהם

לוין אלי־משה, אשתו ינטה וילדיהם
לוין בנימין, אשתו שרה ו־2 ילדיהם
לוין הנדל
לוין זאב (וואַציק), אשתו וילדיהם
לוין זליק (יאַנקל־נאָטעס), אשתו זלדה ובתם אלתה
לוין רפאל־חיים, אשתו וילדיהם
לוין זיסל, אשתו אלקה־ינטה וילדיהם: לייבה, מאיר, חיים־אהרון, בת־שבע, אשקה ורחל
לוין חיים, אשתו שושקה
לוין חיים, אשתו מרים וילדם
לוין חיים, אשתו מושה וילדיהם: ראָדקה, פריידה, הניה, טייבל, זליק ודניאל
לוין יואל (מהורודישץ), אשתו חנה וילדיהם
לוין יידל, אשתו מאַריאַשה ובנם יוסף
לוין ואשתו שרה
לוין יוחנן, אשתו חנה ו־5 ילדיהם
לוין לייבה (השען), אשתו וילדיהם
לוין מאיר (מייצ׳יק) ואשתו בת־שבע
לוין מולקה, אשתו ובניהם
לוין מנדל, אשתו וילדם קריינה
לוין מאיר, אשתו חיה וילדיהם
לוין מוטל, אשתו הניה וילדיהם
לוין מתתיהו, אשתו היצלה וילדיהם
לוין מתתיהו, אשתו בלומה וילדיהם באַשה ולייבה (מרח׳ נוברידקר)
לוין שמואל (מולה), אשתו וילדיהם: אחותו פסיה־ליבה ובעלה וילדיהם
לוין ניסן, אשתו גולדה וילדיהם
לוין פסח, אשתו צביה ו־3 ילדיהם
לוין פסח (בן־מאיר), אשתו וילדיהם
לוין פייבל, אשתו טייבל ו־3 ילדיהם
לוין ראובן, אשתו זלדה וילדיהם: ראָדקה, מינה ושבח
לוין שלמה, אשתו ינטה וילדיהם: שושקה, מלכה וראָדקה
לוין שלמה, אשתו אלקה וילדיהם: רינה, אברהם, אהרון, ומשה
לוין שלמה, אשתו אסתר (אלתר געלעס) ו־2 ילדיהם: אברהם ונחמיה
לוין שמואל, אשתו טובה וילדיהם: מנדל וצ׳רנה

לוין שמואל, אשתו רחל וילדיהם: שפרה ויצחק
לוין שרה ובתה געלע
לוין שמואל, אשתו רחל (אלתר געלעס) וילדם
לוין קופל, אשתו פייגה־רחל ו־5 ילדיהם
לוין משה, אשתו ליבה־ביילה ובתם
לוין יהודה, אשתו וילדיהם
לוין אליהו, אשתו דובה וילדיהם
לוין מינה ובנה לייבל
לוין ישראל, אשתו שושקה (בת מאיר) וילדיהם
ליב יעקב ואשתו הניה
ליב יעקב, אשתו מינקה ו־4 ילדיהם
ליב שלום ואשתו מושה
ליב שמואל, אשתו רבקה וילדיהם: שרגא, פסיה ופייגל
לייבמן שמואל ואשתו ינטה (דנציקס)
לייבמן אלי־חיים ואשתו
לייבמן אריה־וולוול, אשתו ו־3 ילדיהם
לייבמן בריינה וילדיה: מיכלה, בתיה, ברל והירשל
לייבמן ברל, אשתו אלקה ו־2 ילדיהם
לייבמן הניה ובנה לייבה
לייבמן מאיר־יצחק, אשתו ראַשל וילדיהם
לייבמן מאיר (מייצ׳יק) ואשתו בת־שבע
לייבמן (מסמורגון), אשתו ובנם שלום
לייבמן משה, אשתו מאַשקה וילדיהם: לייבל ובת
לייבמן משה, אשתו אסתר וילדם מרים
לייבמן שמעון, אשתו ו־4 ילדיהם
ליברמן גבריאל, אשתו נחמה, וילדיהם: חיים־יאַנקל, שיינה־לאה וישראל
לידסקי דוד, אשתו פריידה וילדיהם: הנדל, וולוול וגיטל
לידסקי יוסף, אשתו רבקה ו־2 ילדיהם
לידסקי אלימלך, אשתו רייזל וילדיהם: אלי, יוסף, שרה ויוכבד
לידסקי אלימלך, אשתו רייצה וילדיהם: יאַכקה ועוד 2 בנים
ליכטנשטיין חיה־זלדה ובנותיה: רבקה ורחל
ליפשיץ ישעיהו, אשתו וילדיהם
ליפשיץ דוד, אשתו מירקה וילדיהם: נחמיה, רבקה, מינה, שרה ואהרון
ליפשיץ מאַשה (אחותו), בעלה אשר ו־3 ילדיהם

מ

הרב מאירוביץ משה, אשתו חיה־רחל ובנם מאיר
הרב מינקין אברהם־יצחק ואשתו שרה
מאירוביץ זליג, אשתו שרה ובנם
מאירוביץ יעקב (נאָנציק), אשתו רישה וילדם יאכלה
מגיד אהרון־לייזר, אשתו נחמה ובנותיהן: גיטה ולובה
מאַיבסקי גרשון, אשתו שרה־מרקה (לבית בנדר) ובנם משה
מובשוביץ יוסף, אשתו רייצה וילדיהם: נחמה ושולה
מובשוביץ יצחק, אשתו חיה־מושקה וילדיהם
מובשוביץ יעקב ואשתו וילדיהם
מולוצניק משה, ובנו ראובן
מושקט יצחק ואשתו חיה
מטוסביץ חנוך (הענאך) אלי, אשתו אסתר וילדיהם: לאה מאַשקה וברל
מטוסביץ סימה
מיקוליצקי מינה ובנה וולוול
מיקוליצקי שרה־לאה ובתה
מיליקובסקי לייב ואשתו (לבית באקשט)
מיליקובסקי דוד, אשתו בתיה וילדיהם: בצלאל ומרים
מיקוליבסקי השל, אשתו רבקה וילדיהם
מיישלוביץ אריה, אשתו מאַשקה וילדיהם: אברהם, יוסף, שרה־רבקה, ינטה־יהודית ואסתר־רחל
מלינרסקי ברנרד, אשתו ברטה ובנותיהן: זלין ורות
מלכובסקי דוד, אשתו פרומה ואחותה חאַשקה
מלכובסקי חנן, אשתו צביה וילדיהם: מוטל וצפורה
מיילוביץ דוד, אשתו קֵנה ובניהם: בנימין, איצ'ה, אברהם ועוד אחד
מיילוביץ יצחק, אשתו רבקה וילדיהם: יאכלה ובנימין
מרגולין יעקב־יצחק, אשתו רחל וילדם הינדה
מרגולין חיים־עחר, אשתו בתיה וילדיהם
מרגולין אהרון־נח, אשתו פסיה ובנותיהן: חנה ואחת לא ידועה
מרגולין רפאל, אשתו שפרה וילדיהם: ברוך, ברכה שלמה ואשר
מרגולין חיה ובעלה וילדיהם
מרגולין הינדה
מרלינסקי זליק ואשתו חנה

מרדכוביץ אפרים ואשתו פייגל
מרדכוביץ מרדכי, אשתו חיה (אחות של עקיבא באקשט) וילדם
מרדכוביץ שושקה וילדיה: חיה, ריבה ורייזל
מסלובטה צפורה ובנותיה: רחל־לאה ושפרה
מקל יואל, אשתו חיה־רחל ו־4 ילידיהם
מקל משה־מרדכי (החייט), אשתו אלתה ושתי בנות
מלמד אפרים (פימה) (בנו של ד״ר מלמד)
מוריץ (מרדכי) ואשתו פריידה
משה (החייט), אשתו וילדיהם

נ

נחומובסקי חיים, אשתו שרה ובנם דן
נחומובסקי יקותיאל (קושע), אשתו ובתו נעמי
נובופרוצקי לייב, אשתו שרה וילדיהם
נחומזון יהודה, אשתו זלדה ו־3 ילדיהם
נחום דוד (הצולע)
נחום פייוע

ס

סביצקי אברהם, אשתו ליבה וילדם
סביצקי יצחק, אשתו מאַשקה וילדיהם: יודל ונחמן
סביצקי מתתיהו־לייב, אשתו נחמה ו־2 ילדיהם
סביצקי שמואל, אשתו חאַשקה וילדיהם: יאכלה ויואל
סגלוביץ אהרון, אשתו מלכה ו־6 ילדיהם
סגלוביץ יצחק(איצ׳ה־אַבעס), אשתו אלתה ו־4 ילדיהם
סגלוביץ יצחק (איצ׳ה), אשתו ובנם (צ׳יבנביצר)
סגלוביץ משה, אשתו האָדה וילדיהם: רבקה ומרים
סגלוביץ דוד, אשתו מלכה וילדם
סולודוכה זישה וילדיה: רחל והניה
סטוצקי אלתה

סטוצקי משה, אשתו ברטה ובנם שלום
סוקול נחום (סנדלר), אשתו וילדיהם
ד"ר סיניוק־אברמוביץ וויטה (בת סימה בלוך)
סניצקי אלימלך, אשתו רחה (לבית וילנסקי) וילדיהם (מבאקשט)

פ

פרברמן אברהם, אשתו חיה ובנם ישעיה משה
פדרמן בצלאל, אשתו רבקה־לאה וילדיהם: מרדכי ושיינה
פדרמן זליק ובנו כתריאל
פדרמן מרדכי ובנו הירש־דוב
פדרמן שלמה ואשתו דבורה
פדר יצחק
פודברסקי נח אשתו שרה וילד
פופקין יעקב, אַשתו גיטל וילדיהם: שפרינצה, מרים ויצחק
פופקה לייזער, אשתו שימקה (לבית לוין) ובנם
פופקה יאַנצ'ה (מלידה), אשתו וילדיהם
פילשציק חנא, אשתו רייזל וילדיהם: יצחק, מרדכי־יעקב וראובן
פיסלבסקי משה, אשתו חיה וילדיהם: נחום, פרל ורחל
פייער יחזקאל, אשתו לאה וילדיהם: דניאל, שלמה וברכה
פייקין דוב, אשתו גיטל, בתם שיינדל, בעלה וילדיהם
פלטיאל מנדל, אשתו איטה וילדיהם: פרומה־גולה, יצחק, ברל ועוד ילד
הרב פסלין יעקב, אשתו אסתר־מלכה (בת אברהם־דוד בלוך)
פרסקי צדוק, אשתו ביילה וילדיהם
פרציק אברהם, אשתו פסיה ו־3 ילדיהם
פרציק נח, אשתו צירל וילדם
פרציק (חייט) ואשתו דבורה
פלוטניק יצחק (הסנדלר), אשתו חנה־אסתר וילדיהם
פסח (חיימאץ), אשתו מלכה, בתם, בעלה וילדיהם

צ

צלקוביץ ישראל, אשתו שרה ובנם יעקב
צדוק (הספר), אשתו וילדיהם

צונזר אהרון ובנו יצחק
צונזר שמואל, אשתו רחל ובנם אלחנן
ציגלניצקי שמואל, אשתו חנה וילדם רבקה
צירולניק משה־יצחק, אשתו פסיה־ראשקה ובנם לייזר
צירולניק מאיר, אשתו שרה ובניהם: יוסל ואברהם
צירולניק יודל, אשתו בלומקה ובנם אהרלע

ק

קאבאק יודל, אשתו רוזה וילדיהם פאניה ויוסף
קאבאק ישעיה, אשתו מרים ושתי בנותיהן
קאבאק מלכה
קאבאק יהודית, בעלה וילדיהם
קאבאק זלדה, בעלה וילדיהם
קאבאק ירוחם, אשתו וילדיהם
קגנוביץ חיים־אהרון ואשתו פרומה
קגנוביץ דוד ואשתו לנה (לבית ברן)
קגנוביץ ראובן, אשתו שושה וילדיהם: חוה, מאשה ויעקב
קוגוט יצחק ואשתו
קדושין ואשתו זישקה וילדיהם
קובנסקי שמעון, אשתו מרים ושתי בנותיהן
קוזלובסקי לייב, אשתו שיינה ובנם שלמה
קוזלובסקי חיים, אשתו בתיה ובניהם: שאול והעשל
קוזלובסקי יצחק, אשתו אסנה וילדיהם: אלי, פרומה ורחל
קוזלובסקי יודל, אשתו רבקה ובניהם: יוסף ואלי
קוזניעץ דוד, אשתו סימה וילדיהם: אשר, פרומה, שלום, מרדכי והירש
קוטלר לייזר (התפר) אשתו פריידה ו־3 ילדיהם
קוטלר ליפשה
קוטלר אהרון, אשתו וילדיהם
קוטלר לייבקה, אשתו זלדה וילדם
קוטלר מולה, אשתו וילדיהם
קוליק מתתיהו (הסנדלר) ואשתו זלדה
קוליק חיים־דוד, אשתו אלקה וילדיהם: צ׳רנה, רחל, ליבה, מרים, מנחם ולאה

קוליק אלתר, אשתו וילדיהם
קוליק משה, אשתו פסיה ו־3 ילדיהם
קוניגינסקי נתן, אשתו איידלה וילדיהם: משה, חיה, איטקה ומירה
קוסובסקי אברהם־דוד
קופשטיין יוסף, אשתו חיה וילדיהם: יואל ומוסיה
קורן רחל (בת מרדכי כגן), בעלה ו־2 ילדיהם
קופולד משה, אשתו חסיה וילדיהם: ברכה,ביילה, יצחק וחוה
קושצר אהרן ואשתו קיילה
קושצר יעקב, אשתו ביילה וילדיהם
קושצר מאיר, אשתו וילדיהם
קושצר יעקב, אשתו שרה ו־2 ילדיהם
קושצר חאַשקה (שמואל נחומס) וילדיה: חיה ומוטל
קושצר חסיה־שרה
קושצר מרדכי־דוד, אשתו ביילה וילדיהם: יצחק, רייזה סלובה ואהרון־אידל
קושצר משה, אשתו חאַשקה (אחות של בייבה)
קושצר משה
קושצר יצחק
קושצר חאַשקה וילדיה: שרה ונחום
קושצר חיה־ליבה ואחותה בת־שבע
קיבלביץ ברוך, אשתו לאה ובניהם: שמואל ונחום
קיבלביץ מרדכי
קינקולקין אפרים (הנפח) אשתו רישה ובת זלדה
קינקולקין אליי, אַשתו רייצה ובנם זיידל
קינקולקין זאב (וולוול), אשתו לאה וילדיהם: פיוול, פייגה, מוסיה ופרומה
קינקולקין זיידל, אשתו יהודית וילדם
קינקולקין משה־זלמן (נפל במלחמת השיחרור)
קינקולקין משה, אשתו חנה וילדיהם: פרומה, פייול ושמעון
קינקולקין פייקה וילדיה: פרומה, שמעון ואלקה
קינקולקין שמעון, אשתו וילדיהם
קלמנוביץ לייב, אשתו ויכנה ובתם גוטה
קלמנוביץ לייבל, אשתו ראָדה ובנותיהן: ינטה ורבקה
קלמנוביץ חיים, אשתו מרים ובתם רבקה
קלמנוביץ משה, אשתו שושה וילדיהם: שמואל, יצחק ויוסף

הרב קלצקי יוסף־חיים, אשתו שרה־בתיה ובניהם: אהרן, אליעזר, חנניה ופייבל
קלצקי אסתר, בעלה ו־3 ילדיהם
קלצקי איידלה, בעלה וילד
קלצקי מוסיה
קמינסקי יעקב־דוד (הנגר), בנותיו, בעליהם וילדיהם
קמינסקי אשקה ויצחק
קנפם מלכה (לבית אפשטיין) ובתה רייצה
קסלר באשקה וילדיה: ישראל, אלקה, שרה ומלך
קסלר מאטלע וילדה
קצנלנבוגן חיה־ברײנה
קצנלנבוגן אליעזר (לייזר), אשתו שושקה ו־5 ילדיהם
קרופסקי אלי־קלמן, אשתו שרה ו־4 ילדיהם
קרופסקי דוד, אשתו הניה ו־4 ילדיהם
קרסילוב אברהם, אשתו חיה־פייגל (לבית קושצר) ובנותיהן: אסנה־איידלה, חסיה, סלובה, מירה וליבה
קרפל שרה (בת הדיין)
קרפילבסקי אסתר־רייזל
קרפילבסקי אלי, אשתו אסתר וילדיהם
קרפילבסקי הלל־יצחק, אשתו פסיה ובנותיהן
קרפילבסקי הירשל, אשתו בתיה וילדיהם: שרה, רייזל ונחום
קרפילבסקי מרדכי, אשתו וילדיהם

ר

ראַפּאַל חנן, אשתו ליבה וילדיהם: מאַריאַשה, נחמה ונחום־מאיר
הרב רבינוביץ שלום, אשתו הניה (בת ר׳ ישראל מסלובטה)
רבינוביץ ביילה (לבית בויארסקי) וילדיה: גולקה ופסיה
רבינוביץ לאה וילדיה: מולה, זיידל ושרה
רבינוביץ מאיר, אשתו הניה וילדיהם: צפורה, שרה, אלקה, ובנם וולוול
רובינובסקי אלתר, אשתו פרומה וילדיהם: יהודה ועוד אחד
רובינובסקי שרה (רפאלס)
רוגוב איצ׳ה־יושה, אשתו גולדה ובנם: לייבה

רוגוב אליהו ובנו
רוגוב ברל, אשתו חנה וילדיהם: משה, אלטה ועוד ילד
רוגוב חנה־שרה
רוגוב הינדה, אשת אליהו
רוגוב חונה, אשתו אסתר ובתם חיה
רוגוב יהודה, אחותו שרה, בעלה, ו־2 ילדים
רוגוב יעקב, אשתו רבקה וילדיהם: בנימין ופריידה
רוגוב יצחק־יוסף, אשתו גולדה ובנם אברהם
רוגוב פשקה, אשת חונה
רודניק משה, אשתו מרקה ו־3 ילדיהם
רודניק שמחה ואשתו מרים
רוטשטיין אביגדור, אשתו זלטה ובנותיהן: שרה־פייגל, רבקה, חיה ואסתר
רוטשטיין הנדל
רוטשטיין אֶמה (לבית מיליקובסקי)
רוטשטיין ברוך, אשתו חיאֶנה ובנותיהן: בובל ושרה
רוטשטיין מאיר, אשתו פייעה וילדיהם: רבקה, שרה־פייגע, נחמיה, משה ואליהו
רפלוביץ מרדכי (מאָדיל), אשתו טייבה
רפלוביץ אלתר, אשתו וילדיהם: יהושע ועוד
רפלוביץ נפתלי, אשתו ו־2 ילדיהם
רפלוביץ ברל, אשתו חיה ובתם סוניה
רפלוביץ מוטקה, אשתו טובה וילד

ש

שופר אברהם־יודל ואשתו
שופר הירשל, אשתו וילדם
שופר ישראל, אשתו שולמית וילדיהם
שופר ירחמיאל, אשתו מוסיה וילדיהם: שמואל־מיכל ומינה
שופר נחמה וילדיה: פיזוע, ברל ומרים
שופר פנחס, אשתו פרידה וילדיהם
שופר רפאל, אשתו גיטל וילדיהם: בתיה ופנחס
שוורץ אלתר, אשתו שרה וילדיהם: שפרה, יוסף חיה־רחל וחיים־יוסף

שוורץ הירש־נחום, אשתו מינה וילדיהם: פרל ובן
שוורץ הירש (הנגר), אשתו שרה ובתם ציביה
שוורץ אהרן, אשתו לאה ובתם פרומה
שוורץ צבי, אשתו ריזה, וילדיהם: חיים, שיינה, מנדל ומינה
שוורץ קופל, אשתו בתיה וילדיהם
שוורץ הענאך, אשתו וילדם
שוורץ יצחק
שוורץ פסיה וילדה רבקה
שוורץ צירל, וילדיה: יעקב, פייגל ופרל
שימנובסקי פנחס ואשתו צביה
שישקו אהרן־מאיר, אשתו לאה ובתם בובה
שישקו משה־אהרון (החייט), אשתו אסתר ו־3 ילדיהם
שישקו דוד־מאיר, אשתו פייגל ו־3 ילדיהם
שכטמייסטר פסח, אשתו שושקה וילדיהם: אלי', גוטה, רבקה וסימה
שלוסברג יוסף, אשתו לאה וילדיהם: אהרן וקריינה
שלוסברג רישה, ובנה ישראל־שמהה
שלייכר ישראל ואשתו גיטל
שמואלביץ אברהם־חיים, אשתו חאשה, וילדיהם: טוביה, יוסף־דוב, גוטה־בתיה וסלובה־לאה
שמואלביץ בצלאל, אשתו לאה ובנותיהן: שרה והינדה
שמואלביץ דוד
שמואלביץ פייגל
שמואלביץ מנדל, אשתו זישקה וילדיהם: שרה, איטה, טייבל ואהרון
שמוקלר אברהם (הנפח)ואשתו פריידה
שמוקלר בנימין (ניומה), אשתו שרה וילדיהם
שמוקלר צבי־הירשל, אשתו רחל (לבית גולדשמיד) ו־3 ילדיהם
הרב שמוקלר מרדכי, אשתו זלטה ובתם רבקה
שמוקלר יעקב־הירשל, אשתו הניה ובתם פריידה־מוסיה
שמוקלר חיה־רחל (אשת זלמן)
שמוקלר הירשל, אשתו שפרה ובנותיהן: יוכבד ובאדנה
שמוקלר חונה־משה (הסנדלר) ובנו
שמוקלר אהרן (ארע), אשתו שיינל ו־3 ילדיהם
שמוקלר אברהם, בתו דבושה ובעלה וילדיהם (מראדין)
שמוקלר אברהם־ברל, אשתו וילדיהם

שמוקלר אהרן־זאב, אשתו שרה וילדיהם: חיה, חיים־לייב וראובן
שמוקלר יוסף (בן חיים־ראובן)
שמוקלר שרה, בתה ובנה קלמן
שמוקלר שמואל ואשתו
שמוקלר משה, אשתו ושתי בנותיהן
שמוקלר אביגדור, אשתו ובניהם: לייזר וליפא
שמוקלר גוטל, אשתו ובנם נחום
שמוקלר נחום
שמוקלר נפתלי (טולה)
שמוקלר גולדה ו־3 ילדיה
שמוקלר דובה ו־3 בנותיה
שמוקלר הירשל (חצקלס), אשתו חיה־לאה ו־3 ילדיהם
שמוקלר הירשל (ברז'ינר), אשתו חיה־שרה
שמוקלר חנה וילד
שמוקלר לייבקה (נפל ביערות הפרטיזנים)
שמוקלר יצחק ואשתו רבקה
שמוקלר יעקב, אשתו ציביה וילדם
שמוקלר יעקב ואשתו חנה
שמוקלר יוסף, אשתו וילדיהם
שמוקלר יוסף, אשתו נחמה ובתם דובה
שמוקלר משה, אשתו לאה ו־6 ילדיהם
שמוקלר מיכל, אשתו אלקה ו־2 ילדיהם
שמוקלר נחמן, אשתו ו־2 ילדיהם
שמוקלר מיכל (בן קרפל), אשתו וילדיהם: דבורה, לאה, פייגה, אליהו ואהרן
שמוקלר שמואל־לייזר (אחיו), אשתו נעכע וילדיהם
שמוקלר מלכה וילדיה: פרומה, אשקה, ינטה ופייבל
שמוקלר ניסן, אשתו גולדה ו־3 ילדיהם
שמוקלר ראובן (התפר), אשתו חנה שיינה ו־2 ילדיהם
שמוקלר שבתי, אשתו יאַכקה ובניהם: אלי' והירשל
שמוקלר פייבל
שמוקלר רודקה (אשת משה הסנדלר)
שניידר דבורה (לבית כץ) וילדיה: יוכבד, מאשה וצפורה
שפטל ישראל־משה, אשתו פייגל וילדיהם: שבתי ובײלה

שפטל רייזל (אשת גוטל) ו־2 ילדיה
שפטל משה (מוניעס), אשתו רחל וילדיהם: שלמה ועוד
שפטל יהודה (אחיו), אשתו דינה ו־5 ילדיהם
שפטל יוסף (אחיו), אשתו רייצה וילדיהם
שפסנוואַל יעקב, אשתו מוסיה ובנם חיים
שפיץ חיה־לאה, בתה יאָרה ובעלה שאול ו־3 ילדיהם
שפיץ חונה (בנה)
שקולניק אלתר, אשתו יאַכקה וילדיהם
שרה־דינה'קה ובעלה חונה וילדיהם

זכור את אשר עשה לך עמלק!

נזכור את קדושי ליפנישוק שניספו בשואה

א

שם המשפחה	הילדים
אבלביץ יצחק, אטל	שרה
אבלביץ שמחה יואל, גנסיה	חיים גדליה, צ׳רנה בעלה ובת
אנגל פרומה	זלדה, שלמה, זלמן
אברמוביץ אברהם הריש, ליובה	יצחק ובת
אברמוביץ צמח, סוניה	רחל, צילה, יוכבד
אברמוביץ רבקה־איטקה	מיכלה, אברהם, פועה
איבניצקי ישראל, גלה	איטה, רוזה, הרצל

ב

ברנצובסקי אלתר, רייזל	זאב
בלילה שמחה־יוסף	ליובה
בלילה אליעזר־אברהם, סוניה	יעקב, בתיה
ברקוביץ אשר	
בקשט חיה־שרה	
בלוך שמעיה, אשתו	7 ילדים

ג

גינזבורג אליעזר, אסתר־גיטה	
גול אלטה, דב	
גינזבורג אידל, חנה	זאב
גולדשמיד אליעזר־משה, זלדה	
גרשוביץ משה, בלהה	שרה, חנה

גוטלבסקי פייבה, מלכה	סימה, רחל, אליעזר, צבי
גורדון אייזיק, חיה־פייגל	2 ילדים

ד

דייכס אסתר	פייקה

ה

היידוקובסקי יקותיאל, בובקה	
הנגר משה, חנה־ביילה	2 ילדים
הספר אליהו, אשתו (לבית צמחוביץ)	וילדיהם
הינדה בשקה	

ו

ווינשטיין יחיאל השל, בשקה	אברהם, איסר
וינשטיין נפתלי, צירקה	שרה רייכלה ועוד בת
וינשטיין השל, גולדה	ישראל, מלכה, מיכאל
וינשטיין ברכה	

ז

זינגר חיים צבי, מושקה
זינגר משה

ח

חסמן דוד יוסף
חסמן אלתר

י

ינובסקי יצחק, שושקה	זלמן, יהושע
ינובסקי גולדה	
יוקוב יוסף, חיה פייגל	
יוקוב פייגה	יוסף ובת

כ

כיץ אליהו, בשקה

ל

לוין משה, חנה אסתר	מרים, מאיר, דינה
לוין שלום, איטה	יצחק, לייבקה, פרומקה
לוין יהודה, מייטה	יונה צבי
לוין רבקה לאה	
לוין יחיאל, שרה	לאה, חיה, יוסף
לוין שלמה, רחל לאה	אברהם, אלי, גולדה
לוין יצחק ואשתו	בת אחת
לוין רחל	דב, בצלאל, חנה
לוין אברהם ובתיה	
ליבמן אבא	חיה זיסקה

ליונד פרץ	אסתר
לידסקי פסח, לאה	יצחק ועוד 2 ילדים
לסובסקי בתיה וצביה	
לסובסקי יוסף	ירוחם, לייזר חיים

מ

מדלינסקי חנא־אבא, צ׳סנה	
מאירוביץ אברהם חיים, חיה	יצחק, בריינה ועוד 2 בנות
מונקו הלל משה, מרים	
מונקו פסח, שיינקה	2 ילדים
מאירוביץ איזיק, חוה	אליעזר, שרה, מרים, שמעיה
מילכיקר שרה, גרשון	אברשה, פרומקה
מרכשף רבקה	

נ

נוחימסון אלתר, חסיה	הינדה, רבקה, אברהם
נוחימסון חיים	
נובופרוצקי נחמה	3 ילדים

ס

סטוצקי שמעון, צירל	
סולץ שרה	בת אחת
סידרר יעקב משה, רוזה	ישעיהו, גולדה, שלמה
סטרודוברסקי יוכה	2 ילדים

פ

פלוטניק ירחמיאל, רשקה	ראובן, יונה, זליג, צבי
פיקובסקי אברהם, מלכה	בנימין, נחמן, אברהם־אלי
פפה שושה	איטקה
פפה משה לייב, שרה	אליעזר, סימה
פיסחוביץ דוד, יוכבד	דבורה, שרה, אסתר
פיסחוביץ אלתר, בתיה	יצחק
פיסחוביץ בשקה	זליג
פוחוביצקי מרים	
פידלר יצחק, רבקה	חיה, אלתר, גולדה
פרצוביץ מינה	צבי

צ

צוקר הירשל, חיה שרה	שלמה, מלכה, מרים
צמחוביץ טודרוס, לאה	אלקה, מרדכי, חיים, שלמה

ק

קלמנוביץ קלמן, דבורה	יצחק, בריינה, איטה, רחל
קרקלינסקי אליעזר, גולדה	פרומה, מרים
קרקלינסקי משה פנחס	שמואל, מאיר, חיים
קרוכמלניק מאיר, חיה מרים ודודתם	
קורן יצחק, ציפה	3 ילדים
קיבלביץ אברהם, איטה ביילה	
קיבלביץ זלמן, רחל	2 ילדים
קיבלביץ הניה	רבקה, קריינה
קיבלביץ שמואל, גנסיה	חנה רשקה, קיילה, קלמן
קיבלביץ שלום לייב, חיה לאה	
קיבלביץ משה, דבורה	2 ילדים

קרביצקי טייבה, יעקב לייב	דב, סוניה
קלמנוביץ יצחק, פייגה טייבה	בת
קנטרוביץ שמואל, גלה	נפתלי, הניה
קפלן אהרון לייב	ישעיהו
קרצמר פסיה נחמה	
קרצמר נטע, ברכה	חיה, יצחק
קולטון מרדכי, שיינקה	
קולטון בנימין, חיה לאה	בילה, אליהו
קוסובוי משה	
קרימסקי צבי, אסתר	חנה, יהודית

ר

רוגוב אידה	
רדונסקי יקותיאל, מושקה	ברוך, בילה
רדונסקי שאול, חנה רחל	דב
רדונסקי קילה	
רובינוביץ יודל, בת שבע	מינקה, יוכקה
רבינוביץ יוסף, גולדה	חנן, שמואל, משה

ש

שניידר ירחמיאל, שרה	זאב, חיה רחל
שניידר מאיר	
שמאל צבי, פרידה רשקה	
שלוסברג דובה	
שמוקלר הינדה	יוסף
שלוסברג ישראל, רחל	
שמידט אליעזר, גניה	2 ילדים
שפירא ברוך, אדלה	

קדושי גאַוויה

לייזרוביץ קיבלביץ

נזכור את קדושי טרַאב שניספו בשואה

א

אברמוביץ חנה ומשפחתה
אברמוביץ סנדר ומשפחתו
אבשייביץ הלל ומשפחתו
אבשייביץ ישראל ומשפחתו
אבשייביץ יוסף ומשפחתו
איצקוביץ ישראל ישעיהו ומשפחתו
אלקנוביץ חיים יעקב ומשפחתו
אלישקוביץ ישעיהו ומשפחתו

ב

ברן מאיר ומשפחתו
ברן צבי ומשפחתו
בורובסקי יצחק ומשפחתו
בורובסקי אברהם
ברן פייבה העסל
בשיסט נחמה
בוקסר ביילע
בקרמן דב
הרב ברוידה ישראל צבי ומשפחתו
ברוידה זלמן ומשפחתו
ברן גיטל ומשפחתה
ברן זאב

ג

גינזבורג מנדל ומשפחתו

ד

דודמאן פסח ומשפחתו
דולינסקי בוריס ומשפחתו
דוסויצקי צבי ומשפחתו
דוידזון יוסף ומשפחתו
דוידזון יצחק ומשפחתו

ו

וויינר דוד ומשפחתו
וויינר זאב ומשפחתו
וויינר דניאל ומשפחתו

ז

ז׳יז׳מסקי רבקה ומשפחתה
זקס אליהו ומשפחתו
זקס ישראל ומשפחתו
זליג השען
זנדל מנדל

ח

חייט אברהם ומשפחתו

ט

טראבסקי לייב ומשפחתו

י

ידידוביץ ירחמיאל ומשפחתו

כ

כץ נחמיה ומשפחתו

ל

לוינסון יחזקאל ומשפחתו
ליזרובסקי חיים ומשפחתו
לוין פסח ומשפחתו
לוין אברהם ומשפחתו
הרב לוין אברהם־צבי ומשפחתו
לוין אליושה ומשפחתו
לוין הרצל ומשפחתו
לנדסמן שילים ומשפחתו
לנדסמן צבי ומשפחתו
לוין סוניה ומשפחתה
לוין נח ומשפחתו
לוין שרה ומשפחתה
לוין משה ומשפחתו
לוין שלמה ומשפחתו
לוין יצחק ומשפחתו
לוין דניאל ומשפחתו
לוין לייבע ומשפחתו
לוין ישראל ומשפחתו
ליבוביץ סוניה ובנותיה
לנדסמן משה ומשפחתו
לוין הרצל ומשפחתו
לוין דב ומשפחתו
לוין שבתאי ומשפחתו
לוין ברוך ומשפחתו
לוין מרדכי ומשפחתו
ליזרובסקי חיים יצחק ומשפחתו
לנדסמן ישראל ומשפחתו
לבקוביץ דוד
לבקוביץ זלמן ומשפחתו
לבקוביץ צבי ומשפחתו
לבקוביץ משה ומשפחתו
לבקוביץ ישראל ומשפחתו
לוין מושיה

מ

מיליקובסקי ברוך ומשפחתו
מינץ ראובן ומשפחתו
מינץ חיים ומשפחתו
מילר משה ומשפחתו
מובשוביץ משה ומשפחתו

נ

נחימובסקי מרדכי ומשפחתו
נחימובסקי שלמה ומשפחתו
נחימובסקי אלתר ומשפחתו

ס

סולודוכה אלתר ומשפחתו
סויצקי זאב ומשפחתו
סולודוכה מרדכי ומשפחתו
סובוטניק אלתר ומשפחתו
סובוטניק יוסף ומשפחתו
סובוטניק ירחמיאל ומשפחתו
סלוצקי דב
סלוצקי גיטל
סלוצקי יעקב
סובוטניק שרה
סובוטניק חיים
הרב סחרוב אברהם, אשתו דובה ומשפחתם
סילצקי רחל יהודית ומשפחתה
סילצקי נתן ומשפחתו
סביצקי יצחק ומשפחתו
סולודוכה אברהם יוסף ומשפחתו
סולודוכה צירל ומשפחתה
סולודוכה צבי ומשפחתו

פ

ד״ר פודזלבר ומשפחתו
פרסמן אליהו ומשפחתו
הרב פינגר צבי ומשפחתו
פינגר נתן ומשפחתו
פינגר אברהם ומשפחתו

ק

קלמנוביץ צבי יעקב ומשפחתו
קלמנוביץ חנן ומשפחתו
קמינסקי יהודה ומשפחתו
קרמר שמואל ומשפחתו
קוזלובסקי ראובן ומשפחתו
קוטלר זכריה (מכפר יחמובשצ׳יזנה) ומשפחתו
קוטלר פסיה ומשפחתה
קלמנוביץ אברהם מרדכי ומשפחתו
קלמנוביץ חיים יעקב ומשפחתו
קלמנוביץ ישעיהו ומשפחתו
קלמנוביץ בן־ציון ומשפחתו
קוטלר חנן ומשפחתו
קוזלובסקי פנחס ומשפחתו
קוזלובסקי לייב ומשפחתו
קוזלובסקי חיים ראובן ומשפחתו
קוטלר חיים לייב ומשפחתו
קוזלובסקי פרומה ומשפחתה
קוטלר שלמה ומשפחתו
קוגל ומשפחתו
קלמנוביץ דוד יוסף ומשפחתו
קוטלר פנחס ומשפחתו
קוטלר יוסף ומשפחתו
קוזלובסקי משה ומשפחתו
קוטלר סמואל ומשפחתו
קוטלר חיים יצחק ומשפחתו
קוטלר שמעון ומשפחתו
קוטלר יוסף ומשפחתו
קוטלר פייבל ומשפחתו
קוטלר צבי ומשפחתו
קוטלר אהרון ומשפחתו
קוטלר יהודה ומשפחתו
קוטלר מאיר ומשפחתו
קוטלר אליהו ומשפחתו
קוטלר קרסנה מרדכי ומשפחתו
קוטלר אבא קיטלר
קאבאק מינדל
קוזלובסקי לייב שו״ב ומשפחתו
קוזלובסקי מרדכי ומשפחתו
קליין מאיר יהודה ומשפחתו
קליין יוסף ומשפחתו
קוטלר זכריהו ומשפחתו
קרפל משפה ומשפחתו
קרפל יצחק ומשפחתו

ר

רודניק בצלאל ומשפחתו
רבינוביץ אליהו ומשפחתו
ריבקין יצחק ומשפחתו

ש

שישקה יעקב ומשפחתו
שקלוט חיים לייב ומשפחתו
שקלוט צבי ומשפחתו
שמידט אלתר ומשפחתו
שייבל גדליהו
שפרן משה ובנו שלום

Printed in Israel, 1968

Press „Orli" Tel-Aviv

Sefer Zikaron Likhilath

IVIE

In Memory of The Jewish Community

Editor **Moshe Kaganovich**

PUBLISHED BY „IRGUN JOCEEI IVIE" IN ISRAEL
AND „UNITED IVIER RELIEF" IN AMERICA

TEL-AVIV 1968